TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH

OCAK 1995 FİYATI: 75.000 TL (KDV DAHİL)

EN BÜYÜK TAĞŞİŞ

PİRÎ MEHMET PAŞA

PİYANGO TARİHİ

AMELE FIRKASI

HABİL ADEM

13

ÜÇ AYLIK DERGİ

İSTANBUL

Ara Güler

"GEÇMİŞ ZAMAN OLUR Kİ HAYALİ CİHAN DEĞER... "

Ne yazık ki, geçmişi düşlemek
gelecek için yetmiyor.
Biz *İstanbul* dergisini "o günler"in hayali,
yarınların ümidiyle çıkarıyoruz.
İstanbul'da yaşamanın sevincine kavuşmak için
İstanbul okuyun.

Abone Koşulları: Yıllık 500.000 TL. Yurtdışı: 60 $.
Banka Hesap No: İş Bankası-Taksim 1052-510267,
Vakıflar Bankası-Taksim 005-2007499. Posta çeki No: 668341.
Kredi kartı numaranızı bize bildirerek de abone olabilirsiniz.
Adres: Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700, Beşiktaş / İstanbul,
Tel: (212) 227 37 33, Faks: (212) 227 37 32.

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ BİR **TARİH VAKFI** YAYINIDIR

SUNUŞ

Hepinizin 1995 yılınızı en iyi dileklerimle kutlayarak söze başlayayım. Bundan sonra, üzücü bir konuya değinmek zorundayım. Değerli edebiyat bilgini ve tarihçisi Orhan Şaik Gökyay'ı, geçtiğimiz Aralık ayı başında kaybettik. Rahmetlinin anısı önünde saygıyla eğiliyorum. Kadirbilmez basın-yayın organları bu acı haberi kısaca geçiştirmişler. Vaktinde duymadığım için benim bile katılamadığım cenazesi tenha olmuş. Romantiklikten kaynaklanan milliyetçiliğini hiç paylaşmadığım halde, dürüstlüğüne, bilgisine ve cesaretine her zaman hayranlık duydum. O da beni dostluğuna kabul ederek onurlandırdı. Sohbetlerini çok özleyeceğiz. Ferhunde hanımefendiye ve hocayı bütün sevenlere başsağlığı diliyoruz.

Bu sayıda yer alan önemli yazılar arasında, Ayda Arel arkadaşımızın toplumsal tarih açısından, Çandarlı körfezinin kuzeybatısındaki minik Corci adamız üstüne yaptığı bir araştırma var. Şevket Pamuk'un "En Büyük Tağşiş"i (yani madenî paraların içindeki altın ve gümüş oranının düşürülerek âdi metaller karıştırılması), günümüzde yaşanan enflasyon belâsının geçmişteki öncellerine ışık tutuyor. "En Büyük" nitelemesi, elbette o zamana değin anlamında olmalı. Yoksa bugünün kaimeleri daha da "mağşuş". (Aslında, ben kendi payıma para birimimizden beş sıfır atılmasını, bin liranın bir kuruş, yüzbin liranın da bir yeni lira olmasını savunuyorum. Çocukluğumdaki beş kuruşluk simit altı bin liraya çıktı! Ama ücretler fiyatlara ayak uydurabilse, enflasyon pek derdim olmayacak. Bence mesele, âdil bölüşmede.)

Silivri tarihçisi Dr.Cemal Kozanoğlu'nun Pîrî Mehmet Paşa yazısını zevkle okuyacağınıza eminim. İstanbullu Mustafa Şahin arkadaşımız, İzmirli adaşıyla Yaşar Akyol'un geçen iki sayıda bastığımız Hâbil Âdem yazı dizisine ilginç bir "rejoinder" hazırladı. Anlaşılan, söylenecek daha çok şey var. Kullandığı övücü dille beni mahcup eden bir inceleme de, Tunca Varış'ın Çorbaya Bir Tutam Tuz başlığıyla piyango tarihçiliğine yaptığı katkı. Yazarın alçakgönüllü üslûbuna aldanmayın; böyle tuz biber ekilmese, bütün çorbalar yavan kalırdı.

Behzat Üsdiken Eski Beyoğlu'nun yeme içme yerlerinde anılar gezintisini sürdürüyor. Mehmet Demiryürek'in Kasım ve Aralık aylarında ilk iki bölümünü yayımladığımız Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları çalışması, bu ay çıkan 3'üncü bölümüyle sona eriyor. Ben uzamasından ne denli hoşlanmasam da, tarih doçentleri savaşı kızıştı. Mehmet Tekin, Ali Sarıkoyuncu'nun Nuri Köstüklü'nün kitabından gayrimeşru ölçülerde yararlandığını ileri sürmüş; Sarıkoyuncu da, kendini savunarak bunu yanıtlamıştı. Bu kere, ilk malsahibi Nuri Köstüklü işe karışıyor, jüri üyesi Prof.Nejat Kaymaz da dışarıdan müdahil oluyor. Bu tartışmanın böylelikle tamamlandığını umarım.

Edhem Eldem ve Ayda Arel, Nevra Necipoğlu'nun geçtiğimiz ay Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsünde verdiği bir konferansı ve yapılan tartışmaları özetleyerek değerlendiriyorlar. (Edhem, Nevra'nın resmini bir Bizans imparatoriçesinin portresine monte ederek basmamızı önerdiyse de, bunun tirajımızı arttıracağını bildiğimiz halde, konferansçının hışmına uğramaktan korkarak yapmadık!) Başar Başarır arkadaşımız da, Sadri Ethem'in 70 yıllık bir makalesinin çevrimyazısını sunuyor. Osmanlı günlük basınından Ayşe Şen'in himmetiyle yapılan aylık seçmelerimiz her zamanki yerlerinde. Geçmiş Şölenlerden sayfalarımızda da, ağzınıza lâyık bir yılbaşı -daha doğrusu ilk gün- yemeğinin açıklamalı menüsünü bulacaksınız.

Bu kere, 80 yıl önce Birinci Dünya Savaşında Bu Ay notunu koymuyorum. Çünkü 1915 Ocağının ortalarında bizim Ruslara karşı uğradığımız Kafkasya bozgunundan başka önemli bir haber yok. Onu da Sarıkamış taarruzumuzun 21 Aralıktaki başlangıcında yazmıştım.

Gerçekte, bu harekât basit bir başarısızlık öyküsü değildir. Bir ara, Ruslar bize yenilecekleri korkusuna kapılarak Batılı müttefiklerinden âcil yardım istemişlerdir. Bahar aylarında İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale'yi zorlamalarının gerisinde bu destek talebi vardır. Gelecek için şimdiden belirteyim ki, genel olarak 1915 yılı Batı cephelerinde bir durgunluğa dönüşürken, bizde -önümüzdeki ayların notlarında göstereceğimiz gibi- son derece hareketli geçmiştir.

1984 Ocağında İletişim Yayınları olarak *Tarih ve Toplum*'u çıkarmaya başladığımızda 300 lira fiyat koymuştuk. Bu sayıdan başlayarak *Toplumsal Tarih*'in Tarih Vakfı'nda satış fiyatını 75 bin liraya yükseltmemiz gerekti. Yani onbir yılda maliyetler tam 250 kat artmış. Umarım, sizin geliriniz de onbir yıl öncesine oranla en az bu kadar çoğalmıştır. Yeni yıl için sağlık, başarı ve mutluluk dileklerini yineleyerek Şubat sayımızda yeniden buluşalım, diyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Melling'in bir resminde Top Kapısı Sahilsarayı, 1807, 89x 126 cm, Arenenberg, Napoleon Museum

Aylık Dergi
Sayı: 1 Cilt: 3 Ocak 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 400.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* **4**

HABİL ADEM'E DAİR
*İstanbul'dan **Mustafa Şahin**, geçen iki sayımızda çıkan bir biyografi çalışmasına yeni bilgiler ekliyor .* **6**

EN BÜYÜK TAĞŞİŞ
***Şevket Pamuk**, Osmanlı enflasyonunu ve sikke tadilini anlatıp çözümlemekte.* **12**

Nuri Pere'nin Osmanlılarda Madenî Paralar Kataloğundan, II. Abdülhamid döneminde düzenlenen "Evlâd-ı Şüheda ve Malulîn Guzat-ı Asakir-i Şahane"ye iane sergisi dolayısıyla basılmış, "Nişane-i İnsaniyet ve Şefkat" madalyası (6 cm. çapında, 106,3 gr. ağırlığında altın).

BİZANSLI TÜCCAR
***Edhem Eldem** ile **Ayda Arel**, Nevra Necipoğlu'nun Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde verdiği bir atölye konuşmasını özetliyorlar.* **15**

CORCİ ADASI VE BAŞKA ÖYKÜLER
***Ayda Arel**, Ege kıyılarımızdaki küçük bir adanın feodal geçmişini tartışıyor.* **18**

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-IX
***Behzat Üsdiken**'in ilginç yazı dizisi, yitik bir zamanın anılarını canlandırmaya devam etmekte.* **24**

ÇORBAYA BİR TUTAM TUZ
***Tunca Varış**, Türkiye'de Piyangonun tarihine yeni bilgi ve belgeler katıyor.* **30**

HALK FIRKASI'NIN İŞÇİLERİ KULLANMA GİRİŞİMİ
Başar Başarır, *Sadri Ethem'in 1925 başlarında yayınladığı Amele Fırkası yazısını yeni harflere çevirerek sunmakta.* 34

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
F. Muhtar Katırcıoğlu, *kendi koleksiyonundan tam 70 yıl önceye ait bir menü'yü açıklamakta.* 36

PÎRÎ MEHMET PAŞA
Dr. Cemal Kozanoğlu, *bu devlet adamının Silivri'deki izlerini sürüyor.* 38

İNTİHAL Mİ? YOKSA... ETKİLENME Mİ?
Nuri Köstüklü, *Ali Sarıkoyuncu'nun kendi çalışmasından yararlanış biçimini eleştiriyor.* 46

BİR AÇIKLAMA
Nejat Kaymaz, *Jüri üyeleri arasında yer aldığı aynı çalışmanın suçsuzluğunu savunmakta.* 53

HİLÂFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI-III
Mehmet Demiryürek'*in, iki sayıdır tefrika ettiğimiz incelemelerinin son bölümü.* 57

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

OCAK 1895

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

ŞÜÛNÂT

Bu hastahane yapılmamış, arsası satılıp başka yere kurulmuş.

* Yazdığımız vechile Altıncı Daire-i Belediyyenin Tophane civarında defterdar yokuşunda kâin olup geçen sene muhterik [yanmış] olan hastahane arsasına dairenin ihtiyacatına ve fenn-i tıbbın terakkiyat-ı hâzırasına muvâfık olmak üzere teferruâtıyla bir bâb hastahane inşâsı ve mezkûr arsanın ittisalinde bulunan maa-bağçe [bahçeli] dört bâb hâne ile bir kıta arsanın istimlâki ile ilhakı hakkında Şehremânet-i celilesinden vukû bulan iş'âr üzerine keyfiyet Bâbıâlice bi't-tezekkür mezkûr hastahanenin tasavvur ve tertib edilen surette inşası ind-el-münâkaşa [eksiltme olduğu halde] mimar mösyö Ernest Sovaj üzerinde takarrür ederek ancak bu sene mevsim-i inşaat güzeran eylediği gibi emanet bütçesinde de buna karşılık bulunamadığı cihetle masarifi inşaiyye sene-i âtiyye muvazenesine idhal ile tekâsit-i muayyenede tediye olunmak üzere inşaata gelecek ilkbaharda ibtidar edilmesi ve mezkûr hastahane arsasının bina-yı mezburu istiâba gayr-ı kâfi olmasıyla ittisalinde ve zahrında [bitişiğinde ve arkasında] olup değerleri yüz bin kuruş kadar tahmin edilen maa-bağçe dört bâb hâne ile bir kıt'a arsanın esmânı [bedeli] sene-i merkume tazminat-ı tertibinden tesviye olunmak üzere istimlak kararnâmesine tevfikan mübâyaasıyla ilhakı zımnında muamele-i lâzımenin ifâsı ve daire-i mebhûse [bahsedilen daire] dahilinde böyle bir hastahane inşası lüzumu der-kâr bulunduğuna binâen bade icabı icra kılınmak üzere işbu hastahanenin olvechile ve müteahhidi marifetiyle inşası için sarf-ı mebâliğin iktiza eden ve hastahane arsasına ilâve olunacak dört bâb hâne ile bir kıt'a arsanın istimlâki muamelesinin ifâsı zımnında takdir edilecek kıymetin emânet-i müşârünileyhânın sene-i atiyye muvâzenesi meyânında tesviyesi takarrür eylediği müstahberâttandır..

(1 Kânun-i sânî 1895).

Beyoğlu Kumarhaneleri

Casino Modası

* Konkordiya Tiyatrosunda basılmış olan kumar mahalli hakkında istihsal eylediğimiz malumât-ı âhire cümlesinden olmak üzere tiyatro ve müstecirleri (Mala Andriya) ve (Andriya Livadia) gûyâ basılan mahallin Konkordiya Tiyatrosuna taallûk [ilişiği] ve irtibatı olmayıp orasının ayrıca bir hâne idüğünü ve diğer bir adamın taht-ı istîcârında bulunduğunu müdafaaten beyan etmekte imişler. Bu iddialarının gerek zâbıtaca ve gerek Beyoğlu Müdde-i Umumiliği memuriyet-i behiyyesince nazar-ı itibara alınmadığı bu işe müteallik evrakın dünkü gün cihet-i adliyyeye tevdi kılınmış olması ve merkumân (Mala Andriya) ve (Andriya Livadia) ve Şerik-i cümleri Avusturyalı (Fijon) ve Yunani (Hrelimbo) ve (Alko) haklarında hukuk-i umumiyye davası ikâme edilmiş bulunması ile meydandadır.

Bunlar hakkında tanzim edilmiş ve icrâ-yı tahkikât olunması talebiyle Beyoğlu müstantık âzâsından izzetlû Hacı Şevki efendiye tevdi kılınmış olan talepnâme ve teferruâtı üzerine dünden itibaren tahkikat-ı mûşikâfâne [kılı kırk yaran araştırmalar] icrasına başlanmıştır.

Yine bu maddeye dair aldığımız tafsilât-ı sâireyi yazacağız.

- İşbu kumar meselesi hakkında icrâ-yı tahkikât ettirdiğimiz sırada birkaç gece evvel Konkordiya Tiyatrosu duvarlarında pulsuz ve yalnız Fransız lisanı üzere muharrer ilânât ta'lik olunduğu [asıldığı] memurîn-i âidesi tarafından görülerek bunlar zabt ü müsâdere kılınmış ve bu bâbtaki evrak dünkü gün cihet-i adliyyeye verilerek Mala Andriya ile şeriki hakkında bundan dolayı dahi ayrıca hukuk-i umumiyye davası ikâme edilmiştir...

(2 Kânun-i sânî 1895).

Selâmsız Bandosu gibi

* Kastamonu Sanayi Mektebi için bundan evvel celb edilen muzıka takımı şakirdandan iktizâ edenlere bi't-tevzî muallimîn bir taraftan daire-i hükûmet sahasında akşam nöbetini icra ve bir taraftan da mekteb-i mezkûr şakirdanının tahsilat-ı mutâdelerine halel gelmeyecek bir suretle muzıka talim ve meşkine sarf-ı makderet

etmiş [kuvvet sarfetmiş] ve üç dört ay gibi bir zaman-ı kalîl [az bir zaman] içinde şakirdan-ı mumâileyhümden bir kısmı muzıka taallümü hususunda istidât ve zekâ-yi fevkalâde ibraz eylemiş bulunduklarından mecmûu on beş parçadan ibaret olan mezkûr muzıka takımının tezyid-i miktarı vücubu tezahür etmekle iktizâsına tevessül edildiği işitilmiştir...

(5 Kanun-i sânî 1895)

MUHARRERAT

Osmanlı Avrupası Demiryollarında Ucuz Tarife İsteği

Manastır Muhabirimizden:

* Cerîde-i feridelerinin fi 4 Kânun-i evvel sene 310 tarih ve 137 numaralı nüshasında İzmit-Ankara Şimendifer kumpanyasının irâe etmekte bulunduğu âsâr-ı terakkiden ve icrâ-yı tenzilât ve teshîlâtla fevâid-i hâzırasından bahs ve hikâye edilmiş olması vilâyetimizi Selânik'e rabt eden şimendiferin dahi bu kumpanyanın taht-ı imtiyazında bulunması hasebiyle bu bâbta bazı tafsilât i'tâsına sevk ediyor.

Evvelce arz ettiğim vechile kumpanyanın muâmelâtında göstermekte olduğu intizamsızlıkla beraber ücurât-ı nakliyyesinin hiçbir şimendifer hattına kıyas kabul etmeyecek derecede galiliği [pahalılığı] menfaat-ı hükûmet-i seniyyede irâs-ı zarar etmekte bulunduğundan bu bâbta bir izahat i'tâsı emr-i zarurîdir.

Evvelâ bir vagon eşyayı ticariyyenin Selânik'ten Manastır'a kadar ücret-i nakliyyesi âhiren tenzil edilen tarife mucibince on beş liradır. Halbuki manastır hattının inşâsından mukaddem şehrimizin iskelesi olan Graçko'ya kadar yine aynı vagonun ücreti yedi lira olup Graçko'dan Manastır'a kadar bu eşyanın araba ile nakliyesi için maa-fazla üç lira zam edilirse mecmua on liraya bâliğ olur ki eski ve yeni şimendiferin tarifeleri farkından beş lira müstefid olacağına binâen ekseriyet üzere nakliyatı eski tarifeden icraya mecbur oluyorlar.

Selânik-Manastır şimendifer kumpanyası bu yüzden vâki olagelmekte olan noksanî-i ticareti niçin nazar-ı dikkate almıyor da galî tarifelerde sebat gösteriyor?

Kumpanyanın hâlihazırdaki tarifeden daha yüzde yirmi beş tenzil edilmesi icab eder ki münâkelâtın kesretle hâsılâtın tezyidi vesâilî istikmal edilmiş olsun ve bu sayede halk da eski hattan ve fuzulî araba ücûrâtı i'tâsından feragatle hatt-ı cedîde rağbet göstersin...

(5 Kânun-i sânî 1895).

MUSÂHABE

TAKI TARİHİNDEN

YÜZÜK

* Üzeri taşlı halka şeklinde bulunan yüzük Yunanîlere Homeros zamanında malûm değil gibi görünmektedir. Yunan tarihinde yüzükten bahse Milâttan altı asır mukaddeminde tesadüf ediliyor. O vakitten beri Yunanistan'a Şarktan dahil olduğuna şüphe olmayan yüzük ebnâ-i beşer ve benât-ı hevânın [istekli kızların] medâr-ı zineti olup kalmıştır.

Demosthenes ve Aristo gibi meşâhir birçok yüzük takınırlardı. Yüzüklerin halkası altın akik, yeşim, cebellokum [mor yakut] taşlarından idi. Bu yüzüklerden hâlâ müzelerde bulunmakta ve âsâr-ı atikaca makbul sayılmaktadır.

Romalılar beyninde ahalinin sınıflara taksimi pek mültezim olduğundan herkes bulunduğu sınıfa göre kanunen tayin edilmiş madenden eşkâl-i muhtelifede yüzük taşırdı. Bu sebeple yüzük tarihi Roma tarih-i medenîsiyle mümtezictir. Evvelleri Roma Hükümeti senatörlerden mileli mütecâvire [komşu milletler] nezdinde memur ettiği zevâta alâmet-i memuriyet olarak bir yüzük verir idi. Sonraları bu memurlar icrâ-yı memuriyetle avdet etmelerini müteâkip de taşımaya başladıklarından Roma tarihinin altıncı asrında ailece yüzük taşımaya başladılar. Senatörler ile o vaktin sipahileri hep altın yüzük taşırlardı.

Bazı generallerin ifâ-yi hüsn-i hıdmet eden zâbitâna altın yüzük vermesine bakılırsa o vakit bunların adeta bir madalya veya nişan makamında telakki edildiği de anlaşılıyor. Muahharen yüzük taşımak alâim-i imtiyaziyyeden addedildiği cihetle o sınıfa mensup olmayanlar da altın yüzük taşımaya başlayarak demir yüzüğü bıraktılar. Yüzük bidâyeten altın ve demirden iken muahharen gümüş, kehribar ve fildişinden de yapılmaya başladı.

Yüzükle tezyîn âdeti arttıkça evvelâ bizim hâlâ yüzük parmağı dediğimiz dördüncü parmağa takılır ki Rusya ve Yunanistan'da ikinci parmağa ve nihayet beş parmağın beşine de, hem birçok yüzük takmak âdet oldu.

Bu yüzükler kıymetdâr taşlarla tezyin edilirdi. Bu süsten kadınların da hissedar olduklarını söylemek abes olmaz mı?

Yüzük öteden beri akvâm-ı Şarkıyye beyninde malûm idi.

İbranîler yüzüğü sağ ellerine ve Yunanlılar sol ellerine takarlardı.

Tecehhül [evlenme] için nişan makamında yüzük istimâli de İbranilerce maruf idi...

(12 Kânun-i sânî 1895).

İLÂNLAR

ACIKLI İBRETÂMİZ ROMAN

AKTRİS

* Ezkiyâ-yi şûbbândan [gençlerin en zekilerinden] Ahmet Tevfik beyefendinin tahrir eyledikleri işbu eser zinet-ârây-i âlem-i matbuat olmuştur. İsminden dahi anlaşılacağı üzere kitab-ı mezkûr meşhur bir aktrisin desâis-i şeytaniyet-kârâne ile bir takım gençleri bi'l-iğfal mahv ü harabiyetlerine sebep olduğunu hâvî olup nihayet kendisinin dahi bir hâl-i felâket-i iştimâlde [felâket hali içinde] hayatına hitam verildiği mahirâne bir surette tasavvur olunmuştur.

Memleketimizde dahi tatbiki mümkün olan bu roman şâyân-ı mütalâa âsârdan bulunmakla karilerimize bilhassa tavsiye ederiz.

Gayet nefis surette tab' olunup yüz otuz sahifeden mürekkep bulunduğu halde fiyatı yalnız üç kuruştur. Mahall-i tevzii Cisr-i cedid [Yeniköprü] üzerinde Adalar iskelesinde Kitapçı Yusuf Efendi'nin dükkânı olup bilcümle gazete müvezzilerinde dahi bulunur... (9 Kânun-i sânî 1895).

Zamanımızda En Ziyade
Mazhar-ı Takdir Olan Çay
Henüz Poşeti İcat Edilmedi.

* Lipton mağazasında satılmakta olan bu leziz çay bilcümle çaylara tefevvuk etmekte olduğundan tevecciih-i umumiyyeye mazhar olmuştur.

Çay bahçelerinden suret-i mahsusada toplanan ve Şikago meşher-i umumiyyesinin [umumi sergisinin] İngiliz şubesinde en büyük mükâfâta nâil olan ve küre-i arzda neşv ü nemâ bulan çayların en âlâsıdır. Memâlik-i Mahrûse için yegâne acentası Mumhâne'de Nomiko hanında 12 numarada B. Komopulo...

(28 Kânun-i sâni 1895).

HABİL ADEM HAKKINDA

MUSTAFA ŞAHİN

İzmir'den Mustafa Şahin ve Yaşar Akyol'un, Habil Adem üzerine yaptıkları çalışmaya memnun olduk.[1] Sayfa tahdidine bağlı bir mektubumuza da değiniyorlar. Basınla haşır-neşir olanlar bilirler. Son dakika, hani "sayfalar bağlandı" dendiği anda yapacak fazla bir şeyiniz yoktur. Anılan mektup da öyle olmuş, bazı noktalar verilememiştir. Kalan bazı noktaları verebilmemiz fırsatından dolayı kendilerine teşekkür ederiz. Eksik ve kusurlarımızı da, devraldığımız dilin meram anlatmaya kifayet etmemesine bağlıyoruz.

O mektubumuzda,[2] *Türkmen Aşiretleri* nam kitabın künyesini değil, *Harb Mecmuası*'ndaki ilânını vermiş, bu dahil, hiçbir alıntıya müdahale etmediğimizi de özellikle belirtmiştik. İlânda, hayalî yazarların adları öyle dizilmiştir. Aynı mecmuada şöyle bir ilân daha vardır: "*Beynelmilel Usûl-i Temsil ve Iskân-ı Muhacirîn*. Bu eser, Avrupa düvel-i muazzamasının müstemlekelerinde takip ettikleri usûl-i temsilin ilmî, ictimaî, felsefî, iktisadî şekillerini ihtiva ediyor. Umum mesail, en son ilm-i ictimaî esaslarına nazaran tahlil olunuyor ve münakaşalı, bîtaraf bir muhakemeyle neticeler gösteriyor.

İngilizlerin Mısırlıları, Hintlileri ne suretle idare ettiklerini ve ne derece muvaffak olduklarını, Fransızların Arapları tefessüh ettirmek için takip ettikleri usulleri ve bilhassa Rusya'nın Türkler hakkında tatbik ettiği temsil usulünün derecelerini sahih ve şayan-ı ehemmiyet bir surette anlamak isteyenlerin müracaat edecekleri yegâne eserdir. Fiyatı: 40 kuruştur."[3] Tetkik edemediğimiz bu eserin altından da yazarı Habil Adem çıkarsa şaşmayacağız.

Şimdi, tekrar başa dönüp zikredilen mektupta yer alamayan bazı kısımları ele alacağız:

"Frayli Ravli, *Türkmen Aşiretleri*"[4]; Dr. Friç'in (Freilitz) *Kürtler* isimli eseri;[5] Dr. Friç, *Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tetkikat*, İstanbul 1334;[6] Aşair ve Muhacirin dairesinin Almancadan tercüme ettirdiği *Kürtler* eseri;[7] Dr. Fritz'in "Kürtler" adındaki kitabında, Berlin'de basılan "Kürtler" adındaki kitaba göre, "Kürtler" isimli kitaptaki Dr. Fritz ve birkaç bilginin araştırmalarından yararlanılmıştır.[8] Dr. Fritz, *Kürtler*, Berlin.[9] Bu ifadelerden kitabın hem Berlin'de hem İstanbul'da yayımlandığı anlamını çıkarmakta zorlanıyor, bunu da Habil Adem'e yüklüyoruz.

GAZİMİHAL'İN YANILGISI

Mektubumuzda inemediğimiz ayrıntıyı burada alıntılıyoruz: "Anadolu Türkmenleri hakkında yerinde yaptıkları tetkiklere göre mükemmel bir eser meydana getiren Doktor 'Frayliç' ile Mühendis 'Ravlig', ilk defa olarak Türkmen şarkıları ile raksların bu yolda muntazam kadrolarını çizdiler, bize ilk nümuneleri hazırladılar*, ki şarkılara aid olan kadroyu aynen alıyoruz: 'Şarkılar, sekiz devreye taksim olunur: 1- Mevsim şarkıları 2- Kahramanlık şarkıları 3- Aşk şarkıları 4- Ölüm şarkıları 5- Tevellüd şarkıları 6- İzdivac şarkıları 7- Çocuk ninnileri 8- Gençlik şarkıları. Bu sekiz nev' şarkı, Türkmenler arasında pek ziyade münteşirdir. Her birisinden yüzlerce, binlercesi bulunur. Bunların hey'et-i umumiyesi, cinsine göre tebeddül eder. Ancak, hepsinin lisanında bir vahdet görülür. Lisan Türkmenlerin görüştükleri lisandır. Bu lisan, hiçbir yabancı tesir altında değildir.**

Aynı müellifler, Türkmen türkülerinin hususi mahalli kadrolarını ve raksların muhtelif hıttalara göre nev'ilerini de ayırmaya pek ziyade dikkat etmişlerdir."[10]

GAZİMİHAL'İN TAVZİH VE TASHİHİ

Anılan mektupta, bu yanılgıyı, birkaç yerde düzelttiğine temas etmiştik. Gazimihal, Yusuf Ziya Demirci'nin [Konservatuvar Müdürü] *Anadolu Köylerinin Türküleri* kitabına değinirken bu konuya bir daha dönerek şöyle diyor: "19 uncu sahifede Dr. Frayliç ile mühendis Ravlig'in Türkmen aşiretlerinin

* Anadolu ahalisinin dörtte üçünü teşkil eden Türkmenler hakkındaki bu Almanca "Türkmen Aşiretleri" eserini Habil Adem Bey Türkçeye tercüme ederek, "Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyet-i Umûmiyesi" tarafından Sûdî Kütübhanesi'nde bastırtıldı (1334).

** Müelliflerin biz münevver Türklere şu tavsiyeleri de dikkatimizi celbetti: 'Eğer Türk halkiyatı daha amik ve daha esaslı tedkik edilecek olursa, eski Yunanlıların ilâhlarına müşabih bir devrin mevcud olduğu anlaşılacaktır. Sonra, henüz Türklerde mevcud olmayan operet sınıfı için, daha sarih bir misal yoktur. Zaten, Avrupa operetleri de böyle müşterek cemaat hayatının intibâlarından alınmıştır. Şehirli Türklerde kadınlı cemaat hayatı sukût ettiği için, bu san'at inkişaf edememiştir. Halbuki, operet, hayatın samimî bir safhası olduğu için, behemehal inkişaf edecektir. Buna binaen taklide istinaden birçok tecrübe ve adem-i muvaffakıyyet devreleri geçirileceğine, bunların tedkikleriyle mes'ele halledilebilir.'

400.000 صاری ایرایی اوروپا وآمریقاده

تاصل یدم یتردم

***Yeni Sene*'de sarı lira tefrikası**

hayatı hakkındaki bir eserinden istifade edildiği söyleniyor. Bu hatayı vaktile ben de yapmıştım. Mezkûr Türkçe 'Türkmen Aşiretleri' kitabı -kabında yazıldığı gibi- iki ecnebinin eseri değil, B.[ay] Hâbil Âdem'in bir terkibidir. Dr. Frayliç ve diğeri hayalî tiplerdir ve o zamana ait bir mecburiyet dolayısıyle bu müstear isimlerle kitabını çıkardığını bana o zaman hatırlatmıştı; ben de keyfiyeti sonraki 'Şarkî Anadolu türkü ve oyunları'(1929) raporumun bibliyografya faslında izah etmiştim. B. Y. Ziya'nın o tashihi görmediğini anlıyorum. Demek istiyorum ki mezkûr aşiretler kitabının bir Türk tarafından yazılması muhteviyatını belki daha mevsuklaştırmış, halk bilgisi tetkikleri tarihimizdeki yerini tarsin etmiştir."[11]

Bunca alıntıdan sonra, *Türkmen Aşiretleri* yazarının Habil Adem olduğu üzerinde bir kuşku kalmasa gerektir. Çapanoğlu da "Bir yaman vurguncu daha" başlığı altında "Bu meşhur bir isimdi. Mecmualarda tetkik yazıları yazar, falanca Alman yazarının eseri diye uydurma eserler yazarak en büyük ilmi makamlara bu eseri satardı.

Bir vak'ası çok enteresandır. Alman bilginlerinden birinin eseri diye, bir de Alman adı uydurarak tercüme diye telif ettiği kitabı satmış, eser de basılmıştı" diyerek hikâye eder (yani Alman üniversitelerinden birinden gelen itiraz, eseri basan kurumun mütercime sorusu ve onun cevabı). Ne var ki, Çapanoğlu kitabında sergilediği bu soy kişilerin adını aile, akraba ve yaşayan mensuplarına saygı diye vermiyor, ama burada kastettiği ve belki kitabın birçok sayfasında belirttiği bu dolandırıcı, şantajcı, vurguncu vs. arasında Habil Adem başka ipuçlarıyla da görülebilmektedir. Dolayısıyla merhum Abidin Nesimi'nin anlattıklarıyla örtüşmektedir. Çapanoğlu'nun bu kahraman hakkındaki yargısı "Birkaç dili ana lisanı gibi bilen, fakat zekâsını daima fena yollarda harcayan ve bu suretle kolay para kazanma yolunda giden zat" şeklindedir.[12]

Her seferinde olduğu gibi, burada da tekrar etmek isteriz ki biz araştırmacı, yazar değil, önü sonu bir müsahhih(şimdi o da değil)iz. Bu nedenle karalamalarımızda metodsuzluk sözkonusudur. Buna rağmen gösterilen mektup adaşımıza ve Yaşar Akyol'a bir nebze yardımcı olduysa, kusurlarımızı biraz -manen- hafiflemiş sayarız. O mektupta da Habil Adem'le ilgili göre/hatırlayabildiklerimizi ortaya sermeye çalışmıştık, şimdi de öyle yapacağız ki arkadaşlarımız bu çalışmalarını genişletmek istediklerinde karınca kaderince yardımcı olsun diye.

HABİL ADEM'İN İŞLERİNDEN

Merhum Abidin Nesimi'nin anlattıkları dışında kalan bazı gazete/dergilerden söz edeceğiz. Müdür ve başmuharriri Zeki Cemal görünen *Büyük Gazete*, 28 Ekim 1926 Perşembe günü fiyatı her yerde 5 kuruş olarak kariin-i kiramla buluşur. 1 no.lu nüshanın sayfalarını çevirririz. "Türkiye'nin Şarlok Holms'ü Salih Münir Bey'in Harb-i Umumî bidayetindeki en büyük muvaffakıyetj: Harb-i Umumî başlarken İstanbul'daki en azılı bir casusu nasıl yakaladım?" (s. 4-5). Bu bizi şimdilik ilgilendirmiyor derken manşete dikkat: "Hatıratını yazan Habil Adem Bey: Akıllara hayret veren bir sergüzeşt. 400.000 sarı lira kaç günde biter biliyor musunuz? Parayı yiyen kahraman (yemek için bu para da hiçtir!) diyor ve hikâyesini şöyle anlatıyor: 400.000 sarı lirayı Avrupa ve Amerika'da nasıl yedim bitirdim. Muharriri: Habil Adem -1-" (s. 8-9). Okuyamadığımız bu sergüzeşt 7 Temmuz 1927'ye yani 37. sayıya kadar sürüyor, yani 37 hafta. Araya karakedi girse gerek, Habil Adem, 21 Temmuz 1927 Perşembe günü görücüye çıkan *Resimli Cuma*'nın başmuharriridir ve kapakta "Habil Adem Bey'in 400.000 lira hatıratının ma'badi bu nüshamızdadır." Fakat cazibe kaybından mı neden, bunu sonraki sayfalara atar ve yeni bir tefrika: "İstanbul'u benim kadar bilir misiniz? İstanbul'da para nasıl kazanılır, nasıl yenir? Cana can katan İstanbul bâdesini doya doya içmek ister misiniz? Bu bâdenin sırrını ifşa ediyorum: Okuyunuz, öğreniniz. Muharriri Habil Adem. İstanbul'da para kazanan adamların sırlarını nasıl öğrendim? -1- Parayı nasıl kazandım?" (s. 4-5). "400.000 sarı lira (*Büyük Gazete*'nin 37. nüshasında ma'bad)" (s.10-11) ve "Hamiş: *Büyük Gazete*'nin 38. nüshasında bana izafeten uydurulan yazı hakkında mahkemeye müracaat ettim ve mezkûr gazetenin müdür-i mes'ul ve sahiplerinden 10 bin lira zarar-ı maddi ve manevi-

nin bi'l-hükm tahsilini talep eyledim. H.A." (s.11). Tefrika yeni ceridede devam eder.

Beş dakika antrakt deyip *Büyük Gazete*'ye dönüyoruz. *Büyük Gazete* daima Türk ruhunu terennüm eder, 35 bin okuyucusu vardır, sahibinin de muharrirlerinin de aslı nesli bellidir, Amerikan yalanlarını Ahmed, Mehmed, Fatıma ismine tahvil ederek sayfalarını lekelemez, satışı az olan gazeteler *Büyük Gazete*'yi taklit ve kopya etmektedir, bununla yetinmeyip *Büyük Gazete*'ye hücum ederek satışlarını artırmak istemektedir ve gazetecilik hilesine başvurmaktadır. *Büyük Gazete* intihal suçuyla mahkemeye verilmek istenmektedir. Nedeni de "Tal'at, Enver ve Cemal paşalar"a dair yazının hem başka bir gazetede hem de *Büyük Gazete*'de yayımlanıyor oluşudur. Bu özetlemeden sonra uzun bir alıntı yapmak zorundayız: ".... maalesef Tal'at ve Enver Paşa yazısı gazetemize sizin gazetenizde çıkan perşembe günü yani aynı haftada çıkmıştır. Bu kabahat ne sizde ne bizdedir. Bilâkis Habil Adem, nam-ı diğer Naci İsmail nam-ı diğer Hıfzı namındaki zavallıdadır. Geçen sene *Resimli Cuma* namındaki mecmuayı çıkarıp hükûmet-i cumhuriyetimiz tarafından tatil edildikten sonra beş parasız kahve köşelerinde gecelerini geçiren bu zavallı 16 Şubat 1928 tarihinde gazetemizin sahibi ve başmuharriri Zeki Cemal Bey'in en ziyade hürmet ettiği bir arkadaşını kandırmış ve onun vasıtasıyla matbaamıza gelmiş açlığından dolayı paraya muhtaç olduğunu ve bir de yazı yazdığını söylemiştir. O gün üç makaleyi birden teslim eden mumaileyhe gazetemiz tarafından 50 lira makale parası verilmiş ve bir de makbuz alınmıştır. Nitekim 23 Şubat 1928 tarihli 70 numaramızda da makalenin neşrine başlanmıştır. O haftada diğer gazetenin sütunlarında aynı yazıyı gören başmuharririmiz hayret içinde kalmış ve Habil Adem, namıdiğer Hıfzı, namıdiğer Naci İsmail efendiye sormuştur. Üç hafta gazeteye yazı yazdığını inkâr eden mumaileyh nihayet hakikati itiraf etmiştir. Fakat o esnada gazetemizin muharrirlerinden Enver Behnan [Şapolyo] Bey aynı yazının iki sene evvel intişar eden *Yeni Penbe Gazete*'de yazıldığını söyleyince bittabii yazının kıymeti düşmüştür. Başmuharririmiz bu yazıyı sür'atle kesmesini makalenin muharririne söylemiştir. Fakat üç hafta zarfında makalelere mahsuben 125 lira para alan mumaileyh yazısının sür'atle neticelenmesi emri karşısında şaşırmış bittabii bütün yazılarını ihtisar ederek gazetemize tevdi etmiştir. Klişemizde de göreceğiniz vechile 'mukavele mucibince Tal'at, Enver ve Cemal Paşa'lara ait yazısının hepsini matbaamıza tevdi ettiğini ve meblâğını da tamamen aldığını mübeyyin bir de senet vermiştir."[13]

Bu satırlar, aşağıda vereceğimiz makale başlıklarına ışık tutacak noktalar taşımaktadır: "İstanbul sokaklarında altın topluyorlarmış, haberimiz yok! İstanbul borsasında bir senede 10 milyon lira kazanan meşhur borsacı Yeşua'nın muvaffakıyetindeki sebeb neydi? Harb-i Umumî'de haftada 25 lirayla bir Rum sarrafa borsa kâtipliği yapan Yeşua'nın yıldızı nasıl parlamıştı bilir misiniz? Rusya'da Çarlık idaresi tekrar hükûmeti ele alacak, İstanbul'u verecekler. Bunun için, Türk parasıyla borsadan Rus rublesi alınız, propagandasıyla!.. Sonra ikinci bir plan tertip etti. İstanbul ticaretini Yunan drahmisiyle idare etmek mümkün müydü? Atina Bankası: evet, dedi. Muharriri: Sabık mühtedîlerden Hıfzı."[14] *Büyük Gazete*'nin ifşası olmasaydı, ihtimal ki bu Hıfzı'nın Habil Adem olduğu bilinemeyebilecekti.

"Harb-i Umumî'nin bilinmeyen esrarı 40.000 İntelligence Service hafiyesini nasıl faka bastırdım? Harb-i Umumi'nin esrarını öğrenmek ister misiniz? Bu yazıları okuyunuz. Harbin müsebbibi kimdi, harb nasıl oluyordu, esrarengiz memurlar, harbi nasıl idare ediyorlardı, İngiliz donanmasının hareketi İngiliz amiralinden evvel nasıl öğreniliyordu? Muharriri: N. İ." [nun.elif] Aradan bir yıl sonra aynı tefrika *Büyük Gazete*'de sürüyor,[15] demek ki kavga bitmiş, dalga durmuş, gemi limana yanaşmıştır.

"Harb-i Umumi'nin hakiki mes'ulü kimdi? Kayzer mi, Poincarê mi, Churchill mi, Rus Çarı mı? Şimdiye kadar bilinmeyen hafi müzakere zabıtlarını okursanız, işin iç yüzünü öğrenmiş olursunuz. Bu zabıtlar nasıl alınırdı?"[16]

Başmuharriri Ahmed Süleyman olarak görünen *Yeni Sene*, 9 Ağustos 1928'de 1. sayısıyla okura merhaba der; yine aynı yazılar: "400.000 sarı lirayı Avrupa ve Amerika'da nasıl bitirdim. Muharriri: Habil Adem."; "Heyecanlı tahtelbahir muharebeleri. Şeyh Sünusi'yi tahtelbahirle Bingazi'den Cattaro Limanı'na nasıl getirdim? Akdeniz'de 13 İngiliz, Fransız, İtalyan vapurunu nasıl batırdık? Nakili: H. A. [he. elif], İ.N. [elif.nun], N. İ. [nun. elif]. Bunların Habil Adem, İsmail Naci, Naci İsmail olduğu izaha muhtaç değil. "Türkiye Arsen Lüpeni: Çivi Hüseyin'in maceraları", "Bütün Türklerin büyük romanı Zaloğlu Rüstem. İran sefiri dedi ki: Ay, Kisrâların ceddidir. Eğer bayrağınızdan ayı çıkarmazsanız, harp ilân ederim. Muharriri: Naci İsmail."[17]

"Bektaşilik. Mey, ney, civan, karmakarışık bir âlem. Tarihe karışan Bektaşiliğin bütün esrarı ve içyüzü. Bektaşilik içki, çalgı, kadın, erkek, karmakarışık bir âlemdir. Baştanbaşa fuhuş, rezalet, ahlâksızlık olan bu âlem hakkında birçok kitaplar yazılmış sözler söylenmiştir. Bektaşiliğin birinci şartı 'ser' çıkar 'sır' çıkmaz olduğu için hiç kimse işin içyüzünü öğrenememiştir. Bugün artık tarihe karışan bütün esrarı senelerce tekkede yaşamış ve Baba olmuş bir Bektaşi *Büyük Gazete*'ye anlatıyor." 3-21. sayılarda yer alan bu tefrika güya Bektaşi Babası tarafından anlatılıyor, ama kâh H. A. [he.elif] kısaltmasıyla, kâh nâkili H.A. denilerek sunuluyor.[18] Yıl 1926'dır. 1927'de, *Resimli Cuma*'da bir başka tefrika dolayısıyla biraz açığa çıkıyor: "Bin sene evvel Bağdad'da İmam Ebu Hanife, İmam Şafi, İmam Malik, İmam Hambel tarafından keyfî kapatılan ve medresenin kapalı tanıdığı Bab-ı İctihad'ı İstanbul'da açıyorum.

İnsan dünya için mi yaşar, ahret için mi! Bütün dinler, nereden, nasıl, niçin ve kimler tarafından çı-

karıldı. 4 Bağdad imamının Müslümanların itikadları, namazları, niyazları, oruçları, abdestleri, dünya ve ahiret akideleri hakkında mevzu ettikleri kaideler Kur'an'dan mı çıkarılmıştır Hadislerden mi! Hadisler doğru mudur veya bir hadis, Kur'an'ı tefsir edebilir mi ve dinî bir kaide vaz'ına kâfi gelir mi?

Bağdad imamları, Asya ilmi ile İslâmiyeti tetkik etmişlerdi. Biz de bugünkü asrın ilmiyle tetkik edeceğiz. Nasıl ki onlar, İslâmiyeti tetkik ve İslâmiyetin amelî kısmı hakkında birtakım kaideler vaz'etmeye kendilerini salâhiyettar addetmişlerdi. Aynı salâhiyeti, bugünkü bir Müslüman da haiz değil midir? -1- Medhal. Muharriri: *Büyük Gazete*'de Bektaşi esrarını yazan H. A." [he.elif][19]

Baba olmuş Bektaşinin kim olduğu böylece anlaşılmış oluyor.

"Kerbela'nın tarihî esrarı. Sünnilikle Şiilik arasındaki ayrılık nedir?.. Asırlardan beri Sünnilerle Şiiler ayrı birer mezhebde yaşarlardı. Şimdiye kadar hiç kimse Müslümanlığın bu iki mezhebi arasındaki farkı yazmamıştı. Milyonlarla Türkün bir kısmı Sünni olduğu gibi, milyonlarcası da Şiidir. Acaba bu iki mezheb arasında birleştirilmez bir fark mı vardır? Şiilik mi doğrudur, Sünnilik mi? Muharriri: Naci İsmail."[19]

Anlaşılan Habil Adem her konuda kendini kalem oynatmaya yetkili görüyor. *Büyük Gazete*'de ayrıca Ebu Rıdvan M. Sadık Vicdanî'nin, Hatif Dehri'nin (bu da mı müstear?) Hurufîlik ve Bektaşilik ne idiler ve nasıl kaynaştılar, İranîler Muharrem'de neden matem tutarlar? gibi yazılar(ın)a rastlıyoruz.

Aradan geçen bir yıl içinde dargınlıklar, kırgınlıklar unutulmuş ya da kaptırılmış parayı çıkarmak için olmalı, *Büyük Gazete*'nin 92-106. sayılarında "40 bin İngelligence Service" tefrikası düzülüyor (Temmuz-Ekim 1928).

Arif Oruç (Ayhan müstearıyla *Büyük Gazete*'de 31 Mart tefrikasının bir kısmında), Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu?] (*Resimli Cuma*'da mes'ul müdür), Ahmed Süleyman (*Yeni Sene* ve *Resimli Cuma*'da), Habil Adem bir ekip olmalı ki anca-kanca beraber misali. Oturup parti kurmaları da bunun göstergesi. Ayrıca merhum Abidin Nesimi'nin anlattıklarına da uygun.[20] Bize öyle geliyor ki bu dergi/gazetelerin temel direği Habil Adem. Aynı yazıların hepsinde tekrarlanmasıysa bu vargının dışında en iyimserlikle ya yazılarının bilimsel bir değeri olduğuna ya da o dönem okurunun böyle şeylerden hazzettiğine ve satışı artırdığına yorulabilir. Bunu anlamanın tek yolu yüzlerce tefrikayı okumak. Tekrar olacak, ama Habil Adem üzerine araştırma yapmaya, bütün bu dizi yazıları okumaya sıhhî durumumuz izin vermiyor. Bu çalışmayı İzmir'deki dostlardan umuyoruz. *Büyük Gazete*'nin ima ettiği, yabancı isimleri Ahmed, Mehmed, Fatıma'ya çevirip Amerikan palavralarını Mis Pol, Mister Mil adını Türkçeleştirip gerek *Yeni Sene*'de gerek *Resimli Cuma*'da yer almış yazıları kotaran da Habil Adem olmalı. Bunları dışta tutsak bile Bektaşilik 21, Entelijens Servis 15, sarı lira 49, mezhepler 13, İstanbul 13, Borsacı Yeşua 10, Tal'at, Enver, Cemal Paşalar 10, "İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da tayyare piyangosundan kazandığım 30.000 lirayı nasıl yedim? İstanbul'un Esrarı"[21] dahi 150 yazıyı aşıyor ki yüzlerce sayfa demektir ve okuyabilmek için aylara ihtiyaç vardır. Üstelik aynı yazıların birkaç yerde yayımlanmış olması, bazısının özgün bazısının özet olması karşılaştırma yapma gerekliliğini ortaya seriyor.

***Büyük Gazete* muharirlerinden bir grup**
Ön sıra sağdan : meşhur dörtyüz bin liranın kahramanı Habil Adem, başmuharririmiz ve müdürümüz Zeki Cemal Bey, Türkiye Şarlok Holms'u Salih Münir Bey.
Arka sıra sağdan: İdare Müdürü (Mehmed) Cemal Bey, muharrir Hüsnü Bey, Mehmed Asaf Bey (Konsolidci/Borsacı), Enver Behnan (Şapolyo).

Bayrak değiştirir gibi, bir imzayla başlayıp başka bir imzayla devam eden yazılar de mevcut: "İstiklâl ve inkılâb tarihimizden bir yaprak. Delibaş'ın Konya'da 7 günlük padişahlığı. Konyada irtica nasıl başkaldırmış, şimdi Cebelibereket mebusu olan Avni Paşa'nın idaresindeki millî kuvvet tarafından nasıl bastırılmıştı? Vahdeddin, Lloyd George, Çelebi Abdülhalim, Yunan kumandanı ve Fransız kuvvetleri nasıl ve niçin birleşmişlerdi? -başlangıç- Muharriri: Ensari Bülend." (*Resimli Cuma*, sayı 1), "Said Molla, Maxwell, yüzbaşı Benet, mülâzım Tahsin'in teşkil ettikleri İngiliz Muhibleri Cemiyeti Anadolu isyanlarını nasıl tertib ediyordu? Delibaş'ın Konya'da 7 günlük padişahlığı-2. Muharirri Ahmed Süleyman (*Resimli Cuma*, sayı 2). Gerekçesi, Ensari Bülend (Nizamettin Nazif) tarihî bir hata yapmış, onun için

yazısına nokta konmuş, Ahmed Süleyman devam ettiriyor (anlamakta zorluk çekiyoruz, ilginci Ensari Bülend imzalı bu yazı *Büyük Gazete*'de tefrika, sayı 40-42; iki imzalı yazılardan biri ortadan çekilince kalan bir başkasıyla devam etmekte.).

Teşbihte hata olur. Tam bir Kayserili örneği. Anamı alla babana, eşeği pulla yabana sat; temcid pilâvıdır ısıt ısıt sür; evir çevir yaz, ballandıra ballandıra yaz. Aynı yazıyı on yere tezgâhlamayı, bu beceriyi şeytan tüyüne sahip olmalarına bağlamıyoruz. Bu dergi boyu gazetelerin okuyucu profilini çıkarmaya da yardımcı olacak bir durumdur bu.

Birkaç yazı başlığı daha sunup bahsi kapatıyor, bu giranbahâyı çalışma yapacaklara yüklemenin de üzüntüsünü duyuyoruz.

"İstikbaldeki harplerin silâhları. Bugünkü medeniyet, harb sanayiine doğru gitmeye başladı. Bunu ihmal eden milletlerin yaşamak hakkını kaldırmak isteyen bir ceryan var! Muharriri Naci İsmail (*Resimli Cuma*, sayı 9), "Türkiye'de fenni zihniyet nasıl yaşayabilir? Her sene Avrupa'ya 2 bin talebe göndermenin yolu (*Resimli Cuma*, sayı 13), "Avrupa devletleri eski Türkiye'yi nasıl taksim etmek istiyorlardı? Türkiye'ye Katoliklik nasıl girdi?" (*Resimli Cuma*, sayı 14). Türkiye Arsen Lüpen'inin maceraları *Yeni Sene*'nin 1-4., ikinci kısmı "Hapisaneden nasıl kaçtım, Mısırlı Prensesin 19.000 lira kıymetindeki inci gerdanlığını nasıl çaldım" gazıyla 5-11. sayısındadır. İmzasız yazılardan bazıları şunlardır: "? Sefiri'nin güzel kızı nasıl kaçırıldı?" (sayı 11-13, yazının sonunda bunun Çivi Hüseyin'in marifeti olduğunu öğreniyoruz; 14. sayıdaki duyuruda Çivi Hüseyin'in Mısır'da kadınlar arasında geçen maceralarının başlanacağı hatırlatılıyor); "Kenyaz Potemkin Zırhlısı, nasıl Rus donanmasına karşı isyan etmişti?" (sayı 12-14); "Şeyhler ve Fakirler milleti nasıl aldatıyor! nasıl mucize gösteriyoruz diye soyuyorlardı?" (sayı 13); "Mezardan gelen ses" (sayı 1-8); "Rudolf'a benziyorum" (sayı 10-14, muharrirleri: Züppe ve Kandil deniyorsa da, bunu ciddiye almak herhalde gereksizdir!).

Hakkı Tarık Us ve Taksim Atatürk Kitaplığı'nda eksiğiyle birlikte *Büyük Gazete*'nin 128, *Resimli Cuma*'nın 14 ("tatil" edildiğine göre belki bu kadardır), *Yeni Sene*'nin 12 sayısı mevcuttur. Biz *Yeni Sene*'nin 13-14. sayılarını görebildik, 15. sayısını göremedik. Bunların yanı sıra dönemin diğer matbuatı da taranırsa, Habil Adem'in zengin bir aileye mensup olduğu,[22] maiyeti dağıldıktan sonra bir kısmının Mısır'a gittiği (yazılardan da anlaşılıyor), Zaloğlu Rüstem tefrikasıyla[23] Habil Adem'in İran ve ötesi dolaşmasını, 400 bin sarı lira[24] tefrikasıyla İstanbul-Peşte-Venedik-Paris-Hamburg-Amerika turunu açığa kavuşturabilir, Abidin Nesimi merhumun anlattıklarını doğrulayıcı cihetleri yakalayabiliriz.[25]

İzmirli arkadaşlarımız sondan değil baştan başlarlarsa, çalışmalarını daha yetkinleştirmiş, Habil Adem'i bize daha somut tanıtmış olurlar. ■

1- *Toplumsal Tarih*, sayı 11 ve 12.
2- *Tarih ve Toplum*, sayı 94
3- *Harb Mecmuası*, sayı 25-26, Mayıs 1334 arka iç kapak.
4- Muzaffer Uyguner, "Atatürk'ün okuduğu kitaplar", *Türk Dili*, sayı 242, 1 Kasım 1971, s.124.
5- Edip Yavuz, *Doğu Anadolu'da Dil-Onomastik İlişkileri Üzerine Bir Deneme*, Ankara 1983, s.22,33,48,55,59,67, parantez içi, s.22,48.
6- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu -Tarih Etnografya-Folklor*, 2. bas. Ankara 1982, s.59
7- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*, Folklor birinci kitap, 1933, s.66; Ziraat Vekilliği baytarı mücadele Şubesi Müdürü Dr. Naki Cevat Bey'in Türkiye Aşiretleri hakkındaki etütleri, s.65
8- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Araştırma ve Düşüncelerim* Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihçesini etkileyen Faktörler, Ankara 1982, s.7, 8 dn.5
9- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Araştırma ve Düşüncelerim* Doğu ve Güneydoğu Anadolu Tarihçesini etkileyen Faktörler, Ankara 1982, s.65
10- Mahmud Ragıb (Gazi/Kösemihal), *Anadolu Türküleri ve Musıkî İstikbalimiz*, Maarif Matbaası 1928, s. 91-92.
11- Mahmud Ragıb Gazimihal, "Millî tetkikler arasında musikî", *Yeni Türk*, sayı 88, Nisan 1940, s. 168
12- Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Parazitler*, İstanbul 1967, s.50
13- *Büyük Gazete*, n.80, 3 Mayıs 1928 Perşembe, s. 14-15 *Büyük Gazete*'ye satışan gazete ve gazetecinin kimliği şu ifadelerden çıkarılabilir umarız: "Amerika'da gazetecilik tahsil etmiş fakat Türkiye'de cumhuriyet hükümetimizin ihanet cürmüyle İstiklal Mahkemesi tarafından üç seneye mahkûm edilen ve yine cumhuriyet hükümeti tarafından bir lutf-ı mahsus olarak İstanbul'da menfa müddetini geçiren muharrir beye ve şürekasına acımamak elimizde değildir." (s. 15)
14- *Resimli Cuma*, sayı 2. "İstanbul kahramanı. Osman Kaptan'ın İngilizlerle geçen maceraları. Nakili: Hıfzı" (*Yeni Sene*, sayı 5-11).
15- *Büyük Gazete*, sayı 92-106, 26 Temmuz 1928-Ekim 1928. 105. sayıdaki başlığı alıyoruz: 40 bin İntelijens Servis memuruyla başa çıkan, İngiliz nâzırlarından, Lord Kitchener'i batıran, Lloyd George'u faka bastıran Harb-i Umumi'de İngiltere'de casusluk yapan bir Türk gencinin hatıratı. Lord Kitchener'in rakîb olduğu Hampshire zırhlısını batıracaktık. Zırhlı dört tahtelbahirin torpillerine mukavemet edemezdi. -geçen nüshadan mabad- muharriri N. İ. [nun.elif] (25 Ekim 1928, s. 4-5)
16- *Resimli Cuma*, sayı 12, 13
17- *Yeni Sene*, sayı 1,2,6-11 [tefrikalar, sayı 1-11]
18- *Büyük Gazete*, sayı 3 23
19- *Resimli Cuma*, sayı 1,2
20- Ekipte Halil Yaver de var. Resimaltı: "Kamando'ya ait 117 apartmanın mahlul olduğunu hükümete haber veren Avukat Halil Bey." Bu konuda bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 119, Kasım 1993, s. 60-62. Burada, merhum Abidin Nesimi'ye istinaden, Halil Yaver'e ait görünen kitapların Habil Adem'e ait olduğunu tartışmaya çalışmıştık. Yeri gelmişken bir yazıyı daha analım: "Hâbil Âdem'in (takma bir isimle yayınlandığı) ve Atatürk zamanında matbaadan toplanarak imha edilen yarım kalmış bir kitap vardır: '*Bulgaristan'ı kim kurdu?* Hâbil Âdem bu eserinde, Robert College'in oynadığı meş'um rolü vesikalara dayanarak anlatır." (M. Şevket Eygi, "Bulgariyat", *Sur*, sayı 160, Temmuz 1989, s. 2-4). Eygi'nin andığı, bizim tanıtmaya çalıştığımız kitabın bir yazısının başlığıdır ki, araştırmayı gerektiren bir soru doğmaktadır.
21- *Büyük Gazete*, sayı 119-125 (31.12.1929)
22- Tefrikadaki özetten bir hülasa: 400.000 sarı liralık bir mirasa kondukları gün altınları bavula, banka çeklerini cüzdanlarına koyup Avrupa'ya kaçıyorlar. Bindikleri tren Peşte'ye geliyor. İstanbul'dan Venedik ve Amerika. (*Büyük Gazete*, sayı 3, 11 Ekim 1926, s. 8-9)
23- *Yeni Sene*, sayı 5-11
24- Bu tefrikanın *Büyük Gazete*'de başlayıp *Resimli Cuma*'da sürdüğünü belirtmiştik. *Yeni Sene*'deki (sayı 1-4) Amerika faslıdır atf-ı nazar ettiğimiz kadarıyla. Arkadaşı İhsan ise *Cumhuriyet* ve *Büyük Gazete* muharriri İhsan mı, Zeki Cemal'in 18 yaşında ufûl eden kardeşi İhsan Cemal mi, güzel dans edenlerden olup *Resimli Cuma*'da (sayı 6) fotoğrafı dercedilen Kadıköylü İhsan Yavuz Bey mi anlaşılamamıştır. Zakkumzade'nin dediği gibi 40 bin değil (*Toplumsal Tarih*, sayı 12, s.23) 400 bindir.
25- 40 bin İntelligence Service, heyecanlı tahtelbahir serüvenleri, Şeyh Sünusi, Afrika, Tanca vs. Habil Adem'in "emniyet"çilik becerileri olsa gerektir.
İntellijens Servis diziyazısı başlarken "okuyacağınız satırlar birer masal değildir. Belki de ince zekâsıyla bütün dünyaya meydan okuyan ve bugün içimizde sakin ve münzevî bir ha-

yat süren bir Türk gencinin hatıratı" denmekte, "geçen nüshanın hülasası: N. İ. namındaki bugün içimizde münzevi yaşayan bir Türk genci Profesör Richard'ın riyasetindeki Alman casus teşkilatına dahil oluyor. İngiltere'ye gitmeye teşebbüs ediyor ve bir kızla ahbab oluyor" şeklinde özetlenmektedir. (*Büyük Gazete*, no 92, 93). Bir başka başlık: "Bugün bir sır öğrenmiştim: Lord Kitchener Rusya'ya gidecek, Rus ordusuyla Fransız-İngiliz orduları müşterek taarruzda bulunacaklardı." (no. 102) Burada birkaç noktaya daha dikkat çekmek istiyoruz: Habil Adem'e göre I. Dünya Savaşı'na Enver Paşa'nın emrivakisiyle girilmiş, Almanlar safında girmemize Tal'at Paşa dahil İttihad ve Terakki'nin büyük çoğunluğu karşıymış. Enver Paşa bütün muhaliflerini Almanlardan kopup İngilizlerle anlaşmadan yana yapmış; bu doğrultuda mütemet kişilerine sahte raporlar düzenletmiş, Yakup Cemil Olayı ortaya çıkmış; amacı Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusası içindeki Tal'at Paşa kanadını tasfiye etmekmiş, Tal'at Paşa'nın müdahalesine rağmen olan Yakup Cemil'e olmuş. (Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul 1979, s. 72). Merhum Abidin Nesimi bunu ihtiyatla kaydetmektedir.

Habil Adem, firari paşalar yazısında belki buna temas ediyordur zannıyla başlıkları alıyoruz: "Tarihi tedkik serisi. Tal'at, Enver ve Cemal paşaların esrarengiz maceraları. Biri Afgan'ı, biri İran'ı, biri de Turan'ı zabt için Ortaköy'deki Sultan sarayında ahd ü peyman eden Tal'at, Enver, Cemal paşalar memleketi batırdıktan sonra iki torpido ile İstanbul'dan nasıl firar etmişlerdi? Üçlerin esrarengiz planı" (*Büyük Gazete*, no. 70), "Afgan'ı, İran'ı, Turan'ı zabtederek büyük bir İslâm hükümeti teşkil etmek isteyen Enver, Cemal, Tal'at paşalar Mütareke'den sonra İstanbul'dan firar edince Almanya'da, İsviçre'de de diğer Müslüman murahhaslarıyla birlikte nasıl çalıştılar? Geçen nüshadan başlayan makale serilerinden her hafta intişar eden kısım başlıbaşına bir tedkiktir" (no. 71), "İttihad-ı İslâm' Komitesi'nin 20 günlük içtimaından sonra kararlar verildi. Cemal Paşa eski polis müdürü beyle Afganistan'a gidecek 'Asya fatihi' olacak Enver Paşa da Rifistan'a [Fas'ın kuzey bölgesil geçerek 'Afrika imparatoru' ilan edilecekti?" (no. 72), "Cemal Paşa Mısır hıdivi olamayınca... 'Hindistan sultanı' olmak için nasıl çalıştı. Arayan 'mevlâ'sını da bulur 'belâ'sını da darbımeseline bir misal..." (no. 73), "Cemal Paşa Mısır hıdivi olamayınca Asya fatihi olmaya karar vemiş ve Moskova'da Bolşeviklerle anlaşarak Afgan'a geçmişti" (no. 74), "Afgan yolunda kendisini tanıtırmak için kehanetler gösteren Cemal Paşa bir zamanlar Arabistan'ın allalı idi" (no. 75), "Yerle gök arasında, yedi boy ortasında, dört deniz etrafında 'Turan imparatorluğu' ilan edilirken gökte bir şahap görünmüştü. Geçen nüshalarımızda Cemal Paşa'nın macerasından bahsetmiştik. Bu hafta da Enver Paşa'nın muhayyel sevdasını ve sergüzeştlerini karilerimize naklediyoruz" (n. 76), "Halife-i rûy-ı zemîn'in başkumandanı damad-ı hilafetpenahi: Enver Paşa nasıl Bolşevik olmuştu. Enver Paşa Türkistan'dayken Bolşeviklere karşı ilan-ı harb etti. Enver Paşa Turan'a nasıl geldi?" (no. 77), "İstanbul Sosyalist Partisi, kâtib-i umumîsinin de iştirak ettiği Bakû Konferansı'nda Enver Paşa ne yapmıştı?" (no. 78), "Ey zâir... burada yatanlar yâdellerde Ermeni katillerinin kurşunlarıyla şehid oldular. Buradan geçerken o habis katilleri nefretle hatırla. Nasıl öldüler?" (no. 79). Bu yazılarda belki Habil Adem'in İttihad ve Terakki'ye yakınlığı ya da uzaklığı da çıkarsanabilir.

Mütercimi olarak göründüğü *Faal Türkiye*'ye düştüğü notlardan ikisinde: "Bu babda malumat almak için ahiren Türkçeye tercüme edilen *İngiliz-Alman Rekabeti* nam kitaba müracaat oluna!", "Bu kitabın 1. kısmı olan *Şarkta Alman-İngiliz Rekabeti*, bir iki ay mukaddem tarafımdan tercüme edilerek neşredilmiştir. Bu kitap, Anadolu'nun 'iktisadiyat-ı siyasiyesi' için en güzel bir rehberdir. -li'l-mütercim-" (s. 43, dn. 1 ve 2, s. 73 dn. 1) diyor ki, araştırılacak bir iş daha çıkıyor (krş1. *Toplumsal Tarih*, sayı 12, s. 19).

Yeni Sene'de "İstanbul'un kibar, ma'rûf ve en cüretkâr dolandırıcılarının hakiki hüviyetlerini hayat ve maceralarını nakediyoruz!... Naklettiğimiz dolandırıcılar zannetmeyiniz ki birtakım kopuklardan müteşekkildir: İstanbul'u her daim kasıp kavuran kumpanyanın serserileri herkesi şık kostüm, parmaklarında kıymetli yüzük ve kibar bir kıyafet altında dolandırıyorlar... gözümüzü açalım" başlığı altında ismi var cismi yok dernekler kurup müsamereler düzenleyip Galata'da ecnebi B Bankası'na, çeşitli şirketlere bin liralık bilet satan bir kumpanya anlatılmaya başlıyor ki ... Mektebi müdürü R.. aktör Tuğrul Suad, namında biri, düşük gazete müdürü H. M., Yahudi M., maruf sahte bilet satıcısı A. N. [ayın.nun] bu grupta yer almışlar. Yazının devamını görememekle birlikte, merhum Nesimi'nin anlattıklarıyla çakışıyor. Grubun lideri kendini mebus olarak tanıtıyor ve ecnebi bankasının direktörünün dilini anadili gibi konuşuyor, işin içine çok büyük bir devlet ileri gelenının adı, Emniyet'in, Polis'in adı da karıştırılarak plan işletiliyor ve istenen sonuç alınıyor yani biletler sorun-pürüz çıkmadan veriliyor, paralar toplanıyor. Çapanoğlu'nun andığımız kitabında bu husus biraz daha netlik kazanıyor. Zaten yazının muharriri "Gölge" müstearını kullanıyor ki bunun altından Çapanoğlu çıksa gerektir. (no. 14, 18 ekim 1928, s. 6-7)

Bektaşilik tefrikası devam ederken taşlama olmuş *Büyük Gazete*'nin cevabının bir bölümünü aktarıyoruz: "*Büyük Gazete* Amerikan gazetelerinin uydurmalarını Ahmed, Mehmed yazarak Türkçeye çevirip neşretmez. *Büyük Gazete* muharrirleri en ince tedkikattan sonra makalelerini yazarlar ve eserlerini meydana çıkarırlar.

Taş atmak istediğiniz, lelülhamd tarihe karışan binbir esrarla dolu Bektaşiliğin içyüzüne ait yazı da işte böyle bir tedkikin mahsulüdür. Hatta bir tedkikin değil doğrudan doğruya: ebâan ceddin Bektaşi tekkesinde yaşamış ve nihayet Baba olmuş bir Bektaşinin hatıralarıdır.

Bu hatıralarını yazan zat her fırsatta tarihe karışan tekkesinin beratını göstermek suretiyle dermeçatma yazı yazmadığını ispat etmeye hazırdır.

Gazetemizde neşredilen bu yazının doğru olmadığını iddia ederek kendi gazetesinde hakikatı yazacağını iddia eden zata biz de soruyoruz:

- Bir Bektaşinin Hatıratı unvanı verdiğiniz yazının muharriri Bektaşinin ismini verebilir misiniz?

Zannediyoruz ki hayır.. mamafih *Büyük Gazete*'nin dört nüshadır neşrettiği parçaları hülasa ve kopye ederek bir hikâye yazmak zor olmadığı gibi Bektaşilik hakkında Amerikan misyonerlerinin Amerikan hamallarına ait gazetelerde neşrettikleri yazıları da tercüme etmek müşkil bir iş değildir. Bahusus sizin gibi bütün menbaı; Amerikan hamallarının gazeteleri olan; gazeteciler için bu nihayet bir saatlik bir faaliyet eseridir.

Mamafih Türk cemiyeti ve hayatıyla hiçbir alakası olmayan o yazılar asil ve necib Türk milletini kandıramayacaktır. Son dakikada bu yazıya bir de isim sahibi bulmuşsunuz.. arkadaşımız olan o zatın Bektaşiliğe ait eseri çekmecemizde günlerce kalmış ve iyi bir tedkikat neticesinde baştan başa masal olduğu için maalesef dercedilemeyeceğinden iâde edilmişti. Amerikan kafasının garip bir cilvesi olarak kabul ettiğiniz bu eserle hakikata karşı mı gelmek istiyorsunuz?" (no. 6, s. 2)

Karşı gazetenin, muharririnin adı yine yok. Bunu, dönemin karanlıklaştırma, muğlaklaştırma vak'ası olarak görmekteyiz çünkü araştırma yapacakların işi zorlaştırılmış, pösteki tüyü saymaya adeta mecbur bırakılmıştır. *Büyük Gazete*'deki tefrikayı Habil Adem'in yazdığı ortaya çıktı; tefrikaya da bir diyeceğimiz yok fakat Bektaşilikte Babalığın sonradan olmadığını sanmaktayız.

DÜZELTME: İzmir'den Mustafa Şahin ve Yaşar Aksoy arkadaşlarımızın Habil Adem hakkındaki yazılarının 11'inci Kasım sayımızda çıkan bölümünün dipnotlarında sayfa 13'ten 14'e geçilirken birkaç not kaybolmuş. Bunları özür dileyerek aşağıda tamamlıyoruz:

Dipnot 35'in devamı. Şubat 1912'de Prag'da, 2 Mart 1912'de Viyana'da ve 23 Ekim 1913'te yine Viyana'da. Bkz. Habil Adem, *Pan Cermanizm-Pan İslavizm*, İst. 1332 ve Prof. Vayt, *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, mütercimi Habil Adem, İst. 1331.

36. Bkz. Habil Adem Pelister, "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri, "*Yarım Ay*, No. 27 (15 Mart 1936), s. 28.

37. Habil Adem, *Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, İst. 1332, s. 35

38. Bkz. 9. dipnotumuz ve buna bağlı bilgi. Abidin Nesimi'nin konuya ilişkin olarak adını verdiği kitap, *Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı Yaşamayacak mı?* Muharriri Prof. Pol Mol, mütercimi Habil Adem, İst. (t.y.)'dir. Ancak bu kitabın içindeki bir dipnotunun *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*'ne gönderme yapması, belirsiz olan baskı tarihinin 1331 (1915) ya da sonrasında olmasını gerektiriyor.

Dolayısıyla, Nesimi'nin konuyla ilgili olarak verdiği bilgilerde bir çelişki vardır. Daha önce de değindiğimiz gibi, burada Habil Adem'in yaşamı konusunda henüz pekçok eksiklik ve bilinmeyen bulunduğunu belirtmekte yarar vardır.

39. Konuya ilişkin olarak bkz. T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* III (İttihat ve Terakki), İst. 1989, s. 422-27.

EN BÜYÜK TAĞŞİŞ VE 1844 TARİHLİ TASHİH-İ SİKKE İŞLEMİ

PROF. DR. ŞEVKET PAMUK

Tağşiş ile başlayalım. Bilindiği gibi tağşiş, madeni sikkelere dayanan para düzenlerinde devletin sikkelerin değerli maden içeriğini azaltması işlemine verilen isim. Ünlü iktisat tarihçisi Carlo Cipolla'nın altını çizdiği gibi, tağşişlerin pek çok nedeni olabiliyor.[1] Örneğin, piyasada dolaşan altın ve gümüş içerikli sikkelerin ekonominin günlük işleyişi için gerekli para ihtiyacını karşılayamaması, devletleri tağşişe zorlayabiliyor. Böylece piyasalarda dolaşan sikke miktarı artırılmış oluyor.

Tağşişlerin bir diğer nedeni de devletin mali sıkıntıları. Bir devletin hazinesinde ödeme yapmak için para kalmazsa, devlet eldeki sikkeleri eritip, değerli maden içeriklerini azaltacak ve ödemelerini düşük ayarlı sikkelerle yaparak hiç olmazsa kısa vadede ek gelir sağlamış olacaktır. Tabii, eğer devletin bu ödemeleri yaptığı toplumsal kesimler muhalefet etmezse yahut ayaklanmazsa. Bu bakımlardan tağşiş bugünkü kâğıt para düzeninde devletin ek para basması işlemine çok benziyor.

Osmanlı tarihçileri arasında 1585-86 tarihlerinde yapılan ve akçenin saf gümüş içeriğini yüzde 44 oranında azaltan işlem en büyük tağşiş olarak bilinir. Bunun bir nedeni, söz konusu işlemin sık sık Osmanlı ekonomisinin "gerileme dönemi"nin başlangıcı olarak yorumlanması. Bir diğer ve ilişkili neden de o dönemin fiyat ve para hareketlerinin ve bu arada tüm Eski Dünya'da etkisini gösteren ünlü "Fiyat Devrimi"nin Ömer Lütfi Barkan ve Halil Sahillioğlu gibi tarihçiler tarafından incelenmiş olması.[2]

Oysa son yıllarda yapılan araştırmalar Osmanlı tarihinin en hızlı tağşişinin ve buna bağlı olarak en hızlı enflasyonun 1760'ların sonlarından 1844 yılına kadar özellikle de 1815-1840 yılları arasında yaşandığını gösteriyor.[3] İşte 1844 tarihli ve sonuçları açısından da başarılı ve kalıcı olarak gözüken Tashih-i Sikke işlemi, bu hızlı tağşiş ve enflasyon dönemine bir tepki olarak gündeme gelmiştir. 1844 yılında ilk defa oluşturulan ve 100 kuruş = 1 altın Lira paritesine dayalı para birimi ise 20. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur.

Şimdi biraz geriye giderek, 18. yüzyıldaki parasal gelişmelerle başlayalım.

Akçe 16. yüzyılın sonlarından itibaren son derece istikrarsız bir döneme girmiş ve 17. yüzyılın ortalarına doğru piyasalardan kaybolmuştu. Zaten tağşişler nedeniyle epey küçülmüş olduğu için, artık iktisadi önemini de yitirmiş, günlük harcamalarda kullanılabilecek bir birim olmaktan çıkmıştı.[4] Aradan uzun bir süre geçtikten sonra, 1690 yılından itibaren Osmanlı devleti o sıralarda piyasalarda akçenin yerini almış olan büyük boy Avrupa sikkelerinden esinlenerek yeni ve büyük sikkeler basmaya başladı. Bu sikkeler çevresinde guruş adıyla (büyük anlamına *grosso* ya da *groschenden*) yeni bir para birimi oluşturuldu. Osmanlı guruşları (1 guruş = 120 akçe = 40 para) hesabıyla işlem görmeye başladı.

Osmanlı guruşunun saf gümüş içeriği 1760'ların sonlarına kadar ılımlı bir hızla gerilemiş, 1690 yılında yaklaşık olarak 19 gramdan 1760'ların ortalarında 10,5 grama düşmüştür. Altın içeriği sabit kalan Venedik Dükası karşısında guruşun kur değeri de aynı süre içinde 2 guruş 60 akçeden 4 kuruşa gerilemiştir. Daha sonraki dönemin ölçütleriyle bakacak olursak, 18. yüzyılın ilk yarısında kuruşun istikrarlı kalabildiğini söyleyebiliriz.[5] Bu istikrarın en önemli nedenleri arasında bu yılların uzun bir barış dönemi olması en önde geliyor. İktisat tarihçisi Mehmet Genç'in çalışmaları da Osmanlı ekonomisinin bu dönemde bir istikrar ve genişleme eğilimi içinde olduğuna işaret ediyor.[6] Ayrıca Doğu Anadolu'da Gümüşhane, Keban ve Ergani'deki gümüş madenlerinin katkıları da guruşu güçlendirmiştir.

Buna karşılık, 1760'ların sonlarından itibaren Osmanlı devleti yoğun bir biçimde yeni savaşların içine sürüklenince, guruşun standartları da hızla gerilemeye başladı. 1760'ların sonlarından 1808 yılına kadar geçen yaklaşık 40 yılda guruşun gümüş içeriği 10.5 gramdan 5 gramın altına düştü. Yine aynı dönemde guruşun Düka karşısındaki kuru da 4 kuruştan 10 kuruşa geriledi.

Guruşun en hızlı tağşişi ise reformcu padişah II. Mahmud'un içte ve dışta yoğun bunalımlarla geçen saltanatına rastlamaktadır. Bir yandan imparatorluk içinde yeniçerilere ve taşradaki unsurlara karşı merkezin egemenliğini kurmak için sürdürülen mücadeleler, öte yandan da Mısır, Yuna-

18. yüzyıl başlarında Guruş
III. Ahmed (1703-1730)
çapı 40 mm.; ağırlığı 25,6 gr.

18. yüzyıl ortalarında Guruş
III. Mustafa (1757-1774)
çapı 40 mm.; ağırlığı 18,6 gr.

18. yüzyıl sonlarında Guruş
III. Selim (1789-1807)
çapı 37 mm.; ağırlığı 12,6 gr.

nistan ve Rusya ile girişilen savaşlar maliye üzerinde çok büyük yük oluşturmuştur. Hazinede kaynak kalmadığı dönemlerde kısa vadeli ek gelir sağlamak amacıyla başvurulan tağşişler sonucunda, 1808 ile 1839 yılları arasında guruşun gümüş içeriği yaklaşık 5.9 gramdan 1 gramın altına düşmüştür. Guruşun Venedik Dükası karşındaki kuru da aynı yıllarda 1 Düka = 10 kuruştan 50 kuruşa kadar gerilemiştir. Bir başka deyişle, bu bunalımlı otuz yılda guruş, gümüş içeriğinin yüzde 80'den fazlasını yitirmiştir. Bu kadar hızlı bir tağşişe Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde rastlanmamaktadır. Yalnızca 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında kısa süreler için ya da geçici olarak buna yakın tağşiş oranları görülmektedir.[7]

II. Mahmud (1808-1839) döneminin başlarında Guruş çapı 33 mm.; ağırlığı 10,0 gr (solda) ve II. Mahmud döneminin sonlarında Guruş Darb yılı 1829 çapı 22 mm.; ağırlığı 1,4 gr. (sağda)

Bu hızlı tağşiş döneminin aynı zamanda Osmanlı tarihinin en hızlı enflasyon dönemini oluşturduğuna şüphe yoktur. Osmanlı arşivlerinde başlattığımız ancak henüz sonuçlanmamış olan araştırmalar, 1760'lı yıllardan 1844 yılına kadar İstanbul'da gıda malları fiyatlarının 10 kattan daha fazla arttığına işaret etmektedir. En hızlı fiyat artışları da tağşişin en hızlı olduğu 1815-1840 yılları arasında görülmektedir. Ayrıca eldeki ilk veriler, bu dönemin tümü için enflasyon oranının tağşiş oranından daha yüksek olduğuna, bir başka deyişle gram gümüş cinsinden ölçülen fiyat endekslerinde artış olduğuna işaret etmektedir. Bu eğilim, aynı dönemde dünya ölçeğinde ortaya çıkan gümüş cinsinden bir enflasyonla ilişkili olabilir.

Özellikle 1760'lar sonrasında tağşişler nedeniyle guruş ve diğer sikkelerin ağırlığı hızla azalmıştır. Bu gelişmeleri sikke kataloglarından görsel olarak izlemek mümkündür. Yandaki resimlerde 1 guruşun 18. yüzyılın başlarından 1844 yılına (1260 H.) kadarki serüvenini aktarmaya çalıştık. Bu resimlerden guruşun çapının daha yavaş küçüldüğü, buna karşılık gümüş içeriğinin hızlı bir bi-

Tashih-i Sikke'den sonra Guruş Abdülmecid (1839-1861) çapı 15 mm.; ağırlığı 1,2 gr. (solda) Tashih-i Sikke'den sonra 20 Guruş = Mecidiye Abdülmecid (1839-1861) çapı 37 mm.; ağırlığı 24 gr. (ortada) Tashih-i Sikke'den sonra altın Lira Abdülmecid (1839-1861) çapı 22 mm.; ağırlığı 7,2 gr. (sağda)

çimde azaldığı ve guruşların hızla inceldiği anlaşılmaktadır. Aynı eğilimler diğer sikkeler için de söz konusuydu hiç şüphesiz. Guruşun katları (örneğin 100 paralık ya da 2.5 guruşluk sikkeler) ve kesirleri de (5, 10, 20 paralık sikkeler) bu dönemde aynı hızla küçülmüşlerdir. Ayrıca tağşişle birlikte tüm sikkelerin kalitesinde de bozulma görülmektedir.[8]

Sultan II. Mahmud döneminde yaşanan hızlı tağşiş süreci, parasal istikrar arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Başarısız kalan çeşitli girişimlerden sonra, Tanzimat ile başlatılan reform girişimlerinin de bir parçası olarak hem gümüş kuruş için hem de yeni oluşturulan altın Lira birimi için yeni standartlar belirlendi.

100 gümüş kuruş = 1 altın Lira hesabına göre hazırlanan yeni standartlarda 1 kuruş, 1 gram saf gümüş, 1 altın Lira ise 6.6 gram saf altın içeriyordu. Böylece altın-gümüş paritesi de 100 / 6.6 = 15.1 ya da 1 gram altın = 15.1 gram gümüş üzerinden sabitleniyor ve Osmanlı devleti sabit kurla belirlenmiş çift metalli para düzenine geçmiş oluyordu. Oysa daha önceki çalkantılı dönemde ayarı ve vezinleri sık sık değişen altın ve gümüş sikkeler arasındaki rayici piyasalar belirlemekteydi.

Tashih-i Sikke işlemiyle birlikte bir yandan yepyeni bir teknoloji ile, makinalarla üretilen gümüş sikkelerle altın Liralar piyasaya sürülürken, öte yandan da çeşitli vezin ve ayardaki eski sikkeler piyasalardan toplanarak dolaşımdan kaldırılmaya çalışıldı.

Yeni gümüş sikkeler içinde 20 kuruşluklar o günlerden bu yana mecidiye olarak bilinmektedir. 10 ve 5 kuruşluklar da yarım ve çeyrek mecidiye olarak anılmaktadır. Brüt olarak 7.2 gram ağırlığındaki altın Liralar ise 6.6 gram saf altın içermekteydi. Sikkeler için kulanılan ağırlık birimlerine göre 6.6 gram, 2 dirhem (2 x 3.2 gr.) ve 1 çekirdeğe (0.2 gram) tekabül etmekteydi. 1844 tarihli Tashih-i Sikke işlemiyle üretilmeye başlanan altın Liraların daha önceleri darb edilen ve vezin ve ayarları sık sık değişen altın sikkelere kıyasla çok daha nitelikli oluşları ve halk arasında yaygın beğeni kazanması nedeniyle olsa gerek, "iki dirhem bir çekirdek" deyimi günümüze kadar gelmiştir.

1844 tarihli Tashih-i Sikke işleminin en önemli yanı, hiç şüphesiz, benimsenen sikke standartlarının, daha öncekilerin aksine, kalıcı olabilmesi, 1914 yılına kadar korunmasıdır. Böylece Sultan Abdülmecid'den Mehmed Reşat'a kadar altı Osmanlı padişahı aynı standartlarla altın ve gümüş sikke darb etmeyi sürdürmüşlerdir.[9] Çok hızlı bir tağşiş döneminden sonra oluşturulan yeni standartların yetmiş yıl gibi uzun bir süre korunabilmesini başarı olarak kabul edilebilir. Acaba görünürdeki bu başarının nedenleri nelerdi?

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarındaki hızlı tağşişin temel nedeni Osmanlı maliyesinin güçlükleri ve bütçenin sık sık açık vermesiydi. Eğer 1844 sonrasında bütçe açıklarının önüne geçilebilmiş olsaydı, sikke standartlarının korunabilmesini gerçek bir başarı olarak kabul etmek gerekirdi. Oysa Osmanlı devleti bu tür bir başarıyı gösterememiştir. Mali güçlükler ve bunalımlar Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar gündemde kalmıştır. Öyleyse sikke standartları nasıl korunabildi, tağşişe başvurmadan bütçe açıkları nasıl kapatılabildi?

1840'larda ve 1850'lerde, daha sonra 93 Savaşı sırasında ve nihayet Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan bir yöntem, hamiline faiz geliri sağlayan devlet tahvili ve kâğıt para çıkarmaktı. Olağanüstü dönemlerde devlet bütçe açıklarını kâğıt para basarak kapatma yoluna gitmiştir

Ancak tahvil ve kâğıt para istisna olarak kalmıştır. 19. yüzyılda bütçe açıklarını kapatmanın esas yöntemi dış borçlanma olmuştur. Hızlı tağşiş ve hızlı enflasyon yerine kısa vadede daha kolay gözüken dış borçlanma tercih edilmiştir. 1854 yılından itibaren çok büyük miktarlarda dış borç alınmış, ancak Osmanlı devleti bu borçları ödeyebilmek için gerekli yatırımları ve reformları gerçekleştirmemiştir. Bu yöntemin uzun vadeli faturası da bir hayli ağır ol-

muştur. Osmanlı devleti borç ödemelerini yapamaz duruma gelince, 1881 yılında Avrupalı alacaklılar tarafından kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı maliyesinin temel gelir kaynaklarına el koymuştur. Daha sonrası uzun bir mali, siyasal ve iktisadi bağımlılık öyküsüdür.[10]

Bu nedenle 1844 yılında oluşturulan sikke standartlarının korunabilmesini gerçek bir başarı olarak kabul etmek mümkün gözükmüyor yahut da oldukça pahalıya mal olan bir başarı olarak görmek gerekiyor. ■

1- C. Cipolla, "Currency Depreciation in Medieval Europe", *The Economic History Review*, Cilt 15, 1963, s. 413-22.
2- Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın ikinci yarısında Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 34, 136, 1970, s. 557-607 ve Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı , 1979-1980, s. 1-38.
3- Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326 to 1914", Halil İnalcık and Donald Quataert (eds.), *The Ottoman Empire - Its Economy and Society : 1300-1914* içinde yayınlandı, Cambridge University Press, 1994.
4- Şevket Pamuk, "The Disintegration of the Ottoman Monetary System during the Seventeenth Century", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, No. 2, 1993. s. 67-80.
5- Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire", yage..
6- Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt*, Ankara, No. 4, s. 52-61.
7- Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire", yage. ve Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983. II. Mahmud dönemindeki mali güçlükleri ele alan nitelikli bir çalışma için bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986.
8- 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın ilk yarısında darb edilen Osmanlı sikkelerinin gümüş ve altın içeriklerini Türkçe yayınlanan sikke kataloglarından ve kitaplardan bulmak mümkün değildir. Buradaki hesaplamaları *Standart Catalog of World Coins*, Krause Publications, Wisconsin başlıklı yayının son baskısındaki verileri de kullanarak yaptık.
9- Cüneyt Ölçer, *Sultan II. Mahmud Zamanında Darp Edilen Osmanlı Madeni Paraları*, İstanbul, 1970.
10- Ş. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, İstanbul, 1994, özellikle bkz. bölüm 4.

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

I. ATÖLYE: İSTANBUL: MEKÂNLAR VE İNSANLAR

NEVRA NECİPOĞLU: KONSTANTİNOPOLİS'İN FETHİ ARİFESİNDE BİZANS TÜCCARININ DURUMU

EDHEM ELDEM - AYDA AREL

Geçtiğimiz ayın 6'sında, geçen sayımızda ilân etmiş olduğumuz Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün atölyeleri, "İstanbul: mekânlar ve insanlar" atölyesinin birinci oturumuyla faaliyete başlamış oldu. "Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu arasında Türkiye" konulu ikinci atölye ile münavebeli olarak iki haftada bir düzenlenecek olan bu çalışmalarda sunulan bildirileri ve akabindeki tartışmaları, dergimizin bu sayfalarında okuyucularımıza tanıtmaya gayret edeceğiz. Bu atölyeler kapsamında, konuyla ilgilenen bilimcilerin devam etmekte olan araştırmalarını ortaya koyabilecekleri bildiriler sunmaları ve tartışmaya açmaları düşünülmüş, dolayısıyla genel konulardan çok, spesifik, hatta sivri bazı konularda metodolojik sorunları da içerebilecek oturumlar oluşturulması öngörülmüştü.

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün öğretim üyelerinden Nevra Necipoğlu'nun bildirisi de bu anlamda, kısıtlı bir mekân ve zaman içinde belirli bir kesimin davranışlarını yansıtmaya çalışarak bu tür bir yaklaşımı beraberinde getirmekteydi. Necipoğlu'nun amacı, Konstantinopolis'in düşüşünden önceki yaklaşık yarım asırlık dönem içinde (şehrin içinden bakıldığında düşüş kelimesinin fetih kelimesinden daha anlamlı olacağı kanısındayız) Bizans tüccarının politik ve sosyal görüş ve davranışlarını anlamak ve ortaya koymaktı. Bu bağlamda hemen ortaya çıkan metodolojik sorun, bu tür bir arayışa cevap verebilecek verilerin bulunmamasından ve dolayısıyla ancak başka tipteki belgelerden çıkarsama yoluyla elde edilebileceklerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, Konstantinopolis'in yerli tüccarı hakkındaki veriler kısıtlı olmakla kalmayıp, belirgin bir şekilde ticarî olay ve kaygıları yansıtarak, politik ve sosyal olgular konusunda çok az bilgi içermektedir. Necipoğluda, elde olan bilgileri dolaylı olarak kullanarak, politik ve sosyal bazı düşünce ve davranışlar hakkında ipuçları elde etmeye veya tahminler yürütmeye çalışmaktadır.

Her şeyden önce belirtilmesi gereken 15. yüzyılın ilk yarısında, 1970'lere kadar iddia edildiğinin aksine, Bizans tüccarının etkisiz hale gelip yok oldukları

görüşünün aslında gerçeği pek yansıtmadığıdır. Bizans ekonomisi için, özellikle İtalyan şehirlerine (Cenova ve Venedik) verilmiş olan ödün ve imtiyazlar yüzünden bir çöküş ve hatta bir sömürgeleşme sürecinden bahsetmek doğru olmakla beraber, bu krizin ticarî hayatı doğrudan etkilediğini varsaymak artık reddedilen bir görüştür. Gerçekten de, o dönemde Doğu-Batı ticaretinin canlanması sayesinde Konstantinopolis, genel çöküşüne rağmen, önemli ve canlı bir ticarî merkez özelliğini kaybetmemiş, hatta tekrar kazanmıştır. Bu ticaret merkezinde her ne kadar İtalyan tüccarı en etkin role sahiptilerse de, kentin içinde Bizanslı ve hatta Osmanlı tüccar da kendi faaliyetlerini sürdürebilmekteydiler. Fakat, bu denli karışık bir ortam içinde, bir yandan Cenova ve Venedik'in ekonomik sömürüsü, diğer yandan da Osmanlıların oluşturdukları somut ve yakın tehdit karşısında, Bizanslı tüccarın nasıl bir politik ve sosyal görüşe sahip oldukları genellikle göz ardı edilen ve ortaya çıkarılması güç olan bir sorun olarak belirmektedir.

Bu davranış ve görüşleri biraz olsun anlayabilmek için ise, gene Venedik ve Cenova devlet arşivlerine müracaat etmekten başka çare bulunmamaktadır. Fakat bunların içinden, bazen satır aralarında veya dolaylı bir biçimde beliren bazı ipuçlarını kullanmak, tüccarların faaliyetlerinden statülerine kadar her türlü bilgiyi başka bir gözle okumak gerekmektedir. Kaynaklar bu şekilde kullanıldığında Bizans tüccarının İtalyan şehirlerine bakışları bölük pörçük de olsa ortaya çıkabilmekte, Osmanlılara yönelik tutumlarını izah edebilecek bilgilere ise hemen hemen rastlanamamaktadır.

Bizans tüccarı dendiğinde, birbirinden çok farklı olan iki ana grubu ele almak gerekir. Bunlardan birincisi, daha çok uzun mesafe ticaretine yönelen ve güçlü bir konuma sahip olan aristokratik tüccardır. Bunlar, Bizans İmparatorluğu'nun toprak kaybı neticesinde gelirlerinin kaynağını oluşturan topraklarını kaybetmiş ve 14. yüzyıl ortalarından itibaren aristokratik önyargılarını bir kenara atıp ticarete doğrudan doğruya dahil olmuş bir kesimi temsil etmekteydiler. Daha yaygın ve düşük seviyeli ikinci grup ise yerel ve kentsel ticaretle uğraşan ve perakendeciliğe kadar uzanan küçük tüccar ve esnaf topluluğundan oluşmaktaydı.

Aristokratik tüccar arasında beliren en çarpıcı özellik, ticarî çıkarlarını genel olarak İtalyan şehirleriyle yakın ilişkilere dayandırmış olmalarıydı. Bu durumun ise daha siyasî bir düzeyde neticeleri ortaya çıkmaktaydı. Goudeles, Iagaris veya Notaras ailelerinin fertlerinde görüldüğü gibi, çoğu aristikrotik tüccar Bizans tabiyetiyle yetinmemekte, Ceneviz ve Venedikli vatandaşlıklarından birini, hatta bazen de ikisini alarak, çıkarlarına daha uygun bir politik statü elde etmekteydiler. Bunun ötesinde, bu kesimin çoğu üyesi, Bizans'ın son kurtuluş ümidi olan Roma ile Ortodoks kiliselerinin birleşmesine taraftar gözükmekte, hatta bazıları Floransa konsiline fiilen katılarak aktif bir rol da oynamışlardı. Bunların arasında Lukas Notaras'a atfedilen "Osmanlı sarığı Roma tiarasından ehvendir" sözü ise hem gerçekten sarfedildiği şüpheli, hem de o veya başka birisi tarafından sarf edilmişse bile, ancak şehrin düşmesinden kısa bir süre önce olduğundan, değişmiş şartların ışığında değerlendirilmelidir.

Tutum konusunda ipuçları sayılabilecek bu bilgilerin dışında, daha aktif bir düzeyde davranışları da saymak gerekir. Bunların başında şehrin muhasarası esnasında müdafaaya katılma ve/veya fetihten hemen önce ve sonra şehri terk etme eğilimi sayılabilir. Aristokratik tüccarın çoğunun bu iki hareket tarzını benimsedikleri ve özellikle şehri terk ederek Venedik veya Cenova'nın Doğu Akdeniz'deki kolonilerine yerleşerek ticarî faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Kısacası, bu üst kesim ticaret erbabı arasında politik bir seçim söz konusu olduğunda, terazinin net bir şekilde İtalya'ya doğru yöneldiği ve Osmanlı taraftarlığına pek rastlanmadığı görülmektedir. Dinî uzlaşma, tabiyete geçme, müdafaaya katılım ve şehri terk etmek eğilimlerinden çıkarılan sonuç, İtalyan "opsiyonu"nun nispeten yaygın bir şekilde tercih edildiği yönündedir.

Daha alt düzeydeki küçük tüccar ve esnafa bakıldığında ise, epey farklı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Aristokratik tüccarın tam aksine, bu kesim genellikle İtalyan vatandaşlarına karşı son derecede olumsuz bir tutum sergilemekte, hatta sık sık şiddete başvurarak şehirdeki faaliyetlerine engel olmaya çalışmaktadırlar. Galata'da yerleşmiş ve Konstantinopolis'ten fiilî olarak tecrit edilmiş olan Cenevizlerden çok, bu tacizler Venediklilere yönelmekte ve Venedik Senatosu'na kadar ulaşan şikâyetlere neden olmaktadır. Gözlenen durum, yerli küçük esnafın "yabancı" nitelikteki güçlü ve imtiyazlı kesime karşı açık bir çatışmayı veya yıldırmayı çağrıştırmaktadır.

Neticede, bu iki kesim arasındaki tavır farklılığını salt siyasî tutumlarla açıklamak mümkün değildir. Bu politik farklılığın altında yatan ekonomik ve sosyal olguları anlamak nispeten kolaydır. Dış ticarete yönelik olan aristokratik tüccar sınıfı için, İtalyan şehirleri ile bir uzlaşmaya gitmek, menfaatleri açısından kaçınılmaz görünmektedir. Daha yerel çaptaki ticaret erbabı ise özellikle Venediklilerin Konstantinopolis'in perakende ticaret ağına da el atmalarıyla, çok daha somut bir tehlikeyle karşı karşıya kalmaktadır. Gittikçe daralan bir piyasada bu tür haksız ve imtiyazlı bir rekabet tehdidi ise esnaf kesimini daha radikal bir muhalefet çizgisine itmektedir.

Çok daha muğlak kalan başlıca konu ise, bu görüş ve tu-

tumların içinde, Osmanlıların yeridir. Daha çok İtalyan kaynaklarından yararlanma mecburiyeti, Doğu'da olup biten ve şehri tehdit eden gelişmelerin nasıl algılandığını anlamayı zorlaştırmaktadır. Fakat bu konuda bile, Konstantinopolis'li güçlü/aristokratik ticaret kesiminin tümünün şehri terk ettiğini ve dolayısıyla Osmanlılarla bir uzlaşmaya girmediğini düşünmek yanlış olacaktır: Osmanlı fethinden sonra, bu kesimden bazı kişilerin kalmış olduğu, hatta iltizam satın alarak Osmanlı sistemine entegre edildikleri konusunda bazı bilgiler mevcuttur. İtalyan taraftarı (veya aleyhtarı) bir tutumun Osmanlı aleyhtarlığı (veya taraftarlığı) manasına gelmediği aşikârdır. Ticaret söz konusu olduğunda, bağlılık ve tercihlerin son derece değişken olabileceğini hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Nevra Necipoğlu'nun sunuşunu izleyen tartışmaların ağırlık noktaları ise, bir yandan Konstantinopolis'in düşüşünün (ya da İstanbul'un fethinin) ne dereceye kadar ticaret rejiminde bir değişiklik yarattığı konusu ile, Bizanslı tüccarın İtalyanlarla ilişkilerinde gözlemlenen ve zaman zaman çelişkili sayılabilecek tutum farklılıklarının gerisinde yatanın ne olduğu sorunuydu.

Gerçekten de, Konstantinopolis ve ortamını ilgilendiren araştırmalarda 1453 adetâ bir kesinti noktasıdır: Bu tarihi önceleyen gelişmeler Bizans tarihi kapsamında sayılarak bizantologlara terk edilirken, sonrası, genel bir sınıflandırmayla Türkologların ilgi alanının tekelinde farzedilir. Oysa, yaşanan gerçekliğin bu basit taksinomik çabanın gerisindeki ideolojik kaygılara sığamayacağını kestirmek zor değildir. Söz gelimi, Konstantinopolis/İstanbul'un ticarî hayatında, 1453'ün mutlak bir kesinti noktası olduğuna nasıl hükmedilebilir? Nitekim, Necipoğlu'nun başlıca kaynaklarından olan Bâdoer, 1426-1440 dönemi için, *baci* ya da *boca* varlığına değinmiştir. Bunların bir kısmı etnik Türk ama bir kısmı da Hıristiyan ya da mühtedi Osmanlı tebaası olmalıdır. Aynı şekilde, fetih sonrasına ait kayıtlarda, mukataa verilen bazı kişiler rûm adlar taşımaktadırlar. Badoer, *Turco* diye andığı Hoca İsa adındaki tüccarın oğlunun adını ise Paleologos olarak verir. Dahası, Venedik hemşehriliğine kabul edildikleri için kendilerine "Beyaz Venedikliler" denen bir grup Bizanslı tüccar, Osmanlı tabiiyetine geçtikleri halde, Venedik senatosu kararıyla Venedikli sayılmayı sürdürebilmişlerdir. Belli ki, ortada bozulması sakıncalı bir ekonomik çıkarlar ortamı bulunmaktadır ve bu ortamın bir devlet düzeninden ötekine intikali, tevarüs yoluyla olmuş olmalıdır. Bu "yumuşak geçişi" kolaylaştıran ise, Bizanslı'nın, ekonomisini kolonize etmiş olan İtalyanlara göre, Türklere daha az düşmanlık duymasıydı herhalde...

Beri yandan, 14. yüzyıl ortalarında topraklarını Osmanlılara kaptırarak dış ticarete yönelen ve bunu yaparken Cenevizlilerle ve bir dereceye kadar Venediklilerle işbirliğine giren, ticarî çıkarları gerektirdiği zaman da Ceneviz ya da Venedik hemşehriliğini almaktan geri kalmayan aristokrasi mensuplarına karşılık, küçük tüccar ile esnafın, perakende ticarete et atmış bulunun Venediklilere karşı "aşikâr", yani zaman zaman ayaklanmaya varan bir düşmanlık beslemeleri, bir çeşit ulusal bilinçten kaynaklanan ve anti-emperyalist çağrışımlar yapan bir direniş olarak değil, doğrudan doğruya ekonomik ve sosyal içerikli bir direnme olarak görülmelidir elbet. Nitekim, zamanla İtalyanların elde ettikleri ticarî imtiyazları ele geçirmeye çalışan Bizanslıların zaman zaman sergiledikleri Türkyanlısı tutum da başka türlü yorumlanamaz. İtalyan ticaretini devralma çabası, dış ticaretle ilgilenen Bizanslıların üst tabakasında, tüccar ve esnaf sınıfında olduğundan farklı tepkilerle ifadesini buluyordu.

Kaldı ki, gümrük yükümlülükleri, dış ticaretle ilgilenen üst sınıfların Peralılara ait Galata limanını tercih etmeleri, bu sınıfların İtalyanlara olan görece uzlaşmalarının nedeni olmalıydı. Gene de, Necipoğlu'nun vurguladığı gibi, Bizanslı tüccarların homojen bir grup oluşturmadıklarını, tavır alışlarında farklılıklar bulunduğunu göz önüne almamız gerekir.

Yukarıda özetlenen görüş ve yorumlar, eklemlenen ancak farklı optikleri ifade eden, bu yüzden de tamı tamına çakışmayan birleşik olgular olan Konstantinopolis'in düşüşü/İstanbul'un fethi sürecinde arka düzlemi aydınlığa kavuşturmanın önemini ortaya koyar. Karmaşık ve o derecede ilginç olan bu arka düzlemin kavranması, savaş ve fetih tarihlerine prim veren kronoloji takıntılı bir tarih anlayışının göz ardı ettiği bir süreci anlaşılır kılacaktır. ■

BU ATÖLYENİN GELECEK TOPLANTILARI

3 Ocak 1995	Stéphane Yerasimos: 16. yüzyıl İstanbul nüfusunun tekrar değerlendirilmesi için veriler.
7 Şubat 1995	Nicolas Vatin: İstanbul ve Padişah'ın ölümü: Devlet'in politik ve sembolik krizi (15.-16. yy.)
7 Mart 1995	Cem Behar ve Edhem Eldem: 18. ve 19. yüzyıl İstanbul'u üzerine mahalle ölçeğinde demografik araştırmalar.
4 Nisan 1995	Michel Kaplan: 10.-12. yüzyıllarda Bizans başkentinin iaşe mekânları ve ağları.
2 Mayıs 1995	Laurence Ammour ve Nuran Yavuz: İki örnek aracılığıyla kent ortamında sosyolojik araştırma metodolojisi: Balat ve Gaziosmanpaşa.
6 Haziran 1995	Tülay Artan: Osmanlı hanedanı saray ve ikametgâhları: Osmanlı aristokrasisinin coğrafyası.

CORCİ ADASI VE DAHA BAŞKA ÖYKÜLER

AYDA AREL

Corci -ya da Corcio- Adası, Çandarlı körfezini kuzeyden kuşatan Karadağ volkanik kitlesinin Ege Denizi'ne uzantısı olan Çınar Burnunun karşısındaki iki adadan büyük olanıdır[1] (Şekil. l, Res. 1). Antikitedeki adı Elauissa[2] olan bu ada, gerek Otto Berlet'in 1913 tarihli Bergama bölgesi haritasında[3], gerekse Harita Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan 1948 tarihli Ayvalık paftasında, Mardaliç Adası olarak işlenmiştir. Buna karşılık, Kiepert'in 1870 tarihli Batı Anadolu haritası ile İngiliz deniz subayları Copland, Graves ve Spratt'ın 1832 ilâ 1863 arasında çizdikleri Ege Adaları haritasında[4], St. George adası olarak işaretlenmiştir. Biraz daha gerilere gittiğimizde ise, söz gelimi Comte de Choiseul-Gouffier'ye ait Seyahatname'nin 1809 yılında yayınlanan atlasındaki Midilli ve Edremit Körfezi haritasında[5], ada bu defa Ile Georges Marie olarak adlandırılır: Belli ki daha sonraki "Corc" uyarlamaları bundan türemiştir: Gerçekten de bu ada, 17. yüzyılın ikinci yarısında Tinos adasında üslenerek, deyim yerinde ise Türklere kan kusturmuş olan Korsikalı korsan Georgi (Zorzi) Maria ile ilişkilidir. İlişki ise bu korsanın, 1667'de, Kaptanpaşa tarafından Midilli yakınındaki adalarda kıstırılıp öldürülmesinden kaynaklanıyor. Bu olayın öyküsünü, olaydan yirmi yıl sonra yayınlanan Bernard Randolph'un gezi anılarından aktaralım:[6]

"Georgio Maria adındaki ünlü korsan, takımadalardaki Türkleri tümden dehşete düşürmüştü. Korsikalı olan iyi bir aileden gelen bu adam, Lepette (yani Tilkicik) adındaki ufak çektirmesiyle Venediklilerin hizmetine girmişti. Başarısı öylesine büyüktü ki, Banyo şehrinin doğusundaki bir tepeye, Türkiye'den getirdiği esirler için dört köşe bir yer inşa ettirmişti. Sayısı dört bini geçen bu esirlerin onda biri Generale verilirdi. İşe ufak bir tekneyle giriştiği halde, zamanla üç gemi ve on bir çektiriden oluşan bir filonun reisi oluvermişti. Sizlere onun kazandığı zaferlerin hepsini anlatmaya kalksam, bu cilt gereğinden çok şişer, o yüzden sadece ölümünü anlatmakla yetineceğim. 1667 yılında, Georgio Maria Türklere karşı büyük başarılar kazanmış, yaptığı her akında bir kasabayı alıp götürmüştü. Bu yüzden her yerden İstanbul'a şikâyetler yağıyordu, orada da denizle ilgili herkesin dilinde onun adı vardı. Onu arama emrini almış olan Kaptanpaşa'ya, Sakız'da bulunduğu bir sırada, Georgio Maria'nın Edremit (Çandarlı?, yaz. notu)[7] Körfezi civarındaki adalarda bulunduğuna ilişkin bir haber ulaştı. Haberi getirene bahşiş verilmiş, sonra da hemen hareket hazırlığına girişilmiştir. Ama nereye gidileceğini Kaptanpaşa ile haberciden başka bilen yoktu. Sakız limanında, demirlemiş bulunan otuz altı kalyondan başka altı adet de Trablus gemisi vardı. Kaptanpaşa bunlara kendi filosuna katılmalarını emretti. Rüzgâr yetersiz olduğundan, Sakız'dan açılıncaya kadar Trablus gemilerini kalyonlar yedeklerine alıp çektiler. Midilli adasına doğru hafif bir fırtına ile ilerlediler ve Molivo limanına yanaştılar. Adalardaki gözcüler, Georgio Maria'yı uyarmak için önce ateş ettiler, daha sonra da Türk filosunun yaklaştığını bildirmek üzere onun yanına vardılar. Georgio Maria bunların sözüne hemen inandı ve kalafata çekmiş olduğu gemilerini kısa zamanda hazırlayıverdi. Çektirilerinin yardımıyla bunları adanın kuzey kıyısına götürdü. Çektirilerdeki adamlarına veda etti ve başlarının çaresine bakmalarını emretti. Altı saat süren çarpışmalar çok şiddetli olmuştur. Georgio Maria öldürüldü, ancak vasiyeti üzerine, Türklerin eline geçmemesi için cesedi denize atıldı. Gemisi ele geçirildi, bir ikincisi batırıldı. Üçüncü bir gemi kaçarak İzmir Körfezi'ne sığınmayı, oradan da Tinos'a dönmeyi başardı. Ölen ve yaralanan Türklerin -ki bunların üç yüz kadarı Trablus gemilerindendi- sayısı iki binin üstündeydi. Georgio Maria'nın gemisindeki iki yüz kişiden canlı olarak ele geçenlerin sayısı yirmiyi geçmiyordu, bunların çoğu da yaralılardı. Kaptanpaşa kazandığı bu zaferden sonra İstanbul'a doğru yol almış, ele geçirdiği gemiyi kalyonunun peşine takarak Sarayburnu'nun önünden âlâyış ile geçmiştir. Georgio Maria'nın ölümüne en çok üzülenler Venedikliler ile, zengin ettiği Tinos adası sâkinleri olmuştur. Venedikliler, kendisine, Türklere karşı verdikleri mücadeledeki hizmetlerinden ötürü, San Marco şövalyeliğini vermişlerdi."

Şimdi buraya kadarı iyi de, Corci adasının bizim açımızdan önemi, adını 17. yüzyılda Ege Denizi'nde Venediklilerin çıkarlarını kollayan ünlü bir korsandan almasıyla sınırlı değildir. Çünkü bu adanın bir başka ilginç yanı da 14. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl ortalarına kadar Midilli'de üslenerek bütün Ku-

Şekil 1- Çandarlı Körfezi girişindeki Corci Adasını gösterir harita (Kiepert Batı Anadolu Haritası 1870)

zey Ege'yi denetim altında tutmuş olan ünlü Gattilusio ailesi ile de ilişkili olmasıdır. Daha doğrusu biz, üzerinde iskân izleri ve bir iki küçük Bizans şapeli kalıntısı bulunan adanın en yüksek noktasına kurulmuş olan ve tehlikenin geldiği Anadolu kıyıları ile, Kuzey Ege denizyollarını gözetlemeye yarayan kulenin Gattilusio'lar tarafından yaptırıldığını sanıyoruz (Res.2). Şimdi bizi bu kanıya götüren olgu ve bilgileri bir sıraya sokalım: Çatı katının önemli kısmı yıkılmış olmasına karşın, yüksekliğini 15 m olarak kestirdiğimiz bu kule[8], kenar uzunluğu da yaklaşık 15 m olan kare bir tabana oturur. 3,5 m kalınlığındaki duvarları değişik irilikte yontulmamış taştan örülmüşse de, bu dokunun içinde daha eski binalardan devşirilen malzemeye de yer verilmiştir. Kulenin tek açıklığı, zeminden yaklaşık 6,5 m yukarıda kalan girişidir. Bu giriş deliğinin çevresinde tuğladan yapılmış bezemeler hâlâ görülebilmektedir. Girişten, dört tuğla tonozun örttüğü kat genişliğinde bir mekâna girilmektedir (Res.3). Bizans yapım usullerine uygun olarak inşa edilen tonozlar kısmen duvar içlerinde kalan taş kemerlere, kısmen de ortadaki iri filayağına binen dört serbest taş kemere biner (filayağını defineciler yıkmıştır). Bu taşıyıcı sistem, Bizans mimarisinden çok, Batı mimarisinin strüktürel çözümlerine yakındır. Çevre duvarlarında, kemer üzengilerinin hemen altında kirişleme delikleri sıralanır. Bu deliklere saplanan kirişler, büyük bir olasılıkla askıda duran ahşap bir galeriyi taşımaya yarıyordu. Tonozlu mekândan binanın alt katlarına nasıl geçildiği belli değildir. Buna karşılık, duvar kalınlığı içinde, üst kata çıkan taş basamaklı merdiven durmaktadır. Üst katın ise, mazgallı kalkan duvarları kısmen ayakta duran bir teras şeklinde olduğu anlaşılıyor.

Kulenin giriş cephesinin ilerisindeki çalılıkların içinde kırık bir Grekçe kitabe parçası bulduk. Bu kitabe bina hakkında bilgi vermeye yetmediği halde, Grekçe olması kulenin Bizans ortamı içinde değerlendirilmesi gereğine işaret eder (Res.4). Buna karşılık, daha yukarıda değinildiği gibi, giriş katındaki taşıyıcı strüktürün özellikleri ve hattâ, çok kalın tutulmuş duvarlar içine alınmış olan bir merdivenin varlığı, Bizans *pyrgos*'undan çok[9], 4. Haçlı Seferleri sonrasında, Bizans mülkünün büyük kısmını kendi aralarında pay eden ve yaklaşık iki yüzyıl süreyle Ege ve Akdeniz'e yerleşen Latinlerle Frenklerin bu ortama katkısı olan kimi mimari özelliklere daha yakındır.[10] Kulenin yapısında gözlemlenen bu bağdaştırmacılık (*Syncretism* deyiminin Türkçe'deki karşılığı bu imiş. yaz. notu), Corci Adasının içinde yer aldığı bölgenin geç ortaçağda yaşadığı siyasal ve kültürel serüvenin bir fonksiyonu olmalıdır. Midilli'den Trakya kıyılarındaki Enez'e ve oradan Anadolu kıyılarındaki Eski Foça'ya kadar yayılan bir alana bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca egemen olabilmiş Cenevizli Gattilusio ailesinin öyküsüyle de özdeşleşen bu serüveni daha iyi anlayabilmek için, Ege dünyasının ortaçağdaki kozmopolit yapısını ve bu yapının içinde Cenevizlilerin oynadığı rolü hatırlatmak gerekiyor.[11]

Gerçekten de, 4. Haçlı Seferi öncesinde, Ege dünyasında geniş bir alanı ticari ve askeri denetimlerinde tutarak Akdeniz ticaretine egemen konuma geçmiş olan Cenevizliler, 4. Haçlı Seferi ve Konstantinopolis'in 1204'te Latinlerin eline geçmesinden sonra, -yani Doğu Roma topraklarının büyük bir kısmının Latin güçleri arasında "*Partitio Romaniae*"[12] adı verilen üleştirme planı uyarınca ayrıştırılmasının ardından,- Güney Ege'deki konumlarından vazgeçmek ve bu bölgeyi Venediklilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, daha sonra, 1261 Nif Antlaşmasıyla sonuçlanan bir dizi diplomatik girişimin ardından Kuzey Ege'yi yeniden sahiplenme çarelerini yaratabilmişlerdir. Nitekim, 1267'de *basileus*'tan Eski Foça'daki şap işletmelerinin tekelini alabilmişler, Edremit'te bir garnizon barındırmışlar, İzmir limanını işgal etmişlerdir. 1304 yılında ise, Sakız adasına yerleşerek, ellerinde bulunan şap tekeline buradaki sakız tekelini de katmışlardır.[13]

Resim 1- Corci Adası

Cenevizliler, 14. yüzyılın ilk yarısı boyunca, Kuzey Ege'de Konstantinopolis ile Karadeniz'e götüren denizyollarını kendi denetimleri altında bulundurmaya yarayacak olan bir limanlar ve üsler ağı kurmaya çalışmışlardır. Bu ağın içinde başat rol oynaması beklenen Midilli adası, 1261 Nif Antlaşması hükümleriyle, yeniden Bizanslılara geçtiği takdirde Cenevizlilere vaat edilmiştir ama, gene de bu ada bir süre elden ele geçmesine karşın, Gattilusio'lar gelinceye kadar Cenevizlilerin kesin kazanımlarından biri olamamıştır.[14] Ne var ki, 14. yüzyılın ortalarından itibaren, Kuşadası'ndan Enez'e kadar olan kıyı kesiminde ve Sakız, Midilli, Gökçeada, Limni ve Semendirek gibi adalarda üslenmiş olarak bulduğumuz Cenevizliler,[15] artık ticari stratejilerini bu bölgede yoğunlaştırabiliyorlardı. Bu dönemde, aşağıda göreceğimiz gibi, *Paleologos*'lar hanedanıyla hısımlık ilişkileri kuran Gattilusio'lar, Midilli'de taht kurarak çok güçlenmişler ve Kuzey Ege'deki Ceneviz çıkarlarının bir çeşit garantörü durumuna gelmişlerdir. Bu ailenin kısa tarihçesi şöyledir:[16]

Konsoloslar yetiştirmiş Cenevizli bir tüccar ailesinin oğlu,[17] bir maceraperest ve bir korsan olan Francesco Gattilusio, 1354 yılında Bozcaada'ya -Tenedos- gelir, burada yaşayan V. İoannis Paleologos'u (Ceneviz çıkarlarına öylesi uygun düştüğü için), Bizans tahtına çıkartır, bu hizmetinin karşılığında, 1355'te I. Francesco adıyla Midilli (Lesbos) adasının beyi olur, 1357'de ise V. İoannis'in kız kardeşiyle evlenir.[18] Midilli adası, gelinin drahoması olacaktır. Böylece, Paleologos ailesiyle aktedilen başka evliliklerle de perçinlenen ve dört kuşak boyunca sürecek olan Gattilusion/Paleologos işbirliğinin temeli atılmış olur. I. Francesco, 1376'dan sonra ele geçirdiği ve Trakya'nın Ege'ye açılan en önemli limanı olan Enez (Aenos) beyliğine kardeşi Niccolo'yu getirir.[19] Aile bu tarihten sonra Kuzey Ege'yi iki koldan yönetecektir.

Grekçeyi bilip konuşan, birçok konuda kayınbiraderine danışmanlık yapan I. Francesco, 1373'te Midilli'de inşa ettirdiği kalesi[20] 6 Ağustos 1384 depreminde yıkılınca, iki büyük oğluyla birlikte enkaz altında kalarak can vermiştir. Yerine geçen oğlu Jacobo, II. Francesco adını alacak, dayısı V. İoannis'in kızıyla evlenecek, daha sonra yani 1379'da, kendi kızını VII. İoannis Paleologos ile nikâhlayacaktır. Bu dönemden başlayarak, ailenin yaptırdığı binalarda ve bastırdıkları sikkelerde, Gattilusio'ların armaları Paleologların armalarıyla birlikte, ya da onlarla birleşik olarak kullanılacaktır. Dahası, üçüncü kuşak beyleri, iki ailenin soyadlarını birlikte kullanacaklardır.[21] Gene bu dönemde, Latin dünyasıyla ilişkiler de geliştirilecektir: II. Francesco, amcası Niccolò ile birlikte, 1397 Niğbolu savaşında esir düşen Fransızlar için istenen fidyenin ödenmesine yardımcı olacak, esir soylular serbest bırakıldığında da, onları bir süre Midilli'de konuk edeceklerdir.[22] II. Francesco'nun, başkentteki Latin İmparatoriçesinin yanında yetişmiş olan karısının bu ağırlamadaki rolünün çok olumlu etkiler bıraktığı bilinir.[23] Bu yıllarda, İstanbul ya da Anadolu'ya doğru yola çıkanların Ege'deki son durağı olarak Midilli, birçok önemli Batılı konuğun uğrak yeriydi aynı zamanda.[24]

II. Francesco beyliğinin bir başka önemli olayı, Eski Foça beyliğinin de Gattilusio'lara verilmesidir ki, bunun ekonomik sonucu Foça'daki şap işletmeciliği imtiyazının onlara geçmiş olmasıdır. Bu haklar, II. Francesco'dan sonra Midilli'nin başına geçecek olan oğulları Niccolò ve I. Dorino zamanında da korunmuştur. II. Francesco'nun 1403 yılındaki ölümü ise oldukça ilginçtir: Kendisi Ege adalarının birindeki bir kulede otururken, onu bir akrep sokar. Feryatlarını duyan adamları yanına üşüşürler ama kulenin döşemesi bu yükü taşıyamaz, çöker. Francesco da böylece sizlere ömür...[25] Bu şekilde yüke dayanamayıp çöken bir döşemenin olsa olsa ahşap olacağı düşünülecek olursa, ikinci Gattilusio'ya mezar olan kulenin Corci adasındaki olamayacağı da böylece mantıken kanıtlanmış olur. Ne ki, Corci Adasındaki kulenin, adanın stratejik önem kazanması üzerine, yani Gattilusio egemenliğinin Anadolu kıyılarına ulaştığı bir sırada inşa ettirildiğini varsaymak yanlış olmayabilir. Kaldı ki, kulenin Grekçe olan kitabesi, onun Anadolu kıyılarında üslenmiş öteki Cenevizli ailelere atfedilmesini zorlaştırıyor. Buna karşılık, bugünkü Çandarlı limanının bulunduğu yerde, ilk yapımı Cenevizlilere çıkan bir kale durmaktadır.[26] Kimler tarafından yaptırıldığını şimdiye kadar öğrenemediğimiz bu Ceneviz kalesinin limanı koruyor olması, körfez girişindeki Corci adasındaki kulenin de bir Ceneviz yapısı olması olasılığını arttırıyor. Bu durumda, Grekçeyi bilen ve kullanan, bazı kitabelerinde Grekçe ifadelere yer veren ve bu kitabelerde Miladi usullerle tarih düşmekle kalmayıp, bazen Miladi yıla 5508 sayısını ekleyerek Bizanslıların tarihlendirme usullerine de yer veren Gattilusio'ların, Midilli ile Anadolu arasındaki deniz trafiğini kollayan ve Çandarlı Körfezinin girişi ile Eski Foça'nın yolunu koruyan bu yapının banileri sayılmasında bir aykırılık yoktur. Kaldı ki, bu yolları gözetleyebilmek ve Midilli adasının güney kıyıları ile Edremit'ten Çandarlı'ya ka-

Resim 2- Kuleye ait olduğu sanılan grekçe kitâbe parçası

dar olan kıyı kesimini gözetim altında tutabilmek için I. Francesco'nun yaptırdığı Midilli kalesinin merkez olduğu bir denetim ve savunma ağının kurulması kaçınılmazdı.

II. Francesco'nun yerine geçen Jacobo zamanında Gattilusio'lar Batı Anadolu ile Ege'de gitgide güçlenen Osmanlılarla uzlaşmak zorunda kalırlar. Sözgelimi, 1403'te İzmir'i zapteden Timur'a armağanlar gönderilmiş ve bağlılık bildirilmiş olmasına karşılık, hem I. Mehmet hem de II. Murat'a Aydınoğlu Cüneyt Bey'e karşı sürdürdükleri mücadelede yardımcı olunmuştur.[27] Vâris bırakmadan 1428 yılında ölen Jacobo'nun yerine Foça beyi iken geçen I. Dorino zamanında, Bizans imparatoru Limni ve Tasos adalarının yönetimini de Gattilusio'lara vermiştir, ama onlar bir yandan da Osmanlılara vergi ödemek zorunda kalmışlardır.

Enez'de, Niccolò'dan sonra, II. Francesco'nun oğullarından biri olan Palamede'yi görmekteyiz. Tarihe meraklı olan Palamede Enez'i imar etmiş, Bizans İmparatoru tarafından kendisine verilen Gökçeada (İmroz) Semendirek (Samotraki) adalarında kaleler inşa ettirmiştir.[28] Palamede, hiçbir zaman Midilli beyliğine getirilmediği halde, filosuyla

Resim 3- Kule'nin giriş katının görünümü: Kemerleri taşıyan fil ayağı definecilerin marifetile yıkılmıştır.

Cenevizlilerin Ege'deki çıkarlarını layıkıyla korumuş olmalıdır ki, 1428 ve 1444 tarihli iki belgeden anlaşıldığına göre, Ligurya Cumhuriyeti, onun ve atalarının hizmetlerine karşılık aktettikleri bütün antlaşmalarda hazır bulunmasını kararlaştırmışlardır.[29] Ne var ki, Palamede de Osmanlılara vergi ödemektedir.

Üçüncü kuşak Gattilusio'lar da, diplomatik evlilikler yapma politikasını sürdüreceklerdir. Dorino'nun bir kız kardeşi Sırp Stefan Lazareviç, bir başka kız kardeşi ise Monako'ya el koyup hanedan kuran Pietro Grimaldi[30] ile evlenmişlerdir. Dorino ise kızlarından birini Trabzon hanedanından Aleksandros'a, bir diğerini ise sonradan Mora despotluğuna getirilecek olan, XI. Konstantinos Paleologos'a gelin vermiştir. 1434'yılında Bizanslılardan Tasos beyliğini alan Dorino'nun bir oğlu da bu adada III. Francesco adıyla hüküm sürecektir. Bunu Tasos adasına 1444-45 arasında gelen Ankonalı Cyricus'un ona yazdığı bir mersiyeden öğreniyoruz.[31]

1455 yılına gelindiğinde, ailenin Midilli kolunun başında I. Dorino'nun oğullarından Domenico'yu, Enez kolunun başında ise Palamede'nin oğlu II. Dorino'yu buluyoruz. Ne var ki siyasal koşullar artık enikonu değişmiştir: Bizans düşmüş, Konstantinopolis genç Osmanlı padişahı II. Mehmet'in payitahtı olmuştu. Gattilusio'ların Kuzey Ege'de kurdukları hassas dengeler ise bozulmak zorunda kalacaktır: II. Mehmet önce ödedikleri verginin miktarını iki misline çıkartmış, daha sonra eski Foça, Limni, İmroz ve Semendirek'e el koymuştur. Gerçi 1458'de Midilli'nin başında, kardeşini öldürmek suretiyle başa geçen II. Niccolò'yu görüyoruz, ama onun beyliği de 1462'de bitecektir. Bu tarihte Mahmut Paşa komutasındaki Osmanlı filosu, Rumeli Eyaletine bağlanacak olan adayı Osmanlı mülküne katar. II. Nieccolò ise, hayır Ceneviz'e değil, İstanbul'a gönderilir.[32]

Bütün bunlar ister istemez bazı soruları sormaya götürüyor: Sözgelimi, bilgilerin derlendiği yazarların çoğu, Gattilusio ailesinin Paleologos'larla ilişkilerinden söz ederken *vassalité, fief, tenure feodale* terimlerini ya da bunların İngilizcesini kullanıyorlar. Gattilusio'lar gerçekten de İmparatorun vassalı mıydılar? Daha yukarıda da değindiğimiz gibi, 4. Haçlı Seferinin ve Konstantinopolis'in Latinlerin eline geçişinin ertesinde Romania'nın[33] büyük kısmı -yani Bizans'ın Avrupa yakası ile adalardaki topraklarından olan Peloponez, Mora, Attika, Eğriboz ve Girit başta olmak üzere birçok Ege adası-, bu yörelerde iki yüzyıl kadar oturup yerleşecek olan Avrupalılar arasında üleşilmiştir. Literatüre "*Partitio Romaniae*" adıyla geçen bu paylaşımı gerçekleştiren şövalyelerin, bilip tanıdıkları başlıca mülki ve siyasal sistem olan feodalitenin hiyerarşi anlayışına ve göreneklerine bağlı kaldıkları, daha doğrusu bağlı kalmaya çalıştıkları da, bunların kurdukları feodalite benzeri düzenin mecellesi olan ve literatüre "*Les Assises de Romanie*" olarak geçen hukuki korpüsün incelenmesinden anlaşılmıştır.[34]

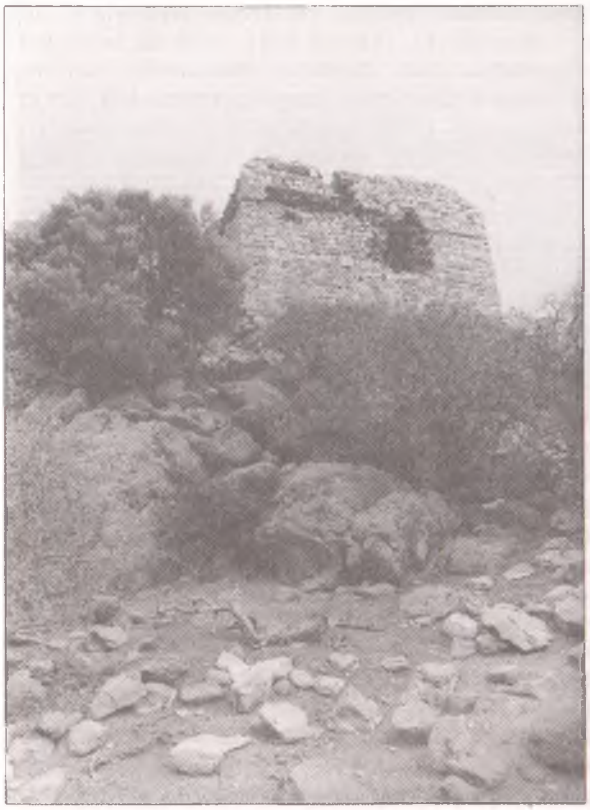

Resim 4- Corci Adası'nda Gattilusio (?) Kulesi

İlgili araştırmalar, işletilen feodal hiyerarşinin öncelikle Avrupalı şövalye ve soyluların kendi aralarındaki ilişkileri belirlediğini, buna karşılık Bizans toplumu ile olan ilişkilerde, feodal rejimin tümüyle tesis edilemediği yerlerde bile -sözgelimi adalarbir feodal terminolojiye başvurulduğunu göstermiştir.[35] Kurulan feodal düzenin Latinlerin Bizanslılarla ilişkilerini ne ölçüde bağladığı apayrı bir tartışmaya yol açmakla birlikte, genelde, uzmanların bu konudaki görüşleri Bizans toplumunun farklı bir statüyü korumasına karşın, bunu feodal tanımlamalar ve onun terminolojisine koşullanmış Batılılarca tam anlaşılamadığı, bu yüzden algılanabilmek için feodal düzen ile Bizans toplumunun kendi yapısal özgüllüğü arasında bazı denklikler kurulmaya çalışıldığı ve bunların gene bilinen tanım ve terimlerle karşılanmaya çalışıldığı yolundadır.[36] Feodalite/Feodalizasyon tartışmalarına kendi belirsizliklerini katan bu gözlemlerden yola çıkarak, değinilen ama deşilmeyen bu konuya kendi tuzunu katmak, tarih alanındaki kuramsal iddiaları mimarlıkla sınırlı kalan bu makale müellifinin haddi değildir elbette. Ne var ki bizi ilgilendiren asıl konu, Gattilusio'lar örneğinde somutlanan bir sorun, yani Bizans hükümdarı karşısındaki bir Latin hanedanının konumunun ne olduğudur. David Jacoby'ye göre, Bizans İmparatorları, 11. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, Batılı şövalyelerle olan ilişkilerini vasallık kurumuna dayandırmakta yarar görmüşlerdir; çünkü onların hizmetinden yararlanabilmek ve onların sadakatini sağlayabilmek için, onların indinde geçerli olan kavram, kurum ve terimlere başvurmak çok daha etkili idi. Ancak, Bizanslılar kendi toplum yapıları ile kurumlarını koruyor ve bunlara yerleşmiş anlamlarını vermeyi sürdürüyorlardı.[37] Bu açıklama Gattilusio'lar gibi şövalye kökenli olmayan Latin yöneticileri kapsar mı? Bu konuda kesinleme yapmanın zorluğu ortada. Ne ki, biz bu yazı kapsamı içinde kullandığımız "beylik" terimini, Gattilusio kitabelerinde geçen "*dominus*" terimini karşılamak için, ve bunun olabildiğince "zararsız" bir karşılık olduğunu düşündüğümüz için yeğledik. Şöyle ki: I. Francesco'nun Midilli kalesindeki Latince yazılmış kitabesinde, ondan "*magnificus et potens... dominus Insulaes Metelin*"[38] diye söz edilir, yani aşağı yukarı "Midilli adasının muhteşem ve muktedir efendisi..." diye. Palamede'nin Enez kalesindeki kitabesinde ise "*Palamedes Palcol(ogu)s Gatilu(sius) dominus Eney*" ibaresi vardır ki[39] burada Gattilusio soyunun Paleologos soyu ile birleşik olarak gösterilmiş olması, yabancı yazarların *vassalité* diye tanımladıkları ilişkiye farklı bir boyut kazandırıyor. Bütün bunlar oldukça ilginçtir ve tarih yazınımızın her nedense ihmal ettiği bir alana, Türklerin de payidar oldukları Ege'nin ortaçağdaki kozmopolit ve karmaşık dünyasının olup bittilerine eğilmenin gereğini hatırlatıyor. Resmî tarihin pek de hoşlanmadığı bu karmaşıklık, kozmopolitizm ve ökümenik yapı, birçok anlaşılmazın anahtarını barındırabilir. Bunun ötesinde, ortaya çıkan şudur ki, Ege dünyası 13. yüzyıldan itibaren feodalitenin şu ya da bu şekliyle karşılaşmıştır, onu tümüyle özümsememiş, ama ona büsbütün ilgisiz ve yabancı kalmamıştır. Düz mantık, bu iki yüzyıllık süre içinde öğrendiklerini, eğri ya da doğru ve mutlaka bölük pörçük, bir süre daha belleğinde saklamış olduğunu düşündürüyor. Neyse ki, Ege'nin belleği ortaçağda henüz resmî tarih verileriyle karman çorman olmamıştı... ■

1- İkinci ve daha küçük olan ada, Harita Gn. Md. paftasında Karaada olarak geçiyorsa da, daha eski haritalarda adı Kermen Adası olarak verilmektedir.

2- Bürchner, Strabo'ya (XIII. 614) atıfla: "Elaiissa" maddesi, Pauly Wissova, *Real-Encyclopaedie der Classisch-Altertumswissenschaft*, V, Stuttgart 1905, 2227 vd. Bkz. ayrıca: E. W. Buissan, *Die acolisch-jonische Westküste Kleinasiens in Strabo's Erdbeschreibung*, Leipzig 1917, 17. Antikitedeki adı Pitane olan Çandarlı Limanı, *Mons Cane* diye anılan Karadağ'ın güneyinde yer alır. Körfezin adı Choiseul-Gouffier'de *Elaiticus Sinos*, Kiepert'te ise *Elaikos Kolpos* şeklinde işaretlenmiştir.

3- Schuchhradt, *Altertümer von Pergamon*, 1/1, lev. 1: Otto Berlet, "Pergamenische Landschaft".

4- "*Mediterranean Archipelago*" surveyed by Captains R. Copland, T. Graves, T. Spratt, 1832 to 1863
Bu haritada Corci adasının kuzeyindeki İkiz Kardeşler (Adelphi) adaları körfezin içindeymiş gibi gösterilmişse de, bunun bizim açımızdan önemi yoktur elbet.

5- Cte de Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, II, Paris 1809, lev. 8 bis: "*Carte de l'île de Metelin, autrefois Lesbos et du Golfe d'Adramyti*"

6- Bernard Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago (or Arche)*, Oxford 1687, (aynı basım Atina 1987), 10-11.

7- Kanımızca burada Edremit ve Çandarlı körfezleri karıştırılmış olmalıdır, yoksa Çandarlı körfezi girişindeki adalara neden Georges Marie adı verilmiş olsun?
8- Giriş katının 1989'da Zeynep Taşçı ve Benal Kabaklı tarafından gerçekleştirilmiş şematik planı için bkz. A. Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi" Yüzey Araştırmaları," *VIII. Araştırma Sonuçları*, Ankara 1990, şek.1: makalenin baskısı sırasında plandaki duvarlardan biri yok edilmiştir...
9- A. Arel, "Foça Sağ-Evleri ve Kule-Ev Geleneği", *VII. Araştırma Sonuçları*, Ankara 1989, passim.
10- Sözgelimi, Lübnan'daki Byblos kulesinin plan ve kesidine bakılırsa, gotik geleneğin ağır bastığı kule geleneğinin, not.9'daki referansta değinilen Bizans *pyrgos*'undan temel yapım farkları sergilediği görülür: Bkz. *P.Stringa, Genova e la Liguria nel Mediterranneo*, Cenova 1982, 272 res. 342 ve passim. Gotik kule yapım özelliklerinin Osmanlı mimarisine etkisi hakkında bir irdeleme için, bkz. A. Arel, "Lülebur gaz'da Zindan Baba Türbesi olarak anılan yapı ve Edirne'deki Yeni Saray'ın Cihannüma Kasrı hakkında", *TAÇ Vakfı Yıllığı*, 1, İstanbul 1991, 7-24, şek.1-7
11- Michel Balard, *La Romanie genoise (XII -debut du XV. siècle)*, 2. cilt Roma 1978 ve ay. yaz., *The Genoese in the Aegean (1204-1566), Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Yay. B. Arbel, B. Hamilton ve D. Jacoby, Londra 1989, 158-174.
12- Bkz. N. Oikonomides, "La decomposition de l'Empire byzantin de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: à propos de la Partitio Romaniae", *XV. Congrès. International d'Etudes byzantines*, Atina 1976, I/1, 1-22
13- P. P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island, 1346-1565*, Cambridge 1958.
14- S. Soucek, "Midilli" maddesi, *Enc. of Islam n.s*, VI, 1036
15- Ceneviz üslerinin dağılımı için bkz. Stringa, passim.
16- Gattilusio ailesi hakkında: M. Balard, *La Romanie genoise*, 1. 1976, 170-4 ve ay. yaz., "Gattilusio" maddesi, *Lexikon des Mittelalters*, IV, Münih 1994, s. 1139 vd; W. Miller, "The Gattilusi of Lesbos, 1355-1462", *Essays in the Latin Orient*, Chicago 1967, 313-357. Ailenin soyağacıyla ilgili önemli düzeltmeler için: A. Luttrell, "John V.'s Daughter: A Palaiologian Puzzle", *Dumbarton Oaks Papers*, 40, 1986, 103-112.
17- Francesco'nun amcası Oberto Gattilusio'yu Cenevizliler İstanbul'daki Latin Krallığına elçi olarak göndermişlerdi: Miller, 314.
18- V. Ioannis'in kız kardeşi İrini, Bulgar Mihail Asen'den dul kalmıştı. Francesco G. ile ikinci evliliğini aktederken Maria adını almıştır. Onun Midilli'yi drahoma olarak getirmesiyle, Gattilusio'ların adadaki beyliği resmiyet kazanmıştır. Unutulmasın ki 1261 Nif Antlaşmasıyla, ada yeniden Bizans mülküne katıldığı takdirde Cenevizlilere üs olarak vaat edilmiş, ancak daha sonra birkaç kere el değiştirmesine ve Sakız'daki Simone Vignoso'nun buraya bir sefer düzenlemesine rağmen, Bizanslıların elinde kalmıştı. Ne var ki, Midilli kuzey Ege stratejisi içinde kilit konumdaydı ve beyliğinin verilmesi, olsa olsa, sonraları sık sık vurgulanan Gattilusio-Paleolog hısımlığı formülüne bağlanmış olmalıdır.
19- Balard, Enez'in ele geçişini 1376-79 arasına tarihlendiriyor: *Lexikon*, 1140. Niccolò ise, 1384-1387 arasında yeğeni II. Francesco'nun, sonra da onun yerine geçen oğlu Jacobo'nun 1403-1407 arasında naibliğini yapmıştır.
20- Midilli kalesi için: Stringa, 314-318, lev. 412-416 ve Latince kitabesi için, A. Conze, *Reise auf der Insel Lesbos*, Hannover 1865, 5.
21- Bu armalara, bazen, I. Francesco'nun ana tarafından indiği Doria ailesinin tek başlı kartalı da eklenirdi: Luttrell, *a.g.e*, 110-111. Enez'deki 1422-23 tarihli bir kitabede, Palamede "Paleologos olan Gattilusio" anlamında *"Palamedes Paleologus Gattilusius"* olarak zikredilmiştir: A. Conze, *Reise auf der Inseln des Thrakischen Meeres*, Hanover 1860, 55, lev. III/8. Aynı tarihleri taşıyan I. Dorino'nun Eski Foça'daki Grekce kitabesinde ise, Gattilusi olan Paleologos şeklinde bir ibare yer alır: F. W. Hasluck, "Monuments of the Gattilusi", *Annual of the British School of Athens*, XV, 1908-9, 248-269, özellikle 265.
21- Miller, 320-1.
23- Luttrell'e bakılırsa (a.e., 109) bu imparatoriçe, Manuil Kantakuzenos'un eşi Marie de Lusignan olmalıdır.
24- Miller, 323
25- Miller, 324
26- W. Müller-Wiener, "Die Stadtbefestigungen von İzmir, Sığacık und Çandarlı", *Istanbuler Mitteilungen*, 12, 1962, 103-114. Yazar, kalenin daha önce eski Foça kalesini yapturan Zaccaria ailesinin eseri olması gerektiğini düşünüyor, ancak kesin kanıt getirmiyor. Kalenin II. Mahmut döneminden kalma kitabesinin metni için: Hakkı Gültekin, *Çandarlı-Pitane* (t.y.), 13.
27- Miller, 325 ve S. Soucek, "Midilli"
28- Conze (1860), 37 lav. III. Gökçeada / İmroz'daki 1435 yapımlı II. Dorino kalesi için: Stringa, 298-9. Semendirek/Samotraki kalesi için: Stringe, 327, res. 431
29- Miller, 327
30- Tasis adasında bulunan ve 1434 tarihini taşıyan kitabede, Dorino'nun komutanlarından olan Oberto Grimaldi'nin adını Grek takılarıyla yazılmış olarak buluyoruz: Conze (1860), 37 ve Luttrell, 110. Kitabede tarih hem Miladi olarak hem de Bizans usullerine uygun şekilde 6942 olarak verilmiştir. Grimaldi hanedanına gelince, anımsayınız: Rainier, Grace Kelly, Caroline, Stephanie ve daha başka...
31- E. Bodnar, C. Mitchell, *Cyriacus of Ancona's Journeys in the Propontis and the Northern Aegean (1444-1445)*, Philadelphia 1976, 7. 58, 65 not 89. Cyriacus ticaretle uğraşmanın yanı sıra papanın diplomatik ajanlığını yürütüyordu. Sıkı bir antika meraklısıydı.
32- Miller 325.
33- Bizans İmparatorluğu, yani Doğu Roma İmparatorluğu yani Diyar-ı Rûm anlamındaki bu terim, Latinlerce İmparatorluğun Avrupa yakasındaki mülkünü ifade etmek için kullanıldığında, bizim bu deyimi Rum-Eli deyimi ile karşılamamız daha yerinde olacaktır. Çünkü, Arap yazarlarının kullanmaya başladıkları Diyar-ı Rûm deyimi Bizans İmparatorluğunun Malazgirt'ten önceki sınırları içindeki bütünlüğünü çağrıştırıyor. Bkz. Michel Balivet, *Romanie byzantine et pays de Rûm turc*, İstanbul 1994.
34- Bu konuların enine boyuna tartışması için: David Jacoby, "From Byzantium to Latin Romania: continuity and change", *Latin and Greeks...* 1-44. Ege dünyasında kurulan Latin devletleri için: Jean Lognon, "The Frankish States in Greece, 1204-1311", *A History of the Crusades*, Yay. R. L. Wolff, H. W. Hazard, Univ. of Penn., 1962, 235-276 ve D. Jacoby, "Les états latins de Romanie: phénomènes sociaux et economiques (1204-1350 environ), *XV. Congrès International d'Etudes byzantines*, Atina 1976, I-51. Les Assises de Romanie hakkında: D. Jacoby, *La Feodalité en Grèce médievale, Les Assises de Romanie: sources*, applications et diffusion, Paris Hagen, 1971. Bkz. ayrıca: N. Oikonomidès, "La decomposition de l'Empire byzantin de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: à propos de la Partitio Romaniae", *XV. Congres Int. d'Et.byz.*, I/1, 1-22.
35- D. Jacoby, "Les archontes grecs et la féodalité", *Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et de Civilisation Byzantines*, 2, 1967, 421-482 ve özellikle 440-477. Bkz. ayrıca: Michel Angold, "Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the Cities of the Later Byzantine Empire", *The Byzantine Aristocracy*, Yay. M. Angold, Oxford 1984, 236-253.
36- Jocoby'ye göre (yuk. es. 463-4); *fief* terimi semantik bir değişiklik geçirmiştir ve bu durum, feodal düzenin farklı bir toplumsal gerçeklikle örtüşmek zorunda kaldığı yerlerde büsbütün belirginleşmiştir.
37- *Ay. es.*, 476.
38- Conze (1865), 5
39- Hasluck, 258-9

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-IX.

BEHZAT ÜSDİKEN

Eski Beyoğlu, daha doğru bir deyimle Pera'da ünlenmiş küçük de olsa bazı restaurantları sırayla anlatmayı sürdürürsek, çok sempatik ve tatlı bir ikilinin yönettiği, ancak ömrü uzun olmayan birinden başlamamız gerekmektedir.

Bu restaurant özellikle, sanatçı ve entelektüeller tarafından kısa bir süre de olsa benimsenmiş ve gerçekten belleklerde iz bırakmıştır.

STADT HAMBURG

Mis Sokağı'nın içinde ve nihayete doğru olan bu restaurantın vitrini bir ev penceresi şeklinde dekore edilmişti. Dış cephe yarıya kadar ahşap, yarıdan sonra ise iki bölümlü bir camdan oluşurdu. Kapı İstiklâl Caddesi'nden girişe göre sağ taraftaydı. İki parçalı vitrin ve kapı camlarına ev türü perdeler asılmıştı.

İçerisi pek büyük olmamakla beraber, iki tarafa düz ve ortaya verev masalar sıralanmıştı. Masaların üzeri kırmızı beyaz kareli örtülerle örtülmüş, ayrıca gene kırmızı kapaklar bu örtülerin üzerine serilmişti. Dipte, dışarıya nazaran oldukça yüksek bir mutfak bölümü gözlemlenirdi. Mutfak bölümünün lokanta salonuna bakan kısmının üstünde bir radyo vardı. Ayrıca bu yüksekçe olan mutfak bölümünün salona bakan penceresinden, lokantanın sahibi Pierre etrafı sanki baskılı bakışlarla kontrol ederdi.

Karısı Marie ise yemekleri hazırlar ve salonda pek görülmezdi. "İngiliz Bifteği" "Alman Bifteği", "Boeuf Stronogof" gibi yemeklerin kalitelilerini burada yeme ve istediğiniz derecede soğutulmuş içkileri her zaman içebilme olanağı vardı. Stadt Hamburg'un sahibi olan bu ikilinin Fransız olduğu söylenirdi. Ancak bu ne kadar doğruydu, bilinmez, Rumca da konuşurlardı. Bu güzelim lokanta, 1950'lerin başında açıldı. 1960'larda hâlâ faaliyetini sürdürüyordu.

Hatta, yanlış hatırlamıyorsam, ufak ufak müzik de yapmaya başlayan bir yer olmuş ve bazı şarkıcılar burada sahne almıştı. Fiyatları normaldi. Henüz talebelik çağını aşmamış olan bizim gibilerin, cebimiz para görmemiş olmasına karşılık rahatça gidebildiğimiz bir yer olarak anılarımızda kaldı.

İlginçtir ki 1960'larda kapanmış olan bu yer, aklımızda kalan diğer yerlere göre daha fazla anılarımızda iz bırakmıştır.

YANNİ BİRAHANESİ

Yanni Birahanesi ilk kez 1878 yılında, Timoni (bugünkü Gönül) Sokağı'nın içinde ve Grand Rue de Pera'ya göre, girişten hemen sonra Yanni Cacavopoulos tarafından açılmıştı.

Birahane bu sokaktayken pek büyük bir sahayı kaplamıyordu. Ayrıca bahçesi de yoktu. Ancak Yanni ilk denemesini burada çok iyi bir şekilde verdi. Birahanede ünlü "Salvatore" birasının yanında, "Spatten", "Dreher" ve "Nektar" biralarını da müşterilerinin hizmetine sunmuştu.

Bir süre sonra Yanni ünlenen birahanesini küçük geliyor gerekçesiyle Grand' Rue de Pera üzerine ve Venedik (bugünkü Balyoz) Sokağı'nın biraz ilerisine taşıdı. O dönem, Venedik Sokağı'nın köşesinde, manifaturacı Melachrinos, Yanni Birahanesi'nden sonra ise, modacı Kalfapoulos Kardeşler'in yeri vardı.

1888 yılında, Yanni Birahanesi'nin üzerine Stamatiadis'in üç katlı evi yerleşince Kalfapoulos Kardeşler yerlerini, modacı Anastassiadis'e bıraktılar. İşte Yanni Birahanesi etrafın yapılanması sonucu, aynı zamanda arkaya bakan bir de bahçeye sahip oldu. Bahçe o yıllarda tamamen küçük ağaççıklar ve çiçeklerle örtülmüştü. Birahanenin ise, iki ayrı salonu bulunuyordu. İç içe geçilen bu salonlar da tamamen çiçeklerle donatılmıştı. İki salon arasına görkemli bir kapı yapılmış ve bu kapı perde ile ayrılmıştı. Salonların üstleri tamamen

ΒΙΕΝΝΑΙΟΝ ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΓΙΑΝΝΗ

396, Μεγάλη ὁδὸς τοῦ Πέραν, 396

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΝ ΖΥΘΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΠΡΩΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ

ἀπολαῦον πανευρωπαϊκῆς φήμης καὶ τῆς ἀκολύτου ἐμπιστοσύνης τῶν ξένων.

Ἰδιοκτήτης ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΙΒΡΑΚΗΣ, Διευθυντὴς

ΜΟΝΑΣ ΑΝΤΙΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΦΗΜΙΣΜΕΝΟΥ ΖΥΘΟΥ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΕΞΑΙΣΙΟΥ ΚΑΡΙΝΟΥ ΖΥΘΟΥ

LOWENBRAU ST. BENNO

ΤΟΥ ΔΙΣΚΟΥ ΖΥΘΟΥ SPATENBRAU

Μαγευτικὴ εὐφροσύνη καὶ ἀναπλάσις μὲ ἁγνὸ θέαμα

Μεγάλη συλλογὴ οἴνων καὶ ἡδυποτων πρώτης ποιότητος.

Κατὰ τὸν χειμῶνα εἰ κατάστημα παραθέτει τὰς τοὺς θαμῶνάς του τὰ περιφημισμένα σιρέλια τοῦ Βοσπόρου.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

İvrakis'in yönetimindeyken Yanni Birahanesi'nin bir ilânı, 1912

camlarla örtülmüştü. Masalar her iki salonda da, iki yan tarafa serpiştirilmiş ve orta alan tamamen boş bırakılmıştı.

O zamanlar, Pera halkının akşamüzeri dinlenebileceği bir yer olarak sürekli yeğlenen bu yere Yanni dendiği gibi, adına Viyana Birahanesi de ekleniyordu.

1906 yılında burayı İvrakis Taxiarchis devraldı. Adını da aynen bıraktı. Birahane gene hem Yanni hem de Viyana Birahanesi olarak adlandırılıyordu. Bu arada, birahanenin üzerinde bulunan, Stamatiadis'in üç katlı evi yıkıldı. Yerine de altı katlı Kanavaloff Apartmanı yapılandı. Çok ilginçtir ki bu apartmanın 3. katına, Tütün rejisi nâzır yardımcısı Konstantin Kostarakis Efendi yerleşti.

Birahanede, gene dönemin ünlü biraları olan, "Salvatore", "Dreher", "Spaten" ve "Nektar" biraları bulunmaktaydı. İvrakis Taxiarchis'in güzel yönetimi, uzun süre bu lokalin yaşamasına neden oldu. Bu bakımdan Pera'da en iyi çalışan ve en çok iş yapan bir yer olmayı da, kapanıncaya kadar sürdürdü.

LUX BİRAHANESİ

Lux Birahanesi, Asmalımescid Sokağı üzerinde ve Grand Rue de Pera'dan girişe göre soldaydı.

Bu birahaneyi, Haralambos Yorgiades 1912 yılında açmıştı. Birahanenin en büyük özelliği mezelerinin ve yemeklerinin çok kaliteli oluşuydu. Ayrıca birahanenin ön bölümü, şarküteri olarak da çalışıyordu. Bu birahane burada açılmadan önce, yerinde Mr. Bendel tarafından 1876 yılında açılmış olan gene bir birahane bulunuyordu. Bu birahane Asmalımescid Sokağı üzerinde ve caddeye doğru açılan ilk birahane ve lokantalardan biriydi. 1907 yılına kadar, bu birahane çok iyi bir şekilde burada çalıştı. Ancak o tarihlerde aynı yerde ve aynı sokak üzerinde değişik birahanelerin açılması nedeniyle çalışamaz hale geldi ve kendiliğinden kapandı.

Kapandıktan bir süre sonra burasını Leonidas Teryazos devraldı ve burayı yalnız Türkiye'de imal edilen şarapların satıldığı bir şarap deposu olarak açtı. O güne kadar, yalnız Türk şaraplarının satıldığı tek bir depo açılmamıştı. Asmalımescid'de bu tür bir yerin, hem de bir Rum tarafından açılması döneme göre çok ilginçti.

İşte Lux Birahanesi, böyle evreler geçirmiş bir yerde ve 1912 yılında, Haralambos Yorgiadis tarafından yeniden dekore edilerek açıldı. Lux Birahanesi'nin cephesi dardı. Bu bakımdan ön taraf ancak şarküteri olarak hizmet verebiliyordu. Şarküteri bölümünden sonra birahane arkaya doğru biraz genişliyor ve uzunca bir yeri kaplıyordu. Birahanenin mezeleri, dönemine göre eşsizdi, ayrıca fiyatlar da normallerin altındaydı. Bu bakımdan Haralambos burasını hem sevdirdi, hem de Pera'ya Ruslar dökülünceye kadar burayı yaşatmayı bildi.

CUMHURİYET LOKANTASI

Cumhuriyet Lokantası, Sahne Sokağı'nın nihayetinde ve Kalyoncukulluğu Caddesi'ne çıkışından önce, (İstiklâl Caddesi'ne göre) soldaydı.

Küçük bir mekândı, üstünde bir kat daha bulunuyordu. Burası ilk kez kapılarını 1940'ların başında açtı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise ünlendi. Sahibi Koço Afenduli adında bir Rumdu. Cumhuriyet lokantası (Daha doğru bir deyimle meyhanesi) 3. sınıftı. Bu bakımdan da çok ucuzdu.

O dönem İnhisarlar İdaresi'nin (bugünkü Tekel) ürettiği, Marmara şarabı en ucuz olduğu için, bu lokantada en çok bu şarap tüketilirdi. Mutuk Şarabı da, Marmara şarabından aşağı kalmazdı. Mutuk Şarabı'nın ayrıca "Galon" tabir edilen ve büyük şişelerde satılan bir türü de, açık olarak müşteriye sunulurdu.

Bütün bunlara karşılık, şarap içiciler arasında, Marmara'nın çok iyi şarap olduğu vurgulanırdı.

Nitekim, Orhan Veli Kanık özellikle, Marmara şarabını yeğler ve bir şişe Marmara şarabını, tek bir çiroz ile "iyi eder"di. İkinci şişeyi de deviriyorsa, gene, tek bir çiroz isterdi.

1940'larda, tüm içkiler meze ile birlikte verilirdi. Örneğin,

70 cl. 1 şişe şarap fiyatı 3. sınıf içkili bir meyhanede 75 krş.tu.

200 cl. 1 şişe şarap fiyatı 3. sınıf içkili bir meyhanede 165 krş.tu.

50 cl. 1 şişe bira fiyatı 3. sınıf içkili bir meyhane de 45 krş.tu.

Cumhuriyet, döneminin en iyi ve en ucuz içkili lokantalarından biriydi.

O dönemler rakılar bugünkü gibi yalnız "Yeni Rakı", "Kulüp Rakısı" ve "Altınbaş" olarak ayrılmazdı. 1940'lara kadar çeşitli rakı imalatçıları, çeşitli rakıları müşterilerine sunmuştu. Örneğin,

-Sümer Rakısı: 45 derece, dinlendirilmiş, imal eden: N. ve A. Kaini-Kürekçiler Caddesi 35-37, Galata,

-Bilecik Rakısı: Susatmayan, başağrısı yapmayan, mide ve böbrekleri bozmayan rakı. imal eden: İstepan Berberyan-Mumhane Caddesi 67, Galata

-Adalar Rakısı: İmal eden, Büyükada Rakı Fabrikası,

-Efe Rakısı - Douzico Rakısı: En iyi rakı - Kadıköy ve Bakırköy fabrikalarında imal edilir. İmal eden: Basil Caloyanis (Vasil Kaloyanis). Baş dağıtıcı: Yerantakis-Balık Pazar No: 50, Galata

-Zarokosta Rakısı (Zaro Kosta): "Halis üzüm ve anason'dan imal edilen, fevkalâde bir rakıdır. 1879 yılından beri firmamız tarafından imal edilmektedir". Topçular Caddesi 159, Galata

-Çavuş Rakısı: Nefis bir rakı olan Çavuş Rakısı da, "Zaro Kosta" fabrikalarında imal edilir.

-Âlem Rakısı: Fevkalâde bir rakıdır. Karabıçak Müskirat fabrikası tarafından imal edilir. Kumkapı.

-Yeni Rakı: 43 derece, İnhisarlar İdaresi tarafından üretilir.

-Yeni Rakı: 45 derece, İnhisarlar İdaresi tarafından üretilir.

-Kulüp Rakısı: 50 derece, İnhisarlar İdaresi tarafından üretilir.

-Dem Rakısı: Safi üzüm somasından ve taze anasondan imal edilmiştir. 5(*)lı Dem Rakısı-

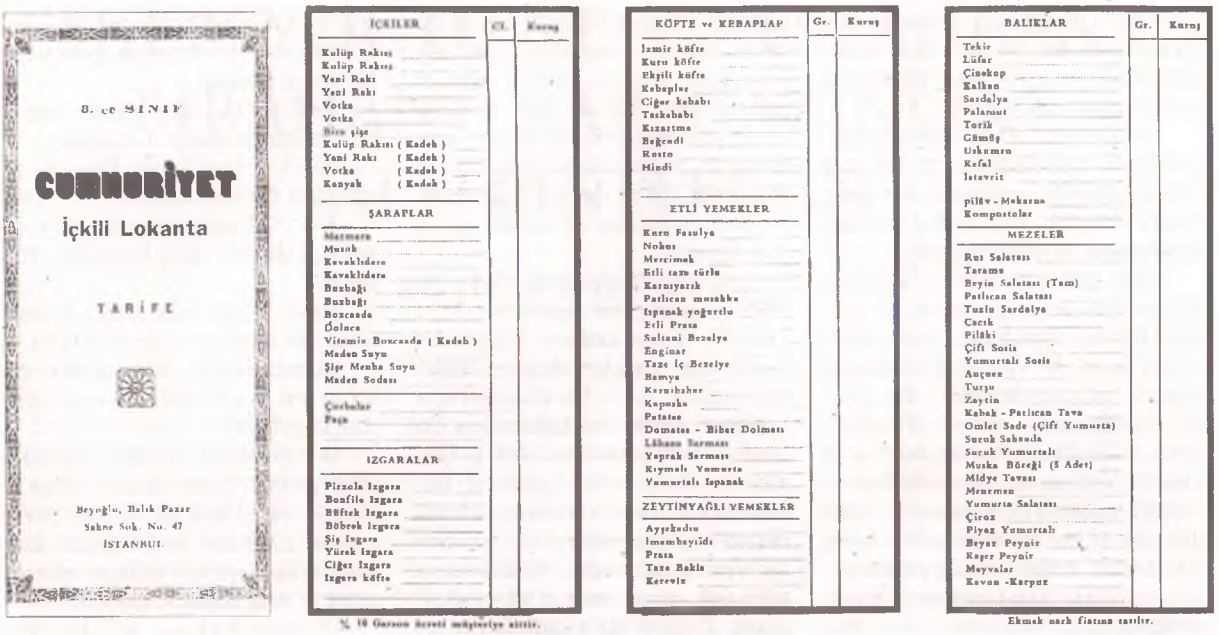

B. cü SINIF

CUMHURİYET

İçkili Lokanta

TARİFE

Beyoğlu, Balık Pazar
Sahne Sok. No. 47
İSTANBUL

İÇKİLER	CL.	Kuruş
Kulüp Rakısı		
Kulüp Rakısı		
Yeni Rakı		
Yeni Rakı		
Votka		
Votka		
Bira şişe		
Kulüp Rakısı (Kadeh)		
Yeni Rakı (Kadeh)		
Votka (Kadeh)		
Konyak (Kadeh)		
ŞARAPLAR		
Marmara		
Mastik		
Kavaklıdere		
Kavaklıdere		
Buzbağı		
Buzbağı		
Boğazada		
Ölüdeniz		
Vitamin Boğazada (Kadeh)		
Maden Suyu		
Şişe Memba Suyu		
Maden Sodası		
Çerezler		
Peçe		
IZGARALAR		
Pirzola Izgara		
Bonfile Izgara		
Böfteк Izgara		
Böbrek Izgara		
Şiş Izgara		
Yürek Izgara		
Ciğer Izgara		
Izgara köfte		

% 10 Garson ücreti mükteriye aittir.

KÖFTE ve KEBAPLAR	Gr.	Kuruş
İzmir köfte		
Kuru köfte		
Ekşili köfte		
Kebaplar		
Ciğer kebabı		
Taşkebabı		
Kızartma		
Beğendi		
Rosto		
Hindi		
ETLİ YEMEKLER		
Kuru Fasulye		
Nohut		
Mercimek		
Etli taze türlü		
Karnıyarık		
Patlıcan musakka		
Ispanak yoğurtlu		
Etli Pırasa		
Sultani Bezelye		
Enginar		
Taze İç Bezelye		
Bamya		
Kuruibahar		
Kapuska		
Patates		
Domates - Biber Dolması		
Lübana Tarması		
Yaprak Sarması		
Kıymalı Yumurta		
Yumurtalı Ispanak		
ZEYTİNYAĞLI YEMEKLER		
Ayşekadın		
İmambayıldı		
Pırasa		
Taze Bakla		
Kereviz		

BALIKLAR	Gr.	Kuruş
Tekir		
Lüfer		
Çinekop		
Kalkan		
Sardalya		
Palamut		
Torik		
Gümüş		
Uskumru		
Kefal		
İstavrit		
pilâv - Makarna		
Kompostolar		
MEZELER		
Rus Salatası		
Taramo		
Beyin Salatası (Tam)		
Patlıcan Salatası		
Tuzlu Sardalya		
Cacık		
Pilâki		
Çift Sotie		
Yumurtalı Sotie		
Ançuez		
Turşu		
Zeytin		
Kabak - Patlıcan Tava		
Omlet Sade (Çift Yumurta)		
Sucuk Sahanda		
Sucuk Yumurtalı		
Muska Böreği (5 Adet)		
Midye Tavası		
Menemen		
Yumurta Salatası		
Çiroz		
Piyaz Yumurtalı		
Beyaz Peynir		
Kaşer Peynir		
Meyvalar		
Kavun -Karpuz		

Ekmek nazlı fiatına tarifir.

Cumhuriyet Lokantası'nın tarifesi

nı her yerde arayınız.

-Dimitrakopulo Rakısı: İmal eden, Dimitrakopulos kardeşler-Serçe Sokak 26/1-Galata. 1883 yılından beri imal edilmektedir.

-Baküs Rakısı: Baküs fabrikası tarafından imal edilmektedir.

-Stafiline Rakısı: İthal edilen rakılardan, 40 derece.

-Bülbül Rakısı: 45. dereceli rakıların içinde en iyisiydi. Satış Deposu: Necati Bey Caddesi-Galata

-Sakız Rakısı: içine %5-%7 sakız karıştırılan rakıdır. Bozcaada'da imal edilir.

Diğer rakıların tümüne ise, sakız karıştırılmayıp, gene aynı oranda, yani % 5-% 7 arasında anason karıştırılmaktadır.

Bu bakımdan yalnız anason katılan rakılara, eskiden "Düz Rakı" veya "Duziko" denirdi.

(1941 yılında bu rakılar varolduğuna göre, demek ki İnhisarlar İdaresi henüz tek başına çalışamıyordu.)

Bu arada, bazı ünlülerin rakıyı nasıl içtiklerine bakacak olursak:

Balıkhane Nâzırı Ali Bey : Mevsim meyvalarıyla,

Ebüzziya Tevfik : Her akşam 1-2 kadeh, meyva veya yalnız kavun,

Yorgani Hasan Efendi: Yarım okka rakı ve mevsim meyvesi,

Baba Yaver: Salata-Keten Helva-Kavun,

Nuri Şeyda: Bir portakal veya bir elma,

Kemençeci Vasil: Bir salkım yaş üzüm,

Muallim Naci: Ara sıra içer, badem, ceviziçi,

Mithat Efendi: Bir büyük tabak fasulye piyazıyla,

Tanburacı Osman Pehlivan: Et, tatlı ve ne varsa.

Kemani Tatyos Efendi: Ne bulursa,

Osman Bey: 1.5 okka rakı-ekmek ve zeytin.

NEKTAR BİRAHANESİ

Nektar Birahanesi (bazı yerlerde "Nektar Pasta ve Birahanesi" olarak da geçer), Sahne Sokağı'nın, Cite de Pera (bugünkü Çiçek Pasajı) ile kesiştiği köşede ve Cite de Pera'nın altındaydı.

Birahane Dimitro Manikas tarafından açılmıştı. Daha önceyse yerinde Maskot bulunmaktaydı.

Birahane iki katlıydı. Ancak ikinci kat asmakat niteliğinde ol-

3. serie de la "Turquie Libre,,
Porte de l'Eglise Arménienne Ste Trinité le 19. Juillet (v. s.) 1908.

Nektar Birahanesi'nin bulunduğu yer

Bomonti Birahanesi'nin bir ilânı, 1913

duğu için, Sahne Sokağı'na girdiğinizde, yan camlardan üst kattaki masaların ve iskemlelerin ayaklarını görebilirdiniz. Tabii ki oturanların da.

Bu birahane o dönemler özellikle ünlenmiş ve Feriköy'deki Bomonti Bira Fabrikası'nın ürettiği, "Bomonti" ve "Nektar" biralarının fıçı veya şişe ile servisini yapardı.

Birahanenin alt katının hem caddeden hem de Çiçek Pasajı'ndan girişi vardı. Bu bakımdan alt kat masalar, Sahne Sokağı tarafındaki vitrin camlarının önüne dikey sıralanmıştı.

Çiçek Pasajı yönündeki masalar ise kapı aralarında ve genç camların önüne konmuştu.

Mezeler belirgindi, o dönem tüm birahanelerde bulunanlardı bunlar. Burada ayrıca özellik taşıyan bir meze veya yemek yoktu.

Yalnız biralar henüz İnhisarlar İdaresi'ne (bugünkü Tekel) geçmemiş olduğundan Bomonti Fabrikası'nın ürettiği biralar da kendi adları ile satımını sürdürüyorlardı.

Bu arada, Bomonti Fabrikası'nın Devlete geçmesi ve bira imalatının tek elde toplanması üzerine ve belki de işlerin azlığı dolayısıyle 1949 yılında, Dimitro Manikas birahaneyi kapadı ve aynı yerde, yeni yeşermeye başlamış olan buzdolabı, çamaşır makinesi ve buna benzer beyaz eşyaların satıldığı bir işyerini burada açtı.

Halbuki, Nektar Birahanesi çok iyi bir yerdeydi, kanımca da çok iyi çalışıyordu. Birahanenin üst katına (daha doğrusu asma katına) fazla oturmak istediğimizde veya aşağıda yer bulamadığımız zamanlar çıkardık. Nedeni bilinmez, Peralıların hepsi kendi aralarında anlaşmışçasına bu düşünceyi uygularlardı. Nektar Birahanesi çok kişinin anılarında, çok güzel ve nezih bir yer olarak kaldı.

PARK OTELİ LOKANTASI

Park Oteli Lokantası'na, dış kapıdan sonra hafif meyilli ve çiçeklerle çevrilmiş bir yoldan girerdik. Holden sonra girdiğimiz bölüm kışlıktı. Yazlık bölüm ise Teras'taydı. Yemeklerimizi genellikle, (yazın ve iyi havalar oldukça) bu güzel, serin ve nefis manzaralı terasta yerdik.

Park Otel'in lokantası gerçek bir isim yapmıştı, hem kendi içinde ve hem de dış dünyada. Bu bakımdan lokantanın yöneticisi Aram Hıdır olduğu sürece, bu lokalden ne Devlet adamlarımız, ne de yabancı legasyonlar ayrılabilmişti. Lokantanın kuruluşu ise ilginçti, tabii ki bu kuruluş Otel'in doğuşu ve yaşamıyla doğrudan ilgiliydi.

Park Otel'in bulunduğu yerdeki ilk bina, İtalyan sefirlerinden Baron Blanc tarafından inşa edilmiş bulunan 60 odalı bir konaktı.

Bu konak, Baron Blanc'ın İstanbul'dan ayrılması sırasında ve Sultan II. Abdülhamid döneminde, Devlet tarafından, Hariciye Nâzırlarının oturması için, Hariciye Konağı olarak 19.000 Osmanlı Altınına satın alınmıştı.

Bu konakta yıllar boyu, Hariciye Nazırları oturmuştu. 1897 yılında ise, II. Abdülhamit konağı, o sırada Berlin Büyükelçiliğinden ayrılarak İstanbul'a dönmüş ve karar gereğince, Hariciye Konağı'nda oturmakta olan "Sadr-ı azam Tevfik Paşa"ya, hediye etmişti.

Bu güzelim konak 1911 yılında, büyük bir yangın geçirmiş ve tamamen yanmıştı. Bu yangından yalnız eskiden kâtiplerin kalmış olduğu taş bina sapasağlam kalabilmişti.

1930 yılına kadar burasını bu şekilde koruyabilen vârisler, aynı yıl, kâtipler dairesinin tavanını yükselterek ayrıca taş binanın yan tarafına birer oda ekleyerek 24 odalı bir oteli "Miramar Oteli" adıyla açarlar. Asıl Hariciye Konağı'nın bulunduğu ve yanan yere de, harika bir restaurant oturturlar.

İşte Park Otel Lokantası'nın anası bu restauranttır. Bu güzelim lokantanın mutfağı ise, son zamanlara kadar gelen kâtipler dairesi olarak bilinen binanın alt katıydı.

Yapılan otel, Tevfik Paşa'nın vârislerince işletilemeyince, kiraya verilmiş, ancak kiracılar yeterince bu işte başarılı olamayınca, gelir getirebilsin diye vârislerince başka bir şekil düşünülmeye başlanmıştı. Bunun için, İstanbul'da üç büyük lokantası bulunan (Beyoğlu, İstiklâl Caddesi, Karaköy Meydanı ve Balıçekapı) Aram Hıdır bey ile 1931 yılında görüşmelere başlanmış ve nihayet Aram Hıdır beyin önerisi doğrultusunda, önce altı aylık bir deneme süresinden sonra, Park Oteli ve Lokantası yeniden organize edilmişti.

Otelin adının, Miramar'dan Park'a dönüşmesi ise çok daha ilginçti. Çünkü çeşitli kişilerce, kötü olarak çalıştırılan Miramar Oteli adının, yeni bir girişim içinde kesinlikle değiştirilmesi gerekiyordu.

Vârisler, otelin bulunduğu alanın tamamen çiçek ve ağaçlıklı olması nedeniyle buraya en uygun adın "Park" olduğunu düşündüler.

Bu ad, Aram Hıdır bey ile anlaşma yapılmadan önce kondu ve otelin adı kapanıncaya kadar da Park Otel ve Lokantası olarak kaldı. Park Otel ve Lokantası'nı bu tarihten başlayarak kapanıncaya kadar, tamamen Aram Hıdır bey yönetti.

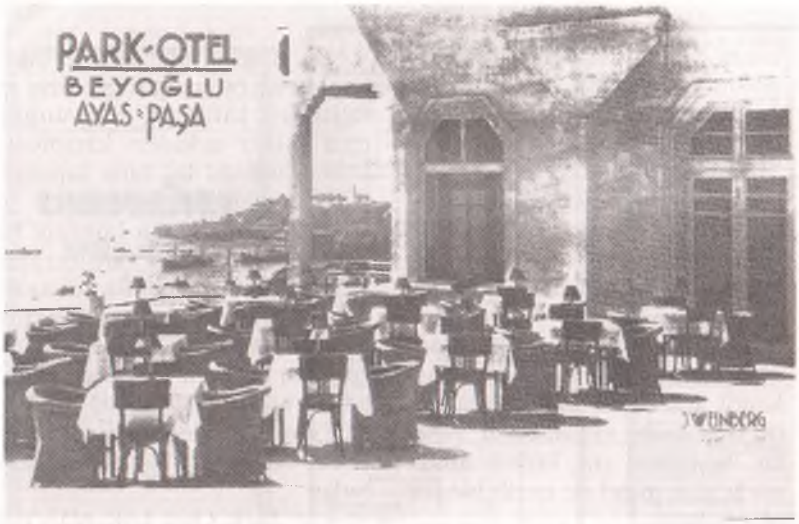

Foto Francain, Jean Weinberg'in 1935'te çektiği bir fotoğrafta Park Otel

Lokantanın barı, Kâtipler dairesinin 1. katındaydı, yani ilk açılan otel bölümündeydi ve kapanıncaya kadar da orada kaldı. Bar gerçekten çok sempatik ve sade bir stilde yapılmıştı.

Barın gediklileri arasında, özellikle Doğan Nadi, Mücap Ofluoğlu, Ercüment Karacan ve bir de Denizcilik Bankası'nın şeflerinden Sait adında sade bir vatandaş vardı.

Lokantaysa, yalnız gündüzleri ve geceleri mi; hayır her zaman kokteyller, balolar, düğünler ve "The Dansant"larla doludur. Her akşam lokantada müzik de vardır, yemeğinizi yerken, gözleriniz boğazın güzelliklerini yutarken, kulaklarınız ince nağmelerle dolardı. Bu güzelim lokanta son yıllarda şirketleşti, şirketin adı Turaş Anonim Şirketi oldu, şirketin %60'ı Aram Hıdır beyin geri kalan %40'ı ise Tevfik Paşa vârislerinindi.

Bu arada, Park Otel Lokantasının içini anlatmayı unuttum. Kışlık bölümde duvarlarda resimler bulunuyordu. Masalar ise çeşitli şekillerde yerleştirilmişti. Dikdörtgen olan salon oldukça büyüktü. Masaların hem örtüleri hem de kapakları beyazdı.

İskemleler rahatça oturulabilen cinstendi. Arabanızı, dışarıdan girdikten sonra büyük bahçeye rahatlıkla park edebilirdiniz. Teras masaları, gelenlerin hepsinin manzarayı görecekleri bir şekilde yerleştirilmişti. Önceleri masa koltukları hasırdandı, zaman içinde bunlar değişti ve normal iskemlelere dönüştü.

Park Otel Lokantası'nda, her akşam müzikten başka, programlar da olur ve bazı yabancı şarkıcı ve orkestralar sahne alırdı. Örneğin: Her Perşembe ayrı bir program uygulanırdı. Cumhuriyet'ten sonra bir süre için yabancı sanatçılara sahne yasağı konmuştu, bu da zaman içerisinde kalktı ve yeniden yabancı sanatçılar sahne almaya başladılar.

Bugün artık Park Otel ve Lokantası yok; yerinde ne olduğu henüz belli olmayan, bir "Beton Yığını" var.

GONG-BAR-RESTAURANT

Gong, şimdi varolmayan İpek Sineması'nın girişindeydi. Hem lokanta, hem de bar olan bu yeri, Leonidas Nasiloviç açmıştı. Ancak açılan bu yerin ömrü uzun olmadı. Belki İkinci Dünya Savaşı, belki de yönetim eksikliği buranın kısa sürede kapanmasına neden oldu. Halbuki ne güzel başlamıştı: Her gün saat 17.00'den akşam 20.00'ye kadar, salon orkestrası eşliğinde "The Dansant" olurdu.

Gece, Bar Amerikan'da içkinizi yudumlarken, güzel caz müziği dinleyebilirdiniz. Hem Türk, hem de Fransız mutfağından yemekler yiyebilirdiniz.

Gong İpek Sineması'nın girişinde, bir âlemdi. 1942 yılının Aralık ayında, güzelim "Martha Amati Orkestrası" sahne almıştı. Müzik her zaman için nefisti. Aşırıya kaçmayan bir tonda ve karşılıklı dertleştiğiniz insanları anlayarak saatlerin nasıl geçtiğini bilmeden burada hem yemeğinizi yer hem de içkinizi yudumlardınız.

Gong buydu, buydu da, şimdi ne oldu?

PANORAMA BAHÇESİ

Panorama Bahçesi, şimdiki Kültür Sarayı ile oto parkın olduğu bölümdeydi. Sahne, Taksim meydanına dönüktü ve oldukça genişti, sahnenin karşısına yerleştirilmiş olan masaların bulunduğu zemin betondan yapılmıştı, bu zeminin üstündeki masalar dörder kişilik ve beş sıra halindeydi. Masaların üzerinde beyaz örtüler vardı, örtülerin üzerinde kapak olup olmadığını hiç anımsamıyorum. Masaların dörder kişilik olmasının nedeni, kanımca manzaranın rahatça seyredilebilmesi içindi. Ayrıca girişe göre sol tarafta kapalı ve camekânlı bir bölüm bulunuyordu. Bu kısım herhalde yağmurlu ve soğuk havalar için yapılmıştı. Gelen müşteri ister sahneyi seyreder, isterse, önünde akan o dönemin tertemiz boğazına hayran hayran bakardı.

Sahne için hazırlanan programlar o dönem için gerçekten iyiydi. Örneğin, bu programlardan birinde o dönem ünlü sayılan sanatçılar şunlardı: (Yıl 1932; program akşam saat 18.00'de başlayacaktır)

-Muganniyeler: Hikmet Rıza Hanım, Melâhat Hanım, Makbule Hanım (Columbia plaklarına okuyan), Süheyla Hanım, Necmiye Hanım, Suzan Hanım, Hidayet Hanım, Muzaffer Hanım, Behice Hanım.

- Hanendeler: Hüseyin Hüsnü Bey, Tahsin Bey.

-Saz Heyeti: Kemani Maksut Efendi, Piyanist Feyzi Bey, Banço Şevket Bey, Klarnet Bahri Bey.

Böyle bir programın varlığına karşılık, gelen mezeler ve içilen

Eski bir kartpostalda Taksim Kışlası'nın ana kapısı

içkiler o döneme göre çok ucuzdu. Kaldı ki mezeleri ve yemekleri de oldukça kaliteliydi. Burası gündüzleri bir çay bahçesi gibi de çalışıyordu. Gündüz açık bahçe olarak çalıştığı zamanlarda kahve ve çay 5 kuruştu.

MAVİ KÖŞE LOKANTA VE BİRAHANESİ (SONRADAN OTOMATİK OLAN YER)

Mavi Köşe Lokanta ve Birahanesi, Taksim'deki Fransız Konsolosluğunu geçtiğinizde hemen köşe yapan yerdeydi. Köşeyi tamamen içeren ve vitrinleri köşeden başlayarak, Fransız Konsolosluğu duvarlarına kadar uzanan bu lokanta - birahanenin içi üstü mermer olan ve örtüsüz masalarla donatılmıştı. Mavi Köşe'nin üst katı da bulunuyordu, burası da aşağısı gibi üstü mermer olan masalarla donatılmıştı, genellikle bira ve hafif mezelerin yendiği bu yeri 1940'larda Rasim Kayra çalıştırıyordu.

Ancak 1945'e kadar, burasını Mavi Köşe Lokanta ve Birahanesi adıyla çalıştıran Rasim Kayra (Mahmudi), birden ne gerek duyduysa, lokantanın ismini Otomatik İçkili Lokantası olarak değiştirdi. Ancak halk arasında burası o dönemler adı değişmesine karşılık, hâlâ, "Mavi Köşe" diye anılıyordu, kanımca "Otomatik" olarak adlandırılmak istenmesinin nedeni doğrudan tezgâhın arkasına bazı otomatik makinelerin sıralanmış olmasıdır. 1940'larda ve İkinci Dünya Savaşı süreci içinde, bu lokanta gerçekten çok iyi çalışırdı.

Rasim Kayra (Mahmudi), ayrıca Büyükdere'deki Luna Park Gazinosu'nun plajını ve büfesini de çalıştırıyordu. 1957 yılında, Otomatik İçkili Lokantası'nın (veya Mavi Köşe'nin) fiyatları diğerlerine oranla gerçekten daha ucuzdu. Ve o dönemin talebeleri olan bizler ucuz olan bu köşeyi yeğlerdik. Ama daha çocukken ve 1940'ların başında, efendi ve kendisine uyan yerleri bilen müşterilerin burasını doldurduklarını geçerken görürdük.

O dönem buradaki lokaller içinde Mavi Köşe'nin ayrı bir yeri vardı. Çünkü Beyoğlu'nun aşağı yukarı tüm lokallerini Rum kökenli vatandaşlarımız yönetmesine karşılık, burasını Rasim Kayra, hem de çok iyi bir şekilde yönetiyordu.

Ama önce Mavi Köşe daha sonra Otomatik adını alan, bu sevimli lokanta veya birahane de süreç içinde kaybolanlar arasına karıştı. ■

TÜRKİYE'DE PİYANGO TARİHİNE DAİR

ÇORBAYA BİR TUTAM TUZ

TUNCA VARIŞ

Evvelâ, o şanslı günümde elime geçen ve bugünkü yazımın ana konusunu oluşturacak biletin o güne kadar elime geçmiş, gözüme çarpmış ya da dikkatimi çekmiş piyango biletlerinden çok farklı olduğunu belirtmekle söze başlayayım. Kareye yakın ve alışılmamış boyutlarında (16x18 cm), alt kısmında uçuk yeşil, ortada kavuniçi ve üst kısmında pembe kavisli çizgilerden oluşan filigranlı zemini ile döneminin diğer biletlerine göre daha itinalı basılmış bu piyango biletinin ön yüzünde hiçbir tarih, tertip sayısı, keşide numarası gibi bulunması gerekli hususlar yer almıyordu. Ön tarafında, üst kısmında eski yazı ile Türkçe, alt kısımda ise Fransızca olarak bilet tanımlanıyordu. Asıl açıklamalar ise arka yüzde, yine üst kısımda eski yazı ile Türkçe, alt kısımda da Fransızca olarak yer alıyordu.

Saniyen, biletin ne tür bir bilet olduğunu araştırmaya başladım. Fransızca bilgim ne denli kuvvetliyse eski yazı bilgim de o denli zayıf olduğu için işi kolay yönden çözmek gayesiyle, önce Fransızca olan bölümleri okudum. Ön yüzde bulunan yazı, kelimesi kelimesine şunu belirtiyordu: "Yardım Kermesi'nde yer alan eşyanın kalanını alan Tantavizade Halid Efendi ve Nemli-zade Tahsin Bey tarafından resmî müsaade ile düzenlenmiş piyango bileti".

Fiyat 20 kuruş.

Arka yüzdeki Fransızca bölümde de, kelimesi kelimesine şunlar açıklanıyordu:

"Yardım Kermesi Yüksek Komisyonunun Kontrolü altında, adı geçen Kermesin eşyasından kalanını alan Tantavî-zade Halid Efendi ve Nemli-zade Tahsin Bey tarafından düzenlenmiş piyango.

"Bu Piyango tam olarak, Kermesin şu andaki stok (elde kalan eşya kastediliyor) değerine ilâveten 5000 Türk Liralık bir toplama ulaşan parayı da ikramiye olarak temsil eden ve hepsi de kazanacak olan 150.000 adet biletten oluşur.

"İkramiyeleri oluşturan eşyayı sigorta ettirmiş olan Yardım Kermesi Komisyonu, biletlerin doğru olarak çıkartılmasını gözetecek ve nakdî olduğu kadar aynî de olan ikramiyelerin, başkentte ve diğer yerlerde sahiplerinin eline masrafsız olarak teslim edilmelerine dikkat edecektir.

"Biletin Fiyatı 20 Kuruş

"Piyangonun çekilişi 15/27 Aralık 1898'de başlayacak ve Kermes Komisyonunun huzurunda yapılacaktır.

"N.B.: Bütün biletler düzenleyicilerin ve kontrolün damgalarıyla donatılmıştır. İkramiyeler sadece bileti getirecek kişilere verilecektir.

"Başlıca ikramiyeler şunlardır: 1000 altın lira tutarında bir ikramiye - 870 lira değerinde bir tablo ikramiye - 740 lira değerinde ve pırlantalarla zenginleştirilmiş bir pipo ikramiye - 500 altın lira tutarında bir ikramiye - 176 ilâ 277 lira arasında yedi adet ikramiye - her biri 200 altın lira tutarında iki ikramiye - 92 ilâ 176 lira arasında onüç değişik ikramiye - her biri 100 altın lira tutarında beş ikramiye - 46 ilâ 92 lira arasında ellidört değişik ikramiye - her biri 50 lira tutarında on ikramiye - vs, vs, vs, -kırkbeş liranın altındaki diğer ikramiyeleri gösteren ayrıntılı bir katalog Piyango'nun çekilişinden evvel yayınlanacaktır."

Böylece araştırmanın kolay kısmı bitmiş ve biletin gerçek bir piyango bileti olduğu kesinlik kazanmıştı. Ancak yine de bilgiler yeterli değildi. Eski yazı ile Türkçe olan kısımları okumaya çalıştığım zaman da bir piyango bileti üzerinde görmeye alıştığım ibareler yerine bambaşka sözcükler, tek-tük, çözümledim: evlât, mübayaa, şüheda, vs... Ön yüzdeki mühürleri okuyabildim. Sol uçtaki "Nemlizade Tahsin", ortadaki "Piyango Kontrolü" ve sağ uçtaki de "Tantavizade Halid" ibarelerini taşıyorlardı. Adı geçen kişilerin kimliklerini araştırdım; elimdeki on'u aşkın ansiklopedi ya da kaynakta hiçbir şey bulamadım. Araştırmalar için Ticaret Odası ya da Borsa kaynaklarına gitmeye de zamanım el vermedi.

Salisen, piyango konusunda olağanüstü önemli bir araştırmayı yürüten ve sonunda *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Millî Piyango İdaresi* adlı bir kaynak kitap ile *Piyangonun Dünü, Bugünü ve Milli Piyango İdaresi* adlı enfes albümü hazırlayan sayın Mete Tunçay'a danışmak ve bileti kendisine göstermek için yollar aramaya başladım. Sayın Tunçay piyango tarihi üzerine araştırmasını yaptığı sıralarda ben Ürgüp'te görevli olduğum için kendisiyle ancak bir kez telefon görüşmemiz olmuştu; çalışmalarında benim, ne yazık ki, hiçbir katkım olamamıştı.

Bu arada kişisel düşüncemi içtenlikle söylemek isterim ki, -sözlerimde kesinlikle şakşakçılık gayesi

gütmüyorum- Sayın Tunçay'ın bu araştırması ve kitapları, bu konunun üzerine ciddiyetle eğilinmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Yirmi yıla yakın bir süredir lotarya/piyango malzemesi toplamaktayım: Tayyare Piyangosu, Milli Piyango ve eşya piyangoları biletleri, gazetelerden ayrı olarak verilen çekiliş biletleri ve kuponları, bu konularda yapılan yayınlar ve reklâmlar, vs., vs... İnsanoğlunun içinde varolan, derecesi kişiye göre değişen, zahmetsizce para kazanma beklentisinin ya da güncel sözcüklerle "kolayca köşeyi dönme" hırsının bir zayıf nokta olarak yöneticiler, düzenleyiciler ya da sermaye sahipleri tarafından nasıl gıdıklandığını gösteren belgelerdir, bunlar. Topluma yararlı olan ya da sadece düzenleyenlere yarar sağlayan türlerini burada tartışmaya gerek yok. Özellikle yurdumuzun ekonomik gerçekleri açısından, "bilet fiyatları-ikramiye tutarları ve sayısı-genel fiyatlar" orantıları ilginç sonuçlar vermektedir. Örnek olarak, yetkililerin asgari ücret tutarını günün koşullarına uydurmakta ne denli yavaş ve isteksizseler, bilet fiyatlarını ve ikramiye tutarlarını günün koşullarının önüne dahi geçirmekte de o denli aceleci ve arzulu olduklarını fark ediyoruz. Sanat açısından, çeşitli dönemlerin değişik politika ve değer yargılarını göz önüne seren, zamanlarının önemli sanatçılarının grafik çalışmalarını günümüze taşıyan yine bu piyango biletleridir. Bunları biriktirenler, uzun bir süre, sakız paketlerinden çıkan artist ve futbolcu resimlerini toplayan kişilerle eş tutulmuşlardır; konunun önemi ancak yeni yeni anlaşılır olmuştur. Ele geçen bir piyango bileti ister istemez döneminin ekonomik koşullarını, sebep-sonuç ilişkilerini ortaya çıkaran, her zaman bizimle içiçe yaşamış, yaşayan ve yaşayacak bir belge özelliğini taşımaktadır. Donanma Cemiyeti 1917'de tahvillerini satabilmek için, koskoca Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın sonunda Demiryollarını inşa edebilmek gayesiyle çıkardığı tahvillerini yayabilmek için piyango çekilişlerinde çözüm arıyorlar. Bu nedenle, konunun gerekli ciddiyetle karşılanması ve daha çok kişi tarafından benimsenmesinde sayın Tunçay'ın eserlerinin payı yadsınamaz.

Sonunda sayın Tunçay'la görüşme fırsatını yakaladım; uzun, bence zevkli ve yararlı konulara daldık. Görüşmemiz sırasında alçakgönüllülük göstererek bileti benim araştırmam gerektiğini, sonuçlar hakkında bir yazı isteyeceğini söyledi ve adı geçen o iki eserden de birer adet armağan etti.

Rabian yaptığım çalışma, o 496 sayfalık devasa kaynağı incelemek oldu. Ancak kısa bir süre sonra her şey aydınlandı ve sorularım ya da sorunlarım çözümlendi.

Sayın Tunçay kitabın 92. sayfasında "Bu piyangoda boş olmadığı, her bilete büyük küçük birşey çıktığı anlaşılıyor. Dolayısıyla, piyangoyu düzenleyenler biletleri geri toplamışlardır. Zayıf bir olasılıkla, ödülü alınmadan bir yerlerde kalmış tek-tük bilet çıkabilir" diyerek bir dilekte bulunmuş ve benim elime geçen bilet de bu dileği gerçekleştirmişti.

Şimdi özetlersek, bu piyango bileti, *Türkiye'de Piyango Tarihi* adlı kitabın 92-98. sayfalarında ve *Piyangonun Dünü, Bugünü* adlı albümün 35. sayfasında tüm ayrıntıları ile açıklanan ancak fotoğrafı bulunmayan "İane (Yardım) Sergisi Piyangosu: 1898-1899" biletidir. "Girit sorunu yüzünden çıkan ve Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı biter bitmez, şehit ailelerine ve savaşta yaralanarak sakat kalanlara yardım etmek için büyük bir kampanya açılmıştır. Önce, saray çevresi ve İstanbul başta olmak üzere, memleketin her köşesinden değerli eşya ve para bağışları toplanmış, bunlar Yıldız Sarayı'nda açılan özel bir pavyonda teşhir edilmiş, sergi belli bir para karşılığında halk tarafından gezilmiştir. (....) Sonra bu eşyalar satışa çıkarılmıştır; fakat hepsinin özel kişilere satılması mümkün olmayınca (...) geri kalan eşya toptan ticarî bir gruba devredilmiş ve grubun bunları özel bir piyango düzenleyerek elden çıkarmasına izin verilmiştir.

"(...) Yardım sergisinde önce padişahı alışveriş yapmış, sonra da 20 liradan (bugünkü parayla yaklaşık 8 milyon T.L.) fazla eşya satın alanların adları, keza defterler halinde gazetelerle uzun uzadıya yayımlanmıştır."

Böylece bu biletin "Evlâd-ı şüheda ve malûlin guzat-ı asakir-i şahane iane sergisinde mevcud kalan eşyayı/ mübayaa edenler tarafından çıkarılan piyango bileti" olduğu ortaya çıkmıştı.

Aynı konuda bir diğer yazı da, *Tarih ve Toplum* dergisinin Mayıs 1984 tarihli, 5. sayısının 28.-29. sayfalarında yer alan, "II. Abdülhamid'in Kermes'i" adlı yazıdır. Bu yazıdan da Kermes/Sergi'de satılmak üzere değerli eşya gönderenler arasında Trabzonlu zengin Nemlizade Biraderlerin bulunduğunu öğreniyoruz. Bu nedenle, geri kalan eşya toptan "ticarî bir gruba" devredilmek yerine, kendilerinin de bağışlarının bulunduğu bu serginin kalan eşyasını tasfiye etmek görevini -belki isteyerek, belki de istemeyerek- dönemin bu iki zengin kişisi yüklenmiştir.

Diğer taraftan piyangonun çekilişi -98. sayfa- *Malûmat* gazetesinin 28 Kânunuevvel/Aralık 1898 tarihinde yazdığı gibi "... Piyangonun birinci keşidesi. (İlk bin bilet numarası)" diye keşideler halinde olamayacaktır. Her keşidede farklı ikramiye plânı uygulanması tek bir piyango için güvensizlik yaratacaktır. Oysa arka yüzde belirtilen -küçük ikramiyeler dışında- 95 adet ikramiyenin yaklaşık tutarı 10.760 liradır. Adedi 20 kuruştan 150.000 bilet toplam 30.000 lira gelir sağlayacaktır, ayrıca her bilet az veya çok bir şey kazanacaktır. Bu yüzden gazetenin haberi bence "piyangonun keşidesinin birinci seansı. (İlk kazanan bin bilet numarası") şeklinde algılanmalıdır. O günkü çekiliş teknikleri ile 150.000 numara bir günde çekilemezdi. İlk günler ağır, sonra hızlanan bir tempoda, 27 Kânunevvel/ Aralık 1898'de başlamış ve 11 Nisan 1899'da sona ermiş, yaklaşık 100 gün sürmüş, 95 adet önemli ve 149.905 adet de giderek azalan ikramiyenin dağıtıldığı tek ve çok uzun bir keşide olmuştur.

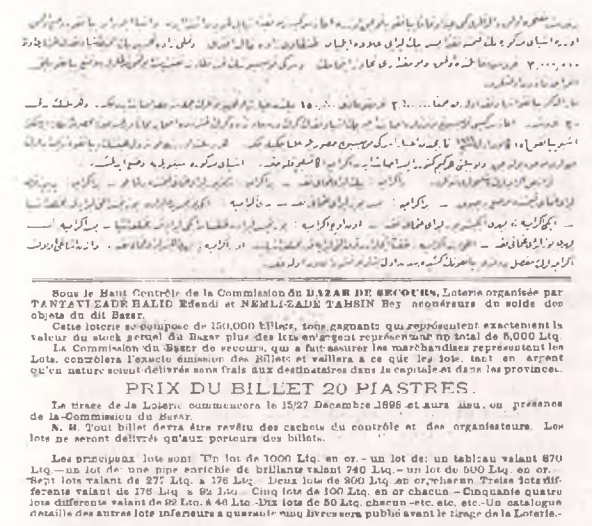

Sous le Haut Contrôle de la Commission du BAZAR DE SECOURS, Loterie organisée par TANTAVI ZADÉ HALID Effendi et NEMLI-ZADÉ TAHSIN Bey acquéreurs du solde des objets du dit Bazar.

Cette loterie se compose de 150,000 billets, tous gagnants qui représentent exactement la valeur du stock général du Bazar plus des lots en argent représentant un total de 5,000 Ltq.

La Commission du Bazar de secours, qui a fait assurer les marchandises représentant les Lots, contrôlera l'exacte émission des Billets et veillera à ce que les lots, tant en argent qu'en nature soient délivrés sans frais aux destinataires dans la capitale et dans les provinces.

PRIX DU BILLET 20 PIASTRES.

Le tirage de la Loterie commencera le 15/27 Décembre 1898 et aura lieu, en présence de la Commission du Bazar.

N. B. Tout billet devra être revêtu des cachets du contrôle et des organisateurs. Les lots ne seront délivrés qu'aux porteurs des billets.

Les principaux lots sont: Un lot de 1000 Ltq. en or. - un lot de: un tableau valant 670 Ltq. — un lot de une pipe enrichie de brillants valant 740 Ltq. - un lot de 500 Ltq. en or. - Sept lots valant de 277 Ltq. à 176 Ltq. - Deux lots de 200 Ltq. en or, chacun - Treize lots différents valant de 178 Ltq. à 82 Ltq. - Cinq lots de 100 Ltq. en or chacun. - Cinquante quatre lots différents valant de 82 Ltq. à 40 Ltq. -Dix lots de 50 Ltq. chacun -etc. etc. etc.-Un catalogue détaillé des autres lots inférieurs à quarante cinq livres sera publié avant le tirage de la Loterie.-

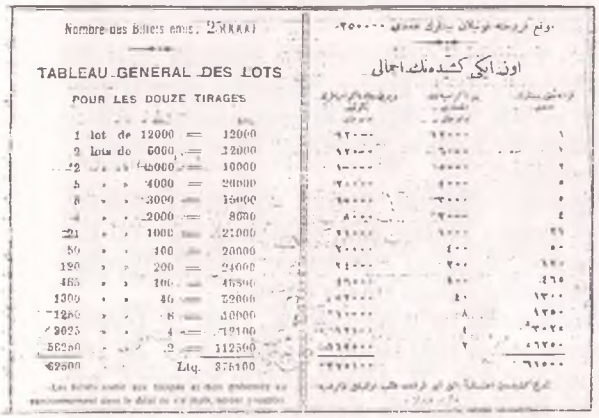

Nombre des Billets émis: 250000

TABLEAU GENERAL DES LOTS

POUR LES DOUZE TIRAGES

1	lot de	12000 =	12000
2	lots de	6000 =	12000
2	» »	5000 =	10000
5	» »	4000 =	20000
5	» »	3000 =	15000
4	» »	2000 =	8000
21	» »	1000 =	21000
50	» »	400 =	20000
120	» »	200 =	24000
465	» »	100 =	46500
1300	» »	46 =	59800
1260	» »	8 =	10080
2025	» »	4 =	8100
56250	» »	2 =	112500
62500		Ltq.	375100

Hamisen, yine sayın Tunçay'ın ricası üzerine bahsetmem gereken bir diğer bilet de, "Ziraat Bankasının Yeni Tertip Piyangosu"nun biletidir. Ancak, izninizle, önce eski ve yeni piyango düzenlemelerinde çıkartılan bilet türlerini kısaca ele alalım:

1. Özel bir olay ya da tarih için çıkartılan ve sadece o çekiliş/-keşidede geçerliliği olan tek biletler: eski deyimle fevkalâde çekiliş biletleri ya da yukarıda uzun uzun anlatılan İane Sergisi bileti gibi.

2. Düzensiz ya da düzenli ancak sürekli çekilişlerde, tek çekiliş geçerliliği olan ve numarası her seferinde değişik olan biletler: Milli Piyango İdaresinin günümüzdeki biletleri ya da Türk Maarif Cemiyeti Eşya Piyangoları biletleri.

3. Normal, düzenli ve sürekli çekilişlerde her çekiliş/keşide için ayrı olan, ancak o tertibin keşide sayısı kadar (3-6-10) ve aynı numarayı taşıyan biletler yani hepsini birden toptan ya da bir evvelki bileti göstererek (tecdit ettirerek) bir sonraki keşidenin aynı numaralı biletini alabileceğiniz sınıf piyangosu biletleri: Tayyare Piyangosu biletleri ya da Milli Piyangonun 7 Ekim 1943'e kadar uyguladığı sistemdeki biletler gibi.

4. Normal, düzenli ve sürekli çekilişlerde, ikramiye kazanmadığı sürece o tertibin tüm çekilişlerinde geçerli olan tek bilet: Ziraat Bankası'nın Mart 1908-Şubat 1909 arasında düzenlediği Sınıf Piyangosu halindeki 12 keşidelik yeni tertip piyangosunun bileti gibi.

Söz konusu olan piyango bileti, 4. türe giren ve sayın Tunçay'ın yine ayrıntıları ile, 104. ve 111. sayfalarda tanıttığı piyangonun, sınıf piyangosunun sekizde birlik (sümn), 12 çekiliş boyunca geçerli olan biletidir. Bu piyango aslında çok ilginçtir. Hem yıllık (12 keşidelik) biletler çıkarılmış, hem de dörder aylık üç biletten oluşan taksitli seriler de satışa sunulmuştur. Ayrıca biletler tam, yarım (nısf), çeyrek (rub) ve sekizde birlik (sümn) değerlerde hazırlandığı için geniş bir seçim ya da katılma olanağı sağlanmıştır. Çıkarılan toplam bilet 250.000 adettir. Elimizdeki sekizde birlik örneğin yıllık fiyatı 25 altın kuruş olduğuna göre yıllık tam bilet fiyatı 200 altın kuruş ya da 2 altın lira olacaktır. Bu hesaba göre bir önceki 1906-1907 döneminde yapılan çekilişlere göre, oniki çekilişin parası peşin alındığı için olsa gerek, daha ucuzdur. Bir önceki dönem biletleri gümüş mecidiye olarak saptanan fiyatla satılmakta ve tam bilet fiyatı da 1 mecidiye yani 20 kuruş olmaktaydı. Yıllığı ise (12 çekiliş için) 240 kuruşu bulmaktaydı.

Sadisen söz geliyor varlığı bilinen, birkaç adedinin fotoğrafının sayın Tunçay'ın kitabında yer aldığı

ve yine Ziraat Bankası tarafından düzenlenen piyangonun diğer biletlerine...

1877-78 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşlarından sonra ülke büyük bir Müslüman göçmenler akınıyla karşı karşıya kalmış ve bu durumda "Hasılatı Muhacirînin Masarif-i İskâniyesine Mahsus" bir piyangonun düzenlenmesi için gereken müsaade ve görev Ziraat Bankası'na verilmiştir. Banka da bu piyangoyu iki değişik sistemde, iki değişik dönemde düzenlemiş ve "aynı sene zarfında vaki keşidelerden 25.159 lira temettü safî tahakkuk edip buna ve gelecek senelerde hâsıl olacak temettûata mahsuben Muhacirin Komisyon-u Âlisine ve onun hesabına Maliye Hazinesine 30.600 lira tediye etmiştir.

Tersten başlarsak, ikinci dönem piyango ve biletleri bir önceki bölümde anlatılmıştır. İlk dönem piyangosu ise 1/14 Mayıs 1906 ile 1/14 Ocak 1908 tarihleri arasında, iki ayda bir düzenlenen toplam 11 keşideden meydana gelmiştir. Üç değerde bilet çıkarılmıştır: Tam bilet bir adet sim mecidiyeye, yarım (nısf) bilet yarım adet sim mecidiyeye, çeyrek (rub') bilet ise bir çaryek sim mecidiyeye satışa sunulmuştur. Sınıf piyangosu değildir; her bilet sadece üzerindeki tarihte yapılan çekilişe katılabilmektedir. Ayrıca biletlerin tecdidi gerekli değildir. Her çekilişte çıkartılan toplam bilet sayısı 175.000'dir.

Sayın Tunçay'ın kitabının 109. sayfasında yer alan ve *Sabah* gazetesinin 15 Mayıs 1906 tarihli sayısından nakledilen "Ziraat Bankası Piyangosu" başlıklı yazıda Piyangonun ilk keşidesinin bir gün önce Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesi meclisine mahsus odada icra olunduğunu ve hazır bulunanlar arasında, tanıdık bir isim, Ticaret ve Ziraat Odası âzâsından Nemlizade saadetlû Tahsin Paşa hazretlerinin de yer aldığını öğreniyoruz.

Sayın Tunçay'ın 110. sayfada sözünü ettiği, XI. ve XII. levhalarda resimlerini verdiği 6. keşide yarım ve 7.-8. keşideler çeyrek biletlerine benim koleksiyonumda bulunan 1. keşide tam, 5. keşide yarım, 7. keşide yarım ve 10. keşide çeyrek bileti de ekleyerek, eksik de olsa ileride tamalanır umuduyla, şöyle bir tablo hazırlanabilir:

	Tam bilet Bir g. mecidiye	Yarım bilet Yarım g. mecidiye	Çeyrek bilet Çayrekg.mecidiye
1. keşide:	Pembe	-	-
2. keşide:	-	-	-
3. keşide:	-	-	-
4. keşide:	-	-	-
5. keşide:	-	Açık mavi	-
6. keşide:	-	Fıstık yeşili	-
7. keşide:	-	Pembe	Mavi
8. keşide:	-	-	Yeşil
9. keşide:	-	-	-
10. keşide:	-	-	Eflâtun
11. keşide:	-	-	-

Sabian ve samimiyetle söylemek isterim ki, sayın Tunçay'ın uzun araştırmalar sonucunda hazırlamış olduğu o doyulmaz lezzetteki çorbada benim de bir tutam tuzum bulunursa mutlu olurum. ■

C. HALK FIRKASI'NIN İŞÇİLERİ KULLANMA YOLUNDA İLK GİRİŞİMİ

BAŞAR BAŞARIR

Türkiye'de 1925 yılının ilk ayları oldukça hareketli bir siyasî ortama sahne olmuştur. Bu sırada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası henüz kurulmuş (17 Kasım 1924), ardından da İsmet Paşa'nın istifasıyla yerine Fethi Bey başvekil olmuştur. Fethi Bey'in kurduğu kısa ömürlü yumuşama kabinesi sırasında İstanbul basını esas itibarıyla muhalefetin yanında gözükürken, kimi zaman da her iki partiyi de eleştirmekten geri durmamıştır. Bu hareketli ve çoksesli dönem Şeyh Sait İsyanı'nı takip eden Takrir-i Sükûn kanunuyla son bulmuştur.

TpCF ile CHF arasındaki çekişmeler sürerken bu iki partiyi birbirinden ayıracak ideolojik farklılıklar saptanmaya çalışılmış, rekabet keskinleştikçe de ortaya atılan iddialar çeşitlenmiştir. Bu iddialardan biri de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "manda"sı altında bir amele fırkasının kurulmasıdır. O dönemde Son Telgraf gazetesinde yazan genç Sadri Ethem (Ertem) de bu habere oldukça sinirlenmiş ve 13 Ocak 1925'te yayımlanan aşağıdaki yazıyı kaleme almıştır.

Sadri Ethem (1898-1943) o dönemin en hızlı solcularından biridir. Gazeteciliğinin yanı sıra öyküleri, romanları, inceleme yazılarıyla da tanınır. Askerî rüştiyede okumuş, darülfünunda felsefe bölümünü bitirmiştir. Gazeteciliğe Tercüman-ı Hakikat'te başlar", sonra Tanin'e geçer. Millî Mücadele yıllarında Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün'de yazılar yazar, arasıra da başyazarlık yapar. Cumhuriyetin ilânından sonra İstanbul'a dönen Sadri Ethem'i sol eğilimli Son Telgraf'ta ve yine zaman zaman başyazar konumunda görüyoruz. Bu dönemde basında çıkan yazıların en solda olanı onun kaleminden çıkmaktadır.

Şubat 1925'te patlayan Şeyh Sait ayaklanması CHF'ye aradığı fırsatı verir ve 4 Mart'ta çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve kurulan İstiklâl Mahkemeleriyle basının sesi kesilir. 6 Mart'ta kapatılan gazeteler arasında Son Telgraf da vardır (diğerleri: Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreş'at vb.), daha sonra da tüm muhalif basın susturulur. Bununla da yetinilmez, 7 Haziran'da bazı gazeteciler "isyanı teşvik etmek" suçundan tutuklanarak Elâzığ'daki Şark İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılırlar. Sadri Ethem de okkanın altına gidenler arasındadır, ayrıca onların en gencidir. İlgi çekici bir yargılama sürecinden sonra gazeteciler cumhurbaşkanına yakaran bir telgraf çekerek topluca beraat edeceklerdir, 13 Eylül 1925 (Toksöz sahibi Abdülkadir Kemalî Bey hariç; o böyle bir telgrafı imzalamayı reddetmiştir).

İstiklâl Mahkemesi yargılamaları Sadri Ethem'i derinden etkilemiş, hatta bir duruşma sırasında metanetini kaybederek ağlamasına neden olmuştur. Genç yazar için bir dönüm noktasıdır bu: Düzenle uzlaşmaya karar verir. Öylesine ki, çok değil, sekiz yıl sonra yayımlanan Türk İnkılâbının Karakteri adlı kitabında Takrir-i Sükûn Kanununu için "bir zaruretti" diyecektir.

Sadri Ethem Vakit ve Yedigün'de çıkan ve inkılâpları savunan yazılarıyla dikkat çeker, rejim tarafından çeşitli memuriyetlerle ödüllendirilir. Vedat Nedim Tör'ün genel sekreterliğini yaptığı Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde "Memleket Masası" sorumlusu olur, iç basını denetler. İşi daha da ilerleterek Polis Okulu'nda "propaganda" dersleri vermeye başlar. Muhbir olduğu, Millî Emniyet'te çalıştığı iddiaları çıkar, solcu yazarlarla arkadaşlık eder. Gazi'nin ölümünden sonra İsmet Paşa bir siyasî ayıklamayla rakiplerini tasfiye edecek ve bu arada da Sadri Ethem'i meclise alacaktır (1939, Kütahya). Dört yıl sonra öldüğünde Sadri Ethem Ertem ardında değişik türlerde sayısız eser bırakmıştır. (Sadri Ethem'in hayatı ve sanatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için: Yazılı Günler, *Kasım-Aralık 1992, Sayı 18.)*

Sadri Ertem

AMELE FIRKASI

Birkaç gündür haber alıyoruz ki Halk Fırkası'nın "manda"sı altında bir Amele Fırkası teşkili için çalışılıyormuş! Bu haberi bir noktadan gayet tabii addettik, bir noktadan da hayretle karşıladık. Gayet tabii bulduk, burjuva fırkaları kendinden evvelkilere karşı kendinden sonraki sınıfları bir silâh gibi, ileri sürmek ister, hatta bazen onların sınıf düsturlarını bile takviye ediyormuş gibi, gözükerek onlardan istifade etmek ister. Halk Fırkası'nın ameleyle meşgul olabileceğini bu suretle düşünenlerin burjuva fırkaları için kendinden evvelkilere karşı kendinden sonraki veya daha soldaki sınıflardan istifade bir şiar olduğu gibi kendinden sonraki sınıfların hareketleri, sınıf menfaatleri namına olan faaliyetlerinde de muhafazakârlarla birleşerek sol fikirlere hücum eder. Onun için Halk Fırkası'nın ameleyle bugün dost olmak istemesine hayret etmedik, nitekim yarın da düşman olduğu zaman hayret etmemek üzere...

Fakat Amele Fırkası'nın Halk Fırkası'nın mandası altında teşkil olunacağını öğrendikten sonra hayret ettik: Türk amelesi böyle bir haberi nasıl oldu da hâlâ tekzip etmedi... Türk amelesi amele şuurunu henüz idrak edememiş midir? Onun henüz vasîye muhtaç addedildiği bir devir mi vardır? O da kendini hakikaten bu tuhaf vaziyette mi idrak ediyor? Türk amelesinin, sâyın ıztırabını çeken bir insan sıfatıyla kendi cephesini, kendi varlığını kendisinin tayin etmesine hiçbir mâni yoktur. Türk amelesinin içtimaî akideleri etrafında toplanacak olan Amele Fırkası'nı amelenin hayatı, amelenin istikbali ve onun yarınki şekil içindeki rolü itibarıyla tetkik etmek ve meseleyi bu noktadan nazarı itibara almak iktiza eder. Meseleye bu rüyet zaviyesinden bakınca bir amele fırkasının herhangi bir siyasî fırkanın eteğine tutunarak yürümesini anlamanın imkânı yoktur. Mevcud siyasî fırkaların faaliyetleri belli başlı olarak ancak bir noktaya inhisar etmektedir. Siyaset, bol bol politika... Bu hal işçi için ne ifade eder? Bu politikacıların teşkil ettikleri fırkaların bütün faaliyeti kendilerinin mevki-i iktidar hırsını tatmin etmek ve meclis kürsülerinde meclis ve icra kuvveti arasındaki münasebetleri tayin etmek, birbiriyle harp veya mütareke etmektir. Halk Fırkası olsun, hangi fırka olursa olsun amelenin hayatı namına bize ne vaadediyor? Onlardan ne bekleyebiliriz ve niçin onlardan çok şey beklemelidir?

Vakıâ her fırkanın işçi sınıfını kendisine celp etmek isteyen bir propaganda vasıtası vardır ve onlar fırkaları hesabına çalışacaklardır ve yine onlar bilirler ki, inkılâpçı unsurlar kendilerinden daha az inkılapçı olan unsurlara, mazi örnekleri önünde müzaheret edeceklerdir. İdrak ederler ki, işçi sınıfları, cumhuriyetçileri saltanatçılara karşı müdafaa ve himaye edeceklerdir. Fakat bu nokta, bir amele fırkasının şu veya bu fırkanın mandası altında teşekkülü için sebep olamaz.

Amele fırkalarının menfaatlerini ancak yine kendi sınıflarının menfaatini idrak eden bir taazzuv temin edebilir. Misal olarak üç senedir Büyük Millet Meclisi'nin encümenlerinde uyuyan "İmalât-ı Harbiye Amele Kanunu"nu zikredebiliriz. Büyük Millet Meclisi senelerce süren hayatında tek bir kanun lâyihasıyla amele işleriyle meşgul olmaya karar verdi. Fakat o da encümenlerden çıkmış bir halde değildir. Siyasî bir fırkanın eteğine yapıştırılmak istenen amele taazzuvu bu vaziyet önünde nasıl müsbet bir rol oynayacaktır?

Bunun açıkça mânâsı amele namına herhangi kızıl politikacı bir fırkanın galebesi demektir. Hatta siyasî rekabetle ilerleyen fırkalar ameleyi aralarında bir müzayede mevzuu da addedebilirler. Fakat bu hiçbir zaman amelenin kendi taazzuvunu politikacılara terk etmesi demek değildir.

Bir taazzuv ya kendi şuuruna ve sınıf tesanüdüne istinad eder, yahut diktatör kuvvetine sahip olur, yahut da harici bir istinadgâha malik olur. Türk amelesi harici kuvvetlerle münasebette değildir, olmamalıdır. Onun üzerinde lüzumsuz bir şüphe mütemadiyen dolaşıyor. Türk amelesi idareyi cebirle eline alacak bir halde değildir. O ancak kendi şuuruna, sınıf tesanüdüne istinad ederek bir fırka halinde taazzuv edebilir ve kendi menfaatlerini muhafaza eder. Amelenin kendi başına teşkilatını kendisinin başarması tarihin bir zarurettdir. İyi veya fena bu böyle olacaktır. Şahsî arzular namına menfaatleri tahrif ve tahrik etmeye kimsenin hakkı yoktur. Türk amelesi eğer kendisini vasîye muhtaç addediyorsa henüz o zaman amele sınıfı, amele şuuru doğmamış demek olur.

Binaenaleyh şuuru olmayan bir kitle için fırkanın ne lüzumu vardır? Halbuki bizim bildiğimiz bir Türk amelesi vardır, onun istenecek hakları mevcuttur.

İnkılâpçı burjuvalar (Fransa'da) birinci ve ikinci cumhuriyet ihtilâlinde ameleyi maksatlarına muvafık bir surette istihdam ettiler. Fakat üçüncü cumhuriyet işçilerin daha sol bir hareketi olan "komünü" kanla ateşle bastırdı ve biraz sonra papazları, asilzadeleri, hatta kral hanedanını affetti ve onlarla birlikte olarak hareket etti.

Tarihin bir vâkıasıdır. Her sınıf kendi menfaatleri etrafında temerküz edebilir. Fakat Türk amelesinin müstakil olarak bir teşkilât vücuda getirmesini ileri sürerken onların, Türk ve Türkiye'yi ve sınıfla beraber bir millet hududunun mevcut olduğunu idrak etmesi icâb ettiğini unutmamalıdır. ■

Sadri Ethem (Ertem), *Son Telgraf*, 13 Ocak 1925

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

F. MUHTAR KATIRCIOĞLU

Cemiyet-i Akvam Musul Tahkik Hey'eti şerefine İstanbul şehri adına Şehremini Operatör Emin Beyefendi tarafından verilen Akşam Yemeği.

Osmanlı döneminin sonlarında olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da Tokatlıyan Otelinin lokantasında sık sık resmî davetler verilirdi. Bu tür menüler, böyle ziyafetlerde neler yenildiği ve içildiğini göstermektedir. İlginç bulacağınızı umduğum bu yemek, 1925 yılının ilk günü İstanbul belediye başkanınca diplomatik bir kurula sunulmuştur. Yerli menülerde şarap listesi çok ender bulunduğundan, bu belge özel bir önem taşıyor.

AKŞAM TAAMI

İskandinav usulü kremalı Tavuk çorbası

Sigara böreği

Ostend usulü Salçalı Kalkan Filetosu

Sebzeli Kuzu, Macar usulü

Dondurulmuş Kaz Ciğeri ezmesi, Xeres (Şeres) veya Sherry denen tatlı şarapla lamine bir zarf içinde

Şampanyalı dondurma, yani sorbe

Hindi Kızartması yanında su teresiyle

İsveç usulü (?) Salata

Liej salçalı (ardıç aromalı bir krema ile) Fransa'nın Namur bölgesinden getirilmiş Kuşkonmaz

Osmanlıcada Ali Paşa Böreği diye tanıtılmasına

MENU

Velouté Scandinave
Cigara Beurek
Filet de Turbot Ostendaise
Selle d'Agneau à la Hongroise
Croûte de Foie gras au Xérès
Neige au Champagne
Dinde Rôtie au Cresson
Salade Suédoise
Asperges de Namur sauce Liégeoise
Charlottes Ali-Pacha
Paillettes au Parmesan
Desserts

VINS

Madère Montrachet 1908, Chambertin 1914
Château Myrat 1914, Château Marquis de Terme 1904
de Saint Marceaux & Co. Brut 1911, Tokayer 1911
Liqueurs

Le 1er Janvier 1925
Constantinople

Hôtel-Restaurant
TOKATLIAN

اقشام طعامی

ماووق چوربا‌سی
سیغاره بوره‌کی
صالچه‌لی قالقان قیله‌توسی
سبزه‌لی قازی
دوندیرلمش قاز جکری ئه‌زمه‌سی
شامپانیه‌لی دوندورمه
هندی قزارتمه‌سی
صلاطه
لیه‌ژ صالچه‌لی قوش قونماز
علی پاشا بوره‌کی
پینیرلی بسکوی
شکرله
میوه

شرابلر

مادر، مونطراشه ۱۹۰۸ شامبرتین ۱۹۱٤ شاتو میرات ۱۹۱٤
شاتو مارکی دو ترم ۱۹۰٤ سن مارسو بروت ۱۹۱۱ طوقائر ۱۹۱۱
لیکور

اوتل طوقانلیان

استانبول ۱ کانون ثانی ۱۳٤۱

rağmen, Fransızcada Charlotte olarak adlandırılan bir tatlı: ortasına elma kompostosu konulan bir bisküvi, sıcak ya da soğuk yenir

Peynirli (İtalyan Parmesanı) Bisküvi

Şekerleme

Meyve

Milletler Cemiyeti kurulunun hangi ulus temsilcilerinden oluştuğunu biz bilmiyoruz, ama otel yöneticilerinin bildikleri hazırlanan menüden belli oluyor. İskandinavya'dan, Hollanda'dan, Macaristan'dan, Fransa'dan ve İspanya'dan esinlenerek, her birine bir yemek ya da salça atfetmişler. İstiklâl Harbinden yeni çıkmış bir ülkede, bütün iktisadî zorluklara rağmen, Fransa'dan kuşkonmaz ithal edilebilmesine bravo! Aynı takdir, şaraplar için de geçerli.

Gelelim, sunulan altı çeşit ithal şaraba. Dünyanın en iyi beyaz şarapları arasında yer alan "Montrachet", Puligny ve Chassagne köyleri arasında üretilmektedir. Bourgogne bölgesinin övünç kaynağı olan bu türü yapma yetkisi, 1964 senesinde 25 değişik bağ sahibine tanınmıştı. "Chambertin" gene Bourgogne bölgesinin Côte de Nuits yöresinde üretilen en namlı kırmızı şaraptır. Burada imalâtçı adı belirtilmediğine göre, bölgesel bir harman olmakla birlikte, çok makbuldur. "Chateaux Myrat", Bordeaux bölgesinin Sauternes ve Barsac yöreleri üzümlerinden tatlı bir beyaz şarap imal etmekte olup, 1855 değerlendirmesinde ikinci kategoriye dahil edilen en büyük bağlar arasındadır. "Chateaux marquis de Terme", Chateaux Margaux'nun komşusu olmasına rağmen, ancak dördüncü kategoriye girebilmiş bir dev üreticidir. Ama on sene önce, esaslı bir atılım yaparak kategorisinde iyi bir ün kazanmıştır. "St. Marceaux Brut", Birinci Dünya Savaşından önce Rusya'da en çok tutulan şampanyaydı. Acaba, İstanbul'a göç eden Beyaz Ruslardan mı ötürü, yemekte daha meşhur bir marka yerine bu şampanya ikram edilmiştir? "Tokayer", Macaristan'ın ünlü tatlı, likörümsü şarabıdır. En sonda da, muhtelif likörler.

Bu menü, sunulan yemekleri kadar şaraplarıyla da, Avrupa'daki şölenlerle boy ölçüşebilecek düzeydedir. Hele günümüz ziyafetlerinden kat kat daha zengindir. Şarapların eskiliği, bunların ne zaman ithal edilmiş olabilecekleri sorusunu akla getiriyor. Savaş öncesinde getirilmiş olsalardı, mütarekede işgal kuvvetlerinin subayları Tokatlıyan'ın stokunu çoktan bitirirdi. Zaten otelin bu kadar geniş bir depolamaya maddî gücü de yoktu. Dolayısıyla, millî mücadele sonrasında getirtilmiş olsalar gerektir. 1925 yılında, İstanbul'da hem iyi ahçıların hem de kaliteli Fransız şaraplarının bulunduğunu görüyoruz. Oysa, 1990'ların başlarında, beş yıldızlı otellerinki dahil hiçbir lokantada tek bir şişe ithal şarap bulamazdınız.

Son bir düşünce. Bu şölen amacına erişmemiş olmalı ki, Milletler Cemiyeti Musul'u bize bırakmadı. ■

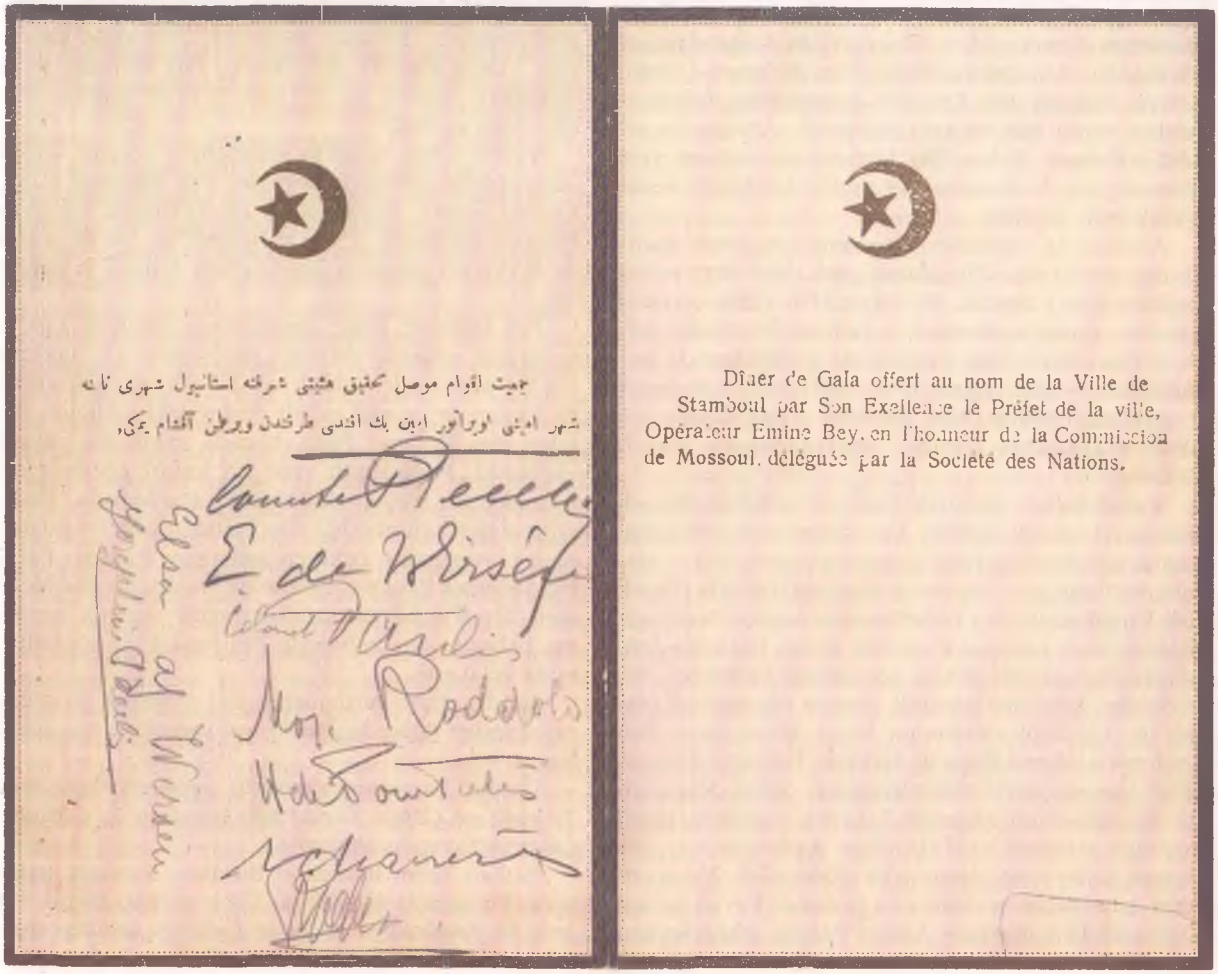

جمعیت اقوام موصل تحقیق هیئتی شرفنه استانبول شهری نامنه
شهر امینی اوپراتور امین بك افندی طرفندن ویریلن آقشام یمکی

Dîner de Gala offert au nom de la Ville de Stamboul par Son Excellence le Préfet de la ville, Opérateur Emine Bey, en l'honneur de la Commission de Mossoul, déléguée par la Société des Nations.

PİRİ MEHMET PAŞA

DR. CEMAL KOZANOĞLU

Yavuz Sultan Selim'in son, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk veziriazamı olan Piri Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İyi ahlak sahibi ve güzel sanatlara düşkün bir kişi olan Piri Mehmet Paşa, devletçe atandığı tüm görevleri başarıyla yerine getirmiş, Yavuz ve Kanuni gibi iki önemli padişahın güvenini kazanarak 1518'den 1523'e kadar veziriazamlık yapmıştır. Onun büyük kişiliği, yaptırdığı sanat eserleri ve hayır işleriyle de ölümsüzleşmiştir. Silivri'deki çiftliğinde 1532'de ölen Piri Mehmet Paşa, kurucusu olduğu Silivri'deki cami ve külliyesinin hazire bölümüne gömülmüştür.

Pir ya da Piri adı takılan Mehmet Paşa, ünlü müderris Cemaleddin Aksarayi'nin soyundandır. Ulemadan olan babası Muhyiddin Mehmed Çelebi, Konya Aksaray'ının Osmanlı topraklarına katılmasından sonra tehcire tabi tutularak, Amasya'ya iskân edilmişti. Fakat Piri Mehmet'in doğum yeri (Aksaray ya da Amasya) ve tarihi (1465/66?) kesin olarak belli değildir.

Amasya'da medrese öğreniminden sonra mahkeme-i şer'iyeye kâtip olarak girdi, kısa süre sonra başkâtipliğe yükseldi. II. Bayezid'in tahta çıkması üzerine, Amasya ulemasıyla birlikte İstanbul'a geldi. Sofya, Silivri, Serez ve Galata kadılıklarında bulunduktan sonra, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet imareti mütevellisi oldu. Bir süre sonra ilmiye yolundan ayrılarak hazine defterdarlığına atandı (1508).

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine Rumeli defterdarı olarak katıldı. İaşe ve menzil hizmetini yerine getirmede büyük yararlık gösterdi. Savaş alanına varıldığı gün yapılan toplantıda, orduda birçok Şah İsmail yanlısının bulunması ve yeniçerilerin söz dinlemezliği nedeniyle, ertesi günü beklemeden, hemen savaşa girişilmesi gerektiğini belirterek de, padişahın takdirini kazandı. Bunun bir sonucu olarak da, Çaldıran zaferinden sonra, ikinci vezir Dukakinzade Ahmet Paşa ile birlikte, Tebriz'in alınması ve korunmasıyla görevlendirildi. Sefer dönüşünde de, azledilen Mustafa Paşa'nın yerine üçüncü vezirliğe atanarak (1514), zahire toplaması için, ordunun kışlayacağı Amasya'ya gönderildi. Yeniçerilerin Amasya'da ayaklanması üzerine, Yavuz Selim, sadrazam Dukakinzade Ahmet Paşa'yı askeri isyana kışkırttığı için öldürttü. Bu arada, görevinden alınan Piri Mehmet Paşa, Selim'in emri gereğince Silivri-Celaliye'deki çiftliğine çekildi. Fakat üç gün sonra (22 Ağustos 1515) divana gelerek el öpen paşanın, vezirliği geri verildi. Bununla birlikte Piri Mehmet Paşa birkaç ay sonra, Diyarbakır yöresinden gelen haberler yüzünden yeniden padişahın gazabına uğradı. Sadrazam Hersekzade Ahmet Paşa ile birlikte görevden alınarak, elleri bağlı olarak Yedikule'ye hapsedildi (26 Nisan 1516). Ancak yeni sadrazam Sinan Paşa'nın bağışlanmalarını sağlaması üzerine o günün akşamı serbest bırakıldılar. Bu olaydan bir ay sonra, Yavuz Sultan Selim Mısır seferine çıkarken Piri Mehmet Paşa'yı İstanbul'un korunması ile görevlendirdi. Padişah Mısır'dan dönerken sadrazam Yunus Paşa'yı öldürtünce, Piri Mehmet Paşa ordugâha çağırıldı ve 25 Ocak 1518'de Şam'da sadrazamlığa getirildi.

Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadar sadrazamlık mevkiini koruyan Piri Mehmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında da aynı görevini sürdürdü. 1521'de Belgrad'ın, bir yıl sonra da Rodos'un alınması konularında Kanunî'yi teşvik etti.

Piri Mehmet Paşa, hasodabaşı İbrahim Ağa'yı sadrazam yapmak isteyen padişahca 27 Haziran 1523'te görevinden alındı ve 200.000 akçelik vezaret hasları ile emekli edildi. Silivri'deki çiftliğine çekilen Piri Mehmet Paşa, burada sakin bir yaşam sürdürdü. Padişahtan yine iyi kabul görüyor ve şehzadelerin sünnet düğününe çağırılıyordu. Padişahın ilgisini yitirmediği için yeniden göreve çağırılması olasılığından çekinen sadrazam İbrahim Paşa, Piri Mehmet Paşa'nın Edirne'de bulunan oğlu Mehmet Efendi'yi büyük mevkiler sözü vererek kandırıp, babasını ona zehirletti. Piri Paşa 1532 sonbaharında vefat etti.

Şimdi, çeşitli tarihçilerin Piri Mehmet Paşa'nın yaşamından ilginç kesitleri nasıl yansıttıklarını görelim:

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adlı eserinin 2. cildinde Çaldıran Savaşı'nı anlatıyor:

"Sultan Selim İranlıların burnunu kırmaya karar verir. Bu amaçla H. 920-M. 1514 yılında, büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçer ve Çaldıran denilen ova-

da, İran'ın en büyük kentlerinden biri olan Tebriz'de, kendi ordusu kadar kalabalık olan düşman ordusuna rastlar ve derhal vezirleri ve öteki komutanları toplantıya çağırarak, nasıl hareket edileceğine dair görüşürler. Herkes hemen harekete geçilmesi fikrindeydi. Çünkü, uzun bir yoldan gelen askerler yorgundu ve bu durum, düşmanın zaferini kolaylaştırabilirdi. Bundan dolayı savaşı ertesi güne bırakmayı ve ordunun istirahat etmesini düşünürler. Herkesin bu fikri oybirliğiyle kabul etmesine karşın, salt Sultan Selim muhalefet eder. Ve 'Verdiğiniz karar bizim için olduğu kadar düşman için de faydalıdır. Zira onlar da yaptıkları uzun yoldan ötürü yorgundurlar. Onun için ben, toparlanmaları için zaman verilmesine ve böylece savaş için daha iyi hazırlanmalarına ve dolayısıyla daha büyük bir şiddetle karşı koymalarına olanak vermek istemiyorum. Gerçekten kendilerini ilk gördüğüm zaman saldırmadığım için ne kadar yanlış hareket ettiğimin şimdi farkındayım. Şu halde ordumuzun dinlenmesini savaştan önce değil, savaştan sonraya almalıyız', der.

"Sultan Selim sözlerini bitirir bitirmez toplantıyı dağıtır ve savaş için hazırlık yapılmasını emreder. Fakat aynı zamanda, bu toplantıya katılmamış olan defterdar Piri Paşa'nın bu konudaki kanısını sorduru. Defterdar da padişahın kanaatini bilmeksizin aynı fikri ileri sürer: 'Bu demektir ki, Osmanlı ordusunun ne durumda olduğunu bildirmek ve düşmana bizi karşısında aramasına fırsat vermek demektir. Ve bu suretle bize karşı ilk önce karşı koymasını ve sonra da yiğitliğimizi küçük görmesini öğrenecektir. Zafere giden en doğru yol, düşmanı görür görmez hücuma geçmek ve bizi incelemesine fırsat vermemektir. Bu, sonucun daima iyi olacağına bir işarettir. Bundan başka, eğer hemen saldırıya geçilmezse, meydana gelecek erteleme sonucunda, orduda herhangi bir ayaklanma olabilir. Ayrıca, Türk sancağının altında uzun zamandan beri İranlılar'la dostluk ve akrabalık ilişkileri kurmuş birçok asker olduğunu da unutmamalıyız. Askerlerin birbirleriyle görüşmelerine meydan verildiği takdirde, bizimkilerin aklını bozabilirler ve aşağı tabaka genellikle değişken olduğuna göre, belki açıkça ayaklanmazlar, fakat kuşkusuz ancak yarı cesaretle, yani atasözünün dediği gibi, ancak parmaklarının ucuyla savaşacaklardır', der. Yavuz Sultan Selim, Piri Paşa'nın bu sözlerini işittiği zaman: 'İşte bu kadar güçlükten sonra ordumda akıllı ve zeki birini bulabildim ve onun kanısını, etrafımı saran binlerce insanın aklına, gücüne ve silahına tercih ederim. Gerçekten bu paşanın şimdiye kadar sadrazam olmaması, benim için olduğu kadar tahtım için de büyük kayıp olmuştur', diye hayıflanır. Sultan Selim, ihtiyar paşanın düşüncelerini uygun bulur ve derhal surların dibinde yerleşmiş olan düşmanın ve kentin kuşatılmasını ve savunmaktan çok, sanki resmi geçit için hazırlanmış sanılan İran ordusuna saldırılmasını emreder."

Piri Mehmet Paşa'nın padişahın ikinci kez dikkatini çekmesine yol açan olay da yine Çaldıran Sa-

Kısa bir süre önce Londra'da yapılan müzayedede satılan tabloda Yavuz Sultan Selim ve Pirî Mehmed Paşa

vaşı sırasındadır. Piri Mehmet Paşa, asker olmamasına karşın, savaştaki gelişmeleri izleyip, doğru, yanlış hareketleri gayet iyi değerlendirebiliyordu. Bir ara topçuların beklenilen yıkıcı etkiyi gösteremediklerini saptamış ve padişaha, topçuların dağınık ve ayrı ayrı ateş etmelerinin pek etkili olmadığını, bunun yerine bütün atışların en önemli noktalara yoğunlaştırıldığında darbenin çok daha etkili olacağını açıkladı. Atışlar bu öneriye uyularak yapıldı ve kısa zamanda zafer kazanıldı.

1514'te Piri Mehmet Paşa üçüncü vezirliğe atanarak orduya zahire toplaması için Amasya'ya gönderilmişti. Yavuz Sultan Selim aynı yılın kasım ayında Amasya'ya geldi. Buraya geldikten sonra Dukakinzade Ahmet Paşa'yı veziriazamlığa getirdiyse de, Ahmet Paşa bu görevde kısa bir süre kalabildi. Bir gece yeniçeriler vezir Piri Mehmet Paşa ile padişahın hocası Halimi Çelebi'nin evlerini bastılar. Yeniçerilerin bu kez ayaklanmasında Dukakinzade Ahmet Paşa'nın kışkırtması olduğu anlaşıldı. Aynı zamanda Paşa'nın Dulkadir Bey'i Alaüddevle ile mektuplaştığı dedikodusu da etrafa yayılınca, isyan olayından on gün sonra Yavuz Selim Dakakinzade'yi huzuruna çağırtarak onu hançerleyerek yaraladı. Sonra kethüdası Hasan Ağa ile birlikte akhadımlara başını kestirdi. Olay 3 Mart 1515'te geçmiştir.

Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin Efendi yeniçerilerin isyanını şöyle açıklar: "II. Beyazıt zamanında vezaretin yalnız Saraylı devşirmelere has olduğu bir fermanla bildirilmiş olmasına rağmen, aslen Türk olan Piri Çelebi'ye vezirlik verilmesinden müteessir olan yeniçeriler, evvela yeniçeri ağası İskender Ağa, Cafer ve Halimi Çelebi'lere müracaat etmişler. Bunlar padişahın emirlerine iti-

Pirî Mehmed Paşa Camii'nden bir görünüm

raz etmemeleri hususunda nasihat etmişlerse de, yine de bunların evlerini yağmalayıp, adamlarından bazılarını katletmişlerdir. Yavuz, ayaklanan yeniçerileri idam suretiyle şiddetle cezalandırmıştır." Padişah bu ayaklanmayı unutmadı. İstanbul'a gelince işin aslını öğrenmek için gerekli soruşturmayı kendisi yaptı. Yavuz, 13 Ağustos pazartesi günü divanı topladı. Divana kadı askerler, paşalar, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, eski yayabaşıları, acemi oğlanlar ağası çağırılarak sırayla içeri alındı. *Haydar Çelebi Ruznamesi* bu divan toplantısını şöyle anlatıyor: "Padişah, 'Amasya'da iken yeniçerilerin yaptığı edepsizlikleri' araştırıp fesatçıların kim olduklarını sordu. Eğer inat edip söylemez, emrine itaat etmedikleri takdirde saltanatı terk edeceğini söyledi. Gerekli cevabı alamayınca divanı dağıttı. Ava gitti. 14 Ağustos Salı günü divan olmadı. Yeniçeri ağaları kendi aralarında toplanıp padişaha ne cevap vereceklerini düşündüler. 15 Ağustos Çarşamba günü yeniçeriler: 'Bu hususta hepimiz mücrimiz (suçluyuz), padişahtan affımızı rica ederiz' demeye karar verdiler. Yeniçeri ağası ve sekbanbaşı gelip Piri Paşa'ya çıktılar ve bu cevabı getirdiler."

16 Ağustos 1515 Perşembe divan toplandı. Daha önce divana gelen zevat yine çağrıldı. Bunlar zaman zaman içeri alındı, dışarı çıkarıldı ve sonuçta

Pirî Mehmed Paşa Camii'nden başka bir görünüş. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bahsettiği 'kıymetli Balgâmî Sütunlar'

"Kapıcıbaşı Behram Ağa acele gelip büyük divan içinde Piri Paşa'nın ve İskender Paşa'nın ellerini, arkadan kapıcılara bağlattı. Alıp padişaha götürdüler. Biraz zaman geçince, Anadolu kadı askeri Tacizade Cafer Çelebi'yi çavuşlar gidip evinden getirdiler. O da hemen huzura girdi. Beri tarafta Sinan Paşa divanı bozup evine gitmek isteyince, kapı ağası bunu haber alarak mani oldu. Kısa bir müddet sonra Piri Paşa yalnız olarak, elleri çözülmüş bir halde huzurdan çıkıp doğru evine gitti. Yanında çavuşlardan ve diğer hizmetlilerden kimsenin gitmesine mani oldular. O da denizden Eyüp Sultan tarafına çıkıp çiftliğine gitti." Bu soruşturma sonucu, padişahın önünde önce İskender Paşa'nın, sonra Anadolu kadı askeri Tacizade Cafer Çelebi'nin ve Balyemez Sekbanbaşı Osman Ağa'nın boyunları vuruldu. Bu fitnenin sebebinin bunlar olduğu kabul edilip mesele kapatıldı. Piri Paşa'nın suçu olmadığı anlaşıldığından, böylelikle başını kurtarmış oldu. Yine *Haydar Çelebi Ruznamesi*'nden okuyoruz: "23 Ağustos Çarşamba günü divan oldu. Piri Paşa geri gelip yerine oturdu. Huzura girip el öptü. Eski karar gereğince vezir oldu. Şark işlerine ait hususları arz etti."

Piri Mehmet Paşa, Nisan 1516'da bir kez daha Yavuz'un gazabına uğradı. 25 Nisan'da Diyarbakır'dan bir başkaldırma sırasında birkaç yüz kişinin öldürüldüğü haberi geldi. Bu olaya padişah çok kızdı: "Bundan dolayı padişah, paşaları tekdir etti. Ağır laflar söyledi. 26 Nisan Cumartesi divan oldu. Padişahın Diyarbakır konusundaki kızgınlığı daha da arttı. Kadı askerleri huzuruna almadı. Paşalar huzura gelince Hersekzade'yi yakasından tutup sarsarak başına birkaç yumruk vurdu. Sarığının tülbenti bozuldu. Kapı ağasına Hersekzade ile Piri Paşa'nın ellerini bağlatarak, kırk-elli kişilik bölük halkı ve kapıcıbaşı Mehmet Ağa ile Yedikule'ye gönderip hapsettirdi. Hersekzade'den mühür yüzüğü aldırarak ikisini de azletti." (*Haydar Çelebi Ruznamesi*). Aynı gün Piri Paşa'nın yeri defterdar Hüsam Bey'e verilerek, vezir oldu. Akşam namazına kadar süren divan toplantısı sonunda yeni veziriazam Sinan Paşa, hapiste olan Ahmet Paşa ve Piri Paşa'yı affettirmek için padişaha yalvararak af hükmünü yazdırdı. O akşam salıverildiler. Bu olaydan bir ay sonra Yavuz Sultan Selim, Mısır seferine çıkarken Piri Mehmet Paşa'yı İstanbul muhafızlığı ile görevlendirecektir (31 Mayıs 1516).

Şimdi, Bostanzade Yahya Efendi'nin *Duru Tarih*'inden bir anekdotla, padişahın bu sefere çıkmadan Piri Mehmet Paşa'yı nasıl değerlendirdiğini görelim: "Bir gece yakınlarından birisi 'Padişahım, Piri kulunuzu niye böyle üstün tutarsınız? Bunu şaşkınca düşünmekteyiz", diye sorunca: 'Şimdi gece yarısıdır, benim aklımdan geçen, Mısır'ı almak için girişilecek hazırlıklardır. Sen dur, Piri Paşa'yı çağırtayım, onun da düşüncesini öğrenelim, böylece aklını, üstün tutuluş nedenini sana öğretmiş olacağım', der ve paşaya bir ulak gönderir. Hemen padişahın huzuruna koşan Piri Paşa'ya öfkeyle: 'Piri, tasarım Rumeli'nin falan yerinde bir cami yaptırmaktır, sen ne fikirdesin?' Paşa: 'Ferman Padişahımın, camiyi

bilmem amma, Anadolu dolaylarında bir iki köprü vardır ki, onartırsak isabetli olur', der. Sultan Selim Han: 'Bre savsamacı, ben Rumeli söylüyorum, sen Anadolu'dan laf ediyorsun. Elbette senin bir ayrı düşüncen olmalı, söyle.' Piri Paşa, 'Bir düşüncem vardır, amma bu huzurunuzdaki kişi öğrenmemelidir', yollu şüphe belirtince: 'Onun ne haddi var? Sırrı açıklarsa başından olur', karşılığını alınca: 'Padişahım cami, köprü zamanı değildir. Benim aklım Mısır ülkesini almak tutkusuna düştü. Anadolu dolayında askerin geçmesine yarayacak köprüleri onartalım. Mısırlı bilginlere, gönüllerini bize döndürücü mektuplar ulaştıralım. Padişahlarının şeriata uyup uymadıklarını soralım. Bizim şeriata ne kadar uyduğumuza cümlesini inandıralım. Bilginleri ve komutanları, Kansu Gavri'den nefret ettirip kendimize çekelim. İlkbaharda Kızılbaşlar (Safeviler) üzerineymiş gibi yürüyüşe geçelim', demesiyle Felek rütbeli padişah: 'Sağol', deyip, memnunluğunu belirtir. Hilatlarla Piri Paşa'yı donatır. Onu savdıktan hemen sonra da kötüleyici düşünceler taşıyan sözkonusu kimseyi öldürtür."

Mısır Savaşı 23 Ocak 1517'de Osmanlı zaferiyle son buldu. Padişah Mısır'da kaldığı sürece, burunun yönetimi Yunus paşa'ya verilmişti. Yavuz Mısır'dan ayrılırken yönetimi Suriye valisi Hayırbay'a bıraktı. Mısır'dan hareket edildikten bir süre sonra, 13 Eylül 1517'de Hattare'ye gelirken, yanında bulunan veziriazam Yunus Paşa'ya Yavuz: "İşte Mısır arkamızda kaldı", dedi. Padişahın bu sözlerini, içindekini dökmek için bir fırsat bilen Yunus Paşa: "Bu kadar zahmetler, bu kadar yorgunluklar ordunun yarısının muharebede, yarısının kum çöllerinde zayi olmasından ve Mısır'ın da yine hain bir Çerkez kölesinin eline geçmesinden başka ne netice verdi?" sözleriyle padişahın icraatını ağır bir biçimde eleştirmek ölçüsüzlüğünde bulundu. Bunun üzerine Yavuz, atının dizginlerini çekerek solaklar kethüdasına, derhal Yunus Paşa'nın boynunun vurulmasını buyurdu. Yunus Paşa hemen orada, yol üstünde katledildi. Yavuz, paşayı idam ettirdikten sonra kimseyi başvezir yapmadı. 13 Ekim 1517'de Piri Mehmet Paşa'yı ordugâha davet için ulak gönderildi. Piri Mehmet Paşa 24 Ocak 1518'de, Şam'da bulunan Selim'in yanına vardı ve ertesi günü de sadrazamlık kendisine verildi. Bu makam 13 Eylül 1517'den 25 Ocak 1518'e kadar, yaklaşık dört buçuk ay, kimse atanmadan boş tutulmuştur.

Piri Mehmet Paşa, Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadar sadrazamlık görevini sürdürdü.

Şimdi Piri Mehmet Paşa'nın, Yavuz Sultan Selim gibi bir padişahın veziriazamı olarak sürdürdüğü zorlu görevinden bazı enstantaneler görelim:

1518 yılının yaz aylarında bir gün Yavuz, tersane yaptırmak konusundaki düşüncesini Piri Paşa'ya açmış, ondan sonra Frenkler'in tersanelerine benzer bir tersane kurulması kararlaştırılarak işe başlanmıştır. Celalzade Mustafa Çelebi'nin *Tebakat-ül Memalik* adlı eserinden: "Hıristiyan askerleri, bilhassa Yavuz zamanında fırsat buldukça sınırlarımıza ve hat-

Pirî Mehmed Paşa Camii'nin içinden minberden dış kapıya doğru bakış

tâ Semendre Kalesine gelerek askerlerimize meydan okurlardı ki, Yavuz'la vezirlerinin arasındaki ahenksizliğin sebeplerinden birisi de bu idi. Nitekim Mısır seferinden dönüşte bir gece çok sevdiği sadrazam Piri Mehmet Paşa'yı çağırdı ve hasbıhal sırasında, Şah İsmail'in de bahsini açtı ve ona ne yapmak lazım geldiğini sordu. Veziriazam sustu ve başını öne eğdi. Yavuz sualine cevap alamayınca: 'Söylesene', dedi. Piri Paşa da Padişaha: 'Padişahım, açık söylersem kızmaz mısınız?' Sultan Selim 'Hayır, kızmam', deyince Piri Paşa: 'Batı devletleri karadan, Rodos Şövalyeleri denizden nüfuzumuzu kırmakta iken bir Çaldıran kaçağına ehemmiyet vermenize bir mana veremiyorum', dedi. Sultan Selim: 'Batı devletleri donanma kuvvetiyle Avrupa'ya hakim olmuşlar. Ben senin donanmaya ehemmiyet verdiğini hiç de görmedim, bu kabahat senin gevşekliğinde ve benim sana karşı olan şefkatimdendir. Mademki savaşı Batıya karşı çevirmek istiyorsun, ben de senden az zamanda bir donanma isterim', cevabını vermiştir." Piri Paşa, o günden sonra donanmaya çok kıymet vermiş, pek çok harp malzemesi hazırlamış, bu hazırlıklar Kanuni devrinde, Belgrad'ın zaptında çok işe yaramıştır. Piri Paşa'nın donanmaya kıymet vermesi bununla da kalmamış, Kanuni'nin Rodos seferi sırasında da bu yolda büyük hizmet ve gayreti görülmüştür.

Müneccimbaşı Tarihi'nden: "Selim Han, vüzeraya gemileri tamir, muhasara ve deniz seferi için hazırlık yapılmasına izin verdiler, ancak böyle bir sefere çıkmak niyetinde değillerdi. Bir gün, denizden Eyüp Hazretleri'ni ziyarete giderken Kaptan-ı Derya'ya ait olan büyük bir geminin denizde dolaştığını görerek buna çok kızıp, Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın katledilmesini emreder. Veziriazam Piri Paşa: 'Hareketini, süratini denemek için bu gemiyi denize biz indirdik', deyip Cafer Paşa'nın affedilmesi için şefaate bulundu ve affını sağladı. İşte bu sırada Selim Han veziriazama: 'Ben bir iklim, bir memleket almak istiyorum, siz bana bu hususta yardımcı olmuyorsunuz da, hırsız kalelerinden birine sefer etmemi istiyorsunuz. Peki sefer için ne ha-

zırlık yaptınız?' diye sordu. Veziriazam 'Dört aylık mühimmat hazırladık', cevabını verince: 'Bu sefer için hazırladığınız kafi değil, bunun iki misli hazırlık lazımdır', dediler. Hakikaten de, söyledikleri aynen çıktı: Çünkü Rodos, Sultan Süleyman zamanında dokuz ayda alınabildi. Veziriazam'la olan sohbetleri sırasında ayrıca: 'Bizim bundan sonra ahiretten başka bir yere seferimiz yoktur', dediler. Bu da dedikleri gibi çıktı."

A. de Lamartine, *Türkiye Tarihi-Cihan Hakimiyeti* adlı eserinde benzer bir olayı şöyle anlatıyor: "Sultan Selim'i vezirleri Rodos'u fethetmeye iknaya çalışıyorlardı. Fatih'in bile başaramadığı bir teşebbüsü yeniden ele almak için kendisinde ne gerekli deniz gücü, ne de etrafında siyasi ortam görüyordu. Bir gün Piri Paşa, tersanede yeni yapılan bir kadırgayı padişaha haber vermeden Marmara Denizi'ne çıkartmış, sarayın tam karşısında manevralar yaptırıyordu. Sultan birden hiddetlenerek: 'Tez bu ceviz kabuklarını limana sok! Bu gemilere bindirecek adamın yok. Kendi gücünü bana göstererek beni sarhoş etmek, bana Rodos'u kuşatmak fikrini ilham ettirmek istiyorsunuz. Böylece benden önce atalarımın duyduğu zillet hissinin benim devrimde de duyulmasına önayak oluyorsunuz. Daha onun zamanı gelmedi, kader benim uzun teşebbüslere girişmeme izin vermeyecek, canımın yavaş yavaş çekildiğini hissediyorum."

Sehî Bey, Tezkire'si *Hest Behişt*'te Piri Mehmet Paşa'yı şu sözlerle över: "Merhum Sultan Selim tahta oturunca, devlet büyükleri arasında Piri Paşa'dan kabiliyetlisi, sözde ve tedbirde ondan olgunu olmadığını gördü. Bu vasıflarını görerek onu yanına aldı, kendisine vezir yaptı. Gerçekten onda olan uyanıklık, kavrayış ve anlayış, memleket işlerini düzeltmekteki başarı, Osmanlılar'da hiçbir vezire müyesser olmamıştır. Böyle bir vezir de Osmanlı neslinden hiçbir padişaha nasip olmamıştır."

Yine Bostanzade Yahya Efendi'nin *Duru Tarih*'inden bir alıntı, onun yukarıda anlatılan niteliklerini yansıtması açısından ilginçtir: "Yavuz Sultan Selim, devlet hazinesini gözlemede titizdi. Geliri giderden fazla getirtip, artan parayı saklamıştır. Bunu savaş harcamaları için tutarmış. Defterdarların sunduğu hesapla yetinmeyip, elaltından kontrol ettirdiği rivayet edilir. 'Padişahın hazinesi ikidir, biri halk ötekisi paradır. Herhangisi dökülürse, devletin temeli sarsılır, padişahın hayatı söner', dermiş.

"Yavuz Sultan Selim, bir gün Veziriazam Piri Mehmet Paşa'ya, 'Lala, hazinenin durumu nasıldır?' diye sorar. O da 'Padişahım hangi hazineyi soruyorsunuz?' deyince, Sultan Selim Han sanki bilmiyormuş gibi davranarak, 'Paşa, hazine iki midir?' şeklinde hayret belirtir. Piri Paşa şöyle konuşur: 'Hazine iki ve belki de üçtür. Biri mutlu padişahımın iç hazinesidir, buradan dışarıya akçe çıkarılamaz, koruyucusu hazinebaşıdır, padişahın özel ödeneğidir. Allah saklasın ki askerlerin ulufesi buradan verile! Bir diğer hazine Divanhanede bulunur, vezirlerin gözetiminde olup, dışhazinedir. Üçüncüsü Yedikule'dedir, iki yıldan beri başvezir olan bu kulunuz bakıcısıdır. Bir başka hazine ise edilecek duadır, hangisini buyurursunuz?' Cihan padişahı bu cevabı pek beğenip onaylamış, Piri Paşa'ya hilatlar vermiştir. Selim Han'ın başveziri Piri Paşa'ya güveni sonsuzdu, onun tavsiyelerine uyduğu anlatılır."

Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olan Yavuz Sultan Selim üzerine bazı tamamlayıcı bilgiler vermeyi yerinde buluyoruz:

Osmanlı sultanlarının dokuzuncusuydu. 1470/71'de Amasya'da doğdu. 1512'de 43 yaşında tahta çıktı, sekiz yıl dokuz aylık saltanatı 1520'de ölümüyle sona erdi. Orta boylu, yuvarlak yüzlüydü, teninin rengi kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı. Çatık kaşlı, geniş omuzlu, yiğit, heybetli ve öfkeli biriydi. Sakalını tıraş edip bıyıklarını uzatırdı. Bilim ve bilim adamlarını severdi; devlet adamlarına gösterdiği şiddeti onlara göstermez, meclislerine alarak onlarla konuşmaktan zevk duyardı. Farsça ve Türkçe şiir sanatında ve tarih konusunda bilgi ve beceri sahibiydi. Farsça divanı vardı. Yavuz, süs ve gösterişten hoşlanmaz, savurganlıktan nefret ederdi.

Yavuz'un en büyük özelliklerinden biri de devlet işlerinde programlı hareket etmesi ve kararından asla dönmemesiydi. Otoritesi ile tanınmış padişah, gevşekliklere hiç dayanamaz ve bu yüzden vezirlerini bile tokatladığı olurdu.

Yavuz Selim'in çok sayıda vezir ve sadrazamını idam ettirdiğini bilen Piri Mehmet Paşa, padişahın şiddet ve gazabı karşısında korkulu anlar geçirip, canı için titremekten usanarak, bir gün sultana: "Padişahım, önünde sonunda bir bahane ile beni öldürteceksin, bari hemen halas etsen (öldürtsen de kurtulsam) münasiptir", sözleriyle kuşkusunu açığa vurup, üzüntüsünü belli edince: "Benim dahi bu mana muradım, lakin yerini tutar bir adam bulunmaz", cevabı ile yarı şaka, yarı ciddi onun gönlünü almıştır. Yavuz'un birçok vezirini öldürtmesi, o sıralarda halk arasında birine kızılınca: "Dilerim ki Yavuz'a vezir olasın!" biçiminde bir bedduanın yayılmasına yol açmıştı. Sultan Selim'in, çok sevdiği kişileri, boynunu vurdururum kuşkusuyla vezir yapmadığı söylenir. Selim, takdir ettiği kişilere ciddi değer verir ve onları korurdu. Piri Mehmet Paşa da bunlardan biriydi.

Ülke sınırlarının genişlemesi ve bu nedenle işlerinin artması üzerine, Piri Paşa kendine bir yardımcı vezir istemiş ve bu iş için Rumeli beylerbeyi Çoban Mustafa Paşa'yı uygun gördüğünü padişaha arz etmişti. Yavuz, "Ben deli olmadım ki, böyle bir adamı tayin edeyim", sözleriyle Mustafa Paşa'nın vezirliğini uygun bulmadığını açıklamış. Fakat Piri Paşa iki ay sonra isteğini yineleyince: "Mademki onun vezir olmasını arzuluyorsun, senin vezirin olsun", sözleriyle veziriazamın arzusunu istemeyerek yerine getirmiştir. Veziriazamın iyiliğini çabuk unutan Çoban Mustafa Paşa, padişaha Piri Paşa'yı çekiştirmeye başlayınca, Yavuz sinirlenerek elindeki okla başına vurmuş ve "Bre melun, bunca zamandan beri hizmetimi gören Türk'ün doğru veya yalanını ben bilmez miyim? Kalk, sen benim vezirim

değilsin, onun vezirisin ve bu rütbeyi ona borçlusun ve onun rızasıyla nail oldun", diyerek öldürtmek istemişse de, Piri Mehmet Paşa'nın yalvarmaları onu ölümden kurtarmıştır.

Yavuz döneminde fetihlerle meşgul olunduğundan imar işlerine bakılmamıştı. Sultan Selim bir Doğu ve İslam imparatorluğu siyaseti güttüğünden, hep Doğu ile uğraşmış ve tek oğlu Süleyman için Batı'ya sefer yapma olanaklarını hazırlamıştır. Yavuz'un büyüklüğünü döneminin Batılı hükümdarları da takdir etmişlerdir. Komutanlıkta bir deha sahibiydi; şiddet ve sertliğine karşın, dünyanın büyük komutanları arasında yer almaya layıktı.

Son zamanlarında donanmanın güçlenmesi yolunda çaba harcayan Yavuz, deniz ve karada herhangi bir sefere karar vermeden önce, çok sevdiği Edirne'ye gitmek istedi. (Bazı tarihlere göre, Macar kralından intikam almak için sefere çıkmak hazırlığındaydı.) Kendisi yola çıkmadan önce, veziriazam Piri Mehmet Paşa'yı ordu ağırlığı ve kapıkulu askerleriyle Edirne'ye gönderdi; kendisi de 18 Temmuz 1520'de İstanbul'dan yola çıktı. Padişah o sırada sırtındaki bir çıbandan şikâyetçiydi, buna karşın yine de yola çıkmıştı. Üstelik bu çıbanı olgunlaşmadan hamamda boğdurup sıkıtmıştı. "Şiripençe" denilen bu çıban, sıkılınca çok tehlikeli bir duruma gelirdi.

Çorlu geçildikten sonra Sırt köyüne gelindiğinde, hastalığın dayanılmaz bir hal alması nedeniyle burada ordugâh kuruldu. Burada kırk gün kalınmış ve hekimler hastalığı tedaviye uğraşmışlardı. Sultan Selim, durumunun kötüye gittiğini anlayınca, Piri Paşa'yı Edirne'den acele ordugâha çağırdı. Paşa gelince, kendisiyle görüşüp konuştu. Nihayet, 1520 yılının 21 Eylülü 22'ye bağlayan gecesi padişah Sırt köyünde vefat etti. Yavuz'un ölümü, tahta geçmeye aday tek bir oğlu olmasına karşın, Şehzade Süleyman'ın Manisa'dan İstanbul'a gelişine kadar gizlendi. Buna neden olarak, o sırada ordugâhta değerli hazinelerin bulunuşu ve padişahın ölümü duyulduğunda, bunların yeniçerilerce yağmalanacağı korkusu gösterilmektedir. Hazinenin yağma edilme korkusunu, sorumluluğun kendisine ait olması nedeniyle herkesten çok duyan Süleyman Ağa ile Hasan Can, padişahın ölümünü izleyen ilk ağlama sesleri duyulduğu sırada kapıcılar kethüdası Fil Yakub'u veziriazam Piri Mehmet Paşa'ya göndermişti. Piri Paşa, o gün hiçbir şey olmamış gibi divanı toplamış, bazı tayinler yapılmış ve padişahı tedavi eden hekimlere, sözde başarılı olmuşlar gibi hilatlar giydirilmiştir. Böylece bir yandan silahtar kethüdası Süleyman Ağa Manisa'ya haber ulaştırmakla görevlendirilmiş ve Şehzade Süleyman İstanbul'a gelinceye kadar, ölüm haberi Piri Mehmet Paşa'nın önlemi sayesinde ordudan gizlenmiştir.

Yavuz Selim'in cenaze namazı İstanbul'da Fatih Camisi'nde kılındıktan sonra, o sırada Mirza Sarayı denilen, şimdiki Sultan Selim Camisi'nin yanına gömülmüştür.

Yavuz'un tek oğlu Süleyman, Manisa'dan İstanbul'a 30 Eylül 1520 günü gelerek tahta geçti. Osmanlı padişahları arasında en uzun saltanat süren Kanuni Sultan Süleyman'dır (1520-1566). Avrupalılar'ın "The Magnificent", "Le Magnifique", "Der Praechtige", yani "Muhteşem Süleyman" dedikleri sultanın döneminde Osmanlı İmparatorluğu altın çağını yaşamıştır.Bu bölümde Piri Mehmet Paşa'nın Kanuni dönemindeki yaşamından söz edeceğiz:

Yavuz Selim'in ölüm yerindeki karargâhta bulunan Piri Paşa, yeni padişahın Manisa'dan hareketini haber alır almaz Yavuz'un ölümünü orduya bildirdi. Ölüm haberini duyan askerler büyük bir üzüntü içinde külahlarını yere atmış ve matem işareti olarak hemen çadırlarını yakmışlardı. Bu arada veziriazam, hazine arabalarını mühürlemiş, Yavuz'un cenazesini ve hazineyi orduyla birlikte getirmeleri için diğer vezirlere gereken emirleri verdikten sonra, yeni padişahı karşılamak üzere İstanbul'a hareket etti. Süleyman'ın saraya geldiği gün, öğleden sonra da kendisi saraya gelerek doğruca huzura çıktı, yeni padişaha biat etti. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının üçüncü günü orduya bahşişler dağıtıldı.

Ortalık yatıştıktan sonra Piri Mehmet Paşa, sultanın huzuruna çıkarak, artık ihtiyarladığını ve layıkıyla hizmet edememekten korktuğunu söyledi. Bunun üzerine Süleyman: "Lala, akıl yaşta değil baştadır. Benim senin gibi bir pire daima ihtiyacım olacak", sözleriyle Piri Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sürdürmesini istedi.

Süleyman tahta çıktıktan hemen sonra, yeni bir kanuni siyaset izlemeye başladı. Daha önce babasının almış olduğu şiddet önlemlerini kaldırdı ve sürgünde olan bazı kişileri serbest bıraktı. İran'a karşı alınan boykotu kaldırarak, bu yüzden zarara uğrayan tüccarların zararlarını ödedi. Haksız tutumları olan donanma komutanı Kanlı Cafer'i idam ettirdi. Onun adaletli davranışları, halk arasındaki saygınlığını daha da artırdı.

Sultan Süleyman'ın tahta çıkış haberini vermek için Macaristan'a gönderilen Divanı Hümayun çavuşlarından Behram Çavuş'u, Macar Kralı Yanoş idam ettirmişti. Bunun üzerine bir divan toplayan padişah, Piri Mehmet Paşa'ya "Lala, evvela senin mütalaanı öğrenmek isterim; Macaristan'a sefer küşadını mukarrer kıldım (karar verdim)", dedi. Piri Paşa'nın yanıtı "Ceddi muazzamanız Hazreti Fatih, Macarlı'nın kapısı olan Belgrad'ı almayı çok istemişti. Eğer siz bu kapıyı açarsanız, müteakip sefer de buradan geçerse, Macaristan ovalarını ordumuza açarsınız", oldu ve bunun üzerine Belgrat seferi başladı.

Macaristan'ın kapısı durumunda olan Belgrad, daha önceleri II. Murat ve Fatih zamanında kuşatılmışsa da fethedilememişti. Behram Çavuş'un katli savaş ilanına neden oldu. Derhal kuvvet toplamaya başlayan Kanuni, diğer yandan 40-50 gemilik bir filoyu Danişmend Reis komutasında Karadeniz'den Tuna'ya gönderdi. (Piri Paşa bu donanmayı Yavuz'un emri üzerine hazırlamıştı.) Kanuni 27 Mayıs 1521'de Edirne'ye geldi. Filibe'ye geldiğinde Rumeli Beylerbeyi tarafından karşılandı. Sofya'da Ferhat Paşa da orduya katıldı. Padişah, iki görüşün etkisi

Pirî Mehmed Paşa'nın Silivri'de yaptırdığı camiin haziresindeki mezarı. Arkada görünen mezar oğlu Mehmed Çelebi'ye aittir.

altında bir türlü karar veremiyordu: Bunlardan birincisi Piri Paşa'nın önerisi olan, doğrudan doğruya Belgrad'ın alınması; ikincisiyse Piri Paşa'nın rakibi Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın (Hain Ahmet Paşa), Belgrad'ı bırakıp doğrudan Macaristan ve Budin'in fethi önerisiydi. Sonuçta Piri Mehmet Paşa'nın önerisi padişahça kabul edildiyse de bu kolay olmadı. Kanuni'yi Belgrad'ın alınmasına son anda razı edenler, Piri Paşa'nın yanı sıra ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ile akıncı beylerden Yahya Paşazade Balî Bey oldular.

Kanuni komutasındaki Osmanlı ordusu Belgrad'a doğru harekete geçerken, padişah bazı komutanlar emrinde öncü kuvvetler gönderdi. Bu arada veziriazam Piri Paşa da bin yeniçeri ile sipahi ve azaplarla Belgrad yolunu tuttu. Ordu ilerlerken yoldaki kaleler teker teker alındı. Sonunda 1 Ağustos 1521 cuma günü başlayan savaşta, Piri Paşa Belgrad'ın güneyden Sava Irmağı tarafını, diğer komutanlar da öteki bölgelerini tuttular. Güçlü bir bombardımandan sonra kalenin dış surlarını yıktılar ve nihayet 29 Ağustos 1521'de düşman kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Kanuni kente cuma günü girdi ve ilk iş olarak kilisenin birini camiye çevirdi ve cuma namazını kıldı. Padişah halkın bir bölümünü

Pirî Mehmed Paşa'nın baş (solda) ve ayak tarafındaki mezar taşları

İstanbul'a getirerek yerleştirdi. Belgrad ve çevresinin alınması tamamlanınca, padişah 19 Ekim 1521'de İstanbul'a döndü.

Belgrad'ın alınmasından bir yıl sonra Rodos'un fethi için toplanan divanda, birçok devlet adamının adanın elverişsiz durumunu ileri sürerek karşı koymalarına karşın, Piri Paşa, sefere karar verilmesi konusunda direndi. Yine kendi önerisi üzerine, damadı olan ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa, bu sefere serdar tayin edildi. A. Lamartine, *Türkiye Tarihi-Cihan Hakimiyeti* adlı eserinde Rodos seferinden şöyle söz ediyor: "Kanuni Sultan Süleyman bütün vezirlerini otağında harp divanına çağırdı. Dehasını cesaretine borçlu olan Piri Paşa, eliyle şehrin kapladığı dar alanı ve denizlerle tepeleri kaplayan çadırları, askerleri göstererek 'Şehrin daima bir noktasına hücum ederek dar gediklerin arasına gizlenmiş bu adamların karşısına daima az sayıda asker çıkarabiliyoruz. Düşmana eşit sayıda asker yolladığımız takdirde, üstünlük her zaman şövalyelerin elinde olacaktır. Çerilerimizin muazzam çokluğundan yararlanalım ve hem zamanımızı, hem de insan gücümüzü harcayan kimi hücumlar yerine genel bir saldırı yapalım,' der. Genel saldırı emri ertesi gün verildi." 22 Aralık 1522'de ada teslim alındı. Bu savaşta 700 şövalye ve 3000 asker öldü, Türkler 15.000 şehit verdi.

Piri Mehmet Paşa, Rodos seferi süresince, kendisini çekemeyenlerin, özellikle onun yerine göz dikmiş olan ve Mustafa Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi üzerine, ikinci vezirliğe yükselmiş bulunan Ahmet Paşa'nın ara bozucu telkinleri yüzünden padişah katındaki saygınlığını yavaş yavaş yitirdi. Üstelik eskiden, Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a sürgün etmiş olduğu Mısır ayanından rüşvet alarak, kendilerini serbest bırakmakla suçladı. Bu olayın soruşturulmasıyla görevlendirilen kazasker de, Ahmet Paşa'yı sadrazam yapmak amacıyla Piri Paşa'yı suçlu gösterecekti.

Bu arada Kanuni, sadık dostu hasodabaşı İbrahim Ağa'yı sadrazam yapmak için fırsat arıyordu.

Frenk ve Rum asıllı olan İbrahim Ağa (daha sonra İbrahim Paşa), Kanuni'ye şehzadeliği sırasında katılmış, zekâsı ve tabiatı sayesinde onun kişisel güven ve dostluğunu kazanmıştı. Tahta çıkınca onu İstanbul'a, yanına getirtmiş ve önemli görevler vermiştir. Zamanla yükselen İbrahim, çevresine kendini saydırmayı bilmişti. Padişah, çok sevip güvendiği bu kişiyi daha yüksek yerlerde görmek istiyordu.

İşte şimdi, Hain Ahmet Paşa'nın Piri Paşa aleyhine çalışarak onu sultanın gözünden düşürmesiyle, Kanuni'nin İbrahim Ağa'ya olan sevgisi birleşince, İbrahim Ağa'ya veziriazamlık yolu açılacaktı.

Kanuni, 27 Haziran 1523'te Piri Mehmet Paşa'yı sadrazamlıktan azil ve 200.000 akçelik vezaret haslarıyla emekliye ayırdı.

. Paşa'nın bu azli beklediğini gösteren bir olayı, Peçevi ve Ali gibi tarihçiler naklemektedir: Bir gün padişah Piri Paşa'ya, "Hizmetinden kemali mertebei şükran olduğum bir kulumu taşra çıkarmak isterim, bilmem ne mansıb ile çıkaralım?" (Hizmetinden çok memnun olduğum bir adamıma saray dışında bir

görev vermek istiyorum, hangi memuriyeti verelim?), diye sorar. Piri Paşa: "Öyle mübarek ve makbul kullarına bendenizin yeri tevcih olunmak gerektir", diye yanıtlar.

Piri Paşa'nın emekli edilişini onun şahsıyla açıklamaya çalışan Peçevi, şöyle diyordu: (Piri Paşa) "Gayet aklu dânâ, sahib-i fazl-u zekâ ve müdebbir-ü kâ-azmu pîr-i vekar idi. Hatta arza gittikçe saadetlu Padişah kendinden hicap çeker ve ziyade tevkir-u ihtiram ederdi." (Gayet akıllı, üstün zekâ sahibi ve çok ilerileri düşünen, büyük onur sahibi biriydi. Hatta padişaha arza gittiği zaman, padişah kendinden sıkılır ve büyük hürmet gösterirdi.)

Hayrullah Efendi ise Kanuni'nin "Piri Paşa'yı sadaretten azletmeyince, padişahlıkta olan istiklal lezzetini bulamadım; zira her ne zaman Piri Paşa huzura girse, ben kendimi her şeyde cesaretsiz bulur ve yapılacak işlerde kararsızlık çekerdim", dediğini yazar.

A. de Lamartine, yukarıda adı geçen eserinde Piri Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılmasını şöyle anlatır: "Kanuni Sultan Süleyman imparatorluğu tek başına yönetmek istiyordu, halbuki Osmanlı gelenekleri padişahın tek başına hükümet etmesine izin vermiyordu. İmparatorluğu rahat yönetmek için paravana olarak kullanacağı bir vezir arıyordu. Piri Paşa ile Ahmet Paşa arasında ortaya çıkan geçimsizlik Divan'ı karıştırınca, aradığı fırsat ortaya çıkmış oldu. Piri Paşa'yı görevden aldı. Ahmet Paşa'yı Mısır'a Beylerbeyi olarak gönderdi. Fatih Sultan Mehmet'in yaşlı savaş arkadaşlarının hayretleri arasında İbrahim Paşa'yı Sadrazam ilan etti. Eski vezirlerin baskı ve çekişmelerinden bıkmış olan halk, bu kararı sevinçle karşıladı. Piri Paşa Boğaziçi'ndeki (doğrusu Haliç'teki) bahçesine çekildi. Hizmetine layık iltifatlarla yılda on bin düka altınlık maaşa bağlandı".

Piri Mehmet Paşa 5 yıl, 5 ay süren vezirazamlığından sonra Silivri'deki çiftliğine giderek sakin bir hayat yaşamaya başladı. Burada yaklaşık on yıl kadar yaşamış olan Piri Paşa'nın 13 Kasım 1532'de oğlu Mehmet Çelebi tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü, bu işin de İbrahim Paşa'nın teşvikiyle yapıldığını gerek Osmanlı, gerekse yabancı tarihler yazarlar.

Feridun Fazıl Tülbentçi, Piri Mehmet Paşa'nın ölümü konusunda şunları yazıyor: "Dağlar aşılmış, nehirler geçilmiş, şehirler alınmış, kaleler zaptedilmişti. Türk akıncıları Avrupa'yı atlarıyla tekrar çiğnemişlerdi. Sefer mevsimi sona ermiş, Osmanlı ordusu Avusturya topraklarında unutulması imkânsız, müthiş hatıralar bırakarak 21 Kasım 1532'de İstanbul'a dönmüştü. Padişah memnundu, İstanbul'da zafer şenlikleri yapılıyordu. İkinci bir memnuniyeti de, derin bir aşkla sevdiği Hürrem Sultan'ın, kendi seferdeyken beşinci ve son çocuğunu da doğurmuş olmasıydı. Fakat padişahın sevinci uzun sürmedi; önce yeni doğan şehzade Cihangir hastalanmış, ondan sonra da Piri Mehmet Paşa'nın vefatı haberi gelmişti. Bu saygıdeğer vezirin ölümüne bütün Türkler ağlamıştı. Fakat İbrahim Paşa'da en ufak üzüntü işareti görülmemişti, bunun elbette bir nedeni vardı. Hürrem Sultan'a verilen haberlere göre, İbrahim Paşa, devlete bu kadar yıl doğrulukla, onurla hizmet etmiş eski veziriazamı daha şehzadelerin Atmeydanı'nda (Sultanahmet Meydanı) yapılan sünnet düğünleri sırasında ortadan kaldırmaya karar vermişti. Onu kendisine hâlâ rakip görüyordu. Edirne kadılığına gönderdiği oğlu, Mehmet Efendi'yi elde etmiş ve bu melun evlat da, kendisine vadedilen sayısız menfaatler (Rumeli Beylerbeyliği) karşılığında, babasının macununa zehir koyarak ölümüne sebep olmuştu. Hürrem Sultan, efendisine her ne kadar 'Bu şanlı ve muhterem vezirine Lala İbrahim Paşa kıymıştır, araştır Padişahım', demişse de Sultan Süleyman, İbrahim'in böyle müthiş bir cinayeti işlemiş olacağına inanmak istememişti. Bununla birlikte, içine şüphe de düşmemiş değildi."

Atayi'nin *Şakayik Zeyli*'nde yazdıklarına göre, Kanuni 1527'de eski ve emekli veziriazamı Piri Paşa'ya fazla hürmet göstermeye başlayınca, İbrahim Paşa bundan kuşkulanarak Piri Paşa'nın yeniden veziriazam olmasından korkup telaşa kapılmış ve onu, kazaskerlik vadettiği oğluna zehirletmiştir.

Hasodabaşılığı sırasında efendisinin ayağını yıkadığı suyu içecek kadar dalkavuk olabilen İbrahim, birdenbire veziriazam, buna ek olarak bir süre Rumeli Beylerbeyi ve sonunda Serasker oldu. Ancak, işi "Sultan İbrahim" diye fermanlar yazacak kadar ileri götürünce, Sultan Süleyman, kız kardeşini eş olarak dahi verdiği bu zeki ve yetenekli adamı ortadan kaldırmaktan çekinmedi. Hürrem Sultan'ın da etkisiyle, İbrahim Paşa, sarayda kaldığı bir gece boğduruldu (15 Mart 1536).

Piri Mehmet Paşa'nın oğluna gelince: İçki alışkanlığı olan bu kişi, bir gece sarhoş olarak uyurken bir yangın sonucu yatağında yanarak ölmüştür. Bir süre Edirne Kadılığı yaptıktan sonra, son zamanlarında düşük bir hayat geçirmiş, babasından kalan Çetros (Celaliye) çiftliğini parça parça satarak geçinmeye çalışmıştır.

Piri Mehmet Paşa, Silivri'de yaptırdığı caminin avlusuna gömüldü. Bir süre sonra, yanarak ölen oğlu da yanına gömülecekti.

Piri Mehmet Paşa, sadrazamlarını birbiri ardından görevden alan ya da öldürten Yavuz Selim gibi bir hükümdar zamanında, yalnız uzun süre sadrazamlık mevkiini korumakla kalmamış, aynı zamanda bu şiddetli padişahın hareketlerini de yumuşatmayı başarmıştı. Aslında onun, görevden alınmış bir vezirken, ikinci ve üçüncü vezirlere takdim edilerek, alışılmamış yoldan sadrazamlığa atanması, padişahın ona karşı olan teveccüh ve güvenini göstermektedir. Piri Mehmet Paşa bu güven ile, Mısır seferinden sonra yönetimi hemen hemen kendi eline almış, Suriye'nin ve imparatorluğa yeni katılan diğer bölgelerin tahririnc, vergilerin adaletli bir biçimde saptanmasına önem vermiştir. Daha vezirliği sırasında, kuruluşunda etken olduğu İstanbul tersanesinde, birkaç yıl sonra Rodos'un alınmasını sağlayacak bir donanma yapımına başlamıştı. O dürüst ve yasalara saygılı bir devlet adamı olarak, hakkındaki yalan dolan ve düzenler başlayıncaya kadar,

Kanuni döneminde de padişahtan büyük bir saygınlık gördü ve görevden alınması yerinmeye neden oldu. Ardıllarından Lütfi Paşa, onu bir sadrazam örneği olarak göstermekte ve çağdaşı olan Sehî, Latifî ve başka tezkire yazarlarıysa, onun gibi bir veziriazam gelmediğini söylemektedirler.

Piri Mehmet Paşa, hayırsever biriydi, çok sayıda hayrat oluşturmuştu. İstanbul'da Haliç'te Hasköy ile Halicoğlu arasında kendi adını taşıyan mahallede bir mescid ve hamam yaptırmıştı. Ayrıca Zeyrek civarında Cemal Halvetî adıyla ünlü Şeyh İshak Karamani için yaptırılan zaviye, Soğuk Kuyu'da medrese, Molla Gürani Camisi civarında Halveti zaviyesi, Silivri'de cami ve külliyesi, Belgrad'da imaret, Konya'da mescit, imaret ve tekke, Aksaray'da mektep, Selanik, Tekirdağ, Hayrabolu ve hatta Şam'da vakıf eserleri vardı. Piri Mehmet Paşa, bu kadar geniş ve dağınık olan hayratı için, Anadolu ve Rumeli'de pek çok arazi ve emlak vakfetmişti.

Şiir tarzını çok iyi anlamış bir şair olan Piri Mehmet Paşa, şiirde Remzî mahlasını kullanmıştır. Bir divançesi olduğundan söz edilmişse de, böyle bir divan bugüne kadar bulunamamıştır. Atasözü ve deyimlerle örtülü şiir sahasında son derece ustaydı. Sehî Bey, *Tezkire*'sinde şöyle der: "İyi anlayışı ve pek zihninden dolayı buna (Piri Paşa'ya) 'İkinci Büzürgmihr'derler." (Büzürgmihr, 6 yy'da yaşamış, İran hükümdarı Hüsrev Anuşirvan'ın veziriydi. Özdeyiş niteliğindeki sözleriyle ünlüydü.) Yine aynı Tezkire, Piri Mehmet Paşa'yı "hoş tabiatlı, nazik, faziletli (erdemli) bir kişi" olarak tanımlıyor.

Aşağıdaki dizeler Piri Mehmet Paşa'nın şiirlerindendir:

Şeb-i zülfünde kalanlar zulumat ile yürür
İrişen leblerine abı hayat ile yürür
Zahidi hasret-i mey şöyle zayıf eyledi kim
Elde tesbih ü asası salavat ile yürür
Hüsni ser-namesine kaşları olalı nişan
Hükmider aşıkına sanki berât ile yürür
Ellerin göğe tutup naliş ider servü çınar
Ki göreydin anı ya Rab ne sıfat ile yürür
Piri yâ kaddine benzer nice serv ola ki ol
Salmur şiveler eyler harekat ile yürür

(Bursalı Mehmet Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinden alınmıştır).

Piri Mehmet Paşa'nın mezar taşında şunlar yazılıdır:

"Piri Paşa'nın mekânın adn ide hayyi vedut"

(Anlamı: Allah Piri Paşa'nın mekânını cennet eylesin).

Ebced hesabıyla tarihi Hicri 939'dur (1532).

Not: Piri Mehmet Paşa'nın oğlu tarafından zehirlenmesi şu şekilde olmuştur: Kanuni Avusturya seferinden dönüşünde, Piri Paşa padişahı karşılamak için Edirne'ye gider. Oğlu Mehmet Çelebi orada görevli olduğu için oğlunun yanında kalır. Bu arada Mehmet Çelebi yukarıda anlatılan nedenlerle macununa zehir karıştırır. Bu zehir geç tesir ettiğinden Piri Paşa önce hastalanır, tekrar Silivri'ye döner ve burada 13 Kasım 1532'de vefat eder. ■

Toplumsal Tarih dergisinin 8. sayısında (Ağustos 1994) Mehmet Tekin (Doç. Dr.) imzasıyla "intihalin Böylesi" başlığıyla bir tenkid yazısı yayınlandı. Bu yazıda, 1992'de Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan Doç. Dr. Ali Sarıkoyuncu'nun *Millî Mücâdele'de Zonguldak ve Havalisi*[1] adlı doktora tezi ile bizim daha önce 1990'da aynı bakanlık yayınları arasında neşredilen *Millî Mücâdele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*[2] adlı doktora tezimizin bir mukâyesesi yapılarak çok çarpıcı bir "intihal" hâdisesi gözler önüne serilmiştir. Eğer, kendisini tanıdığım Sayın Mehmet Tekin'in böyle bir tenkid hazırlığından daha önce haberim olsa idi, işin gerçek boyutu çok daha farklı olacaktı. Çünkü burada verilen intihal örnekleri ancak devede kulak mesâbesindedir. Zaten sayın Tekin de söz konusu yazısında, meselenin "muhtevâ cephesini işin ehline, tarihçilere havâle" ederek, konunun ciddiyetine ve intihâlin varlığına işaretle iktifâ etmiştir.

Şüphesiz, bu ve buna benzer ilmî tenkid yazıları, bir taraftan çalışmaların ilmî nitelikte olmasını teşvik ederken, bir taraftan da ilim ahlâkına ve metoduna uymayan davranışların yaygınlaşmasında da muhakkak caydırıcı bir fonksiyon icrâ etmektedir. Bu yüzden son zamanlarda sıkça görüldüğü gibi, intihâl hâdisesini ilmî kuralları içinde cesaretle ortaya çıkaran ilim adamlarımızı, ilim hayatının dürüst bir çizgide gelişmesine katkıları açısından takdir etmek lâzımdır.

Sayın Tekin'in yazısında, sayın Sarıkoyuncu'nun bizim eserimizden intihâl yaptığı, inkârı mümkün olmayacak şekilde, kısa fakat anahatlarıyla ilim âleminin takdirine sunulunca, biz bu konu hakkında daha başka şeyler yazma ihtiyacı dahi duymadık. Ancak, intihâlin muhatabı sayın Sarıkoyuncu, "Tenkidin de Böylesi!." adıyla *Toplumsal Tarih*'in Kasım 1994 sayısında (sayı:11) yaptığı sözde savunmasında veya cevâbî yazısında[3] intihâl örneklerine açık ve net bir şekilde cevap vermekten kaçınarak işi te'vil yoluna gitmiş, üstelik içinde bulunduğu çıkmazın bir neticesi olacak ki kendisine "Dr." ve dolayısıyla "Doç." ünvanı kazandırmada büyük payı olan ve elinin altından tezini hazırlarken eksik etmediği bizim çalışmamazı kasıtlı bazı saptırmalarla karalama yoluna dahi tevessül edebilmiştir.

Bu durumda, hem Sarıkoyuncu'nun yaptığı intihâli gerçek boyutlarıyla ortaya koymak ve hem de söz konusu savunma nitelikli cevabî yazısındaki te'villere ve saptırmalara tarafımızdan cevap verilmek mecburiyeti kendiliğinden hâsıl olmuştur.

Biz burada meseleyi kesinlikle şahsî platformda telakki etmiyor ve yapacağımız tenkidi ilmî bir mesuliyetin gereği hatta mecburiyeti olarak görüyoruz.

Bilindiği üzere, ilmî bir araştırmanın kendine has bazı özellikleri vardır. Hele bir araştırma akademik hayatın en önemli merhalesi olan "Doktora" çalışması olursa, bu çalışmayı yapan kişi, araş-

İNTİHAL Mİ? YOKSA, "METODOLOJİK BÜTÜNLÜK" VEYA "ETKİLENME" Mİ?

NURİ KÖSTÜKLÜ

tırmasına "tez" hüviyeti kazandırabilecek bazı orijinal tasnif ve değerlendirmeler getirmek durumundadır. Her şeyden önce bir araştırmada ilk göze çarpan husus araştırmanın planıdır. Araştırmalarda planın orijinal veya taklid olup olmadığı hususu, araştırmacının da konuya hâkimiyetinin veya ilmî yeteneğinin bir bakıma ölçüsünü ortaya koyar. Öte yandan, kaynaklara hâkimiyet ve kaynakların kritiği, metin içinde ortaya atılan hipotezler ve bunların ispatı yönünde getirilen deliller ve varılan sonuçlarda da araştırmacının kendi yeteneğinden kaynaklanan kendine has ifade ve yaklaşımlarının bulunması icap eder.

Sayın Sarıkoyuncu tezini hazırlarken kendisinden aşağı-yukarı 2,5 yıl önce tamamlamış olduğumuz[4] Doktora tezimizden yukarıda adını ettiğimiz hususlarda büyük ölçüde iktibaslar yapmıştır. Ancak, iktibaslar ilmî kuralları içinde yapılmadığı için ortaya bir "intihâl" hâdisesi çıkmıştır.

Sözü fazla uzatmadan yukarıda tesbit edilen hususlarda "intihâl" mi? yoksa sayın Ali Sarıkoyuncu'nun cevâbî yazısında sık sık kullandığı "metodolojik bütünlük" veya "etkinlenme" mi? olduğuna bir bakalım. Söz konusu hususları üç ana başlık altında ele alacağız.

I. PLAN VE TASNİF AÇISINDAN:

Her iki araştırmanın planından (yani "İçindekiler" kısmından) Bölüm'lerin ve altbaşlıkların hangi mantık dahilinde hangi ifadelerle ele alındığını ana hatlarıyla karşılaştırmalı olarak aşağıda yanyana arzediyoruz:

N. Köstüklü

I. BÖLÜM: İtilâf Devletlerinin Denizli Isparta Burdur Sancakları İle İlgili Planları ve İşgal Hareketleri

A- Mondros Mütârekesi Öncesi Plan ve Projeleri.

B- Mondros Mütarekesi Sonrası İşgale Yönelik Uygulamalar.

II. BÖLÜM: Bölgede Millî Teşkilatlanma

A- İşgallerin Başlamasıyla Mücâdele Fikrinin Doğuşu ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu.

1- İşgallere Karşı Gösterilen Tepkiler.

2- Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.

.....

(Bölgedeki cemiyetler veriliyor)

B- Kuvâ-yı Milliye'nin Teşekkülü ve Faaliyetleri

1-.....

2- Bölgede Teşekkül Eden Bellibaşlı Millî Kuvvetler ve Faaliyetleri.

.....

(Bölgedeki milli kuvvetler tek tek veriliyor)

III. BÖLÜM: Kuvâ-yı Milliye İçin Yapılan İkmal Faâliyetleri

A-Kuvvet Celbi ve Sevki Çalışmaları

B- Harp levâzımatı, Eşya ve Para Yardımları

(Denizli ve Havalisinden Yapılan Yardımlar veriliyor)

2- Özel Olarak İhdas Edilen Bazı Vergiler

C- Sağlık Hizmetleri

IV. BÖLÜM: Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetler ve Buna Karşı Alınan Tedbirler.

A- İstanbul Hükümeti ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası

2- Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Faaliyetleri

3- İstanbul Hükümetine Bağlı Bazı Mülkî İdarecilerin Tutum ve Davranışları.

B- Azınlıkların Faâliyetleri

1- Bölgedeki Azınlıkların Demografig ve Sosyal Durumları

2- İtalyan ve Yunan İşgalleri Başlangıcından İtibaren Azınlıkların Tutum ve Davranışları

3- Azınlıkların Tehciri

C- Denizli Olayı

E- Eşkiya Faaliyetleri ve İsyanlar.

(Burada bölgedeki eşkiya tek tek veriliyor)

F- Isparta İstiklal Mahkemesi

- Zaferler Karşısında Halkın Şükran Duyguları

(V. Bölüm sonunda)

SONUÇ/Bibliyografya/Ekler

A. Sarıkoyuncu

I. BÖLÜM: Emperyalist Güçlerin Zonguldak ve Havalisine Olan İlgileri ve Bu Yöredeki Faaliyetleri.

A- Mondros Mütârekesi Öncesi Faaliyetleri.

B- Mondros Mütarekesi Sonrası Faaliyetleri.

.....

II. BÖLÜM: Zonguldak ve Havalisinde Millî Teşkilatlanma ve...

A- Yörede Mücâdele Fikrinin Doğuşu ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri.

1- Mücâdele Fikrinin Doğuşu

2- Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.

.....

(Bölgedeki cemiyetler veriliyor)

B- Kuvâ-yı Milliye'nin Teşekkülü ve Faaliyetleri

1-.....

2- Yörede Teşekkül Eden Milli Kuvvetler ve Faâliyetleri.

.....

(Burada bölgedeki milli kuvvetler tek tek veriliyor)

IV. BÖLÜM: Kuvâ-yı Milliye İçin Zonguldak ve Havalisinden Yapılan İkmal Faâliyetleri

A- Sevkiyat ve Nakliyat Çalışmaları

.....

B- Zonguldak ve Havalisinden Yapılan Yardımlar ve Temin Edilen Gelirler

2- Harp Levazımatı, Yiyecek-Giyecek ve Para Yardımları

3- Özel Olarak İhdas Edilen Bazı Vergiler

C- Sağlık Hizmetleri

III. BÖLÜM: Zonguldak ve Havalisinde Millî Mücadeleye Zarar Verici Faaliyetler ve Buna Karşı Alınan Tedbirler.

A-1- İstanbul Hükümeti'nin Faaliyetleri

2- Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Faâliyetleri

b- Diğer Memurların Tutum ve Davranışları

3- Azınlıkların Faaliyetleri

a- Yöredeki Azınlıkların Demografig ve Sosyal Durumları

b- Fransız İşgalinin Başlangıcından İtibaren Yöredeki Azınlıkların Davranışları

(1)- Azınlıkların Tutum ve Davranışları

(2)- Azınlıkların Tehciri

b- Safranbolu Olayı

4- Diğer Faaliyetler

a- Eşkiya Faaliyetleri

(Burada, bizim verdiğimiz gibi, bölgedeki eşkiya tek tek veriliyor)

a- Kastamonu İstiklal Mahkemesi (Bir başlık altında)

- Zaferler Karşısında Halkın Şükran Duyguları

(2. Bölüm Sonunda)

SONUÇ/Bibliyografya/Ekler

Görüleceği üzere, dört bölümden oluşan Sarıkoyuncu'nun tezinin bütün Bölüm başlıkları ve tamamına yakın altbaşlıklar, bizim tezimizden aynen iktibas edilmiştir. Şüphesiz Sarıkoyuncu'nun plan'ında burada yazılmayan, ancak bizim tayin ettiğimiz ana çerçeve planın dışında kalmayan Zonguldak ve civarına has az da olsa bazı altbaşlıklar da vardır. Bunun da olması gayet tabiidir. Çünkü o zaman tezinin adındaki "Zonguldak ve Havalisi" ifadesine gerek kalmazdı.

Sayın Sarıkoyuncu, yukarıda bütün çıplaklığıyla ortaya koyduğumuz intihale işaret eden Sayın Tekin'in; "Sarıkoyuncu'nun İçindekiler kısmı da Köstüklü'nünkine fena halde benzemektedir" sözüne cevap verirken, önce, bizim kitabımızla aynı tarihte ve daha sonra yayınlanan Milli Mücâdele ile ilgili iki kitaptan[5] kendince örnekler vererek işe başlıyor. Bizim kitabımızla birlikte üç kitabı mukayese ediyor ve her üçünde de planın çok küçük bir ayrıntısı mesâbesinde olan (kitapların her birindeki 80-90 başlık içinde ancak 2-3 altbaşlık) ve farklı altbaşlıklarda işlenen, İşgallere karşı tepkiler, konusunu kendi yaptığı intihale haklılık kazandırmak için örnek gösteriyor. Millî Mücâdele'de işgal gören herhangi bir bölgeyi araştıran çalışmalarda, planın herhangi bir yerinde farklı kelimelerle ama mahiyet itibarıyla, İşgal ve İşgallere Tepkiler, konusunun işlenmesi gayet tabiidir. Hatta mecburiyettendir. Millî Mücâdele alanında çalışan birinin bunu bilmesi icap eder. Kaldı ki her üç araştırma birbirinden tamamıyla farklı bir tasnif mantığı ve planı dahilinde ele alınmıştır. Bunu tesbit o kadar zor değildir. Halep oradaysa arşın buradadır. Her üç kitabın "içindekiler" kısmına bakmak yeterlidir.

Sarıkoyuncu, bu durumu, her üç çalışmada "şekil ve plan açısından bir benzerlik gözlenmektedir" şeklinde te'vil ederek, kendisinin "bir adım daha ileri atarak ismen benzeyenleri aynı başlıklar altında sunmaya gayret ettiğini" söylüyor. Ve bu "gayret"ten sonra bizim çalışmamızla kendi çalışmasının planının (içindekiler kısmının) aşağı-yukarı aynîliğini; "Amacımız metodolojik açıdan bir bütünlük sağlamaktır. Bunlar eserin özünü değiştiren şeyler değildir. Bilakis eserler arasında metodolojik yönden bütünlük sağlanmıştır"(TB.s.56) ifadeleriyle îzah ediyor. "Metodolojik bütünlük" ne demektir? Ne zamandan beri intihalin adı "metodolojik bütünlük" oldu? Hem her iki çalışma arasında "metodolojik bütünlük" sağlamaya ihtiyaç mı vardır? Belki de gözümüzden kaçmış olabilir ama, biz şimdiye kadar tarih metodolojisinde böyle bir kavrama rastlamadık. Eğer değerli arkadaşımız Sarıkoyuncu böyle bir kavram geliştirdi ise doğrusu kendisini tebrik ederiz. Çünkü sosyal ilimlerde kavram geliştirmek hiç de kolay bir iş değildir. Eğer bizim bilmediğimiz böyle bir şey ilimde var ve doğru ise, bundan sonra yapılacak araştırmalarda bir ilim adamının araştırma konusuyla ilgili "nasıl bir tasnif yapabilirim" diye günlerce, hatta haftalarca düşünmesine, kafa yormasına gerek kalmaz ve o alanda daha önce yapılan bir araştırma ile "metodolojik bütünlük" sağlayarak yarım saatte planını ortaya çıkarıverir. Böylece fazla vakit de harcanmamış olur. Dolayısıyla ilmî araştırmaların sayısı da artar.

Şimdi diğer hususa geçelim.

II- KAYNAKLARA HÂKİMİYET VE KAYNAKLARIN KRİTİĞİ AÇISINDAN:

Biz adı geçen nâçizâne çalışmamızın başında, Millî Mücâdele alanında yapılan çalışmalarda o zamana kadar pek yapılmayan bir şekilde, arşiv vesikalarından başlayarak konumuzla ilgili belli başlı kaynakların eleştirisini yaptık. Özellikle ATASE Arşivi, ATASE Atatürk Özel Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, TİTE Arşivi ve MSB Arşivi'ndeki vesika türlerini, mahiyetlerine varıncaya kadar müsbet ve menfî açılardan belki de bu alanda (Millî Mücâdele) ilk kez olarak kritik etmiş olduk. Kitabımızda "KAYNAKLAR" başlığı altında 12 sayfaya varan bu değerlendirmemizin hemen tamamı orijinal tesbitleri ifade etmektedir.(N.K., s. XV-XXVI).

Sayın Sarıkoyuncu yine "metodolojik bütünlük" sağlamak için bizim burada yaptığımız tesbitleri ve kullandığımız ifadeleri, Zonguldak'la ilgili örnekleri monte ederek noktasına virgülüne hatta paragraf başlarına varıncaya kadar "KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ" başlığı altında kendi çalışmasına aktarıvermiştir (A.S. s.XVII-XXVI). Sayın Mehmet Tekin söz konusu tenkid yazısında bu konuda bolca intihal örnekleri vermiştir. Sayın Tekin'in aşağı-yukarı dört sütunda verdiği ve bir "intihal" hükmü için fazlasıyla yeterli olan örnekler yine de intihâlin bütününü yansıtmamaktadır. Eğer bütününü vermeye kalksak bu başlık altında yer alan aşağı-yukarı 12 sayfanın tamamına yakınını aktarmak gerekecektir ki bu ise bir tenkid yazısının sınırlarını kat kat aşar. Ama yine de biz, usûl yerini bulsun diye Sayın Tekin'in vermediği yerlerden bir-iki örnek verelim: Örneklerin ilki (I) bize, ikincisi (II) Sarıkoyuncu'ya aittir.

I

"Atatürk Özel Arşivi'nde ise genellikle Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin faâliyetleri ve Ankara Hükûmeti ile olan yazışmaları yer almaktadır."(N.K., S.XVI)

II

"Bu arşivde (Atatürk Öze Arşivi) ise, genellikle Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faâliyetleri ve Ankara Hükümeti ile olan yazışmaları yer almaktadır."(A.S., s.XVIII)

I

"Millî Mücâdele'ye zarar verici fikir ve hareketler ve bu dönemdeki bazı yolsuzluk iddiaları genellikle gizli celselerde ele alınmıştır. ..... Bu gizli celse konuşmaları 4 cildde toplanmıştır. Çalışmamızda, sırasıyla 2., 1. ve 3. cildlerden oldukça faydalandık."(N.K., s. XIX)

II

"Milli Mücadeleye zarar verici fikir ve hareketler ve bu dönemdeki bazı yolsuzluk iddiaları genellikle gizli oturumlarda ele alınmıştır... Bu gizli celse konuşmaları ise 4 ciltte toplanmıştır. Çalışmamızda bunlardan 1. cildinden oldukça faydalandık"(A.S., s.XXI)

I

"Bu eserlerden başka, o dönemi yaşayan kişilerin çeşitli gazete ve dergilerde, makale türünden yayınlanmış hatıralarını da araştırmamızın kaynakları arasında belirtmek lâzımdır."(N.K., S. XXII)

II

"Bu eserlerden başka, o dönem yaşayan kişilerin çeşitli gazete ve dergilerde, makale türünden yayınlanmış hatıralarını da araştırmamızın kaynakları arasında belirtmek lazımdır."(A.S., s. XXVI)

I

"Yukarıda belirttiğimiz üzere, mahallinde araştırma yapılıp, hatıra temin edilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda Millî Mücâdele dönemini yaşamış ve hâfızaları yerinde olanlarla yaptığımız görüşmelerde elde edilen şifahî bilgiler, banda alınmıştır."(N.K., s.XXVI)

II

"Yukarıda belirttiğimiz üzere mahallinde araştırma yapılıp, hatıra temin edilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda, Milli Mücadele dönemini yaşamış ve hafızaları yerinde olan... Beyler'le yaptığımız görüşmelerde elde edilen şifahi bilgiler, banda alınmıştır."(A.S., s. XXVI)

Şimdi, vâkıa bu iken, Sayın Sarıkoyuncu cevabî yazısında buradaki intihale hiç değinmiyor ve kendisinin: ATASE Arşivi'nden 91 dosya tetkik ettiğini, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden 45 adet belge bulduğunu, bazı kişilerle röportaj yaptığını, hatta öyleki Cemal Kutay'la bile "3 defa" görüştüğünü, söylüyor.(TB, s. 55)

Biz, Sarıkoyuncu arkadaşımızı bu kadar yoğun arşiv çalışmasından dolayı kutluyoruz. Büyük bir gayretle konusu ile ilgili çok önemli vesikalar toplamış olabilir. Bilinmeyen vesikaları tesbit edip ortaya çıkarmak şüphesiz ilme bir katkıdır. Buna hiç kimsenin itirazı olamaz. Samimi olarak ifade ediyoruz ki gerçekten de konusuyla ilgili önemli belgeler bulmuştur. Ancak bizim anlayamadığımız ve cevap da bulamadığımız bir husus var. "Kaynak değerlendirmesi" başlığı altında yazılanlar, nasıl oluyor da gerek mantıkî silsile, metod ve tahliller ve ifadelerde noktası virgülüne kadar bizim "Kaynaklar" ile benzerlik gösteriyor? Yoksa burada da bir "metodolojik bütünlük" mü söz konusu?

Gelelim "EKLER" meselesine:

Bizim Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ni tanıtan ve bu arşivde tesbit ettiğimiz belgeler hakkında, "araştırmamızın sonunda EKLER kısmında verilmiştir" cümlesiyle sona eren uzunca bir paragraf vardır (NK., s. XVII). Sarıkoyuncu, diğer paragraflarda olduğu gibi bu paragrafı da aşağı-yukarı aynen almıştır (A.S., s. XIX). Ancak bizim kitabımızda söz konusu EKLER verilmesine rağmen, Sarıkoyuncu'nun kitabında EKLER yoktur. Sarıkoyuncu, bu duruma verdiği cevapta; tezinin asıl nüshasında eklerin olduğunu ancak basım sırasında fazla hacimli olduğu için eklerin çıkarıldığını ifade ederek, "Sn. Tekin'in belirttikleri gibi meslektaşım Köstüklü EKLER dediği için, biz de EKLER demiş değiliz" diyor (TB, s.55). Peki o zaman sormazlar mı! eser basımdan önce en az iki defa tashihe gelince, ekler olmadığı halde bizim kullandığımız bu cümleleri neden çıkarmadınız? Yoksa "metodolojik bütünlük"mü bozulur? Varsın bozulursa bozulsaydı!

III- METİN İÇİNDE YER ALAN BAĞLAYICI CÜMLELER, HİPOTEZLER VE BUNLARIN İSPATI YÖNÜNDE GETİRİLEN DELİLLER VE VARILAN SONUÇLAR AÇISINDAN:

Her iki kitaptan sayfaları rasgele çevirip, bir tenkid yazısının müsâade ettiği oranda örnekler veriyoruz:[6]

I

"Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri ve arkasından Afyonkarahisar'ın düşmandan geri alınması, bütün vatan sathında büyük sevinçlere yolaçtı. Her tarafta genç Türk ordusunun bu zaferleri büyük bir coşku ile kutlandı."(N.K., s.290-291)

II

"Birinci (10 Ocak 1921) ve ikinci (1 Nisan 1921) İnönü Zaferleri ve Afyonkarahisar'ın (7 Nisan 1921) düşmandan geri alınması, bütün vatan sathında olduğu gibi, çalışmalarımıza giren yörede de büyük sevinçlere yol açtı. Her tarafta genç Türk ordusunun bu zaferleri büyük bir coşku ile kutlandı."(A.S., s.183-184)

I

"Genellikle millî teşkilatlanmayı engellemeye çalışan İstanbul Hükûmetleri, özellikle Damat Ferid Hükûmeti, Haziran 1919'da Vali ve Mutasarrıflara gönderdiği telgrafta, millî ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul Divân-ı Örfî'ye gönderilmesini emretti (Dipnotta, ATASE Arş., Kl: 243, D:16, Fh:94)... bu emre uymayan Vali ve mutasarrıflar olduğu gibi, bazıları da verilen emirleri harfiyen yerine getiriyorlardı" (Burdur'dan örnek veriliyor) (N.K., s.201).

II

"... genellikle milli teşkilatlanmayı engellemeye çalışan İstanbul Hükümetleri özellikle Damat Ferit Hükümeti, Haziran 1919'da vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgrafta, milli ordunun teşkilinin yasaklandığını bildirerek, buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul Divan-ı Örfi gönderilmesini emretti (Dipnotta, ATASE Arş., Kl: 243, D:16, Fh:94).

Bu emre uymayan vali ve mutasarrıflar olduğu gibi, bazıları da verilen emirleri harfiyen yerine getiriyorlardı" (Zonguldak havalisinden örnek yerleştiriliyor.)

Burada biz, belgeyi kendi ifadelerimizle yorumlayarak vermiştik. Sarıkoyuncu'nun da dipnotta aynı belgeyi verdiğini görüyoruz. Aynı belgeyi belki görmüş olabilir, fakat ifade tarzının bizim ifade ile aynı olması acaba bir tesadüf mü?

I

"İstanbul Hükûmeti'nin politikasını tutan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, her fırsatta millî heyetlerin faâliyetlerini ve Kuva-yı Milliye'nin gelişmesini önlemeye çalıştı"(N.K., s. 194).

II

"İstanbul Hükümeti'nin politikasını tutan Hürriyet ve İtilâf Fırkası her fırsatta millî heyetlerin faaliyetlerini ve Kuva-yı Milliye'nin gelişmesini önlemeye çalıştı"(A.S., s. 202).

I

"Millî teşkilatlanmanın oluşmaya başladığı günlerde, adı geçen fırka yöneticileri, halkı böyle bir harekete girmekten veya bu hareketi desteklemekten men' etmeye çalıştı. Onların gözünde bu hareket, İttihat Terakki'nin hâlâ bir uzantısı olup, memleketi çöküşe götüren çetecilik faâliyetinden başka birşey değildi. Bu yüzden gelişmeye fırsat vermeden daha kuruluş arefesinde, halkı millî teşkilatlara girmemeye, onlara karşı cephe almaya ikna etmek lâzımdı. Nitekim... (Isparta'dan örnek veriliyor)" (N.K., s.194).

II

"Millî teşkilatlanmanın oluşmaya başladığı günlerde adı geçen fırka yöneticileri, halkı böyle bir harekete girmekten veya bu hareketi desteklemekten menetmeye çalıştı. Onların gözünde bu hareket, İttihat ve Terakki'nin hâlâ bir uzantısı olup, memleketi çöküşe götüren çetecilik faâliyetinden başka bir şey değildi. Bu yüzden gelişmeye fırsat vermeden daha kuruluş arefesinde, halkı millî teşkilatlanmaya girmemeye, onlara karşı cephe almaya ikna etmek lazımdı... Nitekim... (Zonguldak havalisinden bir örnek ustaca monte ediliyor)" (A.S., s. 202-203).

I

"Savaş ortamının gereği olarak pek tabiîdir ki nüfus durumu sık sık farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden özellikle, Millî Mücâdele yıllarına âit nüfus bilgilerini ihtiyatla karşılamak lâzımdır. (Denizli ve kazalarından örnekler)" (N.K., s. 203 vd.).

II

"Savaş ortamının gereği olarak pek tabiidir ki nüfus durumu sık sık farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden özellikle, Millî Mücadele yıllarına ait nüfus bilgilerini ihtiyatla karşılamak lazımdır. (Zonguldak ve kazalarından örnekler)" (A.S., s. 205 vd.).

I

"Yukarıdan beri azınlıkların (her üç sancaktaki) demografig durumunu değerlendirdiğimizde; I. Dünya Savaşı başlangıcından itibaren bölgedeki azınlıkların mevcut varlıklarını korudukları, hatta Millî Mücâdele gibi fevkalâde bir dönemde dahi nüfuslarında önemli bir azalma görülmediği, Burdur gibi bazı yerlerde büyük nüfus çoğalmalarına rastlandığı gözlenmektedir. Demografig durumla ilgili bu gelişmeler, pek tabiidir ki, ekonomik ve sosyal şartlarla yakından ilgilidir."(N.K., S. 207).

II

"Yukarıdanberi verdiğimiz azınlıkların demografig durumunu değerlendirdiğimizde; I. Dünya Savaşı başlarından itibaren bölgedeki mevcut varlıklarını Bartın dışında korudukları, hatta Milli Mücadele gibi fevkalade bir dönemde Zonguldak ve Ereğli'deki nüfuslarını daha da arttırdıkları gözlenmektedir. Demografig durumla ilgili bu gelişmeler, pek tabiîdir ki, ekonomik ve sosyal şartlarla yakından ilgilidir."(A.S., s. 212).

Burada, bizim araştırma bölgemizle ilgili vardığımız bir sonuç, Zonguldak ve havâlisine ustaca monte ediliyor.

Sayfaları rasgele çevirmeye devam ediyoruz:

I

"Türk makamları azınlıklar konusunda bazı köklü tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. Bu tedbirlerden en sağlıklı olanı harp mıntıkasındaki Rum ve Ermeniler'in cephe haricindeki mıntıkalara sevk edilmeleri idi. Böyle bir tedbiri gerekli görenlerin başında 57. Tümen Komutanı Şefik Bey geliyordu. O, bu konuda... diyor."(N.K., s. 219).

II

"... Türk makamlarının azınlıklar konusunda daha köklü tedbirler almaya yöneltti. Bu tedbirlerin en uygun olanı da harp mıntıkasındaki Ermeni ve Rumların cephe haricine çıkarılmaları idi. Böyle bir tedbiri ilk gerekli görenlerin başında 57. Tümen Komutanı Şefik Bey geliyordu. Şefik Bey, bu konuda... demektedir."(A.S., s.218).

I

"Savaş yıllarında ve Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan otorite boşluğu yüzünden, bazı yerlerde olduğu gibi, Burdur ve havalisinde de yer yer çeteler türedi. Bunların arasında kendinden en çok bahsettiren "Kaz Ahmet Çetesi" idi. Konu ile ilgili tesbit edebildiğimiz vesikalar arasında 21.4.1919 tarihli bir yazışmada... dan bahsedilmesi, adı geçen çetenin muhtemelen Mart ve Nisan 1919'larda kurulmuş olabileceği kanâatini ortaya çıkarıyor."(N.K., s. 243).

II

"Savaş yıllarında ve Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan otorite boşluğu yüzünden, bazı yerlerde olduğu gibi, Zonguldak ve havalisinde de yer yer eşkiya türemiştir... en çok kendinden bahsettiren "Eğri Ahmet Çetesi" idi. Konu ile ilgili tesbit edebildiğimiz vesikalar arasında 25 Mart 1920 tarihli bir yazışmada.... den bahsedilmesi adı geçen çetenin daha önceki tarihlerde kurulmuş olabileceği kanaatini ortaya çıkarmaktadır."(A.S., s. 222-223).

I

"Eşkiyanın tenkili için bu şekilde çaba harcanırken, belki İstanbul Hükûmeti'nin tesiriyle, belki de korkudan dolayı, bazı Jandarma birlik komutanlarının Kaz Ahmet Çetesi'ni himaye ettiği belgeleriyle tesbit edildi. Bu cümleden olmak üzere... (Isparta'dan örnek veriliyor)...

Bu şekilde ..... Alay komutanı ..... Kaz Ahmet'in yakalanması için çok yönlü tedbirler almışsa da bahsi geçen çete, bölgedeki asayişi bozmağa devam etti."(N.K. s. 245).

II

"Eşkiyanın tenkili için bu şekilde çaba harcanırken, belki İstanbul Hükûmeti'nin tesiriyle, belki de korkudan dolayı, bazı jandarma birlik komutanlarının Eğri Ahmet Çetesi'ni himaye ettiği bugün belgelerle tesbit edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere... (Buraya Zonguldak havalisinden bir örnek yerleştiriliyor)...

Bu şekilde Eğri Ahmet'in yakalanması için çok yönlü tedbirler alınmışsa da, bahsi geçen çete, bölgedeki asayişi bozmağa devam etti."(A.S., s. 227-228).

I

"....Kuvâ-yı Milliye için yapılan yardımların kaynağının önemli bir bölümünü halkın bağışları oluşturmuştur. Öyle ki... (Burada Isparta'dan örnek veriliyor)" (N.K., s. 174)

II

"Kuva-yı Milliye için yapılan yardımların kaynağının önemli bir bölümünü halkın bağışları oluşturmuştur. Öyle ki... (Burada Zonguldak'tan bir örnek güzelce yerleştiriliyor)" (A.S., s. 310)

Bir kanaate varmak için bu kadar örneğin yeterli olduğunu düşünerek metin içinden örnek vermeyi burada kesiyor ve "SONUÇ"tan da Sayın Tekin'in verdiği örneklerden bazılarını atlayarak birkaç örnek sunmak istiyoruz:

I

"Araştırmamız boyunca da gayet açık olarak görüldüğü gibi, ...din adamlarının halk üzerinde fevkalâde nüfuzları vardı. Bunun yanında bu cemiyetlerin başarılı olmasında belediye başkanlarının, eşrafın... askeri şahıslarının rolü hiçbir zaman küçümsenemez. (N.K., s. 296).

II

"Araştırmamız boyunca da gayet açık olarak görüldüü gibi, ...din adamlarının halk üzerinde fevkalâde nüfuzları vardı. Bunun yanında bu cemiyetlerin başarılı olmasında belediye başkanlarının, eşrafın,... askerî şahısların rolü hiçbir zaman küçümsenemez."(A.S., s. 334).

I

"Araştırmamızda, bölgede teşekkül eden... millî kuvvetlerin .... olduğunu ortaya çıkardık. Pek tabiîdir ki, Kuvâ-yı Milliye yalnızca bunlardan ibaret değildir. Daha pek çok küçük çapta müfrezeler kurulmuştur. Bunlardan da yeri geldiğince bahsedildi."(N.K., s. 297-8).

II

"Araştırmamızda yörede teşekkül eden... milli kuvvetlerin ..... olduğunu ortaya çıkardık. Pek tabiidir ki; Kuva-yı Milliye yalnız bunlardan ibaret değildir. Daha pekçok küçük çapta müfrezeler kurulmuştur. Bunlardan da yeri geldiğince bahsedildi."(A.S., s. 334-5).

I

"Milli Kuvvetler veya daha geniş anlamıyla milli teşkilatlar bu şartlar içinde Yunanlar'la mücadele

ederken zaman zaman bazı iç problemlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. Bu problemlerin başında, azınlıkların tutum ve davranışları geliyordu."(N.K., s. 299).

II

"Milli kuvvetler veya daha geniş anlamıyla millî teşkilâtlar yörede itilaf güçlerine karşı mücadele ederken zaman zaman bazı iç problemlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. Bu problemlerin başında, azınlıkların tutum ve davranışları geliyordu."(A.S., s. 335).

Ve geliyoruz son sözlere:

I

"Son söz olarak diyebiliriz ki, Millî Mücâdele'nin vücud bulması ve başarıya ulaşmasında Denizli, Isparta ve Burdur sancaklarının fevkalâde hizmeti olmuştur."(N.K., s. 301).

II

"Son söz olarak diyebiliriz ki, Milli Mücadele'nin vücut bulması ve başarıya ulaşmasında yurdun diğer yöreleri gibi Zonguldak ve havalisinin de fevkalâde hizmeti olmuştur." (A.S., s. 337).

Görüleceği üzere, Sayın Sarıkoyuncu, "İçindekiler" kısmından "Sonuç"un son cümlesine kadar bizim tezimizden usulüne uymayan bir şekilde iktibaslar yani intihaller yapmıştır. Ancak kendi yaptığı bu işi izah edebilmek için ilk iş olarak, tezini hazırlarken elinin altından hiç eksik etmediği bir çalışmayı yani bizim tezimizi karalama yoluna gitmiştir. 433 sayfalık çalışmamızda ancak dört sayfayı işgal eden "Kuvâ-yı Milliye'nin Karakteri" başlığıyla bir konu işledik. Sayın Sarıkoyuncu burada geçen bazı ifadelerle Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilali* adlı eseri arasında bir benzerlik kurmaya çalışmıştır. Dikkatle bakılırsa bu konunun ilk sayfasından itibaren üç sayfada da Sabahattin Selek kaynak gösterilmiş ve dipnotta gösterilmeyen yerlerde ise paragraf başlarında "Sabahattin Selek'in de dediği gibi" ifadeleri kullanılmıştır. Yani biz burada Sayın Selek'ten istifade ettiğimizi tebârüz ettirdik. Eğer bizim hırsızlık gibi bir niyetimiz olsa idi, tezimizi hazırlarken "içindekiler" kısmından yani plandan "Sonuç"una kadar "bize âit bir şey çıksın" diye bir endişeye sahip olmaz ve sayın Sarıkoyuncu'nun yaptığı gibi, bizden önce bu alanda yapılmış bir tezle "metodolojik bütünlük" sağlamayı tercih ederdik. Her ilmî çalışmada olduğu gibi, şüphesiz bizim söz konusu nâçizâne çalışmamızda da bazı eksikler olabilir. Eksiksiz, mükemmel olduğunu kesinlikle iddia etmiyoruz. Fakat eksikleriyle beraber ama "kendimize ait" bir çalışma olduğunu üzerine basarak söylüyoruz, her yerde her zaman da söyleriz. Zaten söz konusu çalışma tamamlandığı ve arkasından yayınlandığı vakit, değerli hocalarımız tarafından Sarıkoyuncu da dahil zaman zaman başkalarına tavsiye edilmiş ve hatta kamuoyunda da müsbet yankılar uyandırmış idi.[7]

Sayın Sarıkoyuncu, sözkonusu intihâli kendince îzah ederken ikinci bir yol olarak te'vili seçerek, iktibas edilen cümlelerin arkasından gelen ve bölgeye has örnek mahiyetinde ve birbirine benzemeyen cümleleri delil gösteriyor (TB., s. 57). Böyle bir mantığı anlamak mümkün değil. Çünkü biz burada birbirine benzemeyen örnek veya cümleler üzerinde durmuyoruz. Zaten farklı iki bölgeyi araştıran çalışmalarda, örneklerde intihal olması mümkün değildir. Örneklere geçişi sağlayan bağlayıcı cümleler veya hipotez ve sonuç ifadelerinde görülen benzerlikler neyin nesidir? Acaba bir tesadüften mi ibarettir?

Sayın Doç. Dr. Sarıkoyuncu, bu duruma asla "intihal" demiyor. "İntihalden daha çok bir etkilenme, örnek alınma" olarak izah ediyor. Halbuki bizim bildiğimiz "etkilenme" veya "örnek alınma"nın bir usûlü âdâbı olmalıdır. Yoksa, Arapça kökenli olan "intihal", "etkilenme" olarak Türkçeleştirildi mi? Araştırma metodlarından olarak yukarıdaki "metodolojik bütünlük" gibi, geliştirilen yeni bir kavram mı? Doğrusu biz bunları bilmiyorduk. Sarıkoyuncu arkadaşımız, "Tenkidin ve Böylesi!" başlıklı cevabî yazısında, bir taraftan çalışmamızı karalarken bir taraftan da: "İşin başında bir mübtedi olarak sözkonusu çalışmasını yer yer örnek almamız dolayısıyla meslektaşım Köstüklü'ye şifahî olarak sunduğumuz şükranlarımızı yineliyoruz" diyor (TB., s. 57).

Şahsî konulara taâlluk ettiği için kesinlikle burada mevzû-i bahs etmek istemezdik, ama Sayın Sarıkoyuncu açıkladığı için söylemek mecburiyetindeyiz: Doğrudur, sayın arkadaşımız "İntihalin Böylesi!." adlı tenkid yazısını okuduktan sonra bizi telefonla arayarak (5 Eylül olacak) örnek alması dolayısıyla şükranlarını sunmuş, ancak "yaptığı şeyin yanlış olduğunu bilmediğini, işin ciddiyetini şimdi anladığını" da sözlerine eklemiştir. Biz de kendisine bu dediklerini yazıya dökmesini söyledik. Hatta bu arada, bu tür intihal hadiselerinin tazminat davalarına konu olduğunu da kendisine hatırlattık. Tabii bu bir telefon konuşması olduğu için delili yok. Kendisi böyle bir konuşmanın olmadığını da söyleyebilir. Faydalanılan bir eserin sahibine karşı şükran duygularının ifadesinin yolu bu değildir. İlimde şükran tarzı, faydalanılan eserden usûlüne göre faydalanmaktan geçer.

Sayın Sarıkoyuncu, tezinin bizim tezimizle bu derece benzerliğini savunurken, aşağı-yukarı 2,5 sene ara ile her ikimizin jürisinde bulunan ve her iki tezin yayınlanmasında rapor veren ortak hocaların kararlarını da yaptığı işin haklılığına delil göstermekten çekinmiyor. Söz konusu otoriteler, bizim de her zaman saygı duyduğumuz ve fikirlerinden istifade ettiğimiz değerli ilim adamlarıdır. Fakat şu da bir gerçektir ki, Türkiye şartlarında oldukça bir yükün altında bulunan bir ilim adamından 2,5 sene önce okuduğu bir tezi detaylarına kadar aynen hatırlaması beklenemez. Kaldı ki bu yıllarda her iki tez arasında söz konusu ilim dalında ve benzer konularda pek çok tez de gelip geçmiştir. Dolayısıyla bu işin yani intihâlin muhâtabı tezi hazırlayan ve ona adını koyan kişinin bizâtihi kendisidir.

Yine sayın Sarıkoyuncu cevabî yazısında söz konusu çalışmasını doçentlik jürisine sunmadığını söy-

lüyor. Doğrudur, sunmamış da olabilir. Zaten bu nokta bizi de ilgilendirmiyor. Ancak bizi ilgilendiren yönü ile şu hususu da belirtmekten geçmeyeceğiz; jüriye sunmuş olabileceği yayınlanmış bazı makalelerinde de yine bizim çalışmamızdan intihaller vardır. Eğer gerekirse bu hususu da ayrıntılarıyla ortaya koyabiliriz. Ama gerekli görmüyoruz.

Biz, "etkilenme"nin veya "metodolojik bütünlük"ün Sonuç'un son cümlesinde bittiğini sanıyorduk, kitabın kapağını kapatınca yanıldığımızı anladık. Meğerse "metodolojik bütünlük" kitabın arka kapağında da devam ediyormuş. İşte ispatı:[8]

I

"Bilindiği üzere, Millî Mücâdele, Türk milletinin varlığını ve istiklâlini korumak için en son imkânlarını seferber ettiği fevkalâde bir dönemi ihtiva eder...

Bu eserde, Denizli, Isparta ve Burdur sancaklarının Millî Mücâdele'deki yeri, arşiv belgelerine ve kaynaklara dayanılarak ilk kez ortaya çıkarılmaktadır."(N.K., arka kapak yazısı).

II

"Bilindiği üzere, Millî Mücâdele, Türk ulusunun varlığını ve bağımsızlığını korumak için maddi-manevi bütün olanaklarını seferber ettiği fevkalâde önemli bir dönemi içerir...

İşte bu eserde, Zonguldak ve havalisinin Milli Mücadele'deki yeri arşiv belgelerine de dayanılarak ilk kez ortaya çıkarılmaktadır."(A.S., arka kapak yazısı).

Sayın Sarıkoyuncu, bütün bu gerçekler karşısında: "bunlar eserlerin özünü değiştirecek boyutta değildir. Olmasıyla bir şey katan, olmamasıyla da bir şey kaybettiren yönleri yoktur" diyebilmektedir (TB., s. 57). Doğrudur, biz bir şey söylemiyoruz. Bu sözleri ve yukarıda sıkça geçen "intihâl", "metodolojik bütünlük" ve "etkilenme" kavramlarını, yeri geldiği vakit yalnızca bir cümle için saatlerce düşünen ve tâbir yerinde ise çileli bir yolun yolcusu olan ehl-i kalem'in takdirine sunuyoruz. ■

1- Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*. Kültür Bakanlığı yay., Kaynak Eserler Dizisi 57, Ankara 1992.

2- Nuri Köstüklü, *Millî Mücâdele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı yay., Kaynak Eserler Dizisi 49, Ankara 1990.

3- Bundan sonra bu yazıya yapılan atıflarda "TB" kısaltması kullanıldı.

4- Bizim tezimizin savunulduğu ve kabul edildiği Tarih: 20.06.1988; Ali Sarıkoyuncu'nun tezinin kabul tarihi: 22.11.1990'dır.

5- Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.
İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi Urfa*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1992.

6- Tekrar olmasın diye M.Tekin'in verdiği örnekleri burada vermedik.

7- Meselâ, bizim çalışmamızı konu edinen iki ilmî köşeyazısı için bkz.; Dr. Agâh Oktay Güner, "Yakın Tarih Bilinmeden", *Tercüman* gaz., 14 Ağustos 1991; Prof. Dr. Mim Kemal Öke, "Kuvâ-yı Milliye, Kuvâ-yı Maliye", *Türkiye* gaz., 21 Ağustos 1991.

8- Kitabı tanıtan arka kapak yazısının, yazarına yazdırılması teâmüldendir.
Sarıkoyuncu, kitabının bibliyografyasında bizim kitabımızı (1990) göstermesine rağmen, metin içinde genel konularda üç yerde bize atıfta bulunmuş, ancak gösterilen sayfa numaraları kitaba değil, tezimizin yayınlanmamış nüshasına (1988) aittir.

BİR SUÇLAMA - BİR SAVUNMA İÇİN BİR AÇIKLAMA

PROF. DR. NEJAT KAYMAZ

Toplumsal Tarih dergisinin 8. (Ağustos 1994) sayısında yayınlanan (s. 60-62) Mehmet Tekin imzalı ve "İntihalin Böylesi" adlı bir yazı ile derginin 11. (Kasım 1994) sayısında çıkan (s. 55-57) Ali Sarıkoyuncu imzalı ve "Tenkidin de Böylesi" adlı yanıtta, adım doğrudan doğruya verilmemekle birlikte, dolaylı biçimde beni de ilgilendiren bir noktaya değinildiğinden, bir açıklama yapmak gereği duydum.

Kim olduğunu bilmediğim, bir akademisyen olarak kendisini tanımadığım birinci yazar, söz konusu yazısıyla, doçentlik sınavında jüri üyesi olarak bulunduğum ikinci yazarı, *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi* adını taşıyan ve 1992 tarihinde Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan doktora tezinde, Nuri Köstüklü adlı bir başkasının *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları* adıyla, aynı bakanlık yayını olarak, iki yıl önce basılmış doktora tezinden, "intihalçalma" nitelikli aktarmalar yapma yoluyla, bir "sahtekârlık, bir ahlâksızlık, dahası hırsızlık, ...'emek' sömürüsü" anlamına gelen bir davranışta bulunduğunu söyleyerek, her iki kitaptan, birbirinin benzeri olan bir dizi pasaj ve parça sıralamaktadır. Mehmet Tekin, bunu yaparken, yazısının başlangıcını oluşturan ilk sütunda, "her iki çalışma, bir danışmanın nezaretinde hazırlan-

mış -çünkü işin kuralı öyle- ve tabii olarak adaylara, akademik alanda yükselme imkânı sağlanmıştır. Her iki adayın, (Doçent) olmaya niyetlendiği vakitlerde, yayın dosyalarına söz konusu çalışmaları koyması da normal. Her iki aday, halen (Doçent) olduğuna göre, demek her şey iyi gitmiş, işler 'mutlu son'la bağlanmıştır. Her şey iyi de ortada, ...sayın Sarıkoyuncu'nun, Köstüklü'nün çalışmasını, hani derler ya, babasının malı gibi götürmesi var!" değerlendirmesini yapmakta ve bunun ardından, "Adaya (Doçent) ünvanını veren YÖK, bu meseleyi nasıl sindirecek, nihayet, adaya avuç dolusu telif ücreti veren Bakanlık, bu işi nasıl açıklayacaktır?" biçimindeki, *ibbar* kokan bir soruyla ilgili makamların dikkatin çekmeyi denemekte, yazısını bitirirkense, "Sahi, bu işe, Sarıkoyuncu'yu (Doçent)liğe lâyık gören jüri üyeleri ne diyecektir? Merak bu ya?.." sorusunu yöneltip, muhatabına acımasızca attığı çamurdan, onu doçentliğe yükselttikleri işin kendilerine çok içerlediği anlaşılan jüri üyelerine de sıçratmaya çalışmaktadır.

Kitabından parçalar çalındığı söylenen kişi, bir yerde, sessiz ve ilgisizce (?!) dururken, başka bir kişinin, ağır bir üslûpla suçlama yazısı yazarak onun hakkını aramaya kalkışması, bir başka deyişle, vekâlet ya da taşeronluk denebilecek bir rol üstlenmesi şaşırtıcı bir durumdur...Öyle ki, aklına, ister istemez, "acaba, asıl yazarın kendi hakkını savunacak kadar aklı ve kalemi mi yoktur? Yoksa, yüreği mi yetersizdir?" sorusu takılan insan, olayın ardında, yazarı aşan ve başkasını görevlendiren birilerinin (?!) bulunabileceği kuşkusuna düşüyor, işi doğrusunu öğrenmek istiyor. "Merak bu ya?"..

Taşeron ya da militan bir yazarın saldırgan söylemlerini, Ali Sarıkoyuncu'nun, "tenkit" gözüyle bakarak hafifletmek, Nuri Köstüklü'nün başkalarından yaptığı benzer aktarma örneklerini göstererek dengelemek ve genelde, karşı saldırıdan çok, ılımlı ve saygılı bir biçem içinde, savunma nitelikli anlatımlar kullanarak yanıtlamak yolunu seçtiği görülmektedir. Durum böyle olunca, Sarıkoyuncu'yu sorgulamak kadar, ayrıca savunmanın da gereği yoktur, kuşkusuz. Ancak, bu durum, benim, konuyla ilgili olarak, genel görüşlerimi belirtmeme de engel değildir.

Mehmet Tekin adlı kişinin, Ali Sarıkoyuncu'ya yönelik olarak, yüksek dozlu suçlamalarda malzeme olarak kullandığı durum, akademik kariyere ayak atan pek çok kişinin ilk bilimsel çalışmalarında neredeyse ayrımsız olarak rastlanabilecek olan bir acemilik endikasyonudur. Bu ve benzeri durumların olmaması, genellikle genç yaşta bulunan deneyimsiz kişinin kendi sağduyusu ve algı yeteneği dışında, danışmanın olan deneyimli akademisyenin ilgisine ve dikkatine bağlı kalır. Danışmanın ilgisizliği ve dikkatsizliği ya da, daha kötüsü, umursamazlığı ve bilgisizliği sonucu olarak yer alan kusurlar, bilim jürisinde görevlendirilen üç ya da beş öğretim üyesince görülüp belirlenir ve gereği yerine getirilir. Onlar da atlamışsa, yapıtı basmayı üstlenen kurumun yayın işiyle ilgili birimi ya da kurulu ve onun inceleyip rapor vermekle görevlendirdiği uzman kişi vardır. Yanlışlıklar, eksiklikler ya da -varsa- "aşırmalar", Köstüklü ve Sarıkoyuncu gibi, doktoralarını, aynı üniversite biriminin öğrencileri olarak, aynı kişilerin ya danışman, ya jüri üyesi sıfatıyla yönetme, yönlendirme ve değerlendirme sürecinde yapmış, sonra da kitaplarını aynı bakanlığın yayınları arasında bastırma olanağı bulmuş kimselerin yapıtları için söz konusu ise, sorumluluğun, gerçek sahiplerini görmezlikten gelerek, iki yapıtı bir arada görmek ve karşılaştırmak şansını bile bulamamış olanlara (Sarıkoyuncu'nun doçentlik jürisine) yüklenmesine kalkışmak, eğer şaşkınlık değilse, mantık ve insaf dışı, amaçlı bir davranıştır. Kaldı ki, Ali Sarıkoyuncu'nun yanıt yazısında belirtildiği ve benim doçentlik jüri üyesi olarak yazdığım 28 Eylül 1992 tarihli kişisel raporumda (bkz.aş.) görülebileceği gibi, "yayın dosyasına söz konusu çalışma konmuş değildi" ve -sanırım- "normal" olan da buydu.*

Mehmet Tekin adlı yazar Ali Sarıkoyuncu'yu Nuri Köstüklü'nün doktora tezinden pasajlar "intihal" etmiş olmakla suçlarken, Sarıkoyuncu kendini şu biçimde savunmaktadır: "Pasajlar halinde alınan kısımlar, bir bütünlük içinde karşılaştırıldığında intihalden daha çok bir etkilenmenin, örnek alınmanın söz konusu olduğu görülecektir. İşin başında bir müptedi olarak söz konusu çalışmasını yer yer örnek almamız dolayısıyla meslektaşım Köstüklü'ye şifahi olarak sunduğumuz şükranlarımızı yineliyoruz. Bunda daha önce de ifade edildiği üzere birbirleriyle, işbirliği yapan danışman hocalarımızın bizleri yönlendirmelerinin de etkisi vardır. Bununla birlikte bunlar eserin özünü değiştirecek boyutta değildir. Olmasıyla bir şey katan, olmamasıyla da bir şey kaybettiren yönleri yoktur. Nitekim meslektaşım Köstüklü'nün doktora jürisinde bulunan danışmanımdan başka bir diğer hoca da her ikimizin jürisinde bulunmuştur. Bu arada her iki eser de basılmak üzere Kültür Bakanlığına sunulmuş, her ikisi için de aynı hocanın olumlu raporu ile önerilmiş, birisi 1990, diğeri de 1992'de yayınlanmıştır. Her iki eser, birbirinin aynı olsaydı -bölgeler ayrı olması dolayısıyla bu olanaksız- hiç kuşkusuz herkesten önce danışmanım dahil söz konusu saygıdeğer, sahalarında otorite olan bilim adamlarınca müdahale edilirdi. Bu kişiler görevleri gereği her iki çalışmayı baştan sona okumuşlar, incelemişlerdir."

Öncelikle şunu belirtmeliyim ki, Sarıkoyuncu'nun itiraf, teşekkür, saygı, övgü söylemleri bir yana, burada, "Pasajlar halinde alınan kısımlar... eserin özünü değiştirecek boyutta değildir. Olmasıyla bir şey katan, olmamasıyla da bir şey kaybettiren yönleri yoktur." derken yerden göğe dek haklıdır. Gerçekten, kendisinin de teslim ettiği gibi, "müptedi" oluşunun ve danışman yönlendirmesinin sonucu olarak aktardığı pasajlar, öyle sıradan, öyle genel, öyle önemsiz şeylerle ilgilidir ve içerik açısından özgünlük kavramına o denli uzaktırlar ki, ne Köstüklü'nün yapıtında bulunmakla bilim adına bir katkı değeri taşımakta, ne de oradan Sarıkoyunlu'nun kitabına aktarılmış olmakla, herhangi bir kazanca neden olduğu anlamına gelmektedir. Danışman, jüri üyesi, raportör olan "otorite hocalar" görselerdi (!) ne yaparlardı, bilemem; ama, benim, alanın *nâçiz* bir ilgilisi olarak, düşüncem budur... Ne var ki, gene de, ben, Sarıkoyuncu'nun kendi algısı ve inisiyatifiyle böyle bir şeyi yapmama yolunu seçmiş olup, kara çalıcıların hedefi olmaktan tümüyle uzak kalmış bulunmasını dilerdim...

"Milli Mücalede"nin, yani Kurtuluş Savaşı'nın dış güçlere karşı yapılan evresinin bir yönüyle ilgili olarak, benzer nitelikli konularda yaptırılan iki doktora tezinin yönetilmesi ve gerek sınav, gerek basım dolayısıyla in-

celenmesi bağlamında, "sahalarında otorite olan bilim adamları"ndan söz edilmesi beni, ister istemez, nostalji ve üzüntünün içiçe olduğu birtakım olayları anımsaya, YÖK olgusu ile başlayan ve süregelip süregiden "Evren"sel akademik konjonktürü (!) gözümün önünden geçirmeye itti. Anılara dalmayla karışık bir düşünme sürecinde de, çağrışım ve çatışkılar vargelinin neden olduğu karmaşa arasında, usum, özellikle ve direncle somutlaşan iki kuruluşa ve iki akıma gene takıldı kaldı. Kuruluşlardan biri, rahmetli Prof. Afet İnan'ın girişimleriyle, ilk ve tek olarak, 1974'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulan "Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi Tarihi Kürsüsü", öteki uzun yıllar önce, 1943'de, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu bir sırada, o günün anlayışına uygun işlev görmek üzere, gene Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bir parçası olarak oluşturulmuş bulunan "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü", akımlarsa "Atatürkçülük" ve -onu kalıplaştırmış olanların, artık kalplaştırma amacıyla kullandıkları- "Türk-İslâm Sentezi"dir.

12 Eylül darbesinin akademik yaşama düşen payını simgeleyen YÖK'ün ortaya çıkmasıyla birlikte, nitelikleri değişik olsa da, bir yerde aynı doğrultuda etkinlik gösteren iki kuruluşun ikincisi (Enstitü), birincinin (Kürsü) güdük ve işlevsiz duruma getirilmesi için gösterilen bir özel çabaya koşut ve eşzamanlı bir yapay geliştirme işleminden geçirildi. Özde birbirine karşıt olan iki akımınsa, önceki (Atatürkçülük) yafta ve slogan, sonraki (Türk-İslâm Sentezi) içerik ve amaç olarak kullanılmak suretiyle, tek üniformaya dönüştürülüp, ikinci kuruluşa giydirilmesi öngörüldü. Afet İnan'dan sonra, birine başkan, ötekine müdür olarak yönetimlerini üstlendiğim iki kuruluşun ilkine, YÖK'le birlikte, genellikle bilgim ve inisiyatifim dışında, adının değiştirilmesi (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı), lisans düzeyinde "seçmeli" dersler verme ve sınavını yapma dışında, tüm öğretim-eğitim görevlerinin ve akademik etkinliklerin önünün tıkanması, DTCF öğrencilerine "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" dersi okutmaktan bile yoksun bırakılması, zaman zaman "sentezci-mason" takımından Atatürkçü(!) gözdelerin başkanlığa getirilmesi, öğretim görevlisi kadrolarının kafadar olduğu sanılan gençlerle doldurulması, tepeden inme biçimde dışarıdan gerici öğretim üyesi atanması, duruma göre, mevcut öğretim elemanlarından kimisinin itilip kakılarak cezalandırılması, kimisinin korunup kollanarak ve kullanılarak ödüllendirilmesi gibi, karıştırma ve yozlaştırma sağlayıcı kural dışı, keyfi işlemler uygulanırken, zengin arşivi, kitaplığı, gazete-dergi, fotoğraf, pul koleksiyonları, orijinal müze malzemesi ve banka hesabı ile birlikte el konup, çarçabuk Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne bağlanan ve öngörülen işlev ve misyonun yerine getirilmesine elverecek ölçüde geniş kadrolar, yetkiler ve olanaklarla donatılmış bulunan ikinciye, müdüründen araştırma görevlisine, memurundan öğrencisine değin, tıka basa ülkücü-tarikatçı-mason-oportünist takımından bir "Sentez" kadrosu yerleştirildi. Akademik kadrolara alınan *özellikli* kişiler yanında, öğrenci olarak, genç-yaşlı bir alay subay ve polis, çoğu Yükseköğretim kurumlarında görevli çok sayıda bürokrat ve değişik Yükseköğretim dallarından (!?) mezun bir *şâkirdân* kalabalığı, -doğal koşullarda ve ciddi bir akademik kurumda rüyasında göremeyeceği kolaylıkla- lisans-üstü öğretimden geçerek (!), master ya da doktora derecesi kazandı. İşlem usulsüzlükleri bir yana, sahte belgelerle sınav geçirme, akademik unvan armağan etme iddiaları ayyuka çıkıp da, o, bir zamanların gerçekten "Türk Devrimi" öğretimi ve araştırması yapılmasına hizmet gibi soylu bir misyon yerine getirmiş gösterişsiz ve saygın kuruluşu, yeni yapısı ve kimliğiyle dayanılmaz kokular saçan bir odak olarak, gazetelerde sürmanşete çıkınca, soruşturma ve dava açılmak zorunluğu duyuldu. Ne var ki, Ağırceza'da görülen dava, dört kez bilirkişi değişikliği istemi ve bunun uygun görülmesi gibi bir işlem sürecinden geçtikten sonra, beklendiği gibi (!), birinci derece sorumlu sanıkların tümünün aklanmasıyla sonuçlandı.

O gün bu gündür, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü rektörlüğün ve YÖK'ün başını ağrıtan bir konu oluşturmaktan çıkmış gibidir. Ancak, bu TİTE'nin, gerçekten mi, yoksa şu ak pak olmuş sorumlular gibi mi temizlendiği anlamına gelebilir? Kuruluşta her şey eski tas eski hamam değil midir? Aklanma, bir külleme, bir örtbas etme durumundan başka bir şeye yaramış mıdır? Değişmiş olan nedir? Gözdelerin atandığı yüksek düzeyli kadroların, usulsüz biçimde, üzerlerinde oturanlarla birlikte istenen fakültelere transferleri, alt düzeydeki kadroları dolduran ülkücü-tarikatçı genç takımın, master ya da doktora dereceleriyle başgöz edildikten sonra, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" derslerini okutmak üzere, çeşitli üniversite ve fakültelere birer ikişer dağıtılmış olması, belgelerin şu ya da bu biçimde yok edildiği, kitapların yağmalandığı ya da yitirildiği, müze malzemelerinin sırra kadem bastığı gibi söylentilerin basında yer alması üzerine, inceleme ve sayım yapılacağı masalıyla, çalışmak isteyenler atlatılarak, kapatılan arşivin ve kitaplığın altı yıldır, belgeleri okumayı bile beceremeyecek yetersizlerin eline bırakılıp, kilitli tutulması, müdürlükle müdür yardımcılığında, ülkücü ve tarikatçı olan eskilerin yerine, alanın onlar kadar yabancısı olmasa da, ancak aynı oranda bilgilisi(!) olan iki masonun demirbaş durumuna getirilmiş olması, bunlardan birinin eşi olan eski bir bakan kızının, özel koşullarla ve özel jüriyle yapılan bir sınav sonucunda, yardımcı doçentlik kadrosuna yerleştirilmesi, kuruluşun, yargıdan yakalarını kolayca sıyırmayı başaran ve temize çıkan kadro gibi temizlenmiş bulunduğu anlamına gelir mi?.

Deşildikçe altından çok şey çıkacak bu yönünü şimdilik bir yana bırakarak, açıklama yazısı yazmak gereği duyduğum olay dolayısıyla söz konusu olan "otorite hocalar" bağlamında, aynı kuruluşun nasıl bir görüntü ve fikir verdiği hususuna, kimi sorularla dikkat çekmek isterim. Gerçekten, neredeyse oniki yıldır lisans-üstü öğretimi yapılan TİTE'de, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine ders veren, tez danışmanlığı ya da jüri üyeliği görevleri üstlenen bir "alanın uzamanı(!) öğretim üyeleri" sorunu var.

Yukarıda değinildiği gibi, her meslekten ve her yaştan yüzlerce öğrenciye, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" alanında lisans-üstü ders okutan, tez danışmanlığı, sınav jürisi üyeliği yapan "uzmanlar" kimlerdir? Acaba, bunlar, Ağırceza'da aklanmadan önce, adları basında sık sık yer alan ve her birinin 20, 30, 40 ve daha fazla tez danışmanlığı üstlendiği söylenen *ünlü* kişiler midir? Yoksa, lisans düzeyinde öğrenimi olmayanlara bile lisans-üstü öğretim yaptırıp, diploma verilmesini

sağladıkları dedikodusunun yöneltildiği *aklanmış* (!) kimseler midir? Bunlar, enstitünün adına ve işlevine uygun olmadığı bilinmesi gereken konuları seçip, tez yapturan ya da içinde sık sık Allah'ın, Peygamber'in anıldığı ve her anılışta "(C. C.)", "(S. A. S.)" gibi dua ya da yüceltme amaçlı dinsel söylem kısaltmalarının kullanıldığı tezleri inceleyerek, bilimsel (!) kanılarını olumlu raporlariyla belirleyen *uygar* (!) akademisyenler olabilir mi?.

Denebilir ki, gerçek çalışma alanları Genel Türk Tarihi, Orta Asya Türk Tarihi, Ortaçağ -Türk ya da İslâm- Tarihi, Yeniçağ -Osmanlı- Tarihi, Moğol Tarihi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler vb. olan kişiler, enstitü müdürlüğüne, müdür yardımcılığına ya da yönetim kadrosuna getirilmeye uygun görüldüğüne göre, neden bunlar "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" alanının uzmanı sayılmasın da, bu alandaki lisans-üstü öğretim, danışmanlık, jüri üyeliği görevleri için, kılı kırk yararak, özel nitelikler taşıyanlar aransın?.

Zaten bu anlayışla davranılmıştır!...

Mehmet Tekin adlı kişinin "intihal" ile suçladığı Ali Sarıkoyuncu, doktora tezini, tıpkı kitabından kimi "önemsiz aktarmalar" da bulunduğu Nuri Köstüklü gibi, yukarıda betimlenen akademik (!) ortamda, genel nitelikleriyle tanıtılmaya çalışılan bilim (!) kadrosunun yönetimi ve kılavuzluğu altında, Köstüklü'nün ardından, benzer bir konuda hazırlamış ve Köstüklü'nünkinden sonra kitap halinde bastırmıştır. Doktora derecesini aldıktan sonraysa, görünüşe göre, çalışmalarını kendi başına yapmıştır. Doçentlik sınavında, genel alışkıya uygun olarak, dosyasına, master ve doktora tezlerinden çıkarılmış kimi parçaları makale biçimine dönüştürüp koymuş olduğu görülmekle birlikte, sonuç olarak, jürice salt doktora sonrası çalışmaları değerlendirilmiş ve unvan, bunlar göz önünde tutularak verilmiştir.

Kısacası, doktora evresinin günahı-sevabı, öncelikle, bağrında "Sentez" yaftasını taşıyan Yükseköğretim Kurumunun (TİTE'nin) üstünde ve onun yönetim, öğretim ve incelemeden sorumlu "uzman (!) Kadrosu"nun omuzlarındadır. O çevreyle ilişkisi kesildikten sonra yaptığı bağımsız çalışmalarla doçent olmayı başardığına göre, Ali Sarıkoyuncu'nun, deneyimsizlik döneminin yanlışında, ne denli kişisel payı bulunduğu bile konu dışı kalabilir.

Öyle sanıyorum ki, Ali Sarıkoyuncu'ya karşı, bilimsel açıdan önem taşımayan bir durum için, bu denli ağır bir suçlama, böylesine şiddetli bir saldırı ve hele, içinde benim de bulunduğum doçentlik jürisine çamur bulaştırma çabası, olaydaki gerçek sorumluluğun nerede olduğunun duyumsanması, bundan kurtulmaya çalışılması ve bir de, Sarıkoyuncu'nun çevreden kopmuş, davadan ayrılmış bir kişi olduğu kanısına varılmış bulunmasıyla ilgilidir... ■

* Gerçekten, doktora tezinin de, doktora derecesini almadan önceki çalışmaların da doçentlik sınavı sırasında yayın dosyasına konması, konmuşsa bile bunların değerlendirilmesi doğru değildir. Oysa, doktora tezinin yanında, ayrıca, ondan, hatta master tezinden çıkarılmış kimi parçaların, yeni çalışmalarmışcasına, makaleler biçiminde bastırılmak ya da *resmi üstyazılar* (!) ekinde, basılma izni alınmış olarak gösterilmek suretiyle, dosyaya konması, bunların jürilerce değerlendirilmesi, hatta salt bunlarla doçentlik sınavının kotarılması, günümüz akademik sendromunun "normal" yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Mehmet Tekin'in ve öteki meraklıların dikkatine:

BİLİMSEL İNCELEME RAPORU:

Doçent adayı Dr. Ali Sarıkoyuncu'nun dokuzu yayınlanmış, sekizininse yayınlanması için çeşitli dergilerin yönetimlerince karar verilmiş (bu sonuçların birkaçının da şu anda yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır) onyedi adet makalesi incelenmiş ve aşağıdaki hususlar saptanmıştır:

1- Söz konusu onyedi makalenin iki tanesi ("Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Hizmetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 31/Ağustos 1991, s. 31-47 ve "Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Hayatı, Siyasi Fikir ve Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni* Sayı: 32/Şubat 1992, s. 81-99), adayın "Özgeçmiş"inden anlaşıldığına göre, 1985 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı Yüksek Lisans tezinden, yedi tanesi ise (ki, bunlar basılmış ya da daktilo halinde olup, tümü aşağı yukarı 150 sahife kadardır), 1990 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde yaptığı "Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi" adlı doktora tezinden alınmış ve belki eklemeler yapılmak ve düzeltilmek suretiyle,basıma hazırlanmış çalışmalardır. Bunların tümü, özellikle de orijinal belge ve kaynakça yönünden doyurucu sayılabilecek olan ikinci gruptakiler bilimsel katkı niteliği taşıyan çalışmalardır.

2- Adayın doktoradan sonra yaptığı, dolayısıyla salt doçentlik çalışması olarak kabul edilebilecek sekiz makalesi var demektir, ki bunların sayfa tutarı 175 kadardır. Bu sekiz makalenin -toplam sayfa sayısının üçte ikisine yakın bir bölümünü oluşturan— dördü ("Sakarya Muharebesi Sırasında Düşman Propagandasına ve Karşı Propagandaya Örnek Üç Belge", 9 sayfa; "Milli Mücadele'de Söğüt", 35 sayfa; "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi", 52 sayfa; "İlk Diyanet İşleri Başkanı M. Rıfat Efendi (Börekçi)nin Milli Mücadele'deki Yeri", 13 sayfa), adayın, doçentlik sınavı bakımından öncelikle göz önünde tutulacak ve değerlendirilebilecek nitelikte olan birincil öneme sahip çalışmalarıdır. Bu dört makale, çoğunlukla ATESE Arşivi'nden orijinal belgeler kullanılarak ve birinci ve ikinci elden öteki kaynaklara dayanılarak, araştırma yöntemine oldukça uygun biçimde hazırlanmıştır. Küçük bir kasabadaki Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesini ve çalışmalarını ayrıntılarıyla gözler önüne seren ikinci makale ile her biri bir önemli merkezde, iki yurtsever din adamının Kurtuluş Savaşı'nda oynadıkları önemli rolleri anlatan üçüncü ve dördüncü makaleler özellikle ilgi çekicidir. Bunların her üçünün de bilimsel katkı değeri taşıdıkları kuşkusuzdur. Bunlar dışında kalan ve tümü söz konusu sayfa sayısının üçte birini biraz aşan öteki dört makale ("Dârül-fünun'un Tarihsel Gelişimi I+II", 9+12 sayfa; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışında Misyonerlik Faaliyetleri", 29 sayfa; "Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu (1793-1821)", 17 sayfa), gene bilimsel yönteme uygun yapılmış, güvenilir, kaynakçalara dayalı, yararlı çalışmalar olmakla birlikte, belgesel olmaktan çok, derleme niteliği taşıyan çalışmalardır. Dolayısıyla, doçentlik için değerlendirme söz konusu olunca, ikincil öneme sahiptirler.

3- Doçent adayının, çalışmalarındaki nesnelliğin ve bilimsel katkı niteliğinin başlıca öğesini oluşturan belgeleri, yerli yerinde ve olumlu biçimde kullanıp değerlendirdiği söylenebilir. Kimi başka araştırmacıların da yaptığı gibi, belgelerin anlaşılması için, kısmi sadeleştirme yerine, olduğu gibi bugünkü yazıya ve dile çevirse daha iyi olurdu. Gerek belgelerin aktarılması, gerekse metinlerin yazılması sırasında yapılmış yazım yanlışlıkları ve anlatımı bozuklukları, adayın makalelerinde, başka kimi çalışmalarda olduğu gibi, göz tırmalayacak ölçüye varmamakla birlikte, eksik de değildir. Özellikle ulusal tarihle ilgili konularda araştırma yapılırken, bakış açısının tek yanlı olduğu izlenimi uyandırmamak için, olabildiğince yabancı kaynak kullanılması önemli bir husus olmakla birlikte, yapılan pek çok akademik çalışmada genel bir görünüm biçimini almış bulunan yabancı kaynak ve kaynakça eksikliği burada da söz konusudur. SONUÇ: Yaptığı çalışmaların olumlu yönlerini de, eksikliklerini de göstermiş olduğum doçent adayı Dr. Ali Sarıkoyuncu'nun, sınavın bu aşamasından başarılı sayılabileceği kanısında olduğumu saygılarımla belirtirim.

28 Eylül 1992

Prof. Dr. Nejat Kaymaz

HİLAFETİN KALDIRILMASININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI-III

MEHMET DEMİRYÜREK

3 Mart 1340 (3 Mart 1924) tarihinde 431 no'lu kanun ile hilafet kaldırılmış, halife ile birlikte Osmanlı hanedanının bütün mensupları Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmışlardır. Halife Abdülmecit Mısır'a gitmeyi düşünmüş ise de Türkiye Cumhuriyeti hükümeti kendisini İsviçre'ye Bern şehrine göndermiştir. Bern'e kadarki yol masraflarını da hükümet karşılamış ve kendisine 15 bin lira (1.700 İngiliz lirası) verilmiştir. Halife eğer dışarıda iken Türkiye aleyhine bir davranışta bulunmaz ise kendisine 85 bin lira daha verilecekti. Halife Abdülmecit Mısır'a gidemediği gibi, Osmanlı ailesinden de Mısır'a gitmek isteyenleri Mısır hükümeti Mısır'a kabul etmemiştir.[1]

Abdülmecit Efendi 4 Mart sabahı ülkeden çıkarılırken, kanun gereği ülkeden çıkmaları için erkeklere iki gün, kadınlara da bir hafta süre tanınmıştır. Ailenin kadın üyelerinden yalnız Fatma Sultan rahatsız olduğu için özel bir izinle İstanbul'da bir süre kalabilmiş ve 20 Mart 1924 akşamı o da ülkeden ayrılmıştır. Böylece Türkiye'de Osmanlı hanedanından hiç kimse kalmamıştır. Yalnızca esas olarak bu aileden olmayan ve eşlerini boşamış olan damat ve gelinler ülkede kalabilmişlerdir.

Ülkeden çıkarılan hanedan mensubu kadınlara 1952, erkeklere de 1974 tarihinde çıkarılan kanunlar ile Türkiye'ye dönebilme ve vatandaş olabilme hakları yeniden verilmiştir.

Halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması hakkındaki kanunun çıkarılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya tebrik telgrafları gelmeye başlanmıştır. *Hakimiyet-i Milliye*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Sada-yı Hak* gazetelerinden öğrendiğimize göre Kastamonu, Tekfurdağı (Tekirdağ), Uluborlu, Konya, Göynük, Karaburun, Bayındır, Düzce, Mihaliççik, Mudurnu, Sivas, Silifke, Çal, Sultaniye, Gülnar, İstanbul, Gümüşhane, Ayas, Reşadiye, Nallıhan, İnebolu, Erzurum, Tosya, Kavala, Bâlâ, İpsala, Kuşadası, Eskişehir, Rize, Akşehir, Abana, Seyitgazi, Narvan, Develi, Yusufeli, Hasankale, Tarsus, Hınıs, Babaeski, Mersin, Bolu, Adana, Biga, Kırşehir, Yalvaç, İznik, Uşak, Sungurlu, Çeşme, Trabzon, Bergama, Gerede, Kadınhanı, Kangal, Zile, Denizli, Oraklı(?) ve Enbay pazarı gibi yerlerden tebrik telgrafları gelmiştir. Telgraflar incelendiği zaman hemen hemen her tabakadan insanların imzalarının varlığı görülür.[2] Meclis gelen bu telgraflara teşekkür cevabı yazılmasını da kararlaştırmıştır.[3]

Bu konuda örnek olması bakımından Kastamonu'dan gelen telgrafı vermeyi yararlı buluyoruz.

"Kastamonu Halâskararını alkışlıyor.

"... Asırlardan beri hükümet ve milletin umur-ı dahiliye ve siyasetine cahilane ve müstebidane müdahelat ve memleketi felaketlere sevk ederek her türlü terakkiyata müstaidd olan milleti cehalet cür'eti ile inkıraza mahkum eyleyen Osmanlı hanedanının sırf menâfi-i hasise ve reddiyeleri uğruna alet-i şer olarak kullandıkları hilafetin ilgasıyla memlekette her an ikilik ihdasına çalışan milleti tekrar idare-i keyfiyelerine alarak kanı sülük gibi emmek ve saltanatlarını iade için düşmanlarla ittihad ve ittifak etmekten çekinmeyen bu hanedanın yurdumuzdan ihracıyla ifsadat ve ihanetlerine nihayet vermek üzere başta dahi halaskâr reisicumhurumuzla meclisimizin ısdar buyurdukları kanun -ki milletin arzusuna ve ahkâm-ı celile-i şeriyeye tamamıyla muvafıktır.- bilâtereddüt memleketimizin, milletimizin istiklâl ve saadet-i ebediyesi için tarihlerde altın yazılarla kayd edilecek inkılabat ve teceddüdat-ı kâmileyi kefil bulunduğu müstağni arzdır.

"Bu dakikadan itibaren millet dinine, imanına, idare-i dahiliyesine ve siyasetine müteferriden kemâl-i istikbal ile hadim olarak asrî bir hükümet ve millet şeklini bil-iktisab istihdaf eylediği umde ve gaye-i terakki ve tekâmüle doğru kemâl-i azim ve metanetle yürüyecektir. Hilafet hiç bir vakit ayat-ı Kur'aniye ve ehadis-i nebeviye ile esasat-ı diniyeden addedilmemiş ve hak ile kul arasında vasıtaya şeriat-ı gurre-i Muhammedî (s.a.s) ihtiyaç ve lüzum göstermemiştir. Binaenaleyh bu babda tereddüt edenler duçar olduğumuz felâketleri, muhakkak inkırazları, nâmütenahi tehlikeleri düşünmek fikir ve zihniyetinden mahrum olanlardır. Bu suretle dahi gösterilen kiyasetten dolayı bu kere de millet nazarında dahi-i münci-i azamı evsaf-ı celile ve âliyesini ihraz buyurdukları ve milletinsebedi şükran ve minnetlerini tebrikat-ı mahsusa-i takdirkâranemize terdifen arz ve eblağa müsaraat eyleriz efendim.

"Belediye Reisi Necib	Müftü Nuri	Kadı Aşeir(?)	Kastamonu Valisi Fatin	Eşrafdan Şemsizade Yusuf Nişini Ziyaeddin
Ticaret Odası Reisi Abdullah	Mevlevî Dergâhı Postnişini Tahir Hilmi	Hazret-i Pir-i Postnişini Bati Şeyh Mehmet Ata"[4]		

Anadolu Ajansının bildirdiğine göre Büyük Millet Meclisinin kararı yurdun her tarafında tasvip edilmekte ve gazeteler takdirkârane makaleler yayınlamakta idiler. Ajans aynı haberin devamında "...Hilafetin lağvı gibi ıslahat ve terakkiyat-ı cezireyi temine matuf Büyük Millet Meclisi mukarreratı vatanın her tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Gazeteler yeni bir devr-i itilanın başlangıcı olan bu mukarreratın efkâr-ı umumiyece tasvipkârane neşriyatta bulunmaktadırlar." demekte idi.[5]

11 Mart 1924 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi "İlga Karşısında Anadolu'nun Sevinci" başlığı ile verdiği haberde "...En uzak köşelerden tasvip telgrafları gelmekte ve Cumhuriyet fikrinin nasıl kökleştiği görülmektedir." diye yazıyordu. İlgili yazı şöyle devam ediyordu." ... Hilafetin ilgasına karar verildikten sonra eski hanedanın içtimai bünyemizde bir hastalık ve ızdırap tevlidine müstaidd, memleketin omuzlarında ağır ve sıkıntılı bir yük olarak kalması tabii vemizacgir vaziyetin devamı demektir. Hanedan azasının memleket haricine ihracının uyandırdığı memnuniyet şüphe yokki bu muzır ve lüzumsuz yükün kaldırılmış olmasından mütevellit bir inşirahın mahsulüdür ..."[6]

Hakimiyet-i Milliye gazetesi meclise gelen tebrik telgraflarının henüz milli ruhu anlamamış olanlar için "...şayan-ı dikkat..." bir hadise olduğunu yazıyordu[7]

Bu kısa açıklamadan sonra genel olarak Türk basınının olayı nasıl değerlendirdiğini belirtmeye çalışalım. Bu konuda Ankara basını için *Hakimiyet-i Millîye*, İstanbul basını için *Tevhid-i Efkâr*, *Tanin* ve *Resimli Gazete*, İzmir basını için *Seda-yı Hak* ve *Türk Sesi*, Adana basını için de *Yeni Adana* gazetelerinin değerlendirmelerini ele alacağız.

ANKARA BASINI

Ankara basınının temsilcisi yayınlarından da anlaşılacağı gibi inkılabı desteklemektedir. Yayınlanan yazılar ve tebrik telgraflarının sürekli olarak yayınlanması bunun en açık göstergeleridir.

Gazete 5 Martta "Bir Tekzib" başlığı ile yaptığı yorumda bazı muhafazakâr milletvekillerince hilafetin Mustafa Kemal'e teklif edildiğini ve bunun reddedildiğinden bahisle "...bu hadise bir perdedir ki, açmakla bütün hakikati olduğu gibi görebilirler. Üç seneden beri kara nefsaniyetlerin ikide birde fısıldaştığı bir şüphe müebbeden zail olur.

"Ta ikinci grup cereyanından beri kulaktan kulağa 'saltanata doğru gidiyoruz' diye bir söz fısıldanıyordu. İnkılabın ileriye doğru attığı her dev adımı gördükçe geriye doğru atılmış bir adım zannetmek 'saltanata doğru gidiyoruz' diye şüphelenmek hakikaten cumhuriyetperver atf olunur. Hilafetin Reisicumhura teklif edilmek hadisesi bu probaganda maskesini yırttı.

"Saltanata doğru gidiyoruz sözünü fısıldayanlar gibi bu söze kulak asanlar da gördüler ki, o mevkie gitmeye ne hacet var. O mevki cumhur riyasetinin makamına kendi geldi de reddolundu ve geriye döndü.

"Kendisine teklif olunan hilafeti reddeden bu insan kimdi. Şark toprağında beşeriyet binlerce seneden beri böyle bir müstağni gördü mü? Osmanlı padişahları böyle bir sıfat gasp etmek için babalarını, kardeşlerini, oğullarını boğazlarlardı. Hep bildiğimiz tarihi bir daha açmaya ne lüzum var. Misal yakındadır. Abdülmecit efendi halife olmadığı için bedbahttır. Türk müncisi bilakis halife olmayı bir saadet saymadı. Reddetti..." demekte ve yazıyı şöyle bitirmekte idi:

"... Saltanata gitmiyoruz. Çünkü saltanat arkadadır. İleriye, ileride bir yıldıza doğru gidiyoruz. Eğer saltanata doğru gitseydik bu üç senelik yürüyüş ve zahmete hacet kalmazdı. Saltanat mazide, hem yakın bir mazi olduğu için o hedefe çarçabuk varmış olur ve yine eskisi gibi yerimizde sayar ve çürürdük.

"Evet saltanata makus nurlu bir istikamete gittiğimiz içindir ki hilafet cumhur riyasetine izafe edilemezdi. İslâm toprağı da ta Ömer Faruk'un vefaatından beri bir fikir şahıstan ve makamdan daha yüksek kudretli ve daha mübarek olduğu bu son inkılap münasebetiyle tecelli etti. 'Saltanata gidiyoruz' tercümesini yapanlar Cumhuriyet fikrinin fiili bir tekzibi karşısında bulundular. Cumhuriyet, saltanat demek olan hilafetle imtizac etmeyeceğini bildirmekle yalnız şahsi bir feragat değil esaslı bir fark gösterdi. O fark Cumhuriyet'in kendi başına yükselecek bir kuvvet olduğunu isbat etmektedir."[8]

Aynı gazete 7 Mart tarihli nüshasında da olayı "Tarihi bir inkılap" olarak niteliyordu.[9]

İSTANBUL BASINI

Tevhid-i Efkâr gazetesi 6 Mart 1924 tarihli nüshasında "Son İnkılaptan Sonra" adı ile bir yazı yayınladı. İlgili yazıda yeni inkılap şöyle yorumlanıyordu:

"Cumhuriyet idaresi kendi mevcudiyeti içinde gayr-ı kabil-i temsil gördüğü anasırı kanunen bertaraf etti. Bu suretle mani-i cedid ve terakki addedilen kuyud mürtefi oluyor ve artık yeni Türkiye'nin önünde kelimenin bütün manasıyla yeni bir ufuk açılıyor. Vatanını seven her ferd için bu yeni ufkun milletimiz ve memleketimiz hakkında hayırlı olmasını temenni etmekten başka hareket yoktur.. Temenni etmek kâfi değildir. Çalışmak lâzımdır. Bütün inkılaplar gibi son inkılap da bir gaye değil bir vasıtadır ve bu vasıta ile vasıl olunmak istenilen hedef istihdaf edilen gaye, milletin terakki ve tâ'lisi, refah ve saadetidir. Son İnkılabın saiki olan fikre dün inkılabın tahakkukundan evvel muhafazakâr-

lık tekamül-ü tedrici-i siyaseti dahiliye ve hariciye gibi muhtelif saikler ve muhtelif içtihatlarla itiraz edilebilirdi. Fakat bu gün inkılap bir emrivakidir.

"Millet Meclisi bu mühim inkılabı vücuda getirmiştir. Şimdi vazifemiz kanuna muvafık bir şekilde cereyan etmiş olan inkılabı millete hayırlı kılma, milletin refah ve saadetini temine çalışmaktır.

"Son İnkılap teceddüt ve terakki manialarını devirmeye matuftur... Yapılan inkılap... teceddüt ve terakki demek değildir. Bu inkılap ile teceddüt ve terakkiye hail addedilen manialar ortadan kaldırılmıştır. İlga edilen müesseseler teceddüt ve terakki diyarına gitmek isteyen bir yolcuyu durduran kale duvarları farz edilirse bu günkü vaziyet yalnız kale kapısının yıkılması veya açılması demektir. Yolcu henüz kapının eşiğindedir. Teceddüt ve terakki diyarı ise karşıda görünmekle beraber henüz çok uzaktadır... En büyük marifet ve kabiliyet garb ile şarkı yekdiğerinden ayıran maddi mesafeden daha uzak olan bu mesafeyi intizam, hazin, ilim ve fazilet ile takip ve katedebilmektir. İnkılabı yapmakta gösterilen azim ve sürati inkılabın gayesine vasıl olmak için de izhar eylemelidir. Millet maddi ve seri netaici görünce gözlerini maziye ve geçmişe döndürmeyecektir... Avrupa'nın bize düşmanlığı şekl-i hükümetimizden değil zaafımızdan ve Müslümanlığımızdan ileri geliyordu. Eğer son inkılabın gayesi teceddüt ve terakkiyi hakikaten temin edemez, millet ve memleketi kavi ve zengin bir hale getiremez isek Avrupa'nın hürmet ve muhabbetini kazanamayız. Ve bugün zaferle kazandığımız mukadderatı kaybederiz. Hiç unutmayalım ki, Avrupa her şeyden evvel kuvvete tapar. Onun içindir ki İngiltere bugün dünyanın en muhterem ve sözü en nafiz devletidir. Avrupa herhangi bir inkılabımızı evvela hoş görür sonra bizi terakki etmekten kuvvetlenmekten men etmek için el altından kuyumuzu kazmaya başlar... Bir an zaaf gösterdik mi, Avrupa bundan derhal istifade eder... Avrupa inkılaba değil kuvvete hürmet-i serfüru eder... Hüseyin Cahit Bey'in dediği gibi bundan sonra medeniyet yolunda yürümek isterken adımlarımıza dolaşacak ve bizi yerimizde alıkoyacak hiçbir bağ kalmamıştır. Şimdi azimle yürümeli ve süratle terakki etmeliyiz. Yine yerimizde sayarsak halâs da yoktur, mazeret de..."[10]

Aynı gazete 7 Mart'ta da halifenin ülkeden çıkarılması ile tarihimizde bir faslın kapandığını ve yeni bir yolun açıldığını yazıyordu.[11]

Tevhid-i Efkâr 18 Mart'ta da Türk Cumhuriyeti'nin eski Türkiye'nin üç asırda yapamadığı ıslahattan daha fazlasını üç günde yaptığını yazarak "Türkiye Şarka veda etmiştir..." diyordu.[12] *Tevhid-i Efkâr* inkılabı destekler görünmektedir. Fakat aynı zamanda bunun bir emrivaki olduğunu belirtmektedir. Kullandığı inkılap kelimesinin anlamını pek bilmediği anlaşılıyor. İnkılap da bir yerde bir emrivakidir. Fakat genel olarak bakıldığı zaman *Tevhid-i Efkâr* gazetesi bu inkılabın ilerleme ve yenileşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırma amacını taşıdığını belirtiyor ve görevlerinin inkılabı millete hayırlı kılma ve milletin refah ve saadetini temin etmek olduğunu da ilave ediyor.

İstanbul basınının bir başka temsilcisi olan *Tanin* gazetesi de bu inkılabın milletin hiç bir şey alıp götürmediğini ve bunun yapılmasının milletin lehine olduğunu yazıyordu.[13]

Tanin gazetesinde kendi görüşlerini yazan İsmail Müştak "Cumhuriyet Bir Adalet Müessesesidir" başlığı ile yazdığı makalesinde bu olayı "...dini dünyadan ayıran ve Türk milletini hurafelerin kolları arasından ayırarak asrî ve medenî bir varlığa kavuşturan büyük inkılap..." olarak değerlendirmektedir. İsmail Müştak söz konusu karar alınırken Ankara'da bulunduğunu, bu kararın olayların tabii inkişafının bir neticesi olduğunu belirtiyor ve "...Bir aralık bazı kimseler hareket-i mezbuhane kabilinden teşkilat-ı Esasiye kararnamesinin bilmem kaçıncı maddesindeki hilafet saltanat kaydına asılmak istemişlerdir. Ancak bunlar da görüyorlar ki,... seylî dalgalar üstünde müthiş bir inkılabı taşıyıp götürürken herhangi bir madde-i kanuniyenin satırları önünde tevakkuf edilemezdi... Artık her şeye Cumhuriyet hakim olacaktı. ... Nitekim hilafet ve saltanat bu azmin önünden çekilmeye mecbur olmuştur... O büyük kararın verildiği gece Meclisin büyük bir kısmı ihtiyacın intikam şekline girmemesi için çok çalıştı." diyerek olaya şahit bir kişi sıfatı ile olayın önemini belirtmekte idi.[14]

13 Mart 1924 tarihinde *Tanin* gazetesindeki köşesinde yazan Hüseyin Cahit hilafetin kaldırılmasını kabul etmiş görünmektedir. Hüseyin Cahit Patrikhane ve Hahamhane (Bunların da kaldırılacağı ve yurtdışına çıkarılacağı haberleri çıkmıştı) ile hilafet arasında hiç bir ilgi olmadığını, hilafeti kaldırmanın Müslümanlara ait bir hak olduğunu, bu hakkın kullanıldığını, fakat başka dinlere ait şeylerde icraatta bulunmanın vicdanen kabul görmeyeceğini, sırf dini-ruhani mahiyette olan bir teşkilatın karşısında tarafsız ve kayıtsız kalmamız gerektiğini savunanarak "...Laik olalım, fakat Laiklikle mutaassıp olmayalım, müsaadekâr olalım..." diye yazıyordu. Yazarın önceki dilekleri gerçekleşmese de bu dileği gerçekleşmiştir.[15]

Haftalık olarak yayınlanan *Resimli Gazete* 8 Mart 1924'te "İnkılabımızın Büyük Eseri" başlığı ile verdiği haberde "...dedelerimizin, yani yüz sene evvelki Türk'ün vicdanına girebilseydiniz, hilafetin faidesinden tam emin olmadığını ve belki zararlarından şüphe ettiğini görürdünüz..." diyor ve bu inkılabın yapılmasında geç kalınmış olduğunu yazıyordu. Aynı yazının devamında "... tarihin eli, inkılapları ağır ağır hazırlar, birgün eserini meydana getirir. İçtimai inkılabımızın büyük eseri, dini dünyanın elinden kurtarmak oluyor, milleti endişeden kurtarmak için de hanedanı tehlikesiz bir hale getiriyoruz..." tabiri kullanılıyordu.[16]

İlgili gazete "Şimdi daha dindar olduk" başlığı ile verdiği bir diğer haberinde de bu kararın bir heyecan ürünü olmadığını, hilafetin faidesiz oldu-

ğu ve faidesiz unsurların ölümünün tabiatın en bariz kurallarından biri olduğunu yazıyor ve "...eğer halifeyi başında tutan cemaate saadet nasip olsaydı bizim de geçirdiğimiz bunca felaketlere biğane kalmaklığımız icab ederdi. Halbuki Allah'ın yeryüzünde gölgesi ünvanını taşıyan halife İran Devlet-i İslâmiyesinin askerleri tarafından şark vilayetlerimizin belki yüz defa kana bulanmasına bile mani olamamıştır. Türk orduları hız kazandılar mı, halifenin varlığı duyulurdu. Mesele yalnız şahsi hilafetin ilgasından ibaret değildir." demekte idi. Gazete inkılabın din ve dünya işlerini birbirinden ayırma anlamına geldiğini de vurguluyordu. Bundan sonra dine ait sözlerin ancak gerçek münevverlerden dinlenebileceğini, artık ölüleri dirilten, dirileri öldüren şer'i mahkemelerin olmadığını, bundan sonra dinin akıl demek olduğunun bilineceğini ve aklın makul gördüğüne hayır diyenin hakiki dinsiz sayılacağını da ilgili yazıda dile getiriyordu.

Resimli Gazete'ye göre "Sultan Selim dahi hilafetin kaldırılmasından memnunluk duyardı."[17]

İZMİR BASINI

İzmir basınının temsilcilerinden *Ahenk* gazetesi konu ile ilgili hiçbir yorumda bulunmamıştır. Konu ile ilgili haberleri kısa ve sade olarak vermiş bir yorumda bulunmamıştır.

Sada-yı Hak gazetesi ise 5 Mart 1924 tarihinde şu yorumda bulunuyordu. "...Başlayan müzakere aile-i hilafet bütcesine gelince şiddetlenmiş ve en nihayet asırların yapamadığını, tasavvur ve tahayülü bile insanları ürküten inkılabı kuvveden fiile çıkarmıştır... Evet itiraf ederiz. İnkılap gecikmiş olmasına rağmen pek cezri ve ani yapılmıştır... Lakin düşünmek lazımdır ki, mütemeddin devletlerle bir safta yürüyebilmek için onların asırlar zarfında kattettikleri mesafeyi biz seneler içerisinde atlamak iztırarındayız." [18]

Aynı gazete 6 Mart 1924 tarihli nüshasında da inkılabı destekler şekilde yazıyor ve Mustafa Kemal'in konu ile ilgili olarak gazetecilere verdiği beyanatı yayınlıyordu.[19]

İzmir'de yayınlanan bir başka gazete de *Türk Sesi* gazetesidir. Gazete Hilafetin kaldırılmasını "en yeni ve müsbet İnkılap" olarak yorumluyordu. Konu ile ilgili yazısında bunun şuurlu bir inkılap olduğu ve din ile dünya işlerini ayırma amacı taşıdığı vurgulanıyordu. İlgili yazı şöyle devam ediyordu: "...Hilafet müessesesi İslâmiyetin daha ilk asrı sonlarında hakiki hedefinden uzaklaşmış, maksada muhalif istihsallere uğramıştı. Hulafa-i Raşidin devrinde bile tağyirat başlamıştır. Halife güzide bir şura-yı İslâmın reis-i müncisi, hilafet cem'i müslüminin fevkinde nüfuz ve kudretini Kur'an'dan ve nefs-i peygamberden olan bir Cumhur-u İdare olacak iken tedric ile saltanat ve hükümdarlık makamı doğmuştur..." Avni Nafiz imzalı yorum şöyle devam ediyordu:

"...Hülasa hilafet makamı asırlar geçtikçe ruh-u İslâma muvafık olan manasını kamilen kaybettikten maada, onun zıddı bir hüviyet-i müteğayriye girdi. Avrupalılarca "İslamiyet mani-i terakkidir" şeklinde sarf edilen bühtan bu saik ile taammüm etmiştir. İnkâr edilemez ki, terakkinin mesbuku ve en samimi taraftarı olan İslamiyet ona pişvalık taslayan müesseselerin nüfuz ve tesiri ile her türlü terakkinin manii addedilecek bir kisveye sokulmuştu..." Aynı yazıda inkılabın en doğru hareket olduğu vurgulanarak, "... Def-i mefasit celb-i menafiden evladır, kaide-i külliyesine tevfik muamele edilerek istikbal yolu açtı. Artık Hilafetin Türklerin elinde bulunması Türkiye hükumeti için şeref ve kuvvet menbaıdır, yolundaki iddianın ve hem efsaneden ibaret bulunduğunu iddia ve isbat edebiliriz..." deniliyordu. İlgili yazı şöyle devam etmekte idi:

"... Hilafet Osmanlı hanedanı elinde Türklüğe katiyyen müfit olmamıştır. Padişahlığın bu hanedandan nez'inden sonra ise hilafeti aynı hanedana bırakmak kadar manasız bir şey olamazdı. Tereddiye uğradığı fiilen sübut bulunan bir sülalenin ruh-u İslâma, ümmetin maneviyatına yaraşır evsaf ve meziyyat ihraz etmesi hafsalaya sığıdırılamazdı. O kana saltanat hırsı o kadar sinmiştir ki, asrî ihtiyaçlara tevafuk edecek yolda hilafet ilim ve seciyesini onlara zerk etmek mahall-i ender muhaldir.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin hilafeti ilga suretiyle ittihaz ettiği kararın büyüklüğü bundan sonra daha ulvî neticeleriyle bilfiil tahakkuk edecektir. Çünkü yüz milyonlarca Müslüman için saffet-i diniyeyi haiz bir makam-ı ruhaninin vücuduna ihtiyaç derkâr ve sarihtir. Fakat bugüne kadar bu ihtiyacı salim ve sahih şekli ile duyup tatmin etmeye imkân yoktu. Halifelik namı taşıyan şahısların vaz've hal'i, saltanat ve istibdadları buna en belli başlı manidir. Şimdi mani zail oldu. Memnu' avdet edilecektir..."[20]

Bu arada İzmir basınında tartışmaya neden olan bir olay meydana geldi. Bu olay *Yeni Turan* gazetesinin bir haberi üzerine meydana gelmiştir.

YENİ TURAN GAZETESİ VE HİLAFET KONGRESİ MESELESİ

O günlerde İzmir'de yayınlanmakta olan *Yeni Turan* gazetesi (ortalığı karıştırmak için olsa gerek) "Hilafet Kongresi" başlığı ile bir yazı yayınlanmıştır. Gazetenin 4 Mart 1924 tarihli nüshasında yayınlanan bu habere göre İzmir'de bir hilafet kongresi toplanacaktı.

Haberi veren *Sada-yı Hak* gazetesi (*Yeni Turan* gazetesini elde edemedik) böyle bir kongrenin toplanacağına dair hiç bir belirtinin olmadığını ve bu haberin doğruluğundan şüphe duyduklarını, nitekim yapılan araştırmaya göre ve İstanbul'dan buna dair bir haber gelmemesi üzerine şüphelerinin büsbütün artmış olduğunu belirtmekteydi. Gazete, Ankara muhabirine bu haberi araştırması için haber verildiğini ve alınan cevapta böyle bir şeyin olmadığının anlaşıldığını ve bu sebeple haberi tekzib ettiklerini okuyuculara duyuruyordu.[21] 5 Mart tarihli sayısında bu haberi veren *Sada-yı Hak* gazetesi sonraki günlerde de *Yeni Turan*'ın yazısı ile ilgili

yorum yapmaya devam etmiştir. Gazete 6 Mart'ta "Ateşle Oynama" başlığı ile yayınladığı haberde yine bu konuyu ele almıştır. *Yeni Turan*'ın üç beş nüsha fazla satabilmek için bir münakaşa kapısı açtığından bahseden gazete şöyle yazıyordu:

"... *Yeni Turan* dünkü nüshasında İstanbul'daki mühim muhabirinden aldığı yani masa başında uydurduğu bir telgrafname ile Nisan ayında İzmir'de bir hilafet kongresi içtima edeceğinden, bu mühim kongrede Şeyh Sunusi ile Rus, Hint, Arnavut, Afgan, Acem murahhaslarının hazır bulunacağından fevkalade ehemmiyetle bahs ediyor..." *Sada-yı Hak*, *Yeni Turan*'ın hayali olan bu kongreyi Cenevre'de veya Semerkantta toplanacak dese kimsenin bir şey demeyeceğini, fakat halifeliği kaldırarak halife ve hanedanı ülkeden çıkaran Türkiye Cumhuriyete'nin bir vilayet merkezinde yani İzmir'de böyle bir kongre kurmaya kalkışmanın ne olduğunu anlamanın "aklı gevşek ve dümbeleklik" olması lazım geleceğini iddia etmekte idi.

Gazete aynı yazının devamında bu haberi 5 Mart'ta tekzib ettiklerini, ancak Ankara'dan kendi muhabirleri tarafından gönderilen haberi *Yeni Turan*'ın kendilerinden daha çabuk öğrenip dünkü nüshasında *Sada-yı Hak*'a cevap verdiğini ve *Sada-yı Hak*'ın mugalata yapmakla suçlandığını, halbuki asıl idraksiz olanın *Yeni Turan* olduğunu ve bu haberi ele geçirmek için *Yeni Turan*'ın nasıl bir dolap çevirdiğini merak ettiklerini yazarak şöyle devam ediyordu:

"... Halbuki yarası olan gocunur. Ve zavallı o kadar gocunmuş ki, ve bu yüzden o kadar rahatsız olmuş olacak ki, zaman mevhumunu bile kaybetmiş ve hemen koca bir sütunla kaşınmaya başlamış. O derece ki, hummaya tutulan hastaların hezeyanları esnasında düşüncelerini, emellerini itiraf etmesi tarzında gayr-ı şuuri olarak neşr ettiği yalancı telgrafnamenin ne esaslara ibtina ettiğini on kadar madde ile teşrih edeyim derken, telgrafnamenin nasıl uydurulduğunu da zımnen itiraf eylemiş olduğundan bî-haber kalmıştır... *Yeni Turan* öğrensin ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hilafeti lağv etmiştir. Hilafet demek İslâm hükumeti, İslâm devleti demek olduğundan. Türkiye Cumhuriyeti müstakil ve zü-ş-şekleyn bir hükümet-i devlet olarak hilafete lüzum kalmadığını ilan etmiştir. Binaenaleyh ilga olunan alel-ıtlak hilafettir.

"*Yeni Turan* takdir etsin ki, mademki Türkiye Cumhuriyeti hilafeti ilga etmiş, halifeyi de hal ve teb'id eylemiştir. Bir sari ve dünya devleti şekliyle hilafet kongreleriyle memleket dahilinde uğraşılmasına cevaz vermeyecektir. Tesisine karar verilen İstiklâl mahkemeleri de bunun delilidir.

"İstanbul'da bulundukları malum olan Kırım ve Arnanvutluk heyetlerinin hilafet meselesiyle alakaları yoktur. Hurafe olan bu heyetler değil, bu heyetlere *Yeni Turan*'ın atf ve isnat ettiği maksatlardır.

"Şeyh Sunusi hazretlerinin İzmir'e gelmesiyle Hilafet kongresi arasında münasebet bulmak için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Şeyh hazretleri bütün Anadolu'yu geziyorlar. İzmir'e de teşrif ederler, misafirimiz olurlar ve başımızın üzerinde olurlar, o kadar.

"Beyrutta münteşir *El-İkbal* gazetesinin fıkrası galiba *Yeni Turan*'a telgrafnamesini ilham eden menba olmuştur. İşte asıl telgrafnamenin uydurma olduğunu da bu noktada itiraf eylemekte olduğundan zavallı refikimiz bî-haber bulunuyor...

"Bundan sonra hilafet meselesiyle, hilafet kongreleriyle uğraşmak ateşle oynamaktır. Yeni Türkiye İnkılap yapıyor. Buna engel olabilecek her şeyi yıkmaya amadedir. *Yeni Turan* hilafetçilik, mürtecilik yapıyor demek istemeyiz. Böyle inkılap zamanlarında hakimler asabi hastalıklar mütehassısı doktorlardan intihab edilmez..."[22]

Bu arada Şeyh Sunusi ile görüşen bir kişi de *Sada-yı Hak* gazetesine şu bilgiyi vermiştir:

"... Hilafet meselesi ile Şeyh Sunusi hazretlerinin İzmir'e teşrifleri arasında hiç bir münasabet yoktur. Mumaileyhin efkâr ve hareketi Türk Milletince pekala anlaşılmıştır... *Yeni Turan*'ın bu babdaki neşriyatını küstahlıktan başka bir surette tefsir etmek mümkün değildir. Sunusi hazretleri bir ay evvel aldığım bir mektupta İzmir'i ziyaret edeceğini ve Ramazan-ı Şerifi İzmir'de geçireceğini bildiriyordu... Hilafet meselesinde yalnız Sunusi hazretleri değil bütün Trablusgarblılar Büyük Millet Meclisi'nin yüksek mukarreratı ile hemfikirdirler... Türk milletinin hilafet yüzünden uğradığı zararlar kabil-i ta'dat değildir."[23]

İzmir'de yayınlanan o günlerin bir diğer gazetesi olan *Türk Sesi* gazetesi de *Yeni Turan*'ın ilgili haberini tekzib etmiştir.[24]

Sada-yı Hak'ın verdiği bilgiye göre *Yeni Turan* gazetesi sözü geçen yayını üzerine bakanlar kurulu kararı ile süresiz olarak kapatılmış, sorumlu müdürü Ali Bahri Bey ile imtiyaz sahibi Arif Oruç Bey tutuklanmışlardır. Arif Oruç Bey bu haberi Mısır'da yayınlanan 18 Şubat 1340 tarihli *El-İkbal* gazetesinden iktibas ettiğini söylemiştir.[25]

8 Mart'ta da *Tanin* gazetesi *Yeni Turan*'ın bu haberini "garip bir havadis" olarak yorumlamıştır.[26]

Sada-yı Hak'tan öğrendiğimize göre ilgili kişiler mahkemeye verilmiş, ve mahkeme 20 Mart 1340 (1924) tarihine ertelenmiş,[27] yapılan mahkeme sonucunda ilgili kişilerden Arif Oruç Bey iki ay hapse ve elli lira para cezasına çarptırılmıştır.[28]

ADANA BASINI

Adana basınının temsilcisi olarak ele aldığımız *Yeni Adana* gazetesinin konu ile ilgili değerlendirmesini *Hakimiyet-i Millîye* gazetesinden öğrenmekteyiz. (Adana'ya gitmeme rağmen, Adana Atatürk müzesinde *Yeni Adana* gazetesinin 1927 yılından önceki nüshalarını bulamadığım için bu konuda *Hakimiyet-i Millîye* gazetesi tek kaynağım olmuştur.)

Hakimiyet-i Millîye'nin haberine göre, *Yeni Adana* gazetesi "Ya hep, ya hiç" başlığı ile yayınla-

dığı baş makalede, hilafetin memlekette çıban olduğunu kaydettikten sonra "... İdaremizin ileri doğru atılmasına mani olan, bu teraki adımlarını işgal eden öyle köhne, lüzumsuz meseleler vardır ki bunlar atacağımız her hatvede eteklerimize yapışarak bizi asrî devlet olmak arzusundan alıkoymakta ısrar ediyorlardı. Başımızda halife vardı. Her cuma günü hutbelerimizde 'Emirülmüminin' diye ismini tekrar ettiğimiz zat ne idi? Hakikaten 'Emirülmüminin' mi? Cumhuriyet ilan eden toprakta Emir'in işi ne olabilirdi? Hepimiz islâmız. Hepimizin Allahı, Muhammedi var. Fakat hiç kimse, hiç bir nam ve sıfatla Allah'a ve Peygambere karşı beslediğimiz alaka ve merbutiyete fuzulî tavassut edememelidir. Çünkü dine, vicdana taalluk eden bütün duyguları şunun bunun arzusuna, keyfine göre akort etmeye mecbur değiliz..." diye yazmakta idi.[29]

İKİ DEĞERLENDİRME

Konu ile ilgili yine basında çıkan iki değerlendirme ile yazımıza son vereceğiz. Bu iki değerlendirmeden birincisi *Tanin* gazetesinde yayınlanan imzasız bir mektuptur. (*Tanin* gazetesinden öğrendiğimize göre bu mektup *Tan* gazetesine yazılmıştır). Mektubun İstanbul'dan yazıldığı sanılmaktadır. İlgili mektup olayı şöyle değerlendiriyordu:

"Millî devrenin bidayetinden beri cereyan etmiş olan vekayiin tevellisi nazar-ı dikkate alınırsa, hilafetin ilgası Türk inkişaf-ı millîsinin zaruri ve mantıkî bir neticesi addedilmek lazım gelir.

"Vekayi o tarihte hükumetin şeklini tayine müsait olmamakla beraber 23 Nisan Meclis-i Millisi demokrasi idaresinin teşkil-i mesaisini ihtiva ediyordu. Dünya ve din işlerinin tefrikine dair olan 1 Teşrin-i sani (Kasım) kararı hakimiyet-i şahsiyeye öldürücü darbesini indirmiş ve 29 Teşrin-i evvel 1339'da (29 Ekim 1923) Cumhuriyet açıkca ilan edilmiştir.

"Fakat hükûmette cumhuriyet zimemdarlarının yanında olmasaydı, prens yani Osmanlı hanedanının mümessili olan halifenin mevcudiyeti müşkilatı kalmıştı.

"Bu cismani ve ruhanî ikilik Hintli Ağa Han'ın Halifenin layık olduğu mevkiye çıkarılmasını talep eden mektubu üzerine daha ziyade kendini göstermiş ve bu sebeple mektubu neşr eden gazete müdürleri tevkif edilirek taht-ı muhakemeye alınmıştır. O zaman başvekil İsmet Paşa 'Cumhuriyetimizin istikbalini tehdit eder görünen bir vaziyete nihayet vermek için fevkalade tedabir ittihazı zaruretini' izah etmişti.

"Bu sebepten bütçenin tanzimi esnasında prenslerin maaşları mahsus bir surette tenzil edildi ve halifenin tahsisatı 436 bin liradan 331 bin liraya tenzil olundu. Ankara'dan gelen emir üzerine selamlık merasimi ortadan kaldırıldı. Yirmi çifte kürekle Emirülmüminini boğaziçinin sahillerinden camiye götüren yaldızlı kayık kağıthaneye sokuldu ve 'zıllullah' camiye gitmek için demokratik bir arabaya binmek ızrarında kaldı. O suretle ki Cumhuriyet Abdülmecit'ten şarkın pek ziyade hasis olduğu mükellef merasimi men' etti. Yavaş Yavaş hilafet müessesesinin yükünü, nüfuzunu itibarını tenzil etti.

"Hükumetle Hilafet aralarında iki taraf münasiblerinin eşkalini ve selahiyetlerini tayin için itilaf etselerdi, suhuletle anlaşmak mümkün olacaktı. Mevsuk menbadan öğrendiğime nazaran Abdülmecit Efendi son zamanlarda Ankara'dan tahsisatının kat'i surette tebidini talep etmiştir. Cumhuriyet ise bu talebe hilafetin lağvı suretiyle cevap vermiştir.

"Yeni taarruz bütçenin ilk müzakeresi üzerine başladı. Evvela İzmir mebusu Şükrü Bey 'Haşmetmaap', 'Hanedan Azası Hazretleri' elfaz-ı ihtiramiyesine itiraz etti. Cumhuriyetin ancak müsavi hukuka malik vatandaş tanıyabileceğini ve hiç bir aile imtiyazı kabul edemeyeceğini söyledi.

"Bu nutuk konvensiyon meclisinin klasik bir misal teşkil ettiği bütün ihtilal meclislerinde olduğu gibi hararetli cereyanlara yol açtı. İstiklâl Mahkemesi müdde-i umumiliği yapan Vasıf Bey sabık hanedan prenslerinin cumhuriyete müşkilat ika'ına hazırlandıklarını söyledi. Bu münakaşa en müteredditleri de ikna etti. O vakit nutukların cezri mahiyeti daha ziyade tebellür etti. Nihayet kat'i sözler söylendi. Artık hanedan yok, hilafet yok.

"İkinci millet meclisinin teşkili de bu karara intizara müsaitti. Geçen Ağustosta memleketin mukadderatını eline alan meclis en radikal unsurlardan milletin en fikirlilerinden, münevver zevattan, dava vekilleri, mühendis ve gazetecilerden mürekkeptir. Bunların hepsi garb fikirleriyle meş'budurlar. Eski Türkiye'yi kat'i surette tasfiye etmek arzusundaydılar. Mustafa Kemal Paşa'nın ehibbasından bir zat bana dün: 'Biz Ankara'da hepimiz Avrupa fikirlerine bağlıyız'. dedi. Hakikat şudur ki, Ankara'da nihayete kadar cesaret göstermek, garb memleketleri modelinde laik bir hükumet teşkili için yarı yolda durmamak azm-i kavisi tezahür etmektedir. Meclis'te söylenen her nutukta Cumhuriyetin memleketin inkişafı vazifesinde muvaffak olacağı ve bunun için de cezri bir tarzda garb hayatına intibak eyleyeceği ve bilhassa din ile siyasetin tamamen ayrılacağı söylenmektedir. Hilafetin bu laik harekata muhalefeti endişesi ve bir irtica ve saltanatın avdeti tehlikesi Büyük Millet Meclisi'ne nihai kararı verdirmekte amil olmuştur.

"Ankara zimemdarlarının nokta-i nazarınca hilafet Türk Milletinin mahv ve harabisini men etmeye muktedir olamadığı şöyle dursun, bilakis bunu te'cil etmiştir.

"Evvela hilafetin vazifesini hiç bir zaman yapmağa muvaffak olamadığını, islâm milletlerini tevhid edemediğini ve bu babda yaptığı teşebbüsün ancak mesarifini ödeyen Türkiye'yi zayıf düşürmekten başka bir işe yaramadığını söylemektedirler.

"Hilafet yüzünden Türk milleti nesiller gelip geçtiği halde kendisini kurtaracak olan milliyet fikrinden çevrilmiştir. Halifenin takip ettiği ittihad-ı islam siyaseti asırlarca Türk milletinin ruhunda vatan mefkuresini, milliyet hissini boğmuştur. Bu ruhani

nüfuzun setresi altında pek çok Arnavut, Boşnak, Çerkes, Arap müslüman serserileri Türkiye'ye gelerek hükumet reisi ile memleket evlatları arasına girmişlerdir. Bu aynı hilafet harb-i umumide, harb-i mukaddesi ilan eden zatın ordularına karşı Hindulların, Arapların, Mısırlıların harp etmesine hiç bir surette mani olamamıştır. Diğer taraftan istiklal mücadelesinde Türk ordularının hiç bir muvaffakiyeti hilafete medyun değildir.

"Diğer taraftan Fas, Aganistan, İran gibi pek çok müslümanlar tarafından tanınmayan bu müessese Avrupa devletlerini istediklerini yapmaktan asla men edememiştir. Ruhani makam telakki ettikleri hilafetin mevcudiyeti islam milletlerine de bir istifade temin edememiştir. Hindistan Irak'ı kurtarmak için yardım göstermemiştir. Bu sebepten bu milletler hilafeti kendi istihlasları için müsait bir silah telâkki etmiyorlar.

"Hasılı yeni Türkiye sade kendisini islamiyetin hamisi yapan, bu dini fikri red etmektedir. Yeni Türkiye artık kendisiyle ne hissen ne ırken münasebeti olmayan başka milletler için harb etmek istemiyor, artık bu milletler lehinde daima kendi aleyhine teveccüh eden dini bir siyaset takip etmek arzusunda değildir.

"Hilafetin kendisine mazide hiç bir faidesi dokunmadığı ve istikbalde de hiç bir faidesi dokunmayacağı için onu tamamıyla kendi haline terk etmiştir.

"Türk cumhuriyeti zimemdarlarının fikir ve nokta-i nazarları bundan ibarettir. Hilafet müessesesinin ortadan kalkmasını kabul etmekle, teokratik hükumet fikrinin memleket münevverleri nezdinde kat'i surette silindiğini isbat etmektedirler"[30]

Konu ile ilgili olarak yer vereceğimiz ikinci değerlendirme Darülfünun Tarih, Felsefe muallimi Mehmet Emin Bey'e aittir ve *Millî Mecmua* dergisinde yayınlanmıştır. İlgili değerlendirme şöyledir.

"Büyük İnkılap

"Büyük Millet Meclisi'nin son verdiği kararla geçirdiğimiz inkılap tarihe 'Büyük İnkılap' ünvanıyla geçmelidir.

"Meşrutiyet hatta Cumhuriyetin ilanı bile bu kadar derin bir tahavvülü ifade etmiyordu. Vakıa denilebilir ki, Cumhuriyet ilan edilince artık kanun vaz'ında milli hakimiyet'in bilâ kayd-ü şart ilanı, tedrisatta bulunan müesseselerin aynı gayeleri istihdaf edecek vechile tensiki zaruret iktisab etmişti.

"Filhakika mantıken böyle idi, ancak mantıken olması lazım gelen bir teşkilatın hayatta teessüs etmediği çok zaman görülebilir. İçtimai hayatta hiç bir zaman zaruret görmüyorum. Cumhuriyet ilan edebilir, fakat cumhuriyet teşkilatı içinde yekdiğeriyle mübareze halinde bulunan müessesatı ibka eyleyebilirdik. Bu halde inkilap meşrutiyet ihtilali gibi tamamen siyasi mahiyette kalabilirdi. Siyasi tahavvülü içtimai bir inkılapla tetevvüc edebilmek için bir irade bir deha lazımdı. Son tahavvül bu iradenin, bu dehanın te'siri mülahaza edilmedikçe kabil-i izah değildir.

"Türkiye bu büyük inkılapla tamamen yeni bir devre girmiştir. Şimdiye kadar teşkilatında mübariz iki kuvvet vardı. Tanzimattan beri bu iki kuvvet yediğeriyle mücademe ediyorlar. Memleketin kuvveti bu cidalde sarf edilmek yüzünden ekseriya müsbet terakki hatveleri atamıyorduk. Bu kuvvetlerden biri devleti tamamen dünyevi ve medeni gayelere istihdaf ettirmek istiyenlerin cehdi, diğeri umumi müsessesatı tamamen dinin nüfuzu altında görmek isteyenlerin aks-ü amelleri idi. Devlet asrımızda bir dünya müessesesidir. Onu uhrevi gayelere hadim kılmak ancak asri mahiyetinden çıkarmakla kabil olabilir.

"Dünyevi mahiyetini kaybetmiş bir devletin zamanımızda yaşayabilmesi yalnız müşkil değil, imkansızdır. Onun için devletin bekasını muhafaza için kendisini uhrevi vezaif göstermek isteyen fikir ve zümrelerin tahakkümünden kurtarmağa çalışması zaruri idi. Tanzimattan beri devam eden mücadelenin kısmen sırrı bunda idi. O vakitten beri devlet tedricen yalnız kendi dünyevi gayesinin hakim olması diğer bir kuvvetin nüfuzuna tabi bulunmaması için çalışmıştı.

"Dini devlet üzerinde hakim kılmak isteyenler yalnız devleti bu asırda yaşayabilecek teşkilattan mahrum bırakmakla kalmıyorlar, benim itikadımca hiss-i diniye de zarar veriyorlardı. Çünkü temini imkanı olmayan bir gaye için mübareze ettikçe kendileri gerileyecekler, kendileri ric'at edecekler. Her ric'at ferdin vicdanında bazen emsalsiz faaliyet menbaı olan hiss-i diniyi de zayıflatacaktı. Nitekim öyle oluyordu. Buna mukabil kendi müddeaları nokta-i nazarından ne kazanabilirlerdi? Bence hiç... Din bir takım müsessesat ve eşkalden ibaret değildir, o müessesat ve şekiller her dinde mütemadi tahavvüle uğramıştır. Dinde bir esas, bir ruh varki, asıl mahiyetini onda aramalıdır. Bu esas ferdin imanla ruhuna verdiği kuvvet ve salabettir. Böyle bir iman böyle bir his vücuda gelebilmesi için ferd kendi muhtariyetini duymalı, bir cebrin bir korkunun neticesi olmaksızın böyle bir imanı vicdanında hissetmelidir. Daha açıkça söylemek lazım gelirse fert hakiki dindar olabilmek için imanı kendi kendine, kendi ruhuna nüfuz ile, kendi cehd-i hususisiyle elde eylemelidir. Halbuki devleti iman telkininin vasıtası yapmak, uhrevi gayeye hadim kılmak ferdde hürriyeti binnetice böyle bir imanı selb eder. Cebr ile iman yekdiğerinin zıddıdır. Hakiki iman ihtiyarın mahsulüdür. O halde devleti dinin bekcisi yapmakta ne faide vardır?

"Bazı ecnebi mütefekkirleri islamiyeti edyan-ı saire ile mukayese ederken müslümanlığın sırf hukuki kavaid vaz' ettiğini, insanlığın manevi kudretini arttıracak ahkamı muhtevi olmadığını, binaenaleyh diğer dinler gibi ferdin kudretini arttıramayacağını söylerler. Bence bu islamiyete bir iftiradır. İslamlık her din gibi imana ehemmiyet vermiştir. Yalnız islamiyet bir aralık din gibi devlet de kurduğu için İslam uleması asıl manevi cihetleri ta'mik etmekten ziyade kurulan devletin teşkilatı, hukuku

üzerinde çalışmışlardır. Bu gün bu teşkilat ve hukuk bir ilim olmuştur. Din onu bırakmalı, ferdlerin ruhunu kuvvetlendirmeğe çalışmalıdır. Ancak böyle olursa büyük peygamberin eseri payidar olur. Bu saha dururken din namına devlet teşkilatına hukuka, ilme müdahele etmek iman için zarardan başka bir şey tevlit etmez ve etmemiştir.

"Bunun için son büyük inkılab devletin hürriyetini temin ettiği kadar dini de asıl mecrasına sevk suretiyle onun hürriyetini kazandırmıştır. Türk genci devletin ve dinin hürriyetini kazandıran bu büyük inkılabın eserini itmam etmek gibi şerefli bir mefkure için çalışmalıdır.

"Her mevcudat önlerini tenvir eden bir kuvvete muhtaçtırlar. Devlet de din de hürriyetini alınca her ikisi de mahiyetlerini, hareketlerini, istikbalini aydınlatacak bir nura müftekırdırlar. Bu da ancak 'ilim' olabilir. Onun için bu 'büyük inkilap' her zamandan fazla ilme, nura ihtiyacamızı arttırıyor.

"Darülfünun Tarih, Felsefe
Muallimi
Mehmet Emin"[31]

SONUÇ

Türk devriminin önemli bir adımını oluşturan inkılaplardan olan Hilafetin kaldırılması ve halife ile hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması hareketini dönemin basınını takip ederek ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca o dönemde olayla ilgili yapılan yorumları sunduk. Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür.

1- Basın genel olarak olayı bir inkılap olarak ele almış ve inkılabı destekleyen yazılar yazmıştır. *Tevhid-i Efkâr* eleştiri olarak bunun bir emri vaki olduğunu yazmakta ise de aynı gazete bu inkılabın yenileşme ve ilerlemeye engel olan kurumları kaldırma amacı taşıdığını da belirtmektedir.

2- Bu inkılap din ile devlet işlerini birbirinden ayıran bir inkılap olarak değerlendirilmiştir.

3- Bu inkılap Türkiye'nin çağdaş bir devlet olma arzusunun bir sonucu olarak ele alınmıştır. Milletin lehine olduğu belirtilmiştir.

4- Bu inkılapla din dünyanın elinden kurtarılmış, ferdin ve dinin hürriyeti temin edilmiştir.

5- Hilafet Türk milletine bir şey kazandırmamıştır. Aksine o Türk milletinin ruhunda vatan ve milliyet fikirlerinin gelişmesine engel olmuştur.

6- Cumhuriyet yönetiminin daha sağlıklı bir yaşama kavuşmasının yolları açılmıştır. Asrımızın çağdaş devleti laik devlettir. Bu inkılap laik bir yönetim kurma, ülkeyi ve milleti çağdaşlaştırma amacı taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.

7- Hilafet Türk milleti için vazgeçilmez bir şey değildir ve olamaz. Bu inkılap ile ilerleme yolunda bize engel olacak bir mania ortadan kaldırılmıştır. Bizi olduğumuz yere bağlayan bağ koparılmıştır.

Bizim ortaya koyduğumuz yukarıdaki sonuçlara birkaç şey daha eklenebilir. Kısaca söylemek gerekirse bu inkılap din ve dünya işlerini ayırmış laiklik ve çağdaşlaşma yolunda önemli bir engeli ortadan kaldırmış ve Cumhuriyet (milli egemenlik) için tehlike olabilecek bir kurum ortadan kaldırılmıştır.

Amacımız bu inkılabı dönemin basınının nasıl anladığını ve yorumladığını dönemin basınına dayanarak açıklamaktı. Her şeyi yazdığımız iddiasında değiliz. Çünkü Fransız tarihçi F. Braudel'in de dediği gibi "...Tarihçiler için, bütün diğer sosyal bilimciler için ve bütün nesnel bilimler için keşfedilecek bir Amerika her zaman olacaktır". ■

SON

1- Mehmet Demiryürek, "Hilafetin Kaldırılmasının İzmir Basınındaki Yankıları", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1992, ve *Sada-yı Hak*, 10 Mart 1340. s. 1, sü. 4
2- *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 4-5 ve s. 2, sü. 5-6, 7 Mart 1340, s. 2, sü 5-6, 10 Mart 1340, s. 1, sü .4, 11 Mart 1340, s. 4, sü. 3-4, 13 Mart 1340, s. 3, sü. 1-2, 14 Mart 1340, s. 1, sü. 5-6, 16 Mart 1340, s. 3, sü. 5-6; *Tevhid-i Efkâr.*, 8 Mart 1340, s. 4, sü. 4, 13 Mart 1340, s. 1, sü. 2, *Sada-yı Hak*, 9 Mart 1340, s. 2, sü. 5, 14 Mart 1340, s. 1, sü 2
3- *Hakimiyet-i Millîye*, 9 Mart 1340, s. 2, sü. 4
4- *Hakimiyet-i Millîye*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 4
5- *Hakimiyet-i Millîye*, 5 Mart 1340, s. 1, sü. 3 ve *Ahenk*, 6 Mart 1340, s. 2, sü. 2
6- *Hakimiyet-i Millîye*, 11 Mart 1340, s. 4, sü. 4
7- *Hakimiyet-i Millîye*, 11 Mart agy
8- *Hakimiyet-i Millîye*, 5 Mart 1340, s. 3, sü. 3
9- *Hakimiyet-i Millîye*, 7 Mart 1340, s. 1, sü. 4
10- *Tevhid-i Efkâr*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 2
11- *Tevhid-i Efkâr*, 7 Mart 1340, s. 2, sü, 5-6
12- *Tevhid-i Efkâr*, 18 Mart 1340, s. 1, sü. 2
13- *Tanin*, 9 Mart 1340, s. 2, sü. 1-2
14- *Tanin*, 13 Mart 1340, s. 2, sü. 6
15- *Tanin*, 13 Mart 1340, s. 1, sü. 1-2
16- *Resimli Gazete*, 8 Mart 1340, s. 1 (Resmin alt yazısı)
17- *Resimli Gazete*, 8 Mart 1340, s. 2, sü. 4
18- *Sada-yı Hak*, 5 Mart 1340, s. 1, sü. 1
19- *Sada-yı Hak*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 3-4-5-6
20- *Türk Sesi*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 1-2
21- *Sada-yı Hak*, 5 Mart 1340, s. 2, sü. 6
22- *Sada-yı Hak*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 6-7
23- *Sada-yı Hak*, 5 Mart 1340, s. 2, sü. 3
24- *Türk Sesi*, 6 Mart 1340, s. 1, sü. 5
25- *Sada-yı Hak*, 7 Mart 1340, s. 2, sü. 2
26- *Tanin*, 8 Mart 1340, s. 1, sü. 6
27- *Sada-yı Hak*, 14 Mart 1340, s. 1, sü. 6
28- *Sada-yı Hak*, 26 Mart 1340, s. 2, sü. 3
29- *Hakimiyet-i Millîye*, 7 Mart 1340, s. 2, sü. 4
30- *Tanin*, 12 Mart 1340, s. 1, sü. 1-2
31- *Millî Mecmua*, 20 Mart 1340, s. 162-163

DÜZELTME: "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları II" adlı yazımızın sonundaki dipnotlar bölümünde bazı yanlışlıklar çıkmıştır. Doğrusu aşağıdaki şekilde olacaktır. Özür diler, düzeltiriz.

31- *Tanin*, 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun: 2
32- *Tevhid-i Efkâr*, 8 Mart 1340 (1924), sayfa: 2, sütun: 2
.....
36- *Tanin*, 5 Mart 1340 (1924), sayfa: 1, sütun: 5-6
37- *Tevhid-i Efkâr*, 7 Mart 1340, sayfa: 3, sütun: 1-2
38- *Tanin*, 5 Mart 1340, sayfa: 2, sütun: 1-2
...
43- *Tevhid-i Efkâr*, 7 Mart 1340 (1924), sayfa: 3, sütun: 3 Sada-yı Hak, 7 Mart 1340, sayfa: 1, sütun: 2

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

YENİ YILINIZ KUTLU OLSUN

1994 İÇİN BİR BİLANÇO

Ülkemizdeki birçok kuruluş gibi Tarih Vakfı için de 1994 zor bir yıl oldu. Yine de bu yılı hemen hiçbir önemli fire vermeden atlatabilmek ve gelişme çizgimizi sürdürebilmekten dolayı mutluyuz.

1994 başında 5 Nisan kararlarıyla projeler durdurulup alacaklı olduğumuz kurumlar birbiri ardından ödemelerini erteleyince, reklam-satış-abone gelirlerimizde büyük düşüşler ortaya çıkınca, muhtemel gelişmeleri saptamaya çalışan bir rapor hazırlamıştık. Bu raporda en kötüsünden en iyisine bir dizi senaryo üzerinde duruluyordu. Yılın son ayından geriye baktığımızda bu senaryolardan en iyisinin gerçekleşmiş olduğu ortaya çıkıyor.

Gerçekten, sözlü tarih projemize yıl sonuna kadar ara vermek, 2. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'ni 1996'a ertelemek ve altı ayda bir İngilizce olarak yayınladığımız *Biannual İstanbul* dergisinin periyodunu talebe bağlı kılmak dışında herhangi bir daralma önlemine başvurmak zorunda kalmadık.

Kültür Bakanlığı ile ortaklaşa yayınladığımız *İstanbul Ansiklopedisi* yedinci cildin de tamamlanmasıyla, artık sözlük ve dizin cildi dışında bitmiş duruma geldi. Türkiye'nin en iyi birkaç sosyal bilim dergisinden biri olan altı aylık *New Perspectives on Turkey* ve 1994 yılı başında yayınlamaya başladığımız aylık popüler tarih dergisi *Toplumsal Tarih* yayınlarını aksamadan sürdürdüler. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile ortaklaşa yayınladığımız üç aylık *İstanbul*'u ortağımızın desteğini çok kısıtlamasına rağmen bugüne kadar getirmeyi başardık. Tarih Vakfı Yurt Yayınları ilgi çekici konularda 15 yeni kitap yayınladı. Toplu Konut İdaresi ile birlikte Mart ayı içinde düzenlediğimiz Kent Tarihçiliği Sempozyumu bir bibliyografya cildiyle birlikte yayınlandı.

Milli Piyango İdaresi için hazırladığımız ikinci kitap, *Dünü ve Bugünüyle Piyango ve Milli Piyango İdaresi*, gerçek bir teknik mükemmellik eseri oldu. Tariş ve Milli Aydın Bankası kendileri için hazırladığımız kurum tarihlerini kitaba dönüştürdüler. Darüşafaka tarihi araştırması ise bitmek üzere. Afife Batur arkadaşımızın yönetimindeki bir ekip ise yakında Darülaceze tarihinin yazımına başlayacak.

Projelerimizden bazıları zamanında ve başarıyla tamamlanıp parasal karşılıkları da alınırken, bazı-

YENİ YILDA YENİ YERDE

Vakfımızın, Projeler, Mali İşler, Tanıtım ve Habitat II/Sergi Projeleri bölümleri, yeni yılda çalışmalarını Nişantaşı'ndaki yeni binamızda sürdürecek.

Yine hızlı, yine sıcak, yine kaliteli ve bol ürünlü çalışmalarımız için Nişantaşı startını, 18 Ocak 1995 Çarşamba günü saat 16.30-19.30 arasında, minik bir "yeni yer kokteyli" ile veriyoruz ve yeni yerimize, üyelerimizin iyi dileklerini alarak, duyarak yerleşmek istiyoruz.

Kokteylimize katılmak isteyen üyelerimiz, 13 Ocak 1995 Cuma gününe kadar isimlerini İs'af Yeğin'e (513 52 35) bildirirlerse, çok seviniriz.

Adres: Vali Konağı C. No. 57 K. 2 Nişantaşı

Tel: 231 67 94 - 234 32 90

ları için daha az olumlu bir tablo ortaya çıktı. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Kültür Bakanlığı için yürüttüğümüz Eyüp Bölgesi Tesbit ve Koruma Planları projeleri ile yine Kültür Bakanlığı adına gerçekleştirdiğimiz Taşınmaz Kültür Varlıkları Ulusal Envanteri projesi 1993 yılına ait olmalarına karşılık 1994'e de sarktı.

Eyüp projesi kültürel katkısının ötesinde, Vakfımıza gelir sağlamak için de giriştiğimiz bir çalışmayken, iletişim eksikliği ve geç ödemeler yüzünden bilançosu zararla kapanan bir proje oldu. Eyüp Projesinin tarih bölümünde ise başarılı bir sempozyum düzenledik ve bu sempozyumun başlıca tebliğlerini bir kitaba dönüştürdük. Fakat, kaynak sınırlılığı dolayısıyla, Eyüp kadı sicillerinin çevrimyazımını daha büyük ölçüde yapıp bunları bir yayın cildine dönüştürme işi 1995'e kaldı.

Taşınmaz Kültür Varlıkları Ulusal Envanteri projesinin ilk bölümü bir pilot proje olarak düşünülmüştü. 1994 başında bu bölümün bitmesiyle asıl büyük çaplı çalışmaya başlanacaktı. Bir yandan kaynakların kısılması, öte yandan sonu gelmez bürokratik yazışmalar, Aralık ayında hâlâ protokol taslaklarıyla uğraşıp durmamıza ve ülkemiz bakımından bu çok önemli alanda bir koca yılın boş geçmesine neden oldu.

1994 yılı içinde yirmiyi aşkın sempozyum, konferans, seminer gerçekleştirdik. Bir bölümünü çeşitli yerli ve yabancı kuruluşlarla birlikte düzenlediğimiz bu toplantılar arasında İzmir'de düzenlenen "Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Sempozyumu" ile "Global Şehirlerde Yerel Kültürler Atölyesi", "Basın ve Demokrasi Paneli" ve "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu" özel bir yer tuttu. Belli başlı amatör müzik dernekleriyle birlikte düzenlediğimiz 2. İstanbul Türk Müziği Günleri olumlu bir adım oldu; Türkiye'de yayınlanmış Taş Plaklar Envanteri çalışması da.

Bilgi-Belge Merkezimiz tümüyle bağışa dayanan hızlı gelişmesini sürdürüyor. Bu yıl boyunca özellikle Sayın Talat Halman'a ve rahmetli Prof. Orhan Tuna'ya ait binlerce kitap ve dergiden oluşan büyük bağışlar bizi bir kere daha güzel bir sorunla, bu yayın ve arşivleri işleyecek eleman sıkıntısı ile karşı karşıya bıraktı. Arşiv ve kütüphanemizin daha iyi servis verebilmesi ve bağışlanan koleksiyonların çok gecikmeden araştırmacılara açılabilmesi için Bilgi-Belge Merkezimizin ek elemana ve gönüllü desteğe ihtiyacı var. Öte yandan, varolan ahşap kitap raflarımız ve çelik arşiv dolaplarımız tümüyle dolduğu için bu alanda da potansiyelimizi geliştirecek destekler bulmayı bekliyoruz.

Lise öğrencilerinin tarih bilinciyle ilgili olarak bir anket ve bir yerel tarih yarışmasının hazırlıkları ise son aşamada; özellikle parasal sorunların çözüleceğini ümitediyoruz.

En önemli projemiz, bir Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi kurulması çalışmalarımızda, özellikle bu projenin Onursal Başkanlığını kabul eden Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in desteğiyle başarılı bir yılı geride bırakıyoruz. Bu müze için uygun bir tarihsel mekânın tahsisi işlemlerinin 1995'in ilk aylarında tamamlanacağını umuyoruz. Rockefeller Vakfı'nın mali desteği ile sürdürdüğümüz "Türkiye'de Göç ve Kültürel Çeşitlilik" ve Avrupa Birliği ile Heinrich Böll Vakfı'nın mali desteğini alan "Türkiye'de İnsan Haklarının ve Sivil Toplumun Gelişim Tarihi" sergi hazırlıkları sürüyor. Bu arada 1996 yılı Haziran ayında düzenlenecek Habitat Zirvesi için iki dev sergiyi gerçekleştirme sorumluluğu Vakfımıza verildi. "İstanbul'un Üçbin Yılı" ve "Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu'da İnsan Yerleşmeleri ve Konut" sergileri için büyük bir uzman grubunu seferber ettik. Tüm bu sergiler İstanbul Toplumsal Tarih Müzesinin sürekli sergilerinin nüvesini oluşturacak.

İki ay önce İstanbul'da toplanan Uluslararası Mimarlık ve Müze Teknikleri Komitesi'nin Vakfımızın Toplumsal Tarih Müzesi projesini destekleyen ve bunun için yer tahsisini öneren kararı, Cumhurbaşkanlığının ve Kültür Bakanlığının ısrarlı desteği bu büyük projenin hızla gerçekleşmesi için büyük bir katkı sağlıyor.

1995 zor bir yıl olacak; 1996'da ise müzemiz ve toplumsal tarih merkezimiz bir plan olmaktan bir gerçek olmaya dönüşecek görünüyor. Kuşkusuz her birimiz üzerimize düşenleri sonuna kadar yaparsak.

Burada sıralama olanağını bulamadığımız daha birçok etkinlik için tüm üyelerimize, destekçilerimize, dostlarımıza 1994 yılı boyunca gösterdikleri ilgi, destek, şevklendirme için teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu

16-17 Aralık günleri gerçekleştirilen Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu ile son aylarda büyük ölçüde emek verdiğimiz önemli bir çalışma somutlanmış oldu.

Sempozyum düşüncesi, geçen Haziran ayında

TRT 2'de yayınlanan ve Tüketiciyi Koruma Derneği adına Ayşe Akman'ın, Türkiye Felsefe Kurumu adına Ioanna Kuçuradi'nin, Türkiye İnsan Hakları Vakfı adına Mahmut Tali Öngören'in, Doğal Hayatı Koruma Derneği adına Nergis Yazgan'ın ve Vakfımız adına da Orhan Silier'in katıldığı bir panelle başladı. Panel sonrasında genel sekreterimizin bu buluşma ve tartışmanın daha genişletilerek sürdürülmesi önerisi kabul edilince beş aylık bir hazırlık dönemi başladı. Hazırlık sürecinde Heinrich Böll Vakfı ile işbirliği edilebileceği ortaya çıktı. Herkes canla başla çalıştı ve bu kuruluşların birlikte düzenlediği, üç yüzden fazla sivil toplum kuruluşunun çağrılı olduğu ve bunlardan yüzü aşkın kuruluştan yaklaşık 150 temsilcinin bir araya geldiği, "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu", 16-17 Aralıkta İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Tesisleri'nde gerçekleşti.

Sempozyuma çağrılan kuruluşların iki ortak özelliği taşımasına özen gösterilmişti: Faaliyet alanları itibarıyla, olası bütün alanları kapsamaları ve esinlendikleri siyasal duyarlılık itibarıyla da Türkiye'yi kucaklamaları.

Bu sempozyuma katılan yüzü aşkın sivil toplum kuruluşunun buluştuğu çok sayıda ortak payda görüldü. Öncelikle anladık ki, hepimiz, içinde yaşadığımız toplumda yetkili bazı kurumların belli ihmal, ihlal ya da yetersizliği yüzünden varız. Onlar özlediğimiz ölçüde ya da yönde görevlerini yapmıyorlar ki bizler, yani yurttaşlar devreye girme ihtayıcını duymuşuz. Gene hissettik ki, ortaklığın iki yakası var. Bir yanda kamu otoriteleri, bir yanda toplum. Bu ikili ortaklıkta söyleyecek sözümüz ve koyulacak ağırlığımız var, olmalı. Sempozyuma katılan tüm sivil toplum kuruluşları, toplumun yaşam kalitesini yükseltmeyi, sosyal, ekonomik, doğal çevreyi düzeltmeyi ve bu sürecin katılımcı ve demokratik olmasını istiyor. Ve yine gördük ki tümümüz, sivil toplum kuruluşlarını, toplumumuzun bilinen geleneksel ve siyasi geçmişinden ve bugününden kaynaklanan hiyerarşik ve baskıcı uygulamalara karşı durmanın etkin bir ortamı olarak algılıyoruz.

Bu anlayışlar çerçevesinde sempozyumun birinci gününde, sivil toplum kuruluşlarının içinde yer aldıkları toplumsal süreçlerin kavramsal eksenlerini bir daha gözden geçirmeyi amaçlayan on iki bildiri sunuldu/tartışıldı.

İkinci gün, altı çalışma grubuna ayrılarak çalışıldı. Sonuçta her bir çalışma grubunun ifade ettiği alanlarda işbirliğini devam ettirecek elle tutulur mekanizmalar yaratıldı.

Bu sempozyum, gözüktüğü kadarıyla altı yeni sempozyuma gebe kaldı. Bu sempozyumun ortaya koyduğu en önemli husus şuydu: Sivil toplum kuruluşları, tıpkı siyasi partiler gibi, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Semavi Eyice'ye Saygı Toplantısı

Değerli sanat tarihçimiz, İstanbul Ansiklopedisi Yayın Kurulu'nun Prof. Doğan Kuban ile birlikte ortak başkanlığını yapan Prof.Dr. Semavi Eyice'nin doğum yıldönümü vesilesiyle düzenlediğimiz "Semavi Eyice'ye Saygı" toplantısı 10 Aralık 1994'te Sepetçiler Kasrı'nda yapıldı. Kalabalık bir davetli topluluğunun izlediği toplantıyı Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Stefanos Yerasimos yönetti. Toplantıya konuşmacı olarak katılan değerli konuklarımız ve konuşmalarının başlıkları şöyleydi:

Prof. Dr. Oktay Aslanapa "Mesai Arkadaşım Semavi Eyice", Prof. Dr. Muhibbe Darga "Semavi Eyice'nin Arkeoloji Çalışmaları", Prof. Dr. Şerare Yetkin "Türk Sanatı Tarihçisi Olarak Semavi Eyice", Prof Dr. Yıldız Demiriz "Bizans Sanatı Hocası Olarak Semavi Eyice".

Prof. Yerasimos, Semavi Eyice'nin İstanbul üzerine yazdığı makalelerin sayısı ve hacmi bakımından Prokopios'tan bu yana en çok eser vermiş kişi olduğunu belirttiği konuşmasında bazı sanat tarihçilerinin İstanbul'un fetih sonrasını, başka bazı tarihçilerin de fetih öncesini yok saydığını vurgulayarak, Eyice'nin İstanbul'u tarihsel bütünlüğü içinde ele aldığını ve böylece sanat tarihi

açısından bir kopukluğa meydan vermediğini anlattı. Daha sonra Kültür Bakanlığı Müsteşarı Prof. Dr. Emre Kongar Tarih Vakfı'nın hazırlattığı plaketi Profesör Eyice'ye takdim etti. Semavi Eyice'nin kısa teşekkür konuşmasından sonra söz sırası Eyice'nin en eski mesai arkadaşı Prof. Oktay Arslanapa'daydı. Arslanapa'nın sözlerine Kameri takvimin miladi takvime çevrilmesindeki bir yanlışlık nedeniyle Semavi Eyice'nin henüz 71 yaşını doldurmadığını belirterek başlaması toplantıda ilk kahkaha patlamasına neden oldu. Daha sonra Prof. Darga'nın ve Prof. Demiriz'in anıları da bu kahkahalara bol bol katkıda bulundu. Demiriz'in, Eyice'nin bilimsel titizliği ve hata kabul etmez kişiliğiyle zor bir hoca olduğunu, ama kendisinin çocukluğundan beri zoru seçmeyi meslek edindiğini belirtmesi ve birlikte yaptıkları bir arkeolojik gezi sırasında bozulan otobüsün yağ contasını Eyice'nin mukavvadan bir conta yaparak değiştirdiğini anlatması bu kahkaha anlarından bazılarına neden oldu. Prof. Şerare Yetkin, Eyice'nin Selçuklu ve Osmanlı eserleri üzerindeki çalışmaları nedeniyle aynı zamanda bir Türk Sanatı tarihçisi olduğunu belirtti.

Konuşmalardan sonra Profesör Eyice kürsüye davet edildi. Eyice, toplantıdaki konuşmacıların sadece iyi yönlerini anlatmalarından dolayı kendilerine müteşekkir olduğunu belirterek başladığı konuşmasında bir orta okul öğrencisi olarak kendisini sanat tarihine yönelten olayları, meslek yaşamında karşılaştığı zorlukları anlattı. Eyice konuşmasını bitirip kürsüden inerken salondakiler kendisini ayakta alkışlıyorlardı.

Cumhurbaşkanı İle Görüşme

Yönetim Kurulumuzdan bir heyet Ocak ayı içinde Sayın Cumhurbaşkanını ziyaret etmiş ve müze projemiz hakkında bilgi sunmuştu. Geçen ay bu ziyaret tekrarlanarak on ay boyunca hazırlıklarda sağlanan gelişme görüşüldü. Görüşmede Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı Prof Dr Bozkurt Güvenç de bulundu. Sayın Demirel İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi Projesine verdiği desteği yeniden ifade ederek, bu çerçevede Haziran 1996'ya yetiştirilmek üzere hazırlanan sergiler için gerekli mekânın transferiyle ilgili işlemleri çabuklaştıracak girişimleri yapacağını beyan etti. Gerçekten de, Sayın Cumhurbaşkanının girişimleriyle son haftalarda bu alanda konunun aciliyetine uygun bir işlem hızı sağlanmaya başlandı. Kendisine ve Sayın Güvenç'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yeni Üyelerimiz

Geçen ay Tarih Vakfı Yönetim Kurulu toplandı ve Vakıf Resmi Senedinin 8. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak kurucu ve üye sayısının yüzde onu oranında yeni üye kabulüne karar verdi. "Vakfın amaçları ile ilgili faaliyetleri ve Vakfa katkıları nedeniyle" yazılı başvuruları kabul edilen ya da doğrudan doğruya yönetim kurulunca üyeliğe davet edilip bu çağrıyı kabul eden yeni üyelerimiz şunlar:

Prof.Dr.Seçil Akgün (ODTÜ Tarih Bölümü Başkanı), Prof.Dr.Ergun Aybars (Dokuzeylül Üniv. Atatürk İlkeleri Enst.), Prof.Dr.Tuncer Baykara (Ege Üniv. Edebiyat Bölümü), Doç.Dr.Halime Doğru (Anadolu Üniv. Tarih Bölümü), Prof.Dr.Özer Ergenç (AÜ Dil Tarih Coğ.), Doç. Dr. Aydın Eser (Sermaye Piyasası Kurulu), Dr. Carter V. Findley (Ohio State Univ.), Prof.Dr.Orhan Güvenen (OECD nezdinde Türkiye Temsilcisi), Ülkü İzmirligil (Restorasyon ve Konservasyon Merkezi Müdürü), Prof.Dr.İoanna Kuçuradi (Hacettepe Üniv. Felsefe Bölümü Başkanı), Hasan Kurt (Maliye Bakanlığı Baş Hesap Uzmanı), Beral Madra (BM Çağdaş Sanat Merkezi kurucusu), Ahmet Menteş (Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü), Prof.Dr. Ahmet Mumcu (Ankara Üniv. Hukuk Fa.), Mahmut Tali Öngören (İnsan Hakları Vakfı Genel Sekreteri), Gönül Paçacı (İTÜ Devlet Konservatuarı Öğretim Görevlisi), Alpay Pasinli (Arkeoloji Müzesi Müdürü), Doç. Dr.Yıldız Sertel, Doç.Dr.Ülker Seymen (Ege Üniversitesi), Prof.Dr.Stanford Shaw (Univ. of California), Dr.Amy Singer (Tel Aviv ve Harvard Univ.), Dr.Pinelopi Stathis (Academie d'Athenes), Prof. Dr.İsenbike Togan (ODTÜ Tarih Bölümü), Nergis Yazgan (Doğal Hayatı Koruma Derneği Genel Müdürü), Erdem Yücel (Ayasofya Müzesi Müdürü).

Vakıf Yönetimi Güçlendiriliyor

Vakfın hızlı büyümesi ve iş yoğunluğunun artışına paralel olarak Vakıf yönetiminin de güçlendirilmesi gerekirken, uzun süredir, gerek parasal nedenlerle, gerekse uygun kişi bulunmasında karşılaşılan zorluktan dolayı bu adım gerçekleştirilememişti. Nihayet, bu konuda yapılan yaygın duyuru ve görüşmelerden sonra bu ay başında iki arkadaşımız göreve başlıyor.

Genel Sekreter Yardımcımız Münevver Emmioğlu ODTÜ Şehir Bölge Planlama Bölümünden mezun olup daha sonra Fransa'da ihtisasını yapmış ve bir dizi önemli projede proje yöneticiliğinde bu-

lunmuş çok değerli bir uzman. Münevver Emmioğlu, bundan böyle Bilgi-Belge Merkezi'nden Vakfın tanıtımına ve bilimsel toplantılarının örgütlenmesine, kâr amaçlı olmayan projelerden Vakıf üyeleri ve destekçileriyle ilişkiye, personel işlerinden yurtdışı ilişkilere kadar bir dizi çalışmanın eşgüdümünü üstlenecek.

Genel Müdür Yardımcımız Akın Baran ODTÜ'den mezun olduktan sonra İzmir ve İstanbul'da birçok kuruluşun genel müdürlüğünü ve üst düzey yöneticiliğini üstlenmiş deneyimli bir yönetici. Akın Baran'ın mali planlama, mali analiz, fon yönetimi, pazarlama, kâr amaçlı projelerin ve vakıf yayın işlerinin eşgüdümü gibi vakfımızın kurumlaşması bakımından çok önemli bir dizi alana yeni bir enerji ve ihtiyaç duyulan düzenlilik ve örgütlülüğü getirmesini bekliyoruz.

Tüm üyelerimize, destekçilerimize, dostlarımıza herhangi önemli bir konuda talepleri, önerileri, eleştirileri olduğu ve bunu bir vakıf yöneticisine iletmek ihtiyacını duydukları zaman Münevver Emmioğlu ve Akın Baran arkadaşlarımızı aramalarını öneriyoruz. Ve yeni arkadaşlarımıza başarılar, vakıfta uzun yıllar sürecek, uyumlu, verimli bir çalışma diliyoruz.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi

Kültür Bakanlığı ile ortak yayınlamayı planladığımız Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin hazırlık çalışmaları hızlandırıldı. Kültür Bakanlığı'nın katılımı, İLO, Türk-İş, DİSK, Hak-İş'i desteği ile girişilen bu büyük boyutlu projenin gerçekleştirilebilmesi için konuyla ilgili kurum ve kişilerle temaslar sürüyor. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi geçmişten bugüne sendikalar, sendikacılar, sendika tarihi, işçi liderleri, grevler, işçi olayları, sendika yayınları, çalışma hayatında sendikacılık ve işçileri doğrudan ilgilendiren çeşitli konuları kapsayan binlerce maddeyi içerecek ve sendikacılar için olduğu gibi işçi, sendika, emek tarihiyle ilgilenen herkes için de temel bir başvuru kaynağı olacak.

Sendikacılık Ansiklopedisi'nin maddelerinin saptanması ve yazılması kuşkusuz çok kapsamlı bir kaynak tarama ve veri toplama çalışmasına ihtiyaç gösteriyor. Ansiklopedi yazım çalışmalarının kaynak tarama, veri toplama, bilgi bankası oluşturma çalışmalarıyla birlikte yürütülmesi projenin can alıcı noktasını oluşturuyor. Ansiklopedinin hazırlık çalışmasına katılacak uzmanlar ilk toplantılarını bu ay yapacaklar.

Gençlik ve Tarih Anketi

Gençlik ve Tarih Anketimizin pilot uygulamasını 13 Aralık Salı günü, Kültür Koleji Lise birinci sınıfında gerçekleştirdik. Kolejin Sosyal Bilimler Bölümü'nün deneyimli ve yeniliklere son derece açık başkanı Aktan Özata ile genç ve dinamik yardımcısı Tuğrul Yakaçelik, öğrencilerine klasik yöntemler yerine alternatif bazı yollarla ulaşmayı istiyorlardı. Vakfımızla işbirliği yapmak üzere ilişki kurdular. Biz de anketin pilot uygulamasını yapmak için bir Lise 1. sınıfa gerek duyunca buna gönüllü oldular ve anket Kültür Kolejinde yapıldı. 15 yaşın verdiği enerji ve sonsuz merakla hızla doldurdukları anketimize sorularıyla, yorumlarıyla ve eleştirileriyle çok yönlendirici katkılarda bulunan bu genç arkadaşlara ve değerli öğretmenlerine teşekkür ederiz.

Pilot uygulamanın ikinci kısmı ise 19 Aralık Pazartesi günü İzmir'de bir devlet lisesinde gerçekleştirilecek. Bu konuyla Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden sevgili Yücel Kabapınar ilgileniyor. Böylece değişik sosyal kesimlere ait gençlerde anketimizin hem dili hem de içeriğiyle nasıl yankı bulduğunu gözlemiş olacağız.

Ardından, bu anket projesine kendi yoğun işlerinin yanı sıra vakit ayıran değerli tarihçi ve eğitimcilerimiz, bu iki uygulamadan edindiğimiz ipuçlarını değerlendirecekler. Anketimiz böylece, Şubat'ta Türkiye çapında 1200 öğrenci üzerinde uygulanacağı son haline ulaşmış olacak.

Bu arada Kültür Koleji'nde anket sonrası öğrencilerle sohbet ederken bir öğrencinin neredeyse kendi kendine söylenir gibi yaptığı yorum bizce çok anlamlıydı: "Bu sorular güzel de, sonuçta bizim görüşlerimize kim aldırıyor ki!" Bu projenin değeri de sanırız başlı başına bu soruya bir yanıt oluşturmasında yatıyor.

Kültür ve Tabiat Varlıklarımızı Nasıl Korumalıyız?

T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ile Tarih Vakfı'nın işbirliğiyle 20-22 Nisan 1995'de Ankara'da düzenlenecek olan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu'na katılacaklar somutlaştı.

Buna göre sempozyuma bildiri sunacak değerli araştırmacıları ve konularını sizlere sunabiliyoruz:

"Boğaziçi" Sunucu: Prof Dr Nuran Zeren, Tartışmacı: Prof Dr Nur Akın; "Tekirdağ Koruma Amaçlı İmar Planı" Sunucu: Mine Kangal - Şöhret Şensoy, Tartışmacı: Doç Dr Güzin Konuk; "Muğla Koruma Amaçlı İmar Planı" Sunucu: Oktay Ekinci, Tartışmacı: Prof Dr Sevgi Aktüre; "Antalya Kaleiçi'nde İki Konut" Sunucu: Mücella Uyar, Tartışmacı: Emre Madran; "Birgi Çakırağa Konağı" Sunucu: Ziyaettin Bilgin, Tartışmacı: Mehmet Berker; "Çırağan Sarayı" Sunucu: Erhan İşözen, Tartışmacı: Prof Dr Erol Türkgenç; "Ankara Sulu Han" Sunucu: Filiz Oğuz, Tartışmacı: Prof Dr Ayşıl Yavuz; "Boğaziçi Surlar" Sunucu: Prof Dr Mete Tapan - Prof Dr Zeynep Ahunbay, Tartışmacı: Ülkü İzmirligil; "Pamukkale" Sunucu: Nurettin Çelem, Tartışmacı: Prof Dr Necati İnceoğlu.

Sonra bir de genel değerlendirme mahiyetinde panel yapılacak. Panele katılanlar şöyle: Prof Doğan Kuban, Prof Dr Gönül Tankut, Prof Dr Hande Suher, Prof Dr Metin Sözen, Dr Raci Bademli. Kapanış konuşmasını Prof Dr Emre Kongar yapacak.

Sempozyumun ve serginin düzenlenmesiyle ilgili bundan sonraki gelişmeler ve/veya ortaya çıkabilecek değişikliklere ilişkin bilgileri yine bu satırlarda bulabileceksiniz. Ayrıntılı bilgi için Tarih Vakfı'ndan Şebnem Önal'a başvurabilirsiniz. (Tel: 0212-513 52 35)

"Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi"

1996'da İstanbul'da yapılacak olan Habitat II toplantısı dolayısıyla Tarih Vakfı'nın düzenlediği "Kuruluşundan Bugüne İstanbul" ve "Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergilerinin çalışmaları bildiğiniz gibi 1994 Eylül'ünde başlamıştı. Tabii bu kapsamlı projeyi Eminönü merkezimizin ya da Yıldız Yayınlar bölümüzün artık neredeyse iş saatlerinde belediye otobüsü misali çalışma ortamında gerçekleştiremezdik. Dolayısıyla çalışmaları geçen ay haber verdiğimiz gibi Ocak 1995 tarihinden itibaren "Vakıf Projeler Birimi"nde (Adres: Valikonağı Cad. No.57 D. 2-3-4 Nişantaşı) sürdüreceğiz. Bu arada yeni yerimizin çeşitli inşaat ve altyapı gereksinimlerini karşılayan Mehmet Yıldız, Amper Elektrik İnşaat ve Sanayi A.Ş., EKA ve Netaş Genel Müdürü Tanju Argun'e teşekkür ediyoruz.

Kuruluşundan Bugüne İstanbul sergisi için Prof Doğan Kuban'ın hazırladığı "sergi öneri metni" temel alınarak, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış kırktan fazla yetkiliyle ön görüşme yapıldı. Bu toplantılarda, serginin kurgusunun sağlam bir bilimsel altyapıya oturtulması, bilimsel ve teknik uzman kadroların oluşturulması, bilimsel metinlerin ve bunlara bağlı olarak kaynaklandırılmış belge ve fotoğrafların kalıcı nitelikte hazırlanması, İstanbul'u bir müze olarak kabul edip, sergiden İstanbul'a gönderme yapan bir sistem kurulması, serginin İstanbul'un çağdaş sanatını ve kültürünü vurgulayan yan etkinliklerle beslenmesi, arka planda kronolojik bir yapıya sahip olması, ancak ön planda bu kronolojik yapı içinden çıkarılmış ve vurgulanmış konu ve olayları içermesi, gibi öneriler, böylesine kapsamlı bir serginin oluşturulmasında dikkate alınması gereken konular olarak gündeme getirildi.

Ayrıca serginin düzenleme aşamaları da, sergi kurgusu ve kavramını oluşturacak metinlerin ve bu metinlere ilişkin görsel malzemenin hazırlanması, bu metin bütünü içinden sergi kurgusu ve kavramının ve bu kurgu ve kavrama ilişkin malzemenin seçilmesi, seçilen malzemenin sergi kurgusu ve kavramına uygun olarak bir sergi mekânı bütünlüğü içinde mimar ve sergi tasarımcısı tarafından tasarlanması ve projelendirilmesi, sergi tanıtım malzemesinin (katalog-broşür-afiş vb) sergi kavram ve kurgusuna uygun olarak hazırlanması, olarak belirlendi. Sergi kurgusu ve kavramını oluşturacak metinlerin ilk bölümünün yazılmasını, İstanbul Üniversitesi Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü üyelerinden bir grup (Prof Dr Ara Altun, Prof Dr Güven Arsebük, Dr Nuşin Asgari, Y Doç Dr Çiğdem Dürüşken, Prof Dr Mehmet Özdoğan, Alpay Pasinli, Doç Dr Oğuz Tekin, Y Doç Dr M. İhsan Tunay, Prof Dr Metin Tuncel) üstlendi. Osmanlı Dönemi, 20.yy ve özel konuların metinlerinin yazdırılması çalışması uzmanlarla yapılan ön görüşmelerle sürüyor. Sergi projeleriyle ilgili gelişmeleri her ay bu satırlardan size aktarmaya devam edeceğiz.

Tan Olayı Anıldı

Tan Olayı'nın 49'ncu yıldönümü vesilesiyle Tarih Vakfı'nın düzenlediği "Basın Özgürlüğü" konulu panel 8 Aralık'ta Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde gerçekleşti. Çok ilgi gören bu panel üzerine çeşitli gazetelerde yazılar yazıldı, hatta polemik bile yapıldı.

Paneli yöneten Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nail Güreli, açış konuşmasında Tan Olayını anarken, yarım yüzyıl geçtikten sonra aynı günlerde bir başka gazetenin tüm tesislerinin ve arşivinin bombayla yok edildiğini anımsattı, aradaki

paralelliğe parmak bastı. Basın özgürlüğüne karşı her türlü saldırıyı, nereden gelirse gelsin kınadığını belirterek, Prof. Hıfzı Topuz'a söz verdi.

Tan Olayı sırasında üniversite öğrencisi olan Hıfzı Topuz Tan Olayını ayrıntılı şekilde anlattı: *Tasvir*'den H. Cahit Yalçın'ın bir gün önceki kışkırtıcı çağrısını, akşam öğrenci yurtlarındaki hazırlıkları, 4 Aralık günü Beyazıt'ta toplanılıp, Tan'a gidilmesini, tesislerin tümüyle tahribini, oradan Taksim'e çıkılmasını, daha sonra *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazetelerine saldırılmasını özetledi. Gözaltına alınan 8 kişiye emniyette, CHP parti müfettişinin sigara ikram ettiğini savcının çok sonraki yıllarda açıkladığını, daha sonra CHP'de sivrilip bakanlığa kadar gelecek bir parti gençlik kolları yöneticisinin saldırıda faal bir rol oynadığını söyledi.

Daha sonra konuşan basın tarihçisi Orhan Koloğlu, Galatasaray Lisesi öğrencisi olarak olayı Beyoğlu'ndan izlediğini belirterek, siyasal iktidarın savaşta taraflar arasında belli bir denge politikası güttüğünü, basına da bu çerçevede izin verdiğini, hükümetin bazen bir, bazen öteki taraftan gazete kapattığını belirtti. Ayrıca 1944'te bir Turancı tevkifatı yaptığını, ertesi yıl da bir tarafı öbür tarafa karşı kullanarak Tan'ı susturduğunu söyledi.

Gazeteciler Sendikası Başkanı Orhan Erinç basın özgürlüğü kavramının siyasal olduğu kadar, toplumdaki hoşgörü ile de önemli bir bağı olduğunu belirtti. Gazeteci Altan Öymen ise basına ve basın özgürlüğüne yönelik saldırıların ve tahammülsüzlüğün başlıca iki kaynağı bulunduğunu, bunlardan birisinin devlet, diğerinin ise toplumdaki bağnaz gruplar olduğunu söyledi. Tan Olayında her iki kaynağın da birlikte davrandığını ifade ederek, özgürlüğün ve hoşgörün önemine değindi.

Konuşmalardan sonra, izleyicilere söz verildi.

Doç. Yıldız Sertel, olay sırasında yaşının küçük olduğunu söyledi, ama sonraki yıllarda annesinden ve babasından dinlemiş olduğu bazı hususları konuşmacıların anlattıklarına ilave etti. Zekeriya Sertel'in 1978'de *Milliyet*'te çıkan Nazım Hikmet'le ilgili anı dizisinin yayına hazırlanmasında uzunca bir dönem yakın çalışma yapan Hasan Pulur ise bazı anılarını naklettikten sonra, Tan Olayı'nın devletten geldiği kanısında olduğunu sözlerine ekledi. Hararetli tartışmalardan sonra panel sona erdi. Panele katılanlara yürekten teşekkür ediyoruz.

İKİNCİ TÜRK-ALMAN YAZAKADEMİSİ 1995

Körber Vakfı her yıl genç akademisyenler ve öğrenciler için bir yazakademisi düzenliyor. Bu yıl projeyi Uludağ Üniversitesi ve Siegen Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirecek.

1994 güzünde gerçekleştirilen Birinci yazakademisinin konusu "Tarihte ve Günümüzde Türk-Alman İşbirliği ve Uyuşmazlığı"ydı. Önümüzdeki yaz düzenlenecek olan ikincisinin amacı, Türk ve Alman toplumlarında norm ve değerlerin evrimini incelemek ve Türkiye'de sosyal, kültürel ve ekonomik kurumları tanıtmak.

Yazakademisi 17 Eylül - 1 Ekim 1995 tarihleri arasında Bursa ve İstanbul'da yapılacak. Akademiye katılmanın önkoşulu, belirlenen konuda (geçmiş veya günümüzle ilgili) akademik yöntemle hazırlanmış ve Almanca yazılmış bir çalışma yapmış olmaktır. Konu şöyle özetlenebilir: Türk ve Alman toplumlarında norm ve değerler; modernleşme ve karşıtı hareketler; Batılılaşma; ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel globalleşme; sosyal ve politik kimlik; Avruya bütünleşmesi ve Avrupalılık fikri; okulların ünivesitelerin,

siyasi partilerin veya kitle iletişim araçlarının değer ve normların evrimindeki aracı rolü.

Yapılacak çalışmalar bir jüri tarafından değerlendirilecek. Belirlenen en iyi 25 çalışmanın sahipleri, Yazakademisine katılmaları için ücretsiz olarak davet edilecekler. Bir Türk veya Alman üniversitesinde okuyan yüksek sömestr veya lisansüstü öğrencileri veya genç akademisyenler ve yeni mezunlar, yeterli Almanca bilmek kaydıyla başvuruda bulunabilirler. Son başvuru tarihi 31 Mart 1995.

Gerekli bilgi ve belgeler için başvuru adresi:
Prof.Dr. Mehmet Genç
Uludağ Üniversitesi, Görükle Kampüsü
16059 Bursa
Tel. 224-4428013/Fax. 224-4428088

Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi kuruldu

Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÇOKAUM) kuruldu. Merkezin çocuk kültürüyle ilgili her konuda araştırma yapacağı, kitaplık, müze, arşiv kuracağı belirtiliyor. Araştırma merkezinin kurucusu ve ilk müdürü olan Prof. Dr. Bekir Onur merkezin temel amacının çocuk konusunda her türlü psikolojik, sosyolojik, antropolojik, tarihsel araştırmayı yapmak olduğunu belirtti. Merkez, toplumda geçmişte ve bugün yaygın olan çocuk imgelerini ortaya çıkarmayı hedefliyor.

Çocukluk bir yaşam dönemi olarak eskiden beri biliniyor oysa kültürel bir yaratı olarak çocukluk modern bir kavram. Günümüzde çocukluk kavramı toplumsal, siyasal, ekonomik, hukuksal ilgilerin kesişme noktasında yer alıyor; böylece sosyoloji, psikoloji, antropoloji, ekonomi, tarih, tıp, hukuk gibi bilimlerin araştırma konusu oluyor. Çocuğu anlama alanı genişledikçe, çocuğa tanınan yaşam alanı, olanaklar ve haklar da genişliyor. Kuşkusuz bu gelişmenin bir tarihsel temeli var. Çocukluğun tarihiyle ilgilenen toplumsal tarihçiler bize çocukluk anlayışlarının, imgelerinin, kavramlarının, tarih boyunca nasıl değiştiğini gösterip bundan sonraki olası gelişmelere ışık tutuyorlar.

İşte Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi (ÇOKAUM), çeşitli fakültelerin ve bölümlerin katkısıyla çocukluğu disiplinlerarası bir yaklaşımla araştırmayı hedefliyor. Temel amaç, çocukluğun geçmiş yüzyıllarda yaşanan serüvenini tarih boyunca izlemek, bugünkü durumunu saptamak, gelecek yüzyıla yansımalarını belirlemek. Ülkemizde hızla değişen çocukluk yaşantıları, çocuk yetiştirme yöntemleri, çocukluğa ilişkin anlayışlar, çocuğa yönelik etkinlikler, kurumsal yatırımlar, hukuksal düzenlemeler vb. ÇOKAUM'un araştıracağı ve izleyeceği konular.

ÇOKAUM Türkiye'de çocukla ilgili bütün kişilerin, kurumların ve kuruluşların araştırma bulgularını bir araya getirmek, çalışmalarını izlemek, onları belirli konularda ortak etkinliğe çağırmak, aynı çabayı uluslararası düzeyde göstermek amacında.
Bilgi için: Prof. Dr Bekir Onur
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
Tel: 0312-363 33 50

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

Adres ve Telefon Numaralarımız:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Tanıtım ve Reklam
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Tarih Vakfı, Projeler ve
Mali Koordinatörlük Bürosu
Nişantaşı, Vali Konağı C. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 231 67 94 - 227 65 99
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

Posta Çeki Hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* / Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* / Ehud. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* / İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*

KURAM DİZİSİ

Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*

BELGESEL DİZİ

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları* / Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*

SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ

Osman Hamdi Bey ve Dönemi / *Toplumsal Tarihte Çocuk* / *Eyüp: Dün-Bugün*

KİTAPÇILARDA

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfi Yurt Yayınları, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi,
Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

Cumhuriyet

her gün

sadece gazete

verir.

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1995 FİYATI: 75.000 TL (KDV DAHİL)

AMELPERVER CEMİYETİ

OKMEYDANI SPOR ALANI

TÜRK SANATINDA KÖPEK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

16. YÜZYIL İSTANBUL NÜFUSU

BOULOGNE'DA PROTESTANLIK

ALMANYA'DA TÜRKOLOJİ

14

ÜÇ AYLIK DERGİ

İSTANBUL

Ara Güler

"GEÇMİŞ ZAMAN OLUR Kİ HAYALİ CİHAN DEĞER... "

Ne yazık ki, geçmişi düşlemek
gelecek için yetmiyor.
Biz *İstanbul* dergisini "o günler"in hayali,
yarınların ümidiyle çıkarıyoruz.
İstanbul'da yaşamanın sevincine kavuşmak için
İstanbul okuyun.

Abone Koşulları: Yıllık 500.000 TL. Yurtdışı: 60 $.
Banka Hesap No: İş Bankası-Taksim 1052-510267,
Vakıflar Bankası-Taksim 005-2007499. Posta çeki No: 668341.
Kredi kartı numaranızı bize bildirerek de abone olabilirsiniz.
Adres: Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700, Beşiktaş / İstanbul,
Tel: (212) 227 37 33, Faks: (212) 227 37 32.

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ BİR **TARİH VAKFI** YAYINIDIR

SUNUŞ

Bu sayımızda her zamankinden bile daha ilginç yazılar var. Örneğin, Celal Şengör'ün İstanbul jeolojisinin öncüsü Prens Çiçayev hakkındaki incelemesi, Stefanos Yerasimos'un 16'ncı yüzyıl İstanbul nüfusuyla ilgili konuşmasının (Edhem Eldem arkadaşımız tarafından yapılan) özeti, Yaşar Çoruhlu'nun Türk sanatında köpek figürü üstüne araştırması.

Kimi incelemeler de, konularının yakınlığıyla eşleşiyor: Ankara'dan Özbay Güven'in İstanbul Okmeydanı üstünde odaklaşan çalışması ile İzmir'den Gül İnanç'ın TC'nin eğlenceli "millî davalar"ından Beden Terbiyesi Mükellefiyeti yasası ve uygulamasına ilişkin makalesi, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin spor tarihi parantezine alınabilir. Bir ortak çerçeveyi de, protestanlık oluşturmakta. Bursa'dan Jean-Louis Mattei dostumuz, Fransa'daki bir lise öğretmeni arkadaşının Ügno[Huguenot]'lara dair yazısını dilimize çevirerek sunmaya başladı (gelecek ay devam edecek); İlhan Pınar da, İzmir'deki Protestan Kilisesinin kurulmasıyla ilgili olarak bu şehre gelen bir Alman rahibinin notlarından toplum tarihi için hayli önemli bilgiler aktarıyor.

Bir başka yazı çifti Alman Türkolojisiyle ilgili: Fuat Bozkurt Almanya'da bu işin nasıl yapıldığını kişisel gözlemlerine dayanarak betimliyor, Christophe Neumann da Orient Institut'un İstanbul şubesinin çalışmalarını. Silivri'den Dr.Cemal Kozanoğlu, bu kere, uzun yıllardır yaşadığı o yöreyle değil, asıl memleketi olan Maraş'la ilgili bir yazı yazdı: Kahramanmaraş'ın Fransız işgalinden tam 75 yıl önceki kurtuluşu. Cemal beyin oğlu Kemal Kozanoğlu ise, Cem'e karşılık papalığa verilen Bizans röliklerinden söz etmekte.

Bu sayımızda ağzınızı sulandıracak bir ziyafet mönüsü yok, ama Koleksiyoncunun Dağarcığından iki belge var: biri merhum edebiyatçı Samim Kocagöz'ün ikinci seçmen olan kayınpederine yazılmış, TBMM ikinci dönem (1923) milletvekili seçiminde oyvermesi için bir çağrı mektubu; öteki, merhum Kadri (Yersel) bey amcanın Darüşşafaka diploması.

Bu kere, dışımızdan bir tenkit ile bir de tekzip basıyoruz. Eleştiri, geçen ay YDH'li bir yazarın geç dönem Osmanlı liberal iktisadının Samsun'u mamur ettiği savını hedef alıyor; yalanlama ise Aralık sayımızda çıkan bir kitap yazısını. (Okuyucuların bunları iyi değerlendirmek için değgin oldukları makaleleri de yeniden okumaları gerekir.)

Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı basınından seçmelerin hemen ardından ilk sıraya koyduğumuz, İzmirli genç akademisyen Erkan Serçe'nin araştırması ise, adı bir takım karıştırmalara yol açan yüz otuz yıl önceki "emeksever"ler derneğiyle ilgili. Prof.Dr. Tuncer Baykara, *Türk Kültürü* dergisinin 1969 Şubat tarihli 76'ncı sayısında çıkan "Türkiye'de Solun Tarihine Dair İki Not"unda (s. 295) şu bilgiyi aktarıyordu: "*The Levant Herald* gazetesinin 11 Mart 1867 tarihli nüshasında bu (l'amie du travail) cemiyetin genel kurul çağırısı ilânı vardır. Adından Rum olduğu anlaşılan cemiyetin genel sekreteri C.Anthopoulos üyeleri, 14 Nisan 1867'de Pera'daki cemiyet lokalinde yeni idare heyeti üyelerini seçmek için davet etmektedir."

Ramazan-ı şerif oruç tutan tutmayan bütün müminlere mübarek olsun. Gelecek ay, Şeker Bayramı arifesinde buluşmak üzere hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

Not: Aralık sayımızda bir yazısını yayımladığımız Sayın Veli Urgal'ın bir gece beni (216) 382 22 95 numaralı ev telefonumdan aramasını rica ediyorum.

TOPLUMSAL
TARİH

Samuel Leigh'in yaptırdığı ve 1831'de Londra'da bastırdığı bir İstanbul Panorama'sının Üsküdar sırtlarından güneybatıya bakan bir bölümü. (Panorama'nın tamamını gelecek ay yayımlayacağız).

Aylık Dergi
Sayı: 14 Cilt: 3 Şubat 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Halük Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 400.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

AMELPERVER CEMİYETİ
***Erkan Serçe,** 130 yıl önce İstanbul'da kurulan ve (bazı yazarlarca bir işçi örgütü sanılan) bir hayır derneğinin tüzüğünü açıklamakta.* 6

OSMANLI LİBERALMİŞ DE HABERİMİZ YOKMUŞ!
***Murat Koraltürk, Kâzım Berzeg**'in geçen ay yayımladığımız Samsun'la ilgili yazısını eleştirmekte.* 12

OKMEYDANI SPOR ALANI
***Özbay Güven,** Osmanlı spor tarihinin İstanbul'daki ilginç bir mekânından söz ediyor.* 14

TÜRK SANATINDA KÖPEK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ
***Yaşar Çoruhlu** görsel sanat tarihimizde hayvan figürleriyle ilgili bir dizi başlatıyor.* 20

16. YÜZYIL İSTANBUL NÜFUSU
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Atölyelerinde
***Stefanos Yerasimos**'un geçen ay yaptığı yeniden değerlendirme konuşmasının özeti.* 26

75'İNCİ YILDÖNÜMÜNDE KAHRAMANMARAŞ'IN KURTULUŞU
***Dr.Cemal Kozanoğlu** bu olayla ilgili bilgileri topluca aktarmakta.* 28

CEM SULTAN OLAYINDA AVRUPA'YA GİDEN HIRİSTİYAN KUTSAL EMANETLERİ
***Kemal Kozanoğlu,** elimizde kalsaydı bugün önemli bir turistik değer taşıyacak olan röliklerin öyküsünü anlatıyor.* 30

PRENS ÇİÇAYEV
Cemal Şengör, *İstanbul'un jeomorfolojisini ilk olarak araştıran Rus soylusunun yaşam öyküsünü özetlemekte.* 34

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN:
1923'te Bir İkinci Seçmene Oyverme Çağrısı ve Bir Darüşşafaka Diploması (1927). 39

İZMİR'DEKİ PROTESTAN KİLİSESİ VE PAPAZ LÜDEKE'NİN NOTLARI
İlhan Pınar *İzmir'deki bu mabedin kuruluşu için oraya gelen Alman rahibin izlenimlerini aktarıyor.* 41

BOULOGNE'DA PROTESTANLIK - I
Alain Joblain'*in yazdığı ve Mattei'lerin dilimize çevirdiği bir yerel tarih araştırmasının ilk bölümü.* 46

Boulogne-sur-Mer, gravure de Chastillon.

ALMANYA'DA TÜRKOLOJİ
Fuat Bozkurt *kendi katılımcı-gözlemciliğinden de yararlanarak bu ülkedeki çalışmaları anlatmakta.* 52

ORIENT INSTITUT
Christopher Neumann, *Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin İstanbul Şubesinin kuruluş ve gelişimini betimlemekte.* 56

BEDEN TERBİYESİ
Gül İnanç, *Cumhuriyetin erken yıllarında millî davalarımız arasında yer alan bir akımın ilginç öyküsünü inceliyor.* 59

İHLAS HOLDİNG'İN AVUKATLARININ TEKZİBİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA 80 YIL ÖNCE ŞUBAT AYI 64

TARİH VAKFINDAN HABERLER 65

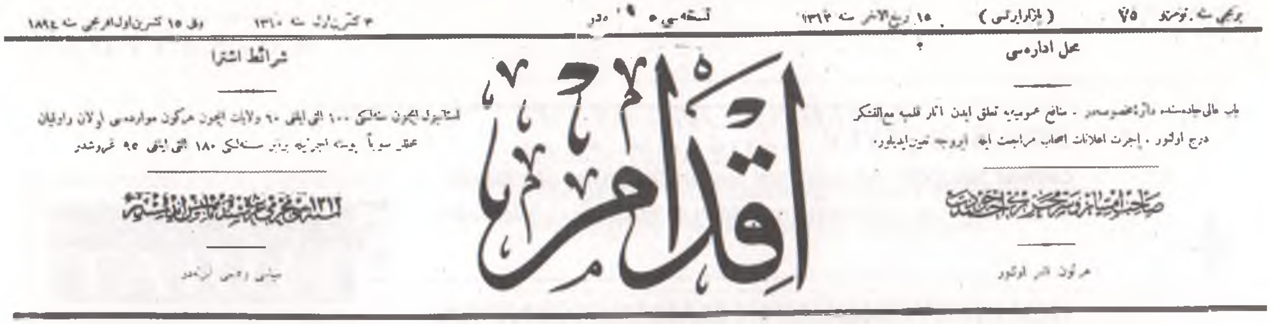

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

ŞUBAT 1895

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

ŞÜÛNAT

Seccade Hırsızlığından Beraat!

Sultan Ahmet Han hazretlerinin câmi-i şerifinden zâyi' edilen seccadeden dolayı maznûn-i aleyh olan Hafız Ali efendinin muhakemesi icra kılınacağı nüsh-i âhirimizden (son nüshalarımızdan, sayılarımızdan) birinde yazılmış idi. Mumâileyhin yevm-i mahsusunda Birinci Ceza Mahkemesinde emr-i muhakemesi icra kılınarak kendisinin muhbir olduğu anlaşılıp maznûniyeti hilaf-ı vâki idüğü tebeyyün etmiş (anlaşılmış) ve müdde-i umumilik makamından edilen talep üzerine ittifak-ı irâe ile beraatine karar verildiği mevsûken haber verilmiştir...

(1 Şubat 1895)

İşret Mübtelâlarına

Bir İbret Daha

Boğulan Sarhoş

Evvelki Perşembe günü saat altı raddelerinde Kadıköyünde Moda iskelesi rıhtımı açıklarında ka'r-ı deryada (denizin derinliklerinde) görülen bir naaş müdde-i umumi muavinlerinden izzetlû Corci bey hazır oldukları halde bi'l-ihraç keşf ve muayene edildikte Moda iskelesi sandalcılarından ve ayyaş güruhundan Salih Kaptan demekle maruf olan şahıs olduğu ve merkûmun evvelki gece saat üç raddelerinde Moda'da bakkal dükkânında işret ederek rıhtımda bağlı olan sandalına ber-mutad yatmak üzere gireceği sırada sekr (sarhoşluk) haliyle denize düştüğü anlaşılmış olduğundan defnine ruhsat verilmiştir...

(2 Şubat 1895)

Ramazan Hazırlıkları

-Badem Şurubu-

İyi badem şurubu yapmak için âtideki miktarları mizan ittihaz edip ne kadar şurup yapmak arzu edilir ise ona göre ziyadeleştirmeli veya azaltmalıdır. İşte mizan şudur:

Badem	250 dirhem
Acıbadem	75 dirhem
Portakal çiçeği suyu	125 dirhem
İyi su	800 dirhem
Şeker	500 dirhem

Bunlardan suyu iki kıye ve şekeri bir kıye yüz dirhem yazacak yerde sekiz yüz ve beş yüz dirhem diye yazmaya mecbur oluşumuz hesapta şaşırmamak içindir.

Evvela kırılmış bademleri kaynar su içine atıp haşladıktan sonra iç kabukları soymalı. Bir mermer havanın içine koyup beş yüz dirhem şekerden üç yüz elli dirhemini toz olarak buna ilave etmeli. Elli dirhem suyu dahi yavaş yavaş damlatmalı. Bademleri macun haline gelinceye kadar havanda dövmeli. Bademlerin iyice dövülmesine ve pek ziyade karışmasına dikkat lâzımdır. Sonra bu macunu bir büyük kâse derûnunda bulunan 750 dirhem su ile iyice karıştırmalı. Bir ince ve sık tülbendi eski bir elek üzerine gerip süzmeli. Tülbent üzerinde kalan posalar iyice bitinceye kadar tekrar tekrar süzmek evlâdır. Sonra buna şekerin mütebâkisini ilâve edip kaynatmalı. Koyulaştıktan sonra indirip, soğuduktan sonra portakal çiçeği suyunu da karıştırmalı ve ba'dehu şişelere doldurmalıdır.

İhtar -Portakal çiçeği suyu her eczahânede bulunur...

(21 Şubat 1895)

MUHARRERÂT

Konya Muhabirimizden:

Cinayat

Geçen Salı gecesi Nehr-i kâfur mahallesinde mütehayyizân-ı ulemâ-yi mahalliyyeden merhum müderris Kâşif efendinin oğlu Ahmet bir fâhişe münâzaasından dolayı refiki Hüseyin oğlu Mehmet ve Abdullah ve Ali'yi bıçakla cerh eylemiş ve bunlardan Mehmet derhal vefat etmiş ve Abdullah'ın dahi hayatından kat-ı ümid edilmiştir. Ali'nin yarası tehlikesizdir.

İşbu vaka-i müellime mesmû' olur olmaz gayret-i ciddiyye ve mütemâdiyyeleri meşhûd olan polis komiseri izzetlû Hüsnü bey ve Ali

efendi mahall-i vak'aya şitâbân olarak (koşarak) cânıyi der-dest eylemişlerdir... (21 Şubat 1895)

Makale-i Mahsûsa
-Kuşlar ve Moda-
Kadınlar Üstlerine Başlarına Artık Kuş Kondurmuyor

Kuş tüyleri ile tezyîn şu yakın zamanlara kadar moda olduğundan erbâb-ı ziraat için birtakım haşerât-ı muzırrayı itlâf ile pek çok hizmetleri görülen bîçâre kuşcağızları bazı erbâb-ı tama' hedef-dâne-i tüfeng (tüfek kurşunlarına hedef) etmekten hâlî kalmıyorlardı.

Moda yalnız tüylerle de iktifâ edemeyerek kuş başları ve hatta bütün kuşları bile taht-ı teshîre alarak (ele geçirerek) madamlar, matmazeller başlarını, omuzlarını, göğüslerini hatta bütün esvablarını bunlarla süslemek merakına düşmüşlerdi. Vâkıa bu zînet nazarlara hoş görünüyorsa da ṣa'ṣaa-i tabiat renkleriyle, ötüşleriyle revnak-ı diğer (başka bir güzellik) veren tuyûr-i hoş-ilhân (hoş nağmeli kuşlar) ve lâtif-el-elhân (güzel renkler) yavaş yavaş ortadan kalkmakta ve hatta bunların inkıtâ'-ı nesillerinden temâşâ-girân-ı tabiat kuşkulanmaktadırlar.

Hele teşekkür olunur ki şu günlerde bu moda biraz geçer gibi olmuş ve mağazalarda yığınlarla kuş tüyleri birikip kalmıştır. Kuşların şu modadan hariç tutulmaları pek muvakkat bir şey olmakla beraber günden güne mevcutları azalan faideli kuşların bir aralık olsun tenâsülüne imkân bıraktığı şâyân-ı teşekkürdür.

Baykuş, ishak kuşu gibi bir takım gece kuşlarının acîb biçimli başları ve muhtelif renkli kanatları bu hayvancağızların başlarına moda derdi getirmeye sebep oldukları cihetle mevcutları azaldıkça azalmış ve bundan dolayı da hayvanatın kemirgen nev'inden olanları bazı fareler, köstebekler meydan alarak bahçelerde, tarlalarda cirit atmaya başlamışlar idi. Avrupa'nın her yerinde vukûa gelen bu hal şu modanın muvakkaten ortadan kalkması hasebiyle yavaş yavaş zayiât-ı vâkıayı belki tazmin edebilir diye kuş muhibblerini memnun etmiştir...

(23 Şubat 1895)

Ramazan'da Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi Tarifesi

Her sene Ramazan-ı şerife mahsus olmak üzere geceleri Boğaziçine işlettirilmekte olan vapurlar Ramazanın on beşinden sonra işlemeye başlamakta olup bu ise Boğaziçi ahalisinin bu bâbtaki ihtiyacını def edemeyeceğinden zaten hava açık olduğu sırada mehtap dahi bulunması gece aydınlığı mevcut olduğu gibi hava kapalı olduğu zaman mehtabın mevcut olup olmaması siyyân [birbirine denk, eşit] bulunduğuna ve alelhusus eyyâm-ı şitâya tesadüf eden bu şehr-i mübarekte şirket-i mezkûrenin Ramazanın on beşinden sonra mehtabın ziyasına ihtiyaç göstermesine mahal kalmadığına mebnî ibtidâ-i Ramazandan bed' ile mezkûr vapurun işlettirilmesi ve bir de en son iskele olan Kanlıca yahut Beykoz'a kadar vâsıl olduktan sonra avdetinde vapur-i mezkûr Anadolu Hisarına uğramakta olduğundan Anadolu Hisarı ahalisi lüzumsuz yere meselâ bir hayli vakitten sonra hânesine avdet edegelmekte idüğü ve bunun sebebi ise Göksu deresinin munsabbı [denize-kavuştuğu yer] sığ olduğundan gece vakti vapurun iskeleye güç yanaşmakta olmasından ileri geldiği malûmdur. Halbuki bu ise tarak vapuru marifetiyle mezkûr derenin ağzı pek güzel tathir edilmiş olduğundan buna dahi mahal olmamakla vapur-i mezkûr sırasıyla geçtiği iskelelerden sonra Anadolu Hisarına dahi uğraması zımnından şirket-i mezkûrenin hizmet-i mahsusasına müracaat olunur... (23 Şubat 1895)

İLÂNLAR

Musıkî İlânı
Şarkı Notaları

Nota muallimi Hacı Emin bey tarafından peyder-pey tab' ve neşr olunan notalardan bu kere dahi (221) numara ile Hafız Post efendinin (Neş'e-yâb etmekte hüzn-i kalb-i nâşâdım seni) suzinâk, (222) numara ile devletlû Mahmut Celâlettin Paşa Hazretlerinin (Mir'âtı ele al da bak Allahı seversen) uşşak, (223) numara ile Rıza beyin (Aman ey yâr pîşe-nizâr [zayıf tabiatlı, zayıf huylu] etme beni) beyâti, (224) numara ile Udî Cemil Efendinin (Bir nigâh et hâlime ey gonce dehen) hicaz, (225) numara ile muallim-i mumâileyh Hacı Emin beyin kanto olarak (şarabiye) nâm şarkılar mevki-i intişara vaz' edilmiş ve merkez-i tevzii Bâbıâli Caddesinde (26) numaralı Matbaa-i Âmire kütüphanesinde füruht olunmakta olduğu letâfet-cûyân-ı fenn-i musîkîye tavsiye olunur...

(7 Şubat 1895)

Faideli Reçete
Zayıflamak İçin!

Maraz haline geçmiş olan şişmanlığın hıfzıssıhha nokta-i nazarından tedavîsi:

Bu hâle dûçâr olan marazânın [hastaların] ne gibi perhize riâyet etmeleri ve taamları neden ibaret olması lâzımdır.

Bunlar sabah kahvaltasında 25 gr. ekmek, 50 gr. soğuk külbastı, 200 gr. da şekersiz hafif çay menkû'u [haşlanmış çay] ahz etmelidir.

Öğle taâmında 50 gr. ekmek, 100 gr. et yahut iki adet rafadan yumurta, 100 gr. yeşil sebze ve salata, 15 gr. peynir ve mevsimine göre bir parça meyve bulunmaktadır.

Akşam taâmı dahi 50 gr. ekmek, 100 gr. et, 100 gr. yeşil sebze ve salata, iki adet rafadan yumurta ve meyveden ibaret olmalıdır.

İşret ve hamur yemekleri ve nişastalı mevâddı, yağlı ve tereyağlı tatlıları suret-i katiyyede ekilden ictinab etmeli. Ara sıra hafif müshiller almalı. Hergün sabah ve akşam vücut çok yorulmamak şartıyla jimnastik yapmalı. Her sabah itiyad edinerek soğuk su duşuna devam etmeli ve günde lâakall iki saat kadar helecana dûçar olmamak şartıyla yürümeli ve bir de hususî isti'mâl olunacak bir devâsı daha vardır ki anı dahi bir tabibe müracaat ederek almalı... (9 Şubat 1895)

MİTOSTAN GERÇEĞE: AMELPERVER CEMİYETİ

ERKAN SERÇE

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikal hareketin geçmişini ele alan eserlerin hemen hemen tümünde, ilk işçi örgütlenmesinin 1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti olduğu anlatılagelmiştir. Bilindiği kadarıyla bu cemiyetten -herhangi bir kaynak göstermeden-, ilk söz eden Lütfü Erişçi olmuştur. Erişçi, Osmanlı Devleti'nde kalifiye işçi yetiştirme çabaları üzerinde dururken, ihtiyatlı bir ifade ile, "bu arada İstanbul'da bir de Ameleperver Cemiyeti kurulmuştu" demektedir.[1] Bu ifadeyi kaynak olarak kabul eden araştırmacılar Ameleperver Cemiyeti'ni ilk sendikal işçi örgütlenmesi olarak kabul etmiş, hatta bazıları hızını alamayarak, bu cemiyeti uluslararası ilişkiler içinde değerlendirmekten kaçınmamıştır. Neyi, nereden, nasıl alıntılayıp kullandığı pek belli olmayan Aclan Sayılgan, Ameleperver Cemiyeti'ni, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişki içinde olan Fransa'da başgöstermiş 1848 ayaklanmalarının bir sonucu olarak görüyor. Sayılgan, Şişmanof'un 1965'te Sofya'da yayımlanan *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi* adlı eserine gönderme yaparak, cemiyetin "Komünist Manifestonun, I. Enternasyonalin, ve başta Fransa olmak üzere, Batı Avrupa'daki işçi hareketlerinin tesiri ile" kurulduğunu iddia etmiştir.[2] Bununla da yetinmeyerek, bu cemiyetin 1872'de meydana gelen tersane işçilerinin grevinde rol oynadığını, grevin başarıyla sonuçlanmasından kısa bir süre sonra 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin 12. maddesine dayanılarak kapatıldığını ileri sürmektedir.[3] Bir başka araştırmacı, H. Bartoli de bu cemiyeti "işçi sınıfını uyuşukluğundan kurtarmak isteyen sosyalizmle dolu bir küme aydının topluluğu" olarak nitelendirmiştir.[4] Bu çerçevede, her taşın altında bir komünist arayan Darendelioğlu'nun Ameleperver Cemiyeti'nden söz etmemesi oldukça ilginçtir.[5]

Bu tür yaklaşımların yanılgı olduğuna dikkat çeken, ilk araştırmacı Oya Sencer olmuştur. Sencer, dönemin basın haberlerinden yola çıkarak, Ameleperver Cemiyeti'nin bir işçi cemiyeti olmadığını, işçilere yardım etmek amacı içinde, daha önce kurulan Emek Dostları ve İtalyan İşçi Derneği gibi hayır kurumlarının bir örneğini oluşturduğunu belirtiyor.[6] Hatta, "Ami du Travail" (Emek Dostları) derneği ile Ameleperver Cemiyeti'nin aynı olabileceği, Ameleperver Cemiyeti hakkında bilgi aldığı *Terakki Gazetesi*'nin "Ami du Travail"i Türkçe'ye "Ameleperver" olarak çevirmiş olabileceği ihtimali üzerinde duruyor.[7]

Sencer, Ami du Travil ile ilgili ilk habere *La Turquie*'nin 27 Nisan 1866 tarihli nüshasında rastlamıştır. Bu haberde, derneğin tüzük hazırlama komitesinin olağanüstü toplantıya çağırıldığı duyurulmakta, ayrıca derneğin bir Yunan hayır derneği olan "Omonia" ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir.[8] Aynı gazetenin yaklaşık on gün sonraki bir nüshasından da derneğe, aralarında birçok hanımın da bulunduğu 160 kişinin katıldığı ve derneğin amacının "fakir işçilere, din ve milliyet farkı gözetmeksizin, iş bulmak ve gerekli iş araçlarını sağlamak" olduğu aktarılıyor.[9] Cemiyetin bu yöndeki etkinlikleri gazete haberlerinden de izlenebiliyor. 22 Aralık 1867-31 Ocak 1868 tarihleri arasında cemiyet, "bir Rum ayakkabıcıya, bir Ermeni kayıkçıya, bir Müslüman kutu yapımcısına, iki Ermeni ayakkabıcıya, bir Katolik marangoza..." kredi biçiminde yardım sağlamıştır.[10]

Fransız arşivlerinde araştırma yapan Paul Dumont da cemiyetin bu yönüne dikkat çektikten sonra, "L'amie du Travail" adını taşıyan bir örgütlenmenin, Fransız "Grand Orient"a bağlı "l Proodos" locasının "dinsel olmayan" kollarından biri şeklinde kurulmuş mason cemiyeti olduğunu belirtiyor.[11] Gerçekten de Amie du Travail (Amelperver Cemiyeti)nin yönetim kurulunu oluşturan pek çok üyesi -başta Kleanti Skaliyeri olmak üzere-, dönemin önde gelen masonlarıydı. Ancak bu noktada önemli bir sorunla karşılaşıyoruz. Amelperver (L'amie du Travail) Cemiyeti'nin kaynağı olduğu idda edilen I Proodos locasının kuruluş tarihi 28 Mart 1868'dir.[12] Halbuki aşağıda metnini verdiğimiz nizamnamesinde de gösterildiği gibi Amelperver Cemiyeti, bu tarihten yaklaşık iki yıl önce, 1 Nisan 1866'da kurulmuştur. Bu nedenle, cemiyetin Masonlar tarafından kurulduğu kesinse de I Proodos ile olan ilişkisinin daha fazla irdelenmeye ihtiyacı bulunuyor.

Aşağıda metnini verdiğimiz Amelperver Cemiyeti Nizamnamesi'nin, bu cemiyet ile ilgili tartışmalara büyük ölçüde açıklık getireceği kanısındayız. *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'in 11-13 Şaban 1283 (19-21 Aralık 1866) tarihleri arasında 556-558 nolu nüshalarında yer alan nizamname, on bir fasıldan ve toplam altmış iki maddeden oluşuyor.

"Maksad-ı Cemiyet Beyanındadır" altbaşlığını taşıyan tek maddelik birinci faslında cemiyetin amacı "... asla cins ve mezheb ve millet fark ve temyiz etmeyerek vüs-i iktidarına göre işe muhtac olanlara iş irae

ve tedarik etmekten ibaret" olarak gösteriliyor. Ancak altıncı fasılda ayrıntılarıyla sergilendiği biçimiyle, amacın sadece iş bulmakla sınırlı kalmadığı anlaşılıyor. Zanaatkârlara araç-gereç sağlamak, fukara çocuklarının zanaat öğrenmelerine aracılık etmek, zaman içinde de bu alanda eğitim veren kurumlar açmak, hatta doğru yoldan ayrılanlara iş bularak yardım etmek... Yine aynı maddede vurgulandığına göre cemiyet, talep edenlere sağlayacağı araç ve gereçleri "tasadduk ve hibe" şeklinde değil, karşılığı daha sonra ödenmek koşuluyla vermektedir. Bu açıdan cemiyetin bir kredi kurumu gibi çalıştığı söylenebilir.

İkinci fasıl, cemiyetin kayıt şartları ve üyelerin sorumlulukları hakkında bilgi veriyor. Buna göre din ve millet farkı gözetilmediği gibi, on yedi yaşını doldurmuş -kadın, erkek- herkesin üye olabileceği belirtiliyor. Her üyenin ayda on kuruş aidat ödemesi de zorunlu kılınıyor.

İdare heyetini oluşturan üyelerin görevlerinin ayrıntılı olarak sıralandığı üçüncü fasıldan sonra, dördüncü fasılda idare heyetinin ne şekilde seçileceği açıklanıyor. Beşinci fasılda da meclisin ve idare heyetinin toplantı usulleri hakkında bilgi veriliyor. Bu faslın üçüncü maddesinde, "gerek esna-yı müzakeratta ve gerek cemiyetin mezabıt ve defatirinin tanzimi için cari ve müstamel olacak lisan Rum lisansı"dır denilmesi, cemiyetin kurucularının ulusal kimliği hakkında önemli bir ipucu sağlamaktadır. Hem bu konuda hem de kuruluş tarihi hakkında asıl önemli bilgi yedinci faslıda yer alıyor. Cemiyet mührü hakkındaki bu bölümde, mühür şu şekilde tanımlanmaktadır: "Yarım ay şeklinde olduğu halde etrafında rumiü'l-ibare olarak (Cemiyet-i Amelperver Dersaadet) ibaresiyle ve ortasında dahi bir zenbur resmi ve zenburun etrafında (işsizlik cehaleti mucebdir) kelam-ı hikmet encamını havi olarak cemiyetin bir mühr-ü mahsusu olduğu halde tarihi dahi 1866 sene-i miladiyesidir".

Altı maddeden oluşan sekizinci fasıl, cemiyetin kadın üyelerine ayrılmış. (Bu bölüm, kadın tarihi araştırmacılarının ilgisini çekebilir.)

Dokuzuncu fasılda genel hükümler yer alıyor. Oldukça kalabalık bir madde grubuna sahip (23 madde) bu bölümde, cemiyet için yapılacak harcamalardan, başvuruların değerlendirilişine; verilecek olan kredilerden, bunların geri ödenmesine; aidatların toplanmasından, oy kullanma şekline kadar uzanan konularda cemiyetin çalışma biçimi ele alınmaktadır. Onuncu fasılda ise daha çok meclisin toplantıları sırasında uygulanacak hükümler bulunmaktadır.

Son fasılda "madde-i mahsusa" başlığı altında, nizamname hükümlerinin iki yıl geçerli olacağı, bu sürenin bitiminde gerekli düzeltmelerin yapılacağı belirtilmiş. Ancak daha sonra böyle bir düzeltmenin yapılıp yapılmadığı hakkında bilgimiz bulunmuyor.

NOTLAR

1- Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Ankara 1951, s. 4

2- Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972*, 2. bs., İstanbul 1972, s. 26, Dimitır Şişmanof'un *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, (İstanbul 1978) başlığı ile Türkçe'ye çevirilen eserinde, "1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk işçi örgütü olarak kabul" edilmekle birlikte, Sayılgan'ın sıraladığı diğer iddialar yer almıyor.

3- Sayılgan, *A.g.e.*, s. 26-27

4- H. Bartoli, "Le Mouvement syndical en turquie", *Cahiers de l'ISEA*, no. 107, Kasım 1960, s. 49'dan aktaran M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri (Yazılar, Belgeler)*, İstanbul 1993, s. 56

5- Darendelioğlu, "ilk komünist örgüt" olarak, 1875'te kurulan -doğrusu 1895 olmalıdır- Osmanlı Amele Cemiyeti'ni zikretmektedir. *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, 1. cilt, İstanbul 1961, s. 9-10

6- Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul 1969, s. 155-156

7- Sencer, *A.g.e.*, s. 156, Ben böyle bir çeviri hatasının, haberin alıntılandığı *Terakki Gazetesi*'nden değil de Sencer'in kendisinden kaynaklandığı kanısındayım. Sencer'in eski harfli gazetelerden yaptığı çevrimyazı hatalarını görünce, Erişçi'deki "Ameleperver" güdülemesinin de etkisiyle, "Amelperver"i "Ameleperver" şeklinde okuyabileceği olasılığını daha güçlü görüyorum. Doğaldır ki bu konuda kesin yargıya varabilmek için ilgili gazete haberine tekrar bakmak gerekmektedir.

8- Aktaran Sencer, *A.g.e.*, s. 104

9- *La Turquie*, 8 Mayıs 1866'dan akt. Sencer, *A.g.e.*, s. 104-105

10- *La Turquie*, 24 Şubat 1868'den akt. Sencer, *A.g.e.*, s. 105

11- P. Dumont, "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France, les loges maçonniques dobedience Française a Istanbul du milien du XIXe siecle a la veille de la premiere guerre mondiale", (1-5 Temmuz 1980'de Strazburg'da düzenlenen Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihi kollokyumuna sunulan tebliğ)den akt., M. Şehmus Güzel, *A.g.e.*, s. 57

12- Orhan Koloğlu, *Abdülhamit ve Masonlar*, İstanbul 1991, s. 54.

(*Nizamname-i Cemiyet-i Amelperver*)

(*Birinci Fasıl*)

Maksad-ı Cemiyet Beyanındadır

Cemiyet-i Amelperver ünvanıyla Dersaadet'de bu defa bir cemiyet-i hayriye teessüs idüb niyet ve maksadı dahi asla cins ve mezheb ve millet fark ve temyiz etmeyerek vüs-i iktidarına göre işe muhtac olanlara iş irae ve tedarik etmekden ibaret bulunmuştur.

(*İkinci Fasıl*)

Cemiyete dahil olacak zevatın suret-i kayd ve kabuliyle azaların umumen vezaif-i beyanındadır.

(Birinci Madde)

Kangı mezheb ve milletden olur ise olsun zükur ve inasdan her kim olur ise silk-i aza-yı cemiyete dahil olabilüb şu kadar varki onyedi yaşını ikmal etmiş olması lazimedendir ve aza-yı cemiyetin birader veya evladlarının oniki yaşında oldukları halde dahi dahil-i cemiyet olmaları caiz ise de bu misüllüler onyedi yaşını ikmal etmedikçe mecalis-i cemiyet esnasında müzakerat-ı cariyeye karışmayub serd-i rey eylemeğe dahi hakk ve salahiyetleri olamıyacakdır.

(İkinci Madde)

Efrad-ı azadan beher-i iane-i mukannene olmak üzere şehriye on guruş ita ve ifaya mecbur olub bervech-i peşin üç ve altı aylık veyahud bir senelik ita olunacak olur ise kabul olunacakdır ve aza-yı cemiyetden suret-i daimede veyahud defa-ı vahide olmak üzere mikdar-ı mezburdan ziyade akce takdim idecek olanlara taraf-ı cemiyetden tensib olunacak suretle beyan-ı teşekkür olunacaktır

(*Üçüncü Fasıl*)

Heyet-i idarenin mürekkeb bulunduğu azanın vezaif-i mahsusası beyanındadır.

(Birinci Madde)

Cemiyetin heyet-i idaresi bir reis ve iki muavin ve

bir katib-i umumi ve bir istidaa katibi ve bir muhasib ve bir sandık emini ve sekiz müşavirden mürekkeb bulunduğu cümlesi ekseriyet-i ara-yı hafiye ile intihab ve tayin olunacaktır.

(İkinci Madde)

Reis-i cemiyetin vezaifi meclisin beda ve hitamını aza-yı hazıraya ilan ve beyan itmek ve takaddüm iden meclisin tasdik olunmuş hulasa-ı müzakeratını imza itmek ve beyan-ı efkar itmek isteyenlere sıra ile ruhsat irae itmek ve kendisi asla karışmaksızın müzakerat-ı vakıayı suret-i icabiyede icra itdirmekden ibaret bulunmuşdur ve kendisi esna-yı müzakeratda beyan-ı rey idemeyüb fakat ara-yı hafiye usulü üzere beyan-ı rey olunduğu takdirde serd-i reye salahiyeti olduğu gibi bir madde üzerine ifade-i efkar zımnında müzakeratdan hissedar olmak murad eyleyecek olur ise dahi riyaseti muvakkatan muavinlerden birine terk ve havaleye mecbur olacakdır ve cemiyete dair bir istidaa vukuunda sahib-i istidaa hakkında icab iden tahkikatın istihsal ve icrası zımnında azadan üç nefer tayin ve tahsis idecekdir.

(Üçüncü Madde)

Reisin bir manii zuhurunda veyahud gaybubeti takdirinde vezaifi ekserilet-i arayı haiz olan muavin tarafından ifa olunacaktır.

(Dördüncü Madde)

Katib-i umumi evrak ve senedat ile cemiyetin mühr-ü mahsusunu hıfza memur olduğu misüllü kendisine ait evrakı reis ile beraber imza ederek mikdar-ı azayı mübeyyin bir defter tutacakdır ve umur-u mühimme hakkında verilen kararları bir defter-i mahsusa derc ve kayd ideceği misüllü cemiyete takdim olunan atayanın kaydı için dahi ayrıca bir defteri olacakdır ve umur-u mekatibe-i cemiyeti bi'l-icra tanzim ittiği mektubların suretlerini bir defter-i mahsusa kayd ideceği gibi kendisine hitaben gönderilen evraki dahi bir meclis-i atide reis tarafına irae idecek ve cemiyetin akd-i encümen ideceği gün ve saat ve mahalli gazeteler tarafından vasıtasıyla ilan iderek sene hitamında dahi umur-u cariye-i cemiyete dair bir kıta layiha tanzim ve kıraat idecedir.

(Beşinci Madde)

İstidaa katibi işe dair almış olduğu her istidaayı bila-avk ve tehir reis-i cemiyete iraie-i birle bu babda tahkikat-ı lazimenin icrasi zımnında reis tarafından tanzim ittirelecek mektubları icab idenlere tebliğe mecburdur ve istidaaların kuyudu için bir defter tutacağı gibi hususat-ı mezbure hakkında yazacağı cevabların suretlerini dahi ayrıca bir deftere kayd ve derc idecekdir.

(Altıncı Madde)

Muamelat katibi cemiyet dainlerinin alub verecek hesablarını ayrıca bir deftere kayd ve terkim ederek akçe tesviyesini amir olan senedatı dahi reis ile beraber imza idecekdir.

(Yedinci Madde)

Katib-i hususi beher meclisde cari olan müzakeratın hulasasını tanzim ve meclis-i atide kıraat idüb tasdik olunduktan sonra reis ile beraber imza idecekdir ve bunun için ayrıca bir defter tutacakdır. Katib-i umuminin gaybubeti takdirinde vezaif-i mürettebesi katib-i hususi tarafından ifa olunacağı misüllü bunun dahi gaybubeti halinde vezaif-i mezbureyi ifa zımnında reis-i cemiyet istediği zatı muvakketen tayin idecekdir.

(Sekizinci Madde)

Muhasib bulunan zat cemiyetin kaffe-i duyunat ve matlubatını suret-i muntazamada kayd-ı defter iderek hasılat ve medfuat hakkında koçanlı senedat-ı matbua için numro tertibi üzere bir defteri olacağı gibi sandık emini tarafına li-ecli't- tahsil teslim olunan senedatı işaret zımnında bir defter-i yevmi dahi tutacakdır ve olvechle tahsil olunan meblağın mikdarını mübeyyin olmak üzere beher ay sandık emininden bir kıta pusula ahz itmeğe sarf-ı ihtimam idecekdir.

(Dokuzuncu Madde)

Sandık emini aza-yı cemiyetin vermeğe mecbur olduğu meblağ-ı mukanneneyi evkat-ı muayyenede tahsil idüb istifa olunmamış mebaliğ-i mütedahilenin mikdarını mübeyyin olarak beher iki ayda muhasib tarafına bir pusula verecek ve tahsil olunmuş olan mebaliği dahi bir defter-i mahsusa kayd ve işaret idecekdir.

(Dördüncü Fasıl)

Heyet-i idarenin mürekkeb bulunduğu azanın suret-i intihabı beyanındadır

(Birinci Madde)

Aza-yı heyet-i idarenin nasb ve intihabı beher sene cemiyetin yevm-i teşekkül ve teessüsüne mütesadif olan mah-ı nisanın birinci pazar gününde icra olunacakdır ve bu babda akd olunacak meclis ile mecalis-i adiye-i sairenin kaffesinde nekadar aza mevcud ve hazır olur ise olsun meclis daima mükemmel ve kafi add olunacakdır.

(İkinci Madde)

Aza-yı heyet-i idare usul-ü hafiye üzere ekseriyet-i ara-yı mutlaka ile nasb ve intihab olunub cümlesi birden intihab olunan müşavirlerden başka aza-yı saireden baheri için ayrıca serd-i rey olunacakdır. Ekseriyet-i ara-yı mutlaka hasıl olmadığı takdirde tekraren usul-ü meşruhaya teşebbüs olunub defa-ı saniyede dahi netice-i matlube husule gelmeyecek olur ise yalnız en ziyade araya muvaffak olmuş olanlar hakkında müceddeden serd-i rey usulü icra olunacakdır.

(Üçüncü Madde)

Aza-yı idareden biri suret-i katiyede diyar-ı ahere azimet veya hastalanub istifa ettiği takdirde aherin nasb ve intihabı balada muharrer ikinci maddede beyan olunan usul üzere icra olunacakdır.

(Dördüncü Madde)

Tahkik-i muhasebat için tayin olunacak komisyonun azası dahi bervech-i bala intihab-ı aza zımnında akd olunacak meclisde nasb ve tayin olunacakdır.

(Beşinci Fasıl)

Suret-i akd-i meclis beyanındadır

(Birinci Madde)

Cemiyet beher mahın birinci pazar gününde alelade akd-i meclis ederek heyet-i idare tarafından lazım görüldüğü halde fevkalade olarak dahi akd-i encümen olunabilecekdir.

(İkinci Madde)

İş hakkında vukubulan istidaalar ile tahkikat-ı

matlubenin istihsaliçün tayin olunacak zevatın vereceği levayih mütalaa ve müzakere olunub icra-yı icabına karar verilmek üzere heyet-i idare haftada bir kere akd-i meclis idecekdir.

(Üçüncü Madde)

Gerek esna-yı müzakeratda ve gerek cemiyetin mezabıt ve defatirinin tanzimi için cari ve müstamel olacak lisan Rum lisanı ise de işbu lisandan agah olmayanlar Türkçe ve Fransızca olarak ifade-i efkar idebilecek elsine-i mezburenin haricinde olmak üzere sair lisanda vukubulacak teklifat ol lisanda malumatı olan birisi vasıtasıyla tercüme olundukdan sonra o makule teklifat hakkında cereyan idecek müzakeratın hulasası dahi yine olsuretle icab idenlere beyan ve tebliğ olunacakdır.

(Dördüncü Madde)

Beher meclis-i cemiyetde umumen cari olacak mevad evvela takaddüm iden adi veyahud fevkalade meclisin mazbatasıyla saniyen mürur iden mah zarfında heyet-i idarece vukubulan icraat ve muameletın hulasa vechle bir kıta layihası salisen cereyan iden mekatibe ve muhaberenin kıraatından rabian bir karar verilememiş istidaat hakkında idare tarafından cemiyete olacak teklifat-ı icabiye ile hamisen cemiyete dair olarak aza-yı hazıra tarafından olacak teklifat ve ifadatın serd ve beyanından ibaret bulunacaktır.

(*Altıncı Fasıl*)

Ameliyat-ı Cemiyet Beyanındadır

(Birinci Madde)

Cemiyetin ameliyat ve icraatı şimdilik işe muhtac olanlara vesait-i icabiyeyi irae ve tedarik birle vüs-i iktidarınca işin tamim ve neşrine hasr ve tahsis olunacağından bu hususun husulüçün ehl-i hidmet ve sanatdan alat ve edevata muhtac olanlara alat verecek ve saniyen kezalik her ne sanat ile meluf olur ise olsun ehl-i hidmet olanlara iktidarına göre iktiza iden mühimmat ve edevat-ı lazime ita ve tedarikiyle icrayı sanatları zımnında vesait-i icabiyeyi irae idecekdir ve salisen asla sanat bilmeyenlere dahi taayyüşlerine medar olacak vesait ve esbabı irae idecekdir ve rabian gerek zükur gerek inasdan fukara familyaları çocuklarının tahsil-i sanat eylemelerine sarf-ı ihtimam ve takayyüd idecek olub bunlardan dikiş ve el işi vesaire işlemek bilenlerine dahi icab iden eşyayı verecek ve hamisen vüs-i iktidarına göre züll-i sual ile işsizlik asar-ı muzırrasının meni hususuna bezl-i ihtimam iderek işleyecek iş bulamadıklarını bahane ittihazıyla tarik-i müstakimden çıkanlara iş gösterub istihsal-i esbab-ı taayyüşlerine muavenet idecek ve sadisen cemiyet-i beşeriyenin başlıca ihtiyacatına dair olan sanayii ve sarfın beyne'n-nas tahsil ve taallünü zımnında mürur-u zaman ile tesisat-ı lazime küşad ve teşkil idecek ve sabian el-hasıl cemiyet iş işlemeğe hahişgar olan adamlara kudretine göre muavenet ve müzaheret ideceğinden bimesneye birşey tasadduk ve hibe itmeyüb nizamat-ı umumiye faslında beyan olunduğu vech üzere cemiyet tarafından verilecek şeylerine istirdad olunmak üzere ita olunacakdır.

(*Yedinci Fasıl*)

Mühr-ü Cemiyet Beyanındadır

(Birinci Madde)

Yarım ay şeklinde olduğu halde etrafında rumiü'l-ibare olarak (Cemiyet-i Amelperver Dersaadet) ibaresiyle ve ortasında dahi bir zenbur resmi ve zenburun etrafında (işsizlik cehaleti mucebdir) kelam-ı hikmet encamını havi olarak cemiyetin bir mühr-ü mahsusu olduğu halde tarihi dahi 1866 sene-i miladiyesidir.

(İkinci Madde)

Evrak-ı cemiyetin kaffesi işbu mühür ile memhur bulunmak lazimedendir.

(*Sekizinci Fasıl*)

Taife-i inasdan olan aza-yı cemiyet beyanındadır

(Birinci Madde)

Taife-i inasdan olan aza-yı cemiyet kendi cinsleri tarafından vaki olan müstedaiyatın icrasına memur bulunacağından on nefer kadından ibaret olarak bir komisyon teşkil ve tayin olunacak ve taife-i nisadan işe muhtac olanlar işbu komisyon azasına müracaat edeceklerdir.

(İkinci Madde)

Kadınlar komisyonu münasib gördükçe reis-i cemiyet ve katib-i umumi ile beraber akd-i encümen iderek kendisine hitaben vaki olan istidaaları mevki-i müzakereye koyub bunların gerek red ve gerek kabulü hususunda icra-yı icabına ittifaken karar verilecekdir.

(Üçüncü Madde)

Vukubulacak istidaa cemiyetin ahkam-ı mevzuasına mutabık ve muvafık olduğu takdirde sahibe-i istidaa hakkında tahkikat-i lazimenin icrası zımnında komisyon-ı mezburdan üç kadın tayin olunacak olvechle destres olacakları malumat ve tahkikatı encümen-i atide komisyona beyan idüb bu babda verilecek kararın icrası dahi yine kendilerine havale olunacakdır.

(Dördüncü Madde)

Katib-i umumi bu misüllü meclislerde karargir olan mevaddı zabt iderek hulasa-ı keyfiyeti cemiyetin meclis-i atisinde azaya beyan ve tebliğ idecekdir.

(Beşinci Madde)

İş bulamamak mülabesesiyle tarik-i müstakimden udul iden nisvanın işbu halattan meni zımnında nizamnamenin efkarına tevfiken vesait-i münasebenin ittihaz ve icrası keyfiyeti bilhassa kadınlar komisyonunun himmet ve takayyüdüne muhavvel bulunmuştur.

(Altıncı Madde)

Taife-i nisadan olan aza istedikleri vakit cemiyetin meclislerinde hazır bulunabilerek hukukları dahi erkeklerin hukukuna müsavidir.

(*Dokuzuncu Fasıl*)

Nizamat-i Umumiye

(Birinci Madde)

Cemiyet-i Amelperver emel ve niyetini mevki-i fiile koyabilmek için sermayeye muhtac bulunduğundan bir müddete kadar ameliyat ve sarfiyatını aza-yı cemiyetin vereceği mebaliğ-i muayyeneden beher mah tahsil olunacak mikdar-ı akçenin nısfından ziyadesinin tecavüzünü istilzam etmeyecek işlere hasr ve temdid itmek hususunu elzem addettiği halde miktarı mezburdan ziyade sermayeye muhtac olan işlere dahi bin lira-i Osmaniden ibaret sermayeye malik olmadıkça teşebbüs idemiyecekdir ve cemiyetin tarih-i teşekkülünden bir sene mürur idüb de mikdar-ı mez-

bur sermaye hasıl olamadığı takdirde mevcud olan sermayeye göre icra-yı ameliyata devam olunacakdır.

(İkinci Madde)

Cemiyete aid her bir istidaa tahriren istidaa katibi tarafına hitab olunarak reis-i cemiyet tarafına tebliğ olunduğu anda sahib-i istidaanın ihtiyacatı hakkında icab iden tahkikatın icrası zımnında üç nefer aza tayin olunacak ve bunlar dahi hulasa-ı tahkikat-ı vakıalarını bu babda memuriyetlerini havi olan varakanın taraflarına vürud ve tesliminden itibaren nihayet sekiz gün zarfında taraf-ı riyasete tahriren beyan edeceklerdir ve bu hususda tekasül vukuunda hidmet-i mezbure başka azaya havale olunacakdır.

(Üçüncü Madde)

Vaki olan istidaa karin kabul oldukda sahib-i istidaa ile beraber icab-ı halin icrasına teşebbüs olunmak üzere taraf-ı idareden bazı münasib ehl-i hibreler tayin olunacak ve bunlar dahi sahib-i istidaanın irae edeceği iki nefer kefilinin imzasını havi olduğu halde cemiyetin ismine olarak merkumdan bir kıta deyn senedi ahzı birle bu makule evraka mahsus olan deftere kayd ve işaret olunmak üzere muamelat katibi tarafına teslim edeceklerdir ve sandık emininin ilm ü haberi mucibince taraf-ı cemiyete istirdad ve tediye olunacak mebaliğ dahi katib-i mümaileyh tarafından defterde mukayyed bulunan kesanın medfuatı hesabına kayd ve işaret olunacakdır.

(Dördüncü Madde)

İfa-yı deyn zımnında derun-ı senede derc olunacak tekasit ile müddet-i vadenin sahib-i istidaa ile ittifaken tayin ve temdidi hususu ehl-i hibrelere havale olunduğu misüllü bu babda verilecek vade dahi üç seneyi tecavüz idemeyecekdir.

(Beşinci Madde)

Medyun veyahud kendisinin irae etmiş olduğu kefilleri ifa-yı deyn idemedikleri takdirde taraf-ı idareden münasib görünecek suretle mebaliğ-i matlubenin tahsili veyahud suret-i temimine teşebbüs olunacakdır.

(Altıncı Madde)

Heyet-i idare tarafından cemiyetin bir meclisinden diğer meclisine kadar en müstacellerden olmak üzere nihayet on iki kadar istidaa nihade-i piş-i nazar-ı mütalaa olunabilüb vaki olan baki istidaalar için ise meclis-i atide taraf-ı cemiyete müracaat olunacak ve heyet-i idarenin bir istidaa için tahsis idebileceği akçe dahi bin guruşdan ziyade olamıyacakdır.

(Yedinci Madde)

Aza-yı heyet-i idareden hin-i intihabında hazır-ı bi'l-meclis olmayan zat vuku-ı intihabının kendisine tebliği tarihinden itibaren üç gün zarfında kendisine havale olunan memuriyeti kabul idüb itmediğini beyana mecbur olub bu babda ita-yı cevaba müsaraat itmediği takdirde keyfiyet-i intihabının defa-ı saniye olarak katib-i umumi marifetiyle kendisine tebliğ ve ihbar olunmasına riyaset tarafından teşebbüs olunacak ve işbu tebliğ-i sani icrası tarihinden sekiz gün zarfında yine cevab zuhur itmediği halde meclis-i atide yerine diğerinin katiyen nasb ve tayinine cemiyet tarafından teşebbüs olununcaya kadar o makule azanın vezaifi riyaset tarafından muvakkaten cemiyet müşavirlerinden birine ihale olunacakdır. Şu kadar varki muhasib ile sandık emini bu kaideden müstesna tutularak bunlar memur oldukları hidmeti kabul itmedikleri halde cemiyetin meclis-i atisinde yerlerine diğerlerinin nasb ve intihabına kadar memuriyetleri münhal kalacakdır.

(Sekizinci Madde)

Bir komisyona aza olmak veyahut cemiyete aid bir maddeyi icra itmek zımnında tayin olunmuş olanlar kendilerine havale olunmuş olan işin merkumların nasb olundukları günde olmak üzere icab iden katib veyahut anın yerine ifa-yı vezaif iden zat tarafından tebliğ ve beyanı lazımedendir.

(Dokuzuncu Madde)

Muhasib ile sandık emini cemiyetin tahsilatıyla sarfiyat-ı vakıasını kemal-i dikkat ile kayd ve işaret itmeğe mecburdurlar.

(Onuncu Madde)

Sandık emini bulunan zat sandıkda kırk lira kadar terakün etdikde mikdar-ı mezburdan nihayet on adedini umur-u cemiyetde sarf olunmak üzere sarf idüb kusurunu dahi bir bankaya veyahud cemiyetin irae ve tensib edeceği mahalle koyub bunun için namına olarak ahzı lazım gelen makbuz senedini dahi taraf-ı riyasete teslime mecburdur.

(On Birinci Madde)

Cemiyet kendisine akçe lüzumu oldukça istediği mikdarı bankadan ahz iderek bu babda banka tarafına gönderilecek sened cemiyetin mührüyle memhur bulunduğu halde reis ve muhasib ve sandık emini bulunan zatların imzalarını dahi haiz bulunacakdır.

(On İkinci Madde)

Heyet-i idare havayic-i mukteziye-i yevmiyesiçün ayda yalnız yüz guruş sarf idebilüb mikdar-ı mezburden ziyadesiçün cemiyetin tensib ve kararına müracaatına mecburdur.

(On Üçüncü Madde)

Aza-yı cemiyetin vereceği mebaliğ-i şehriye-i muayyenenin tahsiliçün icab iden evrak muhasib tarafından imza olunacağı misüllü mühr-ü cemiyet ile dahi temhir olunduğu halde sandık emini bulunan zata teslim olunacak ve sandık emini dahi evrak-ı mezbureyi imza eyledikden sonra tahsili icabına sarf-ı ihtimam idecekdir.

(On Dördüncü Madde)

Aza-yı cemiyet tarafından şehriye verilecek iane-i muayyenenin suret-i muntazamada tahsili zımnında sandık emini bulunan zatın mebaliğ-i mezburenin emr-i tahsilini mahallat ve bazı mesafece yine aza-yı cemiyetden olmak üzere zevat-ı münasebeye havale itmek hususunda ruhsat-ı kamilesi var ise de fakat bu babda kendisi mesul tutulacakdır ve lede'l-hace kendisine muavenet eylemek üzere müşavirden birini heyet-i idareden istemeğe salahiyeti olub olvechle tayin olunacak müşavir dahi sandık emininin vuku-u gıyabı veyahud bir manii zuhurunda yerine ifa-yı vezaif itmeğe mecbur olacakdır.

(On Altıncı Madde)*

Meclis-i cemiyetde yalnız azadan madut olanlar hazır olacak ise de cemiyetin haricinde bulunan zevattan olmak üzere bu babda matbu bir davetnameyi

* Metinde on beşinci madde bulunmamaktadır.

hamil olanlar dahi meclise kabul olunacaklardır.

(On Yedinci Madde)

Hazır ve bi'l-meclis olan aza bidayet-i müzakeratda bir defter-i mahsusda isimlerini yazacaklardır.

(On Sekizinci Madde)

Aza-yı hazıranın gaibeye vekalet itmesi caiz değildir.

(On Dokuzuncu Madde)

Esna-yı müzakeratta vukubulan teklifatı redd veya kabulü hususunda rey-i hafi usulüne teşebbüs olunmak üzere üç nefer aza tarafından beyan olundukça serd-i rey-i aleni usulüne riayet olunacakdır.

(Yirminci Madde)

Serd-i rey-i hafi hususunda tesavi-i ara vukuu takdirinde reisin reyine müracaat olunarak ana göre karar-ı maddeye teşebbüs olunacak ve rey-i hafi hususunda dahi tesavi-i ara vukubulur ise müceddeden serd-i reye ibtidar olunacak ve defa-ı saniyede dahi tesavi-i ara zuhur ider ise o makule maddenin tezekkürü meclis-i atiye havale ve talik olunacaktır.

(Yirmi Birinci Madde)

Cemiyetce verilecek her nev kararın tarihinden ekalli üç ay mürur itmedikce o makule kararın tahavvül ve tagyiri mümkün olmayub ol vechle tagyir-i karar zımnında beyan olunacak teklif dahi tahrir olacağı gibi altı nefer azanın iktizasını dahi havi bulunacakdır ve ol takdirde dahi teklif-i vakiinin hüsniyat veya kabahatini taraf-ı cemiyete ba-layiha beyan eylemek üzere cemiyet tarafından tensib olunur ise bir komisyon-ı mahsus tayin olunacakdır.

(Yirmi İkinci Madde)

Ameliyat-ı cemiyet hakkında olan faslın altıncı maddesi ahkamınca taraf-ı cemiyetden tesisat-ı sanayii küşad ettirildiği halde o makule tesisatın cemiyet ile olacak münasebatı nizamat-ı mahsusa ile tahdit ve tayin olunacakdır.

(Yirmi Üçüncü Madde)

Cemiyete dair her bir varaka muteber ve mamülünbih tutulmak için mühr-ü cemiyet ile memhur bulunduğu halde heyet-i idareden icab idenlerin iktizasını dahi haiz bulunacakdır ve reisin iktizasını havi olmayan varakaya dahi gayr-ı muteber ve sahte nazarıyla bakılacakdır.

(*Onuncu Fasıl*)

Nizamat-ı Şetti

(Birinci Madde)

Aza-yı cemiyetden beheri icab iden ilm ü haberin teslimi anında iane-i muayyene-i şehriyesini eda ve tesviyesine mecbur olub altı ay kadar iane-i şeriyelerini ifa itmemiş olanların isimlerini sandık emini heyet-i idare tarafına beyana mecbur olduğu gibi katib-i umumi tarafından dahi buna mahsus matbu mektublar ile o makule kimesneler ifa-yı deyne davet olunacak defa-ı saniye olarak ihbar olunduktan sonra üç ay zarfında tesviye-i deyn idemeyecek olanların isimleri silk-i azadan katiyen mahv ve terkin olunur ve defa-ı saniye olarak bervech-i bala vukuu bulacak davete dahi birinci davetten bir mah sonra teşebbüs olunmak icab ider.

(İkinci Madde)

Esna-yı müzakeratta serd-i efkar itmek murad iden aza bu babda reis tarafından ruhsat talebine mecbur olduğu misüllü saded-i maddenin haricinde dahi serd-i makalat itmemek lazımedendir.

(Üçüncü Madde)

Esna-yı müzakeratda şahsiyata dair sözler şediden memnu olduğundan tabirat-ı garazaneye kıyam iden kimesneye derhal irad-ı kelamdan mene reisin salahiyeti olacağı gibi adem-i itaat takdirinde o makule aza redd-i muvakkat ile mücazat olunacak ve tarafından yine ısrar vukuunda der-akab silk-i azadan ismi terkin olunacakdır.

(Dördüncü Madde)

Komisyon-u mukarrerleriyle cemiyete birşey teklif iden kimesneler müstesna tutularak aza-yı saire-i cemiyet esna-yı meclisde madd-i vahide hakkında olarak üç kerreden ziyade efkara hak ve salahiyeti olamıyacakdır.

(Beşinci Madde)

Her bir aza işbu nizamnamenin ahkam-ı münderecesine tamamen tevfik-i hareket eylemeye mecbur olub mugayir-i hareketde bulunacak olanlara taraf-ı riyasetden defa-ı evvelide ihtarat-ı lazime icra olunduktan sonra defa-ı saniyede dahi ihtarat-ı vakıa defter-i mezabıtda kayd ve derc olunacak ve bu suretle kesb-i salah itmeyecek kimesnenin ismi heyet-i idarenin teklifi üzerine silk-i azadan terkin olunacakdır.

(Altıncı Madde)

Cemiyetin ilerlemesine mani olub aleyhinde bulunanlar ile ika-ı niza ve şikak iden ve umumen etvar-ı müstehak-ı levm ashabından bulunan aza daire-i cemiyetden tard ve redd olunarak ismi dahi terkin olunur.

(Yedinci Madde)

Aza-yı idarenin kaffesi akd olunan meclislerde mümkün mertebe intizam üzere hazır bulunmaya mecbur olub ale't-tevali üç meclisde hazır ve bi'l-meclis olmayan azaya istifasını vermiş nazarıyla bakılacak nizamname ahkamı mucibince yerine aherinin nasb ve tayinine teşebbüs olunacakdır.

(Sekizinci Madde)

Taife-i nisvandan bulunan aza-yı cemiyet işbu nizamnamenin ahkamına mütabeata mecburdurlar.

(Dokuzuncu Madde)

Aza-yı idareden beheri uhdesine muhavvel olan vezaifi kemal-i dikkat ve itina ile ifaya mecbur olub bu babda tekasülü veyahud mugayir-i hareketde bulunduğu tahakkuk eden azaya mazul nazarıyla bakılacakdır.

(*On Birinci Madde*)

Madde-i Mahsusa

İşbu nizamnamenin hükmü tarih-i tesis-i cemiyetden itibaren iki seneye kadar cari olub müddet-i mezkure hitamında bi't-tecrübe mukteza görünecek tadilat ve tahvilat icra olunabilecekdir. İşbu nizamnamenin tamami-i icrası bila-istisna kaffe-i aza-yı cemiyetin gayret ve himmetine muhavvel bulunmuşdur. ■

OSMANLI LİBERALMİŞ DE HABERİMİZ YOKMUŞ!

MURAT KORALTÜRK

Yakın bir tarihte yitirdiğimiz değerli araştırmacı Orhan Şaik Gökyay, özellikle edebiyat alanında ciddi eleştirileri ile tanınmış üstad bir kalemdi. Gökyay'ın edebi eleştiri yazılarının *Destursuz Bağa Girenler* adı altında yayınlanan kitabına ilişkin olarak yaklaşık onbir yıl önce "Cesareti Sınırsız Olanlara Dur Demek" başlığını taşıyan bir kitabiyat yazısı kaleme alan Uygur Kocabaşoğlu(*), yazısının sonunda Gökyay'ın "Kültür eseri dediğimiz ağacın her dalında bir ayrı yemişin sallandığı, bir başka kuşun öttüğünü kavramadıkça sözlüklerle bütün bu hazinelerin kapısını açacağımızı sandıkça, ortaya, aradığımız, özlediğimiz, beklediğimiz ürünü koymamızın yolu yoktur desem ulu orta bir söz söylemiş sayılmasam gerektir" sözünü nakleder ve "Bizce de bu söze ekleyecek bir şey olmasa gerektir; Gökyay'ın yaptığını, başka alanlarda da, örneğin sosyal bilimlerde de birilerinin çıkıp yapmasını beklemekten başka.." demektedir. Sanırım Kocabaşoğlu'nun katıldığım bu beklentisi son onbir yıl içinde şiddetini yitirmemiştir aksine daha da artmıştır.

Belki yazımızın başlığı ile edebi eleştirilerin ne ilgisi olduğu sorusu akla gelebilir. Ancak bu yazıya konu olan yazının yani Kâzım Berzeg'in *Toplumsal Tarih*'in Aralık 1994 tarihli 2. cilt, 12. sayı, sayfa 38-39'da yayınlanan "Osmanlı'nın Son Döneminde Ekonomik Gelişme ve Samsun Örneği" başlıklı yazısı, cesareti sınırsız olanların, destursuz bağa girmelerinin günümüzde artık görmeye çok alışığımız tipik örneklerinden birisi olması nedeniyle Gökyay hocayı anmamıza yol açtı.

Berzeg'in yazısına ilişkin eleştirilerimizi ifade etmeden önce anılan yazının birkaç sözcük değişikliği ve en önemlisi "Tek Parti Despotizminin Ekonomik Temeli: Devletçilik ve Samsun Örneği" biçiminde *Toplumsal Tarih*'tekinden daha ağır bir itham taşıyan başlıkla, bir diğer dergide de yayınlandığına ilişkin herhangi bir uyarı notu da bulunmaksızın *Yeni Forum*'da da yayınlandığını, üstelik *Toplumsal Tarih* ile aynı ayda yani Aralık 1994'de *Yeni Forum*'un 15. cildi, 307 sayısı, sayfa 29-30'da yer aldığını da belirtmek gerekir. Öncelikle Berzeg'i aynı yazıyı büyük külfetlere katlanarak olsa gerek; birkaç sözcük ve başlık değişikliği ile iki ayrı dergide aynı tarihte yayınlama olanağı ve başarısı göstermesinden dolayı kutlarım(!). Herhalde adı geçen dergilerin sorumluları da böyle bir araştırmayı(!) dergilerinde yayınlama olanağı buldukları için mutlu olmuşlardır.

Sorunun bu traji-komik yanı bir yana, yayıncılık teamüllerine aykırı bu uygulamanın ötesinde yazarın, *Yeni Forum* için net bir yargıda bulunma olanağım olmamakla birlikte, *Toplumsal Tarih* gibi ciddiyetine inandığım bir dergide, bir araştırma ürünü olmayan, ciddiyetten nasibini almamış ve açıkça kendilerinin de gerçekten bildiklerinden kuşku duyduğum "liberalizm"in propagandasını içeren ifadeler ve spekülasyonlar dolu yazısını görmem, okur olarak haklarımın çiğnendiği düşüncesinin uyanmasına yol açmıştır. Tahammülün bir sınırı olduğuna inanıyorum ve eleştiri amaçlı bu yazımın ise tahammülsüzlük olarak algılanması kaygısını taşıdığını da ifade etmek isterim.

Bu girişin ardından yazarın tahammül sınırlarını zorlayan yazısına ilişkin eleştirilerime gelince; yazar, makalesinin başında tarafsız gözle tarihe bakmaktan ve baktığından söz etmekte. Yazısının devamında ise Hayek ve Friedman'ın gözlüğü ile geriye baktığını belirtiyor. Tarihe tarafsız gözle bakma olanağı var mıdır? Olmadığına inanıyorum. Kaldı ki yazar önce tarihe tarafsız gözle baktığını ifade ederken, sonra Hayek ve Friedman'ın gözlükleri ile tarihe baktığını belirterek kendisiyle çelişiyor.

Yazar, Osmanlı reformlarının, saray-saltanat merkezli yani yukarıdan kaynaklandığını ifade etmesine karşın, toplumsal tabanı olduğunu iddia ediyor. Yazarın Osmanlı Devleti'nde Ayanlık kurumu ile ilgili olarak çok şey de bildiği belli(!) Ayanların reform girişimleri sürecinde yalnızca ekonomik çıkar ve ellerine geçen sömürü mekanizmasını daha işlevsel kılmak için siyasal sisteme nüfuz etmek amacıyla mücadele verdiklerini göz ardı ediyor. Yeniçerilerin gericilikleri de herhalde varlıklarını sürdürmek gibi doğal bir tepki göstermelerinden kaynaklansa gerek.

Yazar liberalizmin Osmanlı Devleti'ne yansıması olarak Tanzimat'tan söz etmekte. Bu da Tanzimat'ın yazarca yapılmış yeni bir yorumudur diye düşünülebilir. Yazarın Tanzimat'tan sonra "yeniden yapılanma" gibi moda bir sözcük ile tanımladıkları süreçte gerçekleşen hukuk, eğitim ve yönetim alanlarındaki reform girişimlerini liberalizmin yansıması gibi göstermesi karşısında, bu çağdaş kurumlar faaliyete geçerken geleneksellerin varlığını sürdürmesini nasıl değerlendirdiği merakımı uyandıran bir konudur.

Yazar bazı Osmanlı bürokratlarını, adlarını vererek bunları liberal olarak nitelendiriyor. Yüzyılların ürünü

---

* Uygur Kocabaşoğlu, "Cesareti Sınırsız Olanlara Dur Demek", *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 46, (Ankara, Ekim-Kasım 1983), s. 71-76.

ve birikimi olan "kutsal devlet" anlayışı ile yetişmiş, geleneğin her şey olduğu bir toplumda liberallik bir kuşağın yurtdışını görmesi ile hemen nasıl oluşur?

Yazar, Osmanlı reformları hakkında Avrupa'da monarşinin gelişimi paralelinde hatta bunun gecikmeli intikali biçimindeki bir yargıda bulunurken Avrupa'daki gelişmelerin toplumsal tabana oturduğunu, Osmanlı'da ise herhangi bir toplumsal tabana sahip olmadığını göremiyor.

Yazar, "liberal demokrasinin", ancak "liberal-kapitalist-piyasa ekonomisinin" var olduğu ortamda gerçekleşebileceğini ileri sürüyor ve Osmanlı Devleti'nde de Tanzimatla başlayan "ekonominin liberalleştirilmesi" sürecinin II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de geliştirildiğini iddia ediyor. II. Abdülhamit'in saltanat sürdüğü bir ülkede "liberal-kapitalist-piyasa ekonomisinin" varolması veya gelişmesi olanaklı mıdır? Bu olanaklı olmuş ise, aynı dönemde yani II. Abdülhamit döneminde "liberal-demokrasi"den söz edilebilir mi? II. Meşrutiyet döneminin ittihatçı diktatoryasının liberalizm veya demokrasi ile bir ilgisi olmadığı bilinmektedir. Bu tarihsel yanılgıların ötesinde, liberalizm ve demokrasi gibi sözcüklerin ve değerlerin bu kadar ucuzlaması düşündürücü ve üzücüdür. İnançların ve çıkarların aklın önünde bu kadar hızlı yol aldığı bir toplumda yazarın böyle iddialarda bulunma hakkını kendisinde bulması doğaldır.

Yazarın Osmanlı Devleti'nde ekonomik liberalizmden anladığı mülkiyet hakkının hukuki güvence altına alınması ki, mülkiyet hakları güvenceye alınanların geniş halk kitleleri mi? yoksa taşrada otorite boşluğunu değerlendirerek toprak üzerinde fiilen mülkiyet hakkını elde eden bir sınıf mı? olduğu, üzerinde durulması gereken bir sorundur. Osmanlı ekonomisinin dünyaya açılması adı altında yabancı sermayenin giriştiği altyapı yatırımlarının özellikle ulaştırma olanaklarını geliştirme çabalarını, gelişen Batı sanayisi için gerekli olan Osmanlı ürünlerinin Batıya ve Avrupa sanayisinin ürünü olan birçok tüketim malının Osmanlı pazarına ulaşması amacını taşıyan yatırımlar olduğunu ortaya koyan bunca araştırmaya karşın, liberalizmin yansıması olarak görmek için yazarın çok çaba sarfetmesi gerekir. Bu bağlamda yazarın, bankacılık, endüstri, sermaye piyasası ve sermaye şirketleri gibi yazarın ifadesi ile "çağdaş ekonomik enstrüman"ın Osmanlı Devleti'ne girişini, Batının Osmanlı ekonomisi üzerinde kurmak istediği ve kurduğu sömürü sisteminin birer mekanizması olarak işlev gördüğünü ifade etmemiz de gerekir.

Yazar, Cumhuriyet dönemine ilişkin olarak 1925'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve belki ifadesi ile de bağlayarak, İtalyan Faşizmi ile Rus Komünizminden de esinlenerek Türkiye'de tek parti rejiminin kurulduğunu iddia ediyor. Türkiye'de 1925'lerde hüküm süren rejimi belki ifadesi ile faşizm veya komünizme benzetme, yazarın makalesine konu olan iddiasını dayandırdığı bir gelişmedir. Ancak bunda net bir tavır takınamaması, yazısının bütününde olduğu gibi uzun boylu fakat temelsiz iddialar peşinde olduğunu gösteriyor. Yazarın Türkiye'de devletçiliğin başlangıcına ilişkin bilgi sahibi olmaması da devletçiliği 1925'de başlatmasından belli oluyor.

Geçmişe tarafsız gözle baktığını ifade eden yazar, Friedman'ın ekonominin devletleştirilmesi ve insanların geçiminin-kazancının devlet eline veya güdümüne bırakılmasının, demokratik gelişmeyi imkânsız kıldığı yönündeki düşüncesini yineler ve Türkiye'de tek parti rejimi kurulurken ekonominin de devletleştirilmesinin, devlet güdümüne sokulmasının tutarlı, ancak ekonomik amaçlı değil politik amaçlı bir tercih olduğunu iddia eder. Yazar, tek parti ideolojisinden kaynaklandığını ifade ettiği resmî görüşün devletçiliğin siyasi değil ekonomik zorunlulukların sonucu olduğu yönündeki düşüncesini yineler. Bu resmî görüşün, ekonomide devletçiliğe sapışın nedeninin yeterince araştırılmadan, sorgusuz sualsiz benimsendiği iddiasında bulunurken, devletçiliğe ilişkin başta Boratav'ın(**), Tekeli ve İlkin'in çalışmalarından ya haberdar değildir ya da bu eserleri görmeye değer bulmamıştır. Yazar, resmî görüş olarak ifade ettiği düşünceye karşı kendi düşüncesini neye dayandırmaktadır? Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ilk dönemlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunurken yazarın makalesinde açığa vurduğu Demokrat Partili kimliği ile daha da pekişen ve demokrat sıfatını adında taşımasına karşın iktidarında, yazarın sık kullandığı ifade ile "liberal-demokrat" olduğu tartışılır bu siyasal partinin dayandığı temel dayanaklardan birisi olarak gördüğümüz sözde tek parti despotizmine yönelik bu tavır, devletçiliği bir çırpıda mahkûm edecek kadar katı ve yine demokrat partili kimliğine uygun bir partizanlığı hissettirmektedir.

Yazar, XIX. yüzyılın ortalarından Cumhuriyet'in başlangıcına kadar Samsun'un yine kendince çizdiği Osmanlı'nın son dönemindeki "parlak" ekonomik düzen içinde önemli bir merkez olduğunu ifade eder. Samsun'da, bir saadet zinciri oluşturan müslim, gayri müslim ve belki de levantenlerin, bize göre ise Batı kapitalizminin Samsun'da konuşlandırdığı sömürü odaklarının hareket serbestisi Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ortadan kalkar.

Türkiye ekonomisini elli yıla yakın bir süredir bilinçli olarak dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine sokmaya çalışan, ancak bunda da başarılı olamayan ekonomi yönetimlerinin ve Türkiye ekonomisinin özellikle son yıllarda içine düştüğü bunalım karşısında âciz kalan hükümetlerin ve bunların işbirlikçisi birtakım sözde yazar-düşünür kimsenin, bütün bu hataların nedeni olarak, ekonomik gerekçeler doğrultusunda başlatılan ancak sonradan bu amacından saptırılan hattâ güdük bırakılan devletçi politikalara karşı takınılan düşmanca tavır, başta yazılı ve görüntülü basın aracılığıyla sürekli kamuoyuna pompalanmaktadır. Bu durum, tarihimizin önemli bir kesiti hakkında yanlış bilgilendirilmemize yanlış değerlendirmeler yapılmasına yol açmaktadır. Kâzım Berzeg'in yazısı da bu yönde, ama bilinçli ama bilinçsiz kaleme alınmıştır. Bunun en belirgin kanıtı Berzeg'in yazısının sonunda yer alan "Ekonomide devletçiliğe sapılmasaydı, Samsun bugün olduğundan çok daha ileri olurdu" biçimindeki yuvarlak ifadedir. ■

** Yazar, makalesinde Boratav'a atıfta bulunmaktadır. Ancak bu atıf Boratav'ın devletçiliğe ilişkin değerlendirmeleri ile ilgili değildir.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KAYBOLAN MİRASLARIMIZDAN (*)

İSTANBUL OK MEYDANI SPOR ALANI

YRD. DOÇ DR. ÖZBAY GÜVEN

ÖZET

Ok Meydanı, Türklerin İstanbul'da yaptığı ilk spor alanıdır. Ok Meydanı, dünyanın en eski, en büyük ve en zengin ok abidelerine (menzil taşı, ayak taşı) sahiptir. Bu meydanda dikilen menzil taşları; yazıları, tezhipleri, nakışları, süsleri ve kırılan rekorun kimin tarafından kırıldığını anlatan kişilikleri bakımından, birer tarih ve sanat hazinesidir. Bu saha, tarihî ve arkeolojik hususiyetleri, mimarlık, spor, hat, okçuluk yönlerinden olduğu gibi, turistik bakımından da büyük bir önem taşımaktadır. Ne yazık ki tarihî Ok Meydanı büyük bir tahribe uğradığından, bugün tanınmayacak haldedir. Bu durum spor tarihimiz açısından acı bir gerçektir. Bu çalışmada, İstanbul Ok Meydanı Spor Alanı'nın ve Tekkesi'nin Türk spor kültüründeki yeri, önemi, fonksiyonları ve günümüze kadar geçirdiği aşamalar, tarihsel bir süreç içerisinde ele alınarak incelenmiştir.

GİRİŞ

Spor etkinliklerinin bir milletin kültür tarihiyle olduğu gibi, içinde yaşadığı günlerin tercihleriyle de yakın biri ilişkisi vardır. Bundan dolayıdır ki millî kültürümüzde İstanbul Ok Meydanı'nın yerini açıklayabilmek için, konuya tarihsel açıdan bakmamız gerekmektedir.[1]

Okçuluk, Türklerin millî kültüründe, dinî inançlardan ve toplum hayatında önemli unsurlara sahiptir. Bu unsurları kısaca şöyle açıklayabiliriz: Türkler, tarihin bütün milletlerince oku kullanmadaki üstün becerileriyle tanınmıştır. Oğuz Han'ın (MÖ 28) ok ve yayı çok iyi kullandığını ve oğullarından ilk üçü olan Gün, Ay ve Yıldız'a "Bozok" ve diğer üç oğlu Gök, Dağ ve Deniz'e "Üçok" gibi adlar verdiği bilinmektedir.[2] Oğuz adının etimolojisinde J. Nemeth ok+z açıklaması ile ok sözünün "boy" anlamına geldiği ve z ekinin çoğul takısı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Böylece Oğuzlar, "Oklar" demek olmaktadır.[3] Orhun yazıtlarındaki Göktürk abc'sinde (k) harfi ok işareti ile (y) harfi yay işareti, (r) harfi süngü işareti ile gösterilmiştir.[4] Göktürkler, savaşlarda ıslık sesi çıkaran oklar atarlardı. Bu okların çıkardığı sesler, düşman üzerinde ürkütücü bir etki yapar, onların şaşkınlıklarına neden olurdu.[5] Çavuş oku[6, 7] denilen ve ses çıkaran bu oklar, çıkarılan sesin özelliğine göre haberleşme aracı olarak da kullanılırdı.[8] Ok ve yayın Türklerde kutsal bir niteliği vardı. Ok ve yay üzerine edilen yeminlerin, özel bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Hatta Osmanlı soyundan olanların ölüm cezalarında yay kirişleriyle boğulma, bu cezaya çarptırılan için onurdu. Padişahların imzaları olan tuğralar incelenirse, bu tuğraların ok ve yay temel alınarak oluşturulduğu görülecektir.[9] Selçuklu hükümdarları yazdıkları nâmelerde kâğıdın üst kısımlarında yay ve ok remizleriyle işaret koydukları bilinmektedir.[10]

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in bastırdığı paralarda yer almasından, İstanbul'daki Camii'nin mihrabına konmalarından dolayı ok ve yay'ın hâkimiyet sembolü olduğu kabul edilebilir.[11] Yay, ok'u attığı için üstünlüğü, hâkimiyeti yani hakanlığı, ok da yay tarafından yönlendirildiğinden dolayı hakana bağlı olmayı ifade ediyordu. Ok hakan tarafından kendisine bağlı Sultanlara, aşiret beylerine ve emirlere askeriyle savaş katılması için çağrı aracı olarak gönderilmekteydi. Türk Sultanları, ok sporu için "Ok Meydanları" tesis ettirmişler ve taş dikmişlerdir. Atıcılıkta ün yapan padişahlar arasında; II. Beyazıt, Genç Osman, IV. Murad, IV. Mehmed, III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülaziz, vezirler arasında ise Dâmâd İbrahim Paşa, Kemankeş Ahmed Paşalar rekortmen atıcı idiler. O devirde Padişahların ve vezirlerin Ok Meydanı'nda ok atıp rekor kırmaları[12] okçuluk sporunu teşvik etmiştir. Sultan II. Beyazıt atıcılığının yanı sıra çok güzel ok ve yay ustasıydı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde eli ile yaptığı ve süslediği dört tane yay vardır.[13] Hz. Âdem'den sonra ilk defa ok yapıp atanın İsfendiyar isimli bir Türk'ün olması, peygamberimiz S.A.V. Hazret-i Muhammed'in ok atmayı teşvik eden hadis-i şeriflerinin bulunması[14] okçuluk sporunun yapılmasını motive eden unsurlardandır.

Bu çalışmada, İstanbul Ok Meydanı Spor Alanı'nın ve Tekkesi'nin Türk spor kültüründeki yeri, önemi, fonksiyonları ve günümüze kadar geçirdiği aşamalar, tarihsel bir süreç içerisinde ele alınarak incelenmiştir. Konumuz "İstanbul Ok Meydanı

(*) 17-18 Kasım tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Beden Eğitimi Bölümü tarafından düzenlenen I. Türkiye ve Olimpiyat Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Spor Alanı" ile sınırlandırılmış olup, Türklerde okçuluk tarihine kısaca değinilmiştir.

İSTANBUL OK MEYDANI SPOR ALANI

Türk ulusu, toplu yaşadığı her köy ve kasabada düz ve çimenlik bir yeri güreş ve cirid alanı olarak seçmiş ve korumuştur.[15] Büyük ve önemli şehirlerdeki alanlar genellikle güreş, atlı sporlar, ok atışları ve çeşitli törenler için kullanılmıştır. Bu bakımdan alanlara, savaşa daima hazır bulunması gereken gençlerin ve ordunun eğitim yeri de diyebiliriz.[16]

Türklerde özel spor alanı oluşturma geleneği, Türk kültürünün erken devirlerine kadar gider. Ok atmakta, avcılıkta ve savaşta üstün başarı gösteren alpler "Pi-yung" denilen yuvarlak bir havuz içinde ve kale şeklindeki bu yapı içerisinde müzikle beraber ok yarışları yapıyorlardı. Yarışma karakterli okçuluk gösterilerine sahne olan ve sportif başarıyı sosyal hayatta dikey yükselme kriteri olarak ele alan, bir anlayışın sergilendiği bu binanın, bir spor kulübü niteliği taşımış olduğu söylenebilir.[17] Türkler İstanbul'u almadan önce de İstanbul içinde spor alanları vardı. İstanbul alındıktan sonra, bu alanlar çeşitli spor eğitimleri için kullanıldığı gibi, Anadolu'dan getirilerek kurulan yeni mahallelerde ve şehrin dışında da spor eğitimi ve yarışmaları için özel alanlar yapıldı. Türk çocukları bu alanlarda küçük yaşlardan itibaren babaları, ağabeyleri veya usta bir sporcu tarafından ok atma, ata binme, güreş, cirid atma, kılıç çalma ... gibi sporları yaparak eğitilir, savaşa hazırlanırdı.[18]

İstanbul Ok Meydanı'nda yapılar arasında ayakta kalabilmiş bir menzil taşı

Osmanlı İmparatorluğu devrinde 34 yerde Ok Meydanı bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u feth eder etmez, bu büyük tarihî zaferin anısını gelecek kuşaklara hatırlatmak ve okçuların eğitim yapmalarını sağlamak için Ok Meydanı'nı okçulara ayırmıştır.[19] Meydan için vakıflar bağışlanmış ve korunması görevini de Yeniçeri Ağası'na vermiştir.[20, 21] Bu büyük zafer, Türk gücünün ve iradesinin üstünlüğü sayesinde elde edildiğinden, bu gücü ve iradeyi artıracak olan bir antrenman alanının seçilmiş olması, Türk sporu açısından oldukça önemlidir. Ok Meydanı'nda yapılan atışlarda rekor kıranların adına, üzerinde manzum yazı bulunan mermer anıtlar (menzil taşları) dikiliyordu[22] (Resim 1).

Fatih öldükten sonra, Padişah olan II. Beyazıd, bazı bağları ve yerleri satın alarak meydanın arazisine katıp daha da genişleterek mükemmel bir spor alanı haline getirdi.[23] Ok Meydanı'nın o zamanki hudutları şöyleydi:

"Kasımpaşa'da Kulaksız Mahallesi evlerinin bittiği yerden başlar, Aynalıkavak Kasrı'na doğru gider. Hasköy'ün kenar mahallelerini takip ederek Sütlüce üzerine kadar uzanır, oradan Darülaceze'nin bulunduğu yere doğru gider, Baruthane deresine iner. Piyale Paşa civarına varır, oradan da Sinan Paşa Camii'nin bulunduğu yere ve daha sonra da Kulaksız mevkiine gelir...".[24] Sultan II. Süleyman tarafından 1688 yılında verilmiş fermanda, meydanın doğu sınırı (2560), kuzey sınırı (2070) batı sınırı (2480) ve güney sınırı da (1040) gez[25] toplam olarak (8510) gez olduğu belirtiliyor.[26]

Veziriazam İskender Paşa tarafından atıcılar için bir dergâh inşa olunur (m.1484). Dergâh ve müştemilatı zamanla genişlemiş ve zenginleşmiştir (Resim 2). Meydan üzerinde spor müsabakaları ve talimleri yapıldığı gibi halkın gezip hava almasına ayrılan mesirelik yerler de vardı.[27] Ok Meydanlarında bulunması zarurî olan esas binalar şunlardı: 1- Şahnişli Hünkâr Köşkü: Hükümdarın müsabakaları takibi için. 2- Meydan Odası: Kemankeşlerin oturmasına, ok ve yaylarla kitapların muhafazası için. 3- Şeyh Dairesi: Müsabakalar, kurum başkanı olan zatın nezareti altında ve bir heyet huzurunda yapılır, bu dairede ruznameler, kayıtlar saklanırdı. Ayrıca hizmet odaları, mutfak ve benzeri müştemilâtı bulunmakta idi.[28] Bu atıcılar Dergâhı'nda bugünkü tabir ile, haysiyet divanı, hükümler, hakemler, antrenörler gibi bölümlerle muhasebe idare memurları ve altı kişilik hususî bir zâbıta teşkilâtı vardır[29] (Resim 3).

Ok Meydanı'nda bulunması şart olan mescidi, Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethini müteakip

Ok Meydanı Kemankeşler (Tirendazlar) Dergâhı'nın restitüsyon plânı. Dergâhın restitüsyon plânı Ali Sami Ülgen tarafından çizilmiştir.

bu sahayı tesis ederken yaptırmıştır. Gürcü Mehmet Paşa açık minber ve namazgâhı (m. 1624), Sultan II. Mahmut minare[30] ve Sultan III. Ahmet minber yaptırır.[31] Sultan III. Selim ve II. Mahmut'tan sonra padişah olan Abdülmecid (1839-1860), ancak gelenek yerine gelsin diye kabza almakla yetinir. Sultan Abdülmecid'in ilgisizliğini fırsat bilen meydanın batı tarafındaki bahçe sahipleri, bahçelerini genişletmek amacıyla Ok Meydanı arazisine girmeye başlarlar.[32] Abdülmecid'den sonra padişah olan Sultan Abdülaziz (1860-1876), Sultan V. Murad (1876-1909) Ok Meydanı'na ilgi duymadılar. Bu dönemde okçuluk sporu da ulusun ilgisini yitirmiş bulunuyordu. Osmanlı-Rus savaşının (1877-1878) acı sonucu ve Balkanlar'dan İstanbul'a yığılan göçmenlerin sorunları, çok şeyi unutturduğu gibi atıcığı da unutturmuştu. Zaten Abdülhamit'in sıkıyönetimi, Ok Meydanı'nda topluca spor yapılmasına müsaade etmiyordu. Bu nedenlerle tarihi Ok Meydanı kendi haline bırakıldı.[33] Ok Meydanı Tekkesi (10 Temmuz 1894) depreminde kısmen yıkıldı ve bir daha onarılmadı. Bu nedenle de içinde oturulmaz duruma geldi. Şeyh Muti Efendi demirbaş malzemeleri, eski yay ve oklarını Evkaf Nezareti'ne teslim edip ayrıldı. O zamandan bugüne kadar Ok Meydanı işi birçok resmi muamelelerin konusu olmuştur.[34]

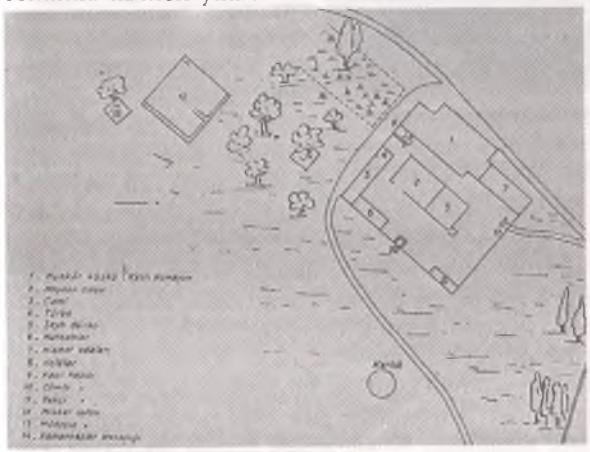

Ok Meydanı Dergâhı'nı müştemilâtiyle birlikte gösteren numaralanmış plân (Kuntur)

OK MEYDANI'NDA OK ATIŞLARI MERASİMLE YAPILIYORDU

Ok Meydanı'nda okçuluk sporunun kendine göre âdap ve erkânı vardı.[35] Her Pazartesi ve Perşembe günleri Ok Meydanı'nda kalabalık bir seyirci önünde atışlar yapılırdı.[36] Atıcı yanında üstadı, yaycısı, okçusu ve tanıklarıyla meydana gelerek, kurulmuş yayı yaycısından ve oku da okçusundan alıp Tanrıya sığınarak başarılı olmak için yalvarıp bütün gücü ve kuvvetiyle yaylarını "Besmele" ile çekerek yüksek bir sesle "Ya Hakk" diye bağırarak atışlarını yaparlardı.

Atış yaparken tek düşünceleri ve Tanrı'dan dilekleri, "Ya Hakk" nidasının vereceği güç ile oklarını en uzağa atarak rekor kırmaktı. Bu seremoni, usulü ile yapılmadan önce atılan ok bir rekor kırsa bile muteber sayılmazdı.[37] Atılan ok Pişrev ise (900) gezden, Yeksuvar ise (850) gezden ve Haki ise (800) gezden aşağı düşmemesi gerekir. Bir atıcı, ok atarak rekor kırarsa, sicile yazılmaya ve "Kemankeş" ünvanının almaya hak kazanırdı. Atıcı masrafını kendisi karşılamak üzere, Okçular Tekkesi'nde bir ziyafet verir. Yemekten sonra "Büyük Kabza Alma" töreni yapılır. Bu törende meydan şeyhi atıcıya "Kemankeş sırrını söyler". Atıcı da meydan Şeyhi'nin elini öper. Atıcı artık "Kemankeş" ünvanını almıştır. Adı okçular Tekkesi'nin sicil defterine yazılır, koluna "Kolçak" takabilir ve padişahların huzurunda atış yapabilir. Yapılan merasimlerde de görüldüğü gibi, Ok Meydanı'nın bir ruhu vardı. Bu meydanda okçular hem Türk hem de İslâmî törenleri yerine getiriyorlardı.

Ok Meydanı, Türk okçuluğunun maharet meydanı haline gelmiş ve burada gücü yenilmez okçular ve sporcular ordusu kurulmuştu.[38] Bu meydanda en yüksek mevkideki padişahtan en alttaki vatandaşa kadar herkes ok atışları yaparlardı.[39] "Ok Meydanı Tekkesi" okçulukta dünyanın en büyük kulübü idi.[40] Bugün kaybettiğimiz Ok Meydanı ve Tekkesi'nin çok çeşitli boyutları vardı. Halkı askerlik eğitimine hazırlamaya dönük işlevleri[41], yaygın ve örgün okçuluk eğitim sistemi, vakıf, yapılan merasim ve törenler yoluyla birleştirici ve sosyalleştirici özellikleri vardı.

Eski Türk sporlarında çok demokrat bir ruh hâkimdi. Bütün spor alanlarında şu temel kaideye riayet olunurdu: "Bu meydan mert meydanıdır. Bunda âlâ ve ednâ birdir". Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul Ok Meydanı'nda kemankeşlere söylediği şu sözler spor tarihine geçmiştir: "Pehlivanlar, sadaretim İstanbul'da kaldı. Bugün sizceleyin bir pehlivanım!" Eski spor kurumlarımız ve alanlarımız varlıklı, yoksul, asil ve hakir içtimai mevkii veya devlet hizmetindeki mertebesi büyük

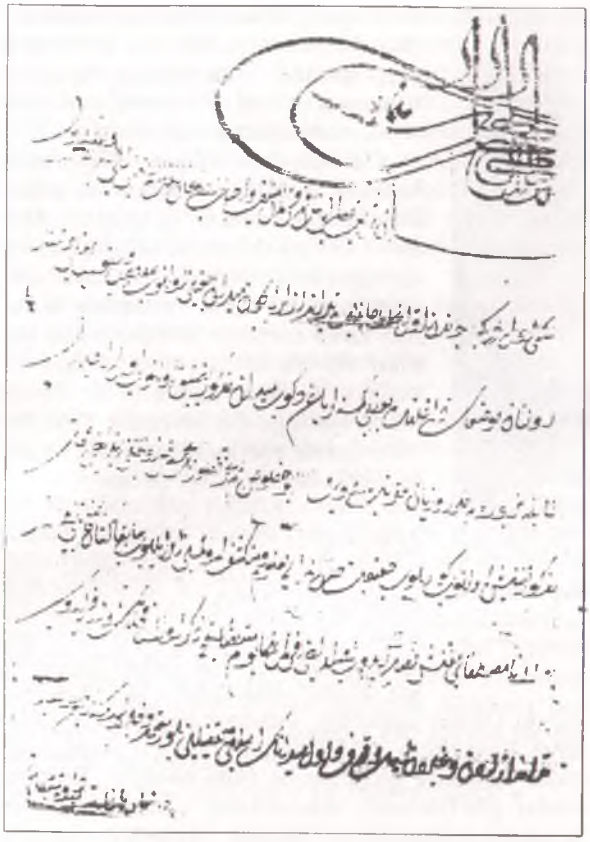

II. Beyazıd'ın Ok Meydanı'na ait Fermanından bir parça.

ve küçük diye bir ayırım yapmadan sporcuları kaynaştırırdı. Spor yarışmalarına giren yalnız devlet erkânı değil, hükümdarlar bile bu usulden ayrılmazlardı. Spor törenlerine, müsabakalarına ve spor kurumlarındaki ziyafetlere sporcu olarak iştirak eden vezirler ve devlet erkânı protokoldeki resmî memuriyetlerine göre değil, spor sicilindeki derece, mertebe ve kıdemlerine göre yer alırlardı.[42]

OK MEYDANI'NIN TAHRİP EDİLMESİ

Ok Meydanı arazisi 1950'den sonra İstanbul'da gelişen gecekondu inşaatı sırasında inanılmaz bir çabukluk ile gecekondularla kaplanmıştır. İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğü'ne bağlı Ok Meydanı'nın işgal edilen sahası şu anda 1.218.00 m²'dir. Bu iskân sahası içerisinde (Ok Meydanı'nda) yedi gecekondu mahallesi mevcuttur. Bunlar: Fetihtepe Mahallesi'nin (tamamı), Piyale Paşa Mahallesi'nin (tamamı), Mahmut Şevket Paşa Mahallesi (kısmen), Kaptan Paşa Mahallesi'nin (tamamı), Keçeci Piri Mahallesi (kısmen), Kulaksız Mahallesi (kısmen) ve Piri Paşa Mahallesi (kısmen) Ok Meydanı içerisindedir. Gecekonduların atmasında; 2981 sayılı imar affı (İmar ve Gecekondu Mevzuatına aykırı yapılar) kanun tatbîkatı meyânında tapu tahsisi belgeleri verilmiş olması rol oynamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü 10 Temmuz 1984 tarihinden itibaren Tapu Tahsisi Belgesi işlemlerini tek taraflı olarak durdurmasına rağmen, olan olmuş, Ok Meydanı büyük bir darbe almıştır. Ok Meydanı'nın tahribatıyla ilgili olarak basında çıkan haberler yanında, duyarlı vatandaşlarımızın ilgili makamlara yazdıkları binlerce dilekçe ve yazışma mevcuttur. Bunlardan birkaç örnek verelim:

1964 Nisanı'nda; Kasımpaşa ve civarında yapılan her çeşit inşaattan çıkan toprak ve molozlar, kamyonlar vasıtasıyla gelişi güzel Ok Meydanı'na dökülmek suretiyle genel manzarası bozulur. Ecdat yadigârı Ok Meydanı, kıymeti şöyle dursun, bir çöplük, bir mezbelelikten daha beter hale sokulur.[43] Bu durum Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 732-913 sayılı yazısıyla tesbit edilir. 1965 Haziran'ında; Ok Meydanı'ndaki nişan ve ayak taşlarının tahrip edildiği tesbit edilir. Birçok ok taşının gecekondular içerisinde kaldığı, bir çoğunun da tahrip edildiği, bazı nişan taşlarının ise gecekondu halkı tarafından yerinden alınarak ana caddeye konulduğu belirtilir.[44] 1971 Şubat'ında; Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı minber harap olduğu gibi, minarenin alemi de alınır ve alemsiz olarak kaderine terk edilir.[45]

1988 Ağustos'unda; Fatih'in Ok Meydanı'ndaki Namazgâhı Beyoğlu Belediyesi'nce futbol sahası olarak düzenlenmeye başlanır.[46, 47, 48] Hayrat nevi'nden olan ve üzerinde eski eser abideler bulunan bu yer, Beyoğlu Belediyesi'nce Eren İnşaat A.Ş'ye ihale edilerek, futbol sahasının çalışmalarına başlanır. Namazgâh futbol sahasının dışında kalmasına rağmen, Namazgâh'ın bir bölümü tahrip edilmiş ve çok miktarda Osmanlı devri gümüş sikke semt sakinlerince yağmalanmış. Söz konusu Namazgâh'ta tahribat yapan kişi ya da kurum hakkında 3091 sayılı Kanun çerçevesinde kanuni işlem yapılması gerekirken bu bile yapılmamıştır.[49]

Ata kültürüne, örf ve şükran hisleri yavaş yavaş tarihin karanlıklarına gömülüyor.[50] Tarihte büyük rekorlar kırarak menzil taşı diken hükümdara ve atıcılarımızın hatıralarına karşı kayıtsızlığımız gittikçe daha da artıyor. Her biri tarih hazinesi ve millî bekçilerimiz olan Ok Meydanı'ndaki menzil taşlarının korunamaması ve talan edilmesi, spor tarihimiz ve kültür tarihimiz için acı bir gerçektir.[51]

OK MEYDANI İLE İLGİLİ ALINAN KARARLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ok Meydanı'nın sıkı biçimde takip edilerek korunması için padişah fermanları bulunmaktadır. Bu fermanlardan bazıları; Kanuni Sultan Süleyman (18 Mart 1523, 26 Ekim 1524 ve 30 Haziran 1546 tarihlerinde), Sultan II. Selim'in (5 Ekim 1575), Sultan III. Mustafa'nın (15 Mart 1696), Sultan II. Mahmut'un (Temmuz 1820) ve Sultan Abdülmecid'in (Aralık 1848 ve Ocak 1849) tarihlerindeki fermanlardır (Resim 4).

Başbakanlık 1938 yılında Ok Meydanı'nın tarihi önemini takdir ederek, eski ve şerefli mazisine uygun bir hale getirmek için bu konuda komisyon çalışmaları başlatır. Kurul çalışmaları sonunda; Ok Meydanı'nın fuzuli işgallerinden tahliyesini ve bu

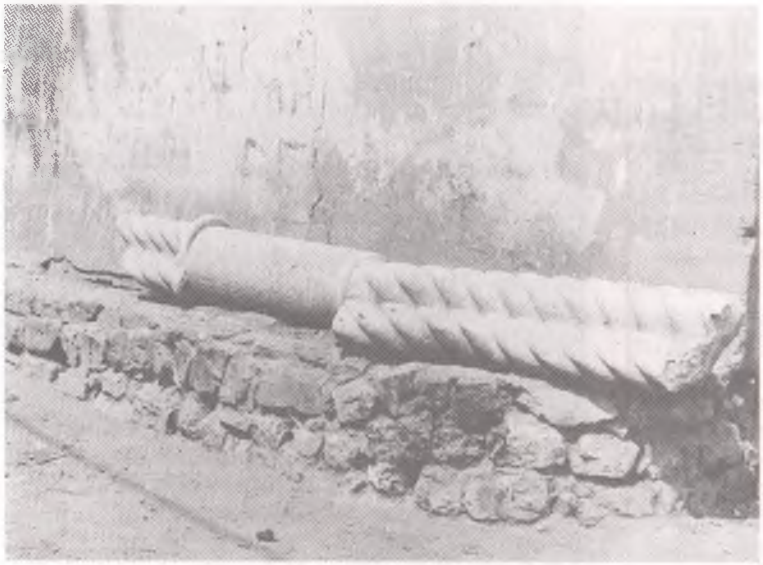

İstanbul Ok Meydanı'nda muhtelif yerlerde ilgisizlikten kenara atılmış bir menzil taşı.

teklifi Başbakanlığa rapor olarak sunar. Raporda Ok Meydanı'na yerleşmiş bulunan 48 ailenin başka bir tarafa nakilleri ile meydandaki menzil taşlarının tespitine çalışılmaya başlandığı kararı alınır.[52] Fakat hey'etin aldığı (Meydanın tahliyesi) kararı tatbik edilememiş ve konu yüz üstü bırakılmıştır.

1938'den sonra Ok Meydanı ile ilgili olarak değişik 27 kurul kararı alınmıştır. Müteaddid kararlarda birçok koruma önerileri getirilmiş ise de, alınan kararlar içinde, en yerinde olan karar: 6.5.1961 tarih ve 1576 nolu kurul kararıdır. Bu kararda şöyle denilmektedir: "... Ok Meydanı bugün bilinen sahadan çok daha büyük olduğu, ancak bu saha mülkiyetinin muhtelif yollardan el değiştirdiği veya tecavüzlere uğradığı ve bunun halli için de konunun mahkemeye intikal ettiği anlaşılmakla Kurulca Ok Meydanı asıl hududunun tespitinin bahis mevzuu olmadığına, rapora ekli haritada gösterilen ve mevcut mezarlıkları da içine alan ve güneyde Kasımpaşa-Hasköy yolu ve Kasımpaşa-Kabristan Sokağı, Yay Sokağı, Barutlıane Deresi Sokağı, Doğuda Piri Paşa Barutlıane Deresi, Kuzeyde Haliç Yolu, Batıda Türk, Musevi ve Hıristiyan Mezarlıkları dahil İçbedesten Sokağı, Ecdat Sokağı, Ok Meydanı Caddesi ve Aynalıkavak Kasrı ile hudutlanmış sahanın (Kurul Kararı alınmadıkça içinde inşaata müsaade edilmeyecek Ok Meydanı sahası) olarak kabulüne karar verildi."

Bu alınan karardan başka 19.7.1985 tarih ve 1293 nolu Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun aldığı kararda; menzil taşlarının toplanması ve uygun bir yere taşınarak Açık Hava Müzesi olarak değerlendirilmesi ile koruma ve düzenleme çalışmalarının ivedilikle başlatılarak sonuçlandırılması görüşü alınmasına rağmen, o tarihten günümüze kadar herhangi bir ilerleme kaydedilmez. Mahallindeki kalan abideler de vakıf mülkiyeti esas olmak üzere planlanıp muhafaza edilemediğinden, bu tarih yok olup gitmiştir. Ok Meydanı'nda en son tespit edilen ok abidelerinin sayısı 50, sınır taşlarının sayısı da 4'tür.

Ok Meydanı konusunda alınan kararlar uygulanamadığından gecekondularla kaplanmış bulunmaktadır. Tabii bu durumda suç, yalnız bu işi yapanlarda değildir. Bu tarihi arazinin usulsüz işgali ve burada bulunan tarihi eserlerin tahribine göz yuman ve Ok Meydanı'nı kaderi ile başbaşa bırakan ilgililerin de suçda payları olduğu bir gerçektir. Eğer bir ülke kendi eserlerine sahip çıkmazsa, başkaları da sahip çıkmaz.

SONUÇ

Ok Meydanı'nın kurtarılması için yaklaşık bir asırdır gösterilen çalışmalar uygulamaya geçirilememiştir. Bunun için, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı, Spordan Sorumlu Devlet Bakanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Beyoğlu Belediye Başkanlığı ciddi anlamda girişimlerde bulunmalıdır. Bugüne kadar göz yumma, ihmalkârlık, sorumsuzluk ve hepsinden önemlisi oy kaygısı yüzünden zamanla yok edilen Ok Meydanı gerçek kimliğine kavuşturulmalıdır. Çemberlitaş'ta, Sultan Ahmet Meydanı'nda dikilitaşlara sahip çıkanlar, Ok Meydanı'ndaki kendi dikilitaşlarına da sahip çıkmalıdır. Tarihi Ok Meydanı bugün artık kaybolmuştur. Onun eski görünümü ile ihyası, ne kadar iyi niyetle hareket edilirse edilsin artık gerçekleşemez. Bugün menzil taşlarından ancak çok az sayıda olanı görülebilmektedir. Tarihi değeri kadar, sanat değerleri de yüksek olan bu anıtlar, gecekondular arasında bahçelerde kötü görünüm göstermekte, burada bırakıldıkları takdirde kontrolsüz ve beklenmedik kötü olayların ihtimaline terk edilmiş olacaklardır (Resim 5). Bu açıdan geride kalan az sayıda menzil taşını, kaldıkları yerde bırakmanın hiçbir tarihsel fonksiyonu olmayıp, çağdaş şehircilik anlayışında da övünülecek bir görünüm oluşturmamaktadır. Şu anda kalan menzil taşlarının hepsi bulundukları yerlerden toplanarak, Tirendazlar Tekkesi arası ile Namazgâh yanında halen top sahası olan yerde bir "Ok Meydanı Açık Hava Müzesi" biçiminde tanzim edilmelidir.

Bu yer "Ok Meydanı Açık Hava Müzesi"ne dönüştürülerek, Ok Meydanı ile ilgili bütün taşlar bu meydana dikilir ve taşların önüne, o taşı tanıtan bilgiler Türkçe ve yabancı dillerde yazılır. Eğer bu ihmal edilirse, gelecek kuşakların eleştirilerine nasıl hedef olacağımızı tahmin etmek güç değildir.

Yine aynı yere tarihteki aslına uygun Pehlivanlar Tekkesi yapılarak, okçulukla ilgili malzemeler burada sergilenir.

Eskiden okçuluk malzemesini Osmanlı kendisi yapıyordu ve diğer ülkelere de satıyordu. Şu anda okçuluk malzemesini dışarıdan getiriyoruz. Yine eskiden bu sporu herkes yapıyordu. Şimdi ise; 1991 yılı Gençlik ve S.G.M. sicil lisans kayıtlarına göre, 2894 kişi (2325 erkek, 569 bayan) olduğu görülür. Bir zamanlar Dünya, üstad okçularımızı örnek alırken, şimdi ise; okçuluk milli takımımızı 6 yıldır İtalyan Mario Codispotti çalıştırmaktadır. Bu alınması gereken çok acı bir derstir.

Sanayileşme ve kentleşme sonucu bazı geleneksel kültür öğelerimiz kaybolmuştur. Örn.: Okçuluk, cirit, geleneksel güreşlerimizden aba, şalvar, karakucak, tatar güreşleri vb gibi. Böyle olunca, genç nesillere de geleneksel sporlarda gerekli şuur verilememiştir. Bugün geleneksel sporlarımızı bilen çok az, ama hiçbir estetik değeri olmayan yabancı sporlar ise milyonları çekiyor. Bugün sporumuzun kendisine yakışır bir müzesi yok! Müze bir şuurdur. Bir bilgi birikimidir. Ecdadımızın yaptıklarını, ettiklerini görüyorsunuz. Bu bakımdan genç sporcuları motive etmenin en güzel yolu, onu geçmişiyle bütünleştirmekle gerçekleşebilir. Bizler, atalarımızın canlarını verdikleri kadar, onların kültürlerini korumak için yeterince çaba gösteremiyoruz. Abideler her şeyden önce soylu bir geleneğin elle tutulur bir sonucudur. Mazimizden kalan abidelerimize böylesine boş verirsek gelecekten ne bekleyebiliriz? ■

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Özbay Güven, "Spor ve Kültür", *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 46, Ankara, 1990, s. 342.
2- Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt: 1, İstanbul, 1969, s. 97.
3- *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara, 1977, "Ok" Maddesi, s. 392.
4- Suat İlhan, "Askerlik", *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Klütür Merkezi Yayını-Sayı: 46, Ankara, 1990, s. 324.
5- Necip Asım-Mehmet Arif, *Tarih-i Osmani*, Tarih-i Osmani Encümeni Neşriyatından, [İstanbul]. [1335], s. 252.
6- *Türk Ansiklopedisi*, Ön. ver., s. 392.
7- Okların çok çeşitli isimleri vardır. Kısaca: Pişrev, Yeksuvar, Zer-gerdan, Karabatak, Hâki, Ezmayiş, Puta, İbriş ve Gez oklarıdır. Oklar kullanıldıkları yere göre: Savaş, Talimhane ve atıcı (kemankeş) okları olarak sınıflandırılabilir.
Ok atma çeşitleri ise: Nişana (Buta) ok atma, Darb vurma ve menzil atmadır.
8- İlhan, Ön. ver., s. 6.
9- Güven, Ön. ver., s. 351.
10- Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. 1, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1945, s. 298.
11- Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 650, Türk Büyükleri Dizisi: 14, Ankara, 1986, s. 77.
12- Tespit edebildiğimiz Osmanlı Padişahlarının Ok Meydanı'nda kırdığı rekorlar: Sultan IV. Murad Han, Yıldız menzilinde 1070 gez'e taş dikmiştir. Sultan II. Mahmud, ok atıcılığında erişilmesi imkânsız rekorlar elde etmiş olup, İstanbul Ok Meydanı'nda 8 adet menzil taşı dikmiştir. Diktiği taşlar şunlardır: Yıldız Menzili-Top yerinde 1228 gez'e taş dikti. Poyraz Menzili Cerrah yerinde 1184.5 gez'e taş dikti. Yıldız Poyraz Menzili Ekşi yerinde 1219 gez'e taş dikti. Lodos Poyraz Menzili Nakkaş yerinde 1102,5 gez'e taş dikti. Lodos Abdullah Efendi Menzili'nde 1111 gez'e taş dikti. Batı Lodos Menzilinde 1119 ve 1201.5 gez'e taş dikti. Lodos Menzili Yeksuvar-ı Sağır Menzilinde 1127 ve 1175 gez'e Gündoğrusu Menzilinde 1215.5 gez'e taş dikti.
13- İbrahim Hakkı Konyalı, "Müzelerimizde Meşhur Oklar ve Yaylar", *Yedigün*, No: 216, 1937, s. 17.
14- Ahmet Turan, *İslamiyette Spor ve Önemi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 5-9.
15- Atıf Kahraman, *Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi*, cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1029, Ankara, 1989, s. 26.
16- Aynı, s. 27.
17- İbrahim Yıldıran, "Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları Bakımından Türk Kültürünün Erken Devirlerinin Bazı Sportif Aktivitelerinin Görünümü", (yayınlanmamış makale).
18- Kahraman, Ön. ver., ss. 69-69.
19- *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 1, s. 3.
20- Kahraman, Ön ver., s. 76.
21- Halim Baki Kunter, "Fatih'in İstanbul'da İlk Eseri", *Ülkü Yeni Seri*, cilt: 3, sayı: 25, 1 Ekim 1942, ss. 13-14.
22- Güven, Ön. ver., s. 351.
23- Kahraman, Ön. ver, s. 77.
24- Aynı, s. 77.
25- Gez: Ok boyu demek olup, ebced hesabiyle "Allah" lafzına tekabül eden 66 cm olarak yapılır. Bkz. Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 2. cilt, Tercüman 1001 Temel Eser: 95, İstanbul, (t.y), s. 33.
26- Kahraman, Ön. Iver., s. 77.
27- Halim Baki Kunter, "Türk Spor Mimarisine Dair", *Güzel Sanatlar Mecmuası*, No: 5, 1944, s. 149.
28- Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Cilt: II, T: T:K., Ankara, 1987, ss. 50-51.
29- Kunter, "Ok Meydanı'nın Eski Teşkilatı", Ön. ver., s. 12.
30- Öz, Ön. ver., ss. 50-51.
31- Kahraman, Ön ver., s. 81.
32- Aynı, s. 84.
33- Aynı, s. 85.
34- Aynı, ss. 87-88.
35- Halim Baki Kunter, "Dünyada ve Türklerde Spor Anlayışı", *Halkevleri Fikir ve Sanat Dergisi*, Cilt: 1, sayı: 11, 1 Eylül 1967, s. 15.
36- Mustafa E. Erkal, *Sosyolojik Açıdan Spor*, Beden Terbiyesi ve Spor G. M. Yayın No: 30, Ankara, 1986, s. 95.
37- Kunter, "Dünyada ve Türklerde Spor Anlayısı", Ön. ver., s. 15.
38- Cemaleddin S. Revnakoğlu, "Ok Meydanı ve Okçular Teksi", *Tarih Konuşuyor*, C: 5, Sayı: 26, Mart 1966, s. 2171.
39- Walter Umminge, *Die Chronik des Sports 2. Ergänzle*, Chronik Verlag, Dortmund, 1992, s. 65.
40- Erkal, Ön. ver , s. 91.
41- İ. Erol Kozak, *Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Akabe Yayınları: 39, İstanbul, 1985, ss. 26-27.
42- Kunter, "Dünyada ve Türklerde Spor Anlayısı", Ön. ver., s. 19.
43- Kulaksız Gençlik ve Spor Kulübü Başkanlığı'nın 30.4.1964 tarih ve 12 sayılı Eski Eserleri ve Anıtları Koruma Müdürlüğü'ne yazdığı yazı.
44- Gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 30.6.1965 tarih ve 732-798 sayılı yazı ile durumu Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildiren belge.
45- Cemal Sarıkaya'nın (Yeniçeşme Sk. no:13, Kasımpaşa), 23.2.1971 tarih ve 167 giriş kayıt no ile, Eski Eserleri ve Anıtları Koruma Yüksek Kurulu'na durumu bildiren dilekçesi.
46- "Fatih'in Namazgâhı Yerle Bir Edildi", *Türkiye Gazetesi*, 15 Ağustos 1988.
47- "Adına Köprü, Minberleri Çöplük Yaptığımız Fatih", *Tercüman Gazetesi*, 5.7.1988.
48- "Toplum ve İnsanlarımız Adına Köprü yapıldı Ama Ok Meydanı'nda Fatih'in Namazgâhı'nın Bulunduğu Yere Futbol Sahası Yapılıyor", Tercüman Gazetesi, 18.8.1988.
49- Sanat tarihçisi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri araştırmacısı Ş. Necati Erek'in, 8.7.1988 tarihinde Kasımpaşa Kulaksız Top Sahası'na giderek hazırladığı ve İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını koruma Kurulu Müdürlüğü'ne verdiği Rapor'dan.
50- Nejat Diyarbekirli, "Türklerin Abide Meflıumu ve Türk Tarihinin Akışını Canlandıran Burdur Abideleri", *Türk Kültürü*, Sayı: 235, Kasım 1982, s. 21.
51) Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 57, Ankara, 1992, ss. 22-23.
52) "İstanbul'daki Ok Meydanı'nın Vaziyeti Tetkik Ediliyor", *Türk Spor Kurumu Dergisi*, Sayı: 106, 18.7.1983, s. 3.

TÜRK SANATINDA KÖPEK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

YRD.DOÇ.DR. YAŞAR ÇORUHLU

Köpek kurt veya kartal gibi Türklerin milli bir sembolü değildir. Türk kültüründe köpek genellikle kurdun karşısında koyunun yerine benzer bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu nedenle köpek yeraltı unsurlarına izafeten pek sevilmeyen bir yaratık olmuştur.

Bu durum şamanist törenlerde de görülmektedir. Zira âyinler sırasında güçlü kamlar kartal, kurt gibi hayvanların biçimine giriyorken, zayıf şamanlar ise ancak köpeğin şeklini alabiliyorlardı.[1] Normal şamanlar ise köpeği daha ziyade yeraltı dünyasına inmek için kullanıyorlardı.[2]

Böylece kötü şamanların ve ölümün sembolü olan köpek, cenaze merasiminde kurban edilen hayvanlar arasında yer alıyordu. Türk kozmolojisinde ölüme işaret eden "Tag" ırkının zoomorfik timsallerinden birisi de köpek idi. Ancak bu ırk ölüm ötesinde yeniden doğuşa da işaret etmektedir.[3]

Köpek her ne kadar Türklerde kurt gibi devlet sembolü olma payesine erişememiş ise de bazı Türk kavimlerinde ve özellikle Moğol ve Tibetlilerde kutsal bir hayvan sayılmıştır.[4]

Bu cümleden olmak üzere, bazı rivayetlere göre proto-Bulgarların bir kısmı köpeğe kurban kesiyorlar ve ona tapıyorlardı.[5] Aynı şekilde Karakırgızlar da köpekten türediklerine inanıyorlardı.[6]

Milattan önceki tarihlerde Çin'in batısında yaşayan "Jung" boylarında bir köpekten türediklerine inandıkları için köpek tabusu vardı. Hunların doğusunda yaşayan ve Türklerle akraba olmaları ihtimali olan Wu-Huan'larda ölüye köpek ve at kurban edilir. Bu kavimde köpek ayrıca öteki dünyada ruha kılavuzluk eden ve ikinci hayatında ölüye yardımcı olan bir semboldür.[7]

Köpeğin ata veya türeme sembolü olması daha ziyade Moğal, Tibet ve Çin kültürüyle alakalıdır.

Türk hakanı Çin'den bir prenses istemesine rağmen, Çinliler prensesi Göktürklere değil, düşmanları olan Tibetlilere vermişlerdi. Buna çok içerleyen Bilge Kağan Çin elçisi ile görüşürken Tibetlileri "köpek soyundan gelen Tibetliler" diye nitelendiriyordu.[8] B. Ögel'e göre Tibetliler iki ak köpekten türemişlerdi.[9]

Çin kaynaklarından Chiu T'ang'Shu (196a, 1b) ve Hsin T'ang Shu (216a, 2a)'da, Tibetlilerin and merasimlerinde koyun, köpek, maymun vb hayvanlar yanında köpeğin de kurban edildiğinden bahsedilmektedir. Bu kurbanlar aynı zamanda, yaptıkları anda uymayacaklar için bir gözdağı teşkil ediyordu.[10]

Çin'de en eski köpek tasvirleri Han devrinde yer almaktadır. Bu ülkede köpek daha ziyade "iyi haber ve iyi şans" işaretidir ve eski çağlarda Gök-köpek inancı vardır.[11]

Köpeğin Moğollarda bir kült ve ata sembolü olduğu Moğolların Gizli Tarihi'ndeki bir kayıttan da anlaşılmaktadır. Alan-ho'a kendisinden şüphelenen, Dobun-Mergan'dan olan çocuklarına, konumuzla ilgili önemli bir motife işaret eden şu açıklamayı yapıyor: "Oğlum Belgunotai ve Bugunotai! Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenizde haklısınız: Fakat her gece sarışın bir adam, evin (çadırın) bacasından (damdaki açıklıktan) sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de, güneş (veya) ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu (hadise) üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. (Kardeşlerinizi) Kara başlı (adi) insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların Hanı oldukları zaman, adi halk (hakikati) anlayacaktır".[12]

Türklerde yaygın bir köpek kültü olmamakla beraber, sembolleştirilmiş bazı özel tür köpekler vardır. Bu köpeklerin sembolizminin, İslâmiyetten sonra da devam ettiği görülmektedir.

Bu bahsettiğimiz tür köpeklerden birisi olan Kırgızların "Kunayık" adlı köpeği "bütün hayvanların hamisi" sayılıyordu.[13] Kırgız mitolojisinde de yeri olan bu efsaneleşmiş köpek "Hüma kuşu" ile alakalı olabilir.[14]

Kuzey ve doğu Türklerinde çok eski devirlerden 14. yüzyıla kadar yaygın bir efsane vardır. Bu efsane it başlı sığır ayaklı bir milletin varlığı hakkındadır. Bu millet hakkında, eski Yunan mitolojisinden Çin mitolojisine kadar birçok yerde çeşitli açıklamalar yer almaktadır. A. İnan bu efsanenin temelde İskit topluluklarına ait olduğuna inanmaktadır. Ögel'e göre ise, efsanelerde Barak ya da İt-barak adıyla karşımıza çıkan bu topluluk hakkındaki bilgiler rivayet olmaktan öteye gitmemektedir.[15]

Eski Türklerde meşhur olan ve İslâmiyet devrin-

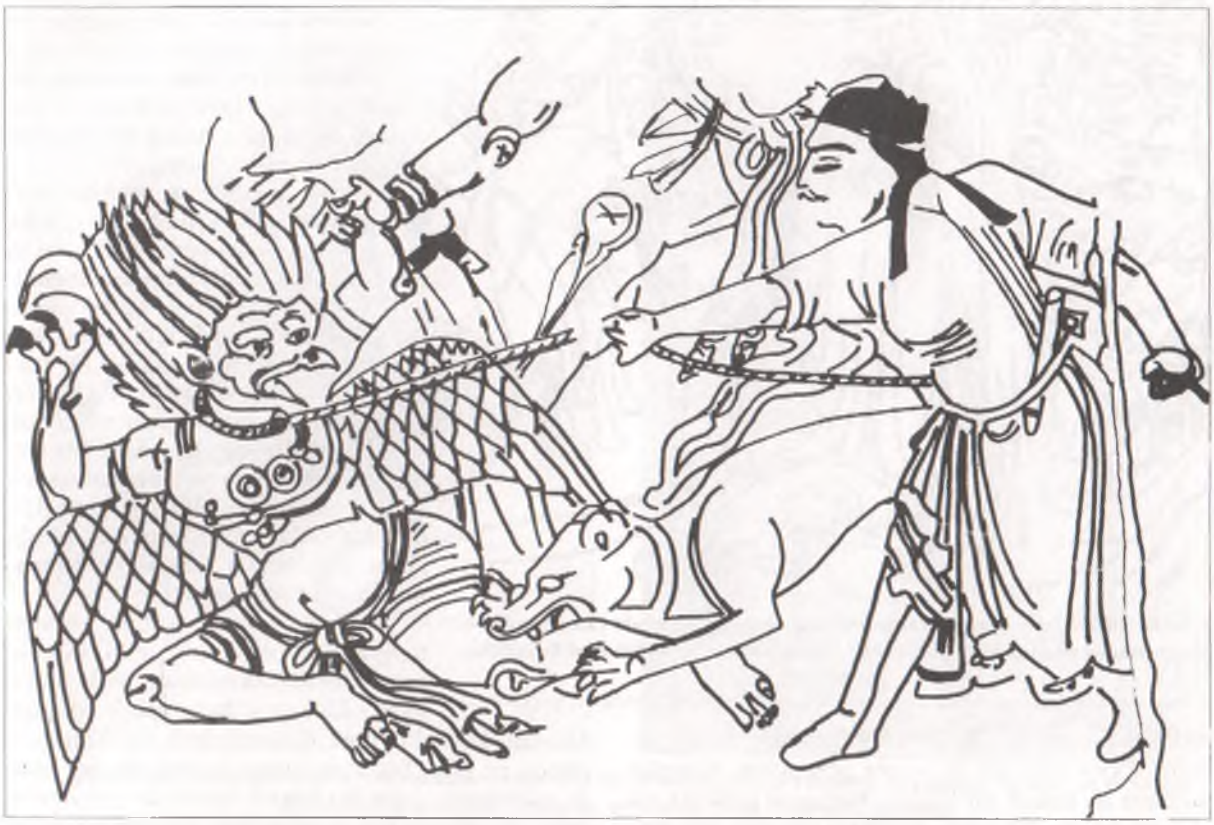

Kuzey yönü muhafızı Basaman'ın çocukları ve kadınları kaçıran Garuda'yı yakalayışını gösteren freskoda köpek muhafıza yardım ediyor. Bezeklik, 9. Tapınak, 9-10. yüzyıl.

de de bilinen köpeklerden biri de "Barak"tır. Bugünkü Soyot-Urenha Türklerinden Yakovlev tarafından tespit edilmiş bir efsaneye göre Ular (Megaloperdix altaica) denilen kuşun hayatı boyunca doğurduğu üç şeyden birisi "barak" adlı köpekti. A. İnan'ın derlediği bir Başkurt efsanesine göre, ihtiyarladığı vakit, Kuzgunun yaptığı iki yumurtanın birinden "tuygun" adlı bir av köpeği çıkıyordu.[16]

Kaşgarlı Mahmud *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı eserinde "barak"ın çok tüylü bir köpek olduğunu belirttikten sonra şunları söylüyor: Türklerin inandıklarına göre, herkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlarmış, bunların üzerine otururmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu köpeklerin en çok koşanı en iyi avlayanı olurmuş...".[17]

Görüldüğü gibi "barak" adı verilen köpek eski çağlarda bir kutsallığa sahipse de, sonraları "iyi cins bir av köpeği" olarak zikredilmektedir. Bu nedenle o daha ziyade av sembolizmi içerisinde değerlendirilmelidir.[18]

Köpek Budizm'de de bir sembol olarak kullanılıyordu. Budizm'in tenâsuh inancına göre günahkâr insanlar ilk olarak şeytan biçiminde doğarlar. İkinci doğumlarında yerleri cehennemdir. Üçüncü doğumlarında ise domuz, köpek veya bunlara benzer herhangi bir hayvan olurlar. Böylece köpek günahkâr insanın yeniden doğuşunu ifade eden sembollerden birisidir.

Yukarıdaki nazariyeye uygun olarak Buddha çeşitli doğuşlarında çeşitli hayvanların biçimine giriyordu. Buddha'nın kalıbında doğduğu hayvan sembollerinden birisi de köpek idi.[19]

Köpek eski Hint mitolojisinde ayrıca ölüler diyarının muhafız hayvanı ve büyüyle giderilebilen talihsizliğin sembolüydü.[20]

Sibirya ve Türkistan'da MÖ erken devirlerde kayaların üzerine yapılmış resimlerde görüldüğü gibi (ki bunlar av ile ilgilidir ve köpeğin çok erken tarihlerden itibaren belirtilen bölgelerde evcilleştirildiğini gösterir) Uygur duvar resimlerinde, zaman zaman çeşitli konularla ilgili olarak tasvir edilmiş köpek figürleri yer almaktadır. Meselâ Bezeklik freskolarından alp mabud Basaman'ın Karakuş'u bir kementle yakaladığı sahnede ona yardımcı olan bir köpeğin tasvir edildiğini görüyoruz. Bu köpeğin tasvir tarzı, İslâmiyetten sonraki bazı köpek tasvirleriyle irtibatı teşkil etmektedir. Karakuş'u bacağından ısıran köpeğin kuvvetli bir çenesi ve keskin dişleri olduğu anlaşılıyor. Gövde oldukça uzun ve güçlü bir görünüşe sahip olarak ele alınmıştır (ç. 1).[21]

İslâmiyetten sonra, köpeğe en çok avda kullanıldığı için değer verilirdi. Kaşgarlı Mahmud eserinde "üşgürdi" kelimesinin karşılığında "ol ıtığ keyikge üşgürdi / o, köpeğini geyiğe kışkırttı" derken, köpeğin av için olan ehemmiyetine işaret ediyor.[22]

Avda kullanılan köpek avcı için bir dostluk ve

***Câmiut-tevârih*'den bir minyatürden çıkarılmış bu desende (14. yüzyıl) bir mağarada uyumakta olan Eshabü'l Kehf ve Kıtmir iyi kalbli kral ile birlikte görülüyor.**

sadakat timsalidir. Çünkü avcı bir avı avladığı zaman, köpek onu alır ve avcıya geri getirir. Köpeğin sadakatı ile alakalı bir hikâye *Mahzen-i Esrar*'da yer almaktadır. Bu hikâyede tecrübeli bir avcı çok sevdiği köpeğini kaybeder. Bu ayrılıktan canı çok yanan avcı sabırla beklerken, uzaktan alaylı bir tavırla tilki gelir. Tilki avcıya "artık daha fazla semiz tilkiler avlayamayacağını" söyler. Tilkinin söylediklerine aldırmayan avcı, sözlerinin sonunda "senin gibi bir av bir gün yine elime düşer" der. Ansızın ortaya çıkan köpek tilkiyi yakalar. Ve köpek "....Boynuma yüklediğin lûtuf ve ihsanlarının hatırası senin dinin gibi sağlam olduğu halde tilkinin saçmaları sana neden yakın göründü? Halbuki ancak Yâkin inananların işi saadet yoluna girer" der.[23]

Görüldüğü gibi bu hikâyede köpeğin sadakatının avcının inancına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Köpek burada ayrıca sabrın ve tevekkülün de amblemi olmaktadır.

Türk ve İslam tasavvurlarının etkisiyle köpek, Hıristiyanlıkta da, sadakat, doğruluk, fazilet ve ahlakın sembolü olmuştu.[24]

Türkler, İranlılar ve Araplar arasında, av için ön ayakları kısa, arka ayakları uzun olan köpekler tercih edilmiştir. Bu köpeklerin en önemlileri "Saluqı" (R. 1)[25] ve "Agdaf" denilen köpeklerdir. Çok tutulan bu köpeklerin çok değişik cinsleri de vardır. Karakteristik köpek cinslerinden bir diğeri de uzun vücutlu ve küçük sivri başlı köpektir. Köpekler ses işitme ve koku alma yetenekleriyle avı bulur, yakalar ve sahibine getirirler. Bundan dolayı avcı köpekler bütün İslâm dünyasında "arama ve bulmanın" allegorisi olmuştur.[26]

Değişik malzeme üzerine yapılan tasvirlerde görülebildiği gibi, köpekler, av ile alakalı minyatürlerde karşımıza oldukça yoğun olarak çıkarlar. Minyatürlerde kuyruğu düğümlenmiş atı üzerinde, elinde av kuşu bulunan süvari figürlerinin yer aldığı sahnelerde çoğu kez köpek figürü de yer almaktadır. Bu köpek figürü genellikle süvarinin bindiği atın bacakları arasında yer almakta veya atın bacakları arasından gösterilmektedir. Bazen farklı durumlar da söz konusu olmaktadır (R. 2).[27]

Ortaçağ Türk ve İslâm dünyasında bir av köpeğine sahip olmak zamamla çok önemli hale gelmiştir. Bu nedenle minyatürlerde yer alan genç erkek tasvirlerinde bu köpeklerin de bulunduğunu görüyoruz (R. 3-4).[28]

Saluki denilen av köpeklerini . Milan Biblioteca Ambrosiana, Env. S. P. 67. Kitab al-Hayawan'dan, Memlük devri minyatürü. 14. yüzyıl.

Av köpeklerini gösteren bazı minyatürlerdeki köpek tasvirlerinin işleniş tarzı, bazen İslâmiyetten evvelki köpek tasvirleriyle çok yakın bir ilişki içerisindedir. 14-15. yüzyılda Türkistan'da yapıldığı kabul edilen bir minyatürde (R. 5) yer alan iki köpeğin tasvir tarzı, İslâmiyetten evvelki köpek figürlerinin tasvir şekline çok benzemektedir. Bu köpek figürleri biraz abartılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Hayvanlar kıvrılan kuyrukları ile ve göğüs kafesleri belli olacak şekilde gösterilmişlerdir.[29]

Türk ve İslâm dünyasında en çok iltifat edilen köpeklerden birisi de "Kıtmîr"dir. Bu köpek "Eshabü'l-Kehf"in (mağara arkadaşları) yanında uyuyan köpektir.

"Eshabü'l-Kehf" hakkında Kur'an-ı Kerim'de (XVIII:9-26. ayetler), Tefsirlerde ve çeşitli tarihi kaynaklarda bilgiler yer alır. Hikâyenin özünü, bulundukları çağda, Allah'a iman ettikleri için eziyet gören yedi gencin ve köpeklerinin bir mağarada Allah tarafından çok uzun yıllar uyutulması oluşturur. Gençler yine Allah'ın izniyle inançları hususunda eziyet görmeyecekleri bir çağda uyandırılırlar.[30]

Kıtmîr Eshabü'l Kehf'in sembolüdür. Ve dolayı-

17. yüzyıla ait bir minyatürde atının ayakları arasından bir av köpeğinin görüldüğü avcı tasviri (solda) ve Cihangir albümünden minyatür: Prens ve av köpeği. Prag, Naprstek Museum

sıyla o sadakat, bağlılık, koruyuculuk, samimiyet, Allah'a inanç gibi tasavvurların da sembolü (allegorisi) olmaktadır. Türk ve İslâm kaynaklarında Kıtmîr ile ve onun işaret ettiği vasıflarla alakalı pek çok şey vardır.

Bazı minyatürlerde Eshabü'l-Kehf konusundaki tasvirlere rastlanmaktadır. Bu tasvirler genellikle "yedi uyurları" bir mağara içinde uyurken göstermektedir. Bu minyatürlerde zaman zaman Kıtmîr adı verilen köpek de yer almaktadır. Meselâ *Câmi-ut-tevârih*'den aldığımız bir minyatürde, solda mağara içerisinde toplu halde, fakat değişik pozisyonlarda uyuyan Eshabü'l-Kehf ve daha sağda minyatürün aşağısında uyumakta olan Kıtmîr bulunmaktadır. Minyatürde ayrıca iyi kalbli kral ve maiyetini temsil eden figürler de bulunmaktadır (Ç. 2).[31]

Ahmet Eflâki'de bu konuda güzel bir hikâye vardır: "...Bir sofî, Niğde halifesi Şeyh Nasıheddin (Tanrı rahmet etsin) ile büyük bir münakaşaya girişti: Sofî, ondan 'bu Kıtmir denilen köpeğe karşı bu kadar ilgin nereden geliyor?' diye sordu ve köpeğin bir sürü ayıplarını saydı. O da: 'Ben bu köpeği, velâyet sahibi olduğu, dostu düşmandan ve muhibleri münkirlerden ayırdığı için seviyorum' diye cevap verdi. Sofî de: 'Ben bunu kabul etmiyorum. Bu olmayacak şeylerdir', dedi. Nasıheddin de: 'Bu, Eshab-ı Kehf'in köpeğidir; ondaki damarı taşır. O da bu cinstendi,' dedi... Bunun üzerine sofî: 'Bunun böyle olduğunu nasıl bilelim?' diye sordu. Nâsiheddin: 'Bak sen ona güzel kokulu bir hutab versen yemez, fakat benim elimden kuru ekmeği yer', dedi. Sonra sofî hutablar alıp getirmeleri için cebinden iki dirhem çıkarıp verdi. Hutab alıp getirdiler ve yemesi için Kıtmîr'in önüne bir tabak hutab koydular. Tanrı'nın hikmeti, köpek onu bir kere kokladı ve hiç yüzüne bakmadı. Sonra şeyh Nâsiheddin koltuğunun altından bir kuru ekmek çıkarıp Kıtmîr'in önüne koydu. Kıtmîr oturup tam bir iştiha ile ekmeğin hepsini yedi. Bunun üzerine miskin sôfi kibir ve kinini bıraktı, iradet getirip kibir ve kinden sıyrıldı".[32]

Ahmet Eflâki, aynı eserinde Eshab-ı Kehf'in köpeğine izafeten, Mevlâna ile ilgili bir hikâyeyi de nakletmektedir. Hikâyeye göre Mevlâna halka çeşitli konularda bilgi verirken akşam olur ve civarın bütün köpekleri onun anlattıklarını dinlerler. Bunun üzerine Mevlâna bu köpeklerin Eshab-ı Kehf'in köpeği ile akraba olduklarını ve kendisini anladıklarını söyler.[33]

Dede Korkut hikâyelerinde kahramanların iyi bir av köpeğine sahip olmalarının iyi sayıldığı veya Manas destanında Manas'ın insan gibi konuşan köpeğinden bahsedildiği gibi *Saltuk-nâme*'de de sahibini koruyan ve bir çobanla beraber düşmanlara karşı savaşan Müslümanlara yardımcı olan köpeklerden bahsedilir.[34]

Ali Şir Nevâi'nin *Hamse*'sinin üçüncü mesnevisi olan "Leylâ Vü Mecnun" hikâyesinde, Mecnun Leylâ'nın kabilesinin göç ettiğini öğrendikten sonra, eskiden kabilenin bulunduğu yere giderek toprağa yüzünü sürer. Bu arada orada gördüğü bir köpeği sevip okşar ve yaralarını sarar.[35]

17. yüzyılın ikinci çeyreğinde İsfahan'da yapılmış minyatürde, tazısıyla beraber bir insan figürü görülüyor (solda). Acaib-ül Mahlukat'daki minyatürde köpek şeklinde gösterilen yıldız kümeleri görülüyor. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Vr. 36 b, env. A. 3632

Buradaki allegori Mecnun'un, yaşadığı bu yerdeki her şeyi Leylâ ile bağdaştırmasından doğmaktadır. Mecnun için, gördüğü uyuz bir köpek bile Leylâ'nın aşkına ve kendisinin Leylâ'ya olan aşkına işarettir. Artık o köpek, Mecnun'un gözünde Kıtmîr haline gelmiştir.

Bu hikâyenin benzeri *Mesnevi*'de de yer alır. Mevlâna, Mecnun'un Leylâ'nın civarında oturan köpeğe iltifatını bizim söylediğimize uygun şekilde yorumlamıştır. Onun Mecnun'a söylettiği şu sözler, Kıtmîr'e atıfta bulunuyor: "... O benim mağaramın yüzü kutlu köpeği, hattâ o benim dertdaşım, gamdaşım.[36]

Leylâ ile Mecnun gibi bir aşk hikâyesi olan "Varka ve Gülşah" hikâyesinin minyatürlerinde köpek figürlerine de rastlıyoruz. Vr. 53b'de yer alan minyatürde, Şam hükümdarının sarayında, hasta yatağından henüz kalkmış Gülşah ve küçük bir hayvanı yakalamış bir köpek tasvir edilmiştir. Avcı köpek bu sahnede yakaladığı hayvan ile, Varka'nın Gülşah'ı burada buluşunun allegorisi olarak yer almış olmalıdır (R. 6).[37]

Köpek tasvirleri minyatürlerde, "Kelile ve Dimne"de olduğu gibi çeşitli allegorik hikâyelerle ilgili olarak da yer alıyordu (R. 7).[38]

Ortaçağ Türk ve İslâm dünyasında Arapça olarak Kelb veya Kalb da denilen köpek genel anlamıyla kötü yaradılışlı bir hayvan olarak görülmektedir. Köpek bazı mezheplerde temiz sayılmamıştır. Köpeklerin dokundukları eşya da necis kabul edilmiştir. İnanca göre köpek bulunan eve melekler girmez. Köpekler namazı bozar. Özellikle siyah köpek şeytanın ve onun kötü niteliklerinin sembolü sayılmıştır.[39]

Kur'an-ı Kerim'de A'raf suresi'nin 175/176. ayetlerinde şeytana uyanların hali köpeğe benzetiliyor: "176-Eğer dileseydik, o kimseyi bu ayetlerle iyilik derecesine yükseltirdik. Fakat o aşağılığa saplandı ve hevesine uydu. Onun hali tıpkı üstüne varıp kovsan da, kendi haline bıraksan da dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer..." A. Daneshvari'nin de dediği gibi bu ayet nedeniyle köpek nefsin, gelip geçiciliğin, dünyanın, hırsın vb kötü niteliklerin sembolü olmuştur.[40]

Ahmed Eflâki'nin naklettiği bir hikâyede siyah köpek münafıklığın ve kötü karakterin sembolüdür. Hikâyeye göre Bahâ Veled bir gün bir zalimin bir mazlumu incittiğini görüp, eliyle onu iter ve adam düşüp ölür. Adam gömüldükten sonra sultan, sebebsiz yere adamın niçin öldürüldüğünü sorar. Cevabında Bahâ Veled öldürdüğünün gerçekte bir köpek olduğunu söyleyince, zalimin mezarı açılır. İnsanlar mezar açıldığında orada siyah bir köpeğin uyumakta olduğunu görürler.[41]

Demiri Müslim'in eserinden şöyle bir Hadis'in rivayet edildiğini kaydeder: "Hz. peygamber (S.A.V.) bir sabah mahzun görünüyorlardı. Meymune (R.A.): 'yâ resulallah! mübarek çehrenizde bir değişik ifade var' dedi. Hz. peygamber: 'Hz. Cebrail bu gece benimle konuşmayı vaad etmişti, fakat gelmedi' diye cevab verdi. Sözünde durmadığı hiç vâki olmazdı, diye de cümlesini tamamladı. Bu esnada bir yavru köpeğin çadır altında kalarak orada gecelediğini hatırladılar ve çıkarılmasını emir buyurarak, köpeğin yattığı yere mübarek elleriyle su saçtılar, gece olunca Cebrail (A. S.) mülâkata geldi...".[42]

Dede Korkut kitabında da zaman zaman aşağılama amacıyla kullanılan bir isim olan köpeğin[43], uluması (günümüzde ve Anadolu'da) ölümün habercisi sayılmıştır.[44]

12 hayvanlı Türk takviminin yıl sembollerinden biri olan köpek (it) ile ilgili olarak (daha doğrusu köpek yılı ile ilgili olarak) yapılan çeşitli açıklamalarda, köpeğin karakterine uygun olarak bu yıl içinde zulüm, düşmanlık, savaş ve ölümün çok olduğundan bahsedilir.[45]

Köpek İslâmiyetten önce, Çin kültüründe olduğu gibi, İslâmiyetten sonra da bazı yıldızlarla ilgili bir astrolojik sembol olmuştur.[46]

Minyatürlerde köpek, bir astrolojik sembol olarak daha ziyade "Büyük Köpek" ve "Küçük Köpek" yıldız kümelerini temsilen yer almıştır. *Acaib-ül-Mahlukat* adlı eserden aldığımız bu konudaki bir minyatürde, "Büyük Köpek" yıldız kümesi beyaz bir köpek, "Küçük Köpek", yıldız kümesi ise kara bir köpek figürüyle belirtilmiştir (R. 8).[47] ■

1 G. Frazer, *The Golden Bough a Study in Magic and Religion. Balder the Beautiful*, Böl. VII, C. 2, London, 1936, s. 196.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Fatih albümü env. H. 2153 14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl başına ait minyatürde çok karakteristik özellikleriyle tasvir edilmiş köpekler (en üstte). Varka ve Gülşah yazmasından (13. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) alınan bu minyatürde, hastalıktan henüz kalkmış Gülşah hizmetçi ile birlikte görülüyor. Resmin sağ tarafında ise bir köpek tasviri yer alıyor (ortada). Kelile ve Dimne yazmasından alınan bu minyatürde suda aksini gören köpek tasvir edilmiş. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Vr. 53 b 13. yüzyıl.

2- M. Eliade, *Shamanism Archaic Techniques of Ecstasy*, (Çev. W. R. Trask), London 1964, s. 466-467.
3- E. Esin, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İst., 1979, s. 12.
4- A. Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde 'Köpek Kültü'", *TDAYB*, S. 1-5, 1961'den ayrıbasım, s. 295.
5- V. Beşevliyev, "Proto-Bulgar Dini", (Çev. T. Acaroğlu), *Belleten*, C. IX, S. 34 (Nisan 1945), Ankara 1945, s. 236-237.
6- İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *Tarih Dergisi*, C. V, S. 8, (Eylül 1953), İst., 1953, s. 128.
7- W Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara, 1942, s. 48, 51, 115; Aynı konuda bak. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara, 1971, s. 561.
8- Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, Ankara 1981, s. 13; Bu olay CTS (194 a, 15a-16 b'de yer almaktadır. Bkz. Huang Chi-Huei, "Tang Devrinde Tibetlilerin, Çinlilerin ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri", (İ.Ü. Tarih Böl. yayınlanmamış Doktora tezi, İst., 1971, s. 3, 13.)
9- B. Öğel'e göre Tibetliler iki ak köpekten türemişlerdi; B. Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s. 561.
10- Huang Chi-Huei, "Tang Devrinde Tibetlilerin...," s. 13.
11- C. A. S. Williams, *Encyclopedia of Chinese Symbolism and Art Motives*, New York, 1960, s. 124.
12- Anonim, *Manghol un Niuça Tobça'an*, Moğolların Gizli Tarihi, (Çev. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. 8.
13- A. Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde 'Köpek Kültü'", *TDAYB*, s. 1-5, 1961'den ayrıbasım, Ankara 1961, s. 295.
14- B. Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s. 191.
15- Bkz. Abdülkadir İnan, "İt Başlı Ulus Efsanesi", *Makaleler ve İncelemeler*, C. 1, Ankara 1968, s. 217-218; B. Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s. 192.
16- Abdülkadir İnan, "a. g. m.", s. 219.
17- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), C. 1, Ankara 1985, s. 377-78.
18- Barak hakkında toplu bilgi için bkz. Anonim, "Barak", *Türk Ansiklopedisi*, C. V, Ankara, 1952, s. 238-239.
19- J. George Frazer, *The Golden Bough a Study in Magic and Religion. Spirits of the Corn and of the Wild*, Böl. V, C. 1, London 1936, s. 299.
20- Joseph Campbell, *The Masks of God Oriental Mythology*, New York 1963, s. 192.
21- Resim için bkz. Emel Esin, "Bezeklik Külliyesinde 9. Tapınak", *Türkiyemiz*, s. 37, Haziran 1982, s. 1-6, R. 1.
22- Kaşgarlı Mahmud, *a. g. e.*, C. 1, Ankara 1985, s. 228.
23- Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara 1946, s. 91-93.
24- G. Ferfuson, *Signs and Symbols in Christian Art*, London-Oxford-New York, 1976, s. 15.
25- Abbas Daneshvari, *Animal Symbolism in Warqa wa Gulshah*, Oxford 1986, s. 50, fig. 32.
26- Abbas Daneshvari, *a.g.e.*, Oxford 1986, s. 50-54.
27- B. W. Robinson, "The Mansour Album", *Persian and Mughal Art*, London 1976, s. 249-258.
28- Lubor Hajek, *Indische Miniaturen vof der Mogulkaiser*, Çekoslovakya 1960, R. 9 (K. N. 301); B. W. Robinson, "Rothschild and Binney Collections; Persian and Mughal Arts of the Book", *Persian and Mughal Art*, London 1976, s. 11-64, R. 45 (K. N. 302).
29- Resim için bkz. Beyhan Karamağaralı, *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler*, Ankara 1984, s. 41, R. 63. (K. N. 297).
30- Eshabü'l-Kehf konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Eshabü l-Kehf (Yedi Uyurlar)*, İst., 1989.
31- Resim için bkz. Faruk Sümer, *a. g. e.*, R. 2.
32- Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri (Menakib al-Ârifin)*, (Çev. Tahsin Yazıcı), C. II, İst., 1973, s. 304; Aynı eserin 305. sayfasında da Şeyh Nâsıheddin'in köpeği Kıtmîr'le alakalı bir hikâye daha vardır.
33- Ahmet Eflâki, *a.g.e.*, s. 213-224.
34- Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar*, Ankara 1987, s. 236.
35- Ağalı Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara, 1965, s. 119-121.
36- Mevlâna, *Mesnevi*, (Çev. V. İzbudak, krst. A. Gölpınarlı), İstanbul, 1957, s. 45-46.
37- Abbas Daneshvari, *Animal Symbolism in Warqa wa Gulshah*, Oxford 1986, fig. 31 (K. N. 299).
38- M. Ş. İpşiroğlu, *İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları*, İst., 1973, R. 8.
39- B. Joel, "Kelb", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İst., 1977, s. 546.
40- A. Daneshvari, *a.g.e.*, s. 48.
41- Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri (Manakıb al-Ârifin)*, (Çev. T. Yazıcı), C. 1, İst., 1973, s. 128.
42- Kemaleddin Demiri, *Hayat'ul Hayvan*, (Haz. S. Çağlayan), İst., 1973, s. 94.
43- O. Sâik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İst., 1973, s. CDXXV.
44- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İst., 1973, s. 75.
45- Osman Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İst., 1941, s. 95.
46- C. A. S. Williams, *Encyclopedia of Chinese Symbolism and Art Motives*, New York 1960, s. 124; Emmy Wellesz, "An Early Al-Sufi Manuscript in the Bodleian Library in Oxford", *Ars Orientalis*, C. 3, 1959, s. 17.
47- Ayla Tuncer, "Acaib-ül-Mahlukat Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A. 3632 Nu.lı Türkçe El Yazması", (İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Böl. yayınlanmamış lisans tezi, İst., 1980, s. 57-58, R. 43-44) (K. N. 296).

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

İKİNCİ OTURUM: İSTANBUL: İNSANLAR VE MEKÂNLAR (3 OCAK 1995)

STEFANOS YERASİMOS: "16. YÜZYIL İSTANBUL NÜFUSUNUN TEKRAR DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN VERİLER"

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün Aralık ayında başlatmış olduğu ve ilk oturumunun kısa bir özetine geçen sayımızın bu sayfalarında yer vermiş olduğumuz İstanbul konulu atölyenin ikinci oturumu, Enstitü'nün müdürü Stefanos Yerasimos'un bir konuşmasıyla gerçekleşti. Konuşmanın konusu üzerinde çok yazılmış olan (ama gerçekte pek az şey bilinen) İstanbul'un 16. yüzyıldaki nüfusu ile ilgiliydi. Bu konuda verilmiş olan çoğu bilgi -en azından yakın bir geçmişe kadar- Kanunî dönemi İstanbul şehrine bir metropol ve hatta bir megapol görüntüsü vermekte, 400.000 ile 1.000.000 arasındaki tahminlerle de bu kalitatif değerlendirmeyi pekiştirmekteydi. Bunun arkasında yatan birçok sebep olduğu âşikârdır. Bunların başında istatistikî nitelikte sayısal veri noksanlığı ve bunun aksine de -özellikle seyyah edebiyatında- şehrin büyüklüğünü abartılı bir şekilde aktaran "insiyakî" sayısal bilgilerin bolluğu gelmektedir. Fakat bunun ötesinde, bazı "ideolojik" diyebileceğimiz sapturmaların da önemli bir rol oynadığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Batı'dan bakıldığı takdirde, bir nevi *exotisme* kaygusunun o dönemin literatüründe olduğu kadar, daha geç dönemlerdeki -ve hatta günümüzdeki- bazı tarihçilerde göze çarpmaktadır. Doğu'dan bakıldığı zaman ise, klasik Osmanlı döneminde İstanbul'u büyük ve hatta dev bir kent kimliğine sokmak, açık bir şekilde Türk toplumunun Osmanlı Devleti ile olan garip aşk/nefret ilişkisiyle izah edilebilecek türde bir niyeti içermektedir. İstanbul'un aynı dönemdeki Paris veya Londra gibi şehirlerin dört beş misli daha büyük olması, toplumumuza intikam ağırlıklı bir tatmin vermekte ve klasik (dolayısıyla yozlaşmamış ve Avrupa karşısında henüz küçük düşmemiş!) "şanlı" Osmanlı İmparatorluğu imajıyla birebir örtüşebilmektedir.

Stefanos Yerasimos'un amacı ise bu tür "efsanevi" istatistikleri sorgulamak ve bunun ötesinde, elde olan bazı arşiv belgelerinden hareketle daha gerçekçi bir alternatif sunmaktı. Kendisinin de ifade ettiği gibi, İstanbul'un nüfusu günümüzde bile gerçekle bağlantısı olmayan tahminlerin ve empresyonist algılamaların ışığında sıkça abartılmaktadır. Bunlardan kaçınmanın tek yolu ise istatistikî ve sayısal bir değer taşıması mümkün görünen belgelerin tümünden istifade etmektir. Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlıda doğrudan doğruya demografik bilgiye çevrilebilecek nitelikte vesikaya rastlamak mümkün değildir. Bazı çıkarsamalarla kullanılabilecek başlıca veri tipi ise, vergilendirme amaçlı tahrir türündeki belgelerdir. Osmanlı tarihçiliğinde Ömer Lütfi Barkan ile başlamış olan nicesel çalışmalarda demografik amaçlarla sıkça kullanılan bu belgelere İstanbul kapsamında da rastlamak mümkün. Bu belgeler kullanıldığında rastlanan en önemli zorluk, vergisel sayım ile demografik tahmin arasında oluşturulacak korrelasyonun güvenilirliği ile ilgilidir. Gerçekten de vergilendirme birimi ile nüfus birimi arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmak çoğu zaman spekülasyona kadar varabilecek türden bir çıkarsama gerektirmektedir. Tahrir defterlerinde rastlanan başlıca birim -kişiye bağlı olan bîve (dul kadın) ve mücerred (bekâr erkek) haricinde- hanedir; fakat bunun gerçekte ne manaya geldiği büyük ölçüde meçhuldur. Barkan'ı takiben kullanılan -ve çokça taştışılan- 5 katsayısının kabar bir tahminin ötesine gitmediği kesindir. Fakat, İstanbul özelinde, bu sınırlamaların da ötesinde önemli bir güçlükle kaşılaşıyoruz: Müslüman nüfus doğrudan vergilendirmeden muaf olduğu için, bu tür belgeler ancak cizye'ye tabi olan gayrimüslimleri ve hatta bunların arasında özel olarak zımmî statüye mensup olanları içermektedir. Bu kısıtlamaya ek olarak da ikinci bir karmaşıklık mevcut belgelerin kullanımını daha da güçleştirmektedir: o da, cizye gelirlerinin bir kısmı -Osmanlı toprakları genelinde olduğu gibi- hazineye irad kaydedilirken, İstanbul cizye yükümlülerinin bir kesimi Sultan II. Mehmed vakfına ödeme yapmaktaydılar. Yerasimos'un bu konudaki tahmini, fetihten sonra 1478 ile 1487 tarihleri arasında İstanbul cizyesinin bu vakfa bağlandığı ve bu tarihten itibaren, yeni gelen gayrimüslimlerin doğrudan hazineye ödeme yaptıkları, vakfa dahil olanların ise bu niteliklerinin kendi soylarından olanlara intikal ettiği yönündedir. Bu durumda, Stefanos Yerasimos'un 15. yüzyıl sonundan 16. yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsayan belgelerinin herbiri şu veya bu şekilde değişik bir nüfusun vergilerini yansıtmakta ve dolayısıyla ortak bir zemine oturamamaktadır.

Bu belgeler sırasıyla şunlardır: 1478 (Tüm nüfus), 1487 (Akkermanlılar, cizyesi vakfın haricinde alınanlar, cizyeyi vakfa ödeyenler), 1488 (keza ve Hıristiyan ile Yahudilerin ayrı rakamları), 1489 (vakfa bağlı olanlar ve İstanbul Hıristiyanları ve Yahudileri ile Galata Hıristiyanlarının tefriki), 1540 ve 1545 (vakfa bağlı olanlar ve Rum, Ermeni ve Yahudi tefriki), 1551 (Akkermanlılar ve vakfa bağlı olmayanlar), 1577

(avarız haneleri) ve 1596 civarı (Vakfa bağlı Yahudiler). Bu belgelerden hareketle başlıca şu sonuçlara varılabilmektedir: 1) 1540-45 rakamlarına bakıldığında, 70 senelik bir müddet içinde, gayrimüslimlerin nüfusu -hane birimi az çok sabit olarak kabul edilirse- yarı yarıya varan nispette azalmıştır 2) bu azalma özellikle Hıristiyan nüfusu kapsarken, Yahudi nüfusta benzer bir düşüş görülmektedir.

Bu düşüşün yorumuna gelince, Hıristiyan nüfus için "taze kan" akışının olmaması ve dolayısıyla kendi içine kapanan bir toplumun ölümünden bahsetmek mümkündür. Yahudilerin bu düşüşten sıyrılabilmesi ise özellikle 1492 sonrası İberya yarımadasından ve İtalya'dan göç ve iltica hareketine bağlanabilir. Fakat her şeyden önemlisi, Müslüman nüfus hakkında 1478 rakamları haricinde herhangi bir veriye rastlanamamakta ve dolayısıyla şehrin toplam nüfusu hakkında bir tahmin yürütmek imkânsızlaşmaktadır.

Bu aşamada, Stefanos Yerasimos başka türdeki kaynaklara başvurarak bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Bu da, dönemin vakıf tahrir defterlerinden hareket ederek, vergisel/mâlî hane kavramının yerine fizikî/mekânsal hane kavramını kullanmayı mümkün kılmaktadır. Kendi araştırmaları sonucunda elde ettiği ve şehrin başlıca vakıflarına bağlı yaklaşık 5000 konutu kapsayan kayıtlara bakıldığında, sınır tespitlerinde her vakıf konuta ortalama beş mülk konut düştüğü anlaşılmaktadır. Bu oran ise suriçi İstanbul'un toplam mesken adedinin yaklaşık da olsa tahmin edilmesinde kullanılabilmektedir: bu oran kabul edildiği takdirde 5000 vakıf konuta 25000 mülk konut tekabül ettiği ve dolayısıyla şehrin toplam mesken adedinin 30000 civarında olduğu söylenebilir. Mesken/hanenin büyük çoğunlukla tek katlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise, Stefanos Yerasimos, ortalama hane halkını 5 olarak kabul etmekte ve dolayısıyla İstanbul'un toplam nüfusu (Galata, Eyüp ve Üsküdar hariç) 150.000 civarında kabul edilebilmektedir. Buradan çıkarılacak önemli iki sonuç vardır: 1) şimdiye kadar kabul edilegelen 400.000 ve üstü gibi tahminlerin çok abartılı olduğu ve 2) 1478 rakamları ile mukayese edildiğinde gayrimüslim nüfusun toplama olan oranında şiddetli bir düşüş olduğu (takriben %40'tan %15-20'ye). 17. yüzyıl sonuna doğru nüfusun 300.000 gibi bir rakama çıktığı ve aynı anda da gayrimüslim oranının tekrar %40'lara yükseldiği göz önünde bulundurulduğunda ise, Yerasimos'un getirdiği açıklama, Celâlî isyanlarının ve Büyük Kaçgun'un neticesinde şehre bir akının başlaması ve bu kırsal kaynaklı göçün büyük bir kısmının Hıristiyan köylülerden oluştuğu yönündeydi.

Bu son derecede düzeyli ve temkinli metodolojik sunuşun sonunda, Stefanos Yerasimos, bütün tarihçilere ibret olabilecek türde bir örnekten hareketle kaynak kullanımındaki zorluklardan ve daha doğrusu tehlikelerden bahsederek konuşmasını bitirdi. Bu örnek ise, *Encylopédie de l'Islam*'da Halil İnalcık tarafından kaleme alınan "İstanbul" maddesindeki nüfus tablosunda 1535 civarında nüfus için verilen 46.635 Müslüman, 25.295 Hıristiyan, 80.70 Yahudi ve toplam 80.000 hane ile ilgilidir. İnalcık bu bilgilere kaynak olarak Ömer Lûtfi Barkan'ın bir makalesini vermektedir ("Recensement dans l'Empire ottoman", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, 1958, s. 20). Bu makaleye müracaat edildiğinde ise, Barkan'ın 1) dipnotunda "bu rakamların gerçeğe dayanmayan tahminler olduğunu" belirtmekte, bu tahmin sayesinde ulaştığı 400.000'lik rakamı ise Fernand Braudel'in meşhur eserindeki (*La Méditerranée et monde méditerranéen du temps de Philippe II*, 1949) 16. yüzyıl'ın sonu için verilen 700.000 tahmininden "olsa olsa metodu" ile asır başına uyarladığı anlaşılmaktadır. İşin ilginci, Braudel 1976'da kitabının ikinci basımında, aslında kendi tahminlerinden menkul olan Barkan'ın verilerini kaynak olarak göstermekte ve böylece bir bakıma fasit daireyi kapatmakta ve meşrulaştırmaktadır. Pekiyi, bu tahminler nasıl olur da gayet dakik rakamlara dönüşebilmektedir? Bunun ipucunu de -farkında olmadan- Robert Mantran İstanbul üzerine meşhur eserinde vermektedir (*Istanbul dans le seconde moitié de XVII siècle*, 1962, s. 45): 17. yüzyıl için bulmuş olduğu rakamları 16. yüzyıl ile mukayese etmeye çalıştığında, o da kaçınılmaz olarak Barkan'ın tahminlerine müracaat etmekte ve bunları orantısal olarak 1478 belgesiyle karşılaştırmaktadır. Ortaya çıkan sonucu "epey çarpıcı bir benzerlik" olarak niteler: gerçekten de iki veride de gayrimüslimlerin toplam nüfusa oranları 41,7 % ve 41,89 % gibi son derecede yakın rakamlara tekabül etmektedir. O zaman anlıyoruz ki Barkan 1478 verilerini Braudel'in tahminlerine denk düşürmek için beşle çarpmakla yetinmiş ve dolayısıyla veri görünümü altında birçok tarihçiyi yanıltacak olan o tablosuna dahil etmişti.

Konuşmanın akabindeki tartışma, Yerasimos'un verdiği mesajın her iki boyutunun etrafında odaklandı. Bir taraftan İstanbul nüfusundaki abartılı rakamların düşürülmesi gereği vurgulanırken, metodolojik sorunlar ve gereksinimler de ele alındı. Herkesin hemfikir olduğu bir ortak nokta vardı: "işkembe-i kübrâ" döneminin kapatılmasının gerekliliği ve bunu gerçekleştirmek için demografik analizlere daha müsait alternatif kaynaklar konusunda yoğun çalışmaların kaçınılmazlığı. Gerçekten de İstanbul için şimdiye kadar yapılmış tahminlerin çoğu sırf "göz/izan metodu"yla reddedilebilecek nitelikdeydi. Oysa alternatif kaynaklar üzerinde yeterli çalışma yapılmış sayılamazdı. Yerasimos'un vakıf defterlerinden hareketle yaptığı tahmin ise yapılması gerekenin mükemmel bir örneğini teşkil ediyordu. Her ne kadar -tartışmada da belirtildiği gibi- bu tür bir tahminin güvenilir olması için bazı önşartların yerine getirilmesi gerekiyorsa da (vakıfların şehrin hemen hemen tümünün kaplayacak şekilde eşit dağılması, sayılan komşuların arasında mükerrerlerin çıkarılması vs.), büyük bir ihtimalle gerçeğe yaklaşmayı kolaylaştıracaktır. Tartışmada teklif edildiği gibi, tüketim ve iaşe verileri de (un, et vs. gibi temel tüketim maddeleri bağlamında) başka yollarla aynı soruna yaklaşmayı mümkün kılabilecektir. Ancak bu tür veri ve analizlerin birikimleriyledir ki, insiyakî olarak geçersizliği hissedilen tahminler daha gerçekçi düzeylere çekilebilecektir. ■

12 ŞUBAT
KAHRAMANMARAŞ'IN KURTULUŞU

CEMAL KOZANOĞLU

1. Dünya Savaşı bitmiş, düşmanların yurdumuzu işgale başladığı karanlık günler gelip çatmıştı. Mondros anlaşmasının 7. maddesini kendi çıkarlarına göre uygulayan İtilaf Devletleri, yurdumuzun bazı bölgelerini işgale başlamışlardı. Maraş ve çevresi de bu işgallerden acı nasibini aldı; 22 Şubat 1919'da İngiliz kuvvetleri beraberindeki Ermenilerle Maraş'a girdi. Bunları bir kısım Ermeniler ellerinde çiçeklerle Trasanta rahiplerinin bandosu eşliğinde, aşırı taşkınlık içinde "Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler" çığlıkları ile karşılaştılar.

Yıllar yılı Türklerin adil ve hoşgörülü idaresinden olağanüstü yararlanan toplumun ibret alınacak nankörlüğü Maraşlıların gururunu yaraladığı nisbette mücadele azmini de artırdı. Aklıselim sahibi bazı Ermeniler bu çılgınlıklara katılmadılar.

İngilizlerin işgali sırasında Maraş'ta pek önemli olaylar olmadı, İngilizler bazı Ermenilerin aşırı şımarıklığına müsaade etmediler. Kısa bir müddet sonra İngilizler çekilerek yerlerini Fransızlara bıraktılar.

29 Ekim 1919 Çarşamba günü ikindi vakti, Yüzbaşı Julie komutasında bir alay Fransız öncü kuvveti Maraş'a girdi. Perşembe günü de 400 Ermeni, 1.000 Fransız ve 500 Cezayirli askerle De Fontzine isimli bir Fransız komutan Maraş'a geldi. Bu gelen askerleri de, ellerinde Fransız ve Ermeni bayrakları bulunan bir kısım Ermeni taşkın çığlıklar içinde karşıladılar.

Fransız askerlerinin çoğu Ermeniydi, Cezayirli askerlerin ise nereye geldiklerinden ve karşılarındakilerin kim olduklarından dahi haberleri yoktu.

31 Ekim 1919 Cuma günü, daha Fransızların gelişinin ikinci günü, Fransız ve Ermenilerin taşkınlıkları tahammül edilmez bir hal aldı. O gün Fransız ve Ermeni askerler üçlü, dörtlü gruplar halinde şehrin çarşı, pazar ve mahalle aralarını önlerine düşüp onlara yol gösteren Ermenilerle dolaşıyorlardı, ve karşılaştıkları Türklere hakaret ediyorlardı. Bir kısım Fransız askeri hükümet konağı önündeki Türk askerlerine hakaret etmiş ve bir posta dağıtıcısını da dövmüşlerdi. İkindiden sonra başka bir kısım Fransız ve Ermeni askeri Uzunoluk hamamı önünden geçerken hamamdan çıkan kadınları görerek yanlarına gidip "Burası artık Türkiye değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek kadınlardan birinin peçesini yırtarlar. Kadın bayılmış, diğer kadınlar feryada başlamıştı, çevrede bulunan kahvedeki Türkler koşarak askeri uyardılar, karşılığı hakaret ve silah oldu, iki Türk yaralandı.

Hamamın karşısındaki küçük dükkânında süt satan ve bitişik mescitte imamlık yapan Sütçü İmam tabancasını alıp koşarak peçe yırtan ve iki Türkü yaralayan düşman askerlerinin üzerine boşalttı. Maraş'ta düşmana ilk kurşun bu şekilde atıldı ve Maraş savunması bu şekilde başladı.

Aynı gün, Ermeniler Şeyhadil'de bir Türk'ü öldürerek kulaklarını kestiler.

1 Kasım 1919 Cumartesi günü, İngiliz kuvvetlerinin son artıkları da Maraş'ı terk edip Antep yönüne hareket ettiler.

Sütçü İmam'ın yaraladığı asker ölünce Fransızların Ermenilerle işbirliği arttı, zaten Fransız askerlerinin çoğu Türk düşmanı yabancı Ermenilerden meydana geliyordu ve asayişin bozulmasına bunlar sebep oluyorlardı, bunların Türklere sataşmaları yerli Ermenileri de cesaretlendiriyordu.

Askerlik Şubesinin gözetimine bırakılan, kapısı Türk ve Fransız yetkililerince mühürlenilerek kapatılan askerî kışladaki cephanelikten silahlar alınarak yerli Ermenilere dağıtılmış, peşinden de yer yer cinayetler işlenmeye başlamıştı.

27 Kasım 1919 Perşembe akşamı, Fransız kumandanının emriyle Maraş kalesindeki Türk bayrağı indirildi. Cuma sabahı uyanan her Türk kaledeki Türk bayrağını göremeyince üzüntüden kahroluyordu. Ulucami'ye cuma namazına gelen halk, Maraşlı bir vatansever tarafından yazılan "Cihada Çağrı" Beyannamesiyle karşılaşarak heyecanları son haddini buldu. Namazda sünnet kılındıktan sonra imam hutbeye başlar başlamaz cemaat arasından "Bayraksız namaz kılınmaz", "Hürriyeti olmayan bir milletin cuma namazı kılınmaz, kılınması caiz değildir." sesleri yükseldi. Bunun üzerine bütün halk tek vücut halinde, cami minberindeki sancağı alarak, sancak önde kaleye doğru akmaya başladı. Sel gibi akan kalabalık, burçları, duvarları aşarak kaleye girdi ve yere atılmış olan Türk bayrağını

Maraş şehrinin İstiklal Madalyası

öpüp başına koyarak yerine astılar. "Türk Maraş silah gücüyle inen bayrağını iman gücüyle yeniden dalgalandırdı". Cuma namazı yerine asılan bayrağın altında kılındı. "Maraş bize mezar olmadıkça düşmana gülzar olamaz" vecizesi Maraş savunmasının parolası oldu.

Maraşta savunma işlemleri bu bayrak olayından sonra alınmaya başlandı. İlk iş olarak savunma için bir müteşebbis heyet kurularak şehir on bölgeye ayrılıp, para, erzak ve silah depolama işine başlandı ve ileri günler için çok da yararlı oldu.

17 Aralık 1919 günü memleketin ileri gelenleri toplanarak, Maraş işgalinin, hükümet işlerine müdahalelerin ve Ermeni tecavüzlerine müsamahanın Mondros Mütarekesine ve Wilson Prensiplerine aykırı olduğu belirtilip işgal kumandanlığı uyarılarak, aksi takdirde çok kötü sonuçlarla karşılaşacakları bildirildi.

Fransız işgal komutanı topladığı 4000 kişilik bir kuvvete güvenerek baskılarını gittikçe artırıyordu. 20 Ocak 1920'de şehirde heyecan son haddini bulmuş, bütün işyerleri kapanmıştı. İşgal komutanı 21 Ocak 1920 Çarşamba günü şehrin ileri gelenleri ile bir toplantı yaparak, galeyan halindeki halkı yatıştırmalarını istedi. Bir müddet sonra toplantıya gelenlerin hepsi dışarı çıkmayınca tevkif edildikleri şehre yayıldı, böylece 21 günlük Maraş mücadelesinin birinci günü başladı. Çarpışma başladığında her iki tarafın savaş güçleri şöyleydi: İşgal kuvvetleri Senegalli, Cezayirli, Ermeni ve Fransızlardan meydana gelen 4000 kişi olup Ermeniler çoğunluktaydı, o zamanki Amerikan koleji binası karargâhlarıydı. Şehir içindeki Ermeni okul ve kiliselerine Fransız kuvvetleri yerleştirilmişti. Kalede Fransızların askeri yoktu, sadece bir müfreze Maraşlı bulunuyordu. Fransızların makineli ve otomatik tüfekleri ile bir bataryalık topçu birliği ve yedekte bekleyen Zeytin Ermenileri vardı. Maraşlıların ise jandarma dairesinden aldıkları 850 silah, halkın kenardan köşeden elegeçirdiği silahlarla iki makineli tüfekleri vardı.

İşgal kuvvetleri, ellerindeki bütün olanakları kullanarak şehri top, tüfek ateşi altında tutarak yakıp yıkmaya başladılar. Maraşlılar ise yılmadan, usanmadan, icabında kazma kürek ve iman gücü ile karşı koydular. Nihayet 21 gün sonra 11 Şubat 1920 Çarşamba günü Fransızlar, kimseye sezdirmemeye çalışarak yanlarında bazı Ermenilerle beraber, kar altında Maraş'ı boşaltarak kaçmaya başladılar. Maraşta kalan bir kısım sivil Ermeniler ateşe devam ettilerse de kısa bir zamanda silahlarını bırakıp kurtuluşu Milli Hükümetin merhametine sığınmakta buldular.

12 Şubat tarihi Maraş Kurtuluş Savaşı'nın zafer günü olarak her yıl gururla kutlanmaktadır ve sonsuza kadar kutlanacaktır. ■

CEM SULTAN OLAYINDA AVRUPA'YA GİDEN KUTSAL EMANETLER

KEMAL KOZANOĞLU

Bu yazımızda İstanbul'un alınışından yaklaşık yarım yüzyıl sonra 2. Bayezid'in, Osmanlılar'a Bizans'tan geçen bazı rölikleri Avrupa'ya göndermesinden söz edeceğiz.

Hıristiyanlıkta kutsal bir kişinin kemikleri ya da onunla ilgili herhangi bir eşya anlamına gelen rölikler, Hıristiyan dünyasının her yanından başkent Konstantinopolis'e getirilmişti.

BİZANS'TAKİ KUTSAL EMANETLER

Konstantin'in Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti yaptığı kent, önemli bir açıdan Roma'dan farklı olacaktı: Yeni başkent bir Hıristiyan kenti oluyordu. İmparator ilk Ayasofya'nın yapımına başladı ve aralarında Havariyun Kilisesi de bulunan çeşitli kiliselerin yapımını tamamladı; kentin birçok yerine ve yapısına haçlar ve aziz rölikleri gibi Hıristiyanlık simgeleri koydurdu. 11 Mayıs 330'da yeni kentin açılış töreni diyebileceğimiz şenliklerden sonra, adını taşıyan sütun (Çemberlitaş) üzerindeki Apollon heykelinin yerine kendi heykelini koydurttu. (Bir diğer görüşe göre de, Apollon'un başı imparatorun kendi büstüydü. Yine bir başka görüşe göreyse, Apollon yerine konulan heykelde Konstantin kendini bir havari olarak betimletmişti.) Söylencelere ve kimi tarih yazarlarına inanacak olursak, imparatorun ne denli ihtiyatlı bir kişi olduğu anlaşılır: Konstantin sütunun altına pagan, Hıristiyan ve Yahudi dinlerine ait çok önemli rölikler gömdürmüş ve böylelikle yeni başkentini her yönden güvenceye almak istemiştir. Kaynaklar bunları şöyle adlandırıyor: Troia Palladion'u (kentin koruyucu tanrıçası Pallas Athene'nin ahşap heykeli), Nuh'un gemisinin yapımında kullandığı dülger baltası, Musa'nın asası ve su çıkardığı taştan bir parça, İsa'nın beş bin kişiyi doyurmasından kalan ekmek kırıntılarının bulunduğu sepetler, İsa'nın çarmıha gerildiği çiviler, Konstantin'in annesi İmparatoriçe Helena'nın Kudüs'te bulduğu ve açılış törenine zamanında yetiştirilen Gerçek Haç'ın parçaları...

Cem Sultan

Sonraki yüzyıllarda kentte Hıristiyanlığa ait kutsal emanetler giderek çoğalacaktı. 1. Leon zamanında (457-474) Kudüs'ten getirilen Meryemana'ya ait giysiler Ayvansaray'daki Blakherna Kilisesi'nde saklanıyordu. Kentin gerçek koruyucusu olduğuna inanılan Meryemana'nın kemeri de bir başka kilisede bulunuyordu. Tehlike anlarında, kuşatmalarda Meryemana ikonları ve kutsal emanetleri önemli bir rol oynuyordu. 860 yılındaki Rus saldırısı sırasında, kent tüm umutlarını yitirmişken, surlar ve kulelerde dolaştırılan Meryemana giysileri Ruslar'ın kuşatmayı kaldırıp çekilmelerini sağlayacaktır.

Başkente getirilen rölikler kiliselerde değerli taşlarla süslü altın ya da gümüş mahfazalarda, ipeklere sarılı olarak korunuyordu. Kendisi de adeta başlıbaşına bir kutsal emanet mahfazasına dönen kentte çocuk İsa'nın keten bezinden, çarmıhtaki İsa'ya örtülen kanlı örtüye, böğrünü delen mızraktan, dikenli tacına, sirkeye batırılmış süngerden mezartaşına değin çok önemli rölikler bulunmaktaydı. Bunların dışında, Havarilerden Lukas ve Andreas'ın, Pauluş'un yoldaşı Timotheos'un ve Hazreti Yahya'nın (Vaftizci Yahya) rölikleri de başkentteydi.

Haçlı Seferleri boyunca Doğu'dan Avrupa'ya birçok kutsal emanet taşınmıştı. Konstantinopolis, 1204'te 4. Haçlı Seferi'ndeki Latin istilası sırasında örneği görülmemiş bir yağma ve yıkıma uğradı. Bu işgal sırasında kutsal emanetleri kentin en büyük hazinesi olarak gören Haçlılar, bunları bir bir satmaya başlamış, bir bölümünü de satılıp paraya çevirmek üzere geldikleri ülkelere göndermişlerdi.

Avrupa'ya çok sayıda taşınan rölikler kilise hazinelerini önemli ölçüde zenginleştirirken bu kez de onların özgünlüğü sorunu ortaya çıktı. 1563 Trent Konsili'nde Katolik Kilisesi rölliklerin kutsal sayılmasını onayladı ve özgünlüklerinin belirlenmesi için kurallar getirdi.

Biz şimdi Osmanlı tarihine dönelim ve Cem Sultan olayını anımsayalım:

CEM SULTAN OLAYI

Fatih Sultan Mehmed'in oğulları 2. Bayezid ile Cem Sultan arasında babalarının sağlığında başlayan çekişme, onun 1481'de ölümüyle taht kavgasına dönüşmüştü. Ama İstanbul'daki saray görevlilerinin bir bölümünün, ulema ve yeniçerilerin desteğiyle Bayezid tahta geçmeyi başardı. Cem kendisini meşru veliaht saydığı için, Beyezid ile mücadeleye girişti. Bursa'ya giderek orada sultanlığını ilan etti. Ama Sultanlığı 20 gün sürdü ve Bayezid'in ordusuna yenilerek önce Memlûklere, sonunda da Rodos'taki St. Jean Şövalyeleri'ne sığındı. Şövalyelerin Fransız kökenli üstad-ı azamı, Rodos başrahibi Pierre d'Aubusson'un elinde Bayezid'e karşı diplomatik bir silah durumuna geldi. 1482'den öldüğü 1495 yılına kadar yaşamı tutsaklığa dönüştü ve çeşitli pazarlıklara konu oldu. Rodos'tan Fransa'ya götürülen şehzade, önce Nice'de, ardından Chambery, Rumilly ve Boislamy'de tutuldu. Uzun pazarlıklardan sonra, Cem'i Osmanlılar'a karşı düzenlenecek bir Haçlı seferinin başına geçirmeyi düşünen Papa 8. Innocentius'a verildi. Cem, böyle bir sefere katılma önerisini geri çevirdi. Aslında bu yönde çeşitli planlar kuruluyor olmasına karşın, bunların gerçekleşme olasılığı yoktu, çünkü Osmanlı askeri gücünün caydırıcılığı, Batılı güçleri, Osmanlı sultanını karşılarına almaya yönelik her hareketten kaçınmaya zorluyordu. Bu nedenle, Cem'i ellerinde tutanlar, onun etkinliğini dizginlemek (Macaristan'a gitmesine, Rumeli'deki Osmanlı topraklarına geçmesine izin vermemek) ve geçimini sağlamak karşılığında Bayezid'den para ve armağanlar almakla yetiniyorlardı.

Sultan II. Bayezid

8. Innocentius'un 1492'de ölmesi üzerine Roma'da yeni Papa 6. Alexander'in gözetiminde kalan Cem, 1495'te uzun görüşmeler ardından Fransa kralı 8. Charles'a teslim edildi. Kral, şehzadeyi yanına alıp Napoli seferine çıktı. Yolda hastalanan Cem, Napoli'de öldü. Papa 6. Alexander (Borgia!) tarafından, Bayezid'den aldığı yüklü bir para karşılığında zehirlendiği görüşü yaygındır.

Talihsiz şehzadenin cesedi beş yıl daha pazarlık konusu yapılmış ve ancak 1499'da Bursa'ya getirilerek Muradiye'de gömülmüştür.

CEM'E KARŞILIK KUTSAL EMANET

Şehzade Cem'in muhafazasına karşılık 2. Bayezid, İstanbul'da bulunan Hıristiyan kutsal emanetlerini gerekli gördüğü zamanda ilgili kişilere göndermekte ya da pazarlık masasına sürmekte duraksamıyor:

Mayıs 1483'te Bayezid, d'Aubusson'a Hazine-i Humayun'da saklanan ve Hz. Yahya'ya (Vaftizci Yahya) ait olduğu söylenen eli gönderiyor. (Günümüzde Topkapı Sarayı'nın Hazine bölümünde Hz. Yahya'nın kafatası, kol ve el kemikleri değerli süs taşlarıyla bezenmiş mahfazaları içinde sergilenmektedir. Bunlar büyük olasılıkla daha önce, Samatya'da azizin adına özel olarak yaptırılmış olan Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi'nde saklanıyor ve büyük saygı görüyordu. Şimdi kalıntıları İmrahor Müzesi diye bilinen bu çok eski kiliseye Bizans imparatorları, her yıl azizin yortusunda denizyoluyla gelerek kutsal emanetleri ziyaret ederlermiş.) 4. Haçlı Seferi'ndeki yağmadan kurtulan kutsal kemikler, Fetih'ten sonra Osmanlı hazinesine girmiştir. İşte Bayezid'in St. Jean Şövalyeleri üstad-ı azamına gönderdiği el, bu rölik topluluğunun bir parçası olmalı.

Hammer'in *Büyük Osmanlı Tarihi*'nde (1989; 3. cilt, 19. kitap, s. 218 vd) bu konuda şunları okuruz: "Cem'in tahsisatını te'diye için sekiz ay önce (Mayıs 1483) Rodos'a gelmiş olan Hüseyin Beğ, İstanbul'dan azimetinde Padişah'ın hürmet-i mahsusasına alamet olarak Tarikat'a ve Üstad-ı Azam'a hediye edilmek üzere ipekten bir kumaşa sarılı ve serviden ma'mul bir küçük kutu verilmişti; elçinin ifadesine göre bunun içinde Yahya'nın sağ eli bulunuyordu. Bu el ile Yahya'nın başı eskiden Kostantiniyye'ye getirilerek beş asır Petreyun Manastırı'nda ihtiram mevkiinde tutulmuş idi. Kostantiniyye'nin zaptında mızrak, sünger, dikenden ma'mul tac ile beraber Hazine-i Humayuna alındı. Yed-i mu'cizenüma saraydan Rodos'a gönderilerek, orada Hazret-i Yahya Kilisesi'nin hususi dairesinde Hıristiyanlar'ın hürmetkâr nazarlarına vaz' olundu."

St. Jean Şövalyeleri için bu rölikin gönderilmesi, padişahtan koparıkları paralar kadar önemli bir başarı ve saygınlık kaynağı olmuş olsa gerektir: Kendi tarikatlarının adını aldıkları azizin (Saint Jean Baptiste=Vaftizci Yahya) bir kutsal emanetine sahip olmak! Adaya getirilen bu kutsal emanetin halkın şaşkın bakışlarına ne denli görkemli bir biçimde sunulduğunu gözümüzde canlandırabiliriz.

Cem Fransa'da tutulurken (aynı yıl), Bayezid krala bir elçi gönderir. Elçi, 11. Louis'ye, Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyan kutsal emanetlerinden verilmesi vaadedilenlerin listesini getirerek Cem'in Fransa'da muhafazasına karşılık büyükçe bir para önerecektir. Ancak boşinanlı ve tutucu biri olan kral, Müslümanlardan bir şey almış olmamak için önerileri reddederek, elçiyi de kabul etmez. (Bkz. *İslam Ansiklopedisi*, 1988; 3. cilt, s. 75).

1488'de Bayezid, Paris'e, bu kez 11. Louis'nin ardılı 8. Charles'a bir elçi göndererek, Cem'in Fransa'da kalmasına karşılık, yılda 50.000 duka verileceğini, Filistin işgal edilince Kamame Kilisesi'nin Hıristiyanlara bırakılacağını ve ülkedeki Hıristiyan azizle-

St Jean Şövalyeleri Üstad-ı Azam'ı P.d'Aubusson (solda) ve Papa 8. Innocentius.

rın yadigârlarının krala gönderileceğini bildirecektir (bkz. *age*, s. 76). Bir diğer görüşe göre, Bayezid "cemile olarak, İstanbul'da bulunan Hıristiyan dinine ait birkaç parça mukaddes eşyayı da VIII. Charles'a göndermişti" (Y. Öztuna, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1970; sayı 11, s. 18). Bu konuda Hammer şunları yazıyor: "Elçi altın ve kıymetli taşlar üzerine -Kostantiniyye ele geçirilmesinden beri Sultan'ın hazinesinde mahfuz olan- azizlere ait mukaddes eşyadan hediyeler getirmişti." Bundan sonraki cümle oldukça ilginç: "Ancak Rumlar'ın Avrupa'yı sahte mukaddes eşya ile doldurmuş olmaları, Türkler'in getirdikleri bu türlü şeylerin de sıhhati bakımından az şüphe vermedi." (Hammer, *age*, s. 220). Kral elçiyi kabul etmez ve Cem'in İtalya'ya Papa'nın yanına gönderilmesine onay verir.

Papa 8. Innocentius'un mezar anıtından ayrıntı (Roma, San Pietro)

VA'TİKAN'A GİDEN KUTSAL MIZRAK

13 Mart 1489'da Roma'ya gelen Cem'in burada kalışı, 2. Bayezid ile Papa 8. Innocentius arasındaki ilişkinin giderek güçlenmesine yol açacaktır. Padişahın 1490 Kasım'ında Roma'ya gönderdiği Kapıcıbaşı Mustafa Bey (sonradan Koca Mustafa Paşa, sadrazam) Cem'in üç yıllık tahsisatını birden Papa'ya teslim edecek ve şehzadenin muhafazasına karşılık yılda 40.000 altın sözü verecekti. Papa'nın bu öneriyi kabul etmesi üzerine Bayezid ertesi yıl (*İslam Ansiklopedisi*), çoğu Avrupalı tarihçilere göreyse, Papa'nın ölüm yılı 1492'de, İsa'nın böğrünü deldiği söylenen mızrağın ucunu Roma'ya gönderir.

Kutsal Mızrak ile ilgili olarak Hammer'de (*age*, s. 222) şöyle bir kayıt vardır: "Osmanlı sefiri, resmî me'muriyeti olmak üzere Papa'ya sirkeye batırılıp da Yesu'nun susuzluğunu def'etmiş olan süngeri ve bir tarafını delmiş olan mızrağı takdim edecekti; ancak gizli bir surette de Cem'in -daha önce tayin olunan miktarda, yani kırk beş bin duka senelik tahsisat verilmek şartiyle- Papa memleketinde kaleye kapatılmasını müzakereye me'mur idi."

Kutsal Mızrak, Yuhanna İncili'ne göre (19,34), İsa'nın çarmıha gerilişi sırasında, öldüğünü anlamak için böğrünü delen Romalı askere ait olan mızraktır. Hıristiyan söylencesinin Longinus adını verdiği bu Romalı yüzbaşı, yukarıya, çarmıhtaki İsa'ya baktığında pişman olur, günahları bağışlanarak kurtulur. Avrupa ve Bizans sanatındaki Çarmıha Geriliş sahnelerinin çoğunda, İsa'nın sağında durarak mızrağını onun sağ göğsü altına saplayan biri olarak betimlenir. Çarmıhın öbür yanında da, İsa'ya işkence için, uzun bir sopanın ucuna takılmış sirkeli süngeri ağzına uzatan kişi yer alır.

Kutsal Mızrağın buluntusu 7. yy'da Kudüs'te takdis edilir. Daha sonra üç yüzyıl ortadan kaybolursa da, 1097-98'de 1. Haçlı Seferi sırasında Antakya'da Haçlılarca yeniden ortaya çıkarılır. 1243'te bu mızrağın uç kısmını 2. Baudouin Fransa kralı St. Louis'ye gönderecek, o da bunu Paris'te St. Chapelle Kilisesi'ne koyacak, ama bu parça 1793'te yeniden kaybolacaktır. Bayezid'in 1492'de Papa'ya gönderdiği demirin kalan parçası bugün Roma'da San Pietro'da saklanmaktadır.

Burada biraz Papa'dan söz edelim: Asıl adı Giovanni Battista Cibo olan 8. Innocentius, 1432'de Cenova'da doğdu. 1484'ten ölüm tarihi 1492'ye kadar papalık yaptı. Batı Avrupa'da büyücülükle suç-

Çarmıha Geriliş, İsa'nın sağında mızrak tutan Romalı asker ve solunda sirkeli suya batırılmış süngeri uzatan adam yer almaktadır, Göreme, Karanlık Kilise'den fresko.

lanarak idam edilenlerin giderek arttığı bir dönemde çıkardığı bir fermanla (1484) büyücülüğü mahkûm etti. Büyücülüğü yargılamak üzere Almanya'ya engizisyon yargıçları gönderdi. 1486'da Rönesansın Platoncularından Pico della Mirandola'nın görüşlerini mahkûm etti ve kendini savunmasını yasakladı. Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferi düzenleme girişimi başarısız kalınca 1489'da II. Bayezid ile anlaştı. Jacob Burckhardt'a göre Papa "Osmanlı padişahı II. Bayezit'in verdiği yıllık bir para karşılığı olarak kendini kaçak Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ın zindancıbaşısı mevkiine düşürmeye muvafakat ediyordu" (*İtalya'da Rönesans Kültürü*, 1974; c. 1, s. 149). 8. Innocent, başta Napoli olmak üzere çeşitli İtalyan devletleri ile yaptığı savaşlarda Papalık hazinesini tüketti. Yeni makamlar yaratıp satarak hazinenin durumunu düzeltme yoluna gitti.

Siyasal girişimlerinin çoğu başarısız kalan Papa'nın, Cem'e karşılık aldığı paranın yanı sıra Hıristiyanlığın en değerli röliklerinden birini Vatikan'a kazandırmış olması, yaşamının en büyük başarısı olarak nitelendirilebilir. Kutsal Mızrak, 1450'de Aziz Andreas'ın başının gelişindeki gibi görkemli bir törenle Roma'ya getirildi. (Roma'ya gelişi F. Burger'e göre 31 Mayıs 1492, E. Panofsky'e göreyse 25 Temmuz 1492'deki ölümünden yaklaşık iki hafta öncedir.) Papa bir tören alayıyla Sta. Maria del Popolo Kilisesi önüne kadar taşınmış ve burada kardinal Guiliano della Rovere'den (sonradan Papa 2. Julius) kutsal emaneti teslim almıştı. Daha sonra, bir elinde Kutsal Mızrak olmak üzere huşu içinde bekleyen topluluğu kutsamıştı. Son nefesine kadar özel odasında sakladığı Kutsal Mızrak, bugün Aziz Andreas röliki, Haç'ın parçası ve Volto Santo ile birlikte San Pietro'nun kubbe ayaklarındaki locada saklanmaktadır.

Papa'nın San Pietro'daki mezarında 8. Innocent,

Deesis (Şefaat), İsa'nın sağında Meryem, solunda Vaftizci Yahya, Göreme, Karanlık Kilise'den fresko.

tıpkı kutsal emanetin getirildiği gün olduğu gibi, sol elinde mızrak ucu, sağ eliyle de topluluğu kutsarken betimlenmiştir. (A. Pollajuolo'nun 1493-98 arasında gerçekleştirdiği Papa'nın tunçtan mezar anıtının başlıca özelliği, ölüyü yalnızca lahit üzerinde uzanmış olarak değil, ayrıca canlı olarak, oturur durumda da göstermesidir. Sanat tarihçileri bu eseri, Michelangelo'nun daha sonraki Papa 2. Julius mezar anıtı ve Medici Şapeli'ne giden yolda önemli bir aşama sayarlar.) Papa 8. Innocent'in mezar anıtında sanki yalnızca bu çok önemli kutsal emanetin elde edilmesi başarısı değil, haraç vermek zorunda kalan padişah karşısında Papalığın zaferi anlatılmak istenmiş olmalıdır.

Papa'nın mezarı 1621'de yeni San Pietro'ya taşınırken özgün düzenlemesi değiştirilerek, sol yan sahının iki büyük sütunu arasındaki bugünkü yerine yerleştirildi. Anıtın alt bölümünde aynı yıl konulmuş şu yazıt yer almaktadır:

D.O.M.
Innocentio VIII cybo pont. Max. İtalicae
pacis perpetuo custodi nuovi orbis suo aevo
inventi gloria regi hispaniarum catholici
nomine imposito Crucis sacro sanctae
reperto titulo Lancea, quae Cristi hausit
latus a Baiazete turgarum tyranno
.....

("Papa 8. Innocentius'a, Cibo, İtalya barışının sürekli koruyucusuna. Onun zamanında bulunan Yeni Dünyanın ünü onu aydınlatıyor. İspanya Kralı'na "Katolik" payesini verdi. Papalığı sırasında çok kutsal Haç'ın yazıtı bulundu, İsa'nın kanına batmış mızrak, Türk Sultanı Bayezid tarafından ona armağan edildi.-Burada daha eski bir yazıtın bozulmuş harfleri var- Sonsuza değin anılacak olan bu anıt eski bazilikadan buraya getirildi ve Massa Prensi, Ferentillo Dükü, Carrara Markisi, torununun torunu Albericus Cibo Malaspina tarafından 1621'de daha güzel ve görkemli biçimde yeniden kuruldu.")

Evet, Papa 8. Innocent, en önemli Hıristiyan kutsal emanetlerinden birini almış olmakla yaşamının en büyük başarısını tatmış oluyordu. Asıl adının Giovan(ni) Battista (=St. Jean Baptiste-Vaftizci Yahya) olduğunu düşünürsek, acaba ömrü yetseydi, Cem sayesinde adını taşıdığı azizin İstanbul'da kalan röliklerini de getirtmez miydi? Şüphesiz bunlara da sahip olsaydı, Kutsiyetpenah Papa'nın mutluluğu o zaman eksiksiz olurdu. ■

Kaynaklar:

Byzanz. Kaisertum zwischen Europa und Asien, 1975
H. Sumner-Boyd/J. Freely, İstanbul, 1986
E. Melih Özbay, İstanbul Arkeolojyasından Serpintiler, 1991
Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten, 1970
Christliche Ikonographie in Stichworten, 1975
İslam Ansiklopedisi, 1988; "Cem" maddesi, c. 3, s. 69 vd.
Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1989
F. Burger, Geschichte des Florentinischen Grabmals, 1904
E. Panofsky, Grabplastik, 1964
Ana Britannica, 1993; "2. Bayezid", "Cem", "Rölik" maddeleri
Meydan Larousse, 1969; "Kutsal Mızrak" maddesi
Fischer Weltgeschichte, Band 15, Der Islam II, 1971

(1808, St.-Petersburg yakınlarında Gaçina köyü - 13 Ekim 1890, Floransa; asıl adı Piotr Aleksandroviç Çihatçov) Rus doğa bilimcisi, coğrafyacısı ve gezgini. Özellikle 1847-1858 yıllarında Anadolu'da yaptığı araştırma gezileri ve bunların sonuçlarını içeren ve sekiz cilt ve üç atlastan oluşan *Asie Mineure* adlı dev eseri ve 1864-1877 yılları arasında üç baskı yapmış olan *Le Bosphore et Constantinople* adlı kitabı ile tanınır. Tchihatchef ayrıca Altay Dağları'nda, Akdeniz çevresindeki çeşitli ülkelerde ve Orta Avrupa'da jeolojik ve coğrafi araştırma gezileri yapmış, bunların sonuçlarını genellikle Batı Avrupa'da ve daha çok Fransa'da yayınlamıştır.

Tchihatchef, Çar Pavel Petroviç'in (1754-1801) St. Petersburg yakınlarındaki Gaçina malikânesinde asil bir ailenin çocuğu olarak doğdu ve Rus Çarlığı'na devlet adamı yetiştirmek için organize edilmiş olan Tsarskoye Sele (Çar Köyü) adlı lisenin öğretmenlerinden evinde özel eğitim gördü. Daha sonra Freiberg, Münih, Berlin ve Paris'te jeoloji okudu, bu arada devrin en büyük jeologları arasında olan Leopold von Buch, Gustav Rose ve Elie de Beaumont tarafından eğitildi. 1841'de ilk jeolojik etüdlerini Güney İtalya'da Gargano Dağı'nda ve Güney Fransa'da Nice şehri civarında yaptı.

Tchihatchef'in ilk büyük araştırma gezisi Sibirya'daki Altay Dağları'na oldu. Altay gezisine hazırlık olarak St. Petersburg'da Botanik Bahçesi müdürü Fischer'den botanik, Brandt'dan zooloji ve Kupffer'den astronomik yer tayini yöntemlerini öğrendi.

Tchihatchef'in Altay gezisi, Orta Aysa'nın bu önemli dağ silsilesinin modern jeolog gözüyle yapılmış ilk detaylı incelenmesidir. Sonuçları 1845'de Paris'te yayınlanan *Voyage scientifique dans l'Altai Oriental* (Doğu Altaylar'da Bilimsel Gezi) adlı eserde bilim dünyasına duyurulan bu eser, Asya'nın yapısı hakkındaki fikirlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1842'de Yekaterinenburg -Omsk- Barnaul üzerinden Altaylar'a ulaşan Tchihatchef burada önce Rus Altayları'nı inceledi, daha sonra kuzeye yönelerek Minusinsk üzerinden Kuznetski Alatau Dağları'nı, Kuznetsk kömür havzasını ve Salayır (veya Saler) tepelerini etüd etti. Buradan Ust Kamenogorsk'a gelen Tchihatchef Ablaikit harabelerini ziyaret etti ve Semipalatinsk üzerinden St. Petersburg'a döndü. Bu gezisi esnasında gezdiği alanların topografik ve jeolojik haritalarını yaptı, pek çok taş, fosil, bitki ve hayvan örnekleri topladı, bu arada bazı altın ve kömür madenlerini inceledi.

Tchihatchef Altaylar'da daha önceki araştırmacıların tersine, gnaysların Paleozoyik yaşlı tortul kayaçların granit sokulumları sonucu başkalaşıma uğraması neticesinde oluştuklarını ve dolayısıyla genç olduklarını belgeledi. Alexander von Humboldt'un genellikle orografik temel üzerine kurduğu yapısal teorisini eleştirerek Altay Dağları'nın kuzeyde Salayır ve Kuznetski Alatau Dağları ile birlikte KKB-GGD yönünde uzanan güneye doğru dışbükey bir yay oluşturduğunu gösterdi. Kayaç tabakalarının doğrultularının bu gidişe uyumlu olduğunu, granit sokulumlarının da aynı yönde dizildiklerini vurgulayan Tchihatchef, hocası Elie de Be-

PRENS PIERRE DE TCHIHATCHEF

A. M. CELÂL ŞENGÖR

aumont'un Avrupa'daki verilere dayanarak varlığını iddia ettiği doğrusal global dağ oluşum yönlerine Altaylar'ın uymadığı sonucuna vardı. Tchihatchef'e göre Paleozoyik'den daha genç kayaç formasyonlarının bulunmadığı Altaylar Paleozoyik'ten sonra duyarlı bir bölge haline gelmişlerdi. Tchitachef ayrıca Altaylar'da bulunan fosil topluluklarının Avrupa ve Amerika'dan bilinen tropik ortam fosillerine benzemediğini fark etti. 1845 yılında Paris'de *Voyage scientifique dans l'Altai Oriental* (Doğu Altaylar'da Bilimsel Gezi) adı altında tek metin ve iki atlas cildiyle basılan eserinde yayınlanan bu gözlem ve fikirler, daha sonra diğer gözlemcilerce de doğrulanarak Eduard Suess'ün 1901'de yayınlanan *Das Antlitz der Erde* (Arzın Çehresi) adlı temel eserinin üçüncü cildindeki büyük Asya sentezinde kullandığı önemli verilerden biri olmuştur.

Tchihatchef, daha sonra İstanbul'da Rus Elçiliği'nde ataşe olarak çalışmaya başladı (1845-1848; *Asie Mineur*'ün III. bölümünün [Botanik] önsözünde Tchihatcheff bu dönemi 1835-1838 olarak, *Petermann's Mitteilungen, Eränzungsheft 20*'de [1867, s. IV] çıkan yazısında da 1842-1844 olarak vermiştir en azından ikincisi Tchihatchef'in Altaylar'da geçirdiği zaman ile çakışan bu tarihler birer hata olmalıdır). Buradaki resmî görevi Türk dilini incelemekti. Türkçe'yi yerel ağızlarıyla beraber öğrenen ve bu arada diplomatik görevlerle Suriye, Mısır ve Yunanistan'a giden Tchihatchef bu diplomatik görevde fazla kalmayarak kendini 1847-1858 yıllarında tamamen o zaman çok az bilinen Anadolu'nun incelenmesine adadı. Ege sahillerinden Fırat'ın ötesine, Musul'a uzanan altı gezisi esnasında Tchihatchef Anadolu'nun fiziki coğrafyasından ve jeolojisinden botanik ve zoolojisine, arkeolojisinden etnografik bileşimi ve sosyal yapı ve istatistiklerine kadar hemen her cephesini inceledi, 614 noktada barometrik rakım ölçmeleri yaptı, ülkenin ilk defa 1/2.000.000 ölçeğinde 23 renkli bir jeolojik haritasını yayınladı. Tchihatchef bu araştırma gezileri esnasında yaklaşık 14.000 kilometreyi yaya olarak kat etti.

Prens Pierre de Tchihatchef
A. M. C. Şengör koleksiyonundan

Tchihatchef Anadolu'daki araştırma gezilerinin sonuçlarını sekiz ciltlik *Asie Mineure, description physique, statistique et archéologique de cette contrée* (Küçük Asya, bu ülkenin fizikî, istatistikî ve arkeolojik tasviri) adlı eserde yayınladı. Bu muazzam kitabın konularının ciltlere göre dağılımı şöyledir: *I. Géographie physique comparée* (Karşılaştırmalı Fizikî Coğrafya) [614 s., 12 resim, 28 levhalı bir atlas], 1853 (1. baskı), 1866 (2. baskı); *II. Climatologie et Zoologie* (Klimatoloji ve Zooloji) [842 s., 4 levha], 1866; *III. Botanique* (Botanik), alt başlık *Éléments d'une Flore de l'Asie Mineure de l'Armenie et des isle de l'Archipel Grec* (Küçük Asya, Ermenistan ve Yunan Takımadalarının Florasının Öğeleri) [2 cilt, 484+676 s. ve 44 levhalı bir atlas; Botanik ciltleri Alexander von Humboldt'a ithaf edilmiştir] 1866; *IV. Géologie* (Jeoloji) [3 cilt: 1. *Roches Éruptives* (püskürük kayaçlar) ve *Terrains de Transition* (geçiş kayaçları, yani Paleozoyik yaşlı kayaçlar), 784 s., 1867, 2. *Terrains Secondaires* (İkinci zaman, yani Mesozoyik yaşlı kayaçlar) ve *Terrains Tertiaires* (Üçüncü zaman kayaçları), 490 s., 1869; 3. *Continuation des Terrains Tertiaires* (Tersiyer yaşlı kayaçların devamı) ve *Terrains Post-Tertiaires* (Tersiyer sonrası kayaçlar), 552 s. ve 1/2.000.000 ölçekli iki harita, 1869], *V. Paléontologie* (Paleontoloji) [591 s. ve 21 levhalık bir atlas]. Tchihatchef'in topladığı bitkileri Fischer, Decaisne ve Boissier, fosillerden Devoniyen ve Karbonifer'e ait olanları E. de Verneuil, Karbonifer'in bitki fosillerini A. Brogniart, Mesozoyik ve alt Tersiyer fosillerini A. d'Archiac, Oligosen, Neojen ve Kuaterner fosillerini P.

Fischer ve G. Ehrenberg ve nihayet Tersiyer bitkilerini de F. Unger incelemiştir. Bu fosiller içinde birçok yeni türler bulunmuş, bunların bazıları Tchihatchef'in ismiyle adlandırılmıştır (ör. *Cerithium tchihatcheffi* de Archiac). Ayrıca Viyana İmparatorluk Botanik Bahçesi'nde bulunan ve Anadolu'dan toplanmış olan yeni bitki türlerini Fenzl Tchihatchef'e bildirmiştir.

1867 yılında Tchihatchef'in Anadolu'da kat ettiği tüm güzergâhın not defterlerine dayanarak adeta adım adım bir tasviri *P. v. Tchihatcheff's Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863* başlığı altında ve Kiepert'in bir haritasıyla *Petermann's "Geographische Mitteilungen", Ergäzungsheft* no. 20'de yayınlanmıştır.

Tchihatchef Anadolu'yu modern jeolog gözüyle ve detaylı olarak inceleyen ilk doğa bilimcidir. Yarımadanın yapısında ta Strabon'dan beri egemen olan doğu-batı orografik öğelerin ana çatıyı oluşturdukları görüşünü eleştirerek kuzeydoğu ve kuzeybatı diyagonal gidişlerin egemenliğini vurgulamış, bu orografik elemanların da ülkenin genç kayaçlarının yapısına uyum gösterdiğini belirtmiştir. Anadolu'nun mimari çatısında kuzey-güney yönlü yapısal unsurların çok ender olduğunu, bunların İstanbul civarında olduğunu belirttiği en yaşlı yapı elemanları (Devoniyen) içinde bile pek nadiren görüldüğünü söyler. Ancak Tchihatchef Anadolu içindeki yapı elemanlarının doğrultularının büyük bir saçılım gösterdiğini vurgulayarak o zamanlar çok moda olan, hocası ve dostu Elie de Beaumont'un dünyadaki egemen yapı doğrultuları tezine Anadolu'nun yapısının da Altaylar'da olduğu gibi destek vermediğini göstermiştir. Tchihatchef, aynı fosilleri içerseler ve benzer petrografik özellikler gösterseler bile kayaç katmanlarının zamansal değiştirilmelerinde çok dikkatli davranmış bu tür sedimanter formasyonların Elie de Beaumont'un iddia ettiği gibi aynı anda çökeldikleri fikrini (büyük ölçüde Barrandre'ın "koloniler" hipotezinin etkisiyle) kabul edememiştir. Anadolu'da hem tektonik hem de magmatik olayların tüm jeolojik zaman boyunca süregeldiğini vurgulamış, Elie de Beaumont'un dağ oluş teorisine göre tüm Anadolu'yu kapsamış olması gereken faaliyet ve sükûnet dönemleri ayırımını yapmamıştır.

Zamanının egemen teorik görüşleriyle büyük ölçüde çelişen bu sonuçlar Tchihatchef'in kıta Avrupa'sındaki afetçi ve aşırı intizam yanlısı jeoloji okullarından çok İskoçyalı Hutton ve daha sonra Sir Charles Lyell tarafından geliştirilen aktüalist ("güncelci") ve gayrımuntazam gelişme yanlısı jeoloji ekollerini izlediğini göstermektedir. Zaman büyük ölçüde Tchihatchef'i haklı çıkarmıştır. Belki de bu tür eğilimleri nedeniyle Tchihatchef kendisinden önce Anadolu hakkında yayın yapmış tüm jeologların tersine bize kuramsal görüşlerin egemenliğinde çizilmiş yapısal şemalar yerine detaylı bir jeolojik harita bırakmıştır.

Tchihatchef'in ilk defa 1864 yılında yayınladığı *Le Bosphore et Constantinople* (Boğaziçi ve İstanbul) adlı eseri, hâlâ bu şehrin ve civarının doğa bilimleri açısından kaleme alınmış en kapsamlı tasviridir. 1866 ve 1877 yıllarında iki baskısı daha yapılan bu kitap iki temel parçadan oluşur. *Considérations générales* (genel mülahazalar) adlı 397 sayfalık ilk parça 1/200.000 ölçekli bir topografya haritası ile birlikte şehrin ve civarının detaylı bir topoğrafyasını (I. Bölüm), şehrin su imkânlarını ve bunun tarihsel gelişmesini (II), İstanbul adalarının genel fizikî ve beşerî tasvirini (III), şehirdeki hayvanları (köpek, çakal ve koyun, IV., Ankara keçisi V., sığır ve deve VI. ve nihayet at, eşek ve katır VII. bölümleri oluşturuyor), avcılık ve balıkçılığı (VIII), şehrin bitki örtüsünü (IX; bu bölümün iki alt bölümü var: özel yetiştirilen bitkiler ve kendiliğinden biten bitkiler), maden yatakları (X), meteorolojisi (XI) ve meteorolojik verilerden çıkan sonuçları (XII), Karadeniz'in donmasını (XIII), Boğaziçi'nde yazlığa gidilmesini (XIV) ve Küçük Asya'nın batı sahillerinde gidilebilecek gezintileri anlatır. Bu bölümde Tchihatchef'in konuları sunuş tarzı, verilere olan inanılmaz hakimiyeti ve bu verilerden ürettiği tam anlamıyla interdisipliner sentezler insanı bugün dahi hayrete düşürmektedir. Örneğin İstanbul'un su imkânlarını anlatan bölümde Tchihatchef önce okuyucuya şehrin bugünkü ve tarihsel su temin sistemlerini detaylı olarak sunmakta, daha sonra da bir yerbilimci gözüyle şehrin geleneksel su sıkıntısının, tüm su kaynaklarının yakınlardaki küçük akarsular ve yağışlar tarafından beslenmesi sonucu, havanın ve iklimin doğrudan etkisinde kalmasından kaynaklandığını anlatarak İstanbul'a gelecekte bu suların yetmeyeceği kehanetinde bulunmaktadır. Tchihatchef'e göre sorunun iki olasılı çözümü vardır. Biri artezyen kuyuları açılması, ikincisi de yakın bir büyük akarsudan (Tchihatchef Meriç'i önermektedir) su getirilmesidir. İstanbul'un çok büyük ölçüde kendisi tarafından ortaya çıkarılmış olan jeolojik yapısının artezyen olanaklarını çok kısıtladığını belirten Tchihatchef, nihayet bir büyük akarsudan yararlanmayı tek uzun vadeli çözüm olarak görmektedir. Tchihatchef'in İstanbul'un su yollarının anlatımında doğal olarak çok büyük eksiklikler ve bazı ciddi hatalar vardır. Örneğin Halkalı sularını tek güzergâh olarak çizen gezgin, bu sistemin on dokuz değişik güzergâhı olduğunu, belki de önemli kesimleri yeraltında olduğundan görmemiştir. Benzer şekilde Kırkçeşme tesislerinin hatlarında da yanlışlar vardır. Özellikle bu su yollarının Osmanlı dönemindeki tarihinin çok önemli bir bölümünü Tchihatchef öğrenememiş, pek çok Osmanlı eserini Bizans'a atfetmiştir (ör. Mağlova Kemeri'ni Justinyen kemeri olarak tanıtmaktadır; İstanbul'un tarihsel su sistemleri hakkındaki modern bilgilerimizin Prof. Kâzım Çeçen'in son yıllardaki modern hidrolik ışığında yapılmış uzun ve detaylı çalışmaları sonucu elde edildiği düşünülürse, Tchihatchef'in güç şartlar altında ve çok kısa bir zamanda toplayabildiği bilgilere gene de hayran olmamak elde değil).

İstanbul'un iklimi ile ilgili bölümde ise, Tchihatchef şehrin iklimindeki aşırı salınımlara dikkat çekmekte, bu salınımların daha çok minimum sıcaklık değerleri tarafından ortaya çıkarıldığını vurgulayarak Osmanlı başkentinin aynı enlem üzerindeki diğer Avrupa şehirlerinden daha soğuk bir ortalaması olduğunu belirtmektedir. Aşırı soğuk minumumlar Tchihatchef'i Karadeniz'in donması olayını incelemeye götürmüştür. Önce tarihsel belgelerle Karadeniz'de geçmişte olmuş çeşitli donma olaylarını anlatan Tchi-

Tchihatchef'in yaptığı İstanbul ve civarının ilk jeolojik haritası.
A. M. C. Şengör koleksiyonundan

hatchef, daha sonra Karadeniz'in iklimini tartışmakta, bunun İstanbul üzerindeki etkilerini anlatmaktadır. Boğaziçi'nde yazlığa gidilmesi (XIV. Bölüm) Boğaziçi'nin yazlarının kuzey rüzgârları nedeniyle şehir içine nazaran daha serin olması nedeniyledir.

Kitabın İstanbul'un ilk jeolojik haritası olan 1/200.000 ölçekli renkli bir jeolojik haritayı içeren ikinci parçası (*Géologie*) tamamen jeolojiye hasredilmiş bir giriş ile yedi bölümden oluşmaktadır. Girişte Tchihatchef yazın Boğaziçi'nin ne kadar güzel olduğunu ve çevresinin jeolojik araştırmalara ne kadar elverişli olduğunu söyleyerek burada yaşayan kadın erkek herkesi bu güzel ve jeolojik olarak son derece ilginç arazide jeolojik geziler yapmaya davet etmektedir. İstanbul'da fosillerin bol ancak çok mahalli olduğunu belirten Tchihatchef, gözlemci sayısı arttığı takdirde, sınırlı bölgelerde bulundukları için jeologların gözünden kaçan fosillerin belki de amatörlerce bulunabileceğini belirtmektedir.

İstanbul'da Tchihatchef beş önemli formasyon ayırmıştır. Bunlardan en eskisi Devoniyen olup, bu yaştaki kayaçların İstanbul'daki varlığını ilk ispat eden Tchihatchef olmuştur. Ancak İstanbul'un çeşitli bölgelerinde Silüryen fosilleri de bulan Tchihatchef, Prag'da yaşayan ve Bohemya'daki Silüryen yaşlı kayaç ve fosiller üzerindeki incelemeleriyle büyük bir ün kazanmış olan şöhretli Fransız paleontologu Joachim Barrande'ın 19. yüzyılın ortalarında taraftar bulmuş olan "koloniler" teorisinin ışığı altında, İstanbul'daki Silüryen fosillerini mahalli şartlar nedeniyle Devon devrine kadar yaşayabilmiş kalıntılar olarak yorumlamış, dolayısıyla bunların içinde bulundukları kayaçları da Devoniyen'e katmıştır. Barrande'ın koloniler teorisinin kısa zamanda terk edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'da Silüryen yaşlı kayaçların tanınabilmesi ancak 1938 yılında Werner Paeckelmann'ın çalışmasından sonra olabilmiştir.

İstanbul'un Devoniyen'den günümüze kadar alçak, boyutları da Korsika'nın yarısı kadar olan bir ada olarak kaldığını farz eden Tchihatchef, Devoniyen kayaçlarını kesen magmatik kayaçların Tersiyer ve Kuaterner boyunca oluştuklarını, İstanbul Boğazı'nın da Kauterner esnasında bu magmatik faaliyet sonucu meydana geldiğini yazmıştır. İstanbul'un batısında Eosen (Nümülitik) ve Miyosen yaşlı oluşuklara dikkat çeken Tchihatchef, Boğaziçi'nin kuzeyinde görülen ve Kretase yaşlı olan geniş volkanik formasyonu Kocaeli yarımadasında çok daha yaygın görülen bir Kretase alanının en batı ucu olarak yorumlamıştır. Eosen içerisinde görülen kayaç bileşimi farklılıklarını, bu formasyonun tüm kayaçlarının aynı yaşta olmadıkları şeklinde yorumlamıştır.

Bu iki önemli kitap dışında Tchihatchef Anadolu hakkında Avrupa'nın saygın bilimsel dergilerinde pek çok bilimsel makale ve sekiz tane de küçük kitap yayımlamıştır. Bu küçük kitaplarından dördü, Tchihatchef'in Türkiye ve genelde Doğu ile ilgili politik görüşlerini de içermektedir.

Tchihatchef'in Türkiye hakkında yayınladığı biri anonim sekiz ufak eserden en önemli üçü 1856'da Brüksel'de anonim olarak neşredilen ve Fransa'da derhal yasaklanan *La Paix de Paris est elle une paix solide? par un ancien diplomate* (Paris Barışı Kalıcı Bir Barış mıdır? Eski Bir Diplomat Tarafından), 1859'da Brüksel'de çıkan *Lettres sur la Turquie* (Türkiye Üzerine Mektuplar) ve 1868'de de Paris'te yayınlanan *Une Page sur l'Orient* (Doğu Üzerine Bir Sayfa)'dir. Bu eserlerinde dile getirdiği politik fikirlerinden Tchihatchef'in Osmanlı İmparatorluğu'nu tükenmiş bir güç, Osmanlı hükümetini reform niyetlerini gerçekleştirme olanaklarından yoksun aciz bir kurum, Osmanlı Türklerini de zamanın çok gerisinde kalmış bir toplum olarak gördüğü izlenimini edinmekteyiz. Tchihatchef, imparatorluğun muhtelif eyaletlerinde yaşayan Hıristiyan nüfusun emniyetinden şüphe ediyor, modern dünyanın Osmanlılar gibi iflas etmiş bir toplumun Küçük Asya gibi zengin bir alanı elinde tutmasına izin vermemesi, imparatorluğun Asya'daki bazı eyaletlerinin Avrupa güçleri tarafından vakit geçirmeden işgal edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kendisinin önerdiği kalıcı çözüm, Anadolu'ya Avrupa'dan Amerika'ya gönderildiği gibi göçmen göndermekti. Bu göçmenlerin modern bilimin olanaklarını kullanarak Anadolu'nun örneğin Konya Ovası gibi bugün çölleşmekte olan alanlarını tarıma elverişli hale getirebileceklerini düşünüyordu. Tchihatchef Anadolu'daki Müslüman toplumun fanatik olmadığını, Avrupa'dan gönderilecek Hıristiyan göçmenlerle kolay kaynaşacağını savunuyordu. Tchihatchef bilimsel gelişmenin gerektirdiği toplumsal evrimin önünde durmaya kalkan her kim olursa (gerek Katolik Hıristiyan, gerek Müslüman) gerektiğinde silahla bertaraf edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Tutucu Katolik Avusturya'nın "kendine gelmesini" 1866 yılında liberal ve ilerici Protestan Prusya'dan Sadova'da aldığı yenilgiye bağlıyor, ABD'de köleliğin de ancak silahla bertaraf edilebildiğinin altını çiziyordu. Tchihatchef'in politik düşüncelerinin Almanca bir anlatımı için bkz. *P. v. Tchihatcheff's Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863* başlığı altında ve Kiepert'in bir haritasıyla *Petermann's "Geographische Mitteilungen", Ergänzungsheft* no. 20, s. IV-VI.

Anadolu'daki çalışmalarından sonra müstakbel eşiyle beraber 1878 yılında İspanya'nın Akdeniz sahillerini ve Tunus ile Cezayir'in tamamını dolaşarak gözlemler yapan Tchihatchef, buralardaki incelemelerinin sonuçlarını 1880 yılında Paris'te yayınlanan *Espagne, Algérie et Tunisie* (İspanya, Cezayir ve Tunus) adlı eserinde topladı. Ayrıca Göttingen'in şöhretli botanikçisi Griesbach'ın global bitki örtüsü ile ilgili *Vegetation der Erde* (Arzın bitki Örtüsü) adlı kitabının *La Végétation du Globe* adı altında yapılan Fransızca çevirisine okyanus adalarının jeolojisi ve buralarda yaşayan bitki ve hayvan toplulukları ile olan ilişkisi üzerine notlar yazdı. Ömrünün son yıllarında dünyanın çöl alanları hakkında bir dizi bilimsel makale yazmaya başlamıştı. Ne yazık ki bu seri tamamlanamadan büyük bilgin vefat etti.

Tchihatchef *Asie Mineur* ve *Le Bosphore et Constantinople* ile hiç şüphesiz Türkiye'de doğu bilimlerinin ve coğrafyanın babası ünvanını hak etmiştir. Büyük bilginin Anadolu hakkındaki son eseri, ölümünden üç yıl önce Leipzig ve Prag'da yayınlanmakta olan *Das Wissen der Gegenwart* (Günümüzün Bilgisi) serisinin 64. cildi olarak çıkan *Klein-Asien* (Küçük Asya) adlı 188 sahifelik küçük kitabıdır. Tamamen doğa bilimlerine ve özellikle jeolojiye hasredilmiş olan bu küçük eserde Tchihatchef Anadolu'nun bir de 6.750.000 ölçeğinde siyah-beyaz bir jeolojik haritasını yayınlamıştır.

Tüm ömrünü bilime adayan bu yorulmaz araştırmacı, aynı zamanda doğa bilimleri ve coğrafya sevgisinin genç nesiller arasında geliştirilmesi için de çalışmış, bu amaçla Fransız Bilimler Akademisine 1 Mayıs 1877'de 100.000 Franklık bir bağış yaparak, bu sermayenin gelirlerinin artık iyi bilindiği varsayılan Anadolu, Sibirya ve İngiliz Hindistanı dışında kalan Asya arazisinde veya çevresindeki adalarda inceleme gezileri yapacak gençlere ödül olarak verilmesini kendi el yazısıyla vasiyet etmiştir.

Tchihatchef iri yapılı, çok sıhhatli, iyi huylu ve çok çalışkan bir insandı. Çevresindekilerin dostluğunu ve güvenini kolay kazanan bir tipi vardı. Bilime olan sonsuz güveniyle tipik bir "Akıl Çağı" insanı, doğaya ve doğal güzelliklere olan aşırı tutkusuyla da gerçek bir romantikti. Bu özellikleri onu ideal bir araştırmacı gezgin yaptı. Ayrıca kişisel serveti, Tchihatchef'in hiçbir otoritenin emrine girmeden serbestçe bilim yapmasına olanak verdi. O da tüm bu imkânları en iyi bir şekilde değerlendirerek geçen yüzyılın en büyük doğa bilimcilerinden biri, Anadolu'nun da gerçek bilimsel kâşifi oldu. Ne yazık ki bu büyük bilimcinin sosyal tarih, arkeoloji, jeomorfoloji ve bilim tarihi açısından, yer yer Osmanlı aleyhtarı görüşler içerse de, hâlâ büyük değeri olan Türkiye ile ilgili eserlerinin hiçbiri Türkçe'ye çevrilmemiştir. R.Brinkmann tarafından derlenmiş ve TÜBİTAK tarafından yayınlanmış olan *Türkiye Yerbilimleri Bibliyografyası 1825-1975*'de (TÜBİTAK Yayınları, no. 486, TÜRDOK Bibliyografya Serisi, no. 32, 1981) Tchihatchef'in tek bir eserinin dahi yer almamış olması da açıklanması güç bir diğer gözlemdir.

Fransız Bilimler Akademisi muhabir üyesi ve St. Petersburg, Berlin ve Münih bilim akademilerinin şeref üyesi olan Prens Pierre de Tchihatchef 13 Ekim 1890'da Floransa'da hayata gözlerini yumdu. 1892'de Versailles'da vefat eden kardeşi Platon de Tchihatchef de şöhretli bir gezgin ve araştırmacı olup, meşhur Rus Coğrafya Derneği'nin (Rossiskoe Geografiçeskoe Obsestvo) kurucuları arasındadır. ■

Bibliyografya:

N. N. Stebnitskii, "Piotr Alexandroviç Çihatçof", *Izvestiya Rossiskogo Geografiçeskogo Obsestva*, St. Peterburg, 1891, c. 27, s. 1-10 (Rusça); A. Daubrée, "Notice sur les travaux de M. Pierre de Tchihatchef": *Bull. Soc. géol. France*, Paris, 1891, seri 3, c. 19, s. 662-664; V. A. Obruçev, "Istoriya Geologiçeskogo Issledovaniya Sibiri, Vtaroi Period" (1801-1850)", Leningrad, 257+43s. (Rusça); İ. H. Akyol, "Tanzimat devrinde bizde coğrafya ve jeoloji": *Tanzimat I*'de, 1940, Maarif Matbaası, İstanbul, s. 511-571; K. Erguvanlı, "Pierre de Tchihatchef (1808-1890) hayatı, yayınları ve Türkiye jeolojisine katkıları": *Yeryuvarı ve İnsan*, Ankara, 1979, c. 4, s. 9-14; M. T. A. Jeoloji Dairesi Başkanlığı Değerlendirme Servisi, "Türkiye Yerbilimleri Bibliyografya Bülteni", *M. T. A.*, Ankara, 1977, sayı 1, 84s.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

II. SEÇMENE OY VERME ÇAĞRISI

İntihab-ı Mebusân Hey'et-i Teftişiyesi
11'inci Daire-i İntihabiye müntehib-i sânisi salon başkâtibi Fazıl Bey'e

Bitevfikihi tealâ şehr-i haziranın yirmi beşinci pazartesi günü öğleden evvel zevali saat on buçukta İzmir Livası mebus intihabı icra edilecektir. Zât-ı vâlâlarının 11'inci daire-i intihabiyeden müntehib-i sâni olmaları dolayısıyla pek mühim bir vazife-i milliye ve vataniye olan intihab hususunu bütün işlerinize tercih ederek yevm-i mezkûrda her halde İzmir Belediyesi'ne teşrif etmenizi menfaat-i memleket ve millet namına rica eder ve bittabii vazifenin kudsiyeti takdir buyurularak yevm-i intihabta bütün müntehib-i sâni arkadaşlarınızla beraber pek büyük ve şerefli bir gün olan yevm-i mezkûrun büyük ve kıymetdar hatırasına iştirak edeceğinize şüphemiz olmadığını da ilâve eyleriz efendim.

انتخاب مبعوثانه
هیئت تفتیشیه‌سی

20 Haziran sene 339/1923
İntihab-ı mebusan Heyet-i Teftişiye ve Belediye Reisi
Şükrü Kaya

Fadıl Kocagöz Koleksiyonu

DARÜŞŞAFAKA DİPLOMASI

Şahadetname Derecesi Aliyülalâ

KÜNYESİ
İsmi Kadri Ef.
Mahall-i Velâdeti
Tarih-i Velâdeti 1325
Tabiyeti Türkiye
Künye no. 1708
Apolet no. 105

Künyesi balâda muharrer Kadri Ef. bin Hüseyin Daruşşafaka'da ikmal-i tahsil ile aliyülalâ derecede şahadetname ahzine kesb-i istihkak eylemiş olmağla işbu şahadetname mumaileyhe ita kılındı.

1 Muharrem 1346 ve 1 Temmuz 1927

Muavin Ali Galip Müdür (?) imza ve mühürleri

10 kuruşluk TC damga pulu

Dersi	Derecesi
Kuran-ı Kerim	aliyülalâ
Ulum-u diniye	aliyülalâ
Türkçe	aliyülalâ
Arapça	alâ
Farisî	alâ
Fransızca	alâ
İngilizce	—
Hesap	alâ
Cebir	alâ
Hendese	alâ
Müsellesat	alâ
Heyet	alâ
Hayvanat	aliyülalâ
Nebatat	aliyülalâ
İlmü'l Arz	aliyülalâ
Hikmet	aliyülalâ
Kimya	aliyülalâ
Hıfzüssıhha	—
Tarih	aliyülalâ
Coğrafya	aliyülalâ
Usul-ü muhasebe ve defterî	alâ
Malûmat-ı ticariye	—
Terbiye-i bedeniye	aliyülalâ
Resim	alâ
El işleri	aliyülalâ
Musiki	aliyülalâ
Edebiyat	aliyülalâ
Resm-i hattî	aliyülalâ
Felsefe	aliyülalâ
Mihanik	alâ
İctimaiyat	aliyülalâ
Eşya	aliyülalâ

Sevinç Aybay Koleksiyonu

Diploma için 40. sayfaya bakınız

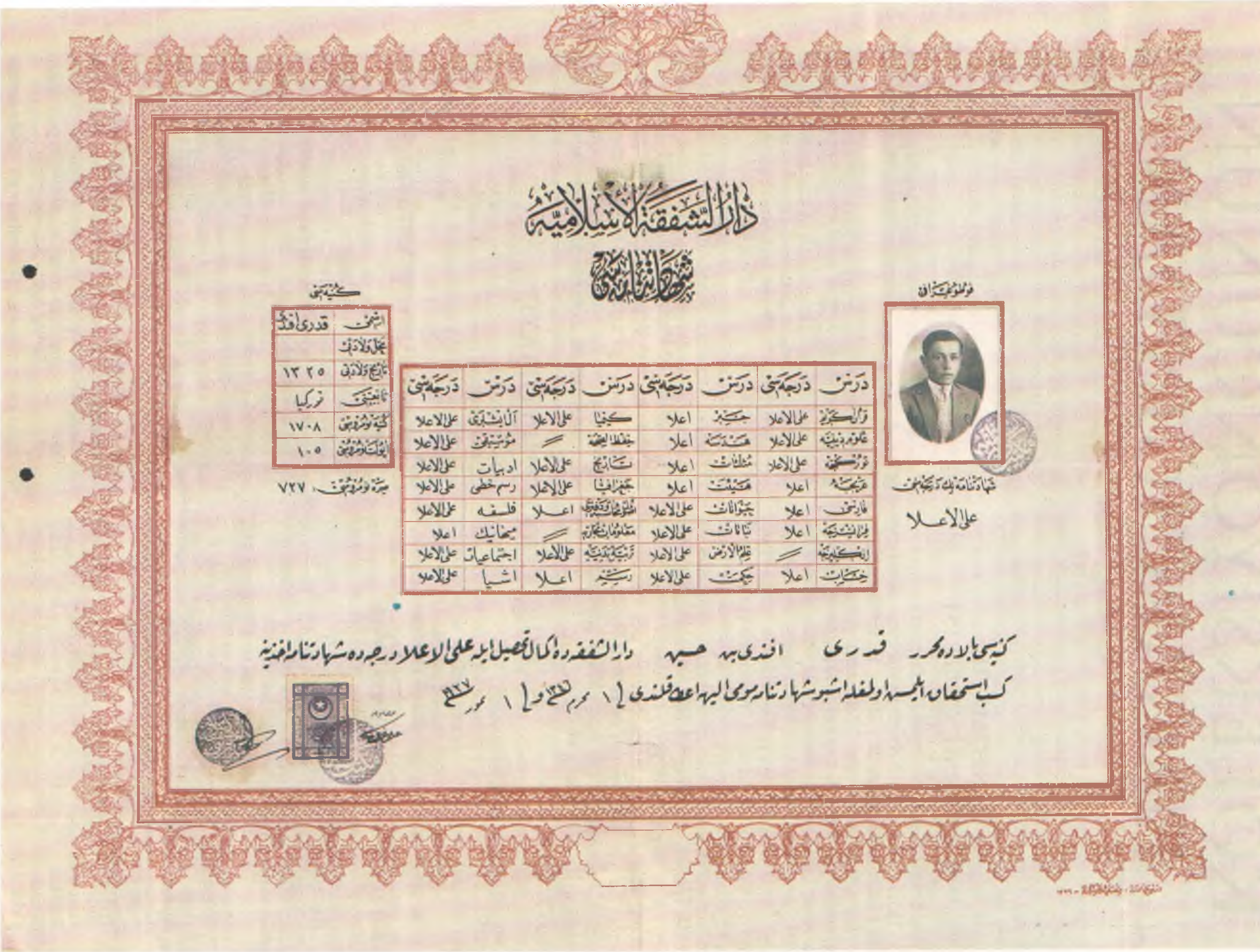

دار الشفقة الاسلامية

شهادتنامه سی

اسمی	قدری افندی
محل ولادتی	
تاریخ ولادتی	۱۳۲۵
تابعیتی	تورکیا
کتبه نومروسی	۱۷۰۸
ایولت نومروسی	۱۰۵

سیره نومروسی ۷۲۷

فوتوغرافی

درس	درجه سی	درس	درجه سی	درس	درجه سی	درس	درجه سی
قرآن کریم	على الاعلا	جبر	اعلا	کیمیا	على الاعلا	آل اینشائیه	على الاعلا
علوم دینیه	على الاعلا	هندسه	اعلا	حفظ الصحه	〃	موسیقی	على الاعلا
تورکجه	على الاعلا	مثلثات	اعلا	تاریخ	على الاعلا	ادبیات	على الاعلا
عربیجه	اعلا	هیئت	اعلا	جغرافیا	على الاعلا	رسم خطی	على الاعلا
فارسیجه	اعلا	حیوانات	على الاعلا	اصول محاسبه و تحریر	اعلا	فلسفه	على الاعلا
فرانسزجه	اعلا	نباتات	على الاعلا	معلومات تجاریه	〃	میخانیك	اعلا
انکلیزجه	〃	علم الارض	على الاعلا	تربیهٔ بدنیه	على الاعلا	اجتماعیات	على الاعلا
خطاطت	اعلا	حکمت	على الاعلا	رسم	اعلا	اشیا	على الاعلا

شهادتنامه نك درجه سی

على الاعلا

کنیه سی بالاده محرر قدری افندی بن حسین دار الشفقه ده اکمال تحصیل ایله على الاعلا درجه ده شهادتنامه اخذینه

کسب استحقاق ایلمش اولمغله اشبو شهادتنامه سوی الیها اعطا قلندی [۱ محرم ۱۳۴۶ و [۱ تموز ۱۳۴۳

İZMİR'DE KURULAN İLK PROTESTAN KİLİSESİ YA DA PAPAZ LÜDEKE'NİN İZMİR NOTLARI

İLHAN PINAR

18. yüzyılla birlikte, Batılı devletlerin Osmanlı'dan almış olduğu kapitülasyonlara koşut olarak Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde Avrupalı insanların yerleşimi yoğunlaşmıştır. Yerleşen bu insanlar kendi kültürel iklimlerinin kurumlarını, kendi yaşam biçimlerinin gereksinimleri doğrultusunda oluşturmuşlardır. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İzmir'de varlıklarını sürdüren çeşitli Avrupa milletlerinin temel kurumlarından bir tanesi de kiliseler olmuştur. Bu anlamda, aynı tarihe kadar, yerli halkın ibadethanelerinin yanı sıra, İngiliz, Fransız ve birkaç mezhebin kilise ve manastırları da kurulmuştur. Fakat aynı tarihe kadar, 16. yüzyılda ortaya çıkan Lutercilığin kilisesi henüz kurulmamıştır. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupa'da stabilize olan Protestanlık da, ticari gelişmeye koşut olarak, inananlarına hizmet vermek ve farklı coğrafyalara yayılmak amacıyla kıta sınırları dışında kurumlaşma girişimlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda, İzmir'de bir Protestan Kilisesi kurmak için Halle'de (Almanya) bir çalışma başlatılır.

Halle'de kurulan üç kişilik komisyon, düşüncenin ilk günlerinde bu görevi verebilecek bir papaz bulamazken; geçen süre içinde bu görevi Papaz Christoph Wilhelm Lüdeke'ye verir.

Papaz Lüdeke, İzmir'de yaşayan Avrupalı sayısının artması, buna koşut olarak bu insanların ibadetlerini yerine getirecekleri kilise gereksinimi çıkardığını ve kilise kurulması için de bir papaza gereksinim duyulduğunu belirtiyor. Fakat bu görevi üstlenecek papazın, yolculuğun uzun sürmesi ve İzmir'deki koşulların kilise kurmak için kısıtlı olması gibi nedenlerle bir türlü ortaya çıkmadığını; bu tartışmaların Halle'deki cemaatinde 1758 yılına kadar sürdüğünü ve bu tarihte Bay Collenberg'in her ne pahasına olursa olsun bir papazı bu işle görevlendirmek istediğini yazıyor. Bunun üzerine kurulan üç kişilik bir komisyonun yaptığı seçimde bu görev oybirliğiyle Papaz Lüdeke'ye verilir; kendisi bu öneriyi düşünmek için zaman istediğinde, kendisine, bu işin çok acil olduğu ve beklemeye tahammülü olmadığı söylenir. Bu durumda, Lüdeke, kısa bir düşünmeden sonra olumlu cevap verir.

Papaz Lüdeke, İzmir'de kilise kurulması gerekliliğini şöyle belirtiyor: "18. yüzyılın ortasına kadar İzmir'de birçok Avrupalı, dolayısıyla Hıristiyan yerleşmişti; gelen bu insanlar, genellikle çalışmak ve ticaret yapmak amacıyla gelmişlerdi ve işleri biter bitmez de İzmir'den ayrılmışlardır. Ancak bu tarihten sonra kuzey ülkelerinden İzmir'e yapılan gemi seferlerinin artmasıyla şehre gelen Avrupalı sayısında artış meydana gelmiş ve bu insanlardan bazıları gerek aileleriyle gelmiş, gerekse burada evlenerek buraya yerleşmişlerdir".

Aslında Papaz Lüdeke'nin notlarını, kilisenin kurulma çalışmaları ve İzmir'e dair bilgiler olmak üzere iki bölümde ele almak gerekir ki, bu da bir anlamda kitabı çevirmek gibi bir şey olurdu; ben burada Lüdeke'nin kitabındaki sırayı izleyerek ikisini bir arada ele almaya çalışacağım.

Papaz Lüdeke, 6 Şubat 1759'da Halle'den yola çıkar ve Venedik, Bologna ve Floransa'da dolaşır, bu şehirlerde çeşitli cemaatlerle görüşmelerde bulunur; Floransa'dan Livorno'ya geçer ve 19 Mart 1759'da İzmir'e gitmek için Livorno'dan yola çıkar.

Lüdeke, İzmir'e gelişini şöyle anlatır: "Tanrı'nın inayetiyle 19 Nisan 1759 günü İzmir'e vardım; Tanrı'nın bu inayeti için dua ettikten sonra karaya çıktım. Bilemediğim nedenlerden dolayı Halle, Augsburg ve Venedik'ten gönderdiğim mektuplar İzmir'deki kardeşlerimizin eline geçmemişti ve dolayısıyla gelişimden kimsenin haberi yoktu. Fakat buna rağmen, İzmir'e gelişim Protestanlar ve Reformistler arasında büyük bir sevinç kaynağı oldu".

Lüdeke, kilise kurmak için geldiği o günlerin İzmir'i hakkında ilk olarak şu bilgileri veriyor: "İzmir, kendi adıyla anılan körfezin kıyısında kurulmuş bir şehirdir. İzmir Körfezi, bir amfitiyatro biçiminde dağlar tarafından çevrelenmiştir ve bu dağlardan bir tanesinin zirvesinde bir kale bulunmaktadır. İzmir'de 100 000'den biraz fazla insan yaşamaktadır ve şehir, Levant denilen coğrafyanın en önemli ticaret şehridir. İzmir'de idareci olarak Kadı ve yardımcısı görev yapmaktadır. Şehirde, dünyadaki bütün milletlerden insanlar yaşamakta; bu insanlar giyimlerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır".

Papaz Lüdeke, İzmir'e geldiğinde inanç ve ibadet özgürlüğü konusunda şu bilgileri vermektedir: "İmparatorluğun diğer belli başlı yerlerinde olduğu gibi İzmir'de de Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlar bir arada yaşamaktadır. Bu çoğul yaşam, Avrupa

Türkiyesi'nde de olmasına rağmen, ağırlıklı olarak Asya Türkiyesi'nde görülmektedir. Eğer Türklerin bu hoşgörüsünün nedeni sorulacak ve buna bağlı olarak onların dinine hayranlık duyulacak olursa, bu soru şöyle cevaplanabilir: Müslümanların Peygamberi ümmetine, Hıristiyanları olduğu gibi Yahudileri de korumaları doğrultusunda öğüt vermiş, fakat kendi iradeleriyle Müslüman egemenliğini kabul etmeleri veya birlikte yaşamaları için gerekli parayı ödemeleri karşılığında olmak koşuluyla. Bazıları buna uysa da, çoğunluk uymamaktadır ve uyanların da ne uğruna hoşgörülü davrandığını anlamak zor değildir. Fakat bu ibadet özgürlüğü de birçok alanda kısıtlanmıştır. Örneğin, başka inançtan insanların Müslümanlık üzerine konuşmaları ve onu küçük düşürmelerinin cezası ölümdür. Bir Müslümanın veya Müslüman olmuş bir Yahudi veya Hıristiyanın bir başka dine geçmesinin cezası da ölümdür. Örneğin, Türk kadınları, Hıristiyan veya Yahudi erkekleriyle evlenemezken, Müslüman erkekler diğer dinlerden kadınlarla evlenebiliyorlar ve üstelik çocuklarını Müslüman olarak yetiştirebiliyorlar. Ve nihayet, yeni bir kilise veya sinagog yapmak çok büyük zorluklar içermektedir; yeni ibadethanelerin açılmamasını da, her iki dinin yok olması amacıyla yapıyorlar. Ayrıca, bazen tatlı dille olsa da, genellikle bu insanların Müslüman olması için zor kullanmaktadırlar.

"Bu anlattıklarımdan da kolayca çıkarsanacağı gibi, Türklerin Hıristiyanlara (aslında Romalılara dememiz gerekir) gösterdiği ve bizde de çok övülen hoşgörü sadece bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Bu söylediklerim, bazılarına olağanüstü gibi gelecek olursa, o zaman onların, Hz. Muhammed zamanında Hıristiyan ve Yahudilere karşı nasıl savaşıldığını ve bazı Hıristiyan cemaatlerinin ve Bizans imparatorunun buna nasıl müdahale etmek zorunda kaldığını bilmeleri gerekir.

"İzmir'deki Hıristiyan cemaatler arasında en güçlü olanı Rum Ortodoks Kilisesi'dir. Bunların bir metropoliti ve onun yönetimi altında da 12 başrahip bulunmakta; ayrıca, çok sayıda da diyakoz görev yapmaktadır. Rumlar iki kiliseye sahiptir ve büyük olanı 1763 yılındaki yangında yanmasına rağmen 1769 yılına hâlâ onarılmamıştı.

"Ermeni Cemaati'nin ise bir metropoliti ve 12 başrahibi bulunuyor; bu cemaat, Rum cemaati kadar güçlü değildir ve İzmir'de sadece 1 kiliseleri vardır.

"Romalılarsa, bir metropolit vekiline sahiplerdir ve biri Fransisken, diğer ikisi Kapusen ve Cizvitlere ait olmak üzere 3 manastırları vardır. Fransisken ve Kapusenlerin manastırları 1763 yangınından büyük zarar görürken, Cizvitlerin manastırı yerle bir olmuştu. Türklerin de baskılarıyla 1769 yılına kadar bu manastır hâlâ inşa edilememişti.

"Protestanların ibadet yerleriyse genellikle konsolosluklarda bulunuyor ki, Hollanda, İngiliz ve Alman konsoloslukları olmak üzere 3 ibadet yerleri var.

"İzmir'de yaşayan Yahudilerin çoğu da, İspanya ve Portekiz'den kaçan Yahudilerdir ve sayıları 12 000'in biraz üzerindedir ve 7 sinagogları vardır.

"İzmir'deki Türklerin sayısıysa yaklaşık 40 000'dir ve çok sayıda camileri vardır; camilerin minareleri ve içeriden bir merdivenle çıkılan şerefeleri bulunmaktadır; şerefeye çıkan müezzin, belirli saatlerde, Hıristiyanlardaki çanın yaptığı görevi yerine getiren ezan okuyarak insanları ibadete çağırır.

"Buna göre, İzmir'de üç dini tatil günü vardır; pazar Hıristiyanların, cumartesi Yahudilerin ve cuma da Türklerin olmak üzere".

Lüdeke bu aşamada İzmir ve çevresi hakkında genel bilgi olarak şunları aktarıyor: "İzmir'in bulunduğu konum çok güzeldir ve çok iyi tarımsal olanaklara sahiptir. Şehir, bugün Arşipel dediğimiz Ege Denizi'nden 12 Alman mili kadar Asya topraklarına giren bir körfezin kıyısında kurulmuştur. Avrupalıların yaşadığı ve Frenk Mahallesi denen yer kıyıda kurulmuştur ve şehir arkadaki dağın eteklerine doğru uzanmakta; dağın zirvesinde şehrin savunması için bir kale bulunmaktadır. Şehrin doğu tarafında yer alan ve bir çayın suladığı üç saat uzunluğunda ve iki saat genişliğindeki ovada zeytin, incir, nar ve diğer ağaçların yanı sıra birçok bağ bulunmaktadır ve ova yüksek dağlarla çevrilidir. Burası, üzerleri çalılıklarla, nane ve kekiklerle kaplı dağlarla çevrili bu ova, kuşku yok ki dünyanın en verimli ovasıdır.

"İzmir'deki yerleşim yerleri, diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi düzensiz; sokaklar o kadar dar ki, bazı yerlerde iki-dört arşından fazla değildir. Bu yüzden de yazın yakıcı sıcak günlerinde insan sokaklardan uzak durmaya bakıyor. Zaten buralardaki şehirlerde de öyle geniş sokaklara gerek yok; çünkü burada yapılan taşımacılık genellikle insan, deve, eşek ve katırlarla yapılmaktadır. İnsanlar da ulaşım için eşek ya da katır ve bir de seçkin kadınların taşındığı tahtırevan kullanıyor. Evler de düzensiz olarak inşa edilmiş, bir kısmı iki katlıyken bir kısmı daha yüksek inşa edilmiş. Türklerin alışveriş yaptıkları yere de çarşı veya bedesten deniyor; yangın korkusundan dolayı taştan yapılan bu binalarda, mallar geceleyin bırakıldığı için kapılar kilitleniyor. Türklerin en korktuğu olaylardan bir tanesi de yangındır; sokaklar dar olduğu ve deprem korkusuyla evler ahşaptan inşa edildiği için yangın gerçekten korkulacak bir olay. Genellikle yeşil boyalı bu ahşaptan evler özellikle yaz aylarında saman gibi yanıveriyor; Türkler de yanan evin veya evlerin çevresindeki evleri yıkılmaktan başka yangın söndürme yöntemi bilmemektedir. Zaten yörede sık sık meydan gelen savaş, yangın ve deprem gibi nedenlerden dolayı da İzmir'de antik dönemden kalan eser neredeyse hiç yok.

"İzmir'in çok yumuşak ve sağlıklı bir havası var; kış aylarıysa genellikle yağmurlu oluyor; yağmur sonrası esen kuzey rüzgârı keskin bir soğuk yapıyor ama öyle uzun süreli de değil. Çok nadir ola-

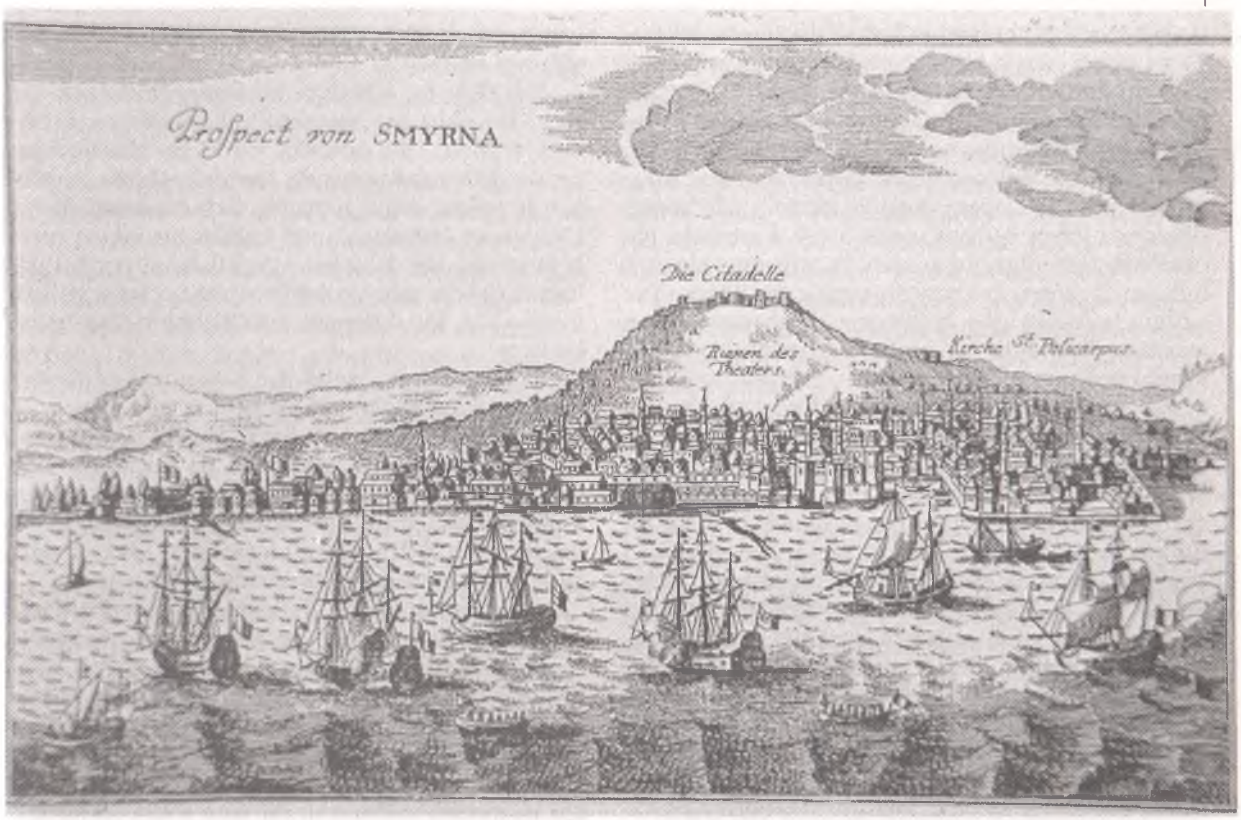

rak don meydana geliyor, daha nadir olarak da kar yağıyor. Şehirde yaşayanlar kış aylarında genellikle kürk giyiyorlar ve evler kömür ateşiyle ısıtılıyor; soba pek kullanılmıyor. Yağmur, sık sık sağanak halinde üç gün, bazen de daha fazla süreyle yağıyor. Fakat sık sık da güzel havası vardır İzmir'in; daha şubat ayında badem ağaçları ve birçok bitki çiçek açıyor ve kısa sürede de büyüyorlar. Örneğin, incir ağacı soğuklar geçmeden açmıyor; bunun en iyi örneğini İncil'de (Lukas 21, 19, 30) bulabiliriz: 'İncir ağaçlarına bakın, eğer incirler meyveye durmuşsa bilin ki yaz yakındır İzmir'in ilkbaharı olağanüstü güzel olur, ama ne yazık ki çok kısa sürer; daha nisan ayı ile birlikte yazın yakıcı sıcak ilk günleri başlar. Pantkot Yortusu ile birlikte her yeri yeşil kaplar; fakat aniden sıcak bir güney rüzgârı esmeye başlar ve 24 saat sürer; iki-üç gün içinde her yer bembeyaz olur. Bu yüzden de İncil'deki şu söze herkes hak verecektir: 'İnsanın yaşamı da çimen gibidir; o da çimen gibi herhangi bir yerde gelişir, eğer bir rüzgâr eserse, artık o aynı insan değildir ve ne o bir başkasını ne başkası onu tanıyabilir.' Daha sonra ekinler çiçeğe durur; orakla biçilen ekin, harman yerinde açık havada toplanmaya başlar; ve aynı yerde, İncil'de yazdığı gibi yavaş yavaş ezilirler ya da merkezi yığının ortasında ve altına çakmaktaşı bağlanmış iki-üç arşın uzunluğundaki kalasla tanelerine ayrılırlar. Daha sonra ezilen ekin rüzgâra karşı havaya atılarak sapla saman birbirinden ayrılır. Tabii işlem böyle olunca, Almanya'daki gibi uzun saman sapları elde etmek mümkün olmuyor. Bu taneleme işleri genellikle birkaç ay içinde bitiriliyor; yaz aylarına denk geldiği ve bu aylarda yağmur yağmadığı için ekin bir zarar görmüyor. Genellikle yerleşim yerlerinde az ev olduğu için ve bu evlerin çatısında, orta kısım biraz yüksek tutularak yağmur suyunun akmasını sağlayan kiremit kullanılmasından dolayı ayrıca su tahliye sistemine gerek duyulmuyor. Evlerin çatıları, çevresi kapatılarak teras olarak da kullanılıyor ve sıcak gecelerde insanlar burada uyuyor. Yaz aylarına üç-dört ay süreyle gökyüzü masmavidir ve tek bulut parçası görünmez. Haziran ayına kadar çimenler iyice kavrulur ve çevredeki ağaçların üzerinde sadece yapraklar kalır ki, artık bundan sonra mutlaka sulanmak zorunda kalırlar; fakat çevre dağlardaki makiler hâlâ yemyeşildir. Sonbahar ise çok rahat ve güzel geçer; hatta yılbaşına kadar uzar. Ondan sonra da, insanın yazın hiç görmediği ve duymadığı şimşekler çakar; bu mevsimde rüzgârın dindiği ender görülür, eğer dinerse bu defa deprem korkusu başlar. Bütün yaz boyunca İzmir'de 'İmbat' adı verilen rüzgâr eser ve sabah saat on'dan akşam güneş batana kadar şehre bir serinlik verir, İzmir, Almanya'ya oranla Ekvatora daha yakın olduğu için İzmir'de yaz günleri Almanya'ya oranla yaklaşık üç saat daha kısadır; fakat buna karşılık kışın bir o kadar da uzundur".

O günlerde İzmir'de görülen hastalıklar ve özellikle veba üzerine Papaz Lüdeke ayrıntılı bir bilgi verir: "Aşırı sıcaklardan dolayı hastalıklar İzmir'de uzun süreli olmuyor; hele hele bizde görülen ve uzun süre devam eden hastalıklar hemen hemen hiç yok gibi; bunlar arasında, sıskalık, ayak damla-

sı (gut hastalığı) ve verem hastalıklarını sayabilirim. Genç olsun, yaşlı olsun hastalıkların çıbanları insanların derilerinde derin izler bırakıyor; benim, İzmir'de bulunduğum zamanlarda bazı Ege adalarında aşı kullanılıyorduysa da, Anadolu tarafında henüz böyle bir önleme gerek duyulmuyordu. Kızamık da o kadar yaygın değil ve bizdeki gibi zararlı olmuyor. Fakat buna karşılık ateşli hastalıklar ve özellikle tam olgunlaşmadan yenen meyvelerden bulaşan dizanteri çok yaygın olarak görülüyor. Yaz sıcağında bütün gün hiçbir şey yapmadan oturan insanlar, herhalde bu nedenle çoğunlukla hipokondri noktasına gelmektedirler; özellikle haremler manik noktaya kadar varan histerik olayların mekânı durumundadır. Ayrıca, aşırı sıcaklar ve bu sıcaklarda meydana gelen şiddetli rüzgârlar nedeniyle herhangi bir Levant şehrinde oldukça büyük oranda körlük olgusuyla karşılaşılmakta; hatta bu durum bir Levant şehrinde, bizim bir bölgemizdeki kör insan sayısına eşittir. Çok sık olmasa da, Suriye kıyılarında, Girit'te ve diğer bazı yörelerde bulaşıcı olarak ortaya çıkan cüzzam hastalığı görülmektedir; bu hastalıkta deri yavaş yavaş dökülmekte, hatta bazı durumlarda deri tamamen dökülmekte ve insanın görünümü çok çirkin bir hal almaktadır; fakat insanlar bu hastalığı hiçbir fiziksel değişikliğe uğramadan on yıla yakın çekiyorlar ve bu süre içinde toplumda rahatça dolaşıp çalışabiliyorlar.

"Bu hastalıklar arasında en çok görüleni vebadır; bu hastalık, en kalabalık şehirleri dahi kırıp geçirmekte ve insansızlaştırmaktadır. İzmir'de kaldığım dokuz yıllık süre içinde, küçük salgınları saymazsam, 1759, 1760, 1762 ve 1765 yıllarındaki veba salgınını yaşadım. Her bir salgından sonra şehrin nüfusu 15.000-20.000 arasında eksilmekteydi. Veba, en çok mayıs, haziran ve temmuz aylarında ortaya çıkıyor ve bu aylarda şehirde günde 60-300 arasında insan ölebiliyor. Bu hastalığa yakalananlar yoğun bir bel ve baş ağrısı çekiyorlar, vücut dirençleri en az seviyeye düşüyor. Ağrıların ardından gelen yüksek ateş insanları neredeyse çıldırtıyor ve öldürüyor. Vebanın en göze çarpan özelliği, hasta üzerinde meydana getirdiği ruhsal çöküntüdür; hasta, tüm cesaretini kaybediyor ve hiçbir şey onu teselli etmiyor. Ölümden sonra vücutta şişlik çıkıyor; eğer hastalık çok yoğun değilse, şişlik, ölüm öncesi de çıkabiliyor ve bu durumda hastalık kısa sürede gelişiyor. Bazı durumlarda ölüm birkaç saatte gerçekleşirken, bazı durumlarda, biraz daha uzun sürebiliyor ve en fazla üç günde gerçekleşiyor. Şişlik genellikle vücudun en yumuşak yerlerinde oluşuyor ve kısa zamanda bir veya birden fazla olabiliyor. Genellikle iki tür veba var; birincisi kötü huylu veba, ki bu durumda iyileşme umudu hiç yoktur; ikincisi iyi huylu veba, bu durumda hasta kırk gün ölüm tehlikesi içinde yaşıyor. İyi huylu vebada şişlik açılıyor ve içindeki çok kötü kokan irin akıtılıyor. Hastanın bu kırk gün içinde sıkı bir diyet uygulaması ve et, balık, yumurta, tereyağ ve zeytinyağı yememesi gerekiyor; bu süre içinde ancak suda kaynatılmış pirinç ve ot başlıca yiyeceği olabiliyor.

"Bir defa bu hastalığa yakalanıp kurtulmak demek, bir daha bu hastalığa yakalanılmayacak demek değildir; öyle örnekler var ki, bu hastalığa on-on iki defa yakalanmış ve sonunda ölmüş insanlar hiç de istisna değil. Hatta bir defa bu hastalığa yakalanan ve kurtulan insan, sağlıklı bir insana oranla hastalığa çok daha kolay yakalanabiliyor; bu gibi insanlar, veba salgını olabileceğini önceden sezebiliyorlar da; bu durumda eski şişlikleri kaşınmaya başlıyor.

"Hastalığa karşı hiçbir ilaç kullanılmıyor; hastalığa yakalanan insana sadece bir ilaç veriliyor ve bu ilaçla, hastalığın bir an önce ortaya çıkması için terlemesi sağlanıyor; eğer veba iyi huylu ise, şişliğin açılması ve sıkı bir diyet uygulaması hastayı kurtarabiliyor. Halk arasında yaygın bir uygulama da, hastanın kendi idrarını içmesi; bu yöntem, hastalıktan korunmak için bir önlem olabiliyor.

"Eğer bu hastalığın Türkiye'de neden bu kadar sık görüldüğü ve kayıp verdirdiği sorulacak olursa; bunun birden fazla cevabı var. En önemlisi, salgının yayılmaması için bir önlem alınmaması; hastalık görülen evler veya mahalleler koruma altına alınmıyor; hastanın eşyaları yakılıp ortadan kaldırılacağı yerde, pazarlarda açıkça satılıyor veya vârisleri tarafından saklanarak bir süre sonra tekrar kullanılıyor; bu defa hastalık tekrar ortaya çıkıyor. Bundan başka Müslümanların, her şey Allah'tandır, insan ne yaparsa yapsın bu kaderi değiştiremez mantığından kaynaklanmaktadır". (Bu hastalığın Türkler arasında bu kadar sık ve etkili olarak görülmesi, 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir'e gelerek bu konuda araştırma yapmış Fransız doktor Bulard tarafından bilimsel olarak açıklanmış ve İzmir'de yaşayan Avrupalıların fazla etkilenmemelerinin, bu hastalığı Avrupa'da yaşamış olmalarından kaynaklandığı; Türklerin ise bu hastalığa karşı direnç geliştiremediği için çok fazla kayıplar verdikleri gerçeğini ortaya koymuştur, İ.P.; bu konu için bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 2, "İzmir'de Veba")

İzmir'in deprem kuşağında yer almasından kaynaklanan ve bugün hâlâ İzmir için önemli bir tehdit oluşturan deprem üzerine Papaz Lüdeke'nin izlenimleri şöyledir: "Deprem de, Türkiye'de vebadan daha az zarar verici bir unsur değildir. İtalya ve Portekiz'de de görülmesine karşın, Türkiye'de çok sıklıkla meydana gelmektedir. Fakat depremin önceden fark edilmesi için birçok etmen vardır; örneğin, açık bir havada güneş kızıl bir renk alıyorsa veya havanın çok ağır ve sıcak olmasının yanı sıra rüzgâr yoksa deprem önceden hissedilebiliyor. Eğer deprem çok şiddetli olacaksa, önceden büyük bir gürültü olmaktadır. Depremler de iki türlü olmaktadır; birincisi, pek zararlı olmayan ve dalgalar halinde meydana gelendir; ikincisi ve zararlı olan ise, toprağı yükseltmektedir. Süresi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bir defa ile yetinmediği ve birkaç defa meydana geldiği bilinmektedir. Deprem

olduğu zamanlarda insandaki yansıması, insanın hayvan gibi davranması şeklinde olmaktadır. Bu da, kutsal kitapta da işaret edildiği üzere dünyanın sonunun ne kadar korkunç olacağına dair bir işarettir".

Papaz Lüdeke, artık kitabında yavaş yavaş İzmir'e geliş amacına yönelik bilgiler vermeye başlamaktadır; konuya bağlı olarak önce İzmir'deki Protestanlığın durumu hakkında bilgi vererek başlar: "Ben İzmir'e gelmeden önce burada yaşayan Protestanların ne kilisesi, ne manastırı, ne de cemaatleri vardı. Benim, İzmir'e gelmeme vesile olan iki kişi, şehre gelişimi herkese duyurdular; üç gün sonra, yani pazar günü ilk ayinimizi bir evde yaptık. Ayinden birkaç gün sonra, ayine katılanların hepsi kilise defterine isimlerini yazdılar ve kendilerini kurulan kilisenin üyesi olarak kabul ettiler. Bu tarihten itibaren ilk üç yıl boyunca tüm kutsal günlerde, soğuk-sıcak, hastalık-sağlık demeden yazın sadece öğleden önce, kışın öğleden sonra da olmak üzere her gün ayin düzenledim. Bu süre içinde bazı nedenlerden dolayı takdis etme ve günah çıkartma törenleri düzenlemedim. İzmir'de küçük bir cemaate sahip olmamıza rağmen, dünyadaki her milletten kardeşimiz vardı. İlk günlerin zorluklarını aştıktan ve biraz rahatladıktan sonra bir evin bir odasını toplantı yeri haline getirdik ve eylül ayında ben oraya taşındım.

"Çocukların eğitimi konusuna gelince; çocukların eğitimini de ben üzerime aldığım için bu konudaki çalışmalar da benim üzerimdeydi. Bu iş çok emek ve sabır isteyen bir işti; çünkü çocukların dillerini ve dinlerini birlikte öğrenmeleri ve aynı zamanda, toplu ayinlere katılabilmeleri için Almanca bilmeleri gerekiyordu; ilk günlerde el-kol hareketleriyle anlaşıyorduk ve ben A-B-C'den başlamak zorunda kaldım. Zamanla ben Yeni-Yunanca, çocuklar Almanca öğrendi. Dil öğrenimini, hesap, yazı, coğrafya ve tarih ile birlikte yürüttük; altı ay kadar sonra çocuklarla birlikte ayin yapabiliyorduk. Aramızda Hollandalı Protestan ailelerden olan yirmi yaş üzeri gençler bile vardı".

Halle'den İzmir'e kilise kurmak için gelen Papaz Lüdeke'nin karşısına çok önemli bir sorun çıkar: mali sorun. Lüdeke İzmir'deki cemaat üyelerinden belli bir yardım gördüğünü yazsa da, bunun yetmediğini de belirtmektedir. Soruna çare bulmak amacıyla Lüdeke İstanbul'a gitmeye karar verir; İstanbul'da bulunan bazı sefirlerden yardım isteyecektir: "Benim yaptığım fedakârlıkları kötüye kullanmayan cemaatimden övgüyle söz etmem gerekir; fakat kısa zamanda da gördüm ki, eğer dışarıdan yardım alamazsak kendi olanaklarımızla ayakta kalmamız pek mümkün değildir. Bu nedenle, Amsterdam'da bulunan ve ülke dışındaki kiliselere kısmi olarak veya bütünüyle yardım eden Protestan Cemaati'ne başvurmayı kararlaştırdım. Fakat bu başvuru, giderlerimizin çokluğu nedeniyle kabul edilmedi. Bu defa Hamburg Hükümeti'ne başvurduk; fakat o sırada sürmekte olan savaş yüzünden isteğimiz Hamburg'ta da kabul edilmedi. Bunun üzerine Danimarka ve İsveç'in İstanbul sefirlerinde şansımızı denedik; her iki sefir de isteğimizi en azından hemen reddetmedi ve yardıma hazır olduklarını açıkladı. Biz de dolaysız olarak Danimarka'ya başvurma cesaretini gösterdik. Bu teklifi de bize o sırada Kopenhag'a gitmekte olan Danimarkalı tüccar Bay M. Munk yapmıştı; biz de yazdığımız mektubu kendisine verdik (Nisan 1761)".

Lüdecke, İstanbul'dan elinin boş dönmesi üzerine bağımsız Danzig şehrine başvurmaya karar verir ve bir mektup yazar. Danzig'de Prof. Wernsdorf'un çabalarıyla İzmir'de kurulmaya çalışılan bu ilk Protestan kilisesinin finansal kaynağı bulunur. Danzig'den gelen mektupta şunlar yazmaktadır: "Üst üste gelen iki mektuptan sonra, İzmir'de kurulmakta olan küçük cemaatimizin güçlenmesi ve yayılması için var olan gücümüzle yardım toplamaya koyulduk. Gönüllerimizi yönlendiren Allah'ın yardımıyla önümüzde birçok olanak ortaya çıktı; şehir meclisinin izniyle bize bir ev verildi ve burada rahatça çalışmamız sağlandı. Herkes böyle kutsal bir davaya katkıda bulunmak için elinden geleni yapıyordu; yapılan yardımlar yalnızca zengin ya da fakir kesimlerden gelmekle kalmıyor; ayrıca, reformistlerden, Mennonistlerden ve hatta Katoliklerden bile yardım edenler oluyordu.

"Fakat bir konuyu özellikle belirtmem gerekiyor; gönderdiğiniz mektuptan, İzmir'de kurulan kilisenin kuruluş aşaması ve varlığını sürdürmesi konusu tam olarak anlaşılmamaktadır. İzmir'in bildiğimiz tarihi de, bizim bu konudaki kuşkularımızı güçlendirmektedir; bu kuşkumuz, örneğin, İS 177 yılında olduğu gibi deprem nedeniyle ya da bir veba salgını yüzünden veya yönetimden kaynaklanan bir sorun sonucu, kurulan Evangelist-Luterci kilisemizin varlığını sürdüremeyeceğine ilişkindir. Bu kuşkuları göz önünde bulundurarak şehir meclisine bir teklifte bulunduk ve topladığımız parayı burada alıkoymayı ve İzmir'deki cemaatimizin ihtiyacı olduğu kadarını yıldan yıla göndermeyi kararlaştırdık. Düşüncemiz herkes tarafından sadece olumlu olarak karşılanmakla kalmadı; dahası, şehirdeki zenginlerden yardımı da gelmesini sağladı. Toplanan para 26.000 Gulden'e ulaşmıştır. Yardım komisyonunun başkanı olarak şehir meclisinden şöyle emir aldım, 1) Bu yılın Paskalya Yortusu'nda İzmir'in Evangelist-Luterci Cemaati'nin papazına ve en yaşlı üyesine 1.000 Gulden gönderilmesi, 2) Geriye kalan 25.000 Gulden'lik sermayeyi burada alıkoyarak 1764 yılı Paskalya Yortusu'nda ve ondan sonraki her yıl 1.000 Gulden bağış olarak gönderilmesi. Fakat her yıl gönderilen paranın, cemaat papazı ve cemaatin en yaşlı üyesi tarafından şahsen alınması ve imzalanması gerekiyor.

Danzig, 17 Ocak 1763

Başkan

D. Jonathan Heller"

Danzig'den gelen ikinci mektupta iki önemli istek vardır: "1) Kilise bünyesinde açılacak okulda

dinimizin vecibelerinin çok iyi bir şekilde öğretilmesi, 2) İzmir'de yeni kurulan bu kilisemizde iyi bir kilise disiplini uygulanması".

İzmir'in tarihi boyunca, kaderinde önemli rol oynayan üç unsurdan (diğer ikisi deprem ve vebadır) birisi olan yangın konusunda şehirdeki kilise ve manastırlar da bu yangınlardan etkilendiği için Papaz Lüdeke şu bilgileri aktarmaktadır: "6 Ağustos 1763 günü çıkan korkunç bir yangın, Frenk Mahallesi'ndeki birkaç ev hariç tüm mahalle yandı, kül oldu; bu acı olay çeşitli kilise ve manastırlara zarar verdiği gibi bize de zarar verdi. Burada yapılan evler Levant'ın diğer şehirlerinde de olduğu gibi çok kolay yangına maruz kalabiliyor. Türklerinse yangın söndürme gibi kurumlardan haberi yok; burada tek yöntem olarak uygulanan yanan evlerin çevresindeki evlerin yıkılması ise, Kadı'nın anlaşılmaz kötü niyetiyle gerçekleşmedi ve bu yüzden zarar çok büyük oldu. Bu olay üzerine mahallede yoğun olarak yaşayan Avrupalılar şehrin çeşitli yerlerine dağıldılar; böylece, hem bu olayı ucuz atlattılar, hem de bir sonraki yılda çıkan veba salgınından etkilenmemiş oldular. Allah, insanın taşıyabileceğinden fazla keder vermiyor. İngilizlerin manastırı yangından pek etkilenmemişti ve İngilizlerin Protestanlara olan özel yakınlıklarından dolayı bizler yeni bir yer edinene kadar kendi manastırlarının kapılarını bize açtılar. Ve böylece üç yıl süreyle İngilizlerin manastırından yararlandık, bu olay da, Protestan ve İngiliz cemaatlerinin nasıl bir Hıristiyanlık kardeşliği içinde olduklarının açık bir göstergesidir".

Bu üç yıllık süre içinde Papaz Lüdeke zor günler yaşar ve İzmir'deki Protestan Cemaati'nin yeni bir kilise sahibi olması için girişimlerde bulunur; bu tarihlerde Hıristiyanlığa büyük destek veren Danimarka Kralı V. Friedrich ölmüş, kiliseler zor duruma düşmüştür. Papaz Lüdeke, tahta yeni çıkan V. Friedrich'in oğluna bir mektup yazar. V. Friedrich'in ölümüyle, onun gönderdiği yıllık 400 Taler'nın kesilmesi İzmir'deki Protestanları zor durumda bırakmıştır. Papaz Lüdeke'nin yazdığı mektuba 1767 yılında Danimarka Kralı VII. Christian'dan olumlu cevap gelir; 400 Taler yardım devam edecektir. Bu tarihten kısa bir sonra da Danimarka ve Danzig'den gelen yardımlarla İzmir'de kurulan Protestan Cemaati'ne yeni papaz ataması yapılmış ve Protestanlık İzmir'de kurumsallaşmıştır.

Gelen yardımlarla tekrar ayağa kalkan cemaat, 24 Aralık 1767 günü yeni kiliselerine taşınır. Danimarka Kralı'nın İzmir Protestan Cemaati'ne atadığı yeni Papaz Christian Bastholm 4 ay süren bir yolculuktan sonra, elinde Danimarka-Norveç Kralı VII. Christian'ın mektubuyla 27 Mart 1768 tarihinde İzmir'e gelir; aynı günlerde veba salgını, şehri tehdit altına almak üzereyken 28 Nisan 1768 günü Papaz Lüdeke İzmir'den ayrılır. ■

Boulogne Eyaleti[1] Reform hareketinin etkisinin[2] altında fazla kalmadı: Söz konusu bölgede Protestanlar daima azınlıkta oldular ve içinde yaşadıkları Katolik dünyası onlara karşı genelde ilgisizdi. Bugün de çok sayıda Boulognelu, Protestan dini hakkında hiçbir şey bilmemektedir.

Bütün bunlara rağmen, Boulogne tarihinden Reform hareketini tecrit edemeyiz. O tarih ile içiçe olan Reform hareketi bazı Boulogneluları cezbetmiş, onlar da inançlarına sadık kalmayı bilmişlerdir.

Reform hareketine söz konusu katılma hiç kuşkusuz samimi idi ve bu nokta üzerinde durmak istiyoruz; çünkü bazı Katolik polemistler, Protestanlığı bölgeye yabancı bir olaymış gibi sunmuşlar ve onu İngiliz ve Hollandalı ajanların Boulogne'a soktuğunu iddia etmişlerdir.

1560'dan itibaren Boulognelu Katolik papazlar, "Boulogne yöresinden gelip geçerken yeni inançları yayan askerleri" ihbar ediyorlardı.[3]

Bir yüzyıl sonra, Nantes Fermanı iptali arifesinde[4], Boulogne piskoposu olan Claude le Tonnelier de Breteuil, İngilizlerin ve Hollandalıların yörede güçlü bir Protestan cemaatinin oluşumuna neden olduklarını iddia ediyordu.

Piskopos, bölgesinde Protestanların bulunmalarından dolayı duyduğu tedirginliği bastıramıyordu ve 1683 tarihli "Muhtıra"sında şunları yazıyordu:

"Bu pislik yuvası (İngilizler ve Hollandalılar) hakiki âyinlere[5] son vermiş ve su içen sürülere hastalık bulaşsın diye kötü ve pis kokan su dolu kuyular kazdırmışlardır..."[6]

Nihayet, peder Lefebvre XIX. yüzyılın sonlarında "Les Huguenots et la Ligue au diocèse de Boulogne" adındaki eserinde[7] yabancı ülkelerden gelen "fesat getiren odaklar" imgesini tekrar kullanıyor ve sözümona "yanlış inancın zehiri"ni taşıdıkları için, onları suçluyordu. Nitekim, şöyle yazıyordu:

"Boulogne Eyaletinde Reform taraftarlarının bulunduğunu gösteren hiçbir öğe yoktur: yalnız protestanlar ile komşuluktan korkulmalıdır..."[8] Görüldüğü gibi, mücedeleci ve ezici bir Katolikliğe bağlı oldukları için, bu yazarlar Protestanları dışlamaya yönelik böyle yazılara asırlar boyunca devam ettiler.

Biz, böyle kavgalara karışmak istemiyoruz[9], fakat Boulogne Eyaletinde XVI-XVII. yüzyıllarda yaşayan ve sonra da XIX. yüzyılın ikinci yarısında tekrar türeyen bu Protestan gruplarının hakkını yememekten yanayız. Bu makalede de Boulogne Eyaletinde Protestanlık üzerine tam ve eksiksiz bir etüd yapmamız söz konusu değil; yalnız Reformun bölgenin bazı yerlerini ötekilere nazaran neden daha fazla etkilediğini tahlil etmeye çalışacağız.[10]

I) BOULOGNE EYALETİNDE XVI-XVII. YÜZYILLARDA PROTESTAN KİLİSESİNİN ERKEN OLUŞUMU VE DEVAMI.

Boulogne Eyaletinde, XVI. asrın yarısından itibaren bir protestan cemaatinin varoluşundan tartışmasız belgeler sayesinde haberdarız. Büyük bir olasılıkla, 1560 yıllarının başlangıcından beri Bo-

(XVI. YÜZYILIN YARISINDAN XX. YÜZYILIN BAŞLANGICINA KADAR)

BOULOGNE EYALETİNDE PROTESTANLIK-I

ALAIN JOBLIN

ÇEVİREN: NURCAN MATTEİ-JEAN-LOUİS MATTEİ

ulogne Eyaletinde düzenli protestan bir cemaat bulunuyordu.

Reform hareketi, Boulogne'da eski bir olaydır ve Nantes Fermanı'nın iptaline kadar (1685) etkisini sürdürmüştür.

A) BOULOGNELU PROTESTANLAR

Maalesef oldukça seyrek kaynaklar, Reform hareketine çok erken katılan Boulogneluların adlarını vermektedir.

Takip ve işkencelerden kaçan Fransız Protestanlarının adlarını içeren "Cenevre şehri sakinlerinin kitabı"[11] diye adlandırılan defter, 1550 yıllarının sonlarında Cenevre'ye iltica eden yaklaşık on Boulognelu'nun adlarını bize gösteriyor ve "Boulogne Eyaletinde bulunan Boulogne" ve "Boulogne ülkesinden" geldiklerini teyit ediyor. Boulogne'a ait başka kaynaklar da, bu olayı daha iyi irdelemeye yardımcı olmaktadır.

"Boulogne Belediyesi karar defteri" olan "Yeşil Kitap"tan[12], Belediye Meclisi üyelerinin bir misyonerin gelişini haber verdiklerini öğreniyoruz.

Bu olay, 3 Aralık 1561'de olmuştu. Söz konusu misyoner, "Bir çocuk vaftiz etmek için" geliyordu. "Vaftiz töreni, Boulogne hazinedarının yardımcısı olan Jacques Pascal'ın evinde..." icra olunacaktı. 1559'da Cenevre'de iltica eden Antoine Pascal'la söz konusu Jacques Pascal'in akraba olduğu savı gerçekdışı değildir.

1553'te Therouanne'ı terk ettikten sonra, aynı 1561 yılında Boulogne'a yerleşen "Katolik Papazları Yüksek Konseyi", "chanoine" ünvanını taşıyan[13] Jean le Porc adında bir papazı yakalattı ve sözkonusu adam, yanlış inançları yaydığı için, Reims'e götürüldü. Sapkın mezhepli olarak, orada bir mahkemenin önüne çıktı ve idam cezasına mahkûm edildi.[14]

5 Ocak 1563'te, Belediye üyeleri, şehrin avukatı olan Fursy de la Planche'a karşı tekrar girişimde bulundular ve "yeni dine göre ortaklaşa dua etmek için" Vergi Denetçisi Pierre le Sueur'ün evinde toplanan Protestanlar'la ilişkisini kesmesini emrettiler. Büyük bir ihtimalle, Pierre le Sueur'ün evi, tıpkı Jacques Pascal'ınkinin gibi, Boulognelu yüksek görevlilerin oturma yeri olan yukarı şehirde bulunuyordu.[15]

Mart 1563'te, yani iki ay sonra, Belediye, Pierre Lucyen adında bir kişinin ölümünün sonucu olarak, Protestanlara ait şehir dışı bir mezarlığın açılmasına karar veriyordu.[16]

Nihayet, 20 Haziran 1564'te aşağı şehirde bulunan Saint-Nicolas kilisesinin papazı, "Sapkın mezhepli Protestanların tarzında vaftiz edilmiş" Etienne Legrand'nın kızını tekrar vaftiz ediyordu.

Bu gibi örnekler, çeşitli ortamlardan gelen yöresel Boulognelu bir Protestan cemaatinin varoluşuna bir işaret teşkil etmektedir. Calvinciliğin taraftarlarının şehir dışında da bulunduğu kesindir. Boulogne'un güneyinde oturduklarına dair birkaç ipucumuz var. Samer manastırının Başpapazı[17] Antoine d'Estrées 21 Nisan 1565'te Paris Parlamentosuna bazı köylüleri şikâyet etti. Nitekim, çok sayıda köylü, Katolik Kilisesine vergi ödememek için Reform hareketine katıldıklarını iddia ediyorlardı. "Bénédictin" tarikatına bağlı olan Samer manastırı, bir düzine yerden dini vergiler toplamaktaydı. Bu yerler arasında XVII. asırda Protestan etkisinin altına giren ve Samer manastırına bağlı iki köy, Tingry ve Verlincthun vardı.

Şu olayı okurlarımızın dikkatine sunalım: 1559'da Cenevre'ye iltica eden ve "Jehan de Neufchasteau (Neufchâtel) en Boulonois" lâkabını taşıyan Jahan Petit bu köylere yakın bir yerde dünyaya gelmişti. O yüzden, tahmin edebiliriz ki, henüz o devirde küçük bir Protestan cemaati Boulogne'un güneyinde oluşmuştu.

Zaten, başka Protestan grupları inkişaf etmişlerdi; Örneğin, Saint-Etienne au Mont. Nitekim, orada Calvin'in fikirlerine daima sadık kalan ve Nantes Fermanı İptali'nden sonra bile inancını kaybetmeyen, Haffrengue ailesi yaşıyordu.

Conserverie'de toprak sahibi olan Mathieu Haffrengue, Catherine Roussel ile evlendiği için Reform hareketine katılan bu ailenin ilk kişisi idi ve diğer mensuplarını o yöne itmişti. Oğulları, Jehan, Lamiable ailesinden gelen, Montreuil[18] kökenli ve başka bir Protestan ailesine bağlı olan Jeanne Marechal ile evlenecekti.

1560'larda, Robert Lamiable, orman ve panayır vergilerini tahsil ediyordu ve aynı zamanda da Montreuil'de Kralın Savcısının yardımcısı idi. Lamiable ailesinin mensupları olan bazı kadınlar ondan sonra Boulogne protestanları ile evlenecekti.

Senlecque ailesi de, Boulognelu Protestan cemaatinde önemli bir yer tutacaktı. Jacques ve Pierre Senlecque, 1544'e yakın bir tarihte Paris'e yerleşmiş ve ünlü bir müzisyen olan Calvinci Jacques Senlecque'in akrabalarıydı. Pierre Senlecque, Clenleu'de oturuyordu ve orada da 1575'te kumaş satıcısı mesleğini edinmiş Nicolas Lefebvre isminde bir kimse yaşamaktaydı. Nicolas Lefebvre Calvinci idi.

Bu gibi örnekler, az olsalar bile, her şeye rağmen Reform hareketine bağlı kalan yerleri gösteriyor. Neufchâtel, Clenleu, Saint-Etienne au Mont ve tabii Boulogne isimlerini hafızamızda tutalım. Fakat başka yerler de vardı. O yüzden, bunları saptamak için Protestan mensupları olan Boulognelu soylu kişilere bir göz atalım.

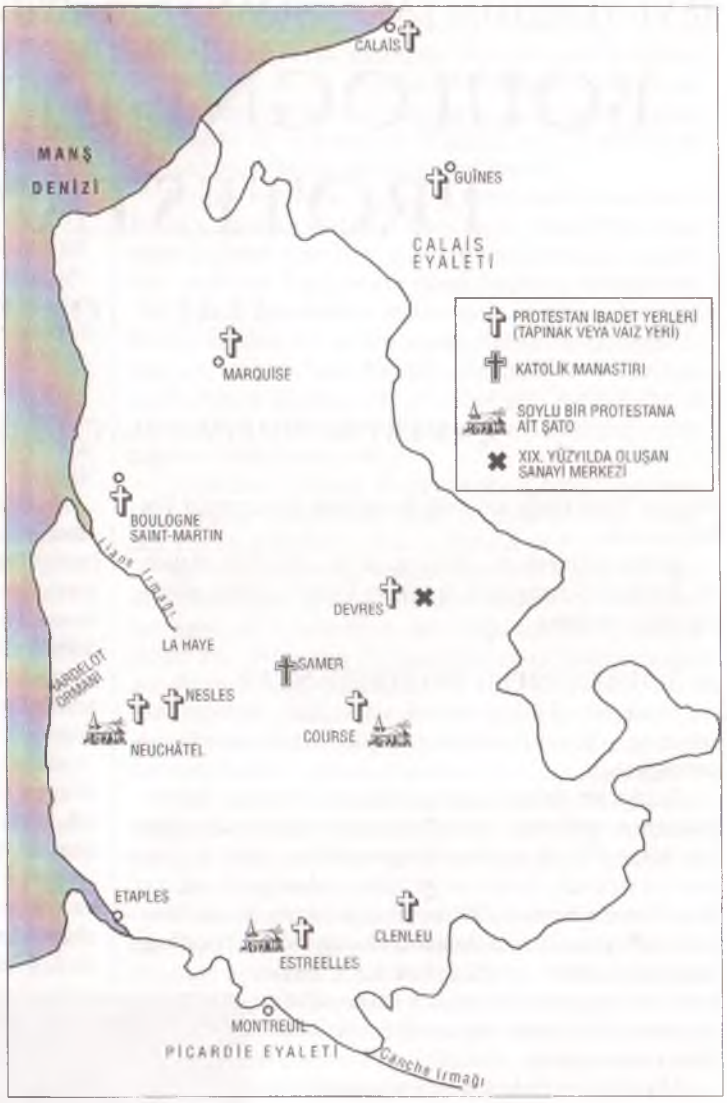

Aynı yılda Blois'da toplanacak olan "Etats généraux"yu[19] hazırlamak için 26 Eylül 1576'da soylu sınıfının temsilcileri Boulogne'da bir araya geldiler. Hepsi de belirli bir köy veya kasabadan geliyordu. Söz konusu soylular arasında Protestanlar da vardı.

Meselâ: Guillaume d'Ostove
Charles de Wavrans
Claude de Louvigny
Claude Willecot.

Boulogne Eyaletinde yaşayan soylu Protestanların isimleri çoktur. Hepsini vermeyeceğiz, fakat bu kayıtların bize yörenin "Protestan coğrafyası" hakkında değerli veriler aktardıklarını belirtelim.

Beş önemli merkez gözümüzün önünde beliriyor:

1) Boulogne ve civarında: Saint-Martin[20], Wimille[21], Saint-Etienne au Mont.

2) Boulogne'un güneyinde: Neufchâtel, Nesles, Verlincthun, Tingry, Samer.

3) Daha güneyde: Etaples[22]

4) Doğu Batıda: Clenleu, Sanlecques.

5) Kuzeyde: Marquise.

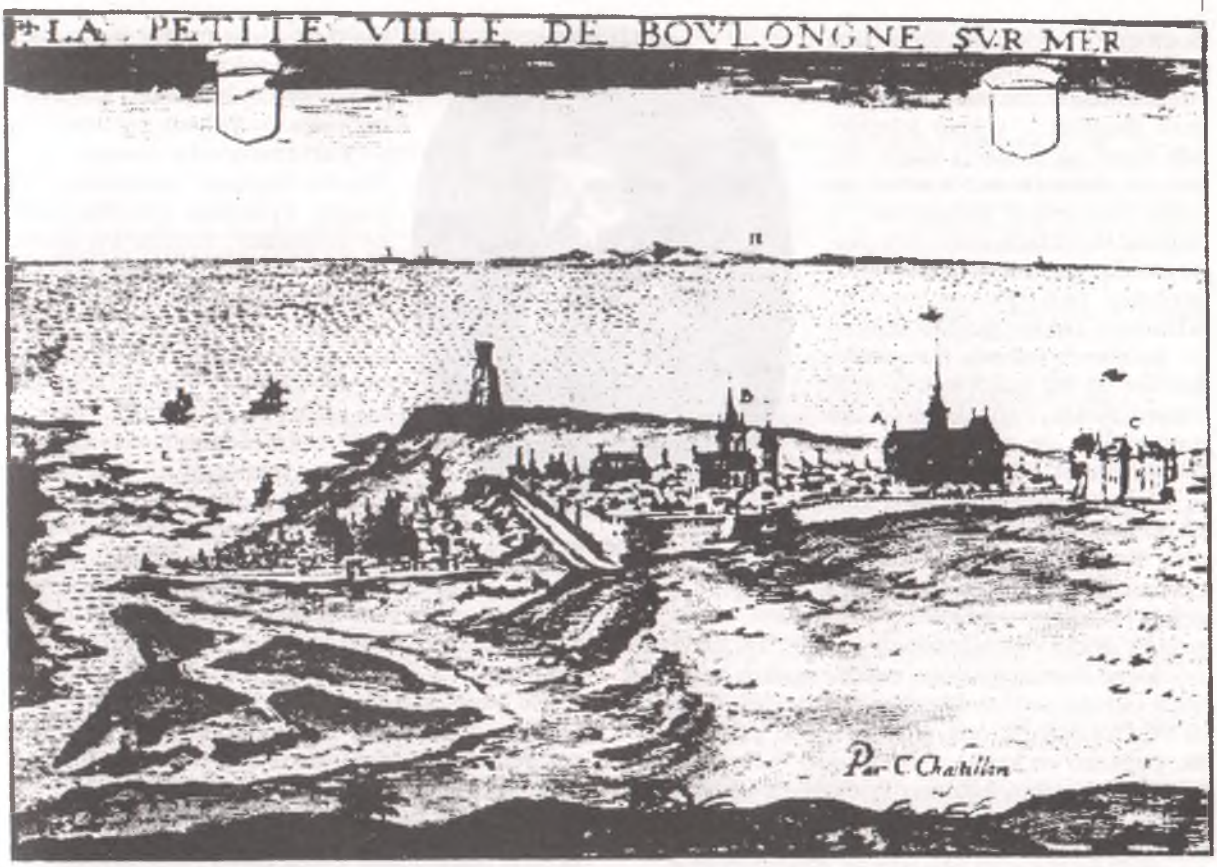

Chastillon'a ait bir gravürde Boulogne.

Bu vesileyle, 1590 yıllarında, Ligue Savaşları esnasında[23], Canterbury ve Londra'ya iltica etmiş ve Wimille, Samer, "Saint-Etienne en Boulonnois"dan gelen otuza yakın Protestana rastlıyoruz.[24] Daha sonra, Nantes Fermanının iptali'nin devri geldiği zaman, bu köylerin "İyi Katoliklik defterleri" Katolikliğe yeniden katılan şahısların isimlerini bize aktaracaktır (1685'ten sonra).

Söz konusu şahıslar inançlarını inkâr etmek zorunda kalmışlardı. Bu beş önemli merkezin tüm nüfusuna göre, Protestanların oranı, sadece yüzde bire varan Boulogne şehrininkini iki veya üç defa aşıyordu. Nitekim, o zamanlarda yani 1560'lı yıllarda 37.000 Boulognelu varken 350-400 Protestan vardı.[25]

B) REFORM HAREKETİNE KATILMALAR

Çok eski devirlere baktığımız zaman, bu katılmaların nedenini daha güç anlarız. O yüzden vak'aların çoğunluğunda temkinli varsayımlara başvurmamız lâzımdır.

Bazen yeni dinin misyonerlerinin faaliyetinin izlerini tahmin edebiliriz. Bazı yazarlara göre, 1555'te Nepveu isminde bir kimse, Nicolas Durand de Villegagnon'un Brezilya'ya yönelik sömürge seferine katılmadan önce Boulogne Eyaletindeki halkı yeni dine çekmeye çalışmıştı. Fakat kaynaklarımız o konuda genelde ayrıntı vermiyor ve olaya şüpheli bir gözle bakmak zorundayız. Bununla beraber, gördüğümüz gibi, Boulogne'da 1561 senesinde bir vaizin mevcudiyetini kaydettik. Ve, iki yıl sonra, bölgeyi gezmeye başlayan Jean Auber meydana çıkmıştı. Eyalette önemli bir rol oynayacak olan bu pastör'ün hüviyeti hakkında birkaç ayrıntı daha vereceğiz.

Öte yandan, bazı gayri-dinî şahısların tesiri de çok önemli olmuştu. Nitekim, Ağustos 1551'de II. Henri tarafından[26] "Sénéchal du Boulonnais" olarak tayin edilmiş ve Doudeauville Baronu olan Jean d'Estrées'ye rastlıyoruz. Bu ılımlı Protestan, 25 yıllık bir süre içinde, Boulogne soylularına hükmederek, söz konusu görevini yerine getirdi.

1559'dan 1568'e kadar Boulogne Protestan Muhafızı olan Louis Lannois de Morvilliers'nin tesiri daha mühim olacaktı. Lannois'nin çok sayıda Protestan askerine şehrin kapılarını açtığını biliyoruz. Bu Protestanlığın koyu taraftarı Eylül 1562'de "Picardie Eyaletindeki karışık siyasal durum yüzünden birkaç soylu Protestan"ı kabul etmiştir.[27] Üstelik, Louis Lannois de Morvilliers, İspanya kralına karşı başkaldıran Felemenk askerlerinin Boulogne'dan geçişini kolaylaştırmıştı.[28] Reform hareketine katılmış olan bu Felemenkler İngiltere'ye iltica etmek için Boulogne limanını kullandılar; aynı şekilde de askerleri kentte kabul ediyorlar ve ondan sonra Hollanda'ya gönderiyorlardı.

Onun içindir ki, Haziran 1567'de 4-5 pastörün

Boulogne'a neden geldiğini daha iyi anlıyoruz. Onların arasında: "ung ministre boyteuls nommé Jean Mughiel..." ("Jean Mughiel adlı topal bir pastör") vardı. Büyük bir ihtimalle söz konusu şahıslar faaliyetsiz kalmadılar ve durumdan istifade edip dinî propaganda yapmaya başladılar. Şüphesiz, bazı Boulognelular bu adamlarla ilişkiye girdiler. Estienne Le Bancq adında bir amele, kendisi ve kız kardeşi terk edildikten sonra, "söz konusu din mensupları ile sık sık beraber bulunduğunu" itiraf etti.

Calvin

Muhafız alayına komuta eden ve Reform hareketine katılmış olan Bertrand Brillat adında bir çavuş, 1567 senesinde meydana gelen Protestan askerlerce tertip edilmiş şiddet eylemlerine de katıldı. "Bu olaylarda Boulogne Katedrali talan edildi, mucize yaratmak gücü olduğu sanılan Meryem Ana heykeli[29] kaçırıldı ve Protestanlar onu tahrip etmeye çalıştı. Üstelik, papazlar ve keşişler tartaklandı."[30] Bu devirden itibaren Protestan askerleri Boulogne'a yerleşti. Fakat bu "yeni dinin paralı askerleri" Reform hareketine bazı katılmaların nedeni olmuşlar mıydı? Mümkündür, tabii; fakat tesirlerini fazla abartmamak gerekiyor. Unutmamalı ki o devirde asker kırsal kesimlerde köylüleri korkutuyordu; çünkü "asker" sözcüğü talan ve şiddetle eşanlamlı idi. Öte yandan, ona ev vermek şarttı. Askerlerin tecrit edilişi onların dinî faaliyetini engelledi, üstelik, yabancı ve farklı bir dinden idiler.

Ne olursa olsun, bir asır boyunca Boulogne'daki Protestan askerlerinin mevcudiyeti Protestan Kilisesinin günlük hayatını canlandırdı. Mesela: "Boulogne'da bulunan M. Samson'un alayında İsviçreli bir asker" olan Daniel Robert, 29 Ekim 1684'te soydaşı Jeanne Gautier ile evlendi ve Samer kökenli Madeleine Sagot ilk çocuklarının vaftiz anası oldu. 12 Mart 1684'te Marquise'e yakın bir yerde oturan De Romagnacq'ın kızı Esther de Chalan "De Senlis'in alayında kaptan olan Marc-Aurèle Piatte ile evlendi.[31]

Hülasa, eyaletten geçen misyonerler veya Boulogne garnizonundaki Protestan askerleri olsunlar, Boulogne eyaletinde Reform fikirlerini yayan adamları iyi saptayamıyoruz. Zaten, o konudaki belgeler çok az olduğundan, bize göre, bu araştırma neredeyse imkânsızdır.

Bazı Boulognelulaların Katolikliği terk etme nedenlerini araştırmak daha yerinde olacak, sanırız. Daha yukarıda, ilk Protestan Boulogneluların arasında subay ve yüksek adalet memurlarının mevcudiyetinden bahsetmiştik. Bu varlık, sayıları azmakla birlikte yıllar boyunca devam edecekti. Mesela, daha önce söz ettiğimiz Vergi Denetçisi olan Le Sueur'ün yeğeni Guillaume Le Sueur, 1582'den 1595'e kadar asteğmen rütbesiyle, Orman Denetçisi olmuştur.

Parlamentoda avukat olan Charles Regnard, aralarında "Boulogne Eyaletinin Töreleri Üzerine Açıklama" adında bir eserin de bulunduğu Boulogne tarihi konularında birkaç kitap yazmıştır. Oğlu, Boulogne Eyaletinin son pastörü oldu. Fakat, Katolik meslektaşlarınca dışlandıkları için bu subay ve avukatların sayısı sınırlı kaldı. Nitekim, 29 Ağustos 1631'de Boulogne-sur-Mer subayları Calais'li meslektaşlarına şunları söylediler: "Çok dürüst ve soylu olmalarına rağmen, sözümona Reforme (İslah) edilmiş Din mensuplarını hiç bir zaman toplantılarımıza kabul etmedik. Onları Burjuva bile saymıyoruz."

Bu yazı, dışlanmanın kurbanı olan bazı Protestan ileri gelenlerinin Reform hareketine katılmasının nedenlerini "a contrario" açıklıyor. Reform hareketine katıldıkları zaman, Le Sueur, Pascal, Ducrocq (Etaples'de oturan bir noter), Candeau (Tuz Denetçisi) ve başka subaylar, hiyerarşik ve oligarşik bir topluma karşı belirli bir bağımsızlık vurgulamaya çalıştılar. Söz konusu topluluk için Katolik yüksek toplumuna girmek çok zordu. İlk aşamada Reform hareketi, eski topluma paralel olarak yeni bir toplum içinde yepyeni bir kalburüstü takımın yükselmesini sağlayabiliyordu.[32]

Reform partisini seçen tüccar, zanaatkâr ve başka mesleklerin mensupları için de aynı şey geçerliydi.[33] Soylular sınıfının Reform hareketine katılması da, bizi belirli problemlerle karşı karşıya bırakıyor. Şüphesiz, karizmatik önderlerle tanışmaları söz konusu katılmanın bazı sebeplerini açıklamaktadır. Nitekim, 1550'lerde Boulogne Muhafızı olan Antoine de Monchy, İskoçyalı vaiz ve reformcu John Knox'u Dieppe'te dinledikten sonra Reform'a katılmıştı. Fakat sosyal ve hiyerarşik bağlar daha etkileyici bir rol oynamıştır; çünkü bazı soylular daha güçlü bir derebeyinin emrinde idiler. Mesela, Augustin Guiselin, bahsettiğimiz Antoine de Monchy'nin madunuydu. Kralın subaylarındandı.[34] Louis de Waldecart, Morvilliers Muhafızının yardımcısı oldu ve her ikisi de Prens de Conde'nin emrinde savaştı. Evlenmeler de Reform'a katılma sebepleri arasındadır. Örneğin, Charles de Wavrans, protestan Jacqueline du Tertre ile evlenmesi nedeniyle dinini değiştirmiştir. Sırasıyla, kızları Judith[35], kocası olan Charles de Levrien'in din değiştirmesine sebeb oldu. Din değiştirme şekli ne olursa olsun, Protestan soylu sınıfı derebeylik ve din düzenlerinde tesirini hissettirecekti. Reform'a katılmasıyla, soylu kişi kendisine bağlı köylülerin bir

kısmını da yanına alıyor ve böylelikle bazı yerlerde Protestanlığın yerleşmesini pekiştiriyordu. Soylunun şatosunda bir ibadet yerinin açılması da bu yerleşmenin gücünü arttırmaktaydı.

(Devamı gelecek sayıda)

NOTLAR

1- Fransa'nın Kuzeybatısında bulunan Boulogne limanı, antik çağda Britanya'yı istila etmek için Julius Caesar tarafından kullanılmıştı (M.Ö. 55'te).
İmparator Caligula, Britanya karşısında gravürümüzde bulunan bir fener inşa ettirmişti (M.S. 40'ta) Bu fener, günümüze varamadı. fakat XVII. yüzyılda hâlâ mevcuttu. Yüksek sehirde bulunan, etrafları surlar ile çevrilmiş şato, katedral ve saat kulesi günümüzde ayakta kalan dikkate şayan yerlerdir. Soylu Protestanlar bu yukarı şehirde oturuyorlardı. Surların dışında olan aşağı mahalleler daha halk tipi bir nitelik taşıyorlardı. Bazen Şatoda Protestanlar hapsediliyorlardı.

2- Alman Martin Luther, (1520'lerde), Reform Hareketine önayak oldu. Almanya'da nüfuzu çok mühimdir. Jean Calvin (1509-1564) "Üssü" olan Cenevre'den bu yeni inançları Fransa'ya yaydı. "Protestan" kelimesinin "proteste (itiraz) eden kimse" ile ilgisi rastlantıdır. "Protester de sa foi" (İnancını ifade etmek) anlamına gelir. Protestanlar, korkmadan, yeni inançlarını dile getiriyorlardı. (Bu vesileyle, tabiî ki eski inançlarını protesto ediyorlardı!). Katolik dininde ki yolsuzluklar, Cennete girmek için Papa tarafından verilen imtiyazlar (Les Indulgences), bazı papazların kötü davranışları, Reform'a yol açmıştır.
Sayın Türk okurlarımıza, Protestanlığın ve İslâmın bazı ortak noktaları olduğunu söylemeliyiz. Mesela, Protestan tapınaklarında hiç bir tasvir (tablo veya heykel) bulunmaz. Protestan tapınağı boş bir alandır. O nedenle, azizelerin ve azizelerin heykellerini kırma hevesleri, hiç şaşırtıcı değildir. Şunu da ilâve edelim: Protestanlarda Müslümanlardaki gibi, prensip olarak, ruhban sınıfı yoktur. Fakat, bu ilke, gerçekte, teorik kalmaktadır. Reform dininde "günah çıkarma olayı" da yoktur. Protestan mümini Tanrı ile başbaşadır. Tanrı, pastörüne günahları affetmek yeteneğini vermemiştir. Ve sonuç olarak, Papa da diğer insanlar gibi bir insandır. Anlaşılan, bütün bu reformlar yolsuzluklara karşı savaşmak için oluşmuşlardır. Fakat, az bir zaman zarfında, radikal bir nitelik kazanmışlardır. Bu durumda (Hıristiyan müminleri için bile!) anlaşılması güç diğer farklardan söz etmemiz yersizdir. Kesin olan şudur: Protestanlar için de İsa Tanrı'nın oğlu olarak kalmıştır. Fakat Protestanlarda İncil'den çok Tevrat'a (Eski Ahid'e) başvurulur. Tevrat, Yahudilere verilen Tanrı'nın sözüdür, İncil (Yeni Ahid) ise, İsa'nın sevaplarını ve mucizelerini anlatıyor. Bu iki öğe, "Bible" denilen Kutsal Kitabı oluşturmaktadır. Bible, Yunanca Biblion'dan gelir ve "Kitap" demektir.

3- Boulogne Belediye Kütüphanesi "Cahiers da doléances du culerge boulonnais" E. Deseille, bu dokümanın bir kopyasını yapmıştır. Tıpkı 1789'daki gibi, 1560'da Boulogne Eyaleti Papazları şikâyetlerini (doléances) bir deftere yazmışlardı.

4- 1598'de IV. Henri tarafından imzalanan Nantes Fermanı Din Savaşlarına son veriyordu. Uzun bir mücadeleden sonra, kendisi aslen Protestan olan IV. Henri din değiştirmiş ve Katolik olmuştu. Fransa'nın Katolik çoğunluğu Kral'ın yasallığını kabul etmek için bunu bekliyordu zaten. IV. Henri'nin torunu olan XIV. Louis, büyükbabası gibi hoşgörülü olmadı. Nantes Fermanı'nın İptali Fontainebleau şatosunda imzalandı (1685). Bu, maalesef, büyük bir siyasal hata idi. Çünkü Fransa'yı terk eden Protestanlar gittikleri ülkeleri ihya ettiler. Onun içindir ki, Almanlarda ve beyaz Güney Afrikalılarda beyaz Fransız isimlerine rastlanmaktadır. Din değiştirmek istemeyen Protestanlar hapsediliyor veya kürek çekmeye mahkûm ediliyorlardı. Kadırgalarda zaten Türklerin kaderini paylaşıyorlardı. (O konuda Tarih ve Toplum'da çıkan "Koyu Hıristiyan Kralın Türk Kürekçileri" adında makalemize başvurabilirsiniz. 101. sayı) (J.L.M.)

5- "Les Veritables Sacrifices". Burada Katolik ayinleri söz konusudur. Protestan kuddası, tabiî, farklı idi.

6- "Kilisemizin sapkınlarının din değiştirmesi üzerinde bir muhtıra "18 Mayıs 1683.
C. Landrin tarafından aktarılmıştır (Tablettes du Calaisis. Calais 1888). 1672'den 1679'a kadar Fransa Krallığı Protestan ülkeleri olan İngiltere ve Hollanda'ya karşı savaşmıştı. Ondan sonra da, Augsburg Birliği Savaşında. İngilizler, gemilerinden bir bombardıman sonucu olarak, Normandiya'da bulunan Dieppe kentini ateşe verdiler (1694). İngiliz ve Hollandalı askerler kuyuları zehirlemekle suçlanıyorlardı.

7- "Boulogne Piskoposluğunda Protestanlar ve Lig". "La Ligue", koyu Katolik bir örgüt idi. Protestanlara karşı savaşmaktan başka, Fransa kralını bile tehdit ediyordu. İspanya ile ittifak kurdu. "Huguenots", Protestanlara verilen addı. Almanca "Eidgenossan" (Müttefikler)'den geldiği sanılıyor.

8- Aynı kitaptan: F. Lefebvre, Les Huguenots et la Ligue au diocèse de Boulogne, Boulogne-sur-Mer, 1855, 225-226. sayfalar.

9- Dostumuz Alain Joblin, doğuştan Katolik olmasına rağmen, agnostiktir. O yüzden, taraflsızlığı kesindir (J.L.M.)

10- Doktora tezimde ("Boulogne Eyaletinde Reform, Karşı Reform ve Katolik Düzeltimi: 1550-1713 Lille 1989, 529 s.) söz konusu etüdü yapmaya çalıştım (Alain Joblin).

11- P.-F Geisendorf, "Cenevre Sâkinlerinin Kitabı" 1549-1560. Geneve, Droz, 1957. 1. cilt.

12- Boulogne Belediye Arşivleri. 1013 numaralı el yazması, Livre Verd (Vert) (Yeşil Kitap).

13- Bir "chanoine", yüksek sorumlulukları olan bir papazdı. M. Naert, "XVII. asırda Calais Eyaletindeki Protestanlar", D.E.S. Lille 1913, 11. sayfa.

14- Din adamı olduğundan, ölüm cezası kaçınılmazdı.

15- Yukarı şehirden daha önce bahsettik, hatırlatalım ki soylular ve zengin burjuvalar orada oturuyorlardı.

16, Protestan mezarlıkları şehrin içine kabul edilmiyordu.

17- Dinî vergi "dîme" (âşâr) adını taşıyordu çünkü, başlangıçta, köylü tarafından kiliseye, gelirinin onda biri veriliyordu (Latinceden "demicus", onuncu).

18- Sayın okurlarımız hatırlayacak ki, Victor Hugo'nun Sefiller adındaki kitabında, Jean Valjan Montreuil-sur-Mer'in Belediye reisi olmuştu.

19- Bilindiği gibi, Fransa Kralı, "Etats Generaux"nun açılmasına karar veriyordu. Bu, Fransa'nın vekillerinin meclisi idi. Genelde, Fransa Kralı yeni vergiler koymak için söz konusu meclisi toplantıya çağırıyordu... 1789'da XVI. Louis farklı davranmadı, fakat bu sefer Fransız ihtilali "Etats Generaux"dan çıktı.

20- Saint-Martin, Boulogne'un doğusunda bulunan bir varoştu. Sakinleri genelde fakirdi. Bugün de aynı şey geçerlidir.

21- Wimille, Boulogne'un kuzeyinde denize nispeten yakın bir köydür.

22- Etaples bir balıkçı kasabasıdır.

23- "Les Huguenots et la Ligve av diocese de Boulogne"

24- "The registers of Wallons or stranger's Church in Canterbury." Huguenot Society of London 1894, IV. cilt.

25- Janine Garrisson-Estebe o devirde (1560-1570) Protestan oranının %10 olduğunu sanıyor. Alain Joblin ise %5 oranını veriyor. Her neyse, Fransa'nın güney-batısı Protestanlığın kalesi gibi olmuştu.

26- II. Henri, I. François'nin oğlu idi. Protestanlara karşı daha ılımlı bir politika yürüttü.

27- Bu Protestanlar 50 kişi idiler.

28- Hollanda ve gelecekteki Belçika, koyu Katolik bir ülke olan İspanya'ya aitti. Fransa, Habsburg hanedanına karşı acımasız bir mücadele yürütmek zorunda idi. O yüzden Felemenk Protestanlarına yardım ediyordu...

29- Rivayete göre, Meryem Ana heykeli bir kayıkla mucizevi bir şekilde Boulogne'a gelmişti. Ortaçağda, Boulogne önemli bir hac merkezi oldu. Fakat, Din Savaşları esnasında, Protestanlar söz konusu heykeli bir kuyunun dibine atmıştı. Nihayet, heykel ihtilalde tahrip edildi.

30- Protestanlar, ibret olsun diye, papazlara ve rahiplere saldırıyorlardı. Nitekim, onlara göre, halkı "kötü yola düşürdükleri" için ötekilere nazaran daha suçluydular.

31- "Registers of the Church at Guînes, 1668-1685." Huguneot Society of London.

32- Janine Garrisson-Estebe: "L'homme protestant" Paris, 1980, 11. sayfa.

33- Örneğin, Thomas Badde kumaş toptancısı, Jehan Herdoult Clenleu da kumaş imalatçısı idi.

34- Archer des Ordonnances du Roi.

35- Protestanlar, Tevrat'ı ilham kaynağı alarak çocuklarına o kitapta bulunan adları veriyorlardı. Judith, kaptan Holophernos'u öldürmüş, böylece Yahudileri kurtarmıştı. Abraham (İbrahim)da, erkekler için yaygın bir addı.

ALMANYA'DA TÜRKOLOJİ

PROF. DR. FUAT BOZKURT

Geleneksel Türkolojinin anayurdu Almanya sayılır. Alman bilimadamlarının Doğu'ya ve özellikle Osmanlı yönetimindeki ülkelere ilgisi 16. yy'a dek uzanır. Basılmış ilk Türkçe dilbilgisi kitabını 1612 yılında Alman Mesiger Latince olarak yazmıştır. Bu dönemdeki çalışmaların temelinde daha çok bilimsel ilgi yatar. Sonraları politik ve ekonomik çıkarlar ön plana geçer. Amaç ne olursa olsun, Alman Türkologları Türkolojinin konularını köklü biçimde ele alırlar. Bilinmeyen birçok tarihsel gerçekler, tanınmayan kültürler onların sayesinde ortaya çıkar.

19. yy'da Türkiye'ye gelen kimi Alman diplomat ve askeri uzmanların anıları Alman kamuoyunda, Türkiye'ye ve Doğu'ya ilgiyi artırmıştır. Gerçekte bu dönemde Alman sömürgecilik düşlerinin Doğu üzerinde yoğunlaştığı evredir. Çünkü Almanya birliğini 1871'de tamamlamıştı. Güçlü bir Avrupa devleti olarak sömürgeci Avrupa devletleri arasında yerini geç almıştı. 1870-71 savaşında Fransa'yı bozguna uğrattı. Abdülhamit döneminden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyucusu gözükmeye başladı. Ama 1911-12'de İtalyanlar Trablus'a saldırdıklarında, İtalya'ya en küçük ses çıkarmadı. Ama Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi giderek artıyordu. Bu topraklarda birtakım çıkar düşleri kuruyordu. Sözgelimi, Bağdat hattı üzerinden Irak'a, Kuveyt'e ve sonuçta Hindistan yoluna uzanmayı hesaplıyordu. Oysa İngiltere 1854'te Hindistan egemenliğini tamamlamıştı. 1907'de İran, Rusya ile İngiltere arasında ikiye bölünmüştü. İki etkinlik alanı oluşmuştu. Aynı yıl İngiltere ile Rusya, Hindistan sınırları üzerinde de anlaşmışlardı. Afganistan, İngiliz etkinlik alanı sayılacaktı. Himalayalar'da yansız bölge bulunacak, İngilizler ile Ruslar bu sınıra karışmayacaklardı. Bütün bu tarihsel konumda Almanya yine yanlış ata oynamıştı. Bir türlü başaramayacağı sömürgecilik oyunları arasında 1. Dünya Savaşı'na girecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nu da kendi yanında savaşa sürükleyecekti.

Böyle bir ortamda Türkoloji de boş durmuyordu. 1845'te Leipzig'de Alman Doğuülkeleri Kurumu (*Deutsche Morgenlandische Gesellschaft*) oluşturuldu. Kurumun süresiz bilimsel yayın organı değerli yazıları ile Doğu ülkelerine yöneliyordu. Eski Önasya uygarlıkları, dil, edebiyat, tarih incelemeleri ağırlık kazanıyordu. 1887'de Berlin, 1908'de Hamburg'da Doğubilim seminerleri açılıyordu. Dünyanın en eski yasalarından biri olan, istem ve sunu (arz ve talep) Türkoloji alanında ortaya çıkıyordu. Zaten Türkolojinin kurucusu da Alman kökenli biriydi. Türkoloji incelemeleri ilk Almanya'da düzenli biçimde başlamıştı.

WİLHELM RADLOFF (1837 BERLİN-1918, PETERSBURG)

Berlin Üniversitesi'ni bitirdi. Burada İbrani, Arap, Türk, Mançu ve Çin dilleri ile ilgilendi. 1858'de Jena Üniversitesi'ne sunduğu "Asya Halklarında Dinin Etkisi" adlı tez ile felsefe doktoru oldu. Bu arada Rusça öğrenmeye başlamıştı. 22 yaşında Rusların hizmetine girdi. Batı Sibirya Türkleri arasında dil, halkbilim ve etnografya gereçleri topladı. Orhun anıtlarının bulunması üzerine bunlar üzerine inceleme kuruluna başkanlık yaptı. Orhun anıtları atlasının yayınlanmasını sağladı. Türk halkları arasına sayısız bilimsel araştırma gezileri düzeledi. Eski Uygur metinleri üzerinde çalıştı. 1838-1930 yılları arasında 138 kitabı yayınlandı. Sibirya'dan (4 cilt olarak Türkçeye çevrildi) Türk Diyalekleri Sözlüğü (Dört büyük cilt) Türk Halk Yazını örnekleri (10 cilt) en önemli eserleri arasından kimileridir. Bütün bu çalışmaları ile Radloff, Türkolojinin kurucusu sayılır.

1. Dünya Savaşı öncesinde G. Jacob, Türkçe ve Türk halk yazını üzerine yoğun incelemelere yöneliyordu. "Türk Kitaplığı" dizisi 1914'te 18 kitaba ulaşacaktı. 1. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da büyük bir Türkolog kuşağının doğmasına neden olacak siyasal ve bilimsel ortam hazırlanmıştı. Savaştan sonra Dünyanın en ünlü Türkologları Almanlar arasından çıktı. Ama bu Türkologlar (ya da Doğubilimciler), beklediklerini bulamayacaklar, çoğu üniversitelerin tavan aralarına sıkışacak, üç dört kişilik sınıflarda öğretilerini sürdüreceklerdi. Evdeki hesap çarşıya uymamış, Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış, Türkiye uygar Batı'yı örnek almış, Arap ülkeleri İngiliz, Fransız sömürgeleri olmuştu. Alman Türkologları Türkiye'den yollanan öğrencilere Türkoloji öğretiyorlar, daha çok Göktürkçe ve Uygurca üzerine yoğunlaşıyorlar, Osmanlıca yanın-

da Arap ve Farsça'ya el atıyorlardı. Kimileyin bir Doğubilimcinin, Arapça'dan Sanskritçeye, Eski Türkçeden, Eski Farsçaya uzanan birbirine uzak alanlara el attığı oluyordu. Gerçekte bu da istem ve sunu yasasının bir parçasıydı. Türkiye'de Türkolojinin yıldızları olarak sivrilecek, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, Saadet Çağatay, Sadettin Buluç, Tahsin Banguoğlu gibi birçok bilimadamı bu Doğubilimcilerin yanında yetişecekti. 1970'te ben de bu kervana katılmak üzere Almanya'nın yolunu tutmuştum.

TÜRKOLOJİDE AĞIRBAŞLILIK: GÖTTINGEN

Göttingen Üniversitesi Doğubilim bölümü ünlü bölümlerinden biri sayılır. Gerçekte bu Göttingen Üniversitesi için de geçerlidir. Pek çok alanda dünyaca ünlü bilginler yetiştirmiştir. Köklü bir bilim geleneği vardır. Türkiye açısında da önem taşır Göttingen Üniversitesi. Özdemir Nutku, Semih Tezcan gibi birçok değerli bilim adamı bu üniversitede öğrenim görmüştür. Sevgi Soysal'ın -o zamanlar soyadı Sevgi Nutku'dur- öykülerine esin kaynağı olmuştur.

1972 yılının karlı günlerinden birinde genç bir doktora öğrencisi olarak mide sancıları içinde kendimi Göttingen'de buldum. Bölüm başkanı Prof. Dr. Doerfer'dir. Ama doğru söylemek gerekirse, bu üniversiteyi bilinçli seçmedim. Würzburg Üniversitesi'nde başladığım doktora öğrenciliğini -isteksiz olarak- buraya aldırmak zorunda kaldım. Würzburg'da dersler tümüyle Arapça ve Farsça ağırlıklıydı. Bu nedenle Türkoloji üvey evlat konumundaydı. Bir yanda Arap ülkeleri mirasyedi oğullar gibi petrol zengini olarak palazlanmaktaydı. Öte yandan Rıza Pehlevi'nin İran'ı Batı'da propoganda yapabilmek için bu tür bölümlere oluk oluk para akıtıyordu. Alman öğrenciler daha çok Arapça ve Farsça bölümlerine yöneliyorlardı. Türkoloji sığınç durumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası çoktan paylaşılmıştı.

Şimdi bu geleneğin en önemli kurumlardan birinde doktoraya başlayacağım. Yalnız çıkmazdayım. Benim ilgim sürekli yazın dünyasına, Göttingen Türkoloji kürsüsünün yazınla ilgisi yok. İkincisi ise Türk Milli Eğitim Bakanlığı adına burslu okuyorum. Burs sınavını "dilbilim" dalında doktora yapmak üzere kazandım. Oysa burda çağdaş dil kuramları yerine, her ders döneminde değişik bir Altay dili öğretiliyor. Bunlar, Evenki, Nanay gibi çoğu birkaç bin kişinin konuştuğu diller. Yaşamımda hiçbir zaman konuşamayacağım, ya da çeviri yapamayacağım diller. Bunun yanında Latince, Rusça, Arapça, Farsça öğrenmem gerekiyor. Bunlardan yalnız Rusça çağdaş Rusça öbür diller ölü diller. Sözgelimi, Arapça Muhammet döneminin, Farsça ise Darius döneminin. Eski ve Orta Farsçayı Prof. Dr. Walter Hinz'den öğreniyorum. Walter Hinz'in Farsça ve Doğubilim tarihinde özgün bir yeri var. Güçlü bir bilim adamı. 1937 yılında çıkan ve gerçek adı *15. Yüzyılda Ulusal Devlet Olarak İran'ın Yükselişi* olan kitabı *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* adı ile 1948'de Türkçede yayınlanmış. Hinz, Rıza Pehlevi'nin yakın dostu. O tarihlerde İran demek Rıza Pehlevi demek. İran'ın 2500. kuruluş yılına çağrılan seçkin konuklardan biri. Olağanüstü güzel ders anlatıyor. Çiviyazısı ile yazılmış, eski İran metinlerini özgün fotoğraflardan okuyoruz. Hemen her bölüm "Adam hişayet hişayetya" (Ben sultanlar sultanı) sözleri ile başlıyor. Ardından sürüyor, Lidya, Frigya, Kilikya, Kapadokya, Urartu, Fenike, Medya, Hirkanya, Sogdiya, Baktariya ve öbür ülkeler tümü benimdir. Önasya'yı tümüyle egemenliğine alan Darius'un sözleri bunlar. İsa'dan önceki binli yıllar. Her tümcede egemenlik, her tümcede büyüklük. Bu arada toplumsal yapılara giriyoruz. Eski İran sarayında aile içi evlilik egemen. Baba kızı ile, ana oğlu ile evleniyor. Savaşlar, çarpışmalar tümü metinlerin konusu. Bu metinlerin işlenişi aynı heyecanlı akış içinde sürüyor. Prof. Hinz kimileyin dersi bir an durduruyor ve soruyor: "Yapabilir mi Darius bunları" ve yanıtını yine kendi veriyor. "Yapar. Bu Darius'tur. Ben ancak diyebilirim ki (evinin bulunduğu sokağın adını söylüyor) otuz metre sokağa açılan ve dipten yirmi metre derinlikte bulunan ev benimdir. Ama bütün bu topraklar gerçekten Darius'a bakar."

Walter Hinz deyince Alman diplomasisi ve Doğubilimin konumu gelir aklımıza. Hinz, 2. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ve İran'da Alman diplomatıdır. Bu yıllarda isteyerek ya da istemeyerek siyasal olaylara karışmış, başına bir dizi sorun açmıştır.

1973 yazında ilk doğu gezisine çıkıyorum. Alman Bilim Araştırma Kurumu'nun desteklediği geziyi Göttingen Türkoloji bölümü düzenliyor. Prof. Doerfer'in İran'a yaptığı ikinci gezi. Daha önce de o toprakları arşınlamışlar. Halaç dili ortaya konmuş. Halaççanın bilim dünyasında özgün yeri sergilenmiş. Bu arada Horasanca ortaya çıkmış. Azerice ile Türkmence arasındaki bu *Türk dili* üzerine doktora çalışması yapıyorum. Bu geziyi daha sonra Türk Dili dergisinde "Horasan Günlüğü" adı ile anlatacağım ve bu benim ilk yazım olacak.

HAMBURG'DA SİYASETÇİ BIR ÖĞRETİM ÜYESI: ECEVİT

Kuzeye çıkan yol, en sonunda bizi Almanya'nın en kuzeydeki illerinden birine dek götürecek. Dünyanın en büyük limanlarından birindeyiz. Hamburg gerçekte başlı başına bir eyalettir. Bir sabah, ders öncesinde, kantinde süzme kahveyi yudumlarken İzmir gözlerimin önüne geldi. Uzaklarda, Ege kıyılarında bu kenti anımsadım. "Ege nere, Atlas Okyanusu nere?" diye içimden geçti. YÖK yasasına uygun biçimde görevime son verilen Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü sekreterine bir kart yazdım. Hamburg'da her şey güzeldi. Her yer temizdi. Ama burda içilen çay ya da kahve İzmir'de içilen o kötü çayın tadını vermi-

yordu. Gerçekte şu güne değin süren Avrupa sürgünlüğümde hep o eksiği duydum. Art arda Avrupa'nın bütün ülkelerine çağrıldım. Konferanslar, seminerler birbirini izledi. Her şey güzeldi ama bir eksik vardır ki o eksiği hiç bir zaman bütünleyemedim. Bu yurt özlemiydi ya da YÖK yenilgisinin verdiği hazin yaranın acısıydı.

Hamburg Üniversitesi Türkoloji Bölümünde ilk dersimde büyük bir şaşkınlık yaşadım. Ben, 70'li yıllarda olduğu gibi karışımda üç-dört öğrenci beklerken, 25-30 öğrencinin sınıfı doldurduğunu gördüm. Dersim Anadolu Alevi kültürüydü. Derse üniversitede Aleviliğe ilgi duyan bir dizi öğrenci katılmıştı. 1970'lerden 1984'lere köprülerin altından çok su geçmiş, Türkoloji bölümlerinde öğrenci sayısı arttıkça artmıştı. Bunların bir bölümü ikinci kuşaktan gençlerdi. Kendi kültürlerine ilgi duyan gençler Türkolojiyi ana ya da yan bölüm olarak seçiyorlardı. Nitekim öbür dersim Almanca Türkçe karşılaştırmalı dilbilgisi dersine de ilgi aynı düzeyde olmamakla birlikte kalabalık katılım olmuştu. 1984 yılında Alevilik konusu Türkiye'de tabu durumundaydı. O günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan küçük bir haberde dersin adı "Anadolu Alevi Kültürü" değil de; "Türk Halk Kültürü" biçiminde verilmişti. (Şimdi kimi çevreler Alevilik olayını devletin körüklediğini ileri sürüyorlar. Oysa 7-8 yıl önce Türkiye'de Alevilikten söz açmak kolay bir iş değildi. Günümüzde bu durum biraz yumuşamıştır. Ancak devletin Aleviliği körüklemesi değil, Türk-İslam sentezi içinde kösteklemesi söz konusudur. Nitekim Alevi kamuoyunun karşı olmasına karşın, Diyanet'te yer almak için, Ankara'ya giden bir grup Alevi, sıcak çay sohbeti sonrasında eli boş dönmüştür.)

Hamburg Üniversitesi Türkoloji Bölümünde göreve başladığım yıl Bülent Ecevit de aynı bölümde ders veriyordu. Bölümün çağrısı ile ve ancak ikinci kez 1984 yılında Almanya'ya çıkma iznini alabilmişti. Daha önce bir kez daha çağrılmış, Kenan Evren'in "dünyanın en yumuşak askeri yönetimi" izin vermemişti. Ecevit 12 Eylül sonrasında tutuklanmıştı. Atatürk'ün kurduğu kapatılan büyük bir partinin genel başkanıydı. Böyle bir ortamda ilk dersi çok görkemli geçti. Dersini İngilizce veriyordu. ancak büyük salonu daha çok İngilizce bilmeyen Türk işçiler doldurmuştu. Türkiye'de demokrasi tümden askıya alınmıştı. Ecevit ne söylecekti? Gazeteciler, aydınlar, Türkoloji öğrencileri Ecevit'in satır aralıklarında söyleceği gizemli sözleri merak ediyorlardı. Ama hiç kimse beklediğini bulamıyordu. Ecevit yalnızca bir kez, o da dil sorunu ve yasak sözcükler nedeniyle 12 Eylül'ü eleştirmişti. O günün siyasal ortamında her sözcüğünü seçerek konuşuyordu. İlk bir iki ders olağanüstü kalabalık izleyici topladı. Ama kamuoyunun ve gazetecilerin beklentileri boşa çıkmıştı. Üniversite hocası Ecevit, politikacı Ecevit'i unutturmuştu. Gazetelerde "Ecevit'in dersi aşırı solcuların baskınına uğradı. Taner Akçam ve arkadaşları dersi bastı" gibi haber çıktı. Ama gerçekte Taner Akçam o yıl Hamburg Üniversitesi Türkoloji Bölümünde öğrenime başlamıştı. Bölümün resmî öğrencisiydi. Düzenli olarak benim derslerimi de izliyordu. Ecevit'in konuşmasını bir köşede sessizce izlemişti. Öyle ki, bu haberi yazan gazeteci Taner Akçam'ı tanımıyordu. Nitekim olayın ertesi günü Taner Akçam gazetecinin yanına gitmiş, "Merhaba tanışalım, ben Taner Akçam. Daha önce birbirimizin yüzünü gördük mü" diye sormuştu. Bu da gazetecilerin haber yaratma zorunluluğunun bir cilvesiydi.

Bu yazıyı hazırlarken yeniden Taner Akçam'la bağlantı kurdum. Kendisine Türkoloji bölümü üzerine ne düşündüklerini sordum. Akçam'ın yazdığı mektuptaki şu satırlar ilginçtir:

"Türkiye tarih ve toplumuna ilişkin bilgi almak üzere Türkoloji bölümüne başlamıştım. Fakat Türkoloji bölümünü çok zayıf bulduğum için devam etmedim. Dersler fazla sığdı, derinlik yoktu. Beklediklerimi bulamadım. Bu anlaşılır bir şeydi de. İslâmı hiç duymamış bir öğrenciye, İslâmın 5 şartını anlatmak belki önemlidir ama benim buradan öğreneceğim şey yoktur.

"Ecevit'e bir soru sordum. Fakat anlaşılamadı ve cevapsız kaldı. Bu önemli bir soruydu. Türkiye tarihinde, Mithat Paşa ile Abdülhamit; İttihatçılarla, Abdülhamit arasında büyük fark olduğunu anlatan, Mithat Paşa'yı ve İT'yi demotrat vb. gösteren bir düşünce egemendir. Ben bunu doğru bulmam. Ecevit'e aralarında büyük farklar var dediği tüm akımların (Abdülhamit de dahil) aynı hedefe sahip olup olmadıklarını sormuştum. Bilirsin, en büyük Batılılaşma hamleleri Abdülhamit döneminde yapılmıştır. Kanaatim, toplumsal kurtuluş modeli olarak, üste görünen tüm farklara rağmen Türk yönetici elitlerinde güçlü bir zihniyet sürekliliği olduğudur... Daha sonra gazete haberleri üzerine, Ecevit'te de bana karşı bir tutumun oluştuğunu duyduğumda, sorumu yazılı iletmiştim.

"Türkoloji hakkındaki kanaatime gelince, çok zayıf bir bölüm. Sebebi öksüz çocuk olmasıdır. Bir tek profesörlük kadrosu dışında başka kadroya yer yok. Biliyorsun, ayrı sınıflar bile yok. 4. sınıf öğrencisi de ilk başlayan da aynı dersleri izler, aynı sınıfı doldururlar.. Bu bizim Anadolu'da öğretmensiz, okulsuz köylerde, tüm öğrencilerin bir yere doldurulduğu sistemi andırır. Bu nedenle zayıf bir eğitim var. Ayrıca verilen dersler de çok zayıf. Örneğin, doğru dürüst Osmanlı-Türk tarihi verilmez ve bu tarihi öğrenmeden Türkolog olma imkanı vardır. Öğrenci oldukça kendi başına bırakılmıştır. Ama bunlar dediğim gibi bölüme yeterli önemin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Ben de bu nedenlerle aradığımı bulamadığım için bölümü bıraktım."

Taner Akçam Türkoloji konusundaki görüşlerinde çok haklıdır.

RÖNTGEN IŞINLARI İLE GIESSEN

20 Haziran 1983 sabahı biraz karışık duygular

içinde Frankfurt havaalanına iniyorum. Kazasız belasız Çiğili hava alanını geride bırakmanın mutluluğu içindeyim. Ancak tam anlamıyla yaşamımda bir macera başlıyor. Nereye gideceği belli olmayan, ne kadar süreceği bilinmeyen bir koşudur bu kaçış. Gerçi Türkiye'den ayrılmadan Giessen Üniversitesin'den bir çağrı almıştım. Daha yola çıkmadan Üniversitedeki odam düzenlenmişti. Ne ki, alınan çağrı pek parlak bir çağrı değildi. Bir yıllık, küçük bir projede çalışacaktım. Geriye dönüş ise tümden olanaksızdı. Türkiye'de ne var ne yoksa tümü darma dağın olmuştu. Sonuçta tam anlamıyla gemiler yakılmıştı ve geri dönüş yolları kapanmıştı. Avrupa'da tutunmaktan başka çıkar yol kalmamıştı.

Giessen Üniversitesi'nde Türkoloji Bölümü Kuzey Afrika Dilleri ile birliktedir. Almanya'nın geleneksel Türkoloji bölümlerinden biridir. Uygurca, Orta Asya tarihlerinin öğretilmesine ağırlık verilir. Öğrenci sayısı üç-beş kişidir. Proje biçiminde Eski Türkçenin sözlüğü adlı bir çalışma sürer. Bu sözlük bölüm bölüm yayınlanmaktadır. Ne ki, Türkoloji bölümü 80'li yıllarda başlayan Türkçe ve çağdaş Türk kültürü yükünü kaldıramaz olur. Bir anlamda çağın gerisinde kalır. O zaman da işe "Yabancı Dil olarak Almanca" bölümü Türkolojiye el atar. Bu bölümde çağdaş Türkçe ve Türk kültürü ile ilgili dersler verilmeye başlar. Almanca öğretmenlerinin ya da öğretmen adaylarının izlediği dersler geniş ilgi uyandırır. Bu olay Türkoloji bölümü ile Germanistik bölümünün arasını açar. Giessen Üniversitesi'ne gelişim de bu Germanistik bölümün çağrısı üzerinedir. İlk iş olarak bölümde görevli Alman profesörle (Prof. Dr. Helga Schwenk) karşılaştırmalı Türkçe Almanca Atasözleri semineri veriyorum. Atasözlerinden kültüre geçiş, kültürlerde atasözlerinin önemi ve yeri gibi yepyeni inceleme alanları ortaya çıkıyor.

Prof. Dr. Schwenk'in bu dönemde bir özlemi vardı. Türkçenin didaktiğini kurmak ve Türkçe öğretmeni yetiştirmek istiyordu. Çünkü Alman yasalarına göre Türkoloji bölümünü bitirenler öğretmen olamıyorlardı. Bu düşüncelerle eyalet bakanlığında birçok kişinin kapısını aşındırıp projeler sunduk. Ancak Prof. Dr. Schwenk yıllar sonra bu isteğini gerçekleştirebildi. Bu yıl *Milliyet* gazetesinde okuduğum bir haberde, Helga Schwenk'in söz konusu öğretmen eğitimini başlattığını okudum ve bunca yıl uğraşıp dileğine ulaşmasına büyük saygı duydum. Türkoloji bölüm başkanı Prof. Dr. Klaus Röhrborn, Prof. Dr. Doerfer'in emekli olması üzerine, Göttingen Üniversitesi Türkoloji Bölümüne geçti. Frankfurt'a 60 km uzaklıkta bulunan bu şehirde Türkoloji bölümünün kalıp kalmayacağı şimdi belli değil. Çünkü Frankfurt'ta da Türkoloji bölümü vardır ve şu günlerde yeni bir öğretim üyesi atanacaktır.

KARAORMANLAR VE FREIBURG

Freiburg, Almanya'nın en varsıl eyaletlerinden birinin kentidir. Kenti, eski yapılar süsler. Almanya'nın ünlü Kara Ormanlarının içinde yer alır. 2. Dünya Savaşı'nda pek yıkıma uğramadığı için tarihsel anıtlarını korur. Almanya'dan çok İsviçre kentlerini andırır. Zaten İsviçre sınırında yer alır. 1984 yılı güzünde ilk kez Freiburg'a gidiyordum. Kent sabahın oldukça erken saatlerinde bile İngilizce konuşan gezginlerle dolu idi.

Freiburg'da Türkoloji Doğubilim bölümü içinde ele alınır. Şimdilerde bölüm başkanı Werner Ende'dir. Prof. Dr. Ende'nin uzmanlık alanı daha çok Osmanlı tarihi ve Osmanlıca'dır. Hamburg'dan başlayan ve bütün Almanya'yı kuzeyden güneye bağlayan tren yolu ile uzun bir gece yolculuğu sonunda gelmiştim. Prof. Ende ile ortak konumuz çıktı: Yakın Türk tarihi ve Abdülhamit dönemiydi bu konu. Konu Prof. Ende'nin alanıdır. Bol bol Abdülhamit üzerine konuştuk. Abdülhamit'in hasta bir kişiliği olduğunu söylüyor, ama imparatorluğu ayakta tutabilmek için bir dizi cambazlık yaptığını savunuyordu. Benim gibi karamsar bakmıyordu. Tam Orhan Koloğlu gibi bakıyordu Abdülhamit'e: "Ne kızıl sultan, ne de ulu hakan, şark kurnazlıkları içinde kendine özgü hasta bir adam" diye yargısını bildirdi.

Almanya'da Türkoloji bakımından öbür önemli kurumlar Frankfurt, Mainz, Münih ve son olarak Bamberg Türkoloji Üniversiteleri içinde yer alıyor. Berlin Üniversitesi içinde Türkoloji bölümü yıllar sonra yeniden açıldı. Eski Doğu Berlin'deki Humbold Üniversitesi içinde zaten küçük bir Türkoloji ve Altayist bölümü vardı. Bu bölüm şimdilerde de sessizce işlevini sürdürüyor olmalı. Bunlar dışında Almanya'da birçok üniversitede şu ya da bu bölümün içinde Türkçe öğretiliyor, ya da Türkiye ile ilgili dersler veriliyor. Yakın gelecekte dış Türk devletleri ile ilgili bölümlerin ağırlık kazanması bekleniyor. ■

İSTANBUL'DA BİR ARAŞTIRMA KURUMU: ALMAN ŞARKİYAT CEM'İYETİ'NİN ORIENT ENSTİTÜSÜ

CHRISTOPH K. NEUMANN*

Gelişmiş ülkelerin bilimsel kurumlarının İstanbul gibi dünyanın bellibaşlı şehirlerinde şu'be açması, 19. yüzyıla has hadiselerdendir. Fransız Anadolu Araştırmaları veya Alman Arkeoloji enstitülerinin kurulması için lâzım olan şartların tümü ancak o zaman biraraya gelmiş: Rekabet içinde olan millî devletler, bilime de prestij vererek onu bu rekabete sokabilen bir evrensel bilim anlayışı, nispeten gelişmiş fakat devamlı bir mevcudiyeti gerekliliğini de ortadan kaldırmayan bir iletişim ağı. Türkiye'deki durumun özelliği, bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin prestij rekabetinde konumunu zedeleyen malî zaaf ve bilim anlayışının evrenselleşmemesinde yatıyor. Ancak "kendimizin" diye baktığı tarih ve eserleri sahiplenen Türk hükûmetleri, başka ülkelerde araştırma enstitüleri açmamakla birlikte başka ülkelerin kurumlarının bilimsel faaileyitlerine karşı çıkmamış.

Burada tanıtılmak istenen enstitünün1 hikâyesi ise biraz farklıdır. Kuruluşu çok daha yakın bir zaman rastgeliyor. 1961'de açılan enstitü, öneminin Almanya'da nispeten geç farkına varılmış (ve bugüne kadar yeterince takdir edilmemiş) bir bilimin çağdaşlaşma çabasının neticesi olarak görülebilir.2 Masa başında icra edilen yeni kurtulan şark filolojiki, saha araştırmalarına, çağdaş Yakındoğu konularına ve o ülkelerin bilim adamlarıyla temas kurmaya artık şiddetler ihtiyaç duymağa başlamıştı. Bütün bunlar o zamana kadar çok araştırmacıların şahsî ilgisilen havale edilmiş, sanki akademik ciddiyetten uzak öğeler konumunda idi. Öte taraftan 1854'ten beri Alman şarkiyatçılarının akademik meslek derneği olarak faaliyet gösteren Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Alman Şarkiyat Cem'iyeti), 1927 gibi nispeten erken bir tarihte Hellmuth Ritter'e İstanbul'da bir şu'be açtırmıştı. 1936'ten itibaren istanbul Üniversitesi'nde Arap ve Fars dilleri profesörlüğü de yapan Ritter, özellikle İstanbul'daki elyazma kolleksiyonları üzerinde durmuş ve burada kurduğu Bibliotheca İslamica dizisinde önemli Arapça metinlerin edisyonkritiklerini yayımlamağa başlamıştır. 1949 senesinde ise, Ritter'in Franfurt Goethe Üniversitesi'nde profesörlük çağrısına icabet etmesiyle daha çok kişisel emeğiyle ayakta duran şu'be kapatıldı ve Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü olarak İstanbul Üniversitesi bünyesinde devam etti. Enstitü bugün hâlâ orada duruyor (durmak kelimesi de tam yerinde, çünkü enstitü kadrosuz, ödeneksiz, faaliyetsiz bir haldedir).

Ritter'in Almanya'ya gitmesinden sonra çalışmalarına devam edebilen bir kurumun yokluğu Almanya'da kuvvetle hissedildi. Gerçi İstanbul ve kahire'deki Alman Arkeoloji Enstitüleri İslâm'dan sonrasi ile ilgilenen araştırmacılara da kapılarını açıyordu, fakat bunula ilgili çalışmalara süreklilik kazandırmak çok zordu. Bu durumda yeniden bir enstitü kurma fikri, Hans Robert Roemer tarafından ortaya atıldı ve kısa zaman içerisinde gerçekleşme imkânı buldu. Enstitü 1961'de kurulduğunda yer olarak İstanbul'un değil, Beyrut'un seçilmesi için iki belli başlı sebep vardı. Bir taraftan enstitüyü bir Arap ülkesinde kurmak, Alman şarkiyatçılığın geleneksel arabist ve islâmolog ağırlığına uygun düşüyordu, öbür taraftan liberal ve kozmopolit Beyrut'ta bütün Arap dünyasının gittikçe seviye ve önem kazanan yayınlarını izlemek mümkün idi. Üstelik Arap ve Lâtin hurufatını aynı ustalıkla kullanan Lübnan matbaalarında metin yayınlaması düşük maliyetle gerçekleştirilebiliyordu. Böylece enstitünün üç ana görevi de tanımlanmış oluyor: Alman araştırmacılarına muvakkat olarak yerinde çalışma imkânı sağlamak, Ritter'in yayın faaliyetini devam ettirmek ile Avrupa, Amerika ile Yakındoğu yayınlarından oluşan bir ihtisas kütüphanesi oluşturmak.

1980'li yıllara gelindiğinde, Beyrut'taki enstitü, kendi mülkü olan binasında bir müdür, dört araştırmacı, iki bilimsel kütüphaneci ile yardımcı ve idare kadrolarıyla çalışmalarını sürdürüyordu. Kütüphane'deki cilt sayısı, 100.000 civarını bulmuştu. Beyrut'ta birka sene çalışmış olan birçok araştırmacı sonra Almanya'da profesör oldu. Bu da, Orient Enstitüsü'nde mevcut olan araştırma imkânlarının kalitesine bir işaret sayılabilir. Orient-Institut bünyesinde Ritter'in kurduğu Bibliotheca Islamica dizisinin ciltleri olarak önemli Arap metinlerinin edisiyonkritikleri çıkmağa devam ediyordu (en kapsamlı çalışma olarak 29 cilt olarak plânlanan as-Safadî'nin Kitab al-wafi bi'lwafayat isimli biyografik lügatını zikretmek lâzım.) Ayrıca daha çok araştırma-

* Her zamanki gibi büyük bir i'tina ile müstensihlik vazifesini üzerlerine alan Olcay Akyıldız ile M. Kemal Adatepe'ye teşekkür ederim.

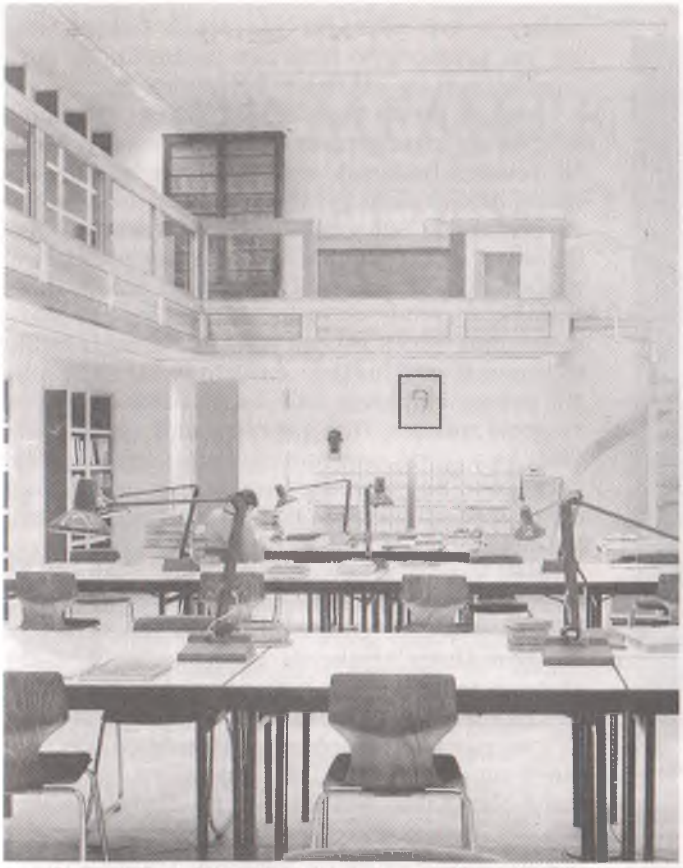

Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesinden bir görünüm.

ların yayımlandığı Beiruter Texte und Sudien adlı bir dizi 1964'ten beri çıkarılıyordu.

Bir taraftan bilimsel çalışmalar böyle devam ederken öbür yanda gittikçe şiddetlenen Lübnan iç savaşı faaliyetleri etkilemeğe başlıyordu. Dış dünya ile iletişim kurmak, Beyrut'taki akademik kurumlar ile işbirliği içide hareket etmek, sistematik kitap alımını sürdürmek gibi bilimsel çalışmaların vazgeçilmez önşartlarını yerine getirmek gitgide zorlaşıyor; şiddet, pahalılık ile uzun süre elektrik ve su kesintileri günlük hayatı te'sir altına alıyordu. Uzunca bir zaman şartlara direnildi, kısa zaman içerisinde yine bir barış ortamı sağlanabileceği ümit edildi. Ama 1987 başında Almanya'da Lübnanlı bir terörist tutuklandığında durum birden bire ağırlaştı. Kaçırılma veya öldürülme gibi tehditler karşısında Alman hükûmetinden Almanların Lübnan'ı boşaltma çağrısı geldi ve enstitünün Alman üyeleri birkaç gün içinde Lübnan'ı terketmek zorunda kaldı.

Sığındıkları yer ise Almanya değil, İstanbul idi. Birkaç hafta sonra dönmek üzere gelinen şehirde uzunca bir zaman kalınacağı anlaşılınca enstitü büyük bir hızla kendini yeni duruma ayarlamağa başladı. Cihangir'de uygun bir yer bulunduktan sonra, yoğun bir şekilde çalışmalara başlandı. İlk önce ancak en gerekli elkitapları ile Beyrut'taki kütüphanesinin eksikliklerine yönelik kitap alımı, biçim ve amaç değiştirerek yeni bir kütüphaneni oluşmasına yol açtı. Sistematik bir şekilde Türk dilleri, edebiyatları, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi ile ilgili kitap ve dergi alınmağa başlandı, bir fırsatta da Beyrut'tan ilgi kitaplar da getirildi. Bugün enstitü, Batı dilleri ve Türkçe olarak 15.000 cilt kitap ile iyi bir dergi koleksiyonuna sahiptir. Kütüphanenin ağırlığı, daha çok Osmanlı ta'rihi, Osmanlıca baskılar ve yerel araştırmalar konularındandır. Son bir yılda Türkî diller ile ilgili kitaplara da özel dikkat sarfedildi; ancak bu konuda ve Batı'da yayımlanan bilimsel dergilerin eski sayılarındaki mühim eksiklikler hâlâ giderilmiş değil.

Wolf-Dieter Lemke'nin idarî ve bilimsel yönetiminde olan kütüphanenin başka bir özelliği ise, kataloğun bilgisayarla yapılmış olmasıdır. Bu sistem sayesinde kitap arama-bulma işinin kolaylaşması bir yana, arada bir yeni alınmış kitapların listelerinin ilgili kurum ve şahıslara gönderilmesi de mümkün oluyor. Böylece Almanya'daki türkoloji bölümleri de İstanbul'da hangi kitapların mevcut olduğundan haberdar oluyor. (Aslında sistem internet gibi bir iletişim ağına bağlansa çok daha mantıklı olur, fakat nedense buna henüz karar verilmiş değildir).

Enstitünün mesî saatlerinde herkese açık olarak hizmet veren (ancak kesinlikle dışarıya kitap ödünç vermeyen) kütüphane, gittikçe enstitüye dışarıdan gelenler için de bir uğrak yeri haline getiriyor. İstanbul'a muvakkat olarak araştırma yapmak üzere Almanya'dan gelen bilim adamları ile lisansüstü öğrencilerden başka son yıllarda İstanbul'un akademik muhiti tarafından benimsenen kütüphaneden şehrin üniversitelerinden öğretim görevlileri ile doktora öğrencileri yanında Alman olmayan ecnebîlerden faydalanmalar gitgide çoğalmaktadır.

Enstitüde yapılan araştırmalar da yavaş yavaş bir Türkiye ağırlığını kazanıyordu. Bunda enstitü kadrolarının son derece değişken olması büyük bir rôl oynuyor. Müdürler, genellikle üniversitelerinden beş sene izin almış profesörler; doktora unvanına sahip olan araştırmacılar ise ancak üç seneliğe enstitüde görevlendirilirler. Böylece kısa bir zaman içerisinde Türk dilleri, ta'rihi ve kültürü ile ilgilinen araştırmacıların İstanbul'a gelmesi sağlanabiliyordu. 1989'dan sonra enstitüye yöneten Erika Glassen, sufiliğin ta'rihinden çağdaş popüler edebiyata uzanan geniş bir konu yelpazesine sahip İslâmî ülkelerde halk kültürüne ilgisin daha çok Türk konuların çevirdi. Enstitü'de çalışanlar arasında Türk şi'ir uzmanı Klaus-Detlev Wannig (bugün Mersin Üniversitesi'nde çalışıyor), özellikle matbuat ta'rihi ile Osmanlı Yunanistan'ı ile ilgilenen Johann StrauB, eğitim ta'rihi ile Ege bölgesi hakkında çalışan Martin Strohmeier veya şehir sosyologu Petra Weyland Türkiye ile ilgilenen uzmanlar arasında sayılabilir. Fakat enstitünün arabist ve islâmolog geleneğini

Enstitüsü'nün kazı ve restorasyon çalışması yaptığı Bergama'dan bir görünüm.

sürdürenler arasından da Türk konularına merak salanlar çıktı. Sözgelimi modern Arap edebiyatı üzerine araştırmalar yapan Stephan Guth, Türkçe öğrendikten sonra Türk ve Arap edebiyatının karşılaştırmalı olarak ele alamğa başladı.

Son yıllarda enstitü bünyesinde yapılan çalışmalar ba'zı belirli bilim alanlarında toplanmağa çalışılıyor. Enstitüdekiler incelemelerini beş anabaşlık altında sürdürmektedir: Yakındoğu'da şehirleşme süreçlerinin sosyal ekonomik ve kültürel yanları, İslâm dünyası ülkeleri edebiyatlarında sosyal gerçeklik ile hayal, Yakındoğu'da eğitim ve öğretim ta'rihi, İslâm ülkelirned ahlâk ve sosyal normlarının değişmesi, budun oluşması açısından dilbilimi ve dildeğimişim.

Bu çerçevede yapılan araştırmaların çoğunun çalışanların görev süresi esnasında bitirilemediği bir gerçek. Öbür taraftan incelemelerini başka bir yerde tamamlayanların, sözkonusu alanları böylece Almanya'nın Yakındoğu araştırlarında orta va'dede sürekli gündemde tutacakları düşünülebilir. Bütün bu konuların disiplinlerarası çalışmalara açık olması bu bağlamda önem taşıyor.

1992 senesinde Lübnan içsavaşı sona erdiğinde Beyrut'a geri dönme sorunu ortaya çıktı. Beyrut'taki bina ve kütüphanesi Lübnanlı görevlilerin büyük çabasıyla ve biraz da şans eseri olarak fazla zarar görmeden duruyordu. Yayın faaliyet çok yavaşlamış olmakla beraber hep devam etmişti. Orient-Institut'un kitapları, redaksiyonu kısmen İstanbul'da da bir kitap çıkarıldı). Sadece Beyrut'u çevreleyen dağlarda sıcak yaz ayları esnasında çalışmalar için inşa edilen bir bina, içinde Filistinli terörist var gerekçesiyle İsrail'liler tarafından iki def'a bombalanmış ve tamamıyla harap olmuştu.

Sonuçta her ne kadar iç savaştan önceki akademik altyapı zarar görmüş ise de, Beyrut'ta çalışmalar yeinden başlamak artık mümkün idi. Böylece dönüş hazırlıklarına girişiliyordu; fakat aynı zamanda enstitünün İstanbul'u terketmek istemeyeceği de ortaya çıktı. Bu tutum, Alman Şarkiyat Cem'iyeti tarafından da benimsendi. Enstitünün finansmanını çok büyük ölçüde üstlenen Almanya federal hükûmetini ikna etmek ise çok daha zor olmakla birlikte sonunda İstanbul'daki enstitünün bir şu'be olarak devam ettirilmesi fikri kabul edildi. Bu şu'be en geniş anlamda Türk araştırmaları ile ilgilenecek. Orta Asya Türkî cumhuriyetlerinin ortaya çıkması ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurması, o bölgenin dilleri, folkloru ve ta'rihi ile ilgili araştırmaları İstanbul'dan yürütmeye imkân hazırlıyor.

1994 yazında enstitünün yeni müdiresi Angelika Neuwirth görevini teslîm aldı ve yeni yapıyı ikame ettirmeye başladı. O, kütüphanenin yöneticisi olarak Wolf-Dieter Lemke ile idareci kadro Beyrut'ta oturacak ve yılın ancak birkaç ayını İstanbul'da geçirecekler. İstanbul'da kalanlar ise iki araştırmacı ile yardımcı kadrolar olacak. Şu sırada burada çalışanlar müdür vekâletini de yürüten ve bir dil uzmanı olan Claus Schönig ile bu fakirdir. Claus Schönig, Baburname'de fiil ekleri konulu doçentlik tezini bitirdikten sonra özellikle Güney Sibirya Türk dilleri hakkında çalışmaktadır. Bu satırların yazarı ise bir taraftan Osmanlı tarihyazıcılığı ile ilgisini sürdürmekle beraber, 18. yüzyılda ba'zı Osmanlı taşra şehirlerinde sosyal değişimi inceliyor.

Oldukça sınırlı kadrolar ile böyle bir kurum yaşatmak, ba'zı problemleri beraberinde getirecek. Bir taraftan çalışanların kendi araştırma projelerini devam ettirmesi, bir taraftan da kütüphane, konferans, sempozyum ve yayın gibi normal enstitü faaliyetlerini aksatmadan sürdürmesi gerekiyor. Önümüzdeki senelerde daha kapsamlı işbirliklerine girişerek bu yükün altından kalkacağınızı ümit ediyoruz. Şimdiden Marmara ve Utrecht Üniversite'leriyle Orta Asya Türk dillerinde çağdaş değişmeleri kaydeden bir proje yürütülüyor. Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Vakfı, Alman Kültür Merkezi gibi kurumlar ile ortak faaliyetler de oldu. Şu sırada plânlama aşamasında olan birçok proje gerçekleşirse muvakkat olarak bu işleri yürütmek için yeni kadrolar açmak da mümkün olacak. Orient-Institut'un İstanbul şu'besi bu şekilde hem Alman türkolojisi hem de İstanbul'un akademik hayatına yararlı çalışmalar yapmayı niyet ve ümit ediyor. ■

1- Bu yazının müellifi, şu sırada Orient Enstitüsü'nde kadrolu olarak çalıştığını belirtmekte yarar görüyor.

2- Orient-Institut, kendini tanıtmak amacıyla iki broşür hazırlamıştır: *1961-1991 Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Herausgegeben anläblich des 30jährigen Bestehens*, Beirut, Istanbul 1991. *Programmatische Ansprachen zum Wechsel der Direktorin des Orient- Institutes am 1. Semtember 1994*, Istanbul 1994 (baskıda).

BİR MEMLEKET DAVASI: BEDEN TERBİYESİ

GÜL İNANÇ

SOSYAL DAVALAR DİYARI

"Türk inkılâbının toplu manalarından biri de Türk yığınlarının, mutlaka bir yirminci asır milleti ve Türk topraklarının mutlaka bir yirminci asır memleketi haline inkılâp etmesi olduğundan, milli beden terbiyemizin, başıboş bırakılmasına, elbette ki ihtimal verilemez. Parça olarak alınan her meselenin, tek başına değil hâl, tetkik dahi edilemeyeceği daha ilk adımda anlaşılır. Davamız bir bütündür..."[2] Bugün, 21. yüzyıla 5 kala, 2000'li yılların Türkiye'sinin plan, program ve hedefleri belirlenirken; genç Türkiye Cumhuriyeti, 20. yüzyılın ortalarında bu asıra dahil olma savaşımı vermekteydi. Bu çağdaşlaşma aşamasında ise hedefler dava adı altında belirleniyordu. Davalar çok çeşitli idi; ortaya konuş biçimleri ise ilginç. Bu makale yeni rejimin bu çok çeşitli davalarından Beden Eğitimi Davasını genel hatlarıyla yansıtmayı amaçlıyor. İlk elden davanın, 30'lu yılların ortalarından itibaren şiddetlenen söylemini, ikinci olarak da Tek Partili Milli Şef Dönemi'nde, bu söylemin eyleme dönüşmesini. Yalnız, burada bir parantez açmakta fayda var; o da, yukarıda bahsedilen Cumhuriyet davalarının, incelenen dönem içinde, iç içe geçmiş olimpiyat halkaları misali bir birliktelik sergiledikleri gerçeğidir. Bu yargıyla paralel olarak da, makale boyunca Beden Eğitimi Davası (dolaylı olarak), zaman zaman Spor Davası[3] ve Gençlik Davası ile birlikte işlenecektir.

CEMİYET'TEN KURUM'A

"Türkiye'de idmancılığın (beden terbiyesi ve sporun) fenni esaslar dahilinde taammüm ve tekamülüne çalışmak ve Türk idmancılığını, dahil ve harice karşı temsilde selahiyetli olmak üzere (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı) namile bir cemiyet kurulmuştur".[4] 1923 yılında kurulan T.İ.C.İ.'nın[5] nizamnamesinin birinci maddesi, cemiyetin kuruluş maksadını böyle ifade ederken, cemiyet programının ana hatlarını şunlar oluşturuyordu: "1- Sporu bütün yurda yaymak. Bunun için de, memleketi idman mıntıkalarına ayırmak. Bu mıntıkalarda sporu idare edecek idari ve teknik amatör teşkilatı vücuda getirmek. 2- Merkezde bir teşkilat yaratmak (federasyonlar, teftiş, muhasebe vesaire). 3- Birinci ve ikinci maddedeki teşkilat ile memlekette spor hareketlerini idare ve teşvik etmek (Müsabakalar tertibi, birincilikler vesaire). 4- Yabancı memleketlerle münasebet kurmak."[6] 1936 yılında Türk Spor Kurumuna dönüşecek olan bu cemiyetin, 15 yıllık faaliyeti dahilinde gerçekleşen değişikliklere göz attığımızda, rakamlar şöyle seyretmekte:

Yıl	Klüp Sayısı	Yıl	Klüplere üye Sporcu Sayısı	Yıl	Spor Mıntıkaları Sayısı
1923	14	1923	827	1925	13
1933	230	1928	6380	1926	16
1938	442	1933	10.450	1927	19
		1938	27.631	1933	22
				1938	62

Nisan 1936'da Ankara'da toplanan T.İ.C.İ. Sekizinci Genel Kongresinde teşkilatın adı Türk Spor Kurumu olarak değiştirilmiş, merkezi Ankara olmuştur. Yine aynı kongrede, kurum doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlanarak bir parti teşkilatı haline gelmiştir. Vali ve il başkanlarının, spor bölge başkanı sıfatını taşımaya başlaması, stad ve spor sahalarının yapımına hız verilmesi; hükümetin bu girişimleri için maddi yardımını artırması yine Spor Kurumu döneminde gerçekleşmiştir.[7]

Yukarıda belirtilen somut gelişmelerle, davanın ideolojik şekillenmesi birbirine paralel olarak gelişiyordu. Bu ideolojik şekillenme çerçevesinde de, rejimin 6 ilkesinin, davayla bütünleşmesi söz konusu idi. 1931 yılında, Parti Büyük Kongresi'nde kabul edilmiş olan, rejim ilkeleri (CHF'nin Ana Vasıfları[8]) ile beden eğitimi davasının bütünleşmesi nasıl gerçekleşmişti? şöyle ki; dava, beraberinde dava adamlarını yaratmıştı.[9] Bu kişiler de, davanın savunuculuğunu üstlenerek, dönemin gazete ve dergilerinde, konuyla ilgili yazılar yazarak, bir bakıma davanın önemini, kamuoyu önünde legalize etme çabası içine girmişlerdi. Varılan bu yargıya, kanıt oluşturacak nitelikteki söylemlere bakarak, ilkeleri teker teker ele alalım: Cumhuriyetçilik, "..Cumhuriyet rejimimizin, genç vatandaşlar üzerindeki muvaffakiyetini, ispat edecek, en canlı misal hiç şüphe yoktur ki bu beden terbiyesi bayramlarında alınacak iyi ve muvaffakiyetli neticeler olacaktır...[10]", "... Spor ve beden eğitimine ayrıldığı vakit, zaman ve vasıtanın azlığına bakmaksızın on yıllık Cumhu-

Mekteplıler Atletizm Bayramında birinciliği kazanan kız lisesi atletleri.

riyet devrinin bu alandaki başarıları büyüktür...".[11] Milliyetçilik, "...Spor için o kadar çok çalıştık ki. Çünkü biliyorduk ki artık spor, eğlence ve zevk vasıtası olmaktan çıkmıştır. Beynelmilel bir kıymet kazanmış ve milli bir mesele haline gelmiştir."[12], "...Mesela bir İngilizle konuşan Türk gencinin göğsünü gere gere o İngiliz'e: -Biz sizin milli oyununuz sandığınız fubolü, binicilik bediası yiğitlik örneği tuttuğunuz bu heyecanlı polo oyununu sizden iki bin sene, üç bin sene önce büyük Türkistan ovalarında ve nihayetsiz Çin saraylarının meydanlarında oynuyorduk! diyebilmesi ve bunu bıçakla kesercesine ispat etmesi kadar milli gurura hoş gelecek ve milli gençliğin kendisine güvenmesini yükseltecek ne vardır?..."[13], "... Sporun ulusal yükü nedir? Bu yalnız, babalarımızdan ve dedelerimizden kalan ve bizi bütün dünyada 'Türk gibi kuvvetli, Türk akıncısı' diye tanıtan eski sporları canlandırmak demek değildir... Fakat Ulusal Türk Sporu demek, aynı zamanda Türk genci, Türk yurddaşını, yurd düşmanlarına karşı kavgada, gerek tek başına ve gerekse birlikte kavgada üstün kılacak, gelecek meydan savaşlarında, Türk ordusunu çevik, yürekli, kahraman, ateşli, anlayışlı, söz dinler, dayanıklı elemanlarla dolduracak olan spordur".[14] Halkçılık: "...On beş bin vücut, bir vücut gibi işliyor. Bu cimnastikçiler, hal ve hareketleri ile millete fert yok, cemiyet var! Ne şan, ne şeref, ne maddi kazanç, ya hep! ya hiç! diyorlar...".[15] "...Meslek erbabı ile memurların boş buldukları zamanlarda yapacakları veya yapmak isteyecekleri jimnastik hareketlerinde, onların alakasını celbedebilmek ve onları bu hareketlere devama teşvik meselesi başta gelen iki davadır. Biz de Halkevleri Spor şubelerine devam mecburi olmadığı içindir ki elimizdeki başlıca müeyyide halkı bu hareketlere devama teşvik, halkın bu hareketlere karşı alakasını uyandırmak ve halkı cezbetmek meselesinden ibarettir...".[16] Devletçilik; "... bugün spor bir devlet ve cemiyet işidir..."[17] "... Gerek gençlik teşkilatı meselesi, gerekse sporun doğrudan doğruya devlet tarafından idaresi görünüşte ayrı gibi ise de, gaye itibarı ile birbirini tamamlayan şekillerden başka bir şey değildir...".[18] Laiklik; "... insanoğlunun mutlaka bir kuvvete inanması ve sıkı bağlarla bir şeye bağlanması tarihi bir zaruret olduğuna göre, köhne bir müessesenin meşkuk itikatlarına mukabil, milli bir iman, herhalde gençlere daha kuvvetli, daha müsbet bir rehber olurdu... Spor istiğrakin en yükseğini hissettiren bir tarikattir..."[19], "... Türkiye'de sporu körelten şey, Müslüman taassubu olmuştur. Türk sporu bir zamanlar, bu kara taassubun şerrinden kendisini kurtarmak için onun kisvesini bile giymeye mecbur olmuş, spor kulüpleri, spor tekkeleri halinde kurulmuş ve spor hareketleri, dini merasim ile birlikte yapılmıştır (ok atılırken ya hak! diye bağırmak vesaire gibi)..."[20]. İnkılapçılık; "...Davamızın bazı gazete ve mecmualarda da yer bulduğunu görmekle memnunuz. Fakat, bunun daha şumullü ve metodlu bir mahiyet alması lazımdır... Unutmamalı ki spor, hususi teşekküllerin değil, memleketin malıdır. Memleket ve inkılapçılık davalar karşısında ise aynı ruh ve aynı hissi taşımak lazımdır, Vazifeye!".[21] Türk Spor Kurumu'nun, 1936'da görevi devralmasıyla birlikte, CHP'ne bağlandığı, yukarıda belirtilmişti. Yasal çerçevede gerçekleşen bu bağlılık, dava adına yeterli olmayacak; tüm sporcular bireysel anlamda partiye bağlılıklarını daha açık ve net bir şekilde kanıtlayacaklardı. Bu gelişmeler çerçevesinde, ilke-dava bütünleşmesine son bir örnek sunarken; Türk Spor Kurumu İkinci Başkanı Halit Bayrak imzalı genelgenin yayınlandığı 21 Eylül 1936 tarihli *Spor Postası* dergisine kulak verelim: "Kemalizmin öz çocuğu ve C. H. Partisi'nin tabii üyesi bulunan Türk sporcularının Partiye olan bağlılıklarının hukuk bakımından ve formalite itibariyle tamamlanması maksadiyle, Sekizinci kongrede bu bağlılığın kabulünü Parti Başkanlığından rica edilmesine ve esas tüzüğe bir madde halinde konulmasına karar verilmişti.

"Partice, bu dilek kabul edilmiş ve formalitesi ikmal edilen bu bağlılık hukuken de tamamlanmıştır.

"Çok büyük ve önemli olan bu bağlılığın bütün yurdda muayyen ve çok özel bir programla yapılacak bir törende tebarüz ettirilmesi muvafık görülmüştür. Bu tören tekmil yurdda aynı gün yapılacaktır. Esasları şöyledir:

"1- Tören bütün yurdda 29 İlkteşrin 1936 Cumhuriyet Bayramında ve merasimden evvel yapılacaktır.

"2- İl ve ilçe merkezlerindeki, spor bölge ve klüpleri mensupları, Parti veya Halkevi Kurağında toplanacak ve Parti Başkanları tarafından Türk Spor Kurumu'nun; C. H. Partisine bağlılık hakkın-

daki dileğin, Parti Gen. Yön. kurulunca kabul edildiği ve bu kabul kararının Gen. başkanca onandığı tebliğ ve bu münasebetle Türk Spor gençliğinin Partinin altı vasfına olan inanç ve sadakat ödevini tebarüz ettirici bir söylev verecektir.

"3- Bu söyleve mahalli spor bölge başkanı veya spor klüpleri tarafından seçilecek kimseler cevap verecektir..."[22]

VE DAVA MÜKELLEFLERİNİ YARATTI.

3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun, 29 Haziran 1938 tarihinde B.M.M'nde kabul edilmesiyle[23] dava adına gereğinin yerine getirildiğini görmekteyiz. Onca söylemin, eyleme dönüştüğü (kanunlaştığı) bu aşamadan sonra, beden eğitimi davası, artık farklı bir anlam kazanacak ve bundan böyle gençlik davasıyla iç içe gelişecektir. Bu birlikteliğin niteliğini aktarmadan önce, 3530 Sayılı Kanunun birkaç önemli maddesini sıralayalım: "Madde 1- Yurddaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin, ulusal ve inkılapçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadile Başvekalete bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz bir Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştur... Madde 4- Gençler için klüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburidir. Hangi yaştaki vatandaşların, ne kadar, müddetle ve hangi mevsimlerde Spor Mükellefiyeti altında bulunacakları ve ne gibi devair ve müesseselerde beden hareketlerinin tatbiki lazım geleceği, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur... Madde 10- Her vilayet bir beden terbiyesi bölgesidir. Valiler bölgelerin başkanıdır. Beden Terbiyesi İşleri, Vilayetlerde Valilerin, Kazalarda Kaymakamların, nahiyelerde nahiye müdürlerinin, belediye teşkilatı olan köylerde belediye reislerinin ve diğer köylerde muhtarların idare ve mesuliyeti altındadır."[24] "Kanun, dava adamları tarafından, basında övgüyle karşılanmıştı. Nihayet beklenen gerçekleşmiş ve devlet tam anlamıyla davanın başına geçmişti.[25] Bu övgü ve yorumlardan ilginç bir tanesi, Kanunun 10. maddesiyle ilgili: "... Valilerin, vilayetlerde spor işleri mesuliyetini üzerlerine almaları çok yerindedir. Vakıa, Valilerimizin hepsinin spor bilgili ve ilgili olduklarını iddia edemeyiz. Ve onların üzerlerindeki kalabalık mesai ve mesuliyetlere bir de beden terbiyesi faslının eklenmesi, onları memnun edeceğini de iddia edemeyiz. Fakat düşünmeliyiz ki, onlar normal bir memleketin Valileri değildirler. Onlar, Atatürk Valisidirler. Onlar inkılap ve hareket adamlarıdır..."[26] Ülkesini mevcut normların ötesinde tanımlayan dava adamı, bu yorumla, dönemin siyasi, sosyal ve hatta psikolojik havasını yansıtırken, davanın önemini de vurgulamaktadır.

Beden eğitiminin, okullarda yoğun bir biçimde örgütlenmesi ve uygulanması; devletin davanın başına geçmesiyle gerçekleşmiştir. Maarif Vekaletinin talimatnamesiyle, okullarda spor yurtları kurulmuş[27] eğitim dışında kalan beden eğitimi mükelleflerinin tatbikini sağlamak amacıyla, gençlik klüplerinin teşkilatlanmasına hız verilmiştir.[28] Ve 30 Ağustos 1940 tarihinde, yurdun hemen hemen her yerinde merasimle bu klüpler açılmıştır.[29] "Türk Gençliği Toplanırken" başlıklı yazısında Falih Rıfkı bu gelişmeyi, şöyle değerlendirmektedir: "Beden Terbiyesi Kanunu'na göre teşkil olunan 900'den fazla kulüp ve gruplarda, şimdiden 300.000'den fazla genç toplanmıştır. Bunlar, mükellefiyet çağında 18 ile 20 yaş arasındadırlar. Bu suretle, yüzde yüz, Cumhuriyet nesli, vatan ve inkılâp müdafaasının, hizmet saflarında, vazife almaktadırlar."[30] Aslında, spor gençliğinin örgütlenmesi, 1930'lu yılların başından itibaren gündemde olan bir söylemdi. Bu konu basında geniş çapta yer almış; yine bu örgütlenmeyle ilgili, devlet yurtdışında örnek model arayışına girişmişti.[31] Hatta, 1935 yılında, *Spor Postası* mecmuası, onca söylemin sonunda, örgütlenmeyle ilgili somut bir oluşumun gerçekleşmediğini görünce, kendi çapında bir örgütlenmeye gitmiş, bu örgüte bir yasa bile hazırlanmıştır. İlginç girişimi, örgütün ilginç yasasıyla yansıtalım: "Türk Sporcu Gençliğinin Yasası/Dergimiz, Türk sporcu gençleri arasında, tam ve kırılmaz bir birlik meydana getirmek için, kendilerini şimdiden, (BÜYÜK ÖRGÜT)e hazırlamayı tasarlamaktadır. Bu günden başlayarak, şu şartları kabul eden kız, erkek bütün sporcu gençler (Büyük Gençlik Örgütü)'nün tabii üyeleri olabilirler. Bu kurula tabii üye olanları ayırt etmek üzere, her üyenin, kendi genel kütük sayısını taşıyan ve mağdeninde Büyük ve Kurtuluş Savaşlarında kullanılmış mermi kovanı mağdeni bulunan, tunç bilezikler takılması danışılacaktır. Şart şunlardır:(*)

1- Yurdumu, Cumhuriyetimi ve Atatürk'ümü korumak için ölmeye hazırım.

2- Büyüklerime saygı, küçüklerime sevgi göstereceğim.

3- Yurdumun bayındırlığı için çalışacağım.

4- Kendimi kuvvetlendirmek için her zaman idman yapacağım.

5- Yaptığım sporun onurunu ulusuma bırakacağım.

6- Atalarım gibi konuksever olacağım.

7- Kumar oynamayacağım.

8- Doğruluktan ayrılmayacağım.

9- Vücuduma zehir veren hiçbir şeyi kullanmayacağım.

(*) Kızlar için şu şartlar da vardır:

a) Boya kullanmayacağım.

b) Saçlarımı kıvırmayacağım.

c) Erkek arkadaşlarımın en candan kardeşi olacak ve onları gittikleri kutsal yoldan alıkoyacak olanların sonsuz düşmanı kesileceğim.

(**) Yukarıdaki dokuz maddeden başka, okuyucularımız bir madde daha katmak isterlerse, bize yazabilirler".[32]

Beden Terbiyesi Kanunu'nun kabulünden, yaklaşık 1 yıl sonra, 3 Nisan 1940 tarihinde, Beden Terbiyesi ve Spor Mükellefiyeti Hakkında bir karar-

name çıkartılmıştır. Bu kararname uyarınca; "Orta mektep başlangıç yaşı olan (12 dahil yaşından itibaren, askerlik mükellefiyetini ahyeti olan (45 dahil) yaşına kadar, her erkek yurddaş ve (12 dahil) yaşından (30 dahil) yaşına kadar, her kız ve kadın yurddaş beden terbiyesi ve spor mükellefiyetine dahil"[33] edilmiştir. Yine bu kararname uyarınca, her mükellefin, haftanın yedi gününde en az 4 saatlik beden faaliyeti yapması uygun bulunmuştur. (Kararnamenin bu maddesi, daha sonra 2/17301 sayılı ek kararname ile değiştirilmiş, haftada 1 ila 4 saat arasında yapılması kabul edilmiştir (12 Şubat 1942).[34] Dava mükelleflerinin, yaş hadlerini ve çalışma saatlerini belirleyen kanunlar, elbette ki mükelleflerin, giyim ve kuşamlarını unutmamış; bu konuyla ilgili talimatname 28 Nisan 1941'de yayınlanmıştır.[35] "Kararname no. 2/15696/1. Beden Terbiyesi Nizamnamesinin 76 ncı maddesi mucibince, toplu yürüyüşlerde, umumi toplantılarda giyecekleri bir örnek kıyafetin şekli aşağıdaki maddelerle tespit edilmiştir. 2- Beden Terbiyesi mükellefleri, toplu yürüyüşler, talimlere, tatbikatlara ve merasimlere bu kıyafetle iştirak ederler. Bundan gayrı zamanlarda, bu örnek kıyafetin giyilmesi yasaktır... Şapkaların koratlarında: Mat zemin üzerinde kabartma parlak ayyıldızı ve altıoku ihtiva eden, beyzi şeklinde ve beyaz madenden mamul olup, şapkanın ön kısmı ortasına gelmek ve güneşliğin ortası, yukarısında bulunmak üzere, şapkaya tesbit edilir. Kokardın etrafında, keza mat zemin üzerinde kabartma olarak Türk Gençliğinin hedefini gösterir bir vecize yazılıdır..." Dış kıyafet, spor kıyafet, muhtelif kademe başlarının kıyafetlerinden sonra talimatname, klüp flamalarının eb'ad ve evsafını belirler: "...Flamaların boyu, eni 1 metredir./Flamalar yerli, kırmızı, şali bayrak kumaşından yapılır. Flamanın dış yüzüne klübün ismi, numarası ve tesis tarihi, beyaz ipek ile işlenerek yazılır./ Evvelce Cemiyetler Kanuna'na göre teşekkül etmiş iken, bilahare Beden Terbiyesi Kanuna'na intibak etmiş olan kulüplerin filamalarına hem tesis hem de intibak tarihleri yanyana yazılır. (Misal 1909-1940)/Beden Terbiyesi Kanunu'na intibak etmekle beraber, başka kulüplerle birleşen kulüplerin flamalarına yalnız birleşme tarihleri yazılır./Flama iç yüzünün gönder tarafında ise, alt köşedeki ayyıldızdan püskürmüş altıok bulunur. Ayyıldız ve oklar da beyaz ipekle şekillenir..."

Davayla ilgili kanunlar, kararnameler, talimatnameler çıkadursun; mükellefler kendilerinden beklenen varlığı gösteremiyor; Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü, spor kulüpleri ile işbirliği yapamıyordu. Bu olumsuz gelişmeler ışığında, 3530 Sayılı Kanunun 1. maddesi değiştirilerek, Umum Müdürlük, Maarif Vekaletine bağlandı.[36] Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü'nün Maarif Vekaletine bağlanmasından sonra, Vekil Hasan Ali Yücel, Beden Terbiyesi Bölge Başkanlarına (Valilere) mühim bir tamim yolladı.[37] Beden Terbiyesi'nin öneminden bahseden Yücel, bu tamimde Valilere, okul dışı gençliğin teşkilatlanmasının gerekliliğini belirtiyor ve bu konuda onların fikirlerine başvuruyordu. Dava tatbikinin devamı için devlet, bu aşamada, radyosunu devreye soktu.[38] 6 Temmuz 1942 Pazartesi sabahından itibaren, her sabah radyo ile jimnastik hareketleri yapılacaktı.[39] 80'li yılları kasıp kavuran ve televizyondan yayınlanan *aerobics*'in atası sayabileceğimiz, müzik eşliğinde yapılan bu program aracılığı ile, mükelleflere ulaşmak hedeflenmişti. Yine de, tüm bu girişimlere rağmen, mükelleflerin istenilen ölçülerde verimli olmadıklarını ve kanunlara uymadıklarını; Yargıtay Tevhidi İçtihat Genel Kurulu'nun 18/4/1945 gün ve 29 E./8K. Sayılı Kararı[40] ile öğreniyoruz. Bu karar, Beden Terbiyesi Kanununun 4. maddesindeki mükellefiyete uymayanlar hakkında cezai işlemlerin yapılacağına dair idi. Ve 1945 yılının sonunda (II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle) seferberlik havasında gerçekleştirilen bu uygulama sona eriyordu.

Davalar adına gerçekleşen, tüm bu gelişmeleri, iki önemli tarihi oluşum çerçevesinde değerlendirebiliriz. (1-Dünya Savaşı koşulları 2- İttihat ve Terraki'den süregelen bir geleneğin devamı). Yalnız bu değerlendirmeyi yaparken, uzun uzadıya bir anlatımın yerine, (mantık örgüsünü okuyucuya bırakarak) iki oluşumun içiçeliğini sergileyen, bir alıntı vermekle yetinelim: 4 Nisan 1916 tarihinde (15 Mayıs 1914 tarihinde kurulan Osmanlı Güç Derneklerinin yerini alarak) Harbiye Nezaretine bağlı olarak kurulan Genç Dernekleri, askerlik öncesi gençliğin bir çatı altında toplanmasını hedeflemişti. Bu dernekte yapılacak olan terbiye-i bedenniye talim ve tatbikatları ile gençler, vücutları kadar düşüncelerini de geliştirebilecekler, vatanlarını müdafaya hazırlanacaklardı.[41] Konuyla ilgili alıntı ise, *Genç Dernekleri Mecmuası*'nın ilk sayısı için, Genç Dernekleri Umumi Müfettişi Von Hoff tarafından kaleme alınan (Mecmuanın yayın ve Derneğin kuruluş amacının yansıtıldığı) bir sunuş yazısı olarak karşımıza çıkıyor[42]:

Mukaddime

"...Biz istikbaldeki bir neslin vücud ve ruh itibarile kuvvetlenmesi ve Milli vazifelerini tanıması için nasıl bir yol takip edileceğini göstereceğiz. Bir çocuk neşv ü nüma bulup hizmet-i askeriyesine dahil olunceya kadar, Kesb-i kuvvet etmeli ve milli vazifelerini öğrenmelidir. Böyle olursa kendiliğinden, iyi bir asker olur. Vatan da müdafaası için kuvvetli bir orduya malik bulunur. Bu his ve gaye ile hem gençlerin ordudaki çetin hizmetlerini kolaylaştırmak, hem de bununla orduya faydalar temin etmek istiyoruz.

"O halde 'Milletin Terbiyesi' Osmanlı Genç Dernekleri'nin takip ettiği gaye olup, buna ait olan efkar ve mutalaatımızı da bu mecmua ile iskan ve beyan edeceğiz. Avrupa'da ahalinin terbiyesi için ne yapıldığına ait havadisler de neşr edeceğiz...

"...Biz tamamile bitaraf olarak yalnız bir gaye takip ediyoruz: Millete yardım etmek, milletin itilasına çalışmak ve herşeyden evvel mektepten mah-

rum olan gençlerin terbiyesine çalışmak...

Osmanlı Genç Dernekleri
Müfettiş-i Umumisi Mirliva
Vony Hoff."

Terbiye-i Bedenniyeden Beden Terbiyesine, Genç Derneklerinden Gençlik Klüplerine uzanan bu süreçte, bir imparatorluk ulus-devlete dönüşecektir. I. Dünya Savaşı koşullarında hedeflenen "Milletin ve özellikle eğitim dışı gençliğin beden terbiyesi" ile "Vatanın Müdafaası için örgütlenen gençlik teşkilatlanması" ise; devlet sistemindeki yeni yapılanmadan farklı olarak, radikal bir söylem değişimine uğramadan; iki dünya savaşı arasındaki dönemde ve II. Dünya Savaşı yıllarında (çalışma boyunca aktarılan gelişmelerle) tekrar gündeme gelecektir.

SONUÇ YERİNE

Makaleyi nihayetlendirme aşamasında, ele alınan davalar için, birkaç son söz gerekmektedir. Ancak, ana davamız olan beden eğitimi davası ile dolaylı olarak değinilen gençlik ve spor davaları adına, günümüzle bağlantılı, sağlıklı bir yorum getirmek imkansızdır. Çünkü, 1930'lardan, 1945 yılına kadar, genel hatlarıyla yansıtılmaya çalışılan bu üç davanın, 45'ten sonraki gelişimi, araştırma kapsamı dışında kalmıştır ve muhakkak ki bu gelişim, günümüze kadar boyut değiştirerek devam etmiştir. Ancak 30'lu, 40'lı yılların, spor basınının taranması sırasında, araştırmacının kendisini, tarihin yapraklarına dağıl de, günlük bir gazetenin spor sayfaları arasında hissetmesi[43] Spor davası adına imkânsızı zorlayarak da olsa, bir yorumun yapılabileceğini ortaya koyuyor. En azından, 71 yıl önce hedeflenen bu davanın (pek fazla değişmeden) sürekliliğini koruduğunu söyleyebilir ve geçtiğimiz aylarda, Türk Milli takımının, bir Avrupa Milli takımı karşısındaki, beklenmeyen 5-0'lık galibiyetinin, (sporun futbol merkezli olarak algılandığı) ülkemizde yaratmış olduğu o olağanüstü coşkuyu, bu yoruma, farklı bir kanıt olarak sunabiliriz. ■

1- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir*, İstanbul, 1972, s. 54 "...Yeni Türkiye bir sosyal davalar diyarıdır..."
2- Burhan Asaf, "Spor Telakkimiz", *Ülkü*, (1), 1933, s. 68
3- Cem Atabeyoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, ss. 2187-2197
4- N. Kırşan, "Beden Terbiyesi Kanunundan Önceki Spor Teşkilatımıza Umumi Bir Bakış" *Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası*, (1), 1935, s.7.
5- Yunus Tayga, *Türk Spor Tarihine Genel Bakış*. Ankara, 1990, ss. 162-163, "...Memleketimizde İlk Spor Teşkilatı (TİCİ)dır. 1920'de İstanbul'da faaliyette bulunan, 13 kulüp kendi aralarında futbol işlerinin tanzimi için çalışırken böyle bir birlik kurmak fikri üzerinde durmuşlardır. Bu maksatla 26.7.1920 tarihinde, Kadıköy'de Union Kulüpte üyelerinin katılması ile ilk toplantı yapılmış, bunu diğerleri takip etmiştir... Muvakkat heyet çalışmalarını 7.9.1921'de bitirmiş, 25.11.1921'de Cemiyetler Kanununa göre teşekkül için hükümete müracaat etmiştir. Muvakkat heyet (idman ittifakı) müessesesinin kurulmasını sağlamak üzere (muvakkat merkez heyeti) adı ile 22.5.1922 tarihine kadar çalışmıştır. Kuruluşu işgal ve mütareke yıllarına rastlamaktadır. TİCİ'nin kuruluşu ile ilgili spor dergilerinde neşredilen yazılar yayınlanması Anadolu'da tepkilere yol açmış, Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakına mukabil Ankara'da İdman Birliği adında bir teşkilat kurulmuştur. Bu birliğin kurucularından, İbrahim Turgut (Azizoğlu) bu konuya ait bir yazısında "Esasen bu ittifakın (TİCİ) nizamnamesi, Hükümet-i Mafsulha tarafından tasdik edildiğinden zaten münfesihtir..."
6- Rahmi Apak, "Onbeş Yıl ve Türk Sporu", *Ülkü*, (69), 1938, s. 230.
7- Tayga, *age*, ss. 251-260; Kırşan, *agm*, ss. 7-8; Korkmaz Alemdar, "Yeni Zamanların Sıhhat ve Kuvvet Mebdei Olarak Stadyum", *Futbol ve Kültürü*, İstanbul, 1993, ss. 115-123.
8- *CHP Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, 1931, ss. 30-31.
9- Selahattin Batu, "Dava Adamları", *Ulus*, 6 Ekim 1943.
10- Kerim İhsan Kanak, "Gençlerimizin Beden Terbiyesi Meselesi", *Spor Postası*, (113), 1936, s.1.
11- Rahmi Apak, "Türk Sporunun Yeni Hükümleri", *Ülkü*, (35), 1936, s. 345.
12- Nusret Safa, *Spor Postası*, (25), 1934, s. 10
13- Ali Rıza Seyfi, "Tarihte Türkler ve Spor", *Ülkü*, (6), 1933, s. 476.
14- Rahmi Apak, "Türk Sporunun Yeni Hükümleri", *Ülkü*, (35), 1936, s. 346.
15- Selim Sırrı, *Radyo Konferansları*, 3. Kitap, İstanbul, 1935, s. 30. Selim Sırrı 1932 yılında ziyaret ettiği Çekoslovakya'daki Sokol şenliklerinden bahsediyor ve örnek alınmasını istiyor.
16- Nüzhet Baba, "Halkevlerimizde Sporun Yeri Vechesi", *Ülkü*, (94), 1940, s. 349.
17- Münir Müeyyet, *Spor Postası*, (25), 1934, s. 2.
18- Münir Müeyyet, *Spor Postası*, (53), 1935, s. 2.
19- Kerim İhsan Kanak, "Gençliğin Yeni Dini: Spor", *Spor Postası*, (108, 1936, s. 2.
20- Rahmi Apak, "Onbeş Yıl ve Türk Sporu", *Ülkü*, (69), 1938, s. 229.
21- *Spor Postası*, (24), 1934, s. 8.
22- Atabeyoğlu, *agm*, s. 2193, "...Ancak Hitler Almanyasından alınan bu Nazi Modelinin doğuracağı sakıncalar Atatürk'ün gözünden kaçmadı... Atatürk'ün emir ve direktifleriyle Türk sporu Cumhuriyet Halk Partisi'nin yönetiminden uzaklaştırılarak tamamen devlet yönetimine devretmek yolunda çalışmalara derhal girişildi..."
23- *Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası*, (1), 1939, s. 39.
24- Sicilli Kavanini, c. 19, 1938. 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu 21.5.1986 tarihine kadar geçerli olacak, 3289 sayılı kanunun 40. maddesiyle ilga edilecektir. *Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı*, C. 6, 1993.
25- *Ulus*, 5 Ocak 1935.
26- Rahmi Apak, "Yeni Beden Terbiyesi Kanunu", *Ülkü*, (66), 1938, s. 519.
27- *Ulus*, 17 Ocak, 1939.
28- *Ulus*, 3 Ağustos, 1939.
29- *Ulus*, 31 Ağustos, 1940.
30- *Ulus*, 1 Eylül, 1940.
31- *Spor Postası*, (78), 1935, s. 4. "...Yeni rejimin çekil yollarını bize açan büyük partimizin Genel sekreteri Sayın Recep Peker gençlik teşkilatıyla alakadar olan son inceleme gezisinden dönmüş ve böylece gençlik teşkilatı işi de son kertesine girmiştir..."; Selim Sırrı, "İtalya'da Halk ve Gençlik Teşkilatı", *Ülkü*, (3), 1933, ss. 241-243; Vildan Aşır, "Romen Gençlik Teşkilatı", *Ülkü*, (79), 1939, ss. 19-22.
32- *Spor Postası*, (82), 1935, s. 11.
33- *Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası*, (17), 1940, s. 1.
34- *Sicilli Kavanini*, c. 23, 1942.
35- *Sicilli Kavanini*, c. 21, 1941.
36- *Ulus*, 30 Mayıs 1942.
37- *Ulus*, 16 Haziran 1942.
38- *Ulus*, 18 Haziran 1942.
39- *Ulus*, 26 Haziran 1942.
40- *Sicilli Kavanini*, C. 26, 1945
41- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1988, C. 1, ss. 458-473; Ayrıntılı Bilgi için bkz. Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri*, Boğaziçi Üniversitesi Derneği, C. 7, 1979.
42- *Osmanlı Genç Dernekleri*, (1), 1333, ss. 1-2.
43- Ziya Ateş, "Futbolda Niçin Geriyiz", *Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası*, (4), 1939; Sadi Karsan, "Futbolda muvaffak olabilmek için neler yapmalıyız" *Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası*, (9), 1939.

İSTANBUL 18. NOTERLİĞİ ELİYLE ALDIĞIMIZ TEKZİPTİR

"YAYIN GERÇEK OLMALI GERÇEĞİ ÖRTMEMELİ İHLAS'IN DÜRÜST YAPISI HERKESCE BİLİNMELİ"

Toplumsal Tarih Dergisi'nin Aralık 1994 sayılı nüshasının 61. sayfasında, Veli Urgal imzası ile "(Ç) Alınan Hikmet mi Yoksa Hikmet'e Kılıç mı? Ya da Bir İntihal Daha Var" başlığında bir yayın yapılmıştır. Bu yayında, müvekkil İhlas Holding isim olarak zikredilerek, ağır ve haksız ithamlara maruz bırakılmıştır. Toplumsal Tarih Dergisi'nin işbu yayınını Basın K. 19. maddesine istinaden tekzip ediyoruz.

Mezkur yayında, Tam İlmihal Seadeti Ebediyye isimli güzide eserin, ilk müellifinin başkası olduğu halde; İhlas Holding tarafından M. Sıddık Gümüş ismi ile neşredildiği bahsedilmektedir. Bu sebeple, müvekkil şirkete, sahtekar, dini ticaret alet eden, tarikatçı, göz boyayan, kazık atan gibi ağır itham ve iftiralarda bulunulmaktadır.

İşin aslı şudur;

Müvekkil şirket, asıl yazarının iznini alarak, Tam İlmihal Seadeti Ebediyye isimli eseri, M. Sıddık Gümüş ismi ile bastırmıştır. Bu kadar açık olan hadiseyi çarpıtarak yayın yapan, Toplumsal Tarih dergisini kınıyoruz.

Ayrıca ifade edelim ki; İhlas Holding'in hiç bir tarikat ile bağlantısı yoktur. Hiç kimseye kazık atmamıştır. Kopyacılık yapmamışıtır.

İhlas Holding dürüst ve çalışkan yapısı ve Allah-u Teala'nın emirlerine uyarak günah işlemekten, kanunlara uyarak suç işlemekten ve insanların haklarına uyarak kul hakkından kurtulmak ilkesi ile, sadece ülkemizde değil, dünya çapında haklı bir itibara kavuşmuştur. Milletimizin ilim ve teknikte ilerlemesi ve devletimizin yükselmesi için çalışmayı şiar edinen İhlas Holding, bağlı 30'a yakın şirketi ve 10.000'e yakın ile, daima halkımızın hizmetindedir.

Yaptığı hizmetler her türlü takdirin üstündedir. Herkes tarafından bilinen İhlas'ın dürüst yapısının, Toplumsal Tarih dergisi tarafından da bilinmesi gerekirdi. Bu sebeple, Toplumsal Tarih dergisinin gerçek dışı yayınını Basın K. 19. maddesine göre tekzip ediyoruz.

Kamuoyuna bilvekale saygı ile duyururuz.

İhlas Holding A.Ş. Vekilleri
Av. Abdurrahman Gök-Av. Mustafa Özyirmidokuz

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ŞUBAT AYI

3. Süveyş Kanalı dolaylarında ufak Türk-İngiliz çatışmaları oldu. Irak'ta bir İngiliz askerî birliği Dicle Nehrinden yukarılara doğru harekete geçti.

4. İtilâf Devletlerine deniz üstünde güç yetiremeyen Almanlar onlara karşı bir denizaltı savaşı başlattılar ve Britanya adaları çevresinde her tekneyi vurulabilecek hedef ilân ederek abluka koydular. Üç hafta sonra da, İngiltere buna mukabele bilmisilde bulundu: donanmasını, Almanya'dan gelen ya da oraya giden bütün yük gemilerini yakalamakla görevlendirdi.

8-22. Masuria Savaşında Alkman ve Avusturya-Macaristan orduları Rusları geri çekilmek zorunda bıraktılar.

15. İtilâf Hükûmetleri Yunanistan'ın Sırbistan'a arka çıkmasını destekledi ve Selânik'e bir çıkartma yaparak yardıma koşmayı önerdi. Bu harekât, Yunanlıların sözde direnmesine karşılık gizli onaylarıyla ancak bu yılın Ekim ayında gerçekleşecektir.

19. İtilâf zırhlıları Çanakkale girişindeki Osmanlı istihkâmlarını bombaladı.

25. Hava koşulları yüzünden birkaç gün ara verilen Çanakkale bombardmanı yeniden başladı. İtilâf Devletlerinin küçük deniz piyadesi birlikleri tahrip görevleriyle karaya çıkarıldı. Fakat Türk yığınağı da gitgide güçlendirilmekteydi.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

Sendikacılık Ansiklopedisi'nde Önemli Gelişmeler

Önce konuyla ilgili kuruluşlardan büyük destek gördüğümüzü belirtelim. Başta T.C. Kültür Bakanlığı projeye desteğini somutladı. Ardından, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Sendikacılık Ansiklopedisi projesinin ayrılmaz parçası olan bir sendikacılık ve emek arşivi oluşturulması için her türlü yardım ve desteğe hazır olduğunu bildirdi. Türk-İş, Hak-İş, DİSK, Sendikacılık Ansiklopedisi'ne büyük ilgi gösterdiler, katkı ve yardım vaadinde bulundular.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin ilk hazırlık toplantısı İstanbul'da, Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasında gerçekleştirildi. Prof. Dr. Cahit Talas'ın başkanlık ettiği toplantıya Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emre Kongar, Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Müdiresi Meral Çerçi, Çalışma Genel Müdürü İsmail Bayer, ILO Türkiye Temsilcisi Prof. Dr. Rüçhan Işık, Türk-İş, DİSK ve Hak-İş temsilcileri, sendikacılık, çalışma hayatı ve hukuku konularında uzman bilim adamları, gazeteciler, sendikacılar ve vakıf yöneticileri katıldılar.

Hazırlık toplantısında Sendikacılık Ansiklopedisi ve konuya ilişkin bilgi bankasının bir an önce oluşturulabilmesine yönelik teknik konular, içerik, yardım ve destek sağlayabilmek için atılması gereken amaçlar vb tartışıldı. Tavsiye kararları alındı. Ansiklopedi'nin olanaklar ölçüsünde, üç cilt olarak planlanması konusunda görüş birliğine varıldı. Bunun gerektirdiği kaynakların bulunabilmesi için neler yapılabileceği görüşüldü.

Ansiklopedinin Yayın Yönetmeni Oya Baydar ve araştırmacı-redaktörlerin bir bölümü çalışmalarına hemen başladılar. Mevcut bütün sendikalar ve önde gelen sendikacılarla ilişkiye geçip gerek bilgi gerekse arşiv olanaklarını vakit geçirmeden derlemeyi ilk hedef olarak belirlediler. Halen hazırlık çalışmaları bütün hızıyla sürüyor.

Kentler - Yerel Yönetimler - Tarih Bilinci Paneli

1994'ün son günlerinde kamuoyunu epeyce meşgul eden uçak kazası, terör, yıllık enflasyon oranı gibi konular arasına birdenbire "İstanbul'daki Bizans Surları Yıkılsın mı?" tartışması da giriverdi. Bu da Tarih Vakfı'nın en önemli ilgi alanı, yani toplumda tarih bilincinin geliştirilmesi konusuydu. Tartışmayı basındaki sansasyonel söylemden daha bilimsel bir çerçeveye taşımak, kent, kentli, kent yönetimi kapsamında tarih bilinci ve koruma kavramlarını bir kere daha konuşmak amacıyla bir panel düzenlemeyi kararlaştırdık.

12 Ocak 1995 günü, Sepetçiler Kasrı'nda gerçekleştirilen panele gazeteci-mimar Atilla Dorsay, İstanbul Mimarlar Odası Başkanı Oktay Ekinci, Prof. Dr. Doğan Kuban ve Prof. Mete Tapan konuşmacı olarak katıldılar. Prof. Dr. Doğan Kuban'ın yönettiği panelde konuşmacılar, kentsel korumanın esas olarak kentli tarafından sağlanabileceği, bunun için de tarih bilincine sahip kentli söylemine ihtiyaç olduğu, oysa özellikle İstanbul'da son yirmi yıldır köy söyleminin egemen olduğu konusunda birleştiler.

Oktay Ekinci, kentsel korumanın, ata mirasımızı

Şubat 1995 Ayın Takvimi

İstanbul

11 Şubat 1995 Cumartesi, 10.00-18.00. **İstanbul Dergisi Değerlendirme Toplantısı**, Tarih Vakfı Eminönü binası, toplantı Salonu.

Ankara

23 Şubat 1995 Perşembe, 18.00. **Prof.Dr. Seçil Akgün, "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a"**, Mimarlar Odası Konferans Salonu. Konur Sokak 4/5 Kavaklıdere.

Doğan Kuban ile Mete Tapan panelin keyifli bir anında.

gelecek kuşaklara aktarmak kavramından, geçmişten geleceğe mesaj iletmek, ancak bu mesajı iletirken ondan yararlanmak kavramına dönüşmesi gerektiğini özellikle vurguladı.

Atilla Dorsay, kentte her şeyin kötü gittiği, tarihi çevrenin korunması için gerekli altyapının oluşmadığı böyle bir ortamda, bu tür girişimlerin netice vermeyeceğini söyledi.

Prof. Dr. Doğan Kuban, meslek hayatının tamamını bu konuya hasrettiğini bildirerek, kentlere köy söyleminin egemen olmasının üzerinde durdu. Bunun toplumsal bir olgu olduğunu, iyileşmesi için göçün durdurulmasından eğitime uzayan geniş bir yelpazenin her alanında politikalar gerektiğini söylerken, İstanbul'daki tarihi çevreye ilk ihanet edenlerin de göç edenler değil, Boğaziçi ve Kadıköy'deki yalı ve köşk sahipleri olduğunu özellikle belirtti.

Prof. Dr. Mete Tapan da konuşmasında, okullarımızdaki tarih eğitiminin, tarih bilinci vermek açısından çok yetersiz olduğu, tarih eğitimi kavramının değişmesi gerektiğini öncelikle vurgulayarak, koruma uygulamalarından bahsetti. Hiç korumamakla yanlış korumanın eşdeğer olduğunu, ayrıca var olan ihale sistemi ve fiyatlandırma metotları ile yerel yönetimlerin doğru koruma uygulamalarını gerçekleştirmelerinin çok zor olduğunu söyledi.

İzleyicilerin de aktif olarak katıldıkları panelde, merkezi ve yerel yönetimlerin kentteki tarihi çevreye müdahale yöntemleri üzerinde durulurken, bu çevrenin sadece fiziki elemanlardan değil, kent ve kentlinin gündelik yaşamında izler bırakan sokak isimleri, şarkılar gibi soyut elemanlardan da oluştuğu, korumanın bu çerçevede boyutlandırılması gerektiği üzerine konuşuldu. Bir ara Atilla Dorsay, Oktay Ekinci ve izleyiciler arasında turizm yapıları-tarihi çevre ilişkisi/çelişkisi hakkında hararetli bir tartışma gerçekleşti.

Üç saatin sonunda panel, Prof. Kuban'ın büyük gayretiyle salonda sona ermekle beraber, koridor ve dönüş yolunda küçük gruplar arasında devam etti. Katılan herkese çok teşekkür ediyoruz.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İŞBİRLİĞİ YAPIYOR

Aralık 1994'te yapılan Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu sonrasındaki olumlu gelişmelerden söz etmek istiyoruz.

Sempozyumun düzenleyicileri olan Doğal Hayatı Koruma Derneği, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ve Tarih Vakfı temsilcileri, Heinrich Böll Vakfı temsilcisi, sempozyumda oluşturulan altı atölyeden temsilciler, değerlendirme yapmak ve geleceğe ilişkin kararlar üretmek üzere bugüne kadar üç defa bir araya geldiler. Her birinde önemli gelişmelerin sağlandığı ve birine Habitat II Zirvesi Türkiye Koordinatörü Sayın Gürel Tüzün'ün de katıldığı toplantılarda üç somut adım atıldı.

Bunlardan ilki, sempozyumun bildirilerinin yayınlanmasına ilişkin gelişmeler. Sempozyum yönetmeni Doç. Dr. Aydın Uğur, yayının da yönetmenliğini üstlendi. Mart başına kadar, tebliğler, bant çözümleri ve katılan sivil toplum kuruluşlarının tanıtımını kapsayan bir çalışma yayına hazır hale gelecek.

İkinci önemli gelişme "Sivil Toplum Kuruluşları ve Uluslararası İlişkiler Sempozyumu" projesi.

Habitat II kapsamında İstanbul'a gelmesi beklenen dünya sivil toplum örgütleriyle ilişkileri başlatmak ve hızlandırmak, iş ve eylem birliği koşullarını tartışmak amacıyla düzenlenmesi planlanan bu sempozyumun Mart ayı içinde gerçekleşmesi öngörülüyor.

Üçüncü gelişme ise, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin çağdaş bir bilişim sistemi içinde yer almalarının sağlanması konusunda Mayıs ayı içinde geniş katılımlı bir toplantı düzenlenmesi. Bu toplantı sonucunda, sivil toplum örgütlerinin bilgilendirme ve iletişim seviyesinde önemli katkılar sağlayacak bir bilgisayar ağı kurulması hedefleniyor. Ama en büyük hedef, bu sistemle birlikte artık sivil toplum kuruluşları için ve onlar adına hareket edebilen bir sekreterya oluşturmak.

Demokratik toplumların vazgeçilez unsurları olan sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de gelişerek güçlenmesine büyük katkı sağlayacak olan bu gelişmelerden sizleri haberdar etmeye devam edeceğiz.

Sözlü Tarih, Yeniden...

Aralık 94 tarihli sayımızda Sözlü Tarih çalışmalarının yeniden başlayacağını duyurmuştuk. Kültür Bakanlığı'nın Proje'ye yeniden kaynak sağlama kararıyla birlikte, Ocak ayından itibaren Vakıf bünyesine yeni bir arkadaşımız katıldı: Levent Yılmaz. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de tarih doktorası çalışmaları süren Levent Yılmaz, bundan böyle Sözlü Tarih çalışmalarımızı da yürütecek.

Yeni dönemde, Kültür Bakanlığı Sözlü Tarih Projesi için 80 kişiyle görüşülecek. Görüşmelere Şubat ortasından itibaren başlanması planlandı. Böylelikle tanıklıkların bir kısmı daha belgelenmiş olacak.

Darüşşafaka Tarihi yazımı çerçevesinde Prof. Dr. Zafer Toprak ise, 30 eski Darüşşafakalı ile onar kişilik gruplar halinde ocak sonundan şubat ortasına uzanan süre içerisinde görüşmeler gerçekleştirecek. Bu görüşmelerin tümü görüntülü olarak kaydedilecek.

Yeni dönemde ILO'ya "Çalışan Çocuklar"a ilişkin bir Sözlü Tarih Projesi hazırlandı. Yine aynı şekilde "Türkiye'de Sigortacılık" Sözlü Tarih Projesi'nin de son rötuşları yapılmakta. Her iki projenin de olumlu tepkiler alması bekleniyor.

Daha işlevsel bir yapılanmaya kavuşturulması düşünülen Sözlü Tarih Birimi, bundan sonraki projelerini yüksek lisans ve doktora çalışmalarıyla da ilişkilendirmek niyetinde. Bu konuda Vakıf üyesi akademisyen dostlarımıza kısa sürede bir çağrı yapılacak. Sözlü tarih çalışması sonucu elde edilen ham malzemenin dönüştürülmesi de yeni dönemde ele alınacak bir başka konu. Belgesel yapımlar, yazı dizileri ve belki de CD ROM'lar (neden olmasın?) hedeflenen ürünlerden bazıları. Sözlü tarih yönteminin aslında tarih ile sosyoloji (bir anlamda da antropoloji) arasındaki yöntembilimsel araf'ta yeraldığı düşünüldüğünden, sözlü tarihi sağlam bir temele yerleştiren kuramsal konferanslar da yeni dönemde ihmal edilmeyecek. Kısacası, yeniden...

Yurt Yayınları'ndan...

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan şubat ayında üç yeni kitap çıkıyor.

Bunlardan birincisi *İstanbul Gezi Rehberi*'nin dördüncü ve genişletilmiş baskısı. Murat Belge'nin çok ilgi gören bu kitabı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Best Seller"ı olmaya devam ediyor. Murat Belge de ricamızı kırmadı ve bütün bir yaz boyunca çalışarak rehberin kapsamını genişletti. İlk baskıda yazmadığı Kadıköy, surdışı Marmara kıyıları (yani Yeşilköy, Bakırköy vs.), Şişli-Fındıklı güzergâhı ve "uzak İstanbul"u (yani Kilyos, Şile-Ağva, Polonezköy, Yalova vs.) bu baskıya ekledi. Ayrıca tüm kitabı gözden geçirerek ilk baskıdan bugüne İstanbul'un değişen yüzünü yazdı. Belge'nin kitabında dediği gibi İstanbul öylesine hızla değişiyor ki, gezi rehberlerini neredeyse günlük basmak gerekiyor.

Kitaptaki haritaları da daha kullanışlı hale getirdik. Genç arkadaşımız Yasemin Köksal, Sayın Prof. Doğan Kuban'ın danışmanlığında semtlerin kapsamlı haritalarını yaptı. Böylece İstanbul daha kapsamlı, daha kullanışlı ve daha yeni bir rehbere sahip oldu. Yine hatırlatalım. Murat Belge'nin kitabını, gezmeye başlamadan da zevkle baştan sona okuyabilirsiniz.

İkinci yayınımız, daha önce çıkacağını duyurduğumuz, fakat yetiştiremediğimiz çok değerli bir anı kitabı: Haldun Derin'den *Çankaya Özel Kalemi'ni Anımsarken*. Haldun Bey üç cumhurbaşkanının yanındaki, daha sonra da çeşitli görevlerde bulunduğu yıllarını Ankara'da geçirmiş, ama kendisi hani o artık mumla aradığımız bir "İstanbul efendisi". Geniş kültür birikimi, görgüsü, bilgisinin yanında İngilizlerin "tongue-in-cheek" dedikleri o tatlı müstehzi üslubuyla bizlere aktardığı müthiş gözlemleri, *Çankaya Özel Kalemi* kitabına ayrı bir özellik kazandırıyor. Atatürk, İnönü ve

Bayar'ın yanıbaşında geçirilmiş yılları, ayrıca İnönü'nün hiçbir yerde yayımlanmamış özel notlarını okumalısınız.

Üçüncü kitabımız ise değerli hocamız Korkut Boratav'dan: *İstanbul'dan ve Anadolu Köylerinden Sınıf Profilleri*. Prof. Dr. Boratav, geçen yıl yapılan çok önemli bir anket çalışmasının sonuçlarını sunuyor ve değerlendiriyor bu kitapta. Kendisinin de kitapta değindiği gibi, Türkiye'de gelir dağılımının 1977-78'den 1989'a kadar süren on iki yıl boyunca "dramatik" bir değişim geçirdiğini makroekonomik çalışmalar sayesinde biliyoruz. Ancak makroekonomik bölüşüm bulgularının bir dizi sorunu yanıtlamadığı, ciddi bilgi boşluklarını dolduramadığı da ortada. Gelirdeki mutlak gerilemeler bu olgudan etkilenen insanların (yani emekçi sınıflara mensup ailelerin) günlük hayatlarında ne gibi yansımalar yaptı? Aileler bu olumsuzlukları gidermek için uyum ve savunma mekanizmaları geliştirebildiler mi? Bu derece büyük bölüşüm dönüşmelerinin gerçekleştiği bir dönemde insanların iktisadi olaylara ilişkin görüşleri, ideolojik ve politik tavırları nasıl etkilendi? İşte Boratav bir alan çalışmasının ardından bu soruları irdeliyor. Günümüz Türkiye araştırmalarından önemli bir kesit.

Sonunda Taşındık

Geçen ayın Haberler bülteninde kısa bir yazıyla Nişantaşı'nda yeni bir büro açıp oraya taşındığımızı duyurduk sizlere. Taşınma maceramız o yazı kadar kısa olmadı ne yazık ki. Kimimiz hafta sonları günde oniki saat çalışarak bu taşınmayı mümkün olduğunca çabuk sona erdirmek için didindik. Yarım gün çalışan İdari Müdürümüz Sayra Öz bu süre için tam gün çalışarak telefon idaresi, elektrik idaresi ve Nişantaşı arasında mekik dokudu. Heybetli cüssesi ve hep gülen yüzündeki kısık gözlerinden dünyayı nasıl gördüğüne bir türlü akıl erdiremediğimiz büro elemanımız Satılmış Şener de taşınma maceramızın başrol oyuncularından. Vakıftaki o kadar tarihçi, sosyolog, yazar, çizer arasında inatla tek teknik eleman olmayı sürdüren Bilgisiyar Destek Birimi sorumlumuz Muhammet Küçük bir yandan elektrik tesisatının bir an önce bitirilmesi için, aslında Sanat Tarihi öğrenimi görmüş, fakat yıllarca TEK'te müdürlük yapmış Amper Elektrik'ten Yılmaz Bey'in başına ekşidi durdu, bir yandan da asıl görevi olan bilgisayar sisteminin kurulması için hem kendi, hem de sistemi kurmak için 1 km'ye yakın network kablosu döşeyen İnternet İletişim Sistemlerinden Garbis Bey'in başındaki birkaç teli daha genç yaşında beyazlattı. Göreve yeni başlayan Genel Sekreter Yardımcımız Münevver Eminoğlu daha masasına oturamadan yeni büronun sorunlarına gömüldü. Ondan daha sonra göreve başlayan Genel Müdür Yardımcımız Akın Baran ise hâlâ kalan sorunları halletmekle meşgul.

Bu arada bize destek olan dostlarımızı da burada hatırlatmak, teşekkür etmek isteriz. Yeni binanın en önemli teknik altyapısından biri olan kesintisiz güç kaynağımız EKA tarafından vakfımıza bağışlandı. Telefon santralimizi ve montajını Netaş ücretsiz üstlendi. Destekçimiz Tepum Bilgisayar da bir araba dolusu malzeme bağışlayarak katkısını esirgemedi. Burada anmayı unuttuğumuz diğer tüm vakıf çalışanlarına ve destekçilerine kucak dolusu teşekkürler.

Eh biz sonunda taşındık, artık size de Nişantaşı'ndan geçerken bir kahvemizi içmek için bize uğramak düşüyor.

Ankara'da İsmail Beşe İle!...

Ankaralı vakıf üyelerine ve tarih dostlarına ayın 22'sinde, Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nde Huricihan İnan "Sosyalist Dönüşümden Sonra Nasıl Bir Tarih?" sorumuzu cevaplayacak diye bir çağrı yapmıştık. Ancak Huricihan İnan'ın rahatsızlandığını ve konferansı veremeyeceğini öğrenip şimdi ne yapacağız diye kara kara düşünürken ODTÜ öğretim Üyelerinden Sayın Aykut Kansu imdadımıza yetişti.

Aykut Kansu yurtdışındaki çalışmaları sırasında İsmail Beşe ile tanışmış. O da kim diye sorarsanız, İsmail, babası 31. ocağa mensup, annesi varlıklı bir kadın olan Edirne doğumlu bir yeniçeri. Sayın Kansu da İsmail'e onun fantastik öyküsünü anlatan 1797 Londra baskılı bir kitapta rastlamış.

Anlatılana göre o tarihte yeniçeri olarak kendisine verilen azınlıklardan cizye toplamakla ve bazı cezalandırma işlerinden hoşlanmayan İsmail Beşe, görevinden ayrılmış ve 1751 yılında ölen annesinden kalan mirasla uluslararası ticarete başlamış. İsmail Beşe'nin yaşamının bundan sonrası ise gerçek bir maceraya dönüşmüş. Bir ara Jamaika'ya gidip zenci ticaretine bulaşmış, İspanyol kalyonlarına esir düşmüş, Kartegenya'da köle olarak çalıştırılmış, Madrid'de hapis yatmış, hapishaneden kaçmayı başarınca İngiltere'ye geçip Tower Hill yakınlarında bir pansiyonda kalmış.

İngiltere'de uğradığı bir soygunda tüm parasını

"İSTANBUL SERGİSİ"NE KATKIDA BULUNMAK İSTER MİSİNİZ?

Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi'nde, İstanbul'la ilgili her türlü fotoğraf, dia, yazılı belge (özgün ve basılı kitap, süreli yayın, tez, vs.), kent planı, harita, gravür, kartpostal, afiş, poster, tabela, proje çizimi, film (dökümanter veya konulu), kitap kapağı, karikatür, kukla, oyuncak, para, hisse senedi örneği, pul, etiket, nota, resim, heykel, eşya, alet ve araç sergi malzemesi olarak kullanılabilecektir. Serginin görsel işitsel malzemesi için katkıda bulunmak isteyen koleksiyoncular ve arşivciler 233 21 61-66-70 no.lu telefonlardan Beral Madra, Şebnem Önal veya Meltem Öneş'i arayıp konuyla ilgili ayrıntılı bilgi alabilirler.

yitiren İsmail Beşe'nin yaşamının asıl trajik bölümü bundan sonra başlıyor. Daha önce Türkiye'de evli ve iki-üç çocuğu olan Beşe, bu kez Elisabeth adlı bir İngiliz kadınla evleniyor ve parasızlık nedeniyle o tarihteki İngiliz yasalarına göre ailece serseri kategorisine giriyorlar. Daha sonra Hıristiyan olan Beşe, ailesi ile birlikte bir ara Türkiye'ye dönmek için girişimlerde bulunuyor ancak parasızlık nedeniyle başaramıyor. 1774'de ilk çocuğu doğan ailenin kayıtlara göre çok azı yaşayabilen 12 çocuğu oluyor.

Kendisi okuma yazma bilmeyen İsmail Beşe öyküsünü bir papaza anlatmış ve kitap onun aracılığıyla oluşturulmuş. Kitabın ikinci baskısı ise 1804 tarihliymiş.

Bu inanılmaz öyküyü Aykut Kansu'ya kanıtlayan belgelerden bazıları ise ailenin 9 Aralık 1770'de Yorkshire'da bir yargıca verdikleri ifade ile Scott Society'nin 1782 yılı faaliyet raporlarında yardım edilenlerin isimleri arasında bu çiftin de adının geçmesi olmuş.

Bizi bu ilginç yeniçeriyle tanıştıran Aykut Kansu'ya ve katılanlara teşekkür ediyoruz, Huricihan İnan'a da geçmiş olsun diyoruz.

İSTANBUL DERGİSİ'NDE GÖREV DEĞİŞİMİ

Nisan 1992'de yayımlanmaya başlayan *İstanbul* dergisinin ilk sayısından beri genel yayın yönetmenliğini yürüten Zeynep Avcı, derginin Ocak 1995'te 12. sayısının okurlara sunulmasıyla birlikte bu görevinden ayrıldı. Genel yayın yönetmenliğini iki yıldır derginin yazışleri koordinatörlüğünü yürüten Başar Başarır üstlenecek.

Derginin yönetiminden ayrılışını okurlara İstanbul' un "Sunuş" sayfalarında duyuran Zeynep Avcı, veda yazısını şu satırlarla noktalıyordu:

"Bu girişim için Tarih Vakfı'nı, Vakfı destekleyen dönemin Büyükşehir Belediyesini, dergi için büyük özverilerde bulunan tüm yazar, araştırmacı, akademisyen, çizer ve fotoğraf ustalarını çehremde sevecen bir gülümsemeyle anacak, çalışmalarımızdaki olağanüstü katkıları dolayısıyla onlara hep minnettar kalacağım. *İstanbul*'a uzun soluklu başarılar, İstanbul kentine ise yaşam sevinci dolu insanlar dilerim. Hoşçakalın."

Zeynep Avcı genel yayın yönetmenliğini bırakırken, derginin yayın kurulundaki üyeliğini sürdürüyor, bu anlamda İstanbul' u desteklemeye devam edecek.

Her şey için sonsuz teşekkürler, eline sağlık Zeynep!

İstanbul, bu şehrin estetik ve fikirsel birikiminin yansıdığı, güncel ve gelecek sorunlara yönelik çözümlerin üretildiği bir platform oluşturdu. Bilgi ve proje üretmenin yanı sıra İstanbul yaşantısının bir aynası oldu. Hemen her şeyin her gün değiştiği ülkemizde üç yıldır düzenli olarak yayınlanışıyla gerçekten istenirse ve çaba harcanırsa bazı şeylerin kalıcı ve devamlı olabileceğini kanıtladı.

İşte birçok ayrı sanat dalından, hemen her türlü bilimsel alandan, farklı farklı uğraş kollarından İstanbulseverin bir araya gelip Tarih Vakfı çatısı altında hayata geçirdikleri bu derginin yayın serüveni bir toplantıyla değerlendirilecek, gelecekte neler yapılabileceği üzerine düşünceler üretilecek. Toplantıya *İstanbul*'un yayın ve yazı kurulunun yanı sıra dergiye katkıda bulunanlar, yazarlar, okurlar, aboneler, vakıf dostları, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, başka yayın organlarından profesyoneller ve kendini İstanbullu hisseden herkes davetli. Bu "yeniden bir araya geliş" ilgilenen herkese açık. Uğur Büke'nin başkanlığında gerçekleştirilecek oturuma Zeynep Avcı da katılacak ve bir değerlendirme konuşması yapacak. Katılanların öneri ve eleştirileri doğrultusunda *İstanbul*'un yayın politikasında daha iyiye doğru değişiklikler yapmanını yanı sıra, toplantının yararlarından biri de okurlar ve dergi yazarları arasındaki ilişkiyi geliştirmek olacaktır. (Zaman ve Yer: 11 Şubat 1995 Cumartesi, saat 10.00-18.00. Tarih Vakfı'nın Eminönü binasının içindeki Marmara Belediyeler Birliği Toplantı Salonu).

2000'Lİ YILLAR VE TARİH VAKFI

Vakfımızın gelecekte işlevini en iyi bir biçimde nasıl yerine getirebileceğini saptamak için, bugünden en azımdan 5-10 yıl sonrasını görmeye çalışmamız gerekiyor.

Bir dizi sorunun tartışılması gerekli: Örneğin, Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi mümkün olduğu kadar büyük bir genel kütüphaneye sahip olmayı mı amaçlamalı, yoksa görece küçük bir uzmanlık kütüphanesi ile çok kapsamlı ve teknolojik olarak gelişkin bir bilgi merkezine mi? 2000'li yıllarda toplam yayın çalışmalarımızın ne kadarlık bölümü görsel-işitsel, ne kadarlık bölümünün basılı malzemeden oluşması beklenebilir; buna bağlı olarak, yayın bölümümüz elindeki malzemeyi hangi ortamda kullanıma hazırlamalıdır? Vakıf, sağlam mali kaynaklara kavuşabilmek için, ne ölçüde projelere, ne ölçüde yayın çalışmalarına, ne ölçüde bağış toplamaya yönelebilir? Tarih Vakfı çeşitli büyük şehirlere yayılan bir gelişmeyi mi, İstanbul-Ankara merkezli biri büyümeyi mi amaçlayarak daha başarılı olabilir? Türkiye'de tarih eğitimi ve ders kitapları benzeri konulara Vakfın kaynak ayırabilmesi nasıl sağlanabilir? Geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan çalışmalar önümüzdeki yıllar hangi biçimler altında ve ne tür kaynaklarla yapılabilir? Fiziksel altyapı olarak 10 yıl sonra Tarih Vakfı ne tür olanaklara sahip olursa kendinden beklenen işlevleri yerine getirebilir? Orta ve uzun dönemde Tarih Vakfından beklenen işlevler nasıl değişecektir? 2000'lerin dünyasında daha gelişkin bir tarih bilinci ne demektir? Bugün dünyada tarih araştırmalarındaki yönelimler neler ve Vakıf ne önlemler alırsa bu yönelimlere uygun bir çalışma yürütülebilir?

Bu ve benzeri sorulara doğru cevaplar verebilmemiz her türlü planlama ve projelendirme için çok önemli. Özellikle İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi projelerimizin gerçekleşme aşamasına girdikleri şu günlerde geleceği kestirebilmemiz ve geçerli ihtiyaç listeleri hazırlamamız gerekiyor. Mart ya da Nisan ayı içinde "2000'li Yıllarda Tarih Vakfı'nın İşlevleri" konulu bir atölye düzenleyerek bu konuyu bir uzmanlar çevresi içinde tartışacağız. 1995 Ekim ayından itibaren de günümüzün belli başlı tarihçilerini Türkiye'ye davet edip onların değerlendirmelerini öğrenmeye çalışacağız. Vakıf üyelerinden ve destekçilerinden bu tür vesileleri beklemeden Tarih Vakfının gelecekteki görevlerine, kullanabileceği kaynaklara, karşılaşacağı sorunlara ve çözüm yollarına ilişkin görüşlerini "Tarih Vakfı ve Gelecek" notu ile Vakıf Genel Sekreterliğine yollamalarını diliyoruz.

Toplumsal Tarih ve *Tarih Vakfından Haberler*'in Değerli Okurları,

İstanbul Ansiklopedisi'nin 7. Cildi tamamlandı. Sözlük ve dizin cildi ise 15 Nisan'da dağıtılmaya başlanacak. 300'ü aşkın yazarın katkılarıyla hazırlanan toplam 4608 sayfalık, 4861 gravür, fotoğraf, harita ve plan içeren bu kapsamlı eseri 15 Nisan 1995 tarihine kadar 9.600.000,-TL.'na elde edebilirsiniz. Satış fiyatının bu tarihten sonra en az 12.000.000,-TL. olması bekleniyor. Eğer bu tarihten önce İstanbul Ansiklopedisi'ni elde etmek isterseniz lütfen aşağıdaki formu doldurarak bize ulaştırınız. Ödemenizi belgeledikten sonra ilk yedi cildi hemen, 8. cildi ise 15 Nisan 1995'te teslim alacaksınız.

Telefon: (212) 237 27 33 - 237 27 34 / Faks: (212) 237 27 32

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ TAKIM SATIŞ FORMU

ADI SOYADI: ..... MESLEĞİ: .....

ADRESİ: .....

..... POSTA KODU: ..... ŞEHİR: ..... TEL: .....

TAKIM SATIŞ SEÇENEKLERİ:

	Peşinat	Taksit	Taksit Sayısı	Toplam
☐	9.600.000-TL.	-	-	9.600.000-TL
☐	4.800.000-TL.	2.750.000-TL.	2	10.300.000-TL
☐	3.200.000-TL.	2.000.000-TL.	4	11.200.000-TL

Yukarıda işaretlediğim seçeneğin peşinat bedelini ödedim. Bakiye borcumu her ay bir taksit olmak üzere ödemeyi taahhüt ediyorum.

TAKIM SATIŞ BEDELİNİ

☐ 662894 No'lu posta Çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şb. 2007499 No'lu hesaba ödüyorum, dekont fotokopisi ektedir.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz (yalnız peşin ödemeler için).

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DINERS CLUB

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐ Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐

Kart Sahibi:

İmza:

☐ Ciltlerimi adresime postalayın. ☐ Elden teslim alacağım.

TARİH VAKFI, İstanbul Ansiklopedisi'nin ilk 7 cildini ödemenin belgelenmesini müteakiben, 8. cildi ise 15 Nisan 1995'te teslim edecektir.

Adres: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul

BİR MEKTUP...

Kendi deyimiyle "artık sayıları bir hayli azalan eski İstanbul aşıklarından" Sayın İhsan Köse'den bir mektup aldık. Bizi çok sevindiren bu mektubun bazı bölümlerini yayınlıyoruz.

"Yayınınızı ilk günden bu yana almaktayım. Sonuna kadar da alacağım. Ben, İstanbul'da yaşamaya başlayan bir ailenin üçüncü neslinin temsilcisiyim. Bu nedenle az çok İstanbul'u tanıyan ama yaşadığı yöreyi de epey bilen bir kişi olarak, ansiklopedinizin bazı maddeleri ile ilgili bir şeyler söylemek istiyorum.

"Yakacık'ta doğup, büyüdüm. Buranın tüm özelliklerini, güzelliklerini, epeyce süre -zirâ, şimdi pek yok- sindire sindire yaşadım. İstiyorum ki hâlâ kalanlar gelecek kuşaklara aktarılsın. Geçmiş doğru bilinsin. Kaygım bu.

"Ansiklopedinizde, 5. ciltte yer alan, Anıt Ağaçlar maddesine ekleme yapmak istiyorum. Yöremizde, belki kimse bilmediğinden, belki de ilgisizlikten sorumluların umursamadığı, Çarşı Meydanı içinde, cami önünde, Ayazma'da birkaç kişinin elele vererek kucaklayamayacağı büyüklükte ulu çınarlar var. Bunları 120-150 sene önce dikilenlerini bilenler var ama taa Fatih döneminden kalma oldukları iddia edilenlerin yaşlarının doğruluk derecelerini bilen yok.

"Ayazmalar maddesinde hâlâ İstanbulluların nefes aldıkları güzellikleri ihtiva eden Ayazma'mız atlanmış. Hâlâ akan ya da akmaya çalışan, zaman zaman da kuruyan yu, ulu çınarları, ıhlamurları, kadîm selvileriyle Bizans döneminden bize ulaşan Ayazma'mız. Ve belki de İstanbul'da artık kalmayan, en güzel ve temiz servis veren, tadı unutulmakta olana nefis çaylar demleyen tarihî Ayazma Çay Bahçesi. Ayazma'nın kilisesi bugün yok olmuş durumda.

"Gelelim Kaynak Suları maddesine. Burada da sadece Yakacık Ayazma suyundan söz edilmiş. Aslında Ayazma kaynak suyumuz Yakacıklılarca, onların tabiri ile kaba sayıldığından pek makbul sayılmazdı. Bunun yanında, köyümüzde çok kaynak suyu çeşmesi vardı. Bu çeşmelerin çoğu eski yazı kitabelidir. Ayrıca yöremizde Altınpınar, Taşeren gibi kaynak sularını şişeleyip satan tesisler de vardır. Çeşmelerin hepsi halis kaynak sularından beslenirdi, bazıları hâlâ beslenip, hizmet veriyorlar. Hepsinin ortak özelliği, birbirinden güzel içimlere sahip olan lezzetleriydi. Örneğin, Çarşı Camii'nin Çeşmesi.

"Ayrıca Aydos Dağı ve Aydos Kalesi maddeler içinde yer almamaktadır. Aydos, İstanbul için, bence iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi Batı Kocaeli'nin, dolayısıyla İstanbul'un en yüksek tepesidir (537 m.) İkincisi, Bizans zamanında çok önemli stratejik yer olan Tekfur Sarayı'nın bu dağın zirvesinde bulunmasıdır. Harabeleri hâlâ durmaktadır.

"Tekkeler maddesi ile diğer tüm maddeler içinde, yöremizde bulunan tekkelerden söz edilmemektedir. Yakacık'ta, vaktiyle üç tekke, hem de epeyce ağırlığı olan bir biçimde faaliyet gösterirmiş. Bunlardan Rufaî Tekkesi diye anılandan günümüze ulaşan kalıntı yoktur. Kadirî Tekkesinin, tekke binasının olduğu yerde Ulu Camii vardır. Onun da sadece haziresinde bulunan tekke ulularının mezarları günümüze ulaşmıştır. Geçenlerde bahçesine Cem Evi yapılması tartışmaları başlatılan Şabanî Tekkesi ve Şabanî tarikatının liderlerinden olan Hacı Mustafa Efendi Hazretleri ise halen ziyarete açıktır. Tevhidhanenin olduğu ahşap bina ile diğer ahşap tekkeye ait binalar yakın geçmişte yıkılmıştır. Ama Hacı Mustafa Efendinin (köylüler Hacı Mustafendi diye anarlar) türbesi, namazgâh, çeşme ve yine Şabanî tarikatı ulularının mezarları halen günümüze ulaşabilmiş tarihî kıymetlerdir."

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Stefanos Yerasimos, Hakkın Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 231 67 94 - 227 65 99
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* / Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* / Ehud. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* / İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*

KURAM DİZİSİ

Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*

BELGESEL DİZİ

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları* / Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*

SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ

Osman Hamdi Bey ve Dönemi / Toplumsal Tarihte Çocuk / Eyüp: Dün-Bugün

KİTAPÇILARDA

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi,
Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

Gizli mekanlar, gizli tatlar...

İstanbul'un sayısı azalan korunmuş
semtlerinden
Edirnekapı'da bir otel var:
Kariye Oteli...
Kestane ağaçlarının gölgelediği, küçük,
gözden uzak, temiz bir meydanda,
eski Türk evlerinin ortasında,
Kariye Müzesi'nin hemen yanında...
Osmanlı'nın ölçülü zevkini yansıtan,
restore edilmiş eski bir konakta
modern konfor: Kaloriferli, minibarlı,
radyolu, telefonlu odalar ve suitler...
Ve bir restaurant,
mutlaka duymuş olmalısınız:
Asitane... *Türk mutfağının unutulmaya yüz*
tutan en seçkin lezzetlerini,
eski Osmanlı aşçılarının bıraktıkları
reçetelerle sunuyor... Etli Ayva Dolması...
Keşkek Kebabı...
Ispanaklı Katmer... Hurma Kebabı...
Pazı Kaygana... Helatiye...
Helva-i Hakani...
Denemek ister miydiniz?

Kariye Oteli

Kariye Camii Sokağı 18 Edirnekapı Tel: 534 84 14 Fax: 521 66 31

TOPLUMSAL TARİH

MART 1995 FİYATI: 125.000 TL (KDV DAHİL)

TEVARİH-İ HAREKÂT-I ARZ

TÜRK KİMLİĞİ VE TARİHİNİN KAYNAKLARI

TANZİMAT VE ŞER'İAT

OSMANLI HÜKÛMETİ'NİN KUVA-YI MİLLİYYE'YE YARDIMLARINA DAİR

15

ÜÇ AYLIK DERGİ

İSTANBUL

Ara Güler

"GEÇMİŞ ZAMAN OLUR Kİ HAYALİ CİHAN DEĞER... "

Ne yazık ki, geçmişi düşlemek
gelecek için yetmiyor.
Biz *İstanbul* dergisini "o günler"in hayali,
yarınların ümidiyle çıkarıyoruz.
İstanbul'da yaşamanın sevincine kavuşmak için
İstanbul okuyun.

Abone Koşulları: Yıllık 500.000 TL. Yurtdışı: 60 $.
Banka Hesap No: İş Bankası-Taksim 1052-510267,
Vakıflar Bankası-Taksim 005-2007499. Posta çeki No: 668341.
Kredi kartı numaranızı bize bildirerek de abone olabilirsiniz.
Adres: Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700, Beşiktaş / İstanbul,
Tel: (212) 227 37 33, Faks: (212) 227 37 32.

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ BİR **TARİH VAKFI** YAYINIDIR

SUNUŞ

Şeker Bayramı'nız kutlu olsun. Bu sayının çıktığı gün Ramazan bitiyor (ayın 1'i arife). O vesileyle, İslâmiyete ve İstanbul'a duyarlı bir İngiliz yazarının 80 yıl önce yayımladığı kitaptan Ramazan anlatısını aktardık. KTÜ'den Kemal Çiçek'in yazısı da, Tanzimat'ın ilk yıllarında, Kıbrıs'ta görevli bir din adamının, Tanrı'nın buyruk ve yasaklarına uymayanlara ne yapılacağı hakkındaki emirlerini açıklıyor.

Japonya'da geçen ay olan müthiş deprem, bizim ülkemizde de bu yakınlarda bir benzeri olur mu diye hepimizi endişelere gark etti. Caroline Finkel'in Türkiye depremleri tarihi konulu yazısı, inşallah güncellik kazanmaz. (Caroline "Jazzy" bir başlık isteyince, ben uydurdum: Osmanlılar zelzeleye harekât-ı arz derlerdi, tevarih de tarihin çoğulu.)

İlber Ortaylı'nın 20 Aralık 1994'te Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde yaptığı konuşmayı, Stefanos Yerasimos özetledi. (İlber galiba, Türk milliyetçiliğini Rusya'dan gelen Tatarların icat ya da ithal ettikleri görüşüne karşı, bu akımın Balkanlar'dan esinlendiğini savunuyor.) Herkül Millas arkadaşımızsa, Bozkurt Güvenç'in yeni kitabındaki temel çerçeveye eleştirici gözlerle bakmakta. Bir İtalyan tarih dergisinden aktardığımız istatistik şeması, Türkiye ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri hariç, halen Avrupa'da eskiden beri yaşayan ya da son on yıllarda yerleşmiş -önemli bir kısmı Türk- 15 milyona yakın Müslüman olduğunu gösteriyor.

Geçen ay bir parçasını kapağımıza koyduğumuz altı parçalı İstanbul Panoraması'nın tamamını, bu kere orta sayfalarımızda yayımlıyoruz. Onun ardından da, bu kapağımızı süsleyen Felemenk Deyimleri tablosunun ayrıntılı açıklaması geliyor. (Geçen aydan söz edince, kolektif bir mahcubiyetimizi itiraf etmek zorundayım. C. Neumann'ın Orient Institut'u anlatan yazısına, Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne ilişkin resimler koymuşuz. Oysa, dikkatli okuyucularımız, daha eski sayılarımızda tanıtılan AAE'nin Doğu Enstitüsü'nden farklı bir kurum olduğunu ansımsayacaklardır!)

Değerli koleksiyoncu Tunca Varış, bu ay yerli sigara paketi bandrolleri üstünde duruyor. Bu çalışma, sabır ve sebatla, en önemsiz görünen bir ayrıntının bile neler anlatabildiğine iyi bir örnek. AÜ, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu, yakınlarda kaybettiğimiz Orhan Şâik Gökyay'ın eserlerini eleştirel bir bakışla değerlendiriyor. Marmara Üniversitesi'nden Süleyman Beyoğlu ise, (Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığı sırasında) İstanbul hükümetinin Kuva-yı Milliyye'ye yardımlarının belgelerinden birkaçını sunmakta.

Mustafa Şahin arkadaşımızın bu ayki tarih denemesi belediyelerle ilgili. Antalya Üniversitesi'nden Süha Ünsal da, Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi'nin şimdiye değin bilinmeyen bir programını tanıtıyor. Geçen ay ilk bölümünü yayımladığımız, Jean-Louis Mattei ile eşinin Türkçeye çevirdikleri Alain Joblin'in Boulogne'da Protestanlık yazısı bu kere tamamlanmakta. Behzat Üsdiken dostumuzun eski Beyoğlu'nda ünlü yeme içme yerleri konulu yazı dizisinin bu ay onuncu tefrikasını basıyoruz. Onun daha anlatmak istediği çok yer var, ama bu konuyu 12'nci bölümle bitirmesi için anlaştık.

Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde Cumhuriyet'le yaşıt bir sürücülük belgesi sunuluyor. Batı kaynaklarından benim aktardığım 80 Yıl Önce Birinci Dünya Savaşı'nda Bu Ay notları Çanakkale deniz zaferini içermekte. İki taraf komutanları hakkında da, kısa bilgiler var. Benim yazdığım küçük bir not, M. Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı dolayısıyla tanınan Bandırma Vapuru'yla ilgili. Yüz yıl önceki Osmanlı basınından seçmelerin meraklıları, onları her zamanki yerinde bulacaklar.

Enflasyonun gözü kör olsun. Yine dergimizin satış fiyatını artırmak zorunda kaldık. Bizi bağışlayın, ama hükümeti bağışlamayın. Gelecek ay yeniden buluşmak umuduyla hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Genç Pieter Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu

Aylık Dergi
Sayı: 15 Cilt: 3 Mart 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 650.000 TL.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Ayşe Şen*'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* **4**

80 YIL ÖNCE İNGİLİZ GÖZÜYLE RAMAZAN AYI
Feride Doğaner*'in, çevirisinden eski İstanbul'da ramazan görenek ve törenleri.* **6**

TEVARİH-İ HAREKÂT-I ARZ
Coroline Finkel, *Türkiye ve çevresinde vuku bulan depremlere ilişkin kaynakları değerlendiriyor.* **12**

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Atölyeleri
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENİNDEKİ BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ
İlber Ortaylı'nın, tebliğini ***Stefanos Yerasimos*** *özetleyip değerlendiriyor.* **18**

TÜRK KİMLİĞİ VE TARİHİNİN KAYNAKLARI
Herkül Millas, *Bozkurt Güvenç'in "Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları" adlı çalışmasını eleştiriyor.* **20**

TANZİMAT VE ŞER'İAT
Yrd. Doç. Dr. Kemal Çiçek, *namaz kılmayanlar ve içki içenlerin cezalandırılması hakkındaki iki buyruldunu inceliyor.* **22**

AVRUPA'DA MÜSLÜMANLAR
İtalyan tarih dergisi Storia e Dossier'*ye göre çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanlar.* **28**

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-X
Behzat Üsdiken, *bu kere otel lokantalarını betimlemekte.* **30**

İSTANBUL PANORAMASI
1831'de Londra'da yayımlanan bir kitaptan. **36**

KAPAK RESMİMİZ
Felemenk Deyimleri. 38

UFAK VE RENKLİ KÂĞIT PARÇACIKLARI
***Tunca Varış**'ın koleksiyonundan sigara paketi bandrolleri.* 40

ORHAN ŞÂİK GÖKYAY'IN ARDINDAN
***Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu**'nun kalemiyle, Orhan Şâik Gökyay'ın tarih metni yayınları ve araştırmaları.* 42

OSMANLI HÜKÛMETİ'NİN KUVA-YI MİLLİYYE'YE YARDIMLARINA DAİR
***Süleyman Beyoğlu,** Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan Kuvayı Milliye hareketine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin desteğini inceliyor.* 46

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Cumhuriyet'in ilk aylarına ait bir sürücü diploması. 48

BELEDÎ DOKUYA BELEDÎ DOKUMA
***Mustafa Şahin**'in, İstanbul Şehreminliği hakkındaki eğlenceli incelemesi.* 50

BOULOGNE EYALETİNDE PROTESTANLIK-II
***Alain Joblin**'in yazdığı ve Mattei'lerin dilimize çevirdiği bir yerel tarih araştırmasının ikinci ve son bölümü.* 56

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI BELEDİYE PROGRAMI
***Süha Ünsal**'ın sunduğu OSF Paris Şubesince üretilen belge.* 61

AYRINTILAR ÖNEMLİDİR
Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a çıkaran Bandırma Vapuru'na ilişkin sorular. 64

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

MART 1895

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

MÜLÂHAZA

Ereğli Kömür Madenleri

O Zaman da Savunmak Gerekiyordu

Değil yalnız memâlik-i Şâhânede bütün sath-ı arzdaki madenler içinde cevherinin kesretiyle bir mevki-i mühim işgal etmekte bulunan Ereğli Kömür madenlerinin bir müddetten beri mevzûubahs olduğu ve rüfekâmızdan bazılarının ol bâbta bazı mütalaât dermiyân eyledikleri vâsıl-ı nazar-ı memnuniyyet oluyor. Maâdin-i mezkûre memleketimiz için bir kenzün lâ-yüfnâ-yi servet [yeraltında saklı tükenmez bir servet] olup bundan gerek hazine-i celilenin ve gerek anın hafrıyla [kazılmasıyla] ve mahsulâtının revâcıyla [ürünlerinin elde edilmesiyle] meşgul ahalimizin temin-i istifadesi zımnında serd ve ityân edilen mütâlaât ve mülâhazat faideden hâlî kalmayacağı için biz de bildiğimiz bazı nukâtı izah ederek evâmir-i hayriyyede mesbûk-ül-hıdme [hizmeti geçmiş] olmak arzusundan kendimizi alamadık. Hele Monitör Oryantal refikimizin dünkü nüshasında vermiş olduğu yanlış malûmât-ı mutasavverenin bir kat daha tesrî-i irâdını istilzâm etti.

Ereğli kömür madenlerinin birkaç nokta-i nazardan ne kadar mühim olduğu malûmdur. Evvela memleketimiz için bir menbâ-ı servettir. Miktarı yüz elli iki yüz bine varan o civar ahalîsinin vesile-i maîşeti olmuş. Bir taraftan onlar o sayede temin-i maişet etmekte diğer taraftan da Hükûmeti-i Seniyyenin ora ahalisine tarh etmiş olduğu tekâlif-i emîriyyeye o suretle bir karşılık bulunmaktadır. Ekonomik-politik ıstılahınca erbâb-ı filâhat [ziraat erbâbı] ünvanına dahil olan madencilerin istifadesinden başka erbâb-ı ticaretimizin dahi Ereğli madeni yüzünden küllî muâmelede bulunmalarına bir zemin-i müheyyâ [hazırlanmış bir zemin] olduğunu hiç bir kimse inkâr edemez. Şu içinde bulunduğumuz asrın evsâf-ı mümeyyizesinden biri de "Buhar Asrı" olmasıdır. Zira buharın kuvve-i dâfiası [itici gücü] sayesinde muhayyir-ül-ukûl [akıllara şaşkınlık veren] makineler ihtirâ [icat] olunarak sanayide netâyic-i i'câz-nümâ hâsıl olmuş [bir mucize gibi eser ve ustalık gösteren sonuçlar elde edilmiş] ve terekkiyât-ı hâzıra-i mâddiyyeye adeta buhar sebep olmuştur. Buhar husûlünde isti'mâl olunan madde ise cümlenin malûm olduğu üzere maden kömürüdür...

(15 Mart 1895)

ŞÜÛNÂT

Beyrut'ta Bayîler Tarafından İsti'mâl Olunan Bir Hile

Daha Düşük Gramajlı Ekmek vb.

Geçenlerde şehr-i mezkûrun bazı fırıncıları tarafından teneke bir daire vasıtasıyla ekmek somunlarından bir miktar hamîr sirkat edilmeye başlandığını yazmış idik.

Dün vârid olan cerâid-i mahalliyyede diğer bir hîleye dair bazı malûmât görülmüştür ki bunun da tercümesi fâideden gayr-i hâlî görüldü.

Bu hile ekmeklerde icrâ edilmeyerek ondan daha mühim olan terazilerde isti'mâl edilmektedir. Şöyle ki bayîler terazinin bir kefesi altına bir parça demir ilsâk eylemekte [bitiştirmekte, yapıştırmakta] ve hileleri zâhir olmamak için diğer kefeyi daima ağır dirhemlerle doldurmaktadır. Müşteri gelince mağşûş [hileli] olan kefe ile matlûb eşya tartılmakta ve müşteri dahi bunun hiçbir vechile farkına varamamaktadır...

(5 Mart 1895)

Kurtarıcı Bandırma Vapuru

Karamanyan Kumpanyasına mensup Selâmet vapurunun Trablusgarb'a azimeti hasebiyle Tuzla'da karantina müddetini ikmal etmek üzere hareketinde Büyükada açıklarında kuma oturduğu yazılmış idi. Bu bâbta istihsal eylediğimiz malûmata göre mezkûr vapurun tahlîsi maksadıyla İdare-i Mahsusa'nın Bandırma ve ticaret-i bahrî vapurları tarafından çekilmiş ve pekçok sa'y ü ikdâm edilmiş ise de bir semere hâsıl olamamış idi. Evvelki ve dünkü günler geminin hamûlesi [yükü] olan meşe kütükleriyle sâir denk ve çuvallar mezkûr vapur ve mavnalar vasıtasıyla ihrac edilmiş ve yüzdürüldüğü takdirde betekrar tahmîl edilmesi [yükletilmesi] mukarrer bulunmuş idi. Dün sabah Ada muhbirimiz vapurun yüzdürüldüğünü matbaamıza iş'âr eylemiştir.

Şu münasebetle dahi zikr edelim ki geçen sene dahi bu taraflarda birkaç sefine oturmuş idi. Selâmet vapurunun uğradığı bu kaza adeta adem-i dikkatten neş'et eylemiştir. Kaptanların bu gibi arızalı mevâkii ezber edercesine bilmesi şart-ı a'zam [en büyük şart] almakla ba'demâ yolcula-

rı heyecana düşürecek bu gibi müsâmahâta meydan verilmemesi menâfi-i umumiyye nâmına ihtar olunur...

(5 Mart 1895)

Taşrada Bayat Sigaralar

Dersaadette füruht edilen yeni paketler derûnundaki sigaralar henüz Edirne'ye gönderilmeyerek ve tütüncüler tarafından Dersaadet'ten derc olunsa da Reji İdaresi men'e kalkışarak Dersaadet'te saklamayıp taşraya sürülen küflü tütün ile kâğıdının rengi kaçmış sigaraları hâh nâ hâh [ister istemez] müşterilere satmasından dolayı Edirne'den aldığımız bir hususi mektupta beyan-ı şikâyet ediliyor.

(12 Mart 1895)

Özel Su Şirketi Tahlilden Kaçıyor mu?

Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketinin Dersaadet'te kolera illetinin bulunduğu zamanlara mahsus olmak üzere icrâ ve tevzî olunacak suların tahlîlât-ı bakteriolojikasının ifâsı zımnında Hükûmet-i Seniyyeden tayin ve intibah buyurulacak doktora şehri [aylık] on beş lira i'tâsı şirket-i merkume tarafından bâ-senet taahhüd olunmuş ve geçen sene taahhüd-i vâkî'ifâ edilmiş idi.

Cenâb-ı Hak an-karîb [yakından, çok geçmeden] def buyursun bu sene dahi mezkûr hastalığın zuhûru hasebiyle taahhüd-i vâkî' vechile kemâkân [eskisi gibi] suların icrâ-yi tahlîlâtı için tayin olunacak doktora verilecek maaşın zikr olunan hastalığın resmen tarih-i zuhurundan itibaren Nafia veznesine teslim ve i'tâ olunması Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesinden şirket-i merkumeye tebliğ edilmiş idi.

Cevâben şirketten vârid olan varakada şirketin taahhüdâtı yalnız sene-i sâbıkaya münhasır olduğu beyanıyla mezkûr paranın talebinden sarf-ı nazar olunması istirham kılınmış ise de şirketin mahfuz bulunan senedinde taahhüd-i vâkî' yalnız sene-i sâbıkaya münhasır diye tahdîd ve tenkîd edilmeyip hastalığın mevcut olduğu zamana teşmîl edilmiş olduğundan bu nokta şirkete bi't-tefhîm [anlatılmakla] taahhüdât-ı sâbıkasını kemâkân ifâ eylemesi lüzumu bir suret-i kat'iyyede bildirilmiştir.

Sıhhat-i umumiyyenin muhafazası emrinde Nezaret-i müşârünileyhânın şu surette vâkî olan himem-i celîlesi bilhassa sezâ-yi takdirdir...

(17 Mart 1895)

MUSAHABE

Mart Ayı Hakkında Mütalâât

Karnaval Geleneği

Mart havalarına itimad edilmemesi öteden beri vird-i zebân-ı umumdur [herkesin diline dolanmıştır]. Bu şehr [ay] bu halleriyle marûf olduğundan hakkında dest-res olduğumuz malumât-ı tarihiyyeyi dahi neşr eylemeyî tensîb eyledik:

Bu ay Roma'yı tesis ve on aydan ibaret olan takvimini tanzim eden "Romulus" senesinin (yani asıl Roma takviminin) birinci ayıdır. Bu ayın adı "Mars" ma'buduna [Tanrısına] mensuptur. Hatta Fransızcada Mars denir. İ'tidâl-i rebîî [arzın güneş etrafındaki yörüngesi üzerinde 20 Martta bulunduğu nokta] bu ay içinde bulunduğu cihetle hâlâ ehl-i hey'et nezdinde Mart re's-i sene [Sene başı] mevkîini ihrâz eder. Fransa'da yıl başı 1564 tarihine kadar Marttan muteber olduğu halde o tarihte Dokuzuncu Şarl senenin Kanun-i Sânîden [Ocaktan] itibar edilmesini emr eyledi.

Bu tarihe kadar Mart Paskalyaya dahil olduğundan bazı senelerde biri "Paskalyadan evvel" diğeri "sonra" olmak üzere iki Mart saymak iktizâ ederdi.

Romalılarda Mart ayların en mühimmi idi. Bu ayda türlü yortular ve eğlenceler tertib olunurdu. Anna Peranna nâmına azîm şenlikler icrâ edilir ve bu münasebetle ne kadar şişe boşaltılırsa o kadar ömür artacağına itimad olunur idi... (18 Mart 1895)

İLÂNLAR

Binbir Çiçek Mağazası

Şık Beylere - Hanımlara

İstanbul'da Bağçekapısında Gümrük Dairesi karşısında numara 21 mağazamızda ipekli ve keten mendiller, kravat, eldiven, fanilâ, şemsiye ve bastonlar, şeker sepetleri, çanta, tütün tabakası, para çantaları, albümler, dikiş kutuları, saatler, lâmbalar, envâ' lâvantalar ve kokular, sabunlar, fırçalar, taraklar, İngiliz çakıları ve mikraslar [makaslar], gümüşlü ve beyaz madenden yemek takımları, göğüs iğneleri, kordonlar ve kol düğmeleri, boyun bağlar, pantalon askıları, zenne çantaları, çocuk oyuncakları, araba, velespid ve sâir envâ' tuhafiye mağazamızda maktû fiyatlarla füruh olunur... (6 Mart 1895)

Sümerbank'ın Ceddi

Karamürsel Fes ve Şayak Fabrikası Mamulâtı Elbiselik Kumaşlar

Ramazan ve bayrama mahsus olmak üzere her nev' mensûcâtın en yeni çıkanları fabrikadan celb olunmuştur. Kumaşların her türlü muayene ve tecârib [denemeler] ile tahakkuk edecek olan hâlisiyyet-i nesciyyeleri [dokunuşlardaki hâlislik, hilesizlikleri] nisbetinde metanet ve zarafetleri ve ana mütenâsiben fiyatca da ehveniyetleri umum müşteriler tarafından teslim olunmuştur.

Merkez mağazası: Mercan'da Uzunçarşı Caddesinde numara: 383...

(6 Mart 1895)

Hanımlara

Yüzde Hâsıl Olan Çilleri İmha etmek Usulü

Yüzde hâsıl olan çilleri imhâ etmek için soğuk mürver [Sambucus ağacı, hanımeligillerden] suyu ile güzelce yıkamalı. Fakat bal suyu ile yıkamak daha evlâdır. Bunun için bir miktar bal alıp su içinde epeyce hallettikten sonra yüzde bulunan çiller üzerine güzelce sürmelidir. Cüz'î bir müddet zarfında çillerin mündefi' olduğu görülür. Fî-yevminâ [günümüzde] çillerin imhâsı için bu ikisinden güzel care yoktur... (6 Mart 1895)

Faideli İlân

Güzellik Sütü

Alelumum tuvalet için istimâl olunan ve envâ'-ı haylîden [çokça çeşitten] hayli tekessür eden gerek mâyi' ve gerek pudralar az vakit zarfında cildin tarâvet-i tabiiyyesini mahv edip buruşmasını ve sertleşmesini ve bazen leke ve kazâen dişlere temas eder ise akabinde siyahlanmasıyla beraber çürümesini mûcib olur ve alelekser üstübeç ve tatlı sülümen [kalomel] gibi mevadd-ı muzırrayı hâvî olduğu cümlenin malûmudur. Beyaz kamelya nâm mâyî' ise vechi [yüzü] fevk-ûl-gâye rüzgârdan ve soğuktan ve hararet-i şemsten muhafaza ettiği gibi za'fdan [zayıflıktan] husule gelme buruşukluk ve çil ve temreye ve ergenlik ve kuru ekzama ve leke ve ayaklarda hâsıl olan ve sâir mahallerde bulunan pişikleri bir nihayet iki gün zarfında mahv ve izâle eder. Suret-i isti'mâli şişeler üzerinde mufassalan muharrerdir. Terkibinde kat'iyyen muzırr ve mühlik [helâk eden, öldüren] birşey bulunmadığı cihetten [sebepten] istimâlini bilhassa tavsiye ederiz. Hâlis beyaz kamelya hafif pembe beyaz suluca bir mâyî'dir.

Mahall-i mahsusu Divan yolunda tuhafiyeci Ziya efendinin dükkânında ve Beşiktaşta Tramvay Caddesinde İsmail Fuat efendide ve Üsküdarda çarşı boyunda Tuhafiyeci Ahmet efendide fiyat-ı maktû' ile satılır...

(20 Mart 1895)

80 YIL ÖNCE İNGİLİZ GÖZÜYLE

RAMAZAN AYI

ÇEVİREN
FERİDE DOĞANER

Gayrimüslimler arasında hicrî takvimin yegâne bilinen ayı Ramazan olduğu halde, kâfirler dünyasından hiç kimse bu kelimenin son hecesinin d ile mi yoksa z ile mi telâffuz edileceğinden emin olamamıştır. Ancak her ikisinin de kendi içinde doğru olduğunu belirtmek gerekir. Araplar Ramadan derken, İranlılar ve Türkler Ramazan derler. Güneşin gökyüzünde olduğu zaman süresince gerçek müminlerin dudakları arasından hiçbir yiyecek veya içecek maddesi geçmez. Bir sigaranın tatlı avuntusuna bile müsaade edilmez. Ancak güneşin batışını haber veren topun ateşlenmesinden, bir beyaz saç telinin siyahından ayırdedilebildiği aydınlığa dek nerdeyse çatlayıncaya kadar yenip içilir.

Ramazanda akşamüstüne yaklaşıldıkça hiçbir şey, Müslümanları, özellikle de elleriyle iş yapanları fazlasıyla meşgul eden akşam yemeği hazırlığından daha tipik olamaz. Güneş ufka doğru yaklaştıkça ışıklar yakılır, masalar kurulur, ekmekler bölünür, sular doldurulur, sigaralar ve yemeğe başlama işaretinin beklentisi içinde eller ağıza giden yolun yarısına kadar kaldırılır. Günboyu süren bu perhizin bozulduğu an *iftar* olarak adlandırılır; yemek-içmek veya şölen anlamındadır ve bizatihi bir gelenektir. Gerçek bir iftar, çeşitli ordövrlerle başlar: zeytin, peynir, yuvarlak ve sert bir hamurişi olan tatlı simitler ile reçeller ve pide denilen sıcak, mayasız yuvarlak ekmek. Daha sonra bir sebze çorbası ile peynir veya pastırma -ülkeye has bir çeşit kurutulmuş et- ile pişirilmiş yumurtalar gelir ve yine mevsimine göre şaşırtıcı çeşitlilikte sayısız yiyecek Mekke'den gelen kutsal zemzem suyuyla mideye indirilir. Aslında herhangi bir Türk akşam yemeği de muazzamdır, ancak büyük bir evde yenen iftar, bir yabancı için nerdeyse muhteşemdir. Yabancıların bunlarla tanışmak için elde ettikleri en iyi fırsattır, çünkü ramazan akşam yemeği partileri için ideal zamandır. Fakirler iftarda arkadaşlarıyla birlikte olurken, zenginler bütün bir ay boyunca kapılarını herkese açık tutarlar. Gecenin son yemeğine, seher kelimesinden türetilmiş olan *sahur* denir. Bekçiler sahur için insanları zamanında uyandırmak amacıyla sokaklarda davullarıyla dolaşırken, bir başka top atışı da orucun yeniden başladığını haber verir.

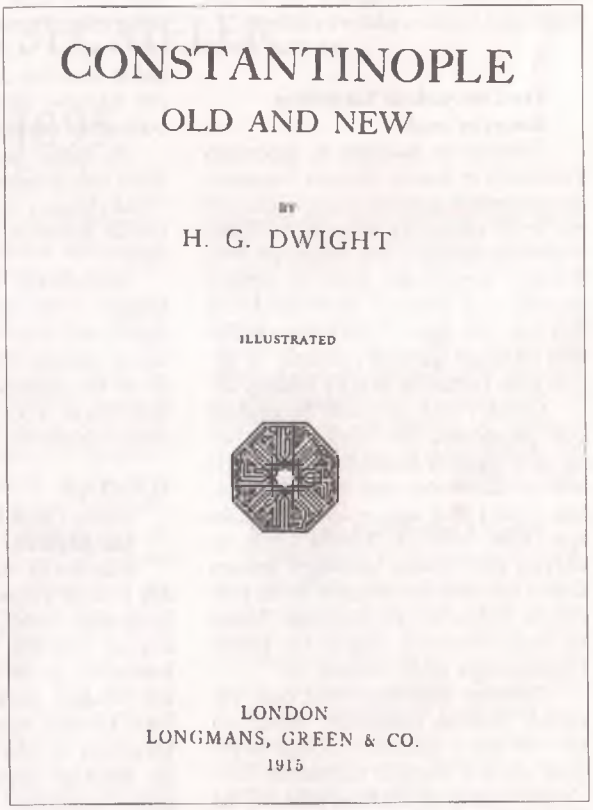

H. G. Dwight'ın "İstanbul, Eski ve Yeni" adlı kitabının kapağı.

Peygamberin yaşadığı dönemdeki Arap topluluklarında ve insanları günün büyük bir kısmında uyumaya iten iklimlerde, Ramazan nisbeten daha kolay geçebilir. Modern koşullar altında, özellikle de İstanbul gibi yabancı nüfusun fazla olduğu bir şehirde, orucun ara sıra tutuluyor olması sürpriz sayılmaz. Hatta daha Avrupaî olan Türkler, hizmetçilerinin gözünde skandal gibi gözükse de, oruç tutmama eğilimindedirler. Bir kısmı da arasıra gizlice bir sigara içerek veya birşeyler atıştırarak niyetlerini pekiştirirler. Zaman zaman bu tür insanlar-

dan bazıları tutuklanır ve cezaya çarptırılır, çünkü Türkiye'de hâlâ resmen devlet ve din birdir ve Şeriat tam anlamıyla uygulanacak olursa, kişisel takdire pek az olanak tanıyan sert bir kanunlar sistemidir. Oruç tutmakta en çok titizlik gösteren işçiler ve köylüler, aslında çalışma koşulları nedeniyle gece ile gündüze yer değiştirtemedikleri için, orucun üzerlerinde en etkili olduğu kesimdir. Dolayısıyla yaşamın bütün alışkanlıkları altüst ediciliği etkilidir. Yanında Türk çalıştıran veya onlarla iş yapanlar, Ramazan boyunca bu insanlara hiçbir şey yaptıramazlar; yumuşak mizaçlar, ay ilerledikçe sertleşir. Sonuçta şu veya bu şekilde Ramazan ayı bu kozmopolit şehrin tüm yaşamını renklendirmeyi sürdürür.

Asırlar boyunca her zaman kutsal ve yıkılırken bile gururlu İstanbul, hiçbir zaman İslâmın bu kutsal ayı için aydınlatıldığı kadar gururlu ve kutsal gözükemez. Ramazan ayı altında, sayısız minarenin şerefesine dizilmiş ışık halkalarıyla bezeli karanlık bir kenti görmek, dünyanın en güzel manzaralarından biridir. Yükselen çatıların üzerinden olağanüstü bir siluet olarak görünen selâtin camilerinin iki, dört veya altı minaresi birden ışıklandırılır, bunlardan bazıları üç şerefelidir. Bunlar bir büyüleyici oyunda daha kullanılır. Minareler arasına ipler gerilir ve bunlara camdan minik yağ kandilleri dekoratif bir sırayla asılır. Ayın ilk yarısı süresince, sanki altın kıvılcımlar saçıyormuş gibi, "Ya Allah" veya "Ya Muhammed" gibi sözler yer alır. Ayın on beşinden sonra, karanlık göky'üzüne çoğu kez bir çiçeğin veya bir geminin şekli çizilir. Bu yıldızlara benzeyen zarif aydınlatmalara Türkler *mahya*-ayışığı derler.

Theophile Gauthier, Ramazan'ı bir bayramla sonuçlanan Hıristiyanların kırk günlük perhizlerine benzetir. Bu, okuyucuya Türk eğlencesini bir Latin canlılığındaymış gibi düşündürtmezse yerinde bir benzetmedir. Başka zamanlarda İstanbul'un sokakları geceleyin terkedilmişken, Ramazan geceleri boyunca hayat doludur. Ancak şenlikleri bir Avrupa karnavalının patırtılı coşkusuna çok az benzer. Bir at arabasının veya bir insanın dahi zor geçebildiği en kalabalık eğlence yerlerinde bile, bir Batılının içindeki yaşama sevincini dışa vurabileceği bir ortam yoktur. İnsanlar sessizce bir aşağı bir yukarı gezinir veya kahvehanelerde yine sessizce oturup, Türk karakterinin en sempatik tarafını sergileyen bir biçimde keyif yaparlar. Bunların hemen hepsi erkektir. Akşamın erken saatlerinde bol sokak giysileri ve yanlarında fenerli hizmetkârlarıyla bazen peçeli kadınlar görülebilir. Ancak saatler ilerledikçe onlar da ortadan kaybolur ve sokaklarda sadece fes ve sarıklar kalır. İstanbul'da kendi mahallelerinde oturan Hıristiyan kadınlar bile bu geleneğe uyarlar. Fakir sınıftan bir Ermeni veya Rumun karısını yanına alıp gece sokağa çıkması, dünyanın en az rastlanan şeyidir.

Ramazan geceleri boyunca kahvehaneler İstanbul sokaklarının belki de en tipik özelliğidir. Günboyu, hiçbir faaliyette bulunmayan Türk kahvehaneleri kapalıdır. Ancak bütün bir gece boyunca açıktırlar. Bunların hemen hemen hepsi geleneksel eğlencelere katkıda bulunmaya çalışır. Bu eğlenceler, Doğu'da da kullanıldığını bizim pek düşünmediğimiz bir âlet yardımıyla yapılır -kastettiğim, İstanbul'da büyük bir çoğunluğun hoşuna giden gramafondur. Ancak burada gramafona, birçoklarının eski bir dostu tanımalarını engelleyebilecek sesler çıkartması öğretilmiş. İtiraf ederim ki, ben canlı icrayı mekanik yankısına tercih ediyorum. Ramazanda bu icracıları bulmak için fazla uzağa gitmeye gerek kalmaz. Davul-zurna ustası seyyar çingeneler bu dönemde yoksul kahvehanelerde boy gösterirler. Biri yetişkin bir adam diğeri oğlan çocuğu olmak üzere ikişer ikişer kahvehanelerde girerler, ayaklarında siyah şalvar, üzerlerinde koyu kırmızı cepken, kafalarında pek sevdikleri siyaha yakın renkli fes vardır. Büyük kahvehanelerde yaptıkları müziğe uygun, garip isimli, eğri büyük âletleri çalan şarkıcılar vardır. Bu sazlardan biri, Avrupa lavtasının atası olan ut'tur. Aslında birçokları kırık ritmlerde ve yükselen minör gamlarda hiçbir müzik niteliği bulmazlar; Rus bestecileri ancak yakın zamanlarda bunların âhengini Batılı kulaklar için anlaşılır kılmaya başladı.

Kendi payıma, ben bunun eski makamlarla nasıl bir ilişkisi olduğunu söyleyecek kadar müzik bilmem. Ancak yine de müzisyenler icra ettiği sürece minör anahtarının ısrarlı sesini vurgulayan bu sonsuz tekrarları dinleyebiliyorum. Çok uzaklardan geliyormuşcasına yükselen bu müziği duymak hoşuma gidiyor - bu ses, sanki bilinmedik vadilerden, geniş düzlüklerin üzerinde parıldayan kamp ateşlerinden süzülen bir müzik. İnsana şimşeklerin, şarkıların ışığını, çobanların çaldığı kavalları, atlıların saldırısını ve vahşi feryatları hatırlatıyor. Fakat bütün bunların hepsi bir anda ilkel bir hayatın, günboyu süren deve çıngırakları gibi monotonluğuna dönüveriyor. Dahası ne kaygısızlık ne de karamsarlık diyebileceğiniz ve nadiren anlaşılan bir Asyalılık ruhudur bu.

Ramazan ayı boyunca kahvehanelerde dans gösterilerine rastlanması pek de alışılmamış bir şey değil. Bazen bu gösteri üzerlerine ışıltılı pullarla süslü, parlak renkli basmadan giysiler giymiş, kadın oldukları halde bir kahvehaneye girecek denli yüzsüz çingene kızlar tarafından yapılır. Dansçıların çoğu genç oğlanlardır - Çingene, Rum veya Türk. Bunlar Hint Satir danslarından ya da Kibele'nin Frig danslarından bile daha eski bir geleneği sürdürmektedir. Bu, Fransızca *almée*'nin kaynaklandığı *alime* ya da *köçek*'ler pek de saygın eğlendiriciler değildir. Bazen kahvehanenin gediklileri, eğer tümüyle Türk değilseler, bir halka oluşturup, davul zurna eşliğinde kendi kendilerine dans da ederler. Ancak bu son yıllarda bu tür gösteriler seyrekleşmiştir. Daha bile seyrekleşen bir başka eğlence tarzı da, Doğu'da hâlâ ozan geleneğini sürdüren gezici masalcılar, meddahlardır. Anlattık-

ları hikâyeler az çok Binbir Gece Masalları gibidir ve kadınlı-erkekli karışık topluluklar için pek uygun düşmez - kaldı ki, kahvehanelerde bu tür karışık topluluklara rastlanmaz. Monolog veya diyalog canlandırmalarında bu anlatıcılar olağanüstü başarılıdır. Ücretlerini öykünün en can alıcı kısmında toplamaya başlar, dinleyenler beğenilerini hatırı sayılır bir bahşiş ile göstermedikçe de hikâyeyi sürdürmeyi reddederler.

Bahçesi veya büyükçe bir arka odası olan kahvehanelerde daha gelişkin bir eğlence sunulur. O da bir çeşit kukla tiyatrosudur ve yılın başka hiçbir ayında izlenemez. Adını başrol oyuncusundan alan Türk kuklacılığı, Karagöz, millî bir kurumdur. Gerçekte repertuarları bir ulusal tiyatronun hemen hemen bütün parçalarını kapsar. Diğer Asya tipi kuklacılıklarda olduğu gibi kuklacıların kendileri görünmez. Küçük, minyatür sahnelerinin perdesi, aydınlatılmış bir kâğıttır. Şeffaf materyallerin ustaca eklemlenmesinden oluşan incecik şekiller ışık ile kağıt arasında hareket ettirilir, dolayısıyla seyircilerin gördüğü sadece bunların renkli gölgeleridir. Ancak bu görülmeye değer bir eğlencedir. Karagöz tiyatrosu kendi içinde, ülkenin örf ve âdetlerini yansıtan ilginç oyunlar çıkarır. Bu oyunlar, kimi zaman sansürün müdahalesini gerektirecek kadar gerçekçi boyutlarda olur. Karagöz'ün kendisi, her ne kadar edepten uzaklaşsa da, her zaman eğlendiricidir. İngiliz kukla oyunundaki Punch'a benzeyen bu kabadayının gerçekte Selâhaddin'in vezirlerinden biri olarak yaşamış bir kişi olduğu söylenir. Kara sakallı, boğuk sesli, kambur Karagöz'e hiçbir iş zor veya anlamsız gelmez. Hazırcevaplığını ortaya çıkaran bir yardımcı [Hacivat] sürekli olarak kendisine eşlik eder ve onun oyunlarının kâh kurbanı olur, kâh onu aldatır. Bu sevimli ikili ile çatlak sesli hanımlar, şık kostümlü beyler, harikulâde köpekler, kediler, fareler ve diğer yaratıklardan oluşan kumpanyanın maceraları, basit zevkli, sıradan bir seyircinin oraya tekrar tekrar gelmesini sağlar. Seyircinin hoşlandığı diğer öğeler arasında, temsilin yapıldığı loş baraka veya çadır, seyircilerin büyük bir kısmını oluşturan süslü giydirilmiş çocuklar -hiç değilse burada kadınlara izin verilir!-, durmadan bağıran tatlı ve içecek satıcıları ve de aydınlatılmış kâğıt üzerinde oynayan küçük renkli gölgelere eşlik eden davul-zurna yer almaktadır.

Gölge oyunları, Ramazan seyircilerini cezbeden tek dramatik sanat da değildir. Kendilerini, yani dramı, hatta müşterilerinin yaşamlarından başka herşeyi, daha ciddiyetle ele alan öteki tiyatrolar da vardır. Bunlar tam anlamıyla yangın tuzaklarıdır. Çağdaş sahnenin baş övüncü olan dekor öğelerinden yoksun bulundukları için, oyun herşeydir. Sahne, seyircilerin oturduğu sıkış sıkış tabure ve sandalyelerle nerdeyse aynı hizadadır ve bunların yanında pek lüks olmayan Avrupaî localar yükselir. Tıpkı kahvehaneler ve sokaklar gibi buraların da özelliği, kadınların bulunmayışıdır. Kadınların günboyu gittiği Türk tiyatroları da olmasına karşın, kadınların gece eğlencelerine katılmaları göreneklere aykırıdır. Sonuçta Ramazan gecelerinde bazan İstanbul'un gece hayatına katılan Avrupalı bayanlar, gereğinden fazla göze batarlar ve iyi ki anlamadıkları yorumlara konu olurlar. Sahneye çıkan kadınların hiçbiri Türk değildir. Bunlar çoğunlukla Ermeni, bazan Rum veya Suriyeli olduklarından, Türkçeyi katledişleri, durumlarından ötürü mazur görülür.

Gösteriler gecenin çoğunu kaplar. Alaturka saat üçte yani yılın hangi mevsiminde olunursa olunsun güneşin batışından üç saat sonra başlar ve gecenin son yemeğine [sahura] dek sürer. Bir perdeci vardır; seyircilerin davranışları karşısında onun perdeleri kapatması hiç de ender olmaz. Programın asıl incisi, çoğu kere Avrupa sahnesinden uyarlanmış bir komedi ya da melodramdır. Bir yabancı için oyunun komedi olması daha ilginçtir, çünkü Türkler mükemmel komedyenlerdir. Daha ciddi oyunlarda da, Doğu-Batı karışımlarıyla özellik gösterirler. Ünvanî iyice vurgulanan Madam Kontes'e fesli ve şalvarlı uşaklar hizmet eder; ve silindir şapkalı iki centilmen yerden alaturka temennalarla birbirlerini selâmlar.

İki oyun arasında, şarkı ve danslarla birkaç saat geçirilir, seyircilerin birçoğu için sandviçin peyniri burasıdır. Sözkonusu eğlenceler, iki kıtayı kapsayan bu şehrin en önemli özelliğidir. Sanatçıların giysileri sözde Avrupalıdır; ama Ermeni kızkardeşinin süslü etek ve yenleriyle örtülmeye razı olacak hiçbir Batılı *almée* bulunamaz. Onun boyanma zevkine oranla da, daha sakıngan kalır. Elbiselerinin rengi her ne olursa olsun, İstanbul balerinlerinin uzun pembe çoraplara vazgeçilmez bir tutkunlukları vardır. Doğulu hayranın gözünde, dişilik çekiciliği sanatçının ağırlığıyla doğru orantılı olduğu için, sonuç bazan şaşırtıcı olmaktadır. Bu kadınlar tarafından sunulan eğlence [kanto] Batıdan çok Doğuludur. Kemanlar ve kastenyetler eşliğinde bir şarkı ve dans bileşimidir. Müzik, kelimenin tam anlamıyla incesazdan daha monotondur. İlk defa dinleyen biri için bir şarkının havası kesinlikle diğerinin aynısıdır, her biri aynı yüksek notadan başlar ve aynı düşük notaya doğru kayar. Bu köhnemiş tahta sahne üzerinde gecenin bir yarısı pembe çoraplarıyla üşüyen kadının odasından dışarıya hiç çıkmaması gerektiğini düşünürsünüz. Fakat anılara dadanan bu sonsuz aşk şarkılarında -en azından şarkıyı tam bir sessizlik içinde dinleyenlerin çoğu için- melankolik bir tutku vardır Her şarkının sonunda dönüştüğü dans, biraz daha Batı etkisi taşımaktadır. Kökeni Arap -*dance du ventre*'ına- göbek havasına dayanan bu dans, parmak uçlarına kalkma hevesiyle değiştirilmiştir. Kabasabalık olabilecek yanları, sıradan seyircinin gözünde, kişisel zevklerinden ötürü bir tür hoşluğa bürünür. Bir keresinde, onu izleyenlerin pek çoğu daha beşiğindeyken en güzel çağlarını yaşamış bir dansözü seyredişimi hatırlıyorum. Onun şöhreti ve sanatıyla büyümüş olan izleyiciler, o çatlak, zayıf sesi ile se-

yirciyi her selâmlayışının ardından "Bir daha" diye bağırıyorlardı. Bunda acınası hiçbir yan yoktu. Seyircinin bu kadına karşı, onun geçkin büyüsünden bağımsız, içtenlikli bir sevgisi vardı. O da izleyicilerine, kendisini yaptığı işten büsbütün soyutlayan bir büyükanne bağışlayıcılığıyla, gözleri yarı kapalı müthiş dans numaraları gösteriyordu. Bu eğlence türü [kanto] o denli tutulmaktadır ki, onları tatlandırması için Ramazan'ın dolup taştığı varyete gösterilerinin çoğunluğuna katılır.

İstanbul'da tiyatroların kümelendiği sokak [Direklerarası] sinematografi, müzikhol, atış alanı, akrobatik gösteri ve sirklerin yan atraksiyonlarının gerçek bir Bowery'sidir.* Ancak bu Bowery, Broadway kadar şöhretlidir ve ikisinin de sahip olmakla övünmeyecekleri bir pitoreskliği vardır. İlk tanıdığımdaki pitoreskliğinin bir bölümü kayboldu - eskiden bir kenarında baştanbaşa uzanan garip kemerler vardı. Fakat ardarda sıralı küçük parlak kahvehaneler ile Muhteşem Süleyman'ın ölen oğlunun anısına inşa ettirdiği ve geceleyin karanlık ağaçların arasından azametle yükelen beyaz cami hâlâ duruyor. Sabahın ikisine kadar Şehzadebaşı insan ve at arabası ile doludur. Seyyar yiyecek ve içecek satıcıları bağıra çağıra bunları satmaya çalışırken, davul ve zurnalar da duman içindeki çeşitli mekânlara gürültülü davetlerini ulaştırırlar.

Davet ettikleri mekânlardan biri, meşhur Türk sporu olan güreşi görebileceğiniz, iyi aydınlatılmamış ve yeşil kumaş tenteyle kapatılmış açık alanlardır. Ayrıcalıklı seyirciler tentenin altındaki sandalyelere oturtulur; diğerleri ringin etrafında topuklarının üzerinde çömelirler. Güreşçiler bazen bir anda birkaç çift halinde çıplak ayakları ve dizlerinin hemen altında biten deri pantalonlarıyla (kisbet) görünürler. İlk yaptıkları kendilerini tepeden tırnağa zeytinyağı ile yağlamaktır. Bu yağlanmadan sonra, yaşlı bir adam anlaşılmaz dualar eder ve güreşçilerin isimlerini sayıp dökerek, onları kamuoyuna tanıtırken, her çift ayakta yanyana sağ ellerini birleştirip sağ ayaklarını öne çıkararak dururlar. Daha sonra güreşçiler ellerini birbirine ve bacaklarına vurup, zıplayarak tentenin önüne gelirler. Burada dizlerinin birinin üzerine çöker ve üç kez selâm verirler. Nihayet pek çok zıplama, el çırpma ve tokatlamadan sonra birbirlerinin yanından geçerken hızla tokalaşıp başlamaya hazır olurlar.

Birbirlerinden bir kol boyu uzakta, yüzyüze, ellerini birbirlerinin omuzlarına koyup, kafaları birbirine değinceye kadar öne doğru eğilerek dururlar. Sarılmak için hiçbir girişimde bulunmazlar. Bu bes-belli yasaklanmıştır. Oyun, rakibi bacaklarından yakalayana veya vücuduna arkadan dolanana kadar kafasını aşağıya bastırıp itmektir. Güreşçiler zeytinyağından dolayı kaygan olduklarından bu iş hiç de kolay değildir. Zaman zaman biri ötekisini kıstırmış görünür, ama rakibi kıvrılıp elinden kurtulur. Sonra yine birbirlerine "Heyt-heyt" diye meydan okuyarak yüklenirler. Oyun genellikle nihayetinde bir pantalon paçasının yakalanmasıyla sonuçlanır. En sonunda, ikisinden biri yere savrulunca, yağlı rakipler muhabbetle kucaklaşır ve bahşiş toplamak için ringin etrafında dolaşırlar. Ama namlı güreşçiler paralarını önceden toplar. Lâmba ışığı altında parlayan çıplak figürler, onları kuşatan donuk yüzler ve gecenin içinde yükselen davul ve zurnanın kederli müziğiyle, Ramazan ayı altında manzara yeterince pitoresktir.

Ramazan için sadece bir tatil dönemiymiş gibi bir izlenim vermekten kaçınmalıyım. Bu, kutsal bir aydır ve süresi boyunca dinî hamiyet diğer aylardan daha çok artar. Ramazan boyunca, müminlere Kuran okumaları ve diğer dinî vazifelerini tam olarak yerine getirmeleri emredilir. Günbatımından iki saat sonra yapılan günün son ibadeti özel bir önem taşır. Bu genellikle *yassı* (yatsı) olarak bilinir, ondan sonra yapılan ibadete *teravih* -istirahat- denir ve her zamanki beş rekât yerine yirmi iki rekât kılınır. Mübalâtsızlar bunun ağır bir iftar yemeği yemiş bir kişinin hazmına yardımcı olduğunu söylerler. Camilerde her akşam vaaz verilir ve ibadetlerin pek çoğuna kadınlar da katılır. Hicrî 1326 (1908) Ramazanında bu görenek, Meşrutiyete karşı çeşitli girişimler olduğu için, taşrada da başkentte de halkı anayasa konusunda aydınlatmak amacıyla kullanıldı.

Ay içinde iki gün özel bir öneme sahiptir. Bunlardan erken olanında, ayın on beş'inde, Peygamber'in hırkası öpülür. Bu tören şehrin en pitoresk görüntülerinden biridir. Haremdeki Hırka-i Şerif dairesine girebilecek kadar şanslı olanlar için hâlâ öyle olmalı. Ben hiçbir zaman bunu yapamadım, kılık değiştirmedikçe başka hiçbir Hıristiyan da yapmamıştır. Burası Peygamber'in kutsal emanetlerinin, harmanisinin, sancağının, kılıcının, yayının, asasının, bir dişinin ve sakalından birkaç kılın saklandığı yerdir. Bu sakal tellerinden biri, yüksek bir onur bağışlama işareti olarak bazen başkalarına verilir, en yüksek onurun bağışlanmış olduğunun işaretidir. Ayrıca, ilk üç halifenin ve sahabelerin kılıçlarıyla diğer kutsal emanetler de Kâbe'nin gümüşden bir anahtarıyla birlikte burada saklanır. En önemlisi de Sultan'ın ordusu ile savaşa giderken en önde olan Sancak-ı Şerif ile Hırka-i Şerif'tir.

Kutsal Hırka'nın, Peygamber tarafından kendisine *Al Borda* (Hırka) diye bir şiir adayan bir ozana verildiği söylenir. Ozan, "Peygamber, Tanrının kınından çekilmiş bir kılıçtır" dizesini ilk okuduğu anda, rivayete göre, Hz.Muhammed kendi hırkasını onun omuzlarına atar. Ozan bu kutsal hediyeyi korur ve daldırıldığı su ile mucizeler yaratan bu hırkayı torunlarına aktarır. Kahire'nin ganimetleri arasında bunları getiren Sultan I. Selim, Harem'de bu hazineleri korumak için, sonraları I. Mahmud tarafından muazzam masraflarla genişletilip restore edilen bir pavyon inşa etti. Görenler Kutsal Hırka

* Bowery: New York'ta basil otel ve meyhanelerin bulunduğu ünlü bir semt.

Yıldız Sarayı önünde selamlık alayı

Dairesinin muhteşem çinilerle bezenmiş büyük bir oda olduğunu ve kutsal emanetlerin de dövme gümüş bir levha ardında yine dövme altından bir sandık içinde saklandığını söyler. Bu emanetlerin açılma töreni, ayın ondördünde gerekli hazırlıkları denetleyen ve ayın onbeşi sabahı da yanında aile üyeleri ve imparatorluğun üst düzey yetkilileri olduğu halde Harem'e giden Sultan'ın bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilir. Hırkanın kırk ipek bohçaya sarıldığı söylenmektedir. Törende bunların hepsini mi, yoksa bazılarını mı açtıklarını bilmiyorum. Kutsal emanetleri öpme ayrıcalığı verilenler bunu bir hiyerarşi sırasıyla yaparlar. Her seferinde üzerinde Kuran'dan âyetlerin yazılı olduğu ipek bir mendil ile öpülen yer silinir ve mendil öpen kişiye sunulur. Törenin sonunda hırkasının ya da örtüsünün bir kısmı gümüş bir tas içinde yıkanır ve bu su Sultan ve birkaç ayrıcalıklı kişi için süslü şişelerde saklanır. Bu suyun bir damlasının tüm hastalıklara karşı şifalı etkisi olduğu veya iftarın içme suyu olarak kullanılmasının sevap kazandırdığı düşünülür. Tören saray kadınları ve diğer büyük hanımlar için tekrarlanır. Törenin bir örneği de, İstanbul'un arka taraflarında Peygamber'in ikinci hırkasının saklandığı Hekimzade Ali Paşa Camii'nde yapılır.

İslâm din bilginleri arasında Ramazan'ın en önemli gününün hangisi olduğu konusunda büyük bir anlaşmazlık vardır. Ne olursa olsun, Türkler şimdi bunu ayın 27'sinde kutluyorlar. O zaman, Kuran'ın cennetin en yüksek katından yeryüzüne gönderildiği ve Cebrail'in bunu Peygamber'e vahyetmeye başladığı zamanki geceyi anıyorlar. Müslümanlar o gece aynı zamanda bir sonraki yıl için tanrısal hükmün yazıldığına da inanırlar. Kuran'ın doksan yedinci bölümüne göre, bu gece Kadir Gecesi diye adlandırılır ve yılın yedi kutsal gecesinden biri sayılır. Sonuç olarak yabancıların kutsal bir yıldönümü olduğunu sık sık unuttukları Kadir Gecesi'nde İstanbul'un sefa köşelerinde çok az şey görülür. Çoğu insan akşamı camilerde geçirir. Her zamankinin yerine özel bir ibadet yapılır ve ondan sonra kalabalık cemaat, kutsal günün olaylarını anlatan mollalar etrafında oluşan gruplara dağılır. Yılın bu tek gecesinde Sultan saraydan dışarıya namaza gider. Bunun için düzenlenen alay, geleneklerin ilginç bir kalıntısı olmakla, görülecek bir şeydir. Eski bir görenek uyarınca Kadir Gecesi Sultan'ın, (tıpkı Kuran'ın Hz. Muhammed'e o gece ilâhî bir hediye olarak inmesi gibi, halifesine de Tanrı tarafından bir veliahd verilir umuduyla) yeni bir eş alması gereklidir. Bu nedenle olayın ağırbaşlılığına rağmen, imparatorun camiye gidişi bir şenlik niteliğindedir. Bu özellikle, atalarının töresini sofuca sürdüren Abdülhamid zamanında böyleydi. Ben

onun son Kadir Gecesi alayını gördüm. Yıldız Sarayı'ndan Hamidiye Camii'ne kadar olan kısa yol taklar ve ışık halkalarıyla doldurulmuştu; caminin kendisi çepeçevre küçük yağ kandilleriyle aydınlatılmış ve daha arkalar Arapça yazılar ve mimarî desenlerle süslenmişti. Limanın ve şehrin karanlık fonuna karşı oluşturduğu etki, bir peri masalı gibiydi, uzaktaki gemi direkleri ve minarelerin soluk altınrengi yaldızlarıyla parıldıyordu. Kalabalık her zamanki Cuma *selâmlık* kalabalığından daha az olmasına rağmen, polis önlemleri daha sıkıydı. Ancak Türk polisinin kuralları uygulamada kendine özgü bir yöntemi vardır. Fesli genç bir adamın camiye çok yaklaştığını hatırlıyorum. Gösterişli bir memur ona doğru ilerleyip: "Beyim, istirham ediyorum tepenin az aşağısında durun" dedi. Genç adam işitilmeyecek kadar alçak bir ses tonuyla herhalde buna itiraz etti. Memur: "Kardeşim, seni azarlamıyorum. Senden tepenin az aşağısında durmanı istirham ediyorum. Bu bir emir. Ben ne yapabilirim ki yavrum?" Genç adam tepenin az aşağısında durdu. Tam o sırada müzik sesiyle askerler geldi, süngüleri lâmbaların ışığı altında parlıyordu. Bazıları at üzerinde ve kırmızı flamalı uzun mızraklar taşıyorlardı. Caddeye dizildiler. Ara sokakları kapatarak caminin etrafını sardılar. Sonuncu bölük yerini almadan önce, efendilerinin katıldığı bütün törenlerin seyircileri olan saray hanımları, caminin avlusuna girip arabalarının içlerinde beklediler. Büyük olasılıkla bunlardan bazıları için de, bu bir yıldönümüydü [Padişahın ilk defa yanlarına gelmesi!]. Sonunda, minareden müezzinin sesi duyuldu. Tiz bir minör tatlılığında ezan okumaya başladı. Derken bando Hamidiye Marşına başladı, maytaplar gökyüzünü renkli yıldızlarla doldurdu ve imparatorluk korteji saray kapısından aktı. Çok güzel iki atın çektiği saltanat arabasının etrafında, büyük beyaz fenerler taşıyan süslü üniformalara bürünmüş bir kalabalık dalgalanıyordu. Kırmızılar ve altınlar içinde arabanın üstünde oturan arabacı, solgun, iki büklüm duran, kanca burunlu, gri sakallı, omuzlarına askerî bir palto atmış ve askerlerin "Padişahım çok yaşa" selâmlarına eliyle karşılık veren adamdan çok daha gözalıcıydı. Gösteri alayı caminin avlusuna daldı ve majesteleri camiye girdi. Bir saat boyunca maytaplar patladı, atlar yerlerinde zıpladı ve kalabalık kendiliğinden döndü durdu. Zaman zaman içeriden tatlı bir ilâhî sesi yükseliyordu. Derken majesteleri yeniden göründü, kalabalık, düğün fenerleri, ve etraftaki herşey; askerler yine (padişahım çok yaşa, diye) bağırdılar ve yüksek beyaz saray kapısı bir kez daha İslâm Halifesini içine aldı.

Hıristiyanlara, bu gibi camilerin içerisinde olanları (sanırım, Kadir Gecesi'nde bütün camilerde aynı şeyler olur), genellikle Ayasofya'nın galerilerinden izlemelerine izin verilir. İzleyiciler çok sınırlı tutulduğunda -sözde bir elçilik sekreteri olarak ilk gittiğim zaman olduğu gibi- görüntü çok etkileyicidir. Ancak bir başka izleyicinin bana Sir Arthur Conan Doyle diye gösterilmesinin beni hayli etkilediğini de eklemeliyim. Şüphesiz mekânın kendisinin de bu etkilenmeye çok büyük katkısı vardı. Azameti, ferahlığı, mükemmel orantıları, sütunlardan kemerlere, kemerlerden tonozlara ve tonozlardan da kubbeye ulaşması, iç mekânı dinsel törene adeta önceden hazırlıyor. Bir zamanların muhteşem altın mozaikleri şimdi büyük ölçüde modern restorasyocunun yaptığı badananın altında gizlidir, ancak Kadir Gecesi bir başka altın etkisini ortaya çıkarmaktadır. Üç galerinin pervazları, birincisinin kemerleri, sahın'ın geniş alanı, duvarlardaki değerli mermerlerden yansıyan, cam kaplarda yumuşak ve tertemiz yanan binlerce yağ kandili fitiliyle aydınlatılıyordu. Galeriden aşağısı, kubbeye asılı şamdanlardan dağılan bir ışık sisi içinde görülmektedir. Düzensiz asılmış bu üç merkezî şamdan altı taçyapraklı çiçekler gibi duruyor. Bunların kâinatı simgelediğine inanıyorum, ancak altın renkli bir ışık ortamında yüzen büyük nilüferler de olabilirler. Bunların altında sıra sıra namaz kılanlar dizilidir, karanlıklarını beyaz sarık ya da kaftanlar deler. Hepsi ayakkabısız olan erkekler elleri bağlı ve başları aşağıda yanyana ayakta dururlar. Birbirleriyle konuşan seyirciler dışında, herkes aynı biçimde ibadet etmektedir. Kılıç ve fetih sancağı ile birlikte tepelikli minberinden imam, akşam duasını okur. Yüksek bir platformda bağdaş kurup oturan koro ruhun derinlerinden gelen bir sesle artan bir minörde Kuran'dan mukabeleleri söyler. Arasıra tutkulu bir "Allah" nidası fırlar ya da ayaktaki binlerce kişiden derin bir "amin" yankılanır. Uzun sıralar başlarını öne eğer, elleri dizlerinin üzerinde eğilir ve doğrulurlar. Sonra bir kez daha eğilir, dizlerinin üstüne çöker ve kubbede yankılanan pes perdeden uzun bir gökgürültüsüyle alınlarını yere değdirirler. Kutsal Bilgelik tapınağı bundan daha etkileyici bir saygı ve inanç gösterisine pek az tanıklık etmiş olmalı. ■

TEVARİH-İ HAREKÂT-I ARZ[1]

CAROLINE FINKEL

Geçen ay Japonya'nın Kobe kentinde vuku bulan deprem felâketi, yeniden İstanbulluların dikkatini şehirlerinin dokusu ve yaşam süremiz/ömrümüz içinde benzer bir âfetin burada da olabileceği yolundaki güçlü olasılık üstünde odaklaştırdı. Kesin yapılanma kuralları uygulamalarına ve herhalde böyle bir olaya daha hazır olmalarına rağmen, bu gibi bir doğal âfet karşısında Japon yetkililerin âciz kalmaları, şehrimiz insanları için de yararlı bir derstir.

Kobe sarsıntısından sonra, Kandilli Rasathanesi uzmanlarının, kendileriyle yapılan söyleşilerde açıkça belirttikleri üzere, bir depremin ne zaman olacağı önceden kestirilemez. Bizim bütün yapabileceğimiz, binaların ve köprüler gibi diğer yapıların, tahmin edilen sarsıntı derecesine dayanacak biçimde kurulmalarını sağlamaktır. Geçmişteki depremleri incelemek de, bu sürecin önemli bir bölümüdür.

Gerçekten, sismologların işlerinin önemli bir parçası, eski deprem kayıtlarını araştırmaktır; ama bunlar genellikle, son yüzyıl boyunca toplanmış işlemsel verilerle sınırlı kalmaktadır. Depremlerin mekanik olarak kaydedilmesine, 19'uncu yüzyıl sonlarında başlandı; fakat elde edilen veriler, günümüzün standartlarıyla çok belirsizdi. Güvenilir araçlarla toplanan işlemsel veriler, bu yüzden daha da kısa bir yakın döneme ilişkindir.

Kuzeydoğu Akdeniz bölgesindeki depremleri kaydeden ilk araçlar, Avrupa'da kurulmuştu. Ancak, İstanbul'u ve Marmara yöresini etkileyen 1894 depreminin ertesinde, Osmanlı Türkiyesi'nin ilk sismolojik gözlemevi kuruldu. Gerek İstanbul'da gerekse Trakya ve Anadolu'da uğranılan zararların ciddiyeti, hükümeti deprem tehlikesini hafifletmek umuduyla çağın bilgisinden yararlanma kararını almaya yöneltti. İstanbul'daki meteorolojik Rasathane-i âmirenin müdürü Coumbary efendiyle birlikte çalıştırılmak amacıyla, Londra, Paris ya da İtalya'dan bir uzman istenmesi önerildi. Yapılan çağrılara, Roma Gözlemevi müdürü M.TACCİNİ'den, sismolojik araçların nasıl kullanılacağını öğretmesi için "Rasathane-i Hümayun Jeodinamik" şubesi direktörü unvanı ile Profesör Agamemnone diye birini gönderebileceği ve gerekli araçların da, yenileri yapılana kadar Roma'dan getirtilebileceği yanıtı geldi. Agamemnone'le yapılan sözleşmede, Roma'da yerini alacak kimse bulunmadığı için, İstanbul'da sadece bir yıl kalacağı ve süresini uzatmaya çalışılmayacağı yazılmıştı.[2] Oysa Prof. Agamemnone daha uzun kaldı; sismoloji hizmetini örgütledi ve 1897 Ocak ayında İstanbul'dan ayrılıncaya kadar düzenli olarak yıllık bültenler yayınladı. O gidince sismoloji hizmeti aksadı ve kısa bir süre sonra da, Cumhuriyetin ilk yıllarına dek, büsbütün durdu.

20'nci yüzyılın başlarında, Kafkaslar'da, Lübnan'da ve Atina'da olduğu gibi, İstanbul Karaköy'deki Saint Benoit ve İzmir'deki Sacré-Coeur okullarıyla Harput [Amerikan] kolejinde de zaman zaman işletilen kayıt araçları vardı. Bunlar bültenler çıkarıyorlardı; ama St.Benoit ile Sacré-Coeur'ün yayınları kayıptır.

Türkiye'de çağdaş sismoloji işte böyle başladı. Bu ilk sallantılı girişimlerden önce ve işlemsel verileri tamamlamak için, deprem tehlikelerinin bilimsel çözümlemesini dayandıracak veriler nerden bulunabilir? Bu sorunun yanıtı, sismologların "makrosismik" dedikleri türden veriler sağlayan tarihsel kayıtlardır. O çağda yaşayanların gözlemlerini yazdıkları çeşitli kaynaklar, bize, ilk araçlardan elde edilen bilgileri bütünleyen çok önemli betimsel ek bilgiler sunmaktadır. Kayıt araçlarının icadından önce, insan gözlemleri, depremlerin yol açtığı hasarı ve başka etkileri öğrenmek için kullanılabilen tek yöntemdi.

Birtakım meraklılar, depremlerin ve diğer büyük doğa olaylarının oluşunu ve yarattığı etkileri, her zaman yazmışlardır. Türkiye hakkında da bilgiler içeren bu gibi malzemenin birçok derlemesi yapılmıştır. Bilinen en eski toplama, 1456'ya kadar Doğu Akdeniz'de yaşanan depremlerin açıklamalı bir listesini veren Manetti'nin çalışmasıdır.[3] Bunun ardından, 1690 yılına dek olan depremlerin sıralandığı Bonito'nun kataloğu gelir.[4]

Manetti'den farklı olarak, Bonito kaynaklarının çoğundan alıntılar vermektedir. Bu nedenle, Türkiye ve komşu bölgelerdeki depremleri saptamak için onun kataloğu yararlı bir başlangıç noktasıdır. 1755 tarihli büyük Lizbon depremi, 18'inci yüzyılın ikinci yarısında birçok kataloğun derlenmesine yol açmıştır; zaten bu dönemde bilimsel olgulara me-

rak artmıştı. 19'uncu yüzyılda deprem kataloglarının hem sayısı hem de güvenilirliği çoğaldı. Böyle birçok katalog, daha eski yüzyıllardaki olaylara da değinir; ama bazıları da, yalnızca o yüzyılda yaşanan depremlerin ilk elden gözlemlerine, çağdaş bilgi kaynaklarına ya da titizlikle göndermeler yapılmış yapıtlara dayanmaktadır. Eleştirel gözlemleri içeren kataloglar, özgün bilgi kaynakları olarak büyük önem taşıyor.

İstanbul için de, çoğu değişik güvenilirlik derecelerindeki klâsik Yunan ve Bizans kaynaklarına dayanan ve Osmanlı dönemini kapsamayan birtakım kataloglar vardır. Osmanlı dönemindeki bazı büyük âfetleri Mustafa Cezar anlatmaktadır.[5] 95 tane İstanbul depreminin açıklamalı bir listesini, bu yakınlarda Ambraseys ile Finkel yayımlamıştır.[6]

Türkiye depremleri için en kolay erişilebilen katalog, jeofizikçi Hüseyin Soysal ile arkadaşlarının hazırladığı yapıttır.[7] Bu yazarlar, çoğu kez güvenilirlikten uzak eski kataloglara ve sınırlı sayıda Osmanlı kaynağına dayanarak, Türkiye ve komşu yörelerde vuku bulmuş 1200'e yakın depremin tarihini, yerini ve başka niteliklerini içeren bir liste oluşturmuşlardır. Ne yazık ki, burada tarihsel veriler bir eleştiri süzgecinden geçirilmeksizin kullanıldığı için, katalog olabileceği kadar sağlam değildir.

Bir depremi gösteren, 16. ya da 17. yy'dan kalma bir Alman Tahtaoyma Baskı Resmi

Tarihsel sismoloji, bir yöredeki tektonik elemanların uzun vadeli olarak anlaşılmasına olanak verdiği için değerli bir disiplindir; bu nedenledir ki, incelemenin kapsadığı dönem ne denli uzun olursa o denli iyidir. Bu tür incelemeler bakımından Türkiye kadar elverişli alan zor bulunur; çünkü en önemli koşul, yazılı kayıtların uzun bir zaman dilimine yayılmış ve ayrıntılı olmasıdır. Hatta bir bütün olarak Doğu Akdeniz bölgesi böyle incelemelere uygun düşüyor; İran'da, İsrail'de, Mısır'da millî incelemeler yapılmıştır. İtalya'da ve Çin'de de bu tür çalışmalar yapılmaktadır. Bununla, yazılı tarihsel kayıtların kısa olduğu ABD karşılaştırılınca, diyelim California'daki San Andreas fay hattının geçmiş faaliyetini aydınlatmak için başka araştırma yöntemlerine başvurulması gerektiği anlaşılıyor.

Tarihsel sismolojinin başlıca yararlarından biri, kayıt araçlarının kullanıldığı yüzyıl boyunca sâkin kalmış olan birtakım alanların daha eski bir sismik geçmişleri olduğunu ortaya koymasıdır. Bu, onların gelecekte yeniden faaliyete geçebileceklerini gösterir. Böyle bir alan, yeraltında Arabistan levhasının kuzeyindeki üç levhayla (Türkiye, Avrasya ve İran) temas ettiği bölgedir. Yaklaşık olarak bu temas bölgesi, Antakya'dan kuzeye Malatya ve Harput'a doğru çıkan, sonra güneye kıvrılarak Van gölü üzerinden Mardin ve Musul'un kuzeyine doğru inen bir yay oluşturuyor. Bu bölgeyle ilgili tarihsel verilere bakınca, yüzyıldır süren suskunluğun yörenin uzun dönemli sismisitesi açısından hiç de tipik sayılamayacağını görürüz; çünkü geçmişte burada çok sayıda büyük âfet olmuştur. Bunların büyüklük ve tahripkârlık açısından belli başlılarını şöylece sıralayabiliriz.

Ocak 1544: Zeytun (şimdi, Süleymanlı) - Malatya;
y.ö. 1573: Şehrizor - Musul;
7 Nisan 1646: Van bölgesi;
22 Eylül 1666: Musul'un kuzeyi;
8 Mart 1715: Van bölgesi;
19 Temmuz 1784: Erzincan - Muş;
29 Mayıs 1789: Palu;
26 Nisan 1796: Lâzkiye.[8]

Sismologlar, depremlere ilişkin tarihsel verileri, bulundukları halleriyle hemen kullanamazlar; bunların merkez üsleri, büyüklük ve etkileri açısından

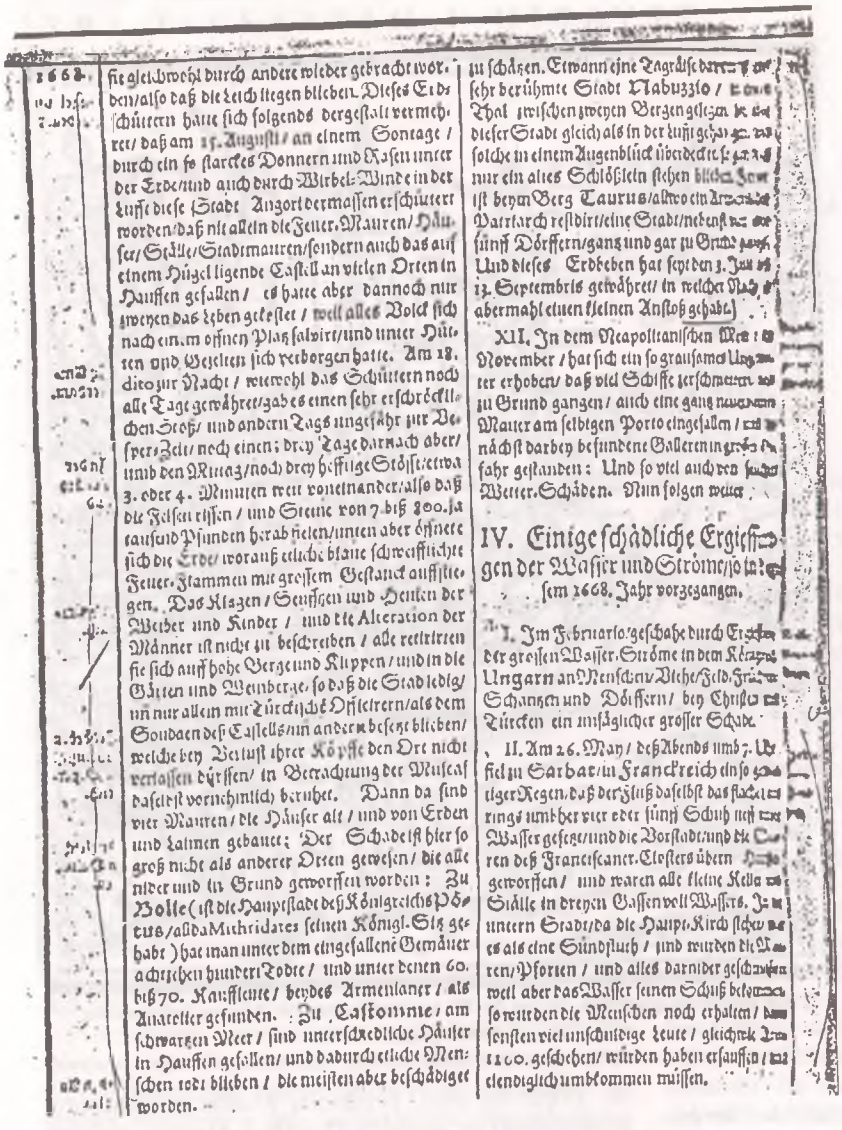

fie gleichwohl durch andere wieder gebracht worden/ also daß die Leich liegen blieben. Dieses Erdschütteren hatte sich folgends dergestalt vermehret/ daß am 15. Augusti / an einem Sontage / durch ein so starckes Donnern und Rasen unter der Erde/ und auch durch Wirbel-Winde in der Lufft diese Stadt Angort dermassen erschüttert worden/ daß nit allein die Feuer-Mauren/ Häuser/ Ställe/ Stadtmauren/ sondern auch das auf einem Hügel ligende Castill an vielen Orten in Hauffen gefallen / es hatte aber dannoch nur zweyen das Leben gekostet / weil alles Volck sich nach einem offnen Platz salvirt/ und unter Hütten und Gezelten sich verborgen hatte. Am 18. dito zur Nacht / wiewohl das Schüttern noch alle Tage gewähret/ gabes einen sehr erschröcklichen Stoß/ und andern Tags ungefähr zur Vespers-Zeit/ noch einen; drey Tage darnach aber/ umb den Mittag/ noch drey heffige Stösse/ etwa 3. oder 4. Minuten weit voneinander/ also daß die Felsen rissen / und Steine von 7. biß 800. ja tausend Pfunden herab fielen/ unten aber öffnete sich die Erde/ woraus etliche blaue schweffichte Feuer-Flammen mit grossem Gestanck auffstigen. Das Klagen / Seufftzen und Heulen der Weiber und Kinder / und die Alteration der Männer ist nicht zu beschreiben / alle retirirten sie sich auff hohe Berge und Klippen / und in die Gärten und Weinberge/ so daß die Stad ledig/ und nur allein mit Türckischē Offiecirern/ als dem Soudaen deß Castells/ und andern besetzt blieben/ welche bey Verlust ihrer Köpffe den Ort nicht verlassen dürffen/ in Betrachtung der Musqueten daselbst vornehmlich beruhet. Dann da sind vier Mauren / die Häuser alt / und von Erden und Lahmen gebauet; Der Schade ist hier so groß nicht als anderer Orten gewesen/ die alle nider und in Grund geworffen worden: Zu Bolle (ist die Hauptstadt deß Königreichs Pontus/ alda Mithridates seinen Königl. Sitz gehabt) hat man unter dem eingefallenen Gemäuer achtzehen hundert Todte / und unter denen 60. biß 70. Kauffleute / beydes Armenianer / als Anaretter gefunden. Zu Caskommie / am schwartzen Meer / sind unterschiedliche Häuser in Hauffen gefallen/ und dadurch etliche Menschen todt blieben / die meisten aber beschädiget worden.

zu schätzen. Etwann eine Tagreise darvon ist sehr berühmte Stadt Nabuzzio / in einem Thal zwischen zweyen Bergen gelegen. In dieser Stadt gleich als in der Lufft gehangen / solche in einem Augenblick überdecket / daß nur ein altes Schlößlein stehen blieben. Item ist beym Berg Taurus / allwo ein Armenische Patriarch residirt/ eine Stadt/ nebenst bey fünff Dörffern/ gantz und gar zu Grund gangen. Und dieses Erdbeben hat gewähret den 3. Jan. biß 13. Septembris gewährets/ in welcher Zeit aber mahl einen kleinen Anstoß gehabt.

XII. In dem Neapolitanischen Meer im November / hat sich ein so grausames Ungewitter erhoben/ daß viel Schiffe zerschmettert / zu Grund gangen/ auch eine gantz neue Mauer am selbigen Porto eingefallen / und nächst darbey befundene Galeeren in grosser Gefahr gestanden: Und so viel auch von solchen Wetter-Schäden. Nun folgen weiter

IV. Einige schädliche Ergiessungen der Wasser und Ströme/ so im Jahr 1668. Jahr vorgegangen.

I. Im Februario geschahe durch Ergiessung der grossen Wasser-Ströme in dem Königreich Ungarn an Menschen/ Vieh/ Feld-Früchten/ Schantzen und Dörffern/ bey Christen und Türcken ein mißlicher grosser Schade.

II. Am 26. May / deß Abends umb 7. Uhr fiel zu Sarbat im Franckreich ein so grosser Regen/ daß der Fluß daselbst das flache Land rings umher vier oder fünff Schuh hoch mit Wasser gesetzet/ und die Vorstadt/ und die Clausen deß Franciscaner-Closters über den Haufen geworffen / und waren alle kleine Keller und Ställe in dreyen Gassen voll Wassers. In der untern Stadt/ da die Haupt-Kirch stehet / wars als eine Sündfluth / und wurden die Mauren/ Pforten / und alles darnider geschwemmet / weil aber das Wasser seinen Schuß bekommen / so wurden die Menschen noch erhalten / dann sonsten viel unschuldige Leute / gleichwie Anno 1200. geschehen/ würden haben ersauffen / und elendiglich umbkommen müssen.

THEATRUM EUROPAEUM (TE) vol 10 pt 2 Sütun 974-5

nicelikleştirilmeye elverişli kılınmaları gerekir. Verilere bu amaçlar gözönünde tutularak yaklaşmak ve bu veri toplama sürecinin sınırlılıkları unutulmamak gerekir. Besbelli ki, herhangi bir olay hakkında ne kadar bol veri bulunursa o kadar iyi olur; çünkü kaynaklar çoğu kez çelişkili ve karışıktır. Bir sapma, genellikle insanlarla meskûn yerlerdeki depremlerin kaydedilmiş bulunmasıdır; çünkü zarar ve can kaybı en fazla buralarda belirgin olur. İlk önce böyle yerlere bakılsa da, tektonik süreçlerin uzun erimli olarak anlaşılması bakımından, tehlike potansiyelini saptırmayacak daha eksiksiz bir tablonun ortaya konulması gereklidir. Özellikle Anadolu'nun ücra yerleri gibi, başlıca nüfus merkezlerinin uzağında kalan yöreler için daha fazla bilgi edinmek olanaksız olabilir; fakat zaman boyunca belirli bir bölgede olan birçok olay hakkında verilerin biriktirilmesi, herhangi bir bireysel/münferit raporun bir perspektife yerleştirilmesini olanaklı kılabilir.

İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa ya da Erzurum gibi kalabalık merkezlerde, depremler olmadan da, birkaç evin yıkıldığı ve birkaç kişinin enkaz altında can verdiği haberleri her zaman bildirilir ve bu haberler, sarsıntının şiddetinden çok, binaların dayanıksızlığını göstermektedir. Küçük yerlerde de, zaman zaman, ve özellikle ıslak geçen bir dönemin ardından bir evin çöktüğü yerel tarihlerde sık sık anılır. Normal evlerde herhangi bir hasar olmaksızın minarelerin ve diğer yüksek yapıların çökmesi, uzak yerlerdeki görece büyük bir sarsıntının belirtisi olabilir; hele sarsıntının uzun sürdüğüne dair başka kanıtlar da varsa, bu olasılık daha güçlenir.

Türkiye ve komşu bölgeler için kullanılan yerel yazılı diller Türkçe, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsçadır. Bunlara ek olarak, depremlere kendileri tanıklık eden ya da haberlerini işiten birçok tüccarın, gezginin, diplomatın ve misyonerin yazdığı raporlarda kullanılmış Batı Avrupa dillerinde de birinci elden malzeme bulunmaktadır. Ticaret ağları ve elçilikler yayıldıkça, doğal olarak bilgi akışı da artmıştır.

1500-1800 dönemi depremlerine ilişkin birincil kaynakların aşağı yukarı yarısını Türkçe malzeme oluşturuyor. Bu dönem boyunca en tutarlı kaynak vekayinamelerdir. Bu amaçla kullanılabilecek Osmanlı kroniklerinin ilki, İstanbul'u ve Marmara Havzasını etkileyen büyük 10 Eylül 1509 depremi için önemli bir kaynak olan Ruhi'nin vekayinamesidir.[9] Böyle olmakla birlikte, Osmanlı hanedanı ve imparatorluğun başlıca olayları hakkında tarihsel bir anlatı geleneği, onaltıncı yüzyılın sonlarından önce oluşmuş değildi; ama onyedinci yüzyıla gelindiğinde, bu gibi yazılar önemli bir makrosismik veriler kaynağı olmuştu.

Bugün yerel tarihler, Türkiye'nin tarihsel sismisitesi konusunda pek az bir katkı yapabiliyorlar. Bu durum geniş ölçüde, taşra merkezlerinin ihmali pahasına İstanbul'un ağır basmasından ileri gelmekle birlikte, bir faktör de bu gibi yerlerdeki kütüphanelerin kataloglanmamış ve dolayısıyla araştırıcılar için erişilmez halde bulunmaları olmalı. Betimlediği olaylara çağdaş bir istisna, o şehirdeki 29 Temmuz 1752 depreminin etkileri hakkında ilk elden gözlemler içeren Örfi'nin yerel Edirne Tarihidir. Diğer yerel tarihler daha yakın zamanlarda yazılmıştır: örneğin, Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi.

BBA MMD 9850 p.4 (=fn. 23)

Bu yüzyılda kaleme alınmış yerel tarihler bir hayli çoktur ve genellikle kaynaklarını belirtmemekle birlikte, birincil verilere götüren değerli ipuçları vermektedirler.

Osmanlı hanedan tarihlerinin yazılması onbeşinci yüzyılda başlar, ama daha eski olaylara ilişkin olarak günümüze kadar gelen bazı takvim'ler de vardır. Bunların benzerleri, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda da hazırlanmıştır. Birçoğu Kandilli Rasathanesi Kütüphanesinde bulunan böyle daha geç tarihli takvimler, üzerilerine çoğucası İstanbul'da vuku bulmuş depremlerin belirtildiği kenar notları düşülen astroloji (ilm-i nücum) tablolarıdır.

Osmanlı arşiv malzemeleri, önemli miktarda makrosismik veriler içermektedir. Araştırmacıların kullanabileceği ilgili arşiv malzemesinin müthiş büyüklüğünün yanısıra, arşivlerin bulunduğu depolardaki kataloglama sistemlerinin aksaklıkları da gözönünde tutulursa, şimdiye değin bu kaynağın tamamıyla tüketildiği söylenemez.

Yararlanılabilecek serilerin en erken tarihli olanları, 1455-56 yılı için Bursa kayıtlarıyla başlayan Kadı Sicilleri'dir. Osmanlı arşivinde bu açıdan en verimli kaynaksa, Maliyeden Müdevver Defterler dizisinde yeralan Keşif ve Tamirat Defterleri'dir; bunlar, adlarını belirttikleri yapıların depremden gördüğü hasarları en ince ayrıntılarıyla vermektedir. Fakat unutmamak gerekir ki, başka yerlerle ilgili diğer bilgiler olmaksızın, tek bir yapının kaderi, sismologtan çok mimarlık tarihçisini ilgilendirir.

Mevcut arşiv malzemesinin içerdiği bir sapma, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu ve batı bölümlerindeki depremlere ilişkin veriler arasındaki oransızlıktır. Özellikle, şimdiki sınırların dışında kalmış, bugünün Yunanistan'ı, Arnavutluk'u ve eski Yugoslavya'daki kale ve camilerin uğradığı deprem hasarlarına dair pek çok malzeme vardır. Oysa, Doğu Anadolu'daki depremlerle ilgili onarımlar hakkında apaçık bir malzeme kıtlığıyla karşılaşılıyor ve vuku bulduğu başka tür kaynaklardan bilinen depremlerin etkilerini bütünleyebilecek belgelere çok ender olarak rastlanıyor. Buna, çoğu kere zamanın belli başlı olaylarına gönderme yapmayan vekayinamelerde de benzer bir sapmanın bulunduğunu eklemek gerekir; bu durum, bir ölçüde Osmanlı tarihçilerinin İstanbul-merkezli yaklaşımlarının sonucudur; ama buna aynı zamanda da, doğudaki siyasal koşullar ve o dönemlerde uzak yörelerden gelen bilgilerin düzensizliği sebep olmuştur.

Özellikle doğudaki depremler için önemli bir bilgi kategorisi, Ermeni kaynaklarıdır. Hagobyan'ın yaptığı Küçük Kronikler derlemesinin[10] yanısıra, Arakel'in (ö.1670) ve Zakarya Sarkavak'ın (ö.1699)[11] kronikleri de büyük değer taşımaktadır.

Batı bölgeleri için ise, yayımlanmış bulunan Rumca kenar notları derlemelerinde makrosismik bilgiler vardır.

Batı Avrupa dillerinde, onaltıncı yüzyıldan itibaren, nicelik ve nitelikleri zamanla artan gazeteler bulunmaktadır. Fakat Osmanlı gündelik basını, ancak 1831'de *Takvim-i Vekayi* ile başlamıştır.

Bunu, gerek İstanbul'da gerekse İmparatorluğun taşra şehirlerinde çıkan özel ve resmî Türkçe gazeteler izlemiştir. İzmir'de ve İstanbul'da yayımlanan Rumca ve Fransızca gazetelerin de, birincisi 1811'de, ötekiyse 1824'te çıkmıştır.

* * *

Dolayısıyla, pratik amaçlarla Türkiye'nin yer-hareketliliğini (sismisitesini) anlamamıza yardım edebilecek büyük bir tarihsel kaynak çeşitliliği vardır. Bu malzemeden çıkarılacak hiçbir katalog eksiksiz olamaz, ama hepsi mutlaka bir eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Depremlerin yinelenme olasılığı yüksek olan yerlerdeki felâketli sonuçlarını azaltmaya çalışanların işlerine yarayacağı umulan yeni araştırmaların sağlam bir temele dayanması için, bu şarttır.

Bu yazıda vurguladığım noktalara örnek olarak, şimdiye kadar pek bilinmeyen, ama günümüzde ayrı ayrı tarihsel kaynakların biraraya getirilmesiyle gerçek kapsamı daha iyi anlaşılan[12] bir dizi depremin betimlendiği bazı malzemeleri sunmak istiyorum.

17/18 Ağustos 1668'de Bolu'dan Erzincan'a uzanan büyük bir sarsıntı ağır hasara yol açmıştır; Kuzey Anadolu fay hattının bundan sonra görece sâkinleşmesi de, bunun sonucu olabilir.

Ankara'da sallantılar 1668 Haziranının sonlarında hissedilmeye başladı.[13] Bu şehirde yaşayan bir

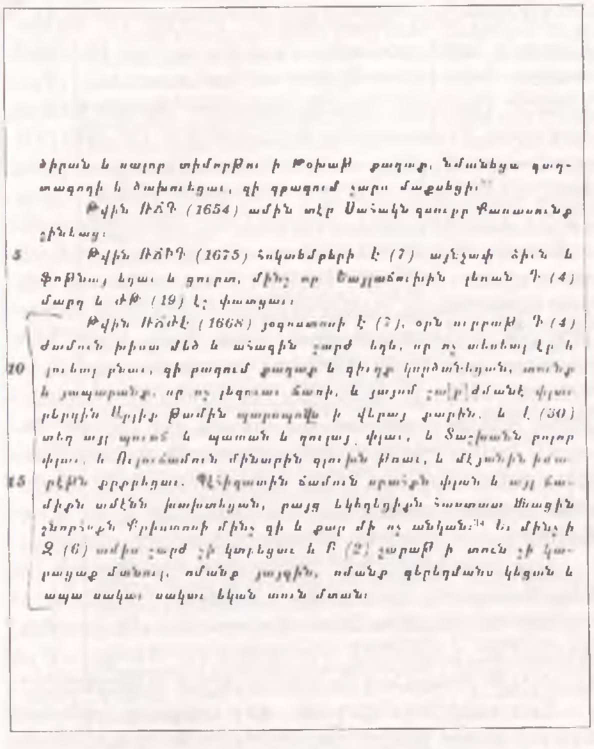

V.A. Hagopyan (1951-56) Manr Zhamanaka-grut yunner [Kısa kronikler] XIII-XVIII DD. vol i p. 162

Avrupalı 3 Temmuz günü güçlü bir darbe olduğunu ve sarsıntıların 20 Temmuza değin sürdüğünü belirtmektedir.[14] Bir İngiliz tüccarının Beypazarı'dan yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz ki, 12 Ağustosta da bu şehirde ciddi hasar yaratan şiddetli bir deprem olmuştu.[15] 15 Ağustosta Ankara'da yalnızca duvarları, evleri ve şehrin surlarının bir bölümünü değil, kaleyi de yıkan kuvvetli bir deprem yaşandı; iki kişi enkaz altında kalarak öldü.[16]

17/18 Ağustosta Kuzey Anadolu fay hattıyla ilişkilendirilebilecek en büyük depremlerden biri oldu. Türkiye'de yaşayan Avrupalıların mektuplarından alınan haberler 1668 Eylülünden itibaren Avrupa basınında çıkmaya başladı. Ama bu süreç içinde yer adları öylesine bozulmuştur ki, hasar merkezlerinin kimilerini tanıyamıyoruz. [Neresi olduğunu anlayabildiğimiz yerlerin bugünkü adlarını köşeli parantezler içinde gösterdik.]

3 Temmuz sarsıntısını haber veren Avrupalı şunları yazıyor:

"(Toprak aradan geçen günler boyunca titremeye devam etmişti ki) 18 Ağustosta geceleyin müthiş bir sallantı oldu. Ertesi gün akşama doğru bir başkası geldi. Üç gün sonra, öğlen sıralarında üç dört dakika aralıklarla üç müthiş sallantı daha oldu. Sarp yamaçlar parçalanmaya başladı ve 350-400, hatta 500 kiloluk kaya parçaları aşağılara yuvarlandı. Aşağıda toprak yarıldı ve yerden çok pis kokan mavi kükürtlü alevler fışkırdı. Kadınlarla çocuklar çığlık çığlığa ağladılar... erkeklerin hissettiği dehşetiyse anlatmak olanaksız; hepsi bütün şehri boşaltarak yüksek tepelere, yarlara, bağlara, bahçelere kaçtı...

Yine de bura(Ankara)daki hasar, tamamen yerle bir olan başka merkezlerdeki kadar büyük değil.

(Pontus'un başkenti [!]) Bolle'de [Bolu]... enkaz altından 1800 ceset çıkarıldı; bunların 60'ı aralarında bazı Ermeni ve Katoliklerin de bulunduğu tüccarlar.

Karadeniz kıyısındaki [!] Castomme'de [Kastamonu] birçok evler birbirinin üstüne yıkıldı ve zayiat çok yüksek, ama bunların çoğu ağır yaralı.

Beyzazar [Beypazarı] ile Amias [Ayas] arasındaki bir kasaba, sağ kalan birkaç kişi dışında toptan yok oldu.

Stammas [Amasya] ve Marannoy [?] yakınlarında, yarılan toprak katır ve at dolu bir ahırı tümüyle yuttu.

Çöküntüler, Sardael'de [Zara] ve Cosaria [Koçhisar] da denilen Cesaria'da büyük zararlar yarattı.

Coujam [?], Listrien [?], Derben [? Derbent] ve kıyı boyu berbat bir halde.

Isarno [Asarcık] ve Cachete [?] de yıkıldı ve buralardaki Cham [han] ya da Carnassera [kervansaray] denilen eski görkemli yapılar hep çöktü.

Aralarında 50 kadar İranlı ve Katolik tüccarın da olduğu 6000 kişinin ölümünden söz ediliyor; uğranılan maddî hasarı tahmin etmekse olanaksız.

Buradan aşağı yukarı bir günlük uzaklıkta [!] ünlü Nabuzzio [?Hacı Hamza] kasabası vardı. Burası iki yüksek tepe arasındaki bir vadideydi; birkaç saniye içinde dağlar kasabayı örttü ve geriye eski bir kale yıkıntısının ucu kaldı.

Ayrıca, komşu Toroslarda da, bir Ermeni patriğinin yaşadığı bir kasaba etrafındaki birkaç köyle birlikte yok olup gitti."[17]

Çağdaş bir Ermeni kaynağında da şunları okuyoruz:

"Ermeni takvimiyle 1117 yılının [1668] Eylülünün 22'sinde Rum'dan (Arpaçay üzerinde, Ordubad yakınlarındaki) Agulis'e bir adam bir mektup getirdi; mektupta, Kutsal Bâkire yortusundan (16 Ağustos) hemen sonra bir deprem olduğu yazıyordu: birçok insanlar ölmüş ve Tokat, Niksar, Bolia, Bursa, Merzivan [Merzifon] şehirlerinde büyük hasar meydana gelmiş; birçok başka yerler de yıkılmış."[18]

Tokat'tan bir başka Ermeni belgesi de şunları ekliyor:

"7 Ağustos (eski takvimle) 1117 (1668) Cuma günü, dördüncü saatte o vakte kadar görülmemiş şiddette bir deprem oldu; birçok kasaba ve köy, küçük ev ve konak tamamen yıkıldı... aynı zamanda kalenin duvarları çatladı ve en tepedeki cami çöktü... daha otuz yerde herşey tahrip oldu, Taşhan minaresinin de üstü gitti. Behzat Caminin avluları yıkıldı ve öteki camilerde de hasarlar oldu... Sarsıntılar altı ay boyunca devam etti ve biz de iki hafta evimize giremedik; bazı insanlar bağlarda kaldı, bazıları da mezarlıklarda yattı..."[19]

25 Ağustosta (eski takvimle) İzmir'den Lond-

ra'ya gönderilen bir mektup Tokat'ın tamamen tahrip olduğunu doğruluyor: "Bugün Tocat'tan haber aldık... şehrin büyük bölümü yerle bir olmuş, eski kale ve surlar yıkılmış, benzeri bir akibetten bizi Tanrı korudu."[20]

Tahribatın ta Erzincan'a kadar yayıldığı, Ermenice bir kenar notundan anlaşılmaktadır: "1117'de (1668) Erznka bir depremle yıkıldı."[21]

Osmanlı kaynakları da bu bilgiyi tamamlamaktadır. Depremin Amasya'daki etkileriyle ilgili olarak Hüseyin Hüsameddin, Hicrî 1079 yılının 8 Rebiyülevvelinde (16 Ağustos 1668) Amasya'da feci bir deprem olduğunu ve kalenin olduğu alanın, Sultan Bayezid camiinin, diğer cami ve yapıların fena halde hasar gördüğünü yazıyor.[22]

Bu depremi izleyen yıllarda kamusal yapıların onarımı için düzenlenen yayımlanmış ve yayımlanmamış belgeler, depremin bütün bölgedeki etkilerini yansıtmaktadır.

Samsun kalesi depremden büyük zarar görmüştür.[23]

Bolu'da, Eski Yeni Cami diye bilinen, Timurtaş Beyin oğlu Mehmet Bey camii fena hasara uğramıştır.[24] Çağdaş bir rapora göre, şehir "bu son sarsıntılarla hemen hemen yerle bir olmuştur..."[25]

Hicrî 1082 yılının Rebiyülâhiri (Ağustos 1671) tarihini taşıyan bir belgenin değindiği, Osmancık'taki Koca Mehmet Paşa camiinin onarımı da, büyük bir olasılıkla aynı deprem gerektirdiği için yapılmıştır.[26]

Onarımına ilişkin emirlerin en erkeninin hayli yıllar sonraki bir tarihte, Hicrî 1121 Sefer ayı (Nisan 1709) olmasına karşın, Lâdik kazasındaki Davud Paşa camiinin de, bu olay sonucunda yıkılmış bulunması mümkündür: "bundan akdem vaki olan zelzele-i kebirde bilcümle münhedim olup..."[27]

Bu deprem İstanbul'da hissedilecek kadar şiddetliydi.[28] İzmir'den de haber verilmişti;[29] İskenderiye'deyse "birkaç duvarı yıkan hafif bir sarsıntı" olarak yaşanmıştı.[30] Skiathos adasında da hissedilmiş olabilir.[31]

Burada verileri çözümleyecek kadar yerimiz yok; ama bu işlenmemiş durumlarında bile, aktardığımız veriler, tarihçilerin halen Türkiye'deki aktif tektonik elemanların tanılanması bakımından işe yarayabilecek kaynakların toparlamasında önemli bir rol oynayabileceklerini göstermek için yeterli olmalı. ■

1- Bu metin, Eren Yay. tarafından basılmakta olan şu çalışmaya dayanmaktadır: N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1995), *The Seismicity of Turkey and adjacent areas. A Historical Review, 1500-1800.*
2- Başbakanlık Arşivi: Y.Hus.306/26.
3- G.Manetti (1983), *De Terraemotu.* Commissione ENEA, Roma.
4- M.Bonito (1980), *Terra tremante o vero continuatione de terremoti.* Bologna.
5- M.Cezar, "Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabiî âfetler," *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, cilt 1, s. 327-414.
6- N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1991), "Long-term seismicity of Istanbul and the Marmara Region," *Terra* 3, s. 527-39.
7- H.Soysal, S.Sipahioğlu, D.Kolçak, Y.Altınok (1981), *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, MÖ 2100-MS 1900.* TÜBİTAK Proje, no. TBAG 341, İstanbul.
8- Bknz. N.N.Ambraseys (1989), "Temporary seismic quiescence: SE Turkey," *Geophysical Journal*, cilt 96, s. 311-31. Bu olaylarla ilgili ek bilgiler için bknz. N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1995).
9- N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1990), "The Marmara Sea Earthquake of 1509," *Terra* 2, s. 167-74.
10- V.A.Hakobyan (1951-56) *Matr Zhamanakagrut'yunner XIII-XVIII DD*, 2 cilt, Erivan; V.A.Hakobyan ve Hovanesian (1974-78), *Matr Zhamanakagrut'yunner XVIII dar*, 3 cilt, Erivan.
11- M.F.Brosset (1873), *Des historiens arméniens des XVIIe et XVIIIe siecles. Arakel de Tavriz, registre chronologique.* Mem.Acad.Imper.Sci.de St.Pétersbourg, seri 7, cilt 19, no. 5, St.Pétersbourg; M.F.Brosset (1874-76), *Collections d'historiens arméniens*, 2 cilt, St.Pétersbourg.
12- Bknz. N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1988), "The Anatolian Earthquake of 1668," (derleyen) H.Lee, *Historical Seismograms and Earthquakes of the World*, s. 173-80 (San Diego: Academic Press); daha ayrıntılı bir çözümleme için bknz. N.N.Ambraseys ve C.F.Finkel (1995).
13- Ankara Kadı Sicilleri, cilt 52, s. 1.
14- *Theatrum Europaeum* (TE), cilt 10, bl. 2, s. 973-75.
15- Public Record Office, Londra (PRO), SP 97/19, s. 34.
16- TE, ibid.
17- TE, ibid.
18- Zakaria Aguletsi (1938), *Oragrutiwne*, s. 76, Erivan.
19- V.A.Hakobyan, ibid. cilt 1, s. 157, 162.
20- PRO, ibid.
21- V.A.Hakobyan, ibid. cilt 1, s. 519.
22- Hüseyin Hüsameddin (1330/1911-1928), *Amasya Tarihi*, 4 cilt, İstanbul; M.Erdoğan (1968), "Osmanlı devrinde Anadolu camilerinde restorasyon faaliyetleri," *Vakıflar Dergisi*, cilt 7, s. 149-206.
23- BBA: MMD 9849.5, 61, 169; BBA:MMD 9850.4.
24- Erdoğan, ibid. s. 171.
25- PRO, ibid.
26- Erdoğan, ibid. s. 168.
27- BBA:MMD 3882.87.
28- *Deutsche Presseforschung*, Univers.-bibliothek, Bremen;Nord.Merkur., Z20, 1668.339, 729.
29- PRO, ibid.
30- Yasin al-Khatib al-'Umari, *Al-athar al jaliya fi'l-hawadith al-ardiya*, s. 216. MS, Irak Akademisi, Bağdat.
31- Tr.Evangelidis (1913), *I nisos Skiathos*, s. 198. Atina.

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

İKİNCİ ATÖLYE: BALKANLAR, KAFKASYA VE ORTADOĞU ARASINDA TÜRKİYE

İLBER ORTAYLI: "TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENİNDEKİ BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ"

STEFANOS YERASİMOS

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi akımlar ve özellikle Balkan milliyetçiliğinin doğuşu ve Türk milliyetçiliği üzerindeki etkisi konusundaki araştırmaları zorlaştıran dil ve kaynak sorunları dışında asıl engel bunların milliyetçi bir bakış açısından değerlendirilmeleridir. Türkiye'den bakılınca, bugünkü Türk ulus-devleti gerilere doğru uzatılıp Osmanlı çok uluslu imparatorluk bir milli Türk devleti kılığına sokulurken, diğer halkların milliyetçi hareketleri bir "azınlık ihaneti" gibi algılanır. Batı tarihçiliği, genellikle, Balkanlardaki milli hareketleri, Batı modelinin yayılması olarak görülür. Balkanlılar için ise bu, her şeyden önce bir yeniden doğuş ve "beşyüz yıllık Türk boyunduruğundan" kurtuluştur. Oysa olaylar, her zaman olduğu gibi, çok daha karmaşıktır.

Batı Avrupa'da, Fransız devrimiyle noktalanan 18. yüzyıl Aydınlanma sürecinin Balkanlara etkisi, yarımadanın Batıya açılan penceresi olan Adriyatik kıyılarından ve Tuna kanalıyla olacaktır. Bir kısım Yunanlıların Venedik hakimiyetinde kalıp, sonradan sırasıyla Fransa, Rusya ve İngiltere'nin eline geçen İyoniya adalarında (Yedi adalar) yaşaması, Dalmaçya kıyılarının da Venedik'ten sonra Fransa ve Avusturya'nın elinde olması, 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı-Avusturya savaşlarında önemli sayıda Sırpların Tuna'nın kuzeyindeki Avusturya'nın elindeki topraklarda yerleşmesi, burada, Batıdan gelen yeni fikirlere açık, Katoliklerle Ortodokslar arasındaki geleneksel husumeti aşabilecek nitelikte kişilerin yetişmesine yol açmıştı. Böylece modern Balkan milletlerinin oluşması doğrultusunda ilk fikir hareketlerinin Korfu, Dubrovnik ya da Karlovitz (Karlofça)'da yeşermesi bir rastlantı değildir.

Ancak bunların yanı sıra başka etkenler de vardır. Balkanlarda bir kentsoylu sınıfın ya da kırsal aristokrasinin yokluğu, Orta Avrupa'da, Polonya ya da Macaristan büyük toprak sahiplerinin üstlendiği görevi yüklenecek bir siyasi iktidar nüvesinin eksikliğini hissettirir. Gerçekten, Balkanlar, kent dokusunun seyrek ve kent potansiyelinin düşük olduğu bir bölgedir. Aynı zamanda, Osmanlılar, fetihten beri yaptıkları nüfus değişiklikleri ile en az göreceli bir kentsel müslüman nüfus çoğunluğunu korumayı başarmışlardır. Öte yandan, Bizans zamanından beri elenmeye yüz tutan toprak sahipleri, Osmanlı döneminde ya Boşnaklar ve Arnavutlar gibi Müslüman olmuş ya da Makedonya, Trakya ya da Tesalya'da yerlerini Türk-Müslüman timarlı sipahilere ve daha sonra çiftlik sahiplerine bırakmışlardır. Nihayet, Osmanlıların Bizans Ortodoks patrikhanesini koruma ve ihya etmeleriyle kilise hiyerarşisi Rum ruhanilerinin elinde kalmış, böylece Ortodoks cemaatın dinsel, eğitimsel ve toplumsal gereksinmelerinin düzenlenmesi Rum patrikhanenin eline verilmiştir.

Bu durumda Balkan milliyetçiliği, Batıya açık aydınların ve Batıyla alışverişte bulunan tüccar ve armatörlerin yürüttüğü, ve giderek fikir akımından mücadeleye dönüşen eylemlerin yanı sıra; kent ve kır soylularının eksikliği karşısında, daha mütevazi kişilerin, köy papazlarının ve, daha sonra, köy öğretmenlerinin başını çektiği bir hareket olmuştur. Her iki cephe, Osmanlı idaresine ve onun bağlaşığı gibi algılanan Rum Ortodoks patrikhanesine karşı verdikleri ortak mücadelenin ötesinde, dinin toplumdaki rolü ve Batılılaşma konularında doğal olarak birbirinden ayrılıyordu. Katolik ile Ortodoks dünyalarını ayıran çizgide yaşayan ve iki dünya arasında mekik okuyan elitler daha laik, liberal ve, dolayısıyla, Batılılaşmış bir toplum doğrultusunda gayret sarfetmelerine karşın halkları eyleme geçirecek köy papazına ihtiyaç duyulduğundan dolayıdır ki Balkanlardaki Ortodoks kilisesi günümüzde hâlâ etkinliğini korumuştur.

Balkan milli hareketlerinde Hellenizm'le Slavizm'in birbirlerine hasım iki güç gibi görünmesine rağmen, Osmanlı düzenine karşı sürdürdükleri mücadelede çoğu kez ortak hedeflere yönelmişlerdir. Örneğin, Sırp Devleti'nde olduğu gibi, Yunan dev-

leti de bağımsızlığını elde eder etmez yaptığı ilk iş kendi ulusal kilisesini kurarak İstanbul'daki patrikhaneden kopmaktı. Ve aynı zamanda 1877-78, Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Balkan federasyonu projeleri revaçta kalmıştır. En azından Sırplar, Makedon ve Bulgarların kendi idarelerinde yaşamak istediklerinden o kadar emindiler ki, Osmanlılara karşı Bulgar hareketini desteklerken, bir Bulgar devletinin kurulma olasılığını ve hele bu devletin Makedonya'ya talip olacağını düşünmek bile istemiyorlardı.

Bu bakımdan ilk militanlarını Aynaroz keşişlerinden, köy papaz ve öğretmenlerinden alan, ve halk kökenlerinden dolayı en radikal olan, Osmanlı idaresine karşı isyan etmeden önce Rum patrikhanesine başkaldırıp kendi kilisesini kuran ve, Rusya'nın diretmesiyle bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Makedonya'ya yayılmak için, Osmanlı yönetimindeki ve her çeşit Balkan halkının yaşadığı bu yörede, bir komitacılık hareketi başlatan, Bulgar milliyetçiliği Balkanlarda milliyetçi akımların kesin bir biçimde billurlaşmasına yol açmıştır. Bundan dolayıdır ki, büyük ölçüde bu billurlaşmanın ürünü olan Türk milliyetçiliğinin ilk örgütlü belirtisini oluşturan İttihad ve Terakki cemiyetinin modeli Bulgar milliyetçiliği ve bunun taşıyıcıları, köy öğretmenleri ya da komitecilik dokusu olmuştur. Ekonomik ve kültürel kanallardan doğrudan Batı'dan beslenen bir elitten yoksun Bulgar milliyetçiliğinin, temelinden halka yakın bir hareket olması, benzer nedenlerden Türk milliyetçiliğini de etkilemiş ve bu etkileri Meşrutiyetin ötesinde ilk Cumhuriyet döneminde, onun başlıca ürünlerinden biri olan Köy Enstitülerinde görebiliriz.

Balkan milliyetçiliğinin, Türk milliyetçiliği gibi, Batı Avrupa'da bin yıllık bir sürede gerçekleştirilen ulus-devlet sürecini bir yüzyıl içine sığdırma çabası ve, cemaatlerin dinlerine göre belirlenen çok uluslu bir imparatorluktan yola çıkarak, etnik köken kıstası ile milli devletler kurma eğilimi, zorunlu olarak bazı sapma ya da aşırılıkları birlikte getirmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi milli devleti oluşturan halkın tek bir etnik kökenden gelme fikrinin resmi bir ideoloji haline gelmesi ve bunun getirdiği azınlıkları hor görme ya da inkâr etme eğilimidir ki bunun en aşırı noktası etnik temizliktir. Bu temel fikir çevresinde ve onun hizmetinde oluşan dil ve tarih anlayışı ile bunu yürütmekle sorumlu güçlü ve müdahaleci devlet anlayışı da bu eğilimin sonuçlarından biridir.

Konuşmadan sonra yapılan tartışmada, Balkan milliyetçi ideolojilerinde Polonya milliyetçiliğinin rolü gözden geçirilmiştir. 1860'larda, Bulgar hareketinden önce, hâlâ Panslavizm ile Hellenizm'in birbirleriyle rekabette olmadığı düşünüldüğü bir dönemde Sırpların, bütün Güney Slavları birleştirme *Nacertanje* hareketi ile Yunanistan'ın tüm Hellenleri birleştirme *Megali İdea* emeli, ki her ikisi de Büyük Proje ya da Fikir anlamındadır, arasında ortak bir platform kurma girişimleri olmuştu. Oysa, o sırada İstanbul'da bulunan ve bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiş olan, Polonya ayaklanmaları sığınmacıları Leh asilzade ve subayları, bu fikirlerle, ve özellikle *Nacertanje* ile ilgili görünüyordu, ve aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin ilk eserini veren Mustafa Celaleddin Paşa da bu Polonyalılardan biridir. Ancak, imparatorlukları, ve bu arada Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını yıkacak milli hareketlere önayak olmaya istekli görülebilecek Leh devrimcilerin panslavizm'e de yatkın olmadıkları bilinmektedir.

Bu arada, 19. yüzyılın başında Batı Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ile birlikte, ilk sanayileşmiş ülkelerin pazar arayışları çerçevesinde Osmanlı tebasını ve özellikle ilerde Balkan burjuvazisini oluşturmaya namzet olan grupları kullanmak istemesi de hatırlatılmıştır. Şimdiye kadar çok tartışma konusu olan ve genel çizgileriyle bilinen bu olguların göz ardı edilmemesi gerekmesine rağmen, bunların ötesinde, bugüne dek daha az dokunulan konulara da girilmesi gereği vardır. Her halükarda Balkan milliyetçiliğini salt bir emperyalizm kışkırtması gibi algılayan bir anlayışın ötesine geçme zorunluluğu vardır.

Sorulan bir soru üzerine, 1908 İttihad ve Terakki ayaklanması genellikle Balkan milliyetçiliğinden ve özellikle Bulgar komitacılığından esinlenmiş olduğu gibi, Yunanistan'da 1910'da ilerici subaylar tarafından gerçekleştirilen ve iktidara liberal Venizelos'u getiren Gudi darbesinin de doğrudan İttihad ve Terakki ayaklanmasından esinlendiği belirtilmiştir.

Son olarak, 1876 Bulgar ayaklanmasıyla milliyetçi kesimlerin gündeminden çıkan federasyon fikrinin, iki savaş arasında Balkan komünist partileri tarafından üstlenildiği ve II. Dünya Savaşı'nın sonrasına kadar da sürdürüldüğü hatırlatılmıştır. ■

"TÜRK KİMLİĞİ" VE TARİHİNİN KAYNAKLARI

HERKÜL MİLLAS

Bozkurt Güvenç'in *Türk Kimliği - Kültür Tarihinin Kaynakları* adlı çalışması (Kültür Bakanlığı, 1994) son yıllarda geniş çapta tartışılan bir konuyu işlemektedir: Türk kimliğini, Türk ulusunun bilinç ve inanç alanındaki birliğini oluşturan, ya da bu birliğin oluşmasını sağlayacak olan düşünce kalıplarını. Ben kitabın ikinci baskısını okudum. Kitabı büyük bir ilgiyle, bilgi ve düşünce alanımı genişleterek ve akıcı üslûbu sayesinde kolaylıkla ve bir çırpıda okudum. Geniş çapta tanınması, incelenmesi gereken bu kitap, bir tartışma olanağı yarattığı için de ayrıca yararlı olabilir.

Burada eksik ya da yanlış gördüğüm kimi değerlendirmelere değineceğim. Yazımın pek uzun olmaması için kitabın birçok olumlu yanına değinmek istemiyorum. Okuyucu genellikle olumlu yanları okuma sırasında zaten görür, anlar ve benimser. Gözden kaçan, kimi eksiklikler ya da çelişkilerdir. Eleştirinin de böyle "haksız" bir yanı vardır; genellikle eksiği vurgular. Bunu baştan yeniden anımsatayım: okunması gereken bir kitaptır *Türk Kimliği*. Zaten sayın B. Güvenç ile aramızda sanırım, toplumsal kaygı ve düşlerimizden öte başka ortak yanlarımız da var: her ikimiz de teknik ağırlıklı bir başlangıçtan sonra (birimiz mimar, birimiz mühendis), sosyal bilimlere yöneldik (birimiz insanbilimine, birimiz siyaset bilimine) ve en sonunda biraz (?) çizmeden yukarı çıkıp tarih alanına, izinsiz, girdik. Bu yazıyı yakın iki insanın bir diyalogu gibi görmek istiyorum.

Kitabın hemen başında şunları okuyoruz: "Kişi, toplumun tarihini biliyorsa,... neden sorun olsun ki? Ancak, toplumun tarihi, ya da tarihleri, yazılmamışsa, yazılanlar okunmuyorsa, okunanlar anlaşılmıyorsa ya da benimsenmiyorsa orada talihsiz bir durum: 'tarihsizlik' var demektir... (İnandırıcı olmayan ulusal tarihten başka) Toplumun kültür tarihi (de) yazılmamışsa kimlik bunalımı kaçınılmaz olmaktadır. Halkımızın uzun ve büyük bir kültür tarihi vardı ama yazılmamıştı." (s. 9-12).

Kitaptaki egemen çabanın, bu "yazılmamış" kültür tarihini ortaya çıkarmak olduğu izlenimi doğdu bende. Anadolu kültürlerinin, Orta Asya Türkleri'nin tarih öncesi dönemlere uzanan ayrıntılarının, Osmanlı Devleti'nin yapısıyla son dönemlerle ilgili tartışmaların bölümler boyu işlenmesi, herhalde bir tarih incelenmesi sonucunda "Türk Kimliği"nin ortaya konması çabasıdır. Oysa kimlik sorununu "bilgi eksikliğinden" değil, farklı değerlerin ve "bilgilerin" aynı zamanda insanlar üzerinde yoğun ve çelişkili etkilerde bulunmalarından doğduğunu düşünmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Ümmetine bağlı kara cahil çiftçinin, yüzyıllar boyu, hiç kimlik sorunu olmamıştı. Bağnaz öğretmeni tarafından beyni yıkanmış şoven milliyetçi gencin de kimlik sorunu olmayabilir. Sorun, belki tam tersine, bu tür insanların farklı kültür ve "bilgi"lerle karşı karşıya geldiklerinde başlar. Farklı mesajları "anlamlı" bir çerçeve içine yerleştirip, birleştirip, "bir" kimlik oluşturamazlar; kimlikler ve "bilgi" enflasyonu, sorunu yaratır.

Sanırım bu nedenden bu çalışmada tarihin kendisine çok daha az ağırlık verip başka alanlara daha fazla önem verilmeliydi. Örneğin Hititler'in, Truva'nın, Iyonyalılar'ın vb. tarihini bir yana bırakıp Türk tarihçiliğinin, toplumun, genel olarak ülke yurttaşlarının bu konuları nasıl ele aldığına bakılmalıydı. Bu yaklaşımlar ve farklı yorumlar hangi tarihsel, toplumbilimsel, ruhbilimsel ve ideolojik nedenlerle bu somut formu almışlardı, buna bakılmalıydı. Herhalde böyle bir çalışmada kendimizi de, yorum getiren öznel toplumsal bir güç gibi algılayıp, elden geldiğinde bir tarihsel ve ideolojik içerik içinde görmeye - ve içtenlikle böyle göstermeye - çalışmalıyız.

Aydınlanma çağının "nesnellik" savı, Marx ve Freud'dan sonra (çağdaş kuşkucu felsefî anlayışları kullanma hakkımı saklı tutuyorum) özellikle sosyal bilimcilerce eski anlamıyla pek savunulmamaktadır. Ama iki şeyi beklerdik: a) Türkiye'de gündemde olan bütün "kimliklerin" - taraftarlarının yaklaşımlarını "anlamaya" çalışarak, yani kendimizi onların yerine koyarak (empathy ile) - dile getirilmesini, b) yazarın yeğlediği kimliğin göreli olduğunun bilincinde olmasını. Sayın B. Güvenç bu kitabında Türk kimliği sorununu işlerken "nesnellik" sınırlarını zorlamamıştır; kendi kimlik anlayışını ve yorumunu dile getirmiştir. Yazar kendi gibi düşünmeyenleri, "tarihî bilgisizlikle" açıklayabilme yolunu seçmiş, kendi gibi düşüneni ise "doğru" bilginin sahibi olarak.

Türk-İslâm sentezcilerine, Resmi Tarih Tezi'ne, Türkçüler'e karşı çıktıktan sonra (s. 47-49) yazar kendi gerçeğinden söz ediyor: "Anadolu gerçeğinin yürekli sözcüsü Eyüboğlu'na göre Anadolu medeniyetlerini kurup yaşatanlar, Türk kökenli olmasalar bile biz Türkler, Anadolu kültür tarihinin mirasçıları idik.... Halkımızın tarihi Anadolu tarihidir". Türk kimliği, yazara göre Anadolu kültürlerine, Anadolu'ya göç eden Orta Asya Türkleri'ne, Müslüman Türkler'e, laik Türkler'e uzanıyor. "Bunların hepsi biziz, biz hepsiyiz... Bu denemede, kültür tarihinden alınması gereken dersin kanıtları, belgeleri sunuluyor". Ama bu yaklaşımla satranç tahtasının yine birinci karesindeyiz. Türk halkının çok küçük bir kesimi "Anadolucu" kimliğe inanıyor. Ben de bu yorumu inandırıcı bulmuyorum. Sanırım, sayın Bozkurt Güvenç de bu görüşe içtenlikle inanmıyor. Açıklayayım.

Ulusal birlik günümüzde ırk arılığına dayandırılmıyor. Değil yalnız dinci çevreler, ama milliyetçi çevreler de (kimi istisnalar dışında) ırk söylemini ideolojilerinin temel taşına dönüştürme eğilimini sergilemiyorlar. Türk kimliği, dünyada görülen uygulamaların paralelinde, bir "kültür" ya da "inanç" temeline dayandırılmak isteniyor. Anadolu'da halkların ırk açısından karıştığı ve bir sentez oluşturduğu da bilinen bir tarihsel gerçektir; ama kimlikle ilgili sorun, ırk sentezine dayandırılamaz. Çünkü ırk sentezinin oluştuğu durumlarda bile kültür sentezi olusmayabilir. Örneğin Bizans kimliği eski Yunan kimliğine (ve Iyonya'ya) karşı oluştu; Osmanlı kimliği Hıristiyan Bizans'a karşı oluştu. Kültürler arasında kuşkusuz sonsuz etkiler her zaman olmuştur; ama ırklar karıştı diye kültür alanında da her zaman sentez oluştu denemez. Egemen kültür bir önceki kültürün yerine geçebilir. Bizans eski Yunan'ın devamı ya da Yahudi/Antik Yunan "sentezi" değildi; başka bir kültürdü. Irkların sentezi, kültür ve kimlik sentezi demek değildir. Böyle bir anlayış ırkçı bir anlayısı da çağrıstırmaktadır.

Ama çok daha önemlisi, Türkiye halkı. Aydınlanma'nın hayranı bir avuç aydının beğenilerini paylaşmıyor. Halk kitleleri ırkların karışımını kabul etse bile, geleneksel inançlarını bir yana bırakarak, kültürlerle kimliklerin birliğini ya da sentezini kabul edememektedir/etmemektedir. Atalarını düşünürken Mehmed/Fatma ya da Cengiz/Gül gibi adlar geliyor akıllarına; ama Hititler, Hıristiyanlar ya da Yunanlılar gelmiyor. Ne denli zorlarsanız, Müslüman bir Türk, çocuğuna Şupiluliuma (Hitit), Parmenides (Iyonya) ya da Eleni (Bizans) gibi "ata" adları takmaz; böyle atalara sahip çıkmaz. B. Güvenç'in kendisi bile, hem "biz Türkler tüm Anadolu halklarının senteziyiz" demekte, hem de kitabın üçüncü bölümünde "Türkler'in tarihî kökleri"ni Orta Asya'da araştırıp bulmakta ve "Türklük bir dil-kültür sentezidir" diyebilmektedir (s.88). "En eski Türkler" Asya'nın doğusunda bulunmuşsa (s. 88), her zaman "en eski ve öz kökenler bilincini" taşıma gereğini duyan "ulusal kimlik", hangi tutarlılıkla yabancı ve hatta rakip halklar ve dinlerle özdeş sayılan başka eski topluluklarla "akrabalığı" kabul edebilir?

Kültür birliği kavramı bu kitapta çelişkili bir söylem içinde tekrarlanmaktadır. Halkların, cemaatlerin vb. bir arada bulunmaları kültür birliği olarak algılanmakta, ama aynı zamanda karşıt kimliklerin varlığı da kabul edilmektedir (Müslümanlar Hıristiyanlar, dil grupları, etnik gruplar arasında). Sonunda Anadolu'da ortak bir kimlik oluşmuş muydu, "Bunların hepsi biziz, biz hepsiyiz" ne anlama gelmektedir, pek belli olmuyor. Kitaptan birkaç cümle alıp yanyana getirelim: "M. Kemal sonradan yapılmış Türk-İslam ya da yanıltıcı Doğu-Batı sentezi önerilerine aldanıp ödün vermemiş, Türk adında direnerek Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur... Bütün güçlük, Türkiye ile Türklüğün, Osmanlı kimliğini benimsememiş fakat Türk olduğunun da bilincine varmamış Türklere nasıl kabul ettirileceği sorusunda düğümleniyordu" (s.231). Kimlere, ne, kim tarafından, kimin adına "kabul ettirilecekti"? "Türk bilinci taşımayan Türk" ne demektir? Kimlik sorunu, bu tür sorulara yanıt verilince çözümünü de bulmaya başlayacaktır.

Anadolu halkı ve kimliğiyle ilgili olarak şunları okuyoruz kitapta: "Osmanlı'nın tarihî kararı, Avrupa'nın Rönesans yüzyılına rastlıyordu... Gazali Türk-İslam düşüncesine egemen oluyordu... Osmanlı yakıncalara bir ortaçağ Tanrı devleti olarak girdi ve bu kimliğini sonuna değin korudu" (s. 193-194); "Osmanlı Devleti... Sünni-Alevi ayırımı gütmüştür" (s. 181); "Türkler kendilerini Müslüman milletin üyesi olarak görüp algıladılar" (s. 23); Halkın dile getirdiği geleneksel "öykülerde, Müslüman olmuş Oğuz Boylarının yakın komşuları olan Ermeni, Rum ve Gürcü Beyliklerle savaşlarına... yer verilmektedir" (s. 111); "Fethedilen Küçük Asya halkı... yeni bir din, dil yani kültürel bir kimlik kazanması"nı görüyoruz (s. 123); "Türkler tükenmedi Rum diyarında... Türk töresini, dilini, bağımsızlık ruhunu canlı tuttu" (s. 162) (bu ne tür kaynaşma ve sentez anlayısıdır?, H.M.); "Türkler... kendi kimliklerini Hıristiyan Dünyaya karşı görmeye başlamıştır" (s. 168); "Bizans'ta oluşan İslam karşıtı inançlar, Ortaçağ Avrupası'na ulaşmış, burada işlenip geliştirilerek (olumsuz) Türk imgesiyle bütünleştirilmiş, 'Düşman Türk' imgesinin ana kaynağını oluşturmuştur" (s. 303).

Böylesine İslam ve Türk bilinci taşıyan bir topluma, kimlerinin istediği herhangi bir kimlik aşılanabilir mi? Çok dilli bir toplumda ille de tek dili birlik istenebilir mi? "Tarihî varlığını diliyle koruyan Türk, bugünü diliyle yaşamakta, geleceğini yine diliyle tasarlamaktadır. Dil birliğinin *tek* (altını ben çiziyorum, H.M.) istisnası Kürt asıllı vatandaşlardır" (s. 436). Bu cümlesiyle sayın Bozkur Güvenç'in Türk halkı içinde, unuttuğu kimi dil gruplarını yok(var)sayarak, yeniden kimlik sorunları yarattığını gerçekten anlamıyor mu?

Yazar kendi kimlik anlaşını hem pek inandırıcı olmayan bir biçimde dile getirmektedir, hem de tezinin kimi yetersizliklerini görmüyor gibidir. Kitap kimlik sorununa açıklık getirmektedir belki; ama Türkiye'de bu konuda varolan karışıklığı yeniden sergileyerek. Yazarın cümlelerinde, sağlıklı ulusal bir kimliğin oluşması için gerekli olan toplumsal "saygı"nın eksikliğini sezdiğini görmüyoruz. Şunları yazabilmektedir: Mahallemizde "herkes biribirini tanır, sayardı... Bayramlarda... direkler arasında 'Vatandaş Türkçe konuş!' posterlerinin asıldığını anımsıyorum" (s. 238-239). Bütün bunların pek doğal sayıldığı bir ortamda sanırım kimlik sorunları da anlaşılır olmaktadır.

Kimi kavramlar ise kitapta hiç işlenmemiş. Sondan bir önceki sayfada "milliyetçi ideoloji" kavramından söz ediliyor. Sanıyorum bu ideoloji kitap içinde hemen hemen hiç işlenmemiş, Türkiye'deki uygulamalarına bakılmamıştır. Gene aynı sayfada "egemen kültür" terimini görüyoruz. Bu da işlenmemiş. Yanlışlara ve halkın kabul edebileceği "kimlik"e ışık tutulabilmesi için bu kavramların tarihsel gelişimine bakmak gerekecektir.

Kimlik sorunu daha pratik, yani uygulanabilecek ve Türk halkı tarafından kabul edilebilecek önerilerle daha sağlıklı kılınabilir. Temel ilke olarak, bu kimlik sonunda ne olacaksa, "herkesin aynı biçimde" kabul etmeye "zorlandığı" bir kimlik olmamalıdır. "Sentez" anlayısının arkasında zorlayıcı "birlik" anlayışı, tarihsel bir gelenekten süregelen merkezî yönetim anlayışı saklı duruyor gibidir. Biri Müslümanlığına, başka biri Hıristiyanlığına sarılamaz mı, biri Orta Asya'dan gelen atasına başka biri ise Bosna'dan olan atasına saygı gösteremez mi? Ortak birleştirici ögenin dil olmasına da kaçınılmaz olarak gerek yoktur. Yeter ki, her yurttaşa bu özgürlük dünyasını gerçek ve olanaklı kılan bir toplum, bir ülke, bir devlet, bir vatan olsun. ■

TANZİMAT VE ŞER'İAT

NAMAZ KILMAYANLAR VE İÇKİ İÇENLERİN TAKİP VE CEZALANDIRILMASI HAKKINDA KIBRIS MUHASSILI MEHMET TAL'AT EFENDİ'NİN İKİ BUYRULDUSU

YRD. DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK

'Islahat' ve 'Batılılaşma' dönemi olarak da bilinen Tanzimat dönemi, bilindiği gibi 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid'in imzasını taşıyan fermanın İstanbul'da, Gülhane Parkı'nda, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından halkın huzurunda okunması ile başlamıştır. Tanzimat dönemi ve bu dönemi başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı devleti içinde ve dışında farklı şekilde yorumlanmıştır ve günümüzde bile farklı değerlendirmelere konu olmaktadır. Çünkü, Tanzimatın ilanı, Enver Ziya Karal'ın da ifade ettiği gibi, aynı zamanda medeniyetler savaşını da simgelemektedir.[1] Karal'a göre, Osmanlı ahalisinin Hatt-ı Hümayuna tepkisi, onu kendi medeniyetine yabancı görmesindendi. Batının benimsemesi ise onu kendi medeniyetinin bir parçası olarak görmesinden dolayı idi.

Her nasıl şekilde yorumlanırsa yorumlansın, bu ferman Osmanlının kurtuluşunu Batıya yönelmekte görenlerin bir zaferi olduğu inkâr edilemez. Daha açık bir şekilde ifade edersek, Tanzimatın ilanı, onsekizinci yüzyıldan itibaren şiddetlenerek devam eden medeniyetler çatışmasını sona erdirmiştir. Osmanlının kurtuluşunu Batılılaşmakta, şer'i kanunlara karşı yeni bir düzen (nizam-ı cedid), bir kanun ve devlet telakkisi getirmekte görenler, iktidara gelmişlerdir. Tanzimatçılara göre, Tanzimatın ilanı ile ümmet egemenliğine dayalı Osmanlı toplum düzeni son bulmuştur. Konuyu bu açıdan değerlendiren birçok bilim adamına göre, Tanzimatın ilanı aynı zamanda kanunun, şer'iata karşı galibiyetini de simgelemektedir.[2] Osmanlı nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Müslüman ahali için ise Tanzimat, Batının norm ve değerlerinin Osmanlıya ithali ve devletin İslami kurallara (kavanin-i şer'iye) göre yönetilmesine son verilmesi, kısaca 'gâvur' ile Müslümanın eşit görülmesi demektir. Onlara göre Tanzimat Batının zorlamasının, baskısının bir ürünüdür.[3]

Nitekim Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasında Batılı güçlerin önemli derecede etkisi ve yönlendirmesi olduğu bir gerçektir.[4] Tanzimat Fermanı'nın içeriğine bir göz atıldığında en bariz yeniliğin, Osmanlı devletindeki zimmilerin statülerini yeniden düzenleyen maddelerde olduğu kolayca görülebilir. Tanzimat Fermanı'yla, Osmanlı devletinde yaşayan Müslüman olmayan toplumlar, 'zimmire'aya' konumundan çıkarılmışlar ve hukuksal açıdan Müslümanlarla eşit konuma getirilmişlerdi. Müslüman Osmanlı ahalisinin fermana karşı tepkisinin ağırlık noktasını da başlangıçta bu yeni statünün oluşturduğu görülmektedir.[5] Bu nedenle, Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcıları fermanın ıslahatçı yanını gizlemek ve Hatt-ı Hümayuna ilk bakışta geleneksel bir ferman özelliği vermek için büyük gayret sarfetmişlerdi.

Bu amaçla, yeni kanunlar ve düzenlemelerden bahsedilmeden önce fermanın çıkarılma gerekçesi açıklanmıştır. Bu kısımda özetle şöyle denilmişti: "Devlet-i aliyemizin bidayeti zuhurundan beru ahkam-ı celile-i Kur'aniye ve kavanin-i şer'iyeye kemaliyle riayet olunduğundan saltanat-ı seniyemiz" kuvvet bulmuş, Osmanlı devleti ilerlemiş, yükselmiş ve halkı refaha kavuşmuştur. Ne var ki, "son yüzelli yıldır 'ne şer'i şerife ve ne de kavanin-i münifeye" riayet olunmadığından devlet zayıflamış ve fakir düşmüştür. Sonuçta, şer'i kanunlara göre idare edilmeyen memleketlerin 'payidar' olamayacağına işaret edildikten sonra, memleketimizin coğrafyası, verimli toprağı ve halkın kabiliyeti dikkate alınarak devletin ve memleketin daha iyi idare edilmesini sağlamak için yeni kanunlar çıkarılmasının gereği ortaya konulmaktadır.[6]

Hatt'ın bu özelliğine rağmen, Tanzimata karşı Müslüman halkın tepkisi çok büyük olmuş ve sonuçta Mustafa Reşit Paşa görevini bırakmak zorunda kalmıştır (31 Mart 1841). Tanzimat dönemini çalışanların ortak kanısına göre, Reşid Paşa'nın ayrılması sonucu, Tanzimatla yapılması öngörülen mali ve idari reformların birçoğunun uygulamaya konulması gecikmiştir.[7]

İşte reformcuların siyasî olarak nüfuzlarının bir süre için azaldığı ve muhafazakâr Rıza Paşa'nın iktidarda olduğu bu dönemde, Sultan Abdülmecid'in Müslüman halkın tepkisini azaltmak için bazı radikal ve Tanzimat ruhu ile bağdaşmayan fermanlar yayınlamak zorunda kaldığı iddia edilmektedir. İddialara göre, bu fermanlarda şer'i bazı uygulamalar geri getirilmiş, örneğin namaz kılmayanlar, içki içenler ve narha uymayanlar cezalandırılmakla ihtar edilmişlerdir. İnalcık da, Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkileri üzerine yazdığı makalesinde muhafazakâr Rıza Paşa'nın döneminde Tanzi-

mat fermanına karşı tepkileri azaltmak ve ahaliyi tatmin ve teskin amacıyla yayınlanan ve bütün sancak ve kazalara gönderildiği anlaşılan 1842 (1258 h.) tarihli bir fermandan söz etmektedir.[8]

Ancak, bu tarihten üç yıl önce Abdülmecid'in cülusunda eyaletlere gönderdiği Evail-i Cemaziyelevvel 1255 tarihli (1839 Temmuz sonları) bir ferman[9], içerik açısından, Tanzimatın ilanından yaklaşık üç yıl kadar sonra yayınladığı başka bir fermanla ve 1841'lerde Kıbrıs muhassılı Tal'at Mehmet Efendi'nin yayınladığı buyruldularla karşılaştırılarak incelendiğinde söz konusu fermanın yayınlanma gerekçesinin muhafazakârların baskısı olduğunu açıklamak oldukça zordur. İnalcık da Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı geleneğine bağlı özelliklerine değinerek, Tanzimatçılar ve dönemin bazı fikir adamlarının idari bakımdan Batılılaşmak ve modern teknikleri almak istemelerine rağmen, eski düzenin bazı temel müesseselerinin -şer'iat mahkemeleri ve medreseler gibi- korunması taraftarı olduklarını ifade etmiştir. İnalcık'ın tesbitine göre, daha sonraları bazı radikal Batılılaşma yanlıları Tanzimat reformlarının başarısızlığını devlet yönetimindeki bu ikileme bağlamışlardır.[10]

Bu nedenlerle, elimizdeki belgeler ışığında Tanzimat döneminde görülen bazı şer'i uygulamaları tekrar değerlendirmenin gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Bu şekilde, Tanzimat dönemi ve etkileri daha doğru bir şekilde değerlendirilebilecektir. Bu amaçla makalemizde, Sultan Abdülmecid'in cülusu üzerine yayınladığı ferman ile Tanzimat'tan üç yıl sonra yayınladığı bir fermanını ve Kıbrıs muhassılı Mehmet Tal'at Efendi tarafından bu fermanın uygulamaya konulması amacıyla yayınlanan, namaz kılmayanların takip ve cezalandırılması ile içki yasağını ihlal edenlere dair iki buyruldusunu inceleyeceğiz.

Sultan Abdülmecid 1839 sonları olarak tarihlendirilen söz konusu bu fermanında, halife olarak "Ahkam-ı diniyenin icrası"ndan da sorumlu olduğuna işaret ederek, memleketin asayiş ve emniyet içinde İslam ile idaresinin kendisine zimmetli olduğunu bildirmektedir. Bizce, fermanın en ilginç yanının özürsüz olarak namaz kılmayanlar veya namazlarını cemaatle eda etmeyenler hakkındaki kısım oluşturmaktadır. Fermana göre, her mü'min kişiye beş vakit namazı kılmak Allah'ın emri ile "farz-ı 'ayn" ve cemaatle kılınması ise "sünnet-i seniye-i müekkede"dir. İşte bu nedenle "salat-ı mefruzayı amden tarik olanlar", yani farz namazları bilerek ve mazeretsiz olarak terk edenlere asla müsamaha edilmeyecektir. Bu şekilde namazı terk edenler hakkında "zahirce hadd-ı şer'i iktiza" olunduğu da fermanda, ayrıca vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, artık ezan-ı muhammediyeyi duyan her Müslüman derhal işini bırakıp, kendisine en yakın camiye veya mescide gitmeli ve azimli bir şekilde farz namazlarını cemaatle birlikte kılmalıdır. Fermanda, bu hükmün zabitler tarafından harfi harfine uygulanması da emredilmektedir. Buna göre zabitler, bu emre aykırı olarak namaz vakti olduğu halde sokaklarda camiye gitmemiş kimselere sebep veya özürlerini soracaklardır. Özürsüz olarak camiye gitmeyenler tespit edildiğinde, her kim olursa olsun, haklarında şer'i kanun emrince "ta'zir" cezasının icra olunması için gereken yapılacaktır.

Sultan Abdülmecid'in Tanzimatın ilanından üç yıl kadar sonra (Rebiü'l-evvel 1258/Nisan 1842) çıkardığı diğer bir fermanda, aynı şekilde, namaz kılmayanların cezalandırılmasını emretmesi, İnalcık ve diğerleri tarafından Sultan'ın iradesine değil, muhafazakâr Rıza Paşa'nın baskılarına bağlanmıştır.[11]

MEHMED TAL'AT EFENDİ'NİN İKİ BUYRULDUSU

Ancak Reşit Paşa'nın Sadrazam olduğu dönemde Kıbrıs Muhassılı olan Mehmet Tal'at Efendi'nin yayınladığı namaz kılmayanların cezalandırılacağına dair bir buyruldu, arşivler iyice taranmadan bu tür yorumlara gidilmesinin yanlış anlamlara neden

olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, bu tür belgelerin incelenmesi, fermanların ve merkezden gelen diğer emirlerin sancaklardaki uygulamalarını yansıtması açısından da önem arzetmektedir. Bu ve söz konusu edeceğimiz içki içen Müslümanlara engel olunmasına dair diğer buyruldunun çok önemli bir yanı da, Kıbrıs'a özellikle Tanzimatı uygulaması için tayin edilen bir muhassıl tarafından yayınlanmasıdır.

Namaz kılmayanlarla ilgili olan ve 12 Şubat 1841 tarihli bu buyruldu da[12], fermanda olduğu gibi, namazın her Müslümana farz olduğu, namaz kılınmayan yerlere türlü türlü belalar musallat olacağı ifade edildikten sonra, son zamanlarda birçok kimsenin namazı terk ettiğinin ve cemaate icabet etmediğinin saptandığına dikkat çekilmektedir. Hatta birçok bi-namazın edepsizliklerini inkâr derecesine kadar götürdükleri ve bu yüzden Allah'tan niyaz edilen rahmetin (yağmurun) "habsine sebeb" oldukları belirtilmektedir. Buyrulduda ifade edildiğine göre, bu tür tutum ve davranışlar Müslüman olan ve kendini bilen kimselere hiç yakışmamaktadır. Bu nedenlerle, artık bi-namaz kimselere hoşgörülü davranılmayacaktır.

Öyleyse, Osmanlı namaz gibi tamamen Allah ile kul arasındaki bir ibadetin yerine getirilip getirilmediğini nasıl tespit edecektir. Bu soruna muhassılın yaklaşımı oldukça ilginçtir ve orijinal kabul edilebilir. Bu emrin halka duyurulmasından itibaren "çarşulara ve mahall-i saireye", yani çeşitli yerlere casuslar gönderilecek ve bu hususlar, Müslüman olan ve ezanı duyduğu halde yakınındaki camiye gitmeyerek dünya işleri ile meşgul olmaya devam edenleri yakalayacaktır. Bunlara şer'in uygun gördüğü cezaların verilmesi için derhal gereken yapılacaktır. Ayrıca mahallenin ileri gelenleri ve muhtarlar da mahallelerinde Müslümanların beş vakit namazı kılıp kılmadığını tahkik ederek namazın devamlı kılınmasını temin edeceklerdir. Klasik dönemde namaz kılmayanların takip ve cezalandırılması görevi daha çok kadının ve onun tayin ettiği "namazcı" denen bir görevlinin vazifesi olmakla beraber, daha sonraları imamlar, sipahiler ve ayanlar namaz kılmayanlara müdahale etmişler ve onların cezalandırılmalarını sağlamışlardır. İncelediğimiz dönemde ise, zabitlerin bu görevi üstlenmiş oldukları, muhtarlar ve mahallenin ileri gelenlerinin ise daha çok onlara yardım etmekle sorumlu oldukları anlaşılmaktadır.[13]

Elimizdeki diğer buyruldu da şarap ve tütün içenlerin men'i ve tehdidi hakkında olup 17 Ocak 1841 (23 Zilkaade 1256) tarihlidir.[14] Bu emrinde de muhassıl şarap içmek gibi kendini bilenlere yakışmayan şeylerin İslamiyete sığmadığını ifade ederek yasal bir dayanak oluşturulduktan sonra bu kişilerin tespiti hakkıda emirler vermektedir. Buyrulduda öğrendiğimize göre, o yıllarda sokak ve çarşı aralarında açık açık içilmekte ve sarhoşlar tarafından çeşitli taşkınlıklar yapılmaktadır. Bu şekilde içki içtiği tespit edilen Müslümanlar hakkında: Eğer ilk kez sarhoş olduğu veya içki içtiği görülmüş veya duyulmuş ise birince defa onbeş gün, ikince kez yine ıslah olmaz ise bir ay hapis ile cezalandırılacaktır. Üçüncü kez aynı suçtan yakalanan kişi ise artık ıslah olacağından ümit kesileceği için Tuzla iskelesinde ömür boyu hapis ile kürek cezasına çarptırılacaktır.

Yine bu dönemde dinen yasak olmayan fakat mekruh olarak görülen tütün içenlere de hoşgörü gösterilmediği anlaşılmaktadır. Tütün içerken yakalananlar hakkında zabitler, imam veya muhtar derhal tezkere tutacaktır. Bu kişilere verilen ceza hakkında buyruldu'da herhangi bir şey belirtilmemiştir.

FERMAN VE BUYRULDULARIN İSLAM (VE OSMANLI) CEZA HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elimizdeki belgeler Osmanlı devletinde şer'i hükümlerin klasik dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de uygulandığını açık bir şekilde göstermektedir. Çeşitli dönemlerde yayınlanan Osmanlı kanunnamelerinde namazlarını terk edenler ve şarap içenlere verilecek cezalarla ilgili hükümlerin yer alması Osmanlıların şer'i devlet olmanın gereklerini yerine getirmekteki ciddiyetlerini ve kararlılıklarını ortaya koymaktadır.[15] İncelenen ferman ve buyruldularda bi-namaz kimseler ve şarap içenler için söz konusu edilen cezaların İslam hukukuna uygunluğu bu konudaki tereddütleri bertaraf etmektedir. Bu nedenle elimizdeki belgelerin İslam hukuku açısından incelenmesi önem arzetmektedir.

Sultan Abdülmecid'in söz konusu fermanında "iş bu salat-ı mefruzayı amden tarik olanlar hakkında zahirce hadd-ı şer'i iktiza eylediği misüllü" denilmekte ve fermanın hukuki dayanağı kesin bir şekilde ortaya konmaktadır. Sultan'ın namazını kasdi olarak terk edenlere müdahalesinin dayanağı ise "emr-i maruf ve nehy-i ani'l-münker" hükmünün icrasından başka bir şey değildir.[16] Sultanın aynı zamanda halife olması fermanda da açıkça belirtildiği gibi, ona bu konuda sorumluluk yüklemektedir. Yine elimizdeki buyruldu ve fermanda, farz olan namazların cemaatle birlikte kılınmasının "sünnet-i müekkede", yani İslam Peygamberinin sünnetine göre, mutlaka geciktirilmeden yerine getirilmesi gereken ibadetler olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca namazın İslam dinindeki ve Müslümanların yaşamındaki önemi "Namaz dinin direğidir" anlamındaki hadislere[17] dayanılarak vurgulanmaktadır. Mehmet Tal'at Efendi'nin buyruldusunda da aynı ayet ve hadisler hukuki dayanak olarak kullanılmaktadır.[18]

İçki yasağını ihlal edenlerle ilgili olarak da buyrulduda yine Kur'an ayetleri ve hadislere başvurulmaktadır. Ancak bu buyrulduda "şarap içmek gibi hayatta ihtibar kendini bilenlere yakışmaz" gibi toplumdaki sosyal statüyü belirleyen unsurlara da işaret edilmesi ilginçtir.

Elimizdeki ferman ve buyruldularda bu suçları

işleyenlere verilmesi gereken cezalar namaz konusunda açık açık belirtilmemiştir. Fermanda yalnızca namazı özürsüz ve bilerek terk edenler hakkında "tazir" cezası verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[19] Bu hüküm İslam hukukuna uygundur. Örneğin *Fetavayi Hindiye*'de "farz olduğunu inkâr etmeksizin, namazı kasten terk eden kimse, öldürülmez. Ancak tevbe edinceye kadar habsolunur." denilmektedir.[20] İmam-ı Azam'ın eserinde de "kasden namazı terk eden kâfir olur" şeklinde bir hadis yer aldığı belirtilmektedir.[21]

Namazı terk edenler hakkında daha önce yayınlanan fermanlar[22] ve kanunnameler elimizdeki belgelerde söz konusu edilen tazir cezasının çok eskilerden beri Osmanlı ceza hukukunda yer aldığını göstermektedir. Bilindiği gibi Osmanlı ceza kanunnamelerinde beş vakit namazı kılmayanlar ve cuma namazını terk edenlere tazir cezası para cezası olarak uygulanmakta ve iki ağaca bir akçe alınmaktadır.[23] Kanuni devrinin ünlü Şeyhülislam'ı Ebussuud Efendi de fetvalarında namazı terk edenlere önce tazir cezası verilmesi gerektiğini, namazı istihlalen terke devam edenin katledilebileceğini belirtmiştir. Ancak Ebussuud Efendi diğer bir fetvasında Osmanlı ceza kununlarına göre namaz kılmayanlardan alınan para cezasının kadı için helal olmadığını ve bu paranın ilgiliye namaza başladıktan sonra geri verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[24] Nitekim, arşivlerdeki belgeler bize tarihte pek çok kişinin namaz kılmadığı için cezalandırıldığını göstermektedir, örneğin 1566 yılında namazını kılmadığı için bir dizdar görevinden azledilmiş ve İstanbul'a kayd u bend olarak gönderilmiştir.[25] Kısaca özetlersek, Osmanlı devletinde namaz kılmayanlar gerektiğinde tazir, tazir-i şedid, hapis, teşhir edilmek ve idam cezası ile karşı karşıya gelebilmişlerdir.

Elimizdeki buyrulduya göre içki içenlerin cezası da tazir'dir. Bu ceza, İslam hukukuna ve Osmanlı kanunnamelerine de uygundur. Bilindiği gibi İslam hukukuna göre içki içenlere 80 kırpaç vurularak tazir cezası icra edilir.[26] Osmanlı hukukçularının çok fazla itibar ettikleri Kuduri'de ise "kim şarap içip de kokusu (ağzında) hissedildiği halde yakalanırsa, şahitler de şarap içtiğine şehadet etseler veya kendisi ikrar etse, hadd gerekir" denilmektedir. Daha sonra cezaya açıklık getirilerek "şarap ve sarhoşluk cezası, hür için seksen değnektir" demektedir.[27] Heyd'in yayınladığı ceza kanunnamesinde ise içki yasağı ile ilgili üç madde bulunmaktadır.

Madde 61: Eğer bir kişi hamr içse bade's-sübut, kadı hakkından gelüb iki ağaca bir akçe cürm alına.

Madde 62: Eğer Müslüman hamr sıksa veya bey' itse, kadı tazir idüb iki ağaca bir akça cürm alına,

Madde 63: Eğer bir kimesne hamr sohbetinde bile otursa, ama hamr içmese tazir idüb üç ağaca bir akça cürm alına.[28]

Görüldüğü gibi, bu kanunda Osmanlı örfi hukukuna göre oluşturulan para cezası içki içenlere de uygulanmakta ve her değnek başına iki akçe alınması emredilmektedir. Ebussuud'un yayınlanan fetvalarında şarap içenlere hadd ve tazir cezası verilir denilmektedir.[29] Elimizdeki buyrulduda ise şarap içenlere hapis cezası verilmesini emretmektedir. Bu cezanın çok ağır bir ceza olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca ne zamandan beridir içki içenlere hapis cezası verildiğini de bilmiyoruz. Ancak büyük bir olasılıkla, namaz kılanlardan para cezası alınmasının helal olmadığını ilan eden Ebussuud'dan itibaren tazir cezalarının paraya dönüştürülmesinin hoş görülmediği söylenebilir.[30]

SONUÇ

Elimizdeki fermanlar Osmanlı devletinde şer'i kanunların klasik dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de uygulandığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu durumda, namaz kılmamak gibi çeşitli ibadetleri yerine getirmeyenler hakkında cezai yaptırımlar içeren fermanların yalnızca Tanzi-

mat fermanına karşı yoğunlaşan tepkileri yatıştırmak için gönderildiği görüşüne katılmak mümkün değildir. Benzeri fermanlar daha önceki devirlerde de defalarca gönderilmiş ve namaz kılmayanlar ve içki içenlere verilecek cezalar Osmanlı ceza kanunlarında belirtilmiştir. O halde elimizdeki ferman ve buyrulduları öncelikle Osmanlı devletinin şer'i bir devlet olup olmadığı tartışmalarına açıklık kazandırması açısından değerlendirebiliriz. Ancak daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Tanzimat döneminde, bu tür fermanların daha çok güvenlik gerekçesiyle çıkarılmış olabileceğini de gözönüne almalıyız. Fermanlarda namaz kılmayanlar ve içki içenlerin takibinin asayiş ve emniyeti sağlamaya yönelik tedbirler arasında sayılması, Osmanlı'nın kargaşa dönemlerinde dinin bir baskı aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle tazir cezasının paraya dönüştürülmesine izin verildiği dönemlerde, fazladan gelir elde etmek için birçok yetkilinin görevini kötüye kullandığını ve çeşitli şekillerde halktan haksız yere para cezaları topladığını bize adaletnameler ve sık sık yayınlanan fermanlar haber vermektedir.[31] Bilindiği gibi, elimizdeki buyrulduların yayınlandığı dönem de Osmanlı devletinde sosyal düzenin iyice bozulduğu, Tanzimat fermanına karşı tepkilerin isyan ölçüsüne vardığı bir dönemdir.[32]

Buyrulduda bi-namazlar yüzünden toplumun bir türlü huzura kavuşamadığının ve hatta adanın çok ihtiyaç duyduğu yağmurun yağmadığının, yağmur dualarının da Allah tarafından kabul edilmediğinin ifade edilmesi oldukça anlamlıdır.

EK-1

Hala Kıbrıs Muhassılı ve devletlü Mehmed Tal'at Efendi Hazretleri tarafından salat-ı mefruzayı cemaatle edaya dair sadir olan buyruldu-i alileridir.

1 Lefkoşe naibi faziletlü Efendi hazretleri

2 kasr-ı imad-ı din-i mübin ve gerek kaşane-i İslam... olan beş vakit namazın cümle ümmet-i muhammed üzerine

3 ayat-ı Kur'aniye ve ehadis-i nebeviyye ile farziyeti sabit ve müdellel olduğı zahir ve celli ve terkine

4 ber vechile mesağ-ı şer'i olmayarak cemaatle edası dahi sünnet-i seniyeden bulunduğı ber emr-i vech

5 ve ma'azallah-i teala bir beldede tarik-i salatın bulunması nice nice belay-ı azamayı sebeb olacağından başka

6 sima (?) habs-i matara dahi badi ve müeddi olacağı kaziye-i müslimesi cümlenin malumu isede bu aralık

7 ceziremizde ekser kimesneler tarik-i salat olarak cevami ve mesacidde cemaate müdavemet olunmadığı

8 malumumuz olduğına ve hamden sümme hamden dinimiz din-i Muhammedi ve devletimiz devlet-i Osmani olmasıyla böyle bi-namazlık gibi

9 esaseten süluk kendini bilenlere yakışmaz ve hamiyet-i İslamiyete ber vechile sığmaz iken salat-ı mefruzayı

10 bi-namaz olanlar bayağı inkar derecesine varmış ve bu esnada kıbel-i ilahiyeden niyaz ve istidamız olan

11 rahmetin habsine sebeb bulunmuş olduğına binaen fima ba'd çarşulara ve mahall-i saireye casuslar

12 ta'yin olunarak her kimin ehl-i İslamdan olub da ez'an-ı muhammedi okundığı vakit kalkub

13 karib olduğı cami' ve mescid-i şeriflere gitmeyüb meşagil-i dünyeviye ile meşgul olduğı tahkik ve istihbar

14 olunduğı halde o makulelerle mücazat-ı ilahiyeye düçar olacaklarından te'dibat

15 layikalarının icrasında dakika fevt olunmayacağı eimme-i mahallat ve muhtarana ifadeye ve mahalleleri

16 ahalisini evkat-ı hamsede cevami' ve mesacid-i şeriflere müdavemet itdirerek cemaatle

17 namazlarını eda ve akabiyetinde tazarru' ve niyaz ile dergah-ı vahibü'l- amalden muhtaç oldığımız

18 rahmetini istifa eylemek üzere vakitlerini tezyide mübaderet eylemelerini tefhime himmet buyurasız

fi 19 z sene 56 tarih buyruldu.

EK-2

Şurb-ı hamr ve bi-edeb hareketten men' ve tehdid hakkında hala Kıbrıs muhassılı devletlü Mehmed Tal'at Efendi hazretleri tarafından sadır olan buyruldu-i alileridir

1 Şer'iatmeab Lefkoşe naibi faziletlü efendi hazretleri cümleye ma'lum oldığı üzere ehl-i İslam olanların

2 hakkında şer'an menhiyeti hususu katian sübhaniyye ile sabit ve aşikar olan şarab içmek gibi hayatta ihtibar

3 kendini bilenlere yakışmaz ve şer'an memnu' ve mezmum olana şeyin irtikab usul-i hamiyet ve islamiyete sığmaz

4 iken bu esnada bayağı zukak ve çarşu aralarında alenen işret itmek ve ol vechile serhoşluğu

5 müteferriat habisesinden olarak türlü türlü fahşiyata süluk itmek gibi şeyler vuku' bulduğı mesmu'ımız

6 olmuş ve bu husus ise rızay-ı cenab-ı bari ve emr ve ibarede-i hazret-i tacdariye min külli'l-vücuda

7 muğayir ve menafi bulunmuş olmasıyla ehl-i İslamdan şahs-ı vahidin miğdeye girdiği ve çıktığı

8 İşidilür ve öyle sarhoşluk haliyle şurada burada gezdiği görülür ise ibtidai def'ada

9 on beş gün ve ikinci def'ada tenbih olmayubda yine irtikab iderse bir ay habse ilka ve

10 hidemat-ı sefeliyede istihdam olunması ve ma'azzallah-ı teala üçüncü def'ada yine ısrar ider ise

11 artık kabul-i terbiye ve ıslah-ı nefs itmeyeceğinden Tuzla iskelesinde tertib ve ihdası

12 mukarrer ve musammem olan küreğe irsal ve müebbeden idhal kılınması ve bir de baz'ı kimesneler yedlerinde çıkılar

13 ile kezalik zukak ve çarşularda tütün içerek rıza'an namus ve edeb eylemekde oldukları

14 işidilmiş olduğından fima ba'd buna dahi mütecaiz oldukları tedibat-ı layikaları icra olunması

15 bu def'a meclisce karargir olmuş itdüğünden keyfiyeti Lefkoşe'nin havi olduğı mahallatın

16 imam ve muhtarlarını habib ile güzelce ifade ve mahallelerinde ol-makule şarib-i hamr olubda alenen

17 icra-i habaset ve rezalet ve aşikare tütün içerek her bir mahallede gezer tozar bulunur ise

18 derhal zabit tarafına ihbar eylemelerini tefhim ile bu hususun devam-ı icrasına himmet

19 ve dikkat buyurmanız için işbu buyruldu tahrir olundu

fi 23 za (Zilkaade) sene (12) 56

Muhassılık-ı cezire-i Kıbrıs ■

1- Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunında Batının Etkisi", *Belleten* XXVIII/112 (1964), s. 582.
2- Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı toplumunun bir değerlendirmesi için bknz. H. İnalcık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, ed. E.Ward ve D.A.Rustow, (Princeton 1964), s. 42-63. ve aynı yazarın, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten* XXVIII/112 (1964), s. 622 ve Karal, *Gülhane*, s. 581 vd.
3- İnalcık, *Sened-i İttifak*, s. 617'de tepkileri azaltmak için Hatt'ın Osmanlı geleneğine bağlı özellikler taşıması için çaba harcandığını belirtiyor. Tanzimatın ilanı ve kamuoyundaki tepkiler için ayrıca bknz. İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten* XXVIII/112 (1964), s. 623 vd. Karal, *Gülhane*, s. 582.
4- Karal, *Gülhane*, s. 581 vd. İnalcık, Sened-i İttifak, s. 614-20.
5- Karal, *Gülhane*, s. 582 "Şer'iat elden gidiyor, Müslüman tebaa ile Hıristiyan tebaa arasında eşitlik ne demek oluyor?" gibi tepkiler örnek gösterilmektedir.
6- Karal, *Gülhane*, s. 597 ve İnalcık, *Tanzimat*, s. 611-13.
7- İnalcık, *Tanzimat*, s. 624 vd. ve Ek- XIV s. 687'de Tanzimatın uygulama güçlüleri sebebiyle bazı maddelerinin tadiline karar verildiği ve bu konuda bir ferman yayınlandığı belirtilmiştir. Daha önce Reşid Paşa'nın halkın tepkisini azaltmak için bir ceza kanunu çıkardığını ve buna göre, reformlara karşı çıkanları cezalandırdığı biliniyor. İnalcık, *Turkey*, 60-1
8- İnalcık, *Tanzimat*, s. 638
9- İnalcık, *Tanzimat*, s. 653'de bu fermanın tam metni Osmanlıca olarak yayınlanmıştır. Bu ferman Kıbrıs Şer'iye Sicili nu. 61, s. 59'da da kayıtlıdır.
10- İnalcık, *Sened-i İttifak*, s. 616-17 ve İnalcık, *Turkey*, s. 63.
11- İnalcık, *Tanzimat*, s. 638. n. 40; Mühimme defteri, No. 255, Rebiü'l-evvel 1258. (Nisan 1842) ve Aydoğan Demir, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salat Edenlerle İlgili Fermanı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.II, İzmir 1984, s. 46-53.
12- *KŞS* 61, s. 172. Bu sicil 1838-1841 tarihli olup, halen KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde muhafaza edilmektedir. İlk kez tarafımızdan kullanılan bu sicillerin bir listesi için bknz. J.Merkelbach, *Die Protokolle des Kadiamtes Nicosia aus den Jahren 1105/06 (1693-95): Übesetzung und Kommentierung* (Frankfurt am Main, 1991), s.3.
13- Demir, *Terk-i Salat*, s. 46-47 makalesinde "namazcı" tayininin Fatih Sultan Mehmed zamanında ortaya çıktığını, ancak, bu kimselerin halka eziyet etmesi yüzünden Kanuni Sultan Süleyman zamanında namazcı tayinine son verildiğini belirtmektedir.
14- *KŞS* 61, s. 151.
15- Bknz. Demir, *Terk-i Salat*, s. 47-50
16- Kur'an-ı Kerim, *Al-İmran suresi*, ayet 104 "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun" şeklindeki bu ayet tarih boyunca Müslümanların özel yaşamlarına müdahaleye izin veren bir Kur'an hükmü olarak yorumlanmıştır.
17- İmam-ı Gazali, *İhyau 'Ulumi'-din*, c.I. (Bedir yay. tarihsiz), s. 398'de hadis "Namaz dinin direğidir. Onu terkeden şüphesiz onu yıkmış olur."
18- Ek-I, satırlar 2,3,4.
19- İslam ceza hukukunda "Tazir" için bknz. *Fetavayi Hindiye*, c.IV (Düzeltilmiş İkinci Baskı, Akçağ yay. tarihsiz), 75-82. Ayrıca Kuduri, *Metin ve Tercümesi* (terc. eden Süleyman Fahir), İstanbul, 1979, s. 342 vd.
20- *Fetavay-ı Hindiye*, c.I, s. 176. (Mecmuatü'l-Bahreyn'den naklen)
21- *İhyau 'Ulumi'-din*, c.I, s. 400.
22- Bu konudaki fermanlar için bknz. Demir, *Terk-i Salat*, s. 50
23- Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V.L. Ménage), Oxford 1973, s. 84. madde 100: "ve dahi bi-namazı mahalle mahall, köy be köy teftiş idüb muhkem tazir ideler iki ağaca bir akçe cürm alına" şeklindedir. Madde 101 ise Cum'a namazını terk edenler hakkındadır: "ve cum'a namazı vecib olub terk idenün ve kasd ile orucun yiyenin muhkem hakkından gelüb bade't-tazir iki ağaca bir akçe cürm alına" şeklindedir ve Heyd'in ifade ettiğine göre bu maddeler II. Bayezid devrine kadar takip edilebilmektedir. Ancak Fatih devrinde de namaz kılmayanlara tazir ve para cezası öngören bir ferman yayınlandığı bilinmektedir. Demir, *Terk-i Salat*, s. 46.
24- Demir, *Terk-i Salat*, s. 52-53 yayınladığı Kanuni'nin fermanında kadıların eskiden "namazcı" adıyla birini tayin ederek namaz kılmayanları cezalandırdıkları, bu kimselerin ise halka zulüm edip haksız kazanç elde ettiklerinden dolayı artık namazcı tayin edilmemesi emredilmektedir. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asırda Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 59.
25- Mühimme Defteri, nu.V, s. 287 (9 Cemaziye'l-ahir 973) ve Demir, *Terk-i Salat*, s. 49. Ayrıca II. Mahmud'un 1837 yılında yayınladığı bir fermanda namaz kılmayanların falakaya çekilmesini emrettiğini görüyoruz. Heyd, *age.*, s. 122. n. 101.
26- Bknz. *Fetavayi Hindiye*, s. IV., s. 81: "İçki içenler tazir cezası alır", ve s.55 "sarhoşluğun cezası 80 kırbaçtır."
27- Kuduri, age., s. 346-47
28- Heyd, age., s. 72
29- Düzdağ, age, s. 146
30- Tazir cezasının para cezasına dönüştürülmesine izin veren tek müctehid İmam Ebu Yusuf'tur. Bknz. Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhıyye Kamusu*, c.III, s. 309. Ebussuud da bilindiği gibi bu konuda İmam Ebu Yusuf gibi düşünmemektedir.
31- H. İnalcık, "Adaletnameler", *Belgeler* II/3-4 (1965), ss. 49-145.
32- Bknz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991. İnalcık, *Tanzimat*, s. 632 vd.

AVRUPA'DA MÜSLÜMANLAR

Eski Sovyetler Birliği dışında kalan çeşitli Avrupa ülkelerinde, halen 14,5 milyon Müslümanın yaşadığı, İtalyan tarih dergisi *Storia e Dossier*'nin Mart 1994 sayısında çıkan şemadan anlaşılıyor. Yeşil yazı ve sayılar Balkan ülkeleri: Arnavutluk 2 milyon, Bosna-Hersek 1,5 milyon, Kosova 1 milyon, Bulgaristan 800 bin, Makedonya 500 bin; toplam 5 milyon 800 bin. Mavi yazı ve sayılarsa, öteki Avrupa ülkeleri: Fransa 2 milyon 650 bin, Büyük Britanya 2 milyon, Almanya 1 milyon 800 bin, İtalya 450 bin, Hollanda 400 bin, Belçika 250 bin, İspanya 160 bin, İsviçre 150 bin, Kıbrıs 150 bin, Yunanistan 140 bin, Avusturya 100 bin, İsveç 50 bin, Romanya 50 bin, Danimarka 40 bin, diğerleri 360 bin; toplam 8 milyon 750 bin. Derginin bu gruplardan kimileri hakkında verdiği açıklamalar şöyle özetlenebilir.

Arnavutluk, bundan çeyrek yüzyıl önce, 1967'de Komünist rejimin öngördüğünün tersine, hiçbir zaman dinsiz bir devlet olmamıştır. Hatta bu ülkedeki Müslümanlar Bosna'dan bile daha büyük bir çoğunluk oluşturmaktadırlar. Üç milyon toplam nüfusun iki milyonu Müslümandır; geriye kalan % 30 Hıristiyanınsa üçte ikisi Ortodoks, üçte biri Katoliktir. Müslümanların yüzde 80'i Sünnidir; diğerleri Sufiler ve Bektaşilerdir. Günümüzde Arnavutluk Müslümanları hayli faal görünüyorlar; birçok yerlerde camiler açmakta, eğitim merkezleri kurmaktalar.

Eski Yugoslavya'da yaşayan halk üç millete bölünmüştü: Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırplar. Müslümanlar genel nüfusun % 40'ını meydana getiriyordu. 1946'da yapılan Federasyon Anayasası din ve mezhep özgürlüğünü tanıyordu. Müslümanların yönetimle ilişkileri duyarlı bir biçimde düzenlenmiş olmakla birlikte, zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Saraybosna'da bir İslâm İlâhiyat Fakültesinin yanısıra birçok da medrese bulunmaktaydı.

Yugoslavya'dan kopan Makedonya'da 200 bin kadar Arnavut, 100 bin Türk ve 200 bin de Makedon Müslümanı yaşamaktadır. Bunlar, başkent Üsküp'te bir medrese açmış ve İslâmcı bir dergi yayımlamaya başlamışlardır.

Bulgaristan'da 1946 sayımına göre, nüfusun % 13'ünü oluşturan 938 bin Müslüman yaşıyordu. Bunlar Yunan sınırı yakınlarında, Rodop ve Dobruca'da ve Karadeniz kıyısı boyunda yerleşmişlerdi. Yakın tarihlerde yapılan baskılar ve göçe zorlamalar sonucu, sayıları şimdi 800 bine indi. Baskıların başladığı 1951 yılında, Bulgaristan'da 1460 cami ve tekke vardı. Sofya'da bir büyük müftülük, taşrada da 26 müftülük kurulmuştu. Şumnu'da ilâhiyat formasyonu veren bir Mekteb-i Nüvvab, 400 öğrencinin devam ettiği dört de medrese bulunmaktaydı. Biri aylık, üçü günlük Türkçe süreli yayınlar çıkmaktaydı. "Bulgarlaştırma" politikası, İslâmiyetin Osmanlılarca Bulgarlara zorla kabul ettirildiğini ileri sürerek bütün bu tabloyu değiştirdi. Örneğin, Türkçe *Yeni Işık*, Bulgarca *Nova Svetlana* yapıldı. Müslümanların büyük çoğunluğu Türk olmakla birlikte, Bulgar (Pomak) ve Tatar Müslümanlar, 200 dolaylarında da Çingene vardır.

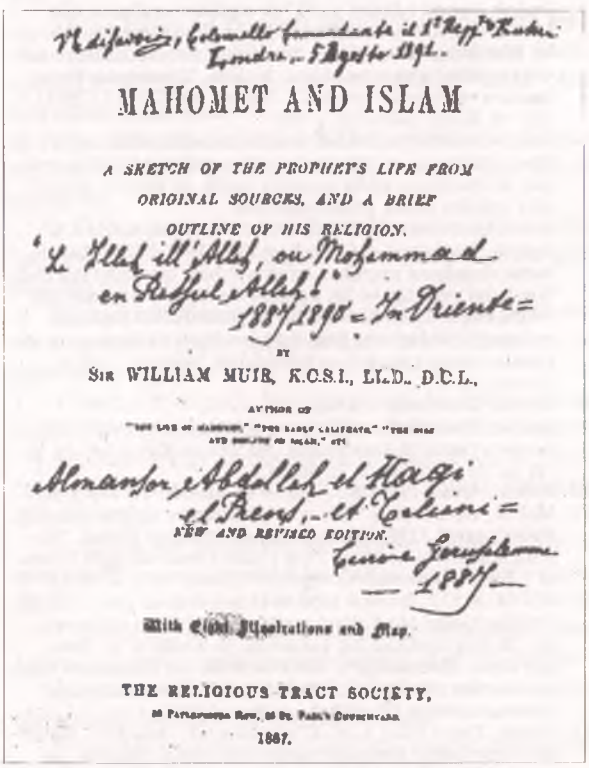

MAHOMET AND ISLAM

A SKETCH OF THE PROPHET'S LIFE FROM ORIGINAL SOURCES, AND A BRIEF OUTLINE OF HIS RELIGION.

BY

SIR WILLIAM MUIR, K.C.S.I., LL.D., D.C.L.,

NEW AND REVISED EDITION.

With Eight Illustrations and Map.

THE RELIGIOUS TRACT SOCIETY,

1887.

Müstakbel İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele'nin Savoy veliahtıyken 1891 Ağustosunda satın aldığı Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili bir kitabın üstünde kendi el yazısıyla Kelime-i Şahadet.

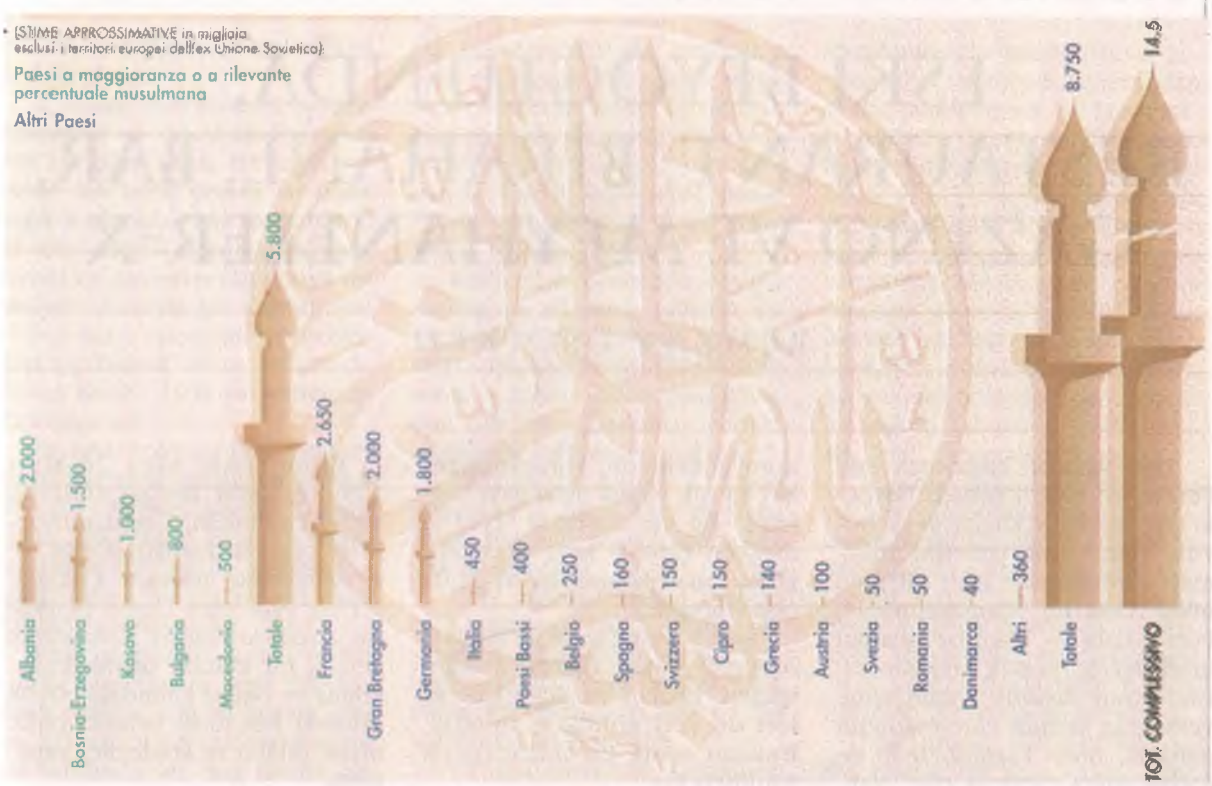

Yunanistan'da Batı Trakya'da 140 bin Müslüman yaşamaktadır. Bunların 25 bini Bulgaristan sınırındaki dağlık bölgede oturan Pomaklardır. Yunan makamları, tıpkı Bulgarların yaptığı gibi, bunları Türk kökenli Müslümanlardan ayırmaya çalışmaktadır.

Dedeağaç ve İskeçe'de yoğunlaşan Türklerin medreseleri, okulları ve yayınları vardır. Bunlardan başka, Epiros'ta Arnavut, Atina'da da Arap Müslümanlar bulunuyor. Oniki Ada'da Müslüman nüfus azalmış ve seyrekleşmiştir; bugün toplamı 4 bin kişi kadardır.

Romanya Müslümanları, başlıca Dobruca'da yaşayan Türk ve Tatarlardır. Bunların bir kısmı, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'ye göç etmiştir. Komünist dönemde baskı altında tutulan Müslümanlar, ancak 1972'de petrol krizi nedeniyle Arap ülkelerine yaranmak isteyen hükûmetin tanıdığı haklarla biraz olsun rahatlamışlardır.

Macaristan'da 14 ilâ 17'nci asırlarda Osmanlı fetihleriyle teşekkül eden İslâm topluluğu, 1699 tarihli Karlofça Barışı ertesinde baskı görerek kaçmayı yeğlemişlerdir. 1878'den 1950'lere değin yeni bir Müslüman varlığı oluşmuş, fakat bu çekirdek de dağıtılmıştır. Günümüzde Macaristan'da yaşayan Müslüman sayısı bini geçmez; en tanınmış olanları, muhtedi Doğubilimci Julius Germanus'la eşidir. Peç şehrinde Osmanlılardan kalan cami restore edilmiştir.

Eskiden, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda birçok Müslüman yaşıyordu. Bosna-Hersek'i bu devlet ilhak etmişti. 1878 Berlin Kongresinden sonra, Budin'de ve Müslümanların bulunduğu başka merkezlerde şer'i okullar ve mahkemeler çalışmaktaydı. 1912'de büyük bir cami kurma projesi yapıldıysa da, araya giren Birinci Dünya Savaşı nedeniyle gerçekleştirilemedi. Savaşın ertesindeyse Macaristan Avusturya'dan ayrıldı. Avusturya'da eskiden kalma Müslüman sayı 7 bin dolaylarındadır. Fakat, göçmen işçilerle bu sayısı 100 bine varmaktadır. Çoğu Viyana, Voralberg ve Tirol çevresindedir, 1979'da Viyana'da bir Islamische Glauben-gemeinschaft (Müminler Cemaati) kurulmuş, Suudi Arabistan'ın desteğiyle bir de (okul ve kütüphaneyi içeren) cami açılmıştır.

Polonya ve Baltık ülkelerindeki Müslümanlar, 14 ve 15'inci yüzyıllarda Volga boyundan gelen Tatar savaşçılarının kalıntılarıdır (bunlara, sonradan Kırım Tatarları da katılmıştır). İkinci Dünya Savaşı arifesinde Polonya'da 6 bin, Litvanya'da 2 bin Müslüman yaşamaktaydı. Savaştan sonra, Polonya'nın üçte ikisi Sovyetler Birliği'ne geçince, buralardaki Müslümanlar da Danzig ve Gorzow'a taşındılar. Finlandiya'daki bin kadar Türk-Tatar Müslüman, Çarlık döneminde oraya giden kürk tüccarlarının soyundan gelmektedir. Helsinki'de bir camileri, Turku ve Tampere'de dernekleri vardır. İskandinav ülkelerindeki Müslümanların çoğunluğu Pakistanlılardır.

İngiltere'de 1963'te 13 olan cami sayısı, 1974'te 81'e, 1980'de 203'e, 1984'te 338'e yükseldi. Bunlar Britanya Müslümanlarının geldikleri ülkelere göre, Pakistanlı, Bangladeşli, İranlı, Türk vb. diye ayrılmaktadır. Müslüman cemaatinin aşağı yukarı yarısı Doğu Londra'da yaşıyor. Üçte biri de Batı Midlands'tadır (Birmingham'da nüfusun sekizde biri!). Geri kalanı, Yorkshire ve Manchester çevresinde bulunmaktadır. ▪

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-X

BEHZAT ÜSDİKEN

1840 yılından başlayarak eski Pera'da ve 1950'li yıllarda Beyoğlu'nda bulunan küçük veya büyük, yeme içme yerlerini anlatmayı sürdürmeden önce 1833 yılında basılı bir "Constantinople, Pera-Galata ve Üsküdar" planını inceleyecek olursak yerleşim birimlerinin dışında, yeme içme yerlerinin henüz varolmadığını görürüz. Buna karşılık, 1840 yılından sonra yapılmış olan planlarda yeme içme yerlerinin yavaş yavaş yerleşmeye başladığını farkederiz. Kaldı ki: Bugün elimizde bulunan en eski "Annuaire": "L'Indicateur Constantinopolitain" adı altında 1868 yılında basılmış olandır. Halbuki bazı kaynaklarda 1840 yılında "Constantinople"da basılmış ayrı bir rehber'den söz edilmektedir. Bu, "Annuaire Officiel de L'Empire Ottoman" - Pour L'Annee 1265 (1849) - Prix: 6 Piastres- olsa gerektir.

Her iki yapıtta da da şartlar ne olursa olsun, merkez kabul edilen İstanbul için bazı malûmat bulunmaktadır. Tanzimat'tan hemen sonra bir yenileşme hareketinin başlamış olması, Batı tesirinde kalan bazıları için "Avrupai" tarzda bazı bilgileri içeren böyle rehberlerin basılmasının öngörülmesi çok doğal bir hareketti. Nitekim, yurt dışında basılmış olan bazı rehber veya seyahatnamelerde Pera'daki yeme içme yerleriyle, bazı otellerin adları, hem de bulundukları mevkilerle birlikte yazılmakta idi. Bu bakımdan: başladığımız ve halen sürdürdüğümüz, "Eski Pera"daki yeme içme yerlerini, O günden bugüne dek tarihi bir sıralama yerine, dönem içinde varlığını koruyabilenlerle, koruyamayanları karışık olarak anlatmayı yeğledik. Bu ara özellikle "Pera"yı mesken tutmuş bazı yazarlarımızla sanatçılarımızdan da az da olsa söz ettik.

Ayrıca, yeme içme ile birlikte, o günkü şartlar altında, üretilen içkileri, rakıları ve diğer içecekleri de yeri geldikçe anlattık. Bundan sonra da anlatmayı da sürdüreceğiz.

Bu arada, İstanbul'da imal edilen rakıları betimlerken "Bomonti" rakısından sözetmeyi unutmuştum. Bu rakı, "Bomonti" ve "Nektar" biralarını üreten Bomonti'deki fabrikanın denemek için yapımına başladığı bir rakı idi. 45 derece olan bu rakı, tutunamadığı için kısa süre içinde piyasadan çekildi. Bunun dışında, ilginç bir rakı da "Hamursuz Rakı"sı idi. Fermeneciler'deki Su iskelesi yakınında üretilen bu rakı için, dönemin gazetelerine kendi gibi ilginç bir ilân verilmişti.

"Üç Boş Hamursuz Rakı şişesi getirene

"Alkazar - Milli - Şık" sinemeleri için

Bir adet Sinema bileti verilecektir." İlân-Rakı-Ve Sinema. Yıl 1933, ne güzel bir olay, değil mi?

Gelelim, günümüze kadar gelebilmiş çok ünlü bir yere:

L'UNION FRANÇAISE

L'Union Française Binası, Fransız Kolonisini aynı çatı altında toplamak düşüncesiyle, Fransız Büyükelçiliği Ataşesi Binbaşı Leon Berger'in gayretiyle ve Mimar Alexandr Vallaury (Valluri)'nin projelerine göre inşa edilmişti.

Bitim tarihi olan 26 Mart 1894'te, Leon Berger (Ölümü 1909) tarafından, Constantinople'da yaşayan Fransızlar için törenle hizmete açılmıştı. Çok güzel bir yapı olan Union Française, özellikle Fransız Kolonisinin gerçek bir kulübü olarak kullanılmış ve birinci katındaki büyük salonda her türlü yemek, balo, nişan, düğün ve kokteyller yapılmıştı.

Union Française'in ön yüzü, Kabristan Sokağı'na (bugünkü Meşrutiyet Caddesi), arka yüzü ise, bu sokağa paralel olan "Minaret" (Minare) sokağına bakıyordu.

Ana girişe 6-7 basamakla çıkılırdı, dar bir sahanlıktan sonra, ahşap yapılı pek sağlam olmayan çift kanatlı ve "a la retour" bir kapıdan içeri girilirdi. Kapının hemen karşısında geniş ve trabzanları çok güzel olan bir merdiven vardı. Merdivenin dayandığı sahanlık ve merdivenler tamamen mermerdendi. Giriş katının ortasında bulunan bu merdivenlerle önce geniş bir sahanlığa çıkardınız. Bu sahanlığın, sağında ve solunda bulunan, iki ayrı merdivenle ana salonun bulunduğu geniş hole ulaşırdınız.

1902 yılına kadar bu geniş holün, merdivenlerin karşısına gelen duvarında hiçbir şey yoktu. 1903 yılında, büyük paralar harcayarak buraya şahane bir "Beauvais halısı" asıldı; bu halıyı dönemin sanatçılarından Luigi Loir yapmıştı. Halının sujet'si doğrudan yaz mevsimini simgeliyordu. Ayrıca önüne, dönemin Cumhurbaşkanı M.Emile Loubet'nin (1899-1906) "Biscuit"

(Sèvres)den yapılmış bir heykeli yerleştirilmişti.

1. katta, merdivenin hemen bitiminde ve sağ tarafta çok büyük bir salon vardı. Bu salon genelde her türlü yemek ve buna bağlı toplantılar için kullanılırdı. İlk yapılanması sırasında salonun tavanı ve duvarları yağlı boya resimlerle donatılmıştı. Kartonpiyeri bol olan salonunun tavanından üç büyük avize sallanırdı. Bütün bunlar 1939 yılı yangınından önce idi.

Fransız kolonisi tüm yemeklerini buradaki lokantada yiyebiliyordu. Ayrıca, İngiliz Ticaret Odası üyeleriyle yöneticilerinin tümünün de burada yemek yemek, içmek ve dinlenmek olanakları bulunuyordu.

Kapı girişindeki katta, ve sol tarafta yönetim ile ilgili bürolar vardı. Satranç kulübü hemen girişin karşısında ve ana merdivenin sol tarafında idi. Sağ tarafta ise mutfaklara inen merdivenle arkaya geçen dar koridor bulunurdu. Binanın cadde üzerindeki cephesinde ne girinti ne de çıkıntı vardı. Yani ön yüzü tamamen düzdü. Ayrıca hemen bitişikte bulunan Vallaury'nin kendi için yaptığı evi ile aynı hizada idi.

Minare sokağına bakan arka cephe ise, sokaktaki binalara göre aşağı yukarı iki metre içeri çekilmişti. Sokağa bakan yarı zemin pencerelerle birinci kat pencereleri, tamamen ve çok dar demir tellerle kapatılmıştı. Yaz veya kış, burada yapılan yemeklerin ve pasta ile çöreklerin kokuları dışarı taşardı. O dönemler, Frederici Pasajı ile "Union Française"in arka bölümü arasında kalan aralıkta bir garaj bulunurdu.

İlk zamanlar, "Union Française"e gelen misafirlerin, at arabaları (sonra otomobilleri) Asmalı Mescid yolu ile Minare sokağına gelir, gelen misafirler de ya Frederici pasajını geçerek "Union Française"e ulaşır ya da garajdan, binanın giriş katında bulunan küçük kapıdan içeri girerlerdi. Ancak bu yönden giren kişiler tamamen hatırlı olanlardı. Frederici pasajı bu binanın yapıldığı sıralarda özel bir mülk olarak Levanten bir aile tarafından inşa ettirilmişti. Ve pasaj tamamen Frederici ailesi fertlerinin özel giriş çıkışlarını sağlardı. Union Française'in restaurant'ı ve barı ile salonlarının hepsi, yalnız Fransız kolonisine değil, tüm "Pera" halkına açıktı.

Restaurant kesinlikle Frnasız mutfağının etkisinde çalışırdı. İlk yapılandığı dönemlerde, çalışan ekip tamamen Fransızdı. Bir süre sonra iş başına gelen yeni yönetim, becerikli garsonlar yerine, amatörleri kullanmayı yeğledi.

1939 yılına kadar, L'Union Française'in önce Pera'ya daha Sonra Beyoğlu yaşayanlarına büyük katkısı oldu.

1939 yılında, "Union Française" tamamen yandı. Tabiî, ilk yapıldığı dönemlerde içeriye yerleştirilmiş olan eşya ile dekoratif, antik ve epok parçalar da bu yangından nasibini aldı.

Yangın sonunda, tamamen harabeye dönen bina üç dört sene içinde yeniden onarıldı. Aslında onarılmasına onarıldı da, eski ihtişamını bir daha bulamadı. Ve o tarihten sonra da basit bir lokal halinde kaldı.

Union Française'de dönem balolarının büyük bir bölümü yapılırdı. Örneğin: Mi-Carem, Baba-Oğul Doktor Violi'lerin gerçekleştirdiği balolar. Ayrıca azınlık ve Levantenlerin nişandüğün ve kokteyllerinin tamamı.

Bu arada, L'Union Française'de gerçekten ilginç ve sürekli bir müzik gösterisi de yapıldı. 1921 yılında gerçekleştirilen bu gösteride "İmparatorluk Saray Orkestra"sını, ünlü violonist Zeki Bey yönetiyordu.

Kanımca L'Union Française, 1894 yılından 1939 yılına kadar gerçekten, "Pera" yaşayanlarına, her yönüyle katkıda bulunmuş olan çok güzel ve haşmetli bir lokal ve aynı zamanda salondu.

MAJESTİK LOKANTASI

Majestik Lokantası, Tepebaşı caddesi üzerinde (bugünkü Meşrutiyet Caddesi) ve Hacopoulos pasajının sırasında idi. (Bu lokantayı aynı sıradaki Todori Malkopoulos yönetimindeki "Majestik" Pastahanesi ile karıştırmamak gerekir.) Bu lokantaya kaldırımdan sonra, yarım ve tek bir basamakla çıkılırdı. Cephe yekpare camdandı, kenarlarının çok az bir kısmı ahşap olan bu girişin, ilk yapılandığında ahşap kısımları masif ve cilâlı idi. Üst çerçevenin ortasından büyük vitrin camının ortasına gelecek şekilde, siyah üzerine yaldızlı "Majestik" yazılı bir tabela asılmıştı... Bu tabelayı da yukarki bölümden sarı zincirler taşırdı. Tabelanın harfleri klasik değil, yarı gotik şekilde idi.

Kapının girişinin hem sağına ve hem de soluna masalar sıralanmıştı. Bu masaların örtüleri ve kapakları tamamen beyazdı, yerler bir siyah, bir beyaz olmak üzere mozaik karolarla döşenmişti. Bu lokanta ve meyhaneyi 1940 yılının başlarında Kimon Pavloviç (Pavlovitch) açmıştı.

Lokantanın nihayetinde ve sağ tarafta bir kapı vardı, vitrin buzdolabı ise sol tarafa ve duvara yapışık olarak yerleştirilmişti. Sağdaki ufak kapının önünde kasa görevini gören küçük bir masa ve bu masanın üzerinde de eski makaralı bir kasa dururdu. Antika kasa pek çalışmazdı, zaten hesabı getiren garsonlardan, Kimon parayı alır ve küçük masanın çekmecesindeki eski sistem tel örgülü ve bozuk paraların durduğu ve altıya bölünmüş metal kutunun içine yerleştirirdi.

Lokantanın mezeleri her Rum meyhanesi ve lokantasında olduğu gibi, temiz ve kaliteli idi.

Majestik Lokantası 1. sınıf bir lokanta idi. Biraz ilerde bulunan "Lala(s)" ise ikinci sınıftı. Ama müşterileri ayrı olduğu için, her ikisi de çok iyi çalışırdı.

Örneğin: (1941 yılında)

1. SINIF	2. SINIF
Bira 25.cl.	22.Krş. 20.Krş.
Bira 36.cl.	35. " 30. "
Şarap Bardağı	25. " 20. "
Bira 50.cl. (Şişe)	65. " 55. "
Rakı 25.cl. (Şişe)	210. " 160. "
Rakı 50.cl. (Şişe)	400. " 310. "

Yalnız rakıların derecelerine göre fiyatları değişirdi.

O dönem, henüz yabancı markalı biralar olduğu için, onla-

Rumca ilanların çıktığı Yıllık 'Satan', 1912

rın da fiyatları değişikti. Ancak bu tür lokantaların müsterileri genellikle çevre halkı olduğu için, bu lokanta ve meyhanelerde bulunan bira, şarap ve rakılar daha çok yerli imalatı olanlardı.

Adı Majestik olan bu güzelim lokanta, 1955 yılına kadar yasadı ve gerçekten çok iyi hizmet veren bir yer olarak anılarda kaldı.

NICOLI - BRASSERIE SUISSE

Nicoli-Brasserie Suisse'in bulunduğu Testa Çıkmaz'ında 1879 yılında:

- İtalyan Konsolosluğu ve Kancılaryası, (çıkmazın nihayetinde)
- Kuaför Bartolomeo,
- Terzi Palomba
- Bot imâlatı yapan ve satan Melas ile Collaro'nun dükkânları vardı.

O zamanlar hemen sokağın girişinde ve zaman içinde Nicoli - Brasserie Suisse'in çöreleneceği yerde Vasil Nikas (Basile Nicas)'ın ufak da olsa yerleşik bir birahanesi bulunuyordu.

Vasil Nikas bu birahaneyi öyle veya böyle 1883 yılına kadar çalıştırdı. Bu yıl burasını Nicoli G.Lalas devir aldı.

Lalas bu birahaneden başka hemen bitişikte bulunan Palomba'nın boşalan yerini de yeni açacağı birahaneye kattı. Bunun sonucu burada oldukça büyük bir birahane ortaya çıktı.

Nicoli G.Lalas - İsviçre Birahanesi adıyle anılacak bu birahaneyi, 1883 yılının sonunda açtı, ve Rusların döküldüğü 1920 yılına kadar da burayı gerçekten çok güzel yönetti.

Birahanenin dekoru dönemine göre sahane idi. Gaz lambaları etrafı gerçekten iyi aydınlatıyor ve yerleştirilmiş masalarla sol tarafta bırakılan sahne en müşkülpesent müşterileri dahi memnun ediyordu.

Birahanede her marka ve kalitede, bira, likör ve şarap bulunmakta idi. Özellikle "Erste Culmbacher" fabrikasının ürettiği biralar gözde idi.

Öğlen yemeği ve akşam supesi lokanta ve birahaneye değişik bir tat kazandırma yolunda idi.

"Hayat Suyu" (*Aqua vit*) olarak adlandırılan en klas beyaz içkiler, müşterilerinin emrinde idi. Özellikle kış aylarında, müşteriler için seçilmiş harika istridyeler buzların üstünde ağız tadıyla yenmeyi bekliyorlardı.

Yukarda saydıklarımızın dışında, "Şarap Kavında" her ülkenin kaliteli şaraplarını bulmak olanaklı idi.

Böyle iyi ve teşkilâtlanmış bir birahane tabii ki iyi iş yapacaktı. Nitekim yaptı da ve 35 yıldan fazla bir süre bu yerde kalarak, özellikle "Pera" yaşayanlarına ve Levantenlerin tümüne hizmet götürdü. Bu güzelim, İsviçre Birahanesi'nin diğer bir özelliği de, her türlü yabancı gazetenin burada bulunması idi. Kaldı ki, yalnız gazeteler olsa neyse, hatta "L'Annuaire Oriental", "Didot Bottin" ve "London Directory"yi bile gazetelerin durduğu çıkıntı gibi raflarda bulabilirdiniz.

Nicoli G.Lalas, Yunanistan'dan gelen bir garson idi, zamanla Pera'nın kalburüstü lokallerinde çalışmış ve sonunda da, kendi işyerini açarak başarıya ulaşabilmişti. Bu arada söylemeyi unuttum, Brasserie Suisse iki katlı idi ve balkonu da oldukça genişti.

İsviçre Birahanesi, Rusların Pera'ya dökülmesi ve yeni gelenlerin, nedeni bilinmez ilgi uyan-

dırmaları nedeniyle kapandı. Kapandı ama, ileride gene açılmak üzere. Çünkü yeni gelen Ruslar hiçbir zaman kalıcı bir varlık gösteremediler, hiç kimse kendilerini kabul etmezken, onlara kucak açmış bir ülkeye hizmet verecekleri yerde, imkân bulur bulmaz buradan yokolup gittiler, daha doğru bir deyimle toplayabildiklerini toplayarak arkalarına bakmadan kaçtılar.

Bazı yazarlarımız, her nedense, Rus İhtilali sonrası İstanbul'a daha doğru bir deyimle "Pera"ya dökülen bu Ruslara, hayrandırlar. Ve onların, "Pera"ya birkaç sene içinde büyük katkıları olduklarına inanırlar.

Ama bu biraz hikâyedir; çünkü 2000 yıla yakın bir geçmiş karşısında, üç-beş yıllık bir "Rus" etkisi ne yazar?

Violoniste ZEKI BEY

5me Programme

Vendredi, 30 Décembre 921

PREMIÈRE PARTIE

1.— MENDELSSHUN : Ouverture Sommernachtstraum.

2.— BIZET : Suite l'Arlesienne ;

a— Ouverture,
b— Menuet,
c— Adagietto,
d— Carillon.

DEUXIÈME PARTIE

3.— BEETHOVEN : Symphonie No 5 ;

a— Allegro con brio,
b— Andante con moto,
c— Allegro,
d— Presto.

Union Francaise'deki bir konserin programı, 30/12/1921

SPLANDİT (SPLENDİD) LALA(S)

Splandit Lala(s) Lokantası, İstiklâl Caddesi üzerindeki Halep Pasajı'nın içinde idi. Lokanta'yı Alkiviyadis Lala(s) kurmuştu.

Bu güzel lokantanın girişi pasajın içindendi. Ancak Halep Pasajı aşağıya doğru meyilli olmasına karşılık lokanta düzdü. Bundan dolayı da, sıfır olan başlangıç yeri ile bitim yeri arasında birbuçuk metre kadar bir yükseklik farkı bulunuyordu. Bu bakımdan, siz Tiyatro'ya doğru yürürken, lokantanın arka bölümleri boyunuzu aşmış olurdu.

Lokantanın pasaja bakan camları bölüm bölüm yapılmış ve bu camlara perdeler asılmıştı.

Camların alt bölümü ise tamamen ahşaptı. Ahşap olan bölüm bir nevi lambri şeklinde yapılmış idi. Bu lambriler aşağı yukarı bir metre yüksekliğinde idi. Ve (biraz kızıla çalan) koyu bir kahverengiye boyanmıştı. Üst taraftaki camlar ise tavana kadar yükseliyordu. Bu camlar parça parça olduğu için, ahşap çerçevelerle sağlamlaştırılmış ve çerçevelerin bu bölümleri de, lambriye uysun diye aynı renkle boyanmıştı.

Lokantanın zemini ahşaptı, ancak bunun üzerine bir nevi halı konmuştu. Onun için de zeminin ahşap olduğu ancak bazı gıcırdamalardan anlaşılırdı. Lokantanın Halep pasajına bakan bölümü, tamamen cam olduğu için seyirlik bir yer olduğu düşüncesiyle masalar camlara dik olarak konmuştu. Karşı sırada ve duvar dibindeki masalar da, tabiî ki duvara dik olarak sıralanmıştı.

Masaların üzerindeki örtüler koyu bordo renkli idi. Pencerelerin ahşap kısmı yüksek olduğundan masaların ayaklarıyla oturanların ayakları dışardan görülmezdi. Ana giriş kapısının hemen yanında bir kasa bulunurdu. Masaların arasında, normal halının dışında ayrıca kenarları bant şeklinde koyu bir yol halısı daha görülürdü.

Ne ilginçtir ki, 1. sınıf olan bu lokantanın yemekleri tamamen Rus ve Fransız mutfağını yansıtıyordu.

Tabiî yemekler ve mezeler çok kaliteli idi. Fiyatları (müzikli olarak hesaplansa dahi) çok normaldi.

Daha çok azınlıkların yeğlediği lokantada, döneminde müzik de yapılıyordu. Lokantanın yeri gerçekten iyi idi. Beyoğlu o tarihlerde henüz yozlaşmamıştı. Bilindiği gibi, Beyoğlu 6-7 Eylül 1955 tarihindeki olaylardan sonra inişe geçmiş ve azınlığın yavaş yavaş ülkeyi terketmesi, böyle belirgin yerlerin kaybolmasına neden olmuştu.

Dikkat edilecek olursa, Rumlar tarafından yönetilen bu tür lokantaların çoğunun kapanış tarihi 1955 yılını göstermektedir. Bu tarihten sonra böyle yerleri çalıştırarak kalanlar, kanımca, hiçbir zaman eski etkinliklerini bulamamışlardır.

CA'TACLOUM CABARET

Kataklum Kabare, Hamalbaşı Caddesi üzerinde ve İngiliz Sarayı'nın karşısında idi. (O dönemler Hamalbaşı Caddesi İngiliz Sarayı'nın yanından başlamazdı. Başladığı yer Galatasaray kavşağı idi.)

Burasını Duduodaları Sokağını geçtikten sonra ve Kalyoncukulluğu caddesinden önce idi.

Burasını Henri Yahn ve Luce Yol, Paris'tekilerine benzer bir şekilde dekore ederek açmışlardı. Cabaret, tıpkı Montmartre'ın gece kulüpleri gibi karanlık ve loş ışıklı idi.

Oldukça büyük bir yeri kap-

layan, "Catacloum Cabaret" müzik yanında atraksiyonlara da yer verirdi.

Bunun dışında, revüler gösterime girer ve çok güzel yabancı revü kızları burada sahne alırdı.

Kapıdan girdiğinizde önce ufak bir hol sizi karşılardı. Bu holden açılan ikinci bir kapıyla salona ulaşırdınız.

Sahne lokalin nihayetinde idi, ayrıca ortada büyükçe bir alan, hem dans etmek hem de revü kızlarının rahat hareket etmelerini sağlamak için bırakılmıştı. Henry Yahn, Cabaret'yi çok iyi yönlendirmesine ve Cabaret'nin de çok iyi iş yapmasına karşılık burasını 1910 yılında bıraktı.

Kendisi de yurt dışına gitti. Bu arada yurt dışından özellikle bu Cabaret'de bir dizi oyun sergilemek üzere Mlle.Lina Russof ülkemize geldi ve bu Cabaret'de "Soir Noir" adı ile anılan bir varyetede baş rolü oynayarak uzun bir süre hem güzelliği hem de oyunu ile devamlı müşterilerinin gönlünü aldı.

Bu sırada ve Henry Yahn'ın ülkeyi terketmesinden sonra, Cabaret Romina (Ramina) Grobis tarafından devir alındı. Ve yeniden dekore edildikten sonrada, Romina Grobis tarafından işletmeye açıldı.

Mayıs 1910 tarihinden itibaren yeni döneme başlayan lokal Romina Grobis tarafından yönetilmeyi sürdürdü. Ancak 1. Dünya Savaşı sıralarında burası çok iyi hizmet vermesine karşılık, nedeni bilinmez bir daha açılmamak üzere kendiliğinden kapandı.

LUNA PARK GAZİNOSU

Bugün, Meşrutiyet Caddesi (Şişhane Yokuşu) üzerinde ve Türk Hava Yolları binası ile Terminalinin bulunduğu yerle, Beyoğlu Vergi Dairesi Başkanlığı'nın binasının bulunduğu yer önceleri tamamen açık bir alandı.

Bu alan bir taraftan Şişhane Yokuşu, diğer taraftan Karanfil Sokağı (bugünkü ilk Belediye Sokağı) ve Büyük Hendek Caddesi ile sınırlanırdı.

Tamamen boş olan bu alanın üst tarafı, yani Vergi Dairesi Başkanlığının sol yanı Halk bahçesi olarak adlandırılırdı.

O zamanlar (1931), Küçük Kabristan Sokağı (şimdiki Müellif Sokağı)nın köşesinde ve Psalty Mobilya mağazasından önceki bina Amerikan Konsolosluğu ile Kançılaryalarını barındırıyordu. (Bu bina daha sonra Habib Edip Törehan'ın sahip olduğu Yeni İstanbul Gazetesinin binası olarak faaliyetini sürdürecektir.)

Geri kalan kısmın Şişhane Yokuşuna bakan yönünde ise alçak bir duvar vardı. Karanfil Sokağı tarafında ise hiç bir şey yoktu.

Bu alçak ve kısa duvar, Amerikan Konsolosluğu binasının yanından başlar ve Büyük Hendek Caddesine dönülen yerde, bir yarım daire çizerek orada bulunan eski bir duvar kalıntısında son bulurdu.

Duvarın başladığı Amerikan Konsolosluğu yanında çok küçük ve tamamen duvarla çevrili boş bir virane (o zaman boş olan bu tür arsalar bu adla anılırdı!) ve hemen bitişiğinde de sözüm ona bir halk bahçesi vardı bu halk bahçesinin giriş kapısı Şişhane Yokuşu üzerinde idi ve halk bahçesini, Luna Park'la ayıran duvara göre tam ortada idi.

Şişhane Yokuşundan Büyük Hendek Caddesine kadar olan alansa, "Luna Park" olarak adlandırılırdı.

İşte "Luna Park Gazinosu" bu Parkın tam ortasında yer alıyordu. Luna Park'a giriş gene Şişhane Yokuşu üzerinden idi. Gazino giriş kapısına göre biraz daha sağda ve aşağıda idi.

Tek katlı olarak yapılmış olan gazinonun, giriş kapısı ve ön yüzü Şişhane Yokuşuna, yan tarafı ise Freige Apartmanına bakardı.

Gazinoya dört basamakla girilirdi. Ortada olması nedeniyle, gazinonun dört bir yanı da açıktı ve bu açıklıktan ötürü de her tarafı camlarla örülmüştü. Mutfak giriş kapısının tam karşısında ve bahçenin içinde ayrı bir binada idi. Ayrıca arka tarafta, malzemelerin konduğu salaş ve küçük bir yer bulunuyordu.

Zamanında ve özellikle Cumhuriyetten sonra ünlenen bu yer, daha çok civarda oturan Musevi vatandaşlarca yeğleniyordu.

Luna Park çok güzel bir yerde olmasına karşılık büyük bir alanı da kaplamıyordu. Ancak görünümü güzeldi, o zamanlar, Haliç görünümünü kesebilecek hiç bir yüksek yapı burada yoktu.

Tozkoparan Caddesi (bugünkü Refik Saydam Caddesi) üzerinde bulunan ve içeri çekik, kafetarya ile, Kasımpaşa Caddesi arasında kalan tek katlı garaj ve Suyolcuzade İskender Caddesi ile Kasımpaşa Caddesi'nin kesiştiği yerdeki tek katlı Şişhane Karakolu binası, bu görünümü, hiç mi hiç kesemiyordu. Bu bakımdan gazinoda oturanlar gündüz ve gece rahatça hem eğleniyor hem de etrafı seyredebiliyorlardı.

Gazinodaki bütün masalar cam kenarlarına sıralanmıştı. Mutfak bölümünün ön kısmı aynı zamanda sahne olarak kullanılıyor, yan çıkışlar da bir nevi kulis vazifesi görüyordu.

1930 yılı dolaylarında ünlü sazendeler şunlardı:

- Kemençe — Anastas Efendi,
- Keman — Hakkı Bey,
- Keman — Maksut Efendi,
- Ut ve Cümbüş — Mısırlı İbrahim Bey,
- Ut ve Cümbüş — Edip Bey,
- Piyano — Feyzi Bey,
- Klarnet — Bahri Bey

Hanendeler

- Ağyazar Efendi,

Muganniyeler

- Bereli Kız,
- Behice Hanım,
- Suzan Hanım,
- Necmiye Hanım,
- Rahime Hanım,
- Muzaffer Hanım idiler.

Bu gazinoda küçük olmasına rağmen gerçekten temiz ve mükemmel bir servis vardı. Ayrıca fiyatlar da normalin altında idi. Kaldı ki, gazino yaz aylarında bahçeye ayrıca masa koyarak gündüz bir nevi Cafe servisi de yapıyordu.

Ne ilginçtir ki, geri kalan bü-

yük alanda bazen büyük atraksiyon yapan cambaz grupları ve hareketli gösterileri ile dönemin yaşayanlarını şaşırtan motosiklet gösterileri de yapılıyordu.

Bunlardan birisi de 1932 yılının yazındı olmuştu.

Bunu halka duyuran gazete ilânı aynen şöyle idi:

"Luna Park
Meşhur motosiklet koşucusu - Billy Williams - ve sanat arkadaşı:

Ölüm Kulesi
Koşusunda, nazarı takdirle seyrediniz.

Şayanı Hayret bir temaşada bulunmuş olan matbuat erkânı ile alâkadar makamat son derece müteheyyic olmuşlardır."

PİKADELLİ (PICCADELLY) KOKTEYL, LİKÖR VE YEMEK SALONU

Pikadelli Kokteyl Salonu (daha doğru bir deyimle Bar'ı), Bursa sokağı içinde ve hemen girişten biraz sonra idi.

Burası daha çok konsomatris olarak çalışan kızların uğrak yeri olduğu için, özellikle bekârların yeğlediği bir mekândı. Genellikle burada yemek yenmez, daha çok içki içilir ve konsomatris bayanlarla bol bol dansedilirdi.

Pikadelli kendisini iyi tanıtabilmek için verdiği ilânlarda aynen şunları yazardı:

"Türkiye'de Beyoğlu,
Beyoğlu'nda Pikadelli,
En güzel eğlence yeridir."

Aslında doğru bir yaklaşımdı, bu. Pikadelli'de, çok güzel bir servis vardı, yemek yiyecekler için, nefis yemekler her zaman ve taze olarak müşteriye servis yapılmasını beklerdi. İçkiler için söylenecek tek bir şey yoktu. Her türlü içki emre amade idi. Her akşam, fevkalâde bir Caz (o dönem deyimiyle Cazband) müşterilerini coşturur ve sabaha kadar eğlendirmesini bilirdi. Pikadelli'nin içi loştu, bu da çok normaldi. Konsomatrislerle oturabileceğiniz localar (daha doğrusu bölmeler) loşluktan öte karanlıktı.

1940'lı yıllarda Pikadelli'de bir şişe bira (50 cl.lik) 125 kuruştu. Bundan dolayı da çağırdığınız kızla köşenizde çok rahat eğlenir, sonra da sabaha kadar bol bol dansederdiniz.

O dönemler, buranın şartlarını bilenler, eğlenmeleri ucuz olsun diye, önce dışarda yemeklerini yerler ve belki de yeterince içkilerini aldıktan sora buraya kapılanırlardı. O zaman iki üç şişe bira, böyle tür gelenlerin sabaha kadar burada kalmalarını ve doyasıya eğlenmelerini sağlardı.

Pikadelli, "Missouri" gemisi geldiğinde en çok çalışan yerlerden biri idi.

"Missouri" deyince aklıma bir lokanta birahane geldi.

MISSOURI BİRAHANE VE LOKANTASI

5 Nisan 1946 yılında şehrimizi ziyaret edecek olan "Missouri" gemisi nedeniyle akl-ı evvel'in biri, Kalyoncukulluğu Caddesi'nin hemen başlangıcında, ve köşedeki Odigitriya Rum Katolik Kilisesi'nden üç dükkân sonra "Missouri Birahane ve Lokantası" adı altında bir işyeri açtı.

Kapı üzerinde bulunan "Missouri" yazısının güzelliğinden öte, tamamen salaş bir yeri andıran bu birahane-lokanta isminden ötürü, o tarihte gelen "Missouri" gemisi denizcilerinden dolayı korkunç bir iş yaptı.

Zaten Missouri gemisi gelmeden önce, dönemin Valisi tarafından verilen bir emirle Tarlabaşı Caddesi üzerindeki tüm evler nedeni bilinmez acaip sarı bir renge boyattırıldı.

"Abanoz Sokağı" ise özellikle temizlettirildi.

Ve 5 Nisan 1946 günü Amerikan denizcileri geldikleri gemiden sokaklara döküldüler.

Missouri gemisinin gelmesi o kadar önemli idi ki, ziyaret hatırasına bir seri pul bastırıldı. Üç puldan oluşan bu seri (9 kuruşluk viyole, 10 kuruşluk mavi, 27,5 kuruşluk zeytuni)'nin en pahalı pulu olan 27.5 kuruşluktan yalnızca 150.000 adet basılmıştı. Diğerlerinden ise pek çok.

Missouri Birahanesinin üstündeki yazı, turuncu renkte idi. Birahanenin cephesi ise gri renge boyanmıştı. Büyük olmayan bir mekân içinde çalışan birahane masaları dengesiz olarak yerleştirilmişti. Zaten birahanede hiç bir düzen yoktu. Birahane kısa bir süre sonra esprisini yitirdiğinden kapılarını kendiliğinden kapadı.

Gelen Amerikalı denizcileri karşılamak için bütün bu yapılanlardan, yalnızca birahane-lokanta sahibi ile "Abanoz" sokağındaki kadınlar çokça yararlandı.

Bu arada, daha önce anlattığım rakıların dışında: Özellikle Sait Faik ve Salâh Birsel'lerin yeğledikleri bir de "Fertek Rakısı" vardı. Bu rakı anımsadığım kadarıyle, Sirkeci'de, İstasyon Arkası sokağında imal edilirdi (bu mahal Demirkapı olarak da bilinir.)

Ayrıca, Bilecik Rakı'sını üreten İstepan Berberyan, bu rakının dışında, 45 derecelik bir de "Olgun" rakısı üretmeye çalışmış ancak bu rakı üretiminde başarılı olamadığından tekrar Bilecik rakısına sırtını dayamıştı.

Eski dönemlerde en çok ithal edilen Şampanya "Vve.Clicquot" idi. Fransa'nın en eski şampanyalarından olan (1783) "Vve.Clicquot"ya sonraları "Ponsardin" ortak olmuş, ama şampanya "Vve.Clicquot" olarak anılmayı sürdürmüştür.

Bu şampanya Constantinople'a getirtilen şampanyalar içinde her zaman için baş köşeyi tutmayı da başarmıştı.

Cumhuriyet'in yeni kurulduğu dönemlerde de, Vve.Clicquot şampanyaları gözde olmalarına karşın fiyatlarının pahalılığı nedeniyle, ilerleyen yıllar içinde gene Fransa'da "Heisieck Cie." tarafından üretilen "Monopole" şampanyalarına yerlerini bırakmak zorunda kalmıştı. ■

İSTANBUL PANORAMASI

Bu resimler, 1831'de Londra'da şu kitabın eşliğinde yayımlanmıştır:

A COMPANION
TO THE
PANORAMA OF
CONSTANTINOPLE
COMPRISING
A DESCRIPTION
OF THE
MOST REMARKABLE
OBJECTS IN THAT CITY
AND ITS SUBURBS WITH
SKETCHES OF THE
MANNERS AND
CUSTOMS OF ITS
INHABITANTS

London
Printed for Samuel Leigh,
18 Strand
MDCCCXXXI
Printed by
William Clowes,
Stamford Street

yani;
İstanbul ve dolaylarının
en dikkate değer
nesneleri ve
orada yaşayanların
görenek ve âdetlerinin
anlatımı ile İstanbul
Panoraması'na ek.

Yayımcısı: Strand 18
numarada S. Leigh,
Basımcısı: Stamford
Sokağında W. Clowes.

KAPAK RESMİMİZ

GENÇ PIETER BRUEGEL'İN FELEMENK DEYİMLERİ VE ATASÖZLERİ TABLOSU

16 ve 17'nci yüzyıllarda yaşamış, Bruegel soyadlı yedi tane Flaman ressam vardır. Bunların en önemlisi ve ilki, 40 yaşı dolaylarında ölmesine karşın "yaşlı" diye anılan ve köy resimlerinden ötürü "köylü' diye de tanınan Pieter Bruegel'dir. Onun 1559'da yaptığı "Felemenk Deyimleri ve Atasözleri" tablosunu, *Tarih ve Toplum* dergisinin 1988 Ekim ayında çıkan 58'inci sayısında yayınlamış ve aslının bulunduğu Berlin Müzesi'nin broşürlerinden yararlanarak "Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak" başlıklı bir açıklama metni hazırlamıştım. Bu kere, onun oğlu (genç) Pieter Bruegel'in yaptığı ve aslı Hollanda'nın Harlem kentindeki Frans Hals Müzesi'nde bulunan aynı konulu bir tabloyu sizlere sunuyorum. Tablonun konusu aynı, ama canlandırdığı 72 tane deyim ve atasözü elbette farklı.

Genç Pieter Bruegel (y.ö. 1564-1638) Brüksel'de doğmuş, Antwerp'te (Anvers) ölmüştür. Üslûbu, babasını taklit eder. Ancak yangın resimlerinde gösterdiği ustalıktan ötürü, ona "Cehennem Bruegel'i" adı verilmiştir. En ünlü eserleri arasında, Antwerp'teki "Kermesse/Köy Bayramı" ve Dresden'deki "Vergilius ve Dante Cehennemde" sayılabilir.

1- *Bundan daha iyi bir kız bulamazsın, şeytanı bile mindere bağlar.*
Herkesi alteden inatçı bir kadın.

2- *Sütun-ısırıcı*
İki-yüzlü dindar

3- *Bir elinde ateş, bir elinde su tutmak*
İki-yüzlü olmak

4- *Yumurtası için Ringa balığını kızartmak.*
Para israf etmek.

5- *İki tabure arasında çöpe düşmek.*
İki fırsat kaçırıp zor bir durumda kalmak.

6- *Tencerede köpeği bulmak.*
Bir yere yiyecek tükenmişken gitmek.

7- *Domuz tıkacı çıkarıyor.*
Kapanma zamanı ya da Handa işler iyi gitmiyor.

8- *Kafasını tuğla duvara vurmak.*
Olanaksızlıklara karşın denemeye devam etmek.

9- *Biri koyun kırkar, biri domuz.*
Biri (yünden) yararlanırken, öteki (kılla-yarardan) yoksun kalıyor.

10- *Kediye can takmak.*
Tehlikeli bir planda ilk adımı atmak.

11- *Orada makas asılı.*
Pahalı bir yer; bütün paranızı alacaklar.

12- *Hep aynı kemiği kemirmek.*
Keçiboynuzu çiğner gibi, çok uğraşıp az yarar görmek.

13- *Yumurtlamalarından önce tavuklarını saymak.*
Belirsiz bir şeye dayanarak hesap yapmak ya da henüz yumurtlanmamış yumurtayı aramak.
Her şeyi bilmeyi istemek; uygunsuz sorular sormak.

14- *Gününü sepette geçirmek.*
Vaktini boşa harcamak.

15- *Şeytana mum yakmak.*
Herkesle dost olmaya çalışmak.

16- *Şeytana günah çıkartmak.*
Güvenilmez kişilere sırlarını söylemek.

17- *Kulağa üfleyici.*
Dedikoducu, herşeye burnunu sokan.

18- *Biri örekeye doluyor, öteki ipliği büküyor.*
Biri hain planlar kuruyor, ötekiyse bunları gerçekleştiriyor.

19- *Kocasına mavi pelerin giydiriyor.*
Kocasını aldatan kadın.

20- *Buzağı boğulduktan sonra çukuru doldurmak.*
Zarar ortaya çıktıktan sonra, bozukluğu onarmak.

21- *Geçinmek için eğilmek gerekir.*
Başarıya ulaşmak ancak çaba harcamakla olur.

22- *Domuzun önüne gül atmak.*
Değerini bilmeyecek kişilere armağan ya da öğüt vermek.

23- *Domuz karnından bıçaklanmış.*
Daha başından kaybedilmiş bir dava.

24- *İki köpek bir kemik hakkında nadiren anlaşır.*
Aynı şeyi isteyen iki kişi er geç kavga eder.

25- *Tilkiyle leylek birbirinin konuğu.*
Karşılıklı aldatma.

26- *Ateşe işemek sağlığa yararlıdır.*
Kızgınlığı sakinleştirmeli ya da: Birinin ateşi(ne işenmiş) geçmiş.
Gücü tükenmek.

27- *Dünyayı parmağında çevirmek.*
Çok güçlü olmak.

28- *Tekere çomak sokmak*
Birinin planlarını bozmak

29- *Çorbanı yere dökersen toplayamazsın.*
Zarar doğduktan sonra onarılamaz.

30- *Balta aramak.*
Kavgaya teşne olmak.

31- *Bir somundan ötekine gerişememek.*
Geçimini sağlayamamak.

32- *Uzun parçayı almak için çekişmek.*
İki kişinin birbirine üstün gelmeye çalışması

33- *Fırın ağzından daha geniş esnemek.*
Ağzı kalabalık olmak; konuşmak, ama işittirememek.

34- *Tanrı (İsa)'ya keten sakal takmak.*
İki yüzlü dindarlık

35- *Kendi ışığının önüne oturmak.*
Bir kimsenin kendi davasını bozması

36- *Tavuk yumurtasını alıp, kaz yumurtasını yitsin diye bırakmak.*
Kötü bir seçim yapmak.

37- *Sepetin içinden düşmek.*
Bir şeyi kabul etmek zorunda kalmak.

38- *Kızgın korlara oturmak.*
Sabırsızlanmak.

39- *Tepe taklak dünya.*
Herşeyin tersi dönmüş: Kürensu üstünde olmak gereken haç altına asılı.

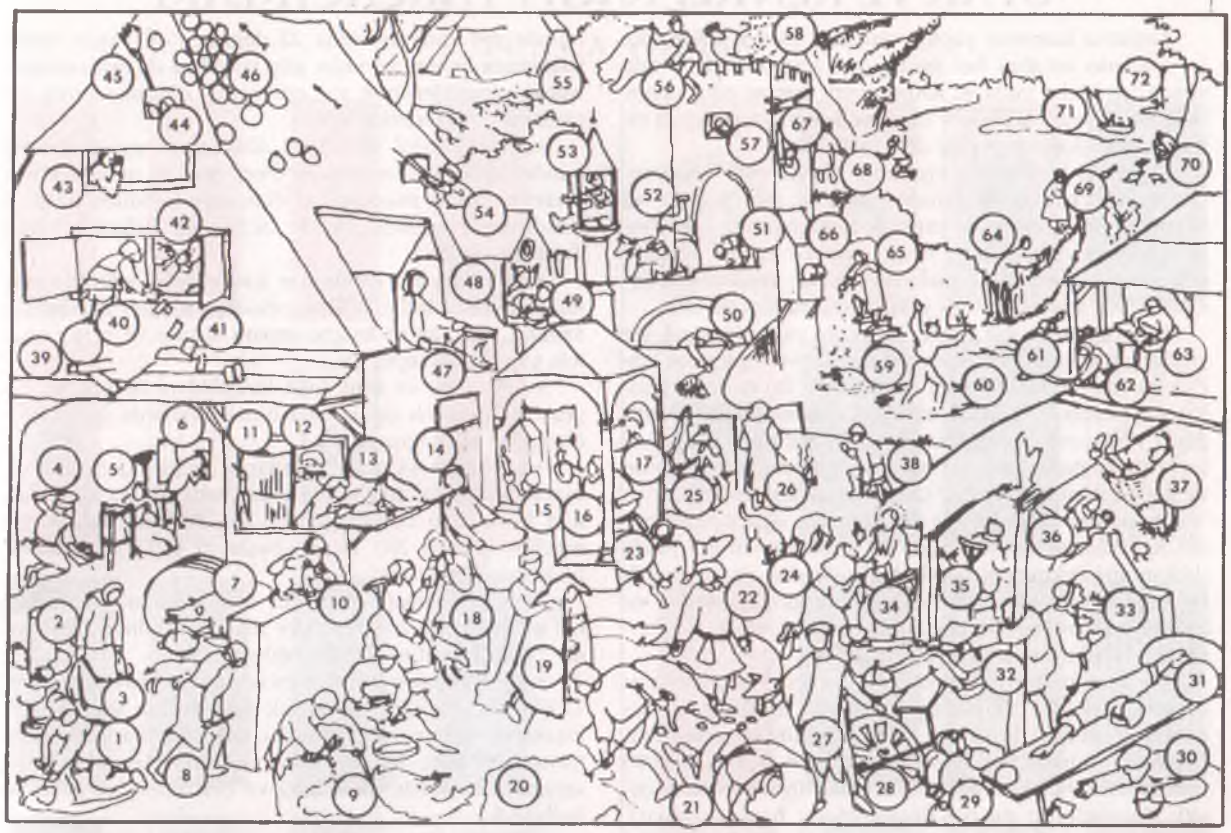

40- *Dünyanın üstüne sıçmak.*
Hiçbir şeyi umursamamak.

41- *En iyi kartlar delilere düşer.*
Deliler şanslıdır.

42- *Birbirini burnundan çekmek.*
Birbirini kandırmak.

43- *Parmaklarının arasından bakmak.*
İtiraz etmemek.

44- *Saplı süpürgenin altında evlenmek.*
Evlenmeden birlikte yaşamak.

45- *Saplı süpürgeyi (bayrak direği gibi) asmak.*
Şenlik kutlamak.

46- *Çatılarında börekler oluyor.*
Çok zenginler.

47- *Aya işemek.*
Boş inançlar bunu uğursuz sayar.

48- *Bir kukuleta altında iki kafa.*
Her bakımdan anlaşan iki kişi.

49- *Bir deliye sakal traşı.*
Birini alaya almak.

50- *Ağların gerisinde balık tutmaya çalışmak.*
Fırsat kaçırmak.

51- *Kıçını bir şeye silmek.*
Saygısızlık etmek.

52- *Öküzün sırtında eşeğe atlamak.*
Maymun iştahlılık.

53- *Teşhir direğinde oyun oynamak.*
Hakkı olmadan bir şeyde hak iddia etmek.

54- *Oklarını ziyan etmek.*
Gücünü-parasını boşa harcamak.

55- *Bahçe kapını örtmezsen, buğdayını domuzlar yer.*
Dikkat etmezsen, herşey kötü gider.

56- *Abanı rüzgâra göre asmak.*
Fırsatçılık etmek.

57- *Leyleğe bakmak.*
Tembel ya da gebe olmak.

58- *Rüzgâra tohum serpmek.*
Gereksiz işler yapmak.

59- *Büyük balık küçük balığı yutar.*
Güçlüler güçsüzleri ezer.

60- *Güneşin suda parlamasını görmeye dayanamamak.*
Kıskançlık.

61- *Akıntıya karşı yüzmek.*
Karşıtlığa rağmen denemeyi sürdürmek.

62- *Yılan balığını kuyruğundan tutmak.*
Başarılamayacağı besbelli bir şeyi yapmakla uğraşmak.

63- *Başkasının köselesinden sırım kesmek kolaydır.*
Başkasının kesesinden cömertlik etmek.

64- *Kukuletanı çitlere asmak.*
Manastıra ya da mesleğine veda etmek.

65- *Suya para atmak.*
İsraf

66- *Aynı deliğe sıçarlar.*
Her konuda anlaşıyorlar.

67- *Bir vuruşta iki sinek avlamak.*
Bir eylemle iki iş başarmak.

68- *Duman olan yerde ateş vardır.*
Her söylentinin gerisinde gerçek bir şeyler olmalı.
Ya da: Birinin evi yanarken öteki elini ısıtır.
Birinin kaybı, öbürünün kazancıdır.

69- *Ayılar vahşidir, ama kibar da olabilirler.*
Ayı bile eşine karşı nazik davranır.

70- *Kazlar niçin yalınayak yürür? Öyle yürüdükleri için - işte bu nedenle kazlar yalınayak yürür.*
Herşeyin bir sebebi vardır.

71- *Yelkenden gözünü ayırmamak.*
Hiçbir şeyin aksamamasına dikkat etmek.

72- *Darağacına sıçmak.*
İdamı göze almak.

UFAK VE RENKLİ KÂĞIT PARÇACIKLARI

Sağlımız üzerinde yaptığı olumsuz etkileri bilsek de, bu etkilerin arttığını her geçen gün hissetsek de, arada sırada "şu kadar yılda şu kadar lirami duman edip savurmuşum" diyerek sızlansak da, kendisinden ayrılmanın en zor olduğu dostumuz yine de "sigara"dır.

Özellikle benim için sigaranın önemi çok büyüktür. Çeyrek asırı geçkin bir süredir yerlisi ile, yabancısı ile bu nesnenin koleksiyonunu yapmaktayım, hem de çok yönlü olarak. Ancak "sigara" benim için bir belge, "ekonomik ve toplumsal" bir malzeme olarak görünmektedir. Elbet arada sırada, tek tük yakıp tüttürdüğüm de olur.

Eski bir evrak, bir günce, bir resim ya da fotoğraf, bir alet kendi dönemi hakkında ekonomik ve toplumsal açıdan ipuçları vermektedir ya da verebilir. Bu nedenle günlük yaşantımızda farkında olmadan kullandığımız, tükettiğimiz ve sonradan attığımız bir sürü ufak tefek nesne aslında yaşadığımız ortamın bir üretimi olarak gerektiğinde ve ileride dönemimizin bir tanığı olarak kullanılabilir.

Bu açıdan bakıldığında bu yazımda, sigara paketlerinin kapatılmasında kullanılan ve hiçbir zaman ilgi ya da dikkatimizi çekmeyen bandrollerin düzenli ve sistematik bir şekilde toplanması durumunda ne gibi ekonomik ve toplumsal olguları aydınlattığını ya da aydınlatmaya yardımcı olduklarını anlatmaya çalışacağım.

56 adet bandrol aslında, şu an için, koleksiyonu oluşturan altıyüz civarındaki bandroller toplamından seçilmiştir. Renk, desen ve fiyat farklılıkları açısından önemlileri burada yer alarak 70 kuruştan (n.3) 4.500.000 kuruşa yani 45.000 liraya (n.52) kadar fiyat serüveni, çeşitli dönemlerde ne tür düşüncelerle hazırlandıkları, özellikle son yılların "sigara" politikası hakkında bilgi vermektedirler.

+n.1 ile n.5 arası 1960 öncesi bandrollerdir. Her marka sigara için ayrı renk-ayrı desende hazırlanmışlardır.

+n.6 "Subay" sigarası için (60 öncesi yıllarda ayrıca "Astsubay" sigarası vardı) ve n.7 ise "Silahlı Kuvvetler" sigarası için (60 sonrasında "Türk Hava Kuvvetleri" ve "Astsubay" sigaraları kaldırıldı) hazırlanmış bandrollerdir.

+n.8 ise 27 Mayıs 1960 devriminden sonra tüm sigaralarda kullanıldı. Çok kısa bir süre (65'e kadar) piyasada bulunan filtresiz "27 Mayıs" sigarasının bandrolü n.8'in renkli bir türü idi.

+n.9, n.10 ise 1965-1970 yılları arasında, n.11 de 1971'de çıkan ilk 100 mm'lik sigara "Maltepe" için, n.12 ise 1971'e kadar kullanılmıştır.

+n.13'den n.16'ya kadar olanlar ise 1973 yılına değin değişik renk ve 3 farklı desende kullanılan çini desenli bandrollerdir.

+n.17 ile n.19 arası, 1973 yılından itibaren Cumhuriyet'imizin 50. yılı onuruna kullanılmıştır. n.20 de Almanya'da üretilen Efes, Maltepe, Topkapı, Hisar gibi sigaralar için, TEKEL'in de ortak olduğu firma tarafından hazırlanmış bandroldür.

+n.21 ve n.24 arası, 1975 ile 1980 yılları döneminde tüm piyasa ve özel günler, fuarlar, festivaller için yapılmış sigaralarda kullanılmıştır.

+n.25 ile n.32 arası tarihlendirilmesi en kolay olan bandrollerdir. 12 Eylül 1980'den sonra sigara bandrolleri gibi çok önemli bir "media"nın, iletişim aracının daha önceki yıllarda olduğu gibi israf edilmesine son verilmiş ve ekonomik ve toplumsal mesajlar bu bandroller vasıtasıyla iletilmek istenmiştir. n.25 ile n.32 arası renk-boyut-mesaj farklılıkları ile en zengin bölümü oluşturmaktadır. n.28'deki turistik mesaj, n.30'daki basına mesaj, n.31'deki uygar uluslara mesaj, n.32'deki ekonomik mesaj dışında burada yer almayan daha 22 değişik türü vardır; trafik kazalarına önlem, sayımlar gibi konulara da rastlanmıştır. Ancak sanayiden pek söz edilmemiş olması sanırım bir rastlantı ya da unutkanlıktır.

+Aynı 12 Eylül 1980-1982 döneminde ayrıca konulu bandroller de kullanılmıştır. Özel gün ve nedenler için çıkarılan sigara paketleri bu dönemde kendileri ile ilgili bandrollerle kapatılmışlardır. n.33'deki "İslam Ülkeleri Toplantısı" gibi.

+1983 yılından günümüze kadar ufak değişikliklerle kullanılan bandrollerin ilk örnekleri n.37 (her zaman 216 Samsun diye anılan İsviçre yapımı sigara) ve n.38 (ihraç için yapılan Maltepe) dir.

+n.39, n.40 ve renk-fiyat farklılıkları ile önemli bir grup 80'li yılların ortalarında tüm sigaralarda (piyasa ve özel gün) kullanılmıştır.

+n.41 ile n.44 arası, fiyatların ortada, daha büyük olarak yazıldığı, 1987-1993 arası yerli piyasa sigaraları için kullanılan bandrollerden örneklerdir. Filtreli 85 mm'lik sigaralar 280 TL'den başlayıp 4800 TL'ye kadar bu bandrollerle satıldı.

+ Yabancı sigara markaları 1984 yılından itibaren ithal edilir olunca n.45, n.46 ve n.47 kullanılmaya başlandı. "TEKEL tarafından ithal edilmiştir".

+ 1984 yılından itibaren yabancı markaların yanı sıra, TEKEL üretimi olan ve ancak yurtdışında satılan bazı markalar "yabancı sigara" gibi farklı bir badrolle (215 Samsun 85 mm, Samsun Gold ve Light, Hanımeli, Best) satılmaya başlandı; n.48, n.49 ve benzerleri bu gaye ile kullanıldı.

+ Yurdumuzda sigaraya zam geldiği zaman eldeki stoklar (TEKEL ya da satıcı tarafından) yeni fiyattan satılır. Ancak kısa bir süre eldeki stoklar, yerlisi ile, ithal yabancısı ile bandrol üzerindeki yazılı fiyattan satıldı. Daha sonra yine kısa bir süre, zam sonrasında yerli markalar bandrol fiyatından, yabancı markalar yeni fiyattan satılır oldu; no.50 bu dönemlerin (1992) bir örneğidir. En sonunda bu karışıklığa bir son vermek için yine eski sisteme dönüldü ve sigaralar (ve diğer TEKEL ürünleri) zamdan sonra, eldeki saklanmış stoklar da dahil olmak üzere, yeni fiyattan satılmaya başlandı. Giderek karışıklıkların, tartışmaların önüne geçmek ve satıcıları stoklarını sakladıklarından dolayı suçlayamamak için bandrolde fiyat belirtilmesi kuralı sona erdirildi. n. 51 TEKEL tarafından ithal edilmiştir. Bazı yabancı markalar ithalât yerine kendi ürettikleri sigaralarda n.52'deki bandrolü kullanmaktadırlar: "TEKEL için imal edilmiştir"

+ n.53, TEKEL işletmelerinde çalışan personele toplu sözleşme gereği parasız verilen sigaraların bandrolüdür.

+ n.54, fiyat yazılması sona erdikten sonra yerli sigaralarda kullanılan en yaygın bandrol, n.55 yine aynı türde bazı sigaralarda bulunan bandroldür.

+ Ve n.56 TEKEL'in en son bandrolüdür. Tüm yerli sigaralarda kullanılacak, yabancı markalar için kullanılanlara benzetilen yeni bandrol.

. Böylece 56 adımda, 56 bandrol ile 1960-1995 arasında bir gezinti yaptık. 70 kuruş ile 4.500.000 kuruş arasında sigara fiyatlarını az çok izledik; "TEKEL tarafından imal edilmiş" sigaralardan başladık. "TEKEL tarafından ithal edilmiş" sigaraları gördük. "TEKEL için imal edilmiş" sigaralara kadar geldik. Gezimiz sürecek, başka yazılarda sigaraları başka açılardan tanıyacağız, sigaraların ekonomik ve toplumsal tanıklığını izlemeye devam edeceğiz. ■

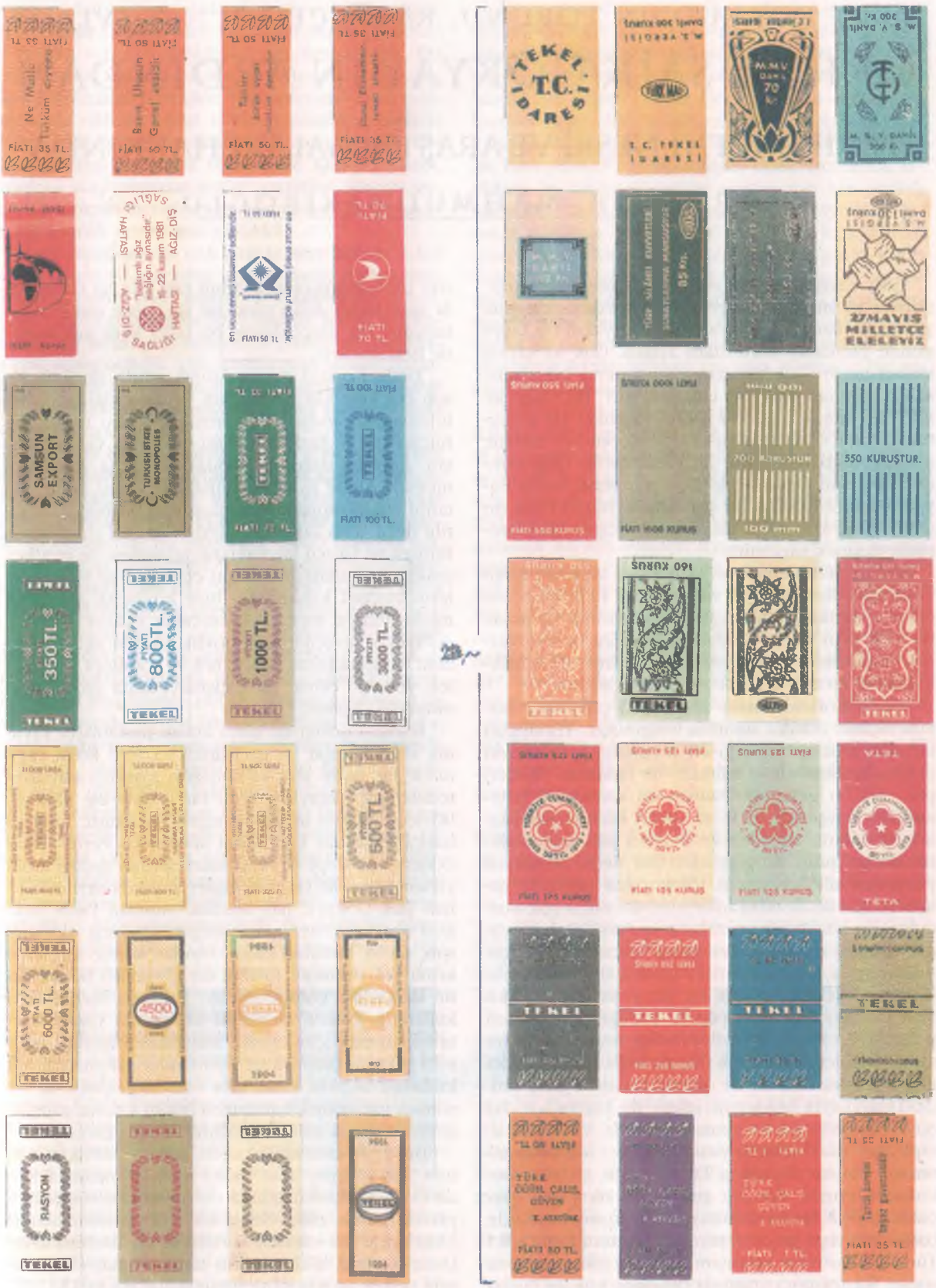
TEKEL İDARESİ
T.C.
SAMSUN EXPORT
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
TETA
TEKEL

DEDE KORKUD'UN TORUNU, KÂTİB ÇELEBİ'NİN EVLÂDI

ORHAN ŞÂİK GÖKYAY'IN ARDINDAN

TARİH METNİ NEŞRİ VE ARAŞTIRMALARI HAKKINDA

PROF. DR. MAHMUD ŞAKİROĞLU

Çok uzun yıllar bir edebiyat öğretmeni olarak, dersini ve mesleğini sevmek ve sevdirmekle isim yapan Orhan Şâik Gökyay, bir asra yakın bir ömrü geride bırakarak aramızdan ayrıldı. Çok az sayıda insana nasib olan bir yazma ve yaratma becerisine sahib bulunan Gökyay, tanınmış şiiri "Bu vatan kimin" sayesinde haklı bir şöhret yapmıştı. Bu şöhretine paralel olarak da, adı Dede Korkud ile birlikte anıldı. Memleketimizde ilk ciddi metin neşirlerinden biri olan Dede Korkud Kitabı, onun bütün hayatı içinde müstesna bir yer edindi. Bütün bunların detayını bir kenara bırakıp[1], tarih araştırmaları üzerinde durmak istiyorum.

Orhan Şâik Gökyay'ın çalışmaları arasında Kâtib Çelebi'nin özel bir yeri vardır. Türk fikir, tarih, inceleme, tenkid, bibliyografya alanlarında mümtaz bir yeri olan Kâtib Çelebi'nin hayatını detaylı olarak incelediklen başka, eserleri üzerinde de titizlikle durdu, metinlerinin neşrini gerçekleştirdi.

Dede Korkud Kitabı üzerindeki çalışmalar büyük ölçüde dilcilik alanında yoğunlaşır. Türklüğün bu altın anıtının içerdiği dil zenginliği, çalışanların daha çok üzerinde durdukları bir husustur. Kökleri çok eski bir geleneğe uzanan bu kitabın dil bakımından zenginliği, elde az metin bulunması, yazma nüshaların Dresden ve Vatikan gibi araştırıcıların bizzat gidip de görmeleri zor yerlerde olması yüzünden dilciler, ancak fotokopileri üzerinde çalıştıkları Dede Korkud hikâyeleri üzerinde çok durdular. En küçük bir noktalama işaretinden başlayarak cümle yapısı, kavram içeriği, eserin geçtiği konularının yayılma alanları üzerinde çalıştılar. Bu çalışmaları başlatan ve ilmî bir hava verdirten Orhan Şâik Gökyay'dır. 1938 yılında yaptığı ilk neşirden sonra, 1973 yılında gerçekleştirdiği neşir, büyük bir sabrın sonucudur.[2] 1954 yılında başladığı bu ikinci neşir, yıllarca matbaa ile müellif arasında gidip geldi. Dolayısıyla beklenen etkiyi de yapamadı. İki neşir arasında geçen zaman zarfında Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshayı keşfeden tanınmış İtalyan Türkolog Ettore Rossi, çağdaş metodlar üzerinde durarak çok güzel bir yayın gerçekleştirdi.[3] Memleketimizde bu konu üzerinde başka bir neşir gerçekleştiren Muharrem Ergin idi.[4] Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan eserden sonra, iki araştırıcı arasında örneğine çok az rastlanan bir tartışma ortamı zuhur etti. Her ne kadar bazı aşamalarda kırıcı oldu ise de, gene metin neşri bakımından gerçekleşen bu tarz[5] yeni gelişmeler de beklemeliyiz.

Dede Korkud çalışmalarında, tarih ile ilgili kısım çok sınırlıdır. Türklüğün yayılma alanlarını belirlemesi açısından çok önemli olan bu husus, tarihçilerin pek fazla dikkatini çekmedi. Gerçi "destan" kavramı üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerde Dede Korkud muhakkak konu edilir. Bu tarihi coğrafyanın incelenmesi için bir tek Türk tarihi değil, aynı zamanda çağdaşı Arap, Fars, Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynakların taranması ve etraflıca tedkiki kaçınılmazdır. Konu ettiğim ülke ve kültürlerin tarihsel kalıntılarını bize tanıtacak araştırma merkezleri ve toplu koleksiyonlar yoktur. Bundan dolayı da tarihçilerin işi büyük ölçüde ağırlaşmaktadır. Araştırıcıların birkaç not ve fotokopi getirmeleri yolu ile böyle bir çalışmayı sona erdirmeleri mümkün değildir.

Bundan dolayı da konu ancak destanların yayılma alanını tespit ile geçiştirildi.[6] Ettore Rossi yayınında ise, tarihî alan ve olayların yayıldığı sahaların tedkiki çok detaylı ve ilmî bir usulde ele alınmış, böylece dikkate değer sonuçlara varılmıştı. Bundan başka, tanınmış halkbilimi araştırıcısı Pertev Naili Boratav da, Dede Korkud hikayelerinin geçtiği tarihî yerleri başarı ile belirten kişiler arasında sayılır.[7] Orhan Şâik Gökyay, ilim âlemine sunulan Dede Korkud neşrinde, her gelen bilgiyi kitabına eklediği için, metin kısmının basılmasından sonra, inceleme kısmı çok uzamıştı. Kitabın dış görünüşü bozuk, içi de hantal bir görünümdedir. Bilhassa bu kısımda kullandığı Romen rakamları okuyanları yorar, araştırma yapmak için kaynak arayanları yılgınlığa sevk eder. Ortaya çıkan dizin yararlanma bakımından da kullanışlı değildir, tasnif diye verdikleri içinde de bir sonuca varabilmek için bazen bütün kitabın yapraklarını çevirmek gibi bir usulsüzlük göze çarpar.

Bu neşir esnasında geçen zaman zarfında, Orhan Şâik Gökyay daha başka kitap ve makalelerinde Dede Korkud üzerinde durdu ve böylece ortaya yararlı eserler çıktı. Geniş bir kitleyi hedef alarak hazırladığı bu eserleri, ortaokul ve liselerimizde Dede Korkud hikâyelerinin tanınmasına, okunmasına ve her an için canlı tutulmasına yol açtı.[8]

Hareketli tuttuğu bir husus da, Dede Korkud hakkında yapılan incelemeleri hemen okuması, sonra derhal kaleme sarılarak önce getirilen yeniliğe teşekkür etmesi, fakat küçük bir yanlış yakaladığı zaman sert bir şekilde karşılık vermesi idi. Bu yayınlarının listesini çıkarmak yerine, son çalışmalarından birisini vermekle yetiniyorum.[9] Türk edebiyatında olduğu kadar kültür, etnoğrafya, toplum yapısı, silâh, giyim, beslenme, aile sevgisi hakkında da müstesna bir örnek olan Dede Korkud Kitabı, çalışkan araştırıcımızın üstün gayretleri sonucu geniş bir kitlenin benimseyip, her zaman hatırlayacağı bir kaynak durumuna yükseldi.

Kısa ömrü içinde çok sayıda eser kaleme alan Kâtib Çelebi'yi kendisine örnek sayan Orhan Şâik Gökyay, onun eserlerini yeni nesillere de tanıttı. Kâtib Çelebi çalışmaları 1955 yılında *İslâm Ansiklopedisi* için hazırladığı madde ile başlar. Bu çalışması çok uzun olduğu için, ansiklopedi idaresi başında bulunan C. Baysun,[10] bu araştırmanın *Tarih Dergisi* içinde daha geniş bir neşrini sağladı[11] ama bu da yarım kaldı.

Gerçi bir kayıp değildir. Çünkü o sıralarda Türk Tarih Kurumu bu büyük şahsiyet için bir anma toplantısı düzenlemişti; kurulan komisyona davet edilen Orhan Şâik Gökyay, uzun bir makale yazdı.[12] Çok hacimli bir araştırma ürünü olan bu tedkiki bir kitap niyetinedir.[13] Uzun süre ilmî usullere göre çalışarak bitirdiği bu araştırma Kâtib Çelebi üzerinde derinleşmek isteyenlerin başlıca kılavuzudur. Bu tedkikinden bir süre sonra, Millî Eğitim Bakanlığı'nın direktifi üzerine seçmeler düzenlenmesi de, incelemelerini en doruk noktaya ulaştırdı.[14] Eseri taradığımız zaman, basıma başlaması ile bitimi arasında büyük bir zaman farkı bulunduğu, gerek kağıt gerek kullanılan matbaa hurufatında belli olur. Metinleri verdikten sonra lûgat ile açıklanmasını düşündüğü konuların dizini için yıllarca çalışan Gökyay, özlenen bir metod örneğini burada veremedi. Lûgatçede olsun, açıklamalarda olsun, hangi kaynaklara göre hareket ettiğini belirtmemesi, anlam verirken dayandığı lûgat delillerini göstermemesi veya eksik bırakması, eserin gereken etkiyi yapmasını engelledi. Bu neşirden sonra Türkiye İş Bankası'nın kültür yayınları arasında, bu eserin yeniden düzenlenmesini bekledi. Yeniden hazırlanan Kâtib Çelebi eseri, ilkinden daha küçük ve metni de çok kısaltılmış boyutta çıktı ki, tersi olması beklenirdi. Her ne kadar eser 1982 ve 1988 yıllarında bankanın yayınları arasında geniş bir okur kitlesi buldu ise de, böyle bir çaba sonucu en azından Kâtib Çelebi'nin yazma nüshalarından örnekler verilmesini, hatta mühim eserlerinden birisinin aslî metnini beklerdik. Kısaltılmış bir eser çıkartan banka her halde o sıralardaki tasarruf tedbirlerini uygulamıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilmî neşriyatı Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devrinden sonra, tanınmış Türk büyükleri için küçük boyutta monografiler hazırlatan bakanlık, popüler mahiyette bir Kâtib Çelebi kılavuzunu, bu alanın seçkin kişisine hazırlatmakla kadirşinaslık gösterdi. (Ankara 1986).

Kâtib Çelebi'nin eserlerinden Fezleke, tarihçiler için en kıymetli kaynaktır ve bunu Tuhfetü'l Kibâr adlı deniz tarihimizi ilgilendiren eser izler. Böyle bir eserin[15] Orhan Şâik Gökyay tarafından yayını büyük bir talihtir. Kâtib Çelebi'nin iki defa Arap harfleri ile basılan bu değerli eserinin yazma nüshalarına dayanarak hazırladığı yeni Türk harfli neşir, bazı yönleri ile emsal teşkil eder. Denizcilik tarihinin bu mümtaz örneği araştırıcılar için yararlı olacaktır. Kitap Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında çıktıktan başka gene basıldı ve kısa zaman içinde nadir bulunan kitaplar arasına girdi. Kâtib Çelebi'nin en etkili eserleri arasında sayılan Mizânü'l-Hakk adlı eserin de Orhan Şâik Gökyay tarafından yeni harflere nakli önemli bir gelişmedir. Belirli bir devrin tahlil ve tenkidini içeren bu eserin bütünüyle kazandırılması, metnin güvenilir bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Bu iki seçkin kişiden (yani Dede Korkud ile Kâtib Çelebi'den) sonra Orhan Şâik Gökyay'ın tahlil ve tenkidinden geçen tarihî kişiler, konular, metinler de bulunmaktadır. Kişiler arasında Gelibolu'lu Mustafa Âli ve Evliya Çelebi'nin yerleri vardır. XVI. yüzyıl Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalar esnasında Âli'nin eserleri üzerinde yarattığı metin neşri, araştırmacıların vazgeçemeyecekleri bir kaynaktır. Mevâidü'n-Nefâis adı ile tanınan eseri günümüz Türkçe'sine aktarırken kullandığı başlık, kelime oyunu yapmayı seven Osmanlı müelliflerine bir nazire teşkil eder.[16] Bu eser yanında Âli'nin *Halâtü'l-Kabire* adlı eserini de kazandırmış ve muhtelif çalışmalarında da konu etmiştir. Âli'nin, *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserini günümüz Türkçesine aktaran yayıncının çalışmasına karşı sert polemiği,[17] *Destursuz Bağa Girenler* adı altında topladığı edebiyat tenkidlerinin bir uzantısıdır.

Evliya Çelebi üzerindeki çalışmaları, yukarda konu edilen müellifler üzerindeki kadar çok değildir. Evliya Çelebi'nin İstanbul'a ait birinci cildinin neşrine girişmiş ise de[18] bitmemiş olması gerçek bir kayıptır. Bir aralık Millî Eğitim Bakanlığı neşir için bir komisyon oluşturunca, davet edilen Gökyay, önerilerini İ. Parmaksızoğlu ve H. İlaydın ile birlikte iletti. Ama hiç beklenmeyen bir yayın ortaya çıkması üzerine sert polemiğini eksik etmedi.[19] 17. yüzyıl Türkçesine zengin bir kaynak olan Evliya Çelebi'nin eserinin titiz bir neşir yolu ile kültürümüze kazandırılması çok gerekli iken, gecikmekten dolayı ilgili kuruluşları ne kadar tenkid etsek yeridir. Evliya Çelebi'nin eseri sadece dilcileri değil, fakat aynı zamanda sanat tarihçilerini, siyasî tarihçileri, kültür araştırıcılarını, etnoğrafları, halk bilimcilerini de ilgilendirir. Bu eksiğin bir an evvel giderilmesi temenni olunur.

Orhan Şâik Gökyay'ın tenkid ve tahlil süzgecinden geçerek neşredilen tarih metinleri arasında, bazılarının özel ehemmiyeti bulunur.

a- "Risale-i mimariyye-Mimar Mehmed Ağa-

Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1977, s. 113-215.

Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunan bu metnin neşrinde, XVII. yüzyılda meydana getirilen Türk sanat eserlerinde kullanılan kaynaklar ve bunların ne gibi etkiler yaptıkları üzerinde durulur. Eser daha önce Tahsin Öz tarafından ilim âlemine sunuldu ise de, Gökyay neşri ile hiç bir kıyas kabul etmez. Her ne kadar bazı sayfalar beklenmeyen bir düzensizlik içinde ise de, yararlı bir kılavuzdur. Bibliyografya alanında gösterilen eksiklikler, açıklamaların ne gibi eserlere dayanılarak yapıldığının gösterilmemesi ve çağdaş delillerle incelemelerin gösterilmemiş bulunması, Türk inşaat sektöründe en muhteşem yapılardan biri olan Sultanahmed Camii için alınan tedbirlerin mahiyetini gözden ırak tutmuştur. Eser, Süleymaniye inşaatı ile de sıkı sıkıya ilişkilidir ve inşa becerisi ile yazma becerisini birleştiren bu kıymetli eserin kullanışsız ilk neşrinden sonra, geniş bir araştırıcı kitlesine tanıtılması ve yol gösterici olması saygı ile karşılanacak bir girişimdir.

b- "II. Sultan Osman'ın şehadeti", *Atsız Armağanı*, İstanbul s. 187-256.

Çok az sayıda tarihçinin istifade ettiği Bostanzade Yahya Efendi'nin bu değerli kaynağının neşri tarih alanında dil bakımından mühim bir kazançtır. Osmanlı tarihinde ilk temel değişikliğe girişen padişahın gördüğü sert muhalefeti çok iyi yansıtan bu eser, yenilik tarihi üzerinde çalışmak isteyenlerin her zaman başvuru kaynağı olacaktır. Bir an için, çok az basılan ve bilinen bir kitap içinde neşrinin talihsizlik yarattığı da akla gelebilir. Eksik kalan bir husus ise, tarihçilerin daha önce Osman II için vardıkları sonuçları buraya aktarmamasıdır. Bu tarz metinlerde kaçınılmaz olan bio-bibliografik karşılaştırmaların ihmali, yarar görmek isteyenleri yıldırabilir.

Talihsizliğe uğrayan bazı çalışmaları da, *Türk Dili* dergisinin iki özel sayısında çıkan neşirleridir. Kendisi için hazırlanan özel bibliyografyada bile [20] tam kayıd edilemeyen çalışmalarını şöyle sıralamak gerekirdi:

"Tanzimat dönemine değin mektup" s. 17-23

"II. Murad (1401-1451). Gazi Hacı Evrenos Bey'e" s. 23-26,

"Zaifî (?-1555?) s.38,

"Rüstem Paşa'ya" s. 38-43,

"Baki (1526-1600)" s. 44-46,

"Gevher Sultan oğlu Mehmet Çelebi'ye" s. 49-51,

"Birkaç eski mektup örneği" s. 52-62 [bu mektuplar, L. Fekete'nin neşrettiği Esterhazy arşivindeki Türk belgelerinden örneklerdir. Daha önce de bu eser hakkında bir tanıtma yazısı kaleme alınıştı, *Ülkü* XI/63 (Mayıs 1930) s. 283-287]

"Baltacı Mehmed Paşa" s. 64-67,

"I. Abdülhamid, Rahşan'a" s. 81,

"Mehmet Sait Hâlet Efendi" s. 81-85,

[Namık Kemal'den] V. Magosa mektubu" s. 26-136,

[Abdülhak H. Tarhan'dan] Recaizade Ekrem Bey'e" s. 169-177.

Bütün bu mektupları neşrettiği sırada her bir kelime ve kavramı dipnotları ile zenginleştirmek yolu ile yararlı metinler sağlamıştır.

Gezi konusunun incelendiği özel sayıda da,[21] şu konuları inceledi. Bibliyografyasında bulunmayan detay şöyledir:

"Türkçede gezi kitapları" s. 457-467,

"Seyyid Ali Reis" s. 468-474,

"Mehmed Âşık" s. 477-481,

"Evliya Çelebi" s. 482-494.

Görüldüğü üzere muhtelif müelliflerden yaptığı alıntılar sayesinde edebiyatımızda az değinilen bir konu için çok yararlı kılavuzlar hazırlamıştır.

Metin neşirlerinde çok dikkat ettiği husus, lûgatlerden çok büyük ölçüde istifade etmek ve en küçük bir şüpheye düştüğü an değişik lûgatlar aracılığı ile yeni kavramları da getirmek idi. Sonra bununla da yetinmez ve kelimeye cümle içinde verilmesi gerekli değer ve anlam üzerinde dururdu. Kendisine yöneltilen her türlü soruda, cevap vermeye hazır olduğunu söylemek yanında, soranın ilk aşamada hangi lûgatden istifade ettiğini muhakkak sorardı.

Dilcilik üzerinde gösterdiği titizlik kadar, bibliografik çalışmalarında da hayli gayret harcamasına rağmen, bıraktığı mühim boşluklar her zaman kendisini hissettirdi. Önemli bir deniz tarihi kaynağı olan Zekeriyazâde'nin *Ferahnâme* adlı eserini hazırlarken,[22] bu boşluk kendisini hissettirdi. Eser çok daha önceleri ilim âlemine sunulmuş olmakla birlikte, bunu bir arkadaşı aracılığı ile öğrendiğini söylemesine gerek bulunmuyordu. Türk deniz tarihinin en seçkin kaynaklarından biri sayılan bu eseri metin olarak neşretmesi tarihçilik alanında haklı bir yer edinmesini sağladı.

Orhan Şâik Gökyay kaynak bilgilerini taradığımız zaman ne gibi şaşırtıcı ve hiç beklenmedik bilgiler ile karşılaşacağımızı, devrini çok iyi incelediği Bâki üzerinde bir çalışmasında bize gösterdi.[23] Her edebiyat tarihçisi tarafından tekrar edilen 'saraç' kelimesinin 'sirac' diye okunması gerektiğini ortaya koyan kişinin, yazı yetiştirme değil, fakat kalıcı ses getirecek eserlerde bâki kalmasını beklemek hakkımızdı. Bu çok çeşitli yerlere yazı yetiştirmek çalışmaları esnasında edindiği zengin birikimi Türkçenin etimolojik lûgatini hazırlamada gösterse idi, çok büyük bir arzusunu yerine getirmiş olurdu. Bunu, etrafında bulunanlara iletmesi yanında, kendisi ile yapılan bir görüşme sırasında bir magazin dergisine de iletmişti.

Orhan Şâik Gökyay çok takdir ettiği Fuad Köprülü'nün yanında yetişti. Osmanlı darüfünunu içinde başlayan bu bilimsel ilişkiyi kendisi de kaleme aldı.[24] Eşine az rastlanan bir otobiyografi yazısı içinde kaleme alınan bu satırlar, bir dönemin ilim çalışmalarına da ışık tutmaktadır. Fuad Köprülü'nün edebiyat çalışmaları ile başlayıp muhtelif alanlarında devam eden ilmî çalışmalarının bir

uzantısı da Orhan Şâik Gökyay'da bulunmaktadır.

Bu görüşümü burada detaylı olarak açıklamama maddeten imkân yoktur. Mete Tunçay dostumun ikazı üzerine, ancak bir tarih alanı araştırmasını kısa zaman içinde ortaya koyabiliyorum. Bunun ayrıntılı bir düzenini, eğer neşrine devam eder ise, *Erdem* dergisi için tasarlamaktayım. Tarih dergilerine de uzak durmayan Orhan Şâik, çalışmaları esnasında *Tarih ve Toplum* dergisinden gelen teklifleri geri çevirmedi ve "Kızıl Elma" kavramını bir edebiyat tarihi açısından incelemekle tarihçilere önemli kaynaklar kazandırırken, yazma olarak bulunan "Sohbetnâme" gibi kısaca geçiştirilmeyecek, muhakkak detayının verilmesi gerekli çalışmalar da sundu. Gerçek bir Atatürkçü olarak memleketimizde çağdaş fikir ve ilim çalışmalarının kök salması için çaba gösterdi. Halkevi çatısı altında kendisine verilen görevlerden hiçbir zaman kaçınmadan mühim konuşmalar yaptı ve ilmi çalışmaları sevdirdi. Türk dil devriminin de samimi ve mücadeleci bir taraftarı olarak, eski ile ilişkiyi koparmadan yeni kelimelerin dilimizde ilmî olarak benimsenmesini sağladı. Divan edebiyatı ile küçümsenmeye kalkışılan verilerin de bir Türk zevki olarak değerlendirilmesini yaygınlaştırdı. Bu devir edebiyatındaki bilgilerin de tarihçilere yararlı bilgiler getirdiğini ispat ederken, yapılan neşirlerdeki yanlışlar karşısında, örnek aldığı Fuad Köprülü'nün 'sivri kalemi'ni hiçbir zaman kullanmaktan geri durmadı. ■

1- Doğumu. İnebolu 1902-ölümü, İstanbul 2.12.1994 Hayatın da hakkında bir armağan ve bir de özel araştırma kitabı neşredildi: *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sayı 6 ve 7 (1984). Günay Kut, Orhan Şaik Gökyay (Kültür Bakanlığı).
Bunlardan başka, başta *Türk Ansiklopedisi* olmak üzere muhtelif ansiklopedilerde ve edebiyat sözlüklerinde de her zaman yer aldı.

2- Dede Korkud Kitabı üzerindeki çalışmaları, 1973 yılında çıkan kitabında tahlil etti: Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul 1973. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. Metin s.1-152, Söz dizisi s. 153-318, Kişi ve boy adları, s. 319-338, yanlış-doğru çizelgesi, s. 339-352, Söz dizisinde unutulanlar, s. 353, Söz dizisi ile ilgili düzeltmeler ve tamlamalar, s. 354-358, Alfabe sırası bozulmuş olan yerlerden göze çarpanlar, s. 359-Giriş I-DCL, Sonsöz DCVI-DCVIII. Devlet, kabile, kavim ve kişi adları dizisi, DCXIII DCLII, İçindekiler DCLIII-DCLXXI. Ek, 1 Dede Korkud haritası, iki renkli minyatür.

3- Ettore Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqut*, racconti epico-cavallereschi dei turchi Oğuz tradotti e annotati con facsimile del ma. Vat. turco 102, Vatikan 1952

4- Orhan Şâik Gökyay'ın ölümünden kısa bir süre sonra, M.Ergin de aramızdan ayrıldı. Bu tuhaf rastlantı, gerçekten az rastlanan bir örnektir. Anlaşıldığı kadarı ile Dede Korkud ikisinin bir arada yanına gelmesi için çağrıda bulunmuş olmalı.

5- Edebiyat tarihimizde İsmail Habib Sevük'ün yol açtığı son devir edebiyatı tartışmaları, Agâh Sırrı Levend ile Fevziye Abdullah Tansel arasındaki intihal tartışması, Zeynep Korkmaz tarafından yayımlanan *Marzubanname* için çıkan tartışmadan başka, Osman Turan tarafından kaleme alınan *Selçuklular Tarih ve Medeniyeti* adlı eseri için Ahmed Ateş ve İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılan sert polemikler, unutulmuş görülmekle birlikte belirli iz bırakmıştır.

6- Faruk Sümer, *Oğuzlar*, dört baskı yapan bu eserin Destanlar bölümü.

7- "Dede Korkut hikâyelerindeki tarihî olaylar ve kitabın telifi tarihi," *Türkiyat Mecmuası* XIII (1958) s. 31-62 ve "Korkut-Ata" *İslâm Ansiklopedisi* c. 6

8- Bunların detayı n.1'deki bibliyografyada vardır.

9- "Dede Korkut. Türk edebiyatındaki kendi adıyla anılan hikâyelerin anlatıcısı yarı efsanevî bilge kişi" Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*, c.9 (İstanbul 1994) s. 77-80.

10- C. Baysun için bk. TDV *İslâm Ansiklopedisi*, ilgili madde.

11- "Kâtib Çelebi. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri" *İÜEF Tarih Dergisi* VIII (11-12 (1955) neşri 1956, s. 135-150 (burada 'bitmedi' diye bir ibare var ise de, devamı gelmemiştir).

12- "Kâtip Çelebi. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri" *Kâtip Çelebi. Hayatı ve eserleri hakkında incelemeler*. Ankara 1957, s. 2-90.

13- Burada 1. notta gösterilen bibliografyada kitaplar arasında gösterilmiş. *Tarih Dergisi*'nde çıkan satırlar gösterilmemiştir.

14- *Kâtip Çelebi den seçmeler*, İstanbul 1968. 580 sayfa. Milli Eğitim Bakanlığı, büyük Türk yazarları ve şâirleri komisyonu yayınları I. Eser 1991 yılında gene aynı bakanlık tarafından küçük boyda üç cild halinde neşredildi.

15- *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfarü'l-Bihâr*. Deniz savaşları hakkında büyüklere armağan, İstanbul 1973. Milli Eğitim Bakanlığı 1000 Temel Eser diye adlandırılan dizi içinde.

16- *Görgü ve toplum kuralları üzerinde ziyafet sofraları*. Kervan yay. 2 cild. Bu eserin C. Yener tarafından yapılan neşrini çok sert bir şekilde eleştirdi. *Türk Dili* XXXIII/297 (1976) s. 415-421 ve XXXIV/299 (1976) s. 318-325.

17- Âlî, Hattatların ve kitap sanatçılarının destanları. adlı eserin tenkidi. *Osmanlı Araştırmaları* III (1982) s. 332-346.

18- Alpay Kabacalı, "Dede Korkut'un torunu," *Cumhuriyet* gazetesi, 13.3.1989, s. 16.

19- "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yeni bir yayını" *Tarih ve Toplum* I/6 (Haziran 1984) s. 59-62.

20. *Türk Dili*, XXX/274 (Temmuz 1974) Mektup özel sayısı.

21- *Türk Dili*, XXVII/258(1973)

22- *Ferah Cerbe Savaşı*, İstanbul 1974, kendi yayını ve sonra Kervan yayıncılık ile Kültür Bakanlığı da yayınladı.

23- "Şair Baki gençliğinde saraç çıraklığı yaptı mı?", *Journal of Turkish Studies* III (1979), Ali Nihad Tarlan özel sayısıdır, s. 125-133.

24- "Bir öğrencisinin dilinden M. Fuad Köprülü," *Türk Dili* LII/421(1987) s. 50-57.

Orhan Şaik Gökyay 1952 yılında Londra'da Talebe Müfettişi iken, oraya kamp yapmaya gelmiş izci Mete Tunçay'la birlikte.

OSMANLI HÜKÛMETİ'NİN KUVA-YI MİLLİYYE'YE YARDIMLARINA DAİR

SÜLEYMAN BEYOĞLU

Mondros mütarekesini müteakip Türk Milletinin sinesinde doğan Kuva-yı Milliyye hareketi ile İstanbul Hükûmetinin münasebetleri herkesin dikkatini çekmiştir. Bu konudaki umumi kanaat ise bu ilişkilerin iyi olmadığı hatta İstanbul'un Milli Mücadele hareketini boğmaya çalıştığı yönündedir. Belki bu tesbitte ilişkilerin seyri içinde bir doğruluk payı vardır. Ancak Kuvvacılar, İstanbul ilişkilerinin her zaman böyle olmadığı açıktır. Zira İstanbul'daki meşru yönetim Anadolu'da işgalci devletlere karşı başlayan millî hareketi zaman zaman hem manevî hem de maddi olarak desteklemiştir. İstanbul desteğinin devrin şartları düşünüldüğünde açık açık yapılamayacağı kolayca anlaşılabilir.

Bu yazımızda araştırmalarımız sırasında Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız birkaç belge ışığında İstanbul hükûmeti tarafından Kuva-yı Milliyye'nin maddi olarak desteklendiğini açıklamaya çalışacağız. Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, Milli Mücadeleyi örgütlerken karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, bu hareketin mali yönünü temin etmek olmuştur. Böyle bir mücadelenin, maddi güçlükler içinde ne ölçüde başarılıp başarılamayacağı kolayca takdir edilebilir. Bu bakımdan sağlam bir mali altyapı oluşturmaya ihtiyaç vardı. Bilhassa para ve zahire sağlanmasında büyük güçlüklerle karşılaşan Kuva-yı Milliyyeciler ihtiyaçlarını Anadolu halkının yardımlarıyla karşılamaya çalıştı. Düzenli bir gelire sahip olmayan Kuva-yı Milliyyeciler bağış suretiyle çeşitli şehir ve kazalardan, belirledikleri miktarları toplamaktaydılar. Makbuz karşılığı bağış toplamanın yanı sıra şehirlerde bulunan Osmanlı Ziraat Bankası, Düyun-ı Umumiyye ve Reji Şubelerinin hesaplarına ve mallarına müdahaleler yapmaktaydılar. Böylece Anadolu'daki nakit ve mal akışının kontrol edilmesine gayret ediliyordu. Bu gibi müdahaleler ilgili kuruluşlar tarafından İstanbul hükûmetine şikâyetlere sebep oluyordu. Bu tür şikâyetlere bir çözüm bulmak için hükûmet, Düyun-ı Umumiyye'nin el konulan mal ve paralarını ödemek zorunda kalıyordu. Bu yüzden İtilaf Devletleri tarafından hükûmet sürekli sıkıştırılıyordu. 1919 Aralık ayına kadar Kuva-yı Milliyyenin ne teşkilatına ne de ihtiyaçlarının karşılanmasına hükûmet yardım yapamamıştı. Kuva-yı Milliyye, "kendi çaresine bakmak" mecburiyetinde kalmıştı. Bir gelir kaynağı da olmadığından bazı yerlerdeki Aşar zahiresine el koymaya teşebbüs edilmişti. Kuva-yı Milliyye kanunlara uymayan şekillerde ihtiyaçlarını karşılıyor ve geçimini sağlıyordu.

Osmanlı Hükûmeti, Kuva-yı Milliyye'nin gayr-ı kanuni hareketlerinin birçok israf ve suiistimallere yol açtığı yorumunu yapıp; emniyet ve hürriyete aykırı keyfi uygulamalara mani olmak istiyordu. Eğer Kuva-yı Milliyye, hükûmetçe iaşe edilirse, İtilaf Devletleri karşısında bu yüzden zor durumda kalınmayacaktı. Ancak Kuva-yı Milliyye'ye yardım, kimseye duyurulmadan çok gizli yapılacaktı.

Kuva-yı Milliyye'ye yardıma karar veren Harbiye Nezareti "Kuva-yı Milliyye İaşesinin Suret-i Teminine Aid Talimat" başlıklı bir talimat hazırladı. Talimat, 4 Aralık 1919'da hazırlanmıştır. Altı maddelik bu talimatın maddeleri kısaca şöyle sıralanabilir:

1- Milli teşkilâtın kuvvetlerinin iaşesi mıntıkasında bulunduğu nizami kıtalar tarafından karşılanacaktır.

2- Kuva-yı Milliyye reisleri, mıntıkasında bulunduğu Nizamiye kıta kumandanlarına mevcudlarını ve ihtiyaçlarını bildirecektir.

3- Nizamiye kıtaları mıntıkalarındaki iaşe ettikleri Kuva-yı Milliyye'nin insan ve hayvanlarını kendi tablolarındaki masraf olarak göstereceklerdi. Eğer kadrosundaki asker mevcudu fazlaysa tahsisat alabilmek için fazladan iaşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek ve kolorduca da o mıntıkada olmayan kıtalar kadrosunda gösterilerek iaşe edilecektir. Kuva-yı Milliyye mevcudu, kolordu kadrosundan da fazla ise insan ve hayvanlarına yedireceği iaşe bedelini hesaplayarak Harbiye Nezaretine bildirecekti. Bunlar gerek tablolarda ve gerekse iaşe cedvellerinde Kuva-yı Milliyye namına yazılmayıp, misafir olarak gösterilecektir.

4- Kuva-yı Milliyye reisleri ve memurları, hiçbir isimle kendi hesaplarına Mülkiye ve maliye memurlarından talepte bulunmayacaklardı. İaşe ve aşar anbarlarına da el koymayacaklardı.

5- Nizamiye kıtaları kumandanları kendi mıntıkasında iaşe ettiği Kuva-yı Milliyye mevcudunu ve iaşe tarzını gizli olarak kontrol ve teftiş etme hakkına sahipti.

6- Nizami kıtalardan Kuva-yı Milliyye'ye verilen

iaşe başkalarının dikkatini çekmeyecek surette temin edilerek ve bu konudaki yazışmalar taraflarca gizli olarak yapılacaktır (Ek, I, II, III).

Bu talimata göre Kuva-yı Milliyye efradının bütün ihtiyacı gizlice Osmanlı orduları tarafından karşılanacaktır. Bu konuda Konya'daki 12. ve Bandırma'daki 14. kolordu kumandanlıklarına 3 Aralık 1919 tarihinde emir verilmiştir. Ancak 23. Fırka kumandanlığı bu emri Kütahya'daki Kuva-yı Milliyye Kumandanı Süleyman Sururi Efendi'ye tebliğ edince; o da Kütahya Askerlik Şubesine müracaat etmiştir. Askerlik Şubesi Başkanlığı bu hususu 25. kolordu kumandanlığına bildirmiş, fakat talimatın gizlilik esasına uyulacağı anlaşılınca ilgili merkezler uyarılmıştır. Bu emrin duyulmasının İtilaf devletlerine karşı hükûmeti zor durumdan bırakacağına da dikkat çekiliyordu.

Kuva-yı Milliyye iaşesi hakkındaki talimat, bütün memleketi değil yalnız İzmir cephesinde düşman karşısında çarpışanları kapsayacaktı. Kuva-yı Milliyye'nin bütün silah altındaki mevcudu şâyân-ı kabul değildi.

Kuva-yı Milliyyecilerin yukarıda da bahsedilen kurumların mal ve hesaplarına el koyma girişimleri Osmanlı hükûmetinin bu gayretiyle önlenememiştir. Kemalîlerin kaynak, malzeme ve iaşe sıkıntıları devam etmiştir. Daha sonra Babıâli'nin el konulan mal veya paraları ödemeye karar verdiği görülmektedir. El koymalara hükûmetin aldığı diğer bir tedbir de; Bozdoğan kazasında olduğu gibi Aşar anbarlarındaki zahirenin tohumluğa olan ihtiyacını karşılamak amacıyla halka dağıtılmasıydı.

Şimdi aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Harbiye Nezaretinin Kuva-yı Milliye'ye yardımlarından Padişahın haberi var mıydı? Osmanlı bürokratik sistemi ve yardımın mahiyeti itibariyle Padişahın bundan haberdar olmaması mümkün görünmemektedir. Mahiyeti itibariyle gizlilik gerektiren bu yardımların ne kadar devam ettiği sorusuna şimdilik cevab vermek imkânsızdır. Bu konuda ileride yapılacak çalışmalar konuyu aydınlatabilecektir. Ancak, zamanla [Damat Ferit Paşanın 1920 yılı içinde kurduğu kabineler sırasında! -MT] İstanbul hükûmetiyle Anadolu'daki hükûmetin ilişkilerinin giderek bozulduğu bilinmektedir.

BELGE I

Kuva-yı Milliyye İaşesinin Suret-i Teminine Aid Talimat Süretidir.

1- Teşkilât-ı Milliyye Kuvva iaşesi mıntıkasında bulunduğu kıta'ât-ı nizamiyye tarafından temin edilecektir.

2- Kuva-yı Milliyye rü'esası mıntıkasında bulunduğu kıta-yı Nizamiyye kumandanına mevcudiyle ihtiyacatını bildirecektir.

3- Kıtaat-ı Nizamiyye kumandanları mıntıkasında bulunan Kuva-yı Milliyye mevcudlarını yani iaşe ettikleri insan ve hayvan adedini kadro noksanı var ise verecekleri mevadd-ı iaşeyi tablosuna idhalen neferen masraf ve kayd gösterecek; kadro noksanı yok ise büdceye taalluku hasebiyle fazla tahsisatından tekabül ettirilmek üzere fazladan iaşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek ve kolorduca da o civarda olmayan diğer kıta'ât kadrosunda gösterilerek kıta'ât arasında muamele-i mahsûbiye icra etdirilecektir. Kuva-yı Milliyye mevcudu kolordu kadrosundan dahi taşkın olduğu takdirde kadrosundan aldığı mevcuddan ziyade olan insan ve hayvanâta yedireceği mevadd-ı iaşe bedelini bil-hesab nezarete bildirecektir. Gerek tablolarda ve gerekse iaşe cedvel veya makbuzlarında Kuva-yı Milliyye namına derc edilmeyerek (Kolordusunun kıta'ât-ı sairesinden misafirdir) cümlesiyle idhal etdirilecektir.

4- Kuva-yı Milliyye rüesa ve memurîni hiçbir nâm ile ve kendi hesaplarına olarak memurîn-i mülkiyye ve maliyyeden talebde bulunmayacaklar ki hod-be-hod a'şâr ve iaşe anbarlarına da vaz'-ı yed etmeyeceklerdir.

5- Kıta'ât-ı Nizamiyye kumandanları kendi mıntıkasında bulunup iaşe ettiği Kuva-yı Milliye mevcudunu ve tarz-ı iaşesini mahremâne olmak üzere murakabe ve teftîş hakkını hâiz olacaktır.

6- Kıta'ât-ı Nizamiyye'den Kuva-yı Milliyye iaşesine verilen mevadd-ı iaşe aharın nazar-ı dikkatini celb etmeyecek derecede temin ve i'tâ edilecek ve bu hususdaki muhâberât ve vesâ'ik da'ima tarafeynce mahrem bir süretde cereyân ve hıfz etdirilecektir.

Aslına mutâbıkdır 4.12.1335
(Mühür)
Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi
İkinci Şubesi

BELGE II

Harbiye Nezareti Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi İkinci Şubesi

Konya'da 12. ve Bandırma'da 14. [ordu] kumandanlığına yazılan fî 3 Kanun-ı evvel 35 tahrirat zeylinin süretidir.

Gizli

Kuva-yı Milliyyenin kıta'ât-ı Nizamiyye misillu taahhüd süretiyle iaşesinin temini telgrafla 23. Fırka kumandanlığı tarafından Kütahya Kuva-yı Milliye kumandanı Süleyman Surûri Efendi'ye tebliğ edildiğinden mumaileyh tarafından dahi telgrafla şubeye müraca'at olunduğu Kütahya Ahz-ı Asker Şubesi Riyaseti'nden telgrafen 25. kolordu kumandanlığına iş'âr olunmuştur. Muhafaza-yı mahremiyetine dikkat edilmesi iş'âr olunan emrin açık telgraflarla mevaki ve merakızde te'atisi şüyû'unu ve bu yüzden Düvel-i Mu'telife'ye karşu hükûmeti müşkül bir vaziyete ilka edeceğinden ve Kuva-yı Milliyye iaşesi hakkındaki emrin bütün memlekete teşmîli muvâfık olmayacağından kıta'ât-ı Nizamiyyece iaşe edilecek Kuva-yı Milliyye yalnız İzmir cephesinde düşman karşusunda bulunanlar olabileceği, yoksa dâhil-i memleketin hal-i ictimâ'da ve silâh altında Kuva-yı Milliyyenin mevcûdiyeti şâyân-ı kabul olmadığından iaşesi de mevzû'-i bahs olamayacağı

cihetle yalnız alâkadârâna bu maksadı ve mahremiyeti temin edecek tebligatın îfâsı temenni olunur. Fî 3 Kanun-ı evvel sene 35.

Aslına mutâbıkdır.
Fî 4.12.35
(Mühür)
Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi
İkinci Şubesi

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, nr. 345518

BELGE III

Harbiye Nezareti Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi İkinci Şubesi

Mühim ve Mahremdir.

Harbiye Nazırı Ferik Cemal Paşa tarafından Ma'rüz-ı çâker-i kemîneleridir.

Şimdiye kadar Kuva-yı Milliyyenin ne teşkilâtına ve ne de temin ve tedârük-i ihtiyacâtına hükûmetçe muavenet icra edilemediğinden kendi başının çaresine bakmak zarûretinde kalan teşkilât-ı mezkûrenin bir menbâ-ı varidatı dahi olmadığından bazı mahaller a'şâr zehâirinin ahzına teşebbüs edilmiş ve ihtimalki daha ma'lûm olmayan ve fakat herhalde kanuna tevâfuk etmeyeceği tabii olan tarzlarda ihtiyacâtını tedârük ve te'min-i ma'işet etmek mecbûriyetinde kalmış olmaları derkârdır.

Bu gibi gayr-ı kanuni harekât bir çok israf ve su-i isti'mâlâta yol açabileceği gibi emniyyet ve hürriyyeti selb eden keyfî icraâta da meydan vereceği âşikâr bulunmuş ve Kuva-yı Milliyye hükûmetce iaşe edildiği takdirde dâhil-i memleketdeki teşkilâta teşmîl ve bu sûretle şuyû'un'ada meydan verilmemiş olacağından ve bu yüzden Düvel-i Mu'telifeye karşı hükûmeti müşkil vaz'iyyetde bırakacağından ve Kuva-yı Milliyye ise dâhil-i memleketde hal-i ictimâ'da ve silah altında bulunan bütün teşkilât mevcûdu şâyân-ı kabul olamayacağından ancak yalnız İzmir cephesinde ve düşman karşusunda bulunanları olabileceğinden yalnız o civarda bulunan kıta'ât-ı askeriyece iaşe edilmelerine dair yazılup bir sûreti leffen arz ve takdîm kılınan ta'limât yalnız Bandırma'da bulunan 14. ve Konya'da bulunan 12. kolordu kumandanlarına tebliğ kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlî-i âsafâneleri buyurulmak üzere arz olunur ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 4.12.1335
Harbiyye Nâzırı
(İmza)
Cemâl

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO, nr. 345518.

CUMHURİYET'İN İLK AYLARINA AİT BİR SÜRÜCÜ DİPLOMASI

ŞAHÂDETNÂME

YRD. DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK

OTOMOBİL VE TRAKTÖR ŞOFÖRLÜĞÜ HAKKINDA İCRÂ-YI TEDRÎSÂT EDEN ŞOFÖR MEKTEBİNE MAHSUS

Mektebin mevki: Dersaâdet'de Pangaltı Caddesi'nde Amerikan Garajı Fevkindedir.
Tarih-i Tesisi: 5 Mart 337

Bâlâdaki mektebin tedrîsât devresini ikmal eyleyen Ahmet bin Hüseyin Efendi bu kere matlub olan imtihanların cümlesinde liyâkat göstererek karib-i alâ derecesini ihlâs eylediğinden işbu şahâdetnâme yedine itâ kılındı. 10 Kânûn-ı evvel 339

Müdîr-i Mesul imza	Muallim Bahriye çarkcı kıdemli yüzbaşı mütekayyidi Mehmed Ali	Mümeyyiz Şehramâneti Makine Mühendisi Ahmet Samim

Maarif Müfettişi İmza	Mümeyyiz Ziraat Makineleri mütehassısı M. Sükûti

Ahmet Mehmetefendioğlu Koleksiyonu

Diploma
OF
School of instructions for Automobile and
Tractor Drivers.
AMERICAN GARAGE. PANGALTI. CONSTANTINOPLE.
FOUNDED. MARCH 5th 1921
This is to certify that Mr. Ahmed son of Hussein
Effendi has attended the full course of instructions of the
above school and having passed with satisfactory
all required examinations, is awarded this diploma in
recognition thereof this 10th. day of December 1923

BELEDÎ DOKUYA BELEDÎ DOKUMA

MUSTAFA ŞAHİN

Yanılmıyorsak, şehremaneti tabiri yalnız İstanbul ve Ankara için öngörüldü. Mesela Bilecik, Hatay, Giresun, Ordu, Trabzon, Rize, Sinop, Uşak, Kırşehir şehremaneti denmedi. Bunda şehrin kapladığı saha mı, nüfus mu, sanayi-ticaret mi etkendi? Konya, Erzurum, Sivas'ın yüzölçümünün İstanbul'dan büyüklüğü düşünülünce böyle bir etken geçersizdir. Demek ki İstanbul'un, Ankara'nın tarihi ve çeşitliliği öne çıkıyor.

İstanbul şehreminliği kurulalı nerdeyse 150 yıl olacak. Fetihten bu yana da şehremini sayısı 500'ü bulacak, belki de buldu. Niyetimiz tarihçe yazmak değil. Bunu başta Osman Nuri Ergin olmak üzre yapanlar oldu, minnettarız. Biz, kelimelerden hareketle kısa değinmelerde bulunup rasgele haberleri aktarıp Süleyman Nazif'in bir yazısına bakacağız.

Adım başı karşımıza çıkarılan, "Türkiye'de bir kavram kargaşası, anarşisi olduğu, terim ve kavramları doğru koymak, bunlar üzerinde anlaşmak gerektiği" söylemine uyarak önce konumuzla ilgili sözcüklere Şemseddin Sami'nin yüklediği tanımlara bakalım. *Beledî:* şehrî, bedevî ve köylü olmayan; yerli kumaş. *Şehr:* büyük belde. *Şehremaneti:* İstanbul ve civarlarının bir vilayet itibarıyla idaresi. *Şehremini:* Şehremaneti'ne tayin buyrulan zat. *Şehr oğlanı:* İstanbullu, taşradan gelme olmayıp İstanbul'da doğmuş, büyümüş olan, şehrî. (Tanım gayet açık doğma büyüme İstanbullu, sonradan olma değil.) *Şehrî:* Şehir ahalisinden, bir şehirde doğup büyümüş, köylü ve taşralı olmayan, paytaht-ı saltanat-ı seniyye olan İstanbul şehri ahalisinden bulunan, İstanbullu. *Bedevî:* bâdiyede yani çölde hayme ile konup göçerek yaşayan, medenî ve hazarî mukabili, bu halde yaşayan adam. *Bedevîlik:* bâdiye ve çölde çadır altında yaşayan ve konup göçen halkın hali, haymenişinlik, hazariyet ve medeniyet zıddı. *Medenî:* Medeniye "Medine"den=kasabalı, şehrî. *Hazarî,* hazariyette yaşayan, Bedevî veya vahşî olmayıp fünun ve sanayiin semeratından istifade eden, mütemeddin, müterakkî. *Medeniyet:* Ulûm ve fünun ve sanayi ve ticaretin semeratından bihakkın istifade ile hüsnü halde ve refah ve asayişte yaşayan, hazariyet, terakki; medeniyete nail olan ümemm. *Hazariyet:* Bedevî aksi, medenî; seferî mukabili. Şehr'e misal verirken de "medîne-i kebîre: İstanbul şehri, şehr-i Bağdad" dedikten sonra ekliyor: "Bizce alem suretinde istimalinde paytaht-ı saltanat-ı seniyye olan İstanbul'a delalet eder."[1]

Bugünlerde İstanbul şehir, kent olmanın ötesine atıldı; metropol, megapol gibi sözcüklerle anılır oldu. Bu sözcükleri sarf edenlere "sözcüklere kıymayın, kelimeleri bu kadar ucuza harcamayın efendiler" demekten başka elden ne gelir?

Şimdi Süleyman Nazif'in yazısından yola çıkalım, kısacık bir gezinti yapalım, neler göreceğimize bakalım ve bugünle kıyaslayalım. Süleyman Nazif Rıza Tevfik'e gönderdiği kartvizite şunları yazar: "Büyük ve azîzim dostum, Şehr-i hâlin yirmi beşinci pazartesi günü sabah yemeğine med'uvv bulunduğunuzu lûtfen unutmayınız. Bende-hâne Nişantaşı'nda, Meşrutiyet Mahallesi'nde, Hürriyet Sokağı'ndadır. Meşrutiyetle hürriyetin ne dereceye kadar -veya ne kadar- mevcut olduğunu bilmem, fakat külbe-i fakîrânem o nâmları taşıyan mahalle ve sokaktadır. Buna yemîn ve teşrîfinize intizâr ederim azîz kardeşim. 22 Haziran 1917".[2]

İlk bakışta bunda bir gariplik görülemez. En nihayet bir dost yemeğe çağrılıyor ve statüye göre değişen fakirane, devlethane, bendehanenin yani evin adresi veriliyor, bu arada da mahalle ve sokağın ismiyle müsemma olmadığı üzerinde duruluyor. Yaşanılan kentin, semtin, çevrenin insan üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Kabaca "bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş. Vatanım dediği de bir dikenlikmiş", "ev alma komşu al", "dünyada mekân, ahirette iman", "yarim İstanbul'u mesken mi tuttun", "meskenim dağlar benim" gibi atasözü, şarkı ve türküleri hatırlatmakla yetinip konuya dönelim.

İş bununla kalmaz, Süleyman Nazif'e ait fıkralar arasında da yerini alır. Adıyla alakası olmayan bir yerde yıllardır oturuyorsunuzdur ve bu sizin kafanızı, gönlünüzü, kalbinizi kemiriyordur. Durum ciddidir, siyasî, sosyolojik, psikolojik boyuttadır. Fıkra kartviziti destekleyici mahiyettedir. "Süleyman Nazif Bey, İttihatçılar devrinde bir aralık Nişantaşında Meşrutiyet mahallesinde Hürriyet sokağında bir evde oturuyordu. Muharrir Abdülhak Şinasi [Hisar] Bey bu eve ilk defa gittiği gün pek çok aradığı halde bulamadığını söyleyince değerli edip: -Evet bizim mahalle ve bizim sokak taşıdıkları isimlerden dolayı bulunmamaya mahkûmdurlar; siz ta-

Haydar Bey
(1923-1924)

Operatör Emin Bey
(1924-1926)

Muhittin Üstündağ
(1926-1938)

bîî mazursunuz, dedi, nereden bulacaksınız? Meşrutiyet, hürriyet! Bütün bunlar ma'dûm [olmayan] şeyler!.."[3]

Esenler'de esenliğin, Yeşilköy'de yeşilliğin, Fener'de fenerin, Yedikule'de kulelerin olmadığını, Beşiktaş'a, Nişantaşı'na, Kabataş'a, Okmeydanı'na alem olan taşların, adlarıyla anılan semt çeşmelerinin, Ihlamur'da ıhlamur ağaçlarının yokedildiğini, Hisarüstü'nün alt olduğunu, Gültepe ve Fulya sâkinlerinin gülden, fulyadan mahrumiyetini, bunların sadece adının kaldığını, resimlerde görebildiklerini hatta bir kısmının bunların ne olduğunu dahi bilmediğini, Beyoğlu'ya eşkıyaoğlu, pezooğlu dendiğini, Florya'da fluryaların görülemediğini, Şirintepe'de şirinlik, Seyrantepe'de seyranlık, Bağlarbaşı'nda bağban bulunmadığını, Sarıyer'in sarılık geçirdiğini, Nurtepe'ye zulmet yağdığını, bütün bunların o semtte oturanlarda bir gönül burukluğu, bir nostalji, iç geçirme, bilinçaltı birikimi yarattığını, bunun istenmeyen biçimlerde deşarjını ve olan etkiyi, olacak tepkiyi düşününüz. Süleyman Nazif'in beyninde böylesine yer eden bu hal, onun oturup bir yazı yazmasına yol açar.

"Sokağımın Arzuhali

Şehremini Beyefendi Hazretleri,[4]

Zât-ı âlînizi şahsen tanımakla henüz müşerref değilim. Hatta bugüne kadar, bir kere olsun, yüzünüzü görmek de bu âcize müyesser olmadı. Bununla beraber, Şehremaneti'nde ihya-yı emvat edercesine meşhud olan himemat ve muvaffakıyâtkâr âgâhânenizin pek samimi ve riyasız takdirkârlarındanım. Hakikaten 'az zaman içre çok iş' ettiniz.[5]

Bulunduğum semt ve sokağın derd-i müzmini olmasaydı, huzur-ı manevinize yalnız belde-i tayyibenin[6] şükranını arz için gelecek ve bu vicdani vazifeye hiçbir dünyevi emel karıştırmayacaktım. Ne yapayım ki mahallem hasta; sokağım ise can çekişiyor!..

Bu mahalle, bu sokak her gün lisan-ı hal ile Fuzulî'nin,

Âlem oldu şâd senden biz esir-i gâm henüz
Alem etti terk-i gâm bizde gâm âlem henüz

beytini makam-ı âlinize karşı okumaktadır. İhtimal ki kesret-i meşagil, bu beyti istima' ve bundan teessüre mani oluyor.

Şimdi size bulunduğum semt ve sokağın evvela terceme-i hali, sonra da halini arz edeyim:

'Nişantaşı' denilen mamure-i istibdadın harab bir gölgesine sığınmış bir mahalle vardır ki adına onbeş seneden beri, 'Meşrutiyet Mahallesi' diyorlar. Bendeniz dahi on seneden beri,[7] bu mahallenin 'Hürriyet Sokağı' namını yüklenmiş olan kaldırımsız, temmuzda bile çamurlu, kışın en soğuk günlerinde bile sinekli bir sokağında müsteciren mukim bulunuyorum.

Mahallenin de, sokağın da isimlerini ben bu eve taşındıktan sonra öğrendim. Almanya'nın fethedeceği cihanı bizimle kardeşçe taksim edeceğini kalb ile tasdik ve dil ile ikrar etmeyenlere Enver Paşa'nın cihanı haram ettiği bir zamanda mahallenin adı 'Meşrutiyet' olduğunu işitince, bilâ-ihtiyar,

- Seni yalancı, seni!...

dedim. Sokağa gelince, Allah bilir ki 'Hürriyet' kelimesine de bu müsemması kadar acımıştım.

Mahalleye 'Meşrutiyet' adını kim vermiş?.. bilmiyorum. Zaten gelememiş olan meşrutiyet, şimdi lehü'l-hamd ismen de mündefi' olmuştur. Mahallem, evvel yalancı idi, Beyefendi hazretleri, şimdi ise gâsıbtır. Haiz olmadığı unvanı taşıyanların hareketini Ceza Kanunname-i Hümayunu -afv edersiniz, serde eski bir mektupçuluğun[8] sersemliği hâlâ duruyor- Ceza Kanunu cürm addeder. Cezası da yine o kanunda musarrahtır.

Bu mahallenin en harap ve pis memerri olan 'Hürriyet' Sokağı'nın evvelki ismi 'Hacı Mansur Sokağı' imiş.

Bu 'Hacı Mansur' kimdir?.. Bilen yok.[9] Halbuki

Süleyman Nazif (1870-1927)

Meşrutiyet Mahallesi'nin issız ve nâ-mezru' araziden başka bir şey olmadığını bilfiil idrak ve müşahede etmiş olanlar hâlâ mevcut bulunuyor. Bendeniz bile hafızamın i'mâkına dalınca buraların hal-i kadimini, yani nâ-meskûn şeklini görebilirim.

'Kadim' kelimesini ulemâ-yı lisan ile fukahâ şöyle tarif etmişler: 'Mebdei malûm olmayan şey.' 'Kadim'in aksi olan hâdis' de ne vakit başladığı malûm eşya ve vekayie ıtlak olunur. Burada Aristo'yu bile müteaccib edecek bir hadise-i gayr-ı mantıka tahaddüs ediyor: yani bizim sokak hâdis, ismi kadim. Bu garabet huzurunda bütün cihan Aristo ile birlikte şaşsa becâdır.

Şehremini beyefendi hazretleri, bizim mahalle meşrutiyeti bir gün, bir dakika görmeden, tam on bu kadar sene ismini yüklendi, durdu. Ve sesini bir kere olsun çıkarmadı. Hatta Vahideddin'in damad sadrazamı Ferid ile sevgili dahiliye nâzırı H. Nâzım Reşid[10] Meclis-i Mebusanı ferik Mustafa Nâtık Paşa hazretlerinin çizmelerine kapattıkları zaman da mahallemiz sabûr ve mütevekkil 'Meşrutiyet' adını taşımıştır.

Sokağıma gelince: Bu memerr-i mülevvese 'Hürriyet' namının ibzal edilmesi, yolunda her müterakkî milletin en asil ve temiz kanları dökülmüş olan o mübarek 'Hürriyet' için müstemirr bir hakaret olur.

Bir gün lutfen teşrif ederseniz görürsünüz ki bizim sokağın nısf-ı garbîsi serapâ kaldırımsızdır. Kışın su birikintileriyle içinde küçücük adalar bulunan müstakil bir göl halini alır. Mamafih otomobille bilâ-tehlike ve bilâ-ârıza geçmek de mümkündür. Teşrin-i saniden nisana kadar hanemin sağ tarafı mürur u ubûra mesdud kalır. Üç kapı ötedeki bir komşuyu ziyaret için, hudâ alîmdir ki, ayaklarım bir, bazan birbuçuk kilometrelik bir kavs resmetmeye mecburdur. Malûm-ı âlileridir ki Rusya'nın Arkanjel Limanı senenin birçok aylarında incimad ettiğinden münakalâtâ mesdud durur:[11] Tıpkı bizim sokak gibi.

Şehremini beyefendi, bu sokağa 'Arkanjel' ismini verirseniz, hem hâdis bir mahalledeki sokağın namı kadim bulunmak garabetini izâle, hem de o mübarek ve ulvi 'Hürriyet' kelimesini mütevaliyen kepaze olmaktan tahlis etmiş olursunuz.[12] Bundan başka isim ile müsemma beyninde latif bir müşabehet, bir ayniyet de hasıl olur. Kaldırımlar yapılıncaya yani kıyamete kadar bizim sokağa layık olan isim 'Arkanjel'dir. Kararını Cemiyet-i Umumiye-i Belediye verirse bizim sokak halkı 'Arkanjel' levhasının masarıf-ı umumiyesini maa'ş-şükran takdim eder efendim hazretleri. 7 Kanun-i sani 1924".[13]

Neyin değiştiğini neyin aynı kaldığını görmek için 1900'lerin gazetelerinden bazı haberlerle sürdürelim bu kısa gezimizi.

"Tatavla Ahalisi Sokaktan Mahrum Kalmış -Şehremaneti'ne-

Tatavla'da [Kurtuluş] Moiz Sokağı namıyla bir sokak var ki bütün Tatavla halkının Beyoğlu'na gidip gelmesi için adeta memerrdir. Ahali öteden beri bu yoldan gidip geliyorlar. Bilahare Sabuncaki isminde bir çiçekçi[14] türer. Sokağın iki tarafındaki arsaları devr-i sabıktaki mühendislerle uyuşarak ucuz ucuz elde eder. Nihayet tamahı arta arta sokağı da vaz-ı yed [elde] eder. Şimdi sokağa tahta perde koymuş. Ahali hakk-ı mürurundan mahrum. Tatavla'da mühim bir dedikoduya sebebiyet veren bu mesele bir türlü hallolunamıyor. Hâlâ Sabuncaki'nin keyfini, arzusunu bozmak istemiyorlar. Sokak minelkadim arsa imiş deniliyor, halbuki senedatı ibraz olunarak öyle olmadığı sabit oluyor. Diğer taraftan ahali şimdi gidip gelmek için yarım saatten ziyade dolambaçlı yollar takibine mecbur oluyorlar. Ekserisi amele kızlarından olan halk geceleri geç vakit sokaklarda kalıyorlar. Menfaat-i umumiye iktiza eder ki Sabuncaki tarafından yapılan tahta perde hedm edilsin [yıkılsın]. Mamafih menfaat-i umumiye istimlaki muktezî [gerektiriyor]. Diğer taraftan canı pek yanan ahali sokağın ma'kul bir bedelini bile vermeye razıdırlar. Fakat varak-ı mihr ü vefayı kim okur kim dinler? Ahali istediği kadar bağırsın, haksızlık istediği kadar temadî [devam] eylesin. Şekvâ [şikâyet] edecek yer bulunamadıktan sonra... Şehremin-i cedîdinin [yeni reis Halil Bey'in] bundan haberi yok. Lütfen bu işi bîtaraf ve kendi nezaretlerine gayr-i mensup bir mühendise tetkik ettirirlerse hakikati anlarlar. Ahalinin de metalibini [dileklerini] dinlemek fena olmaz. Ümid ederiz ki Halil Beyefendi bu ricamızı kabul ederler."[15]

"Evamir-i Belediye [Belediye Emirleri]

Şehremaneti'nden varid olub aynen dercedilmiştir:

Payitahtın zaten dar olan sokakları tarafeynde [iki yanda, sağlı-sollu] bulunan dükkânların piyade [yaya] kaldırımlarına tecavüz eylemesinden ve seyyar satıcıların kaldırım üzerinde durmasından dolayı bir hayli daha darlaştığı ve bu halin devamı ise mürur u uburu [gelip geçmeyi] küllî sekteye uğrattığı cihetle ahaliyi müşkilata duçar eden bu hale artık katiyyen bir nihayet vermek üzre bütün esnaf ve seyyar satıcıların talimat-ı âtiye ahkâmına harfiyyen riayet etmeleri ve riayet etmeyenlerin Belediye ve Ebniye Kanunu'nun bu babdaki ahkâm-ı mündericesine mugayir harekette bulunmuş olacaklarından haklarında mücazat-ı şedide-i kanuniyenin hemen icrasına teşebbüs edileceği Şehremaneti'nce taht-ı karara alınmış ve bu babda memurîn-i âidesine evamir ve tenbihat-ı ekîde [kesin emir] verilmiş

Falk Ali
(1876-1950)

olduğu gibi ayrıca müfettişler dahi tayin kılınmış olduğundan iş bu talimat ahkamına tatbik-i hareket ederek zinhar mürur u ubura müşkilat îras eden [veren] bu tecavüzattan tevakkî eylemeleri [kaçınmaları] bütün alakadarana ilan olunur.

1- Cadde ve sokak üzerinde bulunan dükkân, mağaza, kahvehane, Lokanta ve sair alelumum mebâninin [binaların] cephesinden itibaren sokağa velev bir santim miktarı olsun her türlü çıkıntı ihdası memnu'dur. Bu halde dükkân ve mağazalarda icra-yı sanat ve ticaret eden esnaf ve tüccarânın her türlü emtia ve eşyası kamilen dükkân derununda bulunmak lâzım gelip sokağın istikamet hattından yani binanın cephesinden itibaren sokağa velev cüz'i olsun tecavüzen vaz' edilmeyecektir.

2- Kasap, tavukçu, bakkal, aşçı ve buna mümasil [benzer] esnaf dükkânlarının derun ve birunu [içi-dışı] da gayet pis ve murdar bir halde tutulduğu icra edilen keşfiyattan anlaşılmış ve bu ise sıhhate külliyen mugayir bulunmuş olduğundan böyle kolayca pislenebilen dükkân ve mağazaların gerek derunu ve gerek piyade kaldırımları her sabah bol su ile yıkanarak tathirata [temizliğe] ihtimam edilecek ve böyle çerçöp gibi mevadd-ı müzahrefe [süprüntü] atarak yolun telvi[kirletilme]sinden ictinab edilecektir.

3- Ayak satıcıların kaldırım üzerinde durarak icra-yı sanat etmesi memnu'dur. Bunlar mütemadiyen seyyar bir halde bulunacak ve müşteriye mal vereceği zaman yolun en tenha ve mürur u uburu binnisbe az olan yerlerinde duracaktır.

4- Mağaza ve dükkânlar araba ve hayvan veya hammal vasıtasıyla vürud eden veyahud mağaza ve dükkânlardan mahall-i saireye sevk olunan alelumum eşya ve emtia sokak üzerinde bulundurulmayacak ve dükkânlar sokakta açılmayacaktır. Kayığa tahmil olunmak üzere vürud eden veya kayıktan çıkan eşya hakkında dahi aynı muamele câridir.

5- Piyade ve yük arabaları belediye marifetiyle kendilerine gösterilen yerlerde durabileceklerdir. Sokak ve meydanların tenha yerlerinde durarak icra-yı sanat etmek üzre ruhsatiye istihsal etmeyen [almayan] satıcılar dahi kendilerine gösterilen noktayı tecavüz edemeyecekleri gibi ruhsatiyesindeki miktardan fazla eşya bulundurmaya hakları olamayacaktır.

6- Sokaklara ağaç garsı [dikimi] ve onlara hüsnü suretle muhafazası Belediyeye ait bir vazife olduğundan ahalice ağaç dikmek veya kesmek veyahud budamak gibi hâlâta [işlere] cür'et etmek memnu'dur.

7- Dükkân ve mağaza önlerine tente çekilmesine müsaade ediliyor ise de onların temiz ve hüsnü halde bulundurulması ve mürur u ubura mani olmamak için, tentenin veya saçakların piyade kaldırımı seviyesinden lâ-akall iki metre irtifaında bulunması lâzım gelir. Bu şeraiti haiz olmayan tentelerin hemen tahdidi ve tecdid edilmeyenlerin Belediyece hemen kaldırılacağı ihtar olunur.

8- Cami-i şerif, mescid, mektep ve buna mümasil emâkin-i diniye, hayriye, miriye duvarlarına ve sahibinin müsaadesi istihsal edilmeksizin ebniye-i hususiye cephelerine dahi ilan ilsak [yapıştırmak] memnu'dur."[16] Tanin Âmin!...."[17]

"Umumî Caddeler

1. Daire-i Belediye dahilinde bulunan caddelerin tarz-ı inşasındaki adem-i intizam daire-i mezkûrece nazar-ı ehemmiyete alınarak bunların yeniden inşası taht-ı karara alınmıştır.

Bozuk Sokaklar

Pis ve bozuk sokakların mümkün mertebe tamirleriyle kabil-i tathir bir hale ifrağ olunmaları için Şehremaneti tarafından teşebbüsat-ı lâzımede bulunulmuştur.

Daire Ahırları

Mahallât arasında pek kerih ve nâhoş bir manzara göstermekte ve civar ahaliyi de hakikaten bîzar etmekte bulunan daire ahırlarının şu manzarası ahiren 1. ve 2. Dairelerce nazar-ı dikkate alınarak bunların Kumkapı civarında inşası takarrur etmiş ve bir mahall-i mahsus bulunmuştur.

Tathir Edilen Mevâkî [Temizlenen Yerler]

Dün Galata ve Yüksekkaldırım civarındaki umumhaneler ve sokaklar icabât-ı fenniyesine muvafık olarak tathir edildiği[18] gibi bugün de Arab Camii cihetlerinin tathiratı icra edilecektir."[19]

"Millî Unvan

İzmir gazetelerinde okuduğumuza göre, şehr-i mezkûrda millî duyguya muhalif unvan taşımakta olan sokakların birer millî nâm ile yâd edilmesi makam-ı vilayetçe karargir olmuştur."[20]

"Şehremaneti'nden:

Bazı müessesat ile hanelerden cadde ve sokaklara süprüntü atılmakta olduğu görülmektedir. Ba'demâ süprüntülerin sokağa atılmayıp nezafet-i fenniye arabalarının vüruduna intizar edilmesi ve aksi takdirde ber-muceb-i kanun ceza-yı nakdî ahzı mukarrer bulunduğu ilan olunur."[21]

"Şehremini Bey'e Bir Davet

Bundan birkaç gün evvel gazetemizde Şehremini Muhittin [Üstündağ] Beyefendi'nin[22] Kadıköy Hali ile Yoğurtçu Köprüsü'nü teftiş eylediklerini görmüştüm. Muhterem şehremini beyefendiden lütfen bir gün de sâbık şehremini Haydar Bey'in vaktinde başlanarak Yenikapı'dan Valide Cami-i şerifine kadar gelip orada kalan Mustafa Kemal Paşa Caddesi [şimdi Atatürk Bulvarı] arasında kalan Selim Paşa Yokuşu'nu da teftiş buyurmalarını rica ederim. Çünkü bu yokuş karanlık ve bozuk oldu-

ğundan gece ve gündüz geçmek imkân haricindedir. Halaskârımız ve sevgili Gazimiz Kemal Paşa Hazretlerine hürmeten bu Selim Paşa Yokuşu'nun da bir an evvel tamir edilmesini bekliyoruz. Mehmed Ali."[23]

Görüldüğü üzre, bu şehrin ezeli sorunları çözümlenmek bir yana artarak sürüyor; iç göç bunu daha da hızlandırıyor. Zamanında yapılmış bazı tespitleri özet olarak aktarmak istiyoruz:[24]

Sokakların çoğu dar ve kışın çamurdan geçilmez bir haldedir. Taşçı merkepleri kafilesi, öküz arabaları, sırık hamalları sokakları tıkamakta, yayalara sıkıntı vermektedir. Sokakları, yolları ferahlatmak istiyorsak, nakliyat gece yapılsın, yollar sabahları fayton gibi binek arabalarına kalsın, yayalara çamuru düşünmek kalsın, biraz ferahlarız (*Sabah* ve *Mizan*, 10 Ocak 1890).

Ahırkapı ile Kumkapı arasında kale boyunca türeyen çerden çöpten yapılmış, etrafı ve üzerleri gaz tenekeleriyle kaplanmış teneke mahallelerini, bu sakil manzarayı belediye memurları görmüyor mu? (*Mizan*, 1890)

H. C. Yalçın, belediyenin 10 yıllık iş projesini saydıktan sonra, bu projelerin en büyük kusurunun parlaklığı olduğu, bunların değil 10, 100 yılda yapılamayacağı, İstanbul'da "yok" olan şeyin Belediye İdaresi olduğu, önce bunun başarılması gerektiği tespitinde bulunuyor (*Tanin*, 29.12.1923).

C. E. Arseven'e göre, bugünkü haliyle İstanbul'da iktisadi ve medeni bir hayat tesisi imkânsızdır. Fertlerin sarfettiği kudretin en az yüzde kırkı yola sarfedilmektedir. .... Şehrin dağınıklığı ve nakil vasıtalarının münasebetsizliği yüzünden fertlerin her gün zayi ettikleri kudretle, elli yılda yeni bir şehir yapabilirdik... (*Tanin*, 26. 1. 1924).

N. F. Kısakürek belediye reisi tipini şöyle çizmektedir: Belediye reisinin şahsiyet planı yaptırılmadıkça şehir planı yaptırmak bir işe yaramaz. Belirleyici vasıf sanat ve estetik terbiyesidir. Reis seçmekte ölçü bedîî idrak olmalıdır. Yoksa çerçeveciye resim ısmarlamış olursunuz. Sayılan vasıflardan yoksun olan bir reis, gözü olmayan şoförden daha zararlıdır.[25]

Bizce, İstanbul'un sorunlarına pek kökten çözüm getirilmek istenmiyor çünkü hem belediye iş yapmıyor imajı doğabilir hem de uzun süre yandaşlara, müteahhidlere iş sahası yaratılamayabilir. Yolların, sokakların ikide bir açılıp hatta birkaç cana mal olma pahasına sürüncemede bırakılması, iş yapılıyor görüntüsüyle menfaat sağlamayı içermektedir. Bu, dün de böyleydi bugün de böyledir. Yukardaki bazı misalleri Süleyman Nazif'in yazısı çevresinde dolaşırken görülebilen misaller olarak sıraladık ve o yıllarla sınırlı kaldık. Şehrin bütün dertlerine neşter vuracak, bütünsel bir portresini çizecek durumda değiliz; şehrin kurtulacağı umudunda da değiliz. Kendi hesabımıza tarihî eserlerin hâlâ direnenlerinin aslına uygun restorasyonunun yapılabilmesine bile razıyız.[26] Aksi halde bu şehrin alamet-i farikası aranır duruma gelecektir.

İster şehremini ister belediye reisi densin, 1908-26 arası 23 kişiden 9 günle, 1-2 ay görevde kalan var. Ortalama 9-10 ay hizmet vermeye çalışan reislere yüklenmek insafsızlık olur. Bu sürede, değil teşkilâtını oluşturmak, makamına bile alışamayanlar olmuş, bu karmaşada istenmeyen hadiseler de zuhur etmiştir.[27] Göbeğinden merkeze bağlı bir yönetim, bütçesini denkleyememekte, gelirlerini toplayamamakta, dolayısıyla dertler bitmemektedir.[28] Süreler palyatif tedbirlerle doldurulmaktadır.[29] Bir zamanlar düşkünlere, muhtaçlara, çaresizlere söylenen "sana belediye baksın" sözü kurumun hangi yapısından kaynaklanmıştır, merak konusudur.[30]

"İstanbullu" imzalı, başlığı da, arabaşlıkları da "Burası İstanbul" olan bir yazıda "bir şehrin geleneği, o şehrin şerefidir; bir şehrin şerefi de en çok şöhretindedir, şöhretiyledir" diye başlanıp şöhretiyle anılan şehirler sayılır. İstanbul'un şöhreti yüzyıllardır süregelen nezaketi, inceliği, zarafeti, çelebiliği, efendiliği, tek kelimeyle terbiyesidir. 1940'lardan sonra harp zenginleri parasal güçleriyle her şeyi aldılar, bedava olduğu halde İstanbul terbiyesi alamadılar, diye devam edilir. Yolda, sokakta, tramvayda eskiden uyulan görgü kurallarının bugün "*out*" olduğu ifade edilir. Eskiden kuraldışı davranışın aforoz edildiği dile getirilip basın yardıma çağrılır. Parola: Burası İstanbul'dur.[31] Gel gör ki bu parola bugün, içinde tüm olumsuzlukları, magandalıkları, tedhişi barındırmaktadır.

İstanbullu olmak, İstanbul hemşehriliği gibi lâfların soyutluğunu tartışmak boşunadır. Bu yolda harcanan "iyiniyetler", ilanlar, reklamlar, harcanan paralar birilerine, bir yerlere gitmekte, şehir halkında yankısını bulamamaktadır.[32] Bireyciliğin adamakıllı kamçılandığı bir sistemde -sakatlığına rağmen- bölgecilik bile kalmamış, herkes kendi gemisini yapmaya koyulmuştur. Korkarız, bu altüst oluşta, Ararat'a konmak da mümkün olamayacak, belki yeni bir Atlantis efsanesi ortaya çıkacaktır. ■

1- *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317-18, s.284,301,790,1315
2- *Tarih ve Toplum*, sayı 113, Mayıs 1993, s.264
3- Mehmet Zeki Pakalın, *Tarihe Mal Olmuş Fıkralar, Nükteler*, İstanbul 1946, s.220
4- Şehremini tabiri 1922'de kaldırılmıştı. Belediye reisi Ali Haydar [Yuluğ] Bey görevdeydi (15.4.1923-4.6.1924). Süleyman Nazif -hicvetmek için olsa gerek- eski tabiri kullanmayı sürdürüyor. Haydar Bey şöhretini neye borçlu bilemiyoruz; cumhuriyetin ilk belediye reisi olmasından başka?
5- "Az zamanda çok iş yaptık" bundan mı mülhem acaba?
6- Belde-i tayyibe Medine-i Münevvere'nin ve İstanbul'un; el-beledü'l-emin Mekke-i Mükerreme'nin adıdır. İlahî adalet ve tesadüfle bugün İstanbul hem "emin eller"de hem de "tayyib"dir: iyi, güzel, hoş, ama Süleyman Nazif'in betimlediği Nişantaşı bu vasıflara uymuyor, ortada bir hoşluk var olup igneleyici ince mizah söz konusudur.
7- Demek ki Süleyman Nazif 1915'ten beri burada oturuyor kiracı olarak.
8- 12 yıl kadar Bursa mektupçuluğu (vali vekilliği) yaptığı hatırlansın.
9- Acaba Ahmed Midhat'ın "Dolaptaki Adamın Gördükleri" hikâyesinde geçen Hacı Mansur Ağa mıdır?
10- Süleyman Nazif'in meşhur iğnelerinden. Ahmed Reşid Rey'i müstearıyla ve adının bir parçasıyla birlikte anıyor.
11- Son yıllarını bilmiyoruz, 1980'lerde Arhangelsk/Arkhangelsk Limanı buzkıranlarla ulaşıma açılıyordu.
12- Bugü[illegible]halle aynı adı taşıyor, aynı adlı camisi içiyle dı-

şıyla yeni yüzüne kavuştu fakat "Hürriyet" gitti, "Hacı Mansur" geri geldi. Malûm dizeleri biraz değiştirip "Ne serseml etici şey imişsin ey hürriyet! Kimimiz adını koydu bir yerlere kimimiz kaldırdı" dense yeri midir? Bu arada Abide'i Hürriyet, Abidei Hürriyet ve daha garip biçimde yazanların kulağı çınlasın.

13- *Resimli Gazete*, no.19, 12 Ocak 1924, s.2
14- Bu firma aynı sanatı bugün de devam ettiriyor.
15- *Tanin*, 12 Eylül 1909, s.3
16- *Tanin*, göst. yer.
17- Görüldüğü üzre, kabul olmayacak bu duaya âmin diyen *Tanin*'dir.
18- Temizlik imandan gelir, temizlik dinin yarısıdır sözleri artık kirlilik derelerden, Terkos'tan gelir halini almıştır. Terkos'ta su yarıdadır denebilseydi memnun olunacaktı. Eğer bu yazı yayımlanırsa o zamana kadar su Terkos'ta diptedir bile denemeyecek çünkü kalmamış olacaktır. Su ma'dûm, şehir halkı mağdur olunca birkaç eski haber başlığını aktarmakla yetiniyoruz. Sular beş gün akmayacak (*Tanin*, no. 424, Temmuz 1909), Su meselesi suya düştü (*Vakit*, 28.6.1926), Terkos suyunun içilemeyeceği (*Vakit*, 4.7.1926), Terkos suyu (*Vakit*, 12.7.1926), Lağım Şirketi (*Vakit*, 3.7.1926), Sokakların aydınlatılması, sağlık raporu, tahlil, aşı, ceza, 55 çeşme temizliği (*Akşam*, 2.9.1922, 11.10.1922), muayene, aşı, tahlil, temizlik (*Tanin*, 21.12.1922), Terkos Şirketi (*Cumhuriyet*, 30.12.1932), İstanbul'un su derdi (*Cumhuriyet*, 17.6.1950))
19- *Tanin*, 28.9.1911, s.4-5
20- *Tanin*, 1.12.1914, s.4. Toponimi, Antroponomi, Onomastik gibi ilim şubelerinden görüş alındığını sanmıyoruz. Alınsaydı bu işin ölçüsü bu denli kaçmazdı. Mesela Kurtuluş'taki Moiz Sokağı'nın bugünkü adı için eski şehir rehberlerine bakmak gerekecektir. Başlıbaşına bir konu olmakla beraber ilgisinden dolayı bazı misallere bakalım: Konya ve Kenya adları birbirine yakınlığından mektuplar ters yerlere gidiyor, PTT dağıtıcılarına iş çıkarıyor, Karasu Belediyesi Gürsel, İnkılap, 27 Mayıs caddelerinin isimlerini değiştiriyor (*İş ve Düşünce*, sayı 250, Haziran 1965, s. 29, 31, aynı dergi soyadı işinin sellemehüsselemliğinden de yakınıyor, s. 30), Erdek'te Çuğra sahili Büyük Plaj, Apostol Mesiresi Çifte Oluklar adını almış (*agd.*, sayı 251, Eylül 1965, s.12, dergi Etiler'de bir ilkokula Hasan Ali adının teklifine karşı çıkıp Kenan Öner ya da Reşad Şemseddin Sirer denmesinden yana), Refik Koraltan Gürcüce olan nahiye ve köy isimlerini değiştirince oyun adları da değişiyor (Kasım Ülgen, *Doğu Anadolu Oyun ve Havaları*, c.III, s.19). Kanımızca, bazı insanların ad, soyadı tashihi için mahkemelere başvurması düşünülmeye değer bir durumdur. Bunda, kişinin taşıdığı ad ve soyaddan memnuniyetsizliğinin payı büyüktür. İnsanda bu uyum nasıl aranmalıysa sanattan bilime bu uyum aranmalı, böylece her aklına esen değiştirme yoluna gidememelidir. Önce para verip hazırlattırılan cadde, sokak tabelaları kontrol yüzü görmediğinden zaman zaman fotoğraflarıyla basına mizah konusu olmaktadır. Tabelalar doğru yazılmalı, cadde ve sokaklar taşıdığı addan eziklik duymamalıdır. Bugün hâlâ geçerli mi bilmediğimiz 40 esas, 1 geçici maddeden oluşan bir Talimatname bu işi eni konu ortaya koymakta (organize edecekler, masrafının salınması, tabelaların, numaraların boyutu vs.) ise de biz sadece konumuzla ilgili olanlarından küçük özetler alacağız: Sokaklara isim verilmesi belediyelere aittir (md.3). Aynı sokak veya meydan ismi mükerrer olarak kullanılmaz. Müstehcen ve gülünç isimler konulması da memnudur (md.4). Sokağın veya meydanın isminde topografik durum belirleyicidir ya da o mahallin tarihinden, veya millî tarihten alınmalıdır. İsimlerin telaffuzu güç ve uzun kelimeler olmamasına, Türkçe olmasına, başka dillerden alınmamasına dikkat edilecektir (md. 6). (*1935 Umumî Nüfus Sayımı. Sokaklara isim veya numara ve bütün binalara numara konulması hakkında Talimatname*, İstanbul 1934, s.3-4)
Peki, ismiyle müsemma olmayan meydan, sokak adları gülünç sayılıp Talimatname hükmüne göre yasak kapsamına girmemeli mi?
21- *Tanin*, 21.12.1922, s.4
22- Haydar Bey'den sonra Operatör Dr. Emin [Erkul] Bey reis oldu (5.6.1924-12.10.1926; istifa haberi, *Cumhuriyet*, 19.1.1926), hem vali hem reis Muhiddin Üstündağ (14.10.1926-4.12.1938) görevi Dr. Lütfi Kırdar'a devretti (*Anadolu*, 6.12.1938).
23- *Son Saat*, 22.3.1927. s.3
24- Aktaran, *Yakın Tarihimiz*, c. 1, İstanbul 1962, s.98, 107, 226, 298.
25- *Çerçeve*, İstanbul 1940, s.119-120
26- Her türlü erozyona açık olan surların restorasyonuna bir başlanıp; bir bırakılarak surlara kur yapılmıştır. Osman Cemal Kaygılı, "Bana kalırsa 'surların yıkılması İstanbul'u daha güzelleştirecektir'." diyerek hiç olmazsa fikrini açıkça koymuştur (*Haber*-Akşam Postası, 21.8.1937, s. 12). İngiltere'nin Türkiye büyükelçilerinden Sir David Kelly'nin eşi Lady Kelly *Times*'a gönderdiği bir yazıda surların harap ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu kaygı ve üzüntüyle vurguluyor (*Cumhuriyet*, 11.6.1953). Birçok benzeri gibi İhlamur Parkı'ndaki kitabeli taşlar, etrafı açık olduğu için duvar yazısı halini almış olup kitabeler okunamaz hale getirilmiştir.
27- Kadıköy Belediyesi'nde yolsuzluk, Kasımpaşa Sinema meselesi yolsuzluğu (*Vakit*, 4.7.1926, 11.1.1920, 28.6.1926), ikibelediye memurunun rezaleti (*Vakit*, 3.7.1926)
28- Mülga Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Reis-i Sânîsi Aynîzâde Hasan Tahsin Bey'in görüşü: Şehremaneti nasıl ıslah edilebilir (*Vakit*, 5.1.1922), Belediye Meclisi toplanamadı (*Tanin*, 18.2.1912), toplandı (*Vakit*, 11.11.1925, 11.7.1926), seçimler (*Tanin*, 18.2.1912), Yeni Belediye teşkilatı kanun layihası heyet-i vekilede müzakere edilmiştir. Yeni kanun mucibince şehir meclisleri intihabatına teşrinisanide başlanacaktır. Belediye reisleri müntehab belediye azası tarafından intihab edilmekle beraber valiler tarafından tayin edileceklerdir. Valiler haiz-i ehliyet kimse bulamazsa hariçten belediye reisi de nasb edebilecektir (*Son Saat*, 22.3.1927).
29- Haydar Bey 23 Şubat 1924'te gazetecilere un ve ekmek işinin çözümünü müjdeliyor (*Yakın Tarihimiz*, c.2, s.249). 70 yıldır halkın ekmeğiyle oynandığına göre, radikal çözüm başka bahara kaldı.
30- Belediye bir zamanlar şair-i âzam Abdülhak Hamid'i bile yuva sahibi yapmış (*Vakit*, 28.6.1926). Hayatın garip cilvesi, Süleyman Nazif'in Edirnekapı Şehidliği'ndeki mezarı İstanbul Belediyesi'nce yaptırılmış, kitabesi kardeşi şair Faik Ali Ozansoy tarafından yazılmıştır. Burada, vefatının 4 Ocak, 15 Ocak 1927 şeklinde gösterildiğini de hatırlatalım (*Türk Kültürü*, sayı 30, Nisan 1965, s. 368-71; sayı 104, Haziran 1971, s. 697-702).
31- *Türk Tiyatrosu*, sayı 195, 15 Kasım 1946, s. 17
32- Süleyman Nazif'in çerçevesinden hareketle sınırlı bu yazının notlarına ilâve: Şehrimizde kolera (*Tanin*, 28.9.1911), Ekmeğe 1 kuruş zam, halk fırınlardan şikâyetçi (*Vakit*, 11.1.1920), Ekmek fiyatı 20 para düşürüldü (*Vakit*, 5.1.1922), Haydar Bey Ankara şehremini oldu (*Cumhuriyet*, 19.1.1926), Belediye fukaraya kömür dağıtıyor (*Cumhuriyet*, 19.1.1926), Emin bey zamanında kanalizasyon in şaatı yolsuzluğu (*Vakit*, 3.7.1926), Lağım Şirketi mukaveleye uymuyor (*Vakit*, 3.7.1926), Şehremateni'nin 9 belediye dairesi 1924-25 seneleri içinde ne sarf ettiler. ne kazandılar, varidattaki artışın oranı nedir? Beyazıt, Fatih, Beyoğlu, Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Büyükada, Bakırköy (*Vakit*, 5.7.1926), Şükrü Naili Paşa'ya ev (*Vakit*, 1.7.1926), Belediye halka şeker satmaya hazırlanıyor (*Cumhuriyet*, 26.9.1932), suya 1 kuruş zam (*Tan*, 16.5.1939), Belediye rahmetli Dr. Refik Saydam'ın mezarını yaptırıyor (*Ulus*, 6.3.1946). İstanbul surları. Harap surlar ilkbaharda yıktırılacak (*Akşam*, 25.12.1946), Kok kömürünü belediye dağıtacak (*Demokrasi*, 2.4.1947), Ekmek kameleri ekim ayında kaldırılıyor (*Yeni Türkiye*, 15.7.1946), Tramvayların şekli değişiyor (*Dünya*, 27.8.1956), Sokak satıcıları yine faaliyette (*Kudret*, 17.9.1961), Belediye şube müdürlüğü kaymakamlardan (geri) alınacak (*Dünya*, 6.9.1962), Kolera salgını (*Cumhuriyet*, 30.10.1970), Hamallar Cemiyeti'ne arabuluculuk (*Vakit*, 5.1.1922), Kadıköy Havagazı Şirketi ile Emanet arasında itilaf çıktı (*Milliyet*, 4.1.1928), Belediye Encümeni Köprü parasını kaldırdı, biletlere yükledi (*Cumhuriyet*, 19.1.1926), Üsküdar'da kömür deposu yapılacak, yeni bir müdürlük ihdas edilecek (*Cumhuriyet* 14.9.1928), Kadıköy Su Şirketi ile Emanet arasında itilaf (*Son Saat* 22.3.1927), Ekmekçilerle Emanet arasında ihtilaf (*Vakit*, 11.11.1925), Şehir Kütüphanesi Tesisi (*Cumhuriyet*, 19.1.1926), Muhiddin Bey Edirne'nin fahri hemşehrisi oldu (*Vakit*, 15.7.1926), Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de imar ve mezbaha işleri konuşuldu (*Vakit*, 30.8.1926), Yarın temiz süt satışına başlanıyor. Sütlere su katılmayacağından buhran olması muhtemeldir (*Cumhuriyet*, 14.9.1928).
Şu haber başlıkları, İstanbul'a nasıl sahip çıkıldığının küçük örnekleri sayılmamalı mı?: "Talimhane (Taksim) kimin?" (*Tanin*, no.424, Temmuz 1909), "Galata Kulesi'nin sahibi" (*Tanin*, no.180, Mart 1909).

BOULOGNE EYALETİNDE PROTESTANLIK-II

ALAIN JOBLIN

ÇEVİREN
NURAN VE JEAN-LOUİS MATTEİ

BOULOGNE EYALETİNDE PROTESTANLIĞIN ÖLÜM VE DİRENİŞİ

A) Zor Yıllar

Protestan toplumu, 1660 yıllarından itibaren şiddetlenen ve XVII. asır boyunca süren sistematik bir baskı ve dışlama politikasına uğramıştır. Krallık ve Katolik Kilisesi Nantes Fermanı'nda öngörülen şartları değiştirmek için işbirliği yaparak o yönde çaba sarfettiler. Boulognelu Protestanlar öteki dindaşları ile ortak olan bu kaderi paylaştılar. Yukarıda, Protestan meslektaşlarına karşı Katolik subaylarının tavrından bahsetmiştik.

Boulogne Protestan toplumu 1620'de meydana gelen Louis de Guiselin'in ve başkalarının da din değiştirmesi yüzünden zayıf düşmüştür. Boulogne'un sekizinci Piskoposu olan Claude le Tonnelier de Breteuil, 1683'ten itibaren, nüfuzu altında olan bölgenin Protestanlarına karşı birkaç girişimde bulundu.

Nantes Fermanı'nın İptali (18 Ekim 1685), son ve ölümcül darbe oldu. Din değiştirenler bir deftere kaydoluyorlardı: "İyi Katoliklik Defterleri"[54] denilen bu dokümanlar Katolikliğe dönen 40'a yakın eski Protestanın isimlerini veriyor. Bu, sözkonusu iptal'den 4 ay sonra idi ve Clenleu, Bourthes, Courmont, vb köylerinde meydana gelmişti. 4 Şubat 1686'da peder Barbe tek bir günde üç ailenin mensuplarının[55] tekrar Katolikliğe katıldığını defterine kaydetti. Fakat 45 Protestan, sürgünü tercih etti ve İngiltere veya Hollanda'ya gitti. Bazıları, İptal'den uzun zaman sonra ülkelerini terk ettiler. Örneğin, Possart Derebeyi olan Philippe Lafebvre, ancak 1689'da Fransa Krallığından çıktı.

Philippe Landé'nin oğlu, d'Alette isminde bir şahıs, sürgüne gitmek için 1715 senesine kadar bekledi. Nihayet bazı Boulognelu Protestanlar hapse girdi. Önce kaçak olan Philippe de Hauffrengue Boulogne Eyaletine geri döndü ve tutuklanıp, Boulogne Şatosunda esir oldu (1698). İki kızı da hapsoldu ve nihayet Katolikliğe tekrar katıldı. Fakat, maalesef, Boulogne eyaletinin bütün Protestanlarının akıbetini bilmek zor bir iştir. Ne olursa olsun, tahmin edebiliriz ki, onların çoğu din değiştirdi ve o devrin geçerli deyimiyle, "Yeni Din Değiştirenler"[56] oldular.

Boulogne Eyaletinin papazlarına gönderilen soru listeleri sayesinde dinlerini korumak için direnen ve "Yeni Din Değiştirenler" arasında şüpheli olan birkaç kişinin izlerini bulabiliriz. Örneğin, 1725'e yakın bir tarihte Boulogne civarında bulunan Saint-Martin varoşunda "yanlış inançlarında" derinen Lagache kardeşler yaşıyordu. Clenleu'de Suzanne Sanlecque isminde bir kadın "dinine çok bağlı" kalıyordu.

Lacques Landé ve Abraham Haudiquet, Clenleu papazının dikkatini çektiler ve din adamı şöyle bir not yazdı: "Genelde kutsal ayine katılıyorlar, fakat Paskalya zamanındaki büyük kuddas esnasında kutsal ekmeği almıyorlar".[57] Aix-en-Ergny papazı, "Katolik dininde görevlerini yerine getirir görünen" Marie Latteux'nün gerçek inancından şüphe duyuyordu.

Fakat, bütün bu istisnalara rağmen, şu gerçek ortadadır: Protestan dini, Nantes Fermanı'nın İptalinden sonra, Boulogne Eyaletinde tamamen kayboldu. XVIII. yüzyılda, herhangi bir dirilişinin işaretleri nadir ve devamsızdır. Meselâ, çoğunlukla yabancı olan bazı askerler Saint-Louis Hastanesinin şapeline bakan papazın nezdinde din değiştirerek Protestan oldular. Fakat bu din değiştirmelerin toplamı XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca 20 kişiyi aşamadı.

Daha pitoresk başka bir örnek verebiliriz. İsviçre asıllı Suzanne Ester isminde bir kadın din değiştirdikten sonra olay yarattı çünkü "asker kılığına girip" François Louis Joly adını aldı ve "Boulogne Eyaleti ikinci alayında" askerlik yaptı. Bundan önce, hizmetçi kadın olarak M. Hamy'nin evinde çalışmıştı ve 1747 senesinde Boulogne'a döndükten sonra "Marangoz Girard'ın evinde" asker kılığında hizmet ettikten sonra aynı yerde öldü. Öte yandan, bir otopside kadavra olarak kullanılmış iki Protestan'ın akıbetini biliyoruz.[58] Hülasa, Reform Hareketine sadık kalan Boulogneluların örnekleri yok diyecek kadar azdır.

1725'te Baspiskopos Henriau tarafından Boulogne Eyaletindeki papazlara gönderilmiş soru listesinde sadece on protestanın ve Yeni Din Değiştiren'in izlerini buluyoruz. Birkaç yıl sonra Başpisko-

Protestan katliamını resmeden bir gravür

pos de Partz'in listesinde, sadece iki şüpheli isim görülmektedir: "mesleği anahtarcı olan" ve Hucquelliers'de oturan Protestan Jean Taffé ve Bernieulles'de bir tek "Yeni Din Değiştiren". Boulogne'da bulunan çok sayıdaki Protestan İngilizler bile dinî görevlerini "ihtiyatla" yerine getirmek zorunda idiler. Nitekim, Milord Newarck'in büyük kızı olan Miss Magnus isminde İngiliz bir kadın "22 Haziran 1788'de gece saat onda, duasız ve ışıksız, tabutu iki adam tarafından taşındıktan sonra, hemen doldurulmuş bir çukura gömüldü". Fakat, önceki yıl, 17 Kasım 1787'de XVI. Louis Tolerans Fermanı'nın altına imzasını atmıştı.

B) Diriliş

1787 tarihli Tolerans Fermanı ve sırasıyla, İnsan Hakları Beyannamesi, Fransız Protestanlarına dinlerine göre ibadet etmek iznini verdiler. 8 Nisan 1802 tarihli Kanun, "département" çerçevesinde[59] Yeni Protestan Kilisesini düzenlemiştir: Bir "consistoire"ı oluşturmak için en az 6.000 protestan lazımdı. Aksi taktirde sadece birkaç "küçük tapınak" mümkündü. Pas-de-Calais "département"ında Rouen'a ve sonra da Lille'e bağlı iki tane "küçük tapınak" inşa edildi. 1859'dan sonra, Amiens seçildi. Bu vesileyle, yeni ve resmî bir çerçeve tertip ediliyor ve Protestanlığın dirilişi kolaylaştırılıyordu. Sözkonusu diriliş özellikle Boulogne Eyaletinde güç ve maceralı oldu.

Boulogne, İngiliz Protestanlarının şehirdeki ikametinden uzun zaman etkilenmişti. O kadar ki Katolik bir Boulognelu için Protestan İngiliz kökenli olmaya eşitti. 1820'ye yakın bir tarihte 5 tane İngiliz şapeli vardı. Henry Pyt isminde bir vaiz, bir İngiliz "İncil cemiyeti" tarafından gönderilmişti.[60] O zamanlarda rue Siblequin'de olan şimdiki rue Faidherbe "İncil'i yaygınlaştırma Şapeli"nde, 60-70 kişi her hafta vaazını dinlemek için toplanıyordu. Calais'de yaşanan pastör Lelièvre adında bir şahıs, bazen Pyt'e yardımı etmekteydi. Şapel birçok defa yer değiştirdi: Bu öğe, ibadetin geçici bir nitelik taşıdığını ispat ediyor. Ne olursa olsun, Henri Pyt 30'a yakın Boulognelunun din değiştirmesinde başarılı oldu. Katolik tarihçi ve polemistler olan Peder Haigneré ve Peder Lefebvre'e göre, bu rakam, İngiliz din propagandasının sınırlı ve temelsiz kaldığını gösteriyor.

Bu vesileyle, para karşılığında din değiştirmelerden bahsedilmiş ve askerlere yönelik "misyonlar" kınanmıştır. Nitekim, Kırım Savaşı zamanında[61] Wimille'e yakın Honvault kampında bulunan çok sayıda askerin Protestanlığa katılması için birkaç misyonerin çaba sarfettiğini biliyoruz. O zamanlarda, İngilizler, Tevrat'ın ve İncil'in nüshalarını dağıttılar ve kutsal kitapları okumak amacıyla birkaç toplantı tertiplediler. Boulogne'da özel bir kitabevi bile açtılar.

Bir ders anında öğrencilerinden biri tarafından kalemle çizilmiş Calvin portresi (Cenevre).

Fakat, Protestanlığın dirilmesinden bahsetmek için, Boulogne'da devamlı oturan Fransız bir pastörün gelişini beklemek zorundayız. Théophile Poulain isminde bir pastör, "İncil'i Yayma Fransız Cemiyeti" tarafından gönderilip, Nisan 1839'da Boulogne'a geldi ve çabuvak sadece Fransız müminlerine yönelik bir ibadet örgütledi. Bu ibadet, bir "oda"da meydana geldi ve Pastör Pyt'in şapeli gibi sık sık yer değiştirdi.

Poulain, 1851'de 25.000 Fransız Frangına Tintalleries Caddesine yakın bir arsa satın aldı. Burada inşa edilen tapınağı 1852'de ünlü pastör Monod[62] ibadete açtı. Belediye reisinin bir yoklamasına göre, o zamanlarda Boulogne'da Fransızca konuşan otuz-kırk Protestan vardı. Fakat parasal sorunlar arttı ve Poulain, İngilizlerin bağışlarına rağmen[63], Ağustos 1859'da Amiens "Consistoire"ına tapınağın 5.000 Fransız Frangına satılmasına karar verdi.

Amiens, büyük bir olasılıkla 1857'den beri, Boulogne'daki tapınağın mevcudiyetini tanıyordu, onun içindir ki, Poulain'in teklifini kabul etti ve bu tapınak resmî bir nitelik taşısın diye, Millî Eğitim ve İbadetler Bakanlığının nezdinde girişimde bulundu. Amiens Consistoire'ı, tapınağın satın alınması için Bakanlıktan bir ödenek de istedi.

Bu girişim duyulur duyulmaz Boulognelu Katolikleri öfkelendirdi. 20 Ekim 1859'da Boulogne vali yardımcısı, Belediye reisinden tapınağın yarar ve zararları hakkında bir soruşturma açmasını istedi. Şunu ilâve ediyordu: "Bu soruşturma, sadece "de facto" mevcudiyette olan bu tapınağın resmî niteliği hakkında yapılacaktır."

Peder Heignerê, eski avukat Auguste Gros ve "L'Impartial de Boulogne-sur-Mer" adındaki gazetenin başmuharriri A.d'Hauttefeuille hemen Katolik bir red kampanyasının sözcüleri oldular. Tapınağı zararlı göstermeye yönelik kanıtlama girişimleri beş noktadan ibaretti:

1) Poulain'in çalışmasının sadece şahsına ait ve yabancı (İngiliz) tesiri altında olmasına rağmen, Amiens, resmî bir nitelik taşıyan ve yasal bir çerçevede olan bir tapınak kurmak istiyordu.

2) Poulain'in misyonu önemsiz sonuçlar almıştı: sadece 20'ye yakın din değiştirme olmuştu. Bu, bir tapınak kurmak için yeterli miydi?

3) Bu Protestanların kötü sosyal kökeninden ısrarla bahsedildi: onlar işçi veya fakirdi. Fakat kanun, bir consistoire'ı teşkil etmek için sabit bir yerde oturan ve Dolaysız Vergiler Defterlerine kayıtlı bir eşraf grubu olmasını şart koşuyordu. Bu vesileyle, küçük bir fıkra anlatıldı: Boulogne Protestan toplumu, Amiens Consistoire'ı nezdinde girişimde bulunduğu zaman, kendini temsil ettirmek için, aralarında bulunan İngiliz bir doktor, yabancılara başvurmak zorunda kalmıştı.

4) O kadar küçük bir toplum için kentin bütçesini yüklemek âdil bir davranış mıydı? Nitekim, eğer bir Protestan tapınağı resmen açılsaydı, Belediye, pastöre para vermek zorunda kalacaktı. Üç Katolik polemist bu nokta üzerinde özellikle durdular; çünkü şehirlerinde, Protestan bir tapınak değil, Katolik bir Piskoposluk istiyorlardı. Peder Haignerê, üzülerek, şöyle yazıyordu: "Bir dapertement'da iki Piskoposluk kurulmasından bahsedildiği zaman, idarî engelleri bahane ederek herkes karşı koyuyor..."

5) Bir tapınağın mevcudiyeti ile güçlü ve örgütlü bir Protestan toplumu ortalığı karıştıracaktı: Protestan makamları 1842 ve 1843 yıllarının kanunlarına istinat ederek, özellikle tören alaylarını[64] açık havada oluşan bütün katolik dinî merasimlerinin yasaklanmasını isteyebilirdi. Bu, daha önce 1849'da yapılmıştı.

Boulognelu Katolikler, Boulogne'de bir tapınağın resmî olarak tanınmasını engellemek için işte böyle kanıtlara başvurdular. Poulain'in yerini almak için 1859'da gelen pastör Aimé Blin, cevap olarak, tertipli ve örgütlenmiş bir Protestan toplumunun ancak Boulogneluların ruhî refahını ihya edebileceğini söyledi. Protestanlar da vergi ödüyorlardı. Onun için, pastörün maaşını ibadetlere ait bütçeden alması gayet normaldi. Öte yandan, hoşgörüsüzlüğün kurbanı olan Protestanlar hoşgörüsüz bir tavır almaktan kaçınıyorlardı.

Ne olursa olsun, soruşturmaya cevap vermek için evlerinden çıkan Katolikler, 2 olumlu oya karşı 587 olumsuz oyla Boulogne'da bir tapınağın resmî kuruluşunu red ettiler.

Amiens Consistoire'ı tarafından 1867 ve 1871 senelerinde iki başvuru daha yapıldı. Bu son tarihte, Belediye Meclisine göre, 79 Protestan vardı. Va-

La Haye Tapınağı (solda), XVII. asırda Protestanlar vaaza katılmak için şatonun sağ kolunda toplanıyorlardı. XX. asrın başlangıcında Devres Tapınağı (sağda). Levhada şöyle yazıyor: "Dayanışma, Pazar ve Perşembe günleri konferans var".

liye göre, 140 kişi idiler... Bu sefer de, Auguste Gros hücum etti ve "Böyle iddiaları red etmek için 1859'da yaptığı gibi şimdi de Belediye Meclisi sert bir tutum alsın..." diye yazdı.

Fakat, bu defa, Katolikler için iş daha zordu. 16 Mayıs 1877'de Boulogne'da bir Protestan tapınağının kuruluşu resmî olarak tanındı. İki sene sonra, misyonerler Boulogne'a yerleşti, Boulogne ve civarındaki Protestan toplumunu takviye etmeye başladılar. Paris'ten sonra, pastör Mac All, 1879'da Boulogne'da bir "İncil'i Yayma Halkçı Misyonu"nu açtı. Bu misyonun amacı, Protestanlığın bütün üyelerini biraraya getirmek ve "oldukça çürük bir dünya"ya girmek için imkânlar aramaktı. Mac All Misyonu, İsviçreli Rochat'ya bağlı "Alkolizme Karşı Mavi Haç Cemiyeti" ve pastör Nick tarafından Fransa'da kurulan "Kardeşlikler"le koordineli bir şekilde işin başına geçti.

Mac All, Boulogne'a pastör Mabboux'yu yerleştirdi. Bu şahıs, 1880'den itibaren haftada iki defa bir toplantı tertipledi. Girişimleri, Fransa Reform Kilisesi'nin temsilcisi olan Pastör Arbousse-Bastide'in çalışmalarına denk düşüyordu. Sözkonusu Pastör, Mabboux'nun eserinin devamını sağladı. Böylelikle XX. asrın başlangıcında Bologne'da bir "Kardeşlik" kuruldu. Öte yandan, Mabboux, Boulogne'un dışındaki misyonlarını çoğalttı. Marquise'de seyyar bir sahne kurdu ve bu vesileyle kilisesine 30'a yakın mümin cezb etti.

1870'ten sonra, o yörede, aralarında bulunan Alsaceli 10 mülteci[65], 40 Protestan vardı. Marquise'de taştan bir tapınak inşa edildikten sonra, Mabboux sahnesini Outreau'ya, Outreau'dan Neufchâtel'e yerleştirecekti. "Bisikletli alaylar" kırları aşındırmaya başladı. Fakat bu çabalar sonuç vermedi ve köylüler Reform'a karşı genelde ilgisiz kaldılar. Buna karşın, Misyon, Devres küçük sanayi kentinde belirli sonuçlara varabildi.

Çömlekçiler şehrinden[66] gelen bir debbağ Marquise'e giden meslektaşlarıyla "Halkçı Misyon"un konferanslarını izledi. Din değiştirdikten sonra, bu şahıs, Devres'e geri döndü ve peşine de bir düzine aile taktı. Temmuz 1900'de, iki pastör, Boissonas ve Mazereau, Devres'e geldiler ve 300 kişiyi aşkın dinleyicinin katıldığı konferanslar verdiler. Bu başarı sayesinde, Halkçı Misyon sürekli üyelerini yerleştirdi. Pastör Morel, ondan sonra Pastör de Saint-Vidal atandılar. De Saint-Vidal, "Mavi Haç"ın yardımıyla alkol tüketimine ve "onu takip eden ayıplara karşı" yürütülen bir kampanyaya başlattı. Bu kampanya, Belediye tarafından desteklendi.

De Saint-Vidal bu olay hakkında, "Vazgeçilmez

1620'lerde Derebeyi Louvigny'nin din değiştirmesinden sonra kapatılan Estréelles Tapınağı.

ihtiyaçlar olan Ahlâkı ve Eğitimi yaygınlaştırdığımız için Belediye bizi destekliyor"[67] diye yazmıştır. Katoliklerin ve bazı ateist çevrelerin muhalefetine rağmen, hızla bir tapınak inşa edildi. Halkçı Misyon 1953'e kadar Devres'de kaldı, o tarihten itibaren küçük toplumun idaresi Fransa Reform Kilisesi tarafından üstlenildi.

Görüldüğü gibi, Fransa Reform Kilisesi'nin ve Misyonlar'ın çabaları sayesinde, Boulogne ve Boulogne Eyaleti 1900'de 200 kişiye varan bir Protestan toplumunu tekrar ele geçirebilmiştir.

SONUÇ

İki yüzyıl sonra, Boulogne Eyaleti, Protestan Kilisesinin dirilişine tanık oluyordu.

Yabancı, (en çok İngiliz) propagandasının etkisini küçümsemek istememize rağmen, bu makalede (Peder Lefebvre'in deyişiyle) hepsi "Para karşılığından din değiştiren" kişi olmayan Boulogneluların Reform Hareketine samimi olarak katılmasına dikkati çekmek istedik. Zaman zaman bazı önemli değişiklikler görülmüş olsa da, XIX. yüzyılın sonunda dirilen küçük Protestan toplumunun XVI. ve XVII. asırlarındaki toplumlarla müşterek noktaları vardı. XVI. ve XVII. asırlarda Boulogne Eyaletinin Protestanları, köylerde yaşıyorlardı ve seyrek bir şekilde dağılmışlardı. XIX. asrın toplumu ise, sanayi merkezlerinde, mesalâ Boulogne'da ve Devres'de yoğunlaşıyor.

XVI. ve XVII. asırlarda soylular reform fikirlerini yaygınlaştırmakta çok önemli bir rol oynamışlar ve şatolarında "vaaz yerleri"nin yerleşmesine izin vermişlerdir. Bu soylu sınıfından sonra kalbur üstü subaylar, tüccarlar ve zanaatkârlar Reforma katılmışlardır. Buna mukabil, XIX. asırda misyonların çabaları fakir halk tipi tabakalara yönelikti. Fakat bu büyük farka rağmen, iki devrin Protestan toplumlarının ortak noktalarının XVI. ve XVII. yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da Protestanlığın bir sosyal ilerleme aracı olarak görülmesi gelmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Reform Hareketi daha önceleri Katolikliğin yaptığı gibi, halkın Hıristiyanlaştırılmasını hızlandırmış ise de, XIX. yüzyılın İncil'i Yaygınlaştırma Hareketi, Katolik olsun, Protestan olsun, sanayi proletaryasına girmek için çaba sarf etmiştir. O yüzden, Boulogne Eyaletinde Protestanlığın tarihi, Fransa'daki Hıristiyanlığın köklü eğilimlerini iyice açıklamaktadır. ■

54- "Registres de Catholicité".
55- Desmaretz, Latteux ve Selingue aileleri söz konusudur.
56- "Nouveaux Convertis" (N.C)
57- Katolik dinine göre her yıl Paskalya büyük kuddasına katılmak ve kutsal ekmeği ağzına alıp yemek bir farzdır. Bu ekmeğe "hostia" yani kurban denir. Çünkü, çarmıhda ölen İsa bütün insaniyetin günahları için kurban oldu. Bu ekmek, Katoliklere göre, İsa'nın vücudunun ta kendisidir.
58- Boulogne Belediye Arşivleri 1407 numaralı el yazması.
59- Bir "Département", "il" gibi idarî bir birimdir. Fransa'da 95 département vardır. Paris, İle-de France "Département"ında bulunmaktadır.
60- "The Salvation Army" de çok ünlüdür. Her sene çok sayıda fakire yardım ediyor.
61- İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa Rusya'ya harp ilân etmişlerdi. Harekât, Kırım'daki Sivastopol limanı üzerinde yoğunlaştı (1854-1855). Fakat, başlangıçta, Baltık Denizinde de başka bir operasyon öngörülmüştü. O yüzden, Fransız askerleri Boulogne yöresinde bulunuyorlardı.
62- Bildiğimiz kadarıyle Pastör Monod, Protestan tarihçisi Gabriel Monod'nun (1844-1912) babasıydı.
63- 1854'te 600 "pounds" İngiliz Hanımefendiler tarafından verildi. ("What are they doing in Boulogne?" adlı anonim esere göre)
64- Söz konusu alaylarda, Azizelerin ve Azizlerin heykelleri omuzlarda taşınıyorlar... Heykelleri put sayan Protestanlar bu alayları kınıyordu.
65- 1870'ten sonra Alsace-Lorraine Eyaletleri Almanya tarafından ilhak edilmişti. Onun içindir ki, çok sayıda Protestan Alsacalı Fransa'ya iltica etti. Nantes Fermanı'nın iptali, Alsace'ta geçerli olmamıştı.
66- Devres'de çok ünlü ve güzel fayanslar üretiliyordu. Bu üretim günümüzde de devam etmektedir.
67- Fakat genelde Katolikler, Protestanları "aşırı ciddi ve titiz" olmakla suçluyordu. Öte yandan, uzun yıllar boyunca yasaklanmış olan Katolik ve Protestan arasındaki evlilikler günümüzde mümkün hale gelmiştir. Kilisede veya Tapınakta ortak bir tören yapılıyor. Medeni nikahlar ise XIX. yüzyıldan beri kıyılmaktadır. Bununla birlikte, geçmiste her iki tarafta da, Katolik olsun, Protestan olsun, maalesef, korkunç katliamlar yapılmıştı (J.L.M).

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI BELEDİYE PROGRAMI(*)

SÜHA ÜNSAL

Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi'nin 15 Şubat 1912 tarihinde "Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hatt-ı Hareket Beyannamesi, Islahat Programı, Belediye Programı" başlığıyla Paris'te yayımladığı 12 sayfalık kitapçığın 9-12. sayfalarında yer alan "Belediye Programı"nın çevrim yazısını aşağıda veriyoruz. Kitapçığın 6-9. sayfalarında yer alan "Islahat Programı" daha önce Tarık Zafer Tunaya ve Mete Tunçay tarafından yayımlanmıştı.[1] Önümüzdeki günlerde kitapçığın ilk bölümü olan "Hatt-ı Hareket Beyannamesi"nin de çevrim yazısının yayımlanarak bu belgenin tamamının araştırmacıların bilgisine sunulacağını umuyoruz.

İkinci Meşrutiyet'in görece özgürlük dönemlerinde, 1910 tarihinde kurulan[2] Osmanlı Sosyalist Fırkası tarihimizin ilk sosyalist partisi olmasıyla ayrı bir önem taşır.

Hüseyin Hilmi'nin (İştirakçi Hilmi) başkanlığında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları arasında Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnil Tahir İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamid Suphi Beyler bulunmaktadır. Tunaya, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Baha Tevfik'in doktrinal bilgisinin tesiri altında Hüseyin Hilmi'nin aksiyonuna tabi kalmış olduğunu söylemektedir.

Fırka'nın Paris Şubesi ise eski bir Jön-Türk olan Dr. Refik Nevzat tarafından örgütlenen bir gruptur. İstanbul grubunun sessizlik dönemi olan 1911 başından 1912 ortalarına kadar Paris Şubesi, Fırka'nın merkezi olarak çalışmıştır ve bir bölümünü yeni yazıya aktardığımız bu kitapçığın yayımlanması da aynı dönemlere denk gelmektedir.

İttihat ve Terakki diktatörlüğü döneminde, zaman zaman demokratik muhalefet cephesiyle ortak tavırlar da alan OSP, savaş döneminde faaliyetlerini tamamen durdurmuş ve mütareke döneminde "Türkiye Sosyalist Fırkası" adıyla yeniden siyasal sahnede yerini almıştır. Partinin bu isimle yeniden kuruluşu Şubat 1919 tarihindedir.[3] Ancak Parti'nin yeni biçimi, özellikle 20 Temmuz 1919 kongresinden sonra, Hilmi'nin diktatörlüğüne doğru gitmiştir. 1920 yılındaki bazı grevlere başarıyla önderlik eden Parti bir süre bir yükseliş yaşamış, 1921 yılındaki grevlerin başarısızlığıyla da çöküşe geçmiştir.[4] Parti nihayet 1921 Ağustos'unda sadece Hilmi'nin kendisi olarak kalmış ve "çok geçmeden Hüseyin Hilmi'nin esrarengiz bir şekilde öldürülmesiyle, TSF da büsbütün dağılmış ve tarihe karışmıştır."[5]

Mete Tunçay'a göre OSF'nin Paris Şubesi'nce yayımlanan bu kitapçık, OSF'nin solculuğu iyice kavramamış olduğunu göstermektedir.[6] Bu değerlendirmenin, aşağıdaki "Belediye Programı" için de geçerli olduğu düşüncesindeyiz. OSF'nin Belediye Programı Tanzimat Döneminin Belediye Nizamnamelerinden fazla ileri bir program niteliğinde değildir. Tanzimat Döneminde belediyelere verilen görevler; kent içi yol, sokak yapım ve onarım işleri, itfaiye, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, okul, hastane yapımı, yoksullara yardım vb gibi işlerdir.[7] OSF Programı da genellikle bu gibi işlerin yapımını vazeden bir metin niteliğindedir.

Batı Avrupa'da 11-12. yy'lardan itibaren özgün bir gelişme gösteren şehirlerin ortaya çıkardığı bir özyönetim kurumu olan belediyeler ülkemize birçok kurum gibi bir Batılılaşma gereği olarak ithal edilmiş ve devletin bazı sosyal hizmetlerini üstlenen bir kurum olmuştur. Ülkemizde belediyenin varlığı "2 Zilhice 1271 (16 Ağustos 1854) tarihinde yayınlanan bir tebliğ ile İstanbul Şehremaneti"nin[8] kurulmasıyla başlar. Ancak uzun yıllardan sonra, 1920'lerde Türkiye yönetimine 400'e yakın belediye devredilmiştir ve bunların içinde sadece 20'sinde içme suyu dağıtım sistemi, 4'ünde elektrik, 17'sinde mezbaha ve 29'unda park ve bahçe vardı.[9]

"Nihayet laik kentsel bir yönetim oluştuğunda, yeni anıtlar, kentin yeni 'sıcak noktaları' belirmektedir: Hal, belediye sarayı, kent kulesi."[10] Oysa ülkemizde şehrin en önemli sıcak noktası Vali Konağı ya da Hükümet Konağı'dır.

Kaynağını komün geleneğinde bulan belediyecilik ve sosyalist düşüncenin, köksüz bir ithalinin örneği olan bu belgenin ülkemiz siyasal ve toplumsal tarihinde önemli bir yeri olduğu düşüncesindeyiz.

* Bu kitapçığı görmemi sağlayan ve çalışmalarımda yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

1- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş B., İstanbul, 1952, s. 312-314. Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Belgeler Cilt II, BDS Yayınları, İstanbul, 1991, s. 63-65.
2- Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluş tarihi 1910 yılının Ağustos sonları ile Eylül sonları arasındadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978, s. 43.
3- Tunçay, *Age.*, s. 70.
4- *Age.*, s. 76-83.
5- *Age.*, s. 83.
6- *Age.*, s. 43.
7- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1992, s. 275-276.
8- Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul, 1985, s. 120.
9- *Age.*, s. 176.
10- Le Goff, Jacques, *Ortaçağ Kenti*, Şehirler ve Kentler içinde, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, s. 107. L.

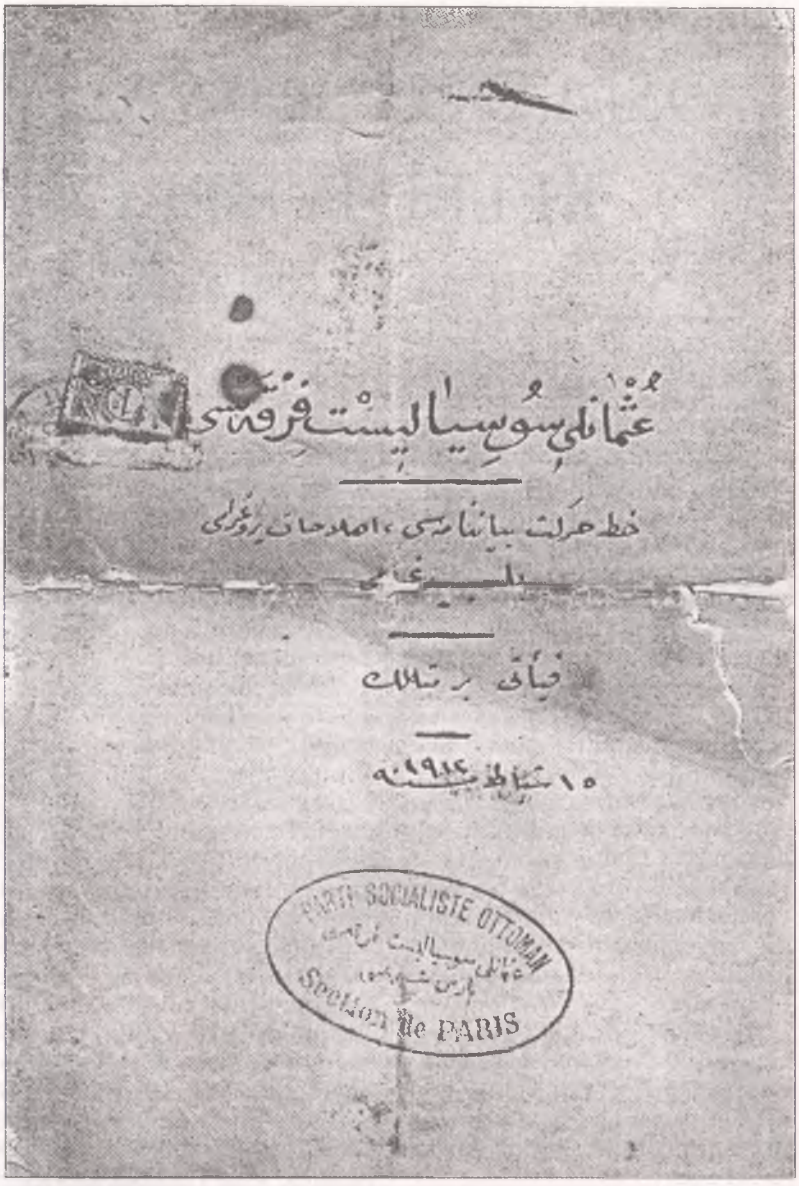

BELEDİYE PROGRAMI HATT-I HAREKET BEYANNAMESİ

"Osmanlı Sosyalist Fırkasının Maksadı" erbâb-ı s'ay ve 'amel denilen proleter takımının zihnen, dimâğen, iktisâden, mülkiyeten, siyâseten terbiye-i fıtriyesini takîb ve tekmîl etmekden başka bir şey değildir.

Bu maksada vusûl için de proleter denilen erbâb-ı s'ay ve 'amelin itilâf-ı hareket-i beyne'l-milelleri ile sınıf şeklinde kuvâ-yı mülkiyenin zabt ve teshîri için iktisâden, siyâseten teşkilat-ı içtimâiyyesi, vesait-i mübadele ve mahsulâtın sosyalizm mesleğine muvafık suretde istishâbı yani sermayedârân cemiyet-i hâzırasının "içtimâiyyûn ve istirâkiyyûn" cemiyeti haline irca'ı ve tebdîli lâzımdır.

Kuvâ-yı belediye, sosyalizm mesleği ulviyyet fikriyesinin kuveden fii'le çıkarılmasına muâvenât edecek vesaitten birisi bulunduğu cihetle "Osmanlı Sosyalist Fırkası" programındaki adem-i müsâvat ile adaletsizliği derece-i iktidar ve kudreti nisbetinde cemiyet-i hâzıradan mahf etmeğe, kaldırmağa hasr-ı vücût ederek bunların tahfîfine(?) hizmet ve gayret vazifesiyle muvazzaf olacaktır.

Bu esbâb-ı içtimâiyyeden dolayıdır ki fırkanın müntehîb-i belediye azaları âtîdeki ıslâhât-ı belediye programını takîb akdiyle mükellefdirler.

SİYÂSETEN

Her umûr-u hususat için devâir-i belediyeye tevsîh-i me'zuniyyet itâsı.

Nahiyelere aralarında "beyne'n-nahiyeteyn" sendikalar teşkili hakkı itâsıyla bu hakkın tavsîfi.

Belediye hususatı hakkında "referandom" usûlünün hakk-ı tatbîki.

İKTİSÂDEN

Nakliyât, tenvîrat, sular ve ânî şeylerin yani hidmet-i umûmîyyeye kadem-i umûr-u nâfıanın "mal-ı beledî" haline irca'ı.

Elbise mağazaları, ezcahaneler, kasab ve ekmekçi dükkânları, ânî gibi hane elzemîyyeti olan mevadd-ı ibtidaîyyenin imalı için "hidmet-i umûmiyye-i belediye teşkilâtı" hemen te'sis ve imtiyâzının devâir-i belediyeye itâsı.

Bütün nahiye ameleleriyle müstahdeminin s'ay ve 'amel müddetlerinin sekiz saate tahdîdi.

Nahiyedeki amele sendikaları tarafından te'sîs olunan gündeliğin hadd-ı asgarisinin tesbiti ile istirahât-ı usbu'iyenin te'sîsi.

Amele sendikaları tarafından

takdîm olunmak şartıyla ya belediyeler tarafından yâhud belediyeler vasıtasıyla eşhâs-ı mahsusaya tevdî-i imtiyâz ve ruhsat edilen hizmetdeki s'ay ve 'amel şerâitinin icrasında nezâret etmekle mükellef nâzırların tayîni.

Eşhâs-ı mahsusaya mevdu-u imtiyâz ile işledilen hidemâtdan ve belediye işlerinde müstahdem, amele ve me'murlar için nevâhî ve şehirler, vilâyetler vasıtasıyla "maâşât-ı mütekâidenin" te'sîsi ve teşkîli.

S'ay ve 'amel borsalarıyla amele sendikalarının kontrolü tahtında belediyeler tarafından "bilâ-ücret iş bulma" devâiresinin te'sîsi.

S'ay ve 'amel borsalarına hükümet tarafından iâne-i nakdîye itâsı.

BÜDÇE NOKTA-İ NAZARINDAN

Duhûl-ü emtia usûlünün lağvıyla yerine erbâb-ı s'ay ve 'amel üzerine bâr teşkîl-i mâişet olmayacak suretle vergi usûlünün ikâmesine.

Yangın ve temînat-ı ziraiyye üzerine redd-i temînat sigortalarının belediyeler tarafından te'sîsi.

İcara verilen ebniyeler ile işledilen tarlalar ve inşâ olunacak arsalar üzerine vergi vaz'ı.

Verâset üzerine belediyeler tarafından rüsûm masrafının vaz'ı ve kabûlü.

TEDRİS İÇİN

Erbâb-ı s'ay ve 'amelin çocukları için belediye büdçesine lâzım olan tedariki(?) tahdid ile müsâbaka tarikiyle tâlim ve tedrîsin her derecesine bütün evlâd-ı vatanın kabûlü.

Her derece için mekteb ücretinden muâfiyetle herkesin bilâ-ücret yani belediyenin muâvenât-ı maliyesinin tedrîs ve talîm için alelumum mekteblerin veya hususî sanayî mekteblerinin ihdâsı.

Hıfzü's-sıhha-i amme derslerinin te'sîsi.

Mekteb levâzımatının bilâ-ücret olarak itâsı.

TE'AVÜN-Ü İÇTİMÂİYYE İÇİN

Muhtacine (ihtiyarlara, kadınlara, çocuklara, hastalara, malûllere, işsiz amelelere) akçe olarak iskân ettikleri hane dahilinde itâ edilmek üzere muâvenât-ı maliye tevzî.

Muhtacine nesayi-i şerrîye ve nizâmiye itâsı için her dâire-i belediyede bir şube te'sîsi.

Muhtacine ve kesb-i istihkâka muâvenât eyleyenlere bilâ-ücret muâvenât-ı tıbbiye ve saydelânîye itâsı.

İhtiyarlar, yetimler, malûller için guraba hastahanelerinin te'sîsi lüzumu halinde ücret-i icariye muâvenâtı tevzî'.

Muhtacin için gece misafirhânelerinin belediyeler tarafından teşkîli.

Bir sebebiyât-ı mecburiyetden dolayı ebeveyni muvakkaten gaybûbiyet eden ailelerin çocukları için muhafaza-i etfal zımnında "kreşlerin" ihdâsı.

Çocukların adedi nisbetinde muhtecin valideleri tarafından emzirme usûlüne teşvik için belediyeler tarafından muâvenât-ı maddiyenin itâsı.

İşsiz kalan erbâb-ı s'ay ve 'amel için belediyeler tarafından açılmış ameliyathânelerde s'ay ve 'amel vasıtasıyla teâvün-ü içtimaînin icrası.

İSKÂN VE HIFZÜ'S-SIHHA-İ ÂVAM İÇİN

Hıfzü's-sıhha-i âvam için bir hizmet-i umûmiye dairesinin te'sîsi.

Muhtacine istihmamları için belediyeler tarafından hamamlar te'sîsi.

Belediyeler tarafından gayet ucuz ve hıfzü's-sıhha ile mütenâsib evler inşâsı, dar yolların tevsî'.

Ameliyathâneler, kiraya verilecek evler, sular, mevadd-ı gıdaiye, mevadd-ı saydelânîyenin belediyeler tarafından taht-ı nezâretde bulundurulması.

Hıfzü's-sıhhaya riayet etmemiş emlâk sahiblerine ebniye inşâsı için müsaadenin adem-i itâsı. ■

Otto Liman von Sanders (1855-1929)

Prusyalı general, 1913'te Alman Askeri Heyetinin başında Türkiye'ye geldi. Birinci Orduya komutan yapılmasına Rusya itiraz edince, müfettişliğe getirildi. Ama 1914 Ocak ayında Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetleri komutanı oldu. Çanakkale'de İngiliz, Anzak ve Fransız saldırılarını başarıyla püskürttükten sonra Filistin cephesinde savaştı.

Sir Ian Hamilton (1853-1947)

1914'ten önce uzun ve başarılı bir askerlik yaşamı vardı. Boer Savaşında (1899-1902) çarpışmış, 1910'da da İngiltere'nin Akdeniz kuvvetlerinin başı olmuştu. 1915 Gelibolu seferiyse, onun açısından kötü başladı ve bitti. Boğaza deniz yoluyla giremeyince, Nisanda karaya asker çıkarttı. Bu da büyük bir zayiatla sonuçlanınca, 16 Ekimde görevden alındı.

AYRINTILAR ÖNEMLİDİR!

Yüksek Denizcilik Okulu Mezunları Derneği, dokuz yıldır yayımladığı *Denizatı* dergisinin Ekim-Kasım 1994 tarihli sayısında, Mustafa Kemal Paşa'yı 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkaran Bandırma vapurunun, Alman arşivinden (ilk kez) fotoğrafını bulup yayımlamış; aynı resmi, yeniyıl tebriğinde de kullanmış.

'*Hergstellt im Bundesarchiv*'den alınmıştır' ibaresi, kaptan arkadaşlarımızın Almancaya vukufsuzluğunu göstermekle birlikte [çünkü bu söz, "Federal arşivde bulunmaktadır'dan alınmıştır" demektir!], onların bu değerli bulgularını gerçekten kutlarım.

Derginin aynı sayısında, Orhan Kızıldemir de, Bandırma vapurunun sicilini Lloyd kayıtlarından aktarmış: 1878'de Glasgow'da hem yelken donanımlı hem buhar makineli olarak Trocadero adıyla yapılan gemiyi, 1887'de bir Yunanlı alıp Kymi adı altında çalıştırmış. 1892'de sahibi levanten isimli bir İstanbul Vapur Kumpanyasına geçmiş. 1894 yılında da Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi denizcilik kuruluşu olan 'İdare-i Mahsusa' tarafından satın alınarak 1910 yılında Bandırma ismi verilmiştir.'

Oysa, bu sayımızın yüz yıl önceki bir Osmanlı gazetesinden seçmelerinde bir 'Bandırma' vapurundan söz ediliyor. Şimdi kaptan dostlardan çözümlerini beklediğimiz sorular şunlar:

İdare-i Mahsusa 1894'ten 1910'a kadar 16 yıl boyunca Kymi'yi hangi adlı çalıştırdı? ve Kymi'ye Bandırma adının 1910'da verildiği doğruysa, daha önce başka bir Bandırma mı vardı?

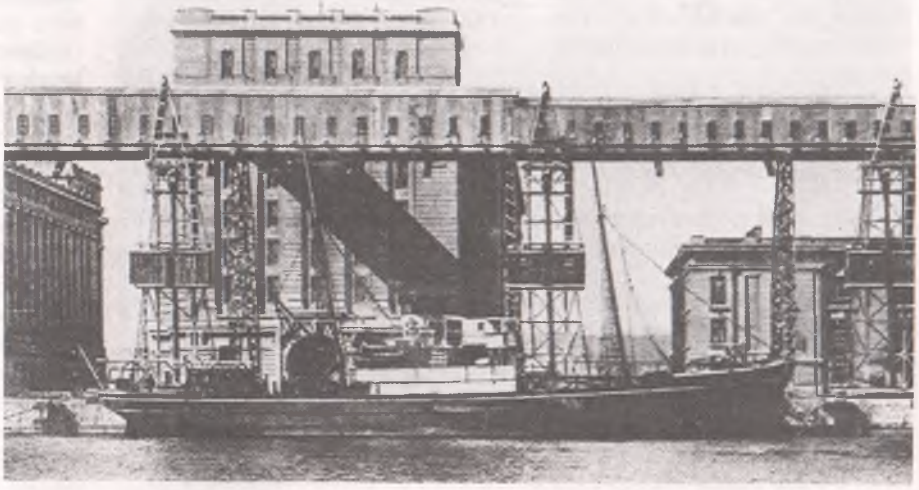

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MART AYI

4. Çanakkale'de İtilaf devletlerinin geçen ay denedikleri karaya asker çıkarma girişiminin yinelenmesi; ama Türklerin güçlü direnişi karşısında başarısızlığa uğraması.

10-13. Batı cephesinde Britanya ve Hint ordusunun birlikte saldırıya geçerek Neuve Chapelle köyünü ele geçirmeleri.

12. Müttefik Çanakkale Ordusuna İngiliz generali Sir Ian Hamilton'un komutan atanması.

18. Müttefik filosunun Çanakkale Boğazından geçerek Marmara'ya girişiminin fiyaskoya uğraması. Üç saff-ı harp gemisinin batışı ve bir dördüncüsünün mayına çarparak yaralanması.

[Bizim düşman gemilerine karşı ağır toplarda kullanacak cephanemiz hemen hemen tükenmişti. Ama İtilaf kurmayları bunu bilmedikleri için, artık Boğazı geniş kapsamlı bir karadan istilayla almayı tasarlıyorlardı!]

24. Alman generali Liman von Sanders'in Çanakkale'deki Osmanlı 5.Ordu komutanlığına atanması ve beklenen müttefik çıkarmasını karşılamak için cepheye beş tümen yerleştirmesi.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

ESKİ DARPHANE VAKFIMIZA TAHSİS EDİLDİ

Şubat ayı içinde İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi için üç yıldır yürüttüğümüz çeşitli hazırlıklarda önemli bir aşama gerçekleştirildi. Sultanahmet'teki Eski Darphane binalarının Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından Tarih Vakfı'na tahsisi işlemleri tamamlandı.

Eski Darphane kompleksi Kültür Bakanlığı'na ait iki bina dışında tümüyle Tarih Vakfı'na devredilecek. Halen Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'ne bağlı atölyeler tarafından kullanılan bazı binalar bu kuruma ait Yenibosna'da inşa edilen bina tamamlanır tamamlanmaz, diğer tüm binalar ise Mart ayından itibaren 49 yıllığına Tarih Vakfı'na tahsis edilecek.

Darphane'nin halen boş olan iki büyük bölümü, gerekli temizlik ve kaba onarım tamamlanarak, önce 1996 Haziranındaki Habitat Zirvesi kapsamında düzenlenecek "İstanbul" ve "Anadolu" sergileri için kullanılacak. Bu süreç içinde, toplam 17 bin metrekarelik bir arsa üzerinde 8 bin metrekarelik kapalı alanı kapsayan, bir bölümü Bizans'tan, bir bölümü Osmanlı döneminden kalma eski Darphane kompleksinin İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi için restorasyon ve rehabilitasyonu projelendirilecek.

Bazı özel binaların Habitat sergileri için hazırlanmasının 500-600 bin dolar, genel proje ve uygulamasının 12-13 milyon dolar, müze ve merkezin açılması için gerekli mobilya, teknik teçhizat vb demirbaş harcamalarının 2 milyon dolar olmak üzere toplam 14-15 milyon dolar civarında bir para kaynağı gerektireceği tahmin edilen proje, ancak beş yıllık bir dönem sonunda tamamlanabilecek.

İstanbul Müzesi için büyük bir adım...

Tüm proje tamamlandığında, Türkiye, İstanbul'da günlük yaşamın tarihini yansıtan büyük ve her kesimden izleyici için ilgi çekici bir müzenin dışında, büyük bir toplumsal tarih kütüphane-arşiv-bilgi merkezini, araştırma bölümlerini, çeşitli konferans ve konser salonlarını, satış ve servis birimlerini kapsayan, her anlamda çağdaş bir kültür merkezine kavuşmuş olacak.

Önümüzdeki haftalarda Darphane'ye yönelik yüklü bir gündemimiz var. Video ve fotoğrafla ayrıntılı tesbit çalışmasına hemen başlanıyor. Arkasından tüm binaların rölövelerinin yeniden yapılması için uzman kuruluşların görevlendirilmesine girişilecek. Rölöve çalışmasıyla molozların kaldırılması ve temizlik paralel bir biçimde gerçekleştirilecek. Hazırlık grubunun (özellikle Güven Birkan'ın) katkılarıyla geçen yıl başlatılmış olan mimari konsept çalışması, daha Ocak ayında restoratör-mimarlar Aylin ve Cengiz Kabaoğlu'nun gönüllü emekleriyle potansiyel mali destekçilere iletilen bir önprojeye dönüştürülmüştü. Bu önproje şu anda Avrupa Birliği tarafından inceleniyor. Mart-Nisan aylarında bu önprojenin daha da geliştirilerek içeride ve dışarıda en çok sayıda destekçi olabilecek kurum ve kişiye ulaştırılması planlanıyor.

"2000'li Yıllarda Tarih Çalışmaları ve Tarih Vakfı'nın İşlevleri" Atölyesi

Bu arada çalışmanın tasarım ve düşünsel hazırlığı son derece büyük bir önem kazanmış bulunuyor.

MART 1995 AYIN TAKVİMİ

İstanbul

11 Mart 1995 Cumartesi, 15.00. **Üç Aylık Üye Toplantısı.** Tarih Vakfı Eminönü binası, Toplantı Salonu.

Ankara

30 Mart 1995, 18.00. Konferans: **Hakan Kırımlı** (Bilkent Üniv. Uluslararası ilişkiler Bölümü). Mimarlar Odası Konferans Salonu, Konur Sokak 4/5 Kavaklıdere.

İstanbul ve Ankara'daki üye toplantılarında ana gündem maddesi olarak İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi tartışılacak. 1 Nisan'da yapılacak bir atölye çalışmasında "2000'li Yıllarda Dünya'da ve Türkiye'de Tarih Çalışmaları ve Tarih Vakfı'nın İşlevleri" ele alınacak. Böylece restoratör ve mimarların proje için ihtiyaç duydukları ihtiyaç listesi geniş çaplı bir danışma ve tartışma sürecinin sonucunda ortaya konulmuş olacak.

Mart-Haziran ayları arasında dünyanın belli başlı şehir ve toplumsal tarih müzeleriyle ilişkilerimizi sıkılaştıracağız. Proje Koordinatörümüz Çelen Birkan siz bu satırları okurken British Council'ın desteğiyle İngiliz müzecileriyle görüşmek üzere bu ülkeye gitmiş olacak. Sonraki haftalarda 5-6 ülke ile daha doğrudan ilişki kuracağız.

"Müzecilik" Sempozyumu

Haziran ayında ise 1993 yılı Mayıs ayında ilkini düzenlemiş olduğumuz uluslararası müzecilik sempozyumunun ikincisi Haziran ayının son haftasında Rockefeller Vakfı'nın mali desteği ile gerçekleştirilecek. Bu uluslararası sempozyumda yerli ve yabancı uzmanlarla birlikte projemizi gözden geçirmek olanağını bulacağız. Ayrıca sempozyum öncesinde ve sonrasında çok sayıda müzeci ile yüzyüze görüşme olanağına sahip olacağız.

Teşekkürler...

İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi projesi daha şimdiden onlarca kişinin katkı ve emeğiyle yoğruldu. Başta Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Kültür Bakanı Timurçin Savaş, Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emre Kongar, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürü M. Akif Hamzaçebi, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürü İlhan Sayır, İstanbul Defterdarı Alper Kuş, Kültür Bakanlığı İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkezi Müdürü Ülkü İzmirligil ve Müze Hazırlık Grubu üyeleri olmak üzere, projenin bu aşamaya gelmesine katkıda bulunan tüm kamu görevlilerine, üyelerimize, destekçilerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Darphane'yi biliyor musunuz?

Madem artık gündemimizde Darphane var, şu halde bu konuda biraz bilgi edinelim.

Madeni paralara genel olarak "sikke", bunların basıldığı yerlere de "darphane" deniyor. Darphane-i Âmire, ya da Osmanlı devlet darphanesi Fatih döneminde İstanbul'da Irgat Pazarı'nda kurulmuştu. Başka kentlerde de darphaneler vardı, ama hepsi Darphane-i Âmire tarafından denetlenirdi. Bir Eski Saray'ın yanında bir de Topkapı Sarayı'nda Darphane vardı.

Darphane-i Âmire, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından yaptırılan yeni binasına 13 Cemaziyelevvel 1139/6 Ocak 1727'de taşınmıştı. Yeni bölümlerinin inşasına da Abdülmecid döneminde başlandı. Londra'dan para basımında kullanılan en son sistem makine, araç ve gereçler getirtilmiş, İngiliz ustabaşılar Londra Darphanesi'nin bir benzerini Topkapı'da kurmuşlardı. Darphane'de para basımı dışında saray için gerekli altın ve gümüş eşya, hatıra sikkeleri ve mücevherlerin imalatı da yapılırdı. Darphane, dökümhane, çarkhane, sikkehane, teksirhane, tamirhane, kalıp atölyesi gibi imalatla ilgili yapılar ile muhasebe, eminlik gibi yönetim birimlerini içeriyordu. Hazine-i Hassa Nezareti de kuruluşundan 1877'de Dolmabahçe'ye taşınıncaya kadar burada hizmet vermişti. 1913'te yapılan sanayi sayımına göre Darphane'de 150 beygirgücünde bir buhar makinesi bulunmakta, 29 memur ve 104 usta ve işçi çalışmaktaydı. Darphane 1967'de Balmumcu'da yaptırılan yeni binasına taşındı.

Topkapı Sarayı'ndaki eski Darphane yapılar topluluğu, birinci avluda Aya İrini Kilisesi'nden başlayarak Soğuk Çeşme Kapısı'na yani Gülhane Parkı girişine kadar uzanan, yüksek duvarlarla çevrili yaklaşık 17 dönümlük bir alanda kurulu. Ampir üslubundaki ana girişi, yani Darphane Kapısı sarayın birinci avlusunda, Aya İrini'yi geçer geçmez soldadır.

Darphane yapıları II. Mahmud döneminde (1808-1839) kapsamlı bir onarımdan geçirilmişti. Hassa Mimarı Krikor Amira Balyan yönetiminde başlanan bu uygulama bir genişletme ve yenileme çalışmasıydı. Giriş avlusundaki yapıların restorasyonu 1982-1983'te Kültür Bakanlığı'nca yapıldı. Bütününde ampir üslubunun ağırlıkta olduğu bu yapılar topluluğu barok eğilimli duvarlar, kemerli kapılar, eğrisel saçaklar, granit parke döşeli yollar ve geçitlerin oluşturduğu bir uyum içindedir. (Daha çok ve ayrıntılı bilgi için bkz. İstanbul Ansiklopedisi: "Darphane," "Darphane Köşkü," "Darphane-İ Âmire Binası" maddeleri.)

YENİ ÜYELERİMİZ

Ocak 1995 sayımızda listesini verdiğimiz 25 yeni üyemize ek olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Başkanı Tuncay Artun, Strasbourg Üniversitesi'nden Prof Paul Dumont, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Prof Cevat Erder, İstanbul

Üniversitesi'nden Prof İsmet Sungurbey ve Hollanda Nijmegen Üniversitesi'nden Prof Eric Zürcher de Yönetim Kurulu tarafından kendilerine yapılan çağrıyı kabul ederek Tarih Vakfı üyeleri arasına katıldılar.

Habitat sergileri Afife Batur ve Yıldız Sey'in yönetiminde

Birleşmiş Milletler'in Habitat Zirvesi dolayısıyla hazırlamakta olduğumuz Başlangıcından Günümüze İstanbul Sergisi ile Anadolu'da Konut ve Yerleşim Sergisi artık İstanbul Teknik Üniversitesi'nden iki bilimkadınının yönetiminde yürütülüyor. Birbirlerini lise yıllarından beri tanıyan iki değerli arkadaşımız büyük bir zaman darlığı içinde yürütülen hazırlıklar için kolları sıvadılar. Uzunca bir süredir uygun bir genel koordinatör aradığımız Anadolu Sergisinin yönetimini Prof Dr Yıldız Sey üstlendi. Kasım ortalarından 25 Ocak'a kadar İstanbul Sergisi'ne emek veren Beral Madra'nın görevinden ayrılmasından sonra, bu büyük sergiyi Prof Dr Afife Batur yönetmeye başladı. Arkadaşlarımız üstün uzmanlık nitelikleri kadar büyük örgütçülük yeteneği de isteyen zor bir projeyi üstleniyorlar. Kendilerine başarılar diliyoruz.

İki sergi, iki iyilik meleği

Haziran 1995'e yetiştirilmesi gereken "Türkiye'de Göç ve Kültürel Çeşitlilik" ve Aralık 1995'e yetiştirilmesi gereken (İnsan Hakları Vakfı ile ortaklaşa yürüttüğümüz) "Türkiye'de İnsan Haklarının ve Sivil Toplumun Gelişim Tarihi" sergileri en zor durumda kaldığımız projelerimizdi. Zaman darlığı, bütçelerin çok sayıda nitelikli profesyonel eleman çalıştırmayı engelliyor oluşu, daha büyük projeler yanında bu projelerin hep arka planda kalışı elimizi, kolumuzu bağlamıştı. Durum ancak bir mucizeyle düzelebilecek kadar kritikleşmişti. Şubat ayı başında bu mucize gerçekleşti. Önce Suay Aksoy Vakfa başvurarak gönüllü olarak çalışmak istediğini bildirdi. Hem eğitimi, hem de basın alanındaki büyük tecrübesiyle tam da eksikliğini duyduğumuz kişi olan Suay Aksoy'dan hemen bu iki serginin sorumluluğunu devralmasını istedik. Ve kendisi bu kabul edilmesi çok zor önerimizi kabul ederek bizi sevindirdi. Ardından Ayla Sevand benzer bir gönüllü çalışma isteği ile aramıza katıldı; sıkışıklığımızı görünce de haftada bir gün diye başlattığı yardımını haftada üç güne çıkardı. Şimdi, akademik nayat dışında iş yaşamında da başarılarını defalarca kanıtlamış olan bu iki "iyilik meleği" inanılmaz bir beceriklilik ve hızla kaybedilmiş olan zamanı yeniden kazanıyorlar.

Suay Aksoy ve Ayla Sevand'a Vakfın profesyonel elemanları olarak Ayşen Gür ile İnsan Hakları Sergisi'nde Feza Şişman ve Göç Sergisi'nde Kerimcan Güleryüz yardım ediyorlar. Eğer göçmen dernekleri ve aile albümleri zengin göçmen aileleriyle bu grubun ilişkisini kurmaya yardımcı olabilecek, genel olarak sergi konularıyla ilgili az bulunur görsel kaynaklara ya da belgelere sahibolan okuyucularımız varsa, onlardan da Nişantaşı büromuza başvurarak (Tel 233 21 66) bu gruba yardımcı olmalarını özellikle rica ediyoruz.

Müzemizin ilk hazırlık çalışmalarından bir bölümünü oluşturacak, dolayısıyla hepimiz için ilk deneyimlerden ikisi anlamına gelecek bu sergilere ne kadar büyük çapta destek gelirse başlangıç zorluklarını da o ölçüde azaltabileceğiz.

TİP Arşivi açıldı

Tarih Vakfı, amaçlarının başında yer alan, ayrıca toplumsal tarihin en önemli bilgi kaynaklarından biri olan arşiv oluşturma ve düzenleme hizmetlerinin güzel bir örneğini vererek, TİP arşivini oluşturdu ve araştırmacıların hizmetine açtı.

Tarih Vakfı öncülüğünde, TİP eski genel başkan ve sekreterlerinin çağrısıyla, yine aynı çevreden kişilerin maddi, malzeme ve emek katkılarıyla oluşturulan TİP arşivi, TİP'in 34. kuruluş yıldönümünde, 13 Şubat'ta açıldı.

TİP Arşivinin açılışında bir de dia gösterisi yapıldı.

Bugüne dek 22.047 sayfalık 5296 belge: Sosyal Adalet, Yurt ve Dünya TİP Haberleri, Çark Başak (1980 sonrası yurt dışında yayınlananlar hariç) ve Yürüyüş olmak üzere TİP süreli yayınları; broşürler: 16 ses bandı; 1 plak: 4 rozet; 1 amblem; 26 dia; 16 afiş; 49 fotoğraf; 5 takvim; 5 parti kimlik kartı; 2 flama; 1 koltuk; 2 yakalık; 1 kokart, TİP arşivine kazandırıldı. 15.404 sayfalık 3968 belge ile görsel malzeme sınıflandırıldı. 6643 sayfalık 1328 belgenin sınıflandırılması ile tüm arşiv malzemesinin arşiv bilgisayar sistemine girilmesi, önemli bazı belgelerin taranarak, bilgisayar ortamında saklanması işlemleri ise sürmektedir.

İSTANBUL'DA ÜÇ AYLIK ÜYE TOPLANTISI

Vakıf üyelerine çalışmalar hakkında bilgi vermek ve onların görüş ve önerilerini almak için düzenlenen üç aylık toplantılardan yenisi 11 Mart Cumartesi günü saat 15.00'de Eminönü binamızda yapılacak. Gündemdeki en önemli konu Eski Darphane binalarının Vakfa devri ile sağlanan olanakların en iyi nasıl değerlendirilebileceği ya da üstlendiğimiz büyük sorumluluğun nasıl yerine getirilebileceği. Bu önemli konuda tüm entelektüel potansiyelimizi harekete geçirmek istiyoruz. Çok önemli bir dizi karar ve uygulamanın öncesinde üyelerimizin görüşünü almayı büyük bir ihtiyaç olarak görüyoruz. Daha önce periyodik üye toplantılarına katılmayan üyelerimiz başta olmak üzere, tüm Tarih Vakfı üyelerini bu değerlendirme çalışmasına davet ediyoruz.

SEYAHATNAMELERE MERAKLI MISINIZ?

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ile Tarih Vakfı Yurt Yayınları ortak bir projeye başlıyor. Vakfımızın da üyesi olan, enstitü başkanı Stefanos Yerasimos'un denetimi altında, eski seyahatnamelerden İstanbul ile ilgili bölümler dilimize kazandırılacak ve beş cilt halinde yayınlanacak.

İlk çalışma, 15. ve 16. yüzyıllar için yapılacak; çünkü şu an için üzerinde en az çalışma yapılmış yüzyıllar bunlar. Bu ciltte örneğin Jacopo Promontorio de Campis (1430-1448 arasında İstanbul'da bulunmuş), Anthoni Charcon (1468), Giovan-Maria Angiolello (1470-1482), Wolf von Zülnhart (1496) gibi seyyahların özellikle Türkiye'deki araştırmacılar için ulaşılması zor seyahatnamelerinden ilgili kısımlar yayınlanacak. Metinler dipnotlarla zenginleştirilecek.

Burada bizleri güç bir çalışma bekliyor. İlk ağızda bir çevirmen grubu oluşturacağız.Bu dönemlerdeki seyahatnameler İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Latince'den Türkçe'ye çevrilecek; ama bu dilleri iyi bilmek yetmiyor. Bu dillerin 15. yüzyıldaki kullanımını da bilmek gerekiyor. Yalnız bir kolaylık var: çevirilecek metinler kısa.

Bu projeye çevirmen olarak katkıda bulunmak isteyenlerin, ya da böyle çevirmenleri tanıyanların 0212-227 37 33'ten Yurt Yayınları sorumlusu Ayşen Anadol'u aramalarını rica ediyoruz. Çok önemli bir kaynak çalışması katkılarınızı bekliyor.

İZMİR İRTİBAT BÜROMUZ FAALİYETE GEÇİYOR

Tarih Vakfı İzmir İrtibat Bürosu Prof. Salih Özbaran'ın öncülüğünde 9 Eylül ve Ege Üniversitesi'nden öğretim elemanlarının ve çeşitli liselerin genç ve değerli tarih öğretmenlerinin elbirliğiyle çalışmalarına başlıyor. Bu dinamik grubun kısa sürede İzmir'i Vakfın birçok çalışma yürüttüğü bir bölgeye dönüştüreceğine eminiz. 16 Mart 1995'te, saat 18.00'de İzmir Ticaret Odası Meclis Toplantı salonunda bir tanıtma kokteylimiz var.

İSTANBUL DERGİSİ DEĞERLENDİRME TOPLANTISI

Gelecek ay, *İstanbul* dergisi 13. sayısıyla dört yaşına basacak. Dergimizin yayın macerasını değerlendirmek üzere düzenlediğimiz toplantı 11 Şubat 1995 cumartesi günü Marmara Belediyeler Birliği Salonunda gerçekleşti. Yayın Kurulu üyesi Zeynep Avcı'nın derginin yayın macerasını anlattığı konuşmasıyla açılan ilk oturumda, bir kurucu editörün gözünden üç yıllık derginin nasıl göründüğünü dinledik. Avcı, *İstanbul*'un "atipik" bir yayın olduğunu vurguladığı konuşmasında derginin anonimite düzeyinin artırılması gerektiğini ileri sürdü. Daha sonra yayın koordinatörü Orhan Silier, Tarih Vakfı'nın *İstanbul*'u neden çıkardığı üzerine konuştu. Yeni Yayın Yönetmeni Başar Başarır'ın tasarladığı yenilikleri aktarmasından sonra toplantıya katılanlar söz aldı. Aykut Köksal, Oktay Ekinci, Korhan Gümüş, Orhan Koloğlu, Uğur Tanyeli ve Afife Batur derginin yayın politikası üzerine görüşlerini anlattılar. Kimi konuşmacılar *İstanbul*'daki bilimsel-popüler yazılar dengesinin bir kararsızlığa işaret ettiğini ileri sürdüler. Öğleden sonra katılanların bir kısmı ayrılmıştı. Ama kalanlardan Mustafa İzberk, Suay Aksoy,

Ferhunde Özbay, Doğan Kuban, Ayşe Erzan, Cengiz Bektaş, Semavi Eyice ve Çelen Birkan konuştular. Üzerinde durulan bazı önemli noktalar, *İstanbul*'da yabancı dilde yayınlanmış kent araştırmalarından çevirilerin yer alması, bir kitabiyat bölümünün açılması, okur mektuplarına yer verilmesi ve geleceğe yönelik bir İstanbul vizyonunun oluşturulmasıydı. Başar Başarır'ın değerlendirme konuşmasıyla kapanan toplantı yeni bir hareketliliği müjdeliyordu.

Gençlik ve Tarih Anketi

Temmuz 1994'ten beri süren "Gençlik ve Tarih" Anket Projesi hazırlıkları nihayet tamamlandı. Anket, Ankara, İstanbul ve İzmir'den çeşitli eğitimci ve tarihçilerden oluşan Danışma Kurulu'nun değerli katkılarıyla Türkçe'deki son halini aldı, çoğaltılıp uygulanmaya hazır hale geldi.

8 Mart-24 Mart 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan anket uygulaması 1200 öğrenciyi kapsayacak ve rasgele örneklem yöntemiyle seçilen 35 lisede gerçekleştirilecek. Uygulamayı, bir araştırma şirketi olan Veri A.Ş. ikişer kişilik beş ayrı gezici ekiple yapacak.

Gençlerin tarih konusundaki bilgi düzeylerini değil, düne, bugüne, yarına ilişkin kişisel görüşlerini, eleştiri, şikâyet, umut ve umutsuzluklarını ortaya çıkarma amacında olan bu karşılaştırmalı Avrupa projesi, Türkiye'deki 15 yaş gençliğinin oldukça karanlıkta kalmış bir düşünsel (belki bir anlamda duygusal da) profilini çıkarmaya yardımcı olacağı için seviniyoruz.

Tarih Vakfı'nda bir Kübalı

Kübalı toplumbilimci Francisca B. Sarabia Martinez'in, 13 Şubat 1995 günü Vakı Merkezi toplantı salonunda İspanyolca olarak verdiği konferansın konusu, "Günümüzde Türki Cumhuriyetler, Çeçenistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu Etkisi" idi.

Martinez, Sovyetler Birliği döneminde temelde varolan milliyetçiliğin, Birliğin dağılmasından sonraki süreç içinde daha da artmış olduğuna dikkat çekti. Rus hayranlığının akademik çevrelerde bile kendini belirgin biçimde hissettirdiğini, Sovyet devrimi sonrası sadece Lenin'in bu konu ile mücadele ettiğini, ancak, daha sonra yönetime gelenlerin Rus milliyetçiliğini engellemediğini vurgulayarak, bugün Kafkaslar ve Orta Asya cumhuriyetlerindeki huzursuzluğun da bundan kaynaklandığını sözlerine ekledi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın yıldızının parlamasının bir tesadüf olmadığını, buradaki nüfusun %37'sinin Müslüman, %63'ünün ise Rus olduğuna dikkat çekti.

Rusya'nın güney sınırında olması nedeniyle, Çeçenlere özgürlük verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bu savaşların uzamasının Rus etkinliğini artıracağını belirtti. Martinez, Çeçen sınırında sürekli olarak terk edilmiş Rus tankları ve silahlar bulunduğunu, Çeçenlerin bu silahlarla savaştığını, ama bu silahları kimin bıraktığının da bir türlü anlaşılamadığını söyledi.

"Orta Asya'daki cumhuriyetlerde yaşayanlar, laik bir eğitimle yetiştikleri için, Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede etkin olmaya çalışan İran'dan çok, Türkiye'ye yakınlık duymaktadırlar" diyerek, "Türk sınırına en yakın olan Azeriler ise, kendilerini Türkiye'nin devamı gibi görmektedirler" dedi.

Konferans sırasında anlattıklarının yalnızca kendi görüşü olduğunu vurgulayan Martinez, bugün gücü ciddiye alınmayan Rus milliyetçiliğini örgütleyen Jirinovski'nin kollarının nerelere kadar uzanmış olduğunu hayal etmek bile istemediğini belirtti.

Bilgisayar Mühendisi Arıyoruz

Bilgisayar Destek Birimi Sorumlusu Muhammet Küçük, eğer son anda bir değişiklik olmazsa, Nisan ayında yedeksubaylık hizmeti için Vakfımızdaki görevinden ayrılacak. Böylece daha mezuniyet tezi aşamasından başlayarak Tarih Vakfı'nda çalışmaya başlayan, IBM tarafından bağışlanan karmaşık sistemi bilen, hepimizin her an güleryüzle yardımına koşan değerli bir uzmandan, hiç yoksa uzun bir süre için yoksun kal-

aış olacağız. Haberler okuyucularından, artık toplam terminal ve bilgisayar sayısı 50'yi aşmış bulunan büyük bir bilgisayar sistemini yönetebilecek nitelikte bir uzman bulma konusunda bize yardımcı olmalarını diliyoruz.

Habitat II: Ulusal Komite raporuna doğru

Habitat II Konferansı'nın ikinci Ulusal Komite toplantısı 2-3 Şubat 1995 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirildi. Birinci toplantıda dile getirilen endişelerin aksine, sunulan görüşlerde, Sayın Tekeli'nin toplantı sonunda vurguladığı gibi "insanı şaşırtacak kadar çok hemfikir olma" düzeyi vardı. Üzerinde önceden anlaşılmış bir format olmasa da aynı pratiklerin yaşanmış olması olaylara benzer gözlüklerle bakabilecek bir alan yaratmış olmalıydı. Görüşlerde öne çıkan ortak noktalar, ülkemizde belli duyarlıkların artık hemen her kesimde geliştiğini, yalnız sorunları teşhis etmekte değil, çözüm önerilerinde de birleşebileceğini göstermesi açısından yüreklendiriciydi.

İki gün boyunca bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının sınırlı sayıda temsilcisine karşın otuza yakın sivil toplum örgütü temsilcisi, yüksek öğretim kuruluşları, yerel yönetim örgütleri, odalar ve meslek kuruluşları, sendikalar, konut kooperatifleri üst birlikleri ve konut ve inşaat sektöründen kişiler, Birleşmiş Milletlerce konferans için önerilen ana temaları ve temel ilkeleri sorguladılar, kavramlara farklı içerikler kazandırmaya çalıştılar, yeni kavramlar önerdiler. Görülen oydu ki kimse azla yetinmek niyetinde değildi; ülkenin bu alandaki özgün düşünce üretimini de sergilemek, konferansta gerçek bir varlık göstermek talebi oluşmuştu. Bunun yalnızca Ulusal Rapor aracılığı ile değil, düzenlenecek çok sayıda foruma aktif katılımla sağlanabileceği konusunda da birleşildi. Sunulan özet görüşlerde öne çıkan bazı konular şunlardı:

- Konut sorununun nicel özelliklerinden daha çok nitel özellikler üzerinde durma gereği
- Yerleşim sorunlarının çevre sorunlarından bağımsız olamayacağı
- Yaşanabilir bir çevre ölçütlerinin noksanlığı
- Sorunun kaynağındaki göç olgusunun önlenmesinde evrensel ve ulusal politikaların önemi
- Kente karşı suç kavramının özgün bir katkı olarak sunulması
- İmar affının yanlışlığı
- Her ölçekte plan yapma gereği ve planlamanın sürekliliği ilkesinin vazgeçilmezliği
- Kentleşme-kentlileşme olgularının farklılığı
- Kentlerin tarihi kimliklerini yitirirken yeni ve ayırdedici bir kimlik kazanamadığı
- Tarihi değerlerin işlevsel, sanatsal, ve belgesel nitelikleriyle korunması gereği
- Kente ilişkin kararlarda demokratik katılım ve bunun önkoşulu olan bilgilendirme- bilinçlendirmenin önemi
- Koruma uygulamaları bağlamında tarih bilinci yaratılmasının önemi

Toplantının açılışına katılan Habitat Genel Sekreter Yardımcısı Jorge Wilheim, Türk kesiminin hazırlık çalışmalarında gördüğü yüksek entellektüel düzeyden duyduğu memnuniyeti belirtti. Bir gün önce Vakfımızda bir toplantıya katılarak Habitat'a ilişkin hazırlıklarımız konusunda bilgi alan Wilheim'in bu memnunluğundan kendimize de pay çıkarmak mümkün herhalde!

✎ Çelen Birkan

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Stefanos Yerasimos, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Tanrı (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

Adres ve Telefon Numaralarımız:

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

Posta Çeki Hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Tarih Vakfından Haberler'in Değerli Okurları,

✔ Tarih Vakfı'nın Kültür Bakanlığı ile birlikte yayınladığı sekiz ciltlik İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ'nin 7. cildi de yayımlandı. 8. cilt ise 15 Nisan'da dağıtılmaya başlanacak. 300'ü aşkın yazarın katkılarıyla hazırlanan toplam 4608 sayfalık, 4861 gravür, fotoğraf, harita ve plan içeren bu kapsamlı eseri 15 Nisan 1995 tarihine kadar 9.600.000,-TL.'na elde edebilirsiniz. Satış fiyatının bu tarihten sonra 12.000.000,-TL. olması bekleniyor. Aşağıdaki formu doldurarak, ödeme belgesi ile birlikte bize ulaştırırsanız ilk yedek cildi hemen, 8. cildi ise 15 Nisan 1995'te teslim alabilirsiniz.

✔ TARİH VAKFI YURT YAYINLARI, Türkiye üzerine bilgi birikimini güçlendiren, başta tarih olmak üzere değişik disiplinlerde yazılmış özgün ve çeviri çalışmaları, araştırma ve inceleme için temel oluşturacak ulaşılması zor kaynakları yayımlıyor. Arka sayfada bu kitapların bir listesini bulacaksınız. Haber Bültenimizin okurlarına % 20 indirimli olarak sunduğumuz bu kitaplardan elde etmek istiyorsanız, lütfen ilgili formu doldurup bize yollayın.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ TAKIM SATIŞ FORMU

ADI SOYADI: ..... MESLEĞİ: .....

ADRESİ: .....

..... POSTA KODU: ..... ŞEHİR: ..... TEL: .....

TAKIM SATIŞ SEÇENEKLERİ:

	Peşinat	Taksit	Taksit Sayısı	Toplam
☐	9.600.000-TL	-	-	9.600.000-TL
☐	4.800.000-TL	2.750.000-TL	2	10.300.000-TL
☐	3.200.000-TL	2.000.000-TL	4	11.200.000-TL

Yukarıda işaretlediğim seçeneğin peşinat bedelini ödedim. Bakiye borcumu her ay bir taksit olmak üzere ödemeyi taahhüt ediyorum.

TAKIM SATIŞ BEDELİNİ

☐ 662894 No'lu posta Çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şb. 2007499 No'lu hesaba ödüyorum, dekont fotokopisi ektedir.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz (yalnız peşin ödemeler için).

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DINERS CLUB

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐ Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐

Kart Sahibi:

İmza:

☐ Ciltlerimi adresime postalayın. ☐ Elden teslim alacağım.

TARİH VAKFI, İstanbul Ansiklopedisi'nin ilk 7 cildini ödemenin belgelenmesini müteakiben, 8. cildi ise 15 Nisan 1995'te teslim edecektir.

Adres: Tarih Vakfı, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Telefon: (212) 227 37 33 - 227 37 34 / Faks: (212) 227 37 32

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
SİPARİŞ FORMU

FİYATLARIMIZ % 20 İNDİRİMLİ OLUP EN AZ 3 KİTAP İÇİN, 30 NİSAN 1995 TARİHİNE KADAR GEÇERLİDİR. **YURTİÇİ** POSTA ÜCRETİ FİYATA DAHİLDİR. **YURTDIŞI** SİPARİŞLERİNDE 3 KİTAP İÇİN US$ 6, HER İLAVE KİTAP İÇİN 50 c POSTA ÜCRETİ EKLENMELİDİR.

SİPARİŞİN GİDECEĞİ ADRES

ADI SOYADI: .....
ADRESİ: .....
POSTA KODU: ..... ŞEHİR: ..... TEL: .....
ŞİRKETLER İÇİN
VERGİ DAİRESİ: ..... VERGİ NUMARASI: .....
(Eğer Fatura adresi değişikse belirtiniz).

SİPARİŞ TARİHİ.....
SİPARİŞ EDİLEN KİTAPLARIN TOPLAM BEDELİ: .....

İMZA

SİPARİŞ BEDELİNİ:

☐ 662913 No'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şb. 2007499 No'lu hesaba ödüyorum, dekont fotokopisi ektedir.
☐ US$ olarak Vakıflar Bankası 4013158 No'lu hesaba yatırdım, dekont fotokopisi ektedir.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DINERS CLUB

Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐ Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐

Kart Sahibi: İmza:

ADRESİMİZ: TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 FAX: (0212) 227 37 32

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ
TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN YENİ BOYUTLARI VE KİT'LER / KORKUT BORATAV, ERGUN TÜRKCAN (ED.) (3. Baskı)
FİYATI: 225.000.-

TÜRKİYE'DE KAMU MALİYESİ, FİNANSAL YAPI VE POLİTİKALAR / İZZETTİN ÖNDER, OKTAR TÜREL, NAZIM EKİNCİ, CEM SOMEL
FİYATI: 200.000.-

OSMANLI'DA KENTLER VE KENTLİLER / SURAIYA FAROQHI (2. Baskı)
FİYATI: 360.000.-

DÜNYA EKONOMİSİ İÇİNDE TÜRKİYE (1923-1929) / ÇAĞLAR KEYDER (2. Baskı)
FİYATI: 150.000.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ / SEVGİ AKTÜRE
FİYATI: 160.000.-

OSMANLI EKONOMİSİNDE BAĞIMLILIK VE BÜYÜME (1820-1913) / ŞEVKET PAMUK (2. Baskı)
FİYATI: 200.000.

DENGE OYUNU, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI / SELİM DERİNGİL
FİYATI: 200.000.-

DOĞU AKDENİZ'DE LİMAN KENTLERİ 1800-1914/ ÇAĞLAR KEYDER, Y. EYÜP ÖZVEREN, DONALD QUATAERT (ED.)
FİYATI: 190.000.-

OSMANLI KÖLE TİCARETİ / EHUD R. TOLEDANO
FİYATI: 200.000.-

CUMHURİYET DÖNEMİNİN İKTİSADİ TARİHİ (1923-1950) / YAHYA S. TEZEL (3. Baskı)
FİYATI: 400.000.-

KURAM DİZİSİ
TARİH VE TOPLUMSAL KURAM / PETER BURKE
FİYATI: 180.000.-

BELGESEL DİZİ
İSTANBUL ANILARI (1896-1907) / HAGOP MINTZURİ (2. Baskı)
FİYATI: 160.000.-

ÇANKAYA ÖZEL KALEMİNİ ANIMSARKEN / HALDUN DERİN
FİYATI: 360.000.-

SEMPOZYUM/ATÖLYE DİZİSİ
OSMAN HAMDİ BEY VE DÖNEMİ
YAY. HAZIRLAYAN: ZEYNEP RONA
FİYATI: 200.000.-

TOPLUMSAL TARİHTE ÇOCUK
YAY. HAZIRLAYAN: BEKİR ONUR
FİYATI: 120.000.-

EYÜP: DÜN/BUGÜN-
YAY. HAZIRLAYAN:TÜLAY ARTAN
FİYATI: 95.000.

ÖZEL DİZİ
İSTANBUL GEZİ REHBERİ / MURAT BELGE
FİYATI: 360.000. (4. Baskı)

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* / Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* / Ehud. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* / İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*

KURAM DİZİSİ

Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*

BELGESEL DİZİ

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları* / Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*

SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ

Osman Hamdi Bey ve Dönemi / *Toplumsal Tarihte Çocuk* / *Eyüp: Dün-Bugün*

KİTAPÇILARDA

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi,
Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

Gizli mekanlar, gizli tatlar...

İstanbul'un sayısı azalan korunmuş
semtlerinden
Edirnekapı'da bir otel var:
Kariye Oteli...
Kestane ağaçlarının gölgelediği, küçük,
gözden uzak, temiz bir meydanda,
eski Türk evlerinin ortasında,
Kariye Müzesi'nin hemen yanında...
Osmanlı'nın ölçülü zevkini yansıtan,
restore edilmiş eski bir konakta
modern konfor: Kaloriferli, minibarlı,
radyolu, telefonlu odalar ve suitler...
Ve bir restaurant,
mutlaka duymuş olmalısınız:
Asitane... *Türk mutfağının unutulmaya yüz*
tutan en seçkin lezzetlerini,
eski Osmanlı aşçılarının bıraktıkları
reçetelerle sunuyor... Etli Ayva Dolması...
Keşkek Kebabı...
Ispanaklı Katmer... Hurma Kebabı...
Pazı Kaygana... Helatiye...
Helva-i Hakani...
Denemek ister miydiniz?

Kariye Oteli

Kariye Camii Sokağı 18 Edirnekapı Tel: 534 84 14 Fax: 521 66 31

TOPLUMSAL TARİH

NİSAN 1995 | İYA II: 125 000 TL (KDV DAHİL)

GÖKSU'DA ÖLEN HAÇLI ALMAN İMPARATORU

FAHRÎ ECZACIBAŞILIK

A. CEVDET PAŞA'NIN RAHİBE TORUNU

1954 İZMİR GREVİ

16

BOŞ VERİN!

Yaşadığımız kenti kasıp kavuran hava kirliliğine karşı bilinen en etkili çare, orman örtüsünü korumak ve çoğaltmak! Bunu bile bile, Türkiye'nin giderek çölleşmesine daha ne kadar boş vereceksiniz?

DOĞAL HAYATI KORUMA DERNEĞİ

Biz Türkiye'nin doğal çevresini korumaya kararlıyız. Sizin de katılmanızı bekliyoruz.
Doğal Hayatı Koruma Derneği P.K. 18 Bebek 80810 İstanbul Tel: (212) 281 03 21 Faks: (212) 279 55 44

SUNUŞ

Geçtiğimiz Mart ayının 10 ve 11'inci Cuma-Cumartesi günlerinde, ilgi alanı bizim vakfımızınkiyle geniş ölçüde örtüşen Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, Mecidiyeköy Kültür Merkezi'nde "Tarihe Yeniden Bakış" adı altında, Moskova'daki Komintern Arşivi'nde bulunan Türkiye ile ilgili belgeleri konu alan uluslararası bir sempozyum düzenledi. Tüstav'ı tanıtan Nabi Yağcı'nın ve Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nü anlatan Dr.Erik Jan Zürcher'in yanısıra, Hollanda'dan Alman bilimadamı Dr.Jürgen Rojahn ve İran Azerisi Dr.Turaj Atabaki, Azerbaycan'dan Dr. Solmaz Rüstemova, Almanya'dan Türkolog Martina Einhorn, Fransa'dan Prof.Denis Berger, Bulgaristan'dan Bilâl Şen ve bizden ben konuştuk. USTE geçen yıl Komintern arşivindeki TKP ile ilgili (1919-39 dönemi) evrakın 35 bin sayfa kadar tutan önemli bir bölümünün mikrofilmlerini edinmiş ve bunların birer kopyasını Tüstav'a vermiş. Uygun bir okuma cihazı da sağlayan Tüstav, yakında bu mikrofilm arşivini bütün araştırıcılara açacak.

Mikro ya da marjinal tarihle makro yahut genel tarih arasında önemli bir ilişki vardır. Bir ayrıntıyı iyi bilmek, genel tarihe de ışık tutar; öte yandan ayrıntılar, yan alanlar iyi bilinmeden doğru dürüst bir genel tarih yazılamaz. Bu açıdan, solun tarihini çalışmak, kendi içinde bir merakı karşıladıktan başka, daha üst düzeyde bir amaca da hizmet ediyor.

Bu sayımızda, Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'nden Yavuz Aslan, Mustafa Suphi'nin Kırım dönemine ilişkin bir bildiriyi çevrimyazısıyla birlikte sunmakta. Benzer birkaç belgeyi, ben *Tarih ve Toplum*'da bastırmış, sonra da *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25* kitabımın 4'üncü basımına eklemiştim. Ama bu belgeyi görmemiştim; onun içindir ki, Aslan'ın çalışmasını özel bir memnuniyetle yayımlıyorum.

Halil Berktay'ın Türkçeye çevirip, önüne de ciddi bir deneme kaleme aldığı, "Sionizmin Tarihinin Yeniden Yazılışı" hakkındaki makale, bir bakıma Tüstav projesinin vaadiyle eklemleniyor. Mübeccel Kızıltan'ın anlattığı "Gizemli Bir Öykü" ise, yakın tarihimizin bir aile trajedisini aydınlatmakta: Ahmet Cevdet Paşanın torunu (Notre Dame de Sion mezunu) İsmet Hanımın tanassur edişi [Nasıralı'ya dönmesi, yani Hıristiyan olması!] ve rahibe oluşu; annesi Fatma Aliye Hanımın çırpınmaları vb.

Dr. Nuran Yıldırım'ın "II.Abdülhamid Döneminde Fahrî Eczacıbaşılık" araştırması, batı monarşilerinde Majestelerinin Tütüncüsü, Peynircisi, Terzisi gibi, endüstriyel ve tecimsel becerileri teşvik etmek için verilen, ama reklâm olarak da büyük önem taşıyan sıfat tevcihlerinin, bizde nasıl uygulandığını ecza alanında gösteriyor.

Bu ay, İzmir'le ilgili üç yazımız var. Biri, geçen yılın sonunda (bir İngiliz ile yedi Alman seyyahın izlenimlerinin içerildiği) *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX.Yüzyıl - I* diye bir kitabı çıkan İlhan Pınar arkadaşımızın hazırladığı "Ida Pfeiffer'in İzmir'i." İkincisinde, Serap Tabak Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan önce, 1928-30 yıllarındaki CHF İzmir örgütünü anlatmakta; üçüncüsünde ise, Doğan Duman yine İzmir'de 1954'te yapılan bir grevi inceliyor.

Berlin'den şair Gültekin Emre'nin gönderdiği bol resimli yazı, size bu yüzyıl başlarından İzmir ve İstanbul görüntüleri ulaştırıyor. Behzat Üsdiken'in Eski Beyoğlu'ndaki namlı yeme-içme yerleri dizisinin XI'incisi, birçok unutulmuş anıyı tazelemekte.

Kemal Kozanoğlu'nun incelemesi, bizim topraklarımızda, Torosların güneyinde can veren, Haçlı Seferi komutanı ve Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'yı anlatmakta. Atillâ Çetin de, İstanbul'da yaşayan ve iz bırakan Tunuslular konusunu işliyor.

Geçmiş Şölenlerden sayfamızdaki menüyü, Sayın Haldun Derin'in yakın günlerde Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında çıkan *Çankaya Özel Kalemi* anılarının (yayımlanmamış) belgeleri arasında bulduk: 1943 Ocak ayının son günü, Adana'daki boş bir hatta çekilmiş beyaz treninde, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün W. Churchill başkanlığındaki İngiliz heyetine verdiği öğle yemeğinin listesi.

80 yıl önce Birinci Dünya Savaşında Nisan ayı notları ve yüz yıl öncesinin bir Osmanlı gazetesinden seçmeler, alışık olduğunuz yerlerinde. En sonda da, Vakıf Haberleri.

Mayıs başında yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Melling'in sonradan renklendirilmiş bir İstanbul gravürü.

Aylık Dergi
Sayı: 16 Cilt: 3 Nisan 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (yurtiçi): 650.000 TL. (yurtdışı): 16 $US
6 sayılık cilt (yurtiçi): 800.000.-TL. (yurtdışı): 20$US

Her gönderi için yurtiçi taah. posta ücreti olarak 20.000 TL, yurtdışı surface mail için 1,5 $US, air mail için 4 $US alınır.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen** 'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

KURULUŞ EFSANELERİ: SİONİZMİN TARİHİ YENİDEN YAZILIYOR
***Halil Berktay** 'ın Ethan Bronner'den çevirip başına özgün bir deneme ekleyerek İsrail ve Türkiye resmî tarihlerinin gözden geçirilmesi zorunluluğunu vurguladığı bir makale.* 6

GİZEMLİ BİR ÖYKÜ
***Mübeccel Kızıltan** 'ın araştırması: Fatma Aliye Hanımın kızı İsmet Faik hanımla yazışmalarının ışığında bir aile sorunu.* 13

TÜRKİYE ASKERLERİNE, İŞÇİ VE KÖYLÜ HALKINA
***Yavuz Aslan** M.Suphi'nin Kırım döneminden kalma bir bildiriyi sunuyor.* 22

BİR VAPUR GEZİSİ
***Gültekin Emre** 'nin takdim ettiği bir Alman seyyah gemisi albümünden İzmir ve İstanbul resimleri.* 25

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN:
Ocak 1943'te Adana'da İnönü'nün Churchill'e verdiği öğle yemeği. 29

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER - XI
Behzat Üsdiken, *yakın tarih anılarını tazelemeyi sürdürmekte.* 30

GÖKSU'DA ÖLEN ALMAN İMPARATORU FRIEDRICH BARBAROSSA
Kemal Kozanoğlu, *Haçlı Seferiyle Kudüs'e giderken Toroslar'ın güneyinde boğulan Kutsal İmparatorun öyküsünü anlatıyor.* 34

IDA PFEIFFER'İN İZMİR'İ
İlhan Pınar *eski gezginlerin kendi şehri hakkındaki izlenimlerini anlatmakta berdevam.* 39

SCF ÖNCESİNDE İZMİR'DE CHF
Serap Tabak *1928-30 yıllarında tek-partimizin İzmir örgütü etkinliklerini araştırıyor.* 42

1954 İZMİR GREVİ
Doğan Duman *Türkiye sendikacılık tarihindeki önemli bir olayı incelemekte.* 48

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE FAHRÎ ECZACIBAŞILIK
Nuran Yıldırım *bu tür sıfat tevcihlerini eczacılık sektöründe ortaya koyuyor.* 52

İSTANBUL'DA TUNUSLULAR
Atillâ Çetin *yakın tarihimizde önemli roller oynayan bu Müslüman unsuru tanıtmakta.* 60

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

NİSAN 1895

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

Tebligat-ı Resmiyye

Giriş yapanlara sağlık denetimi

Tuzla tahaffuz-hânesince (karantinasınca) Nisanın on birinci günü berren (karadan) iki yüz yedi yolcu ile bahren (denizden) üç vapur ve on üç sefinede doksan iki tayfa ve iki yüz yedi yolcunun ve on üçüncü günü dahi berren iki yüz bir yolcu ile bahren üç vapur ve on yedi sefinede yüz kırk beş tayfa ve yüz yirmi sekiz yolcunun muayene-i tıbbıyyeleri bi'l-icra mürurlarına müsaade olunduğu Kartal kazası kaymakamlığının iş'ârı üzerine Şehremânet-i celilesinden bildirilmiştir.... (28 Nisan 1895)

ŞÜÛNÂT

Ayyâşîne Bir İbret

İçkiden Ölüm

Trablus'ta otuz yaşında Corci nâmında biri iyiden iyiye içip hâlet-i sekr ile (sarhoşluk hâliyle) pencereyi kapı zannıyla oradan dışarıya çıkmak istemiş ise de on beş metro irtifâında bulunan pencereden aşağıya düşerek birkaç dakika sonra teslim-i ruh eylemiştir.....(3 Nisan 1895)

Banka Memuru Olmak İsteyenlere

Ziraat Bankası idare-i merkeziyyesine altı ay kadar mülâzemeten (staj için) devam ederek bu müddet zarfında bankaya mahsus nizâmât ve muâmelâtı ve usûl-i defterinin banka muâmelâtına tatbikâtını taallü eyledikleri bi'l-imtihan anlaşıldıktan sonra taşra memuriyetlerine tayin edilmek ve mülâzemeten devam eyledikledikleri müddetçe kendilerine şehri iki yüz kuruş maaş verilmek üzere kabul olunacak on nefer mülâzımın (stajyerin) şehr-i hâl-i Rûminin yirmi beşinci Cumartesi günü müsâbakat imtihanı icrâsıyla intihabları mukarrer bulunduğundan talip olanların şehr-i mezburun yirmi üçüncü Perşembe gününe kadar banka idare-i umumiyyesine müracaat eylemeleri ilân olunur.

Şerâit-i kabul:

1- Tebaa-i Devlet-i Aliyyeden ve yirmi yaşını mütecâviz olmak ve sicilce mânî-i istihdam bir hâli olmamak.

2- Türkçe kitabete ve a'mâl-i erbaa (dört işlem) ve ve kesr-i a'şarî (ondalık kesir) ve tenâsüb (orantı) ve fâiz hesapları derecesinde hesaba aşina olmak ve hattı bulunmak.

3- Lede-l-imtihan (sınav sırasında) ehliyeti tebeyyün ederek kabul olunduğu halde lâ-akall (en azından) otuz bin kuruşluk kefalet göstermek... (3 Nisan 1895)

Şakî Derdesti

Haydut yaralı ele geçirilmiş

Müddet-i medideden beri İzmit ve civarına tasalluta kıyam eden meşâhir-i eşkıyadan Muhâcir Osman hükûmet-i mahalliyyeden gördüğü takip ve tazyik üzerine Karatepe nâm mahal ile Yuvacık karyesi arasında tahassun etmiş (istihkâma çekilmiş) ve mahallî kumandanı Ferik Saadetlû Sadettin Paşa hazretleriyle Mutasarrıf Saadetlû Kâzım Beyefendi hazretlerinin ittihaz eyledikleri tedâbir-i müessire sayesinde mütehassın (istihkâmlı bir yere kapanmış) bulunduğu mahal haber alınarak derhal derdesti için Mülâzım Mehmet Efendi ile birkaç süvari askeri sevk edilerek teslim olması kendisine beyan olunmuş ise de itaat etmeyerek teşhir-i silâha cür'et ettiğinden bi'l-mukabele şakî-i merkum mecrûhen derdest edilip geçen salı günü daire-i hükûmete getirilmiştir. Askerce hiçbir gûnâ sakatlık vukûa gelmemiştir... (5 Nisan 1895)

Matmazel Betina Sarolta

Şarkı mı söylüyor, alet mi çalıyor?

Viyana ve Paris şehirlerinde fenn-i musıkîyi tahsil ile derece-i kemale isâl eylemiş ve Avrupa bilâd-ı adidesinde (birçok Avrupa memleketlerinde) bu kemalini herkese tanıtmış olan Matmazel Betina Sarolta'nın önümüzdeki Pazar günü ba'de-z-zuhr (öğleden sonra) alafranga saat dokuzda Beyoğlu Silogos Cemiyeti salonunda pek mükemmel bir konser vereceği maalmemnuniyye işitilmiştir... (5 Nisan 1895)

İzdivac Nümuneleri

Kadın eşini bırakınca...

Netice nokta-i nazarından yekdiğerine zıt olan âtîdeki iki fıkra Fransa gazetelerinde okunmuştur:

Paris'te Dido Sokağı'nda 113 numaralı hânenin sahibi polis komiserine müracaatla müste'cirlerden ve belediye memurlarından (Jorj Mas) nâm zâtın iki günden beri odasında kapanıp kaldığını ve intiharı me'mûl bulunduğunu beyan eylemekle komiser derhal mahall-i mezkura azimet etmiştir. Kapıyı kırıp içeriye girdiğinde (Jorj Mas)'ın karyolasında kanlar içinde yattığını görür. Biçâre zevcesinin kendini terk ile birkaç günden beri âşiyân-ı zevciyyetten müfârakat eylediğine (ayrıldığına) müteessif olarak evdeki ekmek bıçağını sine-i hicran-zedesine saplamıştır. Bu manzara-i fecia huzzârı (bulunanları) müstagrık-ı esef-i bî-pâyân eylemiş (sonsuz kedere gark etmiş, boğmuş) ve Jorj hastahaneye nakl edilmiştir.

Fakat vukûa gelen diğer vak'a bütün bütün bunun hilâfına zuhûr etmiştir. Yine Paris'te Alizia Sokağı'nda sâkin Mösyö P... nâmında bir zat karısının kendisini terk ile birkaç günden beri hâneye avdet etmemesini fırsat ittihaz ederek iki dilber-i nâzende-hırâm ile bir küçük kemancıyı eve atıp zevke dalar ise de karısı birdenbire girerek o iki karının üzerine saldırır. Karılar arasında zuhur eden arbede-i müdhişe esnasında kemancı dahi aletinin kırılması üzerine feryada başlar. Ne çare? Polis derhal müdahale ederek cümlesini merkeze isâl eder ve Mösyö P... kemanın parasını vererek karısını zabıtanın elinden istirdâd eyler (geri alır). Bunu yazan gazete vakayi-i feciaya müracaat etmekten ise bu türlü muzhik (güldürücü) neticelere tenezzülü bir lisan-ı diğerle beyan ediyor...

(8 Nisan 1895)

MUSÂHABE-İ NİSAİYYE

Terbiye-i Âdiyyenin Mahzurları

Kızını dövmek yerine

Bir kızın cehaleti canının sıkıntısını mûcib olur. Masumâne bir suretle yapacak bir iş bulamaz. Ciddi şeylerle uğraşmayarak yaşı ilerlediği gibi artık ne onlardan lezzet alabilir ve ne de ehemmiyetlerini takdir eder. Ciddi şeyler kendisine küdûret-bahşâ (keder verici) görünür.

Civanlık çağlarında pek ziyade kuvvetini gösteren eğlence arzuları, kendi yaşında bulunan birtakım gençlerin dalmış oldukları zevk âlemleri terbiyesi mükemmel olmayanları maişet-i muntazama ve sâiyâneden (çalışanlardan) korkutmaya sebep olur. İşte bu yaşta hâne-i pederde görülecek birtakım işlerde tecrübe ve idmandan mahrum kalır. Hatta validesi hanım kendisine kılı kırk yararcasına her şeyi anlatmazsa bunlara çalışmak ve dikkat etmek lüzum ve ehemmiyetini bile idrak edemez. Hele bir genç kız biraz hâli vakti yolunda bir kimsenin evlâdı ise el işlerine hiç de el sürmez. Böyle günde ancak bir iki saat meşgul olabilirler. Çünkü öteki beriki, yani lâf söylemesini bilmeyen birtakım insanlar kadınlarda iş görmek ayıptır derler. Fakat bunun neticesi ekseriya ağırlığı mûcib olur, artık böyle bir kız uzun uzadıya çalışamaz.

Malûmdur ki "işleyen demir ışıldar" derler. Pek doğru bir sözdür. "İşlemeyen demir paslanır" sözü de böyledir. İnsan şu âleme mahzâ (ancak, yalnız) çalışmak için gelmiştir. Bunu anlamak için uzun uzadıya düşünmek istemez. Dünyada ne kadar mahlûk görüyorsak hep birer işle uğraşır bir halde bulunuyor. İnsan da bir mahlûktur, hususiyle ihtiyacı onlardan pek çok ziyade olduğu için daha çok çalışmasına lüzum vardır. Fakat "alışmak" denilen hâlin bu bâbta tesiri pek çoktur. Çalışmaya alışmış bir insan mümkün değil boş duramaz.... (11 Nisan 1895)

Saç Boyası

Sağlıklı Bakım

Saçların kara, kestane, sarı ve bunların açığı, koyusu olmak üzere envâi vardır. Cenâb-ı Hâlik-i azim her kavmin saçını bir türlü yarattığı gibi her şahsa da münasibini ihsan buyurmuştur. Fakat insanlar medeniyet ilerledikçe her şeyini değiştirmeye kalkıştıkları gibi saçlarının rengini, biçimini de tebdile merak etmişlerdir. İşte bu sebeple saçları kesmek, düzeltmek için türlü türlü âletler, boyalar da ihtirâ edilmiştir. Erkeklerin saçları kadınlardan az olur. Zaten saçı uzatmak, hüsn-i halde bulundurmak için uzun uzadıya uğraşmak lâzım olduğundan böyle işlerle uğraşmaya erkeklerin vakitleri müsaade etmez.

Her gün tarayıp düzeltmek için bir tarak ile bir fırça, arasıra yıkamak üzere de biraz sabun ile su baş derisinin muhtaç olduğu tahâreti (temizliği) yerine getirerek saçların muhafaza-i sıhhatini temin için havalandırılmasına kifâyet eder.

Kepekleri temizleyeceğim diye sert fırça kullanmak ve tarağı başı incitecek mertebe daldırmak saçlara hizmet edecek yerde bilâkis köklerini yüzerek çabucak düşmelerini mucib olduğundan kepekleri gidermek için bir litre (rom)a 20'den 40 grama kadar kloral ilâvesiyle yıkamak yahut yıkama suyuna bir yumurta sarısı karıştırarak yıkamak kifayet eder.

Saçların parlaklığını ve kuvvetini muhafaza için bazı nev pomatları, yağları, kozmetikleri kullanmak muzırrdır. Bunlar baş derisini yağlar, mesâmâtı tıkar. Saçların kökünü hava almaktan men eder. Eğer saçlar kuru ise öküz iliğinin tazesi veya daha güzeli tatlı bademyağı kullanmanın ziyanı yoktur.

Yaş biraz ilerledikten sonra saçlar ağarmaya başlar. Pek şiddetli bir heyecan-ı manevi veya tehlikeli bir maraz neticesi olarak vaktinden evvel saçların ağardığı vâkidir.

O güzelim saçların beyazlanmasına ve hele bu hâlin vaktinden evvel vukû bulmasına acımamak elden gelmez. Buna çare olmak üzere türlü nâmlarla bin türlü boyalar icad olunmuştur ki en iyisi bir para etmez. Hepsinde emlâha-i rasâsiyye (kurşunlu şeyler) veyahut emlâha-i zibakıyye (civalı şeyler) veya (azotit), (cehennem taşı) vardır ki bunlar muzırrdır...

(14 Nisan 1895)

KURULUŞ EFSANELERİ:
TÜRKİYE'DEN İSRAİL'E, İSRAİL'DEN TÜRKİYE'YE

HALİL BERKTAY

1994 Eylül sonunda Binghamton'da yapılan "Historiographies of the Ottoman Empire" sempozyumuna sunduğum tebliğde, birinci olarak, Türk ulus-devletinin (a) 1920'lerdeki kuruluş ve (b) 1930'lardaki devletçi "oturma" dönemindeki ideolojik ihtiyaçlarının, yalnız Cumhuriyet tarihinin değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinin milliyetçi tarihçilerin iki farklı nesli elinde değişik biçimlerde yeniden kurgulanmasına nasıl yansıdığı konusunda, daha önce yayınlanmış düşüncelerimi özetlemiş; ikinci olarak, 1960'lı ve 1970'li yılların (Maria Todorova'nın anlattığı Bulgaristan örneğinde olduğu gibi bir devlet ideolojisi olarak değil, bir muhalefet akımı olarak) Marksizmin eleştirel canlılığından çeşitli tonlar taşıyan ortamında, bir ilk kestirim olarak "ortodoks" diyeceğim bir kısım Ottomanistler ile daha çok tarih dışı (ekonomi, sosyoloji, antropoloji vb) disiplinlerden tarihe yaklaşan genç sosyal bilimcileri kucaklayan üretim tarzı ve azgelişmişlik tartışmalarının, bir karşıtlaşma kadar bir buluşmayı da ifade ettiğine dikkat çekmeye çalışmıştım. Nitekim, kendim de olayların içinde yüzer ve salt taksonomik bir problem olarak "feodalizm mi, ATÜT mü" ikileminin heyecanını polarize biçimde yaşarken mutlaka hiç farketmemiş olsam da, böyle sorunlara klasik Osmanlıcılar içinde sadece sosyo-ekonomik tarihçiliğe en açık ve toplumsal bilimlerin evrensel mecrasından en fazla haberdar olanların ilgi göstermesinin ortak payda belirleyici anlamı yok muydu acaba? Bu tür düşüncelerle tebliğimin son bölümünde her iki tarafın birbirinden neler alınış, daha geniş olarak o tartışmadan bugüne metodoloji ve duyarlılıklar alanında neler kalmış olabileceğini irdelemeyi denemiş; sonuçta sözlerimi, yeni şeylere açıklığı ve sonsuz çalışma heyecanıyla Halil İnalcık'a adamıştım. - Tartışmalar oldu, oturum bitti; derken Tel Aviv Üniversitesi'nden Dr Amy Singer geldi yanıma: "Biliyor musun," dedi, "bugün İsrail'de milliyetçi tarihçilik konusunda cereyan eden tartışmalar senin söylediklerine birçok bakımdan ne kadar paralellik taşıyor?" Türkiye'ye döndüm; bir süre sonra, 27 Kasım 1994'te *Boston Globe Magazine*'de yayınlanmış olan aşağıdaki yazı çıktı postadan.

Böylesine benzer dünyaların keşfi, beni (işi gücü bırakıp Mete Tunçay'a hem de kendi insiyatifimle çeviri yapacak kadar) çok heyecanlandırıyor doğrusu. Hattâ benzerlikten de önemli bir şey var burada: yanyana iki tecrübe, ayna içinde ayna misali yekdiğerini aydınlatıyor. İnsan karşısındakinden hareketle kendini daha iyi tanırmış; diyelim ki Amy Singer Türk milliyetçi tarihçiliğinin (Osmanlı devletine bakışının) eleştirisinden İsrail'in genç kuşak tarihçilerinin Siyonizm eleştirisine bazı öğeler taşıyacak; ben de kendi payıma, bir gazete yazısından da olsa Morris, Laor, Rabinowitz ve Raz-Karkoçkin'i bir parça tanıyınca, gerek historiyografi, gerekse Türk devrimi ve ulus-devleti hakkındaki düşüncelerimi keskinleştirmek ihtiyacını duyuyorum. İlk sorun açısından, historiyografideki değişimlerin, yaşanmakta olan "gerçek tarih"in dönemeçlerine nasıl eşlik ettiğini bu örnekte bir kere daha görmek başlıbaşına ilginç, tabii. Dört bir yanımızı saran yeni milliyetçi boğazlaşmalar dalgası içinde, Ortadoğu barış süreci nadir umut kaynaklarından biri. Ve anlaşılan bu süreç bir *mythistory*'nin daha didik didik edilmesiyle elele gidiyor: klasik (ampirisist) tarihçiler ile metodolojik bakımdan daha radikal (post-modernist) eğilimde olanların ortaklığıyla. Böyle bir meslek ahlâkında birleşmek, Türkiye tarihçiliğinin barışının da vazgeçilmez zeminini oluşturmalı.

Peki ama, asıl Türkiye'nin barışı için hangi *mythistory*'ler yıkılmak zorunda? 1970'lerin sonlarındaki Kahramanmaraş katliamından başlayıp, Güneydoğu'daki müzmin durumdan ve Sivas trajedisinden geçerek, Mart ortasında İstanbul'un Gaziosmanpaşa semtinde yaşananlara kadar bir dizi korkunç olay apaçık gösteriyor ki, bu ülke ve toplum dışta bir dizi antagonizmaya taraf olduğu gibi, kendi içinde de vahşi kamplaşmaları giderek artan boyutlarda üretiyor. Sivas'tan hemen sonra Helsinki Yurttaşlar meclisi'nin yayınladığı bir bildiride, "B.M. korumasındaki yeşil güvenlik hatlarıyla bölünmüş şehirlerde yaşamak istemiyoruz" deniyordu; işte topu topu iki yıl sonra, öyle bir işgal bölünmüşlüğünün dehşet verici ilk görüntüleri, Gaziosmanpaşa olaylarından sonra bütün ekranlara geliyor. Bütün bu amansızlıklarda, eğitimin ve özellikle tarih eğitim ve öğretiminin hiç mi payı yok, ya da varsa ne kadar? "Bizde resmî tarih yoktur" diyor İlber Ortaylı. Başka bir yazıda ayrıca ve uzun uzadıya çözümlemeye çalışacağım gibi, bunun için getirdiği ölçütler son derece sınırlayıcı: ancak tamamen totaliter bir ülkede, dört başı mamur bir teori mutlak tekel konumundaysa, onu "resmî tarih" diye tanımlıyor (ve meselâ Türk Tarih Tezini, o kadar da sert biçimde empoze edilmediği gerekçesiyle, "resmî tarih" saymıyor). Ben de diyorum ki bu, tarihsel görelilik nosyonundan tümüyle yoksun bir şematizmdir ve sonuçta, Türk resmî tarihinin üzerine bir şal örtmek anlamına geliyor. Hiçbir gecikmiş ulus-devlet süreci yoktur ki resmî tarihi olmasın: İsrail örneği, kendi kültürü içinde çoğulcu,

tartışmacı ve parlamenter bir ülkede dahi "millî ideoloji"nin okul sosyalizasyonuyla ve başka yollarla ne kadar güçlü bir hegemonik konum elde edebileceğini ortaya koyuyor. Türkiye'de de eğitim sistemi, bırakalım mitolojik mahiyetteki Türk Tarih Tezi'ni, asıl yakın tarihe yaklaşımıyla, devletin doğuşunu "lekesiz bir mucize" olarak resmetmiyor mu yıllardır? Cumhuriyeti yalnızca ve tek başına Kemalist önderliğin "yaptığı" farzedilmek, ardından da bu tarihi "yazan"lardan "yapana sadakat" talep edilmek suretiyle pekiştirilen, tarihçilerin olası perspektiflerini daraltıcı etkileri güçlü bir "millî ideoloji" devamlılığı değil midir? Siyonist proje gibi Kemalist proje, "dinamik bir olaylar ve eğilimler zinciri"nin (kendisi de zaman içinde oluşan ve değişen) bir unsuru olarak ele alınacağına, herşeyin merkezine oturtulmuyor mu İnkılap Tarihi'nde? (Daha genel olarak, bütün başka halklar, milletler ve milliyetler sadece "Türklerin Tarihi"nin kendi geleneği içinde akışına kötü niyetli olarak resmedilen müdahaleleri ölçüsünde girmiyor mu ders kitaplarımıza? Sahi, Anadolu ve Trakya'daki binlerce yıllık "yabancı" yer adlarını değiştirme hamlemiz ne durumda?) Ve "biz" Türkler, "kendimizinki" dışında hangi olası varlık ve duyarlılıklara yabancı kalıyoruz, bu benmerkezcilik yüzünden? Ya da şöyle diyelim: Yüce amaç ve dâvâ"mız"ın her aracı meşru, yol kenarındaki pislikleriyse "tâlî teferrüat" kıldığı yaklaşımını aşmak, yakın tarihin hangi "rakip anlatı"larına daha fazla kulak vermekle mümkün olabilir? Görüyoruz: İsrailliler(in bir bölümü) ile Araplar(ın bir bölümü), yalnızca diplomatik değil düşünsel bir atılım da yapıyorlar barışmak yönünde. Türklerle Kürtlerin, Türklerle Ermenilerin, Türklerle Yunanlıların, Sünnîlerle Alevîlerin vb gerçekten (kâğıt üzerinde bir protokolle değil, içlerinde ve vicdanlarında) barışmaları, her iki taraf açısından hangi düşün atılımlara bağlı?

Evet, şimdi toplumsal ve beşerî bilimler alanında, bu arada pek çok uluslararası tarih kongresi ve konferansında, belki en fazla, işte böyle bağlantı ve çağrışımlarla yüklü olarak çıkagelen "milliyetçilik ve ötekileştirme" ya da "biz ve öteki" sorunları konuşuluyor. Son zamanlarda benim tanık olduğum (ve daha önce *Toplumsal Tarih*'e bir özetini yazdığım) Tours sempozyumunda, "Rönesans'ta Hıristiyanlar ve Müslümanlar" temasının ardında hep bu tür kaygılar yatıyor; Binghamton'da, bu notun başında işaret ettiğim gibi, paralel fikirler Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin Yunan, Bulgar, Ermeni, Arap ve Türk tarihyazıcılıkları aracılığıyla izlenmeye çalışılıyor; nihayet UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun 9-10 Mart'ta Ankara'da düzenlediği "Tarih Yazıcılığı" sempozyumunun da en azından tartışmalarının ağırlık noktasında, bana kalırsa, çağdaş Türk tarihçiliğinin milliyetçi deformasyonu yer alıyordu. Çok yakında hepsi üzerinde bir kere daha, Tarih Vakfı'nın ikinci büyük ekonomik ve toplumsal tarih kongresi münasebetiyle duracak; 8-10 Haziran 1995'te Boğaziçi Üniversitesi'nde "Tarih Öğretimi ve Tarihte Öteki Sorunları"nı uluslararası bir çerçevede tartışacağız. Bilimsel konular, bilimsel bir üslûpla, bilimsel bir izleyici kitlesi önünde irdelenecek; bu da belirli bir vicdan rahatlığı sağlayacak, kuşkusuz.

Ama ne çare, aynı rahatlık geniş kamuoyuna malolan daha popüler söylemler için geçerli değil. Türkiye'nin devlet ve hukuk düzeni, onyıllardır silahların gölgesinde yaşayan İsrail'den bile daha tahammülsüz bir kutba çekilmiş olmalı ki, (geçmişin dikenli sayılan bütün konularında Osmanlı arşivlerinin herkese ve sınırsızca açılması şöyle dursun) bizde bu yönde görüş belirtmeye çalışanlar dahi, düşüncelerini açıklamalarının terör ile eş anlamlı sayılması sonucu, hapse tıkılıyorlar.

SİYONİZMİN TARİHİ YENİDEN YAZILIYOR

ETHAN BRONNER

Yeni bir tarihçiler nesli, İsrail'in, artık geçmişindeki tedirgin edici (ve genellikle de sessizce geçiştirilen) olgularla yüzyüze gelmekten çekinmeyecek kadar kendini sağlama almış olduğunu savunuyor. Bir eleştirmene göre bu, "Amerikalıların nihayet Kızılderililerin imhasından ya da siyahların köleleştirilmesinden söz etmeye başlamalarını andırıyor."

Tel Aviv'in Sheinkin Caddesindeki Cafe Tamar, orası burası çatlamış yeşil formika masaları, adî kumaş kaplı koltukları ve kötü havalandırmasıyla, albeniden de yoksun, doğru dürüst yemeklerden de. Buna karşılık her köşede yığılı duran gazeteler, duvarlardaki siyasî karikatürler ve burayı ikinci evleri gibi mekân tutan romancılar ile muhabirler, kafenin, 1968 Paris'inden izler taşıdığının fazlasıyla bilincinde olduğunu hissettiriyor insana. Gerçekten de kimi müşterilerine göre, devrimlerin tasarlandığı türden bir içki uğrağı, burası.

Kafenin --İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda jip sürücülüğü yapmış olan-- sahibi Sarah Stern'in sigara dumanından kısılmış sesiyle inleyen ortamda, bir düzine kadar genç aydın düzenli olarak toplanıp, kendi büyüklerini, yani bundan yarım yüzyıl önce İsrail'i kurdukları gibi doğuşuna ilişkin kahramanlık öykülerine de kaynaklık eden generaller ile yargıçları hedef alan komplolar tezgâhlıyorlar. Sözkonusu kahramanlık öykülerinin bu düşünürlerce yeniden kaleme alınması, karşıtlarına göre, büyüklerinin yaptığı binayı temellerinden sarsmak anlamına geliyor. Ülke dışında eğitim görmüşler; pek çoğunun yazı ve yayın dili İngilizce; kendilerine "yeni tarihçiler" ya da --aralarında antropolog ve sosyologlar da yer aldığından-- "yeni sosyal bilimciler" diyorlar.

İncelemeye yeni açılmış arşiv malzemelerinden yararlanan ve konularına yeni bir kuşağın soğukkanlı mesafeliliği içinde yaklaşan bu bilim adamları, kı-

İsrail Birlikleri, Suriye içlerinde. Haziran 1967

yasıya tartışılan kitap ve makalelerinde olsun, öğrencilerin dolup taştığı seminerlerinde olsun, ülkelerinin nasıl ortaya çıktığı konusunda İsraillilere okullarda öğretilenlerin gerçekten çok efsaneye yakın olduğunu savunuyorlar. Ve, diyorlar, gelecekte ciddî bir barış inşa edilmek isteniyorsa, o kadar da sevimli olmayan bir geçmişle yüzleşmenin zamanı gelmiş bulunmaktadır.

Yeni tarihçiler arasında yer alan, Tel Aviv Üniversitesi siyaset bilimcilerinden Yoav Peled'e göre, bütün bunlar, "Amerikalıların nihayet Kızılderililerin imhasından ya da siyahların köleleştirilmesinden söz etmeye başlamalarını" andırıyor. "Böyle şeylerle hesaplaşabilmek zaman alıyor. Bizim yaptığımız, Siyonizmin tarihini yeniden yazmak. Ve tabii bunu yapabiliyor olmamız, Siyonist projenin kazanmış olmasına bağlıdır."

Siyonizmin standard tarihinde hareket, safderun denecek kadar art niyetsiz bir ilericiler topluluğu olarak resmedilir ve Arapların --Avrupa anti-Semitizminin yerel bir uzantısı olan-- nefret duygularına nasıl kurban gittiği anlatılır. Buna göre, sosyalist eğilimli binlerce Avrupalı Yahudi, atalarının sürülüp atıldığı diyarı yeniden iskân etme arzusuyla dolup taşarak, 1880'lerden itibaren Filistin'e gelmeye başlamışlardır. O sırada Filistin, ot bitmez kervan geçmez, çok seyrek nüfuslu çorak bir toprak parçasından ibarettir; küçük bir Yahudi nüfus ile biraz daha büyük ama gene önemsiz boyutlarda bir Arap nüfus burada yaşamaktadır. Yerel Arap köylüleri, beraberlerinde getirdikleri ekonomik olanaklardan ötürü yeni gelenlere şükranla kucak açmışlardır. Buna karşılık bu öyküde, toplumsal egemenliklerini tehdit ettiği için Yahudi muhaceretini durdurmak isteyenler, "efendi"ler, yani Arap zenginleri olmuşlardır.

Gene bu öyküye göre, Yahudiler bütün topraklarını meşru satınalma işlemleri sonucu edinmişler; her fırsatta yerel nüfusa dostluk ve işbirliği elini uzatmaktan geri durmamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, Yahudilerin acıklı durumunun nihayet farkına varmış ve 1947'de B.M. Genel Kurulu, Filistin'i bir İsrail devleti ile bir Arap devleti arasında ikiye bölmeyi kararlaştırmıştır. Yahudiler alçakgönüllü bir tavırla bu karara hemen uymuşlar; açgözlü Araplar ise öfkeyle karşı çıkmışlardır.

Diğer Arap devletleri ile yerel Arap seçkinlerinin kışkırttığı Filistinliler, gelişen Siyonist varlığını kabullenmeyi reddetmişler ve B.M. kararının ardından bu "yabancı" topluluğu söküp atmak için savaşa girmişlerdir. Bölge dışı devletlerin ve bu arada İngiltere'nin desteğini alan Filistinlilerin, küçük Yahudi topluluğundan çok daha güçlü olmalarına karşın, sayıca az ve kırık dökük silâhlara sahip Siyonistler her nasılsa gerek yerel çeteleri, gerekse istilâcı Arap ordularını mucize kabilinden püskürtmeyi başarmışlardır. Üstelik aynı sırada Arap hükümetleri, muzaffer Arap ordularının araziyi rahatça çiğneyip geçebilmeleri için Filistinlileri topraklarını terketmeye çağırmışlar; bu da yüzbinlerce Filistinlinin kalkıp göç etmesine yol açmıştır.

Nihayet bu öyküye göre savaştan sonra İsrail komşularıyla barış yapmak için her yolu denemiş, ancak bu girişimler Araplar nezdinde kabul bulmamıştır.

Yeni tarihçilik, işte bu önermelerden her birine meydan okumaktadır. Her şeyden önce Filistin'e ilk gelen Siyonistler, yeni tarihçiler tarafından, yerel nüfusa zerrece metelik vermeyen sömürgeci-kafalı kolonizatörler olarak betimleniyorlar. Revizyonist tarihçiler, daha başından itibaren amacın bütün Filistin'i kucaklayacak bir Yahudi devleti kurmak olduğu; işin sırf bunun için yeterli kuvvet ve desteği toplamaya kaldığı kanısındalar. Ayrıca, askerî bakımdan Yahudilerin de en az düşmanları kadar güçlü olduğuna ve dolayısıyla 1948 savaşının hiçbir şekilde bir mucize sayılamayacağına dikkat çekiyorlar. 1947'den itibaren Siyonist liderlerin, yerli halkı köylerinden sürüp atmak amacıyla zaman zaman kasten çatışma çıkarmaktan geri durmadıkları da, revizyonistlerin iddiaları arasında. Yeni tarihçiler arasında vurgu farkları elbette var; ama hepsi, "eski" tarihi efsane olarak reddetmede birleşiyorlar.

Siyonizme eleştirel tarzda yaklaşan tarih yazımları yıllardır mevcut. Ama bunları kaleme alanlar, aralarında bir-iki İsrailli de bulunmakla beraber, daha çok yabancılar oldu. Şimdiki hareket ise çok farklı ve başlıca üç nedenle, İsrail'de bütün dikkatleri üzerinde topluyor.

Birincisi, yeni açılan --ve yararlanılması herhangi

bir kısıtlamadan hayret verici derecede uzak tutulan-- İsrail arşivlerinde ortaya çıkarılan belgeler, şimdiye kadar anlatılagelenden farklı bir gerçekliğin samimî ve çarpıcı kanıtlarını sunuyor. Binlerce Filistinliyi mülksüzleştirmeye veya sınırdışı etmeye yönelik kararların çıplaklığı, küçük ölçekli katliamlara ilişkin bulgular, yüzlerce köyün nasıl yerle bir edildiği, Ürdün'deki Haşimî hanedanıyla Filistinlileri bastırma noktasında varılan örtük ittifak, Ortadoğu ülkelerinden gelme Yahudi göçmenlerin aşağılanması, nihayet Nazilerin Yahudi kırımının Siyonist amaçlar için nasıl istismar edilebileceğine ilişkin Makyavelist tutumlar, bu belgelerde apaçık izlenebilmektedir.

İkincisi, bugün yeni tarihçiliğe yönelen doğmabüyüme İsrailli bilim adamlarının sayısı o kadar artmıştır ki, geliştirdikleri fikirleri Yahudi aleyhtarlığının hezeyanları olarak silip atmak mümkün olmamaktadır.

Nihayet üçüncüsü, günümüzdeki barış süreci ve bunun İsrail toplumunda yol açtığı derin değişimler, revizyonist tarihçiler için daha elverişli bir ortam yaratmış bulunuyor. Eğer İsraillilerin sosyalistliklerinin temelinde yatan o yıllanmış sendika imparatorluğu bugün çöküyorsa, eğer siyasî partiler sistemi göbeğinden çatlıyorsa, eğer kibbutzlar iflâs halindeyse, eğer geçmişin güvenlik saplantılı generali İtzhak Rabin bugün başbakan sıfatıyla Golan Tepelerinin büyük bölümünü Suriye'ye vermeye razı olabiliyorsa, o zaman bir dönemin kutsal sayılan kurumları ile zihniyetlerini üretmiş olan öykü de sorgulanmaya açık demektir.

İsrailliler yalıtılmışlıktan ve tikellikten bütünleşmeye ve normalleşmeye geçişi yaşadıkça ve peşpeşe birçok ülkeyle diplomatik ilişkiler kuruldukça, geçmişin çirkin yüzüne ilişkin kanıtların yaşamsal bir tehdit oluşturmaması gerektiği duygusu da yoğunlaşıyor. Her ülkenin yaptığı kötülükler vardır ve şimdi İsrail de bütün diğer ülkeler gibidir; imajının daha lekeli bir görünüme bürünmesini o kadar da dert etmeyebilir. Dahası, Filistinlilerin siyasî taleplerinin kabulü, çektikleri tarihsel acılarla yüzleşmeyi de zorunlu kılıyor.

Gelgelelim, kamuoyunun kıyasıya tartışmaya hiç yabancı olmadığı bu toplumda bile, yeni tarihçiler olağanüstü bir gürültü koparıyor ve kendilerine yönelen tepkilerin bir bölümü aşırı derecede sert olabiliyor. Köşe yazarlarınca lânetleniyor, televizyon talk-show'larında haklarında ileri geri konuşuluyorlar; tanınmış yazarlar göğüslerini yumruklar ve yüreklerini paralarcasına onları protesto ediyor.

Geçtiğimiz Haziran [1994] ayında *Haaretz* gazetesinde yayınlanan ve büyük yankı uyandıran, tam sayfalık bir yazısında, "Toplumumuzun önde gelen yazar, aydın, üniversite öğretim üyesi, edebiyatçı ve gazetecilerinden yüzlercesi," diye yakınıyor Aharon Megged, "ayrıca ressamları, fotoğrafçıları ve tiyatro sanatçıları, ısrarla ve ardı arkası gelmeksizin, dâvâmızın haklı olmadığını ilân etmeye koyulmuş bulunuyorlar. Dahası, bu haksızlığın yalnız [1967'deki] Altı Gün Savaşından --yani haksız olmuş olduğu su götürmeyen bir "işgal"in başından-- beri değil, hattâ yalnızca 1948'de devletimizin (ünlü bir bilim adamımıza bakacak olursak, 'günah içinde doğarak') kurulmasından bu yana da değil, tâ geçen yüzyılın sonlarında Siyonist yerleşmelerin uç vermesinden bu yana söz konusu olduğunu savunuyorlar."

Bu yazıdan bir ay sonra yeni tarihçilik konusunda Tel Aviv Üniversitesi'nde düzenlenen --ve kapıya dayanan 600 kişiyi içeri alabilmek için, organizatörlerini üç kere salon değiştirmek zorunda bırakan-- bir akşam seminerinde, Megged tekrar kalkıp söz aldı ve yeni tarihçilerin yalnızca belgelerden hareket etmemeleri gerektiğini savundu. Yeni tarihçiler bütün bunları yaşamış olan kişilerle de konuşmak zorundaydılar ve Megged'e göre bunlar hiç de sömürgeci değillerdi.

Tarih doktorasını Boston Üniversitesi'nde yapmış olan, yeni tarihçilerden (köşe yazarı) Tom Segev, Eylül ayında Kudüs'te yapılan bir başka akşam seminerine atıfla, "Bunlar artık çok sıcak olaylara dönüştü," diyor. "İnsanlar ülkenin dört bir köşesinden çıkageliyorlar. İnanılır gibi değil doğrusu. Genellikle bu gibi toplantılarda en fazla 30 kişi olur; bunlardan 12'si uyuklar; beşi de yanlış konferansa gelmiştir zaten. Ama o gece orada en az 300 kişi vardı sanırım."

Yeni tarihçiliğe ilişkin anlaşmazlık, bu ada lâyık hemen bütün bilimsel tartışmalarda olduğu gibi, birkaç düzeyde birden sürüyor. Birinci olarak bu, devletin kuruluşu sırasında ne olup bittiğine, yani projektörü hangi olaylara tutmak ve ne gibi tema ya da örüntüleri vurgulamak gerektiğine ilişkin bir tartışma. İkinci olarak, genç tarihçiler açısından daha yaşlı ve ünlü profesörleri bir kenara iterek mevkilerine, dergilerine ve prestijlerine elkoyma çabası söz konusu. Nihayet yeni tarihçilik, ülkenin sol kanadının, Filistinlilere ve diğer Araplara daha büyük tâvizler verilmesi için yürüttüğü kampanyada önemli bir silâhı oluşturuyor.

Yeni tarihçilerin hepsi solcu ve hepsi nisbeten genç; dolayısıyla bu düzlemlerin hiçbiri diğerlerinden bağımsız değil; bu da çeşitli argüman çizgilerini birbirinden ayırmayı ve her birini sadece kendi zemini üzerinde değerlendirmeyi hayli zorlaştırıyor. Ama şu kadarından hiç kimsenin kuşkusu yok: Bir grup olarak yeni tarihçiler önemli eserler veriyor; ülkenin siyasî ve entellektüel sınıflarını, klasikleşmiş bazı temel düsturları gözden geçirmeye ve yeni varsayımlardan yola çıkmaya zorluyorlar.

Örneğin dışişleri bakan yardımcısı Yossi Beilin, mülteciler konusunda Ortadoğu barış görüşmelerine katılacak bakanlık temsilcilerinin, Benny Morris'in *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947-49* [Filistin Mülteci Sorununun Doğuşu, 1947-49] başlıklı kitabını okumamış olduklarını farkettiğinde, derhal satın alıp okumalarını emretmiş. Benny Morris'in kitabı, yeni tarihçiliğin belki de kilometre taşı sayılıyor ve Beilin'in kendi nüshası hemen her sayfasında altı çizili yerlerle ya da kenar notlarıyla dolup taşıyor. Dahası, 1993'ün ilk aylarında Norveç'te Filistin Kurtuluş Örgütü'yle gizli görüşmeler kanalını açan iki öğretim üyesi --Yair Hirschfeld ile Ron Pundik-- de yeni tarihçiliğe katkıda bulunanlar arasında yer alıyorlar.

Pennsylvania Üniversitesi siyaset bilimcilerinden,

Association for Israel Studies'in [İsrail Araştırmaları Derneği] başkanı Ian Lustick, yeni tarihçilere yaklaşmanın bir yolunun, son birkaç nesilde Siyonizme ilişkin bilimsel literatürde ne gibi sorular ortaya atılmış olduğuna bakmak olduğunu söylüyor.

İsrail'in ilk nesil tarihçilerinin çalışmalarına, bir büyük sorun damgasını vuruyordu: Bu mucize nasıl gerçekleşmişti? İki bin yıl boyunca oraya buraya savrulan bu antik kavmin anayurduna geri dönmesi nasıl mümkün olmuştu? Bunun ardında, önderlerinin dehası mı vardı? Askerlerinin kahramanlığı mı? Kurumlarının özgünlüğü mü? Yoksa Arapların beceriksizliği mi? Tek tek her araştırmacı bu cevaplardan hangisine ulaşırsa ulaşsın, başlangıç noktasındaki soru hep aynı kalıyordu.

Bir süre sonra, diyor Lustick, ikinci bir tarihçiler kuşağı biraz farklı sorular sormaya başladı. Somut olarak ortaya çıkan İsrail'e baktılar ve Avrupa kökenli (Aşkenaz) Yahudiler ile Ortadoğu kökenli (Sefardi) Yahudiler arasında belirginleşen ayrılıklarıyla, Araplara karşı bitmek bilmeyen savaşlarıyla ve daha başka gerilimleriyle ülkenin, Siyonist ideale pek uymadığını gördüler. İdealden bu uzaklaşma niçin meydana gelmişti ve nasıl düzeltilebilirdi? İkinci kuşak bilim adamlarının sorduğu bu sorular, bazı problemlerin varlığını kabul ediyor ama gene de Siyonist master-planı çıkış noktası sayıyordu.

Lustick'e göre yeni tarihçiler, yalnızca Siyonist master-planın bakış açısından yola çıkmanın ve sonra somut durumu bu master-planın ölçütlerine vurmanın, İsrail toplumunu ve ülkenin tarihini anlamak için yeterli olamayacağını savunuyorlar. Bunun yerine, diyorlar, Siyonizmi bir zamanlar Filistin adını taşıyan diyarda patlak veren dinamik bir olaylar ve eğilimler zincirine katkıda bulunan faktörlerden biri olarak değerlendirmek gerekir. Yalnızca Arap seçkinlerinin değil sıradan Arapların da yaşamları ve taraf oldukları çatışmalar; keza, İsrail'e kendi istekleriyle gelmeyen çok sayıda Yahudi göçmenin ülkeye varışı ve mücadeleleri; ayrıca, İsrail devletinin varlığına bugün de karşı çıkmayı sürdüren aşırı-ortodoks Yahudilerin varlığı, hep bu dinamik olay ve eğilimler zincirinin birer parçasıdır. Dolayısıyla yeni tarihçiler, geleneksel olarak sorulagelmiş soruların, bir efsaneler dünyasının zihinsel ürünleri ve önceden hazır mevcut anlatıların yansımaları olduğunu vurguluyorlar. Buna karşı, bütün İsraillilere küçük yaştan itibaren doldurulan öykülere kapılmayıp, başka ve rakip anlatılar da incelenmelidir.

Bu noktada yeni tarihçiler arasında derin çatlaklar başgösteriyor. Bunların bazıları, yeni malzemelerle donanmış klasik tarihçiler. Diğerleri ise, nesnel gerçek diye bir şey olmadığını ve araştırmacıların bir konuya eğilirken beraberlerinde getirdikleri varsayımların, konuların kendileri kadar önemli olduğunu savunmak suretiyle, bizatihî geleneksel tarihyazıcılığına karşı çıkıyorlar.

Bu iki kesim arasındaki ittifak Amerika'da, Cumhuriyetçi Parti içinde liberterler ile fondamentalist Hıristiyanlar arasında varolan ittifakı çağrıştırıyor. Ortak bir düşmanları var, ama dünya görüşleri hayli farklı aslında.

Bu iki kesimden, İsrail'i daha derinden etkileyenleri, Benny Morris gibi, yeni bulguları gün ışığına çıkartan klasik tarihçiler oluşturuyor.

Morris'in 1988'de yayınladığı kitap, Filistinlilerin Siyonist tarihçilerce genellikle görmezden gelinen hayatî travmasına eğiliyor. İsrail'in kendi bağımsızlık savaşı saydığı 1948 Ortadoğu savaşı sırasında, 700,000 dolayında Filistinli tam olarak hangi koşullarda evlerini ve köylerini terketmişlerdi?

Bu soruya verilen standart Siyonist cevap, tehcirin komşu Arap ülkelerinin teşvikiyle meydana geldiğidir. Bu hükümetler, denir, Arap ordularının karşı durulmaz biçimde ilerleyebilmeleri ve sonra Filistin topraklarını gerçek sahiplerine iade edebilmeleri gerekçesiyle, Filistinlileri göçe çağırmışlardır. Yahudilerin ise Filistinlilerden gitmemelerini istedikleri de Siyonist iddialar arasındadır.

Oysa Morris, belgelerin farklı bir öyküye tanıklık ettiği kanısında. Her ne kadar bazı Arap güçlerinden özellikle yaşlı ve malûl Filistinlilere yönelik olarak, henüz istilâ başlamadan bulundukları yeri terketmeleri yönünde birkaç mahallî çağrı yapılmışsa da, Arap hükümetlerinin böyle herhangi bir (radyo-televizyon) yayını olmadığı gibi, Arapların bu tür bir politika gütmüş oldukları iddiası da tamamen temelsiz kalmaktadır. Öte yandan, bazı Yahudi liderlerinin bir kısım Arapları yerlerinden ayrılmamaya teşvik etmiş olmalarına karşılık, İsrail açısından egemen politika bunun tam tersi olmuş; Arap ordularının istilâ girişiminin 1948 Mayıs'ında durdurulmasından çok sonra, İsrail birlikleri birçok cephede birden saldırıya geçerek egemenlik alanlarını pekiştirmeyi ve Filistinlilerden arındırmayı amaçlamışlardır. Morris'e göre bunun bir örneği, Temmuz 1948'de 50,000 kadar Filistinlinin, Tel Aviv'in 15 kilometre kadar güneydoğusundaki Lidda (bugünkü adıyla Lod) ve Ramle kasabalarından Yarbay İtzhak Rabin komutasında gerçekleştirilen bir harekâtla sürülüp atılmasıdır.

Rabin, hiçbir yoruma pay bırakmayan sözcüklerle, "Lidda sâkinlerinin, yaş ayırımı gözetmeksizin derhal ihraç edilmesi" emrini vermiş; benzer bir emir Ramle için tekrarlanmıştır. Lidda halkı doğuya doğru, taşıyabildikleri eşyalarını yollarda bıraka bıraka yürümeye zorlanmıştır. Bazı Arap görgü tanıkları yüzlerce çocuğun su-tuz kaybından ve hastalıktan öldüğünü kaydederken, İsrailli bir tanık da göç yolunun cesetlerle bezendiğini yazmaktadır.

Oysa 1950'li, 1960'lı ve 1970'li yılların resmî İsrail tarihçilerinin tipik görüşlerine bakılırsa, bu kasabaların halkı teslim şartlarını ihlâl ettikleri için İsrail güçlerinin haklı misillemesine maruz kalmışlar; ayrıca, cezalandırılmak yerine kasabalarını boşaltmak seçeneğinin kendilerine tanınmasından da "mutlu" olmuşlar ve böylece doğuya doğru yola çıkmışlardır.

Aslen Kudüslü olup, kısmen ABD'de öğrenim gördükten sonra doktorasını İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nden alan Morris, "1950'lerde insanların böyle zırvalıklar üretmiş olmasını anlayabiliyorum" diyor. "Bir ulus yaratmak, propagandayı gerektiriyor. Oysa bugün ulus, değişik bir tabloyu görebilecek kadar güçlü, artık."

Morris'in yeni ve önemli olgular sunduğuna, ya da ulusun bunları sindirebilecek kadar güçlü olduğuna katılmayanlar da var. Ama kitabı, yeni tarihçiliğin İbraniceye de çevrilip yayınlanan tek eseri konumunda.

Tel Aviv Üniversitesi'nin beşerî bilimler fakültesi dekanı Anita Shapira'nın kendisi de bir Siyonizm tarihçisi ve sık sık yeni tarihçilerin hedefleri arasında yer alıyor. Ama Shapira, Morris'in mülteci sorunuyla ilgili kitabına saygı duyduğunu ve ilk dönem Siyonist siyasî ve askerî liderlerin en önemlilerinden Yigal Allon'un halen üzerinde çalıştığı biyografisi için Morris'den yararlanacağını belirtiyor. "Morris'in kitabı, Allon'un gittiği her yerde hiç Arap kalmadığını apaçık ortaya koyuyor" diyor Shapira. "Morris'in çalışması çok sağlam ve benim birçok sorunumu çözüyor. Bu gibi olayları efsaneleştirmek hiçbir şeye yaramıyor."

İşin ilginç yanı, Morris'in kendisinin Filistin mültecilerinin yeni bir tarihini yazmak amacıyla yola çıkmamış olması. Gazetecilik yaptığı 1980'li yılların başlarında, İsrail devletinin kurulmasından önceki yeraltı ordusu Haganah'ın vurucu gücü Palmach'ın tarihini yazmak niyetindeymiş. O sırada dönemin devlet belgeleri hâlâ araştırmacıların istifadesine açılmamış olduğundan, kibbutz hareketinin arşivlerine başvurarak, tasarladığı kitap için gerekli belgeleri görmek istemiş. Gerekli izni almış; ama araştırmaları sırasında, karşısına habire, Filistinlilerin yerlerinden sürülüp atılmalarıyla ilgili belgeler çıkıyormuş. Morris hiçbir şey bilmiyormuş bu konuda. "Filistinlilerin topraklarından niçin ayrıldıklarını hiç düşünmemiştim" diyor şimdi, kendi kendine şaşarak. "Gene de bu belgelerin fotokopisini çekmekten ve bol bol not almaktan geri durmadım."

Zamanla Morris'ten tedirgin olan kibbutz hareketi yöneticileri, bundan böyle arşivlerinden yararlanamayacağını ve Palmach'ın tarihini yazdıracakları kişiyi kendilerinin seçeceğini bildirmişler. Ama bu arada, Morris'in Filistin mülteci sorununa duyduğu ilgiyi perçinleyen bir başka olay olmuş. *The Jerusalem Post* gazetesinin muhabiri olarak, 1982 İsrail istilâsı ve sonra kalıcılaşan işgal dönemi sırasında, güney Lübnan'da görev yapmış. Orada Filistinli kadınlarla tanışmış ve kendilerini neyin mülteci olarak Lübnan'a sığınmaya zorladığı konusunda onlarla konuşmaya başlamış.

İsrail'in kurulmasının onbinlerce insanın kaçmaya zorlanması veya teşvik edilmesiyle elele gittiği fikri, İsrail bilincine ve özellikle de Yahudi diaspora'sının bilincine toptan yabancıdır. Araplar tarafından ileri sürüldüğünde bu gibi görüşler hemen Yahudi aleyhtarı propaganda olarak karalanmaya yatkındır.

Tel Aviv Üniversitesi öğretim üyelerinden Amnon Raz-Karkoçkin, *Theory and Criticism* adındaki yeni İsrail tarih dergisinde şu yakınlarda yayınlanan bir yazısında şöyle diyor: "Siyonist yerleşim hareketinin liselerde okutuluş tarzı, bu diyarda Filistinlilerin varlığı tarihinden kopuktur. Kullanılan haritalar Filistinli nüfusu değil, yalnız Yahudi yerleşimlerini gösterir.... Yahudi yerleşiminin gelişmesinin anlatımına Filistinliler yalnızca kriz dönemlerinde, örneğin Yahudi muhaceretinin devamına şiddetle karşı çıkmalarından kaynaklanan karışıklıklar vesilesiyle girerler.... Bu karşı çıkışın nedenleri ise genellikle açıklanmaz ya da nefretin ve irrasyonel bir kötülüğün ifadesi gibi sunulur."

İtzhak Laor ise *Haaretz* gazetesinde [1994] Eylül ayında yayınlanan bir yazısında, yakılıp yıkılan Arap köylerinin kalıntıları üzerinde kurulan ormanlardan ve değiştirilen isimlerden söz etmektedir: "Yermak ırmağı Meiron ırmağı olmuş, Kafr Jish'e Gush Halav denmiştir - sanki kısa ikametimizin ve uzun yokluğumuzun ardından biz işte döndük diye çıkagelinceye kadar Arapların 1000 yıldır bütün yaptığı bu diyarı emaneten korumakmış gibi. Yer isimlerini kâh kulağa nasıl geldiklerine göre, kâh 'bilimsel' ya da kâh 'dinsel' gerekçelerle değiştirmeye yönelik bütün bir kampanyanın sonucudur, memleketin bize ait kılınması."

İsraillilerin peyzajı nasıl değiştirdikleri konusu, Kudüs'ün Hebrew University'sinde [İbrani Üniversitesi] antropoloji öğreten ve *Haaretz* için köşe yazarlığı yapan Dan Rabinowitz'i de çok ilgilendiriyor. Doktorasını Cambridge'de yapan Rabinowitz, 1950'li yıllarda kuzey İsrail'deki Hula Gölü'nün drenajı olayını incelemekte. Geçmişte --sivrisinek yatağı bataklıkları kurutup ekilebilir araziye dönüştürdüğü gerekçesiyle-- Siyonizmin büyük kahramanlık eylemleri arasında sayılan bu operasyon, günümüzde ekolojik bakımdan aptalca olarak nitelendiriliyor. Halen göl eski haline getirilmekte.

Başka alanlardaki pek çok araştırmacı gibi Rabinowitz de, Hula gölünde balıkçılık yaparak yaşayan binlerce Arabın drenaj sonucu nasıl hem geçimlerinden, hem evlerinden olduklarını ayrıntılarıyla anlatan arşiv belgeleriyle karşılaştığında, içini nasıl bir "Eureka!" duygusunun kapladığını çok iyi hatırlıyor.

"Siyonizm çerçevesinde Hula projesi, Avrupa teknolojisine dayanarak modernleşmenin çok iyi bir örneği olarak görülüyor; hem Yahudiler hem Araplar için iyi olduğu ve herkesin gelirini arttıracağı savunuluyordu," diyor Rabinowitz. "Ama aslında, Siyonizmin çevreyi 'var, öyleyse değiştirilebilir' gördüğünü yansıtıyor. Çevreyi değiştirmek yoluyla sahiplenmiş oluyorsunuz ve bu, ülkenin geçmiş sahipleri ile onların tarihini hiçe saymanızı da sağlıyor."

Yeni tarihçilerin araştırma alanlarının belki de en tehlikelisi, geçmişte tabu sayılagelmiş olan Holocaust, yani Nazilerin Yahudi soykırımı konusu. Tom Segev'in 1991'de yayınlanan ve İsrail'de best-seller olan *The Seventh Million* [Yedinci Milyon] kitabı, gözleri kendi ulus kurma çabalarından başka bir şey görmeyen Siyonist liderlerin Avrupa Yahudiliğini kurtarmaya pek yanaşmadıklarını ve sonra toplama kamplarının çökük gözlü artıklarını dâvâlarına yardım etmek üzere Filistin'e kabul etmek konusunda nasıl ikili oynadıklarını bütün ayrıntılarıyla sergiliyor.

Burada zengin bir damar yakaladıklarını düşünen başka yeni tarihçiler de var. İsrail'in *Zmanim* adlı tarih dergisinin editörü İdit Zertal'in yayınlanmak üzere bitirmekte olduğu doktora tezi, savaş sonrasında Avrupa'nın yerlerinden edilmiş insan kamplarındaki

Yahudilere bakma işlerini David Ben-Gurion'un yaverlerinin ele geçirip, bazen mültecilerin kendi çıkarları pahasına Siyonist amaçlar için kullandığı suçlamasını getiriyor. Bu, söz konusu mültecileri tekrar Avrupa'ya yerleştirme çabalarını baltaladıkları, aynı zamanda Filistin/İsrail'den gayri yerlere kabul edilmek isteyen kamp sâkinlerine zorluk çıkardıkları anlamına geliyor.

Bu gibi suçlamalar daha önce meşhur Exodus gemisi olayı münasebetiyle de yapılmıştır. (Zertal'ın elinde Siyonist önderliğin çektiği bir telgraf var; Danimarka hükümetinden, Exodus'taki mültecileri ülkesine kabul etmemesini talep ediyor.) Yerlerinden edilmiş insan kamplarında olup bitenlere ilişkin benzer bir çalışma, Yosef Grodzinsky tarafından yürütülüyor. Psikolingüist Grodzinsky, Hayfa doğumlu; doktorasını Brandeis Üniversitesi'nde yapmış; halen hem Tel Aviv Üniversitesi'nde, hem de Boston Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürüyor.

Bu gibi istismar iddialarının dayandığı belgeler sağlam çıktığı takdirde, İsrail'de yayınlandıklarında ortalığı altüst etmeleri kaçınılmaz gözüküyor. İsrailliler pek az konu, 1948'den bu yana Filistin ulusal hareketinin Filistin mülteci kampları konusunu istismar ediş tarzı kadar, kendinden hoşnut bir ahlâkçılığa itebiliyor. Siyasî amaçlar uğruna mültecileri ekonomik sefalet içinde süründürmek, öteden beri İsraillilerce, özellikle zalimane bir Arap politikası olarak nitelendiriliyor.

İsrailliler ve Yahudilerin çoğu açısından yeni tarihçiliğin nasıl görüldüğünü, *Maariv* gazetesinin muhafazakâr ve popülist köşe yazarı Yosef Lapid çok iyi özetliyor. [1994] Eylül ayındaki bir makalesinde Lapid şöyle demişti: "Yeni tarihçi denilen kişi, bizim küçük çocuk ruhlu gönüllerimize, Büyükanne'sinin evine giden yolda Kırmızı Şapkalı Kız'ın kenara sıçıverdiğini ve kakasının da ortalığı fena halde kokuttuğunu anlatan biridir....

"Bağımsızlık Savaşı sırasında olduğu kadar öncesinde ve sonrasında da, esas olarak o günün koşulları başka türlü davranmayı imkânsız kıldığı ya da imkânsız kıldığına inanıldığı için, Yahudilerin berbat şeyler yaptığı bir gerçektir. Her savaşta olduğu gibi bunlar da kötü niyetli eylemlerdi. Ama gerçeği yansıtmıyorlardı. Onlar devletin kuruluşuna giden yolun kenarındaki kakaydılar. Yeni tarihçiler bu kakayı keşfettiler. İsrail diyarının tarihine büyük katkıları işte budur. Kakayı karıştırıyor, kokluyor, oraya buraya sıvıyor ve sonra da oturup hakkında doktora tezleri yazıyorlar -- hepsi, incelmiş bir gerçek adına.

"Yeni tarihçilerin yalanı, açıklamalarında hiçbir gerçek payı olmamasında değil, bulgularını çarpık bir biçimde sunmalarında yatıyor. Hiçbir yeni tarihçinin silemeyeceği temel gerçek, Siyonist hareketin insancıl ve idealist bir hareket olmuş olduğu ve özverili bir kararlılıkla barışçı çözümler aradığıdır.... Ve kakayla oynayan yeni tarihçiler, ormandaki kulübede Kırmızı Şapkalı Kızı bekleyenin Büyükanne değil kurt olduğu da unutuyorlar."

Demek ki şimdilik yeni tarihçiliğin etkisi, çok sayıda İsrailliyi, Lapid'in kullandığı ifadeyle "Yahudilerin berbat şeyler yaptığı"nı kabule zorlamakla sınırlıdır; bunun ötesinde, dürtüler ve öngörü konularındaki tartışma çözümsüz kalıyor.

Örneğin İsrail arşivlerinde keşfedilen D Planı, yeni tarihçiler arasında bile anlaşmazlık konusu. Mart 1948 tarihli bu planın, devlet bağımsızlığının ilânına ve bunun beraberinde getirmesi beklenen Arap istilâsına giden yolda, bazı bölgelerin Arap köylerinden tamamen temizlenmesini öngörmüş olduğu anlaşılıyor. Morris bunun bir son çare planı olduğu ve hiçbir zaman tam olarak uygulanmadığı kanısında. Hayfa Üniversitesi öğretim üyelerinden ve yeni tarihçilerin önde gelenlerinden İlan Pappe ise D Planını, Filistinlilerin topraklarından sürülmesinin asıl master-planı olarak yorumluyor.

Lapid'in eleştirisi, kolay kolay çözüme kavuşturulamayacak bir başka anlaşmazlık konusuna da işaret ediyor. Evet, berbat şeyler yapılmış gerçekten; ama acaba Siyonizmin başat özelliği miydi bunlar, yoksa yalnızca bağımsızlığa giden yolun hüzün verici bir yan ürünü mü? Yeni tarihçiler kendi siyasî gündemlerini genellikle hiç saklamadıklarından, buna tam ve kesin bir cevap verenlerin onlar olması pek muhtemel gözükmüyor.

Örneğin Pappe, İsrail devletinin Yahudi karakterini tasfiye etmekten, bütün Yahudilerin İsrail vatandaşı olmalarına olanak tanıyan yasayı kaldırmaktan ve hem Yahudileri, hem Arapları tam olarak hesaba katacak yeni bir devlet yaratmaktan yana. Bilimsel çalışmalarını ise, siyasî görüşlerini beslemenin yolu olarak değerlendiriyor.

Öte yandan bazıları, Filistin tarihçilerinin de bu tartışmaya bilimsel ölçüler içinde katkıda bulunacağını umuyorlar. Şimdiye kadar bunun pek gerçekleştiği söylenemez, çünkü olay esas olarak İsrail belgeleri etrafında dönüyor. Yeni tarihçilerin eserleri, yüksek vasıflarına karşın, genellikle Filistinliler tarafından hoşnutsuzlukla karşılanıyor. Morris'in dediği gibi, İsrailliler Filistinlilerden sadece topraklarını almakla kalmamışlar; şimdi kendi tarihlerini yazmayı bile onlara bırakmıyorlar.

Hayfa Üniversitesi'ndeki İsrail araştırmaları bölümünün başkanı ve İsrail tarih dergisi *Cathedra*'nın editörü olan Yossi Ben-Artzi, bu yeni tarihçiler kuşağının hâlâ olaylara fazla yakın olduğuna ve dolayısıyla 1948'de ne olup bittiği konusunda berrak ve dengeli bir tablo sunmasının beklenemeyeceğine işaret etmekle, muhtemelen haklı bir noktaya parmak basıyor. Yakın zamanda Ben-Artzi şöyle yazıyordu: "Daha geniş perspektife ihtiyaç var tabii, ama bunun ötesinde, yeni bir araştırmacılar kuşağına da ihtiyaç var -- öyle bir kuşak ki, yalnız o dönemin olaylarını şahsen yaşamamış olmakla kalmasın; aynı zamanda, dönemin tarihine katılan taraflardan herhangi birini destekleme yükümlülüğünden de kendini kurtarsın. O dönemi saf tarihsel açıdan görebilme zamanı henüz gelmedi; o savaş konusunda hâlâ savaşıyoruz çünkü." ■

GİZEMLİ BİR ÖYKÜNÜN PEŞİNDE

MÜBECCEL KIZILTAN*

Türk toplumunda kadınların haklarını elde etme uğraşında öncülük etmiş aydınlarımızdan biri olan Fatma Aliye Hanım[1] (22.10.1862-13.7.1936) yazarlık uğraşının yanı sıra dört kız çocuk yetiştirir. Bunlardan en küçüğü olan Zübeyde İsmet Faik Hanım[2] (1901-27. 7. 1992) Türkiye'den ayrılışı ile yaşamının son günlerinde kuşkusuz onu en çok uğraştıran çocuğu olur.

Fatma Aliye Hanım'ın Atatürk Kitaplığı'ndaki özel belgeleri arasında bulduğum gerek yurtiçinden gerek yurtdışından ona yazılmış bazı mektuplarla onun yazdığı mektup taslakları, tuttuğu notlar en küçük kızı İsmet Hanım'ın Türkiye'den ayrılması ve din değiştirmesi olayına ışık tutacak niteliktedir.[3]

Gençliğinde çok iyi eğitim gören, Fransızca öğrenen, Doğu ve Batı kültürünü özümseyen, kadınların da eğitilmesi gereğine inanan, bu yolda uğraş veren aydınlardan biri olan Fatma Aliye Hanım'ın, çocuklarının eğitimine özen göstermesi ve yabancı dil öğrenmelerine önem vermesi doğaldır. Bu nedenle yazarın küçük kızı İsmet Hanım da İstanbul'daki Notre Dame de Sion Mektebi'nde eğitim görür.

İyi eğitim görmüş biri olan ve kültürlü bir çevrede yetişen İsmet Hanım, Notre Dame de Sion Mektebi'ni bitirince uygar bir genç kız olarak çalışmak, yaşamını kazanmak ister. Fatma Aliye Hanım'ın yaşamının son yıllarını karartan olaylar zinciri de böyle başlar.

Notre Dame de Sion Mektebi'ni bitiren İsmet Hanım, Temmuz 1924-Eylül 1924 tarihleri arasında bir hastalık geçirir. Doktorlar iki üç yıl çalışmasını yasaklarsa da o, Dame de Sion'da annesinden gizli olarak iki yıl Fransızca dersi verir (1925-1926).[4] Orada çalıştığı sırada İsmet Hanım'ın din değiştirdiğine dair İstanbul'da dedikodular çıkar. Bu dedikodular yüzünden ailesi onun okulda ders vermesini engeller.[5]

Dedikodulardan bunalan İsmet Hanım İzmir'e gitmeye, orada çalışmaya karar verir. Ailesine de İstanbul'da kazandığından daha çok para kazanacağı, İstanbul'un havasının sağlığına iyi gelmediği gerekçelerini öne sürer. Özellikle kadınların çalışmaları gereğine inanan annesinin, İsmet Hanım'ın bu düşüncesine şiddetle karşı çıkmasına karşın İzmir'e gider.

İsmet Hanım, İzmir'den annesine 11 Temmuz (1926) tarihinde bir mektup yazar.[6] Eline 15 Temmuz'da ulaştığı anlaşılan bu mektuba Fatma Aliye Hanım hemen cevap verir. Kızının mektupta ileri sürdüğü gibi, kazanacağı paranın önemli bir miktar olmadığını, onun asıl sorununun ailesinden uzaklaşmak olduğunu anlatır:

"Asıl mesele senin ihtiyar ana ve babanı, hasta kardeşini bırakıp gitmekliğindir ki bu para meselesine de sığmaz! Aç kalandan başkası bunu yapamaz! O ana ve kardeş ki Fransa'dan tedavilerini terk edip on gün gözyaşı dökerek sana koşmuşlar idi.[7] Hiç olmazsa bunu unutmamalı idin. Bari kendi sıhhatini düşün. Doktor sana iki üç sene çalışamazsın dediği halde yazık dinlemedin. Benden gizli Dame de Sion'da ders verdin. Hiçbir mazeretin de yok idi. Zira param olmazsa bir şey satar, terbin eder size sıkıntı çektirmem demiş idim" (10/27 d)

Olaylar karşısında gerçekçi olan Fatma Aliye Hanım, İsmet Hanım'ın hava değişimi gerekçesiyle İzmir'e gittiğini ileri sürmesine de inanmaz. Geçmişte kadınların toplumda hak ettikleri konuma gelmeleri için uğraş vermiş bir aydın olsa da kızının geleneklere aykırı davranarak, ana babasının onayı olmadan taşraya gitmesine, ailesinden ayrı yaşama kararına başına gelebilecek tehlikeler nedeniyle karşı çıkar:

"Bu yaptığın şeyin benim yüreğime indirip öldürebilecek bir şey olduğunu elbet bildiğin hâlde yapıyorsun. Bir kız kocaya varır, kısmetinde varsa taşraya da gider lâkin te'ehhül etmemiş bir genç kız ebeveyninden gizli taşraya gidip olurmaz!" (10/27 d)

Oysa Fatma Aliye Hanım bir anne olarak, kızı İsmet Hanım İstanbul'da çalışırken, ona elinden geldiğince özverili davranmış, işinden döndüğünde kızı için her şeyi hazır etmiştir. Kızına bunları hatırlattıktan sonra onları daha fazla üzmemesi ve evine dönmesi için yalvarır:

"Sen yaptığın şeyi pek sade bir şey gibi yazıyorsun. Lâkin bunun ehemmiyyetini düşün! Sen anamı babamı, evini barkını terk ediyorsun. Bu para ile satın

* Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Ahmed Cevdet Paşa

alınmaz. Ayda altmış lirayı sen(in) İstanbul'da daima bulacağından şüphe yok. Bu darbe bana pek fena tesir etti. Kasten yaptın ise memnun ol ki pek fena hâldeyim. Bilmeyerek yaptın ise bu mektup eline vasıl olur olmaz hemen İstanbul'a gel! 'Birkaç gün daha oturayım veyahud bir aylık alayım da öyle gideyim.' deme, geç kalırsın!.. Sana tahakküm yolunda söylemiyorum, rica ediyorum. Sana bizi terk etmek kolay gelir, ana babaya evlâddan vazgeçmek kolay gelmediği için rica ediyorum, çabuk gel. Bu darbenin tesirinden felah bulamaz, iyileşemezsem ananın ölümüne sebep olacaksın!.. Benim buradaki ıztırabımı düşünmeyecek, ehemmiyyet vermeyecek bir vicdana, bir yüreğe sahip isen o başka! Bir yanda İzmir'de aldığın ayda altmışbeş lira, ki onu İstanbul'da dahi kazanabileceğinde şüphe yok, bir yanda da gözyaşları döken validen. İstediğin tercih senin elindedir. Senin nefsin ve benim sıhhatim hatta hemşirenin sıhhati için söylüyorum ki gün geçirmeksizin çabuk gel! Cevâb-ı red verecek olursan bunun benim hayatıma kasdolacağını düşün. Bana yaptığın fenalığın tamiri mümkün iken bunu tamir et. Gün geçirmeksizin gel. Hiddetine, inadına mağlup olma, iyi düşün." (10/27 d)

Bu mektuplaşmalardan sonra, İsmet Hanım'ın ailesi ile iletişimini kestiği, adres değiştirdiği anlaşılmaktadır. O sıralar Fatma Aliye Hanım, eşi Faik Paşa'nın hastalığı ile uğraştığından, İsmet Hanım'ın adresini bulabilmek için İzmir'deki dostları aracılığı ile araştırma yaptırır. Ona ulaşan bilgilere göre kızı bir süre İzmir'de Notre Dame de Sion Mektebi'nde kalır ve Selanik Bankası'nda çalışır.[8] Daha sonra İzmir Kasaba ve Çevresi Demiryolları Şirketi'nde iş bulur.[9] İzmir'deki Darülmuallimat'a da Fransızca dersi vermek üzere başvurursa da daha sonra görüşmeye gitmez.[10]

İsmet Hanım bir süre kaldığı Dame de Sion Mektebi'nden ayrılır, Giritli Mehmed Ali Bey'in Karşıyaka'da Nuh Bey Sokak'ta Numara 28/2'deki evini kiralar, orada altı ay oturur. Ev sahipleri ile ölçülü bir ilişki kurar. Öyle ki ev sahibi, İsmet Hanım'ın Faik Paşa'nın kızı olduğunu, yaşamını sürdürecek parayı kazanmak için İzmir'e geldiğini, onu evine bir akşam yemeğine davet ettiğinde öğrenir. Aradan bir süre geçince İsmet Hanım ev sahibinin eşine, İzmir'de çalışma gerekçesinin, ailesinin karşı çıktığı bir Bulgar'la evlenebilmek için para biriktirmek olduğunu açıklar. Parayı biriktirince önce Marsilya'ya gideceğini, sonra evlerine girip çıkmış, komisyonculuk yapan bu adamın annesinin oturduğu Nice'e geçeceğini, düğünlerinin de orada yapılacağını anlatır. İşte bu sıralarda İsmet Hanım'a Nice'ten mektuplar gelmeye başlar. İsmet Hanım aynı süre içinde Marsilya ile de haberleşir. Daha sonra İsmet Hanım adına kimin tarafından, nereden gönderildiği belli olmayan beşbin Franklık bir çek gelir. Banka bu çeki Fransız Konsolosluğu'na göndermiştir. Ev sahibi Giritli Mehmed Ali Bey'e göre çek Marsilya'dan yollanmıştır. İsmet Hanım ev sahibine kimliğini ve Marsilya'ya gitmek için gereken seyahat belgelerini onaylatmış, parayı da Konsolosluk'tan teslim almıştır. Ev sahibinin onun Marsilya'ya gideceğini bilmesine karşın İzmir Kasaba ve Çevresi Demiryolları Şirketi'nde çalışan arkadaşlarının bunu bilmedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü İsmet Hanım arkadaşlarına İstanbul'a gideceğini söylemiştir. Arkadaşları onun Bandırma'ya kadar bir bilet alarak İstanbul'a doğru yola çıktığını, İsmet Hanım'ı pek seven İzmir Dame de Sion Mektebi'ndekiler de İstanbul'a gittiğini duymuşlardır.[11] Hatta Fatma Aliye Hanım'ın İzmir'deki bir dostu, İsmet Hanım'ın İstanbul'a gidince İzmir'deki Dame de Sion Mektebi'nin baş rahibesine İstanbul'u sevmediğini, bu nedenle İskenderiye'ye gideceğini haber veren bir mektup yazdığını bildirir.[12]

Kızının başına neler geldiğini anlamak için çırpınan Fatma Aliye Hanım, bu bilgi üzerine ve İsmet Hanım'ın yabancı bir ülkeye gittiğini bildiren, 28 Kânunusani tarihli ve Londra'nın Holloway bölgesinden yollanmış, daha sonra ayrıntılı bilgi verileceği yazılı bir mektup alınca İstanbul Dame de Sion Mektebi Baş Rahibesi Marie Constantine'e başvurur. Ondan kızının izini bulma konusunda yardım ister. Baş rahibeden, Holloway'deki Notre Dame de Sion Baş Rahibesi Ma-

Fatma Aliye Hanım

rie Théotine'e bir mektup yazarak İsmet Hanım'la karşılaşıp karşılaşmadığını sormasını rica eder.[13] Baş Rahibe Marie Théotine'in İsmet Hanım'ın mektup yazıp İskenderiye'ye gideceği haberini verdiği kişi olması olasıdır. Baş rahibe, Marie Théotine İzmir'den ayrıldıktan sonra İngiltere'ye gitmiş olmalıdır.

Bu ricadan sonra Baş Rahibe Marie Constantine, Holloway Notre Dame de Sion Baş Rahibesi Marie Théotine'e, İsmet Hanım'la ilgili olarak bir mektup yazar. Baş Rahibe Marie Théotine, İstanbul Dame de Sion Mektebi Baş Rahibesi Marie Constantine'e kısa bir cevap gönderir, Fatma Aliye Hanım'a iletmesini rica eder.[14] Bu mektupta hakkında soruşturma yapılması istenen İsmet Hanım'ı hiç görmediğini, hastalığı sırasında kendisine bakan rahibelerin de bu kızı tanımadıklarını belirtir.

Bu arada seyahat işlemlerini bitiren ve 1 Kânunusani 1927 tarihinde 17 numaralı pasaportunu alan İsmet Hanım, 9 Kânunusanide Lloyd Triestino Kumpanyası'nın Sardunya Vapuru ile İzmir'den Marsilya'ya hareket eder.[15]

Dostlarından ve İsmet Hanım'ın ev sahibinden aldığı mektuplardan Fatma Aliye Hanım, kızının 1927 yılı Şubat ayında İzmir'den ayrıldığını öğrenir.[16] Yazar, kızının izini bulmak için daha güç koşullarla boğuşmak zorunda kalır, kızını Avrupa'da aratmaya başlar. İsmet Hanım'ın Marsilya'da nerelere gittiği konusunda bilgi edinmek için eski polis müdürü Ekrem Bey'den yardım ister, onun aracılığı ile Marsilya polisi ile temas kurulur.[17]

Fatma Aliye Hanım, kızının ev sahibi Giritli Mehmed Ali Bey'in adresini dostları aracılığı ile öğrendikten sonra ona bir mektup yazar. Mehmed Ali Bey'in Fatma Aliye Hanım'a gönderdiği cevaba göre İsmet Hanım İzmir'den ayrıldıktan sonra adresine iki mektup gelmiştir. Ev sahibi bu mektupları İsmet Hanım'ın İstanbul'daki adresini bil-

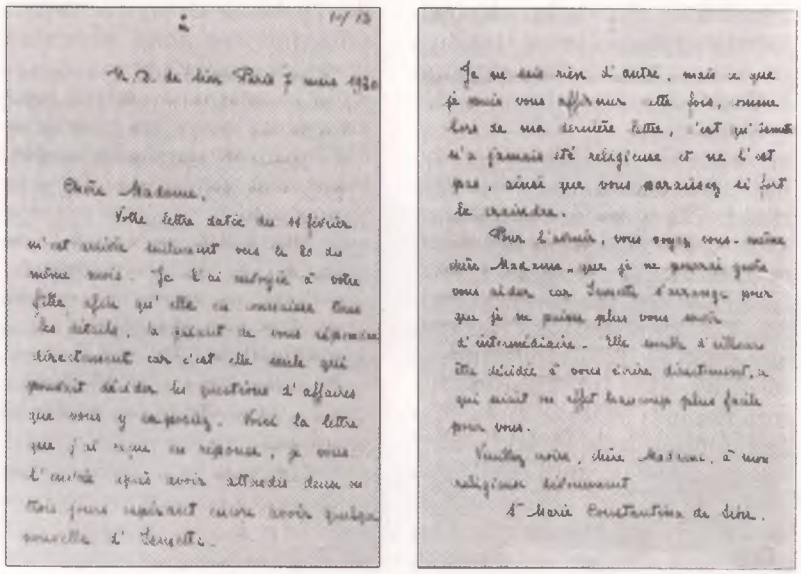

Sör Marie Constantine de Sion'un Fatma Aliye Hanım'a 7 Mart 1930 tarihinde Paris'ten yazdığı Fransızca bir mektup.

mediği için yollayamamış, mektupları okuduktan sonra yırtmıştır. Bunlardan biri İsmet Hanım'ın kız kardeşi Nimet Hanım tarafından yazılmıştır. Nimet Hanım mektubunda İsmet Hanım'a birlikte kaçmalarını teklif etmiştir. Nimet Hanım, kız kardeşinin yurtdışına gideceğini bildiğinden Mehmed Ali Bey, Fatma Aliye Hanım'a ayrıntılı bilgi edinmek için Nimet Hanım'la konuşmasını tavsiye eder. İsmet Hanım'ın ortadan kaybolması nedeniyle o sırada İzmir polisi de soruşturma başlatır.[18]

İstanbul Dame de Sion Mektebi Baş Rahibesi Marie Constantine, İsmet Hanım'ın İzmir'de de kalmayacağını, Avrupa'ya, belki de Amerika'ya gideceğini, bu nedenle para biriktirmek üzere İzmir'e çalışmaya gittiğini aile çevresinden birine söylemiştir.[19] İsmet Hanım'ın ev sahibinin mektubundan da anlaşılacağı üzere bu kişinin Nimet Hanım olması olasıdır. Baş rahibeden İsmet Hanım'ın Avrupa'ya gideceğini öğrenen Nimet Hanım'ın böyle bir teklifte bulunduğu anlaşılıyor. Bu durumda, ailesinin

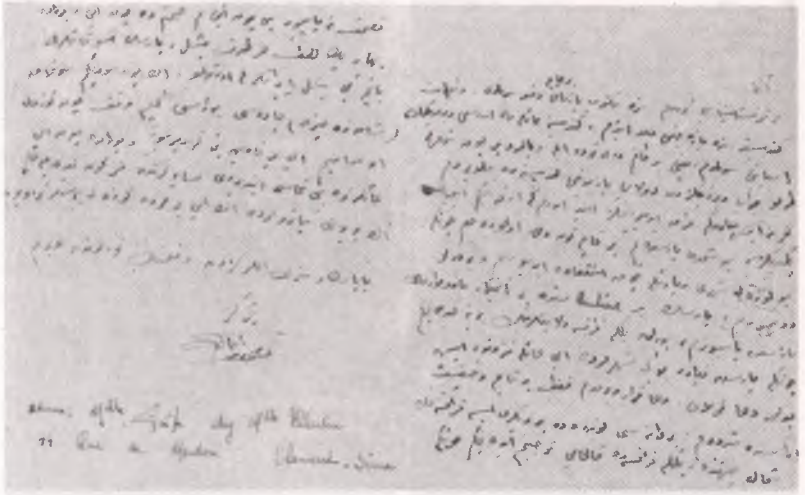

İsmet Hanım'ın 15 Mayıs 1928 tarihinde Fatma Aliye Hanım'a Paris'ten yazdığı bir mektup.

adresini ve alacağı kararları bilmemesine karşın İsmet Hanım'ın ne yapacağının Dame de Sion Mektebi çevresinde bilindiği düşünülebilir .

İsmet Hanım Türkiye'den ayrıldıktan sonra Fatma Aliye Hanım ondan uzun zaman haber alamaz. Bir süre sonra İsmet Hanım ailesine mektup yazar, babası Faik Paşa'nın hastalığını sorar. Kendisini babasına bakması için çağırdığı konusunda annesini itham eder. Bu, annesinin İsmet Hanım'a yazdığı iki mektup taslağından anlaşılmaktadır.[20] Fatma Aliye Hanım, Faik Paşa'nın iki yıl önceki hastalığı sırasında İsmet Hanım'ı Ada'ya yolladığını hatırlatır, son zamanlardaki hastalığı sırasında da Nimet Hanım'ı iki buçuk ay süreyle Moda'ya gönderdiğini açıklayarak bu ithamı reddeder. Kendisine kızan İsmet Hanım'a şöyle cevap verir:

"*Avrupa'da yaşamak arzusunda bulunmaktan dolayı seni vatanına hıyanetle itham eylediğimi yazıyorsun. Bu ma'nâyı nereden çıkarıyorsun? Şimdiye kadar Türklerde sör olan bir kız görülmediğinden bunu birinci defa olarak yapacak kızın vatan ve millet ve ailesine ne büyük hıyanet eylemiş olacağını izah ile senin böyle bir şey yapabileceğine ihtimal verememiş olduğumu söylemiş idim. İhtimal verememek nerede? İtham nerede? Seni mekteple tehdit ettiğimi söylüyorsun. Sabır çocuğum! Ben şimdiye kadar kimseyi tehdit etmiş adam değilim! İğfal etmek, kaçırmak, gizlemek, saklamak dünyanın hiç bir yerinde hoş görülecek şey olmadığını sen de pek âlâ bildiğin için, yeni adresini gizlemek yalnız okuduğun mektebe değil sâ'ir bütün sör mekteplerine de iyi olmadığını anlayabilirsin!*" (10/27 b)

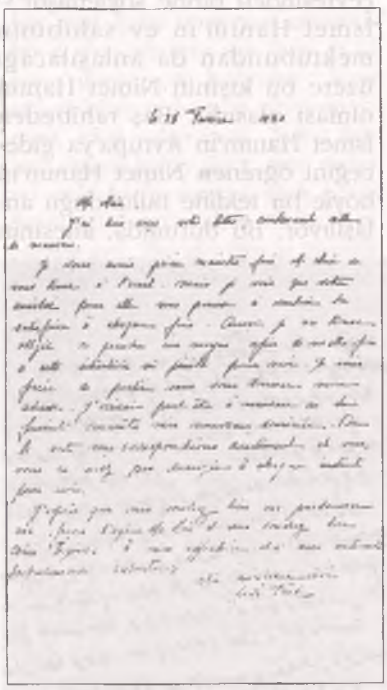

İsmet Hanım'ın Sör Marie Constantine de Sion'a 28 Şubat 1928 tarihinde yazdığı Fransızca bir mektup.

Sorunlara yaklaşımda çözümleyici bir kişiliği olduğu anlaşılan Fatma Aliye Hanım, İzmir'in havası iyi olmadığı için İspanyol Fas'ına[21] gitmekten söz eden kızına sözlerindeki çelişkiyi hatırlatır. Avrupa yaşamına alıştıktan sonra ülkesine dönmeyeceğini söyleyen birinin, Avrupa'yı bırakıp İspanyol Fas'ına gitmeye karar veriş nedenini anlayamadığını yazar:

"*Avrupa'da yaşamaya alıştığın için babanın hastalığına, ananın göz yaşlarına gelmeyeceğini yazdığın halde Marok İspanyol'a yani Afrika çöllerine gideceğinden bahsediyorsun! İzmir'in havasıyla imtizac edemediğin için Avrupa'ya gittiğini söylüyorsun. Marok İspanyol'a*[22] *hangi güzel havası, hangi terakkiyyât-ı medeniyyesi için Avrupa'yı terk edeceksin? Sen Marok'un nasıl bir yer olduğunu bilmiyor musun? Avrupa hayatının lezaizinden ve orada çalışmak için kolay yer bulunduğundan bahseylediğin hâlde ne için Paris'te yer bulmuyorsun? Senin tarif ettiğin bir hayat ancak Paris, Viyana, Berlin'de olabilir.*" (10/27 c)

Ailesi ile arasındaki sorunlar nedeniyle İsmet Hanım'ın adresini onlardan gizlemesi, din değiştirdiği dedikodularını yeniden başlatır. Bu durum çevresine açıklama yapamadığı için Fatma

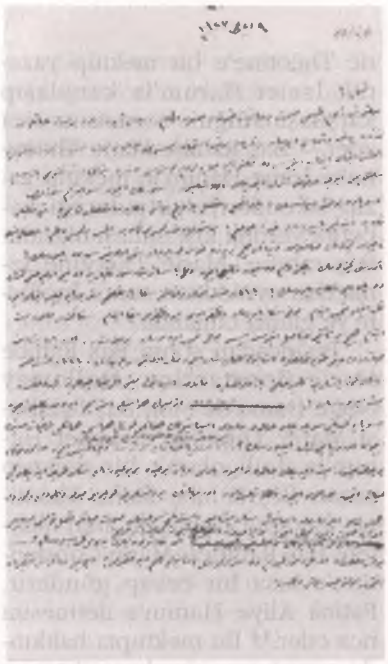

Fatma Aliye Hanım'ın 9 Eylül 1927 tarihinde kızı İsmet Hanım'a yazdığı bir mektup taslağı.

Aliye Hanım'ı son derece üzer. Yazar bu söylentilere değil, daha önce de bu tür dedikodular çıktığında İsmet Hanım'ın sör olmadığı konusunda ailesine verdiği güvenceye inanmak ister:

"*Ömer Bey'e yazdığın mektup üzerine seni mektepten aldığımız zaman, ben sana sör olmak meselesinin ailene, vatan ve milletine karşı nasıl bir iş olacağını ayrıca izah ettiğimden ve seni güzel kalpli, pak fikirli, hüsn-i ahlâk sahibi bir kız bildiğimden, çocukluk ile bilmediğin bir şeyin vahametini öğrendikten sonra yapmayacağına kâni olduğum cihetle sana emniyyet etmiş idim. Bu hususta bana ne kadar sözler söylendiğini biliyorsun! Senin böyle olmadığını söylemen üzerine o sözlere kanmadım, sana inandım. Sana itimadım büyük idi. Bâhusûs çocukluk zamanının geçmiş zamanımızın terakkiyyât-ı ulûm ve fünûnu öğrenmiş bulunmaklığın, zeki ve muhakemeli bir kız olduğunu görmekliğim sana olan itimadımı tezyid ediyordu. İşte bu defa da buna ihtimal vermek istemediğim bundandır.*" (10/27 b)

Çocuklarının yetişmesinde baskıcı bir tutum izlemediği an-

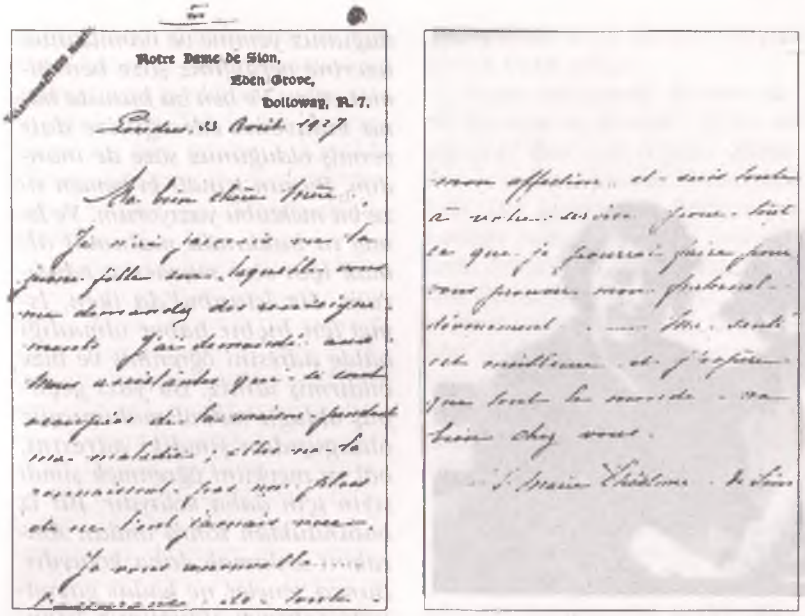

Sör Marie Théotine de Sion'un Fatma Aliye Hanım'a 23 Nisan 1927 tarihinde yazdığı Fransızca bir mektup.

laşılan Fatma Aliye Hanım'ın, mektubunda, İstanbul'dayken "mihnet" çektiğinden söz eden kızına, onun son derece özgür biçimde yaşadığını, istediği yerlere gidebildiğini, kimsenin ona karışmadığını, daha iyi bir kazanç sağlamak için evinden ayrıldığını ileri sürmesinin de bir bahane olduğunu yazar. Daha çok para kazanmak istediğini söyleyen kızına, akılcı bir tavırla yaklaşır, pek çok genç kız için göz kamaştırıcı koşullara sahip bir iş bulmayı da önerir:

"*Kışı Mısır'da, yazları Avrupa'da geçiren Mısır prenseslerinden birine demuazel de kampagni'lik*[23] *ile yer bulmak mümkündür, ister misin? Malum ya onların paraları İngiliz veya ondan ziyade Mısır altınıdır. Hem çok maaş alırsın hem de hediyeleri boldur.*" (10/27 b)

Bütün olup bitenlere karşın yufka yürekli, bağışlayıcı bir anne olarak yine de çocuğunun eve dönmesi için çırpınır, ona yalvarır:

"*Karyolan kurulu, oda(nı) süpürtüp temizlettirdim. Her şeyin hazır! Gelecek olduğunda hüsn-i kabul göreceğine ve bir sitem işitmeyeceğine emin ol! Her ne olsa insan(ın) cesaret edip geleceği yer kendi evidir.*" (10/27 c)

İsmet Hanım'ın adresini bulmaya çalışan, her ne pahasına olursa olsun evine dönmesi için bıkmadan uğraşan Fatma Aliye Hanım, İstanbul Notre Dame de Sion Baş Rahibesi Marie Constantine'den İsmet Hanım'ın adresini bulmasını rica eder. Baş rahibe İstanbul'dan ayrılmadan ve Paris'e gitmeden önce bir arkadaşına mektup yazarak İsmet Hanım'ın adresini soruşturur, Paris'te olduğunu, Madame La Baronnne de Boys'un yanında kaldığını ve sekiz yaşında bir çocuğa baktığını öğrenir. Baş rahibe, İsmet Hanım'ın annesinin mektubuna cevap yazacağını da Fatma Aliye Hanım'a haber verir.[24]

Kızının İzmir'den ayrılışından yedi ay sonra Fatma Aliye Hanım ondan mektup alır. İsmet Hanım İzmir'den 1927 yılı Şubat ayında ayrıldığına göre mektubu Ağustos ayı başlarında yazmış olmalıdır. Kızına cevap yazmak için ilki 4, ikincisi 6 Ağustos, üçüncüsü 9 Eylül 1927 tarihlerinde olmak üzere üç kez mektup yazmaya teşebbüs eder.[25] Fatma Aliye Hanım kızına mektup yazmakta değilse bile neler yazması gerektiği konusunda çok zorluk çekmiş olmalıdır.

Baş Rahibe Marie Constantine'in girişiminden sonra İsmet Hanım kız kardeşi Nimet Hanım'a bir mektup gönderir.[26] İsmet Hanım, Boyslar'ın yanından 1927 yılı Eylül ayı sonlarında ayrıldığını, Rouen'de bir yere yerleştiğini ama ailesi ile mektuplaşmamak için adresini bildirmediğini yazar. İsmet Hanım bu mektubu yolladıktan sonra ailesi ile dört ay haberleşmez. Oysa bu süre içinde İstanbul'da İsmet Hanım'ın din değiştirdiğine dair dedikodular yeniden başlar. Dedikodulardan çok rahatsız olan Fatma Aliye Hanım da, baş rahibeden İsmet Hanım'ın mektup

Zübeyde İsmet Faik Hanım

Zübeyde İsmet Faik Hanım

yazması ve yeni adresini bildirmesi için yine aracı olmasını rica eder:

"İstanbul'da çıkan gazeteleri görmüş veya ehibbanız tarafından size yazılmış ise malumunuz olmuştur ki Bursa'daki Amerikan Kız Mektebi'nde dört İslâm kızının mekteb tarafından Protestanlığa iknâ'ından dolayı gazetelerde uzun makalâttan başka Bursa'ya heyet-i tahkikiyye giderek mektep kapatılmış, müdire ve muallimeleri aleyhine dava açılmış, Bursa'daki Amerikan Ana Mektebi de seddolunmuştur.[27] *Dinler serbest olmakla birlikte başka dinde bulunanlara diğer dine teşvik ve iknâ'ya çalışmak her memlekette memnu olduğu malumdur. Şimdi de gazeteler İzmir'deki Dame de Sion Mektebi'nde üç İslâm kızının Katolikliğe teşvik edildiği meselesiyle meşgul olmakta. O mektep hakkında da tahkikâta başlanacağını yazmaktadırlar. İsmet için İstanbul'da cereyan eylemiş olan sözler malumunuz bulunduğundan şu zamanda İsmet'in adresini gizlemesi(nin) ne kadar fena olduğunu tahmin edebilirsiniz. Siz İstanbul'da iken olan sözler şimdi yine cereyana başladı. İsmet'in adresini aldatarak İstanbul'daki Dame de Sion'dan İzmir'deki Dame de Sion'a geçmesi, oradan da Marsilya'ya firarı sonra sekiz dokuz ay kendinden haber vermemesi, şimdi tekrar adresini gizlemesi herkesçe câlib-i dikkat görülmektedir. İsmet'in İzmir'de geceleri yatmakta olduğu evden sabahleyin saat beşte çıkıp Dame de Sion'a gittiği ve akşam dokuzda avdet eylediği, yemeğini Dame de Sion'da yiyip çamaşırı orada yıkandığı tahakkuk etmiştir.*[28] *Bir genç kızın değil yalnız Avrupa'da parasız, himayesiz geçinebilmesine hatta bir istinadı olmadan Avrupa'ya hatta İzmir'e yalnız başına gidebilmesine ihtimal veremiyorlar. Şimdi İzmir Dame de Sion pansiyonası hakkında tahkikât-ı resmiyye icra olunur iken İsmet'in böylesine kendisini gizlemesi İstanbul'daki Dame de Sion pansiyonuna da sözler getirmez mi? Yukarıda anlattığım sözlere, 'Feverane kapatılmış olacak ki ailesiyle muhabereye müsaade olunmuyor.' gibi sözler de ilâve olunur. Şimdi İsmet'in nerede olduğunu sorarlarsa ben ne cevap vereceğim? Rica ederim ma mère.*[29] *İsmet'in adresini ve nerede olduğunu ve ne işle meşgul olduğunu serîan bana bildiriniz ki ben de soranlara cevap vereyim. İsmet'in sör olmadığına hatta novice*[30] *dahi olmadığına dair bana etmiş olduğunuz yemine ve namusunuz üzerine verdiğiniz söze ben itimat ettim. Ve ben bu hususta bana mu'avenet edeceğinize dair vermiş olduğunuz söze de inandım. Bunun içindir ki hemen size bu mektubu yazıyorum. Ve İsmet'in hakkında malumât almak için size müracaat ediyorum. Siz İstanbul'da iken, İsmet'ten hiçbir haber olmadığı hâlde adresini öğrenmiş ve bize bildirmiş idiniz. Bu yazı geçirmiş olduğu mahal malumunuz olduğundan şimdiki adresini, hâl ve mevkiini öğrenmek şimdi sizin için daha kolaydır. Bir iz bulunduktan sonra ondan sonrakini anlamak daha kolaydır. Bunca seneler ne kadar gayretlerle çalışmış olduğunuz İstanbul'daki mektebi elbette seversiniz. Bir talebeniz yüzünden oraya zarar gelmesini elbet istemezsiniz. Bana vermiş olduğunuz vaad mucibince hemen İsmet'in şimdiki adresiyle hâl ve mevkiini tahkik ederek bilâhere bana yazmanızı rica derim. Nimet kemâli hürmetle ellerinizi öper."* (10/27a)

Baş Rahibe Marie Constantine, Fatma Aliye Hanım'ın 12 Şubat 1928 tarihli mektubunu cevaplandırır.[31] İsmet Hanım'ın ailesini habersiz bırakmasına üzülür, Fatma Aliye Hanım'a kızının sör de rahibe adayı da olmadığı konusunda güvence verir. İsmet Hanım'ın Avrupa'daki hatta İstanbul'daki bir çok genç kız gibi çalışıp yaşamını kazanmak üzere İzmir'e gittiğini, bu düşüncesini ailesinden gizlemediğini, orada iki kuruluşta çalıştığını[32] belirten baş rahibe, gençliğin gelişmesini, ilerlemesini isteyen ve ufku geniş bir aydın olan Fatma Aliye Hanım'dan kızının tutumunu anlayışla karşılamasını beklediğini yazar. İsmet Hanım'ın Rouen'e gitme tasarısından haberi olmadığını, adresini bulup yollayacağını, ama araştırmasının uzun sürebileceğini de mektubuna ekler.

Bu mektuba göre baş rahibenin İsmet Hanım'ın ailesine dört ay boyunca mektup yazmadığını bilmediği anlaşılıyor. Fakat daha önce de yaptığı üzere Fransa gi-

bi büyük bir ülkede İsmet'in adresini bulmaya söz vermesinden, onunla ilişkide oldukları sonucuna varılabilir. Böyle bir araştırmada ise baş rahibeye Katolik Kilisesi ile Dame De Sion Mektebi'nin yardımcı oldukları düşünülebilir.

Paris'te bulunan Baş Rahibe Marie Constantine, bir süre sonra Fatma Aliye Hanım'a bir mektup yazar, İsmet Hanım'ın Paris'te olduğunu haber verir.[33] İsmet Hanım rahibeyi ziyaret etmiştir. Gezip dolaşan ve pek mutlu olan İsmet Hanım, Madame la baronne de Boys'un yanından ayrılmıştır. Ailesine mektup yazacağı konusunda rahibeye söz vermiştir. Rahibe ayrıca İsmet Hanım'ın o anda Paris yakınlarında Mademoiselle E. Valentin'in yanında kaldığını ve adresini de bildirir.

Paris'te buluştuğu Baş Rahibe Marie Constantine'e söz verdiği üzere İsmet Hanım, annesine mektup yazar.[34] "Anneme" sözcüğüyle başlayan, "Kızınız İsmet" sözcükleriyle son bulan bu mektupta onlara o güne değin neden mektup yazmadığını açıklar:

"*Mêr Constantina'yı gördüm. Size mektup yazmamı birkaç defa söyledi ve nihayet kendisine size yazacağımı vaad ettim. Kendisine aileme adresimi vermediğimin esbabını söyledim. Yani birtakım dedikodu ile veyahud birçok sitemlerle dolu cevap verdiğinizden dolayı yazmadığımı kendisine de bildirdim. Her ne ise mademki merak ediyorsunuz ümid ederim ki artık sitem etmeyeceksiniz. Ben şimdi Paris'teyim. Birkaç gün daha oturacağım. Çünkü bu güzel şehri ziyaretle çok istifade ediyorum. Ve bir türlü doymuyorum. Paris'in bir banlieuesünde*[35] *bir ihtiyar matmazelin hanesinde yaşıyorum. Buradan belki Fransa vilayetlerinin birine gideceğim. Çünkü Paris'ten ziyade, büyük şehirlerde iyi aile nezdinde iş bulmak daha kolay. Daha karar vermedim. Fakat birkaç vaziyet arasında müteredditim. Bir tanesi Londra'da, bir diğeri Fransa'nın şimal cihetinde. Belki Fransa'da kalmayı tercih edeceğim. Çünkü lisan meselesi büyük zorluk teşkil ediyor.*

Sizler nasılsınız? Babam nasıl, İstanbul ne âlemde? Nimet ne yapıyor? Ben çok iyiyim, sıhhatim de çok iyi. Burada bahar pek latif. Her taraf yeşil. Paris'in sokakları bahçe gibi yeşil yapraklarla örtülü. En çok sevdiğim sokak (Şanzelize)[36] *caddesi. Burası kimi vakit çok güzel. Ev sahibim iyi bir kadın. Beni gezdiriyor ve burada çok iyi ailelerle beni temas ettirdi. Sayelerinde her gün gidemeyeceğim en büyük tiyatrolarda, en iyi yerlerde güzel piyesler görüyorum.*

Babamın, sizin ellerinizden, Nimet'in gözlerinden öperim."

İsmet Hanım'dan gelen ve adresini bildiren bu mektuptan sonra Fatma Aliye Hanım, Paris'e, Baş Rahibe Marie Constantine'e Mayıs ayı sonunda bir mektup yazar, bir de paket yollar. Baş Rahibe de mektubu cevaplandırır[37], İsmet Hanım'ın Paris'te kısa bir süre kaldıktan sonra kuzey Fransa'da bir yerde iş bulup gittiğini, oradan ailesine yazacağını vaat ettiğini ama Türkiye'ye dönmemekte kararlı olduğunu bildirir. Baş rahibe onu düşüncesinden caydırmanın güçlüğünü, onun üzerinde eskisi gibi etkili olamadığını, kendisine annesi için aracılık yapmasından hoşlanmadığını hissettirdiğini yazar.

Bu mektuptan sonra İsmet Hanım'ın ailesine on beş ay boyunca mektup yazmadığı, adresini bildirmediği anlaşılıyor. Ama Fatma Aliye Hanım kızına ulaşabilmek için araştırmalarını sürdürür. Bir süre sonra amacına ulaşır ve Fatma Aliye Hanım'a Fransızca yazılmış bir mektup gelir.[38] Bu mektupta İsmet Hanım'ın Monsieur Guilbert'in yanında kaldığı, evin çocuklarına baktığı, evi yönettiği, çocuk gezdirmek üzere yalnızca parka gittiği, ayda altıyüz-yediyüz Frank kazandığı, mutlu olduğu yazılıdır. Mektubu yazan, bu bilgileri Monsieur Guilbert'le sürekli ilişkisi olan birinden öğrenmiştir. Bu mektuptan sonra Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'a mektup yazıp yazmadığı, yazdıysa kızının bunu cevaplayıp cevaplamadığına dair elde bir belge yoktur.

Bir süre sonra İstanbul'daki günlük gazetelerden birinde İsmet Hanım'ın din değiştirdiği haberi ile birlikte rahibe giysili bir de resmi yayımlanır.[39] Bunun üzerine Fatma Aliye Hanım yine Baş Rahibe Marie Constantine'e başvurur, ona bir mektup, bir de söz konusu gazeteyi gönderir. Ancak rahibe, Fatma Aliye Hanım'dan gelen bu mektuba gecikerek cevap verir.[40] Nedeni de Fatma Aliye Hanım'ın yolladığı gazetenin eline geç ulaşması ve Latin harfleriyle basılmış bu Türkçe gazeteyi okumakta güçlük çekmesidir. Rahibe, Fatma Aliye Hanım'a yine İsmet Hanım'ın sör olmadığı ve herhangi bir dini cemaate girmediği konusunda güvence verir, gazetede çıkan habere inanmamasını, bunun asılsız olduğunu kanıtlayacağını yazar. Gazeteyi İsmet Hanım'a yollayacağını, onun annesine cevap yazacağını ve gazetedeki fotoğrafları hakkında açıklama yapacağını belirtir. Bağımsız karakteri nedeniyle İsmet Hanım'ın hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğini, hiçbir öğüde de kulak asmayacağını ekler.

İsmet Hanım'ın gazetede çıkan haber ve resimlerle ilgili olarak ailesine ne cevap verdiğine dair elde bir belge yoktur. Ne yazık ki elimizde geçen süre içinde neler olup bittiğini gösteren belge de yoktur. Bu belgelerin kaybolduğu ya da bu belgeleri elinde bulunduran kişilerce saklandığı düşünülebilir. Ama bu süre içinde Fatma Aliye Hanım'ın kızı ile ilgili sorunların çözümünde arabuluculuk yapması için İstanbul Dame de Sion Mektebi eski Baş Rahibesi Marie Constantine'e sık sık başvurduğu anlaşılmaktadır. İşte bunlardan biri de Fatma Aliye Hanım'ın Paris'te bulunan rahibeye 11 Şubat 1930 tarihinde yazdığı bir mektuptur. Rahibe de verdiği cevapta mektubun eline 20 Şubatta geçtiğini belirtir.[41] İsmet Hanım'ın dini bir cemaate girmediğini yineler. Fatma Aliye Hanım'ın mektubunu İsmet Ha-

nım'a yollar, ona annesine doğrudan doğruya yazmasını tavsiye eder. İsmet Hanım'dan aldığı cevabı da Fatma Aliye Hanım'a gönderdiği mektuba ekler.[42]

İsmet Hanım, Baş Rahibe Marie Constantine'in mektubunu alınca ona "Ma Mère" hitabıyla başlayan ve "Eski Öğrenciniz İsmet Faik" imzasıyla biten bir cevap yazar, annesi ile aracısız mektuplaşacağını belirterek mektubunda kullandığı ifade için de özür diler[43]:

"Annem hakkında yazdığınız mektubu aldım. Sizden çeşitli defalar bu işten uzak durmanızı rica ettim. Fakat görüyorum ki dostluğunuz sizi her zaman onu memnun etmeye itiyor. Benim için çok zor olan bu duruma bir son vermek üzere tedbir almaya kendimi mecbur hissediyorum. Ben sizi adresimi anneme vermemek için âdeta zorladım. Anneme yazacağım mektupta yeni adresimi bildireceğim. Bundan sonra karşılıklı mektuplaşacağız, sizi artık rahatsız etmeyeceğiz. Bu tür mektup yazdığım için affedeceğinizi ümit ediyorum rahibeciğim.

Saygılarımı sunarım."

Fatma Aliye Hanım'ın, bu mektuplara nasıl cevaplar verdiğini bilemiyoruz. Ancak, kızının 15 Mayıs 1928 tarihli mektubunda[44] da ifade ettiği gibi Londra'ya gitmiş olması olasılığı karşısında ona ulaşabilmek için de yazışmalar yaptığı bazı belgelerden anlaşılıyor. Yazar, Londra Büyükelçiliği'nde çalışan Numan Sahir Bey'den İsmet Hanım Londra'ya ulaşınca haberdar edilmeyi rica eder. O da Fatma Aliye Hanım'a İsmet Hanım'ın adresini bildireceğini, araya giren bazı engeller, Konsolosluk'taki değişiklikler ve tatiller nedeniyle konunun istediği gibi araştırılamadığını yazar.[45] Yaptırttığı inceleme sonucunda İsmet Hanım'ın Konsoloslukta kayıtlı olan künyesinin kopyasını mektubun ilişiğinde yollar. Bu mektuptan İsmet Hanım'ın bir süre için Londra'ya gittiği sonucu çıkarılabilir.

Umutsuz bir halde kızının adresini bulup ondan haber almaya

Rahibe İsmet Faik Hanım son yıllarında.

çalışan Fatma Aliye Hanımı, Londra'daki bir tanıdığına, kızının izini bulması için yardımcı olmasını rica eden bir mektup yazar. O da, Fatma Aliye Hanım'a İsmet Hanım'ın Londra'daki adresini yollar ve Numan Sahir Bey'in bu konuyla ilgilendiğini, yakında ayrıntılı bir mektup yazacağını bildirir.[46]

İsmet Hanım'ın 1931 yılından sonra ailesi ile ilişkilerinin ne şekilde sürdüğü konusunda elde şimdilik başka belge bulunmamaktadır. Gerçek olan bir şey varsa, o da İstanbul Dame de Sion eski Baş Rahibesi Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'ı bütün gücüyle kızının din değiştirmediğine dair ikna etmeye uğraşmasına karşın, İsmet Hanım'ın din değiştirmesi, üstelik Katolik rahibe olması ve yaşamının sonuna kadar da rahibe olarak kalmasıdır. Annesi Fatma Aliye Hanım ve onun ölümünden sonra diğer kızları tarafından yıllarca kendisinden haber alınamayan İsmet Hanım, Katolik rahibe olarak yirmi sekiz yıl çalıştığı Tunus'ta 1976 yılında emekli olur. Tunus'tan yeğenine yolladığı mektupta İstanbul'a gelme ve orada yaşama isteğinden söz eder. Bu mektuptan sonra da o yıl, uzun yıllar önce ayrıldığı İstanbul'a gelir. Dame de Sion Mektebi'nde yarı zamanlı olarak sekiz yıl çalışır. Kışları orada kalır. Yazları ise Büyükada'da yeğeninin konuğu olur. Gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle 1984 yılında Marsilya'ya gider. Annesi Fatma Aliye Hanım gibi okuyup öğrenme meraklısı biri olan İsmet Hanım, yaşamının son yıllarında dahi bu tutkusundan hiçbir şey yitirmez, İbranice öğrenir, Kuran ve hadisler üzerinde çalışır. T. C. vatandaşı olarak 27. 7. 1992 tarihinde yaşama veda edinceye değin orada yaşar.

XX. yüzyılın başında sosyo ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerde, özellikle Türkiye'deki yabancı okullarda okuyan gençlerin din değiştirmelerinin nedenlerini araştırmak konumuzun dışındaydı. Amaç yaşamının büyük bölümünü Türk toplumunda kadınların haklarını elde etmeleri için gerek yapıtları gerek toplumsal etkinlikleri ile uğraş vererek geçiren öncü bir yazarın, aynı zamanda bir annenin, ortadan kaybolan kızı yüzünden yaşadığı acı olayların etkisiyle duygularını, yaşamının son yıllarında kızına ulaşabilme çabasını mevcut belgelerle ortaya koyabilmekti. ■

KAYNAKÇA

Ahmed Midhat, *Fatma Aliye Vâhûd Bir Muharrire-i Osmâniye'nin Neş'eti*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1311(1893/1894, 1895/1896).

Aşa, Emel, *Fatma Aliye Hanım* (Hayatı,

Eserleri, Fikirleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1992
Cumhuriyet Gazetesi, 22, 26, 27, 30, 31 Kânunusani; 13, 14 Şubat; 12 Nisan 1928.
Kızıltan, Mübeccel. "Dîvân Edebiyâtı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazan Kadın Şairler", *Sombahar-Kadın Şairler Altarı*, 21-22 (Ocak-Nisan 1994), s. 151-156 .
Kızıltan, Mübeccel. "Edebiyatımızda Bir Öncü Fatma Aliye", *Hürriyet Gösteri*, Kasım 1993, sayı 157, s. 84-88.
Kızıltan, Mübeccel. *Fatma Aliye Hanım, Yaşamı-Sanatı- Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul, 1993, s. 11-40.
Kızıltan, Mübeccel. "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I*, c. XIV(1990[bs.1991]), s. 283-323.
Kızıltan, Mübeccel. "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri", *"Kuram"Kitap"*-I (Ocak 1993), s. 83-93.
Kızıltan, Mübeccel.-Gençtürk, Tülay. *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1993.
Milliyet Gazetesi, 27 Kânunusani 1927; 1, 17 Şubat 1928.
"Sahara Espagnol", *Nouveau Petit Larousse*, Librairie Larousse, 1969, s. 1533.

1- Fatma Aliye Hanım, devlet adamı, yazar ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kızıdır. Fransızca'dan roman ve yazılar çevirerek yazın yaşamına girer. Roman (Muhâzarât, Re'fet, Udî, Levâyih-i Hayât, Enîn), anı (Nisvân-ı İslâm), tarih (Târîh-i Osmânî'nin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi, Ankara Hezîmeti; Ahmed Cevdet Paşa ve Zamânı), felsefe (Terâcim-i Alıvâl-i Felâsife, Tedkîk-i Ecsâm) türündeki yapıtlarının yanı sıra gazete ve mecmualarda da (Tercümân-ı Hakîkat, Hanımlara Mahsûs Gazete, İnkılâb, Ümmet, Mahâsin) makaleler yazar. Kadınların toplumda hak ettikleri bir konuma gelmeleri için uğraş verir. Yardım derneklerinde çalışır. Kadınların çalışma yaşamında görev almaları gereğini vurgulayan konferanslar verir. Bu görüşlerini roman ve makalelerinde savunur. Düşüncelerini yaşam biçimine yansıtarak kadınlar için bir öncü olur.
Fatma Aliye Hanım'ın doğumundan otuz üç yaşına değin yaşamı için bkz. Ahmed Midhat, *Fatma Aliye Yâhûd Bir Muharrire-i Osmâniye'nin Neş'eti*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1311(1893/1894, 1895/1896). Ayrıca bkz. Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I*, c. XIV(1990[bs.1991]), s. 283-323; Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım* (Hayatı, Eserleri, Fikirleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1992; Mübeccel Kızıltan, "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri", *"Kuram"Kitap-I* (Ocak 1993), s. 83-93; Mübeccel Kızıltan, "Edebiyatımızda Bir Öncü Fatma Aliye", *Hürriyet Gösteri*, Kasım 1993, sayı 157, s. 84-88; Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım, Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul, 1993, s. 11-40; Mübeccel Kızıltan, "Dîvân Edebiyatı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazan Kadın Şairler", *Sombahar-Kadın Şairler Altarı*, 21-22 (Ocak-Nisan 1994), s. 151-156 .
2- Bundan sonra İsmet Hanım olarak anılacaktır.
3- Mübeccel Kızıltan-Tülay Gençtürk, *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1993. Bundan sonra *a.g.k.* olarak geçecektir.
4- Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'a yazdığı 4 Ağustos 1927 tarihli mektup taslakları için bkz. a.g.k., 10/ 27 d; Fatma Aliye Hanım'ın, İsmet Hanım ile ilgili bilgileri değerlendirdiği bir not için bkz. 10/ 30.
5- *a.g.k.*, 10/ 27 b.
6- *a.g.k.*, 10/ 27 d.
7- Fatma Aliye Hanım, 1924 yılında tedavi amacıyla yanında kızlarından Nimet Hanım olduğu halde Fransa'ya gitmiştir. İsmet Hanım'ın hastalandığı haberini alınca tedavisini yarıda bırakarak İstanbul'a dönmüştür. Bkz. *a.g.k.*, 10/28, 10/29, 10/31, 10/32, 10/33, 10/35, 10/37, 10/38, 10/39.
8- İsmet Hanım'ın ev sahibi Giritli Mehmed Ali Bey'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 4 Ağustos 1927 tarihli mektubu için bkz. *a.g.k.*, 10/ 21.
9- İzmir Kasaba ve Çevresi Demiryolları Şirketi'nden Augustin'in, arkadaşı İsmet Hanım'a yazdığı 19 Şubat 1927 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/ 8.
10- Makbule Zaim Hanım'ın Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 8 Mart 1927 tarihli mektup için bkz. a.g.k., 10/ 23.
11- *a.g.k.*, 10/ 21. Ayrıca bkz. a.g.k., 10/23, 10/ 27 b, 10/30, 10/34.
12- *a.g.k.*, 10/23.
13- İstanbul Dame de Sion Mektebi baş rahibesinin Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 3 Mayıs 1927 tarihli Fransızca not için bkz. *a.g.k.*, 10/5.
14- Baş Rahibe Marie Théotine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 23 Nisan 1927 tarihli mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/6. Ayrıca bkz. *a.g.k.*, 10/5.
15- *a.g.k.*, 10/ 27 b, 10/34.
16- *a.g.k.*, 10/21, 10/23, 10/24, 10/30, 10/34.
17- *a.g.k.*, 10/21, 10/34.
18- *a.g.k.*, 10/21. Ayrıca bkz. a.g.k. 10/24.
19- *a.g.k.*, 10/ 30.
20- Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'a yazdığı 4 ve 6 Ağustos 1927 tarihli mektup taslakları için bkz. *a.g.k.*, 10/27 b, 10/27 c.
21- İspanyol Fası (Maroc Espagnol): İspanyol Sahrası (Sahara Espagnol). Bugünkü Batı Sahra'nın bulunduğu bölgedir. Bkz. "Sahara Espagnol", *Nouveau Petit Larousse*, Librairie Larousse, 1969, s. 1533.
22- Metinde "Marok İspanyol" yazılı sözcük Maroc Espagnol'dur.
23- Demoiselle de compagnie: Hanım refakatçi.
24- Baş Rahibe Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 10 Ağustos 1927 tarihli Fransızca mektup için bkz. a.g.k., 10/7.
25- Fatma Aliye Hanım'ın İsmet Hanım'a yazdığı 9 Eylül 1927 tarihli mektup taslağı için bkz. a.g.k., 10/26.
26- Fatma Aliye Hanım'ın Baş Rahibe Marie Constantine'e 12 Şubat 1928 tarihinde yazdığı mektubun taslağı için bkz. a.g.k., 10/27 a. Ayrıca Baş Rahibe Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 21 Şubat 1928 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/9.
27- Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 22, 26, 27, 30, 31 Kânunusani; 13, 14 Şubat; 12 Nisan 1928; *Milliyet Gazetesi*, 27 Kânunusani 1927; 1, 17 Şubat 1928.
28- Bu konuda ayrıca bkz. *a.g.k.*, 10/21.
29- Ma mère: Rahibelere hitap şekli.
30- Novice: Rahibe adayı.
31- Baş Rahibe Marie Constantine'in, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 21 Şubat 1928 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/9.
32- Ayrıca bkz. a.g.k., 10/8, 10/21, 10/22, 10/30.
33- Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 11 Nisan 1928 tarihli mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/10.
34- İsmet Hanım'ın Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 15 Mayıs 1928 tarihli mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/20.
35- banlieue: Banliyö.
36- Champs Elysées.
37- Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 20 Mayıs 1928 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/11.
38- St Ömer (?), 16 Mart 1929 tarihli hitapsız ve imzasız olarak yazılmış bu mektup için bkz. *a.g.k.* 10/15.
39- 1927-1929 yılları arasında yayımlanan Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerı taranmış ancak bu konuyla ilgili resim ve habere rastlanamamıştır.
40- Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 6 Temmuz 1929 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/12.
41- Marie Constantine'in Fatma Aliye Hanım'a yazdığı 7 Mart 1930 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/13.
42- İsmet Hanım'ın Marie Constantine'e yazdığı 28 Şubat 1930 tarihli Fransızca mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/14.
43- *a.g.k.*, 10/14.
44- Bkz. dipnot 34.
45- Numan Sahir Bey'in Fatma Aliye Hanım'a 30 Kânunusani 1930 tarihinde yazdığı mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/22.
46- Fatma Aliye Hanım'a 1 Kânunusani 1931 tarihinde yazılan ve imzası okunamayan bu mektup için bkz. *a.g.k.*, 10/25.

MUSTAFA SUPHİ'NİN 1919 YILINDA ODESA'DA İKEN YAYINLADIĞI "TÜRK ASKERLERİNE VE TÜRKİYE'NİN MAZLUM İŞÇİ VE KÖYLÜLERİNE" ADLI BİLDİRİSİ

YAVUZ ASLAN*

Temmuz 1918'de Moskova'da düzenlenen Türk Sosyalistleri Konferansı'nda temelleri atılan Mustafa Suphi başkanlığındaki Türk Komünist Teşkilatı, 22 Ocak 1919'da Kırım'a gelmiş ve bir müddet Kırım ve Odesa'da faaliyetini sürdürmüştür. Bu faaliyetler içeresinde Türkiye'ye yönelik komünist propaganda ve ajitasyon çalışmaları ağırlık taşımaktadır. Şöyle ki bu zaman içerisinde Kırım ve daha sonra Odesa'dan teşkilatın bir kısım elemanları Türkiye'ye gönderilirken bazı komünist materyaller de Türkiye'ye sokulmuştur. Mustafa Suphi'nin Odesa'da bulunduğu esnada "Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı" imzasıyla birçok bildiri hazırlayarak, bunları gizlice Türkiye'ye gönderdiği bilinmektedir. "Şûrâlar Hükümeti ve Onun Dostları ve Düşmanları", "Sosyalizm için Cidal", "Bütün Dünya İşçi ve Köylüsünün Müşterek Vatanı" ve "Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" başlığını taşıyan bildirilerden dördü tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu bildirilerden ilk üçü daha önce Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır.[1] Bu propaganda amaçlı bildirilerden dördüncüsü olan, "Türkiye Askerine ve İşçisine ve Köylülerine" seslenen, emperyalist işgalcilere ve kendi bey, paşa ve sultanlarına karşı halkı ayaklanmaya çağıran bildiri ise aşağıdadır:[2]

Türk Askerlerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine,

Hemşehri!

Kendini gösterecek son saat çaldı.

Çünkü bıçağı gırtlağa sapladılar.

Geçen dört yıllık kanlı, karanlık muharebede verdiğin milyonlarca kurban yetmiyormuş gibi, şimdi de memleketini bütün Türkiye'yi ve Anadolu'yu, üstünde işlediğin küçük tarlaya varıncaya kadar, Avrupa canavarları aralarında bölüşüyor, kendilerine mal ediyorlar.

Fransa, İngiltere ve bunların yardakçısı, Amerikan, Yunan gibi yeryüzünde menfaatten, altından başka ne hâk, ne hakikat, hiçbirşey tanımayan ve insanlık namına hiçbirşey temsil etmeyen devletler, bütün Türkiye ve Anadolu'daki askerlerin silâhlarını, eski martinili tüfenklere ve altı patlar rövolverlere varıncaya kadar toplanmasını emir ediyorlar. Bununla da Türk İşçi ve Köylüsünü, talancı Avrupa emperyalistlerine karşı hakkını müdafaadan âciz bir kadın veya bir çocuk haline getirmek istiyorlar.

Avrupa'nın alçak bezirgânları Yunan'ın İngilizlere satılmış kancık palikaryaları buna muvaffak olacaklar mı?

Bunlara Türkiye topraklarını kendilerine mahsus bir çiftlik, bu topraklar üzerinde yaşayan mazlum işçi ve köylüyü ise kendileri için kul-köle haline getirebilecekler mi?

Şüphesiz ki hayır, onlar bu hasis ve murdar muradlarına kavuşamayacaklar.. Çünkü bir kere fakir ve mazlum, fakat hâk ve adâleti, şeref ve namusunu müdafaa için her biri bir aslan parçası olan Türkiye'nin cesur askeri, kahraman işçi ve köylüsü bu alçakça harekete karşı koyacak, kendi toprağından kendisi için zindanlar yapılmasına, kendi gözleri önünde evlâd ü ıyâlinin basmacı Frenk bezirgânlarına esir ve hizmetkâr olmasına asla razı olmayacaktır.

Bundan başka, Türkiye'nin fukara ve mazlum halkları üstünde işlenecek bu kasaplığa Fransa, İngiltere, Amerika, Yunan ilh. memleketlerdeki dert ortaklarımız, işçi ve köylü yoldaşlarımız da razı olmayacaklar.

Arkadaş! Bu zâlim dünya yüzünde, bir kulluk ve açlığı yaşatan hükûmet ve devletler var; bir de bu kulluk ve açlığı çeken milletler. Hükûmet ve devletler, Fransa, İngiltere ve Yunanistan'da Klemenso, Loyd Corc veya Venizelos cellâtı elinde kanlı satır halinde kullanılıyor.

Halklar ise yüzde doksan beşi sizin gibi fukara ve köylüden ibaret olan halk bu satırlar altında doğranıp eziliyor. Muharebe millet farkı olmaksızın Fransızdan, Almandan, Yunan, Türk, Rus ve İtalyandan milyonlarca köylü ve işçiyi ejderha dişleri arasında çiğneyip mahvederken, yalnız zenginler elindeki o devletlere hâkimiyet, istibdât ve zulm fırsatı veriyor.

Sonki korkunç ve müthiş muharebeye kadar ışığa çıkmayan bu hakikatı şimdi bütün milletlerin askeri olan işçi ve köylü anladı. Ve onun için yeni memleketler fethetmek, başka milletleri kendisine esir etmek maksadıyla açılan muharebelere Fransız ve İngilizler de içinde olmak üzere hiçbir millet işçisi razı olmuyor.

Onlar bilâkis kendi devletlerinin insafsız hareketlerini protesto ediyorlar. Rusya hudutlarında köylü ve işçi inkılâbını, Bolşevikliği söndürmek için gönderilen Fransız, İngiliz, Amerikan askerleri kumandanlarını yalnız bırakıp Rus Kızılorduyla kardaşlığı ilân eyliyorlar.

Arkadaşlar! Biliniz ki, Fransız, İngiliz, Amerikan ve Yunan emperyalistlerinin Türkiye'yi yok etmeğe çalış-

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

دنیانك ایشجی و مظلوم ملتلری برلشیكز!

تورك عسكرینه و توركیانك مظلوم ایشجی و كویلولرینه:

همشهریلر!

كندیكزی كوسترمه‌ككزه «سوك» ساعت چالدی
هر ملكه بوجانی سورتلدكده دارادارلر.

كیمدن بری برلق كتلی. قارا كلی محاربه‌ده ویردیككز میلیونلرجه قربان یه‌تمه‌یور. [illegible] ملككزی بوتون توركیایی و اناطولی‌یی ، اورته‌لده ایشله‌دیككز كوبرجك تارلا[illegible] اوروپا جاناورلاری آرالارنده بولشیورلر. كندیلرینه مال ایدنیورلر.

فرانسه، انكلتره و بونلرك یاردمجیسی آمریقا، یونان كبی، بر یورتدمنمزدن، آلودن بلتشاست جوه نه حقیقت — هیچ بر شیئی تانیمایان و انسانلق نامنه هیچ بر شی تشیل ایتمیان دولتلر بوتون توركیا و اناطولیده كی عسكرلك سلاحلرینی، اسكی مارتینلی توفنكلره و گلی یاتلار و رووه‌لورلره وارنجه‌یه قدار توپلانماسنی امر ایدیورلر. یوكسكدن تورك ایشجی و كویلوسنی، تالانجی اوروپا ایمپریالیستلرینه قارشی حتی مقاومت ایتمز بر حالده ویا برجوجوق حالنه كتیرمك ایستیورلر.

اوروپانك آلیجی یاتور كانلری، یونانك اینكلیزلره صاتلمش، قانجق پالیقاریالری بوكا موتی اولمیشلردر؟

بونلره توركیا توپراقلرینی كندیلرینه مخصوص بر جفتلك، بو توپراقلر اوستنده یاشایان مظلوم ایشجی و كویلویی ایسه كندیلری ایجون قول — كوله حالنه كتیرمیه‌جكلردر؟

خیرسز كه، خیر. اونلر بو خسیس و مردار مرادلرینه اولاشامیه‌جقلر. چونكه، بركره تورك و مظلوم، فقط حق، عدالت، شرف، و نموسنی مدافعه ایجون هر بری بر آرسلان كبی چالیشاجق اولان توركیانك جمهور عسكری قهرمان ایشجی و كویلوسی بو آلچقجه حركته قارشی توكجق، كندی توپراقلرینی كندیسی ایجون زنداندر یاپماسنه، كندی كوزلری او كنده اولاد و عیالنك یابانجی اوردولرینك آلتنده اسیر و خدمتكار اولماسنه اصلا راضی اولماسی حقدر.

بوندن باشقه ، توركیانك فقرا و مظلوم خلقلری او ستمه ایشله‌یه‌جك بو اصابت فرانسه ، انكلتره ، آمریقا ، یونان ، الخ ممالكلرنده‌كی دردلی اورتاقلریمز ، ایشجی و كویلو یولداشلریمز بو حالتی اولمیه‌جقلر.

قرداشلر! بو ظالم دنیا یوزنده ، بر قوللق و كوله‌لك یاشاتان حكومت و دولتلر واردر ، بو قوللق و كوله‌لك سوركن ملتلر، حكومت و دولتلر ، فرانسه انكلتره و یونانستان ، الخ. حكومت و دولتلری و یا وحشی‌لرینك جلادلری الینده ذللی ساعت حالنده قالاجقلردر.

خلقلر ایسه یوزیمز دولتلری دینی سزك كبی فقرا ایشجی و كویلو‌دن عبارت اولان خلق بو ساعتلری اكثر مقرابی اتیلیورلر.

محاربه حقی فرقلی اولمقسزین قراشزلان ، آلمانیه‌دن ، یونان ، تورك ، روس و یا ایتالیادن میلیونلرجه كویلو و ایشجی‌یی ازدرها دیشلری آراسنده چیكنه یوب محو ایدیركن یالكز زنكینلر الندكی او دولتلره حاكمیت ، استبداد و ظلم فرصتی ویریور.

سوككی اوروپا و مدهش محاربه‌یه قدار ایشته چیقمایان بو حقیقتی شمدی بوتون ملتلرك عسكری اولان ایشجی و كویلو آكلادی. و اونك ایجون یه‌كی ممالكلر اتباع ایتمك یعنی خلقلری كندیسنه اسیر ایتمك مقصدیله آچیلان محاربه‌لره ، فرانسز و انكلیزلره ایچنده اوالی اوروپا ، هیچ بر ملت ایشجیسی راضی اولمایور.

اونلره بلدیگی كبی، بو دولتلرینك املاری هر كلری بر ایتدیرولرا دوسیاحدو[illegible] ایشجی و كویلو انقلابی ، یلدیوككزكی سولدرمك ایجون كوندرمیلر ، فرانسز، انكلیز ، آمریقا عسكرلری قریمده اولدیقی یالكز براقوب روس قزل اوردوسیله قارشی اعلان ایتدیلر...

آنجق شمدی، یالكز كه فرانسز، انكلیز، آمریقا، و یونان ایمپریالیستلرینك توركیایی بولمق ایسته‌یورلر، بتون یورتمزه كیرمك قالیر، آچیق محاربه‌لر آچمه سبب اولمادن باشقه بر شئی یاپامیه‌جقلردر.

بوندن قاچ سنه اول آلمانلر، قراشزلر، اوروپاده مغلوب ایتدیكلری اقالسز صلح شرطلری، نهایت لوته آلمانیانك یاشلی اول بیلی ایسه ، شمدی آلمانیا ، توركیانك بوتون یاپاجقلری ایچون ده فرانسه ، انكلتره و یونانستان حكومتلرینك وارلغی — اونلره یاردم ایتمیه‌جكدر. ملكه لزوم اولمسزین ترتیب ایده‌جكلر.

آمریقا حكومتی و [illegible] اندكلر ویاپدقلری ، یوندن صكرا بر ایچ آی اول ظالم انسانلری خطاب ایده‌رك ، دنیاده‌كی بوتون ملتلرك خیر و سعادتی و حریت اورته‌دن تمامًا قالدیرلماسنی آیری ایجه‌جك بر صلحك یاپلماسنی تكلیف ایدیوردی.

شمدی ایسه آلمانیا و توركیا حقنده روا كوردوكلری بو قساوتلك باشنده دورالرمن بری به ... تسلیم اولان حالی، یوجل كوستمه‌یورلر، بزم ایجون ده بویوك یازدقلری دولتلرمن باشنده هر حالكی بر ویاپدن و یا اولاپاسون و یا هر حالكی بر یك و یلمایولرسون خیر و سلامت و گلمه‌دن.

دنیا یوزنده‌كی انسانلر آراسنده، صلحك دوام ایتمه‌سی ایجون برلك دها دوردلمه دولم ایدیه‌جك راحی و وجدانی بر حق و عدالت اساسنه مستند اولماسی لازم كلیر.

حق و عدالتی انسانلره بخش ایدیه‌جك ، انسانلری یه‌ر یوزنده قرداش كبی یاشاته‌جق كیم؟

یولداشلر! انسانلر آراسنده حق و عدالت ایله برابر ابدی صلح و مسالمتی تأسیس ایدیه‌جك بر قوت وارسه اوده حقیقة بوكا محتاج اولان و تولنك كوجی و عقلنك كارنی ایله یه‌ر یوزینی شه‌نله‌ته‌ن ایشجی و كویلو ملتیدر. بوتون انسانلق عالمنك ظلم آلتنده ینجالیكلری، ازلمش فقیر و محتاجلرندن، بوتون دنیانك ملتلرندن بر ملت اوله‌رق‌دوغان ایشجی و كویلولردر كه، بو كهنه و ظالم كائناتی ییقوب، اونك یرینه اوز ایجادی اولان یه‌كیسنی قوراجقدر.

بو یه‌كی دنیاده انسانلر شیطان زنكینلر و احمق رنجبرلر دكل ایكی‌یه آیریلمایه‌جقلر و بلكه: تولنك كوجیله چالیشوب آلننك تریله كون كورمن بوتون ملتلر اسلنلر برلشوب قارداشجه یاشایه‌جقلر. بویله‌جه ایسه یه‌ر، توپراق زنكینلك غلوغاسی — حرب بوتون او ییلدیككز دهشتلریله جهنمه كوندریلمش اوله‌جقدر.

ایشته، عزیز یولداشلر، بزم ایسته‌دیككز حق و عدالت دنیاسی! ایشته بوتون روسیا و مجارستانك آل قانلر ایچنده یوروییوب وارمق ایسته‌دیكی ابدی صلح و سلام.

بویله بوتون دنیایی و انسانلری تاپلایه‌جق اولان بر صلحی، توپراقلر آلتنده‌كی كومور معدنلرینی نیله اوالرنده بر توركلو یاپلاشامایان و حرص و انتقللرینی اسلن قانی آقتمقله سوندورمن ویلسون، قلمانسو و یا وه‌نیزولوسلردن یه‌كلمه‌نك بویوك بر خیالپرستلك. عین زمانده تاصل بر عاسزلق اولدیغی بویله‌جه یك آشكار میدانه چیقمش اولیور.

بوتون دنیانك پرولتاریاسی كبی، بز، توركیانك مظلوم و فقیر ایشجی و كویلولرینده بیله‌لی‌یز كه، بزم قانمزله بسله‌نه‌ن، اسلی هشتمز بو قراللر، ایمپراطورلر، بو چورباجی بازركانه بانكر، بو بك، آغا، پاشالر ... خلاصه: هیچ چالیشمیه‌ن بزم میرتمزده بر بیت و تاختا قوروسی كبی یاشایان بو سفیل مخلوقلردر.

بزم قازانجمزی، حقمزی ییه‌ن، دنیا مالی ایچون محاربه‌لر ایجاد ایدوب بزم قانمزی بهاسنه وارینلره صاحب اولان، بوكون آلمانیا و توركیایی یرینده روسیایی ویا دیكر بر مملكتی یاپلاشه‌رق صوك سرمایه‌مز اولان [illegible] دار توپراغی الیمزدن آلیق و جكر پاره‌مز اولاد و عیالمزی كندیلرینه قیامنه قادار [illegible] ایسته‌یه‌ن هپ بو مخصوص (طفیلی) لردر.

همشهریلر! صوك داملایه قادار قانمزی امك ایسته‌یه‌ن بو آجق و عارسز كروهه و بو كروه حشراتك باشنده دوردقلری یاقماجی دولتلره قارشی آیاقلانمق بزم بو كونكی‌ه اك بویوك بورجمز، اك مقدس وظیفه‌مز. مملكتمزده بو اوروپالی اشقیایه یاردیم ایدن زنكینلرك و هاكی ترچمن اولور — اولسون حكومتلرك یاتلرین [illegible]

همشریلر! بیلكز كه، بوكون توركیاكده انقلابجی روسیا و مجارستان حكومتلرینكده اك بویوك دشمنلری، ایمپریالیست فرانسه، انكلتره، آمریقا و یونانستانلر. الخ ایله بو دولتلره مملكتمز ایجندن یاردم ایدن خائن بورژووالردر.

فقط غم ییه‌میین، او جاناوار دولتلر و بو خائن بورژووالر! شیمدی بوتون دنیانك مظلوم ایشجی و كویلوسی — هر هانكی ملتدن اولورسه اولسون — پرولتاریانك برله‌شمش دشمنی، خونخوار ایمپریالیزم و بورژووازیا عالمنی یك ایی طانیور. وایشجیلر میرتنده یاشایان بورژووازیانك فویاسی میدانه چیقدقجه پرولتاریانك قرتی چوغالیور.

فرانسز و اینكلیز اوردولری ایجنده‌كی ایشجی و كویلو آرقداشلرمز، عسكرلك حقیقتی آكلادقجه بولوك بولوك سلاحلرینی براقوب انقلابجیلر طرفنه كچیورلر. اونك ایجون، قراللرك، بازركانلرك اوردولری بوزولدقجه، بز انقلابجی ایشجی و كویلولر صره‌لرمزی دها صیقلاشدیرمالی‌یز. سلاحی الدن براقمامالی‌یز.

آرقداشلر، بیلكز كه بزم قارتمزی دوبوران تاصل اول قوتمز ایسه حقمزی مدافعه ایده‌جكده المزده‌كی سلاحمزدر. روسیاده باشلایوب بوتون اوروپایه و توركیایه دوغرو بوتون شرقه یاییلان بو یه‌كی خاوغه اسلنلق یاشایشنده صوك و عشالی الك قطعی محاربه اوله‌جق، و بو قزل حرب میدانده بوتون دنیا ایشجیلرینك، شمدی او بوتون دنیایه حاكم اولان تاطلی و چه‌لیك طرناقلی ظالم و قاتل بورژووازیا عالمنی یه‌كه‌جكلردر كه حق و عدالت كونه‌شی اوزریمزه پارلایه‌جقدر.

اونك ایچون، همشهریلر، توركیاده‌كی ایشجی و رنجبر قارداشلر! توپراقلكزی، حقكزی، حریتكزی مدافعه‌دن چه‌كینمه‌یكز. دنیاده یالكز اولمادیغكزی اونوتمایكز. یاشه‌دقلركده، سزك كبی ازلمش ایشجی، و كویلو قزل اوردولریله برلشوب سزه تجاوز ایدن جاناورلره نفس آلدیرمایكز.

كیجه‌لر اوزون اولسه‌ده، صباحك كون سزلك‌در، حق، عدالت، ظفر، اقبال، استقبال سزلك، هپ سزك كبی یولداشلر.

یاشاسون بوتون دنیانك هر ایسق طرافنده توپلانان ایشجی و كویلولری.
یاشاسون خائن و جاناوار اوروپا ایمپریالیستلرینی قورتولان اجتماعی انقلاب
یاشاسون روس [illegible] بوتون اوروپا [illegible] ده روح و قوت ویرمن بولشه‌ویزم.

تورك ایشجی و كویلو كومونیست تشكیلاتی.

maları, yeryüzünde yeniden yeniye kanlı, ateşli muharebeler açmağa sebep olmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

Bundan elli sene evvel Almanların Fransızlara zorla kabul ettirdikleri insafsız sulh şartları nihayet koca Almanya'nın başını nasıl yedi ise, şimdi Almanya, Türkiye'nin büsbütün paylanması işi de Fransız, İngiltere ve hele Yunanistan Hükûmetlerinin varlığını öyle yarım asır beklemeğe lüzum kalmaksızın ezip mahv edecektir.

Amerika Hükûmeti Reisi Bezirgân Wilson, bundan daha birkaç ay evvel âlem-i insanlığa hitap ederek, dünyadaki bütün milletlerin hayır ve saadeti ve harbin ortadan tamamen kaldırılmasını temin edecek bir sulhun yapılmasını teklif ediyordu.

Şimdi ise Almanya ve Türkiye hakkında reva görülen bir kasaplığın başında duranlardan biri, yine bu Wilson cenâpları. Bu hal gösteriyor ki, bizim için bu büyük bezirgân devletlerin başında herhangi bir Wilson veya Klemenso veya herhangi bir bey ve paşa bulunsun, hayır ve selâmet beklenemez.

Dünya yüzündeki insanlar arasında sulhun devam etmesi için bunun dünya durdukça devam edecek, ilahî ve vicdanî bir hak ve adalet esasına müstenid olması lâzım gelir. Bu hak ve adaleti insanlara bahş edecek, insanları yeryüzünde kardeş gibi yaşatacak kim.(?)

Yoldaşlar! İnsanlar arasında hak ve adalet ile beraber ebedî sulh ve selâmeti tesis edecek bir kuvvet varsa, o da hakikaten buna muhtaç olan ve kolunun gücü aklının kârı ile yeryüzünü şanlatan işçi ve köylü milletidir. Bütün insanlık âleminin zulm altında cefa çekmiş, ezilmiş fakir ve muhtaçlarından, bütün dünyanın milletlerinden bir millet olarak doğan işçi ve köylülerdir ki, bu köhne ve zalim kâinatı yıkıp onun yerine öz icâdı olan yenisini kuracaktır.

Bu yeni dünyada insanlar şeytan zenginler ve ahmak rençberler diye ikiye ayrılmayacaklar ve belki, kolunun gücüyle çalışıp, alnının teriyle gün gören bütün namuslu insanlar birleşip kardaşça yaşayacaklar, böylece ise yer, toprak, zenginlik kavgası harp bütün o bildiğiniz dehşetleriyle cehenneme gönderilmiş olacaktır.

İşte aziz yoldaşlar, bizim istediğimiz hak ve adalet dünyası, işte bütün Rusya ve Macaristan'ın alkanlar içinde yürüyüp varmak istediği ebedî sulh ve selâm.

Böylece bütün dünyayı ve insanları kapsayacak olan bir sulhu, topraklar altındaki kömür madenlerini bile aralarında bir türlü paylaşamayan ve hırs intikamlarını insan kanı akıtmakla söndüren Wilson, Klemenso veya Venizeloslardan beklemenin büyük bir hayalperestlik, aynı zamanda nasıl bir akılsızlık olduğu böylece pek aşikâr meydana çıkmış oluyor.

Bütün dünyanın proletaryası gibi, biz Türkiye'nin mazlum ve fakir işçi ve köylüleri de bilmeliyiz ki, bizim kanımızla beslenen, esaslı düşmanımız bu krallar, imparatorlar, bu çorbacı bezirgân, banker, bu bey, ağa, paşalar... Hülâsa hiç çalışmaksızın bizim sırtımızda bir bit ve tahta kurusu gibi yaşayan bu sefil mahlûklardır.

Bizim kazancımızı, hakkımızı yiyen, dünya malı için muharebeler icad edip bizim kanımız pahasına vârislere sahip olan, bugün Almanya ve Türkiye'yi yarın da Rusya'yı veya diğer bir memleketi paylaşarak son sermayemiz olan el kadar toprağı elimizden almak ve ciğer pâremiz evlâd ü ıyâlimizi kendilerine kıyamete kadar esir etmek isteyen hep bu menhus (tufeyli)lerdir.

Hemşehriler! Son damlaya kadar kanımızı emmek isteyen bu alçak ve arsız güruha ve bu güruh-ı haşaratın başında durdukları yağmacı devletlere karşı ayaklanmak bizim bugünkü en büyük borcumuz, en mukaddes vazifemizdir. Memleketimizde bu Avrupalı eşkiyaya yardım eden zenginlerin ve hangi fırkadan olursa olsun hükûmetlerin canları cehenneme.

Hemşehriler! Biliniz ki bugün Türkiye'nin de inkılâpçı Rusya ve Macaristan Hükûmetlerinin de en büyük düşmanları; emperyalist Fransa, İngiltere, Amerika ve Yunanistan... ilh. ile bu devletlere memleketimiz içinden yardım eden hain burjuvalardır.

Fakat gam yemesin, o canavar devletler ve bu hain burjuvalar, şimdi bütün dünyanın mazlum işçi ve köylüsü -herhangi milletten olursa olsun- proletaryanın birleşmiş düşmanını, hunhar emperyalizm ve burjuvazya âlemi pek iyi tanımıyor. Ve işçiler sırtında yaşayan burjuvazyanın foyası meydana çıkdıkça proletaryanın kuvveti çoğalıyor. Fransız ve İngiliz orduları içindeki işçi ve köylü arkadaşlarımız, askerler hakikatı anladıkça bölük bölük silâhlarını bırakıp inkılâpçılar tarafına geçiyorlar. Onun için kralların, bezirgânların orduları bozuldukça biz inkılâpçı işçi ve köylüler sıralarımızı sıklaştırmalıyız. Silâhı elden bırakmamalıyız.

Arkadaşlar, biliniz ki bizim karnımızı doyuran nasıl kol kuvvetimiz ise, hakkımızı müdafaa edecek de elimizdeki silâhımızdır. Rusya'da başlayıp bütün Avrupa'ya ve Türkiye'ye doğru bütün şarka yayılan bu yeni kavga insanlık yaşayışında son ve şanlı en kat'î muharebe olacak ve bu kızıl harp meydanında bütün dünya işçilerinin, şimdi o bütün dünyaya hâkim olması tecelli ve çelik tırnaklı zalim ve katil burjuvazya âlemini yenmesiyledir ki, hâk ve adâlet güneşi üzerimizde parlayacaktır.

Onun için hemşehriler, Türkiye'deki işçi ve rençber arkadaşlar! Toprağınızı, hakkınızı, hürriyetiniz, müdafaadan çekinmeyiniz. Dünyada yalnız olmadığınızı unutmayınız. Başka milletlerin de sizin gibi ezilmiş işçi ve köylü kızıl ordularıyla birleşip size tecavüz eden canavarlara nefes aldırmayınız.

Geceler uzun olsa da, doğan gün sizindir. Hak, adalet, zafer, ikbal, istikbâl sizin hep sizindir yoldaşlar.

Yaşasın bütün dünyanın aynı ışık etrafında toplanmış işçi ve köylüleri.

Yaşasın hain ve canavar Avrupa Emperyalistlerini korkutan içtimâî inkılâp!

Yaşasın Rusya ve bütün Avrupa amelesine ruh ve kuvvet veren Bolşevizm! ■

Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı

1- TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (4. bas.), II. Cilt, İstanbul, 1991, s. 261-266

2- Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine, Türk İşçi ve Köylü Teşkilâtı Bildirisi, Odessa, 1919.

HAMBURG'TAN İSTANBUL'A BİR VAPUR GEZİSİ

GÜLTEKİN EMRE

Levante-Erinnerungen (Levante-Anılar), yayınlanış yılı belli olmayan bir fotoğraf albümü. Ön kapakta, kabartma cami kubbeleri üzerinden İstanbul Boğazı'nın bir bölümü, Topkapı Sarayı ve Aya Sofya görünüyor.

Albüm, sanıyorum, Hamburg limanından düzenli sefer yapan Pera adlı ekspres vapurunun yolcularına dağıttığı bir armağan. Hamburg'taki Alman Levante-Hattı (Deutsche Levante-Linie Hamburg), yayınladığı albümde, Pera yolcu gemisinin geçtiği ülkelerden, limanlardan güzel manzaraların fotoğrafını yayınlamış. Gemi yolcuları, Hamburg'tan Konstantinopel'e dek süren gezilerinin unutulmaz fotoğraflarıyla, zaman zaman anılarını tazelemiş olmalılar.

Dilerseniz, biz de binelim Pera vapuruna Hamburg'tan. Almanya'dan sonraki ilk durağımız, Portekiz. Lizbon'daki Belem Kulesi'nin, Santa Maria Kilisesi'nin giriş kapısının, tepe üstüne kurulu ünlü Cintra Sarayı'nın, sayfiye kenti Cebelitarık (Gibraltar)'ın fotoğraflarını çekiyoruz. Sonraki durağımız Cezayir. Bu büyülü ülkenin kıyısında vapurumuz demir atınca, sıcak bir Afrika iklimi selamlıyor bizleri. Müziğiyle, gizemiyle, çığırtkan satıcılarıyla, tarihiyle, Osmanlıların bıraktıkları izlerle bizlere gülümseyen Cezayir'den unutulmaz anılar devşirmeye başlıyoruz hemen. Cezayir kentinin ünlü yapıları Ketadral ve valinin kışlık ve yazlık konaklarıyla birlikte, kentin ünlü sokaklarının da fotoğrafını çekiyoruz durmadan. Gemimiz demir alıyor Cezayir limanından ve ver elini Tunus. Tunus, bir başka büyülü ülke, gizem dolu: Sokaklar, dükkânlar, satıcılar ilgimizi çekiyor ve fotoğraf makinalarımızın içindeki yerlerine yerleşiyorlar peşpeşe. Deniz ve mehtabın fısıldaşmalarını dinleye dinleye Malta'ya varıyoruz. Malta da yabancı olmayan bir yer bizim için. Namlı siyasetçilerin sürgün yeri değil mi Malta? Malta'nın limanı, dar sokakları, kalesi, değişik mimarisi ilgimizi çekiyor ve gördüğümüz her güzel şeyin fotoğrafını çekiyoruz. Malta sürgünlerinin yaşamını, yazgısını düşüne düşüne varıyoruz Yunanistan'a, Atina limanına demir atıyor vapurumuz. Atina'da Akropolis'e, Zeus Tapınağı'na uğramamak olur mu? Mitolojik tanrıların cirit attığı Yunanistan'da görülecek, gezilecek o kadar çok yer var ki. Ama fazla vaktimiz yok. Gemimiz bizi Ege'nin efsaneleriyle kucaklaştırıyor. Smyrna limanına demir atar atmaz gemimiz, kendimizi sokaklarda buluyoruz: Sultan Çeşmesi'ne Kervan Köprüsü'ne eski sukemerine ve daha pek çok güzel anıya anılarımızın arasında yer veriyoruz. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki doyumsuz güzelliklerin büyüsüne kapılıp gidince, Konstantinopel'e ne zaman vardığımızı anlayamıyoruz bile. İşte en görkemli haliyle İstanbul: Sarayburnu, Yeni Galata Köprüsü, Aya Sofya, Sultan Mahmud Türbesi, kahvehaneler, Kapalıçarşı, Dönen Dervişler, Rumeli Hisarı, Dolma Bahçe Sarayı, Alman Çeşmesi, Tarabya'daki Alman Büyükelçiliği, Boğaziçi...

Ne yazık ki yolculuğumuz İstanbul'da bitiyor. Pera vapurunda satılan Levante Gigaretten'deki halis Türk tütünlerinden sarılan sigaralarımızı keyifle tüttürüyoruz. Elimizdeki "Levante Anıları"ndaki fotoğraflara döne döne bakarak, yakınlarımıza, dostlarımıza, çocuklarımıza, komşularımıza albümdeki fotoğrafları göstere göstere tazeliyoruz gezi anılarımızı.

Her gezinin elbette bir sonu vardır ve günü gelince her gezi tarihteki, anılardaki, fotoğraflardaki yerini alır. ■

Alman Doğu (Akdeniz) Hatlarının Pera Ekspres Vapuru.

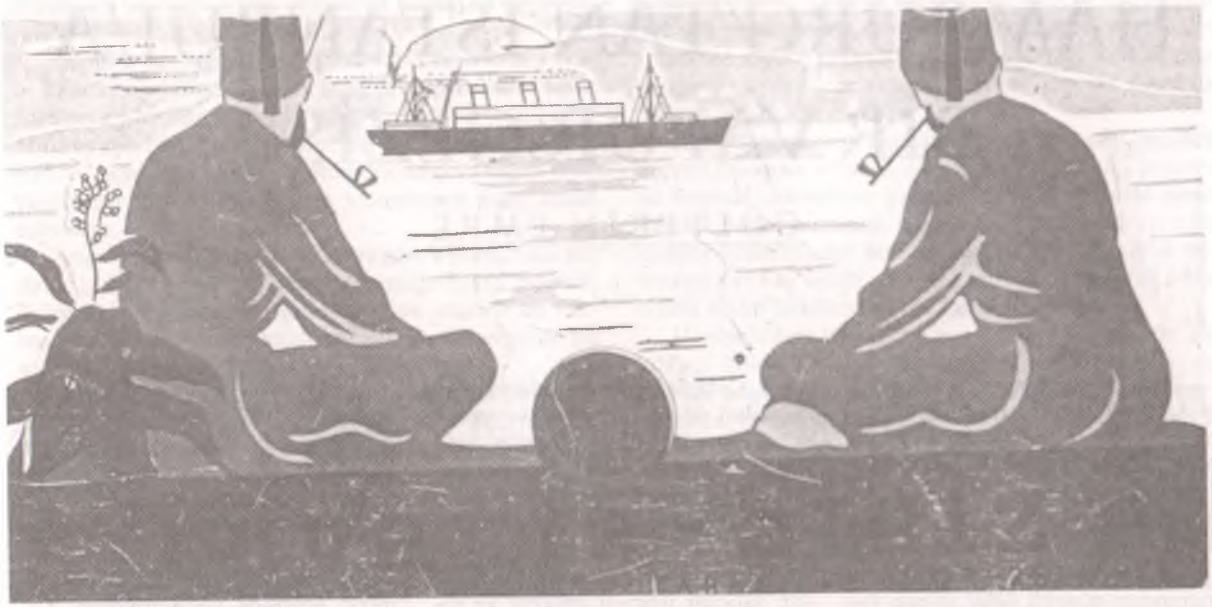

Albümün sonundaki, fesli-çubuklu Türklerin kıyıdan üç bacaklı bir transatlantiği seyreden resimleri.

İzmir Konak Meydanı'ndaki Saat Kulesi
(nedense Almanca altyazıya göre: Sultançeşmesi?).

İzmir'den üç resim: Kervan Köprüsü, eski Sukemeri,
seyyar meyva satıcısı.

Galata'dan Haliç'in ağzında ve ortasında asıl İstanbul'un görünüşü.

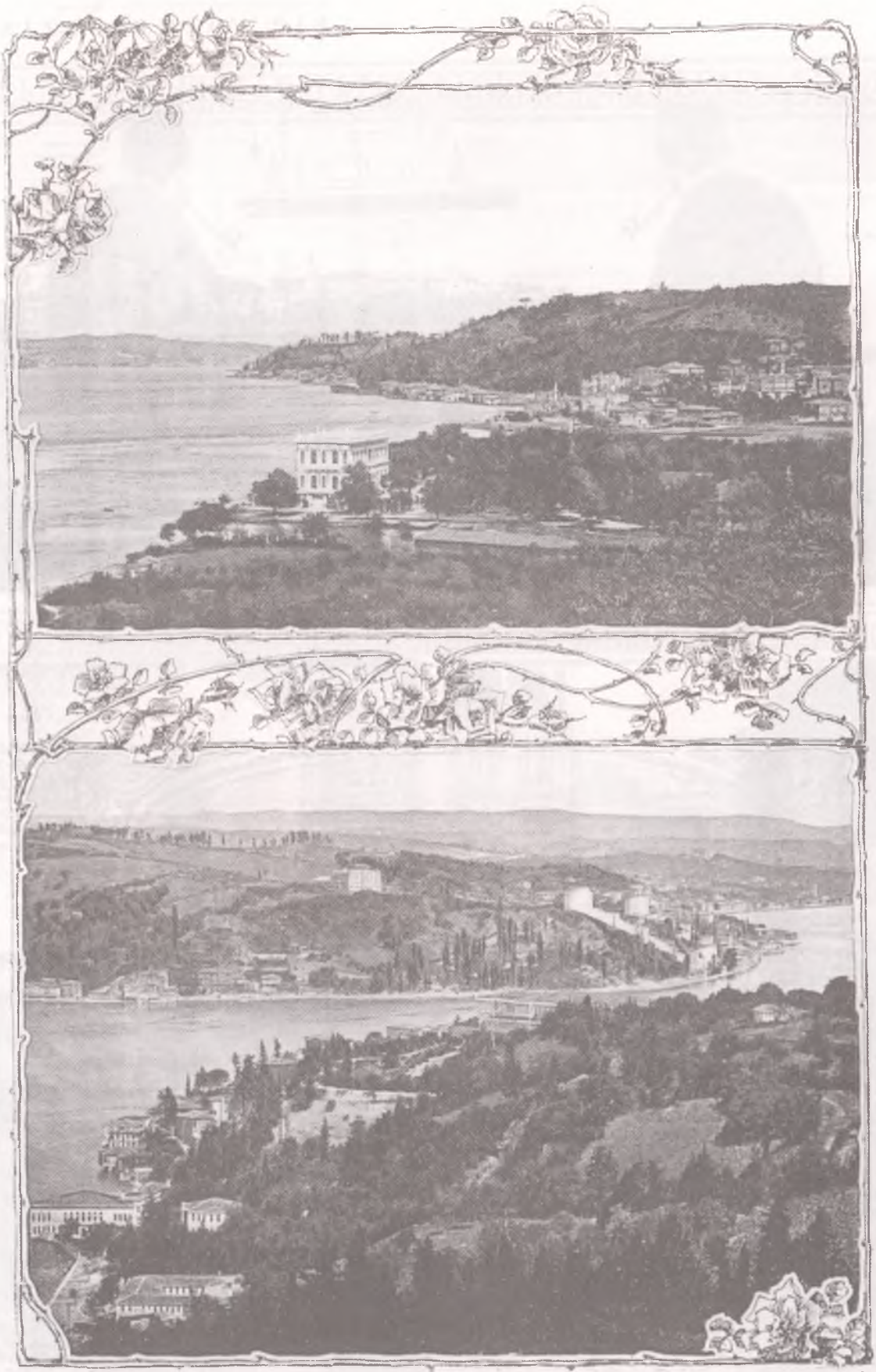

Boğaziçi manzaraları: üstte Küçüksu kasrı; altta Anadolu yakasından Rumeli Hisarı'na bakış, önplandaki tepede Âdile Sultan Sarayı (Kandilli Kız Lisesi!)

BEYAZ TRENDE CHURCHILL'LE ÖĞLE YEMEĞİ

Adana Konferansı, 1943

Yemek Listesi

Tavuk çorbası

Peynirli börek

Bonfle garnetürlü

Marul

Karnebaner ogreten

Krema şokolatalı

Meyve

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-XI

BEHZAT ÜSDİKEN

Pera'da yaşamış olan eski restaurant ve gazinolar değişik tatlarda ve değişik dekorlarda, değişik işlevleri içinde hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu bakımdan XIX. yüzyılın birinci yarısından başlayarak gelişen bu tür yeme içme yerlerinin, orada yaşayan "azınlık", "Levanten" ve az da olsa Müslümanlara ve "Pera" kültürüne katkıları olduğu kesindir. Bunların içinde en eskilerinden biri de, "Restaurant Valluri"dir.

RESTAURANT ET PATISSERIE VALLAURI (VALLAURY)

"Vallauri" hem lokanta hem de pastahaneydi. Bu lokanta-pastahane ilk kez, Grand Rue de Pera üzerinde ve Saint-Antoine Kilisesi'nin karşısında 1860 yılı içinde açıldı. Ama o zamanlar Saint-Antoine Kilisesi şimdiki yerinde değildi. Fransız Çıkmazının (bugünkü Muammer Karaca Sokağı) köşesinde ve Sular İdaresinin bulunduğu binanın yerindeydi. Bu kilise aynı zamanda Grand Rue de Pera'ya oldukça çıkıntı yapmıştı. İşte bu Kilise'nin karşısında ve Eczacı Çıkmazı (bugünkü Deva Sokağı) ile Testa Çıkmazı (bugünkü Muammer Karaca Sokağı'nın karşısındaki çıkmaz; bir ara "Korsan Çıkmazı" olarak bilinen yer) arasındaki ve Lorando Çıkmazı olarak adlandırılan yerin köşesinde binanın altındaydı. (Bugün bu çıkmaz yoktur, yerinde Sümerbank Satış Mağazası ile İş Bankası'nın Beyoğlu Şubesi vardır).

Bu köşede bulunan "Vallauri" lokanta-pastahanesine üç dört basamakla çıkılırdı. Basamakların nihayetinde yazları masalar konulan ve caddeye çıkıntı yapmış oldukça büyük teras şeklinde bir veranda bulunmaktaydı. Restaurant'a işte bu verandadan girilirdi. Restaurant-Pastahane'yi, o zamanlar henüz okuma çağında olan ve sonra ünlenecek Mimar Alexandre Vallauri'nin babası (daha sonra annesi) işletirdi. Lokanta oldukça uzun bir mekân kaplayan gaz lambalarıyla aydınlatıldığından loştu. Yeni yeni yerleşmeye çalışan lokanta ve pastahane kültürü nedeniyle, bu tür yerlerde, genellikle Fransız mutfağı egemendi. Ayrıca, Lokanta-Pastahane olarak çalışan böyle yerlerde her türlü şarap, şampanya ve likörler de satılırdı. "Vallauri"nin en önemli özelliği zamanının güzel ve lüks yerlerinden biri oluşuydu. Vallauri ailesi, burayı çok iyi yönetiyordu. Bu lokanta-pastahanenin, Pera kültürüne çok hizmet etmesinin dışında, oğullarının ünlü bir mimar olması ve Osmanlı mimarisine katkıda bulunması da, aile adının daha çok ünlenmesine neden olmuştur.

Açılmasından itibaren ünlü bir pastahane olarak çalışan bu yerdeki işletme, Alexsandre Vallauri'nin ünlenmesinden sonra sessizce kapanmıştır. Nitekim, "Cité de Pera"nın yapılanması sonucu, Lorando Çıkmazı'ndaki yerinden binanın altına taşındı. Pastahane de o tarihten sonra doğrudan annesi Helene Vallauri tarafından yönetildi. Pastahane buradaki yaşamı içinde de "Perotes"lara gene aynı damak zevkini vermeyi sürdürdü. Ama burada yeterince geniş bir yer bulamayan Helene Vallauri 1880 yılında pastahanesini, gene Grand Rue de Pera üzerinde ve Concordia Gazinosunun bulunduğu Douzio Sokağı (bugün bu sokak yoktur!) ile Linardi Sokağı'nın (bugünkü Eski Çiçekçi Sokağı) arasına, kürkçü Gounarakis'ten boşalan dükkâna taşıdı. Bir süre de burada hizmet veren "Restaurant-Pastahane Vallauri" 1886 yılından sonra kendiliğinden kapandı. Vallauri'nin yerinde ise, daha sonra, lokantanın hemen yanındaki kuaför Yanko Bojacis'in dükkânını da devralan Hristo Yoanidis ile ortağı; bu iki dükkânı birleştirerek, uzun süre Pera'da hizmet veren "Patisserie Lyonnaise"i açmışlardı. Halbuki Vallauri Lokanta ve Pastahanesi de, döneminde Pera halkına gerçekten iyi bir hizmet vererek otuz yıldan fazla çalışmış ve kaderine terk edilmişçesine kendiliğinden kapanmıştı. Ne ilginçtir ki, Namık Kemal ile Ziya Bey, 16 Mayıs 1867 günü Vallauri lokantasında buluşarak (ama birbirlerini görmezlikten gelip lokantanın değişik kesimlerinde oturmuş olarak) arka arkaya hemen karşıdaki yokuşun sonunda bulunan Fransız Sefaret'ine gitmişler, ertesi günü, yani 17 Mayıs 1867 Cuma günü Tophane Rıhtımında bekleyen "Bosphore" gemisiyle ülkeden ayrılmışlardı. Böyle ünlü yeme içme yerlerinin, edebiyat tarihimizde olduğu gibi, siyasal yaşamımızda da etkileri görülüyordu.

PALAIS DE CRISTAL (KRİSTAL SARAY)

Palais de Cristal adı verilen gazino veya müzikhol Grand Rue de Pera üzerinde ve şimdiki Elhamra Sinemasının bulunduğu yerdeydi. Bu lokal ilk k[illegible]861

yılında Edouard Salla'nın yönetiminde hizmete girmişti. O tarihten önce ise, yerinde, Barthelemei Gustiniani'nin açtığı bir tiyatro salonu bulunmaktaydı. Barthelemei Guistiniani bu tiyatroyu açmadan önce Galata'da bir tiyatro çalıştırmaktaydı. 1827 yılında Galata'daki yerini kapayarak, Pera'ya taşındı. "Fransız Tiyatrosu" olarak bilinen bu salonu da 1827 yılında açtı. Ancak 1831 yılında burası yandı.

İşte "Fransız Tiyatrosu" olarak adlandırılan bu salon, 1831 yılından sonra tekrar yapılandı. Bu tiyatro ile ilgili olarak Adolphe Thalasso, *Revue Encyclopedique*'in bir sayısında çıkan "Le Theatre Turc Contemporain" adlı yazısında aynen şöyle demektedir: "Guistiniani, Pera'nın tam ortasında gösterişli bir tiyatro binası yaptırttı. Bu balkonu ve galerisi olmayan, İtalyan tipi bir tiyatroydu. Bir at nalı biçiminde ve geniş bir parteri bulunan tiyatronun arka kısmı altı katlıydı. Bu katlarda sekizer kişilik toplam yirmi altı loca bulunmaktaydı."

İşte gösterişli ve nar renkli kadifelerle altın yaldızlı süslemelerin gözleri kamaştırdığı bu güzel salona o dönem Fransız Tiyatrosu deniyordu. Tiyatro bu haldeyken, 1861 yılında Edouard Salla tiyatronun girişine "Palais de Cristal" adı ile anılacak bir balo salonu yaptırttı. Balo Salonu aşağı yukarı 200 m² büyüklüğünde ve dikdörtgen şeklindeydi. Bu salona uzun ve camla kaplı bir koridordan girilirdi. Bu camla kaplı koridor 18 gaz lambası ile aydınlatılmıştı. Kalın sütunların taşıdığı localardan sonra ve sağ tarafta, aşağı yukarı 25 metre uzunluğunda, diğer bir dans salonu daha bulunmaktaydı. Bu salona, büfe, oyun salonları ve bir de sigara salonu ayrıca eklenmişti. İşte böyle güzel bir salonu, önce Edouard Salla işletmeye başladı. Tabii ki tiyatroya gelen seyirciler büfeden yararlanıyor ve salonun işletmecisinin kârının artmasına neden oluyorlardı. Dans salonu ile, büfe ve oyun salonlarının bulunduğu yerden, dar bir geçitle, büyük balo salonuna geçilebiliyordu. 1865 yılında, M.Basile (Vasil) Jantet burayı devraldı, aldıktan sonra da balo salonunu kısmen restore etti. 29 Nisan 1865 tarihinde de, lokali yeniden müşterilerinin hizmetine sundu. O dönem Fransız Tiyatrosu çalışıyor ve hâlâ Guistiniani tarafından yönetiliyordu. Ancak Tiyatro büfesinin işletmesi gene Basile Jantet tarafından yapılmaktaydı. 1867 yılında, Fransa'dan gelen, Sabolle ve Ducrot adındaki iki Fransız, buranın işletmesini devraldılar ve yeni bir aşçı ile, harika pastalarını ve yemeklerini, Pera halkına sunmaya başladılar. Lokalde, o dönem hem öğlen, hem de akşam yemekleri verilmeye başladı. Ayrıca gerek tabldot gerekse alakart menüler müşterilerin emrindeydi. En iyi şaraplar ve buna bağlı içkiler kav'ı süslüyordu. Tiyatronun büfesi de yeni gelen iştelmecilere aitti. 1868 yılında, Tiyatro yeniden onarım geçirdi ve bu arada da, Glavany (şimdiki Kallavi) Sokağına bir çıkış yaptırıldı.

Bu arada, küçük bir ayrıntı: Bu onarım ve yeni çıkışla ilgili olarak Coccifi, de Ortega ve Mahony'nin müştereken yaptıkları planlarda, tiyatro sahibinin adı "J.Guistiniani" olarak geçmekteydi. Halbuki, Guistiniani'nin adı diğer kaynaklarda Barthelemy olarak geçiyordu. Plan ve projelerin yapımı ile ilgili raporda "J.Guistiniani" adının geçmesi "J.Guistiniani" ile Barthelemy Guistiniani'nin iki ayrı şahıs olduğu kuşkusu uyandırdı. Halbuki, bu kuşkuya hiç gerek yoktu. Çünkü Guistiniani'nin tam adı "J.Barthelemy Guistiniani" idi.

Neyse gelelim Kristal Palas'ın öyküsüne: 1875 yılında, Edouard Salla, Edgar Manasse birlikte, Tiyatro'yu tekrar devralmak istedi, ancak tiyatroyu ve salonu restore edecek olan İtalyan Mimar Barborini ile anlaşamadılar. 1879 yılında, Palais de Cristal'i Spiraki Raftopoulos (Said Naum Duhani'ye göre Petraki Raftopoulo) devraldı ve son dönemine kadar da burasını yönetmeyi sürdürdü. Spiraki Raftopoulos döneminde, "Cafe Chantant" ve "Cafe Concert" olarak çalışan Palais de Cristal, Concordia Gazinosu'nun satılması söz konusu olunca birden ön plana geçti, zaten Raftopoulos bunun için 1889-1890 yılları arasında, salonuna yeni bir şekil verdi. Ve 18 kolonun taşıdığı tavanı yeniden ışıklandırdı. Nar rengindeki kadifeleri değiştirdi. Altın yaldız süslemeleri değişik simgeler içinde artırdı. Yeniden organize ettiği kadrosu ile birlikte, burayı oldukça elegan bir halde 1910 yılına kadar getirmeyi başardı. Bu yıl Palais de Cristal bir daha açılmamak üzere kapandı. Yerine de bir halı ve mobilya mağazası yerleşti.

KOHOUT BİRAHANE VE LOKANTASI

Kohout Birahane ve Lokantası, Asmalı Mescid Sokağı üzerinde ve Fransız Geçidi'nin tam karşısında açılmıştı.

Bu yerde önceleri, ünlü bir levanten aile olan Lombardo'ların (Lombardi) evi vardı. Lombardo ailesi doğrudan İtalyan kökenli olup Ege Denizindeki "Kiklad" adalarından biri olan Syros'tan (Syra) XVI. yüzyılda İstanbul'a göçetmişlerdi. Oldukça geniş olan bu ailenin fertlerinden ikisi o dönem Tütün Reji'sinde, diğerleri de sigorta şirketlerinde çalışıyorlardı. İşte bu ünlü aile bazı nedenlerle 1900'lerin başlarında evlerini kiraya verdi. Kohout Birahane ve Lokantası bu tarihlerde doğdu. Bina Asmalı Mescid Sokağı üzerinde ve aşağıya doğru inişte Sofyalı Sokağı'ndan sonraydı. Caddeye çıkıntı yapmış olan ve kapısı ortada bulunan lokantaya dört basamakla girilirdi. Dış kapının her iki yanına birer ilan panosu konmuştu. Girişe göre sol taraftaki panoda "Restaurant Kohout", sağ taraftakinde ise "Garden-Restaurant" yazısı okunurdu. Ana kapının üzerindeki kemerli pencereden sonra, konsollar üzerine bindirilmiş geniş olmayan küçük bir balkon vardı. Bu balkonun genişliği ana giriş kapısı kadardı. Balkonun altında ise sokağa doğru uzatılmış ve bir demir çubuğa monte edilmiş, birahane ve lokantayı tanımlayan, dikdörtgen bir tabela bulunmaktaydı. Lokantanın girişindeki hol-

de, o zamanlar "Bar Tezgâhı" yoktu. Ana salona da bu holden sonra girilirdi. Girişin dar olmasına karşılık, birahane ve lokantanın içi oldukça genişti. Masalar, salona göre sıralanmıştı. Kapının hemen sağında birkaç iki veya dört kişilik yuvarlak masa bulunuyordu. İleride ve sağ taraftan başlayarak girişe göre dikine sıralanmış daha kalabalık grupları toparlayacak masalar konmuştu. Mutfak girişe göre sol taraftaydı. Sağ tarafta ve dipte ise, bahçeye çıkan kapı gözlenmekteydi.

Kohout Lokantası yeni açıldığında, bahçe özellikle dekore edilmişti. Bahçenin her tarafında nefis çiçekler ve ağaççıklar bulunmaktaydı. Bu bahçe Sofyalı ile "Chancellerie" (bugünkü Şehbender) sokakları üzerinde yapılanmış olan apartmanların arasındaydı. Bu nedenle de yazları oldukça serin olurdu. Özellikle, Levanten ve azınlıkların yeğlediği bu lokanta gerçekten lükstü. Kohout Birahane ve Lokantası 1920 yılına kadar burada kaldı. Daha sonra, Kabristan Sokağı (bugünkü Meşrutiyet Caddesi) üzerinde bulunan Kroecker Oteli'nin kapanması nedeniyle, oraya taşındı.

Şimdilerde "Öğretmen Evi" olarak bilinen ve Şimal Sokağı'ndan, Amerikan Büyükelçiliğine (bugünkü Amerikan Konsolosluğu) kadar olan tüm binalar, o zaman Hotel Kroecker olarak hizmet veriyordu. İşte bu üç binadan birini A. Kohout satın almış, hem restaurantı ve hem de "Chancellerie" Sokağı'ndaki otelini buraya taşımıştı. 1930'ların başına kadar burada Pera halkına gene en iyi hizmeti verdikten sonra, birahane ve lokantasını Grand Rue de Pera üzerinde Şark Pasajı'nın karşısında bulunan dar pasajın içine ve Wiener Cafe'nin yerine götürmüştü. Bir süre daha burada yaşamını sürdüren Kohout Birahane ve Lokantası kendi kendine kapandı. Yerine de Hasan Mazhar'ın açtığı lokanta ve gazino yerleşti.

O dönem bu tür eğlence ve yeme içme yerlerinin çoğu Pera'da yaşayan, Levanten ve azınlıklara hizmet götürürdü.

Bu Levanten ve azınlık ailelerinin en ünlüleri şunlardı:

- Andre A. Vagliano,
- Antoine Inglesi - P.E. Inglesi,
- Michel Svorono - Antoine Svorono,
- D.N. Antipa - D. Antipa,
- Athanasse Curtelli,
- N.S. Valsamuchi,
- C. Travlos,
- S. Assani,
- Zafiropulos Zarifi (dört kardeşler),
- Christaki Zografos,
- A.P. Mavrocordato,
- Camaro Coronio,
- Agop Efendi Keucheoğlu,
- G.N. Tamvaco,
- Ghioni Kardeşler,
- Pandia Secchiari,
- H.G. Constantinidis,
- M. Macri,
- D. Dimitracopoulos,
- A.D. Sympros,
- Blessa Mavrogordato,
- Agelanto et Varo,
- Yani Chalikiopoulos,
- Familia Stenia,
- Yorgo Dialegmanos,
- H. Theologos,
- Athanasse Nicolaidis,
- Jean Camondo,
- Evangelos Baltazzi,
- G.S. Sevastopoulos,
- A. Vlastos,
- C.Scaglieri,
- A.A. Ralli,
- Yani Valsamos,
- Charles, F.Fanas,
- Theodore Yenidünya,
- Corpi ailesi,
- Spadaro, Ailesi
- C.C.Curtis,
- Yani Chrissoveleni,
- Pierre Sterio.

Listeyi uzatmak mümkün, ama kanımca, dönemin en ünlüleri bu ailelerdi. Neyse gelelim lokanta ve birahanelerin diğerlerine:

TRİANDAFİLOS'UN MEYHANESİ

Rumca "gül" anlamına gelen "Triandafilos"un yeri, eski Krepen Pasajı'nın içindeydi. Krepen Pasajı'nın o dönemler üç giriş ve çıkışı bulunmaktaydı. Bunlardan biri Meşrutiyet Caddesi'nden, ikincisi Salıne, üçüncüsü de Dudu Odaları sokaklarındandı.

Triandafilos'un meyhanesi bu üç girişe göre tam ortada bulunuyordu. Diğer Rum meyhanelerinden hiçbir farkı olmayan, ama mezelerinin güzelliği ile de ün salan Triandafilos meyhanesinin en büyük özelliği, kapıdan girildiğinde, bar tezgâhının üzerinde bulunan ve duvara çakılı bir çift boynuzdu. Triandafilos nereden bulmuşsa bulmuş, bu muhteşem boynuzu duvara asmış ve bu boynuzdan ötürü gururlanır olmuştu. Gerçekten, gelen müşteriler bu kocaman boynuza ilgi ile bakar ve nereden bulduğunu sürekli Triandafilos'a sorarlardı. Ancak o sorulan bu suallerin hiçbirine yanıt vermez ve sürekli susardı. Bu arada, boynuzdan mı, mezelerinden mi, fiyatlarının ucuzluğundan mı, nedendir bilinmez, Triandafilos o kadar ünlendi ki, kendisini zorlayanları kıramadı ve bu güzel meyhanenin bir de "Kurtuluş" son durakta şubesini açtı. Ama, kanımca daha çok işleyen Krepen Pasajındaki yeriydi. Bu güzel Rum meyhanesi, gelenekleri ile, müşterilerine hizmetlerini sunarken, ortaya çıkan olaylar yüzünden kapanmak ve yok olmak zorunda kaldı. Bu arada, ömrü uzun olmamakla beraber, Pera'da yaşayan İtalyan Levantenlerine gerçek bir hizmet verdiği için kısa da olsa, Hotel d'Europe'un restoranından söz etmek gerekir:

HOTEL ET RESTAURANT D'EUROPE

Bu otel-lokanta, 1860 yılında Grand Rue de Pera üzerinde ve hemen Rus Sefareti'nin biraz ilerisinde, sonraları Hotel ve Restaurant Pesth'in yerleşeceği yerde açıldı. Restaurant'ın, Kumbaracı Yokuşu üzerinden, Boğaza ve limana doğru nefis bir görünümü vardı. Destuniani adlı bir İtalyan Levanten tarafından açılan bu lokanta dönemine göre oldukça lükstü. Müşterisine Fransız yemeklerini ve şaraplarını sunan lokanta 1864 yılına kadar burada kaldı, o tarihten sonra ise, Petits Champs des Morts'a (Tepebaşı'na) taşındı. Bu lokantanın İtalyan Levantenleri arasındaki en büyük özelliği Garibaldi yandaş-

Pera, 1900

larının 1863'te kurduğu, ünlü "Societa Operaja İtaliana di Muttuo Soccorso" derneğinin ilk toplantısının burada yapılmış olmasıdır. Bu kuruluşla ilgili ufak bir ayrıntı: "Bu derneğin kurucuları tam tamına 32 kişidir". Halbuki, bir incelemede kurucularının 41 kişi olduğu geçmektedir. Buna olanak yoktur. Çünkü bendeki kaynak ilk yemekteki otuz iki kişiyi adlarıyla vermektedir. Ayrıca, o yazıda dernek merkezinin ilk yeri kesinlikle belirtilememiştir. Dernek Merkezi, ilk kurulduğunda Tepebaşı'nda ve İngiliz Sarayı'nın karşı sırasında bulunan Aznavur Ailesine ait konağın bitişiğindeki ahşap evdi. Kaldı ki, Garibaldı hiçbir zaman asil başkan olmadı "Onursal Başkan" oldu; zaten olamazdı da, çünkü 4 Temmuz 1882 günü ölmüştü. Ölümü dolayısıyla da, "Societa Operaja"nın o zamanki yeri olan, Jurnal Sokak 24 numarada bir anma töreni yapılmıştı (10 Temmuz 1882). Ayrıca 10 Eylül 1882 (ve 11 Eylül 1882) günleri, Garibaldi'nin 1831 yılında İstanbul'a gelerek üç ay kaldığı Linardi Sokağı'ndaki Mme. Mancardi'nin 17 numaralı evinin kapısına, Dr.Violi ve M.Furiani tarafından bir plaket konmuştu. İşte Destuniani tarafından yönetilen restaurant, Garibaldi yandaşlarının yaptığı önemli toplantıdan ötürü kayda değer.

Onun biraz ilerisinde Jacques Misserie tarafından yönetilen, Hotel Angleterre'in Restaurant'ı ile aynı görünüme ve aynı konfora sahip olması ve tamamen Fransız mutfağını simgelemesi bakımından da, söz edilmesi gerekli bir yerdi.

PANORAMA PALAS

Panorama Palas Birahane ve Lokantası 1929 yılının sonlarında, İstiklâl Caddesi üzerinde ve Şık Sineması'nın karşısında açıldı. Bu yeri Taksim'deki Panorama Bahçesi ile karıştırmamak lazımdır. Çünkü burası müzikli bir yer olmasına karşılık, Gazino değildi; müzikli bir Birahane ve Lokanta olarak hizmet veriyordu. Ayrıca bahçesi de yoktu. Apartmanların arasına sıkıştığı için bahçesi olmasına da olanak yoktu. Yerinde önceleri Monopol Oteli bulunmaktaydı. 1920'lerin başına kadar Monopol Oteli burada yaşamını sürdürebilmişti. Otel kapandıktan sonra alt kat bir süre kapalı kalmış ve daha sonra, birahane olarak hizmete girmişti. Oldukça geniş bir alanı kaplamasına karşılık, tam karşısında ve Şık Sineması'nın bitişiğindeki Otel Beler (Hotel Bel-Air)'in salonlarındaki program ve döneminin iyi sanatçılarının çalışması nedeniyle, beklenen ilgiyi göremedi. Hatta Panorama Palas açıldığında angaje edilen Asri Şık Orkestrası dahi lokalin kısa süre içinde kapanmasına engel olamadı.

ORMAN İÇKİLİ LOKANTASI

Orman İçkili Lokantası İstiklâl Caddesi üzerinde ve Nisuaz Pastahanesi'nden sonra, halen varolan Alkazar Sineması'ndan önceydi. Burası 1938 yılında, Niko Papadopulos tarafından, bir nevi şarküteri mağazası olarak açılmış, ayrıca ayakta bira içilen bir bölüme de yer verilmişti. Orman açıldığında en önemli ürün, tereyağ ve gerçekten katışıksız sütü idi. Onun için de başta buraya içkili lokanta yerine halk arasında "Orman Çiftliği" deniyordu. Ayakta bira içilen bölümde ise, yüksek ve üzerleri mermer masalar yapılmıştı. Bu üstü mermer, yüksek ve sabit masalar, şarküteri bölümündeki vitrinli buz dolaplarının tam karşısına gelen yerde sıralanmıştı. Bu masalar uzun ve kenarları aşağı yukarı elips şeklindeydi. Müşteriye bira ile birlikte "a la minute" çerezler de verilirdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında, içkili yerden çok şarküteri olarak çalıştı. 1946 yılından sonra, "Orman"ın tereyağ ve sütü yavaş yavaş yerini çeşitli ve hafif içkilere bıraktı. Lokantanın arka tarafı beyaz örtülü masalarla donatılmaya başlandı. Orman bu tarihten sonra tamamen içkili bir lokanta havasına büründü. Her ne kadar, şarküteri bölümü hâlâ çalışıyorsa da, garsonların servis yaptığı içkili bölüm ilgiyi daha çok çeken yer oluyordu. 1955 yılına kadar, Orman dönemin gençliğine, Atlantik ve Parmakkapı'daki Ekspres Büfe gibi gerçekten çok iyi hizmet sundu.

1955 yılı bütün azınlıklar özellikle Rumlar için bir dönüm noktasıydı. Kanımca sonun başlangıcıydı. 6-7 Eylül olayları, buradaki azınlığın, daha çok da Rumların kendi haklarında verecekleri kararları başlatan bir öğeydi. Bu karar veriş önce yavaş oldu. Ancak ilerleyen yıllarda, belirgin bir şekil aldı.

Sonuç, gençlik anılarımızın yerleştiği ve tüm Beyoğlu'ndaki Müslüman ve azınlık gençlerinin yeğlediği, Orman gibi, Atlantik gibi, Ekspres Büfe gibi ucuz ve temiz yerlerin kapanması oldu. ■

ANADOLU'DA ÖLEN ALMAN İMPARATORU
FRIEDRICH BARBAROSSA

KEMAL KOZANOĞLU

1 Mart 1190'da, fırtınalı bir kış günü Alman Haçlı ordusu Edirne'den güneye doğru yola çıktı. Orduya, başarı ve ününün doruğunda bulunan Kutsal Roma-Germen İmparatoru Friedrich I. Barbarossa komuta ediyordu. Haçlıların Kutsal Topraklar'a, Filistin'e düzenledikleri üçüncü seferdi bu ve başlaması epey uzun sürmüştü.

Biz bu yazımızda 3. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Alman Haçlı ordusunun Edirne'den Silifke'ye kadar olan ve imparatorun Göksu'da boğulmasına değin süren 9 haftalık zorlu yolculuğundan söz edeceğiz.

Salaheddin Eyyubi 1187'de Kudüs'ü Latinler'den geri almıştı. Bu durum Avrupa'da büyük bir tepki uyandırdıysa da, ilk kızgın Batılılar Filistin'e ayak bastıklarında, Kudüs neredeyse dört yıldır Müslümanlar'ın elindeydi.

Her ne kadar, yaklaşık 90 yıl önce ele geçirdikleri İsa'nın Mezarı yeniden Müslüman eline düşmüş olsa da, Avrupa'da ilk Haçlı Seferleri yıllarının coşkusundan pek az şey kalmıştı. "Kudüs Kralı" ünvanının ihtişamı daha bir yüzyıl bile sürmemişti. Gerçi daha yüz yılı aşkın bir süre Kudüs Kralları olacaktı, ama bunlar yiteni geri getirmeyecek boş ünvanlardı.

Daha Kudüs'ün Müslümanlarca alınışından on yıl önce yeni Haçlı Seferi dedikoduları yayılmıştı. 1177'de Fransa kralı 7. Louis ile İngiltere kralı 2. Henry, Haçı ellerine alacak denmiş, ama bir şey olmamıştı. Yedi yıl sonra Kutsal Topraklar, Avrupa'ya Kudüs Patriği Heraklios başkanlığında olağanüstü bir heyet göndererek, Papa ile krallara, Müslümanlar karşısındaki çaresizliklerini anlatmayı denedi. Ama Avrupa yine kararsızdı.

İlke olarak bir Haçlı Seferine hazır olan imparator Friedrich'in Papa ile arası açılmıştı ve heyet Fransa'ya gitti. Burada kral Philippe II. August heyeti hoşça karşıladı ve Heraklios'u İngiltere'ye gönderdi. 2. Henry, patriğe iyi niyetini gösterdiyse de, Kudüs'ten getirilmiş kent anahtarlarını hemen geri verdi. Bunun üzerine kızan patrik: "Bize Avrupa'nın her yerinden para gönderiliyor, ama bir komutan olmazsa, bunun ne değeri var? Parasız bir önderi, öndersiz paraya yeğleriz", diye bağırdı. (Aktaran: Lehmann, *Die Kreuzfahrer*).

Ancak 1187'deki Hattin yenilgisi ve Kudüs'ün düşmesinden sonra Papa 8. Gregor'un yeni bir Haçlı Seferine çağırmasının ardından, Fransa ve İngiltere kralları ile Alman imparatoru Barbarossa, Haçı alacaklardı. Bu ise, hemen yola koyulacakları anlamına gelmiyordu; çünkü yapacak başka şeyleri vardı: İngiltere ve Fransa arasında savaş vardı, Barbarossa Papa ve prenslerle çatışma içindeydi. Üstelik üçü de birbirine güvenmiyor ve diğer ikisi olmaksızın yola çıkmayı düşünmüyordu.

Bunun dışında, böyle bir girişim için para gerekliydi ve ilk olarak genel bir vergi salındı. Tüm gelirlere ve taşınabilir servete yüzde onluk bir "Salaheddin Vergisi" konuldu. Bu verginin Avru-

Haçlı Seferinin Anadolu'da izlediği rota.

Friedrich Barbarossa'yı Haçlı giysileriyle gösteren minyatür.

pa'daki Haçlı Seferi coşkusunu artırdığı pek söylenemezdi.

İmparator Friedrich I. von Hohenstaufen, sakalının rengi nedeniyle Barbarossa (Kızılsakal) diye bilinir, 11 Mayıs 1189'da Ratisbonne'dan (Regensburg) Haçlı Seferine çıktı. Friedrich karadan ilerleyecek, iki kral da daha sonra denizyoluyla buluşma yeri olan Akkâ'ya gelecekti.

Barbarossa, Haçlı Seferine çıkma kararını, bir yıl önce Mainz'de Hz. İsa başkanlığında yapılan prensler toplantısında almıştı. (Toplantının asıl yöneticisi olan Hz. İsa için salona boş bir taht kurulmuştu!)

Yetmişine merdiven dayamış imparator (d.1123) için bu, Kutsal Topraklar'a doğru çıkacağı ikinci sefer olacaktı: Genç Friedrich, 1147'de Schwaben dükü olarak, amcası Alman imparatoru 3. Konrad ile 2. Haçlı Seferi'ne katılmıştı. Şimdiki seferiyse, imparatorluk yükümlülüklerini yerine getirmiş olmak için istiyordu. Bu nedenle S. Eyyubi'ye önce bir ulak gönderecek ve onu 1 Kasım 1189'da Zoan sahrasında nihai savaşa beklediğini bildirecekti.

"Üç Kralın Seferi" olarak da anılan 3. Haçlı Seferi üzerine oldukça kesin bilgilere sahip olmamıza karşın -sefere katılan üç kişinin kronikleri var-, Barbarossa'nın komuta ettiği ordunun gücüyle ilgili birbirini tutmayan sayılar veriliyor: O zamana değin oluşturulan en büyük Haçlı gücü denilerek sayı verilmiyor ya da 200.000 ile 600.000 arasında olduğu söyleniyor. Araştırmalarından yararlandığımız günümüz Alman tarihçilerinden Langmann, kronikçilerin verdiği, 100.000 sayısını abartılmış buluyor. Eickhoff ise, Barbarossa'nın parasız pulsuz hacılardan oluşan bir kalabalığı yönetmediğini, 12.000 ile 15.000 kişilik bir süvari ordusuna komuta ettiğini ileri sürüyor. Bunlardan 3000 kişinin şövalye olduğunu, geri kalanların da, onların maiyetinde giden hafif silahlı yardımcılar ve uşaklar olduğunu ekliyor...

Barbarossa ordusuyla Balkanlar'a inip Bizans'ı tehdit ettiğinde, İmparator 2. İsaakios, kendini korumak için S. Eyyubi ile yaptığı ve Alman ordusunun geçmesine engel olmak hükmünü içeren ittifak anlaşmasını yenileyecekti. Barbarossa, Hadrianopolis'i (Edirne) işgal edip, başkenti de almakla tehdit edince, 2. İsaakios Almanlarla anlaşmaya razı oldu. İmparator Anadolu'ya geçmek için gemiler elde etti, 40 kadar rehine aldı.

Barbarossa Edirne'de Selçuklu sultanı, 2. Kılıç Arslan ve oğlu Melikşah'ın gönderdiği elçilerle de görüştü. Haçlı kaynaklarına göre, imparator, Bizans'a karşı eski müttefiği Kılıç Arslan'dan ordusunun Anadolu'dan geçmesi için izin almıştır. Bu görüşmeler sırasında da, Türk topraklarında orduya gerekli erzakın satın alınmasına izin verilmiştir.

Şimdi, Kutsal Mezarı yeniden Hıristiyanlığa kazandırmak için yola koyulan Haçlı ordusunun Anadolu'daki serüvenine dönelim:

Edirne'den çıkan ordu güneye ilerleyerek Çanakkale Boğazı'na gelir. (İmparatorun yanında Türk elçileri de vardır.) 1190 yılının Paskalya günleri 22-28 Mart arasında, boru sesleri eşliğinde, Bizans imparatorunun sağladığı gemilere binerek Asya toprağına geçer. Aslında Barbarossa'nın buralara kadar gelebilmiş olması ve rahatsız edilmeden yoluna devam edebilmesi, onun ve kurmaylarının parlak bir askeri ve diplomatik başarısıydı. Bizans imparatoru 2. İsaakios (Angelos) ve Selçuklu sultanıyla alınmış barışçıl bir transit geçiş kararı ile, ordu tüm gücünü Kudüs'ün geri alınması için harcayabilecek ve oraya giden yolun açılması için tüketmeyecekti...Haçlı ordusu Anadolu'ya geçer geçmez doğu yönünde antik yolu izleyerek, inişli yokuşlu araziden geçip Pegae'ye (Biga) ulaştı. Daha sonra Manyas Gölü'nün güney kıyısına yöneldi. Yol boyunca Rum haydut çeteleri Haçlılar için ölümcül bir tehlike oluşturmuştu. Bir süre sonra Makestos (bugün Hanife Dere) boyunca ilerleyerek güneydeki ormanlık dağlara ulaştılar ve Demirkapı yakınlarında dağ sırtını aştılar. Balıkesir'in doğusundan geçerek daha güney-

Salaheddin Eyyubi

Haçlılar'ın Silifke'den sonraki ilk durağı olan Kız Kalesi.

de, Pamukçu ve Taşköy arasındaki Bizans uç kalesi Akhyraous'a (Hoça Kalesi) 9 Nisan 1190'da geldiler.

Burada biraz duralım ve Friedricih ile dönemini biraz tanıyalım: Haçlı kronikçiler, Barbarossa'yı seferin odak kişisi olarak niteliyor ve bu uzun, tehlikeli yolculukta şövalyelerin ona sarsılmaz bir güven beslediğini belirtiyorlar. Friedrich'in görünüşü zamanın şövalyelik ülküsüne örnek olacak kadar yakındır. Bir İngiliz onu şöyle tanımlıyor: "Bu ünlü adamın boyu ortadan fazla; saçları sarı, sakalı kırmızıya çalıyor ve ikisi de kırlaşmış. Kaşları kalın ve gözleri parlak. Omuzları ve göğsü geniş, tüm uzuvları birbiriyle uyumlu. Yüzü ruhunun sağlamlığını yansıtıyor. Acının kararatamayacağı, öfkenin çarpıtamayacağı, sevince gem vurabilecek, hep aynı ve değişmeden kalabilen bir yüz". (Aktaran: Eickhoff). Bu sayılan özellikler şövalyelik erdemi *maze*'ye, yani ani ve güçlü heyecanların dizginlenebilmesi özelliğine uygun. Şiir ve söylence onu Büyük Kral'ın (Charlemagne) düzeyine yükseltiyor ve bu onur mevkiine ulaşmayı, bilinçli olarak kendisi hedefliyor.

Barbarossa, 1184'te oğullarına şövalye ünvanı verir ve şövalyeliğin ideal yaşam biçimi olduğunu coşkuyla açıklar. İmparatorluğun bu son yılları, Alman ortaçağ tarihinin en görkemli dönemi olacaktı. Bu dönemde Alman şiirinin ve Almanya'da Latince edebiyatın en parlak evresi yaşandı. Soylu kadına duyulan aşkı anlatan şarkı- şiirler (*Minnesang*) doruğa ulaşırken, Alman saray destanlarının da yükselişi bu yıllara rastlar. Genç şair Hartmann von Aue'nin de Barbarossa'nın ordusunda yer almış olduğu ve sağ olarak kurtulduğu yönünde işaretler var.

Alman Haçlı ordusunda yalnızca bu ünlü şair değil, bir başpiskopos, bir dük (Barbarossa'nın oğlu Schwabenli 5. Friedrich), 3 markgrafı ve Almanya'nın tüm bölgelerinden 29 kont gibi seçkin bir topluluk da yer alıyordu.

Haçlılar Balıkesir'in güneyinden Akhisar yönünde ilerlediler. Geçtikleri bu topraklar yüz yılı aşkın bir süredir tanığı olduğu Bizans Selçuklu sınır savaşlarında kan kaybetmişti. Yörede nüfus son derece azalmış, tek tük bazı Bizans kale ve kentleri, çoğu kez büsbütün tecrit edilmiş olarak, Batı Anadolu'daki savaşların kırıp geçirdiği uç bölgelerinde tutunmayı sürdürüyordu. Konya Selçuklu sultanının hemen hiç denetleyemediği göçer Türkmen boyları batıya doğru akınlar yapmaktaydı. Bunlar ilerleyen Haçlı ordusuna zaman zaman baskınlar yapıp, onunla bir dizi çatışmaya girişecekti. Yaşadıkları zorluklara karşın Haçlılar kısa bir sürede oldukça uzun bir yol almışlardı. Örneğin Philadelphia (Alaşehir) ile Denizli yakınında Laodikeia arasındaki yaklaşık 100 km'lik yolu, çarpışmalara ve yolun ilk yarısındaki dik yokuşlara karşın 3-4 günde geride bıraktılar. Laodikeia'dan doğu yönüne ilerlediler, Acıgöl dolaylarında su gereksinmelerini sağlayabildiler, Dinar yakınında Menderes kaynaklarına ulaştıklarında, 110 km kadar bir yolu Türkmenler ile temas halinde 3 günde katetmişlerdi. Buradan dinlenmeksizin yola çıkarak,

dağlık arazide patikalardan geçip Sozopolis (Uluborlu) vadisine ulaştılar. Buradan Eğridir gölünün kuzey ucuna (Hoyran gölüne) yöneldiler. Bir yanda da güçlü Türkmen saldırılarına karşı koymak zorunda kalan şövalyeler gece gündüz zırhları içindeydiler. Ertesi gün Sultan dağındaki çatışma yaşanacaktı. Barbarossa, 1176'da Bizans imparatoru Manuel'in Myriokephalon'da düştüğü tuzağa düşmemek için Sultan dağı geçitlerini güneyde bırakarak kuzeye kıvrılmayı ve Akşehir ovasına ulaşmayı amaçlamıştı. Dağın eteklerinde, denizden 1000 metre yükseklikteki Karmık bataklığında çarpışarak Haçlılar, dağın kuzeybatı yamacına tırmandılar (1750 metreye). Karmık'tan çıkıp, İpsos (Çay) üzerinden Philomelion'a (Akşehir) kadar olan 60-65 km'lik yolu erzak sıkıntısı ve Türk saldırılarına karşın yine üç günde aştılar. Ordu dağların öbür yanında, insan, at ve erzak yönünden ağır kayıplar vermiş olarak Orta Anodolu yaylasına ulaştı ve Konya'ya yöneldi. Akşehir'e geldiklerinde Schwaben dükası, Türkmen saldırıları sırasında ağır yaralanmıştı. Bu saldırılar Barbarossa'yı Selçuklu Sultanlığı ile bir çatışma içine çoktan sürüklemişti. Ve 14 Mayıs 1190'da Akşehir yöresinde, Pentekostes yortusunun ertesi günü, pek azı atlı olmak üzere, bitkin düşmüş Haçlı ordusu, sultanın büyük oğlu Melikşah komutasındaki Selçuklu süvari ordusuyla karşılaşacaktı. Bu çarpışmanın bütün seferin yazgısını belirleyeceğinin ve katılan her Haçlı için bir ölüm kalım sorunu olduğunun herkes bilincindeydi. Güçlü bir hatip olan Würzburg piskopusu Gottfried'in vaazı üzerine şövalyeler savaş alanında bir kez daha direndiler. Karanlığın ve sisin çökmesi üzerine taraflar birbirlerinden ayrıldı. Burada ve seferin tüm diğer çatışmalarında imparator, kararlılığı ve komutanlık yetenekleriyle öne çıkmıştı. Şafak sökerken, gece boyunca Alman ordugâhı çevresinde dönen Türk atlıları uzaklaştı. Haçlılar bu duruma fazla sevinemeyecekti, çünkü susuzluk had safhaydı ve otlak bulmak da olanaksızdı. Kroniklerden biri, şövalyeler ve yardımcılarını ölüm mahkûmlarına benzetiyor. Zorla yürüyebiliyor, kökleri ve otları yiyip, ölen atların kanını içiyorlar. Yaralılar geride bırakılıyor.

Alman İmparatorunun Göksu'da boğulduğu yer.

16 Mayısta büyük ölçüde tırpanlanmış Haçlı ordusu İkonion'un (Konya) kuzeyindeki bataklık ovaya ulaşır, bir gün sonra da Meram'da ordugâh kurar. Burada bol suyla meyve vardır. Passau ruhani lideri Tagenon: "Sudan bahçelerine girmiş gibiydik... Her taraf yemyeşil ağaçlar ve şırıl şırıl akan sularla doluydu..." diye yazar (Aktaran:C. Huart). 18 Mayıs günü Haçlılara "Köln kadar büyük" dedirten başkent Konya surları önünde, bu seferdeki son büyük çarpışmalarını gerçekleştirirler. Bitkin ve aç topluluk, ani bir saldırıyla kenti alır ve Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetmeden korkunç bir kıyım yapar. Haçlılar sayısız ganimetler elde edip açlıktan kurtuldukları çarşıları yakıp yıkarlar. İç kaleye çekilmiş ve güçlü bir savunmaya geçmiş olan sultan ve oğlu Melikşah, imparatora barış önerisin-

Barbarossa'nın gömüldüğü varsayılan Antakya'daki Aziz Petrus Kilisesi

de bulunurlar. (Bazı kaynaklar, Almanlar ve Türkler arasındaki barışın bozulmasının sorumluluğunu 2. Kılıç Arslan'ın, oğlu Kutbettin Melikşah üzerine attığını yazarlar.) Barbarossa da barışa dünden razıdır. Anadolu'daki bir kente sahip olmak için önemli bir nedeni yoktur; verdiği, vereceği kayıpları ve asıl amacını düşünüp barışı onaylar. Ordu için önemli olan at ve erzaktır. Bunun için büyük bir pazar kurulması kararlaştırılır. Bir hafta sonra, 26 Mayısta Alman şövalyeleri dinlenmiş olarak, bugünkü yolu izleyerek Karaman ve Silifke yönünde ilerlerken, kılıçlarını Suriye'ye varana dek çekmek zorunda kalmayacaklarını umarlar. 1 Haziranda Larende'ye (Karaman) ulaşırlar. Ertesi günü Toroslar'a doğru yola çıkılır. Seleukia'ya (Silifke) ulaşmak için Kalykadnoz/Saleph (Göksu) vadisini izlemek zorundadırlar. Mut dolayında ırmağı geçerler. Şimdi artık Kilikya Ermeni beylerinin elçileri kılavuzluk görevini üstlenecektir. Dört sıcak ve son derece yorucu yürüyüş gününün ardından 10 Haziranda, artık Göksu ırmağının Akdeniz'e kavuşacağı Silifke'nin 10 km kadar yakınına gelindi. Kendine en yakın kurmaylarıyla birlikte sabırsızca ordunun önünde at süren Friedrich, öğlen öncesinin yakıcı sıcağında ırmağın kuzey kıyısındaki dik kayalıklardan aşağı, vadiye iniyordu. Göksu, Toroslardan getirdiği buz gibi kar sularından taşmış olmasına karşın, imparator onu sağ salim geçmeyi başardı. Diğer kıyının gölgesinde maiyetiyle mola verdi, birlikte kahvaltı edildi. Daha sonra Barbarossa yeniden ırmağa giderek, önündeki atlı yolculuktan önce serinlemek istedi. Irmağın ortasındayken ansızın imdat diye bağırdı ve dehşete kapılmış maiyetinin gözleri önünde sulara gömüldü. Birkaç dakika sonra vasalleri onun ancak ölüsünü sudan çıkarabilecekti. İmparatorun ölümünü akıntıya kapılarak sürüklenme, batağa gömülme, güneş çarpması ardından soğuk suda geçirilen şok ile ve hatta atının tökezlemesi yüzünden ağır zırhıyla sulara gömülüp boğulma olarak yorumlayanlar varsa da, aslında nasıl olduğu kesinlik kazanmış değildi. Ordu ırmağa ulaştığında Barbarossa çoktan ölmüş olarak kıyıda yatıyordu. İmparatoru üç saat uzaktaki Silifke'ye taşıdılar.

Haçı en son alan, en önce yola çıkan ve sefer sırasında yaşamını yitiren imparator Friedrich Barbarossa'nın ölümü büyük bir şaşkınlık ve yılgınlığa neden oldu. Vakanüvislerden biri, "*O mare, o terra, o coelum*" (Ey deniz, ey yer ve gökyüzü), diye sızlanıyor. Bir diğeri de, "Burada, bu acıklı haberde kalemimiz duruyor ve sözümüz susuyor", diyerek üzüntüsünü belirtiyor.

Trajik olayın geçtiği yer, Toroslar'ın en güzel vadi manzaralarından birinin görülebildiği yerdir. 1971'de Karaman-Silifke karayolu kenarına dikilen bir tabela, bu olayın geçtiği yere işaret eder.

İmparatorun ani ölümü üzerine Haçlı ordusu cesaretini yitiriyor. İngiliz tarihçi Sir Runciman'ın "Haçlı Seferleri Tarihi'nde muzipçe belirttiği gibi, "Bir öndere tapma gibi garip tutkularıyla Almanlar, onu yitirdiklerinde genelde savaşma düşüncesini de yitiriyorlar." (Aktaran: Lehmann). Gerçekten de bazı prensler geri dönmeye karar veriyor, böylece Alman ordusu, Filistin toprağına ayak basmadan önce çözülüyor. Kuşkusuz bu durum S. Eyyubi'nin işini kolaylaştırıyor. Arap vakanüvis İbnü'l Esir (İbn al Asir) şöyle yazıyor: "Allah Ehliislam'a inayetini, tam da Alman kralı Suriye'ye girmek üzereyken, onu ortadan kaldırmakla göstermeseydi, bugün 'Suriye ve Mısır bir zamanlar Müslümanlarındı' diye yazmamız gerekecekti..." (Aktaran: Lehmann).

Barbarossa'nın oğlu Schwaben dükü Friedrich, Silifke'den ordunun küçük bir bölümüyle Antiokheia'ya (Antakya) doğru yola çıktığında, yanında sirke dolu büyük bir fıçı taşıyordu. Bunun içine, Kutsal Ülke'nin kutsanmış topraklarında gömülmek üzere imparatorun cesedi konulmuştu. Anlaşılan ya sirkenin kalitesi ya da bu koruma yöntemi kötüydü, çünkü etlerinin Antakya'da Aziz Petrus Kilisesi'nde alelacele gömülmesi gerekmişti. (B. İskender'in ölüsünün Babil'den Mısır'a bala yatırılarak taşındığı söylenir.) İmparatorun kemikleri alıkonularak, bunların Kudüs'te gömülmesi amaçlandı. Runciman, alaycı tavrıyla bunu "Barbarossa'nın en azından bir bölümünün Kudüs'te Mahşer Günü'nü bekleyebilmesi için boş bir umut" olarak nitelendiriyor. (Aktaran: J. Freely, *Türkei*, 1988, s. 315) Ne yazık ki, bu da gerçekleşmeyecek, imparatorun kemikleri Tyros (Sur) Katedrali'nde toprağa verilecekti. Böylelikle talihsiz Barbarossa iki kilisede birden gömülen tek Alman imparatoru olacaktır.

3. Haçlı Seferi'nin Sonu

Alman ordusu Filistin'de hiçbir rol oynayamadı. İngiltere ve Fransa kralları denizyoluyla geldiler. Richard, Kutsal Topraklara varmadan önce Kıbrıs'ı Bizans'tan aldı. Fransa kralı Philippe, Akkâ civarında biraz çarpıştıktan sonra Kudüs'ten vazgeçerek evine döndü. İlk kez bir Haçlı Seferine katılan İngilizler biraz çaba göstermiş, birkaç kez Kudüs önüne değin yürümüş ama Kudüs'e ayak basmadan, bir yıl sonra kuşatmadan vazgeçip ülkelerine doğru yelken açmışlardı. Haçlılar'ın bu seferdeki en büyük kazancı, daha sonraki seferleri için bir üs olarak kullanacakları Kıbrıs'ı almaları oldu. Sonraki seferlerde Anadolu'dan hiçbir Haçlı ordusu geçmeyecekti. ■

KAYNAKLAR

j. Lehmann, *Die Kreuzfahrer*, 1976

E. Eickhoff, Auf den Spuren von Barbarossa - Weg ohne Wiederkehr (Bkz. *Merian - Türkei*, 1993, 4/46; s. 98 vd.)

İslam Ansiklopedisi, 1988; "Kılıç Arslan II" maddesi, C.6, s. 697-968

Ana Britannica, 1993; "Friedrich I" maddesi, C.13, s. 3-4

Ana Britannica, 1993; "Haçlı Seferleri" maddesi, C.14, s. 284 vd.

Y. Yücel - A. Sevim, *Türkiye Tarihi*, C.I, s. 100-101

Y. Öztuna, *Türkiye Tarihi, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri*, 1964; c. 2, s. 98-101

C. Huart, *Meveliver Beldesi Konya*, 1978, s.69, 88-90

G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 1986, s. 376-377

IDA PFEIFFER'IN İZMİR'İ

İLHAN PINAR

Anadolu'ya gelen gezginleri, Doğulu gezginler ve Batılı gezginler olmak üzere ikiye ayırarak ele almak, gezginlerin Anadolu'yu ve insanlarını betimlemelerini ayrıntılandırmak açısından yararlı olur düşüncesindeyim; belki bu tasnife bağlı olarak, kadın gezgin ve erkek gezgin gibi bir alt tasnif daha yapılsa yeridir. Çünkü Anadolu'ya gelen gezginler arasında çok sayıda kadın gezgin de bulunmaktadır. Kadın gezginler arasında, en çok bilinen Lady Mantagu'dür; yanı sıra, Kontes Pauline Nostitz, Johanna von Düring de bu kadın gezginlerdendir ve Kontes'in İzmir'e, von Düring'in ise İstanbul'a dair ilginç anıları vardır.

Ida Pfeiffer da, kadın gezginler arasında belki de en ilgincidir. Pfeiffer, 1842 yılında yaptığı Doğu gezisi izlenimlerini, 1844 yılında, *Reise einer Wienerin in das Heilie Land* (Viyanalı Bir Kadının Kutsal Topraklar'a Yolculuğu) adlı kitabında toplamıştır.

Aynı kitabın 1980'li yıllarda yapılan yeni baskısında, Ida Pfeiffer hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Ida Reyer (1797-1858), henüz daha genç bir kızken ve ailedeki altı erkek kardeşinin arasında, yedinci erkek kardeş olarak yetiştirilirken; genç kızın rüyalarını uzak yolculuklar süslerdi. Zengin bir tüccarın kızı olan Ida, eve gelen öğretmenine âşık olur, fakat aynı sınıftan olmayan bu iki insanın birleşmesi baba tarafından engellenir; çevresinde seçkin ama sevilmeyen bir insan olan ve de genç kızdan yirmi dört yaş büyük Lembergli Avukat Pfeiffer ile evlenmek zorunda kalır. Bu evlilikten kısa bir süre sonra avukat, hem karısının hem de kendisinin servetini son kuruşuna kadar tüketir ve ayrılırlar. Çocukluk günleri varlık içinde geçen Ida Pfeiffer birdenbire yoksulluk içine düşer. Ancak 18 yıl sonra annesinden kalan miras eline geçer ve biraz olsun rahatlar.

"Kısa boylu, iri kemikli bu kadın 1842 yılında Tuna Nehri üzerinden İstanbul'a gitmek için Marianne adlı buharlı gemiyle Viyana'dan yola çıkarken 45 yaşındadır. Bayan Pfeiffer'nın yakınları ve arkadaşları, o tarihlerde Osmanlı egemenliğinde bulunan Ortadoğu'daki savaşlar ve salgın hastalıklar yüzünden, onun, değil daha ileriye, Kutsal Topraklar'a dahi gidebileceğine ihtimal vermemişlerdir. Pfeiffer, yolculuk için ayırdığı paranın azlığını şöyle gerekçelendiriyordu: 'Tecrübelerimden de biliyorum ki, insan asgari gereksinimlerini belirleyebildiği zaman, ne kadar az bir parayla geçinebileceğini de öğreniyor.' Pfeiffer'nın büyük bir isme sahip olmaması ve dolayısıyla indiği şehirlerde yankı uyandırmaması nedeniyle, gittiği yerlerde vatandaşlarından pek ilgi görmez. Bu ilgisizliğin faturasını da, gideceği yerlere bilet almak için uzun süre bekleyerek ve bu süre içinde çok kötü koşullarda yaşayarak öder."

Ida Pfeiffer, gezi kitaplarından elde ettiği gelirle iki dünya gezisi daha finanse eder; bunlardan ilki kuzeye, İskandinav ülkelerine, diğeriyse Madagaskar'a yaptığı gezidir. Pfeiffer, Madagaskar'da politik entrikalara alet olur ve çok kötü koşullarda ülkeden sınır dışı edilir. Viyana'ya döndüğünde artık iyice hastadır; kısa bir süre sonra, 28 Ekim 1858'de hayata gözlerini kapar.

Ida Pfeiffer, yolculuğu boyunca, İstanbul, Bursa, İzmir, Rodos, Kıbrıs, Şam, Kudüs, Beyrut, İskenderiye, Kahire ve Süveyş'e uğrar. İstanbul'daki günlerinde, Mevlevi Dervişleri, Üsküdar, Zikreden Dervişler, Galata Kulesi, Kapalıçarşı, Camiler, Esir Pazarı, Eski Saray, Atmeydanı, Kahvehaneler ve Masal Anlatıcılar, Eyüp Gezisi, Evler-Tiyatro-Arabalar, İstanbulluların Gezi Yerleri, İstanbul'da Bayram hakkındaki izlenimlerini aktarır. Buradan Bursa'ya geçen Pfeiffer, daha sonra İzmir'e geçer ve şehirde iki gün kalır. Aşağıya, Pfeiffer'nın İzmir'de kaldığı iki gün süre içindeki İzmir izlenimlerini alıyorum.

"19 Mayıs 1842

Güneş doğmadan çok önce, İzmir'i uzaktan selamlamak için güvertedeki yerimi almıştım.

Gittikçe yükselen iki sıradağ, zengin ticaret şehri İzmir'in uzak olmadığını müştuluyordu. Denizden bakıldığında göze ilk çarpan şey dağın zirvesindeki yarı yıkık kale, onun etekleri dibinde uzayıp giden şehir ve bu resmi bütünleyen İki Kardeş dağı oluyor.

Liman o kadar büyük ki, neredeyse koca bir donanmayı ağırlayabilir; bizim gemi limana girerken, limanda çok sayıda gemi vardı ve rıhtımda bir canlılık göze çarpıyordu.

Avrupalıların yoğun olarak yaşadığı ve gemi güvertesinden çok iyi görülebilen Frenk Mahallesi, rıhtım boyunca uzanıyordu.

H. von K., geleceğimden haberliydi ve limana gelerek beni alma inceliğinde bulunmuştu; limandan çıkar çıkmaz, eşeklerle, çok sayıda İzmirli'nin sayfiye evinin olduğu Hacılar köyüne gittik; beni bir an önce ailesiyle tanıştırmak istiyordu.

Hacılar Köyü İzmir'e yaklaşık olarak 5 Alman mili uzaklıkta; köye giden yol her türlü betimlemenin ötesinde o kadar güzel ki, insan yolculuk anında zamanın nasıl geçtiğini fark etmiyor bile. Şehrin hemen dışında, bir çay kenarında, malların develere yüklenilip indirildiği büyük bir meydan vardı; burada birçok deveyi bir arada görme fırsatım oldu. Arap ya da Bedevi olan kervancıbaşıları, yerlere yaydıkları kilimler üzerine uzanmış dinlenirlerken, diğerleri harıl harıl develerin bakımını yapıyorlardı; gerçek bir Arap resmi karşısındaydım ve bu resim benim için o kadar yeni ve ilginçti ki, eşeğimi durdurdum ve bu resmi doyasıya seyrettim.

Bir 19. yüzyıl gravüründe Bornova'dan İzmir'in görünümü.
İlhan Pınar Koleksiyonu

Sözünü ettiğim bu yerden biraz ileride, İzmirlilerin bir araya geldiği bir eğlence merkezi yer alıyor; bu eğlence merkezi, birkaç kahvehane ve her birinde nefis meyvelerin yetiştiği meyve bahçelerinden oluşuyor; gördüğüm meyve ağaçlarından, yeşil yapraklar arasındaki kırmızı ve pembe renklerdeki meyvesiyle nar ağacı en çok hoşuma giden oldu. Yol kenarlarını, yeni yeni açan zakkum ağaçları süslemişti; yer yer zeytinlik ve serviliklerin içinden geçiyorduk. Burada gördüğüm kadar güzel ve zengin vejetasyonu, başka hiçbir yerde görmemiştim. Yolumuz üzerindeki bir tepeye çıkıp da bu bereketli vadiyi seyrettiğimizde, çevresi yalçın ve kayalık dağlarla sarılı vadinin manzarası çok güzeldi. Bu güzel manzaraya, kâh karşımızdan gelen, kâh bizim eşekçilerimizin solladığı deve kervanları katılıyordu. Bu kadar yeni şey karşısında zamanın çok çabuk geçmesi herhalde anlaşılır bir olaydır.

İzmir'in yaz sıcağının İstanbul'dan daha kötü olmadığı söyleniyor; ilkbahar zamanında oluyor ama kısa sürüyor, sonbaharsa daha uzun sürüyormuş. Bunu, burada gördüğüm ve İstanbul'dan çok daha zengin olan vejetasyondan da anlamıştım.

Bay von K.'nın sayfiye evi, büyük bir bahçenin ortasında yer alıyor ve taştan inşa edilmiş; odalar mermerle döşenmişti, yüksek ve ferahtı. Bahçede gözüme ilk olarak, ince ve uzun gövdesi olan, beş-altı ayak büyüklüğündeki yapraklarının tepesini bir taç gibi süslediği hurma ağacı çarptı. Bu çevrede ve Suriye taraflarında hurma ağacı Mısır'daki kadar yüksek olmuyor ve de meyve vermiyor; sadece, nar ve portakal ağaçlarının yanında bir kenar süsü olarak yerini alıyor. Yine bu bahçede akasya ağacının en güzel çeşitleriyle ve de bizde ancak bir ıhlamur veya ceviz ağacının olabileceği devasa büyüklükte başka ağaçlarla karşılaştım.

İzmirlilerin sahip olduğu sayfiye evleri birbirine çok benziyordu; evler bir bahçenin ortasında yer alıyordu ve bahçe sokaktan bir duvarla ayrılıyordu.

Akşamleyin Bay von K. ile bir köylü aileyi ziyarete gittik; gitmeden önce Bay von K. bana, gideceğimiz ailenin çok yoksul olduğunu söylemişti. Fakat bana hiç de öyle gelmedi; iyi giyiniktiler ve evleri iyi döşenmişti. Evleri taş bir yapıydı ve sağlamdı; odaları da oldukça rahat ve ferahtı. En azından durumları, Galiçya veya Macaristan Karpatları'nda yaşayanlardan çok daha iyiydi.

Bir günümü böyle sıcak bir ailenin yanında geçirmiş olmam benim için büyük bir şanstı. Daha fazla yanlarında kalmam için yaptıkları içten daveti kabul etmek istemez miydim, eğer İstanbul'da gerektiğinden fazla zaman kaybetmiş olmasaydım. Böylece, 20 Mayıs 1842 günü Bayan von K. ve sevimli çocuklarıyla vedalaştım. Bay von K. bana İzmir'e kadar refakat etti; Frenk Mahallesi'nde özellikle sokak aralarından geçtik, geçtiğimiz sokakların hepsi bana çok şirin ve sevimli geldi; ayrıca yerler de iyi taşlarla döşenmişti. Fakat konsoloslukların bulunduğu sokak en güzeliydi. Bu mahallede evler çok güzeldi ve hepsi de taştan inşa edilmişti. Evlerin salonları mozaik döşeliydi ve ortalarında kare, yıldız ve çiçek desenleri vardı. Burası evin diğer odalarından daha serin olduğu için bütün aile gün boyunca burada oturup, vakit geçiriyorlar. Hemen hemen her evin bir bahçesi vardı.

Türk Mahallesi ise, elbette bambaşkaydı; buradaki evler ahşaptandı ve sokaklar dar ve dolambaçlıydı; Bursa ve İstanbul'da olduğu gibi burada

19. yüzyıldan bir başka İzmir gravürü.
İlhan Pınar Koleksiyonu

da sokaklarda köpekler yatıyordu. Burada neden başka olsun ki? Burada da bir başka yerde de Türkler oturuyor ve ne biri ne de öteki, biz Frenklerin alışkanlığı olan temiz ve havadar bir yerde oturma talebinde bulunuyor.

İzmir'in çarşısının üstü açık, tabii burada da iyi ve güzel bir şey almak isteyen birisinin bayağı araması gerekiyor.

Hacılar köyü gibi İzmirlilerin bir başka sayfiye köyü olan ve şehre pek de uzak olmayan Bornova da bir ziyareti hak ediyor. Bornova'ya giden yol çok düzgün ve yol boyunca değişken bir manzara var. Burası, çok geniş bir alana yayılmış köy görünümünde; burada da evler bahçe içinde ve çevreleri duvarla çevrili.

Kaleye çıkılıp da şehre bakıldığında, ortaya çıkan manzara tek kelimeyle nefis; her mahalle veya köyde tek tek görünen manzaralar, buradan bakıldığında bir bütünlük oluşturuyor.

İzmir'de hayatımda gördüğüm en güzel kadınlarla karşılaştım; daha sonra yaptığım yolculuklarda da değil daha güzelini aynı güzellikte başka bir kadın dahi görmedim. Fakat bu güzelliklere sadece ve sadece Rum kadınları arasında rastlanıyor. Zengin ve gösterişli giysileri bu zarif kadınların zerafetini bir kat daha arttırıyor. Fakat giydikleri fesin altından sarkan gür saçlarından yaptıkları beliklerle veya alınlarını da örten işlemeli başörtü taktıkları zaman daha da güzelleşiyorlar.

Elbette İzmir sadece güzel kadınlara sahip değil, İzmir aynı zamanda en büyük adamlardan birisinin de doğum yeridir. Ah, Homer, bugünkü Yunanistan'da o ölümsüz İlyada'n için gerekli olan malzemeyi bulman mümkün değil!

Akşam saat beşte İzmir Limanı'ndan ayrıldık; 1 mil kadar uzaklaştıktan sonraki şehrin manzarası, İstanbul'dan daha görkemli; bir tarafı Frenk Mahallesi ile çevrili Türk Mahallesi ancak bu uzaklıktan kendini gösterebiliyor." ■

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI DENEMESİNDEN ÖNCE İZMİR'DE CUMHURİYET HALK FIRKASI (1928-1930)

SERAP TABAK

GİRİŞ

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Dumlupınar Meydan Savaşı'yla düşmanı yurttan atıp, vatanı kurtardıktan sonra, çok önceden kurmayı tasarladığı kuvvetli bir siyasî fırkanın teşkili için vaktin geldiğine karar verdi. Gazi "Halk Fırkası" adı ile bir fırka kuracağını Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerine beyânat vererek ilân etti.[1] Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu beyânatını takiben bir yurt gezisine çıkarak, kurmayı tasarladığı fırkanın programı hakkında milletle temasa başladı.[2] Yurt gezisinden döndükten sonra da, Ankara'da fırkanın kuruluş hazırlıklarına başladı. Bu sırada Birinci T.B.M.M. 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vererek kendini feshetti.[3] 8 Nisan 1923 günü T.B.M.M.'deki Müdafaa-i Hukuk grubu bir toplantı yaparak "9 Umde"ye mâlik bir seçim beyannamesi yayımladı. Bu beyannamede mevcut olan dokuz maddeden birinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasî parti haline sokmak teklifi yer almaktaydı.[4] "9 Umde"nin ilânı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sona eriyor, "Halk Fırkası" doğuyordu. Müdafaa-i Hukuk'un seçimi kazanmasını müteakip T.B.M.M.'nin İkinci devresine katılan mebuslar yaptıkları toplantılarda Halk Fırkası'nın nizamnâmesini müzakere ettiler. 9 Eylül 1923'de nizamnâme kabul edilerek kesin şeklini aldı.[5] Bu nizamnâmenin özelliği; daha sonra kesin şeklini alacak olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın program esaslarından başlıcalarını daha o zaman açıkça ilân etmiş olmasıdır. Ayrıca, bu nizamnâmeyle Türk Milleti'nin tek temsilcisi olarak B.M.M.'nin otoritesini kurmak amacı da güdülmüştür. Halk Fırkası'nın şeklen kuruluş tarihi 9 Eylül 1923 olmakla beraber Müdafaa-i Hukuk'a bağlı oluşu dolayısıyle menşei "Sivas Kongresi" olarak kabul edilmektedir. Halk Fırkası kurulduktan sonra fırka başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim 1923 tarihli bir dilekçe ile İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek fırkanın resmen kurulmuş olduğunu bildirdi. Böylece Halk Fırkası, Türkiye Cumhuriyet'nin ilânından altı gün önce resmen teşekkül etmiş oldu.[6]

9 Eylül 1923 tarihli Halk Fırkası nizamnâmesinin, 1. maddesine göre; fırkanın amacı, "Millî Hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmektir." 2.madde de, "Fırka nazarında halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsâvat kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin, hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir" denilmektedir.[7]

Halk Fırkası adı 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası"na dönüştü.[8] Halk Fırkası'nın "Umumî Reisi" olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1919-1927 yılları arasındaki zaman zarfında herhangi bir kongre yapılmadığını bildirmektedir. Bununla birlikte, 9 Eylül 1923'te T.B.M.M.'ne katılan mebusların yaptıkları toplantı, özellikle "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nden "Halk Fırkası"na geçişi düzenlemesi itibariyle mühim rol oynamıştır.

15 Ekim 1957 tarihinde T.B.M.M. salonunda toplanan Kongre Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi olarak adlandırılmaktadır.[9] Çünkü Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kongreyi açış konuşmasında belirttiği gibi, Sivas Kongresi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başka isim altında yapmış olduğu ilk kongredir.[10]

Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki İkinci Kongresi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa altı gün süren büyük Nutku'nu okudu. Bu kongrede 123 maddelik yeni fırka nizamnâmesinin umumî esaslarındaki ruh ve manaya sadık kalınmak şartıyla; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri genişletilerek fırka prensipleri aydınlatıldı.[11] Fırka'nın programı 7 madde halinde "genel esaslar" başlığı altında ortaya konurken, Gazi Mustafa Kemal Halk Fırkası'nın "bânisi ve umumî reisi" ilân edildi. Fırkanın sınıf ayırımı yapmaksızın bütün ulusa dayandığı kabul edildi. Bütün "siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, harsî ve bunlara mümasil teşekküllerin idarecileri ve köy muhtarlarının" adaylıkları dahi Fırka müfettişleri tarafından onaylanacaktı. Diğer taraftan "Türk Ocakları" da Fırka'nın denetimi altında olan bir kuruluş olarak kabul ediliyordu. 1926 yılında, Fransa'da kurulmuş olan Avrupa radikal partilerinin birliğine katılma konusunda gelen çağrı kongrede reddedildi. Böylece Halk Fırkası, Türk siyasî hayatını kaplayan yegâne millî parti oldu.[12]

خدمت

9 EYLÜL

Hizmet gazetesinin 9 Eylül 1923 tarihli CHF Fırka Müfettişi Zühdü Bey'in İzmir'e gelmesiyle ilgili haberi.

I. CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN İZMİR'DEKİ FAALİYETLERI (1928-1929)

a- Halk Fırkası Müfettişleri'nin Faaliyetleri

1928 yılının Şubat ayında Halk Fırkası'nın İzmir'deki Fırka Müfettişi Sadreddin Bey görevinden azledilerek yerine Kocaeli mebusu ve aynı zamanda da Halk Fırkası'nın Bursa Fırka Müfettişi Kemaleddin Bey tayin edildi.[13] Yeni Fırka Müfettişi Kemaleddin Bey, 23 Şubat 1928 günü İzmir'e gelerek vazifesine başladığı zaman vilayet idaresi ve müfettişlik makamlarında görevli olan Halk Fırkalı kâtip ve memurlar da görevlerinden istifa ettiler.[14] Halk Fırkası'nın onuncu fırka müfettişi olan Kemaleddin Bey, 7 Mart'da Manisa, Denizli ve Aydın illerini kapsayan bir inceleme gezisine çıktı. Kemaleddin Bey'in Aydın'da bulunduğu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Aydın ve Söke mutemedleri değişerek yerlerine maaşsız mutemedler tayin edildi.[15] 1928 yılının Eylül ayında ise; sağlık durumunun bozulmasından dolayı İzmir Halk Fırkası Müfettişi Kemaleddin Bey'in yerine bu göreve İzmir'in yerlisi olup Konya mebusu ve eski Erzurum valisi olan Zühdü Bey tayin edildi. 9 Eylül 1928 günü İstanbul'dan İzmir'e gelen Halk Fırkası müfettişi Zühdü Bey, İzmir Valisi Kâzım Paşa, müstahkem mevki kumandanı Fuad Paşa, Belediye reisi Doktor Hulusi (Alataş) Bey ve daha birçok zevat tarafından karşılandı.[16] Yeni fırka müfettişi Zühdü Bey, 27 Eylül'de Muğla'ya teftiş yapmak amacıyla gitti. Zühdü Bey, Muğla'da vilayet merkezi ile merkeze bağlı bazı nahiyeler ve köyler ile birlikte Milas ve Bodrum kazalarını ziyaret etmiştir. Yine bu seyahat sırasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin boş bulunan Muğla Fırka mutemedliği seçimi yapılarak, Belediye Reisi Doktor Hüseyin Avni Bey mutemed seçilmiştir.[17] Zühdü Bey aynı yılın Aralık ayında da, Akhisar ve Salihli havalisine bir haftalık bir teftiş seyahatine çıktı. Seyahatten İzmir'e geri dönen Zühdü Bey, şehirde bir gün kaldıktan sonra yapılacak olan vilayet kongrelerine katılmak için önce Denizli'ye daha sonra da Aydın'a gitmiştir.[18] Denizli ve Aydın vilayetlerine yaptığı seyahatlerden İzmir'e geri dönen Zühdü Bey, şehirde bir süre kaldıktan sonra 13 Ocak 1929'da denizyoluyla İstanbul'a gitti. Oradan da Ankara'ya geçecekti.[19] Zühdü Bey 1929 yılının Şubat ayında da denizyoluyla Fethiye'ye giderek; Fethiye, Köyceğiz, Marmaris ve Muğla'da teftişlerde bulunmuştur.[20] Aynı yılın Mart ayında ise; önce Manisa'ya bir teftiş seyahatine çıktı, daha sonra da 11 Mart 1929'da denizyoluyla İstanbul'a geçti.[21] Halk Fırkası müfettişi, 12 Nisan 1929'da Alaşehir, Demirci ve Salihli'ye yaptığı seyahatten İzmir'e geri döndü. Aynı ay içinde de İstanbul'a gitti. Bu seyahatten İzmir'e denizyoluyla geri dönen Halk Fırkası müfettişi, doğruca Halk Fırkası'nın vilayet merkezine gitmiştir. Burada bir süre kalan Zühtü Bey, Fırka Mutemedi Salih (Akalın) ve Bergama Kaymakamı Hasan Beyler'i de yanına alarak Bergama'ya gitti.[22]

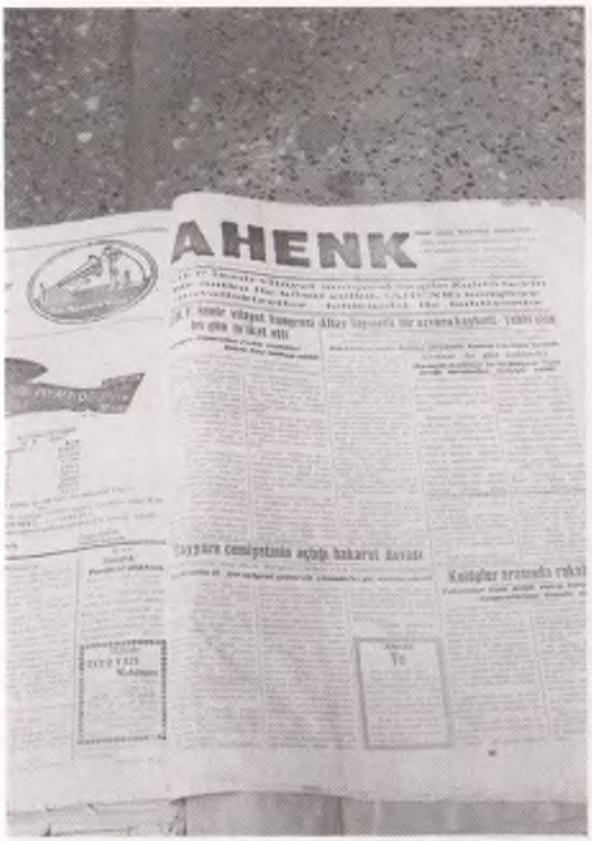

***Ahenk* gazetesinin 1929 yılında toplanan CHF İzmir Vilâyet Kongresi ile ilgili bilgi veren haberi.**

İzmir Halk Fırkası Müfettişi Zühtü Bey, 1929 yılının Ağustos ayında da iki defa İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a yaptığı seyahatten 7 Ağustos'ta İzmir'e dönen Zühtü Bey, İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa, Jandarma Kumandanı Nihat ve Polis Müdür Vekili Sait Beyler tarafından karşılandı. Zühtü Bey, Ağustos ayı içerisinde İstanbul'a yaptığı ikinci seyahetinden ise, 28 Ağustos'ta İzmir'e döndü.[23]

İzmir Halk Fırkası Mutemedi Salih (Akalın) Bey de 13 Ağustos 1929 tarihinde halka temaslarda bulunmak amacıyla iki günlüğüne Foça'ya gitti.[24]

b- Nâhiye ve Kaza Kongreleri

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1928 yılındaki Merkez Kaza Kongresi 17 Aralık 1928 günü İzmir Ticaret Odası toplantı salonunda yapıldı. Kongrede uzun müzakereler sonucunda fırkanın senelik bütçesi bazı kesintiler yapılarak, kabul edildi. Ayrıca kaza idare heyeti ile birlikte vilâyet kongresinin murahhasları da seçilmiştir.[25]

Halk Fırkası'nın 1929 yılındaki ilk Merkez Kaza Kongresi ise, 13 Ocak 1929 günü Tilkilik'deki Halk Fırkası binasından toplandı. Kongrede ilk öne kaza idare heyeti seçimi yapıldı. Cevahircizâde Sabri, Balcızâde Hakkı, Oda Kâtib-i umumisi Turgut, Şerif Paşazâde Remzi ve Avukat Refik Şevket Beyler Kaza İdare Heyeti'ne aza olarak seçildiler. Daha sonra yakında yapılacak olan Vilayet Kongresi'ne murahhas olarak Zeynel Besim, Avukat Tevfik Fikret ve Cevahircizâde Sabri Beyler'in gitmeleri kararlaştırıldı.[26]

1929 yılının Ekim ayında da Karşıyaka nâhiye kongresi, Cumhuriyet Halk Fırkası toplantı salonunda yapıldı. Kongrede mahalli ihtiyaçlar tesbit edildikten sonra, nâhiye idare heyeti seçimine geçildi ve eski heyet yeniden seçildi. Bundan sonra kaza kongresinde Karşıyaka'yı temsil edecek olan murahhasların seçimine gidildi. Avukat Tevfik Fikret, Komisyoncu Avni ve Zeynel Beyler Karşıyaka murahhası olarak seçildiler.[27]

Karşıyaka nâhiye kongresinden sonra Reşadiye ve Tepecik nâhiye kongreleri de toplanarak nâhiyelerin ihtiyaçlarını kaza kongresine arzetmek üzere murahhaslarını seçtiler.[28]

1929 yılının Kasım ayında Bergama'da Halk Fırkası kaza kongresi faaliyetlerini sürdürürken, Bergama'ya bağlı nâhiyelerde de Halk Fırkası'nın nâhiye kongreleri yapılıyordu. Bu nâhiyelerden biri olan Turanlı nâhiyesinde de yıllık Cumhuriyet Halk Fırkası Nâhiye Kongresi yapıldı. Kaza Kongresine sunulmak üzere bazı kararlar alındı. Bu kararlar şunlardır: Bakırçay'ın ıslahı, kır bekçileri sayısının çoğaltılması, yerli malların korunması, nâhiyede bir yatı mektebinin kurulması, İvrindi yolunun Bergama'ya bağlanması, tohumluk verilmesi, zirai ihtiyaçların temini için orman idaresine güçlük çıkarılmaması, sulh mahkemesinin kurulması, kaldırılan nüfus memurluğunun yeniden kurulması ile zararlı hayvanlarla mücadele için barut ve fişek verilmesidir.[29] Halk Fırkası'nın Bergama ve Dikili kaza kongreleri de 1929 yılı Aralık ayı başında tamamlandı. Bu kazaların kongrelerinde hazır bulunan Halk Fırkası'nın mıntıka mutemedi Salih (Akalın) Bey İzmir'e döndü.[30] Salih (Akalın) Bey, daha sonra İzmir'den Tire, Ödemiş ve Bayındır'a geçti.[31]

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir merkez kaza kongresi 1929 yılında ikinci kez 13 Aralık günü Tilkilik'deki fırka binasında toplandı. Kaza kongresinin 13 Aralık'da Tilkilik'deki fırka binasında toplanacağı birkaç gün önceden gazeteler aracılığıyla halka duyurulduğu gibi temsilciler ile matbuat erkânına da davetiye gönderilmiştir.[32]

İzmir merkez kaza kongresine, İzmir'e bağlı Bornova, Buca, Değirmendere, Karşıyaka, Seydiköy nâhiyelerinin murahhaslarıyla, fırka nizamnâmesine göre, şehir dahilinde nâhiye olarak sayılan mahallerin ve civar köylerin temsilcileri, mutemedleri ve belediye reisleri üçer kişilik gruplar halinde iştirak ettiler.[33]

Kaza kongresinin açılışında İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa, Belediye Reisi Hulûsi (Alataş) Bey, Polis Müdürü Ömer, Jandarma Kumandanı Nihat, Maarif Müdürü Ahmet Naili, Cumhuriyet Halk Fırkası mutemedi Salih (Akalın) ve Hilali Ahmer Reisi Sezai Beyler de hazır bulundu. Kaza kongresine 73 murahhas iştirak etti. Nizamnâme gereğince kongreyi idare edecek olan, bir reis ve iki kâtibin seçimi yapıldı. Kongre reisliğine, Ticaret Odası Umumî Kâtibi Turgut Bey, kâtibliklere ise, Vilâyet Encümeni azasından Şevki ve Eczacı Faik Beyler seçildi. Seçimden sonra kaza idare heyeti raporunun okunmasına

geçildi. Raporda yer alan bütçeler, üzerinde inceleme ve münakaşalar yapıldıktan sonra kabul edildi. Ayrıca kongrede İzmir merkez kazasına bağlı Alsancak, Bayraklı, Buca, Cumaovası, Dolaplıkuyu, Değirmendağı, Eşrefpaşa, İkiçeşmelik, Karantina, Karşıyaka, Pazaryeri, Reşadiye, Tepecik, Tilkilik ve Turan nâhiyelerinin çeşitli mahallî sorunları ve ihtiyaçları tartışılarak, çözümlendi. Kongrenin sonunda Belediye Başkanı Hulûsi (Alataş) Bey belediyenin neler yaptığını ve neler yapacağını açıklayan bir konuşma yaptı. Ondan sonra kürsüye gelen İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'nın yerli mallar konusunda yaptığı bir konuşma ile kongre sona erdi.[34]

C- Vilâyet Kongreleri

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir Vilâyet Kongresi toplanmadan önce sırasıyla önce mahalle, ocak ve nâhiye kongreleri ve daha sonra da kaza kongreleri toplandı.

1928 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir Vilâyet Kongresi, 28 Aralık günü Ticaret Odası toplantı salonunda toplandı. Halk Fırkası'nın Vilâyet Kongresi yaklaşık olarak üç gün sürdü.[35] Vilâyet Kongresi'nin açılışında bütün kaza murahhasları, İzmir'de bulunan Halk Fırkası mebusları, fırka müfettişi Zühdü Bey, Fırka Mutemedi Salih (Akalın) Bey, merkezi heyet azâları, Vali Kâzım (Dirik) Paşa, Maarif Emini Fuat Bey ve memur erkânından birçok kişi hazır bulunmuştur. Vilâyet Kongresi, fırka müfettişi Zühdü Bey'in yaptığı açış konuşmasıyla çalışmalarına başladı. Bundan sonra kongre reisi ve kâtiplerinin seçimine geçildi. Kongre'nin 1. reisliğine Avukat Tevfik Fikret, 2. reisliğine Dr. Mustafa Şevket, kâtipliklere ise *Ahenk* gazetesi baş yazarı Şevket Bey ile eski mektupçu Şevki Beyler seçildi.[36]

Seçimlerden sonra, merkezî heyetin senelik raporunun okunmasıyla kongre çalışmalarına başladı. Bundan sonra çeşitli encümenlerin azâ seçimleri yapıldı. Kongrenin birinci celsesi böylece sona erdi.

29 Aralık Cumartesi sabahı ise kongrenin umumî heyeti ikinci toplantısını yaptı. Bu toplantıda encümenlerin raporları okunarak, vilâyetin yol, eğitim ve sağlık meseleleri müzakere edildi. Bu konularda kongreye gerekli açıklamalar ise, Vali Kâzım (Dirik) Paşa ile Maarif Emini Fuat Bey tarafından yapıldı. Ayrıca, kongrede vilâyet için önemli bazı kararlar alındı. Kongre umumî heyetinin Halk Fırkası'nın büyük lideri Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet, Fevzi ve Alp Kâzım Paşalar* ile vekillere telgraf çekmelerinden sonra Vilâyet Kongresi'nin çalışmaları sona erdi.[37]

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1929 yılındaki Vilâyet Kongresi de 29 Aralık günü bir sene önce olduğu gibi Ticaret Odası'nın toplantı salonunda yapıldı. Vilâyet Kongresi'nin hazırlıkları çok önceden yapılmıştı. Bu amaçla kazalardan gönderilen kaza kongrelerinin lâyihalarının tamamı tasnif edilmişti.[38] Vilâyet Kongresi'nin açılışında 15 kazanın delegeleriyle birlikte, İzmir Valisi Kâzım Paşa, yüksek dereceli memurlar ve çeşitli dairelerin müdürleri hazır bulundular. Halk Fırkası'nın İzmir Fırka Müfettişi Zühdü Bey'in, nutkunu okumasıyla kongre açıldı. Daha sonra kongreyi idare edecek olan reis ve kâtiplerin seçimine geçildi. Yapılan seçimler sonucunda kongre reisliğine müfettiş Zühdü Bey, ikinci reisliğe de Avukat Tevfik Fikret Bey, kâtipliklere ise Dikili temsilcisi ve aynı zamanda İzmir Ticaret Odası Umumî Kâtibi olan Turgut Bey ile Menemen temsilcisi Kenan Beyler seçildi.[39] Bundan sonra Turgut Bey tarafından bir rapor okundu ve encümenlerin seçimine geçildi. Sırasıyla Lâyiha, Bütçe ve Nizamnâme encümenlerinin üyeleri seçildi.

Anadolu gazetesinin 1929 yılında toplanan CHF İzmir Vilâyet Kongresi ile ilgili haberi.

Lâyiha encümenine: Urla murahhası Atıf, Bergama murahhası Abbas, Ödemiş murahhası Ekrem, Tire murahhası Akif ve Seferihisar murahhası Hulusî Beyler seçildi.

Bütçe encümenine: İzmir murahhası Sabri, Bergama murahhası Hasan, Kuşadası murahhası Ethem, Kemalpaşa murahhası Dr. Fevzi ve Hidayet Beyler seçildi.

Nizamnâme encümenine ise; Bayındır murahhası İbrahim, Karaburun murahhası Mehmet Kamil, Çeşme murahhası Nesimi Sarim, Torbalı murahhası Esat ve Foça murahhası Osman Remzi Bey seçildiler.[40]

Encümen üyeleri belirlendikten sonra, encümenler toplanarak nâhiyelerden gönderilen evrakları incelemeye başladı.

Vilâyet Kongresi'nin 30 Aralık sabahı toplanan ikinci celsesine yine fırka müfettişi Zühdü Bey,

ANADOLU

Gazi ve inkılap

Fırka Kongresi mesaisini bitirdi

Doktorlar Arasında

Feci ölüm tahkikatı

Tahkikat hâlâ devam ediyor

***Anadolu* gazetesinin 1930 yılındaki CHF İzmir Vilâyet Kongresi ile ilgili haberi.**

başkanlık etti. Kazalarla, merkezin ihtiyaçları teker teker incelendi, müzakereler öğleye kadar devam etti. Öğleden sonraki celsede kaza murahhaslarının taleplerine Vali Kâzım (Dirik) Paşa ile Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey cevap verdi. Daha sonra da Bergama, Foça, Karaburun, Kemalpaşa, Menemen, Ödemiş, Urla, Tire ve Torbalı kazaları delegelerinin kazaları için istedikleri sıhhi istekler ile birlikte kazaların hastane, yol, kantar resmi ve elektrik gibi sorunları da görüşüldü.[41]

II. CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN 1930 YILINDAKİ FAALİYETLERİ

a- Vilâyet Kongresi

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1930 yılındaki Vilâyet Kongresi 1-2 Ocak günleri Ticaret Odası toplantı salonunda fırka müfettişi Zühdü Bey'in başkanlığında toplandı. Kongre'nin açılışında Vali Kâzım (Dirik) Paşa, Mıntıka Ticaret Müdürü Ziya Bey ile Sanayi ve Mesai Müdürü Naci Beyler hazır bulundular.[42]

Kongre'nin ilk celsesinde; ilk mekteplere tayin edilen öğretmenlerin memuriyetlerinin tasdikinin vilâyetlere bırakılmasıyla ilgili teklif tartışılarak kabul edildikten sonra vilâyetin yol işleriyle ilgili hazırlanan temenni raporunun okunmasına geçildi. Ondan sonra nafiaya ait temenni raporu okundu. Sonuçta Zeynel Besim ve Turgut Beyler'in teklifleri kabul edilerek taleb listesinin olduğu gibi Meclisi Umumî Fırka Grubu'na verilmesi kabul edildi.[43]

Kongre'de daha sonra sırasıyla Maliye, Adliye ve Evkaf'a ait temenni raporları müzakere edilerek kabul edildi. Nizamnâme encümeninin kararlarının okunarak kabul edilmesiyle, kongredeki görüşmeler sona erdi.[44]

b- İzmir Merkezde Belediye Başkanı Seçimi

Halk Fırkası'nın Belediye Meclisi Fırka Grubu, 22 Mart 1930 günü Beyler Sokağı'ndaki Cumhuriyet Halk Fırkası merkezinde Vali Kâzım Paşa, Fırka Mutemedi Salih Bey, Belediye Başkanı Dr. Hulusî Bey ve belediye azalarının hazır bulunduğu bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda belediye memurlarının maaşları görüşüldü. Memur maaşlarının Barem Kanunu'na göre hesap ve tesbit edilmesi kararlaştırıldı.[45]

Belediye meclisi, Hulûsi Bey'in belediye başkanlığı görevinden istifa etmesiyle boşalan başkanlık makamına geçici olarak Giritli Raşid Bey'i getirdi. Birkaç gün sonra da belediye başkanı seçiminin yapılmasını kararlaştırdı.[46]

19 Haziran 1930'da Halk Fırkası, Beyler Sokağı'ndaki merkez binasında, belediye başkanını seçmek üzere Fırka Müfettişi Konya mebusu Zühtü Bey'in başkanlığında toplandı. Vali Kâzım (Dirik) Paşa ile Halk Fırkası merkez heyeti azalarının hazır bulunduğu bir toplantıda belediye başkanlığı görevi belediye meclisi azasından Hilal-i Ahmer Reisi Sezai Bey'e teklif edildiyse de o bu görevi kabul etmemiştir.[47]

Bundan sonra belediye meclisi azalığı görevinden istifa eden Dr. Hulûsî Bey ve Eczacıbaşı Ferit Bey'in yerine yeni aza seçimi yapıldı. Belediye meclisinin yedek azalarından Göz Doktoru Mithat Bey ile Yağcızâde İbrahim Bey boş bulunan azalıklara seçildiler. Başkanlığın onaylanmasından sonra vilâyet bu kişilerin azalığını kabul ve tasdik etti. Yeni azalara Cumartesi günü yapılacak olan Belediye meclisine iştirak etmeleri için Belediye tarafından davetiyeler gönderildi.[48]

Belediye meclisini oluşturan 12 aza, belediye başkanı seçmek üzere 23 Haziran sabahı tekrar toplandı. Müzakereler sonucunda Halk Fırkası tarafından namzed gösterilen Hilâl-i Ahmer Reisi Sezai Bey oybirliği ile belediye başkanlığına seçildi.[49] Seçimden sonra yeni başkan Sezai Bey, belediye başkanı vekili Giritli Raşit Bey'den görevi devralarak, reislik işlemlerini yerine getirmeye başladı.

1 Temmuz 1930 günü de, Halk Fırkası'nın Beyler Sokağı'ndaki merkez binasında Fırka Müfettişi Zühdü Bey'in başkanlık ettiği ve Fırka Mutemedi Salih (Akalın) Bey ile Mıntıka Ticaret Müdürü Ziya Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda İzmir'de mevcud olan çeşitli esnaf cemiyetlerinden birkaçının birleştirilerek kuvvetli birkaç esnaf cemiyetinin meydana getirilmesi konusu tartışıldı. Bu yeni cemiyetlere üye olacak olan esnaflar belli bir miktar aidat verecekler, buna karşılık da cemiyet üyelerinin hükümetle ilgili işlerini cemiyetin görevlendirdiği kâtipler takip edip sonuçlandıracaklardı. Toplantı cemiyetlerin kısa zamanda

teşkil edilmesi kararının alınmasıyla son buldu.[50]

Halk Fırkası'nın Vilâyet Umumî Fırka Grubu, 6 Temmuz 1930 günü ise fırka binasında, İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa ve fırka müfettişi Zühdü Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantı yaptı. Toplantıda İzmir vilâyetinin maarif inşaatı ve gelirleri görüşüldü. Yürürlükte olan 1618 numaralı kanun, maarif inşaatı ve masrafları için gelirleri yeterli olmayan yerlerde umumî vilâyet meclisine 3 yevmiye (yani 3 lira) yol parası vergisi alınması için yetki vermesine rağmen, 1930 yılında bu verginin alınmaması kararlaştırıldı.[51]

28 Temmuz'da ise, Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyeti toplandı. Kanuni süresini tamamlamış olan Borsa İdare Heyeti'nin yeni namzedlerini tesbit ederek, seçimin nasıl yapılacağını kararlaştırdı. Bunun yanında, toplantıda 1 Eylül 1930'da yapılacak olan yeni belediye seçimi görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır.[52]

SONUÇ

Halk Fırkası, 23 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından resmen kuruldu. 10 Kasım 1924'de ise, Halk Fırkası adı "Cumhuriyet Halk Fırkası"na dönüştü. 1927 yılında toplanan Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen fırka programına göre, fırka sınıf ayırımı yapmadan bütün ulusa dayanıyordu.

1929-1930 yıllarında bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye'nin de ekonomik ve siyasal hayatını çok etkiledi. Ekonomik buhran özellikle Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki halkı etkilemiştir. Fiyatlar çok düşmüş olmasına rağmen malın alıcısı yoktu. Hele ihraç mallarının aracılığı ile geçinen şehir ve kasaba orta sınıfları buhrandan açıkça şikâyetçi idi.

Cumhuriyet Halk Fırkası, 1928-1930 yılları arasında sırasıyla önce nâhiye, daha sonra da kaza ve vilâyet kongrelerini toplayarak İzmir'in çeşitli konulardaki ihtiyaç ve meseleleri görüşülerek bunlara çözümler bulmaya çalışmıştır. Ancak, bu meselelerin çözümünde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uyguladığı politika pek başarılı olamamıştır ki, 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bütün Türkiye ve İzmir'de halk akın akın kaydolmaya koşmuştur. Yine Serbest Cumhuriyet Fırkası sayesinde halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunun da su yüzüne çıkması sağlanmıştır. ■

1- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söyler*, C.II, Ankara, 1987, s. 956-968; *T.C.10 Yıl: 1923-1933*, Ankara, 1933, s. 8.
2- Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, 1. Kısım, İstanbul, 1957, s. 312-313.
3- Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s. 49; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, 5. Kitap, Ankara, 1971, s. 180-187.
4- Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967, s. 333; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 559.
5- Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, 1984, s. 394.
6- K. Karpat, *a.g.e*, s. 334; U.Kocatürk, *a.g.e*, s. 398; Celâl Bozkurt, *Siyaset Tarihimizde CHP, Dünü, Bugünü, İdeolojisi, Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme*, Ankara, 1968, s. 21-22.
7- Erdoğan Teziş, *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul, 1976, s. 236.
8- A.F.Cebesoy, *a.g.e.*, 2.Kısım, İstanbul, 1957, s. 110.
9- U.Kocatürk, *a.g.e.*, s. 471; Hikmet Bilâ, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul, 1987, s. 84.
10- Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, Ankara, 1985, C.I, s.38.
11- *T.C.10 Yıl: 1923-1933*, s. 11; H. Bilâ, *a.g.e*, s. 70.
12- E. Teziş, *a.g.e*, s. 237-238.
13- *Anadolu*, 9 Şubat 1928; *Ahenk*, 28 Şubat 1928.
14- *Anadolu*, 23 Şubat 1928
15- *Anadolu*, 7 Mart 1928; *Hizmet*, 7, 11 Mart 1928.
16- Hizmet, 9 Eylül 1928; 1928 yılında İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Bey idi. Salih (Akalın) Bey, Halk Fırkası'nın İzmir İl Başkanlığına mutemed olarak atanmış ve 1927 ile 1931 yılları arasında İzmir İl Başkanlığı görevinde bulunmuştur. *Coşkuyla Akan Aynı Irmakta CHP'den SHP'ye İzmir İl Başkanları*, SHP İzmir İl Başkanlığı Yayını, 1993, s. 54-55.
17- *Hizmet*, 27 Eylül ve 10 Teşrin-i evvel 1928.
18- *Anadolu*, 21 Kanun-ı evvel 1929.
19- *Anadolu*, 14 Kanun-ı sani 1929.
20- *Anadolu*, 22 Şubat 1929.
21- *Anadolu*, 8 Mart 1929.
22- *Anadolu*, 14, 21 Nisan 1929.
23- *Hizmet*, 8, 13 Ağustos 1929.
24- *Anadolu*, 29 Ağustos 1929; Halk Partisi'nin ilk kuruluşunda, İttihat ve Terakki'den esinlenerek "Parti mutemedlikleri" kurulmuş ve İttihatçıların "kâtibi mesul"lerine benzeyen mutemetler Serbest Fırka'nın kapatıldığı döneme kadar illerde Parti'yi yönetmişlerdir. Halk Partisi'nin 3. Kurultay'ında parti ile idare kurullarının başında bulunan "mutemet"lerin "il başkanı" yapılması kararlaştırılmıştır. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle iş başına gelen Parti Başkanları denemesi de umulan sonucu vermemiştir. Çünkü birçok Parti-Hükümet çatışması başgösterdi. Bkt. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1981, 1. Kitap, s. 723-724; M. Bilâ, *a.g.e*, s. 88 ve 107.
25- *Anadolu*, 17 Kanun-ı evvel 1928; *Ahenk*, 17, 18 Kanun-ı evvel 1928.
26- *Hizmet*, 11, 12 Kanun-ı evvel 1929 ve 15 Kanun-ı sani 1929.
27- *Hizmet*, 10 Teşrin-i sani 1929.
28- *Anadolu*, 10 Teşrin-i sani 1929.
29- *Hizmet*, 4 Teşrin-i sani 1929.
30- *Anadolu*, 3 Kanun-ı evvel 1929.
31- *Ahenk*, 5 Kanun-ı evvel 1929.
32- *Anadolu*, 12 Kanun-ı evvel 1929; *Hizmet*, 11, 12 Kanun-ı evvel 1929.
33- *Anadolu*, 15 Kanun-ı evvel 1929; *C.H.F Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 249-250.
34- *Hizmet*, 15 Kanun-ı evvel 1929; *a.g.e.*, s. 250.
35- *Anadolu*, 28 Kanun-ı evvel 1928.
36- *Anadolu*, 30 Kanun-ı evvel 1928.
37- *Anadolu*, 30 Kanun-ı evvel 1928.
*: Alp Kazım Paşa; T.B.M.M.'i reisi Kâzım Özalp'dir.
38- *Hizmet*, 25 Kanun-ı evvel 1929.
39- *Ahenk*, 29 Kanun-ı evvel 1929; *Hizmet*, 29 Kanun-ı evvel 1929; İzmir Vilayeti'nin 15 kazasını temsilen Halk Fırkası'nın vilâyet kongresine katılan kaza delegelerinin isimleri şöyledir: İzmir merkez kazası: Cevahircizâde Sabri, Avukat Tevfik Fikret, Hizmet Başmuharriri Zeynel Besim Beyler; Urla: Ahmet Atıf, Faik Osman, Eczacı Hilmi Beyler; Bergama: Nafiz, Hasan, Avukat Abbas Beyler; Bayındır: İbrahim, Mustafa ve Abdi Beyler; Karaburun: Mahmut, Kâmil, Mehmet Remzi, Şevki Beyler; Kuşadası: Hacı Mahmutzade İbrahim, Mustafa ve Ahmet Beyler; Menemen: Muhiddin, Kenan, Yusuf Ziya Beyler; Ödemiş: Ragıb, Avukat Ekrem, Akseki Bankası Müdürü Hasan Beyler; Kemalpaşa: Doktor Feyzi, Ali Fehmi, Nuri Beyler; Tire: Akif Halil, İsmail Hakkı, Hidayet Beyler; Dikili: Salim, Necati ve Turgut Beyler; Çeşme: Nesimi Sarım, Osman Vasfi, Yusuf Beyler; Seferihisar: Hulûsi, Fahri ve İzmir Belediyesi Bono Müdürü Fahri Beyler; Torbalı: Tevfik, Esat ve Şakir Beyler; Foça: Hasan, Niyazi, Osman Remzi Beyler. *Hizmet*, 30 Kanun-ı evvel 1929.
40- *Ahenk*, 29 Kanun-ı evvel 1929.
41- *Hizmet*, 31 Kanun-ı evvel 1929.
42- *Anadolu*, 1 Kanun-ı sani 1930.
43- *Anadolu*, 2 Kanun-ı sani 1930.
44- *Anadolu*, 2 Kanun-ı sani 1930.
45- *Anadolu*, 23 Mart 1930.
46- *Anadolu*, 13 Haziran 1930.
47- *Anadolu*, 20 Haziran 1930.
48- *Anadolu*, 20 Haziran 1930.
49- *Anadolu*, 24 Haziran 1930.
50- *Anadolu*, 2 Temmuz 1930.
51- *Hizmet*, 7 Temmuz 1930.
52- *Anadolu*, 29 Temmuz 1930.

1954 İZMİR LİMAN İŞÇİLERİ GREVİ

DOĞAN DUMAN

Cumhuriyet dönemi Türkiye işçi sınıfı tarihi, çeşitli protestolar, mitingler ve grevlerden oluşan renkli bir görünüme sahiptir. Uzun bir süre grevin yasak olmasına rağmen farklı tarihlerde ücret yetersizliği ve çalışma koşullarının olumsuzlukları nedeniyle bazı işkollarında grevlerin yapıldığı görülmektedir. Grev yasağının olduğu dönemde, işçilerin bu eylemleri kimi zaman sert önlemlere başvurularak engellenmiştir. Fakat bu engellemeler ve yasaklar işçilerin haklı istemlerini dile getirmelerini önleyememiştir.[1]

Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan ilk grev 19-28 Kasım 1923 tarihindeki Şark Demiryolları Şirketi Grevi'dir.[2] Ocak 1927'deki İstanbul Liman İşçileri Grevi'nden sonra, 8 Ekim 1927'deki İzmir Liman İşçileri Grevi'ne kadar başka bir önemli grev hareketine rastlanmamıştır.

1945'ten sonra Türkiye'de çok partili siyasal sisteme bir kez daha geçişle birlikte topluma bazı demokratik haklar da tanındı. Bu demokratik hakların verilmesine bağlı olarak 1946 yılı içerisinde yaklaşık 200 sendika kuruldu. Fakat bu sendikaların önemli bir bölümünün Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi[3] yörüngesinde yer alması siyasal iktidarın pek de hoşuna gitmedi. Sıkıyönetim Komutanlığı 15 Aralık 1946 günün adı geçen iki partinin ve sendika merkezlerinde yaptığı aramalar sonunda parti ve sendika yöneticilerini gözaltına aldı. 16 Aralık 1946 günü yayımlanan komutanlık tebliği ile iki sosyalist parti, İstanbul Sendikalar Birliği, İşçi Kulübü ve bölgedeki sendikalar ile bazı dergi ve gazetelerle matbaaları kapatıldı. Böylece, 1938 yılında 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle her türlü örgütlenmeyi yasaklayan hüküm, 1946'da önce kaldırılmış olmasına rağmen, parti ve sendika yöneticilerinin yargılanıp cezalandırılmaları ile fiilen yeniden işletilmeye başladı.

Sendikaların kuruluş ve işleyişlerine ilişkin çıkarılan 1947 tarihli ve 5018 sayılı yasa ile bir kez daha her türlü eylem ve grev suç sayılıyordu. Bu yasaya göre sendikaların "yerli malı kullanması" için yapacakları gösteri bile "siyaset yapma" sayılarak yasaklanıyordu. Bu dönemde hakların savunulması için yapılacak herhangi bir eylemin ilk yanıtı hiçbir ödeme yapılmaksızın işten çıkarılmaktı. Ayrıca üç yıl hapis ve tahliyeden sonra üç yıl işe alınmama cezası da uygulanabiliyordu.[4]

Bütün bu yasaklamalara ve ceza tehditlerine rağmen grev hakkının, toplu sözleşme ve toplanma özgürlüklerini içeren 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesine kadar çeşitli tarihlerde grev ve protestolar devam etmiştir. Bu yazıda değineceğimiz 1954 yılındaki liman işçileri grevi de yasaklı dönemde yapılmıştır.

İzmir liman işçileri, ücret yetersizliği nedeni ile ilk kez 8 Ekim 1946 tarihinde işi durdurma eylemine giriştiler. İşçiler gündüz ücretlerinin %83, gece ücretlerinin ise %50 artırılması yönündeki istemlerini vilayete bildirdiler. Liman yükleme ve boşaltma hizmetleri müteahhidi bu oranları yüksek bulunca işçiler işi durdurdular. Bu olay üzerine liman idaresi duruma müdahale ederek işçilerin istediği ücreti, müteahhidin depozitosundan ödeyerek eylemin bitmesini sağladı.[5] Yine kötü çalışma koşulları ve ücret yetersizliği nedeniyle 1950'de liman işçileri kısa süreli bir başka greve daha gittiler.

15 Temmuz 1954 tarihinde başlayan "İzmir Liman İşçileri Grevi", Türkiye işçi sınıfının mücadelelerini kronolojik olarak veren çalışmalarda[6] sadece isim olarak veya kısaca değinilerek geçiştirilmiştir. Oysa bu grev hareketi sonuçlanıncaya kadar dönemin yerel ve ulusal basınında ilgi ile izlenmiş, hatta grev sonucunda işçilerin mahkemeye sevk edilmeleri Amerikan basınına bile konu olmuştur.

İzmir limanında yükleme ve boşaltma işinde çalışan 600 deniz işçisi[7] aldıkları ücretin yetersizliğini ve çalışma koşullarının olumsuzluğunu belirtip işi bıraktılar. İşçiler ve aileleri Birinci Kordon'daki Denizcilik Bankası önünde toplanarak gösteri yapmaya başladılar. Bunun üzerine Vali Yardımcısı işçi temsilcileriyle görüşüp, müteahhitle anlaşmaya varmalarını istedi. Fakat işçiler teklifi kabul etmediler. Vali Yardımcısı bu hareketin grev olduğunu ve Türkiye'de grevin suç sayıldığını belirtmişse de uzlaşma sağlanamadı. İşçiler İstanbul'daki liman yükleme boşaltma işçilerine uygulanan çalışma şartlarının kendilerine de uygulanmadığı ve ücretleri artırılmadığı sürece işbaşı yapmayacaklarını, Denizcilik Bankası emrinde çalışmak istediklerini; müteahhitle ise çalışmayacaklarını belirttiler.[8] Grev üzerine limandaki yükleme ve boşaltma işleri tamamen

İzmir'deki liman işçileri grevi esnasında Emniyet Müdür Muavini (beyaz şapkalı) işçileri işbaşına dönmeleri hususunda ikna etmeye çalışırken.

İzmir'deki milletvekilleri işçilerle görüşürken.

durmuş, bu olay üzerine de savcılık, Deniz İşçileri Sendikası Başkanı ile diğer işçi temsilcileri hakkında soruşturma başlatmıştır. Soruşturma sonunda grev hareketinden sorumlu 24 kişi gözaltına alındı. Grev hakkında 17 Temmuz 1954 tarihli *Milliyet* gazetesi şu haberi vermektedir:

"Dün tutuklanan 24 kişi serbest bırakılmışlardı. Serbest bırakılanlar arasında bulunan ve hadisenin elebaşları olduğu tespit edilen 7 kişi bundan bir müddet önce Kırım'dan, Bulgaristan'dan ve Romanya'dan muhacir olarak gelip yerleşen kimselerdir.

"Bugün geç vakit Sulh Ceza Mahkemesi yukarıda bahsedilen 7 elebaşının ikameten rapten tevkiflerinin kaldırılmasına ve hadisede bir grev mahiyeti olmayıp işçilerin yalnız işe gitmemek ile suçlu bulundukları kararına varmıştır. Buna mukabil mahkemenin kararından sonra gazeteciler tarafından evinden aranan savcı hadisenin tam manasıyla bir grev olduğunu, mahkemenin bu kararına savcılıkça itiraz edileceğini ifade etmiştir.

"Grevin Nedeni:

"İzmir tahmil-tahliye işlemi 1951 senesinde Denizcilik Bankası tarafından her sene Temmuz'un 15'inde yenilenmek üzere Osman Gürkan adında bir müteahhide devredilmiştir.

"Denizcilik Bankası zamanında ton başına çalıştırılan işçiler müteahhide devredilince yevmiye ile çalıştırıldıkları ücretlerinde %60 nispetinde bir düşme görülmüştür. Ayrıca müteahhit tarafından işçiye iş elbisesi, ayakkabı ve muşamba da verilmemiştir. Bundan başka müteahhidin işçileri devamlı çalıştırmaması da aylıkların 20-30 liraya kadar düşmesine neden olmuştur.

"Bu vaziyet karşısında işçiler Denizcilik Bankası'na müracaat ederek, durumun ıslahını rica etmişlerdir. Banka, işçileri haklı görerek mukavele hitamında Osman Gürkan'la yeniden bir anlaşma yapmayacağını bildirmiştir.

"İşçiler ayın 16'sında gene Osman Gürkan'ı görünce yine banka tarafından mukavelenin yenilendiği zehabına kapılarak işlerini terketmişlerdir."

Uyarılara rağmen işçilerin işbaşı yapmamaları üzerine daha önce Savcılık tarafından gözaltına alınan ama Sorgu Hakimliğince serbest bırakılan işçi temsilcilerinden Deniz İşçileri Sendikası Başkanı Abdullah Zobu, sendika yöneticilerinden Nuri Derviş ve Ahmet Türkkorkmaz ikinci defa yapılan sorgularından sonra tutuklanarak cezaevine gönderildiler.[9] Öte yandan yükleme ve boşaltma işlerinin aksamaması için işe yeni alınan 350 kadar işçinin yaklaşık yarısı verilen ücreti az işi ise çok ağır bulduklarından ancak yarım gün çalışıp sonra işi terkettiler.[10] Ayrıca işe yeni alınanların dışında Liman Müfreze Komutanlığı, Denizcilik Bankası emrine yüz asker gönderdi. Bu askerler, limanda askeri malzeme boşaltmak üzere beklemekte olan gemide çalıştırılmışlardır.[11] Fakat buna rağmen yükleme boşaltma işleri hızlandırılamadığı için limanda gemileri bekleyen birçok yerli ve yabancı şirket Denizcilik Bankası'nı protesto ederek yaklaşık elli bin lirayı bulan tazminat isteminde bulundular.[12]

Bütün bu çabalara rağmen grevin sona erdirilememesi ve zarara uğrayan şirketlerin tepkisi üzerine Çalışma Bakanlığı duruma müdahale etmiştir. Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen grev olayının idari yönden araştırılması için Çalışma Genel Müdür Yardımcısı Ekmel Önbulak ile Bakanlık İkinci Hukuk Müşaviri Kemal Başkal'ı İzmir'e gönderdi.[13] Çalışma Bakanlığı İşçi Sendikaları Genel Müdürü Ekmel Önbulak, Deniz İşçileri Sendikası'nda yaklaşık 250 işçinin katıldığı bir toplantı yapmış ve işçi kitlesinin haklarını arayabilmesi için her şeyden önce işçi niteliklerini korumaları gerektiğini belirtmiştir. Önbulak'ın işverenle yapılan görüşme sonunda işçiler lehine anlaşmaya varıldığını belirtmesi ve ücretlere bir miktar zam yapılacağını açıklaması üzerine, işçiler tekrar çalışmaya ikna oldular.[14] Ancak 21 Temmuz 1954 tarihli *Yeni Asır* gazetesi ise, liman işçilerinin herhangi bir kazanım elde edemeden işbaşı yaptıklarını, fakat İzmir milletvekilleri ve Demokrat Parti İl Başkanı ile yaptıkları görüşmelerde isteklerini yasal yollardan elde etmek şartıyla işe başladıklarını belirtir.

Öte yandan İçişleri Bakanlığı grevle ilgili soruşturmayı genişletti. Bakanlık, İzmir'deki grev hareketi ile İstanbul'daki Hilton Oteli ve Santral Mensucat Fabrikası'ndaki grevler arasında bir ilişki olabileceğini düşünerek, her üç olay ile ilgili dosyanın Ankara'ya gönderilmesini istedi. Grevi başlatanların özellikle yurtdışından (Kırım, Romanya, Bulgaristan) göçmen olarak gelen işçiler arasından çıkması bu grevlerin belli bir merkezden yönetildiği kuşkusunun doğmasına yol açmıştır. Aslında Balkanlardan gelen göçmen işçilerin Türkiye işçi sınıfı içerisinde aktif bir şekilde yer almaları ve çeşitli eylemlere önderlik etmeleri bir rastlantı değildir. Çünkü "Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalistleşmenin ilk görüldüğü ve en çok geliştiği bölgeler Balkanlar'dı"[16] Zaten Türkiye'deki ilk sendikacılık hareketinin önderlerinden birçoğu da göçmenler arasından çıkmıştır.

Ücret artışı ve çalışma koşullarının düzeltilmesi isteği 15 Temmuz 1954'te başlayan ve 6 gün süren İzmir Liman İşçileri Grevi istenilen amaca ulaşamadı. Somut bir ücret artışı sağlanamadığı gibi, işçileri greve kışkırtmakla suçlanan İzmir Deniz İşçileri Sendikası Başkanı ile Yönetim Kurulu'nun iki üyesine bir daha iş verilmeyeceği İşçi Sendikaları Genel Müdürü tarafından açıklanmıştır. Ayrıca grevi başlatmaktan sorumlu tutulan İzmir Deniz İşçileri Sendikası ile Alsancak Limanı Kömür Maden ve Hububat Yükleme ve Boşaltma İşçileri Sendikası kapatıldı. Greve katıldıkları belirlenen 557 işçinin mahkemeye sevkedilmeleri kararlaştırıldı.[17] Greve katılanlara ilişkin savcılık şu iddianameyi hazırladı:

"15.7.1954'te Denizcilik Bankası'nın müteahhitle olan mukavelesinin biteceği düşünülerek her iki sendika başkan ve idare heyetinin tertipleri ile 7.7.1954 günü Sendika Lokalinde olağanüstü umumi heyet toplantısı yaptıkları ve bu toplantıda ko-

nuşan işçilerin durumlarından muhtelif bakımlardan şikâyet ettikleri ve başkan Abdullah Zobu, İşçi Baş Mümessili Nuri Derviş ve Kongre Başkanı Saim Kaygan, işçilere hitaben mütecanis bir kitle halinde hareket etmeleri ve bu takdirde karşılarında yenilmeyecek hiçbir kuvvetin bulunmadığını ifade eden şekilde tahrikamiz konuşmalar yaptıkları ve grev gününde diğer arkadaşları ile işçiler arasına girerek çalışmamalarını telkin ettikleri ve hüviyetleri yazılı işçilerin de vaki peşinen verilmiş karar ve tam bir ittifakla işi terk ettikleri neticesine varılmaktadır.

"Abdullah Zobu ve bu 18 arkadaşının Sendika iş ve muhitinde uhdelerinde bulundurdukları vazifeleri itibarı ile grev mevzuunda tam bir karara vasıl oldukları işçi kitlesi üzerinde nüfuzlarını kullanarak müessir oldukları ve bunun eseri olarak da işçi maznunların işi 15.7.1954'ten itibaren topluca ve birdenbire terk ederek o civarda dolaşmak suretiyle tahmil ve tahliye işlerini felce uğrattıklarını, ancak işyerinin düzenini bozacak veya işvereni zarara sokacak bir taşkınlık yapmadıklarını, hasara sebebiyet vermedikleri yapılan birçok temaslar neticesi 20.7.1954 günü müteahhitle bir uzlaşmaya vasıl olunarak greve son verip işe devam ettikleri ve hadisenin bu tablo içerisinde cereyan ettiği aşağıda sıralanan delillerle nümayan olmaktadır."

Hazırlanan iddianamede grevi tertip, teşvik ve tahrik eden 17 kişinin 3008 sayılı İş Kanununun 72, 73/1 maddeleri delaletiyle aynı kanunun 127/2 ve 129/2. maddeleri, greve iştirak edenlerin de aynı kanunun 127/2. maddesi gereğince ayrı ayrı tecziye edilmeleri isteniyordu.[18]

Greve katılmakla suçlanan işçiler ise verdikleri ifadelerde grev suçlamasını kabul etmeyerek, kendilerine haftada bir iki gün iş verildiği için çok zor durumda kaldıklarını belirtmişlerdir. İşçiler Denizcilik Bankası emrinde çalıştıkları zaman ellerine ayda 200-300 lira geçtiğini iş müteahhide devredildikten sonra haftada en çok 2-3 gün çalıştırıldıklarını, ellerine geçen 10-18 lira ile ikişer, üçer nüfuslu ailelerini geçindiremediklerini, aç kaldıklarını ağır yaşam koşulları karşısında buna dayanamadıklarını, işi kendiliklerinden bıraktıklarını, kendilerini tahrik ve teşvik eden olmadığını, suçsuz olduklarını söylemişlerdir.[19]

1954'de İzmir'de yapılan grev, bu dönemde dünya işçi sendikaları arasında bir dayanışmanın var olduğunu göstermesi açısından da ilgi çekicidir. Örneğin grevin üzerinden yaklaşık 6 ay geçmiş olmasına rağmen 29 Aralık 1954 tarihli *New York Times* gazetesi bu grevi ve dolayısıyla işçilerin devam eden mahkemesini haber konusu yapmıştır. Aynı gazetenin 30 Aralık tarihli haberine göre de ABD'nin en güçlü sendikalarından Amerikan İşçi Federasyonu, bütün özgür ve demokratik ülkelerin sendikalarının 1949 yılında Londra'da kurdukları Milletlerarası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu aracılığı ile İzmir Grevine katılan 550 kadar işçinin affı için Türkiye Cumhurbaşkanına başvuruda bulunma kararını vermiştir.[20]

Duruşma devam ederken, ilk grev hareketinin üzerinden bir yıl geçmişti ki İzmir liman işçileri yeniden greve gittiler. 600 civarındaki yükleme boşaltma işçisinin 15 Temmuz 1955 günü işbaşı yapmamaları üzerine Vali, Savcı, Emniyet Müdürü işçilerle görüşmüş ve işi bırakmanın ağır sorumlulukları doğuracağı ihtar edilmiştir. Fakat, işçiler uzun zamandan beri haklarının çiğnendiğini, hafta başında ellerine geçen 20-25 liranın hiçbir gereksinimlerini karşılamadığını belirtmişler, evliler geçim zorluğundan çocuk yapmamak için ayrı yattıklarını söylemişlerdir. Denizcilik Bankası ile aralarında müteahhit istemediklerini açıklayan işçiler, istekleri gerçekleşmezse kesin olarak işbaşı yapmayacaklarını açıklamışlardır.[21]

Fakat bu grev hareketi uzun sürmemiş, işçiler kısa sürede yeniden işbaşı yapmışlardır.

İzmir Liman İşçileri Grevi işçilerin önemli kazanımlarıyla sonuçlanmadı. Fakat buna rağmen iş mevzuatına göre grevin yasak olduğu bir dönemde yapılmış olması, bu grev hareketine önem kazandırmaktadır. Büyük çaplı bir olay olmamasına ve çalışan işçi kitlesinin çok az bir bölümünü ilgilendirmesine rağmen basın bu grevi sonuna kadar ilgi ile izlemiştir. Bu ve buna benzer grev hareketlerinin işçilere grev özgürlüğü ve toplu sözleşme haklarının tanınmasında küçümsenmeyecek yeri vardır. ■

1- Geniş bilgi için bkz. *Türkiye İşçi Sınıfı Mücadeleleri Tarihi*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayını, Ankara, 1976.
2- M. Şehmus Güzel, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:7, s.1857.
3- Bu konuda bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s. 693 v.d.
4- Kemal Sülker, "Cumhuriyet Döneminde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 1844.
5- Kemal Sülker, *A.g.e.*, s. 1845.
6- Bu çalışmalara örnek olarak bkz. *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Tüm İktisatçılar Birliği Yayını, Ankara 1976. Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976 ve M. Şehmus Güzel, Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:7, ss. 1848-1876. Grev hareketini diğerlerine göre daha ayrıntılı veren Sülker ise yerel basına hiç yer vermemiştir.
7- Greve katılan işçi sayısı gazetelerde birbirinden farklı verilmiştir. Örneğin, *Yeni Asır*, *Cumhuriyet* ve *Milliyet* 600 rakamını verirken, *Hürriyet* 800, *Anadolu* "700'den fazla" rakamını vermektedir. Bkz. Adı geçen 16 Temmuz 1954 tarihli gazeteler.
8- *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1954.
9- *Hürriyet*, 18 Temmuz 1954.
10- *Hürriyet*, 17 Temmuz 1954.
11- *Yeni Asır*, 17 Temmuz 1954.
12- *Yeni Asır*, 18 Temmuz 1954.
13- *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1954.
14- Müteahhit 9 tondan fazla yük yükleyen veya boşaltan her işçiye yevmiyesinden başka tonaj üzerinden pirim verilmesini kabul etmiştir. Bkz. *Hürriyet*, 20 Temmuz 1954.
15- *Hürriyet*, 21 Temmuz 1954.
16- M.Şehmus Güzel, *A.g.e*, s.1856.
17- *Yeni Asır*, 5 Ağustos 1954.
18- *Yeni Asır*, 15 Ağustos 1954.
19- *Yeni Asır*, 27 Ağustos 1954.
20- *Forum*, 15 Ocak 1955, Cilt:2, Sayı:20, s.4
21- *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1955.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
FAHRÎ ECZACIBAŞILIK

DOÇ. DR. NURAN YILDIRIM

II. Abdülhamid bazı tesisat, inşaat ve madenler için imtiyaz verenlere, sanat eseri sahiplerine, iyi hizmeti görülenlere, daha önce İmparatorlukta görülmemiş bir iş yapanlara, padişahın, sarayın ya da diğer devlet müesseselerinin eşya ve malzeme ihtiyaçlarını meccanen karşılayanlara, buralara para yardımı yapanlara veya bu müesseselerde ücret almadan çalışanlara, fahrî olarak icra ettikleri mesleğin başı olma ayrıcalığını tanımıştı. Bundan maksat ashab-ı fenn ve ma'rifeti teşvik etmekti.[1] Çeşitli meslek sahiplerine verilen bu ünvan dışında ayrıca işyerlerinin kapısına "Tuğra-yı Garrâ-i Şâhâne", "Tuğra-yı Garrâ-yı Hümayûn" veya "Tuğra-yı Osmanî" asma izni de veriliyordu.

Eau De Cologne fabrikatörü Jean Marie Farina, "Fahrî Saray-ı Hümâyûn Kolonyacısı" ünvanını almak üzere başvurmuş ve fabrikası Avrupa'nın çok eski ve meşhur bir fabrikası olduğundan kabulü uygun olacağı görüşüyle isteği, 3 Mayıs 1298 (16 Mayıs 1882) tarihinde Padişaha arzedilmiştir.[2]

Nikola Samuroğlu, memleketimizin yaprak tütünlerini satmaktaydı. Rusya'da reji idaresi kurulunca ithal edilen Osmanlı tütünlerine fahiş gümrük konması üzerine fabrikasında Osmanlı tütünleri yanında Rus tütünü imaline de başlanmıştı. 26 Haziran 1890'da iki ülke arasındaki tütün ticaretini geliştirdiği gerekçesiyle ve Rus tütün fabrikalarıyla rekabet edebilmek amacıyla "Zât-ı Hazret-i Padişahî'nin Tütüncüsü" ünvanını istemiştir.[3]

Dârülaceze ve Dârüşşafaka'ya, Ramazan'da, îd-i fıtrda (Ramazan-Şeker Bayramı) ve vilâdet-i nebevi kıraatinde, senede 50 Liralık ve gerektiği zaman daha fazla; şurup, reçel ve şekeri meccanen vermeyi taahhüd eden Sirkeci'de şekercilik yapan Hüseyin Kâzım Efendi'nin dükkânına Osmanlı Arması asma izni verilmişti.[4]

Çay tüccarı, Karabet ve Ohannes Efendiler Dârülaceze'ye yılda 200 kıyye çay verdikleri için mağazalarını Osmanlı Tuğrası ve Arması ile süslemişlerdi.[5]

1900 yılında, Sultanahmet'teki Gündoğdu Mağazası Bahriye Hastahanesi'ne verdiği hediyeler ve yaptığı bağışlar nedeniyle mağazasının kapısına Osmanlı Arması asmıştı.[6]

Saray-ı Hümâyûn Tahmircibaşısı (hamurcubaşı) Hüseyin Efendi'de dükkânının üstüne Osmanlı Arması asma izni almıştı.[7]

Fotoğrafçı Abdullah Biraderler, Sultan Abdülaziz zamanında "Ressam-ı Hazret-i Şehriyârî" ünvanı ile ödüllendirilmişti. Ancak, Kevork Abdullah'ın, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ayastefanos'a gelen Rus Ordusundan Dük Nikola'nın fotoğraflarını çekmesi üzerine II. Abdülhamid, müessesesinde asılı bulunan tuğrayı kaldırmış, 1890'da tuğra asma izni iade edilmiştir.[8]

Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir 397 numaradaki Gülmez Biraderler Fotoğrafçısı da Şikago Sergisi'ne gönderilmek üzeré çektiği, İstanbul'daki camiler ile bazı meşhur yerlerin fotoğraflarının birer nüshasını Padişaha takdim ettiğinden dükkânının kapısına tuğra asmak için izin istemiş ve 2 Mayıs 1894 tarihli irade ile emsallerinde olduğu gibi kendisine bu izin verilmiştir.[9]

Kunduracı İbtol (?) ise bu izni, Darüşşafaka öğrencilerine her yıl maliyeti 3.450 kuruş olan 160 çift potini bağışlama karşılığında almıştı.[10]

Matbah-ı Hâss-ı Hümâyûn tereyağı müteahhiti Ahmed Cemal Efendi'ye hem "Yağcıbaşılık" ünvanı hem de mağazasının kapısına Arma-i Osmanî asma izni verilmişti.[11]

Saray-ı Hümâyûn buz müteahhidleri Bomonti Biraderler de, Buhar ile Müteharrik Birinci Arpa Suyu Fabrikası ve Sanayi Buz İmalathanesi'nin ilanlarında Osmanlı Arması kullanıyorlardı.[12]

Bazı esnafın gerekli yükümlülükleri yerine getirmeden kendi kendine ünvan verip işyerine arma taktığı da oluyordu. Şehremini Rıdvan Paşa'nın bildirdiğine göre, Çaycı Manolaki 1892 yılında, Haseki Nisa Hastanesi heyetini "Saray Çaycıbaşısı" ünvanı ile kandırmış ve dükkânın üzerine de Tuğra-yı Osmanî asmıştı. Durum kısa sürede anlaşılınca Çaycı Manolaki'nin cezalandırılması yoluna gidilmişti.[13] 1895 yılında verdiği ilânda, Manolaki Balabani'nin, "Zât-ı Hazret-i Şehriyârî'nin Çaycıbaşısı" ünvanı ile Osmanlı Armasını kullanması daha sonra bu ünvanı aldığını göstermektedir.[14]

Memâlik-i Şâhâne Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi, 30 Haziran (13 Temmuz 1892) tarihinde, Nafıa Nezareti'ne başvurarak, Tuğra-yı Hümayûn ile Arma-i Osmanî'yi alamet-i farika olarak tescil ettirip 15 sene süre ile kullanmak için ruhsat alınca,

ürünlerinde ve özellikle yurtdışında imal ettirdiği sigara kâğıtları ve sigaralarda bu amblemi kullanmaya başlamıştır. Reji İdaresi ile Rusûmât Emaneti'nin 11 Mayıs 1318 (24 Mayıs 1902) tarihli yazılarından; idare adına gelen sigara kâğıtları, sigaretler ve tütün paketlerine -üzerlerinde yasak olduğu halde Arma-i Osmanî ve Tuğra-yı Hümâyûn bulunduğu gerekçesiyle- Rusumât Emaneti'nce el konarak girişinin engellendiği anlaşılmaktadır. Reji İdaresi'nin itirazı üzerine, Meclis-i Mahsus, 15 Mayıs 1318 (28 Mayıs 1902) tarihinde reji ürünlerinde, Tuğra-yı Hümayûn ile Arma-i Osmanî'nin kullanılmasından maksadın bu ürünlerin revaç görmesi olduğunu, ruhsatname süresinin 5 sene sonra biteceği için idarenin elinde, Arma-i Osmanî ve Tuğra-yı Hümâyûnu havi pek çok mal bulunduğunu ayrıca başka ülkelerde de hükûmet armalarının amblem olarak kullanıldığını ve özellikle hükûmetin reji şirketi ile ortak menfaati olduğunu gözönünde bulundurarak, Reji İdaresi'nin, ruhsat süresinin bitimine kadar, ürünlerinde hükûmetin amblemini kullanabileceğine karar vermiştir.[15]

Dekorasyon Mağazası Maison Léon Rosenthal, yiyecek müteahhitliği yapan Maison Burguy, Mücevherci Albert Kun, Terzi M.Palma Fils, Marangoz Rupen Bedrosyan, Devâir-i Aliyye Kâğıtçısı Ömer Faik ve Şürekası, Çiçekçi Mimico Baxévanoglou, Padişahın sırma işlemecibaşısı Onnik Lazian ve Şirketi, müzik aletleri satan A.Comendinger, terzi John Th.Botter ile C. Lebon ve Bourdon'a ait Saint-Pétersbourg Pasta ve Şekercisi'nin de bu izni aldıklarını, *Annuaire Oriental du Commerce*'e verdikleri ilânlardan öğreniyoruz. Bu kişi ve müesseseler verdikleri ilanlarda Osmanlı Armasını kullanmışlar ve mesleklerine göre "Zât-ı Hazret-i Padişâhî'nin Terzibaşısı" gibi ünvanlarını da yazmışlardır.[16] Bu ilânlar açıkça göstermektedir ki işyeri sahiplerinin amaçları padişahın himayesi altında olmanın avantajını kullanmak ve ticari hayatlarında meslektaşları arasında rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

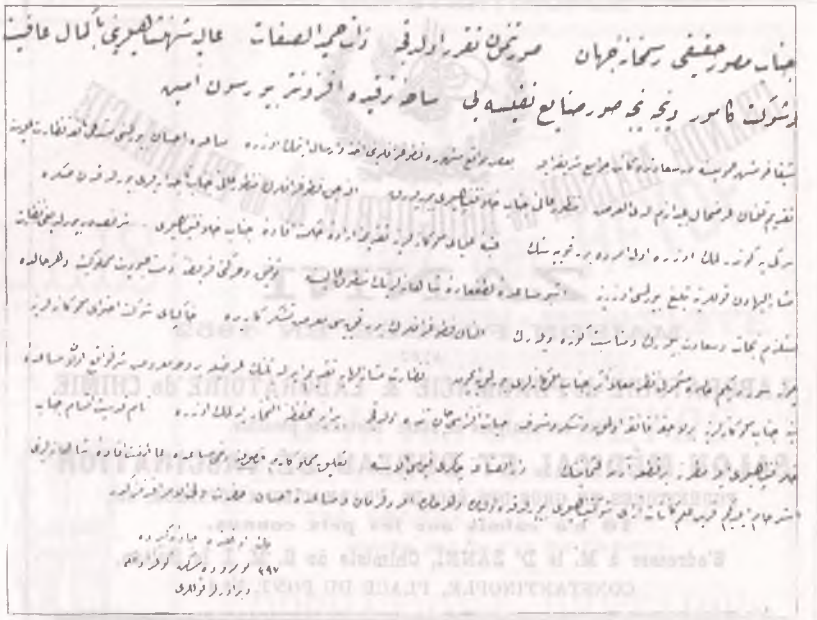

Gülmez Biraderler'in dilekçesi.

1894 yılında ünvan ve Osmanlı Tuğrası asma izni alanlardan Dârülaceze'ye vermekte oldukları nakit para ve eşyanın Dârülaceze, Ticaret Nafıa ve Orman ve Ma'âdîn ve Ziraat Nezaretlerinde bulunan birer deftere kaydedilmesi ve bir nüshasının da Bâb-ı Âli'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[17]

Sağlık hizmeti veren kişi ve kurumlar da bu kurallara uyarak ayrıcalık elde edebiliyordu. Dârülaceze, askeri ve devlet hastaneleri gibi sağlık kurumlarında fahri olarak çalışanlarla, buraların yıllık tıbbi malzeme veya ilaç ihtiyaçlarını meccanen karşılayanlara ve sağlık alanında kimi uygulamaları ilk olarak gerçekleştirenlere de fahrî ünvanlar ve iş yerlerine Osmanlı Arması ve Tuğra asma izni veriliyordu.

1895 yılında diş hekimi Aleksandra, para almadan çalıştığı için Dârülaceze'nin fahrî diş tabibliğine getirilmişti ve dükkânına Arma-i Osmanî asmasına irade çıkmıştı.[18] Bahriye Merkez Hastanesi'nde fahrî olarak çalışan diş hekimi Sami Königsberg de 1904 yılında muayenehanesine Osmanlı Arması asmak için müracaat etmişti.[19]

Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye üyelerinden Fuad Süreyya Bey, 21 Kânunuevvel 1316 (3 Ocak 1901) tarihli dilekçesinde 5 yıl önce yani 1895 yılında memleketimizde ilk Şifa Hastahanesi adıyla özel bir İslâm hastahanesi açtığını, o zamandan beri binlerce düşkün ve yoksulu en yeni tedavi usulleri ve aletlerde tedavi ettiğini bildirmekte ve buna karşılık müdürü ve seroperatörü olduğu Şifa Hastahanesi'nin padişahın himayesine kabul edilerek kapısına Osmanlı Arması asmak için izin istemiş, ertesi sene de bu izni almıştır.[20]

Osmanlı Ordusuna, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye ve hastanelere ortopedik aletler ile cerrahi araç gereç veren Hugo Avellis de ilânlarında, "Saray-ı Hümâyûn A'zâ-yı Sun'i ve Âlât-ı Cerrahiye Âmili" ünvanını ve Osmanlı Armasını kullanıyordu.[21]

Dişhekimi H.von der Heyde ise 1895 yılında "Ier Médecin-Dentiste Du Palais Impérial" ünvanı ile Osmanlı Tuğrasını kullanıyordu.[22]

Kimyager-i Hazret-i Şehriyarî Kiryako Sinegoros (K.Syngros) ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne Kimya Muallimlerinden Osep Celal (H.Celalian) tarafından kurulmuş olan, Hurdebînî

***Annuaire Oriental*'de yayınlanan Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn'u havi Zanni Eczanesine ait ilan.**

ve Kimyevî ve Sınâ'î Tahlilât Dârülameliyatı (Laboratoire d'Analyses Chimiques, Microscopiques et Industrielles) da Tuğra ve Osmanlı Arması kullanıyordu.[23]

İstanbul'da 1856 yılında kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne de padişahın himayesindeydi. Mühüründe Padişahın tuğrasını kullanıyordu.

Devletin sağlık ve sosyal yardım kurumlarından birinin yıllık ilâç ihtiyacının bir kısmını parasız olarak karşılayan eczacılar ise "Fahrî Eczacıbaşı" ünvanını alıyorlardı ve eczanelerine Osmanlı Arması ile Tuğra asıyorlardı.

Sirkeci'de Eczahane-i Türkiye adlı eczanenin sahibi George Nalpas, 19 Ocak 1893'de Dahiliye Nezareti'ne şu dilekçeyi vererek Dârülaceze, Dârüşşafaka ve Dulhâne için, senelik 100 Liralık tıbbî eczayı meccanen vermeyi taahhüd etmiş ve karşılığında kendisine buraların fahrî eczacıbaşılığı ünvanının verilmesini istemiştir:

Eczahane-i Türkiye Jozef Nalpas

Dersaadet'de Bâb-ı Âli Caddesi'nde

G.Nalpasse

Sirkedji Rue Sublime Porte

Constantinople

Nezâret-i Celilerine takdimile müftehir olduğum iki adet isti'damın me'âline tevfikan zîrde imzam muharrer Eczahane-i Türkiye sahibi Jozef Nalpas bendeleri / Dârülaceze ve Dârüşşafaka ile Dulhane idarelerinin eczahane-i mahsuslarınca sarfına lüzum görülecek ecza-yı tıbbiye ve edevât-ı cerrahiyeden râyic bedel / üzere senevî yalnız yüz liralık miktarının tensib buyrulacak bir vechile mahall-i mahsuslarına kadar götürülerek her sene olmak üzere meccanen / itâ ve teslimini taahhüd ediyorum şu kadar ki idare-i mezkûrenin dahili ve harici hiç bir muamelâtına müdahele etmeyerek sene bu sene taraf-ı âlilerinden / bittemhîr kâmilen ahz ve kabul olunduğu memur-ı mahsusu tarafından tasdik olunmak ve mahall-i selese-i ma'ruzaya beher sene yüz liradan ziyâde / ecza-yı tıbbiye lüzumu takdirinde şu fazla alınacak olan eczanın münhasıran eczahane-i âcizaneme aid olmayıp her hangi eczahaneden / mübayaa ve celbi arzu buyrulur ise ol hususta memurîn muhtar olup fakat şu hidemât-ı ubûdiyetkârâne-i sadıkâneme mukabil eczahane-i kemterâneme / Dârülaceze ve dârüşşafaka ve Dulhane'nin fahrî eczacıbaşılığı ünvan-ı müftehirinin ihsanını temenniyetle beraber bir nişâne-i mübahân olmak üzere / eczahane-i âbidâneme tuğra-yı garrâ-yı hümâyûn ile arma-i celil-i Osmanî ta'likine müsaade buyrulmak üzere şu senedim bit-tanzim ve defter-i mahsus zımnına / aynen kaydile nezâret-i celilerine takdim kılındı.

6 Kânunuevvel (1)309
(Pulun üzerinde)
6 Kânunuevvel (1)309
Eczahâne-i Türkiye Sahibi
Jozef Nalpas
İmza

13 Kânunuevvel 1309 (26 Ocak 1893) tarihli irade ile kendisine "Fahrî Eczacıbaşı" ünvanı ve eczanesinin kapısına da Osmanlı Tuğrası asma izni verilmiştir.[24] Jozef Nalpas'ın bu yazısında dikkati çeken konu Dârüşşafaka, Dârülaceze ve Dulhane'nin yıllık ilâç ve bunun gibi ihtiyaçları, ödeyeceğini taahhüd ettiği 100 Lirayı aşarsa bunların kendi eczanesinden alınması yolunda bir hak iddia etmeyeceğine dair senet vermesidir. Diğer bir deyişle devlet, bu ünvanı vermekle, 100 Liranın üzerindeki ilâç harcamalarını Eczahane-i Türkiye'den almayı taahhüt etmiyordu.

Servet-i Fünûn Nalpas Efendi'nin Fahrî Eczacıbaşılık görevini yoksullara yardım olarak değerlendirmiş ve takdiren eczahanesinin fotoğrafını yayınlamıştır.[25] Bu fotoğrafta eczahenesinin kapısının üstünde, Arma-i Osmanî ve Tuğra-yı Hümâyûn görülmektedir.

Nalpas Efendi, verdiği 100 Liralık bu tıbbî ecza karşılığında, rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisi rütbesi ile de ödüllendirilmiş,[26] ayrıca 1895 yılında Sanayi Madalyası da istemiştir.[27] Bütün bunlara rağmen Nalpas Efendi'nin İran vatandaşı olduğunu iddia etmesi üzerine yapılan incelemede bunun doğru olduğu ortaya çıkmış

***Annuaire Oriental*'de yayınlanan Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn'u hâvi ilânlar.**

ve 1904 yılında "Fahrî Eczacıbaşı" ünvanı ile rütbe-i saniye sınıf-ı sânisi rütbesi geri alınmıştır. Belgelere göre olay kısaca şöyledir:

Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezareti'nin 2 Cemaziyelevvel 1319 (17 Ağustos 1901) tarihli tezkeresine göre; Nalpas Efendi, Makam-ı Vâlâ-yı Seraskeri'den aldığı, 12 sene askerî eczacı olarak çalıştığını bildiren bir mazbatayla, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye başvurmuş, emsalleri gibi imtihan edilerek eczacılıkta ehliyetini ispat ettiğinden, kendisine 26 Cemaziyelevvel 1296 (14 Mayıs 1879) tarihli eczacı diploması verilmiştir. Nalpas Efendi'nin ifadesine itimad edilerek diplomasına Osmanlı Devleti Tebaasından olduğu kaydedilmiştir. Nalpas Efendi bundan sonra uzun yıllar eczacılık yapmış, "Fahrî Eczacıbaşılık" ünvanı ve rütbe-i sâniye sınıfı sânisi rütbesini almış olmasına rağmen, İran tebaasından olduğunu iddia etmiş ve bunun üzerine Tabi'iyyet Kalemi tarafından yapılan araştırmada, Jorj Nalpas'ın Hoylu bir babadan istanbul'da doğduğu, babasının İran vatandaşı olarak öldüğü, ailesine Osmanlı Devleti nüfus tezkeresi verilmesi için Patrikhane'den ilm ü haber verildiyse de nüfus tezkeresi verilmediği ve Nalpas Efendi'nin İran vatandaşı olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi, 17 Şaban 1322/13 Teşrinievvel 1320 (26 Kasım 1904) tarihli mazbatası ile, Nalpas Efendi'nin sahip olduğu rütbe-i sâniye ile "Dârülaceze, Dârüşşafaka ve Tophane-i Amire Eczacıbaşılığı" ünvanının ve eczanesine Tuğra-yı Hümâyûn ve Arma-i Osmanî asma hakkının geri alınmasına karar vermiştir. Sadrazam da aynı gün, bir tezkere ile bu mazbatayı Padişaha takdim etmiştir.[28]

1894 yılında, Sultan Mahmud Türbesi karşısında (Çemberlitaş) eczane sahibi Haçik Azeryan Efendi, Haseki Nisâ Hastahanesi'ne senede 60 Liralık tıbbî ecza hibe edeceğini beyan etmiş ve o da eczanesinin kapısının üstüne Osmanlı arması onun altına da Nisa Hastanesi Fahrî Eczacıbaşısı ünvanını taşıyan bir levha asmak istemiştir.[29] 19 Zilka'de 1311 (25 Mayıs 1894) tarihli irade ile istediği izin verilmiştir.[30] Kısa bir süre sonra Azeryan Efendi, eczanesinin kapısına asacağı levhaya rastgele Eczacıbaşı ünvanını yazdırmaması, böyle yazdırması halinde yanlış tefsirlere yol açacağı ve bu sebeple adı geçen levhada "Nisa Hastahanesi Fahrî Eczacıbaşısı" ünvanının belirtilmesi gerektiği konusunda uyarılmıştır.[31]

İlk Müslüman-Türk eczacılarından Hamdi Bey'in de 17 Şaban 1325/12 Eylül 1323 (25 Eylül

***Annuaire Oriental*'de yayınlanan Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn'u havi Bomonti Biraderler'e ait ilân.**

1907) tarihli dilekçesinden,[32] memleketimizde ilk İslâm Eczanesini açtığını, Dârülaceze'ye 3 senedir icab eden edviyeyi fahrî olarak takdim ettiğini, bu defa da Vezneciler'deki eczanesinden başka Köprübaşı'nda Pertevniyal Vâlide Sultan Vakfı'ndan kiraladığı 1 numaralı dükkânda ikinci bir eczane açacağını ve Vezneciler'deki eczanesinde olduğu gibi bu eczanesinin kapısına da Arma-i Hümâyûn konulmasına izin istediğini öğreniyoruz. Hamdi Efendi'nin imzasını ve mührünü taşıyan kendi el yazısı ile yazdığı bu dilekçe şimdilik Hamdi Efendi'ye ait ele geçen ilk orijinal belgedir. Bu sebeple aynen veriyoruz.

Eczahane-i Türkiye Kapısı üzerinde Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn ve Arma-i Osmanî

Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i Celilesine

Ma'rûz-ı Çâkerânemdir

Kulları sâye-i kabz-vâye-i cenâb-ı hilâfetpenâhide memleketimizde en evvel İslâm eczahanesi küşadıyla ibrâz-ı müesser-i sadâkat ve ubûdiyyet-i ni'met-şinâsânede bulunarak sinîn-i vefireden beri (çok senelerden beri)/hidemât-ı sâdıka-i kemterâneme merhameten defa'ât ile teveccühât-ı seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye mazhar buyurulduğumdan tezyîd-i ubûdiyyet ve gayretle evlâd-ı memleketden birçok erbâb-ı san'at yetiştirmeğe/muvaffak olduğum gibi yine abd-i hiss-i şükrân-güzâriye tabi'iyyetle sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i tâcdâr-ı a'zamide küşâd buyrulan dârül'-hayr-ı âliye icab eden edviyeyi üç seneden beri / kemâl-i iftihar ve şükran ile fahri olarak takdim eylemekde olduğumdan hidemât-ı kemterânem karîn-i iltifât-ı ce-

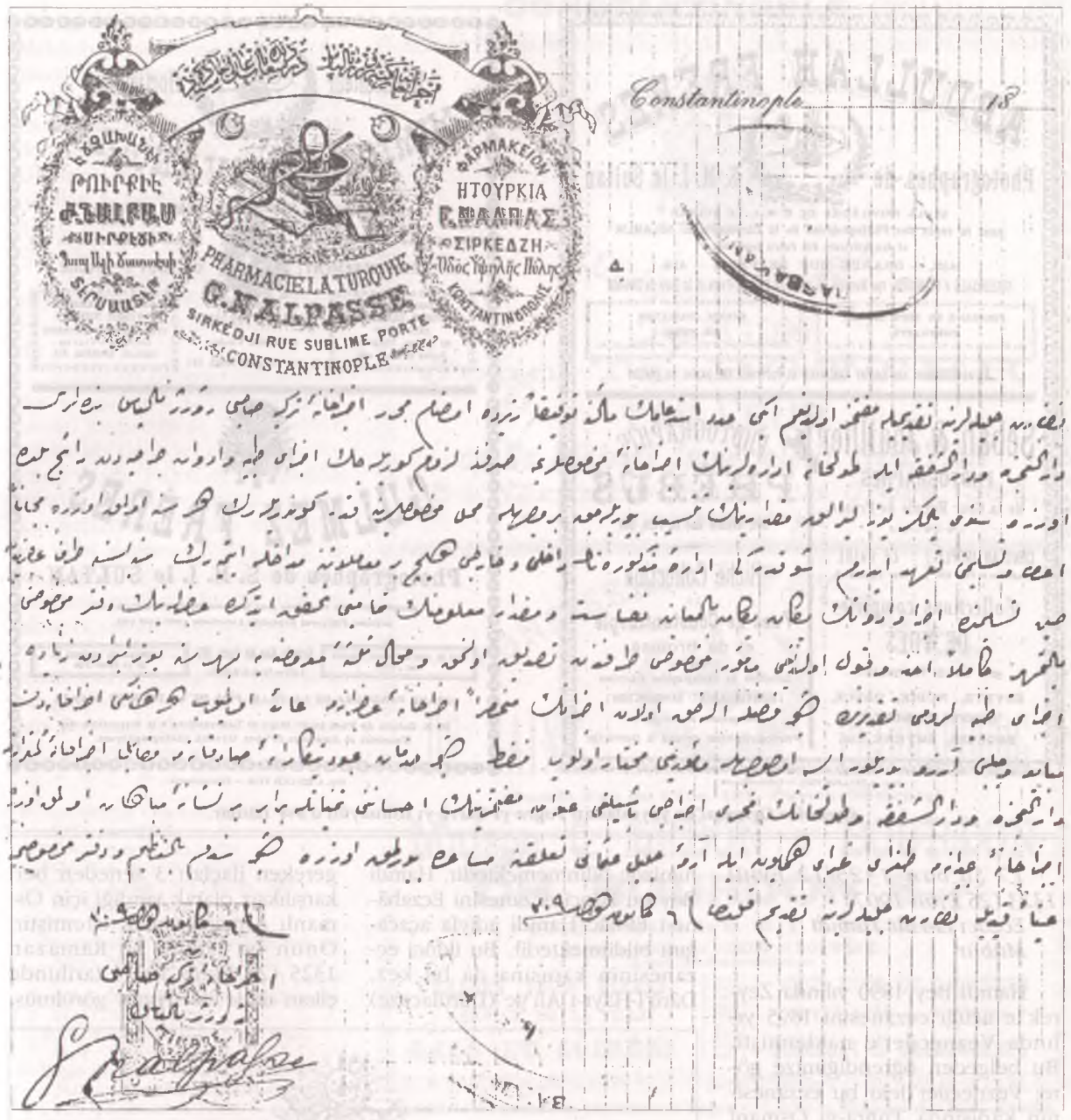

Eczacı George Nalpas'ın Fahrî Eczacıbaşı ünvanını alabilmek için Dahiliye Nezareti'ne verdiği dilekçe

nâb-ı cihan-bâni buyrularak Vezneciler'deki Eczahâne-i / Hamdi'nin bâlâsı arma-i Osmanî ile tezyin ve tevşih buyurulduğundan (süslendiğinden) edâ-yı vazife-i ubûdiyyet ve ifâ-yı şükran-ı ni'met maksad-ı nâçizânesiyle bu def'a da / Köprübaşı'nda bir numero ile merkum Pertevniyal Valide Sultan tâbe serâh (toprağı nur olsun) Hazretlerinin evkafından bulunan ve öteden beri eczahane olmak üzere küşade bulunan / mahallin bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi tahliyesini müteakib o vakf-ı mübeccel-i âliyede bir hıdmet-i cemilede bulunmak üzere yirmi iki Lira-yı Osmanî şehrî (aylık) / bedel-i i'tibârî otuz dört Lira-yı Osmaniye iblağ ile yine eczahane olarak küşâd ve müretteb-i uhdei kemterânem olan vazife-i sadakat ve hizmeti burada da ifaya / çalışacağımdan hıdemât-ı mesbûka-i kemterâneme merhameten (Eczahane-i El-Hâc Hamdi) nâmına küşâd edilecek bu müessese-i ahkarânemin de arma-i Osmanî ile tezyin / ve tevşih maksad-ı mübecceliyle irade-i mekârim-'âde-i cenâb-ı hilâfetpenâhinin erzân ve ihsanı hususunda ma'ruzât-ı ahkarânemin hakipây-ı kerem-ihtivâ-yı cenâb-ı / tacdâriye arz ve a'lâ buyrulmasını tazarru' ve istirhâm eylerim her halde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Imp. A. ZELLICH FILS. — Constantinople.

Imp. A. ZELLICH FILS. — Constantinople.

***Annuaire Oriental*'de yayınlanan Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn'u avi ilânlar.**

17 Şa'ban 1325/12 Eylül 1323 (25 Eylül 1907)
Eczacı El-Hâc Hamdi
Mühür

Hamdi Bey 1890 yılında Zeyrek'te açtığı eczanesini 1895 yılında Vezneciler'e nakletmişti. Bu belgeden öğrendiğimize göre; Vezneciler'deki bu eczanesinin kapısında Tuğra-yı Osmanî asılıydı. Hamdi Bey'e, tuğra asma izni, Şifa Hastahanesi'nde olduğu gibi memleketimizde ilk İslâm eczanesini açtığı için verilmiş olmalıdır. Ortaya çıkan diğer önemli bir husus da Hamdi Bey'in ikinci bir eczane açmak için Eminönü'ndeki Pertevniyal Valide Sultan evkafından olan bir handa eczane olarak kullanılmakta olan fakat o tarihte boşaltılmış bulunan 1 numaralı yeri ikinci bir eczane açmak üzere 34 Osmanlı Lirası karşılığında kiralamış olmasıdır. Hamdi Bey'in bu ikinci eczanesi eczacılık tarihimizde bilinmemektedir. Hamdi Bey bu ikinci eczanesini Eczahâne-i El-hâc Hamdi adıyla açacağını bildirmektedir. Bu ikinci eczanesinin kapısına da bu kez, Dârü'l-Hayr-ı Ali'ye (Dârülaceze) gereken ilaçları 3 seneden beri karşılıksız olarak verdiği için Osmanlı Arması asmak istemiştir. Onun bu isteği, 16 Ramazan 1325 (23 Ekim 1907) tarihinde çıkan irade ile uygun görülmüş,

Eczâhâne-i Cemal Kâzım (Üsküdar, iskele başı) faturası üzerinde "Arma-i Hümayun".
T. Baytop Koleksiyonu

durum Ticaret ve Nafıa, Evkaf ve Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezaretlerine bildirilmiştir.

Eczacı ve Kimyager Joseph Zanni de, 1895 yılında, "Chimiste de S.M.I. le Sultan" ünvanı ile Osmanlı Tuğrasını kullanıyor, okullar, eczaneler ve hastanelere % 10 indirimli malzeme temin ediyordu.[33]

Üsküdar-İskelebaşı'ndaki Eczahâne-i Cemal Kazım da Tuğra ve Osmanlı Arması kullanıyordu.[34]

Bütün bu belgelerden görülüyor ki, şimdiye kadar bildiğimiz resmî eczacıbaşı ünvanından başka bir de fahrî eczacıbaşı ünvanı vardı. Fahrî eczacıbaşılık ünvanı sağlık ve sosyal yardım kurumlarından birinin yıllık ilaç ve tıbbi malzeme ihtiyacının bir kısmını meccanen karşılayan eczacılara veriliyordu. Bu ünvanı alan eczacılar, eczanelerine de Tuğra-i Hümayûn ile Arma-i Osmanî asarak padişahın himayesine giriyorlar ve diğer meslekdaşları ile ticari rekabette bir üstünlük sağlıyorlardı. ■

CONSTANTINOPLE (PÉRA) 1309

جون بوتر

John Th. BOTTER
TAILLEUR
de Sa Majesté Impériale le SULTAN
354, Grande Rue de Péra, 354,
CONSTANTINOPLE

CONFISERIE & PATISSERIE
DE SAINT-PÉTERSBOURG
Grande Rue de Péra, 434. Passage Oriental.
Maison C. LEBON & BOURDON
CH. BOURDON Succr
FOURNISSEUR de S. M. I. le SULTAN.
et de la COUR de SUÈDE et NORWÈGE.
SALONS POUR DINERS
SERVICE DE LA VILLE
BALS ET SOIRÉES
RESTAURANT
VINS FINS ET LIQUEURS
SPÉCIALITÉ DE BONBONS
CHOCOLAT & BONBONNIÈRES

Annuaire Oriental'de yayınlanan Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn'u hâvi ilânlar.

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, No:40384.
2- BOA, Y.A.Res., No:16/29.
3- BOA, Y.A.Hus., No:237/70.
4- BOA, Y.A.Hus., No:305/86.; BEO, No:34490
5- BOA, Y.A.Hus., No:315/91.
6- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Bahriye Arşivi, Mektubî, Defter:1027, s. 29, 26 S.1314 (6 Ağustos 1896); 1 Şûrâ-yı Bahrî, Defter:584, s.47 A,21 Zilka'de 1317 (23 Mart 1900).
7- BOA, BEO, No:54778; İrade Hus., No:2 - 1 Ş.1313.
8- Engin Çizgen: "Abdullah Biraderler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1 (İstanbul 1993), S. 14-16.
9- BOA, Y.A.Hus., No:263/55; İrade Hus., No:51 - 14 L.1310.
10- BOA, İrade Nafıa, No:4 - 19 RA 1314.
11- BOA, İrade Hususi, No:107 - 29 C.1326.
12- Raphael C.Cervati: *Annuaire Oriantal du Commerce*. Constantinople, 1895, s.1274 A.
13- BOA, Y.Mtv., No:68/27.
14- Raphael C.Cervati: *A.g.e*, Constantinople, 1895, s. 1371.
15- BOA, Y.A.Res., No:116/34.
16- Raphael C.Cervati: *A.g.e.*, Constantinople, 1891, C.10, s.20-21, 41-43, 92, 102.; 1895, s.1309.
17- BOA, BEO, No:40384.
18- BOA, BEO, Dahiliye Nezareti Defter No:943.43, No:7013'deki 2 Teşrinisâni 1311 (15 Ekim 1895) tarihli belge özeti.
19- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Bahriye Arşivi, Mektubî, Defter:1463, s. 91, 15 Zilhicce 1321 (4 Mart 1904).
20- BOA, Y.A.Hus., No:412-141.
21- Raphael C.Cervati: *A.g.e.*, 1891, s.7.
22- Raphael C.Cervati: *A.g.e.*, 1895, s.1276.
23- Turhan Baytop: *Türk Eczacılık Tarihi İçin Belgeler*, İstanbul 1991, s. 138.
24- BOA, BEO, Dahiliye Nezareti Defter No:94.3.43, No:4997'deki 28 Mart 1311 tarihli belge özeti.
25- "Eczahane-i Türkiyye", *Servet-i Fünun*, No:253 (4 Kânunusani 1311), s.298, 301.
26- BOA, Y.A.Res., No:128/34 deki Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Mazbatası.
27- BOA, BEO, Dahiliye Nezareti Defter No:94.3.43, No:4997'deki 28 Mart 1311 tarihli belge özeti.
28- BOA, Y.A.Res., No:128/34.
29- BOA, Y.A.Hus., No:296/95.
30- BOA, İrade Hus., No:85 - 19 Zilka'de 1311. Bu irade zuhur etmemiştir. Bu konudaki bilgi 1311 yılı irade defterindeki belge özetinden alınmıştır.
31- BOA, BEO, No:30699 ve No:34717.
32- BOA, İrade Ticaret ve Nafıa, No:4 - 16 N.1325 ve ekleri.
33- Raphael C.Cervati: *A.g.e.*, 1895, s. 1379.
34- Turhan Baytop: *A.g.e.*, s.33.

İSTANBUL'DA TUNUSLULAR

DOÇ. DR. ATİLLÂ ÇETİN

İstanbul, Osmanlı başkenti ve Hilâfet merkezi olarak diğer Mağripliler (Cezayirliler, Faslılar) gibi, Tunusluların da daima ilgi ve özlemlerini çekmiştir. Tunus'un 1574'te kesin Osmanlı fethinden sonra, İstanbul'da sayıları devirlere göre artan-azalan bir Tunus kolonisi daima yaşamıştır. Tunus kolonisinde asker, tüccar, esnaf, gemici, devlet ve din adamı, öğrenci, gezgin siyasi mülteci, fesçi, kuloğlu, hatta maceracı gibi değişik tiplere ve meslek mensuplarına rastlanmaktaydı. İlk dönemlerde Galata'daki Arap camii ve çevresi Mısırlıların, Mağriplilerin buluşma ve ibadet yeriydi. Tunuslular, genellikle, Fatih, Süleymaniye, Üsküdar, Halıcıoğlu, Eyüp, Yavuzselim gibi büyük camilerin etrafındaki semtlerde yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Tunus eyaletinin önemli yöneticileri, siyasal veya kişisel nedenlerle Tunus'tan ayrılıp, İstanbul'a iltica etmişlerdir. Bazıları İstanbul'da bir süre geçici, bir kısmı daimî kalmışlardır. 1705'ten itibaren Tunus yönetimini ele geçiren sipahi ağası Hüseyin b. Ali'nin, valiliği babadan-oğula geçen "Hüseynîler" soyunun, "Bey" sanını da taşıyan paşaları değiştikçe, İstanbul'dan tayin fermanı gönderilirdi. Hüseynî paşaları sultana hediyelerle resmî heyetler gönderirlerdi. Savaş zamanı Tunus belli bir kontenjanla yardıma gelirdi. Tunus heyetleri İstanbul'da iyi karşılanır, her türlü giderleri devlet tarafından ödenirdi. 1881'e kadar bu gelenek böylece süregelmiştir. Gözden düşen Tunuslular ve kuloğulları için çoğu kez İstanbul bir sığınak olmuştur. Tunus'un askerî ve idarî yönetiminde etkin, sayıları sınırlı bir zümreyi oluşturan memlûkler (köleler)den Kafkasya kökenli (Çerkes, Gürcü, Abaza, Çeçen vb) olanlar için İstanbul daima önemli olmuştur. Hammuda Paşa (1782-1814) döneminde Tunus ve İstanbul arasındaki ilişkiler her yönden çok gelişmiştir.

İmparatorluğun Kahire, İskenderiye, Bingazi, İzmir, İstanbul gibi kentlerindeki Tunusluların menfaatlerini korumak, özellikle miras ve veraset işleriyle uğraşmak üzere, 18. yüzyılın başlangıcından itibaren Tunus paşalarının vekilleri görev yapmışlardır. 1146/1730, 1223/1808 ve 1237/1822 yıllarında çıkarılmış fermanlarda, geçmişe de atıfta bulunularak, bütün vilâyetlerde, çeşitli nedenlerle (hac, ebeveynlerini ziyaret vb) gelen Tunusluların giriş ve çıkış vergilerinden muafiyetleri, ölümeri halinde miraslarının korunması, mirasçılarına hakkıyla devri, vekillerinin sorumluluğu vb şeriata uyulması hakkında taşra ve merkez yönetimine emir verilmiştir.

Tunuslular, İstanbul'un sosyal ve kültürel yaşamından etkilenmişler, Tunus'a dönenler buradan birçok güzel geleneği Tunus'a taşımışlardır. Tunus âdet ve geleneklerini de İstanbul'a getirmişlerdir. Giyim, yemek, folklor, halk inanışları, güzel sanatlar alanlarında etkileşim olmuştur.

İstanbul'daki Tunusluların varlığı ve faaliyetleri 19. yüzyılda oldukça artmıştır. Tunus'ta "tarbuş" ve "şaşiya" denilen Tunus fesi, 100 yıl kadar, bütün Osmanlı ülkelerinde ve İstanbul'da ulusal başlık olmuştur. Fes üretiminde ve ticaretinde Tunuslu ustalar ve tüccarlar daima önde gelmişlerdir. II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırmasından sonra, serasker ve sadrazam Koca Hüsrev Paşa, fesleri meşhur olan Tunus'tan getirttiği bir miktar fesleri cuma selâmlığında kalyoncu neferlerine giydirmişti. Bu padişahın hoşuna giderek, 1828'den itibaren, eski serpuşların yerini Tunus fesi almıştı. Fes, şapka kanununa kadar kullanılmıştır. İlk aşamada Tunus'tan elli bin fes getirilmişti. 1831'de Tunus'tan İstanbul'a fes ustaları ve kalfaları istenmiş, fes üretimine başlanmıştı. 1835'te Defterdar semtinde Feshane adlı fabrika kuruldu ve zamanla genişletildi. İstanbul'da üretilen fesler ihtiyaca yeterli olmadığı için dışarıdan, bilhassa Avusturya'dan fes ithal edilmiştir. İstanbul'da genellikle 200 civarında fes ustaları ve kalfaları çalışıyordu. Tunus fesinin keçesi, rengi, kalitesi çok değerliydi.

İstanbul'da oturan Tunus cemaati arasında, 19. yüzyılın başında Larbi Bessais saygın bir kişiydi ve Bâbıâli nezdinde de itibarlıydı. Ailesi uzun süredir İstanbul'da oturmaktaydı. İstanbul'daki Tunus kolonisi arasında Cerbe adasından gelenler hayli çoktu. Yahya Arrouay (Arvay) 1826'da Cerbe'den gelmişti. Tunus Beyi'nin temsilcisiydi. Oğlu Ömer Arvay İstanbul'da fesçi esnafının kethüdası ve Tunus cemaatinin başkanıydı. İstanbul'daki Tunuslular arasında ve Bâbıâli yanında söz sahibiydi. Kırım Savaşı sırasında 1854'te Tunus eyalet kuvvetlerinin iaşesi ile görevlendirildi. Ömer Arvay, Ağustos 1866'da Bâbıâli tarafından Tunus Valisi nezdine özel bir görevle gönderilirken, 8-9 yaşlarında 3 genç köleyi hediye olarak götürmüştü. Ömer Arvay 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Tunus Vezir-i Ekberinin görevlisi olarak, Bâbıâli nezdinde görüşmeleri yürüttü.

Tunuslu Hayreddin Paşa

Aynı aileden Fehameddin Arvay, hakiki bir İstanbul efedisi idi. Türk musikisine aşina, Türk mutfağını iyi bilen kültürlü bir zattı. 1960-1970 yıllarında Tunus Büyükelçiliğinde maslahatgüzâr olarak çalıştı. Diplomatik ortamlarda zengin kişiliği ile tanındı, sevildi. Daha sonra İstanbul'dan bir deniz taşımacılık şirketinde çalıştı. 1980'den sonra İstanbul'da öldü. Arvay ailesinden bazı kişiler halen Tunus'ta yaşamaktadırlar.

Kapalıçarşıda fesçi esnafı genellikle Tunusluların tekelindeydi. Fesçi loncasının mensupları 200 civarındaydı. Fesçi loncası bir dönem Bedrun Han'da bulunmuştur. Fesçiler ve fes tüccarları, ramazanda ve dinî günlerde okullara, yetim ve öksüz çocuklara, parasız fes dağıtarak onları sevindirirlerdi. Cerbeli tüccarlar, Tunus-İstanbul arasında yün, hurma, tuz, kereste, baharat, zeytinyağı vb ticaretiyle uğraşırlardı.

Akdeniz'de korsanlığın ve köle ticaretinin zaafa uğramasından ve Avrupa donanmaları tarafından engellenmeye çalışması üzerine, Tunus ihtiyacı olan köle ve cariyeleri İstanbul'daki esir pazarlarından temin etmiştir. Tunus valisinin görevlileri birkaç yıl arayla İstanbul'a gelir ve uygun köleler alıp götürürlerdi.

İstanbul'da II. Mahmud'un ve Kahire'de Mehmed Ali Paşa'nın askerî yenilikleri ve modern ordu kurma girişimleri, Sultan Mahmud'un teşvikleriyle de, etkisini gösterdi. Tunus Valisi Hüseyin Paşa (1824-35) II. Mahmud'a başvurarak, Tunuslu subay ve askerlerin "Asâkir-i Mansûre" sistemine göre eğitimleri için kanun, yönetmelik, kıyafet örneği, mızıkacı takım ve giysisi istedi. Tabur talim yönetmeliği gönderildi. Bir bölük Tunuslu askerler, subaylarıyla İstanbul'a gönderildiler, Bâb-ı Seraskeri'de eğitildiler, yetiştirildiler. Yeni Osmanlı askeri kıyafetiyle donatıldılar. Tunus'ta kurulan 5 bin kişilik modern ordunun ilk çekirdeğini oluşturdular.

Tanzimat'ın Tunus'ta tatbikini, şeriata uygunluğunu öğrenmek ve tartışmak üzere Tunus Valisi Ahmed Paşa, din bilginlerinden bir heyeti İbrahim al-Riyahi ile 1842'de İstanbul'a gönderdi. Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey ile görüşerek, olumlu görüşlerle Tunus'a döndüler.

Kırım savaşında, Tunus gücü ölçüsünde, metbuu Osmanlı Devletine yardıma koşmuştur. Raşid Paşa kumandasında 12 bin kişilik Tunus kuvvetleri gemilerle İstanbul'a taşındılar. Sultan Abdülmecid'in önünde geçit törenine katıldılar. Sonra Kırım'a ve Batum'a gönderildiler. Genellikle geri hizmetlerde kullanıldılar. Savaşın bitiminde ancak yarısı Tunus'a geri dönebildiler. Birçok kahramanlık öykü ve destanları yazıldı. Savaşın bitiminde bazı yüksek rütbeli Tunuslu subaylar Osmanlı hizmetine girdiler. Bunlardan birisi, Kafkasyalı bir memlûk iken, Tunus'ta yetiştirilen Miralay Dilâver Bey'di. "Beşir" adlı geminin kumandanıydı. Bahriye Ferikliğine yükselip (1878), Dilâver Paşa oldu. İstanbul Liman Başkanı olarak uzun yıllar çalıştı. 1877-78 savaşına katıldı. 1316/1897'de öldü. Oğlu, sadrazam Salih Paşa (Kezrak)'dır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlangıcında, kendi alanlarında yetişmiş kıymetli Tunuslular, ülkelerini türlü nedenlerle terk edip, Osmanlı başkentine gelmişler ve bazıları görevler almışlardır. Tunuslu paşaların pek meşhuru Tunuslu Mahmud bin Ayyâd Paşa'ydı. Tunus'ta epey servet toplayan, sonra Tunus hükûmetiyle davaya düşen Mahmud Paşa, 1852'de kapağı Fransa'ya atmış, 1852-57 arasında orada yaşamıştı. 1857'de "Fransa mahmisi sıfatıyla" İstanbul'a geldi. İslâm ümmetinden yabancı korumacılığını alanların birincisi olmuştur. İstanbul'da bir banka açmak girişimleri vardır. Sultanahmet'teki köşkünde ve Çamlıca'daki görkemli konağında yaşadı. Halk arasında "Karun kadar mal ve para sahibi" olarak ünlenmişti. Zengin, zevk ve sefa sahibi idi. Cariyelerinin çokluğu ve güzelliği dillerde dolaşır, gıpta ile söz edilirdi. Çamlıca'daki köşkünün çok büyük havuzunda cariyelerini yüzdürür, onları seyrederdi. 40'dan 300'e kadar cariyesi olduğu söylentileri yaygındı. Dünürü Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa gibi zevk ve sefa içide yaşamıştır. Oğlu Tahir Bey (Paşa) Fazıl Paşa'nın kızı Rukiyye Hanımla evlendirildi. Mahmud Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlarının övgülerine konu olmuştur. Mahmud Paşa Safinaz ve Yıldız adlarındaki iki güzel cariyesini Sultan Abdülaziz'e sunmuş, söylentiye nazaran cariyelerden birine Şehzade Abdülhamid âşık olmuştu. Abdülaziz'in Başkâtibi Mehmed Emin Bey ile Mahmud Paşa arasındaki "Pancur davası" yarı ciddi, yarı eğlendirici bir dönemin mizahına konu olmuştu. Mahmud Paşa, son yıllarında zevk ve sefalı yaşamdan vazgeçerek, işi sofuluğa vurdu ve bazı hayır işleri yaptı. 18 Şubat 1880'de ölünce, Sultanahmet Camiinin deniz tarafın-

da bir türbeye gömüldü. Çocukları ve torunları (Adil bin Ayyâd, Reşid bin Ayyâd) bazı güzel hizmetlerde bulundular. Servetlerini saçıp savurup, korularındaki asırlık ağaçları satmaya başlayınca, Samipaşazâde Sezai Bey "Bir asır ikiyüzelli kuruş" adlı öyküsünü yazmış, felekten şikâyet etmişti.

İstanbul'a gelip yerleşen Tunuslu şahsiyetler içinde, kuşkusuz en önemlisi Tunuslu Hayreddin Paşa'ydı. Yaşamı bir roman gibi renkli ve canlı sahneler ve tesadüflerle doludur. Kafkasya'da doğdu, Çerkes asıllıydı. Köle olarak, önce İstanbul'a sonra Tunus Paşasına satıldı. Yetenekli ve akıllıydı. Tunus paşasının Bardo sarayında yetiştirildi. Asker olarak kumandanlığa yükseldi. Avrupa'da okudu, Fransızcayı iyi öğrendi. İslâm dünyasının gerileme nedenlerini sorguladı. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın yollarını araştırdı. Yazdığı bir reformlar kitabı ile (*Akvemü'l-Mesâlik*, Tunus 1868, Fransızcası, Paris 1868, Türkçesi, İstanbul 1876, 1878) görüşlerini anlattı. 19. yüzyıl yenilikçi kuşağının seçkin bir üyesi olduğunu kanıtladı. 19. yüzyıl Tunus tarihinin en dikkat çeken ve ilgi uyandıran şahsı oldu. Tunus'ta en yüksek görev olan Vezir-i ekberlik (1873-77) yaptı, Tunus valisi ile anlaşamadığından, Şeyh Zâfir Efendi'nin aracılığıyla II. Abdülhamid İstanbul'a çağırdı. 4 Aralık 1878-21 Temmuz 1879 arasında sadrazam oldu. Osmanlı Devletinin ıslahı için bir dizi yenilik projelerini raporlar halinde Abdülhamid'e sunmuştur. Sultan'ın paşa hakkındaki teveccühü daima sürmüştür. Hayreddin Paşa kışın Nişantaşı'ndaki konağında, yazın Kuruçeşme'deki yalısında otururdu. Konağı, Nişantaşı konaklarının en şâhânesiydi. Yalısı sonra Abdülaziz'in kızı Nâzime Sultan'a geçmiştir. Çocukları Salih Paşa, Tahir Hayreddin (Paşa), Mahmud Nuri vd. devlete hizmet ettiler. Paşa, 1859, 1864, 1871'de geçici görevle İstanbul'a gelmişti.

Taşkasap semtindeki Sami Paşa konağına, muhtelif islâm ülkelerinden bilgin, şâir, tarikat erbabı kişiler gelirler ve ağırlanırlardı. Mağrip diyarından ve Tunus'tan gelen ulema ve tarikat mensupları da konuk edilirdi.

12 Mayıs 1881 tarihli anlaşma ile Fransa Tunus'a yerleşince Fransız sömürge yönetimine karşı olan birçok Tunuslu idare, din ve kültür adamı yurtlarını terk ettikleri gibi, halktan geniş kitleler Trablusgarp, Bingazi ve Mısır'a göç ettiler. 1881'den sonra aralıklarla İstanbul bir grup siyasi göçmenlerin ve Tunus'tan kaçanların barınağı olmuştur. İstanbul'da Hayreddin Paşa'nın varlığı, Osmanlı devleti nezdindeki etkisi, çoğu eski çalışma arkadaşları olan, Tunuslu aydın ve yenilikçi kişileri bir araya gelmeye yöneltiyordu. Bunlardan birisi aslen ailesi Türk olan liberal fikirli, aydın din ve fikir adamı 5. Muhammed Bayram (el-Hâmis)'dı. Tanınmış bir ulema ailesinin aynı adı taşıyan beşincisiydi. Tunus'ta reform hareketinin birkaç sayılı simasından biriydi. Osmanlı Devletinde reformlar için değerli bir raporu II. Abdülhamid'e sundu. İstanbul'da Arapça basılan *el-Cevâib* gazetesinde Fransa'nın Tunus'u işgal politikasını sertçe eleştirdi. Basın yoluyla kampanya başlattı. Osmanlı siyasetini etkilemeye çalıştı. İstanbul'da 1883'de *el-İ'tidâl* adlı Arapça gazetesini yayımladı. Gazete 50 sayı kadar çıktı. 1884'te Kahire'ye gitti. Bir başka kıymetli kişi asker Muhammed Larbi Zarruk Paşa'ydı. Tunus Belediye Başkanlığı ve Tunus'un Galatasaray'ı sayılabilecek Sadıkî Koleji'nin ilk müdürlüğünü yapmıştı. Tunus üzerinde Osmanlı egemenliğinin devamı için II. Abdülhamid'e özgün öneriler sundu. Bir diğeri Muhammed Şerif adlı aydın asker kişiydi. Hayreddin Paşa'nın damadı asker Rüstem Paşa aynı ülkülerle İstanbul'a geldi. Bu zat, Sultan Murad'ın ve Abdülhamid'in cülûs tebrikleri için daha önce İstanbul'a gönderilmişti. Sultan Abdülhamid bunları iyi karşıladı. Görevler ve maaşlar verdi. İstanbul'da, Tunus için kuvvetli bir lobi teşekkül etti. Yoğun siyasî, dinî propaganda çalışmaları yaptılar. Abdülhamid'in çevresindeki, Şeyh Zâfir, kardeşi Şeyh Hamza, Ebülhüda gibi tarikat mensupları yardım ve destekte bulundular. Hayreddin Paşa'nın diğer damadı Hüseyin Paşa da bir ara katıldı. Tunuslu bu önemli aileler arasında evlilik bağları da bulunuyordu. İstanbul'da Tunusluların Osmanlı sultanını ve yöneticilerini Tunus lehinde harekete geçirmeye çalıştıkları bu dönemde, 21 Haziran - 24 Eylül 1882 arasında İstanbul'da kalan Tunuslu gazeteci ve müderris Muhammed as-Sanûsî'nin, *ar-Rıhla al-Hicâziyye* (Hicaz Gezisi) adlı kitabındaki İstanbul izlenimleri ve anıları çok ilgi çekicidir. as-Sanûsî, Hicaz'a gitmeden önce İstanbul'a da uğramıştı. Tunusluların İstanbul'daki çalışmaları, yaşamları, amaçları güzel belirlenmiştir. Öte yandan, 5. Muhammed Bayram *Safvat al-İ'tibar* adlı 5 ciltlik gezi ve anılar kitabında, İstanbul'daki Tunus kolonisinin, Tunus cemaatinin çalışmalarını yansıtmıştır. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği, İstanbul'da Tunusluların kendi aleyhlerindeki çalışmalarını yakından izlediler. Ba-

مائوية
خير الدين باشـا
(1890 - 1822)

إنجاز الوكالة القومية لاحياء التراث

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın gençlik resmi.

zen Osmanlı yöneticilerine baskı yaptılar. Fransız Büyükelçiliği, onların faaliyetlerini anlamak için birçok gizli ajan da kullandı. Tunuslu Ali Efendi adlı bir zat, Büyükelçiliği devamlı bilgilendiriyordu. Tunus'taki Fransız yönetimi, İstanbul Büyükelçiliğini Tunus'tan İstanbul'a gidip gelenler ve şüpheliler hakkında haberdar etmekteydi.

1886'da Rüstem Paşa'nın, 1887'de Hüseyin Paşa'nın ölümü, 1889'da Larbi Zarruk Paşa'nın Medine'de yerleşmesi, 29 Ocak 1890'da Tunuslu Hayreddin Paşa'nın vefatı ile Tunuslu önemli şahsiyetler dağılmış oldu. Larbi Zarruk'un oğulları Tunus'a döndüler. Hayreddin Paşa, Eyüp'te Şah Sultan İmareti bahçesine gömüldü. Eyüp semtinde adının hayırla anılması için iki çeşme yaptırılmıştır. Kızı Behiyye Hanım, sadrazam Fuad Paşa'nın torunu Şurâyı Devlet üyesi, eski eserler koleksiyoncusu Reşad Fuad Bey'le evlenmişti.

1889 sonlarında yeni bir grup Tunuslu İstanbul'a geldi. En önemlisi Hayreddin Paşa'nın ardası eski Vezir-i Ekber Mustafa bin İsmail veya Genç Mustafa Paşa'ydı. Fransa'nın ihanetine uğradığı düşüncesiydi. Aslında yanlış sakıncalı politikası Fransa'nın Tunus'ta yerleşmesine yardımcı olmuştu. Durumuna İstanbul'da ilgi ve destek bulmak için Genç Mustafa Paşa epey para ve gayret harcadı. Başlangıçta II. Abdülhamid'den yardım gördü, aylık bağlandı. Tunuslu yurtseverlerin protestoları ve Mustafa bin İsmail'in gerçek kimliğini ortaya koyunca, Abdülhamid desteğini çekti. Mustafa bin İsmail, hayatının başlangıcı gibi, fakir ve sefil bir halde yaşamını İstanbul'da yitirdi. Önceden aleyhine çalıştığı Hayreddin Paşa'ya sığındı, paşa konağında ona bir oda verdi. Bu düşmüş insana yardım etti.

Tunus ve İstanbul arasında gelip-giden Tunuslular yoğundu. İş ve aile ilişkileri, taşınır ve taşınmaz malların hesapları, Türk asıllı Tunusluların İstanbul'da daha iyi bir fırsat arama çabaları İstanbul'a göçü arttırıyordu. Muhammed Bölükbaşı sık sık Tunus'a giden birisiydi. Şeyh Zâfir Efendi ile ilişkisi vardı. Sultan Abdülhamid, sağlam bir iletişim ağı ve şeyhleri vasıtasıyla, Tunuslu Müslamanlara daima yasal hâkim olduğunu hatırlatmak istiyordu. Tunus'taki Fransız yönetiminden ve baskısından memnun olmayan, adaletinden zarara uğrayan bazı Tunuslular şikâyetlerini İstanbul'a yapıyorlardı. Sfakslı iki eşraf Muhammed bin Şeyh Nuri ve Muhammed bin Siyala, gasb edilen toprakları davasını Sultan'a şikâyet için 1889'da İstanbul'a geldiler. Bu tür örnekler çoktu.

Sadıkî Koleji öğrencilerinden bazıları İstanbul'a Galatasaray'a ve başka okullara 1881'den sonra gönderildiler. Tayeb el-Fahri, Muhammed Maref bunlardandı.

20. yüzyılın başlangıcından Tunuslu önemli kişiler İstanbul'a geldiler. 1909-1914 arasında yoğunluk kazandı. Tunus'taki Fransız sömürge yönetimine karşı harekete geçen "Genç Tunuslular" hareketinin önderleri sürgüne gönderildiler. İstanbul bir kez daha Tunus milliyetçilerinin sığınağı oldu. İki din adamı Şeyh Salih Şerif ve Şeyh İsmail Sefâyihî önemli kişilerdi. Şeyh Hâdir bin Hüseyin, Şeyh Abdülaziz el-Salebî bilginlerdendi. Bunlar ülkelerinde yabancı yönetimini şiddetle reddediyorlardı. Tunus'ta 1897 Osmanlı-Yunan savaşı sırasında Türk dostu güçlü bir hareket başlamıştı. İslâm birliğine taraftardılar. Bunların çoğu Zeytûne medresesinde öğrenim görmüşlerdi. Şeyh Salih Şerif, müderrislik yapmıştı. 1906'da İstanbul'a geldi. Şeyh Ebülhüda onu korudu. Sultan Abdülhamid maaş bağladı. Fransız yönetiminin Tunus'taki kötülüklerini bir muhtıra ile sultana sundu. Şeyh İsmail Sefâyihî çok zeki olup, müderrislik, Tunus Başkadılığı görevi yaptı. Hacca gitmek bahanesiyle Tunus'tan ayrıldı. 1908'de Sultanahmet camiinde hadis müdderrisi oldu. Aksaray Valide Camiinde hadis, Buhari dersleri verdi. Halkın fikrinin yükselmesine, imanının kuvvetlenmesine çalıştı. Kuzey Afrika'da Fransız egemenliğine karşı devlet, toplum ve basın organlarında yoğun faaliyetlerde bulundular. Salih Şerif de, İstanbul camilerinde vaaz ve nasihatlar verdi. Dergilerde ateşli yazılar yayınladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimde güçlenmesi, Türkçülük yanında İslâmcılık siyasetine de ağırlık vermesi üzerine, İstanbul'daki Tunuslular ve Cezayirliler şevkle yeni siyaseti desteklediler. Trablusgarp savaşına katılan Tunuslulardan birisi Salih Şerif'ti. 1910'da Almanya'dan satın alınan "Masudiye" ve "Barbaros Hayreddin" zırhlılarının merasimlerinde Mağripliler hazırdı. Barbaros Türbesindeki törende Tunuslular da nutuklar söylediler. Edirne'nin Balkan savaşında geri alınışında ön saflarda Tunuslular bulunuyordu.

1912'de "Genç Tunuslular" akımının liderlerinden, Türk asıllı, Ali Baş Hamba İstanbul'a geldi. Güçlü Arap Fransız kültürü ile yetişmiş, kıymetli bir avukat olan bu zat, Sadıkî Koleji'nde çalışmış, yetişen gençleri aydınlatmış, bir grev sonucu, Fransız idaresinin şüphelenmesi üzerine birçok idealist arkadaşıyla birlikte sürgüne uğramıştı. Tunus'ta köklü reformlar yapılmasını istemekteydi. Ali Baş Hamba ve arkadaşları İstanbul'da dostça karşılandılar. İttihat ve Terakki mensupları ile iyi ilişkiler kurdular. Ali Baş Hamba, Şurâ-yı Devlet üyesi, sonra Adliye ve Mezâhip Nezâreti Teftiş Kurulu Başkanlığı yaptı. Fransız Büyükelçisi Bompard, Tunusluların himayesine ve resmî görevlerine itiraz etti. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kurduğu "Umur-u Şarkiye Müdürlüğü" veya "Teşkilât-ı Mahsûsa" idaresinin müdürlüğünü 24 Temmuz 1913-31 Ekim 1918 arasında Ali Baş Hamba yürüttü. İslâm ülkeleri arasında birlik kurmak, yabancı saldırısına uğramış ülkeleri bağımsızlığa kavuşturmak, Osmanlı İmparatorluğuna etrafında toplamak gibi amaçları vardı. 1910'da İstanbul'da "Tunuslular ve Cezayirliler Dostluk ve Kardeşlik Cemiyeti" kuruldu.

I. Dünya Savaşının sonlarına doğru Stockholm'da toplanan Sosyalistler kongresine Türkiye'ye sığınmış Tunuslu hürriyetperverler de katıldılar. Ali Baş Hamba, İsmail Sefâyihî, Hâdir bin İsmail, Cezayir ve Tunus'ta ülkelerinde Fransızların yaptıkları zulümleri, haksızlıkları İngilizce, Fransızca broşürlerle kongreye sundular. İsmail Sefâyihî ve Salih Şerif'in 1917'de Lozan'da basılan broşürleri "La Tunisie et l'Algérie" adını taşıyordu. Türkçesi "Maz-

lûm Milletlerin Şikâyeti" adıyla İstanbul'da yayınlandı. Ali Baş Hamba'nın kardeşi Muhammed, bir diğer Genç Tunuslu vatansever Muhammed Numan İstanbul'da aktif insanlardı. Talât Paşa, Fransa ve İngiltere'ye karşı, İsmail Sefâyihî ve Ali Baş Hamba ile savaş sırasında iyi bir propaganda yürüttü. Ali Baş Hamba 13 Kasım 1918'de öldü. Beşiktaş'da Yahya Efendi Dergâhı bahçesine gömüldü. Bir süre sonra kader ve ülkü arkadaşı Sefâyihî vefat etti. Aksaray Valide Camii bahçesine defnedildi.

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın çocuklarından gazeteci Tahir Hayreddin, II. Meşrutiyet döneminde etkin görevler aldı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, 11 Aralık 1911 seçimlerinde İstanbul mebusu oldu. 1919'da bir ara nâzır seçildi. Bir ara Talât Paşa tarafından kardeşleriyle yurtdışına sürüldü. Osmanlı hanedanına damat olan diğer kardeşi Salih Paşa, 1913'te Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayıyla ilgili olarak idam olundu. Aslında suçsuzdu.

Kurtuluş savaşımızda, Tunus ve Cezayirlilerden bizzat ulusal davamıza destek veren ve katılanlar olmuştur.

İstanbul'un muhtelif semtlerinde Tunusluları hatırlatan bazı anılar günümüze kalmıştır. Üsküdar'da Selimiye civarında Tunusbağı, Halıcıoğlu'nun üst taraflarında Tunuslunun bağı adları ilk akla gelenlerdir. "Tunus gediği" sözü, pek zengin adam, parasına tamah edilerek evlenilen zengin dul kadın, yağlı kuyruk, arzu çeken, iştah uyandıran cazip ve kıymetli şey, kelepir anlamlarında halk ağzında ve edebî yapıtlarda geçmiştir.

Tunus'un önemli yöneticilerinden Sfaks Valisi Muhammed Cellûli 1911-12'de İstanbul'a geldi. Bir yıl kadar İstanbul'da oturduktan sonra, tekrar yurduna döndü.

Bir diğer Tunuslu general, Fransız himaye idaresini reddederek, Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'da uzun süre oturmuş, Tunus'un bağımsızlığını kazanmasından sonra, yurduna dönerek anılarını yazmış ve birkaç yıl sonra ölmüştür. Anıları yakın bir tarihten Tunus'ta basılmıştır. (Generalin adı ve anıları öğrenilemedi).

Abraham Paşa korusunu, Paşadan sonra güzel hale getiren ve koruyan Tunuslu Reşid ben Ayyad Bey olmuştur. Reşid Ayyad Bey, Atatürk'ün de takdirini kazanmış, Yalova'yı canlandırmaya çalışmıştır.

Cumhuriyet döneminde İstanbul'da meşhur Tunuslulardan birisi İsmail Sefâyihî'nin oğlu Mehmet Sefâyihî'dir. Babası gibi âlim ve fazıl olan bu zat eski yazmanlar uzmanı idi. Süleymaniye Kitaplığında 1940-70 arasında 30 yıl çalışarak bütün Arapça yazmaları tasnif etmiş ve kataloğunu hazırlamıştır. İstanbul'da yaşayan "Tunuslu" soyadlı kişilere rastlıyoruz.

Tunus'un bağımsızlığını kazanmasından sonra, ilk cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Tunus'un hürriyet ve bağımsızlık mücadelesi için çalışmış, mezarları yurtdışında kalmış Tunuslular arasında, Ali Baş Hamba (1962) ve Tunuslu Hayreddin Paşa'nın (1968) kemiklerini Tunus'ta yapılan anıt mezara naklettirmiştir.

Son yıllarda İstanbul-Tunus arasında gidiş-gelişler artmıştır. Birçok Tunuslu tahsil, seyahat, ticaret, kültür alışverişi için İstanbul'u yeğlemektedir. 1988 başlangıcında Tunus Hava Yolları'nın (Tunis-Air) doğrudan haftada iki gün Tunus-İstanbul uçuşunu başlatması, Türk Hava Yolları'nın Tunus'a düzenli seferleri, 1989'da İstanbul'da Tunus Başkonsolosluğu'nun ilk kez açılışı, bu yakınlaşmayı kolaylaştıran unsurlarıdır. Ticari ve ekonomik yakınlaşma için de olumlu girişimler sürmektedir. ■

Bibliyografya:

Cevdet, *Tarih*, X, s. 205-206, XII, s. 91, ay, *Tezakir*, I, s. 47-49; A. Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, III, s. 169-170, VII, s. 70; *Takvim-i Vekayi*, no. 15 (17 Ramazan 1247), no. 27 (27 Zilhicce 1247), no. 112 (25 Cemaziyelevvel 1251); S. Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul, 1948, s. 83, 93-95, 108-111, 159-161; M.C.Kuntay, "Eskiden nasıl eğlenirlerdi", *Aydabir*, no. 22 (Nisan 22 (Nisan 1954), s. 10-13; R.Mantran, "Documents turcs relatif à l'armée tunisienne", *Cahiers de Tunisie*, no. 15 (Tunus 1956), s. 359-372; M. Koman, "Tarih Boyunca Türkiye-Tunus İlişkileri", *İstanbul*, no. 36 (Eylül 1966), s. 24-25, no. 37, s. 20-21, no. 39, s. 24-25, no. 40 (Ocak 1967), s. 18-19, 31; P.Bardin, *Algériens et Tunisiens dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1979, 18-19, 22-23, 91 vd., 108-117, 147-150, 190-196, 230; A. Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara, 1988, değ. sy.; ay, "Tunuslu Muhammed as-Sanûsî'nin Türkiye Anıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, no. 68 (Ağustos 1992), s. 44-56 ay; "İstanbul'da medfûn bazı Tunusluların mezartaşı kitabeleri", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri Uluslararası Kollokyumu*, 28-30 Eylül 1993 İstanbul, Ankara 1994. Bildiriler. Atillâ Çetin, "Tunuslu Muhammed as-Sanûsî'nin Türkiye Anıları", *Turkish Review of Middle East Studies*, Annual 7 (Ist., 1993), s. 43-56 ay. "İstanbul'da medfun Tunuslular" *Mezartaşları Sempozyumu, Bildiriler*, Ankara, 1994, c.I, s. 183.

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA NİSAN AYI

8. Anadolu'da Ermeni Tehcirinin gayriresmî başlangıcı.

22. Almanların Batı Cephesinde ilk kez zehirli gaz kullanmaları.

22. (27 Mayısa kadar süren) İkinci Ypres Savaşı Bu şehre karşı girişilen Alman saldırısı Ypres'i düşüremeyecektir.

25. Gelibolu yarımadasında Müttefiklerin daha doğrusu Muteliflerin Türklere karşı kara savaşlarının başlaması.

İngilizlerin yarımadanın en ucundaki Seddülbahir'e, Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların ise Arıburnu'nun yanındaki -bugünkü adıyla- Anzak Koyu'na çıkartma yapmaları; ama Türk direnişi karşısında içerilere ilerleyememeleri. (9 Ocak 1916'da tam yenilgiyi kabul ederek çekilecekler!)

26. İtalya'nın Londra Antlaşması'yla İtilâf (Entente) devletleri arasında savaşa girmeyi yükümlenmesi.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

ARTIK İZMİR'DE DE VARIZ!

Vakfımızın İzmir temsilciliğinin açılış toplantısı, 16 Mart 1995 perşembe günü İzmir Ticaret Odası meclis toplantı salonunda, son derece canlı ve geniş bir kitlenin katılımıyla gerçekleşti. Toplantının açılış konuşmaları, Tarih Vakfı adına yönetim kurulu üyemiz Tülin Aren ve İzmir temsilciliği adına Prof. Dr. Salih Özbaran tarafından yapıldı. Aren konuşmasında, vakfın kuruluşundan bugüne kadar yaşadığı serüveni anlatıp; vakfı tüm yönleriyle İzmirlilere tanıtırken, yapılmakta olan ve ileride yapılması planlanan çalışmalar hakkında da bilgi verdi.

Aren'den sonra söz alan Özbaran, Türkiye'nin bilim ve kültür dünyasında son derece önemli bir görev üstlenen vakfın İzmir temsilciliğinin kurulmuş olmasından ve açılışının gerçekleştirilmesinden son derece mutlu olduğunu ve bundan gurur duyduğunu belirtti. Tarih Vakfı İzmir temsilciliğinin yakın ve uzak dönemde gerçekleştirmeyi planladığı çalışmalar hakkında bilgi verip, temsilciliğin örgütlenme ve faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için özveriyle çalışan yardımcıları Sabri Yetkin, Gül İnanç, Didem Erel Erpulat, Erkan Serçe ve Tarih Vakfı yöneticilerine teşekkür etti.

Açılış konuşmalarından sonra, İzmir temsilciliğinin gerçekleştirmeyi planladığı etkinliklerden "Geçmişten Güncele Tarih Söyleşileri", (İzmir-Bahar/95) konferanslarının ilki gerçekleştirildi. İlk konferans, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Hüseyin Ünal tarafından, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kervanyolları ve Kervansarayları" konusunda verildi. Ünal'ın konferansı, son derece geniş bir görsel malzemeye dayalı olup, içerik zenginliğiyle izleyicilere zevkli dakikalar yaşattı.

Konferansın bitiminden sonra, konuklara bir kokteyl verildi. Kokteyl, canlı ve sıcacık bir ortamda gerçekleşti; İzmir'in, bilim, eğitim ve sanat insanlarını bir araya getirip kaynaştırdı. Böylesi toplantıların daha sık gerçekleştirilmesi katılımcıların ortak dileğiydi.

İzmir'deki temsilciliğimizle irtibat kurmak isteyenler Gül İnanç (0232-420 89 63) ve Sabri Yetkin'i (0232-420 48 82/330) arayabilirler.

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA SEMPOZYUMU

Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ve Tarih Vakfı'nın birlikte düzenlediği Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu 20-22 Nisan 1995 tarihlerinde Ankara'da, Milli Kütüphane'de gerçekleşecek. Koordinasyonu Tarih Vakfı'nın Nişantaşı Projeler biriminden yürütülen sempozyum için, Türkiye'deki ilgili bakanlık, üniversite, vakıf, kurum, kuruluş ve kişilere, Sayın Bülent Erkmen'in tasarımını yaptığı sempozyum programı, kayıt formu, davetiye ve afişler gönderildi.

Sempozyum koordinatörleri Şebnem Önal ve Göktekin Atasağun'un bildirdiğine göre, Ocak ayı bülteninde açıkladığımız programda üç küçük değişiklik oldu: Muğla Koruma Amaçlı İmar Planı ile ilgili oturumda tartışmacı Sevgi Aktüre yerine,

NİSAN 1995 AYIN TAKVİMİ

Ankara

20-22 Nisan 1995 - Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu, Milli Kütüphane.

İzmir

20 Nisan 1995 - "Geçmişten Güncele Tarih Söyleşileri": **Selim Deringil,** "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devletinin Dış İmajı". Club 1824, Gazi Kadınlar Sk. 1453 sk. No:13, Alsancak.

Muğla Belediye Başkanı Orhan Çakır ile Muğla Belediyesi Planlama Müdürlüğünden bir ekip yer alacak. İstanbul Surları konulu oturumun tartışmacısı da değişti, Güven Birkan oldu. Ziyaeddin Bilgin, Birgi Çakırağa Konağı oturumunda hem sunuculuğu hem de tartışmacılığı yürütecek. Sempozyum kapsamında düzenlenen "Koruma Uygulamaları Sergisi"ni de Milli Kütüphane'de 20 Nisan - 5 Mayıs 1995 günleri arasında görebilirsiniz.

Sempozyumda sunulacak bildiri özetleri ile tartışma ve panel sonuçlarının, sempozyum sonrasında kitaplaşmasıyla ilgili çalışmalara da yakında başlanması planlanıyor.

Sempozyum programı ise şöyle:

20 Nisan 1995

9.00 Açılış: Kültür Bakanı ve KTVK Genel Müdürünün Konuşmaları.

9.45 Birinci Oturum (1): Alan Ölçeği - Boğaziçi (Oturum Başkanı: Prof Dr Metin Sözen, Sunucu/Tartışmacı: Prof Dr Nuran Zeren)

11.15 Birinci Oturum (2): Yapı Ölçeği - Boğaziçi (Sunucu/Tartışmacı: Prof Dr Nur Akın)

13.30 İkinci Oturum: Alan Ölçeği - Tekirdağ Koruma Amaçlı İmar Planı (Oturum Başkanı: Prof Dr Gönül Tankut, Sunucu: Mine Kangal - Şöhret Şensoy, Tartışmacı: Doç Dr Güzin Konuk)

15.30 Üçüncü Oturum: Alan Ölçeği - Muğla Koruma Amaçlı İmar Planı (Oturum Başkanı: Prof Dr Raci Bademli, Sunucu: Oktay Ekinci, Tartışmacı: Muğla Belediye Başkanı Orhan Çakır ve Muğla Belediyesi Planlama ekibi)

18.00 Açılış Kokteyli

21 Nisan 1995

9.00 Dördüncü Oturum: Tek Yapı Ölçeği (Konut) - Antalya Kaleiçi'nde İki Konut (Oturum Başkanı: Prof Dr Mete Tapan, Sunucu: Mücella Uyar, Tartışmacı: Emre Madran)

11.00 Beşinci Oturum: Tek Yapı Ölçeği (Konut) - Birgi Çakırağa Konağı (Oturum Başkanı: Prof Dr Ayşıl Yavuz, Sunucu/Tartışmacı: Ziyaettin Bilgin)

14.00 Altıncı Oturum: Tek Yapı Ölçeği (Anıtsal Yapı) - Çırağan Sarayı (Oturum Başkanı: Y. Mimar Oktay Ekinci, Sunucu: Erhan İşözen, Tartışmacı: Prof Dr Erol Türkgenç)

16.00 Yedinci Oturum: Tek Yapı Ölçeği (Anıtsal Yapı) - Ankara Sulu Han (Oturum Başkanı: Prof Dr Filiz Yenişehiroğlu, Sunucu: Filiz Oğuz, Tartışmacı: Prof Dr Ayşıl Yavuz)

22 Nisan 1995

9.00 Sekizinci Oturum: Tek Yapı Ölçeği (Anıtsal Yapı) - İstanbul Surları (Oturum Başkanı: Prof Dr Nur Akın, Sunucu: Prof Dr Mete Tapan - Prof Dr Zeynep Ahunbay, Tartışmacı: Güven Birkan)

11.15 Dokuzuncu Oturum: Alan Ölçeği - Pamukkale (Oturum Başkanı: Y. Mimar Emre Madran, Sunucu: Nurettin Çelem, Tartışmacı: Prof Dr Necati İnceoğlu)

14.00 Panel - Genel Değerlendirme: Prof Doğan Kuban, Prof Dr Gönül Tankut, Prof Dr Hande Suher, Prof Dr Metin Sözen, Prof Dr Raci Bademli.

17.00 Sempozyum Sonu - Kapanış Konuşması: Prof Dr Emre Kongar

18.00 Kapanış Kokteyli

TARİH, EKRANIN İÇİNDE

Tarih Vakfı arşivinde bulunan eski piyango biletlerinden İsmet İnönü'nün imzasına kadar çeşitli orijinal belgeler, araştırmacıların doğrudan kullanımına sunuluyor. IBM'in katkılarıyla oluşturulan "Görüntü İşlem Sistemi", Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'nde, 15 Mart 1995 Çarşamba günü, saat 17.00'de, bir gösteriyle, konuyla ilgili kişilere ve basına tanıtıldı.

Çeşitli kuruluşların arşiv, kütüphane yöneticilerinden ve tarihçilerden oluşan yaklaşık 60 kişinin iz-

IBM Genel Müdür Yardımcısı Hüsnü Paçacıoğlu basın toplantısında.

lediği gösterinin açış konuşmasını Vakıf adına yapan Genel Sekreter Orhan Silier, konuşmasının sonunda katkılarından dolayı IBM'e teşekkür ettikten sonra, sözü, IBM Genel Müdür Yardımcısı Hüsnü Paçacıoğlu'na verdi. Hüsnü Paçacıoğlu, konuşmasında, Tarih Vakfı benzeri üretici kuruluşları desteklemenin IBM'in politikası olduğunu belirtti. Daha sonra IBM'den Aslı Eğilmez, sistemin teknik yönlerini anlattı ve Vakıf'tan Muhammet Küçük ile birlikte, iki bilgisayarda, sistemin uygulanışını soruları da yanıtlayarak gerçekleştirdi.

Tüm izleyiciler, sistemin değerli belgeleri kullanarak sunuluşuyla o kadar ilgililerdi ki, Vakfın üst katında bulunan Oda Restaurant'daki kokteyle beklendikleri anonsunu, birkaç kez tekrarlamak zorunda kaldık.

Teknik gelişmeyi kullanma olanağına kavuşmanın getirdiği rahatlık ve mutluluk, kokteyle de yansıdı doğal olarak. Samimi bir ortam hemen oluşuverdi. Bu arada Hüsnü Paçacıoğlu'nun da ODTÜ'lü olduğu ortaya çıkınca Vakıf'taki ODTÜ'lülerle birlikte çoook eskilere gidildi.

Tarih Vakfı'nda bulunan pek çok tarihi belge, IBM'in katkılarıyla artık çok daha iyi değerlendirilebilecek. Bugüne kadarki uygulamada bazı materyallerin daha fazla yıpranmasını engellemek için, araştırmacılar, bu materyallerden doğrudan yararlanamıyorlardı.

Tarih Vakfı-Bilgi Belge Merkezi'nde, IBM'in katkılarıyla yürütülen "Görüntü İşlem Projesi"yle, değerli materyaller, görüntü olarak bilgisayar ortamına alınabilecek ve istenen belgenin ekrandan görüntülenmesini sağlayan bir program aracılığıyla araştırmacılara doğrudan hizmet verilebilecek.

Görüntü İşlem Projesi kapsamında Tarih Vakfı-Bilgi Belge Merkezi'ndeki 6 adet IBM kişisel bilgisayar büyütülerek bu konfigürasyon üzerine IBM ImagePlus Visualinfo ürünü kuruldu. Kütüphanedeki genel işleyişi belirlerken, Bilgi Belge Merkezi'nde kullanılmakta olan UNESCO ISIS kütüphane uygulaması gözönünde bulundurulduğu; hangi belgelerin, hangi indeksler kullanılarak görüntü arşivine alınacağı saptandı.

BBM'ye gelecek araştırmacıların ve bilgisayar bilgisi kısıtlı diğer kullanıcıların da rahatlıkla kullanabilmeleri amacıyla, Visualinfo ürünü üzerine Türkçe arayüzlü bir uygulama geliştirildi.

Tarih Vakfı'na, ürünün, scanner ve optik diskin kuruluşu, yürütülmesi; scanner ve optik disk kullanımı; backup, recovery mekanizmaları konusunda gerekli danışmanlık hizmeti, IBM tarafından verildi.

NİSAN: TAM İSTANBUL ZAMANI

İstanbul dergisi tam üç yıl önce bu ay doğmuştu! Şimdi 13. sayısı bayilerde... Hem de sayfalarını çevirdikçe baharın keyfini ve neşesini yaşayabileceğiniz bir içerikle. İlk yazı Zeynep Avcı'nın: "Bir Marslının İstanbul Günlüğü". Avcı artık derginin sürekli yazarı ve bu köşede yıldız sistemimizin başka bir köşesinden kalkıp gelmiş bir yaratığın günlüğünü kaleme alacak.

Ardından Fikret Toksöz şubat ayı ortalarında gündeme -yeniden- giren İstanbul'un nasıl yönetilmesi gerektiği tartışmasının gözardı edilen ilkeleri üzerine yazıyor. Ersu Pekin'in saray musikisini, Bülent Erdem'in İstanbul ve çevresinin mağaralarını, Server Dayıoğlu'nun artık işlevlerini tamamlamış muvakkithaneleri konu alan yazıları, *İstanbul*'un bu sayıdaki başka renkleri. Tabii, Bilge Karasu'nun "Kedili Meryem"i, Levent Yılmaz'ın "Tanpınar'dan Mektup Var"ı, Çiğdem Demir'in "Kamondo Han'a Bir Şahit Aranıyor"u da unutulamaz.

Bu sayının dosya konusu "Tarihsel Kimliğe Saygı", yani tarihsel koruma. Yazar listesi çok renkli, işte birkaç örnek: Stefanos Yerasimos, Aykut Köksal, Reha Günay, Zeynep Ahunbay, Besim Çeçener, Şebnem Önal. Ayrıca Necdet İşli ve Cahide Tamer'le yapılan söyleşiler bu dosyada yer alıyor.

İstanbul dergisinin bu sayıdan itibaren açtığı bir de yeni köşe var: İstanbul Sesi. Üç aylık bir zaman kesiti içinde olup bitenleri, kent için uğraş veren duyarlı örgüt ve kişilerin etkinliklerini, Tomris Uyar'ın "Değişme Sancısı" başlıklı köşe yazılarını, Latif Demirci'nin kent kritiği karikatürlerini, okur mektuplarını, kısa haber ve tanıtımları bu sayfalarda bulabilirsiniz. Seslenişleri de bu yönde zaten: "Sesini Çıkar İstanbul!"

Evet, İstanbul'un böyledir baharı.

ÜÇAYLIK ÜYE TOPLANTISINDA KONUMUZ DARPHANE'YDİ

11 Mart günü Eminönü'nde üçaylık üye toplantımız yapıldı. Öteki toplantılardan farklı olarak bu sefer yalnızca bir tek konu, Eski Darphane binalarının devralınması ile ortaya çıkan acil işler ko-

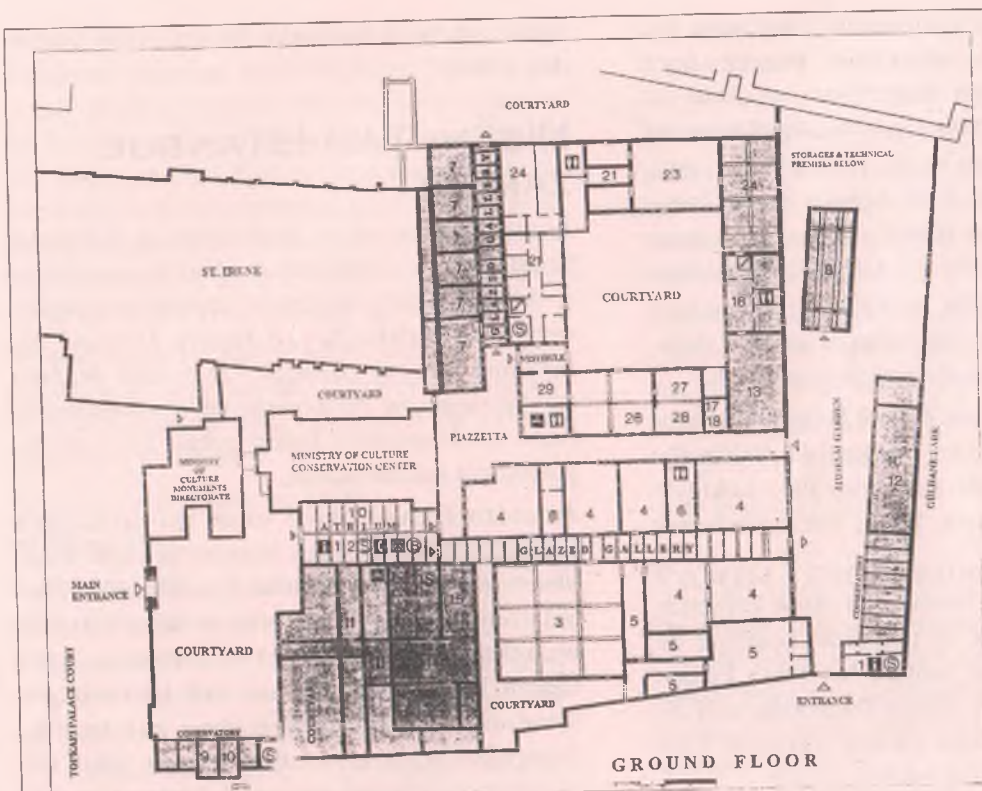

Darphane binalarının zemin kat planı. Bu binaları henüz görmemiş olan okurlarımıza yüklendiğimiz sorumluluğun nice büyük olduğunu bir nebze olsun anlatacağını umuyoruz. Bu planı bir yabancı kuruma vermek için yaptırmıştık; bu yüzden yer adları İngilizcedir.

nusu tartışıldı. Toplantıyı yöneten İlhan Tekeli'nin açış konuşmasından sonra Darphane binalarına ilişkin slayt gösterisi seyredildi. Aramızdan binaları henüz görmemiş olanlar çok etkilendi bu slaytlardan. Binalar oldukça iyi korunmuştu, ancak mezbelelik halindeydi. Hepsi birer müze parçası olabilecek makine parçaları, toprak yığınları arasındaydı. Olağanüstü güzellikte bir oymalı sandık bahçeye atılmıştı. Yine de bir parça hayal gücüyle binaların görkemini ve restorasyondan sonra nice etkileyici olacağını kestirmek mümkün oluyordu. Daha sonra Orhan Silier İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi projesinin iki buçuk yıllık gelişimini özetledi.

Toplantıya az sayıda üyemiz katılmıştı, ama katılanlar yeni üyelerimizden Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Ahmet Menteş, İstanbul Konservasyon Merkez Laboratuarı Müdürü Ülkü İzmirligil, Prof. Dr. Afife Batur, Sadık Karamustafa, Metin Deniz, Bülent Ünal, İzzettin Silier, Ayla Ödekan gibi Darphane projesinde büyük katkıları olacak kişilerdi. Bütün üyelerimizde gözlediğimiz, Topkapı Sarayı'nın bir parçası olan Darphane binalarının restorasyonu ve kullanımının son derece büyük bir sorumluluk gerektirdiği üzerinde hemfikir olmalarıydı. Herkes, bu çok önemli kültür ve tarih mirasının üzerinde titrenmesini istiyordu. Tartışmalar başlıca olarak Vakfın karşı karşıya bulunduğu sorumluluğun çok yönlülüğü ile Topkapı Sarayı çevresinin bir bütün olarak daha iyi kullanılması için öneri geliştirilmesi ve girişimde bulunulması üzerinde yoğunlaştı.

Toplantıya katılan herkese, duyduğumuz heyecanı bizimle paylaştıkları için çok teşekkür ediyoruz.

Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi

HABITAT II kapsamında gerçekleştirilecek olan Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi'nin hazırlık çalışmalarına, Şubat ayında Prof. Dr. Yıldız Sey yönetiminde başladığımızı yazmıştık. Anadolu'da, Mezolitik dönemden günümüze kadarki binlerce yerleşmenin oluşturduğu kültürel zenginliğin yansıtılması serginin temel hedeflerinden biri. Ana teması "süreklilik" ve "çeşitlilik" olan sergide Anadolu'nun on bin yıllık tarihi içinde süregelen yaşam biçimlerinin, kültürler arası etkileşimlerin ve bölgesel özelliklerin görselleştirilmesi amaçlanıyor.

Serginin konseptini ve senaryo taslağını oluşturmak amacıyla Erhan Acar, Dr. Mehmet Adam, Doç. Dr. Günkut Akın, Prof. Dr. Ayda Arel, Dr. İcen Börtücene, Prof. Dr. Ayla Ödekan, Prof. Dr. Ferhunde Özbay, Prof. Dr. Mete Tapan ve Prof. Dr. Atilla Yücel'den oluşan danışma kurulu yoğun bir çalışma sürdürüyor. Çalışmanın ileriki aşamalarında, serginin bilimsel, teknik ve görsel

açılardan sağlam bir temele oturtulabilmesi için çeşitli uzmanlarla çalışma grupları oluşturulup, konunun tüm çevrelerde yaygınlaştırılması sağlanacak.

İnsan Hakları ve Sivil Toplumun Gelişimi Sergisi

Heinrich Böll Vakfı'nın mali desteğiyle 5-30 Aralık 1995 tarihlerinde AKM'de açılacak olan bu sergiyle ilgili envanter çalışması Mart sonunda tamamlanıyor. Söz konusu envanter, sergi için seçilecek olan malzemenin kaynağını oluşturuyor; dolayısıyla elimizde serginin kendisinden çok daha kapsamlı ve ayrıntılı bir belge ve bilgi birikimi var şimdi.

Sergi için belli bir konsept geliştirildiği halde henüz senaryoya dönüşmedi. Genel olarak İnsan Hakları denince, akla üç kuşak hak gelir. Buradan yola çıkarak yapılan tasnif doğru olmakla birlikte, yeterli görülmedi. Projede çalışan yeni ekip farklı bir yaklaşım benimsedi. Doğumundan ölümüne kadar bir insanın edineceği haklar ve karşılaşabileceği ihlallerden yola çıkılarak bu üç kuşak altındaki tasnifin yelpazesi çok daha kapsamlı bir hale getirildi. Bu yeni yaklaşımda yatay olarak haklar ele alınırken, dikey olarak da tarihi gelişim incelendi.

Şu anda envanter içinden sergilenmesi düşünülen malzemenin fotoğraf çekimlerine başlanmış durumda. Mart sonunda bu süreç de tamamlanmış olacak. Bundan sonra senaryonun hazırlanması ve sergi tasarımına geçilmesi gerekiyor.

Göç ve Kültürel Çeşitlilik Sergisi

Evet, bir sergimiz daha var! Kurulacak Toplumsal Tarih Müzesi'ne uzanan zincirin ilk halkası sayılabilecek Göç ve Kültürel Çeşitlilik Sergisi, 4 Temmuz-20 Temmuz tarihleri arasında AKM'nin Büyük Sergi Salonu'nda gerçekleştirilecek.

Rockefeller Foundation'ın mali desteğiyle gerçekleştirilen sergi için önce bir konsept çalışması yapıldı. Ancak zaman darlığı nedeniyle, bibliyografya çıkarmakla malzeme toplama süreçleri neredeyse eşanlı oldu. Çeşitli arşivlere, kütüphanelere ve koleksiyonerlere gidildi.

Göç, Türkiye'deki kültür mozaiğinin oluşumuna yol açan başlıca etmenlerden biri olarak ele alındı. Dolayısıyla kültürün renklerini oluşturan öğelerden bir kısmı öne çıkarken, bir kısmı göç bağlamında olmadıkları için ele alınmadı. Ancak göç kendi içinde bir olgu olarak da işlendiğinden kronolojik bir belge ve görsel malzeme birikimi oluştu. Her ne kadar geriye ve ileriye doğru bir zaman sınırlaması getirilmediyse de, en önemli kitlesel göçler son 200 yılda yoğunlaştığı için kendiliğinden bir zaman dilimi ortaya çıktı. İşin hoş yanı, fotoğrafın ve basılı yayının yaygınlaşması da zaten tam bu dönemdeydi.

Söz konusu göçler kabaca iki evrede düşünüldü: Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanarak küçülmesi ve arkasından Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte üniter bir devlet kurmaya yönelinmesi. Elbette hem Türkiye'ye gelen, hem de ülkeden giden göçler ele alındı.

Bu çerçeve içinde bir envanter hazırlandı. Sergide kullanılabilecek gravür, fotoğraf, belge, gazete kupürleri, çeşitli metinler, albüm, anılar, vb. toplandı. Şu anda söz konusu malzemenin dialları çekilmekte. Önümüzdeki günlerde bir yandan sergi tasarımcılarıyla çalışmalar başlarken, bir yandan da görülen eksikler tamamlanacak.

Şu Anda Sözlü Tarih Oldunuz!

Taş ve duvar ustası, otuz yılını Topkapı Sarayı restorasyonunda geçirmiş Selim Kürtünlü, görüşme bitip ayrılırken iç geçirdi ve "Ah, biz de tarih olduk", dedi. Hemen atıldık: "Aman efendim, Sözlü Tarih oldunuz!".

Anlayacağınız Kültür Bakanlığı ile birlikte yürüttüğümüz Sözlü Tarih projesi hızla devam ediyor. Türkiye'nin ilk dönem kadın mimar-restoratörlerinden, uzun yıllar bu mesleğe emek vermiş Cahide Tamer'le başladık görüşmelerimize. Daha sonra, Selim Kürtünlü bize hem hayatını (müthiş detaylarıyla) hem de mesleğinin inceliklerini anlattı. Mübeccel Kıray'la yaptığımız görüşmenin ilk saatinin sonunda Mübeccel Hanım daha yeni doğmuştu, ikinci saatin sonunda ise daha yeni üniversiteye başlıyordu. Görüşmemiz için ayrılan zaman dolduğu için, devamını, vaktin bol olduğu bir başka güne bıraktık.

Önümüzdeki günlerde de son hızla çalışıyoruz: Mart ayının sonuna kadar, Maruf Önal, Semavi Eyice, Ziya Çıngıl, Bahri Savcı, Mustafa Cezar, Hüsrev Tayla, Muzaffer Aksoy, Nephan Saran çekimleri bitmiş olacak. Siz bu satırları okurken de biz muhtemelen çekimde olacağız.

Bizi arayın (Levent Yılmaz 0212-513 52 35): Sözlü

Tarih için öneriler, projeler üretin... Biz sizi habersiz bırakmayalım, siz de bizi bırakmayın.

İNGİLTERE VE İSKOÇYA'DA MÜZELER VE MÜZECİLİK

İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi için sonunda tahsisi gerçekleşen Eski Darphane Binalarının bu yeni işlevleri üstlenmesini sağlayacak projelendirme ve uygulama çalışmaları için bir yandan organizasyon, öte yandan kaynak arayışı sürerken, müze ve merkezin entelektüel altyapısını oluşturmak üzere bir dizi etkinliğin programlandığını duyurmuştuk.

Yurtdışında benzer örneklerin incelenmesi bunlar arasındaydı ve British Council'ın organizasyon ve finansmanını üstlendiği, İngiltere ve İskoçya'nın dört kentindeki on dört müzenin gezilmesi ve ilgililerle görüşmeleri kapsayan program Mart 1995 başında gerçekleştirildi.

Arkadaşımız Çelen Birkan'ın katıldığı, beş iş gününe sığdırılan bu program, olayın tümüne bir bakış açısı sağlayan Müzeler ve Galeriler Komisyonu yetkilileriyle bir görüşmeyle başladı. Britanya'da "ulusal" statüde olmayan tüm müzelerin parasal kaynak sorunlarından, koleksiyonlarının bakımına, eğitim programları geliştirilmesinden rehber niteliğinde el kitapçıkları yayınlanmasına, bazı vergi muafiyetleri getirerek miras yoluyla koleksiyonlara katkının yaygınlaştırılmasından, Konservasyon İletişim Ağı kurulmasına kadar çeşitli görevler üstlenmiş olan bu komisyon yıllık 60 milyar TL.'lik bir bütçeye sahip ve yüzde seksenini bağış yoluyla müzelere veriyor!

Programa alınan müzeler çok çeşitli ölçek ve türde olduğu gibi -yılda 6 milyon kişinin ziyaret ettiği British Museum'dan, Liverpool'da bir nehir pilotunun bugün müzeye dönüştürülmüş olan küçücük evine kadar- görüşme sağlanan kişiler de, müze direktörlerinden, personel istihdamı veya eğitim programları sorumlularına, sergi tasarımcılarından bina restoratörlerine kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmıştı. Bulundukları kentin toplumsal tarihinden kesitler veren Museum of London, Museum of Liverpool Life, People's Palace (Glasgow) ve The People's Story (Edinburgh) yanında, belli bir tema etrafında tüm uluslardan örnek veren iki müze, Glasgow'daki St. Mungo Dinsel Yaşam ve Sanat Müzesiyle, Edinburgh'taki Çocukluk Müzesi ilginç örneklerdi.

Müzelerde dikkat çeken hususların başında toplumsal sorunlara değinilirken özeleştiriden kaçınılmamış oluşu, oldukça yalın sergileniş biçimlerinin tercih edilmiş olması, müzelerin "karanlık ve izbe yerler" olduğu imajını silmek, aydınlık, cıvıl cıvıl yerler haline getirmek için hiçbir çabanın esirgenmediği ve toplumun her katmanına hitap edebilecek türden açıklamalara yer verildiğiydi. En büyüğünden en küçüğüne kadar tüm müzelerden not tutan, yere bağdaş kurmuş çizim yapan, bir deneyi keyifle uygulayan onlarca, yüzlerce ilk ve ortaokul öğrencisi görmek, müzelerin toplumda oynayabileceği eğitici rol konusunda sayfalarca yazıdan daha etkileyiciydi.

British Council, görüşülecek tüm kişileri önceden Tarih Vakfı ile İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi konusunda bilgilendirmek inceliğini gösterdiği için, her yerde projeye sıcak bir ilgi vardı.

Müzeleri yerinde gözlemlemenin yararı bir yana, kurulan ilişkiler ve sağlanan çok sayıda yayının projemizde önemli bir katkı oluşturacağına inanıyoruz.

SPONSORLUK İÇİN ÇAĞRI

1996 yılında 25.000 kişi ve birçok kuruluş, HABITAT II konferansı nedeniyle, ülkemizde buluşacak.

Vakfımızın Türkiye için yeni alanlar da dahil, artık zorlukla sıralayabildiğimiz, tümü başarıyla sonuçlandırılmış çalışmalarını biliyorsunuz.

Vakfımız, bu kez, dünya çapında bir organizasyon olan HABITAT II kapsamında; konferans katılımcılarına, yerli ve yabancı turistlere, İstanbul halkında yönelik, Topkapı Sarayı içindeki Darphane Binaları'nda gerçekleştirilecek olan iki önemli serginin, "Dünya Kenti İstanbul Sergisi" ve "Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi"nin organizasyonunu üstlendi.

Türkiye'de sponsor olunabilecek etkinliklerin kısıtlı olduğunu biliyor ve değerli kuruluşları, bir daha ne zaman ülkemizde yapılacağını bilmediğimiz, bu çok önemli fırsatı kullanmaya çağırıyoruz.

Bizi arayınız, tüm ayrıntıları konuşalım, tartışalım; size, imajınıza en uygununu saptayalım.

Şebnem Önal

Tel: (0212) 233 21 66 - Fax: 234 32 90

HABİTAT HAZIRLIK TOPLANTISI

Gelecek yıl Haziran ayında İstanbul'da yapılacak olan Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri (Habitat) Zirvesi hazırlıkları sürüyor. Uluslararası hazırlık toplantılarından biri de 2-8 Mart tarihleri arasında Havana'da yapıldı. İstanbul Zirvesi kapsamında yapılacak olan sivil toplum kuruluşları forumları ile ilgili bu toplantıyı Habitat International Coalition adlı 300'den çok kuruluşu bünyesinde toplayan bir sivil toplum kuruluşları merkezi düzenlemişti. Toplantıda öteki konularının yanı sıra insan hakları ve özellikle yerleşim hakları ihlallerinin olduğu bir ülkede, Türkiye'de, Habitat Zirvesinin yapılmasının uygunluğu tartışıldı.

Toplantıya Tarih Vakfı adına Genel Sekreter Orhan Silier ile TMMOB ve İnsan Hakları Vakfı adına Yavuz Önen katıldılar. Ülkemizin belli başlı sivil toplum kuruluşlarının görüşlerini de yansıtan bu iki arkadaşımız, insan hakları ihlallerine rağmen, İstanbul Zirvesine en yaygın ve etkin katılımın Türkiye'de demokrasiyi ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendireceği tezini savundular. Önen ve Silier, boykot girişimlerinin ya da düşük düzeyli katılımın her şeyden önce liberal-demokrat-sol çevrelerin izolasyonuna yardımcı olacağına ve dünya ve Türkiye sivil toplum kuruluşlarının yakın işbirliğinin, uzun vadeli ortak projeler geliştirmelerinin yaratacağı avantajlara dikkat çektiler. Türkiye'deki sivil toplum kuruşları ile yaygın bir görüş alışverişi gerçekleştirilmeden ortaya atılan ve basına da yansıyan boykot önerisini yanlış bulduklarını ifade ettiler. Konu Nisan ayı sonunda Kenya'da yapılacak Habitat zirvesi hazırlık toplantısında karara bağlanacak.

ÜÇ NURTOPU!

Geçen sonbahardan beri Tarih Vakfı'nın Yıldız Sarayı çalışanlarını ve konuklarını daha kapıda karşılayan, hepimize neşe getiren sevgili kedimiz Munise Yıldız'ın nurtopu gibi üç yavrusu oldu. Pembe ağızlı, siyah/beyaz yavrulara ve genç anneye sağlıklı ömürler diler, bu tarih koklamış yavrulara sahip olmak isteyen ayrıcalıklı kişilerin başvurularını bekleriz.

Başvurular: Ayşen Anadol ya da Sevil İlemre (0212-227 37 33)

YENİ ÇIKAN KİTAPLARIMIZI GÖRDÜNÜZ MÜ?

Örneğin Murat Belge'nin *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş 4. baskısı çıktı. Belge bu baskıya Kadıköy'ü, Kazlıçeşme'den Yeşilköy'e Surdışı Marmara Kıyılarındaki semtleri, Şile, Ağva, Polonezköy, Yalova gibi uzak İstanbul semtlerini de ekledi. Ayrıca semt haritaları değiştirildi daha kullanışlı hale geldi.

Son yılların en önemli alan araştırmalarından biri de, Korkut Boratav'ın *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* isimli son kitabında okura sunuluyor.

Yakın tarihimizin meraklıları için ise Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken* isimli kitabını önereceğiz.

ANKARA'DAKİ TOPLANTILARIMIZI İZLİYOR MUSUNUZ?

Yaklaşık iki yıldan beri süren Ankara konferanslarında, birbirini merak eden, bir önceki toplantıya katılmayanları sorgulayan, küçük ama anlamlı bir grup oluştu. Bu ilişki, konferansı zenginleştiren soruların sorulmasına, izleyicilerin kendi deneyim ve düşüncelerini rahatça aktarmalarına yol açıyor ki bu da hepimizi sevindiriyor.

Ayrıca konferanslar da son derece ilginç oluyor. Genellikle ayın ikinci yarısında gerçekleştikleri için konferansların özetlerini hemen bir sonraki aya yetiştiremiyoruz ama geç de olsa yayımlamak istiyoruz.

İşte Şubat ayında Sayın Seçil Akgün'ün "Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a" başlıklı konferansının küçük bir özeti:

Avrupa'da 1859 yılında kırk bin yaralı ve bunlara yardım eden kadınları anlatan bir anı kitabının yayımlanmasından sonra, kamuoyunda hümanist eğilimler yoğunlaşmış ve örgütlenme çalışmaları başlamış. En eski kurumlarımızdan Kızılay da bu örgütlenmeden doğmuş. Savaş alanlarında askerlere yardım etmek başka türlü mümkün olamayacağı için örgütlenmenin uluslararası olmasına, çalışanların savaşanlardan ayrılması için de kollarına pazubentler takılması karar verilmiş. Böylece 1863'te Salib-i Ahmer (Kızılhaç) kurulmuş. Vatikan'ın katılmasını bir tür papalık onayı kabul eden kırk ülke ilk ağızda Salib-i Ahmer'e üye olmuş.

Osmanlı ise bu kuruluşa üye olan ilk Müslüman ülke; önayak olan kişi ise Tıbbiye Nazırı Marko Paşa. Ancak, Salib-i Ahmer'in ambleminin haç olması, kadınların çalıştırılması ve örgüt faaliyetinin askerin işine sivilin karışması olarak algılanması yüzünden 1875'te faaliyeti durdurulmuş. Ama Osmanlı aydınlarının Salib-i Ahmer'le ilişkileri sürdüğü için 1876 ağustosunda tekrar ilişki kurulmuş. Yeni nizamnamede amblemdeki haç, hilal ile değiştirilmiş ve 14 Nisan 1877'de Hilal-i Ahmer kurulmuş.

Hilal-i Ahmer bir kez de Abdülhamit tarafından diğer tüm derneklerle birlikte kapatılmış, ancak parasına el konulmayarak Osmanlı Bankası'nda bloke edilmiş. Bugünkü Kızılay'ın amblemi olan hilal ise Londra konferansında resmen kabul ettirilmiş.

Hilal-i Ahmer 1911'de aydınların yanında padişah ailesinin de desteğini alıyor. Bu ilişki Hilal-i Ahmer'e dışarıya karşı bir tür onursal işlev de yüklüyor. Örneğin yabancı konukların hemen hepsi Hilal-i Ahmer'e ziyarete ve yemeğe götürülüyor.

Hilal-i Ahmer göçmenleri barındırma, üretime katma gibi sosyal etkinlikleri de yürütüyor. 1911'de kadınlar kolu kurularak Besim Ömer Paşa öncülüğünde kurslar açılıyor. Kadınlar Cemiyeti 1925'teki Tevhidi Tedrisat yasasıyla Hilal-i Ahmer ile birleştiriliyor, 1935'te Türkçe'nin sadeleştirilmesi sırasında da adı Kızılay'a dönüştürülüyor.

Bu ilginç konuyu bize aktardığı ve kurum tarihçiliğinin sorunları üzerinde düşünmemize katkıda bulunduğu için Seçil Akgün'e ve konuklarımıza teşekkür ediyoruz.

Dördüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne Çağrı

Türk Sosyal Bilimler Derneği, Kasım 1995'te Dördüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ni düzenliyor. Kongre'nin tüm sosyal bilimleri kapsayacak genişlikte tutulması, ancak "Bilim ve Eğitim Politikaları" ile "Sosyal Bilimlerde Etik Sorunlar" konularına ayrı bir ağırlık verilmesi düşünülüyor. Kongre ODTÜ'de yapılacak, aynı zamanda birden fazla salonda çeşitli bildiriler sunulacak ve tartışılacak.

Kongre'ye bildiri sunmak isteyenlerin, bildirilerinin 250-500 kelimelik bir özetini en geç 1 Haziran 1995'e kadar derneğe ulaştırmaları gerekiyor. Önceki kongrelerdeki deneyimler ve Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin disiplinler arası niteliğini dikkate alan Düzenleme Komitesi, sunulacak bildirilerin sadece çok dar bir uzman gruba hitap eden aşırı teknik özellikler taşımaması hususuna özen gösterilmesini rica ediyor. Disiplinler ve temalar arası uygun bir dağılım ve diğer hususlar dikkate alınarak hangi bildirilerin kongre kapsamına alınacağı Düzenleme Komitesi tarafından kararlaştırılacak; bu durum ve kongreyle ilgili ek bilgiler Temmuz 1995 başında ilgililere yazılı olarak bildirilecek.

Daha fazla bilgi edinmek isteyenler için adres:
Türk Sosyal Bilimler Derneği, Büyükelçi sokak 14/2 Kavaklıdere, 06700 Ankara. Tel. 0312-426 56 54
Faks. 0312-426 16 54.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Stefanos Yerasimos, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

Adres ve Telefon Numaralarımız:

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel (0232) 420 89 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

Posta Çeki Hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri* / Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* (2. Baskı) / Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* / Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri* / Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (2. Baskı) / Ehud. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)* / Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* (2. Baskı) / Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed.). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* (3. Baskı)/ İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar* / Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (2. Baskı) / Korkut Boratav, *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*

KURAM DİZİSİ

Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*

BELGESEL DİZİ

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları (1896-1907)* (2. Baskı) Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*

SEMPOZYUM-ATÖLYE DİZİSİ

Yay. Hazırlayan: Zeynep Rona, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi* / Yay. Hazırlayan: Bekir Onur, *Toplumsal Tarihte Çocuk* / Yay. Hazırlayan: Tülay Artan, *Eyüp: Dün/Bugün*

ÖZEL DİZİ

Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi* (4. Baskı)

KİTAPÇILARDA

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş-İstanbul. 0212-227 37 33
Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. 0212-244 02 85.

Kim? Neyi? Neden? Nasıl?

KORUMALI

TARİHSEL kimliğe SAYGI

EN AZ HASARLA ÇÖLÜ GEÇMEK *Stefanos Yerasimos*

METROPOLİTEN ÖLÇEKTE BİR SİT *Oktay Ekinci*

AHŞAP KONUTLAR FARKLIDIR *Reha Günay*

SURLAR NASIL KORUNMALI? *Zeynep Ahunbay*

KENTSEL DİZGEYİ GÖREBİLMEK *Aykut Köksal*

GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ KORUMAK *Korhan Gümüş*

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI MEVZUATI *Besim Çeçener*

NECDET İŞLİ İLE VAKIFLAR ÜZERİNE *Edhem Eldem*

BİR MARSLININ İSTANBUL GÜNLÜĞÜ *Zeynep Avcı*

İSTANBUL'UN YÖNETİMİ GÜNDEMDE *Fikret Toksöz*

TANPINAR'DAN MEKTUP VAR! *Levent Yılmaz*

KEDİLİ MERYEM *Bilge Karasu*

SARAYDA MUSİKİ *Ersu Pekin*

YERİN ALTI MAĞARA *Bülent Erdem*

ÜSKÜDARLI SABİHA'YA DAİR *Güner Ener*

İSTANBUL'UN MUVAKKİTHANELERİ *Server Dayıoğlu*

KAMONDO HAN'A BİR ŞAHİT ARANIYOR *Çiğdem Demir*

1995 SAYI:13

ÜÇ AYLIK DERGİ ■ SAYI : 13 ■ NİSAN 1995

İSTANBUL

Abonelik İçin: *Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İSTANBUL Tel: (212) 227 37 33*

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1995 FİYATI: 125.000 TL (KDV DAHİL)

TARİH YAZIMINDA KURAM VE DİL

İSTANBUL'UN FETHİ

GÜVEN ANITI

UMAY ANA

İNKILÂP VE İSTİKLÂL KONFERANSLARI

17

13. SAYI

Evet, tam 13. sayı! *İstanbul* dergisinin üç yıl önce başlayan yayın macerası devam ediyor. *İstanbul* bir kent dergisi olarak İstanbul üzerine bilgi üretiyor. Kentin sorunlarına eğiliyor, çözümler öneriyor. Kentlilik bilincini, duyarlılığını örgütlemeye çalışıyor. İstanbul'un her rengine, kokusuna, sesine, tınısına sahip çıkıyor.

TARİH SEL kimliğe SAYGI

13. sayının dosya başlığı "Tarihsel Kimliğe Saygı": Korumanın kökenleri, yaşanılan deneyimler, gündemdeki sorunlar... Kendini İstanbullu sayanlara!

İSTANBUL'UN BU SAYISINDAKİ İMZALAR

Zeynep Ahunbay
Zeynep Avcı
Besim Çeçener
Server Dayıoğlu
Latif Demirci
Oktay Ekinci
Edhem Eldem
Güner Ener
Bülent Erdem
Sabiha Erengönül
Ara Güler
Korhan Gümüş
Reha Günay
Necdet İşli
Bilge Karasu
Kadir Kır
Aykut Köksal
Ayşe Y. Kubilay
Şebnem Önal
Ersu Pekin
Cahide Tamer
A. H. Tanpınar
Fikret Toksöz
Tomris Uyar
Stefan Yerasimos
Levent Yılmaz

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMAKTADIR.
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulv. 80700 Beşiktaş - Tel: (212) 227 37 33

SUNUŞ

Bu ay, İstanbul'un feth-i mübîninin 542'nci sene-i devriyesi vesile-i hasenesiyle özel bir dosya hazırladık. Elinizdeki sayıda, bu dosyanın 19 (aynı konudaki kapağımızla birlikte, 20) sayfa tutan ilk bölümünü yayımlıyoruz; ikinci bölümü Haziranda çıkacak. Bütün bu yazıların, başta Feridun Emecen olmak üzere "müellif"leri kadar, onları sipariş veya "iktitaf" eden Halil Berktay ile Boğaziçi Üniversitesi'ndeki Tarih doktora öğrencilerine teşekkür borçluyum.

Vakfımızın Yönetim Kurulu Başkanı Prof. İlhan Tekeli gerçek bir polihistor'dur (yoksa hezarfen mi demeli?). Ansiklopedik yaygınlıktaki ilgilerinin, hemen hemen her alanda derinliğine bir bilgi ve düşünce zenginliği de vardır. Onun, geçenlerde UNESCO Millî Komisyonunun düzenlediği bir toplantıya sunduğu bildiri, tarih-kuram-dil ilişkilerine ışık tutuyor.

Fransız Millî Kütüphanesi Dergisi'nin 1994 yılı 3'üncü sayısından aktardığımız, Kanunî'nin I. François'ya yazdığı ilk mektubun öyküsü, bu ünlü metnin tarihyazımında çeşitli kereler kullanılışını anlatmasının yanısıra, günümüzde belgelerin nasıl kaybolup yeniden bulunabileceği hakkında da ilginç bir örnek oluşturmakta.

Silivri'den Dr. Cemal Kozanoğlu dostumuz, oradaki eski Bizans Sarnıcını bize tanıtırken, oğlu Kemal Kozanoğlu da Ankara'daki Güven Anıtı'nı inceleyerek, heykeltraşını anlatıyor ve bu yapıtta yansıyan dönemin ruhuna değiniyor.

İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Zühre İndirkaş ise, Türklüğün İslâm öncesi inanışlarından -günümüze herhalde "umacı" olarak kalan- bir tanrıçayı irdelemekte. İzmir'den Hakkı Uyar'ın "İnkılâp ve İstiklâl Konferansları" yazısı, muhtemelen, bu sayıdaki en önemli yakın tarih katkısı.

Muştafa Şahin arkadaşımızın yeni harflere çevirdiği, M. Galib'in 69 yıl önce *Büyük Gazete*'de çıkmış "Cudi Aşiretleri"ne dair gözlemleri, güneydoğuda toplumsal gelişmenin ne kadar yavaş olduğuna tanıklık ediyor. İlhan Pınar da, eskiden İzmir'e gelen yabancıların ilginç izlenimlerini aktarmayı sürdürmekte.

Bu sayıda, ayrıca, üç tane de kitap tanıtma yazısı var. İzmir'den Prof. Zeki Arıkan, meslekdaşı Salih Özbaran'ın geçen yıl İngilizce olarak çıkan bir çalışmasını; Boston'dan Irvin Cemil Schick, Londra'dan Roni Margulies'in ittihatçı şiirlerini; Ankara'dan Cemil Koçak da, Kâzım Karabekir'in son günlerde yayımlanan İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla ilgili anılarını çözümlüyorlar.

Yüzyıl önce bir Osmanlı gazetesinden seçmeler ve seksen yıl önce Birinci Dünya Savaşında bu ayın kısa notları, yerli yerlerindeler. Son sekiz sayfamız da, her zamanki gibi Vakıf Haberleri ile dolu.

Bu ayın ilk yarısında idrak edeceğimiz Kurban Bayramı münasebetiyle müminleri tebrik eder, diğerlerine de iyi tatiller dilerim.

Saygı, selâm ve sevgilerimle

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Aylık Dergi
Sayı: 17 Cilt: 3 Mayıs 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (yurtiçi): 650.000 TL.
(yurtdışı): 16 $US
6 sayılık cilt (yurtiçi): 800.000.-TL.
(yurtdışı): 20$US

Her gönderi için yurtiçi taah. posta ücreti olarak 20.000 TL, yurtdışı surface mail için 1,5 $US, air mail için 4 $US alınır.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri* 4

TARİH YAZIMINDA KURAM VE DİLİN KULLANIMI ÜZERİNE
***İlhan Tekeli,** eleştirel bir tarih yaklaşımıyla kuram - dil ilişkisini inceliyor* 6

ÖZEL DOSYA
İSTANBUL'UN FETHİ
Hazırlayanlar: ***Hayrettin Kaya, Çiğdem Şimşek, Halil Berktay*** 11

BİR İSİMDEN NE ÇIKAR: KONSTANTİNOPOLİS/İSTANBUL
***Kramer - İnalcık - Eyice - Kunt** 'tan alıntılar* 13

MAHMUD PAŞA MENAKIBI: KOSTANTİNİYYE FETHİ
Çevrimyazı ve sunuş: ***Mustafa Şahin*** 15

İSTANBUL'UN FETHİNE GİDEN YOL (1451-1453)
Prof.Dr. Feridun Emecen 22

ZLADICA'DAN VARNA'YA: VARNA'DAN İSTANBUL'A
***Halil İnalcık** 'tan alıntılar* 22-26

GÜVEN ANITI (1932/33-1935)
***Kemal Kozanoğlu,** Polis ve Jandarmaya sevgimizi dile getirmek için (Ankara) Kızılay'a dikilen heykel grubunun yapımcıları, Avusturyalı heykeltraşların sanat anlayışlarını irdelemekte* 30

SİLİVRİ'DEKİ BİZANS SARNICI
***Dr. Cemal Kozanoğlu,** onarılarak bir müze haline getirilmesini istediği bu geç Bizans eseri kalıntısını tanıtıyor* 36

YÜZYIL BAŞINDAKİ İZMİR HAKKINDA BAZI GENEL BİLGİLER
İlhan Pınar, *iki renkli-eski haritayla süslediği yazısında, yabancı gözüyle İzmir'e bakışları aktarmakta* 38

KANUNÎ SÜLEYMAN'IN I.FRANÇOIS'YA MEKTUBU
Annie Berthier, *1526 tarihli bu ilk mektubun tarihyazıcılığında nasıl kullanıldığını, sonra kütüphanede nasıl yitirilip tekrar bulunduğunu hikâye ediyor* 43

TÜRKLERDE BİR KADIN TANRI: UMAY
Dr. Zühal İndirkaş, *İslâm öncesi inanışlarımızda önemli bir yer tutan şamanist bir figürü incelemekte* 45

CUDİ DAĞINDA AŞİRETLER ARASINDA NELER GÖRDÜM?
Mahmut Galib*'in 69 yıl önce yayımlanmış olan bu gezi yazısı, aradan geçen zaman boyunca ne kadar az şeyin değiştiğini ortaya koyuyor* 48

İNKILÂP VE İSTİKLÂL KONFERANSLARI
Hakkı Uyar Tek-Parti Yönetiminin Halkevlerinde yürüttüğü propaganda işlerini anlatmakta 52

KİTABİYAT
Zeki Arıkan, *Salih Özbaran'ın Hint Okyanusundaki Osmanlı-Portekiz mücadelelerini ve 16'ncı yüzyılda Arabistan'daki Osmanlı egemenliğini incelediği* The Ottoman Response to European Expansion *adlı yapıtını;*

İrvin C.Schick, *Roni Margulies'in* Mağrur Olma Padişahım *başlıklı yeni şiir kitabını;*

Cemil Koçak *da, Kâzım Karabekir'in* Ankara'da Savaş Rüzgârları *kitabını tanıtıyor.* 57

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

برمجی سنه ۷۵ نومرو (پازارتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۳ تسعه سی ۱۹ جزو ۳ تشرین اول سنه ۱۳۱۰ وق ۱۵ تشرین اول الرومی سنه ۱۸۹۴

محل ادارهسی

شرائط اشترا

اقدام

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i İlânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

MAYIS 1895

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

SİYASÎ

Rusları Yenmelerinden On Yıl Evvel

Japonya Hükûmeti Çin ile ettiği muharebede fevkalâde bir kuvvet ve metanet gösterdiği gibi nâil-i zafer ve muvaffakıyyet olduktan sonra da o mertebe dirayet ve fatânet ibrâz etmiştir. Japonya Hükûmetinin Avrupa düvel-i muazzaması cânibinden vuk'u bulan vesâyâ-yi dostâne ve tebligât-ı hayır-hâhâneyi hüsn-i telâkkî ederek bilâ-tereddüd teklifât-ı vâkıaya muvâfakat etmesi düvel-i muazzamaca pek büyük bir memnuniyeti mucib olduğu ve devlet-i müşârünileyhâ kendi hakkında Avrupa'nın hüsn-i teveccühünü celb ettiği Avrupa gazetelerinin mütalâasından müsteban olmuştur. Japonya Hükûmeti (Port Arthur) mevkî-i müstahkemi dahil olduğu halde (Leao-Tong) şibh-i ceziresinin [yarımadasının] terkine muvâfakat etmekle düvel-i muazzamanın cümlesine şâmil olan menâfî-i azîmeyi takdir ve muhafaza eylemiş olduğunu isbat etmiştir.

Japonya devletinin bu bâbta gösterdiği itidâl ve semâhat kuvvetinin noksanından münbais bir keyfiyyet olmayıp mahzâ Avrupa devletlerinin celb-i hoşnûdîsi maksadıyla yapılmıştır. Hâlihazırda Japonya'nın Mançuri kıtasında ikame ettiği ordu her bir teşebbüse müheyyâ [hazır] bulunduğu gibi nefs-i Japonya'da meydan-ı harbe sevk edilmemiş iki büyük fırka-i askeriyye daha mevcuttur. Japonya Hükûmeti bu meselede devletlere karşı mukabele etmemeye karar vermiş ve düvel-i müşârünileyhüm hakkında kendisinden beklenilen hürmette kusur etmemiştir. Bu cihetten Japonya Hükûmeti şâyân-ı tebrik görülmelidir. (Leao-Tong) şibh-i cezîresini terk eden Japonya'nın evvelce tayin olunup sekiz yüz milyona bâliğ olan tazminat-ı harbiyyeyi büyük bir nisbette tezyîde hakkı olacağı ve mebâliğ-i mezkure Çin devleti tarafından kâmilen te'diye olununcaya kadar (Vey-Hay-Vey) limanının işgali gibi bir takım vesâit-i teminiyye elde edeceği vâreste-i kayd û iştibahtır... (12 Mayıs 1895)

ŞÛÛNÂT

Kocamustafapaşa Hariki

Yangın Felâketi

Evvelki gece saat altı buçukta Kocamustafapaşa mahallesinde Kurusebil Caddesinde Attar Artin'in mutasarrıf olduğu kârgir haneden ateş zuhur ederek rüzgârın şiddet-i hübûbundan [şiddetli esmesinden] ateşin yedi sekiz kola inkısâmıyla yüzü mütecâviz kârgir, ahşap hâne muhterik olduğu ve vaktin geç ve gazetemizin dahi makinede olmasına mebnî alınacak tafsilâtın bugüne derci tabiî bulunduğunu dünkü nüshamızda yazmış idik.

Ahiren ettiğimiz tahkikata nazaran harik, merkum Artin'in Çıkıkçı Sokağı köşesinde vâki hânesinin orta katından zuhur eylemiş ve her ne kadar itfâsı [söndürülmesi] için sa'y ü gayret olunmuş ise de o aralık rüzgârın şiddetine ve mahall-i mezkûrun gayetle sıklık olmasına binâen ateş gittikçe tevsî-i daire-i sirâyet eylemiştir.

Mezkûr Çıkıkçı Sokağı alt başından bir hâne de havaya saçılan kıvılcımlardan ateş olarak yanmaya başlamış ve muahharen Yoğurtçu ve Uzunova ve Sulumanastır ve Bâzergân sokaklarıyla Kocamustafapaşa caddesindeki hânelere sirâyet ederek altı koldan bir harik-i hâil [korkunç bir yangın] zuhur edip civar sekenesini tedhiş eylemiştir. Bir takım hâneler eşyasıyla maan [birlikte] bir şey kurtarmak kabil olmaksızın kül olup gitmiştir. Harik ancak saat ona doğru itfâ edilmiştir [söndürülmüştür]. Muhterik olan hâneler kargir ve ahşap olarak yüz yetmiş dokuz adet olup dört hânede İslâm ve sekizinde Rum ve mütebâkî yüz altmış yedisinde Ermeni sâkin olmakta imiş. Bundan maâdâ iki bakkal dükkânıyla bir hallaç ve bir attar dükkânları ve bir sütçü dükkânı muhterik olmuş ve bu hesapça yüz seksen dört bâb hâne ve dükkân külliyen muhterik olmuştur. İftâ-i harike medâr olmak üzere iki de hâne

hedm edilmiştir [yıkılmıştır]. Mezkur hânelerde ikâmet eden ahâlinin ekserisi fukara ve biçâregândan olmalarıyla acınacak bir halde kalmışlardır.

Harikin zuhurunu müteâkib Dersaadet ve Beyoğlu ve Bahriye itfaiye taburları itfâ-yi harik uğrunda hakikaten canisperâne gayret etmişlerdir... (1 Mayıs 1895)

Derdest .

Ağabeyiyle Ailesini Öldüren Acem

İran devleti tebaasından Hacı Rüstem ağanın Uzunçarşı başında Samanviran mahallesinde kâin hânesinde zevcesi ve on üç yaşında veled-i manevîsi ile beraber mahnûkan [boğazı sıkılarak] katli hakkında zâbıtaca icra kılınan tahkikat ile istihsal edilen delâil ve emârâta nazaran bu cinayetin İran konsoloshânesi kavaslığından matrûd [kovulmuş] ağabeyin inzimam [katkı] ve re'yi ve malûmatıyla vukua getirilmiş idüğüne kanaat-ı kâmile hâsıl olduğu ve cinayet-i mezkûrenin mürettibi dahi merkum ağabey olup Şehbaz nâmından bir İranlı vasıtasıyla bu cinayeti icra ettirdiği meydan-ı sübûta çıkmış ve merkum Şehbaz'ın taht-ı taharride bulunmakta olduğu mukaddemce yazılmış idi. Bu defa icra eylediğimiz tahkîkâta nazaran merkum Şehbaz merkep sürücüsü olup yevm-i mezkûrda icra eylemiş olduğu fiilden dolayı vâdî-i firarda pûyân olarak [koşarak] ekseriyetle Kâğıthane ve Şişli civarlarında dolaşmış ve muahharen Beşiktaş taraflarında Kasım nâmında bir İranînin odasında muhtefî olmuş [saklanmış] ise de memurin-i zabıtanın bu bâbta göstermiş olduğu takayyüdât [dikkatler] sayesinde merkumun muhtefî olduğu mahal haber alınarak dünkü gün memurîn-i mezkûreden Tevfik ağa ve sâire ve İran Sefareti kavasları olduğu halde mezkur oda basılıp der-dest edilerek tahı-ı tevkife alınmıştır...

(13 Mayıs 1895)

HAVADİS-İ MÜTEFERRİKA

Bir Yaralama

Pazartesi gecesi saat beş kararlarında Mevlevihâne kapısının Hacıevliya mahallesinde sâkin tesbihçi esnafından Yakub'un hânesine mahall-i mezkûr sâkinlerinden esnaf-ı merkumeden Ahmet nâm şahıs bahçe cihetinden duhul ederek Yakub'u küreğinin altından bıçakla cerh ile firar eylemiş ise de bi't-takib der-dest edilmiş ve mecruh dahi berâ-yi tedavi Gürebâ-i Müslimin Hastahânesine izâm kılınmıştır... (22 Mayıs 1895)

Yahudi Balıkçının Ölümü

Dün sabah Balat iskelesi kayıkçılarından David balık saydı [avı] için Ayvansaray önünde bulunduğu sırada oradan mürûr eden rıhtım kumpanyası istimbotuna merbût mavnaya kayığını bağlamaya uğraştığı esnada denize düşerek gark ve nâ-bedîd olmuştur [boğulmuş ve kaybolmuştur]... (22 Mayıs 1895)

Bir Yaralama Daha

Dünkü gün saat on kararlarında Ayasofya-ı kebir Meydanında Tatar Süleyman, Yakomi nâmında biri ile münâzaa ederek Süleyman hâmîl olduğu bıçakla Yakomi'yi sağ bacağının kaba etinden cerh ile firar eylemekte iken memurîn-i zâbıtadan İsmail efendi tarafından bi't-takib der-dest edilmiştir...

(22 Mayıs 1895)

İLÂNLAR

Nazari ve Ameli Demiryolları

Teknik Kitap

(Hâsılatı Dârülacezeye aittir)

Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesi meclis âzâsından ve hey'et-i fenniyyeden Erkân-ı Harbiyye Miralayı izzetlû Hüseyin Şerefettin bey tarafından telif edilmiş olan bu eser alelumum demiryolların inşâ ve işletilmeleriyle hüsn-i halde muhafazalarına muktezî malzeme-i inşâiyye ve edevât-ı sâbite ve müteharrike hakkında usul ve kavâid-i nazariyye ve ameliyyeden ve bunların tatbikâtıyla demiryollar ve tramvayların envâ' ve aksâmından bâhis olmakla beraber memâlik-i Şâhâne'de şimdiye kadar inşâ edilip işletilmekte bulunan ve'l-hâletü hâzihi [şimdiki halde] der-dest-i inşa olan bilcümle demiryolları irâe etmek üzre eşkâl [şekiller] sırasında iki kıt'â haritayı ve demiryolları ile inşaat-ı sâirece alelekser müsta'mel olup lûgat kitaplarında mukâbilleri bulunamayan bir takım elfâz [sözcükler] ve lûgat-ı fenniyyenin Türkçe ve Fransızcalarını gösterir bir de lûgatçeyi muhtevî bulunduğu cihetle mütalâası yalnız mûntesibîn [ilgisi olanlar] için değil, demiryollar hakkında malûmât-ı mükemmele edinmek arzusunda bulunanlar için dahi nâfi olup Bâbıâlî Caddesinde Mahmudbey Kütüphânesiyle sâir kitapçılarda fiyatı mukarreresiyle füruht olunmaktadır... (3 Mayıs 1895)

Terzi Peştemâlciyan Biraderler ve Makasdârı Karakin

Asker-Sivil Bürokrat Giysileri

Bağçekapısında Hamidiye Türbesi karşısında 21 numara ile murakkam mağazamızda askeriye için birinci nev' Lui çuhasıyla trikokastör ve birinci nev' Lui düğmeleri celb olunup piyade, süvari, topçu, istihkâm ve bahriye gibi aksâm-ı askeriyyeye mensub zâbitâna son derecede biçimine riâyet olunmak ve müracaat buyuranları fevkalâde hoşnûd etmek suretiyle elbiseler îmâl edildiği gibi mülkiye için dahi Lyon şehri fabrikalarına suret-i hususiyyede sipariş olunan mevsimlik emtia-î mütenevvia şu günlerde henüz vürûd etmiş olduğundan en müşkülpesendlerin bile müracaatları vukûunda memnun etmek şartıyla imâl ettiğimiz elbiselerin nazar-rübâ [göz çeken, göz alıcı] akmişeleriyle [kumaşlarıyla] ehvenniyet-i fiyatından ve siparişlerin günü gününe tesliminden müşterilerimizin hoşnud kalmakda oldukları ilân olunur... (3 Mayıs 1895)

(Eyer)'in Göğüs Hapları

Air Yani Hava mı?

Nevâzil, öksürük, grip ve boğaz hastalıklarını tedavi hususunda misli yoktur. En şiddetli öksürüğü teskin ve boğazda iltihap peydâ eden yerleri yumuşatır. Balgamı çıkarır ve rahatça uyku uyumayı davet eder. Kuşpalazı, boğmaca öksürüğü, boğaz ağrısı ve sinn-i sebâbta [gençlik yaşında] gelen bütün göğüs ve ciğer hastalığına bunun kadar nâfi bir ilâç olamaz. Bütün büyük sergilerde mükâfat verilmiştir. Şişelerin ve zarfların üzerinde (Eyer) nâmına dikkat etmelidir. Umumî depo(zito)su Galata'da Voyvoda Caddesinde Mösyö Karavana'nın 95 ve 97 numaralı İngiliz Mağazasıdır... (7 Mayıs 1895)

TARİH YAZIMINDA KURAM VE DİLİN KULLANIMI ÜZERİNE

İLHAN TEKELİ

I. GİRİŞ

Genellikle her bilim alanının pratiğinde sağlanan gelişmelerden sonra bu gelişmeleri değerlendiren bilim felsefesi, bu gelişmelerin hesabını vermeye çalışır. Tarihin de bu bakımından farklı olmadığı söylenebilir. Başka bir deyişle tarih yazıcılığı da üzerinde yorumlar yapmadan sürdürülebilir ve kendisinden beklenilen işlevleri yerine getirilebilir. Buna karşın hiçbir bilim pratiğinin sürekli olarak sorgulama dışı kalması düşünülemez. Bunu bilim adamlarının kendileri yapmazsa da bilim felsefecileri yapar. Yazılan tarihlerin böyle bir sorgulamaya tutulmasının bunun üzerinde yorumlara gidilmesinin tarihçiler açısından önemi açıktır. Onların pratiklerini etkileyecek, geliştirecektir. Ama bu tartışmaların sadece tarih yazıcılarına yararlı olacağını düşünmemek gerekir. Bu tartışmalar tarih okuyucuları için de en az tarih yazıcıları kadar yararlıdır. Bu okuduğu tarihi daha iyi değerlendirebilmesi ve en azından, tarih yazıcısının kendi üzerinde kurmaya çalışacağı otoriteye teslim olmaması gereklidir..

Tarih yazıcılığı üzerine konuşmak günümüzde bir başka açıdan da önem kazanıyor. Bilim dünyasında özellikle de sosyal bilimler dünyasında bilime yaklaşımda yeni arayışların yoğunlaştığı günümüzde bu arayışlara tarih yazıcılığının da katılması kaçınılmazdır. Bu gereği yerine getirmek bakımından da ayrıca önem kazanmaktadır.

Bu konuşmada bu tür arayışlara katılabilmek için tarih yazımında di ve kuram kullanımı konusundaki karmaşık ilişkiler üzerinde durmak istiyorum. Bunu gerçekleştirmek için önce tarih yazıcılığı ile dil ilişkileri üzerinde duracağım. Tarihin kendisi bir metindir ve genellikle de başka metinlerden yararlanarak yazılmaktadır. Metinlerin okunmasına ilişkin son yirmi yıldaki kuramsal gelişmelerden tarih yazıcıları da paylarını almak durumundadırlar. İkinci olarak tarih yazıcıları arasında ne tür farklı epistemolojik pozisyonların bulunduğu, bu pozisyonların tarih yazımı kuram ilişkilerini nasıl değiştirdiği üzerinde durulacaktır. Doğaldır ki bu ilişkilerde berraklığa kavuşulması kullanılan dilin özelliklerinin de daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

II. TARİH VE DİL İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

Dil ile tarih arasındaki karmaşık ilişkilerden söz edebilmek için önce temel bir tartışmayı yürütmekte yarar vardır. Önce bilen özne ile bilinen arasındaki arakesitte dilin işlevinin ne olduğu konusunu ele alalım. Ian Hacking 17. yüzyılda ya da aydınlanma döneminde bilen kartezyan Ben ile dış dünya arasındaki ilişkilerin "idea"lar aracılığıyla kurulduğunu, idealar arası ilişkilerin bir zihinsel söylem (*mental discourse*) oluşturduğunu, gerçeği temsil ettiği kabul edilen bu söylemin Ben'in deneylerine ve onun üstünde düşünmesine göre oluştuğunun varsayıldığını söylüyor. Bu aşamada dil şeffaf bir nakledici olarak görülüyordu. Günlük dilin bu işlevi görmekte yetersizlikleri varsa, kavramların netleştirilmesiyle bu eksikliklerin giderilebileceğine inanılıyordu. Başka bir deyişle dış gerçekliğin bilinmesinde üzerinde önemle durulan bir dil sorunu yoktu. Oysa yine Hacking'e göre günümüzde dil felsefesi üzerindeki çalışmalar sonucunda zihinsel söylem döneminden kamusal söylem (*public discourse*) dönemine geçilmiştir. Bu dönemde bilen öznenin yerini bir sosyal grup almıştır. İdeaların yerine cümleler (*sentence*) geçmiştir. Kamusal söylemin öğeleri cümlelerdir. Cümleler kamusal söylemin dokusu içinde bilen öznenin bir *artefact*'ı olarak yer alırlar. Kamusal söylemi olanaklı kılan anlamdır. Cümlenin anlamı söylem içinde oluşmaktadır. Bu nedenle de bilen özne çoğuldur.[1] Bilen özne ile bilinen arasındaki arakesitin cümle olması bunun da anlamını söylem içinde kazanması insan bilgisinde dilin rolüne ilişkin bakış açısını değiştirmiştir. Artık dili dış dünya ile insan bilgisi arasında saydam bir nakledici olarak düşünmek ve dil sorunlarını bu açıdan çözmek olanağı kalmamıştır. Böyle bir bakış açısı içinde biz gerçeği toplumsal ve söylemsel olarak kurduğumuzu kabul etmek durumuna geliriz. Bu durumda Karl Popper'ın terminolojisiyle giderek bilen öznesi olmayan bir epistemoloji söz konusu olur. Nesnel bilgi budur, metinlerden, kitaplardan, kütüphanelerden, bilgisayar hafızalarından meydana gelen üçüncü dünyada yer alır. (Popper'in birinci dünyası fiziki dünyadır, ikinci dünyası idealar dünyasıdır.) Bu üçüncü dünyanın bir otonomisi bulunmaktadır.

Dil ve gerçek arasındaki ilişki hakkında günümüzde hakim olan bu bakış açısını kabul ettiğimizde ortaya çıkabilecek bir sakıncaya işaret etmek ve bu konuda bilinçli bir tutum geliştirmek gerekir. Aydınlanma ya da zihinsel söylem döneminde idealar ile dış gerçeklik arasında kurulan ilişkide idealara yüklenen otonomluk kabulü nasıl idealizme kaynaklık

ettiyse, kamusal söylem döneminde cümleye ve söyleme yüklenen otonomluk kabulü de bir tür dilsel idealizm yaratacaktır. Bu nedenle söylemin otonomluğunu ileri sürerken dikkatli olmak ve bu söylemin dış gerçeklikle hiç ilişkisi olmayacağı sonucuna varan çıkarsamalarda bulunmamak gerekir.

Postmodernistler genellikle bizim dış dünyanın gerçekliğini keşfetmediğimizi, toplumsal ve söylemsel olarak onu kurduğumuzu ileri sürmektedirler. Dil felsefesindeki gelişmeler sözcüklerin tek bir nesneyi sürekli olarak aynı biçimde işaret etmediğini ortaya koydu. Her metnin diğer metinlerle ilişki içinde okunduğu ve anlam kazandığı kabulünden hareketle, sözcüklerin ve cümlelerin çoklu ve sürekli değişen anlamları olduğunu gösterdi. Anlamın söylemler alanında böyle sürekli olarak kaydığı kabul edilince ne yazarın metni üzerinde ne de konuşanın sözü üzerinde tam bir denetimin olamayacağı sonucu çıkarılabilir.[2] Eğer bu sonucu kendi bağlamından uzaklaştırarak her türlü yorumun olanaklı hale gelebileceği kabulünü yaparsak büyük bir yanılgıya düşeriz, tarih yazımını da olanaksız hale getiririz.

Genel olarak bilen özne ile bilinen arasındaki ilişkiyi kurmakta dilin işlevine bakış açısının nasıl değiştiğini gördükten sonra, dilin tarih yazınına ilişkin özel önemi üzerinde durabiliriz. Bir tarih yazımında tarihçi üç farklı düzeyde metin ve metnin okunması sorunuyla karşılaşmaktadır. Birinci düzey tarihçinin yararlandığı çoğu kez bir metin olan belgeyle olan ilişkisidir. İkinci düzey tarihçinin kendi yazdığı metinle olan ilişkisidir. Üçüncüsü ise tarihçinin yazdığı metni okuyan okuyucunun durumudur. Bu üç düzeyde metin ile tarihçi arasındaki ilişkinin ne olduğunun zihinsel söylem ve kamusal söylem dönemlerinde çok farklı anlamlar kazanacağı açıktır.

Zihinsel söylem döneminde belgeyi ya da belgeleri okuyan tarihçi bu belgeden hareketle gerçeği kurmaya çalışmaktadır. Zihininde kurduğu bu gerçeği kendi diliyle yeniden yazacaktır. Bu bakış açısı içinde tarihçi dili doğru ve yeterli olarak kullandığına inanıyorsa dil saydam bir nakledici olduğu varsayıldığı için kendisi bakımından tarih yazım düzeyinde kendisini önemli bir sorunla karşı karşıya bulmayacaktır. (Kuşkusuz aydınlanma sonrasında bile tarihin hiçbir zaman böyle steril bir dille düzanlamlarla yazılmadığı, tarih yazımında yan anlamların ve çağrışımların zenginliğinden yararlanıldığı kolayca söylenebilecektir. Ama bu iddialar buradaki tartışmamız bakımından bir fark yaratmayacaktır. Yananlamların kullanılmasındaki amaç da belli bir mesajı nakledebilmektedir. Tarihçi metin üzerindeki otoritesinden vazgeçmemekte, tersine onu pekiştirmek istemektedir.) Kendi yazdığı metnin okuyucu tarafından okunmasında da bir sorun olacağını düşünmeyecektir. Çünkü dil saydam bir nakledicidir. Zihinsel söylem döneminde tarihçi bakımından üzerinde duyarlılıkla durulması gereken tek önemli ilişki belgelerin okunmasıdır. Bu belgeler gerçeğe ulaşmak için okunacaktır. O nedenle 19. yüzyılda ilgiler tarih yazıcılığında önemli bir atılım yaratan metinlerin filolojik kritiği geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kamusal söylem döneminde ise tarih yazıcısının metinle olan üç ayrı düzeydeki ilişkisinin nasıl kurulacağı kamusal söylemin gerçeklikle olan ilişkisinin ne olduğuna ilişkin bakış açılarına göre değişecektir. Gerçeklikle ilişkisi olduğu kabul edilince tarihçinin faaliyeti önce gerçeği yakalamak, sonra bunu yazmak olacağı için zihinsel söylem dönemindekinden çok farklı olmayacaktır. Oysa dünyanın bilgisinin toplumsal ve söylemsel olarak kurulduğu bunun gerçeğe göre otonom olduğu kabul edilirse önce yazılan tarihin anlamı değişecektir. Tarih yazan bir gerçeği temsil etmekten çok var olan söylem alanına bir müdahale yaparak bu alandaki anlamları değiştirmeye çalışan biri olacaktır. Gelecekte başkalarının yazdığı tarihlerle kendisinin yazdığının anlamı da değişecektir. Bu tarihçi belgeyle ilişkisini gerçeğe ulaşmak için metin kritiği yapmakla sınırlarsa bu yeterli olmayacaktır. Bu halde tarihçi anlam alanına müdahale edeceği metnin bir *poststructuralist* çözümlemesini de yapmak durumunda kalacaktır. Bu incelemeyle 19. yüzyılın metin kritiğini karıştırmamak gerekir. LaCapra tarihçilerin bu anlamda metinleri okumamak için eğitildiğinden söz etmekte ve onların metinleri çok araçsal bir biçimde, sadece bilgi elde etmek için okuduklarından yakınmaktadır.[3]

III. TARİH, KURAM VE FARKLI EPİSTEMOLOJİK POZİSYONLAR

Tarih kuram ilişkilerinden söz edebilmek için tarihin bir bilim olup olmadığına ya da ne tür bir bilim olduğuna ilişkin bir saptamadan yola çıkmak gerekir. Bana göre, tarih de diğer sosyal bilimler arasında yer alan, onlardan daha üstün ya da daha geride olmayan bir sosyal bilim alanıdır.[4] Ama bu konuda bilim felsefecilerinin, tarihçilerin ve diğer sosyal bilimcilerin, farklı paradigmalara bağlı değişik kesimlerinin, kolayca uzlaşacakları düşünülemez. Ama daha esnek bir tanım konusunda itirazlar daha az olabilir. Tarih en azından akademik olarak organize olmuş bir araştırma alanıdır (Ampirik bir saptama). Geçmiş olaylara ilişkin kaotik malzemeye insanların izleyebileceği bir düzen kazandırır (Neo-Kantçı bir ele alış).[5] Tarihin bu bilim iddiasını ağzına almayan tanımlamasında bile tarih yazıcısı kuramla ilişki kurmaktan kaçınamayacaktır. Kaotik olgular bilgiler yığınına akademik bir gelenek içinde bir düzen kazandırabilmek için tarihçi sınıflamalar yapmak, ilişkiler kurmak, anlamlar yüklemek durumundadır. Tüm bunları yaparken tarihçi bazı genellemelerden yararlanmak zorundadır. Başka bir deyişle kuram tüketicisi olmaktadır. Ama bu bakış açısında tarihin toplum bilim kuramlarıyla ilişkisi tek yönlüdür. Oysa tarihi diğerlerinden farklı olmayan bir sosyal bilim olarak görmeye başladığımızda tarihin kendisinin kuram geliştirmesi söz konusu olmaktadır. Bu konuda ise ilgili çevrelerin uzlaşması daha zordur.

Tarih yazıcısının çok sayıdaki olayı, olguyu, bilgiyi, izlenebilir anlaşılabilir bir düzene koymasında izleyeceği yolun belirlenmesinde seçtiği epistemolojik konum etkili olur. Buradaki tartışmamızda biri diğerini tam olarak dışlamayan dört konumdan söz edeceğim.

Bu konumlardan birincisi tarihi bir anlatı *(narrati-*

ve) olarak ele alan yaklaşımdır. Bu tarihin henüz edebiyattan farklılaşmamış bulunduğu dönemdeki geçmişiyle yakından ilişkilidir. Onun bir uzantısı olarak da düşünülebilir. Burada geçmişin zaman sıralamasına uygun olarak yaratıcı bir biçimde yeniden kurulması, betimlenmesi ve bir ölçüde de anlamda kurulan bir duygudaşlık içinde yorumlanması söz konusudur.

Anlatı biçiminde tarih yazımı Thucydides kadar geri gider ama bunun bir bilimsel tarih yazımı yaklaşımı olarak geliştirilmesi 19. yüzyılda Ranke tarafından gerçekleştirilmiştir. Ranke tarihi iç tutarlığı olan bir anlatı kurmak olarak görüyordu. Ranke'ye göre tarihte etkili olan güçleri soyut terimlerle tanımlama olanağı yoktur, ancak onlar gözlenilerek onların varlığına ilişkin bir sempati geliştirerek tanınabilirler. Bu nedenle tarih olaylar üzerinde durmalıdır. Bunları anlamlı bir biçimde sunabilmenin yolu da anlatıdır. Tarihteki olayların yeniden kurulmasında dikkatli bir belge değerlendirilmesine dayanılmalıdır. Ranke'nin tarihi siyasal olaylar anlatısı halinde gelişmiştir.[6] Anlatı biçiminin siyasal olaylar tarihine uygun olduğu açıktır. Ama anlatı biçiminin olanakları sadece siyasal tarih içinde tüketilemez.

Zihinsel söylem döneminde anlatı biçimini seçen bir tarihçi incelediği belgeler ve bilgiler arasında keşfedilmeyi bekleyen bir öykünün bulunduğunu sanar. Kendisinin görevinin bu öyküyü çarpıtılmamış bir biçimde ortaya çıkarmak olduğuna inanır. Eğer bu hikâyeyi doğru kuramıyorsa ya teknik olarak yetersiz kalmıştır ya da yeterince tarafsız davranamamıştır. Oysa kamusal söylem döneminin tarihçisi böyle düşünme olanağını kaybeder. Onun için hiçbir tarihsel metin kendi kültürel sisteminden kopuk değildir. Tarih her kültürün kendi geçmişiyle ilişki kurma biçimidir. Bu nedenle imajinasyona açıktır. Bu durumda tarihin anlatısı günün kültürünün kendi açısından geçmişi kurması olarak anlaşılır. Yani tarih günümüzden geçmişe doğru kuruluyor demektir. Gün değiştikçe tarih sürekli olarak yeniden ve yeniden yazılacaktır. Oysa anlatının kurgusu geçmişten günümüze doğrudur. İkna ediciliğini olayların zaman içindeki sıralamasından alır. Öyle ise bu durumda anlatı biçiminin kullanılmasının kendisi içinde bir samimiyetsizliği taşıyacağı söylenilebilir.

Tarih yazıcılığında anlatı biçiminin ikna ediciliğinin arkasında toplumsal yaşamın sürekliliğine ilişkin güçlü sezgi yatmaktadır. Oysa ne tarihin yararlandığı belgeler ne de insanın deneyi sürekli değildir. Anlatı yolunu seçen tarihçi bu kesikli olaylardan, belge ve bilgilerden sürekliliği olan bir öykü kurar. Sürekliliğin kurulması gerçekte bir yaratıcı faaliyettir. Genellikle bir heykeltraşın bir mermerin içinde oyarak heykeli çıkarmasına benzetilir. Tarihçi de yaratıcı bir sanatkâr gibi kesikli olaylar arasında gizli bulunan öyküyü ortaya koymaktadır. Burada yaratıcı sözcüğünün çekiciliğinin gizlediği bir olguya dikkati çekmek gerekir. Tarihçinin ortaya koyduğu anlatı ancak bir varsayımdır. Oysa tarihçinin yazarken kullandığı dil bunun varsayım olduğunu gizleyen bir dildir. Okuyucuya kendi varsayımlarını geliştirme olanağı bırakmayan bir otorite ile anlatılmaktadır.

Neden anlatı bir tarihçiye bu kadar çekici gelmektedir? Bu soruya tarihin de anlatının da mitik boyutu olmasına dayandırılarak bazı yanıtlar verilebilir.[7] Ama olaylar sadece zaman içinde birbiri arkasına sıralandığında bir açıklama yaptığı sanısını yaratabilmesi daha açıklayıcı bir yanıt olacaktır. Barthes'in sözleriyle anlatının gücü, yaşamın kendisi olmasından gelmektedir. Bir gerçeklik etkisi yaratmaktadır.[8] Tarihin edebiyatla farklılaşmamış döneminde de anlatı formunda gelişmiş olmasının nedeni de buna bağlanabilir. Sanatın bir yansıtma (*mimessis*) görüldüğü dönemde anlatı formunun bu bakımdan üstünlüğü açıktır.[9] 17. yüzyıldan itibaren tarih edebiyattan farlılaştıkça içindeki retorik öğeleri elemeye başlamıştır. Bu farklılaşma tarihi değiştirdiği kadar edebiyatı da değiştirmiştir. Ama biçim olarak anlatı çekiciliğini korumuştur.

Anlatı biçimi tarih yazımının sürekliliğe böyle sıkı sıkıya sarılmış olması ilginç yazım sorunları ortaya çıkarmaktadır. Böyle akıp giden süreklilik içinde tarih nasıl başlatılacak ya da bitirilecektir. Yazılan tarih metninin sınırları nasıl çizilecektir. Buna tarihin pratikte verdiği bir yanıt tarihteki dönemlemeler olarak ortaya çıkmaktadır. Ama bu üzerinde kolay uzlaşılan bir konu değildir. Tarih yazıcısı bir metnini bir olayla başlatıp bir başka olayla bitirmektedir. Başlangıç olay bir benzerlik kurulmak istenilirse fizikçilerin "big-bang"ine benzemektedir. Tarihçilerin "big-bang"i daha sonra betimleyeceği olayları yaratacak olayları bir araya getiren bir başlangıçtır. Aslında böyle bir "big-bang" daha öncesini sormayı anlamsız hale getiren retoriksel kurgudur.[10]

Tarih yazıcısının yaptığı dönemleme sonucunda bir olayı ya da olaylar grubunu kendi metninin bitiş noktası olarak seçmesi ilk bakışta bir pragmatik seçme gibi görünse de, epistemolojik bakımdan ve tarih yazımı bakımından çok önemli tartışmalara kaynaklık etmektedir. Böyle bir sona doğru tarih yazımı ereksellik (*teleology*) sorunun ortaya çıkarmaktadır. Bu tarihselci bir anlatıma neden olmaktadır. Popper'e göre "tarihselci, sosyal gelişmeyi yalnızca yorumlayabilir ve çeşitli yollardan ona yardımcı olabilir; halbuki onun asıl söylemek istediği, hiç kimsenin onu değiştiremeyeceğidir."[11] Tarihsel anlatının ulaşacağı noktayı yalnız tarihçinin dönemlemesiyle değil diğer yollarla kestirme çalışmaları olmuştur. Hegel'in akılcılığında[12] ve tarihsel materyalizmde olduğu gibi. Anlatı biçimini seçen tarih yazıcısının karşısında her zaman uyanık kalması gereken bir tarihselciliğe ya da tarihi kaderciliğe düşme tehlikesi vardır.

Tarih yazıcısının ele alacağımız ikinci epistemolojik konumunu *idiographic* tarih yazımıdır. Bu tarih yazımında tarihçi olayları ve olguları izlenir kılmak için farklılığı olan bir bütünlük kurmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımda tarihsel ve toplumsal süreçlerin kendilerine özgü nedenleri ve kendilerine özgü sonuçları olduğu kabul edilir. Bu ele alışta nedensel ilişkileri açıkça bir yadsıma yoktur. Ama sonuçta "sui generis" bir oluşumun bir bütünlüğün ortaya çıkması beklenir. Bu konumu benimseyen tarihçi için ilginç olan "sui generis" olandır. Zaten bunlar tarih ile top-

lumbilim arasında kesin bir ayrım görürler. Tarih "idiographic" iken toplumbilim "nomotetik"tir. Onlar için tarih yazıcısı "nomotetik" olanı aramaya başlarsa tarihçi olmaktan uzaklaşır.

Bu idiographic konumu daha çok yirminci yüzyılın başlarında hem coğrafya hem de tarih alanında gelişen Neo-Kantian yaklaşımlar içinde görüyoruz. Bu ele alışın gelişmesinde Paul Vidal de la Blache'ın coğrafyayı tarihselleştirmesinin önemli katkısı olmuştur.[13] Beşeri coğrafyayı 19. yüzyıl sonunun coğrafi determinizminden kurtararak, olumsal (*possibilist*) ilişkilere göre kurulan, sentetik bir bölgesel coğrafya önermiştir. Bunun tarihteki paraleli Annales okulunun ilk kuşağında görülmektedir.[14] Bu tarih yazıcıları tarihin olaylarını bir düzene koymakta anlatının zaman içinde süreklilik rasyonelini seçmek yerine bir bütünlüğü kurmayı seçmişlerdir. Bu bütünlük arayışı bir totalliğe ulaşmak için yapılmaktadır. Bunun yolu da sentez olarak görülmektedir. Yapılan sentez özgün olanı ortaya koyacaktır. Bütünlüğün kurulması arayışı ise beraberinde bir mekân boyutunu getirmektedir. Bütünlüğün kurulması bakımından anlamlı mekânın aranması tarihe bölge kavramını getirmiştir. Bu özgün sentezlerin ancak bölge düzeyinde gerçekleştirilebileceği kabul edilmektedir. Böyle bölge üzerinde onun özgünlüğünü ortaya koyacak, total, dolayısıyla çok disiplinli araştırmalara dayanacak sentezlerin yapılması gerekliliği kabul edilince aslında Vidal'in coğrafyasıyla farkı pek kalmayacaktır.

Bu total bütüne ulaşmaya ilişkin arayışları bakımından tarih yazıcıları bu bütünün bir özü bulunduğu varsayımını yapmaları ve böyle bir özü olmayan bir totalliği aramaları bakımından da ikiye ayrılmaktadırlar. Özcüler, özü değişmeden çevreye uyum yapan bir totalite düşündüklerinden sentezlerinde bu özü ortaya çıkarmaya çalışacaklardır. Anlatı biçimi tarih yazımında nasıl zaman içinde süreklilik bir gerçeklikten çok bir kurgu ise bu tür tarih yazımında ister özlü ister özsüz olsun bir bölgenin tarihinin bütünlüğü de retorik olarak kurulacaktır. Mekânın bölgelere ayrılması, anlatı biçimi tarih yazımında dönemlemenin yarattığı sorunlara benzer sorunlar yaratacaktır. Böyle bir tarih anlayışı çok geniş kapsamı dolayısıyla siyasal tarih alanından çok sosyal ve ekonomik tarih alanına yönelecektir.

Tarihçinin kaotik olayları bir düzene koymasında izleyeceği üçüncü yol tarihe açıklayıcılık[15] açısından herhangi bir bilim gibi yaklaşmaktadır. Bu yolu seçenler doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında önemli bir fark olmadığını düşünen monist bilim anlayışına sahip tarihçilerdir. Doğa bilimlerindeki nedensellik anlayışına benzer bir nedensellik anlayışı içinde açıklama yapmaya çalışacaktır. Böyle bir bakış açısı içinde kozmoloji, jeoloji ve evrimsel biyoloji de toplumsal tarih kadar tarihseldir. Evrensel olarak geçerli genellemelere gidilerek "nomotetik" bir tarih yazımı yapılacaktır. Tek tek olaylar genelleşmiş ifadeler içinde bir düzen kazanmış olacaktır. Açıklayıcı tarih sadece kuram tüketicisi olmayacak kuram geliştirebilme iddiasını da taşıyacaktır.

Kuşkusuz tarihin olayların çok sayıda tekrarına dayanan ampirik genellemeler geliştirmek için uygun olmadığı söylenebilir. Bu doğrudur. Bu nedenle tarihin genellemelerinin yeterince test edilmemiş hipotezler olduğu ya da açıklama skeçleri olduğu ileri sürülebilir. Yeterince test edilmemiş olsa da dilsel kurgusu aynıdır. Tarihin orta düzeyde genellemelerle yetinebileceği söylenebilir. Açıklayıcı tarihin yazılma biçimi açıklamadan ne anlaşıldığına göre önemli farklılıklar kazanacaktır. Eğer açıklamayı olayların ortaya çıkışının sürpriz etkisini ortadan kaldırmak olarak ele alırsak açıklamayı olayların çok sayıda tekrarına dayanan ampirisizmine hapsetmekten kurtuluruz. Açıklama çok geniş bir olanaklar yelpazesi içinde gerçekleştirilebilir. Ampirist pozitivizm, realizm, fonksiyonalizm vb ile birçok yeni açıklama biçimi olanaklı hale gelir. Ampirist pozitivist yaklaşımı benimseyenler değişik çevresel ve toplumsal etkiler araştırmanın bireyinin davranışlarının gözlenmesine dayanarak genellemelere giderler. Ya da bu türde gelişmiş davranışsal yasaları kullanarak tarihin olgularının nedenlerini açıklarlar. Realistler ise nedenselliği olguların görülen yüzüyle açıklamanın yetersiz kaldığına inanırlar. Ancak toplumun birçok halde gizli kalan yapısal özelliklerin ve mekanizmaların gerçek açıklayıcı olacağını kabul ederler. Gerçeğin değişik katmanlar halinde kavranabileceğini kabul ettikleri için de daha derin tabakalardaki esas nedenleri ortaya koymak için yaratıcı imgelemlerini kullanırlar. Fonksiyonalistler ise toplumsal olayları, durumları ve süreçleri, işlevsel sonuçlarının sisteme yararı bakımından değerlendirerek, yararını göstererek açıklamaya çalışırlar. Açıklayıcı tarih içinde dilin saydam ve nakledici bir işlev gördüğü kabul edilir.

Tarihçinin dördüncü epistemolojik konumu anlayan tarih yazımıdır.[16] Bu tarihçi tarihi bir sosyal bilim kategorisi olarak görmektedir. Ama doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin aynı tür bilim alanları olmayacağına, doğa bilimleri açıklarken, sosyal bilimlerin anlaması gerektiğini, yani bilim alanında bir dualizmin varlığını savunmaktadır. Bu tür bir tarih yazımı seçmesinin de açıklayıcı tarih yazımı seçmesinde olduğu gibi zihinsel söylem dönemine ait olduğu söylenebilir.

Doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin bir tutulamayacağını söyleyen dualistlerde sosyal olguların da fiziksel olgular gibi objektif olarak var olduğunu yani gözlemciye dıştan verildiğini, yani kamusal ve herkese açık olduğunu kabul ederler. Ama gözlediği olguların fiziki olgulardan farklı olarak insanların eylemleriyle ilgili olduğu bunların da insanların isteklerine dünyayı yorumlamalarına göre ortaya çıktığını, dolayısıyla bu insanların anlaşılması gerektiğini ileri sürerler. Ama bu subjektif olanı anlama çabasının altında her bireyin kendi öznelliği içinde davranacağını söyleyerek bir genel önermeye ulaşılabilirliği yadsıma çabası yoktur. Tersine böyle bir genele ulaşma arayışı bulunmaktadır.[17] Genellikle buradaki tekil genel ilişkisinin nasıl düşünülmesi gerektiğini göstermek için dildeki tekil genel ilişkisi örnek verilmektedir. Konuşan bireysel edimini gerçekleştirdiğini sanmaktadır, oysa konuşurken dilin kuralları onu bağlamaktadır. İnsanın davranışlarının arkasındaki güdüle-

ri anladığımızda bu tür kurallara erişilecektir. Burada bilim adamının gözlenen bireyin davranışını anlaması empati yoluyla olacaktır.

Tarihçi ise bunu yorumbilgisi (*hermeneutic*) yoluyla yapacaktır. Dilthey'in yorumbilgisinin araştırma konusu olarak gördüğü alan dil yapıtları yani metinlerdir. Çünkü ona göre yalnız dilde insanın iç durumları kendi eksiksiz, tüketici ve nesnel anlamına kavuşur. Dilthey'de yorumbilgisi bireysel yazın yapıtlarından genel tarihsel yasalara varma yönteminin adı olmakta, bu yöntemle tüm yazın yapıtlarını kendisine konu alan bilimler temellendirilmiş olmaktadır.

Anlamadan ne anlaşılması gerektiği konusunda da felsefeciler arasında görüş birliği yoktur. Varoluşçu ve varoluşçu olmayan bakış açılarına göre değişmektedir. Dilthey'in görüşü varoluşçu değildir. Dilthey "duyularımıza dışardan verilen göstergeler aracılığıyla içerdekini (iç gerçekliği) tanıma sürecine anlamak" diyor. Bu görüşte dışın içe çevrilmesini ancak bu yolla iç gerçekliğin tanınmasını öngörüyor. Oysa Heidegger anlamayı varlıkbilimsel bir kategori olarak görüyor. Ona göre "anlamak" doğruda doğruya "varoluşun tarihselliğini" anlamaktır. Heideger'de varoluş tarihseldir, yani varlığın anlaşılması tarihseldir, tıpkı böyle anlaşılan varlığın kendisinin de tarihsel olduğu gibi. Heidegger'e göre dil kendi yapısıyla zaten yorumbilgisinden başka bir şey değildir, yani dil varlığı yorumlar, onu gerçek anlamıyla bize açar, dile baktığımızda onun varlıkla olan ilişkisini orada buluruz, dil yorumlanmış varlıktır. Dili kendi yapısına göre kavrarsak varlığı ve tarihi de birlikte kavramış oluruz.[18]

Kaotik tarihsel olgulara bir düzen kazandırmak için izlenen yollar olarak gördüğümüz süreklilik kurmak, bütünlük kurmak ve hatta açıklamaya çalışmanın anlamak ile yakın ilişkileri vardır. Dilthey için anlam ancak sürekliliğin varlığı halinde olanaklıdır. Eğer belli bir tarihsel dönemde "anlam"ı olandan bize uzanan izler yoksa bunlardan giderek nasıl "anlamak"tan söz edilebilecektir. Arada kesiklikler varsa varlığını ve geçerliliğini yitirecektir. Kopuk kopuk olan bizim için anlam taşımayacaktır. Tarihsel süreklilikte araştırma konumuz olan tarihe kendimiz de ait olduğumuz derecede tarihi anlıyoruz, tarihe ait olmak sürekliliği tanımlamaya yetmektedir. Gadamer'e göre varoluşsal süreklilikte ise istenen düpedüz ait olmadan öte bir şey, bütünün bir parçası olmayı gerektiyor. Yorumbilgisinde süreklilik kavramı sadece anlamamız olanaklı kıldığı için değil aynı zamanda da parçayı bütünlük içinde görme gereğini ortaya koyduğu için de önemli olmaktadır.[19] Dil ya bir bütündür ya da hiçbir şey. Bu nedenle yorumbilgisinin anlama sorunu da parçayı bütün içinde görüp kavramaya dönüştüğü söylenebilecektir.

Sürekliliğin ve bütünlüğün anlamayla ilişkisini anlamak kolaydır, ama anlama açıklamanın karşıtı olarak ortaya konulduğu için bu iki kavram arasındaki köprünün nasıl kurulabileceğine açıklık kazandırmak gerekir. Lucien Febre anlamanın hiçbir zaman sadece dışa ilişkin bilgiye indirgenemeyeceği üzerinde dururken, insan davranışlarını anlamanın ancak bu davranışların dış görüntüleriyle ilişkilendirildiğinde bir açıklayıcılık kazanacağını dolayısıyla anlamanın nedensel açıklamaları tamamen dışlamadığını anlatıyor.[20] Bu iki tutum arasındaki bağlantı en iyi Weber'in anlama sosyolojisinde görülebilir. Weber "ideal tip" kavramını geliştirerek anlamaya yaklaşmaktadır. Hipotelik bir aktöre öznel anlamın saf bir türü yakıştırılmaktadır. Böylece bu ideal tipin eylemlerinde bu öznel anlamı olanı gerçekleştirmek için rasyonel davranacağı kabul edilerek nasıl davranacakları kestirilebilmektedir. Bu kestirimler bir tür hipotez işlevi görmekte bu hipotezlerin de ampirik olarak geçerliliği saptanacaktır. Bu yolla hem anlama hem de açıklama yaklaşımları birlikte kullanılmış olmaktadır.[21]

Denilebilir ki tarih yazıcısı pratikte bu dört epistemolojik konum arasından saf seçmeler yapmaz. Daha çok seçmeci bir tutum izler. Ama bu dört tutumu ayrı ayrı ele almak dille ilişkilerini daha açık olarak görmek için gereklidir.

IV. SON VERİRKEN

Bu yazıda tarih dil ve kuram ilişkilerini gördükten sonra, yazıyı sona erdirirken, tarih yazıcısının neden belli bir yolu seçtiği üzerinde durmakta yarar var. Tarih çok değişik amaçlarla yazılabilir. Geçmişi yüceltmek için, geçmişi korumak için, hatta geçmişi unutmak için bile yazılabilir. Hatta Nietzsche gibi bu unutuluşun insan mutluluğu için işlevi olduğu da söylenebilir. Tüm bu amaçlar tarihçinin seçtiği dili kullandığı kuramları etkileyecektir. Bütün bunlar tarih ile retorik'in niye kopamadığının bir açıklaması olabilir. Ama benim sözlerim çok daha mütevazi hedefleri olan tarihi diğer sosyal bilimler gibi bir bilim olarak görenlere özellikle de bu alana eleştirel olarak yaklaşanlarınadır. ■

1- Ian Hacking, *Why Language Matter to Philosophy?* Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 157-188.
2- Jonathan Culler, *On Deconstruction*, Routledge, London, 1989.
3- Dominick LaCapra, *Rethinking Intellectual History*, Ithaca.
4- İlhan Tekeli, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, Sayı 22 Ekim 1982, s. 42-48.
5- George G.Iggers, *New Directions in European Historiography*, Wesleyan University Press, Middletown, 1975, s. 3-12.
6- Georg G.Iggers, *A.g.e.*, s. 20-21.
7- Hans Kellner, *Language and Historical Representation*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989, s. 1-2.
8- Hans Keller, *A.g.e.*, s. 294.
9- Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 11-33.
10- Hans Keller, *A.g.e.*, s. 60-63.
11- Karl R.Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 80-81.
12- G.W.F. Hegel (Çev; Önay Özer), *Tarihte Akıl*, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.
13- Erol Tümertekin, *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1990.
14- G. Mc Lennan, "Braudel ve Annales Paradigması", (Der) Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 109-127.
15- Christopher Lloyd, *Explanation in Social History*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.
16- Önay Sözer, *Anlayan Tarih*, Yazko, İstanbul, 1981.
17- Paul Mattick, *Social Knowledge; An Essay on the Nature and Limits of Social Science*, Hutchinson, London, 1986, s. 12-29.
18- Önay Özer, *A.g.e.*, s. 40-41.
19- Önay Sözer, *A.g.e.*, 46-47.
20- George G.Iggers, *A.g.e.*, s. 42
21- Paul Mattick, *A.g.e.*, s. 16-17

İSTANBUL'UN FETHİ (1)

HAZIRLAYANLAR:
HAYRETTİN KAYA, ÇİĞDEM ŞİMŞEK, HALİL BERKTAY

Toplumsal Tarih dergisinin işlevleri arasına, geçmişte benzersiz ve şaşırtıcı olanı bulup çıkarmanın yanısıra, genel tarih kültürü ve perspektiflerinin de inşasını, bu doğrultuda kitabiyata tekrar ve disiplinli bir kucaklayıcılıkla eğilmeyi, zaman içinde bir tartışma devamlılığının örgütlenmesini, hattâ tarih eğitim ve öğretimi karşısında daha eleştirici bir müdahale tutumunu, giderek daha geniş ölçüde katmaya çalışıyoruz. Bu genişleme yönelimimin bir parçası olarak, bir ölçüde "herkesin bildiği" büyük olaylar, dönüm noktaları veya temalar etrafında hazırlanmış çok-unsurlu dosyalara da bundan böyle daha fazla yer vermek amacındayız. Böyle her dosyanın, konunun uzmanlarınca kontrollü bir popülarizasyona uygun düzeyde kaleme alınmış yazıların yanısıra, mevcut literatürden alıntıların çerçeve içine alınması yoluyla profesyoneller arasındaki belirli yorum farklılığı veya anlaşmazlık noktalarına projektör tutulmasını da içermesine çalışacağız.

29 Mayıs 1453/1995 yıldönümü münasebetiyle, bu tür dosyaların ilkini, Mayıs ve Haziran sayılarımıza yayılacak iki kısım halinde sunuyoruz. 1071 (Malazgirt) ve 1453, Türkiye'de milliyetçi benmerkezcilik tarafından hamasî biçimde törenselleştirildiklerinden, bunun zıddında, kendilerini milliyetçi ideoloji ile özdeşleştirmeyen aydın kesimlerince ihmal veya gözardı edilir oldular. Birincisi, böyle bir kutuplaşmayı tarih ve tarihçilik için zararlı buluyoruz. İkincisi, retorikten uzak duran, kritik problemleri teşhis eden ve bunlara ilişkin çeşitli görüşleri bir yelpaze içine yerleştirerek algılayan, komparatif ufuklara sahip, ciddî ve serinkanlı yaklaşımlarda birleşilebileceği kanısındayız. Üçüncüsü, bunun için iyi formüle edilmiş bazı sorular ortaya atmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Elinizdeki dosyayı hazırlarken, bizler şu sorulardan yola çıktık, örneğin: (1) Herşeyden önce, başlıbaşına duygu ve siyaset yüklü hale gelen adlandırma sorununu nasıl çözeceğiz, yani 1453'te ("müdafi"lere veya onların gözüyle yazan Runciman'a göre) "düşen" ya da ("muhacim"lere ve kendilerini onlarla devamlılık içinde gören Türk tarihçilerine göre) "fethedilen" yer neresiydi -- Konstantinopolis mi, İstanbul mu? (2) Sırf ağız alışkanlığı nedeniyle de olsa, "İstanbul'un Fethi," diyelim, gerek dünya tarihinin ve gerekse Osmanlı tarihinin bütünlüğü içinde ne gibi bir önem taşıyor? (3) Osmanlıların eski Bizans başkentini alma hamleleri, ne ölçüde dış politika ihtiyaçlarından, ne ölçüde iç politik mücadelelerden kaynaklanıyordu? (4) Fetih ne kadar "zorunlu ve kaçınılmaz"dı? Ya da olayı böyle görmek, retrospektif bakışın yanıltıcılığından mı kaynaklanıyor? İlk ve orta öğrenim ders kitaplarımızda, Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş dönemleri kesintisiz bir zaferler dizisi, çığ gibi bir ilerleyiş olarak anlatılır. Yenilgi ve geri çekilişlerin üzerinden atlanır; krizler yumuşatılır veya es geçilir; bu da, Fatih-Yavuz-Kanunî dönemlerinin ezici savaş makinasının başından beri mevcut ve karşı durulmaz olduğu izlenimini uyandırır. Oysa 1443 kışında İzladi derbendinde ve ardından 1444'teki Varna meydan muharebesine kadar Osmanlılar, nerdeyse bütün Trakya'yı boşaltmak olasılığıyla yüzyüze gelmemişler miydi? Başka bir deyişle, bıçak sırtı gibi bir on yıl değil miydi 1443 - 1453 arası? Ve eğer öyle idiyse, (5) yenilgiyi zafere dönüştürüp, başkentlerini gerisin geri Bursa'ya değil de ileriye, İstanbul'a taşımak çabası, onları gerçekte ne kadar zorladı? II. Mehmed'i olağanüstü bir konuma yükselten "eşsiz bir zafer" söz konusuysa eğer, ne anlamda büyük bir başarıydı bu: Taktik bakımdan mı, yoksa bir kere savaş meydanına ulaştığında elbette çok ağır basacak nicelik ve nitelikte bir gücü yaratmanın örgütsel boyutları açısından mı? Osmanlı devleti, II. Mehmed'in tekrar tahta çıktığı 1451 yılında ne kadar hazırdı böyle bir girişime? Yoksa acaba kuşatma için adalelerini sonuna kadar germeleri midir ki, devlet organizasyonunun bir üst düzeye sıçramasına yol açtı? (6) Bu bağlamda, özellikle ateşli silâhların Osmanlılarca öğreniliş ve kullanılış sürecinin gerçek öyküsü nedir? "Macar top ustası Urban" etrafında örülen (ya da inkâr edilen) rivayetler, tek bir bireyi aşan, daha genel bir aktarım sürecine mi işaret ediyor? Daha sonra Halil İnalcık'ın da nerdeyse yirmi yılını geçireceği Chicago Üniversitesinde, ilk olarak Marshall Hodgson ve onu izleyerek William H. McNeill, ortaçağ ile yeniçağ arasındaki Osmanlı devletini (Safeviler ve Mughal'lar ile birlikte) "barut imparatorlukları" kategorisi içinde yorumladılar. Belki de 1451-53'te gerçekleşen bu dönüşüm, Osmanlıların ilk yüzyıllarındaki eklektizmlerine va adaptasyon yeteneklerine nasıl bir ışık tutuyor?

Aşağıda ve gelecek sayımızda, bu sorulardan ilkine, Kramer, İnalcık, Semavi Eyice, ve Metin Kunt'tan alıntılarla; ikincisine, Fuat Köprülü, Zeki Velidî Togan, İnalcık, Runciman ve McNeill'in farklı yorumlarıyla; üçüncüsüne, İnalcık'ın 1954 tarihli "İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed" makalesinden geniş bir özetle cevap(lar) getirmeyi denedik. Bu derlemeleri çerçeveli bölümler halinde, özel olarak bu dosyamız için yazılan iki özgün makalenin içine yerleştirdik. İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Feridun Emecen'in katkısı dördüncü ve beşinci, Budapeşte'den Dr. Gabor Agoston'un yazısı ise altıncı soruyu kucaklıyor. Dosyaya bir kronik olarak, "Mahmut Paşa Menâkibi"ni de aldık. Ayrıca gene İnalcık'tan bir alıntılar dizisi dördüncü sorunun irdelenişini de Prof. Emecen'in makalesini tamamlıyor. Bu malzemelerin, bütün tarihseverlerin yanı sıra, tarih öğretmenlerimiz için özellikle yararlı olacağını umuyoruz.

-- Halil Berktay.

BİR İSİMDEN NE ÇIKAR?

II. Mehmed'in sikkesi.
Mehmed bin Murat Han
halledallahü duribe fi Kostantaniye sene 875

Romeo ve Jülyet'te Shakespeare, "What's in a name? That which we call a rose/By any other name would smell as sweet" dedirtiyordu, soyadlarının ayırdığı kahramanlarına: "Bir isimden ne çıkar? Hangi adla olursa olsun/Aynı derecede güzel kokar, gül dediğimiz o çiçek...." Gelgelelim bu ölümsüz dizelerdeki bilgelik beşinci perdenin sonlarında düşman ailelere mensup sevgililerin ölmesinin önüne geçemediği gibi, düşman milliyetçiliklerin isimler aracılığıyla birbirlerinin tarihsel alanını fetih ve ilhak etme çabaları halen de sürüyor. Binlerce yıldır ad koymak, adlandırılanın üzerinde iktidar, belki mülkiyet sahibi olmakla bir, insanların gözünde. Yunan tarihçilerinin önemli bir kesimi için, bugün bile İstanbul yok, Konstantinopl var (hattâ bazen Osmanlı tarihi bile yok; çeşitli yörelerde ne idüğü belirsiz bir "post-Byzantine" dönem yaşanıyor). Buna karşılık Türk tarihçileri için de daha çok "pre-Ottoman" diye bir muğlaklık alanı var ve 1453 öncesi için dahi Konstantinopolis'den ya da türevlerinden söz etmek, belki *megali idea*'nın bu kent üzerindeki iddialarının canlanmasına yol açar diye tehlikeli sayılıyor. Bu yüzden, "İstanbul'un fethi"nden söz edip duruyoruz (Konstantinopolis'in alınması ve zamanla İstanbul haline gelmesi gibi bir anlatım tutturacağımız yerde); bu yüzden, Sadberk Hanım Müzesi'nin yapmak istediği Bizans sempozyumunun başlığında Konstantinopolis ile İstanbul'un yanyana yer alması dahi itirazlara yol açıyor (ve sonra sempozyum son anda, Bizans konusunun tümüyle "mahzurlu" görülmesini aşamayarak iptal ediliyor); bu yüzden *Kostantiniyye Haberleri* diye gazete çıkmasına izin verilmiyor; bu yüzden, Rumeli'ndeki Osmanlı mirası hakkında günlük gazetelere bir yazı dizisi hazırlayan bir yazarımız (Fürüzan), "1453'ten çok önce Balkanlar'da İstanbul adının kullanıldığı"ndan dem vuruyor da, işin diğer yanına, yani Konstantinopolis veya Kostantiniyye adlarının Osmanlılar nezdinde 1453'ten sonra ne kadar yaşadığına hiç değinmiyor. Üstelik her nasılsa "İstanbul"un özbeöz Türk ve Osmanlı kökenli olduğunu varsayan bu manipülasyonların hepsi, kuşkusuz yakınçağın ürünü; aşağıdaki (özgün Yunan ve Arap harflerini basamadığımız için, ister istemez kısaltılmış) alıntıların ortaya koyduğu serüven, Osmanlı hanedanının gözünde, henüz tarih sahnesine çıkmamış milliyetçi kaygıların değil, emperyal bir iddia olarak Roma/Bizans ile devamlılık arayışının ne kadar ağır bastığını da yansıtıyor. - HB.

1453'TE OSMANLILARCA ALINMASINA DEĞİN KONSTANTİNOPL

Kentin adı. Büyük Konstantin'in 11 Mayıs 330'da Doğu [Roma] İmparatorluğu'nun başkentliğine yükselttiği ve adını verdiği şehir, Araplar tarafından *Kostantiniye* (şiirde ayrıca *Kostantina*...) olarak tanımıyor; dahası, eski *Byzantion* (çeşitli yazılımlarıyla *buzantia*) adı olsun, şimdi olduğu gibi o zaman da Yunanlıların Konstantinopl'dan sadece *i polis*, yani "kent" [*the city*] diye söz ettikleri olsun, gene Araplarca biliniyordu (Mes'ûdî, ix. 337; İbn al-Asir, i. 235; Abu'l-Fidâ, ii. I, 39; Dimişkî, s. 241, 259; İbn Batuta, ii. 431). [Yunanca] *eis tin polis* ibaresinden Türkçe ... *Stambul* (İbn al-Asir'de ve *Kamus*'ta *İstanbul*; Abu'l-Fidâ, Dimaşkî, Yakut ve İbn Batuta'da [biraz farklı Arap harfleriyle] *İstanbul*; Bruun edisyonuyla Clavijo, s. 22'de *Escamboli*; Langmantel edisyonuyla Schiltberger, s. 45'te "Constantinopel hayssen die Crichen *İstimboli* und die Thürcken hayssends *Stambol*") doğdu. XVI. yüzyılda *İslâmbol* biçiminin ortaya çıktığını görüyoruz. *Kostantiniya* ... sikkeler ve fermanlardaki resmî kullanım olarak günümüze kadar gelmiş; III. Ahmed'den III. Selim'e kadar çeşitli paralar üzerinde *İslâmbol* da yer almış; yazı ve kibar konuşma dilinde *dar'üs-saadet* ile daha nadir olarak *âsitâne-i saadet* ... kullanılmıştır. Günlük konuşma dilinde yaşayan terim ise *İstanbul*'dur ve dar anlamıyla, (daha İbn Batuta zamanında olduğu gibi) varoşlarından, yani Galata ve Pera'dan farklı olarak asıl Konstantinopl için kullanılır.

Kramer, "Constantinople"
Encyclopaedia of Islam
Leiden, 1913
(çev. Çiğdem Şimşek)

KONSTANTİNOPOLİS/İSTANBUL

İSTANBUL, ... 29 Mayıs 1453'ten ... 13 Ekim 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti. Titiz Osmanlı kullanımında bu terim Haliç, Marmara kıyısı ve Theodosius surları arasındaki alanla sınırlı olup, müstakil kadılıklar olan Galata, Üsküdar ve Eyüp'ü kapsamazsa da, bazen bu alanın tümü için kullanıldığı da görülür.

Kentin adı. Anadolu Selçuklu sultanlığı döneminde (bkz. Kemaleddin Aksarayî, *Müsâmarat ül-akbar*, ed. O. Turan, Ankara 1944, dizin, s. 344) ve Osmanlıların ilk dönemlerinde (*Die altosm. anon. Chroniken*, ed. F. Giese, Breslau 1922, 8, 28, 33, ilh), ... "İstinbol", "İstanbol" veya "İstanbul" yazımları kullanılmıştır; 8./14. yüzyıl sonları için J. Schiltberger (Pauly-Wissowa, s. v. Constantinopolis Oberhummer) "İstimboli" telâffuzuna tanıklık eder (6./12. yüzyıl için karş. Ermenice Stampol biçimi : H. Dj. Siruni, *Studia et acta Orientalia*, iii (1960), 164). Osmanlı şiirinde ... "S(i)tinbol", "S(i)tanbol" yazımlarına rastlanır (Latifî, *Evsâf-ı İstanbul*, elyazması).

Daha 4./10. yüzyılda El Mes'ûdî (Tenbih, 136) Yunanlıların kente "Bulin" veya "Stanbulin" dediklerini belirtirken, 10./16. yüzyılın sonlarına doğru F. Moryson (*An itinerary*..., ii, 97) Yunanlı sâkinlerinin kente "Stimboli", Türklerin ise "Stambol" dediklerini kaydetmektedir. Türkçedeki Stinbol/Stanbol > İstin(m)bol/İstan(m)bol > İstan(m)bul biçimlerinin Yunanca *eis tin polis*'ten türediği artık kuşkusuzdur..... Bir kelime oyununu içeren İslâm-bol terimi, çağdaş bir Ermeni kaynağına göre (bkz. Siruni, a.g.y., 173), şehre fâtihi II. Mehmed tarafından verilmiştir (II. Mehmed'in icat ettiği başka bazı "anlamlı" isimler için, bkz. Boğaz-kesen, El-basan, Böğür-delen). 9./15. yüzyıl belgelerinde (örn. Ayasofya Evkaf Defteri, Maliye no. 19; *Tarih Vesikaları*, i/7, 37) rastlanan bu biçim, 11./17. yüzyılda üst sınıflar tarafından kentin "Osmanlı" adı olarak algılanmış (Evliya Çelebi, i, 55 - 56) ve 1174/1760 tarihli bir fermanla sikkeler üzerinde darphane adı olarak Kostantiniyye'nin yerini alması öngörülmüşse de (metin için bkz. A. Refik, *İstanbul hayatı, 1100 - 1200*, s. 185), halk arasında İstanbul veya İstambul kullanımları ağır basmıştır. Bugün sözcüğün resmî yazımı İstanbul'dur.

İnalcık, "İstanbul"
Encyclopaedia of Islam
new edition, Leiden 1978
(çev. Çiğdem Şimşek)

III. Ahmed'in sikkesi.
Essultan Ahmed bin Mehmed Han
dame mülkühü duri be fi Kostantiniye 1115

İSTANBUL'UN ADLARI

İstanbul'un eski adı olarak *Byzantion* (Lâtincesi: *Byzantium*) adı bilinir ki, dilimizde kullanılan *Bizans*'ın da esası budur. Byzantion adının nereden geldiği kesin olarak anlaşılamamıştır. Nisbeten geç dönemlerde ortaya atılan efsanelerin gerçeği aksettirmedikleri anlaşılmaktadır.

Byzantion adının kökü olan *Byzant* kökünün sonundaki *ion* ekinin Ege göçleri ile gelen Frikler ile ilgili olduğunun kabul edilmesine karşılık, *Byzant* kökünün sonundaki *nt*, eski yerli Anadolu dillerinde vardır. Bütün ilkçağ boyunca *Byzantion* adı şimdiki İstanbul'un çekirdeğini teşkil eden şehrin adı olarak kullanılmıştır. Şehir, Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında I. Constantin (Konstantinos) tarafından 330'da yeniden kurulduktan sonra, buraya *İkinci Roma* anlamına gelen *Deutera Rome*, veya *Yeni Roma* anlamına gelen *Nea Rome* denilmiş ise de, şehrin adı, kurucusunun adına izafeten *Konstantinoupolis* olarak yerleşmiş ve Batı

I. Mahmud'un sikkesi.
Duribe fi İslâmbol 1143

dillerinin hepsine de bu esastan geçmiştir. Nitekim İstanbul'a Almanlar, Konstantinopel; Fransızlar ve İngilizler Constantinople; İtalyanlar Constantinopoli derler. Cumhuriyet devri başladığından beri İstanbul'un resmî adının İstanbul olmasına ve bu hususta büyük hassasiyet gösterilmesine rağmen, Avrupa İstanbul adını benimsememekte israr eder. İstanbul adının ise nereden geldiği tam olarak aydınlanmış değildir. Eskiden yerleşmiş bir kanaate göre, Bizanslılar İstanbul'u adı ile değil, fakat büyüklüğünden dolayı sadece Şehir yani *Polis* olarak ifade ettiklerinden "şehre" demek istediklerinde *eis ten polin* (is-tin-polin) diyorlardı ki, bu terim İstanbul adının esası olmuştur. Son araştırmalar şunu göstermiştir ki, İstanbul adı daha Bizans devrinde hiç değilse 11. yüzyılda yerleşmişti ve Türkler burayı bu adla tanıyorlardı. İstanbul'un bunlardan başka zaman zaman ortaya atılmış, fakat tutunmamış bazı isimleri daha vardır. Türk döneminde buraya, daha çok sıfat olmak üzere *Dersaadet*, *Deraliye* gibi isimler de verilmiş ve resmî işlemler ile paraların üstünde Konstantinopolis'in Türkçeleştirilmiş şekli olan *Konstantiniyye* kullanılmıştır. Konstantiniyye adı, Osmanlı döneminde sultan III. Mustafa tarafından 1761'de bir daha yasak edilmesine ve yerine *İslâmbol* adının kullanılmasının ferman edilmesine rağmen yine kullanılmaya devam edilmiş, ancak Cumhuriyet döneminde kalkmıştır.

Semavi Eyice,
İstanbul
Kültür Bakanlığı Yay.,
Ankara 1993 (s. 27)

I. Mahmud'un tuğralı sikkesi.
Duribe fi Kostantiniye 1143

Vahdettin'in (VI. Mehmed) sikkesi.
Azze nusrühü
duribe fi Kostantiniye 1336

Kendilerinden önceki müslümanlar gibi Osmanlılar da Bizans'ın başşehrini Rumca Konstantinopolis'ten Arapçalaştırılmış Kostantiniyye diye biliyorlardı. Fakat Rum halkın ağzında şehre İstanbul da deniyordu. Osmanlı eline geçtikten sonra da bu iki isim sürdürüldü. Devletin sonuna kadar şehrin adı resmî yazılarda, meselâ paraların üstünde Kostantiniyye şeklinde geçti çoğu zaman; günlük hayatta, edebiyat ve tarih yazımında ise İstanbul ismi yer etti. Tabiî Osmanlı dilinde ve yazımında padişahların şehrini ifade eden çeşitli terimler de kullanıldı "âsitâne-i saadet", "der-i devlet" gibi. Ama ikisi de Bizans'tan kalan Kostantiniyye ve İstanbul adları içinde ikincisi gittikçe yaygınlaştı Osmanlı kullanımında.

Metin Kunt, "Siyasî Tarih"
Türkiye Tarihi, c. 2
ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi
İstanbul 1991 (s. 78)

Mahmud Paşa Menkıbesi'nin ilk sayfası

MAHMUD PAŞA MENÂKIBI
KOSTANTİNİYYE FETHİ

MUSTAFA ŞAHİN

Mayıs 1995, Fatih'in ölümünün (3 Mayıs 1481) 514., İstanbul'un fethinin (29 Mayıs 1453) 542. yıldönümü.

Rahlede yazma halinde bir "Mecmua-i Nâdire" ki, kırkambar. Her ne ararsan bulunur, derde devâdan gayri diyemeyeceğim çünkü o da mevcud. Ne müşkiliniz var ise halleder veşkler, gayet mücerreb ilâçlar, kelâm-ı kibar, mani, muamma, kıt'a, dua vs. Kapağında "es-Seyyid Ahmed Zekaiyü'l-Amidîyü'ş-Şehbaz Yapakçızâde, sene 1276/1860" yazılı. Bir de "Süleyman". Defterin daha sonraki sahibi olmalı.

Bunca yıl direnen defter, eskiye rağbet göstermeyenlerce yani geçmişle bağları koparanlarca kara, yağmura bırakılmış. İçindeki çeşitli makamlara ait güftelerle birlikte, diğer sayfalar da sularla meşk etmiş; vefasızlık, gözden düşmüşlük ve yılların verdiği tahribat da eklenince hayli yıpranmış. Bir tarafında "Yâ Kebîkeç" yazılı değil ki, korunsun. Bu nedenle, hem zor okunuyor hem de satırlar yer yer yarım kalmış durumda.

Defterin 13 sayfası Mahmud Paşa'ya ayrılmış. Bir nebze de fetihten bahsediyor. Bu satırların bir müstensihin elinden çıktığını varsaysak bile, nereden istinsah edildiği belli değil. Belki de, menkıbevî bir şekilde dilden dile dolaşırken değişikliğe uğramış. Doğrusu, bunun tarihî bir kaynağa dayanıp dayanmadığını araştıracak konumda (ayrıca, bunun, tarihî bir belge olduğu düşüncesinde) değilsem de, ola ki, menkıbeden yola çıkarak, paşanın yaklaşık doğum tarihinin tespitine, ya da tarihi bazı boşlukların doldurulmasına yarabilir sanıyorum. Binlerce menkıbe varken, defterde neden Mahmud Paşa menkıbesi yer almış sorusuna da cevap aranabilir.

Başlıkta, civanlığından ölümüne kadarki halleri deniyorsa da, menkıbenin bize söylediği özetle şudur: Manastır kasabası dışında toplanan rahipler İncil'den bir meseleyi tartışırken, içlerinden bir civan bu sorunu halleder ve rahiplere baş olur. Durum II. Murad'a anlatılınca Saray'a alınmasına buyruk çıkar. Saraya getirilen civan, Molla Gürani'den iki yıl Kur'an talim eder. Kazasker Ali Efendi başkanlığında bir ilim heyetinin imtihanından sonra, padişahın iradesiyle veziriazamdır artık. Bu durumu çekemeyen vezirlerin kötülemesiyle boynunun vurulmasına ferman çıkar ve fakat başa siyaset meydanından sırr olur. Hızır motifinin de araya katılmasıyla padişah hatasını anlar; paşa bu kez sadrazamdır. Üç ay sonra II. Murad vefat eder; oğlu II. Mehmed cülus eyler. Ta'ziyet bahanesiyle 30-40 bin Tatar Edirne'ye çıkagelip saltanat dâiyesinde bulunursa da, paşanın marifetiyle bu gaile defedilip İstanbul fethine mübaşerete sıra gelir. Bir yıl sonra Çatalca fethi, adıyla anılan caminin inşası, Yedikule'ye hapsi ve bunun neden(ler)i anlatılarak ve sonsuzluk evrenine göçmesi beyan edilerek menkıbe biter.

Menkıbenin mantığı gereği olsa gerek, dönemler, insanlar, isimler karışmış, bir film şeridi gibi, istenildiğinde ileri, dilenildiğinde geri sarılmıştır ama "huz mâ safâ, dâ mâ' kedr" (gerekli olanı al, yaramayanı kalsın) deyip aydınlatılacak yönlerini, karşılaştıracak hatta menkıbeyi tez konusu yapacaklara tevdi ediyorum.

"Müstensih"in yazımına sadık kaldığım[1] menkıbeyi, içinde bulunulan ayla münasebetlendirip küçük notlar katarak okuyacak, ilgilenecek olana sunuyorum.

Yüksek rütbelere erişmiş birçok devlet adamı gibi paşa da hayli eser yaptırmış; Ankara'da bedesten, bezzazhane[2], cami; İstanbul'da cami, medrese, mektep, imaret, hamam, mahkeme binası; Edirne'de cami, medrese hamam; Sofya'da cami, mescid, medrese, han, sebil[3] vs. İstanbul'da adıyla anılan bir semt ve cami var. Cami çevresinde türbe, hazire, çeşme ve gasledildiği taş, Mahkeme Sokağı tabelası kalan canlı tanıklar. Cami 1463'te yapılmış, mimarı Eski Sinan. Yokuşta hamam ve çarşı; esnafça 1953'le tamir ettirilen Hicri 1169 yazılı Mahmud Paşa Çeşmesi.[4] Cağaloğlu'ndaki sarayından artakalan Şengül Hamamı.

Menkıbeye göre paşa aynı anda dört işi bir arada yürütmüş: Veziriazamlık, kapdanlık, kazaskerlik[5] ve Rumeli beylerbeyliği. Medresesi, kütüphanesi, mahkeme binası kazaskerliğine inat, tarihten silinmiş gibi. Şair ve ediblere himmetini esirgemeyen[6] paşa, alım, fazıl, nâsir ve şair. Şiirdeki mahlası Adnî olup Farsça, Türkçe şiir ve mektuplarından oluşan Divan'ı var. Adına Behcetü't-Tevarih, Düsturname-i Enverî, Ahlâk-ı Mahmudiye, Tuhfe-i Mahmudiye *gibi[7] eserler yazılmış. Aynı zamanda ehl-i tarîk.[8] Birkaç sefer dışında, bütün seferlere iştirak eden ve yaklaşık 16-17 yıl sadrazamlık yapan paşanın diplomatlığından bahsedilmeyip menkıbede ağırlıkla manevî boyutun verilmesi de ehl-i tarik olmasından, halk arasında velî[9] olarak anılmasındandır, sanırım.*

Merhum ve mağfurün-leh Veziriâzam Mahmud Paşa

Merhum-ı mezkûrun zaman-ı şebabından vefatına değin vaki haldir ki zikrolunur.

Evvela İstanbul'u feth iden Sultan Mehemmed'in babası Sultan Murad-ı sani mahmiyye-i Edirne'de sâkinler iken zulmleri ma'lum olmağiçün cümle kadılıklara[10] mu'temed kimesneler irsal idüb hafiyyeten reaya vü beraya ahvali ma'lum-ı saadetleri olurdı.

İttifak kasaba-i Manastır'a bir sahib-i fehm kimesne irsal idüb meğer eyyam-ı baharda kasabadan haric bir yerde üç dört yüz keşiş cem' olub birbiriyle mubahase üzre iken rastgelüb ruhbanın birisinden sual ider ki bu cemaatın sebebi nedir. Keşiş dahi cevab ider ki her sene âdetleri budur ki ilm-i İncil'den bir müşkil mes'eleyi intihab idüb mabeynimizde mezad olunup ol mes'eleyi her kim feth iderse anı ulu ruhban ideriz dedikde ol aziz dahi kulağın bunların mubahaselerine dutadururken bunların aralarından bir uzun boylu civan ilerü varub mes'eleyi feth idüb cevab virir. Heman-dem ruhbanlar bu civana ziyade ta'zim eyleyüb ruhbanların bölüğüne baş ta'yin itdiler. Riayete sebeb budur didiler.

Ol kişi dahi günlerde bir gün Edirne'ye gelüb bu kıssayı Sultan Murad'a arz eyledi ve ol civan padişahımın hizmetine lâyıkdır deyüb padişahın bizzarurî tab'-ı şerifleri ol civana mâil olup filhal nâmeler yazılub ol civanın babası olan kassaba emirler yazılub adamlar ta'yin olunub nâme vusul buldukda oğlunu varan adamlara teslim idüb Astane-i Saadetime irsal eyleyesin ki der-i devletime lâyık imiş dir.

Vusul buldukda kassab cevab ider ki oğluma benim hükmüm geçmez. Şimdi ol ruhbanlar arasındadır. Cümlesine söyleyüb oğluma dahi bildürelim Nice ma'kul görilürse öylece olsun didikde ruhbanlar bir yere cem' olub ahval cümlesinin ma'lumı olıcak cümlesi gulüvv idüb kimi virilsün ve kimisi virilmesün deyu azim mücadele iderler. Âhir kassabzadeyi[11] meclise da'vet eylediler. Ahval didiklerinde meğer neçe müddet imiş ki ol civan vâkıasında görürmüş ki be-her-hal sen imane gelüb Sultan Murad'a dahil olursın deyu bu ahvalde yollar gözedirmiş. Bu ahvali işiddikde derunundan cenab-ı Hakka şükürler idüb cevab virir ki sen bilürsin der. Bu canibde elli keşişlerin kimisi virilsün ve kimisi virilmesün dirler. Âhir içlerinden biri ider. Gelün virilsün diyenler başka virilmesün diyenler başka ayrulalım dir. Tefrik olduklarında virilsün mabeynimizde ihtilâl olmasun diyenler ziyade gelür. Bu kavle tâbi' olurlar ve dahi ol civanı Sultan tarafından gelen adamlara teslim iderler. Ol hînde adın Mahmud[12] korlar ve dahi Manastır kasabasının ahalisi bir yere cem' olub ve bir mermerden direk dikûb nişâ iderler. Şimdi dahi ol direğe ayrılık mermeri dirler.

Muhassılulkelâm Mahmud Paşa'yı Edirne'ye Sultan Murad'ın huzur-ı saadetlerine getürirler. Sultan dahi ol civanın temam harekât ve edasını beğenüb ta'rif etdiklerinden ziyade bulur. Meğer ol zamanda Molla Gürani Sultan Murad'ın hocası idi. Sultan dahi hoca gelsün deyu emr ider. Molla Gürani dahi gelür. Sultan dahi cevab ider ki hocaefendi ilm-i İncil'de bu civanın mahareti var imiş. Rica olunur ki Kur'an-ı Şerif dahi munis eyleyesiz. Hoca dahi emir padişahın diyüb bir oda ta'yin iderler. Molla Gürani dahi bu civana iki yıl temam ta'lim-i Kur'an-ı Şerif idüb bir gün padişah cemîan ulemaya haber gönderir ki Saray-ı Âmireme cem' olasız. Bir imtihan olınacak kulum vardır. Siz dahi fesahatine muttali' olasız deyu buyurur. Ber-muceb-i ferman-ı Sultan ulema-yı izâm Saraya cem' olub ol gün azîm ziyafet olur. Cümlesine hil'atlar virilir. Meğer ol zamanın ihtiyarı olub kadıasker olan Ali Efendi[13] dirler bir fazıl kimesne imiş. Buyururlar ki şimden sonra ol imtihan olınacak kimesne gelsün dirler.

Filhal içerüden Mahmud Paşa'yı bir siyah yelegen[14] ile taşra çıkarub mezbur Ali Efendi buyururlar ki ol kardaşı dönderin ve bir dülbend giydirin. Ehl-i ilm meclisdir yelegen münasib değildir deyu buyururlar. Heman-dem bir a'lâ destar giydürüb meclis-i ilme geldikde cümlesi ayak üzre kalkarlar. Mahmud Paşa dahi cümlesinin ellerini öpüb sıff-ı na'lde oturur. Andan sonra ulema efendiler her taraftan mes'ele havale iderler. Mahmud Paşa dahi cümlesine cevabını virir. Akıbet Kaıasker Efendi bir mes'ele sorar. Mahmud Paşa cevab virir ki sultanım siz a'lem siz deyu cevab virdikde Ali Efendi'nin mübarek elini öbüp yine yerine oturur. Ali Efendi dahi aferin berhudar ol. Bu mes'ele dahi ma'lûmun oldığı muhakkakdır. Nihayet mertebede edebe riayet idüb cevab virmedin dedi.

Andan sonra ulema efendilerin cümle hitab idüb efendiler bu karındaş cümlemizden fazıl kimesnedir deyu bir mahzar yazılub padişaha gönderirler. Padişah mahzarı gördüğü gibi yüzüne sürüb tekrar hil'atler gönderirler.

Andan sonra ertesi Sultan Murad Koca İbrahim Paşa'ya[15] tezkere gönderir ki lala senden ricam oldur ki bir ehl-i ilm kulum vardır. İlmine riayeten veziriâzam etmek murad-ı hümayunumdur. Hatırımız için sen dahi ma'kul görüb vezir-i sânî olasın. Üç günden sonra Mahmud Paşa'yı veziriâzam[16] idüb adalet ile üç yıl temam vezir olub akıbetül-emr sair vüzera bina-yı fesada mübaşeret idüb gayri elden galiz ve nâ-ma'kul mazmunlar ile ref'ile savt virirler.

Akıbet Sultan Murad ziyade bîhuzur olub bir gün Mahmud Paşa'yı tiz taşra Saray önüne çıkarın deyu emr idüb çıkardıklarında boynu vurulsun deyu ferman buyurıldukda Sultan dahi iskemle kurılub Mahmud Paşa'yı elleri bağlu ol mahalle getürildikde padişa ihtiyar kulları cemîan feryad ve rica idüb mezkûrun kanını rica iderler velekin sözleri geçmeyüb mütehayyir kalurlar. Âhir-kâr cellâda cevab iderler ki şu ma'kule bir vücud-ı şerif garaz ile telef olmak lâyık değildir. Padişahdan afv rica ideriz deyu feryad eylediklerinde padişah gazaba gelüb benim emrim emir değil midir urulsun didikde cellâd dahi tığ-ı bî-amanını çeküb Mahmud Paşa'ya havale eyledikde heman-dem Mahmud Paşa durduğu yerden gayb olur.

Ol arada olanların birisi bu sırra vakıf olamazlar. Sultan Murad'a ise ziyade bî-huzurluk müstevli olub kalkub içerü gider. Halk ise aferin Mahmud Paşa eyü başardı. Sihr ile kendüyi halâs eyledi deyu neçe mertebede suizann eylediler. Meğer bu ahval son divanda vâki olmuş idi.

İttifak ol haftanın cuma günü Mustafapaşa Köprüsü'nden bir kocacık şehre giderken Edirne'ye yakın bir yerde iki kimesne görür. Bunların biri bir pîr ü muhteşem ve biri bir mülebbes güzel kimesne ol pîrin önünde adab ile oturmuş. Öyle olıcak ol pîr-i mezbur köylüyü yanına da'vet ider. Pir dahi merkebinden inüb yanlarına varub selâm virüb aleyk[17] alurlar. Ol pir bu kocaya[18] cevab idüb bizi bildin mi dir. Ol dahi hayır bilmedim deyu cevab virir. İmdi benim adım Hızır'dır ve bu kimesnenin adı Mahmud'dur ve bu şehr beyinin veziridir. Buna bühtan eylediler ve nâhak yere katletmek dilediler. Allahu tealanın emri ile halâs eyledim. İmdi bu hususda sana çok faide vardır. Bu şehrin beyine varasın benim ağzımdan diyesin ki Mahmud'u ol canibe göndürürem. Olmaya ki bir kılına hata gele. Zira çok zararın görür diyesin. Heman-dem ol kocacık alelacele Edirne'ye gelüb Saray kapısına doğru varup merkebin bir yere bağlayub bîperva içerüye doğru gidüb kapuağaları karşu gelüb pirim ne haber didiklerinde dahi padişahıma gizlü bir haberim vardır. Beni buluşdurun didikde arz iderler. Padişah dahi gelsün deyu emr ider. Pir dahi girdüği saat padişahın endamına lerze düşüb yüzü üstüne yıkılub aklı gider. Ağalar ise ol pire ne acib şomsın deyu taan iderler. Bin niçesi dahi padişahın başına üşüb su serperler. Hele gözün açub ol kimesneyi getürin deyu emr ider. Filhal getürirler. Pir geldiği gibi padişahın huzurunda yer öpüb adab üzre durur. Sultan Murad dahi ne ma'kule kimesnesin deyu sual ider. Pir dahi cevab ider ki padişahım köyümden şehre gelürken falan mahalde bir yüksek yerde oturur iki kimesne gördüm. Biri bir pir ve birisi bir mülebbes bir kimesne. Ol pir beni çağırdı. Dedi ki ben Hızır'ın ve bu kimesne bu şehir beyinin veziri idi. Bunu nâhak yere katletmek murad iderken Allah emriyle ben halâs eyledim. İmdi Mahmud'u yarın ol canibe göndürürem. Olmaya ki bir kılına hata gele deyu cevab eyledi ve bâki ferman padişahındır deyu karar eyledi. Padişah bu haberi pirden işdüğü gibi pîre ziyade ihsan eyledi. Andan sonra padişah vüzeraya emr eyledi ki atlanub Edirne etrafına varalar ve Mahmud'u her kanda bulurlar ise i'zaz ve ikram ile getüreler. Vezirler dahi neylesünler. Envai bîhuzurluk ile binüb biz dünki o filânın yine mi hükmü altında oluruz deyu bahr-i gama gark oldılar. Ol gün Edirne etrafını dolanub bulunmadı deyu padişaha haber virdiler. Ertesi gün ki Divan günüdür. Erbab-ı divan cemian divana gelürler. Ol yerde ki Mahmud Paşa'nın boynu vurulmak kasd olunmuş idi. Mahmud Paşa sabah namazın ol yerde eda idüb ellerin dergâh-ı hakka kaldırub duaya meşgul bulurlar. Vezir ve vüzera heman-dem Mahmud Paşa'nın eline ve ayağına düşüb hezar be hezar iltifat ile padişah huzuruna getürüb padişah dahi sürurundan ol gün divan itdirmez. Mahmud Paşa dahi padişahın ayağına düşüb yüzün sürer. Padişah dahi ağlayub Mahmud sana zulm oldu deyu özrün diler. Mahmud Paşa dahi padişahım acib olmaz, ehl-i ilme ve sahib-i hilme kadimden buğz olagelmiştir deyu cevab ider. Andan sonra Sultan Murad Mahmud Paşa'nın yüz bin akçe terakki[19] ile sadrâzamlığı[20] mukarrer idüb padişah dahi üç aydan sonra dâr-ı bekaya nakl ider. Rahmeten vâsia.

Oğlu Sultan Mehemmed serîr-i saltanata cülus idüb kanunları üzre kırk gün mikdarı matem tutadurken Kırım canibinden otuz kırk bin mikdarı Tatar Sultan Murad'ın vefatın işitdüği gibi geceyi gündüze katup Edirne'ye çıkageldiler ve şimden sonra saltanat bizimdir deyu Edirne etrafına kondılar. Sultan Mehemmed Han dahi bu ahvali görincek Mahmud Paşa'yı huzur-ı şeriflerine çağırub lala nice olmak gerekdir ki buna bir tedarik lâzımdır deyu buyururlar. Mahmud Paşa dahi padişahım nazar-ı âliniz ile anların tedariki görülmüşdür deyu cevab ider. Padişah dahi lala göreyin seni deyu buyururlar. Mahmud Paşa dahi heman-dem azim peşkeşler tedarik ider ve Tatarın otuz kırk adet bellübaşlılarına kaftanlar ihzar idüb yakalarına zehr işler sürüb ve kendüsi cümle beyler ile Tatar askerine varub hedâyâlar çeküb ve şimden sonra saltanat sizindir deyu azim sitayişler çalar. Amma lutfeyleyin bize on beş gün mehil virin. Ta ki matemimiz temam ola ve davarlarımız yabandadır. Gelsünler ki esbabımızı götürelim deyu rica ider. Tatar beğleri dahi kabul idüb va'de virirler. Mahmud Paşa dahi iletdüği hil'atleri her birisine kendü eliyle giydürib ba'dehu acele ile padişaha gelüb padişahım avn-i ilâhî ile Tatar askerinin şerr ü fesadların inşaallah def' eyledim deyu padişaha teselli virir. Andan Mahmud Paşa Edirne içinde bekâr taifesiyle akoğlanı zümresinden on bin mikdarı kimesne yazub ve her birisine kılıç üleşdürib tenbih eyledi ki on beş gün sabreyleyin. Hüda-yı müteal bize fırsat virirse göreyim sizi dedi. İnşaallahu teala cümle Tatarın doymalığı sizin olsun dedi. Bu canibde ise Tatar beği her gün ol kaftanları giyüb va'de gözedir iken on altıncı gün Tatar beğinin va'desi yitüb vefat ider. Beğlerinin firakı bunlara eser eylemekle her birinin başı kuyusu olub perakende olmağa başladılar. Heman-dem Mahmud Paşa evvel hazır eyledikleri levendâta bre koman kurdların deyu işaret eyledi. Asker Tatara bir mertebe kılıç çaldılar ki Tatardan ancak üç dört bin mikdarı kimesne halâs olur. Mahmud Paşa dahi didüği gibi cemian doymalıkların levendata îsar eyledi. Avn-i ilâhî ile saltanat-ı Osmaniyye bu vechile Tatarlardan halâs eyledi. Tatara bu hezimet matemin kırk birinci gün vaki olmuşdur. Andan sonra Mahmud Paşa nida etdürüb taht-ı hükûmetlerinde vaki' olan memalik-i Osmaniyyede cemian donanma eylediler. Ba'dehu Sultan Mehemmed Han hazretlerine Mahmud Paşa ilka iderler ki padişahım şimden sonra Kostantiniyye'yi fethine mübaşeret gerekdir. Heman ol esnada mevcud bulunan asker-i İslâm ile azimet eylediler.

Gelibolu'dan geçüb Burusa'ya vardılar. Sultan Mehemmed Han ecdad-ı izamlarını ziyaret idüb andan İznik'e varılub üç ay mikdarı anda oturak olunub Mahmud Paşa nefs-i İznik'de sâkin Eşrefzâde[21] dimekle ma'ruf azizden bîat idüb ve Hacı Bayram Sultandan dahi el alub üç aydan sonra İznik'den göçer Kostantiniyye'ye teveccüh iderler. Kocaili tarafından Karadeniz canibine Eskihisar nam mevzi'de karar iderler. Kostantin beyine adam gönderürler ki eğer Sultan Mehemmed'in bu canibe geldikleri ahvalinden sual olunur ise bu diyarın âb-ı havası lâtif olmağla tahsil-i mizac içün ve birkaç gün sizinle konşu olmak için gelinmişdir diyesin deyu varan adama telkin iderler. Ol mahalde dahi birkaç ay sâkin olurlar. Âhirülemr Mahmud Paşa padişaha arz ider ki padişahım bize karşu yakada sâkin olıcak bir yer olmayıcak bu şehrin fethi müyesser değildir dir.

Sultan Mehemmed dahi lala ya nice olmak gerekdir deyu buyururlar. Heman-dem Mahmud Paşa bir sığır derisi peştimale koyub padişahıma bu sığır gönü mikdarı yer taleb idelim deyu Kostantiniyye beyine ol deriyi göndedirler. Varan adam dahi padi şah gâhice teneffüs etmek içün karşu yakada bir sığır derisi mikdarınca yercüğiz ister didikde Kostantiniyye beyi dahi bilâ-tereddüd başı üzre virelim deyu icazet virir. Mahmud Paşa'ya haber geldikde bir keskin bıçak ile traş ider. Andan sonra ne mikdar yer ihata iderse ol tirşeyi dolaşdurır[22] ve der-akab bir muhkem hisar bünyad ider. İslâmbol beyi bu hali görincek itdüği işe peşiman olur ve teşvişe düşer. Lekin nedamet ıssı itmez. Ba'de harabü'l-Basra.[23]

Ol zemanda ise İstanbul'un zahiresi cemian Karadeniz'den gelür imiş. Gelibolu bizim olmağıla Karadeniz'den zahire geldikde bunlar top ile vurub gark iderler idi. Zahire katından bir mertebe zebun oldular ki vasf olunmaz. Andan sonra alâ gafletin Galata üzerine on bin mikdarı adam ile varılub otuz üç günde feth iderler.

Andan Mahmud Paşa bir gice Mehemmed Han'a padişahım bunda nice bir otururuz dir. Padişah dahi lala ya nice olmak gerekdir deyu buyururlar. Mahmud Paşa dahi padişahım ruhbanların kavli bunun üzerinedir ki Müslümanlar karada gemi yüritmeyince İslâmbol almazlar. İmdi biz dahi padişahın eyyam-ı adaletinde şüru' idelim dir. Andan sonra Gedik Paşa'yı yanına alub bir kadırga peyda idüb ve tekerlek tasnif idüb Ok Meydanı üzerinden yürütmeye bir mübarek saatte mübaşeret idüb yürüdüb yalıya indikde içine adamlar ve toplar koyub Fener Kapusu'na doğru yelken ile salub bi-emrillahi teala varıldıkda top ile döğüb yıkarlar ve ol gice gemiyi geriye çeküb bin adam mikdarı gemiye adam koyup Galata hıfzı içün korlar ve on bin mikdarı adam ile dahi sabaha değin toplar çeküb Top Kapusu'yla Silivri Kapusu'nı da döğmeye şüru' iderler. İçerüden küffar-ı hakisar taşradan asker-i İslâm iki gün muttasıl cenk ü ba-kıtal olub bi-emrillahi teala ile üçüncü gün içerüye asker-i İslâm duhul idüb küffar u dûzah-kararın takatları tâk olub firar iderler. Asker-i İslâm ise şen ve şadman mal-ı ganaime müstağrak olurlar. Berü canibinden ise Sultan Mehemmed ile Mahmud Paşa Yahudi Kapusu kurbünde bir yüksek yere çıkub birer ok atarlar. Kavil iderler ki Ayasofiya'ya kangımızın oku varır ise anın olsun deyu âhirine razı olmayub padişah emr ider ki sen bir tarafdan ve ben bir tarafdan gidelim. Her kim evvel varır ise anın olsun deyu emr ider. Ol saat seğirdim ile giderler. Hâlâ Mahmud Paşa'nın camii yeri olan mevzi Ayasofiya manend bir azim kilisa imiş. Hikmet-i hüda paşa ol araya gelür. Sultan Mehemmed dahi Ayasofiya'ya doğru varır. Meğer bakiyye-i süyuf olan küffar cümleden Ayasofiyye içine girmişler imiş. Bu canibde Mahmud Paşa dahi üzerine geldüği kilisanın içinde hayli ruhbanlar bulunub cümlesin kırar ve üzerine adamlar koyub kendü Sultan Mehemmed'in ardınca varub anda bulunan kâfirin cümlesini kırar.[24] Bunlardan maada küffarın bakiyyesi Yedikule'ye girüb on günden sonra Yedikule'yi dahi feth idüb cemian İslâmbol'ı kabz iderler ve halk-ı âlem âsude olub cümle erkân-ı saltanat yerlü yerinde karar idüb ba'dehu Sultan Mehemmed lala çünki karadan gemi yürütdün kapudanlığı dahi sana verdim deyüb Mahmud Paşa dahi kabul idüb yerine Gedük Paşa'yı naib koyub kendüsi kadırgalar ile deryaya gider.[25]

Bir sene temam olduktan sonra meğer İslâmbol kurbünde Çatalca muhkem hisar imiş. İçinde beş altı yüz mikdarı kâfir olurmuş. Her gâh gelüb İslâmbol etrafını gâret idüb alelgafletin nice adam alurlar imiş. Bu hale Mahmud Paşa vâkıf olıcak varub Çatalca'yı dahi feth ider. Ba'dehu gelüb padişahın elini öpüb padişah dahi lala şimden sonra Rumili'ne sefer idek. Rumili Beylerbeyliği'ni dahi sana virdüm deyu buyururlar. Tekrar el öpüp üç yıldan sonra Kadıasker Ali Efendi hacc-ı şerif ziyaretine izin taleb ider. Padişah dahi yeri göre bir fazıl kimesne tedarik idün dedikde Ali Efendi dahi padişahım bu dâinizden efdal meğer Mahmud Paşa ola deyu cevab virdikde padişah dahi yüzin Mahmud Paşa'ya dönüp lala kadıaskerliğin uhdesinden gelür misin deyu buyururlar. Mahmud Paşa dahi emir padişahımındır hizmetlerin idelim dir. Ba'dehu Ali Efendi varub hacc-ı şerifde vefat ider.[26] Padişah dahi kadıaskerliği asaleten Mahmud Paşa'ya tefviz idüb bu üslub üzre hem veziriâzam ve hem kapudan ve hem Rumili Beylerbeyliği ile kadıaskerliği bir yerde tasarruf idüb dört mansıbın hakkından gelürdi ve her sene Mahmud Paşa yerine adam koyub izn-i padişahile erbain çekerdi ve hâlâ camiişerif olduğı yer de bir azim kilisa idi. Cami yapmak niyyetiyle rica idüp padişah dahi icazet virdikten sonra kilisayı yıkub temelin kazdurırken nagâh temelinden iki adet husrevani küp zâhir olub içleri mâlâmâl altun. Öyle olıcak kaziyyeyi padişaha arz idüb padişah dahi lala cümlesi senin olsun dir. Mahmud Paşa dahi altunların cümlesini padişah sikkesiyle sikkeledüb ve camiişerifinde işleyen bennâ ve ırgadların cümlesine nida etdirir ki benim bu camiişerifin harcında min ba'd dahlim yokdur. Cümle masrafı kendü yerinden çıkdı. Muradım budur ki mâdâm ki bu zikrolunanlar camimde işleyenler isterlerse uyuyalar ve dilerlerse dinleneler. Zinhar kimesne huzurlarına mani' olmayalar.

Bu nev'le altı yedi yıldan sonra Mahmud Paşa erbab-ı divandan neçe kimesneler ile camiişerifin ziyaretine gelüb ve mihrab önünde bir mikdar müteveccih olurlar. Seccade üzerinde otururken uyku galebe idüb Mahmud Paşa Sultan-ı enbiya sallallahü teala aleyhi vesellemi düşünde görüb ve mabeynlerinde her ne işaret olundu ise yine kendüler bilür. Nagâh uykudan uyanub ve bir mertebede ağlar ki ta'bir olunmaz.

Ba'dehu temelden çıkan altunun bakiyyesini getürdir. Kiseyi önünde dökerler ve huzur-ı şerifinde olan erbab-ı devlete hitab ider ki Müslümanlar siz şahid olun. Avcumda her ne kadar altun çıkarsa Hak teala celle şânühü hazretlerinin binbir ismi hürmeti hakkıçün Medineimünevvere fikarasına vakfım olsun deyu tevekkelen sunar ve aldığı altunu cümlesinin huzurunda sayarlar. Bittemam binbir altun çıkar.

Şimdiki halde dahi her sene binbir altun virilür ile olsa Mahmud Paşa'nın şehadeti karîb olub bâis-i şehadet ne idüği tahrir oluna

Her ki âmed be-cihan cümle fena hâhed bud
Ân ki pâyende vü bâkîst huda hâhed bud[27]

Mahmud Paşa'nın vezaretinden mukaddem veziriâzam olan Koca İbrahim Paşa'nın hatunu vefat idüb Sultan Mehemmed'in odalıklarından bir makbul cariye virmişler idi ve Sultan Murad merhum Mahmud Paşa'nın ilmine riayeten veziriâzam idüb mezkûr vezir-i sânî idi velâkin veziriâzamlık hevesi dimağından zail olmamış idi ve Mahmud Paşa'ya buğzu ve hasedi kemalinde idi. Bundan akdem meğer İbrahim Paşa Mahmud Paşa'ya bir oğlan virmiş idi. Akıbet ol oğlana mahfi haber gönderir ki göreyim seni Buplayiki [Pavlayiki?] Mahmud Paşa'nın mührî ile bu canibe bir beyaz kâğıd göndüresin. Oğlan dahi bir kâğıd mühürleyüb İbrahim Paşa'ya gönderir. İbrahim Paşa dahi Mahmud Paşa ağzından kendü hatunu olan cariyeye hitaben bir name yazar ki sen bir nazenin olasın. İbrahim Paşa ise amel-mande bir pirdir. Sencileyin pir-i peyker ol ma'kule nâtuvana şikâr olmak revâ mıdır. İmdi neylersen eyle İbrahim Paşa'yı bir tarikle zehirle. Helâk oldukda ben seni tezvic idineyim dir ve dahi buna müteallık neçe neçe kubh nesneleri tertib eyledikten sonra heman-dem İbrahim Paşa nısfulleylde Saray-ı Âmire'ye varub ol zamanda ise vüzeraya kapu baca yoğıdı. Filhal Saray kapuları açılub padişaha arz iderler. Padişah dahi gelsün deyu buyururlar. Öyle olıcak İbrahim Paşa[28] ise Sultan Mehemmed'in önünde baş koyub münafikâne ağlamağa başlar ve Mahmud Paşa'nın hakkında ihdas eyledüği mektubu padişaha sunar ve padişah mektubu okuduğu gibi filhal gazaba gelüb nısfulleylde emr ider ki Yedikule'de habs ideler. Filhal habs oldukda hizmetine dört oğlan ta'yin iderler. Hatta bu rivayet ibrikoğlanı Sinan nam gulamın ağzından naklolunur. Mezkûr gulam sonra evkâfına mütevelli olub doksan beş yaşında vefat idüb oğlu dahi yerine mütevelli olub bu menakıbı babası ağzından rivayet ider.

Biz yine Mahmud Paşa ahvaline gelelim. Merhum Yedikule'ye girdikde heman alesseher İznik'de biat itdüği Eşrefzâde Efendi'ye[29] mektup gönderir ki benim efendim bizim ahvalimiz neye müncerr olur dir. Bu mektub azize vasıl oldukda heman-dem şeyh murakabeye varır. Ba'dehu mübarek başını kaldırıp varan adama buyururlar ki var atına bin ve acele ile falan karyenin filan mahalinde bir Şerife Hatun vardır. Zamanla Mahmud Paşa'ya ol hatun beddua etmişdir. Bizden ol hatuna selâm eyle. Mahmud Paşa'ya hayır dua eylesün. Ola ki padişahın gazabı def' ola dir. Ol âdem dahi hatuna varub kapusını dakk ider. İçerüden çıkub ne haber deyu sorar. Ol dahi cevab ider ki Mahmud Paşa'nın adamıyım ve Eşrefzâde'den gelürem. Size selâm eylediler ve Mahmud Paşa'ya padişah hışım eylemişdir. Hayır dua eyleyesün deyu rica iderler. Mercudur ki diriğ buyurmayasız didikde hatun heman-dem sadaka yâ resulallah deyüb rivayet ider ki bu gice hazret-i risaletpenahi sallallahu teala aleyhi vesellemi düşümde gördüm. Duan kabul oldu deyu buyurdular. İmdi oğul Mahmud Paşa'ya beddua etmeye sebeb nedir dinle didi.

Eğriboz fethinde[30] mezkûr serasker olmuş idi ve ol zamanda bir mikdar azeb yazub ittifak ol esnada azeb taifesinden bir nâ-ma'kul iş zuhur idüb birkaçı siyaset[31] olunmak lâzım gelür. Anların içinde benim oğlum bile bilinüb katl olunur. Öyle olıcak oğlumun firakı ziyade canıma kâr eylemek ile acım arasında benim oğlumu katl iden padişah hışmına uğrasın dimiş oldum. Gerçe Mahmud Paşa bu işi nizam-ı âlem içün etmiş idi velâkin oğul acısı canıma te'sir etmeğin bî-ihtiyar beddua eylemiş oldum. Ol zamandan beru on dört yıldır[32] duam dahi şimdi makbul oldu. Atılan ok gerü dönmez. Bu def'a bir vechle halâsa mecal yokdur. Heman Şeyh Efendi'ye bizden selâm eyle. Mahmud Paşa'ya haber göndersin. Şimden sonra âhiret tedarikinde olsun deyu cevap virir.

Ol şahıs dahi acele ile Eşrefzâde Efendi'ye gelüb ahvali bildürir. Şeyh dahi filhal Mahmud Paşa'ya mektub yazar ki şimden giru âhiret yarâğın[33] görüb basiret üzre olsın ve hiç gam çekmesin. Bu hal sana sebeb-i şehadetdir ve halâsa mecal yokdur deyu buyururlar. Azizin mektubiyle o şahıs sür'atle gelüb Yedikule'de Şeyhin mektubunu teslim idüb cümle mefhum ma'lûmları oldukda elhamdülillahi teala ve'l-minne benim dahi aksâ-yı muradım bu idi diyüb şükür itdi ve şimden sonra dünya umurunda bir muradım yokdur deyüb heman-dem eline devvât kalem alub padişah hazretlerine bir vasiyyetname yazar ki padişahım İnna lillahi ve innâ ileyhi râcıun.[34] Bu isnad ki bu kulları hakkında olmuşdur. Allahu tealâ hazretlerine ma'lûmdur ki bu ma'na-yı fuhşı irtikab etmek değil hatırıma bile gelmemişdir. Elhamdülillahi teala bu hususda asla suçım yokdur. Nihayet mertebede bu kullarına sebeb-i şehadet içün[35] canib-i Hakdan bir nesnedir zuhur eyledi. Padişahım sağ olsun amma padişahımdan ricam budur ki evkâfımı Hass-ı Hümayun'a ilhak itdirmeyüb hali üzre konıla. Bu âna değin padişahların vergüleri bir tarihde bozulmamışdır. Ümiddir ki devletlû padişahım dahi ahde vefa buyurasız[36] deyu envai tazarru'lar eyledi.

Ba'dehu vasiyyetnameyi temam eyledikten sonra herkes hâb-âlemde iken ibrikoğlanına cevab ider ki

Yusuf kalk ibriğe su koy. Tecdid-i vuzu' ideyim. Zira Ayasofiye canibinden meş'aleler zahir oldu. Belki bizi katletmeye gelürler didi. Andan sonra abdest alub birkaç rek'at namaz kılur iken Yedikule'nin kapısı dakk olub meğer kapucılar ile cellâd maan gelmişler. Cellâd-ı bî-aman kaydın görmeye şüru' eyler. Mahmud Paşa dahi cellâda cevab ider ki bir mikdar sabreyle. Tecdid-i vuzu' ideyim dir.

Cellâdın ise sabıkda olan hususda bir cerahati var imiş. Asla mültefit olmayıb emir padişahın deyu heman-dem hücum idüb Mahmud Paşa dahi cellâd-ı bî-amana el arkasiyle bir muşt öyle urur ki ol mel'un-ı bî-din deppesi üstüne yıkılub gelen kapucılar dahi cellâda serzeniş idüb ne uyursın deyu taan iderler ve etrafında olanlar feryad u figana başlarlar. Andan sonra tekrar tecdid-i vuzu' ider ve iki rek'at namaz kılub dergâh-ı Hakka dua ve tazarru' ve niyaz ve el yüze sürdükten sonra döner cellâda der ki Ahmed sana itdüğimi taassuben etmedim. Urduğuma bâis budur ki kaçan bir kimesneyi katletmek dileseler mümkin olduğu kadar kendüyi korumak vacibdir. Ta kim imanına halel gelmeye. Ben dahi âdet sâkıt olmasın deyu mümkin olduğu kadarçi koruıdum ki şer'-i şerif yerin bulsun deyu cevab virüb andan sonra cebinden sekiz yüz mikdarı filori çıkarub kapucılara ve cellâda i'tâ eyledi.

İmdi şimden sonra Hakkın emri ne ise yerine getürüb bildüğünizden kalman didi. Andan sonra cellâd kemend ile boğdı. Rahmetullahi aleyh. İş temam olduktan sonra yine kapu tarafından adamlar gelüb meğer padişahtan haber gelürkim Mahmud Paşa'yı boğmayasız te'hir idesiz. Fe-emmâ ne faide.

Devlet-i dünya ke temenna koned
Bâ ke vefâ kerd ke bâ mâ koned[37]

Ba'dehu meyyitin arabaya yükledüb camiişerif önünde kodılar. Ol gice kulları cem' olub meyyitin beklediler. Sabah oldukda halk cem' olub Mahmud Paşa'yı bu halde göricek feryad ü figan idüb bu ma'kule vücud-ı şerifi ednâ mertebede garaz ile telef olduğuna ziyade teessüf[38] çekdiler. Andan sonra Sultan Mehemmed Han musahiblerine emr eylediler ki gelün Mahmud lalamın meyyitin ziyaret etmeye gidelim deyu binüb envai devirler nedamet ile Mahmud Paşa'nın meyyiti olduğu mahalle geldiler. Meğer sokaklarda hayli adam cem' olmuş idi. Padişah bu kesretin sebebin sordukda cevab eylediler ki padişahım merhumun meyyitin sokaklarda bırakmışlar. Halk üzerine üşmüş. Kesrete sebeb oldur didiklerinde padişah gazaba gelüb ben hod meyyitin cami önünde koyalar dimiş idim deyüb destimalin yüzüne dutub ol kadar ağladı[39] ki vasfa gelmez ve ol mahalde cevab eyledi ki Mahmud sana kem itmedim. Ahiret padişahı oldun ve kaşki senin mertebene biz dahi vasıl olaydık didi.

Andan sonra camiişerifi divarını yıkdırup ve cenazesin hâliyâ medfun olan yerde defn itdirdi. Rahmetullahi rahmeten vâsia.[40]

Okıyanı dinleyeni yazanı rahmetinle yarlıgagil yâ ganiyy.[41] Temmet.[42]

G.C. 1174[43] ■

1- Arada, boynı. dülbend, endam, hatâ, iskemle, itdürmeyüb, âhiret, kem itmedim, iletdüği, göndürürem, mâlâmâl, niçesi, nidâ, pîr, kavil, Çatalca, adamıyam, Eğriboz, el, kalem, siyaset, ulu, vüzera, yelegen, yeri göre, yine, tedariği gibi ve daha bazı kelimeler harekelenmiştir. Belirtme durumu eklerini (gicei, kaziyyei, kimsei, kıssaı, meselei, tirşei gibi) bugünkü biçimde (geceyi, kaziyyeyi, kimseyi, kıssayı, meseleyi, tirşeyi) yazdık. Harf eksiklerine (günlerdelnl, nisalnl, Padişalhl gibi) dokunmadık.

2- Ali Saim Ülgen, "Ankara'da Mahmud Paşa Bedesteni ve bitişiğindeki Han", *Fâtih ve İstanbul*, sayı 1, 29 Mayıs 1953, s.69-70.

3- Feridun Dirimtekin, "Sadr-ı âzam Adnî Mahmud Paşa", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*. IV, 1958, s. 187-188; A.Süheyl Ünver, "Mahmud Paşa (Adnî Mahmut Paşa)", *Fâtih ve İstanbul*, sayı 7-12, 29 Mayıs 1954, s. 189, 192-193; *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.228.

4- Paşa 3 Rahir 879'da (14 Temmuz 1474) rahmet yurduna uçurulduğuna göre, 1169 tamir tarihi olmalıdır.

5- "Rumeli Beylerbeyisi ve Kadıasker olmuştur, diye bir kayıt vardır." (Dirimtekin, agm., s. 171). "Müverrih Ramazanzâde'nin nakline göre, kazasker dahi olmuştur." (Ünver, agm., s.189).

6- Dirimtekin, agm., s.188; bazı bilginleri daha çok beğenir, taraf tutar olurmuş, Ünver, agm., s. 189.

7- Tacü't-Tevarih, V, İstanbul 1979, s. 15, 138, 140.

8- Ünver'e göre (agm., s. 189, 193) Molla Hüsrev, Molla Musannifek, Molla Hayalî, Şeyh Vefa gibi, paşa da Zeynî tarikatindendi. Menkıbedeyse farklı bir yol çıkacak karşımıza.

9- *Tacü't-Tevarih*, V, birçok sayfa; Ülgen, s.70, Dirimtekin, s.185. Halk, kabir toprağını sıtmada kullanırmış. Ünver, Mükrimin Halil Yinanç ve Necib Âsım'ın tanıklığında, mülkiye ma'zullerinin, problemlerinin halli için Mahmud Paşa'ya müracaat etliklerini notluyor: agm., s. 190.

10- Halka zülüm yaptıkları, haksız kazanç sağladıkları için kadılardan 80'i yakılacaklardan ilan edilmişti I. Bayezid zamanında. (*Tacü't-Tevarih* I, Ankara 1979, s.212-214, 352; ayrıca *Tarih ve Toplum*, sayı 9, Eylül 1984, s. 9/153). Bugün dahi söylenen "kimi kime şikâyet edeceksin, anamı belleyen kadı" sözü, o günlerden gelmiş ve belki ibret alınması gereken acı bir hatıradır.

11- Dirimtekin, "Mahmud Paşa'nın vefatından sonra yazılan (Menakıb-ı Mahmud Paşay-ı Veli) isimli kitabda babasının kasap olduğu ve kendisinin Rahip olduğu hakkındaki kayıdların hakikatle bir alâkası yoktur: (Üniversite kütü. T.2425)" diyor (agm., s.169). Fakat "Padişah... Kasapoğlu Mahmud Bey'i... Karamanoğlu'na gönderdi." (*Tacü't-Tevarih* 2, Ankara 1979, s.269). "Kasap-oğlu Mahmud Bey'i elçilikle gönderdiler." (*Neşrî Tarihi* II, Ankara 1984, s.131) ifadeleriyle menkıbe çakışıyor. Demek ki o zamanlar böyle anılıyormuş. Ansiklopedi maddeleri, nesebini aydınlatmaktan uzaktır. Belirsizlik Ünver ve Dirimtekin'in andığımız makalelerinde de görülmekle birlikte, Dirimtekin'in birincil kaynaklara indiği görülüyor.

12- Molla Ayas ve Molla Abdülkerim'le, devşirilmeleri, yetiştirilmeleri için *Tacü't-Tevarih* V, s.132-133; krşl. Dirimtekin, agm., s.169 n.9-Şakayık Tercümesi 176-177).

13- Molla Alaaddin Ali mi, Fenari Alisi mi olduğu anlaşılamıyor. Bknz. *Tacü't-Tevarih* 5, s.152, 154, 172.

14- Yeleken biçiminde harekelenen bu giysi yelken (saraydaki cücelerin giydiği başlık) olamayacağına, paşa gibi bir civana uymayacağına göre cübbe gibi bir şey olmalı.

15- Ağustos 1429'da vefat eden Çandarlı İbrahim Paşa'yla, Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa karıştırılıyor çünkü Halilpaşazâde İbrahim Paşa II. Bayezid zamanında veziriâzam olmuştu.

16- Dirimtekin'in ayrıntılı incelemesine bakarak, Mahmud Paşa'nın doğumu 1420'lere tarihlenebilir. Çocuk yaşında veziriâzam olması herhalde düşünülemez.

17- "Selâmün aleyküm-Allahın selâmı üzerinize olsun" sözüne "Aleyküm selâm-sizin de üzerinize olsun" diyerek karşılık vermek.

18- İhtiyar, pir, yaşlı, ulu, kendisine saygı duyulan.

19- Aylıklara yapılan zam, aylıklarda yükseltme.

20- Menkıbe paşayı 1450 sonlarında sadrazam yapıyor. Tarihî kaynaklar 1454 yazsonunu belirtiyor.

21- Hacı Bayram Veli'nin müridi, damadı, halifesi. Eşrefiye tarikatının kurucusu Eşrefoğlu Rumi. Mahmud Paşa Zeyniye tarikatına mensuptu ifadesini hatırlatmakla yetiniyorum. Bknz.n.8,28.

22- Buna benzer rivayetler okumuştum. Fatih Bizans'tan bir derilik yer ister. Bu deriye bir harita çizer, böylelikle yani zekâsıyla İstanbul'u almış olur. Dido da, öküz derisi kadar bir yer alıp deriyi sicim halinde kestirip Kartaca Kalesi'ni almamış

mıydı? Boğazlar Meselesi'ni görüşen heyete mükellef bir sofra kuran İsmet Paşa da "haydin beyler, yiyin, için, Boğazlar bizim" deyip heyete ikrar ettirmiyor muydu bu sözü: Boğaz sözcüğü hem biyolojik hem Çanakkale ve Karadeniz boğazları anlamını içeriyordu. Ne yazık ki, okuduğum bu rivayetleri, günün birinde bir yazıda lâzım olur diye düşünemediğimden not etmedimdi. Kısacası, hep aynı rivayetler. Rivayet geleneğinin yaygınlaşmasında vakanüvis tarihçiliğin de rolü olsa gerek.

23- Basra harap olduktan yani işten geçtikten sonra. "Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye" gibi. "Evveliydi onun timası, devrildi kaldı semeri" gibi.

24- Bu tasvir Ricaut'nun tasviri kadar gerçekdışıdır.

25- Menkıbe yine zamandizin, gerçeklik, zaman meflumu tanımıyor; amaç paşayı ululamak. Zarif Orgun'un, menakıbnameyi özetleyen yazısından hatırlar: Enderun'dan yetişen ilk sadrazam, veziriazam (1455-67), kaptanıderya (1467-72), veziriazam (1472), azl, Yedikule'de 17 gün ve...(*Yeni Tarih Dergisi*, Haziran 1957, 166-69). Kaptanıderyalığı üzerinde duran Tevfik İnci'nin yazısından: Veziriazam (1453-65), azl (1467), Eğriboz Fethi (1470), kaptanıderya (1467-72), tekrar veziriazam (1472-73), tekrar azl (1473), idam (1474). *Yeni Tarih Dergisi*, Ocak 1958, 375-76.
Uluçay'ın aşağıda (n.42) andığımız yazısında bir minyatür. Fatih ve mollaları oturmakta. Paşa ayakta. Soruyor: Ben de medrese mezunu âlimim.. niçin ayaktayım. Cevap: Devletin başındadır, devlet mansıbını bıraksın, sarığı sarsın gelsin otursun; yoksa oturamaz. Anlayana...

26- Not 13'te belirtildiği gibi, Hac'da vefat eden Kazasker Ali Efendi'nin kim olduğunu bilmiyorum. İsim, yakıştırma ya da zuhul eseri olabilir.

27- "Dünyaya gelen herkes, fanidir, geçicidir. Esasen Allah, kalıcı, bâkî olandır." [Hocam Hüseyin Hatemi'ye teşekkür ediyorum.]

28- Bknz. n.15. İbrahim paşaların karıştırılmasının yanı sıra, paşanın hapsi ve katli nedeni de farklı. Kaynaklar sebebi, Şehzade Mustafa'yla paşanın anlaşılamayan anlaşmazlığına bağlıyor (*Tacü't-Tevarih* 3, İstanbul 1979, s.146-148; *Neşrî Tarihi* II, s.184; Dirimtekin, agm., s.184-185; *Belleten*, sayı 112, Ekim 1964, s. 719-28).

29- Eşrefoğlu Rumî. Bknz. n.21. Eşref Rumî, Abdullah Rumî, İznikî diğer mahlaslarından. 120 yıl yaşamış (1349?-1469?). *Yeni Tarih Dünyası*, 15 Ekim 1953, s.136.

30- Dirimtekin, s.181-182; *Tacü t-Tevarih* 3, s.97-100; *Neşrî Tarihi* II, s.178-179; *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1970, s.193-195.

31- Siyasetin kök anlamı: Halk ve memleket idaresi, âlemin düzenini ve ahengini korumak, halkın iyiliğini sağlamak, terbiye ve tedip etmek, kanunî ölüm cezası. Siyaset yeri, siyaset meydanı, siyasetgâh: Ölüm cezasının infaz ve tatbik edildiği saha. Siyaset ustası, meydan-ı siyaset ustası: Kanuni ve şer'i bir şekilde verilen ölüm cezasını tatbik eden adam. Siyaset çeşmesi: cellad çeşmesi. Siyasiyât: (eski devirlerdeki anlamı) İctimaiyat. Siyaset'in bir anlamı da "tarîk-i hakka irşad" (doğru yolu göstermek). Bugünkü sözlüklerden bu anlamlar çıkarılmıştır. Birinci anlamı olarak kalsaydı daha iyi olur, halk bugünkü siyasetçileri daha iyi anlardı.

32- Eğriboz Fethi (1469/70) ve paşanın hapsi (1474) göz önüne alınarak cümle "dört yıldır" biçiminde olacak.

33- Burada, "tedarik, hazırlık" manasına.

34- Kur'an 2/156 Bakara sûresi. "Allah'tan geldik, yine ona döneceğiz."

35- Gelibolulu Âli'ye göre, paşa Adnî mahlasını şehid olarak cennete gitme niyetiyle almış. Zikreden, Dirimtekin, agm., s.189.

36- Vakfettikleri dışındaki mallarına devlet elkoymuş; Ünver, agm., s.193

37- "Dünya Devleti'ni kim umabilir ki. Kime vefa etti ki bize de etsin."[?]

38- "Şehadetini velâyet takip etti ve halk onu devletin ebedî sadrazamlığı mertebesine oturttu." (Ünver, s.190). "Şehadeti, 'velî' diye şöhret aldığı İstanbul'da ve memlekette pek fena bir tesir uyandırmıştı. Me'ali'ye göre, İstanbul'da herkes matem tutmuştu." (Dirimtekin, s.185)

39- Menkıbe boyunca, her işte, "lala" diye paşaya dönen padişah, bu kez ağlatıyor. II. Murad'a da özür diletilmişti. Ne var ki kural değişmiyor.

40- Rahmetullahi aleyhi rahmeten vasia: Merhameti bol Allah'ın esirgemesi üzerine olsun.

41- Acıması, koruması bol olan Allah.

42- Bitti, son. Bir-iki tarihî vak'ayı rasgele cımbızlayıp içine bolca ruhanî öge katarak hall-i hamur eden menkıbe bitiyor fakat sorular bitmiyor ise de, bazı noktalara işaret etmekle yetineceğim. "Fatih'in lalası Kasapzade Mahmut, Fatih Kasapzade Mahmut... gibi âlimlerden ders almıştı." (*Türk Dünyası Tarih Dergisi* 29, Mayıs 1989, 55, 58); "II. Murad'ı davet için gönderilen Kasapoğlu Mahmut Bey tesirli sözlerle Murad'ı Edirne'ye harekete ikna etti." (*Mufassal Osmanlı Tarihi* I, İstanbul 1957, 334). Şehâbeddin Tekindağ, menakıbın Mahmud Paşa'yı Kasab-zâde Mahmud Bey'le karıştırdığını yazıyor, Kasabzade'yle ilgili bilgi vermiyor (*İA* 7, İstanbul 1950, 183 "Mahmud Paşa" maddesi; *Belleten*, sayı 95, Temmuz 1960, s. 509-527). M.Çağatay Uluçay, bir arizaya müsteniden, paşanın bir başka hanımıyla Şehzade Mustafa'nın ilişkisiyle gelişen dedikoduların, Yedikule'ye yollanmasına vesile olduğu görüşündedir ("Fatih, Mahmut paşayı neden öldürttü?", *Tarih Dünyası*, 26 Ekim 1952, s.1373-77). Midhat Sertoğlu, kaynak göstermediği fakat Uluçay ve Dirimtekin'in makalelerinin bir terkibi izlenimi veren yazısında, Paşanın 1467'de Fenarîzade Ahmed Çelebi'nin kızkardeşiyle evlendiğinde 80'ini geçkin, yeni hanımın pek genç olduğunu belirttikten sonra aynı ilişkiyi açıyor ve 10 Temmuz 1474'te idamı edildiğini bildiriyor ("Sadrâzam Mahmud Paşa...", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Aralık 1989, s. 4-13). Sertoğlu'ya göre paşa Niğbolu Savaşı sırasında esir edildiğinde 12 yaşındaydı. Müslüman oldu. I. Bayezid'a takdim edildi. Edirne'de tahsil gördü. 1451 Karaman Seferi'ne katıldı, 1453 muhasarasında bulundu, 1466'da azledildi, daha sonra Gelibolu sancakbeyi ve kaptanıderya, 1473 Otlukbeli Savaşı'ndan sonra 2. kez azledildi, Filibe civarında Uzuncaova Hasköyü'ne sürgün gitti. Zağanos Paşa'nın ikinci kızıyla evli yani Fatih'le bacanak. 1477 [1474] Mayıs ortalarında ta'ziyete geldi. Sonrası ma'lum. Yazıya bakarsak, paşa 1384[?] doğumlu yani II. Murad doğduğunda 18-19, Fatih doğduğunda 46-47 yaşında. Bu mantıkla, kadılık, kazaskerlik, I. Mehmed zamanında 2. vezirlik, II.Murad zamanında veziriazamlık yapan Çandarlı İbrahim Paşa'nın (Koca İbrahim Paşa olarak) menkıbeye karışmasını ve benzerlerini yadırgamıyorum. Yedikule'de kalış süresi de, birçok tarihî noktadan farklı değil: Birkaç gün (Uluçay, 1376), bir müddet (Tekindağ, 187), gider gitmez (*Resimli Tarih Mecmuası*, I, s.145), hapsetti, âhirete gönderdi (*Neşrî Tarihi* II, 194), 15, 16, 17, 18, 50, 52 gün (*Tacü't-Tevarih* III, 148. *Solak-zâde Tarihi* I, Ankara 1989, 341. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* II, Ankara 1949, 104, 523. Sertoğlu, 11, Ünver, 190. *Hayat Tarih Mecmuası*, Şubat 1967, 43. *Resimli Tarih Mecmuası* V, s.3210. Tarih Hazinesi, Ocak 1951, 181. Ziya Şakir Soko'nun, Fatih'le bir ulema Kırım'da ulemanın zeval (dolayısıyla ülkenin çöküş) nedenini konuşurken, Mahmud Paşa'nın verdiği cevap azline, Yedikule'ye gönderilip katline neden olduğu türündeki kalem sürçmesinin hiçbir dayanağı olmasa gerektir çünkü bu fıkra (*Resimli Tarih Mecmuası*, Nisan 1950, 145), *Tacü't-Tevarih* V, 68-69. Ünver, 191. Dirimtekin, 186. *Tarih Hazinesi*, 15 Mart 1951, 387'de de -tabii farklı kılıklarla- vardır ve böyle bir sonuç asla yoktur. *Kabusnâme*, *Siyasetnâme*, *Âsafnâme*, *Düsturü'l-Amel* gibi eserlerden geçtik, yöneticiler, bürokratlar okusun diye yayımlanan *Nesayihü'l-Vüzera ve'l-Ümera*'nın bile okunmadığı bir ülkede bu fıkrayı özellikle *Tacü't-Tevarih*'ten okuyan, ders çıkaran olur mu diye bir umudumuz da yok. Paşa'nın ölüm tarihi de farklı farklı gösterilmektedir: 3 R.ahir 879/17 Ağustos 1474 (Uzunçarşılı, age.s.104,171, hoca zuhulen hem Şehzade'yi hem paşayı aynı tarihte öldürüyor), 3 R.ahir 879/18 Temmuz 1474 (*Solakzâde Tarihi* I, 341), İ.H.Danişmend iki rivayeti zikrediyor: 3 R.evvel 879/18 Temmuz 1474 Pazartesi, 3 R.ahir 879/17 Ağustos 1474 Çarşamba (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* I, 329), 3. R.ahir 879 (*Tarih Hazinesi*, Ocak 1951, 181), Uluçay, agm., s.1376. Paşa'nın bağlı olduğu söylenen Zeyniyye: "Zeynüddin Hafî (ö.858/1434-35)'ye nisbet edilen ve Sühreverdiyye'nin Bursa'daki Türk kolu olan tarikat. "(Dr.Câhid Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, İstanbul 1981, 183), "Zeyniye: Şeyh Zeynüddin Hâfî'nin Söhreverdiye'nin kollarından biri olarak kurduğu tarikat." (*Tacü't-Tevarih* V, 191, 204, 296), tarikatle ilişkili bazı kişiler: Molla Akaddin Ali, İbrahim Paşa, Şeyh Hacı Halife Abdullah (*Tacü't-Tevarih* V, 153, 167, 191)
"Zeyniddin-i Hâfi Orta Asyalıdır ve Türktür." (*Tarih Dünyası* özel sayı 1: *Fatih*, s.21). "Zeynîler: Şeyh Zeynüddin Ebûbekr el-Hâfî'nin (ö.1427) tarikatına bağlı olanlar." (Âli, *Ziyâfet Sofraları* 1-2, İstanbul 1978, s. 176, 301).

43- Gurre-i Cemaziyelâhir 1174/Ocak 1761 başları. Defter 135 yaşında; bu tarih herhalde "istinsah" edilen nüshanın tarihidir. Gerçi defterde 18 Rebülevvel 1161/18 Mart 1748 ve müteakip yıllara ait vilâdet notları da var. Bunlar, sonradan yazılmış olabilir.

İSTANBUL'UN FETHİNE GİDEN YOL (1451-1453)

PROF.DR. FERİDUN EMECEN

İstanbul'un fethi üzerinde bugüne kadar pek çok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Burada, II. Mehmed'in ikinci defa tahta çıktığı 1451'den bu büyük fethe kadar geçen devrede İstanbul'u hedefleyen siyasî, manevî ve maddî hazırlıkların bazılarına temas edilerek ana noktaların tebârüzüne çalışılacaktır. Dönemin değerlendirilmesi, sentetik bir yaklaşımla "müdafi"ler değil "muhâcimler" zaviyesinden tek taraflı olarak yapılacaktır.

I. COĞRAFYA

Bir tarihçimizin deyimiyle "iki kara ve iki denizi" kontrol eden, Marmara Denizi ile Boğazı arasında kalan, Haliç'in bir bıçak gibi ortadan ikiye ayırdığı stratejik önemi büyük tarihî yarımadada yer alan İstanbul, tarih boyunca birçok fâtih kavmin ilgisini çekmiş ender şehirlerden biridir. Yarımadanın Haliç ve Marmara ile kuşatılan kısmında kurulan asıl şehir, üç tarafının su ile çevrili oluşu dolayısıyla tabii bir savunma hattı oluşturmaya son derece müsait bulunmaktaydı. Boğazın Marmara'ya açılan kısmını kontrol altında tutan bu yer, Karadeniz ve Akdeniz'e seyrüsefer yapmayı zorlaştıracak bir engel teşkil etmekteydi. Buranın Avrupa'dan Asya'ya geçit mahalli olduğu gerçeği, oldukça eski devirlerden beri bilinmekteydi. Öte yandan XV. yüzyılda İstanbul'un alınışına şahid olan ve "Ebulfeth"in tarihini yazan Tursun Bey'in, şehrin bir parçası haline gelen Galata için kullandığı ifadeler, aslında genel olarak İstanbul'un tarifini de içine almakta ve buraya nasıl bakıldığını göstermektedir. Tursun Bey, İstanbul yakasını Rumeli'ye, Galata'yı Frengistan'a benzeterek, isteyen kişinin birkaç akça ödeyip bir kayığa binerek her iki yere kolayca ulaşabileceğini ve sanki Rumeli ile Frengistan'ı aynı anda görmüş gibi olacağını belirtir. Anlaşıldığı üzere İstanbul, onun Anadolu yakasının hinterlandında kurulan ve giderek etrafını çevirip onu âdetâ "deniz içinde adacık" gibi yapayalnız ve çaresiz bırakan Osmanlılar için bir "acayip", "değişik", "sihirli" ve aynı zamanda, kendilerini motive eden dinî ve manevî anlayışlarının İslâmın zuhuruyla belirginleşmiş yaklaşık bin yıllık hedefi, bir dünya şehriydi.

Osmanlıların Rumeli yakasına geçişleri, bir bakıma İstanbul'un geleceğini tayin eden önemli bir olaydır. İstanbul ve Bizans artık sadece kara bağlantılarını değil, Karadeniz ve Akdeniz'e açılan Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini de kaybetmişti. Fakat yine de son âna kadar denizyolu, onun hayatî candamarını oluşturmayı sürdürdü. Dönemin çağdaş tarihçilerinden Kritovulos, şehrin en büyük avantajının geniş deniz cephesi olduğunu, buradan kolayca yardım alabildiğini ve kara kuşatmalarına kolayca dayanabildiğini belirterek, İstanbul'un hayatının denizlere olan bağlılığını açık olarak ifade

ZLADICA'DAN VARNA'YA; VARNA'DAN İSTANBUL'A

İstanbul'un fethine ilişkin bir dosya hazırlamak için nereye el atarsanız atın, Halil İnalcık çıkar karşınıza: çeşitli ansiklopedilerdeki "II. Murad", "II. Mehmed" ve "İstanbul" maddeleriyle; konuyla dolaylı-dolaysız bağlantılı "Saltanat Veraseti", "Örfî-Sultanî Hukuk" ya da "Raiyyet Rüsûmu" gibi makaleleriyle; ama tabii en fazla, ilk basımı 1954'te, ikinci basımı 1987'de yapılan *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*'ıyla. 20. yüzyıl Türk tarihçiliğinin doruklarındandır bu; her zaman oturup baştan, zevkle okumaya değer, çünkü yalnız sağlam bir bilgi ve çözümleme temelinde değil, aynı zamanda duyarlı, sürükleyici, yer yer çok dramatik bir anlatımla kaleme alınmıştır; roman gibi alıp götürür insanı; *Gazavât-ı Sultan Murad Han*'ı (Mevlût Oğuz ile birlikte) bulup neşre hazırlaması mı, İnalcık'ı tamamen o dönemin atmosferine sokmuş, kâh İzladi derbendindeki dehşeti, kâh II. Murad'ın kırıklığını bizzat yaşıyormuşçasına yazmasını sağlamıştır acaba? Başka açılardan da 1954'te çok elverişli bir konjonktürdedir İnalcık: 1940'ların sonlarında ilk defa uzun süreli olarak yurtdışına çıkıp Londra'da Paul Wittek'le çalışmış, böylece uluslararası tarihçiliğin yönelim ve standartlarıyla temasa gelmiş olan bilim adamı, 37'sinde, gençlikle olgunluğun birleştiği bir yaşta olduğu gibi, giderek daha fazla İngilizce yayın yapacağı bir evrenin de başındadır henüz; haydi daha açık söyleyelim: sonraki yıllarda, (ister başkaları çevirmiş ister kendi elinden çıkmış olsun) düzgün fakat tutumlu ve ihtiyatlı İngilizce kullanımının, tarihçiliğinin içerik zenginliğini biraz frenlediği izlenimini veren İnalcık, Türkçeyi sanki daha bir severek yazmaktadır *Tetkikler ve Vesikalar*'da. Sonuçta ortaya, akademik-üniversiter tarihçiliğimizin kuru ve tıkanık havasına alabildiğine ters, önermelerinde cesur, üslûbunda renkli ve akıcı bir başyapıt çıkmıştır. Şimdi sizi, "bıçak sırtı gibi bir on yıl" fikrini kuvvetle içeren, kırk yılda hiç eskimemiş bir alıntılar demetiyle başbaşa bırakıyoruz.

— HB.

etmişti. Nitekim kuşatmanın en sıkı anında bile alenî olarak yardım gemilerinin muhacimlerin gözü önünde kendisine engel olmaya çalışan Osmanlı donanmasına rağmen Haliç'e girmeyi başardığı bilinmektedir.

II. II.MURAD'DAN II.MEHMED'E FETHİN UZAK ARKA PLANI

İlk ciddi Osmanlı tehlikesiyle Yıldırım Bayezid döneminde karşı karşıya kalan Bizans'ın, bu muhteşem, fakat o ölçüde siyasî, dinî çekişmelerle ve maddî sıkıntılarla yorgun düşmüş başkenti, Avrupa'da ve Anadolu'da meydana gelen siyasî gelişmeler sayesinde bu badireden kurtulmuştu. Ancak tehlike tam anlamıyla bertaraf edilmiş sayılmazdı. Zira Anadolu'dan ziyade Rumeli yakasında, Osmanlıların Fetret Devri denilen karışık yıllarında dahi güçlerini koruyan serhad beylerinin faaliyetleri endişe verici olmayı sürdürüyordu; hattâ onlar sayesinde Osmanlı devletinin yeniden toparlanması mümkün olmuştu. II.Murad'ın tahta çıkışından sonra ise, Bizanslılar artık son kozlarını oynamaya başladılar. Avrupa'da etkili faaliyetlere giriştikleri gibi, Osmanlıları içeriden tehdit edebilecek manevî ve maddî silahlarını ustalıkla kullanmaya çalıştılar. Uzun yıllar Bizans'ta rehin olarak yaşayan şehzade Orhan, II.Murad kadar oğlu Mehmed için de başlıca tehlike kaynağı olarak görülmekteydi. Öte yandan Avrupa'da meydana gelen yeni ittifaklar, II.Murad'ın saltanatını ve dolayısıyla Osmanlılar'ın bekasını sarsacak nitelikte idi. Özellikle başarısız Belgrad kuşatması, II.Murad'ın kazandığı başarıları akamete uğratan dönemin başlangıcı olmuştu (1440). Hemen ardından Erdel'de Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisi, Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi tertibi çalışmalarına yol açtı. 1443-1444 kışında Macar ve Sırp kuvvetleri hızla ilerleyerek Sofya'ya kadar gelmişler ve II.Murad tarafından İzladi geçidinde zorlukla durdurulmuşlardı. Bu zor vaziyet II.Murad'ı, Macarlara, Sırplara ve bu fırsattan istifade ederek Anadolu'da harekete geçen Karamanoğullarına taviz vermeye, anlaşma yapmaya mecbur bıraktığı gibi, oğlu Mehmed lehine tahttan feragatine de yol açmıştı (Ağustos 1444). Ancak bu devrede Osmanlılar açısından tehlike azalacağına daha da arttı. Arnavutluk ve Sırbistan'da çıkan isyanları, Segedin anlaşmasını tek taraflı olarak bozan Macar ve Ulah ordusunun Tuna'yı aşıp Varna'ya inmesi izledi. Bizans ise elinde bulunan Osmanlı şehzadesi Orhan'ı saltanat dâvâsı ile Rumeli'ye çıkardı. İşte bu durumda, II.Murad Çandarlı Halil Paşa'nın da etkisiyle yeniden işbaşına geçerek Varna'da müttefik kuvvetleri mağlup etti (Kasım 1444); ardından yine genç padişahın yanında bulunan Zağanos ve Şehabeddin Paşaların mütecasir siyasetlerinin karşısına dikilen veziriâzâm Çandarlı Halil Paşa'nın teşviki ile saltanatını yeniden kurdu ve oğlunu Manisa'ya gönderdi.

Varna savaşının, inkisar hisleriyle Manisa'da günlerini geçirmeye başlayan Mehmed'e İstanbul'un kapılarını açacağını, o gün için hiç kimse tahayyül bile edemezdi. Varna'nın ardından 1446'da

---

[1402'de] Ankara Savaşı'nda uğradığı bozgundan sonra Osmanlı devletinin tamamen dağılması da pekâlâ mümkündü; ne ki 1415 yılına gelindiğinde Osmanlılar, Rumeli ve Anadolu'daki eski konumlarını yeniden elde etmiş bulunuyorlar, 1453'te Konstantinopl'u almak suretiyle de I. Bayezid'in imparatorluk hülyasını gerçekleştiriyorlardı. İç savaşların, Haçlı istilâlarının ve başka bazı bunalımların Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldıracak gibi olduğu bir ortamda bu inanılmaz toparlanışın nasıl meydana geldiğinin açıklanması, 1402'den 1453'e kadarki dönemin en önemli tarihsel problemini oluşturur.

Halil İnalcık, *The Ottoman Empire : The Classical Age 1300 - 1600*
Londra 1973, s. 17
(çev. Hayrettin Kaya)

1442 yılında Transilvanya'da, evvela Uc beyi Mezid beyi, sonra Rumeli beylerbeyi Şahabedin Şahin Paşa'yı müthiş bir bozguna uğratan Yanko (Hunyadi Yanoş), ertesi sene sonbaharında karşı taarruza geçti; Macaristan ve Lehistan kralı Ladislas ve Sırp Despotu Georg Brankovic'le birlikte Balkanları istilâ etti. Sofya'yı zapt ile Meriç vâdisine yol veren Balkan geçitlerine dayandı. Karaman seferinden yeni dönmüş olan Sultan Murad bu istilâyı İzladi derbendinde güçlükle durdurabildi. Bu cüretli yürüyüş, Osmanlı devletini o kadar ağır bir buhran içine sürükledi ki, Türklerin pek yakında Balkanlardan tamamiyle atılacağı her tarafta umumî bir inanç haline geldi. 1444 Eylül'ünde Haçlı ordusu bir kere daha Tuna'yı aştığı zaman Papa IV. Eugène, Türklerin artık Avrupa'dan atılacağına hiç şüphesi olmadığını ve durumun bu noktaya kadar inkişafı dolayısiyle sevincini ifade edecek kelime bulamadığını yazmakta idi. Muâsır Yunan müverrihi Chalcocondyles de, şimdi Balkanlarda yerlerinden atılmış birçok yerli senyörlerin, atalarının topraklarını istirdad için acele harekete geçtiklerini müşahede etmekte idi. Hattâ müttefiklerden her biri, Rumeli'nin işgalinden sonra ganimetin hangi parçasını alacağını tasarlamakla meşgul idi. Memleket içerisinde de, II. Murad'ın tahttan çekilmesiyle baş gösteren bir iktidar buhranı, Rumeli'de hakikî bir çözülme ile aynı zamana rastlamış bulunuyordu. İşte bütün bu kâbus, Varna'da kazanılan zaferle dağılıp gitmiştir.

Halil İnalcık, "1444 Buhranı";
Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar
(Ankara 1954/1987), s. 1 - 2

Mora seferinde ve 1448'de ilki kadar önemli olan İkinci Kosova savaşında kazanılan başarılar ise bu tahayyülün tecessümünü müjdelemekteydi; fakat yine de birkaç kişinin dışında bunun önemini ve sonuçlarını kimse hesab edememişti. Nitekim 1451'de babasının vefatı ile yeniden tahta cülûs eden II.Mehmed için, artık İstanbul'dan ibaret kalmış Bizans, tek hedefi oluşturuyordu.

İstanbul kuşatmasının uzak arka planının Belgrad bozgunundan İkinci Kosova'ya uzanan siyasî-askerî panaroması, fethe uzanan yolda, 1451'den itibaren başlayan yakın arka planın zeminini de hazırladı. 1451-1453 yılları arasını içine alan bu iki sene üç aylık dönem, gerçek anlamda kuşatma hazırlık ve faaliyetlerinin hızla gerçekleştirilmeye çalışıldığı pek hummalı bir devreyi teşkil eder. Bu devrenin dış ve iç siyaseti yanında maddî ve teknik hazırlıklarının da mahiyet ve önemi, İstanbul gibi büyük bir şehrin alınışı çerçevesinde oluşturulan hamasi edebiyatın ilgisinden uzak kalmıştır.

III. YAKIN PLAN

Siyaset ve Muhalefet Odakları:

Genç yaşta iktidarı ele geçiren II.Mehmed'in İstanbul gibi büyük bir hedef beslemesinin temelleri, daha şehzadelik yıllarında lalaları vasıtasıyla atılmıştı. Bu fikrî hazırlıkta, aldığı eğitimin rolü olduğu kadar mensup olduğu dünyanın dinî ve manevî anlayış ve geleneğinin de önemli bir payı vardı. Bu cümleden olarak, lalaları Zağanos ve İbrahim Paşaların rolleri de söz konusu edilmelidir. İki yıl süren ilk saltanatı sırasında, Çandarlı Halil Paşa ile Manisa'da bulunan babası II.Murad'ın manevî nüfuzlarının baskısı altında bunalan genç padişah, dış tehditlerin de yoğunlaştığı bir ortamda Zağanos Paşa'nın etkisiyle, İstanbul'un fethini saltanatının çıkış noktası, geleceğinin garantisi olarak görmeye başlamıştı. Hattâ bu yolda cüretkâr davranışları, Manisa'daki Murad'ın oğlunu ve vezirlerini azarlamasına yol açmıştı. Ayrıca II.Mehmed'in İstanbul yolunda kendisine en büyük engeli tecrübeli veziriâzâm Çandarlı Halil Paşa olarak görmesi de bu devreye tekabül eder. Çandarlı ile II.Mehmed ve yanındaki paşalar arasındaki hizipleşme ve rekabet de bu dönemin ürünüdür. Nitekim yeniçerileri çok iyi kullanan Çandarlı'nın, Murad'ı genç padişaha haber bile vermeksizin Edirne'ye çağırması ve bunun sonucu yapılan emrivaki, Manisa'ya gönderilen Mehmed ve ekibini intikam fırsatı beklemeye itmiştir. Çandarlı'nın nüfuzunu kırmak, yeniçerileri kontrol altına almak, İstanbul'un fethine girişmek suretiyle muhalif çevreleri kendisine bağlamak veya en azından bu yüce ideal ile meşgul ederek muhalefetlerini zayıflatmak, bütün bu yollarla iktidarını sağlamlaştırmak düşünceleri, II.Mehmed'in kafasında yine bu ilk saltanat yılları ve sonundaki bekleme devresinde şekillenmiş olmalıdır.

II.Mehmed ikinci defa tahta çıktığında, âni ve fevrî bir harekete girişmedi; Çandarlı Halil Paşa'yı görevinde tuttu. Ancak Çandarlı'nın da bu durumun farkında olduğu, genç padişahın kendisine istemeyerek de olsa katlanmak mecburiyetinde bu-

---

Sultan Murad, Edirne'ye dönünce dehşet verici bir haberle karşılaştı: Yanko, Macar kralı Ladislas ve Sırp Despotu idaresinde kuvvetli bir ordu, Tuna'yı aşarak Osmanlı topraklarını istilâya başlamışlardı (1443 Ekim). Çok geçmeden Sultan'ın bütün şevk ve cesaretini kıran başka bir haber, Amasya'dan şehzâde Alâeddin'in ölümü haberi gelecektir. İşte II. Murad'ı, oğlu Mehmed Çelebi lehine tahttan feragate sevkeden buhranlı devre böyle başladı.

Şimdi bu beklenmedik istilâyı durdurmak çok müşkil görünüyordu: Yeni seferden dönmüş bulunan eyalet askeri (başlıcaları timarlı sipahiler, azebler, cerehorlar, voynuklar, martoloslar, yaya ve müsellemler) eskeriyetle memleketlerine dağılmışlardı. Ve unutmamalıdır ki, bu devirde asıl orduyu bu asker teşkil etmekte idi. Acele toplanabilenler de hoşnutsuzluk içinde idiler. Murad, Sofya'yı almış ve son Balkan geçitlerine dayanmış olan istilâcıları İzladi derbendinde ancak kapıkulunun gayreti sayesinde güçlükle durdurabildi. Düşmanın, şimdi Edirne'ye götüren büyük yol üzerinde Padişah'ın kuvvetlerini ricata mecbur ederek bu kadar ilerlemiş olması çok nazik ve buhranlı bir vaziyet yaratmıştı. O zaman Osmanlı ordusu içinde vahim ayrılıklar baş gösterdi. Yalnız timarlı ordusunun kumandanları olan sancak beyleri değil, Turahan Bey başta olarak uc kuvvetleri, bir çok defa düşman karşısında mukavemet imkânı olmadığını söyliyerek kati savaşa girmeden firar yolunu tuttular. Bu yüzden evelâ Rumeli beylerbeyi Kasım Paşa ile, sonra bizzat Padişah'la Turahan bey arasında münakaşalar çıktı. Mütevâlî mağlubiyetler ve gerileme, bu ihtilâfı şiddetlendirdi. *Gazavât* dahil bütün Osmanlı kaynakları, Turahan'ın bu sefer esnasında gevşek hareket ederek mağlubiyet ve ricata sebeb olduğunda birleşirler. Evrenuz oğulları, Gümlü (Kümül) oğulları, Malkoç oğulları, Mihal oğulları gibi bu devirde âdetâ feodal aileler teşkil eden uc beylerinin, merkezle uzlaşmayan müstakil menfaatlere ve görüşlere tâbî olması, ilk defa görülen bir şey değildi. Onların Despot'la ayrı bir hesapları olması tamamiyle ihtimal dahilindedir. Bu uc beyleri, Murad'ın saltanatının başında kendisine karşı rakibi Mustafa Çelebi'yi tutmamışlar mı idi? O, ancak Mihal-oğlunu hapisten çıkartarak uc beylerine tavizlerde bulunmak suretile tahtında yerleşebilmiş değil mi idi? *Gazavât*'a göre Murad, bunlara hiç bir zaman itimad olunamıyacağını söyliyerek geçmişteki fesadcı hareketlerini bir bir hatırlattı. Edirne'ye dönerken çok hiddetli idi: "Hiç bir yerde karar etmeyüp muttasıl gider ve beylerin birisine iltifat etmeyüp her gez yüz-

lunduğunu bildiği düşünülebilir. Onun en güçlü silâhı, iktidar için daima çekinilecek bir güç olan yeniçerilerdi. İşin ilginç yönü, yeniçerilerin kul menşeli paşalara değil Türk asıllı Çandarlı'ya körü körüne bağlılık göstermeleri keyfiyetidir. Bu durum, Osmanlı sarayında Türk-devşirme çekişmesinin bazı yazarlarca fazla abartıldığını ortaya koyar. Aksine, daha sonraki dönemlerde de gözlemlenen ve kaynaklarla tevsik edilebilen husus, kul asıllı gruplar arasında bundan daha kuvvetli bir rekabet ve çekişmenin yaşandığı gerçeğidir.

II.Mehmed, saltanatının ilk aylarında karşı karşıya kaldığı iç problemler ve Anadolu ile Bizans'ta aleyhte meydana gelen gelişmeler üzerine, yeniçerilere dayanan Çandarlı Halil Paşa'yı görevden almamakla birlikte, Şehabeddin, Saruca ve Zağanos Paşaları Divana dahil etti. Çandarlı Halil Paşa Bizans ile dostluk siyaseti izlenmesi fikrini kuvvetle savunuyor, padişahın kuşatma isteğine karşı çıkıyordu. Onun bu karşı çıkışında Bizans ile olan yakınlığının rol oynadığına dair çağdaş kaynaklarda yer alan bilgilerin sıhhati şüphelidir. Çandarlı'nın en büyük endişesi, Avrupa'da oluşacak yeni bir ittifak idi. Çünkü II.Murad devrinde bu ittifaklar karşısında çok zor anlar yaşanmış, âdetâ ölüm-kalım mücadelesi verilmişti. Tecrübeli veziriâzâmın bu zor ve sıkıntılı anları daima hatırladığı, sonu belli olmayan bir maceraya girmekten çekindiği anlaşılmaktadır. II. Mehmed ise Çandarlı Halil Paşa'nın diplomasideki maharetinden yararlanmak istiyordu. Hattâ Macarlarla irtibat kurup aradaki muahedeyi yenileyen Çandarlı, Sırp despotu ve Bosna kralını da Osmanlılar tarafına meylettirmiş, Bizans'ı oyalayıcı diplomatik faaliyetler yürütmüştü. Bütün bu girişimler Batı dünyasında, genç padişahın sulhçü bir siyaset takip edeceği ve İstanbul'u kuşatmaya girişmeyeceği intibaını uyandırmaktaydı. Aslında Çandarlı da bu faaliyetlerinde samimi idi ve böylece padişahı bu "mütecaviz" hareketten vazgeçirebileceğini ümid ediyordu. Öte yandan İstanbul fâtihi sıfatını kazanacak genç padişahın kendi iktidarını sınırlayıp menfi yönde etkileyeceğini de çok iyi biliyordu. II.Mehmed ise genç yaşından beklenmeyecek bir olgunlukla, veziriâzâmının muhalefetini anlayışla ve sükûnetle karşıladı, hattâ Rumeli Hisarı'nın inşasını ona havale etti; zirâ büyük emeline ulaştıktan sonra nasılsa bu önemli engeli rahatça bertaraf edebilirdi.

Nüfuzlu veziriâzâmın yanısıra genç padişahın üzerinde durduğu diğer zümre yeniçeriler oldu. Veziriâzâma yakınlığını bildiği ve hattâ Buçuktepe'de olduğu gibi zaman zaman isyanları ile karşı karşıya kaldığı, iktidarı kontrol eden bu grubun etkilerini kırmak için II.Mehmed birtakım tedbirler aldı. Yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı azledip ocakta esaslı değişiklikler yaptı; Çandarlı'nın adamlarını ustalıkla uzaklaştırıp kendi adamlarını kilit mevkilere yerleştirdi. Bu ilk faaliyetleri ile yeniçeri ocağına esaslı bir şekil vermeye başladığı tahmin edilebilir. Nitekim teşkilat kanunnâmesinde yer alan hü-

---

lerine bakmazdı." Edirne'de Turahan bey, Halil Paşa'nın emriyle Kapucu başı Balta-oğlu Süleyman'a tevkif ettirildi ve Tokat'ta hapse gönderildi. Artık Sultan "Rumelinlü" ile bir kere daha bozuşmuş oluyordu. Bundan sonra Rumeli'de nasıl umumî bir çözülüş başladığına, Arnavudluk, Tesalya ve Eski-Sırbiye'de isyanların nasıl alevlendiğine daha önceki yazımızda işaret etmiştik. İzladi'de düşmanı takatsiz bırakan soğuk ve açlık, Osmanlılara yardım etmişti. Fakat Macarlar, Padişah'ın kayın biraderi ve Çandarlı Halil'in kardeşi Mahmud Çelebi'yi bir takip savaşında esir ederek muzafferane çekildiler. Yanko'nun ve genç Macar kralının muvaffakiyeti bütün Avrupa'da büyük bir sevinç ve ümit uyandırdı.

Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İlk Cülûsu"; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara 1954/1987), s. 56 - 58

İşte bu adam [II. Murad], çok sevdiği şehzâdesinin ölüm acısından sonra, kışın, Balkan geçitlerinde itaatsiz bir ordunun başında yaptığı korkunç savaştan inkisar ve gazab içinde pâyitahtına dönerken, daha o zaman tahtını bırakmağa karar vermiş olmalıdır. Hattâ düşünülebilir ki o, umumî muhalefet karşısında bunu bir zaruret olarak duyuyordu.

Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in İlk Cülûsu"; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara 1954/1987), s. 59 - 60

[İzladi'den on ay kadar sonra ve Segedin barışının bozulmasının ardından, 1444 sonbaharında] Haçlı ordusu 18-22 Eylül'de Tuna'yı aştı. İstilâ haberi gelince, pâyitahtta bütün yaz hâkim olan kararsızlık ve telâş hakiki bir panik haline inkılâb etti. Edirne'de bir katliâmla biten Hurufî ayaklanması, Bedestanı ve şehrin büyük bir kısmını küle çeviren yangından sonra halkın gösterdiği hoşnutsuzluk ve heyecan arasında devlet büyükleri, çok yakın saydıkları muhasaraya karşı ne tedbir alacaklarını bilemiyorlardı.

Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed"; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara 1954/1987), s. 70

Hıristiyan dünyasının, Avrupa'nın Güney-doğusunu ve İstanbul'u Osmanlılardan kurtarmak için en müsait ve ümitli saydığı bir anda yaptığı müşte-

kümler, diğer bürokratik teşekküllerde olduğu gibi ocağın da bu devirden itibaren klasik görüntüsüne kavuşturulduğunu düşündürmektedir. Kuşatma arifesinde padişaha sadık 5.000 yeniçeri mevcuttu. Bunların tamamiyle kul asıllı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

IV. MADDİ HAZIRLIKLAR, YENİ TEDBİRLER

II.Mehmed'in fetih yolunda giriştiği en önemli faaliyet alanını, bu muazzam hareket için gerekli asker, mühimmat, malzeme ve maddî imkânların temini teşkil eder. Kara ve deniz kuvvetlerinin takviyesi ve organizasyonu için önemli miktarda maddî kaynak gerekliydi. Fakat gerek ilk iki yıllık saltanat döneminde, gerek babasının son devirlerinde masraflı seferler yapılmış, bunlar maliyenin kaynaklarını eritmişti. Varna ve Kosova savaşları malî bakımdan olduğu kadar asker açısından da önemli kayıplara yol açmıştı. II.Mehmed ikinci defa tahta çıktığında Karaman seferine çıkmaya mecbur kaldığı gibi Sırplara Alacahisar'da bazı yerler bırakmış, Bizans'a da Orhan'a karşılık 300.000 akça ödenmesi taahhüdünde bulunmuştu. Bütün bunlar olurken bile hummalı bir hazırlık yapılmaktaydı. Ancak bu hazırlık hiç de kolay olmamış; genç padişah büyük mali meselelerle karşı karşıya kalmıştı. Yukarıda da değinildiği gibi babasının ve kendisinin yaptığı savaşlar birer müdafaa hareketi olduğundan bunlardan ganimet elde edilememiş; tersine, istilalar önemli ölçüde gelir temin edilen Rumeli bölgesinde tahribata yol açmış; birçok köy yok olduğu gibi timar sistemi sarsıntı geçirmişti. Timarlı sipahilerin sayısında meydana gelen azalmalar karşısında ücretli asker teminine çalışılması, hazineyi zora sokmuştu. Muhtemelen daha sonra hızlanacak olan, mülk ve vakıf toprakları mirî hale getirip timarlaştırma ve böylece timarlı sipahi sayısını artırma tedbirinin ilk uygulamaları, bu dönemde başlamıştır. Bu tatbikatın, önemli bir muhalif zümrenin meydana gelmesine ve bunların ileride II.Bayezid'in yanında toplanmasına yol açtığı bilinmektedir. Kritovulos'un ifadelerine göre genç padişah daha tahta çıktığında boş hazine devralmış; dolayısıyla öncelikle maliyeyi düzenlemeye ve yoluna koymaya çalışmıştı. Kritovulos ayrıca, padişahın babasından kalan hazinenin hesablarını yeniden gözden geçirttiğini; toplanamayan gelirleri tahsil ettirdiğini; vergi dağılımını yeniden düzenlettiğini; mali kaynakları idare eden memurların suiistimalleri yüzünden büyük kayba uğrayan genel gelirlerin üçte bire yakın bölümünü tesbit ettirip, bu yolsuzlukları önleyici tedbirler aldığını; herşeyden evvel de devlet maliyesine yeni bir şekil verdiğini yazar. Bunlar son derece basit ifadeler gibi görünüyorsa da, aslında II.Mehmed'in büyük çaplı restorasyon hareketlerinin başlangıcı ve niteliği hakkında önemli ipuçları olabilecek özelliktedir.

Gerçekten malî sıkıntı Novoberde gümüş madeninin Sırplara terki ile had safhaya ulaşmıştı. Büyük

---

rek gayret, Varna önünde tam bir bozgunla neticelendi (10 Sonteşrin 1444). Bu meydan muharebesini ancak geçici bir hadise sayanlara karşı, onu Doğu Avrupa tarihinin bir dönüm noktası olarak görenlere hak vermek lâzımdır. Pall'e göre Varna, Bizansın sonu olmuştur. İstanbul'un mukadderatı orada, o tarihte taayyün etmiştir. Keza bu harp "Balkanlarda beş asır sürecek olan Türk hâkimiyetini teyit etmiştir." Halecki'ye göre "bu son orta-çağ seferi" aynı zamanda Yeni-çağ'da Osmanlılara karşı kurulmuş olduğunu gördüğümüz milletler arası ittifakların birincisidir. "Bunun muvaffakiyetsizliğe uğraması dokuz yıl sonra İstanbul'un sukutu ve bütün Balkan yarımadasında Türk hâkimiyetinin yerleşmesi bakımından kati bir mahiyeti haiz olmuştur." İstanbul, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de ticarete müstenit bir deniz imperatorluğu kurmuş olan İtalyan bahrî devletleri için hakikî bir kilit taşı mesabesinde olduğu gibi, Osmanlı devleti için de Rumeli ve Anadolu'yu bir muazzam kara imperatorluğu halinde birleştirmenin yegâne yolu olarak görünüyordu. Surlarının gölgesi altına sığınmış 40-50 bin nüfuslu bir şehirden ibaret kalan bu sözde imperatorluk şimdi ümitsiz bir durumda idi. Bizans, bir seçiş yapmak zorunda kaldığını hissediyordu: Yakın bir zaman içinde ya doğrudan doğruya müslüman kara imperatorluğunun payitahtı haline gelecek, yahut Lâtin Katolik âleminin deniz imperatorluğunun merkezi olacaktı. Muâsır bir müverrihin, Ducas'ın, Lâtin düşmanlarının ağzından naklettiği, İstanbul'da Lâtin serpuşu görmektense Türk sarığı görmek evlâdır sözü, işte bu mücadeleyi aksettirmektedir. Bizans'ta büyük kitle Lâtin hâkimiyetinden müteneffir görünmekle beraber, İmperator ve yüksek saray muhitinde bir çokları Batı'ya sarılmaktan başka bir çare göremiyorlardı. Vaktiyle Selânik'in Venedik cumhuriyetine terk olunması gibi, şimdi Bizans'ın da Batılılar eline düşmesi uzak bir ihtimal değildi. Batı dünyası eline geçen bir İstanbul, Osmanlılar için hemen hemen gaybedilmiş sayılabilirdi. Bu da, Rumeli'nin kati olarak Anadolu'dan ayrılması, Osmanlı imperatorluğunun sonu demek olurdu. İstanbul bir buçuk asırlık Osmanlı ilerlemelerinin mukadder tarihî manâsını tâyin ve tasdik eden son merhale idi. Varna'da iki tarafın uğrunda döğüştüğü asıl koz işte bu idi.

Halil İnalcık, "1444 Buhranı";
Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar (Ankara 1954/1987), s. 52 - 53

bir gümüş darlığı yaşandı. Yeni akça basımında sıkıntı husule geldi; ayarı düşük paralarla ihtiyaç karşılanmaya çalışıldı ise de bu, sabit maaşlı kapıkullarını ve ulemayı derinden etkiledi. Nitekim II.Murad devri sonlarında 35 akça civarında olan bir altın, II.Mehmed'in ilk saltanat yıllarında 40 akçaya yükselmiş bulunuyordu. Üstelik kuşatma hazırlıkları sırasında halka yeni ve ağır vergi mükellefiyetlerinin de yüklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim daha bu sıralarda yeni örfî vergilerin ihdas edildiği, çeşitli yasaknâmelerle gelir kaybının önlenmeye çalışıldığı, gümrük oranlarının artırıldığı sanılmaktadır. Öyle ki, kaynaklar had safhaya kadar kullanılmış ve herşey bunu "tazmin" edecek İstanbul'un fethine bağlanmış gözükmektedir. Askerî hazırlıkların tamamlanması, söz konusu gelirlerin mümkün olduğunca tahsiline dayandırılmıştı. Yapılan hazırlıkların cesâmeti, aynı zamanda toplanan gelirlerin hangi ölçülere ulaştığının göstergesi sayılabilir. Şu halde buna halkın tepkisi ne olmuştur? Bu suali cevaplamaya yarayacak bilgilerden yoksunuz. Lâkin yeni idareye karşı tepeden, üst zümrelerden başlamak üzere alt seviyelere kadar içten içe bir huzursuzluğun husule geldiği düşünülebilir. Ancak bunun, İstanbul gibi muazzam bir şehrin fethi ideali ile teskin ve izale olunmuş bulunması mümkündür. Nitekim fetihle birlikte bu tepkilerin bir müddet için dahi olsa dindirildiği, hattâ İstanbul'un iskânı için çeşitli yerlerden getirilip yerleştirilenlerin de daha önce maddî destekleri temin edilen guruplar olduğu ileri sürülebilir.

Askerî hazırlıklar, kara ve deniz kuvvetleri olarak iki alanda kendisini gösterir. Kara kuvvetleri için, özellikle surları yıkabilecek ateşli silahların ve sair savaş makinelerinin temini ve yapılışından söz etmek gerekir. Bunlar o dönem için bir kuşatmada kullanılmasına alışılmamış, acayip, korkutucu silahlar olarak devrin müelliflerince tarif ve tavsif edilir. Bu tür silahların hazırlıkları önemli ölçüde Edirne'de yapılmış ve İstanbul önlerine getirilmişti. Çeşitli cins topların dökümünde hem yerli hem yabancı ustalardan istifade edilmişti. Özellikle dökülen muazzam top üç aylık bir çalışmanın ürünüydü ve devrin kaynaklarına göre, 600 kilo ağırlığında taş gülle atabiliyordu. Bu hazırlıklarda çağın en son teknolojisi kullanılmıştı. Ancak muhasara sırasında artık demode denilebilecek türden savaş makineleri de yapılmıştı. Bazılarının bir gecede inşa edildiği belirtilen yürüyen kuleler kullanılmış, ancak bunlar müdafiler tarafından kolayca imha edilmişti. Büyük top ise kuşatmanın kaderine doğrudan etki yapmadı; ancak korkunç patlama sesiyle halkın ve askerlerin korku içinde telâşa kapılmalarına yol açtı, manevi açıdan tahribkâr oldu.

Öte yandan İstanbul'un sadece karadan kuşatma ile alınamayacağı gerçeği, geçirilen tecrübeler sebebiyle yakinen bilinmekteydi. Bunun, için o zamana kadar mühim bir varlık gösteremeyen deniz kuvvetlerinin takviyesi, yeni gemilerin inşası gerekmekteydi. İstanbul kuşatmasına katılan donanma, Gelibolu tersanelerinde yapılan hummalı faaliyet sonucu ortaya çıkmıştı. Gelibolu'ya ait 1475 tarihli Tahrir Defteri'nde, burada kurulan teşkilatın izlerine rastlanmakta; bölükler, reisler, hizmetliler sıralanmaktadır. Gemi yapım ustaları ve işçileri arasında Türk, Rum, İtalyan gibi çeşitli gurupların varlığı dikkati çekmektedir. Kemalpaşazâde, burada 400 kadar irili ufaklı gemi hazırlandığını yazar ki, bu sayı abartılı olmalıdır. Devrin kaynaklarına göre buradan 12 kadırga, 70 kalyete, 20 küçük gemi gelmişti. Diğer tersanelerde hazırlananlarla birlikte gemi sayısı yine de önemli miktarlara ulaşıyordu; fakat çoğu küçük olan bu gemiler (*fusta*) teknik açıdan yetersiz oldukları gibi, personelleri de aynı şekilde tecrübesiz elemanlardan oluşuyordu.

Hazırlıklar muvacehesinde bahsedilmesi gereken önemli bir konuyu, hiç şüphesiz gelebilecek yardımları önlemek, Rumeli ile Anadolu yakasını Boğazın dar yerinde kontrol altına almak ve rahatça karşıdan karşıya geçebilmek için inşa olunan hisar teşkil eder. Anadolu Hisarı ile birlikte bu hisar, aslında Osmanlı muhasara anlayışının bir görüntüsüdür ve bu gibi büyük şehirlerin muhasarasında kullanılan "havale" tipi kalelerdendir. Daha barış döneminde inşası gerçekleştirilen bu hisarın yapılışına yüzlerce işçi katılmış, kısa sürede de bitirilmişti. Bu durum muhasara arifesinde II.Mehmed'e güç ve kudretinin derecesini gösteren ve onu umutlandıran, manevi açıdan takviye eden bir ameliye olmuştu. Zaten fiilî olarak Bizans'a savaş ilânının zahirî gerekçesi, buranın civarında yapılan küçük çaplı bir savaş olmuştu.

V. SONUN BAŞLANGICI

Kuşatma ve Üç Önemli Olay

Artık muhasara için herşey hazır durumdaydı. Kuşatma cephesini, Yedikule'den Haliç'e kadar uzanan ve 7 kilometreyi bulan sur boyu oluşturuyordu. Bazı yerlerde çifte duvarla çevrili olmakla birlikte İstanbul, aslında devrin kuşatma tekniklerine cevap verebilecek ölçüde modernleştirilmemişti. Buna karşılık II.Mehmed'in bizzat planladığı kuşatma, herşeyden önce yeni bir teknik anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmişti. Hattâ II.Mehmed'in kuşatma taktikleri ile ilgili pek çok kitap okuduğu ve planlar üzerinde çalıştığı rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetlerin doğruluğu ve taktik plânların mahiyeti hakkında detaylı bilgiler yoksa da, sur boyunun çok uzun olmasının, kalabalık bir orduyla yapılacak bir muhasarada müdafiler bakımından önemli ölçüde dezavantaj teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İçeride sayıca pek fazla olmayan müdafilere, daha doğrusu usta askerlere daha ziyade iş düşecekti. Bu durumun II.Mehmed tarafından yakından bilindiği sanılmaktadır. Ayrıca o bütün plânlarını İstanbul'un kılıç kuvvetiyle alınmasına göre yapmıştı ve bunu ölüm-kalım mücadelesi olarak görüyor; daha önceki kuşatma teşebbüslerini de nazarı itibara ala-

rak uzun sürecek bir abluka ve pasif muhasarayı hiç düşünmüyordu. Hukukî açıdan kılıç gücüyle alınan bir şehrin statüsü farklıydı ve orası üzerinde istenildiği gibi tasarruf hakkı doğuyordu. II.Mehmed'in bu vadideki amacı, devrin Osmanlı ve Bizans kaynaklarında yer alan nutkundan da anlaşılmaktadır. İşi fazla uzatmadan "ya fetih ya ölüm" düsturu ile hareket etmiş; İstanbul'un fethinin gaza geleneğinin bir tezahürü olduğunu belirterek, memleketinin ortasında oluşu yüzünden devletin istikbali için şehrin fethinin gerekli bulunduğunu açıklamıştı. Ayrıca buranın kılıçla fethinin bütün İslâm dünyasında ve tebaası nazarında kendisine daha fazla şan ve şöhret kazandıracağını hesaba katmış; bu muhteşem şehre lâyık bir fethi gerçekleştirmeyi hedeflemişti.

Devrin Bizans kaynakları, kuşatmaya katılan Osmanlı kuvvetlerinin görülmemiş ölçüde kalabalık olduğunu belirtirler. Bu tarz ifadeler bazı Osmanlı kaynaklarında da yer alır; rakamlar 100.000-300.000 arasında değişir. Ancak Ortaçağ insanlarının kafalarındaki sayı kavramının farklı olduğu, abartılı rakamların büyük bir kitleyi halkın nazarında ve zihninde tahayyül ettirebilmek için sık sık bilinçli-bilinçsiz kullanıldığı hesaba katılmalıdır. Sonuçta, diğer verilerle birlikte kuşatma kuvvetlerinin 80.000-100.000 civarında olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Bu askerlerin dörtte birini kapıkulu ve azablar teşkil etmekteydi. Osmanlı ordusunda Sırpların da bulunduğu ve lağımcılar arasında 3.000 kadar Sırp madencinin yer aldığı; ayrıca Alman, Macar, Bohemyalı ustaların görev yaptığı belirtilmektedir. Bu sonunculardan teknik alanda istifade edilmiş olmalıdır. Silâh ve teçhizat yönünden çağının en son silahları ile donanmış bu kuvvetlerin yanısıra, klasik silahlarla mücehhez atlı birlikleri olan timarlı sipahilerin 40.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Muhtemelen kuşatmada etkili rolü, kapıkulu ve özellikle ön safta çarpışan azablar oynamıştır. Diğer taraftan yine Bizans kaynakları müdafilerin sayılarını "mağdur" taraf olarak çok az göstermeye meyyâldirler: Deniz ve kara surları 22 kilometreyi bulan İstanbul'un müdafaasının 8-9.000 kişi tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Fakat halkın da geniş ölçüde savunmaya katıldığı ve etkili müdafaada bulundukları anlaşılmaktadır. Z.Dolfin müdafilerin etkili savunma araçları olduğunu, yeteri kadar topun bulunduğunu belirtirken, Kritovulos, belde halkının çok kuvvetli olmadığını, hattâ eskiden kendisini kurtaran deniz tarafından da nefesinin kesildiğini, şehir içinde imparatora muhalefetin arttığını, İtalya'dan beklenen yardımın geciktiğini, mezhep kavgalarının huzursuzluğa yol açtığını, bütün bunların da müdafilerin savunma gücünü etkilediğini yazar. Gerçekten çok güvenilen ve gelecek yardımlarla şehri kurtaracağı ümid edilen deniz tarafının, pek başarılı olmasa da Osmanlı donanmasınca çevrelenmesi, kuşatmanın kaderinde etkili rol oynamıştır, denilebilir.

Muhasaranın gidişini tayin eden üç önemli olay özellikle zikre değer. Bunlardan ilki Osmanlı donanmasının Bizans'a yardım için gelen bir Bizans ve üç Ceneviz gemisini durduramamasıdır. Bu durum maneviyet kırıcı olduğu gibi, doğrudan padişahın suçlanmasına da yol açmıştır. Nitekim Akşemseddin gönderdiği mektubla padişahı, açık şekilde "hükmünü yürütmekten aciz" kalmakla suçlamıştı. Bu inkisarın izlerini silmek ve Bizans'ın ilgisini dağıtmak için cüretkâr bir işe girişildi: Gemileri karadan yürüterek Haliç'e indirmek. Yerli ve yabancı hemen bütün çağdaş kaynaklarda yer alan bu ikinci büyük olay hakkında şüphe izhar edici görüşler ileri sürmenin hiçbir mesnedi yoktur. Detayları çok iyi bilinen bu hareket sonrasında Haliç'e indirilen 60 küsur gemilik donanma, buradaki zayıf surlara karşı gerçi etkili bir fayda sağlamamıştır. Fakat Bizans açısından burada bulunan gemiler büyük bir endişeyi mucib olmuş, hattâ bunların yakılması için gizli bir operasyon dahi düzenlenmişse de bu, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aslında Haliç'teki gemiler, surların az ilerisinde Haliç'in iki yakası arasında kurulan köprüyü oluşturmakta kullanılmış ve burayı korumakla görevlendirilmiştir. Galata yakası tarafına yerleştirilen toplarla Bizans donanmasının bunlara karşı hareketi de önlenmiş; hattâ II.Mehmed'in planlarını bizzat çizdiği havan topu etkili olarak kullanılmıştır. Üçüncü olay ise, 27 Mayıs'taki umumî hücum öncesi, ulemanın da baskısı ile yağmaya izin verilmesidir. Zira İslâm hukukuna göre şehirin teslimi reddedilince, orası kılıç gücü ile alındığından üç gün yağmaya açık hale gelmiş oluyordu. Bu durum askeri umumî hücum için şevke ve istekli hale getiren, manevî heyecanını daha da motive eden itici bir güç oldu.

İstanbul gibi büyük bir merkezin fethine hamasi edebiyatın sahip çıkması ve bunu etkili bir üslûpla tasvir etmesi, tahfifle karşılanmamalıdır; fakat onun gerçekleri örtmemesine de dikkat etmek gerekir. Ayrıca Anadolu'dan Rumeli'ye uzanan Osmanlı "denizi"nin ortasındaki Bizans "adacığı"nın alınışını da ne çok abartmak, ne de küçümsemek lazımdır. Bu fetih aslında askerî bakımdan değil, sonuçları itibariyle siyâsî açıdan büyük bir olaydır. Öte yandan fethin arka planında yatan sosyal ve malî hazırlığın, fetih sonrası alınan yeni malî ve sosyal tedbirlerin Osmanlı tebaası üzerindeki etkileri, hiç şüphesiz gerek üst tabakada ulemanın ve gerekse alttaki sessiz tabanın içten içe alevlenen tepkileriyle birlikte, yeniden izaha muhtaçtır. ■

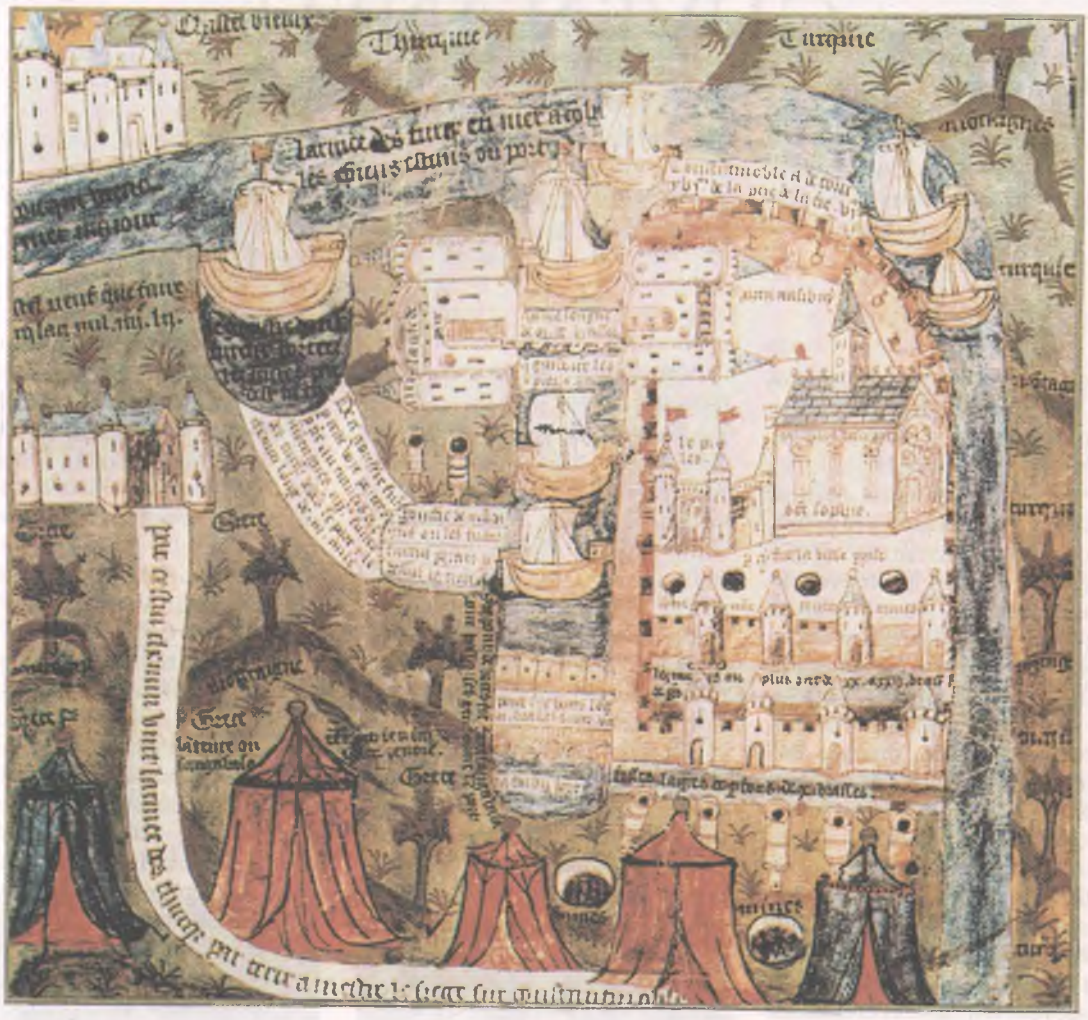

1453'te İstanbul'un kuşatılması.
15. yüzyıldan anonim bir Fransız kroniğinden minyatür.
Paris, Bibliothèque Nationale'inde Fr 6487, f.21r.

BELLİ BAŞLI KAYNAKLAR

Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniye*, İstanbul 1902.

N.Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s.343-360.

N.Barbaro, *Kostantiniyye Muhasarası Ruznamesi*, trc.Ş.T.Diler, İstanbul 1976.

F.Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1976.

Zorzi Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", *Fâtih ve İstanbul*, trc.Samim-Suat Sinanoğlu, I/1 (1953), 19-62.

Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. Vl.Mirmiroğlu, İstanbul 1956.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz.Ş.Turan, VII.Defter, Ankara 1957.

H.İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954.

H.İnalcık, "Murad II", İA, VIII, 598-615.

H.İnalcık, "Mehmed II", İA, VII, 597-535.

Kanunnâme-i Sultanî ber-mûceb-i örf-i Osmanî, nşr.R.Anhegger-H.İnalcık, Ankara 1956.

Kritovulos, "Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî", trc.Karolidi, *TOEM İlavesi*, İstanbul 1328.

A.Özcan, "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, no.33 (1982), 7-56.

S.Runciman, *Kostantiniye Düştü*, trc.D.Türkömer, İstanbul 1972.

Şehir Düştü. Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi, trc. K. Dinçmen, İstanbul 1992.

Tursun Bey, *Târih-i Ebulfeth*, haz. M.Tulum, İstanbul 1977.

GÜVEN ANITI
(1932/33 - 1935)

KEMAL KOZANOĞLU

Türkiye'de heykel sanatının halk tarafından benimsenmesi yolunda atılan en büyük adım, kuşkusuz 1926'dan başlayarak ülke çapında yaptırılan Atatürk heykel ve anıtları olmuştur. Cumhuriyet dönemine değin çevresinde heykel görmeye alışık olmayan halk, önce Atatürk heykelleriyle tanışacaktı. Onun üç boyutlu heykel karşısındaki önyargılarını gidermek ve bu sanata gerekli hoşgörü ortamını oluşturmak, ancak Mustafa Kemal'in heykelleriyle gerçekleşebilirdi.

Cumhuriyet yönetimi ulusal bilinci ve bağımsızlık zaferini ebedileştirmek, devrimleri pekiştirmek amacıyla kısa bir süre içinde büyük kentlerin meydanlarını Atatürk heykel ve anıtlarıyla süsleyecektir. Bu aynı zamanda Batılı olma çabalarının küçük bir örneğidir de.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeterli sayıda yetişmiş heykelcinin bulunmayışı ve teknik olanaksızlıklar nedeniyle ilk heykel ve anıtlar yabancılara yaptırılmıştır. (Bilindiği gibi, büyük boyutlu anıt yapımı, özel bronz döküm teknikleri gerektiren zorlu bir uğraştır.)

Ülkemizde etkinlik gösteren yabancı heykelcilerin başında Avusturyalı Krippel ve İtalyan Canonica gelir, onları Güven Anıtı'nı yapan Avusturyalı Hanak ve Thorak izler. Son olarak da ünlü çağdaş Alman heykelcisi Belling eser verir. Bunlara koşut olarak da, 1929'dan başlayarak Türk heykelcileri heykel ve anıt alanında giderek yabancılara gerek duyurmayacak bir çaba göstereceklerdir.

Benzer nedenlerle önemli devlet yapıları için de yabancı mimarlar çağırılmıştır. Bunlardan biri de, en önemlilerinde imzası bulunan Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister'dir (1886-1983). Holzmeister, başkentteki yapıların yanı sıra bir de park ('Halk Bahçesi') tasarlamıştır. Bu park, uzun kenarları Atatürk Bulvarı ile Müdafaa Caddesi, kısa kenarı da TBMM önündeki İ.İnönü Bulvarı'nın oluşturduğu eşkenar üçgen içinde kalan Bakanlıklar mahallesinin Kızılay'daki ucunu süsleyecektir. Parkta yer alması düşünülen bir "Emniyet Anıtı"nın yapımı için Holzmeister, arkadaşı Viyanalı heykelci Hanak'ı görevlendirir. Bu anıt, günlük yaşantının ortasında, bir yanıyla Cumhuriyet yönetiminin yeni güvenlik güçleri Polis ve Jandarma'nın özverili hizmetlerini, diğer yanıyla da Atatürk'ü halkın arasında göstermeyi amaçlıyordu. Ancak polis ve jandarma teması Hanak'ın ısrarıyla daha çok genel-beşerî bir temaya dönüştürülecekti: Geçmişinden yeni bir geleceğe doğru yeni ödevlerle, amaçlarla ilerleyen Türk halkının anıtıydı oluşturmak isteyeceği.

Kızılay Meydanı ve Atatürk Bulvarı 1936
(Sağ üst köşede Güven Anıtı)

Şimdi anıtın ayrıntılarına girmeden önce Hanak'ı tanımaya çalışalım. Anton Hanak 1875'te Brünn'de (günümüzde Çek Cumhuriyeti'nde Brno) doğdu. 1904'te Viyana Akademisi heykel bölümünü bitirdi. Rodin'den etkilendi. 1905'ten başlayarak Viyana'da Sezession topluluğunun sergilerine katıldı; ertesi yıl,

Avusturya'da *art nouveau* akımını temsil eden bu topluluğa üye oldu. Bu akımın Viyana'daki önemli adlarından mimar Josef Hoffmann ve ressam Gustav Klimt ile yakın dostluk kurdu. Birçok Avrupa kentinde sergilere katıldı, başarılar sağladı: Roma (1911) Amsterdam ve Dresden (1912), Viyana ve Budapeşte (1913), Köln (Werkbund Sergisi, 1914), Köln, Stockholm ve Kopenhag (1917).

Bir heykelci olarak Hanak'ın yaratısında üç ana motif egemen olacaktı: Üçüncü boyut ("üç boyutlu mekânın fethi"), kendini bir "ebedi işçi" olarak tanımlayan heykelcinin zanaatçı anlayışı ve müziğin etkisi. Hanak'ın müziğe olan tutkusu (çok iyi gitar çaldığı belirtiliyor), Türkiye'de gerçekleştireceği anıtın en önemli bölümüne yansıyacaktır. Sanatçı, yaşamı boyunca müzikle ilgili büyük boy anıtlar yapmayı düşlemiş, ancak tasarladığı Haydn, Beethoven ya da Mahler anıtları gerçekleşememişti. İşte Holzmeister Mayıs 1932'de Ankara için bir anıt önerisiyle çıkagelince, belki de son eseri olacağını sezerek hemen kabul edecek ve tasarlayacağı "Eski ve Yeni Türkiye" simgeleriyle hep düşlediği müzik anıtını da oluşturacaktır.

Hanak aynı yıl Viyana Sanatçılar Evi'nin Çağdaş Avusturya Heykeli Sergisi'nde Büyük Altın Madalya ile onurlandırılır ve 1 Ekim'de Viyana Akademisi'nde çoktandır beklediği profesörlüğe atanır. Ardından Holzmeister ile Türkiye'ye gelir, anıtın yerini, malzemeyi ve uygulayacak işgücünü tanımak ister. Holzmeister yolculuklarını, Ankara'da kalışlarını (Ekim-Kasım 1932), taşocaklarını gezmelerini, ülkenin en üst düzey yöneticileriyle tanışmalarını ve bütün bunların Hanak'ın duyarlı ruhuna yaptığı etkiyi yaşamının en güçlü anılarından sayıyor.

Şimdi yeniden Anıta dönelim: Adı başlangıçta Emniyet Anıtı olarak düşünülmüştür ve heykelcinin yaptığı modelde, ön yüzdeki iki bronz figürün arkasındaki duvarda EMNİYET yazısı görülür. Anıtın uygulanması sırasında bu sözcük yer almamıştır. Almanca kaynaklarda "Emniyet", "Türk Ulusal Anıtı", "Eski ve Yeni Türkiye Anıtı" adları, Türkçe olanlardaysa önceleri "Emniyet", sonra sözcüğün yeni karşılığı "Güvenlik (Anıtı)" adları görülür. Ön yüze Atatürk'ün "Türk! Öğün, Çalış, Güven" sözünün 1934'te bronz harflerle yazılmasıyla birlikte "Güven Anıtı" ve "Güven Parkı" adları giderek benimsenmiş olmalı.

Hanak'ın "Eva" ya da "Sfenks" heykeli, 1916 (solda) ve "Müzik Anıtı" ya da "Gustav Mahler Anıtı", 1926/1936 arası alçı model

ÖN YÜZ

Kızılay'a bakan ön yüzün sağında, demir üzerine bir yazıt görülür:

"Güvenlik Anıtı Kemal Atatürk Türkiye Cumhurreisi, İsmet İnönü Başbakan, Şükrü Kaya İçişleri Bakanı, Nevzat Tandoğan Ankara İlbayı ve Uray Başkanı iken Türk Milletinin Jandarma ve Polisine sevgi ve hoşnutluğunu göstermek için vilayetlerin yardımıyla yapılmıştır. MCMXXXV. Mimar Prof. Cl. Holzmeister, Heykeltraş Prof. Anton Hanak ve Prof. Josef Thorak."

Anıtın teras biçimli kaidesi üzerinde sert, mavi-menekşe rengi Ankara taşından (siyenit) bir duvar yükselir. Bu duvarın önünde tunçtan, yaklaşık 6 metrelik iki dev figür ("Eski ve Yeni Türkiye") yükselir. Figürlerin altında, kaidede "Türk! Öğün, Çalış, Güven" sözü yer alır. Kaidenin sol yanında jandarmanın, sağında polisin halka olan yardımlarını simgeleyen 2 m yüksekliğinde kabartmalar bulunur.

Anıtın arka yüzü için Hanak büyük bir biat grubu kabartması öngörmüştü. Şükranlarını sunarak kendisini çevreleyen halkın ortasında Atatürk, kollarını iki yana açıp onları selamlarken betimlenecekti. Ancak vakitsiz ölümü üzerine bu kabartma gerçekleşmeyecek, yerine öğrencisi Thorak, Ata'nın iki yanında ikişer erkek figürünün bulunduğu, bugün görülen yüksek kabartmayı yapacaktır. Arka yüzde, kaidenin iki yanında çalışma hayatından sahnelerin canlandırıldığı yine 2 metre boyunda (Hanak'ın tasarladığı -öğrencilerinin uyguladığı) kabartmalara yer verilmişti (sanatçılar, bilim adamları, tek-

Güven Anıtı
(Ön yüz)

nisyenler, zanaatçılar, çiftçiler...).

Yeniden iki figürlü ön yüze dönelim: Hanak, yaşam öyküsünün yazarı Bn. Steiner'e yazdığı bir mektupta, iki müzisyen yaratmak istediğini anlatır (1931). Bunlardan biri genç, ateşli ve atılgan, diğeri yaşlıdır. Ancak yaşlısını da otururken değil, aksine güçlü, ayakta durur biçimde betimlemek istediğini belirtir. İşte, Güven Anıtı kendisine bunu gerçekleştirme olanağı verecektir: Ön yüzdeki iki dev müzisyeni eski ve yeni Türkiye'nin simgeleri olarak tasarlar. Bunlara "Yaşlı ve Genç Türk" de denir. İkisi de ileri atılırken, yaşlı olan sol elini geriye uzatmış ve hareketiyle eski Türkiye'yi (Osmanlı'yı) çekip, ileri götürmek istemektedir. Krippel'in 1927'de gerçekleştirdiği Ulus Cumhuriyet Anıtı kaidesinin arkasındaki kabartmada Osmanlı İmparatorluğu 'devrilmiş bir çınar', genç Türkiye de 'kökünden fışkırmış fidan' ile simgelenmiştir. Acaba Güven Anıtı'nın yaşlı müzisyeninde (ya da "Eski Türkiye" - "Yaşlı Türk" simgelerinde) Osmanlı'yı Kemalist devrime yeniden kabul ettirmeye yönelik çabaların bir habercisini görebilir miyiz?

Evet, Hanak yaşlı ve genç müzisyenleri ile Osmanlı geçmişinden yola çıkarak yeni bir geleceğe doğru ilerleyen Türk halkını canlandırmak istemişti. Ancak bu iki devin ellerinde tuttuğu stilize edilmiş telli çalgılar bazı yanlış anlamalara da yol açacaktır. Anıtın adının yaptığı çağrışımla olsa gerek, çalgılar sopaya benzetilmiş, -silaha da benziyorlar- ve şöyle ilginç bir yorum yapılmıştır: "... güveni temsil eden bir sopayı elinden düşüren yaşlı bir erkek ('güvenlik' denmek isteniyor olmalı) ile korunmayı temsil eden bir sopayı eline alan kuvvetli genç erkek heykelleri yer almıştır." (M.O.Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 1979; s. 58).

Hanak eserini bitiremeyecekti. Ağır bir kalp krizinin ardından 7 Ocak 1934'te yaşama veda ettiğinde "Yaşlı Türk"ün döküme hazır modeli tamamlanmıştı. "Genç Türk"ün de küçük boy bir modeli hazırlanabilmişti. Öğrencileri (özellikle Franz X.Wirth) ustalarının ölümünün ardından bu modeli de döküme hazır duruma getirip döküm çalışmalarını yönettiler. 27 Haziran 1934'te Viyana/Erdberg'de Vereinigte Metallwerke'nin dökümhanesinde, Türkiye Büyükelçisi Hamdi Bey ve Avusturya Şansölyesi E.Dollfuss'un da katıldığı Hanak'ı anma töreninin ardından iki bronz

Ön yüzdeki iki bronz figür (Hanak) ve kaide kabartması (sağda).

Arka yüzdeki (ayrıntı) yüksek kabartma (Thorak) ve kaide kabartması

heykel Türk tarafına teslim edildi.[1]

Anıtın kaidesinin ön ve arka yüzündeki kabartmalar, Hanak'ın geride bıraktığı bir alçı model ve eskizlere göre öğrencileri ve taş ustalarınca Wirth'in yönetiminde Ankara'da oluşturulacaktı.

ARKA YÜZ

Hanak, anıtın arka yüzü için tasarladığı büyük kabartmanın ("Gazi Huzurlu Çalışma Hayatının Koruyucusu") yalnızca 50 x 60 cm boyutundaki bir alçı panosunu bırakmıştı. Bunun uygulanması için Holzmeister, Hanak'ın eski öğrencilerinden Josef Thorak'ın yardımını ister. Thorak, hocasının taslağını tümüyle bir yana bırakır ve anıtın arka yüzüne beş devasa erkek figürü ekler. Neredeyse bağımsız heykel oluşturacak gibi duvardan çıkmış bir yüksek kabartmadır bu. Thorak'ın Ankara taşından oluşturduğu devlerin boyu, Hanak'ın ön yüzde bronzdan yarattıklarına neredeyse eşittir. Kabartmanın ortasında pelerine bürünmüş olarak, diğer dört figürden daha büyük Atatürk figürü yer alır. Ata'nın sağında elleri birbirine kenetlenmiş iki genç erkekten oluşan "Kardeşlik", "Arkadaşlık" adlı topluluk, solunda da bir kılıcı tutan iki gençten oluşan bir başka ikili bulunur. Bu dört 'savaşçı', sert-tehditkâr bakışlarıyla hemen dikkati çeker. Saçları kısadır. Heykelcinin onların Asyalı-Türk özelliklerini vurgulamaya çalıştığı görülüyor (çıkık elmacık kemikleri, bıyık (?) ve sonraları yapacağı Germen tiplerin uzun kafalarına benzemeyen başlar).

Wirth'in çalışmaları ve Thorak'ın anıta katkısı olan yüksek kabartmanın tamamlanmasıyla Güven Anıtı 1935 yılında bitirilir.

Şimdi Thorak'ı biraz tanımaya çalışalım: 1889'da Salzburg'da doğdu. Baba mesleği çömlekçiliği öğrendikten sonra, çıraklık yıllarında Macaristan, Sırbistan ve Türkiye'yi gezerek bilgisini artırdı. 1910-14 arasında Viyana'da Hanak'ın, ardından Berlin'de, L. Manzel'in yanında çalıştı. 1920'de bağımsız olarak çalışmaya başladı. Ünlü eleştirmen ve Berlin Müzeleri yöneticisi W. von Bode, kendisini destekledi ve 1928'de Berlin Akademisi ödülünü kazanan heykelci üzerine bir kitap yayınladı (1929).

Thorak 1934-35'te Güven Anıtı kabartması dışında bir Atatürk baş deseni, bir Atatürk büstü ve bir de maskını yaptı.

1934 Kasım'ında ve 1935 başlarında Berlin'de Thorak'ın iki heykelciyle birlikte katıldığı iki sergi açıldı. Bu sergileri nasyonal sosyalist (NS) kültür politikasını yönlendiren ünlü Alfred Rosenberg açacaktı. Sergilerde Thorak'ın balmumu ve bronzdan bazı çıplak kadın heykelleri ve büstleri (Hitler, Hindenburg, Mussolini) yer almıştı. Bunların dışında, heykelcinin Türkiye için tasarladığı iki anıtın modelleri de sergilenmişti. Bunlar Denizli ve Eskişehir için düşünülmüş Kurtuluş anıtlarıydı. Uygulanmayan bu modellerin ilkinde, bir öndere sıkıca yanaşmış beş savaşçı ve onları coşturmaya yönelik jestlerle ileri atılan atlı önder; ikincisinde yavaş yavaş ayağa kalkan, savaşmak zorunda olduklarının bilincine varan savaşçılar ve onları karanlıktan aydınlığa doğru çeken bir önder betimlenmişti.

Thorak, Güven Anıtı'nın yüksek kabartmasında prototipini oluşturduğu "Kardeşlik" ya da "Arkadaşlık" heykeliyle birkaç yıl sonra Nazi Almanyası'nın en ünlü heykelcilerinden biri olacaktır. Onun bu serüvenini ikinci bölümde ("Thorak Üçüncü Reich'in Hizmetinde") özetleyeceğiz.

GÜVEN ANITI ELEŞTİRİLİYOR

Yabancı heykelcilerin ülkemizde verdikleri ürünler Türk sanatçılarınca çeşitli yönden eleştirilecektir. Bu ürünlerin toplumumuza özgü nitelikleri yansıtmadığı vurgulanır, yabancıların Türk inkılâbının heyecanını duyamayacağı ve onu anlatamayacağı söylenir. Ülkemizde heykel sanatının gelişebilmesi için Türk sanatçılara geniş olanaklar içinde çalışma fırsatı verilmesi gereği vurgulanır. Burada Güven Anıtı ile ilgili iki eleştiriye yer vereceğiz. Bunlardan ilki anıtın oluşturulduğu döneme çok yakın, ikincisi de günümüze. *Ar Dergisi*'nin Mayıs 1937'de yayınlanan 5. sayısının 6. ve 7. sayfalarında Canonica'nın Taksim, Thorak'ın Gü-

ven Anıtı arka yüzü ve Krippel'in Afyon Zafer Anıtı eleştiriliyor. (Nakleden G.Elibal, *age*, s. 254). Güven Anıtı ile ilgili bölüm şöyle:

"THORAK - Münih estetiğinin en hazin tecellilerinin toprağımızda kökleşmesini, havamıza karışmasını, gûya inkılâbımızı tercüme etmesini gönül hiç de istemezdi. Cermen sanatını her devirde karakterize etmiş olan sahnevi etvar (davranışlar), plastiğe uymayan bir *grandiloquence* (tumturak, cafcaf), bizim enerji ile mezcedilmiş tatlılık ve zarafet atmosferimize uymuyor. Bu teatral eser Ankara'nın ahenkli ufuklarında kötü bir nota gibi gözlerimizi hırpalıyor."

İkinci eleştiri Server Tanilli'nin *Uygarlık Tarihi*'nden (1981; s. 446):

"Josef Thorak ile Anton Hanak, Alman Nazilerinin resmî sanatçıları idiler. Josef Thorak'ın adı, -gene kendi gibi ünlü heykeltraş Arno Breker ile birlikte- 'üçüncü Reich sanatının temsilcisi, büyük usta' olarak geçmektedir Nazi sanatı üstüne yapılan değerlendirmelerde. Almanya'da bulunan 'Arkadaşlık' adlı heykeli artık Nazi sanatının simgesi haline gelmiş. Onun Ankara'da, Kızılay'da, -Hanak'la birlikte yaptığı- o garip 'Güven Anıtı', Nazi sanatının -yerini şaşırmış- bir örneğidir."

(Server Hoca Thorak'a veristirirken Hanak'a haksızlık ediyor, doğrusu. Hanak, Alman Nazilerinin resmî sanatçısı değildi. 7 Ocak 1934'te ölen sanatçının örneğin bir Haydn anıtı modeli, Nazilerce "soysuzlaşmış sanat" (*Entartete Kunst*) olarak değerlendirilip gereği yapılırdı büyük olasılıkla.)

İlk eleştiride yalnızca Thorak'ın adının geçmesi, ikincisinde de önce Thorak'ın adından söz edilmesi, giderek Güven Anıtı'nın -olumsuz yanıyla- onamal edildiğini gösteriyor. Hanak'ın yaşamöyküsünü yazan Steiner, anıtın özgün tasarımına yabancı seslerin karıştığını vurgularken, Holzmeister de, anıtı tamamlayanların, tüm iyi niyetli çabalarına karşın, ölen ustalarının gücüne ulaşamadığından yakınıyor.

Yabancılara yaptırılan en son Atatürk anıtı olan Güven Anıtı, Türkiye ve Batıda ulusçuluğun güçlendiği bir dönemin ürünü olarak onun genel eğilimlerine uzak düşmez.

Anıtın ön yüzünün arka yüze göre başarılı olduğu görüşünü paylaşıyor olsak da, şunu eklemeden geçemeyeceğiz: Hanak'ın "barok" diyebileceğimiz anlamda tunçtan yarattığı, Thorak'ın yüzeysel-şematik bir "klasikçilik" ile taştan yonttuğu devler, izleyeni "üçüncü boyutun görsel hazzıyla kucaklaştırmak" yerine adeta ezerler. Her şeye karşın, erken Cumhuriyet tarihimizin bu sessiz tanıklarının, heykelcilerimizi daha iyilerini yapmaya özendirmiş olmalarını önemli bir kazanım sayıyoruz.

THORAK 3. REICH'IN HİZMETİNDE

Güven Anıtı'ndaki kabartmasıyla anıtsallık yönünde ilk adımı atmış olan Josef Thorak, ülkesinde bu anlayışla gerçekleştireceği heykellerle çok geçmeden ünlenecektir. 1937'de Münih Akademisi'nde profesör olur. Aynı yıl Münih'te Alman Sanat Evi'nin açılışı sırasında birincisi düzenlenen "Büyük Alman Sanat Sergisi"nin ilgi odaklarından biri, onun "Kameradschaft" (Arkadaşlık, Kardeşlik) adlı anıtsal heykelidir. Bu heykel grubu, Güven Anıtı kabartmasında Atatürk'ün sağında yer alan iki erkek figüründen yola çıkılarak geliştirilmiştir. Güven Anıtı'ndakilerin aksine bunlar tümüyle çıplak olarak betimlenmiştir. (İdeal-ülküsel ya da heroik-kahramanlara özgü çıplaklık, antikçağa öykünen NS [nasyonal sosyalist] heykelciliğin, kısmen de resim sanatının vazgeçilmez bir öğesidir.) Bunlar Germen ırkına özgü özelliklerin vurgulandığı, daha ürkütücü tiplemelerdir. NS ideolojinin bu yıllarda artık tam kıvamını bulan sanat söylemi, kas yığınlarından oluşma bu atletlerin yüz ifadelerini "güçlü, kudretli", duruşlarını "kendinden emin, mağrur", "zaferden emin" ve "ortak iradeyle belirlenmiş" gibi kavramlarla tanımlar.

Thorak, Arno Breker ile birlikte Üçüncü Reich'ın önde gelen iki heykelcisinden biri olmuştur. Bu yıllarda, başta onlar ve rejimin tuttuğu diğer heykelciler, heykel sanatının biçim dilini son derece şematik, kişiliksiz bir klasikçiliğe dönüştürmüşlerdir. Büyük ölçüdeki soyutluğuyla bu klasikçilik, içine yeni ideolojinin akıtıldığı boş bir kalıp oluşturuyordu. W.Rittich, "Kameradschaft" heykeli üzerine şunları yazıyor: "Doğalcı (natüralist) anlayışı geriye iten, idealize eden simgeleriyle, zamanımızın idealizm ağırlıklı yaşam duygusuna uygun bir sanat çığırı açmış ve bu eser, çağdaş Alman heykelciliğin hızla gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır." (*Die Kunst im Deutschen Reich*, 1941; s. 103-104). Heykelin yarattığı yıldırıcı etki, totaliter devletin sanat anlayışıyla tümüyle örtüşmektedir.

Thorak, Paris'deki 1937 Dünya Sergisi için "Kameradschaft" heykeline bir kadın figürü ekleyerek oluşturduğu yeni topluluğu sergideki Alman Pavyonu önüne yerleştirir. Hitler'in başmimarı Albert Speer'in tasarladığı Alman Pavyonu 65 m yüksekliğinde, yontulmuş taşla kaplı çelik bir kuledir. Bu yapı ve heykel topluluğu "güvenlik", "kendine güven", "gurur", "açıklık-aydınlık", "disiplin" gibi kavramlarla birlikte "Yeni Almanya" kavramını candıracaktır (W.Rittich, *age*). Thorak'ın bu çalışmasındaki belirgin gözdağı havası, onu izleyen ürünlerde, Nazi Almanyası'nın savaş hazırlıklarını artırması ve sonunda Polonya'ya saldırıp savaşı başlatması ölçüsünde yoğunlaşacaktır.

A.Speer, Spandau hapishanesinde tuttuğu güncesinde (1954), Josef Thorak ile ilgili şöyle bir öyküye yer verir:

"1938 yılında, Alman Sanat Evi'nin yıllık sergisinin açılışından birkaç gün önce Münih'te Hitler'in en sevdiği İtalyan resto-

rarı Osteria Bavaria'da küçük bir topluluk oluşturmuştuk. Ansızın Bavyera Gauleiter'i (eyalet yöneticisi) Adolf Wagner, kısa bir süre önce, çok sayıda sanatçının imzalamış olduğu bir komünist beyannemesini ortaya çıkardığını anlatmaya başladı. Manifestonun iktidarın ele geçirilişine[2] oldukça yakın bir süre önce yayınlandığını ve imzalayanlar arasında Josef Thorak'ın adının da bulunduğunu ekledi. Donakalmıştım, çünkü Thorak bir yerde "benim" heykelcimdi; yapılarım için sık sık heykeller ve kabartmalar tasarlamış ve daha geçen yıl Paris Dünya Sergisi'ndeki Alman Evi için bir heykel topluluğu yaratmıştı. Wagner sözlerini sürdürüp, Nürnberg'deki Parti Toplantı Alanı'nın yüzyıllar boyunca hayranlık ve saygıyla bakılacak büyük yapılarını süslemek için böyle bir adamın kabul edilemez olduğunu ekleyince, Thorak'ın benim için artık tümüyle yitmiş olduğuna inanmıştım. Bir parti görevi üstlenmiş olsaydı, hiç kuşkusuz Hitler onun çıkarılmasını buyururdu. Ama bu durumda önem vermezcesine yanıtladı: 'Ah, biliyor musunuz, bunu ben hiç ciddiye almıyorum. Sanatçılar hiçbir zaman siyasal görüşlerine bakılarak yargılanmamalı. Çalışmaları için gerekli olan düşlem gücü, onlardan doğru düşünme yetisini alıyor. Bırakın Thorak bizim için çalışsın. Sanatçılar su katılmamış delilerdir. Bugün şurayı imzalarlar, yarın da burayı, yeter ki onlara iyi niyetli görünsün". (A.Speer, *Spandauer Tagebücher*, 1975; s.402).

Thorak, sonraki yıllarda Speer için çalışmayı sürdürür. 1938'de Speer Münih yakınlarında Baldham'da yüksekliği 20 m olan bir devlet atölyesi oluşturmuştur. Thorak burada, Nürnberg'deki Maerzfeld (Mart ya da Mars Alanı) için gerçekleştirilmesi istenen dev boyutlu atların, bir zafer tanrıçasının, çıplak erkek ve kadın figürlerinin 17 m'ye ulaşan modellerini hazırlar. Ayrıca Münih-Salzburg otoyolu için 12 m yüksekliğinde bir "çalışma" anıtı tasarlar. Thorak'ın enerjisine ve yaratısının kapsamıyla boyutlarına hayranlık duyulur. Bir eleştirmen, onun yeni Alman insanını, yani savaşçıyı temsil ettiğini söyler.

İlerleyen savaş yılları böylesi "mega projelerin" gerçekleştirilmesini engelleyecektir.

Savaşın bitimi ve Üçüncü Reich'ın çöküşüyle birlikte Thorak'ın anıtsal heykellerinin çoğu yıkılır. 1945'ten sonraki resmî sanat tarihlerinde adı geçmez, unutulur. Toplumca dışlanmış ve yalnızlık içinde Güney Almanya'da Rosenheim yakınlarında 1952'de ölür. ■

1- G. Elibal, "1 Kasım 1934'te Atatürk Güven Anıtı'nın açılışını yaptı", diye yazıyor (*Atatürk ve Resim Heykel*, s.370). Bu açılış, onun da vurguladığı gibi iki figürlü ön yüzün açılışıdır.
2- 5 Mart 1933

Kaynaklar

- H.Steiner, *Anton Hanak*, 1969.
- G.Elibal, *Atatürk ve Resim-Heykel*, 1973.
- N.Berk - H.Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1973.
- H.Gezer, "Atatürk Heykel ve Anıtları" (Bkz. *Türkiyemiz, 50. Yıl Özel Sayısı*, 1973; s.66-81).
- F.Ottoman, "Anton Hanak" (Bkz. *Die Kunst* dergisi, 1934; s.69, sayı 6, s.163).
- B.E.Werner, *Deutsche Plastik der Gegenwart*, 1940; s.163-164.
- W.Rittich, "Architektonische Plastik zu den Werken von Josef Thorak" (Bkz. *Die Kunst im Dritten Reich*, 1941; s.100 vd.)

R.Müller - Mehlis, *Die Kunst im Dritten Reich*, 1976.

- *Kunst im 3. Reich - Dokumente der Unterwerfung* (Sergi Kataloğu), 1974.
- Thieme - *Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler...*, 1939.
- H.Vollmer, *Künstlerlexikon*, 1956.

THEMA Larousse, 1993-1994, c.6 (Yenilenen sanat bilinci ve heykel), s.356-357.

- O.Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 1979.

Thorak'ın eseri olan Güven Anıtı'nın arka yüzündeki yüksek kabartmadan detay: "Kardeşlik" ya da "Arkadaşlık", 1934/35 (solda), 1937'de oluşturduğu "Kardeşlik" ya da "Arkadaşlık" Heykeli, ve 1937 Paris Dünya Sergisi'ndeki Alman pavyonu önündeki heykel grubu.

SİLİVRİ'DEKİ BİZANS SARNICI

DR. CEMAL KOZANOĞLU.

Silivri, Bizans'ı batıya bağlayan sahil yolu üzerinde bulunan kalesi ile İstanbul'un bir ileri karakolu olarak büyük bir önem taşıyordu. Tarihin her döneminde bu önemi yitirmeyen Silivri, tarihî eser bakımından fakirdir, daha doğrusu fakirleştirilmiştir.

Hocaların hocası sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'nin 1981'de bize gönderdiği mektubunda "Hayli senedir Silivri'ye gidemediğim için son vaziyeti bilmiyorum, fakat şu var ki son yıllarda her devir eserlerini merhametsizce tahrip etmiş olan bir ilçemizdir", diye yazmaktadır. Kale surlarını, kiliseleri yıkmış, pek çok kıymetli taşları kaldırımlara döşemişiz. Son yıllara kadar eski Silivri evlerini yıkıp yerine apartman dikmişiz. Şimdi şükretmeliyiz ki kale içindeki yıkılmaktan kurtulan evler 1994 yılında korunmaya alındı.

Bugün Bizans'tan kalan tek eser, konumuz olan, bir su sarnıcıdır.

Güzel bir eser olan bu sarnıç, eski ve yeni Fatih Camilerinin altındadır. 1321 ile 1328 yılları arasında Aleksios Apokaukos'un yaptırdığı veya onarttığı kilise bu sarnıcın batı ucunda idi. Kilisenin kuzey ve güney duvarları sarnıcın bu yöndeki duvarları üzerinde yükseliyordu. Bu kilise, Silivri Osmanlılar tarafından alındıktan sonra Fatih ve Hünkâr Camii ismini aldı. Kaleye yerleştirilen Türklerin yavaş yavaş sahile yerleşmeleri sonucu cami bakımsız kaldı ve zamanla harap oldu. Balkan harbine kadar kullanılamayacak bir hal almış olmasına rağmen yapısı hakkında bir bilgi verebiliyordu.

Balkan harbinde Bulgarlar camiyi de minaresini de top ateşiyle yıktılar. 1978 yılında Fatih Cami Yaptırma Derneği tarafından, sarnıcın doğu kısmına gelen yerin üzerine yeni Fatih Camii yaptırıldı.

Kiliseye temel olan bu sarnıç, üzerine yeni Fatih Camii yapılıncaya kadar mahallenin çöplüğü olarak kullanıldı, yeni cami yapılıp inşaat bitinceye kadar içine girilemez hale geldi. Yeni caminin yapımının bitişinden sonra burası temizlenip Evkaf İdaresi'nce aslına uygun olarak restore edildi.

Bu sarnıç ve cami Silivri Osmanlıların eline geçtikten sonra, vakfa göre, doğuda İlyas oğlu Nasuh'un, kuzeyde ise Kadı Kasım oğlu Mustafa Çelebi'nin komşusuydu, batı ve güneyi bugünkü gibi yollarla sınırlıydı.

50.50 m uzunluk ve 10 m genişlikte olan sarnıç, kuzeyde bi-

Sarnıcın batıdan doğuya ve doğudan batıya (sağda) görünümü.

çimli taşlardan yapılmış yüksek bir duvarla sınırlandırılmıştır. Bu duvarın subasmanında antik malzeme bulunmaktadır.

Sarnıcın içi bir dizi destekle iki sahna bölünmüştür. 1.27 m X 1.27 m boyutlarında, payelerden oluşan bu dizinin yanı sıra, kuzey ve güney duvarlarına bitişik payelerin yardımıyla, kemerler ve kubbeler yapılmıştır. Kubbeler, konsantrik katlar biçiminde yerleştirilmiş, kare ve yuvarlak tuğlalarla, ilginç bir görünüme sahiptir. 11 çift kubbeyi taşıyan 11 payenin dışında, kuzey ve güney duvarlarına bitişik onikişer paye ve doğu duvarının ortasında 1 paye bulunmaktadır.

Halen sarnıcın batısında beşik tonoz biçiminde olduğu anlaşılan, fakat restorasyon sırasında açık bırakılan bir bölüm bulunmakta ve bugün sarnıca bu bölümde, güney mesnet duvarında sonradan açılan bir kapıdan girilmektedir. Sarnıcın orijinal yapısında böyle bir kapı bulunmuyordu. Bu restore edilmemiş bölüm 4 m X 10 m boyutunda olup asıl sarnıca dört kemer açıklığıyla bağlanmaktadır.

Sarnıca, güneydoğu köşesinin üst kısmından gelen su, kuzeybatı köşesi alt ucunda bulunan bir çeşmeden alınabiliyordu. Ayrıca sarnıcın üzerinde, su çekmeye veya sarnıcı havalandırma ve icabında temizlemeye yarayan 4 adet delik mevcuttur.

2000 m^3 su alabilecek kapasitede bulunan bu sarnıcın duvarlarında Bizans döneminde kullanılan su geçirmez karakterde sıva buluyordu. Restorasyon sırasında sıva Bizans sıvasına benzetilmeye çalışılmışsa da o karakteri almamıştır.

Sarnıcın yüksekliği tabandan kubbelerin tepesine kadar 10 m'dir. Sarnıcın kuzey duvarı üst kısmında, sarnıca fazla gelen suyu dışarıya akıtan bir delik bulunmaktadır.

Biraz da Aleksios Apokaukos'tan bahsedelim: Yukarıda tanıttığımız bu güzel sarnıcı ve bu sarnıcın üzerine, (Silivri'nin fethinden sonra Fatih Camii ismini alan) kiliseyi yaptıran Bizanslı

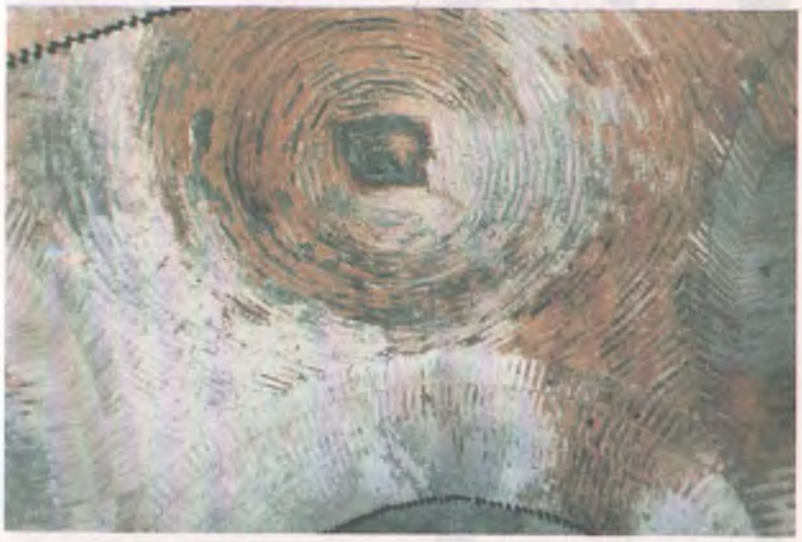

Sarnıcın batı kısmı (en üstte), üzerinde havalandırma deliği bulunan kubbelerinden biri (ortada) ve kuzeybatı köşesinden dışarı açılan çeşme.

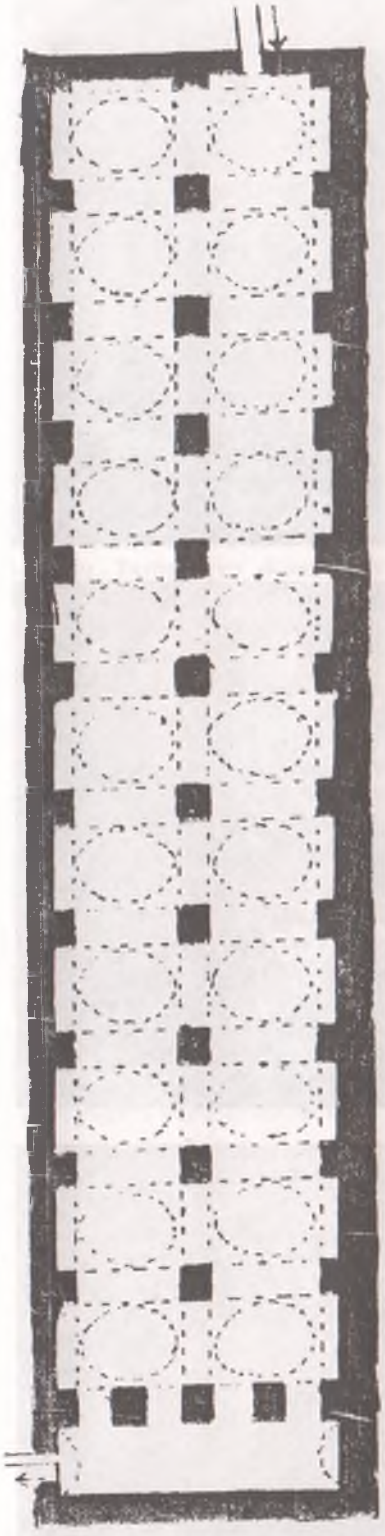

Silivri'deki Fatih Camii ve Apokaukos Kilisesi altındaki su sarnıcının planı.

çok meşhur bir zattı.

Kendisi akla hayale gelmeyecek büyük kurnazlık, acımasızlık ve dalavera ile Bizans imparatorluğunun en yüksek kademelerine çıkmış bir maceraperest idi. Gözü imparatorluktaydı, bunun için Selimpaşa köyünü (Bigados veya Epivates) bir karargâh olarak kullanmış, buraya sur ve kale yaptırmış, askerlerini bu kalede eğitmiştir.

A.Apokaukos, Bithynia'da doğdu ve Andronik Asan'ın yanında eğitildi. Kurnazca hazırlanan bir entrika ile imparatorluğun tuz üretimi müdürlüğünü eline geçirdi ve kısa zamanda zengin oldu. II. Andronik'e karşı III. Andronik'in mücadelesine katılmış, bu iç savaşa paraca yardımda bulunmuş, 1321'de gerçekleşen bu iç savaşta Paraksimomenos ünvanını kazanmıştır. III. Andonik'in (1338-1341) saltanatı zamanında sarayın en etken bir kişisi oldu ve ona Megadioiketes'lik (Büyük piskoposluk) ödül olarak verildi, böylece imparatorluğun hazinesi ve malî yönetimi ona teslim edildi. Kısa bir zaman sonra Adaların Genel Müdürü ve Amiral olarak bu görevlere atandı. Emeli tahta geçmekti. 1345 yılında bu acımasız maceraperestin sonu geldi; Sarayın zindanlarına hapsettirdiği kurbanları tarafından linç edildi. Büyük çapta bir entrikacı olan Apokaukos, çağdaşları tarafından gerek içtenlikle, gerek korku belâsı yahut dalkavuklukla, hekimlik dalındaki bilgileri Hipokrat'ından daha fazla olan büyük bir âlim olarak övülmüş, methedilmiştir.

Apokaukos, halkça tutulmamasına rağmen katledildikten sonra adının neden unutulmamış olması merak edilebilir; fakat Apokoukos'un müstahak olduğu bu öldürülüş İmparatorun güçlenmesini sağladı ve katiller korkunç bir acımasızlıkla cezalandırıldılar. Resmî olarak Aleksios Apokaukus'un anısı silinmedi. ■

19. yüzyılın başından itibaren, Osmanlı'nın Batı içinde öneminin giderek artmasına koşut olarak, Avrupa'da, Osmanlı ülkesi üzerine gezi rehberleri yayımlanmaya başlar. Bu gezi rehberleri, bugün yolculuk yapmak isteyen bir insanın dahi arayıp da bulamadığı geniş kapsamlı bilgiler içermektedir. Tabii böyle bir gereksinim, başta ticari olmak üzere, turistik, arkeolojik vb amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı insan sayısında bir artışa neden olmasındandır. Dolayısıyla bu rehberler de şehirlerimizin tarihleri acısından önemli birer kaynaktır. Bu gezi rehberleri arasında en ünlülerinden bir tanesi Karl Baedeker'in "Konstantinopel und Kleinasien" (İstanbul ve Küçük Asya) adlı gezi rehberidir; ilk baskısı 1905 yılında yapılan rehber (aynı zamanda II. Abdülhamit'in yasaklı yabancı yayınlar listesine girmiştir,) 1914 yılında genişletilerek ikinci defa basılmıştır.

Osmanlı dönemine ait İzmir üzerine yapılan araştırmalarda karşılaşılan en büyük sorunlardan bir tanesi de yer isimleridir; Baedeker'in ünlü eserinden hem İzmir şehri haritasını, hem de İzmir şehir planını buraya alırken, en azından bundan sonra konu üzerine araştırma yapmak isteyen araştırıcılara bir nebze de olsa yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Baedeker, rehberinde İzmir hakkında bilgi vermeye, doğal olarak şehre geliş ve gidiş konularıyla başlamıştır; buradan, İzmir'e gelen gemilerin limanda (Avusturya Lloyd ve Khedivial Mail) ve liman dışında (Messageries Maritimes, Yunan ve Bulgar gemileri) demirleyen gemiler olarak ikiye ayrıldığını görüyoruz. Bu yüzden de gemilere çıkış ancak kayıkla gerçekleşebiliyor; ücreti, bagaj dahil 1-3 frank arasında değişiyor. Gümrükte silah ve tütün kontrolundan geçtikten sonra (bu aşamadaki masraf, gümrük memuruna verilecek 2-3 kuruş, hamal için de birkaç gümüş kuruştur), pasaport kontrolu sadece formalite icabıdır.

Gelen yabancı için en gerekli

YÜZYIL BAŞINDAKİ İZMİR HAKKINDA BAZI GENEL BİLGİLER

İLHAN PINAR

olan yer oteldir; bunun için de şu seçeneklere sahiptir: Alman işletmesi olan Grand Hotel Huck (Selçuk'ta da bir şubesi vardır); elektrikli aydınlatmaya ve asansöre sahip Grand Hotel Kraemer Palace; İtalyan işletmesi olan Hotel de la Ville. Ayrıca, daha çok yerli halk tarafından kullanılan ve iç sokaklarda yer alan Hotel de Londres, Hotel Central ve Hotel de l'Egypte. Adı geçen oteller aynı zamanda şehirdeki belli başlı restoranların da bulunduğu mekânlardır.

Eğer gelen yolcu İzmir'in renkli gecelerine katılmak isterse, bunun için de, Cafe de Paris, Cafe Costi, Cafe High Life, Poseidon, Alhambra, Puntigam, Budapest gibi kafe ve birahaneler bu hizmet için vardır.

Genelde üye olanların girebildiği, ancak gelen yabancının da aylık 20 kuruş ödeyerek girebileceği kulüplerse şunlardır: Deutsche Verein (Paralel Sokak'ta), Cercle de Smyrne (eski New Club), Yunan Gazinosu ve her ikisi de rıhtımda bulunan Sporting Club ile Club des Chasseurs.

Marina, Frenk Sokağı ve Pagos'u gezen yabancı, rıhtımdaki kafe ve birahanelerden birinde akşam yemeğini yiyip, bira ve kahvesini yudumladıktan sonra biraz dinlenmiş bir halde artık tiyatroya gidebilir; bu konuda seçenek çoktur: Theatre de Smyrne, Theater de Sporting Club veya Kristal Palas'taki Varyete Tiyatrosu ya da Bella Vista Sokağı köşesindeki Nea Skini bu ihtiyaca cevap verecektir.

Gelen yabancının tütün alışkanlığı varsa, bu ihtiyacını da çeşitli kalitedeki tütünlerle karşılayabilir; en sevilen tütünler ikinci kalite ve dördüncü kalitedir (namı diğer, tatlı sert); ikinci kalitenin 20 gramı için 8 metelik, dördüncü kalitenin 25 gramı için 7 metelik ödemek yeterlidir; kâğıt olarak "Job" marka kâğıt vardır. Eğer gelen yabancı, tütün değil de sigara içiyorsa, bunun da çeşitli kaliteleri vardır: 20'lik paketlerde olmak üzere birinci kalite 14 metelik, ikinci kalite (namı diğer, bohça) 10 metelik, üçüncü kalite (Manisalı) 8 metelik, dördüncü kalite (tatlı sert) 7 metelik, kalın 8 metelik, beşinci kalite 6 metelik, altıncı kalite 5 metelik. Bütün bu tütün ve sigara çeşitlerini, aynı zamanda gazete, pul, kartpostal satan ve para bozan dükkânlarda bulmak mümkündür. Hazır bu dükkânlara uğramışken, zamanın döviz kurlarına da bir göz atalım: 1 Napolyon (20 frank) 90, 1 Osmanlı Lirası 104; 1 Pound 110 ve 1 Mecidiye 19 kuruştur; 1 Frank ise 18 Metelik'tir.

İzmir'de hizmet veren bankalarsa şunlardır: Banque Imperiale Ottomane, Credit Lyonnais, Wiener Bankverein, Banque de Salonique, Smyrna Bank (İngiliz), Banque d'Athenes ve Banque d'Orient.

Şehir içi ulaşımsa bugünkü kadar yeknesak değil, aksine çok çeşitlidir: katır, araba, vapur, atlı tramvay ve tren toplu taşım hizmeti vermektedir; elektrikli tramvay tasarı halindedir. Eğer yabancı, Frenk Sokağı'ndan Punta (Alsancak) veya Basmane Garı'na arabayla gitmek isterse, 5 kuruş, Konak'a 4, Karataş'a 7, Göztepe'ye 9-10, Reşadiye'ye (Güzelyalı) 14-16 kuruş ödeyecektir. Ayrıca, Kervan Köprüsü'ne 8, Halkapınar'a 12, St. Annen-Tal'a (Şirinyer) 12 kuruş'a gidebilecektir. Eğer katırla gitmek isterse; yarım günlüğüne 2 Mecidiye ödemesi gerekir ki, zamanı için oldukça pahalıdır. Banliyö treni olaraksa bugün hâlâ kullandığımız hatlar kullanılmaktadır, belki de tek farkı bilet ücretidir. Atlı tramvay hat ve ücretleri ise söyledir: Konak-Punta 7 Metelik, Konak-Göztepe-Reşadiye 4 Metelik.

Eğer yabancı, rehber almak isterse, şehir içi için günde 8 frank ödeyecektir. Ayrıca, yakın yerler için bu işi ayakkabı boyacıları yapmaktadır.

Herhalde gelen yabancının seçme konusunda zorlanacağı en önemli şey postanedir: Alman ve İtalyan postaneleri Postane Sokağı'ndadır; Avusturya Postanesi Tenekidis Pasajı'nda, Fransız Postanesi Paralel Sokak'ta, İngiliz Postanesi Frenk Sokağı'nda, Türk Postanesi Alman Postanesi karşısındadır ve bir de Rus Postanesi bulunmaktadır.

Şehirde ayrıca çeşitli dillerde hizmet veren doktorlar da vardır; adreslerinin eczacıya sorulması tavsiye edilen doktorlardan Almanca konuşanlar: Dr. Margulies, Dr. Chasseaud, Dr. Kondeleon, Dr. Diamantopulo, diş doktoru Bon ve göz doktoru Chronis; İngilizce konuşan ise Dr. Gelebiyan'dır. Ayrıca, sahipleri İngiliz ve Alman olan eczaneler vardır.

Hepsi Frenk Sokağı'nda olan

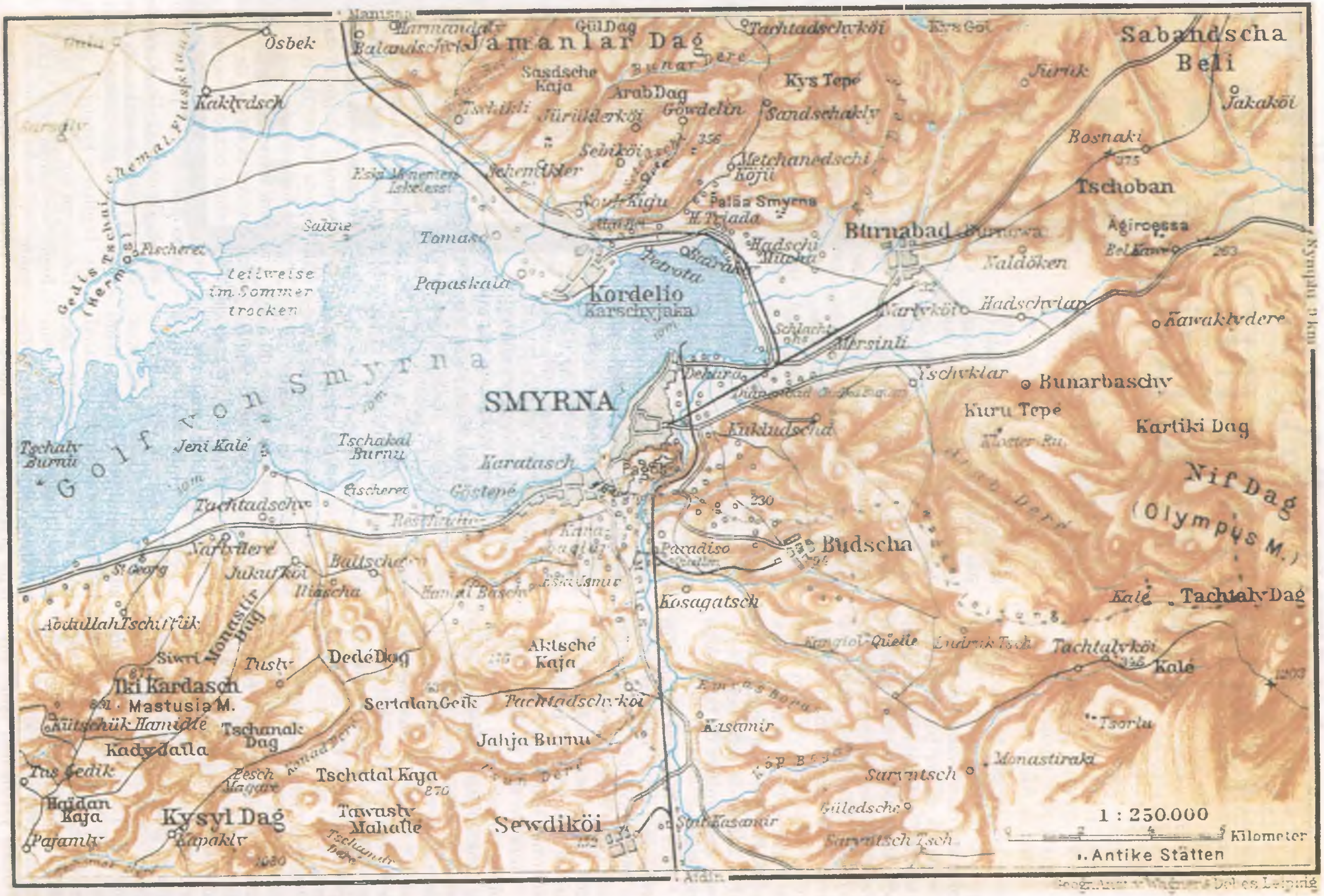
Manissa
Ösbek
Kaklydsch
Jamanlar Dag
Gül Dag
Tachtadschyköi
Kys Göl
Sabandscha Beli
Sasdsche Kaja
Arab Dag
Kys Tepe
Jürük
Jakaköi
Göwdelin
Sandschakly
Bosnaki
Sebiköi
Metchanedschi Köjü
Tschoban
Palaä Smyrna
H. Trjada
Burnabad
Agiroessa
Kaldöken
Salzne
Tomasa
Papaskala
Kordelio
Karschyjaka
Petrota
Gedis Tschai (Hermos)
teilweise im Sommer trocken
Hadschylar
Kawaklydere
Mersinli
Golf von Smyrna
SMYRNA
Tschyklar
Bunarbaschy
Kuru Tepe
Kartiki Dag
Jeni Kalé
Tschakal Burnu
Karatasch
Tschaly Burnu
Göstepe
Nif Dag
(Olympus M.)
Tachtadschy
Budscha
Paradiso
230
St. Georg
Jukuf Köi
Kosagatsch
Kalé
Tachtaly Dag
Abdullah Tschiftlik
Monastir Dag
Akltsché Kaja
Tachtalyköi
Kalé
Siwri
Dedé Dag
Iki Kardasch
Mastusia M.
Sertalan Geik
Tachtadschyköi
Kastamir
Tsorlu
Kütschük Hamidié
Tschanak Dag
Jahja Burnu
Kadyfaila
Monastiraki
Tas Gedik
Tschatal Kaja
270
Haidan Kaja
Kysyl Dag
Tawusly Mahalle
Sewdiköi
Gülederche
Pajamly
Kapakly
Aidin
1 : 250.000
Kilometer
Antike Stätten
Geogr. Anst. v. Wagner & Debes, Leipzig

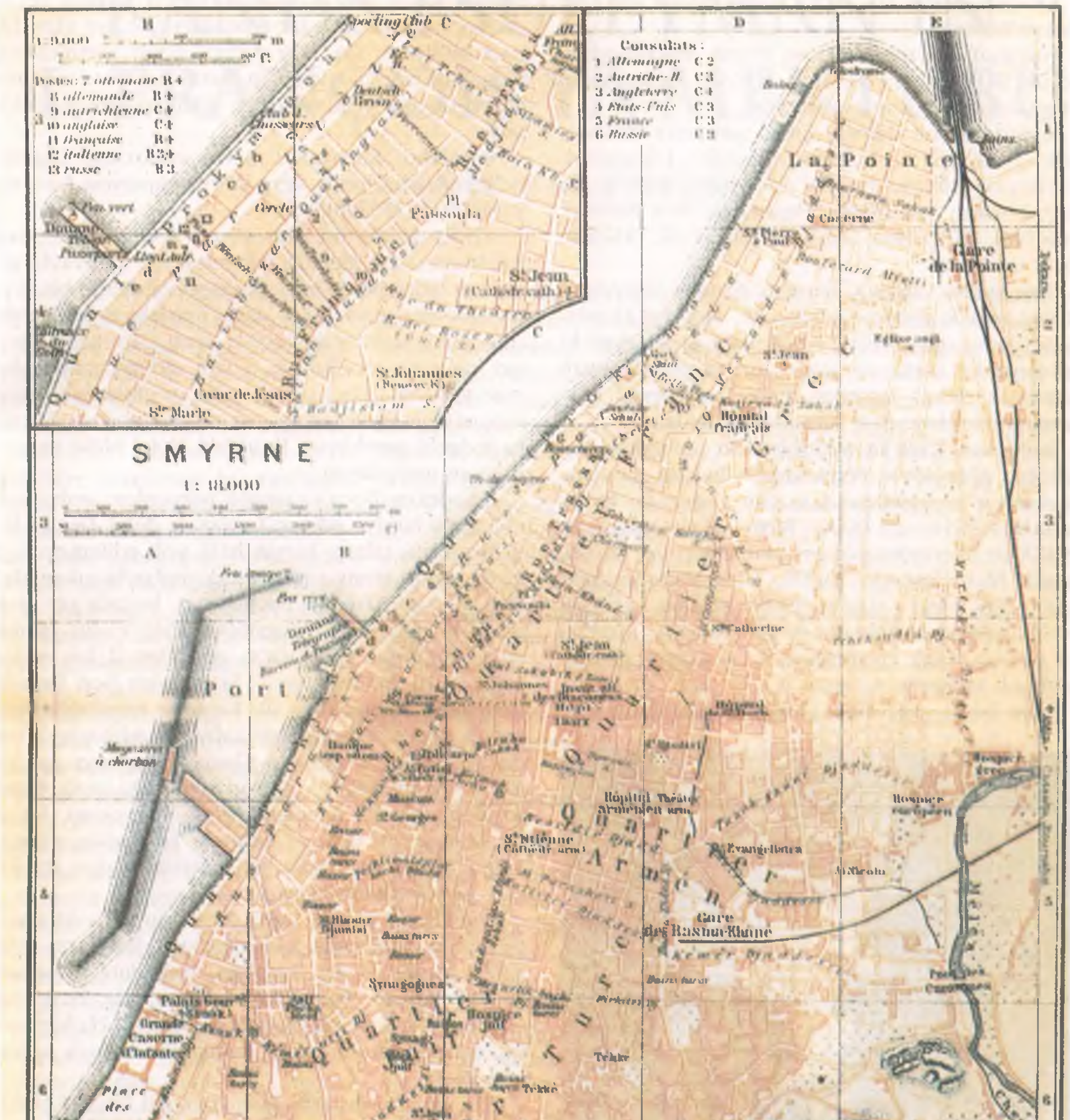
SMYRNE
1 : 18.000
Consulats :
1 Allemagne C 2
2 Autriche-H. C 3
3 Angleterre C 4
4 Etats-Unis C 3
5 France C 3
6 Russie C 3
La Pointe
Gare de la Pointe
Port
Pl. Passoula
St. Jean
St. Johannes
Coeur de Jesus
Ste. Marie
Gare de Basma-Khane
Hôpital Français
Evangelistra
Synagogues
Ancienne Forteresse
Stadium
Vallon de St. Anne
Place des Manoeuvres
Grande Caserne d'Infanterie
Palais Gouv.
Magasins à charbon

Avrupa mallarının bulunabileceği mağazalar da şunlardır: Au Bon Marche, The Anglo Eastern Co-operative Co., Solari, P. Xenopulo & Co.,.

Kitabevi olarak da, Frenk Sokağı 39'da yer alan Abojoli Kitabevi.

Fotoğraf malzemeleri ise, Frenk Sokağı'ndaki gözlükçü Blumberg ve Bon Marche Pasajı'ndaki Perera freres'den temin edilebilir.

Şehirde çeşitli dillerde çıkan gazeteler ise şunlardır: Fransızca; La Reforme (günlük), L'impartial, Courrier de Smyrne, Journal de Smyrne (haftada iki gün); Rumca; Amaltheia, Harmonia, Nea Smyrni, Himerisia, Kopanos; Türkçe, Musavvat, Ahenk, Köylü ve Aydın.

Eğer gelen yabancı, İzmir'in egzotik dünyasına bir göz atmak isterse; bunun için, Mevlevi Dervişlerinin sema gösterisini Kadifekale eteklerindeki tekkelerinde, cuma ve pazar günleri olmak üzere haftada iki seans zikreden Rufai Dervişlerini Basmane'deki tekkelerinde ziyaret edebilirdi.

Baedeker, İzmir'in o tarihlerdeki nüfusunu mahallelere göre şöyle vermektedir: İtalyan, Fransız, Avusturyalı ve İngilizlerin yoğun yerleştiği, Frenk Mahallesi'nde 15.000, Rum Mahallesi'nde 100.000'in üzerinde, Ermeni Mahallesi'nde 12.000, Yahudi Mahallesi'nde 20.000, Türk Mahallesi'nde 60.000 kişi olmak üzere şehrin nüfusu yaklaşık 250.000. Şehrin yıllık ithalatı 80 milyon, ihracatı 110 milyon frank civarındayken, iç ticaret 40 milyon frank kadardır.

Eğer İzmir çevresine gezi yapılmak istenirse; bunun için de seçenekler oldukça boldur; örneğin, Kasaba (Turgutlu) yolu üzerindeki Kervan Köprüsü'ne doğru gidildiğinde, Rum Mahallesi'nin sol tarafında kalan Aziz Konstanti-Helena Kilisesi geçildikten sonra, küçük bir tepe üzerinde yer alan Ignazt Müller & Co. adlı Alman şarap işletmesinin bağından izin alarak geçip, yarım saat kadar yürüyerek Diyana Hamamları'na (Halkapınar) gidilebilirdi.

Kordelio (Karşıyaka) merak ediliyorsa, Basmane'den kalkan trenle veya körfez vapuruna binerek yarım saate gidilebilirdi.

Gidiş-dönüş iki saat süren Ilıca'ya (Balçova Kaplıcaları) 2,5 Metelik ödeyerek atlı tramvayla giderken Göztepe'de inip sahildeki kafelerde bir şeyler içilebilir veya biraz daha ilerdeki Reşadiye'de (diğer adı Kokaryalı, bugün artık Güzelyalı diyoruz; ne garip tecellidir ki, kokar olduğu zaman denize giriliyor, güzel olduğu zaman girilmiyor!) inip Athanassula Restoran'da yemek yenilebilirdi. Kaplıca tedavisi gerekliyse, Ilıca'daki Hotel Mille müşterilerinin emrindeydi.

Baedeker, Buca'ya gitmek isteyenlere araba yolculuğunu tavsiye ediyor; haksız da değil, bugün bile her türlü talana karşın hâlâ yok edilemeyen o güzel manzaranın zevki ancak arabayla çıkarılabilirdi. Kervan Köprüsü'nden sonra, burada yer alan manastır nedeniyle Peygamber Elias Vadisi olarak da adlandırılan Kokluca'yı geçtikten 2 km sonra 160 m uzunluğunda ve 1674 yılından beri üzerinden Vezir Su geçirilen ilk kemerle karşılaşılır; yukarıya doğru değirmen ve kahveler eşliğinde 2 km daha gidilince üzerinden Osman Ağa Suyu geçirilen 21 m yüksekliği, 120 m uzunluğu olan ikinci kemerle, hemen sonra da 19 m yüksekliği, 50 m uzunluğu olan üçüncü kemerle karşılaşılır; ayrıca, Melez Vadisi'nde yıkık bir vaziyette duran iki Bizans suyolu bulunmaktadır.

Evet şimdi geldik, belki de şehrin en ünlü sayfiye yerine, yani antik adı Prinobaris, Rumların Burnova, bugün bizim Bornova dediğimiz o zaman 14.000 nüfuslu "Burnabad"a. Buraya da, Basmane Garı'ndan kalkan bir trenle Croisement, Halkapınar ve Mersinli üzerinden 20 dakikada ulaşmak mümkündü.

Bu yerlerin dışında, Pınarbaşı, Nif Dağı (Kemalpaşa) ve şehre giriş-çıkışların kontrol edildiği Belkahve, Hacılar köyü ve Narlıköy (bugün Mersinli-Bornova-Hacılar Kırı üçgeninin ortasında kalan yer) gezilebilecek diğer kayda değer yerlerdi.

Üç bin yıllık tarihe sahip bu şehir, içilemeyen suyu, kokusundan yakınından dahi geçilemeyen körfezi, beton takoz binaları, gerçek amacının dışında her amaç için kullanılan otomobilleri ve kuru bir insan kalabalığı ile ucube bir şehirdir artık. ■

Allom'un gravüründe bir İzmir sokağı.

GÖRKEMLİ BULUŞMALAR:

KANUNİ SÜLEYMAN'IN I. FRANÇOİS'YA MEKTUBU

ANNIE BERTHIER

Fransa Milli Kütüphanesi'ne dönüşen Milli Kütüphane'nin, tarihinin en önemli dönemlerinden birinin içinden geçtiği sırada, bitmez tükenmez koleksiyonlarının arasında unutulmuş bir belgeye, sanki büyü yapılmışçasına, birdenbire ulaşılması bir rastlantı mıdır? Bu belge koleksiyonların ne kadar eskiye uzandığını bir kez daha hatırlatıyor, birkaç gün arayla aynı yılda doğan iki ünlü hükümdarın, I. François'nin ve Muhteşem Süleyman'ın 500. doğum günlerinin kutlandığı 1994 yılıyla, biraz da olağanüstü bir biçimde, bütünleşiyor.

Uzun zamandan beri bilinen, birçok kez transkripsiyonu yapılmış, çevrilmiş, gözden geçirilerek yayınlanmış ve XIX. yüzyılın tarih kitaplarında ele alınmış olmasına rağmen, kaybolduğu ve günümüz tarihçilerine ancak çevirisinin yankıları ile ulaştığı sanılan önemli bir belge mutlu rastlantılar sonucu yeniden ortaya çıkıverdi...

Osmanlı sultanı Muhteşem Süleyman'ın (Türkçede Kanuni Süleyman diye anılır) I. François'ya, bilinen ilk mektubunun orijinal nüshası Hicrî 932 Rebüyil âhir tarihini taşır yani 1526 şubatı... Doğu Bölümünde özenle muhafaza edilen birkaç başka mektubun benzeri olan bu ferman, Bethune kontunun kırmızı deriyle kaplanmış armalı mahfazasının sonuna eklenmişti ve 1662'de XIV. Louis'ye sunulan, XI. Louis'den XIII.Louis'ye kadar Fransa tarihinin belli başlı olaylarını izlemeye imkân veren orijinal mektupları oluşturduğu, El-yazmaları Departmanı koleksiyonunun bir parçasıydı. Yüz altmış cilt I. François'nin hükümdarlığı ile ilgilidir. Mektup, sultanın mavi ve altın yaldızlı tuğrasını taşıyan, sayfa başına yaldızlı harflerin konduğu, bunu siyah mürekkepli divani metnin izlediği, katlanmış (aslında rulo şeklinde) 167,5 cm boyunda, 35 cm eninde uzun bir kağıt yaprağı biçimindedir. Vaktiyle sayfa numarasının üzerine kuş teleğinden kalemle şunlar yazılmış ve yapıştırılmıştı: "Türklerin imparatoru Süleyman'ın, hapiste olduğu sırada kral Birinci François'ya yazdığı mektup; bu Osmanlı imparatorlarının krallarımıza yazdıkları ilk mektuptur."

1525 yılındayız. I. François Charles Quint'e [V.Karl'a] karşı verdiği ateşli mücadelede savaşa tutuşmuş ve bahtsız egemen Pavi'de tutsak düşmüştür. Avrupa'da güçler dengesi sağlanmalıdır, bu amaçla dört bir yandan destek aranır. İşte bu sırada Fransa Sarayı, naip Louise de Savoie'nın aracılığıyla, yardım talep ederek bir ittifakın temellerini atmak üzere görevlendirilen bir özel görevliyi, doğuda gücü artan Osmanlı sultanına yollar. Güvenilir kişi Jean Frangipani'yi huzura kabul eden Süleyman, hâlâ Madrit'te hapiste olduğunu sandığı kral François'ya 1526 yılının başında, çok yüreklendirici bir mektupla karşılık verir: "Bu zamanda, imparatorların yenilgiye uğramış ve hapse atılmış olmalarından şaşılacak bir şey yoktur. Yüreğinizi sağlam tutun! Ruhunuzun çöküntüye uğramasına kesinlikle izin vermeyin!..." I. François Lâtince bir mektupla, karşılık vererek Sultanın âlicenaplığına teşekkür edecektir. Bu uzun bir yazışmanın başlangıcıdır. Her ikisi de o sıralarda otuz yaşının altındadır. Bu yeni keşif, dönemle ilgili tarihî bilgiler açısından yeni hiçbir şey getirmiyor olsa da (bu, orijinal belgenin 'unutulmuş'luğunun nedenlerinden biri de olabilir) belge büyük estetik değeriyle akıldan çıkmayan bir ittifakın, başlı başına duygulandırıcı bir kanıtını, otantik bir dikilitaşını oluşturur.

Peki ama, XIX. yüzyılda pek çok alıntılanmasına ve bu döneme ilişkin çalışmalara konu olmasına rağmen, Fransa ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihi açısından bu kadar dikkat çekici bir belgenin izi nasıl kaybedildi?

Zamanında yorumlanan, sonra tasnif edilen bu mektup, XVII. yüzyılda yeniden ilgi uyandırır. Kral Kitaplığının kâtip-çevirmeni olan Jean Dominiquen Cardonne, elyazması biçiminde kalmış bir versiyonunu verir. XIX. yüzyılda, kralın doğu dilleri kâtip-çevirmeni Joseph-Marie Jouannin yeni bir çeviriyle metni birçok kez çoğaltır. Doğulu harflerde yazılıp kırmızı balmumu ile damgalanmış ve bir kurdele ile korunmuş fermanın üzerinde kurşunkalemle "Kralın Kitaplığı için" ifadesini taşıyan, Osmanlıca mektubun metninin çevirisiyle Jouannin'in kurşunkalemle çıkardığı doğru-yanlış cetvelinin bulunduğu bir cüz 1833 tarihinde Firmin-Didot yayınevinin özenli çalışmasıyla basılmıştır. Bu yayın, 1833'te A.F. Artaud tarafından yayınlanan *Machiavel, son*

genie et ses erreurs (Makyavel, dehası ve hataları) adlı eserde tıpkısının aynısıyla (s.223-231) yer alır. Yazar "dışişlerinde ataşe ve doğu dilleri alanında kralın birinci kâtibi olarak görev yapan, Türkiye'ye ve İran'a tam onyedi yıl boyunca yaptığı geziler sırasında onurla ve cesaretle hizmet veren ... bu değerli temsilciyi, M. Jouannin'i" yüceltir. Şunu ekler: "her türlü Fransız ve yabancı hurufatın bir arada bulunduğu MM Firmin Didot atelyelerinin bitmek tükenmek bilmez zenginliği... elimin altında hissettiğim o bolluk, Süleyman'ın Constantinopl'da nasıl basılacaksa öyle basılan Türkçe metnini burada sunmamı mümkün kılıyor"!

Notlarında, bu mektupla kralın kitaplığında görevli M. Reinaud sayesinde tanıştığını söyler, mektubun içinde bulunduğu cildi tanımlar, kodunu verir.

J. de Hammer'in *Histoire de l'Empire Ottoman*'ında (1836 tarihli Fransızca versiyonu) (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) yalnızca çevirisi şu notla yayımlanmıştır: "Bu garip mektup, Kraliyet Kitaplığı'nın elyazmaları bölümünde görevli M. Reynaud'nun araştırmalarının ürünüdür; çevirisini Kralın doğu dilleri alanındaki başçevirmeni M. Jouanin yaptı."

Adı geçen Jouannin, 1840'ta *L'Univers Pittoresque ou histoire et description de tous les peuples, Europe* dizisinde, bol resimlerle süslenen *Türkiye* adlı çok ilginç bir eser yayınlar. Mektubun çevirisini bunun içine bir kez daha yerleştirir ve notlarında, kralın kitaplığında bulunduğunu söylediği orijinaline açıkça göndermede bulunur.

1848'de yayımlanan *Negociations de la France dans le Levant*'ında (Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki Ticareti) E. Charriere bu kez Annibal Dantan'a ait bir çeviriyi, metnin transkripsiyonunu, notları ve açıklamalarıyla yeni baştan verir. Cardonne'un çevirisine işaret eder, Jouannin'in yayınının Artaud'nun Makyavel hakkındaki kitabında varolduğuna işaret eder, fakat çalışmayı hatalı bulduğu için ("Türkçe metinde iki vahim hata ve çeviride savrukluklar"), şunları belirtir. "Burada, eski ortografi saklayan, Süleyman'ın I. François'ya yolladığı ikinci mektubun metnini ilk kez yayımlamış olma onurunu kendisine borçlu olduğumuz M. Annibal Dantan tarafından transkripsiyonu yapılan ve düzeltilen bu çok önemli iki parçayı verebildiğimiz için mutluyuz (şu anda ulusal Arşiv'de saklanan Süleyman'ın I.François'ya yazdığı ikinci mektubunun çevirisini de verir). Bu ilk mektubun orijinali Berthune 8507'de bulunuyor" der.

1864 de I. de Testa'nın *le Recueil de traites de la Porte Ottomane avec les puissances etrangeres*'i mektubun çevirisini bir tarih hatasıyla yayınlar.

Öyle anlaşılıyor ki, XX. yüzyılda bu metinden ilk söz eden, Türk tarihçi İ. H. Uzunçarşılı'dır: *Osmanlı Tarihi* (cilt II, Ankara 1949, s. 495); bu, orijinalin biraz kısaltılmış, Latin harflerle bir Türkçe traskripsiyonudur. Kaynağı açıkça belirtilmemiştir.

A. Clot'nun 1981'de yayınlanan eşsiz eseri *Soliman le Magnifique*'de Dantan'ın çevirisi yeralır, ama adı belirtilmemiştir. 1990'da Grand Palais'de gerçekleştirilen *Soliman le Magnifique* sergisinin kataloğu, Ulusal Arşivde saklanan ve 1528 tarihini taşıyan Süleyman'ın ikinci mektubunu Türk-Fransız dostluğunun bilinen ilk özgün belgesi olarak sunar. Bugün bulunan bu belgeyi o zaman değerlendirememiş olduğumuz için çok üzgün olduğumuzu burada ifade etmek isteriz.

Gallimard'ın "Keşifler" dizisinde Therese Bittar'ın özenli çalışması sonucu bu yıl yayımlanan göz kamaştırıcı küçük kitapta yeniden basılan A. Dantan'ın çevirisidir.

Rastlantıların çakışması, bu unutulmaz belgenin kotunun, Milli Kütüphane'nin elyazmaları koleksiyonları içinde 1981'de yayımlanan *Sources de l'Histoire du Proche Orient et de l'Afrique du nord* envarterinin dışında kalmış olmasına da yol açar.

Kendilerine sık sık gönderme

yapılan başvuru eserlerinin, şöyle bir taransalar da, artık fiilen okunmadığı oluyor. Yüzyılın sonuna geldiğimiz şu sırada, iyi bilindiği sanılan, ancak kesin içeriği belleklerden silinen eserleri tıpkı daha önce XIX. yüzyılın arkeoloji kazılarının çalışmalarındaki toprak aktarmalarında yapıldığı gibi, dolaysız yollardan, titizlikle yeniden incelemek gerekmez mi?: Aksi takdirde referans, salt bir bibliyografik bilgi etiketi işlevi görür, onun-bunun son zikredene güvendiği, içinde ne olduğunu bilmeden herkesin üzerinde birleştiği boş bir işarete dönüşür.

Yeniden keşfin koşulları, tahmin edileceği gibi hiç de karışık olmadı; buna, rutin bir araştırma sırasındaki basit bir davranış, bir ilgilinin talebinin vesile olduğu "Soliman" başlığı altındaki Fransız elyazmaları kataloğu endeksinin incelenmesi yol açtı. Bu ilgiliye teşekkür borçluyuz. Osmanlı Türkçesindeki bu belgenin, batı dillerindeki bir cilde sıkışıp kalmış olması, unutulmasına ve araştırmacıları şaşırtmaya da katkıda bulunmuş olmalıdır.

Bizimki gibi bir geçiş döneminde herkes belleğin önemi üzerinde birleşiyor. Biriktirmek için mi, aktarmak için mi? Bellek aynı zamanda anılardan oluşur. Öncellerimizce taşı-toprağı ayıklanan toprakların bir kez daha terk edilmiş arazilere dönüşmemesini sağlamak için aktarmamız gereken, bilgi değildir; araştırma çalışmalarının yaşayan belleğini bir dönemden ötekine ulaştırmak gerekir. Tarihin, farklılıklarına rağmen, sonsuza dek birbirine bağladığı Rönesans'ın iki üst düzey simasının, bunu 500. yıldönümlerinde bize soylu ve olağanüstü bir nükteyle hatırlatmaları, harika bir şey değil mi?

(*Revue de la Bibliotheque Nationale de France*, no.3/94) ■

TÜRKLERDE BİR KADIN TANRI; UMAY

DR. ZÜHRE İNDİRKAŞ

İslam öncesi Orta Asya ve özellikle Sibirya ve Ural Altay çevresindeki dinsel inançlar temelde Şamanizm'den kaynaklanmaktadır. Şamanizmde Evren'in gök, yeryüzü, yeraltı olarak katmanlara ayrıldığına inanılmıştır. Ancak gerektiğinde bir katmandan öbürüne geçiş olasıdır. Bu dünyalar arasındaki gidip gelmeler Şaman kimliği üstlenmiş olan dinsel nitelikli özel bir kişi tarafından sağlanır. Bir Şaman çevresinde odaklaşan bu inanç sistemi, aynı kültür ortamı içinde olan Türk toplumlarında da egemen olmuştur. Çeşitli dinsel törenlerde vecd durumuna geçerek evrenin yukarıda sözü edilen yeraltı, gök gibi katlarına ulaşabilen ve tanrılarla ilişki kurabildiğine inanılan Şaman, bu inancın dünyasal olan asal öğesidir. Tanrısal kutsallıklar ise başta Gök Tanrı olmak üzere güneş, ay, yer, su, ağaç gibi doğa varlıklarıdır. Türk Şaman geleneğinde Gök Tanrı, "Gök Tengri" en büyük tanrı ve yaratan olma özelliği ile süreklilik göstermiştir. Ancak çeşitli toplumlarda gök tanrı farklı adlarla varlığını ve işlevini sürdürmüştür. Nitekim Altay Türlerinde "Ülgen" en büyük tanrıdır.[1] Rus araştırmacı A. Anokin tarafından 20. yüzyıl başlarında saptanan söylenceye göre Ülgen iyiyi doğruyu gösteren güçtür. Ayın ve güneşin ötesinde yıldızların üzerinde yaşar. Ülgen yaratıcıdır. Tüm evreni yaratan odur:

> Aylü kündü yaan yer
> Ay künüm yayagan
> Adam Ülgen bıçıgan..[2]

"Aylı ve güneşli büyük makamı, ayımı güneşimi yaratan, onlara şekil veren atam Ülgen" olarak nitelendirilir. Bu inanç sisteminde Ülgen'e eşlik eden çeşitli tanrıların var olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında çok erken dönemlerden beri varlığını sürdüren UMAY Tanrıça'nın belirgin bir yeri vardır. Türklerde bir anlamda ulusal bir kült niteliği kazanan Umay'ın tanrısal kimliği ve Türk kültüründeki yeri irdelenmelidir.

Umay'ın ortaya çıkışına ilişkin görüşler tartışmalıdır. Görüşlerden birine göre "Umay" sözcüğü etimolojik olarak Sanskritçe'ye bağlanmak istenmiş, bu nedenle Tanrıça'nın Hint kökenli olduğu savı ortaya atılmıştır. Başka bir görüş ise Umay'ın kaynağının Çin kültüründe yaşayan kutsal kuşlardan biri olduğu yönündedir. Bu kutsal kuş İran mitolojisinde Hüma ya da Hümay olarak karşımıza çıkmış, Türklerde ise Kumay kuşu[3] olarak görülmüştür. Kuşların Şaman inancındaki önemli yeri gözönünde tutulursa, Umay Tanrıça'nın yüzyıllar boyu süren serüvenine bir kutsal kuş

olarak başlamış olması düşünülebilir.

Görüldüğü gibi köken ve kaynakları pek açıklığa kavuşmamış olsa da Umay inancı, Orta Asya'nın güney bozkırlarında, Altay bölgesinde önceleri göçer giderek yerleşik düzenler kuran Türkler tarafından yüzyıllarca benimsenmiş, varlığını çeşitli Türk topluluklarında sürdürmüş ve Türk kültürünün önemli bir dinsel öğesi olmuştur.

Umay adına ilk kez Göktürk yazıtlarında (732) rastlanır. "Halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar. Bunca çalışıp çabalayıp kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam Hakan vefat ettiğinde kardeşim Kül-Tekin yedi yaşında kaldı". (D30).[4] "Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti. On altı yaşında, amcam Hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı: ....."[5] Burada, yedi yaşında babasız kalan Kül Tekin'i yetiştiren "ana" dişi tanrı Umay'a benzetilmektedir.

Tonyukuk yazıtında (y.726) düşmanı çok kalabalık görüp savaşmaktan kaçınanlara, Tonyukuk "geçerek geldik. (Buralara kadar) gelenler '(Geliş) zor(du)!' dediler, (ama pek de zorluk) hissetmediler. Galiba Tanrı Umay, kutsal yer ve su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyorsunuz?"[6] dediği görülmektedir. Burada Umay'ın savaşa gidenlere yardımcı olan tanrısal güçlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Moğollarda da Uma (Umay) Hatun kültü olduğu savaşa hazırlanırken bu Uma Hatun'a kurbanlar sunulduğu bilinir.[7] Anlaşılıyor ki Moğollarda da Uma bu anlamda savaşa gidenleri koruyan bir dişi tanrı olarak görülüyor.

Ulan Batur çevresinde oldukça kötü durumda olan bir yazıtta "Umay Hatun'un" adı *Kögmen* kutsal dağı, *ıdık yer sub* ve *han tengri*'den sonra geçmektedir. Bu iki ardıl ifadenin yapısı farklı değilse Umay tanrıçanın gökle bir çift oluşturduğu düşünülebilir.[8] Altın Göl yanında bulunan bir mezar yazıtında "İsmim Umay Beg"dir, şeklinde bir yazıya rastlanmıştır. Bu yazıdan kutsal varlığın adının, erkek çocuklara ad olarak da verilebildiği anlaşılmaktadır.[9]

W.Radloff'un "Proben" külliyet serisinin IX. cildinde yayımlanan Sagay metinlerinde "Umay" üç yerde geçmektedir. "İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir" denilmektetir".[10] Görüldüğü gibi Yaratan Ülgen ata, Türklerin inancında çok önemli bir yeri olan Kayın Ağacı ile birlikte Umay Tanrıçayı yeryüzüne indirmiştir. Yaşamın başlangıcında yer alan bu Tanrıça, Altaylarda çocukların ve hayvan yavrularının koruyucusudur. Nitekim yukarıda adı geçen Göktürk yazıtlarında da Umay Tanrıçanın bu yönü açıkça görülmektedir. Şaman dualarında da Umay'a "...Umay anam sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes ayın adını anarak beyaz ineğin südiyle seni besliyorum. Ellerin, masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunda oynat, sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklarımız dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmelerimiz çözülmesin! Önümüzdeki ay parlasın, çevremizi güneş aydınlatsın: Köklerimizi şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!..." diye yakarılmaktadır.[11]

Yakut Türklerinin bir anlamda ulusal destanı olan "Er Sogotoh" efsanesinde de "Doğum Tanrıçası Kübey Hatun"a rastlanır.[12] Bir Yaratalış ve Türeyiş efsanesi olan "Er Sogotoh"da ilk insan atası olan Er Sogotoh'un anasının Kübey-Hatun olduğu görülmektedir.

"Ağaçta uçan kuşlar yorgun bitâp olurdu
"Gelip bu sudan içen, yeni kuvvet bulurdu.
"Bu kutsal ağacında, bir sahibi var idi
"Bir dişi Tanrı idi, saçları da kar idi
"Kendisi ihtiyardı, Göğsü de ap alaca,
"Görenler sanır idi, bir keklik gibi kırca.
"Memeleri büyüktü, aşağıya sarkardı,
"Aslındaysa bu ağaç, normal boyda küçüktü,
"Ana-Tanrı gelince ona göre büyürdü.
"Büyürken sesler çıkar, gürültüyle esnerdi.

Kudirge'den dinsel bir tören (yak.559-745)
W. Radloff'a göre ortadaki oturan figür UMAY Tanrıça.

Er Sogotoh adlı er, "Yalnız yaşayan adam"

"Yakut Türklerinceydi, bu da bir nevi Adem,

"Düşünmüş demiş beni kimler doğurdu diye!

"Bana bu canı verip, meydana koydu diye!

"Gitmiş sormuş ağaca benim anam kim diye!

"Ağaç da dik gelip soyunu sayıp dökmüş.

"Gök Tanrısı Er-Toyan, onun babası imiş

"Karısı Kübey-Hatun, onun anası imiş!

"....."[13]

Fransız araştırmacı Louis Bazin'in, "ana tanrıça"[14] olarak nitelediği Umay Tanrıça ile Er Sogotoh destanındaki Kübey Hatun, yaşamın başlangıcındaki işlevleri yönünden anlamsal bir yakınlık göstermektedirler.

Kaşgarlı Mahmud, Türk dil ve kültürü açısından çok önemli olan *Divanü Lügat it Türk* (1072'lerde bitirilmiş) adlı eserinde Umay: Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan Hokka gibi nesne. Buna çocuğun ana karnındaki eşi denir. "Umayka tapınsa oğul bulur"= birisi buna hizmet ederse çocuk doğar". Kadınlar sonu uğur sayarlar."[15] şeklinde açıklanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta Müslüman olan Türklerde de kadınlar arasında çocuk sahibi olma konusunda Umay'ın bir "gelenek" niteliğinde devam etmiş olduğudur.

Yüzyıllar boyunca plasenta ile ilgili bu anlamda pek çok âdete rastlanmıştır. Çağımızda Şaman inancına bağlı kalmış Yakutlarda da bunun örnekleri görülür. Bu bağlamda günümüz Yakutlarında Umay'ın uzantısı olan ayısıt (yaratıcı) denilen ruhlara rastlanır. Ayısıtlar bereketi sağlayan dişi ruhlardır. Kimileri insan soyunun kadınlarını ve çocuklarını, kimileri de hayvanların dişilerini ve yavrularını korurlar. Ayısıtların (yaratıcıların) temel işlevi "yaşam öge"lerini toplayıp birleştirmektir. Böylece "kut"u oluştururlar, bunu ana karnındaki çocuğa üflerler ve ilk yaşam soluğunu verirler. Yakut kadınlarına göre plasenta, yani "son" ayısıtı simgeler. Doğumdan üç gün sonra toprağa gömülür. (Yastremskiy'e göre Gömme Töreni şöyle yapılır:" (doğumdan) üç gün sonra ayısıt hatun tangrıyı teşyi ederler. Yakın komşular, bilhassa kadınlar, toplanır. Hanemin sol tarafında, yani kadınlara mahsus kısmında, bir çukur kazıp 'son'u gömerler. Çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçücük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklere göstermezler. Küçük çadırlara ateş sokarlar. Kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve küçük yay ve üç tane ok (çocuk kız ise kabuktan makas, inek ve kısrak resimleri) yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da ateşe yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsi birden el çırpmaya, alkışlamaya başlarlar. Bu anda hepsinin birden kahkaha atıp gülmeleri gerekir. Gülmek için önce kendilerini zorlarlar; yüzlerine yağ ve kurum sürerler. Birden hepsi gülmeye başlarlar ve: Doğum tanrısı hatun, ye! diye bağırırlar. Aralarında bir genç kadın kahkaha atarak gülerse 'ayısıt buna girdi. Çocukları çok olacak' derler".[16]

Burada Umay'ın anlam bakımından devam ettiği görülmektedir. Yüzyıllar boyu doğum, üreme tanrıçası olarak varlığını sürdüren Umay ölümün gizinde de işlevsel varlığını korumuştur.

W.Radloff'un yayınladığı "Proben" külliyatı serisinde Altaylara ait cenaze töreni sonrası şöyle anlatılır: "Defin törenine iştirak edenler için evde et pişirilir, mezardan gelenler rakı içerken evin üstbaşı tarafına üç defa rakı saçarlar ki anamız İmay tarafınadır". (Metin S.575, tercüme s.462).[17]

Yukarıda sözü edilen bilgiler ışığında bakıldığında Ülgen ya da Gök Tanrı ile başlayan Evrenin oluşumunun hemen ardından, iki kayın ağacı ile birlikte yeryüzüne inen Umay Tanrıça, üreme ile başlayıp insan ve hayvan soyunu sürdürmede dişiyi ve yavrusunu koruma, kollama bir anlamda insanlığın varoluşunun ölüme dek kollayıcısı kimliğini yüzyıllar boyu üstlenmiş, İslam dinine geçildiği ilk dönemlerde de kadınlar arasında "çocuk sahibi olma" isteği ile ilgili geleneklerde yaşamıştır. Günümüzde kız çocuklarına verilen bir "isim" olarak var olan Umay Tanrıça'nın Türk kültüründeki serüveni yaklaşık 1500 yıldan bu yana süregelmiştir. ■

1- S.Buluç. "Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, c.11. İstanbul 1970, s.324. "Anlaşıldığına göre Türk ve Moğollarda başlangıçta doğrudan doğruya 'gök'e tapılmış, Şamanlığa bağlı bulunan halklarda Gök-tanrı göğün muayyen bir katında ve insana benzeyen musahhas bir varlık olarak tasarlandığı için meflum bakımından herhangi bir karışıklığı önlemek maksadı ile sadece 'Gök-tanrı' diye çağırılmayıp başlıca başka adlar ile anılmıştır. Nitekim, mesela Altay Türkleri bu varlığa Ülgen/Ulgan, Ülgön) "Ulu" veya Bay Ülgen, "Zengin Ulu" adını verirler.

2- A.İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s.32.

3- B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1989, c.I, s.109'dan W.Radloff, Wörterbuch, 111. s.1809; Yuhadin Kırgız Sözlüğü S.520.

4- T.Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988, s.17 (D30)

5- *A.g.e.*, S.17 (D31)

6- T.Tekin, *Tonyukuk Yazıtı*, Ankara 1994, s.16-17 (38)

7- A.İnan, *A.g.e.*, S.36.

8- J.P.Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil) 1994. S.113.

9- *A.g.e.*, 113.

10- A.İnan *A.g.e.*, S.35

11- *A.g.e.*, S.69

12- B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1989 S.96.

13- *A.g.e.*, 99

14- J.P.Roux, *A.g.e.*, S.113'den. L.Bazin, *La déesse-mère chez les Turcs pre-islamiques*, Conun. Ste. E.Renan, bull. no.2, 1953, s.124-126 (suite à RHR, 1953)

15- Kaşgarlı Mahmud, "UMAY", *Divanü Lügat-it- Tercümesi*, (Çev.Besim Atalay) Ankara c.I, S.123

16- A.İnan, *A.g.e.*, s.38-39'dan Yastremskiy, *Obraztsi narodnoy literaturi*, Leningrad 1929, S.138-199.

17- A.İnan *A.g.e.*, S.35'den. W.Radloff, *Proben de Volkslitteratur der türkischen stamme*, S.575, çev.s.462.

CUDİ DAĞI'NDA AŞİRETLER ARASINDA NELER GÖRDÜM?

MAHMUD GÂLİB

Güzel Anadolu.. dilnişin ana yurdu... Birkaç sene evveline gelinceye kadar bir esrar diyarı idi. Okumuş, cahil her bir Türk İstanbul'un bir saatlik hududundan ilerisini mechul bir diyar addeder ve İstanbul'dan çıkmamak için açlığa bile tahammül ederdi.

Bu sebebden Anadolu, ana vatandaki asil ve necib kalbli Türk evladları bakımsız bir halde ecdadından kalma ahlâk ve âdetleriyle yaşayıp giderlerdi.

Bugün genç cumhuriyetin büyük gençliği ana vatana mukayyed bir adam olmak için zaman, mekân tefrik etmiyor. Memlekete faydası dokunacağını tahmin ettiği her yere bilâ-tereddüd gidiyor. Cumhuriyet gençliği için artık, İstanbul veyahud hududun ucu, Kars veya Van köylüğünün ehemmiyeti yoktur.

Belki bir ana vatan ve bir mefkure vardır. Türk yurdu Türklük mefkuresi.. bugünkü gençliği bu büyük fedakârlığından dolayı takdir ederken dünkü gençlerden bilhassa askerleri ve zabitleri takdir ve tebcil etmek en büyük borçtur. Bu kahraman evladlar; mukaddes vazife uğrunda Anadolu'nun en ücra köşelerini karış karış gezmişler ve bu uğurda hayatlarını bile tehlikeye koymuşlardır. İşte bu kahramanlardan bugün mütekaid olmuş yüksek rütbeli bir zabit Mahmut Gâlib Bey Hazret-i Nuh'un gemisinin karaya oturduğu Cudi Dağ'ndaki aşiretler arasında 1315 senesinde dolaşmış ve hatıra defterine gördüğü garibeleri kaydetmiştir.

Büyük Gazete'nin Türk hayatına ait yazıları bütün Türk kâri'leri olduğu gibi Mahmud Gâlib Bey'i de memnun ettiğinden bu muhterem zat; hâtıra defterinden kâri'lerimiz için müfid olacağını tahmin ettiği parçaları berâ-yı neşr gazetemize göndermişlerdir. Bu nüshadan itibaren Mahmud Gâlib Bey'in hâtıralarını neşre başlıyoruz.

Büyük Gazete

1315 Temmuz - Güzel Dicle'nin billurî sinesini seydediyordum. Bulunduğumuz köy.. Karava Köyü.. tarihin ballandıra ballandıra hikâyelerini naklettikleri Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu Cudi Dağı karşıdan gözüküyor.. iki gecelik hayat gözümün önünden geçerken kendim bile şaşırıyorum. Aşiretler arasındaki bu hayat peri masallarını andırıyor...

İki gün evvel Cudi Dağı'nın garb mâillerindeki Bedre Köyü'ne gittim. Yanımda bir kâtip ve bir de Karanî ile sekiz atlı vardı. Uzaktan köyü görünce Karanî birdenbire coştu, bir el silah attı.

- Ne yapıyorsun? dedim. Karanî:

- Köye misafir böyle gidilir. Burası aşiretler arası.. başka türlü lâf anlamazlar..

- Garip şey..

Fakat köye girince hiç kimseyi bulamadık.. köy baştan başa boşalmıştı. Köyün dört bir tarafını dolaştık.. her ev önünde bağırdık.. heyhat. Hayat namıyla bir şey bulabilmek imkânı yoktur. Bu esnada bilmem nasıl oldu? karşımıza değneğine dayanarak elinde su testisiyle çeşmeye giden bir kadın çıktı.

Hemen Karanî'ye emir verdim:

- Çabuk şuna sor.. köylüler nerede?

Karanî'yle ihtiyar kadın, Kürtçe, Arapça, Farisi karışık bir lisanla konuştular. Karanî lâf bitince kahkahayla güldü.. ve birçok sözler söyledi..

Bunun üzerine kadın bir yemin etti ve avazı çıktığı kadar haykırdı. İki dakika sonra köşedeki bucaktaki deliklerden birer birer adamlar kadınlar çıkmaya başlıyordu. Karanî'den biraz sonra öğrendim.

Köylüler bizi düşman zannederek kaçmışlar ve saklanmışlar.. neyse, asıl maksadım bir an evvel evvela hayvanlarımıza biraz ot bulmak ve sonra da kendimize yatacak bir yer temin etmek olduğu için köylülerin yanımıza gelmesinden memnun oldum. Hemen paramızla saman ve ot tedariki için emir verdim fakat imkânı yok.. her taraftan:

- Yoktur.. iki gün evvel Yonan kabilesi köyümüzü yağma etti.. yoktur, diyorlardı. Karanî bunun üzerine bana:

- Efendi ben şimdi size bulurum. Ama aşiret usulü üzre.. dedi ve elindeki kamçıyı atına vurarak köylünün üzerine doğru yürüdü. Önüne gelen kadın, erkeğe, köylüye kamçıyla vurmaya başladı. Köylü hem kaçıyor ve hem da avazı çıktığı kadar bağırarak muhtarı çağırıyordu. İlk feryad üzerine oldukça temiz giyinmiş bir adam çeşmenin karşısındaki evden dışarı çıktı, hemen atlarımızın yanına koştu..

- Ben köyün muhtarıyım. Emriniz.. dedi. Kendi kendime gülmeye başladım. Demek ki sopa.. hakikaten cennetten çıkmış ki.. burada Cudi Dağı'nın tepesinde bile işe yarıyordu. Karanî'ye:

حضرت نوحك كيمسنك قويه اوطوردیغی جودی
داغنده‌کی عشیرتلر آراسنده نلر کوردم ؟

Hazret-i Nuhun gemisinin karaya oturduğu Cudi Dağındaki aşiretler arasında neler gördüm?

- Aman saman, ot.. hayvanlar geberecek.. dedim. Parasını verelim çabuk alalım:

Muhtar az çok Türkçe anlıyormuş.

- Lâ ve illâ.. dedi. Bizim aşiretlerde misafirden para alınmaz. Hemen koştu sağa sola emirler verdi. Beş on dakika sonra çeşmenin karşısındaki çınar altında hayvanlarımızı bağlamış istirahata başlamıştık. Bilmem ne kadar geçti? Dereden tepeden konuşurken Cudi Dağı'ndan doğru iki atlı göründü. Atlılar yanımıza yaklaşırken haykırdılar. Derhal köyde bir hareket oldu. Çoluk çocuk bizim yanımıza doğru koşuşmaya başlayınca merak ettim. Acaba bir baskın mı vardı? Derhal öğrendim aşiret beyi geliyormuş. Filhakika 20 dakika kadar geçer geçmez köye birçok atlıların yaklaştığı görüldü, derhal köyde bir gulgule koptu kimisi aşiret reisinin üzengilerine sarılıp öpüyor, kimi de secdeye varırcasına beylerine te'yid-i mutavaat ediyordu. Aşiret beyi ise mütebessimâne onlara hal hatır soruyor, etrafına, iltifatlar bezl ediyordu.

Nihayet bizim yanımıza mütebessim bir çehreyle geldi dikildi oturmak için müsaade istedi. Ben de:

- Buyurunuz, oturunuz.. diyerek yanıma oturttum. Bir müddet konuştuktan sonra bu akşam varacağımız konak yeri uzakça olduğundan aşiret beyinden müsaade istedim.

- Yok, işte bu olamaz, hiç olmazsa iki gün için misafirimiz olursunuz, köyde hava pek sıcak, ihtimal ki rahatsız oldunuz sizi yakındaki yaylağıma götüreyim. Su ve havamızdan herhalde memnun kalırsınız. Eğer ricam kabul olunmazsa aşiretim yanında haysiyet ve itibarım kalmaz, hususiyle sizin gibi muhterem bir misafirimizin aşirete uğramadan geçmesi buğz ve adavet eseri addolunur. Zaten hayvanlarınızın yorgun bulunması ihtimalini düşünerek yedek atlar da getirdim. Karanî aşayirin yaylakları yakınından geçilip de bir kahveleri olsun içilmezse bu muamelenin onlara büyük bir hakaret addolunacağını tasdik etmesiyle aşiret beyinin teklifini kabule mecbur oldum. Hep birlikte Cudi Dağı pâyelerine doğru yükselmeye başladık.

Bedre Köyü'ne 20-25 dakikalık mesafede bulunan Aşiret Yaylakıyesi Cudi Dağı'nın Dicle Nehri havzasına müteveccih mâilelerinde ve cidden hayat-efzâ bir dere kenarından büyük çınar ağaçlarıyla müzeyyen emsali bulunmaz bir sayfiyeydi. Mevkiin letafet-i tabiiyesiyle tezad teşkil eden siyah kıl keçeden çadırları rasgele öteye beriye serpilmiş bir vaziyette her biri bir aileye ev hizmetini görüyordu. Misafiri bulunduğumuz aşiret ağasının çadırı da diğerleri cinsinden ve fakat daha büyük ve yine kıl keçeden insan boyunda paravanalarla birtakım odacıklara ayrılmıştı. Üst üste konulmuş ipekli kumaş kaplı dört beş minderden mürekkeb bir sedirde bana yer gösterildi, aşiret beyi de karşımdaki minderde uzun boylu oturdu ben de onu taklid ettim zira insan bu yumuşak şiltelerin içine o kadar gömülüyordu ki başka vaziyette oturabilmek imkânsızdı.

Yemek vakti gelmiş olacak ki yemeğin hazır olduğunu ve çadırın diğer bölmesine geçileceğini söylediler. Enteresan olduğu için bu aşiret sofrasını şöylece tasvir edeyim:

Gözünüzün önüne iki ikibuçuk metre uzunluğunda, bir metreden fazla genişlikte dövülmüş bir keçe parçası getiriniz işte bu sofradır; sofranın mukabil cihetlerine birer kişilik küçük şilteler koyunuz bu da sofranın etrafına dizilen iskemleler makamındadır, her şiltenin önüne oyulmuş ağaçtan veyahud sofradakilerin ictimai derecesine göre bakırdan ayran dolu büyücek bir çanak ve bunun yanında da ağzı beyzî, sapı eğri tahtadan kepçe şeklinde okkalık bir kaşık koyunuz, sofranın kenarına bildiğimiz pide ve daha doğrusu kalınca yufka şeklinde ekmek diziniz ve yine tahtadan veya bakırdan küçük birer sahan içine de şekersiz kuru kayısı çorbası koyunuz. İşte sofranın başlıca tertibi. Bundan sonra iki kişi tarafından zorla getirilen kazanlardaki pilav önünüzdeki keçe üzerine dökülmeye başlar ve bunu daha birkaç kazan takip eder. Arkadan yine kazanlar içinde kızartılmış parça etler bu pilav tepeciğinin üstüne sıralanır ve kemal-i iştihayla yemeye başlanır. Herkes dirseğine kadar kollarını sıvar, işe girişir. Bayram namazlarında tekbir sıralarını unutanlar gibi ben de yan gözle etrafımdakilere baktım. Kimi yufka ekmeğinden bir parça koparıp ağzına attıktan sonra pilavı avcunda iyice sıkarak yağını dirseği ucundan ter damlaları gibi akıtıyor; kimi de avuçlayacak yerde yufka ekmeğinden bir parça koparıp kaşık gibi kullanıyordu. Bittabii ben de ikincileri taklid ettim. Pirincin ve yağın nefaseti, hususiyle birkaç günler sıcak yemek yüzü görmeyen bizler için cidden iştiha-âverdi.

Yalnız kayısı çorbasına iltifat etmedim. Yemek yenildikten ve kahveler içildikten sonra ikindi vaktine kadar uyku faslı devam etti. Hem hazım ve hem de iştiha getirmesi itibariyle aşıretlerce ikindi vakti çayı içmek mutaddır. Biz de bu itiyada ittiba'la çay içiyor ve sohbet ediyorduk. Bu esnada tuhaf bir mesele ceryan etti: Aşiret reisi aşiretin imamı ve şeyhi denilen müsinn bir şahısla uzun boylu konuştuktan sonra bana dönerek:

- Bir müşkilimiz var. Şeyhi bir türlü ikna edemiyorum, bu müşkili olsa olsa siz halledersiniz.

- Aklımın ereceği veya yapabileceğim bir şeyse diriğ etmem.

- Malumunuzdur ki biz aşiretlerde hemen çoğumuz üç veya dört evliyiz, benim de dört zevcem var, fakat ilk zevcem hiç erkek çocuk doğurmadı ve zaten de yaşlandı; halbuki aşiret beyninde çok evlada heves ederiz. Hususiyle erkek evlada fazla itibar ederiz.

Kız çocuk yapan kadınlar gözümüzden düşer, işte bu sebeple ben de bir kadın daha almak istiyorum. Lakin şeyh, şeriat müsaid değildir, diye razı olmuyor. Siz bize bir tedbir gösterin demesi üzerine ben de:

- Şeyhin dediği doğrudur, mevcudun biri eksilmeli ki diğer bir dördüncüsünü alabilesiniz; bir sebeb-i meşru varsa -ki şeyh bu meşru esbabı size daha etraflı anlatır- tatbik edersiniz fakat bunda da esbabın meşruiyetle beraber pek mübrem olması iktiza eder. Yoksa bunca senelik emektar refika-i hayatınızın belki size büyük bir merbutiyeti vardır. Hiç olmazsa vicdanen onu tatbike borçlusunuz, cevabını verdim, şeyh de mütalaamı tasdik etmekle bu cihete tavassut etmekliğimi rica ettiler.

Aşiretlerde aile hayatının içyüzüne de vukuf merakıyla bundan münasip fırsat ele geçmez mütalaasıyla hemen kabul ettim.

Aynı mahalde, akşamdan evvel aşiret beyi ve şeyh, beni yalnız bıraktılar. Biraz sonra çadırın kapısı mesabesindeki perde oynadı ve bir kadın sesi 'müsaade var mı?' dedi. 'Buyurun' cevabını aldıktan sonra muhterizâne içeri girdi ve şöyle bir kenara oturdu. .

Hal ve hatır sorduktan, gördüğümüz misafirperverlikten dolayı beyan-ı memnuniyet ettikten sonra muhavereyi uzatmamayı ve doğrudan doğruya maksada varmayı münasip bularak:

- Hanım, kaç senelik evlisiniz, çocuğunuz var mı? Kız mı, erkek mi?

- Seneleri saymadım, bilmem. Botan Aşireti'yle büyük gazve yapıldığı sene ben henüz kızdım ve bu aşiretin reisi Şeyh Hamza benim amcamdır. Paçik Aşireti ağası beni kaçırdı ve kendine ehil edindi. Hikmet-i hüda, doğurduğum iki kız çocuğu da doğduktan biraz sonra öldüler. [Biçare kadın farkında değildi ki ihtimal ki bu çocuklar kız oldukları için boğdurulmuşlardı.] Bunlardan sonra da çocuğum olmadı.

- Aşiretiniz ağasının kaç zevcesi vardır? Kimlerin kızlarıdır?

- Bizim ağanın benden başka daha üç kadını vardır, biri yeğenim Fatma'dır, diğeri Bedre Köyü [gece kaldığımız köy] muhtarının kızıdır, üçüncüsü de bizim aşiretten Ahmed'in kadınıydı.

- Nasıl! Sizde bir kadını iki erkek mi alır? diye bir nida-yı hayret çıkarmam üzerine aşiret kadını benim aşiret âdâtına vukufsuzluğuma tehayyürle gülerek dedi ki:

- Evet, biz aşiretlerde, zengin ve kudret sahibi erkekler birinin zevcesini beğenirlerse satın alırlar. Bizim aşiret ağası da o kadını beğenmiş olacak ki ehlinden satın aldı.

Bu cevap daha ziyade merakımı davet ettiğinden sordum ki:

- Pekâlâ, nasıl bir bedelle satın aldı, tafsilat verirseniz pek memnun olurum.

- Nasıl olacak, hatırımda kaldığına göre, bu kadının eski zevcine: Kendi kısraklarından birini ve yüz kadar koyunla gümüş kakmalı bir çakmak verdi ve Berde Köyü'nün güzel kızlarından birini de mukabeleten o adama nikâhladı ve kendi düğünüyle beraber ona da mutantan bir düğün yaptı.

Bu tafsilat muhatabımı daha ziyade deşmek için bana cesaret verdiğinden derhal sordum ki:

- Şu halde beyne'l-aşâir erkekler beğendikleri kadını herhangi bir bedel mukabilinde alacakları gibi beğenmediklerini, faraza biraz yaşlanmış olanları da taliplisine verirler veya büsbütün çerağ ederler demektir. Bu sözlerimin kadıncağızı pek müteessir ve mütehassis ettiği belliydi fakat serzenişe meydan vermeyerek:

- Olabilir. Bilmem başka yerlerde, lakin bizde, kadınlar cariye ve esir mesabesindedir. Belki farkında oldunuz, dağdan odun getiren, ekmek yapan, çocuklarına bakan, yağ ve peynir yapan, hülasa her işi gören kadınlardır. Erkekler; ya komşu aşiretlerle kavgaya, köyleri yağma ve talana giderler, yahud ocak başlarında kahve ve çay içmekle vakit geçirirler diyerek şikâyetlere başlaması üzerine kadını daha fazla müteessir etmemek için mecra-yı kelamı değiştirerek sordum ki:

- Verdiğiniz tafsilattan dolayı çok memnun oldum. Size ufak bir sualim daha var. Siz aşiretinizden kaçırıldıktan sonra hiçbir yere gitmediniz mi? Faraza, öteberi almak için şehirlere gittiğiniz vaki değil mi?

- Hayır, nereye gideceğiz, yazın bu yaylaya geliriz, havalar soğumaya başlayınca da Bedre Köyü'ne ineriz, kışı orada geçiririz. Ne yiyip içtiğimizi gördünüz, yiyeceğe ait her şeyimizi kendimiz yaparız; bazan şehirden bezirgân gelir, elimizle de yağ ve peynir mukabili basma vesaire alırız. Başka neye ihtiyacımız var ki şehre inelim.

Anlaşılıyordu ki 45 yaşlarında kadar tahmin olunan bu kadın, aşiret âdetince 12-13 yaşında kaçırılarak kocaya varmış hemen 30 seneden beri yaylaktan köye, köyden yaylağa gidip gelmiş ve aşiret efradından başka kimseyle temas etmemiştir.

Reise sormadan dedim ki: Bence bu hanım hiçbir şeye vâkıf değil, ahkâm-ı diniyesi hakkında isticva-

batta bulunmadımsa da o cihetçe de cahil bulunduğuna kaniim, aşiretinin reisini herkesten büyük görmeye alışmıştır. Artık çerağ edip etmemek sizin mürüvvetinize kalmış bir iştir ben buna tavassut edemem, vebal altına giremem cevab-ı kat'isini verdim.

Bu sözüm üzerine aşiret reisi şeyhin kulağına gülerek birtakım şeyler söyledi, şeyh de başıyla tasdik işaretleri yaptı.

Öğle yemeği gibi aynı tertip akşam yemeği yedikten sonra istirahate varmak üzereyken çadırlar cihetinde anlaşılmaz birtakım gürültüler peyda oldu ve onu birtakım silah sesleri takip etti.

Karanî! Ne oluyor? Git anla da gel! nidasına karşı bizim kafile kâtibi gelerek:

- Efendim, Karanî hastalanmış, Bedre Köyü'nde kalmış, size malûmat verilmemesini sıkı sıkıya tenbih ettiğinden biz de kızarsınız diye haber vermedik. Emrederseniz ben gider haber getiririm, dedi ve çadırlara doğru seğirtti.

Aradan üç beş dakika geçmeden soluk soluğa gelen kâfile kâtibi efendim, pek fena bir haber, hastayım diyerek Bedre Köyü'nde kalan Karanî köyden bir kız kaçırmış, aşiret reisi de dahil olduğu halde birçok atlılar aramaya çıkmışlar, korkarım ki arkadaşımızın başına bir hal getirmesinler, demesiyle Karanî'nin münasebetsizliğine kızmakla beraber hakikaten bir zarar getirilmesi ihtimalini de derpiş etmeye başladım. Vakit geçirmemek, serî bir tedbir almak lâzım geliyordu, ancak ne tarafa gidelim, tanımadığımız yerlerde geceleyin bir istikameti bulmak müşkildi. İşin hakikatini sorup anlayacak ortada kimse de kalmamıştı.

Bu esnada akşam konuştuğum kadın eliyle işaret ederek beni çağırıyordu. Derhal yanına koşup ne istediğini sordum.

- Sizin arkadaşınız çok iyi bir adammış, beni kurtardı, kaçırdığı kız bizim ağanın göz koyduğu bir kızdı, bu kızın da Bedre Köyü'nde bir nişanlısı vardı, ihtimal ki o adam arkadaşınıza dehalet etmiş, birlikte kızı kaçırmışlardır, kızın nişanlısı da ortadan kaybolduğuna göre bu tahminimde şüphe etmem. Eğer Karava Köyü'ne varabilmişlerse orası Botan Aşireti'nin köyüdür, kurtulmuşlar sayılır. Siz de hemen o köye doğru giderseniz belki orada adamınıza ulaşırsınız; harekette acele ediniz ki bu adamların size de zararları dokunmasın ve buradan biraz uzaklaştıktan sonra siz de havaya silah atmaya başlarsınız ve bununla adamınızı takibe giden aşiret atlıları kendi yaylaklarının baskına uğradığı zehabına düşerler ve kısmen olsun geriye dönerler ben de burada sizin işinizi kolaylaştıracak tertip alırım. 'Selametler olsun' demesiyle de hayvanlara atlayarak ve kadının gösterdiği patikayı tutturarak yola düzüldük. Filvaki yaylaktan uzaklaştıktan sonra da ara sıra silah atmaya başladık. Bu esnada uzaktan uzağa silah eserleri geliyor ve fasıla fasıla şiddetini artırıyordu. Bu minval üzre epeyce bir müddet yol aldıktan sonra Dicle Nehri'nin billurlu sinesi görünmeye başladı bu da gösteriyordu ki Karava Köyü'ne yaklaşmıştık.

O cihetlerde seyahat edenlerin malumudur ki yaz geceleri mehtap olmasa bile sema gayet berrak olduğundan alacakaranlık derecesinde etraf görülebilir. Şu gece yolculuğunda bunun da faydası olmuştu. Şaşırmadan köyü bulabilmiştik. Filvaki aşiret kadınının tahmini vechile Karanî de aynı köye gelebilmişti.

İzin ve malumatım olmaksızın aşiret işlerine ve hatta kavgalarına iştirakinden dolayı Karanî'yi tekdirle beraber ceryan-ı vukuatı olduğu gibi anlatmasını emrettim.

- Efendim, dün gece kaldığımız Bedre Köyü muhtarının güzel bir kızı varmış ve aynı köyden bir delikanlıya bir seneden beri nişanlıymış, halbuki bu kıza aşiret reisi de göz koyarak yakında düğün yapacakmış. Kız ve nişanlısı delikanlı birbirlerini çıldırasıya seviyorlarmış. Aşiret reisinin sizi yaylağına götürmesinden ve köyün tenhalaşmasından bilistifade kızı kaçırmak için kendisine yardım etmekliğimi rica ve bana dehalet etti, ben de, hem bu iki genci ve hem de aşiret reisinin öldürmeyi tasmim ettiği ilk zevcesini kurtarmak için bu işi üzerime aldım, dolaşık yollardan buraya kadar getirdim. İşittiğiniz silah sesleriyse beni takibe koyulan Paçik Aşireti atlılarıyla mıntıkasına dahil olduğumuz Botan Aşireti'ne mensup atlılar arasında teati edildi.

- İki kişiyi kurtarmak için bu kadar kişinin hayatına kast etmiş olacağını düşünmedin mi? Saatlerden beri adeta bir meydan muharebesi oluyormuşçasına silah atılıyor. Kimbilir, bu uğurda kaç kişi yaralanmış ve kaç bîgünah diyar-ı ademe gitmiştir. Buna da yegâne sebep sensin. Bu gibi işlere neden müdahale edersin, hususiyle bana malumat vermeden ve iznimi almadan, demekliğim üzerine Karanî:

- Hayır, kat'iyyen, ne kimse ölmüş ve ne de yaralanmıştır. İşittiğiniz o silah sesleri top menzili dahilinde yapılan ateşlerdi. Zaten aşiretler arasında yapılan kavgaların çoğu bu suretle ceryan eder. Hangi taraf fazla gürültü yaparsa o tarafın çakmaklı adedi ve cephanesi çok ve binaberin kuvvetli olduğuna hükmolunur ve pek nadir olarak bir iki kişi yaralanır. Sizi temin ederim ki saatlerce devam eden bu ateş muharebesinde hiçbir kimsenin burnu bile kanamamıştır. Yapacağınız tahkikatta aksi sabit olursa her cezaya razıyım, cevabında bulundu.

Filhakika Karanî'nin dedikleri doğru çıktı. Geceki silahların sırf yekdiğerini korkutmak maksadıyla attıkları anlaşılıyordu. ■

Çevrimyazı: Mustafa Şahin

Büyük Gazete,
no. 7, 9 Kanunievvel 1926, s. 12-13
no.8, 16 Kanunievvel 1926, s. 12-13

TEK PARTİ YÖNETİMİ'NDE HALKA YÖNELİK PROPAGANDA: İNKILÂP VE İSTİKLÂL KONFERANSLARI

HAKKI UYAR

Propaganda, bazı siyasal ve toplumsal düşünceleri ya da dogmaları geniş toplumsal kesimlere kabul ettirmek amacıyla, kamuoyunun bilinçli ve sistemli bir şekilde işlenmesidir.

Bir modernleşme/çağdaşlaşma hareketi olan Türk Devrimi de, diğer birçok devrim hareketlerinde de görüldüğü gibi, toplumsal tabanda benimsenmek/kabul görmek amacıyla, Cumhuriyet rejiminin ve devrimlerin propagandasını yaparak, halkı bunlara ısındırmaya çalıştı.

Bu amaçla, resmî devlet kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, başta öğretmenler olmak üzere birçok aydın Cumhuriyet rejiminin, modernleşmenin "misyoner"liğini yaptı. Halkı yönlendirmede bugünkü medya kavramı kadar geniş olmasa da gazeteler, dergiler ve radyo da büyük rol oynadı.

Modernleşmenin unsurları olan Aydınlanma, Ulus-Devlet oluş, Bireyselleşme ve Kapitalistleşmenin bu propaganda çalışmalarında işlendiği görülür. Dönemin basını tarandığında, modernleşme ilkeleri çerçevesinde halka yönelik yeni bir popüler kültür yaratma düşüncesiyle ele alınan konuları şu alt başlıklarda toplamak mümkündür[1]:

a) Cumhuriyet rejimine ve Şef'e övgü
b) Modernleşme ve Teknoloji tutkusu
c) Kadınlara açılış
d) Üst kültürün popülerleştirilmesi
e) Gündelik mitosların yaratılması

Bu politikalara özellikle 1930'ların sonrasında büyük hız verildi, daha doğrusu verilme gereği duyuldu. Çünkü, 1924-25'deki TpCF ve 1930'daki SCF denemeleri halkın Cumhuriyet rejimini henüz benimsemediğini ve devrimlere ısındırılamadığını göstermişti. Ayrıca, dünya ekonomik bunalımı (1929) da Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemişti. Bunun üzerine, o güne kadar uygulanan liberal ekonomik politikalar bırakılarak, millileştirmeye yönelik politikalara devletçilik de eklendi. Amaç, ekonomik kalkınma ile halkın refah düzeyini yükselterek, Cumhuriyet rejiminin "nimet"lerinden yararlanmasını sağlamaktı. Ekonomik anlamda "nimet"lerden halkı yararlandırmanın propaganda çalışmalarında sağlayacağı yarar da gözardı edilemez.

Propaganda çalışmalarında kullanılan yöntemlerden bir diğeri de eğitim-kültür çalışmalarıdır. 1930 öncesindeki "çok sesli" ortam içerisinde bulunan birçok dernek ya kapatıldı, ya da CHP "çatı"sı altına alındı. Çok sesli bir ortamdan "tek sesli" bir ortama geçildi. Bu geçiş, derneklerin yanı sıra basını da içine alarak 1925 yılında İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlamıştı.

1920'lerden itibaren iktidar halkın sosyal ve kültürel hayatını en ayrıntılı ve gittikçe artan bir şekilde düzenlemeye başladı. Örneğin 1924 yılındaki Köy Kanunu ile, Cumhuriyet rejiminin "ideal"indeki köy ve köylü "tip"i en ince ayrıntısına kadar çizilmişti.

KEMALİST İDEOLOJİ OLUŞTURMA ÇABALARI VE İLK PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

Bu çaba ve çalışmaların ilk görüldüğü dönem, Kurtuluş Savaşı yıllarıdır. Ankara'da çıkmakta olan *Hakimiyet-i Milliye* ve Anadolu'da *Yeni Gün* gazeteleri bu işte öncülüğü yaptılar.

Kurtuluş Savaşı sonrasındaki basında da Kurtuluş Savaşı'na ve Devrim'e yönelik birçok yazıların yer aldığı görülmektedir. Bunların ilk ve en önemlilerinden biri de Mahmut Esat'ın (Bozkurt) "Türk İhtilali'nin Düsturları" adlı yazılarıdır.[2] Bozkurt daha sonra, kuruluşunda büyük rol oynadığı Ankara Adliye Mektebi'nde "İhtilaller Tarihi" okuttu. Bu derste de ele alınan konular, İngiliz ve Fransız devrimleri ve ilkeleri; Almanya, İtalya ve merkezî Avrupa'daki yenilik hareketleri; Sovyet İhtilali ve ilkeleri ile Türkiye ihtilalleriydi.[3]

Türk Devrimi'ne yönelik konferanslar da 1920'lerde başladı. Bu konferansların en önemlilerinden biri Cevdet Kerim'in (İncedayı) Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları'dır.[4]

Bu dönemin propaganda çalışmalarında "çok sesli" ortamın elverdiği koşullar içerisinde başta Türk Ocakları olmak üzere, spor kulüpleri, muallim birlikleri ve diğer bazı eğitim-kültür dernekleri de büyük rol oynadı. Ancak, 1930'larda siyasal iktidarla daha uyumlu ve kontrol edilebilir bir örgütlenme yapısına gidildi. İttihatçılığın dünya görüşünü yansıtan ve İttihat ve Terakki'nin kalıntısı olan Türk Ocakları'nın yerini, Kemalizm'in kültürel örgütü olan Halkevleri aldı.

1930'LAR

1930'lara gelindiğinde Türk Devrimi üzerine ya-

pılan yayınların sayısı gittikçe arttı. Liselerde okutulan 4 ciltlik Tarih kitaplarının dördüncüsü (Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti), Türk Devrimi'ne ilişkindi.[5] Resmî bakış açısını yansıtan bu kitabı ve dersi 1934 yılında üniversite bünyesinde okutulan İnkılâp Tarihi Dersleri izledi. Dersleri okutanlar Devrim hareketinin "kadro"su içerisinde yer alan aydınlardı. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Yusuf Hikmet Bayur tarafından okutulan bu derslerin notları daha sonra kitap olarak da yayınlandı.

İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencilerine verilen bu derslerden başka, -daha popüler olmak üzere- halka yönelik olarak da İnkılâp Dersleri/Konferansları verildi. Bu konferanslar genellikle Halkevleri bünyesinde düzenlenmekteydi.[6]

Türk Devrimi'ne ilişkin olarak bireysel çalışmalar sonucunda da birçok kitaplar yayınlandı. Bunların bazıları şunlardır:

M. Hulusi, *Kurtuluş Yolunda Siyasi Kanaatlerim, Nereye Gidiyoruz*, İzmir, 1931.

Sadri Etem, *Türk İnkılâbı'nın Karakterleri*, İstanbul, 1933.

Prof. Dr. Menemenli Ethem, *İnkılâbımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, istanbul, 1934.

Şeref Aykut, *Kemalizm*, İstanbul, 1936.

Tekin Alp, *Kemazizm*, İstanbul, 1936.

Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul, 1936.

M.Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, c. I-III, İstanbul, 1939.

Bu bireysel çalışmaların dışında bir "ekip" tarafından "inkılâbın ideolojisi"nin yapılmasına da girişildi. Böylece, Türkiye'de ilk kez bir ekip, bir ideolojinin teorisyenliğine girişiyordu. Çıkardıkları *Kadro* dergisinden dolayı, Kadro Hareketi denilen bu girişimin öncüleri Ş.Süreyya Aydemir, V.Nedim Tör, B.Asaf Belge, M.Şevki Yazman ve Y.Kadri Karaosmanoğlu'ydu.[7]

Yakup Kadri dışındaki Kadrocular, Marksist kökenden gelmekteydiler. Derginin kapanmasında önemli rol oynayan İş Bankası grubunun sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinde Devrim'in karşılaştığı sorunlar, devrim heyecanının sönmesi, yapılan yolsuzluklar konularında daha önceki yıllarda yazılar yazmıştı Yakup Kadri. *Kadro* dergisinin imtiyaz sahipliğini üstlenen Y.Kadri bu tarihlerde milletvekiliydi de.

Marksizm ve kapitalizm dışında "üçüncü yol" arayışına giren Kadrocular göre; temel çelişki, burjuva sınıfı ile işçi sınıfı arasında değil, sanayileşmiş ülkelerle sömürge ülkeler arasındaydı. Sınıf çatışması sadece Avrupa tarihini açıklayabilirdi, dünya tarihi içinse bu geçersizdi. Türkiye emperyalizme karşı yaptığı ulusal bağımsızlık savaşıyla tüm sömürge uluslara bağımsızlık konusunda örnek oluşturuyordu. Eğer Türkiye, eko omik alanda kalkınırsa, bu alanda da sömürge uluslara örnek olabilirdi. Bu da "inkılâbın ideolojisi"ni oluşturarak gerçekleşecekti.[8]

Ancak, resmî söylemin dışında ileri sürülen bu Kadrocu görüşün devletçiliğe aşırı eğilim göstermesi, burjuvaziyi ve CHP'nin bir kesimini tedirgin etti. Sonuçta, dergi kapanmak zorunda kaldı. Kadroculaların çoğu dergi kapandıktan sonra işsiz kalmadılar; üst düzeyde bürokratik görevlere getirildiler. Bunlardan biri de, propaganda çalışmalarında önemli bir yeri olan Radyo'nun müdürlüğüne V.Nedim Tör'ün getirilmesidir (1941-43).[9] Radyo'da görev alan bir başka Kadrocu da B.Asaf Belge'dir. Radyo'da "Günün Meseleleri" adı altında haber programları yapan Belge, burada genellikle dış politika konularına ve propagandanın önemine değiniyordu.[10]

1930'lar propaganda çalışmalarının doruğa ulaştığı yıllar oldu. Hatta Avrupa'daki bazı faşist rejimlerde olduğu gibi, Propaganda Bakanlığı kurulması düşüncesi Türkiye'de de ortaya çıktı.[11] Bu öneri gerçekleşmedi. Ancak, propaganda çalışmaları II. Dünya Savaşı yıllarına doğru gittikçe kızıştı.

Bu propaganda çalışmalarında CHP değişik bir yöntem izledi: Halk kürsülerinin kurulması. CHF Umumi İdare Heyeti, 17.09.1933 tarihinde, Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle Halk kürsüleri kurulmasına ilişkin bir Talimatname yayınladı. Talimatnameye göre, Halk kürsüleri "inkılâba içinden bağlı bütün vatandaşlara" açıktı.

Halk kürsüleri, Parti teşkilatı bulunan il ve ilçe merkezlerinde, halkın en çok toplanabileceği yerlerde kurulacaktı (madde 1). Kadın-erkek 18 yaşından büyük her yurttaş Halk kürsüsünde söz söyleme hakkına sahipti (madde 4). Kürsülerde yapılacak konuşmalar Türk İnkılâbı, Cumhuriyet ve bağımsızlığın değerine ve önemine yönelik olacaktı (madde 6).[12]

Cumhuriyetin onuncu yılında 356 şehir ve kasabada, 882 Halk kürsüsünde, üç gün boyunca 5885 nutuk verildi.[13] Bu kürsüler daha sonraki yıllarda ulusal gün ve bayramlarda da varlığını sürdürdü.

İNKİLÂP VE İSTİKLÂL KONFERANSLARI'NIN BAŞLAMASI

Konferansları CHP Genel İdare Heyeti düzenledi. İnkılâp ve İstiklâl konularını kapsayan konferanslar CHP milletvekilleri, CHP il başkanları ile il ve ilçe yönetim kurulu üyeleri, akademisyenler, Halkevi başkan ve yönetim kurulu üyeleri, belediye başkanları, öğretmenler, bürokratlar ve diğer aydınlar tarafından verildi. Konferansçıların bir bölümü CHP Genel İdare Heyeti tarafından belirlenirken, diğer bölümü de yerel CHP örgütlerince atandı.

Devrim ve Erkinlik Konferansları da denilen İnkılâp ve İstiklâl Konferansları iki ayrı bölüm halinde verildi. Bu konferansları vermekle görevlendirilenler gittikleri şehirlerde genellikle ilk gün "inkılâp" konusunu anlatıyorlardı. Ertesi gün de "istiklâl" konusunu işliyorlardı.

Ülkenin birçok il ve ilçelerinde düzenlenen konferanslar, Halkevi veya sinema salonlarının yanı sıra şehir meydanlarında da veriliyordu. Basın taramalarından edindiğimiz izlenime göre, konferanslara o yörenin üst düzey yöneticilerinden başka geniş halk kitleleri de dinleyici olarak katılıyordu.

Basın taramalarından yola çıkarak bu konferansları verenlerin bazılarının adlarını ve mesleklerini aktaralım: Giresun milletvekili Hakkı Tanrı Us, Balıkesir milletvekili Enver Adakan, Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örgeevren, Afyon milletvekili İzzet Ulvi, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Tekirdağ milletvekili Abdullah Fırat, Sinop milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Sivas milletvekili Vasfi Raşit Seviğ, Denizli milletvekili Necip Ali Küçüka, Bursa milletvekili ve CHP Bursa il başkanı Dr.Sadi Konuk, İzmir milletvekili Hasan Ali Yücel, Malatya milletvekili ve CHP Erzurum il başkanı General Osman Koptagel, Samsun milletvekili ve Samsun CHP il başkanı Mehmet Ali Yürüker, Seyhan milletvekili ve CHP İstanbul il başkanı Hilmi Uran, CHP Kars il başkanı Zihni Orhon, CHP Yalova ilçe başkanı Ziver Tüzel, CHP Aydın İlyön kurulundan Raif Aydoğdu, CHP Antalya ilyön kurulundan Hayriye Yetgin, Eminönü Halkevi başkanı Agah Sırrı Levend, Ankara Hukuk Fakültesinden Prof. Mazhar Nedim, Aydın Halkevi yönetim kurulundan Asaf Gökbel, Kütahya lise müdürü Kazım Gürpınar, Sümerbank hukuk müşaviri Munip Hayri Ürgüplü, Sivas Memleket Hastanesi eczacısı Nazım...

KONFERANSLARIN İÇERİĞİ

Dönemin resmî bakış açısını yansıtan bu konferanslarda ele alınan inkılâp ve istiklâl konularının ne şekilde ele alındığını ve dikkat çekici bölümlerini inceleyelim:

Çeşitli illerde farklı konuşmacıların verdikleri konferansları karşılaştırdığımızda konuşmaların içeriklerinin hemen hemen aynı olduğu ya da benzediği görülmektedir. Aralarındaki farklar ise, yerel konularla ilgilidir. Örneğin konuşmacı eğer Erzurum'da ise, Kurtuluş Savaşı'nda Erzurum'un; Balıkesir'de ise, Balıkesir'in yerinden söz etmektedir.

Konuşmalar genellikle "inkılâp"ın tanımlanması ile başlamaktadır. Prof. Mazhar Nedim'e göre, "İnkılâb bir sosyal bünyeden geri, eğir, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır. Hayır, yalnızca koymak değil Recep Peker'in dediği gibi...(koyduktan sonra büyük bir hararetle davaya yapışıp sökülen şeylerin geri dönmemesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini)" sağlamaktır.[14]

Mazhar Nedim inkılâpları "menşei" itibarıyla ikiye ayırmaktadır:

a) Otoritelerden gelen inkılâp

Rusya'da Deli Petro'nun yenilik inkılâbı, Avusturya'da II. Jozef'in hareketi, Afganistan'da Amanullah Han'ın ıslahat hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat...

b) Halktan gelen inkılâp

Gerçek anlamıyla inkilâp budur. Meşrutiyet inkılâbı kısmen bu türe dahil edilebilir. Ancak, asıl halktan gelen inkılâp, Türk İnkılâbı'dır.[15]

Türk inkılâbı halktan geldi ve otoritelere karşı yapıldı. Bu eylem, hem İstanbul Hükûmeti'ne, hem de onların dayandığı yabancı güçlere karşıydı. Türk inkılâbı "yukarıdan, yani münevver sınıfdan yoksul kalmış kardeşlere doğru bir hareket takip etmektedir".

Halktan gelen bu inkılâp, bağımsızlığı da beraberinde getirdi. Hatta bağımsızlığın alınmasına en çok yardım eden inkılâp'tır. "Onun içindir ki, İstiklâl ile İnkılâp tecezzi kabul etmez bir bütündür ve bizim inkılâb tarihimiz bakımından bunları birbirinden ayırmak kabil değildir".[16]

Türk İnkılâbı'ndaki "Ulusal Şef"in diğer ülkelerdeki (Almanya, İtalya...) Şef'lere benzemediğini belirten Mazhar Nedim, "bizde Şef ne peygamber, ne de diktatördür" demektedir.

Türk İnkılâbı'nın vasıflarına gelince; Türk İnkılâbı halkçıdır, sınıf mücadelesini reddeder. Hürriyet inkılâbının iyi taraflarını tamamen kabul eder, ancak onun "mahzur"larına karşı "tedbirli"dir. Bu nedenle faşizm ve nasyonal sosyalizme benzemez.

Türk İnkılâbı, en güçlü inkılâplardan biridir. Her türlü tehlikeye karşı güçlü olmayı gerektirir. Ulusal, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel derinliği olan Türk İnkılâbı, bir bütündür. Doğu'nun geri ve yoksul ulusları önünde göz kamaştırıcı bir örnektir. Batı'daki ileri uluslar için de dikkat çekicidir. Bu bakımdan evrenseldir.[17]

Munip Hayri Ürgüplü, "istiklâl"i şöyle tanımlamaktadır: "İstiklâl, bir devletin muayyen hudutlar içinde, iç ve dış siyasetine hakim olarak hüküm sürmesi demektir".[18]

M.Hayri Ürgüplü ve Mazhar Nedim'in konferanslarında İstiklâl'in şartları arasında iç siyasette istiklâl, dış siyasette istiklâl, ekonomide istiklâl, kültürde istiklâl, orduda istiklâl, hazinede istiklâl ve adliyede istiklâl sayılmaktadır.[19]

Burada ele almak istediğimiz bir başka konu da CHP'nin kimliğine ilişkindir. Sivas milletvekili ve hukukçu olan Vasfi Raşit Seviğ verdiği konferansında "Siyasette sol denilen fikir, cemiyet hayatının mütemadiyen değişeceğine inanan ve bu değişmelerin zaruri olduğunu bilen fikirdir. Bizim fırkamız, soldur. İşte onun içindir ki fırkamız inkılâpçıdır. Dünkü hali değişmeden muhafaza etmeğe uğraşanlara sağ denir. Sağa irtica nazarı ile bakarız" demektir.[20]

Bu konferansların içeriğine yönelik son olarak aktaracağımız bölüm ise, Tek Parti Yönetimi'nin ulus-devlet yaratma düşüncesinin bir sonucu olan "türdeş toplum"[21] ilkesine yöneliktir.

Konferanslarda milliyetçilik ilkesi önemle işlenmiştir. Bu dönemin milliyetçilik anlayışı Turancılığı reddeder, Misak-ı Milli ile sınırlıdır. M. Kemal'e göre, "Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir".[22]

Homojen (türdeş) toplum yaratma projesinin bir yansıması olarak, Kemalist milliyetçilik anlayışı tüm etnik yapıları reddederek, bir üst Türk kimliği yaratmaya yöneldi. Bunu dönemin resmî ders kitaplarında görmek mümkündür. *Medeni Bilgiler* adı

ile ortaokullarda okutulan kitapta "Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerinde kürtlük fikri, çerkeslik ve hatta lazlık fikri ve boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır.(...)... bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar".[23]

Liselerde okutlan *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti* adlı kitapta Şeyh Sait İsyanı'ndan söz edilirken "Asılları en saf Türklük kökünden geldiği halde asırlardan beri hariçten giren siyasî tahrikler ve saltanat idaresinin fena siyasetleri yüzünden bir kısmı kendilerini Türklükten ayrı saymağa başlamış olan şark vilayetleri Türkleri arasında her türlü menfi politika telkinleri yürütülüyordu"[24] denilmektedir.

Resmî söylemin bir üst Türk kimliği yaratma düşüncesi ve propagandalarının ders kitaplarına dahi girdiği bu tarihlerde, resmî söyleme aykırı bazı düşünceler de görülmektedir. Bunlardan birisi Erzincan Valisi Ali Kemali'nin Erzincan hakkında yazdığı bir kitapta, Kürtlerin kökenleri ve dillerine ilişkin başka görüşler yer almaktadır. O yıllarda Kürtler üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olan Dr. Frich'in *Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat* adlı kitabını[25] da kaynak olarak kullanan Ali Kemali, Kürtler hakkında şunları söylüyor:

"Kürtler Kürtçe denilen bir dil ile mütekellimdirler, ve bu lisana göre Ari ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Mamafih Kürtçe tam bir millet lisanı değildir.(...)... Kürt lisanı daha ziyade muhtelif tesirler altında kalmış bir kelime halitasıdır ve sekiz bin küsur kelimeden ibarettir. Bunun beşbini Türkçe yahut Türkmence veya Türk dilinde kullanılan yeni Arapçadır".[26]

İnkılâp ve İstiklâl Konferanslarında etnik unsurlara ilişkin yer alan görüşler, doğal olarak Kemalist milliyetçilik anlayışına uygundur. Turancılık reddedilmekte ve bir üst Türk kimliği yaratılmaya çalışmaktadır. Erzurum'da CHP Kars il başkanı Zihni Orhon'un verdiği konferansta da bu konulara değinilmektedir:

"Biz, milliyetçiliği, bütün Türkleri camiamızda toplamağa kasdededecek kadar milliyetçiliği uzatmıyoruz. Biz, bu hülyadan çok uzağız. Onlar bizim kan kardeşimiz oldukları için onların felaketlerinden elbette müteessir oluruz, iyi bir halde bulunmalarından zevk duyarız, onlarla olan münasebetimiz bu kadardır ve bu münasebetimiz manevidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunan ve yürekleri bizim gibi çarpan, kafaları bizim gibi işleyen her ferd Türkdür. Hele yanlışlıkla kendilerini Kürt sayan ve halbuki dağlı Türklerden başka bir şey olmayan Kürtler de Türkdürler. Bu yurdun bir karış toprağı bile artık ayrılmak kabul etmeyen kutsal bir yurttur. Başka surette düşünenlerin kafası parçalanır; bu böyledir".[27]

Konuşmasının bir başka yerinde Lazlık ve Acemlik konularına değinen Zihni Orhon, "Irklar lisanla ayrılır. Türkçeden başka bir dil bilmeyenlere nasıl Acem deriz? Bunlar halis Azeri Türklerdir. Ve Türkdürler.(...) Bütün Rize, Trabzon, Ordu, Giresun vilayetleri Türklerine Laz demek ne kadar düşüncesizliktir. İmparatorluk zamanında yapılan büyük günahları şimdi işlemiyelim. Türke muhtelif isimler vermek süretile onu parçalamakta mahareti olanlar vardır. Biz de onlara hizmet etmiyelim. Kürt ismile bir millet yoktur. Bunların âdetlerine, ananelerine, bilhassa dillerine bakınız. Van tarihi vesair eserleri okuyunuz. Bunlar dağlı Türklerdir".[28]

Kürtlerin dağlı Türkler olduğu savı, ilk kez büyük olasılıkla 1936 yılında ortaya atılmıştır. Dersim olaylarının yoğun olarak gündeme geldiği ve Tunceli İli'nin kurulduğu 1935 yılı sonlarında böyle bir politikaya gidilmiş olabilir.[29] Aynı tarihlerde Hatay sorunu da gündemdedir. Hatay halkının Eti Türkleri olduğu ileri sürülmüştür.[30]

Kürtlerin dağlı Türkler olduğu görüşü sonraki yıllarda da devam etti. Örneğin M.Şerif Fırat, 1948 yılında yayınlanan *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* adlı kitabında Kürtlerden dağlı Türkler diye söz etmektedir.[31]

CHP'nin düzenlediği İnkılâp ve İstiklâl Konferansları, bu dönemde devletin resmî görüşünü yansıtmaktaydı. Zaten konferansların düzenlenmesinden kısa bir süre sonra Parti-Devlet özdeşliği sağlandı. Parti, devletin tamamen kontrolüne girdi. Haziran 1936'da İçişleri Bakanı CHP Genel Sekreterliğine, valiler de CHP il başkanlıklarına getirildi.

SONUÇ

1930'lar Tek Parti Yönetimi'nin ülke içinde ve dışında "çok yönlü" ama "tek merkezli" propaganda yaptığı yıllardır.

1930 yılındaki SCF denemesinden sonra, propaganda çalışmalarında yerel CHP örgütlerinin de ön plana çıktığı görülür. CHP'nin' taşra örgütlerinde görev alan kişilerin ya sahipliğini, ya da başyazarlığı yaptığı yerel gazeteler, bu çalışmalarda önemli işlevler üstlendiler. Bu gazetelerin fiyatları halkın rahatça alabilmesi için ucuzdu. Ucuzluğun bir nedeni de, bu gazetelerin resmî devlet ilanlarıyla desteklenmesiydi. CHP'nin kontrolünde olan sadece yerel gazeteler değildi. İstanbul, Ankara ve İzmir'de çıkan gazetelerin çoğunun sahipleri ya da başyazarları milletvekiliydi.

Birçok dergilerle birlikte bu gazeteler CHP tarafından destekleniyor; Halkevlerinin bunlara abone olmaları sağlanıyor, hatta halka bedava dağıtıldığı da oluyordu.

Köylüye yönelik olarak çıkarılan *Yurt* gazetesi[32] binlerce köye bedava dağıtılıyordu. Devrimlerin ve Cumhuriyet rejiminin propagandasıyla birlikte, ideal cumhuriyet köylüsünün betimlemesi yapılıyordu bu gazetede.

Propaganda çalışmalarında Halkevleri ve Halkodaları'nın önemli bir yeri vardır. Çıkarılan Halkevi dergilerinin yanı sıra, Halkevleri'nin 9 şubesinin etkinlikleri dikkat çekicidir. Aralarında Köycülük şubesinin bulunduğu bu 9 şube, rejimin yerleşmesinde etkin propaganda araçlarındandı.

Tek Parti Yönetimi'nin propaganda çalışmaları sadece ülke içine yönelik değildi. Diğer ülkelere yönelik propaganda etkinliklerinde bulunmak amamcıyla Fransızca, Almanca ve İngilizce birçok kitap ve broşür yayınlandı. Yabancı dergi ve gazetelerde Türkiye üzerine birçok yazı ve makalelerin yayınlanması sağlandı. Bu dönemin dış propaganda etkinlik alanlarını üçe ayırmak mümkün; Avrupa ülkeleri, Balkan ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri.

1930 ile 1940 yılları arasındaki dönem, rejimin kendi dışındaki gruplara propaganda imkânı tanımadığı yıllardı. II. Dünya Savaşı yıllarında bu durum değişmeye başladı. Turancı dergiler (*Bozkurt, Gökbörü, Ergenekon...*), solcu dergiler (*Yurt ve Dünya, Adımlar...*) ve gazete (*Tan*) izledi. Böylece, resmî söylemin dışındaki görüşler de kamuoyuna yansıdı. II. Dünya Savaşı sonrasında daha popülist söylemlere yönelik dergiler artarken ve anti-komünist bir politika tüm ülkeye yayılırken, islamcı dergi ve yayınların da belirmeye başladığı görülür. Ayrıca, I. TBMM'nde İkinci Grup üyeleri de bu dönemde siyasal yaşama ve yayın hayatına atıldılar.

Çok partili dönemin söyleminde egemen olan düşünce, Tek Parti Yönetimi'nin "günah keçisi" haline gelmesi, anti-komünist ve Amerikancı popülist söylemlerdir. ■

1- Ahmet Oktay, *Türkiye'de Popüler Kültür*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1993, s.46.
2- Hakkı Uyar, "Türk İhtilâli'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I-II", *Tarih ve Toplum*, sayı 99, 100, Mart, Nisan 1992.
3- Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) Ankara Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi*, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay.*, Ankara, 1977, s.141.
4- Cevdet Kerim, *Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları* (*Halk Konferansları*), Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi Halk Terbiyesi Şubesi, İstanbul, 1927. 1927 yılında Ankara Türk Ocağı'nda, İstanbul Darülfunun Konferans Salonu'nda ve Ankara Muallimler Kursu'nda verilmiştir. Bu konferanslar yeni harflere de çevrilmiştir. Bkz. Cevdet Kerim İncedayı, "Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları" (yay. haz. Hüsemettin Ünsal), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 21, 22, 24, Temmuz 1991, Kasım 1991, Temmuz 1992.
5- *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931.
6- Konferansların verildiği yerlerden biri de İzmir'di. Bkz. Hakkı Uyar, "Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I", *Tarih ve Toplum*, sayı 119, Kasım 1993 (ss.9-15), s.12.
7- Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: Merdan Yanardağ, *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yay., İstanbul, 1988; Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1986; Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1967.
8- Yanardağ, *age.*
9- Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)*, AÜ. SBF yay., Ankara, 1980, s. 197.
10- Burhan Belge, *Radyo Konferansları*, Kitap 1-15, Ankara, 1940-41.
11- 1935 yılındaki bu öneriye göre, bakan olması muhtemel kişi M.Esat Bozkurt'tu. Bkz. Uyar, *agm.*, s.11.
12- *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F.Teşkilatına Umumi Tebligatı*, Temmuz 1933'ten Birincikanun 1933 sonuna kadar, c.3, (Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır.), Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s.73.
13- *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F.Teşkilatına Umumi Tebligatı*, c.3, s.77.
14- "Konferans: İnkılâb", *Akpınar*, Niğde Halkevi Dergisi, yıl 2, sayı 14, Nisan 1936, (ss.6-12), s.6. İnkılâb'ın tanımı konusunda benzer ifadeleri Vasfi Raşit Seviğ ve Zihni Orhon da kullanmaktadır. Bkz. "İnkılâp ve İstiklâl", *Tan*, 16.3.1936, s.4; "İnkılâb ve İstiklâl I", *Varlık Birlikle Yaşar*, 26.3.1936, (Erzurum), s.2.
15- *Akpınar*, yıl 2, sayı 14 Nisan 1936, s.6. Bu konuda benzer bir ifadeyi A.Süreyya Örgeevren de kullanmıştır. "Bizim inkılâbımız otoritelerden gelen basit bir devrim değildir. Bizim devrim eşsizdir. Halktan otoriteye karşı olan üstün bir inkılâptır." Bkz. "(Örge Evren)'in Konferansları İçin", *Altın Yaprak*, Bafra Halkevi tarafından onbeş günde bir çıkarılır. Kültür dergisidir. Sayı 8, 15 Şubat 1936, (ss. 6-7), s.6. Yine benzer bir ifade V.Raşit Seviğ'in konferansında da yer almaktadır. Bkz. *Tan*, 16.3.1936, s.4.
16- *Akpınar*, yıl 2, sayı 14 Nisan 1936, ss.8-9.
17- "Konferans: İnkılâb", *Akpınar*, Niğde Halkevi Dergisi, yıl 2, sayı 15 Mayıs 1936, (ss.4-6), ss.5-6.
18- "Türk İstiklâl ve İnkılâbı Hakkında Munip Hayri Ürgüplü'nün Halkevimizde Verdiği Konferanslardan I", *Balıkesir*, 17.2.1936, s.2.
19- "Konferans", *Akpınar*, Niğde Halkevi Mecmuası, yıl 1, sayı 13, Mart 1936, (ss.4-9), ss.6-9; "Türk İstiklâl ve İnkılâbı Hakkında Munip Hayri Ürgüplü'nün Halkevimizde Verdiği Konferanslardan I", *Kaynak*, Balıkesir Halkevi dil, tarih edebiyat şubesince çıkarılır. Aylık Kültür Dergisi, yıl 4, sayı 37, 19 Şubat 1936, (ss.2-7), ss.3-6; *Balıkesir*, 17.2.1936, s.2; "Türk İstiklâl ve İnkılâbı Hakkında Munip Hayri Ürgüplü'nün Halkevimizde Verdiği Konferanslardan II", *Balıkesir*, 24.2.1926, s.5,6.
20- *Tan*, 16.3.1936, s.4.
21- Ayrıntılı bilgi bkz. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi yay., Ankara, 1990, s.190 vd.
22- A.Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK. yay., Ankara, 1988, s.18.
23- Afetinan, *age.*, s.23.
24- *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, ss.189-190. Dersim halkının Türk olduğuna ilişkin benzer görüşü 1935 yılı sonlarında, Tunceli Kanunu görüşülürken İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da savunmuştur: Dersim, "Aslen Türk unsuruna mensub bir kütledir". Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V, ictima 1, cilt 7, Ankara, 1936, s.175.
25- Doktor Friç (Frich), *Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat*, Berlin Şark Akademisi tarafından neşredilmiştir. Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 3, İstanbul, 1334, 384 s.
26- Ali Kemali (Erzincan Valisi), *Erzincan, Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Etnografi, İdari, İhsai tetkikat* tecrübesi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1932, s.177.
27- "İnkılâb ve İstiklâl II", *Varlık Birlikle Yaşar*, 2.4.1936, s.2.
28- "İnkılâb ve İstiklâl VI", *Varlık Birlikle Yaşar*, 7.5.1936, s.3.
29- *Ulus* gazetesinde Kemal Ünal şunları yazıyor: "Kaldı ki, taşıdıkları kabile ve aile adları ve etnoğrafik birçok deliller, bu halkın aslen Türk unsurına mensup olduğunu ispat ederken, onlar; geriliklerini başka bir milliyet iddiasının siperleri arkasına koymak istemişler ve bu yanlış iddiaların tabii neticesi olarak da, yakın muhitleri için husumetkâr birer unsur olmuşlardır." Bkz. Kemal Ünal, "Tuncelide Islahat", *Ulus*, 22.6.1937, s.1, 5. Buna benzer bir ifadeyi Şükrü Kaya da kullanmıştır. Bkz. dipot 24.
30- Bu görüşler hakkında Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile ilişki kurma gereği duymuyoruz, ancak bunların aynı tarihlere rastladığı unutulmamalıdır. Hatay sorunu ve Eti Türkleri için şuraya bkz. Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)*, Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu (9-11 Nisan 1976), Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 1978, ss.249-269.
31- M. Şerif Fırat (Kasman Köylü-Varto), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, İstanbul, 1948. Dağlı Türkler deyiminin eleştirisi için bkz. Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Doz yay., İstanbul, 1991. Ayrıca bu konuda İsmail Beşikçi'nin Kürt sorunu üzerine olan kitaplarına da bakılabilir.
32- Hakkı Uyar-Türkan Çetin, "Tek Parti Yönetimi'nde Köylüye Yönelik Propaganda: Yurt Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 1, Ocak 1994, ss.51-58.

COĞRAFİ KEŞİFLER, BAHARAT EMPERYALİZMİ VE OSMANLI TEPKİSİ

ZEKİ ARIKAN

Salih Özbaran, T*he Ottoman Response to European Expansion. Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands During the Sixteenth Century*, Analecta Isisiana XII, The Isis Press, İstanbul, 1994, XV+222 p. metin içinde 14 levha+4 harita

Batı Afrika'yı dolaşarak Ümit Burnu'nu aşan Vasco da Gama'nın 1498 yılında Hindistan'ın Kalkuta limanına demirlediğinde, "sizi buraya hangi şeytan getirdi?" sorusuna verdiği yanıt şöyleydi: "Hıristiyanları ve baharatı bulmaya geldik". Gerçekten, Portekizli tarihçi Godinho'nun deyişiyle "baharat emperyalizmi macerası" başlamıştı.[1] Ortaçağ sonlarında Okyanuslara açılan Avrupalılar Hıristiyanların ve baharatın ötesinde çok daha fazla şey bulmuşlardı: Altın-gümüş gibi değerli madenler, kıymetli taşlar, şeker, hurma, fildişi, turunçgiller, pamuk, çeşitli boya, yün, kumaş vb. Aslında bütün bu ürünler Hellenistik dönem ve Roma'dan beri Doğu-Batı ticaretinin temel öğelerini oluşturuyordu. Ancak bunların Avrupa'ya ulaşması uzun ve karmaşık bir yol izliyor ve birkaç el değiştiriyor, böylece fiyatları da önemli ölçüde artıyordu. Avrupa, Ortaçağ'da Bizans'ı bir yana iterek Doğu Akdeniz limanlarıyla doğrudan doğruya bağlantı kurdu. Ancak doğudaki bu Haçlı egemenliği, XIV. yüzyılda sona erdi. Doğu Akdeniz havzasında yeniden Türk-İslam üstünlüğü kurulmuş oldu.[2]

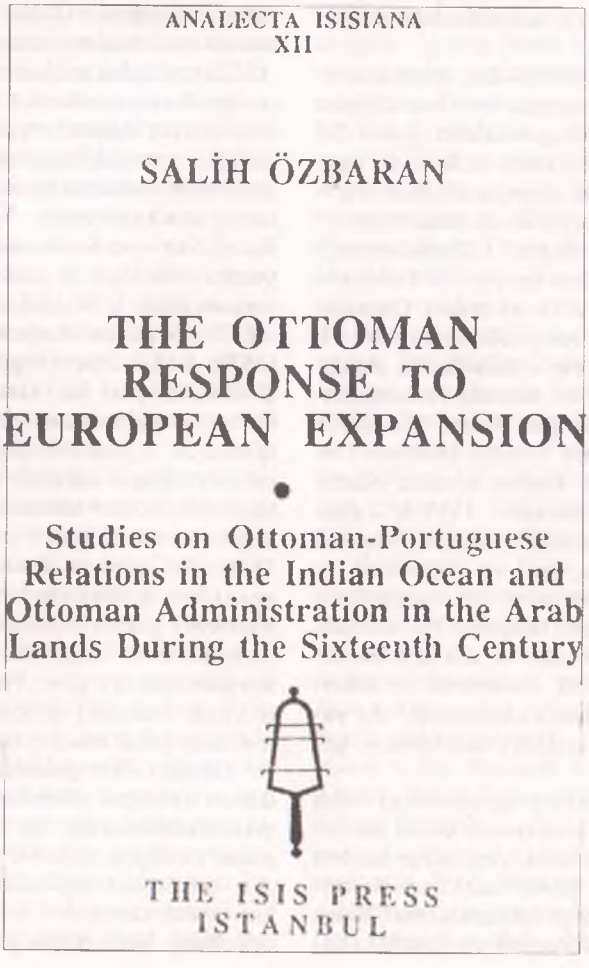

Haçlı seferlerinden beri Avrupa'daki yapısal değişmeler, coğrafi keşiflere giden yolu açmış oldu. İspanyollar Amerika'yı keşfetti. Portekizliler ise Ümit Burnu yolunu dolaşarak baharatın kaynağına ulaştı. Keşifler, Avrupa'nın yayılması, denizaşırı ülkelerle kurulan ilişkiler, baharatın, değerli madenlerin, yeni ürünlerin Avrupa'ya akması evrensel sonuçlar doğurdu ve bu sonuçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemekten geri kalmadı. Bu nedenle coğrafi keşiflerin Osmanlı İmparatorluğu açısından doğurduğu sonuçlar, özellikle XX. yüzyıl tarihçiliğinin ilgisini çeken, ana ve çekici araştırma konuları arasında yer almaktadır. Braudel, Lane, Godinho, Boxer, Steengaard, Barkan, İnalcık, Orhonlu vb bu bağlamda ilk akla gelen tarihçilerdir.[3] Söz konusu tarihçilerin araştırmalarına Prof. Dr. Salih Özbaran'ın çalışmaları, özellikle Osmanlı'nın güney siyasetinin anlaşılması açısından önemli bir katkıda bulunmaktadır. Özbaran; akademik çalışmalarının önemli bir bölümünü, Portekiz'in Hind Okyanusu'na yayılması, baharat ticaretini ele geçirmesi, Osmanlı'nın güneye inmesi, Arap ülkelerine yerleşmesi ve XVI. yüzyılda Osmanlı-Portekiz çekişmesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Portekiz arşiv ve kaynaklarını kullanması bu araştırmalarına özgün bir nitelik kazandırmakta, Osmanlı arşiv belgelerini incelemesi ise Batı tarihçiliğinin bıraktığı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eli-

mizdeki kitap Özbaran'ın son 20-25 yıl içinde bu konuyla ilgili olarak değişik dergilerde İngilizce olarak yayınlanmış yazılarının bir derlemesidir. Kitap, onun akademik çalışmalarına önemli katkıları bulunan Cengiz Orhonlu ve Vernon J. Parry'nin anılarına sunulmuştur. Bu derlemede yer alan makaleler belirli bir sistem içinde bölümlere ayrılmış, kullanılan kaynak ve eserler kitabın sonunda topluca belirtilmiş, çağdaş kaynaklardan derlenen 14 lehva da metin içinde yer almıştır. Önsöz, kısaltmalar, dört harita ve dizin kitabın bütünlüğünü tamamlamaktadır.

Giriş bölümünde Portekiz keşifleri ve Osmanlı yayılmasının çağdaş tarihçilik açısından kavramsal bir çözümlemesi yapılmaktadır (2-11). Özbaran'a göre XVI. yüzyılın ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Osmanlı yayılmasının hem Osmanlı hem Arap ülkeleri açısından yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bugün Batı tarihçiliğinin geleneksel bakış açısı sorunların çözümüne yetmemekte, keşifleri Hıristiyanlığı bulmak ve imparatorluğun yüce duygularını yüceltmek amacıyla girişilen hareketler olarak göstermek eğilimi aşılmış bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlıların Mısır'a, Suriye'ye, Arabistan'a ve Afrika'ya yayılmalarını rastlantıya bağlamak görüşü de artık terk edilmeli, buralardaki yönetim sistemini ve toplum yapısını daha çok açıklığa kavuşturabilecek araştırmalara yönelmek gerekmektedir.

Girişin ikinci makalesinde (13-24), Portekizlilerin Hind Okyanusuna yerleşmesi ve Osmanlıların güneye yayılmasıyla ilgili araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra belli başlı kaynaklar tanıtılmakta ve bu iki imparatorluğun arşivlerinin bugünkü durumu üzerinde durulmaktadır.

"Bir imparatorluğun nitelikleri" (*Characteristics of an Empire*, 27-24) başlığını taşıyan ilk bölümde yer alan altı incelemede, XVI. yüzyılda Osmanlı yönetimi altında bulunan Arap ülkelerinin idari, mali ve ekonomik yapıları ele alınmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi, Yavuz ve Kanuni zamanlarından Mısır, Suriye, Yemen, Bağdat, Basra, Kızıldeniz sahilleriyle Kuzey Afrika'nın önemli bölümü Osmanlı yönetimi altına girdi. Bunun sonucu olarak yeni yönetim birimleri oluşturuldu. 1555'de Lahsa ve Habeş Beylerbeylikleri kuruldu. Acaba Osmanlı bu ülkelerde nasıl bir idari, mali ve ekonomik bir düzen uyguluyordu? Acaba yerel bir özerklikten söz edilebilir miydi? Osmanlı bütçeleri bu konuda bize önemli ölçüde ışık tutmakta ve söz konusu ülkelerde uygulanan idari, mali, ekonomik ve askeri politikayı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yapıyı kavramak için bir iki noktayı hatırlatmayı gerekli görüyoruz:

Osmanlı İmparatorluğu'nda "geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına" timar deniliyordu.[4] Timar sistemi Rumeli ve Anadolu'daki eyaletlerde uygulanıyordu. Ancak bu bölgelere uzak olan kimi Arap ülkelerinde, sözgelimi Suriye'nin çeşitli yörelerinde ve Bağdat'da da timarlar bulunuyordu. Buna karşılık Yemen, Basra, Lahsa gibi eyaletlerin vergi kaynakları başka bir yöntemle, iltizam sistemiyle değerlendiriliyordu. Ancak iltizam ya da mukataatının uzak eyaletlerde uygulanması kesin bir kural değildi. Darphane, maden ocağı, tuzla gibi işletmeler öteden beri iltizam kapsamına alınıyor ve belirli bir süre ile bu işletmeler nakit akça karşılığında mültezimlere bırakılıyordu. Nicoara Beldiceanu, Osmanlıların Balkan yarımadasında çeşitli maden ocaklarında uyguladığı mukataa sisteminin ayrıntılı bir açıklamasını yapmıştır.[5] Nitekim, Mehmet Genç de iltizamın "imparatorluğun büyümesine paralel" bir gelişme gösterdiğini vurgulamaktadır.[6] Halil İnalcık da imparatorluğun taşra yönetiminde, mali yapısında ortaya çıkan değişmelere bağlı olarak özellikle 1580'den sonra iltizam sisteminin hızlı bir yayılma sürecine girdiğini belirtmektedir.[7]

Özbaran'ın bu konuya ayırdığı bölümler, arşiv kaynakları ışığında iltizam sisteminin Arap eyaletlerinde nasıl uygulandığı konusunda ayrıntıları yakalamak olanağını vermektedir. Sözgelimi 959/1551 tarihli Tapu-Tahrir defterine göre Basra'nın geliri 2.935.551 akçayı buluyordu. Bu gelirler iskele, boyahane, memleha (tuzla), ibrişimhane, dükkân mukataalarından oluşuyordu (s. 45). 2 Muharrem 980 (1572) tarihli bir mühimme kaydından Basra mukataalarının *üç seneden ziyade iltizama* verilmesinden şikâyet edilmekteydi. Öte yandan 968/1560-61 tarihli Yemen bütçesinin gelirleri *harac-ı arazi*, *mukataat*, *iskeleha* ve *müteferrik* olmak üzere dört kategoriyi kapsıyordu. Yemen bu tarihlerde Zabid, Taizz, San'a ve Sa'de sancaklarına ayrılmış bulunuyordu. 969/1561-62 tarihli icmale göre Zabid vilayetinin geliri 5.765.080 parayı buluyordu ve bunun 4.657.665 parası harac-ı araziden geliyordu. 984 (1576) tarihli bütçeye göre Yemen'in toplam geliri 17.896.315 para idi. Harac-ı arazi bu bütçe içinde en büyük payı temsil ediyordu: 10.332.325 para (o dönemde 1 para 1,5 akçaya eşittir). Toplam bütçe gelirleri içinde iskelelerin payı 1.903.354 paradır. Halil Sahillioğlu[8] tarafından yayınlanan 1008 (1599-1600) tarihli bütçeye göre Yemen'in yıllık geliri 16.425.056 paradır. Bunun 7.994.966 parası harac-ı araziden gelmektedir (%48). İskele gelirleri 4.845.951 parayı bulmaktadır (%29). 2.749.817 para da müteferrik vergilerden oluşmaktadır (% 16). Söz konusu bütçeye göre Yemen'de 1600'lerde 12 iskele vardı. Bunların içinde en işlek olanı Moha iskelesi olup yıllık hasılı 3 milyonun üstünde idi.

Temel bütçe giderleri, beylerbeyi, sancakbeyi, ümera ve diğer görevlilere *salyane* adı altında yapılan ödemelerdir. Bu görevliler içinde mütefarrikalar, çavuşan, gönüllüyan, tüfenkçiyan, mustahfızan, cebeciyan, topciyan, arabacıyan vb varlığı dikkat çekmektedir (s.53) Bunun dışında kale, bina, cebehane binalarının yapımıyla iskele onarım gi-

derleri ve diğer masraflar da giderler içinde yer alıyordu. Ayrıca devlet merkezine de nakit olarak bir pay gönderiliyordu (irsaliye). Sözgelimi 1004 (1595-96) tarihli Yemen bütçesinin toplamı 668.479 sikke-i haseneyi (altın) buluyordu. Bunun 110.000'i İstanbul'a irsal edilmiş, 92.837 altın salyane olarak ayrılmış, 344.911 altını da mevacibe tahsis edilmiştir (s. 53). Bütün bunlar, gerek Özbaran'ın bulguları, gerek Sahillioğlu'nun araştırmaları, Osmanlıların Arap ülkelerindeki mali ve ekonomik uygulamalarının sayısal ve somut örneklerini vermektedir.[9]

Kitabın ikinci bölümü XVI. yüzyılda baharat yolu üzerindeki siyasal gelişmelere ağırlık veren yazıları kapsamaktadır. Mısır'ın fethinden sonra başlayan Türk-Portekiz ilişkileri, Osmanlıların Basra'ya doğru yayılması, Basra Körfezindeki çatışmalar, bu çatışmaların sonuçları, iki ülke arasındaki diplomatik yazışmalar, üzerinde durulan belli başlı konular olarak görülmektedir. Önce Portekiz'in Kızıldeniz'i abluka altına alıp Mekke ve Medine'yi dahi tehdit edecek bir konuma geldiğine işaret edilmektedir. Bu tehlikeye karşı Osmanlılar başlangıçta Memluk Sultanlığı'na yardım etmişlerdi. 1517 yılında Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmesi, Portekiz'le başa çıkamayan zayıf bir devletin yerini güçlü bir imparatorluğun alması anlamına geliyordu. I.Selim'in, fetihten sonra Süveyş'te bir donanma yapılmasını emrettiğine ilişkin çağdaş Batı kaynaklarında bulunan, ancak Türk kaynaklarında yer almayan bir kayıt, Osmanlıların Portekiz'e karşı izlediği politikaların bir işareti olarak görülmektedir. Ancak Doğu ticaret yolları üzerinden geçen baharat ticaretinde büyük bir bunalımla karşı karşıya bulunuyordu. Nitekim 1518 yılında Kahire'ye gelen bir kervan çok az baharat getirebilmiş, aynı yılda Beyrut'ta Avrupalı tüccarlar hiçbir şey satın alamamışlardı. Bu örnekler çoğaltılabilir.[10] Özbaran'ın İngilizce çevirisini verdiği (s. 99-109) bir rapor, daha doğrusu Selman Reis'in kaleminden çıktığı kabul edilen 10 Şaban 931 (2 Haziran 1525) tarihli layiha XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Portekiz'in Hind Okyanusundaki durumuna ve baharat ticaretinin niceliğine önemli açıklamalar getirmektedir.[11] Selman Reis'in "şimdiki halde bu zikrolan bahar Portakal'a gidermiş, sabıkan Portakal ol diyarı almaktan evvel Mısır'da baharat büyük mukataa olub çok mal hâsıl olurmuş..." sözleri baharat yolundaki denetimin giderek Portekiz'in eline geçtiğini göstermektedir.

Selman Reis'in, 1525 yılında buyruğundaki filo ile Babülmendeb'i aşarak Hind Okyanusuna açılması, Osmanlıların Portekiz'e karşı giriştiği ilk önemli hareket olarak görülmektedir. Selman Reis, Aden'i ele geçirmek istediyse de bunu başaramadı. Bir Portekiz donanmasının yaklaşmakta olduğu haberi üzerine Selman Reis Aden önlerinden geri dönmek zorunda kaldı. İkinci büyük sefer ise, Gücerat hükümdarı Bahadır Şah'ın Kanuni'den yardım istemesi üzerine 1538 yılında Hadım Süleyman Paşa tarafından yapıldı. Hadım Süleyman Aden'i ele geçirdi.[12] Burası Osmanlı yönetimi altına girdi. Donanma Hindistan kıyılarında Portekiz'in elinde bulunan kaleleri topa tuttu. Diu (Deu) kuşatıldı. Büyük bir Portekiz donanmasının gelmekte olduğu haberi yayılınca kuşatma kaldırıldı. Böylece bu seferden beklenen sonuçlar elde edilemedi. Bundan sonra Osmanlılar bir yandan Habeş kıyılarında egemenlik kurmaya çalıştılar. Öte yandan da Portekiz'le barış yollarını aramaya çalıştılar. Kanuni Sultan Süleyman'ın Portekiz kralı III.Dom Joao'ya gönderdiği 1544 tarihli bir ferman (s.111-118) bu yoldaki çabaların ilginç bir belgesi olarak görülmektedir.

Öte yandan Portekiz, yalnız Kızıldeniz yolunu abluka altına almakla kalmamış, Basra Körfezi ağzındaki Hürmüz adası üzerinde de egemenlik kurmaya çalışmıştı. Ada üzerinde tam bir denetim kuran Portekizliler, buradan körfezdeki emirlikleri de tehdit ederek Basra üzerinden gelen ticaret yollarını tutmaya çalıştılar. Osmanlılar Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Basra ve Lahsa bölgelerini de nüfuzları altına aldılar. Osmanlı-Portekiz çatışması Kızıldeniz'den Basra Körfezine kaymış bulunuyordu. Çünkü Portekiz, Osmanlıların Aden'i ele geçirmelerinden, Basra ve Lahsa'ya yerleşmelerinden kaygı duymaya başlamıştı. Portekiz'in Hürmüz valisi Dom Alvaro de Noranha'nın efendisine gönderdiği 1550 ve 1552 tarihli iki mektup (s.159-178), Türk tehlikesine dikkati çekiyor, Osmanlıların askeri hazırlıklar dışında Basra Körfezindeki ticareti geliştirmek için barış girişimlerinde bulunduklarından söz ediyordu. Portekiz'in amacı ise Osmanlıları Basra Körfezi kıyılarından uzaklaştırmaktı. Katif üzerine yapılan fakat başarısızlıkla sona eren bir sefer, Portekiz'in kolay kolay Türkleri buralardan uzaklaştıramayacağını gösteriyordu. Her ne olursa olsun, Portekizlilerin Basra Körfezindeki etkinlikleri, Osmanlıların Hind Okyanusuna açılmak üzere Süveyş'te yeni bir donanma hazırlamalarına neden oldu. Hind kaptanlığına atanan ünlü *Kitab-ı Bahriye* yazarı Piri Reis'le başlayan, Murat Reis, Seydi Ali Reis ve Sefer Reis'le devam eden bu seferler (1552-1556), Basra Körfezinde mahsur kalan donanmayı kurtaramadığı gibi, Portekizlilerin de Basra'ya düzenledikleri bir sefer sonuç vermedi. Ne var ki küçük çapta da olsa Osmanlı-Portekiz çatışmaları 1581 yılına kadar devam etti.

Kızıldeniz'de, Basra Körfezinde ve Hind Okyanusundaki Osmanlı-Portekiz çatışması, XVI. yüzyılın ortalarına doğru baharat ticaretinin eski ticaret yolları lehine olmak üzere, yeniden canlanmaya başlamasına olanak vermiştir. Hattâ Kızıldeniz ve Basra üzerinden Avrupa'ya ulaşan baharat, Lizbon'a giden baharatla yarış etmeye başlamıştı. Bu klasik yollar üzerinde bulunan Halep, Trablusşam, Kahire, İskenderiye yeniden canlanmıştı. Bu bağlamda Godinho, Lane, Steenzgaard ve Braudel'in verdiği sonuçları Özbaran'ın bulguları da desteklemektedir. Prof. Mantran, eski ticaret yollarının keşiflerin hemen ertesinde değişmediği, yüzyıllardan beri süregelen alışkanlıkların birdenbire unutulma-

dığı üzerinde durmaktadır.[13] Halil İnalcık, XVII. yüzyıl başlarında bile Avrupalı tüccarların baharatı doğunun pazarlarından rahatlıkla bulabildiklerini belirtmektedir.[14] Ancak ne var ki XVII. yüzyılda Doğu ticaret yolları tamamen yön değiştirmiş ve eski ticaret yolları üzerinde bulunun şehir, liman ve ülkeler bu değişimden olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

"Doğu Afrika'da Osmanlılar" (*The Ottomans in East Africa*) başlığını taşıyan sonuncu araştırma, çok genç yaşta yitirdiğimiz Prof. Cengiz Orhonlu'nun Doğu ticaret yolları üzerindeki çalışmalarının değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu, kendisinin yetişmesinde büyük emeği bulunan Orhonlu'nun anısına duyulan saygının bir ifadesidir. Orhonlu, tarihçiliğimize çok yeni ufuklar açmış, kullandığı zengin arşiv malzemesini yeni yorumlarla değerlendirmişti. Günümüzdeki aydınlar arasında ancak yeni yeni tartışılmaya başlayan göçebelik sorunsalına bundan 35 yıl önce sağlam bir doktora çalışmasıyla yanıt vermişti.[15] *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*[16] başlıklı incelemesi, Osmanlı İmparatorluğunun temel iskân politikasına yeni katkılarda bulunmuştu. Şehircilik, kayık işletmeciliği, hassa mimarlığı, su yolculuk, kervan vb konuları, Orhonlu'nun çalışmalarıyla yeni bir anlam kazanmıştı.[17] Özbaran'ın kitabında Orhonlu'ya ayrılan bölümde, onun Osmanlı'nın güney siyaseti üzerindeki çalışmaları ele alınmaktadır. Onun bu bağlamda sağlam ve tutarlı sonuçlara varan makaleleri yanında Habeş eyaleti üzerindeki kitabını özellikle anmak gerekir.[18]

SONUÇ:

Fernand Braudel[19], her uygarlığın lüks gıdalarla birlikte bir takım uyarıcı ve uyuşturuculara bağlı bulunduğuna işaret ederek, XII-XIII. yüzyıllarda bu bağımlılığın baharat ve biber üzerinde yoğunlaştığını yazmaktadır. Bu "lüksün" coğrafi keşifler üzerinde belirleyici bir rol oynadığını gördük. Coğrafi keşifler karşısında Osmanlı İmparatorluğu büsbütün tepkisiz kalmadı.[20] Fakat Osmanlı Mısır'a indiği zaman Portekizlilar Hind Okyanusuna zaten yerleşmiş bulunuyorlardı. Teknik yönden Portekiz'in Hind donanması, Osmanlıların Süveyş'ten Basra'ya gönderdikleri gemilerden çok üstündür. Bu sağlam gemiler, Osmanlıların Portekizlileri bölgeden atmalarına engel oldu. Ulaşımın yetersizliğine, lojistik sorunların yenilememesini de eklemek gerekiyor. Ancak Osmanlıların Memluk Devleti'nin yerini alarak Kızıldeniz yolunu ve Basra Körfezini Portekizlilere karşı koruması, eski ticaret yollarının büsbütün sönmesini engellemiştir. Bu yüzdendir ki eski yollar aşağı yukarı XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın başlarına kadar canlılığını korumuştur. Osmanlıların Don-Volga kanalını açarak Portekiz'i Hindistan'da kuşatma girişimi de sonuç vermemiştir. Süveyş kanalının açılması girişimleri de yarım kalmıştır. Öte yandan özellikle Kanuni döneminde Akdeniz sorunları ön plana çıkmış, yorucu ve yıpratıcı İran seferleri de Hind Okyanusunda kararlı bir politika izlenmesini engellemiştir. Özbaran'ın çalışmaları, coğrafi keşiflerin Osmanlı açısından doğurduğu sonuç ve gelişmelerin anlaşılmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır. ■

1- Salih Özbaran, "Keşfedenler, Ticaret Yolları ve Osmanlı İmparatorluğu", *500. Yılında Amerika* (Yay. Recep Ertürk-Hayati Tüfenkçioğlu), İstanbul, 1994, 17.
2- W.Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi* (Çev. E.Z.Karal), Ankara, 1975, Rene Grousset, *L'Empire du Levant*.
3- Bütün bunların eserleri için Özbaran'ın, burada tanıtmaya çalıştığımız eserinin bibliyografyasına bakınız.
4- Ö.L. Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, XIII. 236.
5- *Les Actes des Premier Sultans*, II. Paris-La Haye, 1973.
6- Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Yay. O. Okyar-H.Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, 232.
7- Halil İnalcık, "Military and fiscal transformation in the Ottoman Emire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI(1980), 327-334.
8- Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara, 1985, 287-319.
9- Mısır örneği için bk. S. Shaw. *The Budget of Egypt 1005-1006 (1596-97)*, The Hague, 1968.
10- Kış. Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, 31(1977), 86.
11- Topkapı Sarayı Arşivi (E 6455)'nde bulunan bu layihanın yeni harflerle ilk yayını için bk. Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Layihası", *Deniz Mecmuası*, 47/335 (1935), 67-73.
12- Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'in fethi hakkında Kanuni'ye gönderdiği ariza için bk. *Arşiv Kılavuzu*, İstanbul, 1940, II, Vesika XVII.
13- Robert Mantran, "La transformation du commerce dans l'Empire Ottoman an XVIIe siècle", *Ottoman Eighteenth Century Islamic History*, (ed. T.Naff-R.Owen), London, 1977.
14- Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, 60 (1951), 629-690.
15- *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul, 1963. Kış. Xavier de Planhol, *De la plain pamphylienne aux lacs pisidiens, nomadism et vie paysanne*, *Paris*, 1958.
16- İstanbul, 1967.
17- *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım* (Der. Salih Özbaran), İzmir, 1984.
18- Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti 1554-1560*, İstanbul, 1974; "This is a unique and valuable book", bk. Robert W. Olson, *Turcica*, IX/2-X (1978), 281-288.
19- *Civilisation materielle, economie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, Paris, 1979, I, 224.
20- Abbas Hamdani, "Ottoman Responce to the Discovery of America and the New Routo to India", *Journal of the American Oriental Socity*, 101(1981), 323-330.

ŞİİR VE TARİHYAZICILIĞI

IRVIN CEMİL SCHICK

Roni Margulies. *Mağrur Olma Padişahım*. (İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1994). 38 s., 7 fotoğraf. ISBN 975-363-289-4.

Bundan yirmi yıl kadar evvel, tarihçi Hayden V.White önce *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (1973) adlı kitabında ve daha sonra *Tropics fo Discourse: Essays in Cultural Criticism* (1978) başlığı altında toplanan denemelerinde, tarihyazıcılığının bir bilimden ziyade bir belâgat icraati olduğunu belirtmiş, hayli yankı uyandırmıştı.

Bugün artık böyle görüşler -bazı sıkı pozitivist çevreler dışında- kanıksanmakta, hattâ başka "bilim" dallarına da uygulanmaktadır. Örneğin Paul Atkinson, *The Ethnographic Imagination: Textual Constructions of Reality* (1990) adlı eserinde etnoğrafya ve antropolojinin belâgat üzerine kurulu olduğunu öne sürmekte, bir bilimden ziyade bir söz sanatı, bir söylem icraatı sayılması gerektiğini savunmaktadır.

Biraz basitleştirerek özetlemek caizse, bütün bu görüşlerin altında yatan varsayım, bilginin keşfedilmekten ziyade üretildiğidir ki, bu savın kaynağı da Peter L.Berger ve Thomas Luckmann'ın *The Social Construction of Reality: a Treatise in the Sociology of Knowledge* (1966) adındaki, toplumsal bilimlerde devrim yaratmış olan ünlü kitaplarında bulunabilir.

Hal böyle olunca, "bilimsel" metinlerle "edebî" metinler arasında varolduğu geleneksel olarak farzolunan Çin Seddi'nin yapaylığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tarihyazıcılığının edebî bir eylem olduğunu kabul edersek -ki bu asla maddî gerçeklikten bağımsız olduğu anlamına gelmez- edebiyattan tarihyazıcılığı neden çıkamasın? Roni Margulies'in *Mağrur Olma Padişahım* (1994) başlıklı şiir kitabının bence bu açıdan ele alınması gerekmektedir.

Burada kastettiğim, György Lukàcs'ın roman türünün doruk noktası addettiği tarihî romanın muadili olabilecek bir tarihî şiir değil, doğrudan doğruya tarihyazıcılığı olarak şiirdir. Yani tarihsel şiir değil, şiirsel tarih. Biraz somutlayayım. Margulies'in evvelce yayımladığı *Her Rind Bilir* (1991) ve *Gün Ortasında* (1992) başlıklı kitaplarından çok farklı olarak, *Mağrur Olma Padişahım*'ı oluşturan şiirler ağırlıklı olarak şairin özgeçmişine dayanmıyor. Önsöz ve Sonsöz'ün dışında onbir şiir, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde muhtelif mevkiler işgal etmiş olan onbir kişinin, yıllar geçip de zaman onları geride bıraktıktan sonra düşüncelerini, sürgündeki yahut hapisteki yalnızlık ve dışlanmışlık duygularını, giderek ölümlerini veya ölümlerinin eski yoldaşlarına hissettirdiklerini konu ediniyor. Tarihsel kaynaklara önemli ölçüde dayanan bu şiirler, tarih üzerine temellendirilmiş bir kurgudan çok tarihyazıcılığının alışılmamış bir biçimidir bence. (Günümüzde alışılmamış demeli belki de; ilk tarihlerin destansı şiirler olduğunu unutmayalım.)

Örneğin "Ahmed Rıza Bey Talât Paşa'yı Anlatıyor" başlıklı şiirde, İkinci Meşrutiyet'e damgasını vuran triumvirliğin bir üyesinin Selânik Postahanesi baş kâtipliğinden evvelâ Cemiyet başkanlığına, sonra Nazırlığa, Sadrazamlığa ve nihayet Berlin'de 1921'de bir komitacı kurşununa hedef olmasına kadar geçen hayat hikâyesi, bir diğer ünlü İttihatçının kaleminden anlatılıyor -tarihî olaylarla insan ilişkileri hasır gibi ustaca örülerek. "Hatib-i Şehirin Tifüsten Ölümü"nde Cemiyet'in kurucularından, 1913 Bâb-ı Âlî baskınında yıldızı parlayan karizmatik kişilikli Mülâzım Ömer Naci'nin, Kerkük'te yapayalnız bir hastalığa yenik düşmesi öyküleniyor. "Cavit Bey'in Karısına Son Mektubu" şiirinde, bir zamanların meşhur Selânikli Mâliye Nazırının, 1926'da Mustafa Kemal'e suikast düzenlemekten hüküm giydikten sonra asılarak idam edilmeyi beklediği hücresindeki son gecesi canlandırılıyor.

Bu şiirlerin her biri, tarihyazıcılığının doğal hammadesi olan hatırat, mektup gibi belgelerden faydalanılarak yazılmış, metinler şiirselleştirilerek. Yani bugünlerin revaçta terimiyle, Margulies, tarihsel kaynaklarla şiir arasında bir *intertext* yaratmış. İlk anda böyle bir çalışmanın edebiyat addedilmeye hakkı olup olmadığını sorgulayanlar çıkabilir. Bir zamanlar Edip Cansever'i bazı çekemeyenler, onu, sokakta, meyhanede, alışverişte duyduğumu konuşma parçacıklarını şiirlerine sokuşturmakla itham ederlerdi. Bunu eleştiriden bile saymadığını rahmetlinin kendi ağzından duyduğumu hatırlarım. Gerçekten de kolaj eğer sanattan sayılıyorsa, edebiyatta alıntı nasıl eleştiri konusu olabilir? Orhan Pamuk sağ olsun, Galib Dede'nin "Esrarını Mesnevîden aldım/çaldım veli mirî malı çaldım" beyitini artık bilmeyen kalmamıştır sanırım. Orijinallik fetişizminin sadece belirli bir dönemin ve sınıfın sanat anlayışının bir öğesi olduğunu hatırlatmakta bu açıdan yarar vardır; alıntı, premodern olduğu kadar postmodern sanatın da ayrılmaz bir parçasıdır.

Benim bu kitapla bir alıp veremediğim varsa, o da (şairin diğer kitaplarında olduğu gibi) karamsarlık, nostalji gibi duyguların boğuculuğu. Margulies için, devrimciliğini bu duygularıyla bağdaştırmak zor zanaat olsa gerek. Nitekim, "Sonsöz: Yaşlı Bir İttihatçının Belki de Düşünmüş Olabilecekleri" başlıklı şiirde, bunca eziyet "Değer miydi, Tanrım, değer miydi?" sorusunu şair namına cevaplandıran hayalî ihtiyar, "Ama tarih, bir yandan, başımıza gelirken, /Bir yandan bizler tarihi değiştirdik" diyor, böylelikle arka kapaktaki "'devrimciler ölür, ama devrimler ölmez' şiarı, tersine bir vurguyla söylendiğinde de doğrudur: 'devrimler ölmez, ama devrimciler ölür'" sonucuna zemin hazırlıyor. Devrim için söylenmiş bir çeşit hüve'l-bâkî niteliğindeki bu pek didaktik sözler, ne yalan söyleyeyim, bana çok inandırıcı gelmedi. Üstelik İttihatçıların yapabildikleriyle yapamadıkları teraziye konduğunda, sonuç korkarım pek parlak değil.

Bununla birlikte *Mağrur Olma Padişahım*, gerek içeriği, gerekse biçimi itibariyle önemi edebiyat sınırlarını aşan bir deneme, kendinden söz ettirecek bir eser. Şairin özel arşivinden derlenmiş birçoğu daha önce yayınlanmamış olan tarihsel fotoğraflar da, kitaba ayrı bir belgesel ağırlık veriyor. Şiirseverler için olduğu kadar bütün tarihçiler için çok düşündürücü bir çalışma. ■

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KÂZIM KARABEKİR'İN CHP MECLİS GRUBU'NDAKİ KONUŞMALARI

CEMİL KOÇAK

Kâzım Karabekir,
Ankara'da Savaş Rüzgârları,
(İkinci Dünyâ Savaşı),
(Yayına Hazırlayan: Prof. Fâruk Özerengin),
Emre Yayınları, İstanbul, 1994.

Adı daha ziyade televizyon dizilerini andıran bir kitap, aslında, Kâzım Karabekir'in, İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra, İstanbul milletvekili sıfatı ile, CHP saflarına katıldığı 1938 yılının son günlerinden 1946 yılı başına kadar, CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmaları içeriyor.

Ancak, konuşmaların içeriğine değinmeden önce, bâzı teknik bilgiler vermek istiyorum.

Kitapta, Karabekir'in CHP Meclis Grubu'nda değişik târihlerde (11 Nisan 1939, 18 Nisan 1939, 12 Eylül 1939, 26 Eylül 1939, 10 Ekim 1939, 23 Ekim 1939, 5 Aralık 1939, 19 Aralık 1939, 4 Ocak 1940, 15 Ocak 1940, 16 Ocak 1940, 2 Nisan 1940, 1 Haziran 1940, 2 Temmuz 1940, 7 Ağustos 1940, 21 Ağustos 1940, 12 Kasım 1940, 20 Kasım 1940, 11 Mart 1941, 14 Mart 1941, 25 Mart 1941, 3 Haziran 1941, 6 Haziran 1941, 18 Haziran 1941, 1 Temmuz 1941, 11 Temmuz 1941, 29 Temmuz 1941, 5 Ağustos 1941, 11 Kasım 1941, 16 Aralık 1941, 27 Ocak 1942, 7 Nisan 1942, 2 Haziran 1942, 8 Haziran 1942, 13 Aralık 1943, 1 Ağustos 1944 ve 15 Ocak 1946) yaptığı toplam 37 konuşma yer alıyor.

Kitabın başında yayınlanan konuşma ise târihsiz... Aslında, bu konuşma, içeriğinden anlaşıldığına göre, 1940 yılının Haziran ayının son günlerinde âid olmalı... Dolayısıyla, kitabın 190. sayfasından sonra konulmalıydı.

Bu sûretle, konuşma sayısı da 38'e çıkıyor.

Buna bir de, Karabekir'in, 12 Mayıs 1941 târihinde, İsmet İnönü ile yaptığı özel görüşmenin notlarını eklemek gerekiyor.

Yalnız belirtmek gerekir ki, bâzı konuşmalar, içeriğinden anlaşıldığı kadarı ile, yanlış târihlenmiş...

Örneğin, 29 Temmuz 1941 târihli konuşmada, söz konusu konuşma Alman-Sovyet savaşının başlamasından beş hafta sonra yapıldığı hâlde, hâlâ Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırıp saldırmayacağı konusunda görüş belirtilmektedir ki, elbette, târihte bir hâtâ olmalıdır.

Ayrıca, kitapta yer alan son konuşma, 15 Ocak 1946 târihli görünmekle berâber, yine ifâdelerin içeriğinden, daha önceki bir târihte yapıldığı izlenimini uyandırıyor.

Görüldüğü gibi, konuşmalar, daha ziyâde savaşın ilk yıllarına âid (1939-1941)... Bu yıllarda yapılmış toplam 30 konuşma var. Oysa, 1942 yılına âid sâdece dört ve 1943, 1944 ve 1946 yıllarına aid olmak üzere de birer konuşma metni bulunuyor. İlginç olan, bir hayli önemli olan 1945 yılında Karabekir'in hiç konuşma yapmamış olmasıdır. Diğer yıllardaki konuşmaların sayıca azlığı da tabiî dikkat çekicidir.

Gerçekten de Karabekir, bu yıllarda hiç konuşma yapmamış mıdır, yoksa yapılan bu konuşmalar, Karabekir tarafından not edilmediği için ya da bir başka nedenle, yayınlanmamış mıdır, bu pek belli değil...

Bilindiği gibi, CHP Meclis Grubu Zabıtları'nın âkıbeti henüz meçhûl... Bu konuda bir hayli tevâtür var.

Karabekir'in kitapta yer alan grup konuşmaları ise, "Yayıncının Notu"ndan anlaşıldığı kadarı ile, bizzat Karabekir'in notlarından derlenmiş...

Demek ki, Karabekir'in elinde CHP Meclis Grup Zabıtları'nın, hattâ kendi konuşmalarının dahi, bir örneği yoktur. Nitekim, bâzı konuşmaların arasına sıkıştırılmış, "zabtın orta kısmını bana vermediler" şeklindeki ifâdelerden, zabıtların bir örneğinin (bâzen bâzı kısımlarının da çıkarılarak/sansür edilerek?), talep üzerine, CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliği'nden, Karabekir'e verildiği anlaşılıyor. Diğer yandan, Karabekir'in, bu zabıtlardan yararlanarak, kendisi için bir örnek kopya aldığı görülüyor. Ayrıca, Karabekir söz konusu zabıt örneğinin arasına, daha sonra, bâzen kendi notlarını da ilâve etmiş... Başka konuşmacıların görüşleri de, hulâsa hâlinde, metinde yer yer göze çarpıyor.

Bu da, bize, Zabıtlar'ın hiç basılmamış ve dağıtılmamış olduğunu (mu ?) gösteriyor. Ancak, bâzı araştırmalarda, basılı Zabıtlar'dan yararlanıldığı göz önüne alınırsa, belki de, bâzı özel zabıtlar basılmış ya da önceleri her zaman basılmış, ama daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiş de olabilir. Bu konuda şimdilik kesin bir saptamada bulunma imkânından yoksunuz. Umarım, başlarına kötü bir şey gelmemiştir de, bir gün, bu Zabıtlar gün ışığına kavuşur.

Kanımca, bu tür belgeler, yayıncının yaptığı gi-

bi, olduğu gibi yayınlanmamalıdır. Elbette, dilde orijinale sâdık kalmak gerekir. Nitekim, öyle de yapılmıştır. Ancak metnin, mutlaka ve mutlaka redaksiyondan geçirilmesi gerekir. Aksi hâlde, bu metinde olduğu gibi, cümleler anlaşılmaz ve konuşma insicâmı içinde kalır ve yer yer okuma ve anlama güçlükleri yaratır.

Ayrıca, daha da önemlisi, metnin olduğu gibi yayınlanması, okuyucular açısından da, ayrı bir zorluk oluşturuyor. Döneme ilişkin ayrıntılı ve kronolojik bilgisi olmayan bir okuyucunun, Karabekir'in konuşmalarını anlamlı bir çerçeve içine oturtması aslâ mümkün olamayacaktır. Ayrıca, Karabekir'in siyâsî ve askerî öngörülerinin ne ölçüde doğrulandığını da bilmesi imkânsızdır. Bu nedenle, metnin, mutlaka ve mutlaka, açıklayıcı notlarla, gerektiğinde belgelerle ve kronolojik tarih hatırlatmaları ile desteklenmesi gerekirdi. Ama böyle yapılmamış ve metin, hammade olarak kullanılmıştır.

Kâzım Karabekir, CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmalarda, ağırlıklı olarak dış politika üzerinde duruyor. Bunu da tabiî karşılamak gerekir. Herhâlde bu dönemde, konuşmacıların çok büyük bir kısmı, dış politika alanında söz alıyorlardı.

Bütün konuşmaların, özellikle de dış politika alanında olanların, dikkatle okunmasından sonra, okuyucuda şöyle bir izlenim uyanıyor:

CHP Meclis Grubu'nda günlük ekonomik ve sosyal sorunlar konusunda daha rahat ve net bir üslûp kullanmak mümkün iken, dış politika gibi, daha hayâtî, ciddî ve önemli bir konuda hayli karmaşık bir üslûp tercih ediliyordu.

Tabiî sâdece Karabekir'in konuşmaları baz alınarak, bu türden bir genellemeye gitmek tamâmen yanlış olabilir.

Ama unutulmasın ki, Kâzım Karabekir'in, CHP içinde, hiç olmazsa bu sırada, muhalif bir ses olarak algılanması gerekir. Karabekir'in, siyâsî geçmişi ve konumu gereği, yönetime karşı daha eleştirel bir tutum takınmasını tabiî ve olağan görmek gerekir.

Buna rağmen, Karabekir, dış politikaya değinen konuşmalarında, öyle karmaşık bir üslûp kullanmaktadır (ya da kullanmayı tercih etmektedir) ki, Karabekir'in tam olarak neyi ifâde etmeye çalıştığını anlamak çok güç bir hâle gelmekte ve hattâ zaman zaman imkânsızlaşmaktadır.

Oysa, anlaşıldığı kadarı ile, Karabekir, en azından, yönetimin Üçlü İttifak/Batı İttifâkı politikasını eleştirmek istiyor ve Almanya ile ilişkilerin bu nedenle soğumasından da rahatsızlık duyuyordu. Türk-Alman ilişkileri konusunda daha özenli davranılmasını talep ediyordu. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere'nin yanında savaşa girmesine de her zaman karşı çıkıyordu.

Ancak bu görüşlerini açıkça ifade etme/edebilme imkânından da mahrummuş gibi görünüyor.

Karabekir'in, "İngilizci politika"ya karşı, kendisini bir "Almancı politika" seçeneği olarak mı düşündüğü/sunduğu ise, hiçbir şekilde belli değildir.

Karabekir, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden hemen sonra, 11 Nisan 1939'da yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın Yunanistan üzerine saldırı ihtimâlinden söz eder ve Almanya'nın da Karadeniz'in kuzeyinden Sovyetler Birliği'ne doğru yöneleceğini belirtirken, siyâsî ve askerî bakımdan doğru öngörülerde bulunuyor.

Karabekir, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyâretinin (Ekim 1939) uzaması üzerine, bunun ülkede yarattığı akisleri ve dedikoduları da söz konusu ederek, durumu eleştiriyor ve Saraçoğlu'nun en kısa zamanda ülkeye geri dönmesini talep ediyor.

Karabekir, 1941 yılının ilk haftalarında, Türkiye için en kötü durumun, olası bir Alman-Sovyet antlaşması olduğunu belirtirken de, haklı bir noktaya temâs ediyor.

Karabekir, hükûmet politikası ile partili milletvekillerinin basında yayınlanan görüşlerinin paralel olması gerektiğini de hatırlatıyor. Karabekir'e göre, basında siyâsî/askerî mütâlaalarda bulunan yazarlar, aynı zamanda CHP milletvekili oldukları için, onların görüş ve düşünceleri, ister istemez, partiye mâl ediliyor ve partinin/hükûmetin resmî görüşü olarak benimseniyordu. Oysa, Karabekir, bu tür yazıların, büyük ölçüde, sâdece yazarlarının kişisel görüşlerini içerdiğini belirterek, bunu da eleştiriyor ve partili milletvekillerinin yalnızca partinin resmî görüşlerini kaleme almaları için acilen önlemler alınmasını istiyordu. Karabekir'in, basının "yekâhenk" olmasını istemesi de ilginçtir.

Ama belki de asıl önemlisi, Karabekir'in, Türk Ordusu'nun askerî hazırlıklarının yetersizliğine ilişkin konuşmalarıdır. Bu konuşmalar, somuta indikçe, durumun ciddiyeti, bir kez daha, tüm açıklığı ile göze çarpıyor.

Trakya'da, yani müstakbel savaş alanında, ulaştırma ve iâşe imkânlarının darlığı, okuyucunun hemen dikkatini çekiyor. Karabekir, örneklerini Harbi Umûmî ve Balkan Savaşı'ndan vermeye de özen gösteriyor.

Ayrıca, başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlerde alınan pasif korunma önlemlerinin yetersizliği de kendini belli ediyor.

Karabekir'in eleştirilerini yanıtlayan Bakanların, bütçe imkânlarından ve ihâlelerden söz etmek zorunda kalmaları da, hayli ilginçtir.

Ayrıca, Karabekir'in, müttefiklerden alınan askerî yardımlar arasında yer alan modern topların ve uçaksavarların kullanımında ortaya çıkan güçlüklere de değinmesi dikkat çekicidir.

Karabekir, değişik konuşmalarında, Harbi Umûmî örneğinden hareketle, seferberlik konusunda ve bu alanda alınması gereken önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunuyor ve görülen aksaklıkları da eleştiriyor.

İlginç ve üzerinde durulmayı gerektiren bir nokta da, Karabekir'in, CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmalarda, Alman Ordusu'nun Balkanlar'da Türk sınırına bir hayli yaklaştığı dönemde (1940 sonu-1941 başı), olası bir Türk-Alman savaşında, Türk Ordusu'nun Trakya'da savaşı yitirebileceği ve

Boğazlar'ın gerisine çekilmek zorunda kalabileceği yolundaki askerî mütâlaasının, herhangi bir itirazla karşılaşmamasıdır. Bu da, bize, genel beklentinin bu yönde olduğunu gösteriyor.

Karabekir'in, TBMM'in ilk dönemine ilişkin gizli oturum zabıtlarını, talep etmesine karşın, okuma imkânını bulamaması da, yine üzerinde durulmayı gerektirecek türden bir gelişmedir.

Karabekir, TBMM'nin birinci dönemine aid gizli oturum zabıtlarının, az miktarda da olsa, basılmasını istiyor. Tabiî bu talebin, Karabekir'in, esas itibârıyla, Millî Mücâdele'deki rolü ile ilgili "sorun"un bir yansıması olduğu açıktır.

Nitekim, Karabekir'in metin aralarına serpiştirilmiş notlarından ya da bizzat konuşmalarından, geçmiş döneme ilişkin siyâsî hesaplaşmaların (daha doğrusu, hesaplaşamamaların), Karabekir'de yarattığı olumsuz ruh hâli hemen fark ediliyor.

İlginç ve kanımca üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, İsmet İnönü ile mülâkâtın kaleme alındığı bölümde, Karabekir'in, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den, kısaca, "İsmet" şeklinde bahsetmesidir ki, bu sanırım, Karabekir'in İsmet İnönü'ye karşı psikolojisini gösteren önemli bir husustur.

Oysa, Karabekir, notlarında, Başvekil Refik Saydam ile yaptığı görüşmede, Saydam'dan "Başvekil" şeklinde söz ediyor.

Karabekir'in Millî Korunma Kânunu Tasarısı'nın görüşülmesi sırasında, özellikle gayrimüslim Tük vatandaşlarını hedef alan konuşması ve bu "unsurları" "gayri-Türk" olarak tanımlaması da hayli ilginçtir.

Karabekir, bu "unsurlar"ın, savaş ortamından yararlanarak, yine, tıpkı Harbi Umûmî'de olduğu gibi, zenginleşecekleri öngörüsünde de bulunuyor.

Ayrıca, Yahudi, Rum ve Ermenilerin, düşmanla (Mihver devletleri ile) işbirliği yapmaları ihtimâli üzerinde duruyor ve İstanbul'un olası bir işgâlinde bunun kaçınılmaz olduğundan bahisle, hükümetin bu konuda önlem almasını da talep ediyor.

Bununla birlikte, Karabekir, bir başka konuşmasında da, bu "unsurlar"ın aile hayatlarının Türklere örnek olması gerektiğini de itirâf ediyor.

Karabekir, 20 Kasım 1940'da, İstanbul'un boşaltılması arifesinde, Varlık Vergisi tatbikâtına daha uzun bir süre varken, şöyle diyor:

"Büyük bir harbin Boğazlar'a intikâlini hesaplayarak, [hükûmet], Ordumuzun gerisinde bulunacak olan her tehlikeli unsuru, Anadolu'nun münâsip yerlerine atmalıdır.

Ondan sonra o anâsırdan boş kalacak kargir binâlara, Beyoğlu taraflarına Türk unsuru oturmalıdır.(...)

Türk kanını emen bu unsurlar, mükemmel binâlarda oturdukları hâlde, Türkler, Sultan Selim'de, yangın arsalarında, topraklar içinde, mahzenlerde, beş-altı çocuğu ile oturuyorlar! Hiç olmazsa buralara bunları oturtmalı... Bunların işlerine el atmalı...

Hulâsa, bendeniz tek bir Türkün Anadolu'ya getirilmesi taraftârı değilim. Ama diğer unsurlar alınır ve onların yerlerine Türler oturtulabilir."

Karabekir'in kısa konuşmasından, Varlık Vergisi Kânunu Tasarısı'nın da grupta pek görüşülemediğini öğreniyoruz.

Diğer yandan, Karabekir'in konuşmasında belirttiği gibi, verginin "Yahudiler"den alınacağı, öngörüsü, üzerinde durulmayı gerektirecek kadar önemli sayılmalıdır.

Karabekir, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler konusunda yaptığı konuşmada, bu konu üzerinde önemle durulmasını istiyor ve Türkiye'de bu yönde bazı siyâsî gruplaşmaların olduğuna da dikkat çekiyor.

Erzincan depreminden sonra (1940), ilk yardım malzemesinin Erzincan'a depremden ancak birkaç gün sonra ulaştığını da öğreniyoruz. Ayrıca, depremde halka dağıtılan Kızılay'a aid malzeme ve gıda malzemesinin çarşıda satıldığı da söz konusu ediliyor.

Başta da belirttiğim gibi, bu türden belgesel yönü ağır basan kitapların daha özenli ve titiz bir çalışma sonunda yayınlanması, en başta Kâzım Karabekir'e saygı gereğidir. Tabiî, bu tür bir yayın standardı, tarihe ve okuyucuya da ciddî bir hizmettir. ■

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MAYIS AYI

1-8. Çanakkale'de Türk hücumları ve Müttefik karşı-hücumları.

Müttefiklerin ufak kazançları.

2-4. Gorlice-Tarnow savaşı. Alman ve Avusturyalıların Rus cephesini çökertmeleri. Rusların ricati.

4 (18 Hazirana kadar).İkinci Artois savaşı. Fransızların Batı cephesinde küçük bir başarısı.

7. Bir Alman denizaltısının, İrlanda'nın güneyinde Lusitania transatlantiğini batırması. 1.198 ölü.

[Müttefik basınında geminin savaş malzemesi taşıdığı gizlendi. Almanya, sivil gemileri bu bölgede dolaşmamaları için uyarmıştı!]

9-10. Aubers Bayırı savaşı. Batı cephesinde Almanlara karşı başarısız kalan bir İngiliz saldırısı.

15-25. Festubert savaşı. Batı cephesinde Almanlara karşı başarısız kalan bir İngiliz-Kanadalı ortak saldırısı.

19. Çanakkale'de Anzaklara karşı Türk saldırısı; ama Anzaklar yerlerinden sökülemedi.

22. İtalya'da genel seferberlik ilânı.

23. İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilân etmesi.

25. İngiltere'de Asquith başkanlığında koalisyon hükûmeti.

25. Çin'le Japonya'nın Güney Mançurya ve İç Moğolistan hakkında antlaşma yapmaları.

26. İtalyan hükûmetinin Avusturya-Macaristan kıyılarını ablukaya alması.

31. Londra dolaylarına ilk Alman hava gemisi hücumu.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK. NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

İKİNCİ EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH KONGRESİ HAZİRANDA

Tarih Vakfı'nın kuruluşundan itibaren, iki ya da üç yıllık aralarla yapılması öngörülen büyük uluslararası kongre veya sempozyumlar, Vakfın doğrudan doğruya akademik tarihçilik düzeyindeki en önemli müdahale kanalları arasında yer alıyor. Bu kongrelerden ilki 24-26 Mayıs 1993'te Ankara'da, ODTÜ kampüsünde yapılmış; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler, Tartışmalar, Araştırmalar" başlığı etrafında, enikonu bir alan taramasının gerçekleştirilmesine vesile olmuştu (halen beklenen birkaç tebliğin de gelmesi koşuluyla, kongre kitabı hemen hemen yayına hazır bulunuyor). Öte yandan bu kez İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi kampüsü, ikinci kongreye ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor.

8-10 Haziran 1995'te yapılacak olan kongrenin birleştirici teması, "Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu" ya da "History Education and the 'Other' in History." Etnik ya da din temelli mikro-kimlik arayışlarından kaynaklanan çatışma ve boğazlaşmaların büyük boyutlara ulaştığı Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu bölgesinde güncel ve yakıcı bir önem taşıyan bu sorunun irdelenmesine, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Almanya, Mısır ve Türki Cumhuriyetler'den çok sayıda yabancı akademisyen ve araştırmacının katılması bekleniyor.

Kongrenin genel olarak kimlik, milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan antagonist milliyetçilik süreçleri, Türk milliyetçiliğinin Balkan tarih(ler)ine ve Balkan milliyetçiliklerinin Osmanlı-Türk tarihine bakışıyla ilgili tebliğlere hasredilmiş ilk gününde (perşembe), Halil Berktay, Stephanos Pesmasoglou, Lütfi Abdülvahab Yahya, Bozkurt Güvenç, Murat Belge, Çağlar Keyder, Paschalis Kitromilides ve Maria Todorova'nın konuşması öngörülüyor. İkinci günün (cuma) sabah programında, Osmanlı'nın son döneminde oluşan imaj ve kimlikler, Raia Zaimova, Marina Sacallis ve Christoph Neumann tarafından; Türk ders kitaplarının ve tarih öğretiminin çeşitli veçheleri ise Salih Özbaran ve Etienne Copeaux tarafından irdelenecek. Bundan sonra kongre, paralel oturumlara ayrılıyor. İkinci gün öğleden sonra Anna Frangoudaki, Thalia Dragonas, Gerassimos Kouzelis, Chryssi Inglessi, Pinelopi Stathis ve Herkül Millas, peşpeşe eklemlenen tebliğleriyle, Yunan tarih eğitimi ve ders kitaplarının "ötekileştirici" boyutları hakkında yapılmakta olan araştırmaların sonuçlarını sunacaklar. Aynı anda başka bir salonda, diğer Balkan ülkelerindeki durum Fikret Adanır, Nadia Danova, Ligia Livada-Cadeschi, Sophia Vouri, Didem Erpulat ve Wolfgang Höpken tarafından ele alınacak. Üçüncü gün (cumartesi) sabah oturumunun bir seansı, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da tarih öğretiminin yeniden düzenlenmesi tecrübelerine hasrediliyor; buradaki konuşmacılar Büşra Ersanlı-Behar ile birlikte, Hüsamettin Karamanlı, Orazpolat Ekayev ve Satimcan Halbayoğlu. Eşzamanlı bir oturumda Metin Kunt, Hakan Erdem, Jitka Maleckova, Fikret Yılmaz, James Fentress ve Cemal Kafadar, kullar, köleler, kadınlar, eşcinseller, suçlular gibi bağlamlarda, kongrenin ana ekseni dışında kalan marjinalleşme süreçleri ile marjinallerin tarihçiliği üzerinde duracaklar. Cumartesi öğleden sonra kongre, geleceğe yönelik projelerin tartışılacağı bir panel ile son bulacak.

DARÜLACEZE'NİN YÜZ YILLIK TARİHİNİ YAZIYORUZ

Darülaceze'nin kuruluşunun 100. yıldönümü dolayısıyla Darülaceze Vakfı, Tarih Vakfı'na bu eski kurumumuzun tarih yazımını sipariş etti. 15 Şubat'ta başlayan yeni projemiz büyük bir hızla devam ediyor.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç.Dr. Nuran Yıldırım'ın yürüttüğü projenin mimarlık tarihine ilişkin bölümü Prof.Dr. Afife Batur'un danışmanlığında hazırlanıyor.

Darülaceze öncesi düşkünlerin durumu, Darülaceze'nin kuruluşu, ilk sakinleri, birimleri, Darülaceze'den yetişenler, Darülaceze'de bugünkü yaşam problemleri gibi ana bölümlerden oluşan proje, üç arşivci ve iki mimarın yoğun emekleriyle devam ediyor. Projeye başlayalı henüz iki ay olmasına rağmen kaynak taranmasına ilişkin çalışmaların büyük bir kısmının tamamlanmış olması, Darülceze'nin kuruluş aşamasına ilişkin bölümlerin yazımının bitirilmesi ve tüm bu çalışmaların büyük bir disiplin içinde gerçekleşmesi, bizi Darülaceze Tarihi'nin Kurum tarihçiliğinde örnek bir çalışma olacağı yönünde ümitlendiriyor. Öte yandan da Dr. Nuran Yıldırım gibi değerli bir araştırmacıyı Tarih Vakfı çevresine kazanmanın keyfini yaşıyor ve birlikte yeni projeler üretmenin hazırlıklarını yapıyoruz.

Sendikacılık Ansiklopedisi'nin her türlü malzemeye ihtiyacı var

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin hazırlık çalışmaları Oya Baydar'ın yönetiminde hızlanarak sürüyor. Bir yandan Türkiye sendikacılık ve işçi hareketine ilişkin her türlü veri, bilgi, belge, canlı tanıklık, bibliyografya, görsel malzeme derlenirken, bir yandan da ansiklopedide yer alacak 3000 maddenin seçimine çalışılıyor. Bu 3000 madde yaklaşık 8000 madde başlığı arasından seçilecek.

Geri kalan 5000 madde çöpe gitmeyecek. Aksine toplayıcı tematik maddelerin ana malzemesini ve belki de hedefimiz olan bir "Emek Bilgi Bankası"nın küçük tuğlalarını oluşturacak.

Son dönemde çalışmalar, arşivlerin, arşivlerdeki sendika dosyalarının taranmasında, deneyimli ve birikimli sendikacılarla doğrudan görüşmelerde ve toplanan bilgilerin madde başlıkları olarak bilgisayara işlenmesinde yoğunlaştı. Mayıs sonuna kadar madde başlıklarının kesinleştirilmesi ve danışma kurullarında son haline getirilerek yazımlara başlanması planlanıyor. Ancak madde listesinin daha da zenginleştirilmesi ve gerektiğinde düzeltmeler yapılması için basım aşamasına gelene kadar imkân ve zaman olacak.

Bir yandan bugün çoktan kapanmış eski sendikalara ilişkin bilgi toplama çalışmaları sürüyor. Öte yandan halen faaliyet halindeki sendikalardan istenen bilgiler de yavaş yavaş gelmeye başladı. Sendikalardan gelen bilgiler ansiklopedi mutfağında yapılacak çalışmalarla gereğinde tamamlanıp zenginleştirilecek. Mayıs sonlarından itibaren de bilimadamlarına, uzmanlara, konuyla ilgili yazarlara ve yazar-sendikacılara kendi uzmanlık dallarındaki maddeler ısmarlanmaya başlanacak.

Şu aşamada Sendikacılık Ansiklopedisi'nin her türlü bilgi ve belgeye ihtiyacı var. Sizlere çok önemsiz görünen bir fotoğraf, bir kupür, bir kitap veya bir anı bizim için çok önemli olabilir. Halen bizimle ilişkiye geçmemişseniz ve elinizde Türkiye'de kendi türünde ilk olacak böyle bir çalışmaya katkısı olabilecek malzeme varsa lütfen bizi hemen arayın (Sevil İlemre 0212-227 37 33).

"...baniyesi haziresinde medfundur."

İstanbul Ansiklopedisi Yayın Koordinatör Yardımcısı Ekrem Çakıroğlu son günlerde vakitli vakitsiz, anlamlı anlamsız bu sözü tekrarlayıp duruyor: "...baniyesi haziresinde medfundur." (Osmanlıcaya aşina olmayanlar için anlatalım, bir camiyi yaptıran bir hanımın o caminin mezarlığında gömülü olduğundan bahsediyor.) Sair zamanda böyle huyları olmayan Ekrem'in sabrının sonuna geldiğinin göstergesi bu cümle. Zira ansiklopedinin son cildinde yer alan dizin ve sözlüğün son virgül ve noktaları konuyor şu anda.

Binlerce madde, binlerce isim... Olağanüstü bir bilgi birikimi. Ama sonsuz sabır, dikkat, yoğunlaşma, bilgi ve güç isteyen bir çalışma. Bu çalışmanın bitiminde *İstanbul Ansiklopedisi*'nin sekizinci ve son cildi de tamamlanmış olacak. Ciltler 15 Mayıs'ta dağıtılmaya başlanacak. Ansiklopedi çalışanları da kendi alanlarındaki işler bittikçe nihayet tatile çıkmaya başlayacaklar. En son da Ekrem Çakıroğlu tatile çıkacak; bir yerlere "medfun" olmadan... Sonra da yeni projelerimiz var.

Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi

Habitat kapsamında gerçekleştireceğimiz bu sergi için şubat ayından bu yana sürdürdüğümüz çalışmalar, konseptin son halinin yazılması aşamasına geldi. Bir önceki bültenimizde duyurduğumuz

sergi danışma kurulu, konseptin tamamlanmasıyla birlikte sergi senaryosunun yazımı çalışmalarına başlayacak.

Bu arada, farklı tarihi ve coğrafi dönemlere ait sergilenecek malzemelerin seçimi için yürütülen araştırmalar kapsamında, Prehistoryadan Bizans döneminin başlangıcına kadarki tarih dilimi için Prof.Dr.Ali Dinçol başkanlığındaki Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü ile ortak bir çalışma yürütmekteyiz. Bu bağlamda, Neolitik dönemde Prof.Dr.Mehmet Özdoğan, Kalkolitik dönemde Prof.Dr.Ufuk Esin, Geç Neolitik/Erken Kalkolitik/Kalkolitik dönemde Prof.Dr.Refik Duru, Karadeniz İkiztepe kazıları araştırmalarında Prof.Dr.Önder Bilgi, Koloni döneminde Prof.Dr.Aliye Öztan, Hitit dönemi mimarisinde Prof.Dr.Muhibbe Darga, İlk Tunç/Hitit/İmparatorluk döneminde Y.Doç.Dr.Gülsün Umurtak, Frig, Urartu, Likya ve Lidya mimari örnekleri üzerine Prof.Dr.Veli Sevin ve Prof.Dr.Taner Tarhan, Perge'deki mahalle dokusu örnekleriyle Güney ve Batı Anadolu bölgelerindeki benzer mimari doku örneklerinde Prof.Dr.Haluk Abbasoğlu, Troas ve Aiolia bölgelerinde Prof. Dr. Coşkun Özgünel, sergilemede adı geçen dönemlere ait kullanılacak malzemeleri belirlemek için çalışmalarını sürdürüyorlar. Ayrıca, Prof.Dr.Metin Ahunbay ile Bizans dönemi araştırmaları için bağlantılarımızı sürdürüyoruz.

Diğer dönemlere ait uzmanlarla yürüttüğümüz çalışmalarımızın yanı sıra, yapılacak ilk işlerden biri, hazırlanan sergi senaryosu doğrultusunda bir sergileme konsepti oluşturması beklenen tasarımcıların belirlenmesi olacak.

Dünya Kenti İstanbul Sergisi

Çalışmaların ilk aşamalarında, "Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi" olarak anılan ve İstanbul'un 3000 yıllık tarihini sosyal, ekonomik ve kent yaşamından kesitlerle anlatmayı hedefleyen sergi projemizin "konsepti" nisan ayı içerisinde belirlendi. Bu konseptin ilk metnini Doğan Kuban, İlhan Tekeli ve Stefanos Yerasimos hazırladı. Daha sonra, Ayla Ödekan, Mehmet Özdoğan, Orhan Silier, Mete Tapan, Stefanos Yerasimos ile sergi koordinasyon ekibinden oluşan çalışma grubu dört kez toplanarak bu metni değerlendirdi ve geliştirdi. Bu konsepte göre de, serginin ana başlığı "Dünya Kenti İstanbul" olarak değişti.

Sergi konsepti ve içinde yer alan sergi ana başlıkları ile, bunlara ilişkin görsel malzeme ve görselleştirme yöntemleri üzerine görüş ve önerilerin alındığı bir genel değerlendirme için de Danışma Kurulu Birinci Toplantısı 15 Nisan'da Tarih Vakfı - Eminönü Bilgi Belge Merkezi'nde gerçekleştirildi. İstanbul Sergisi Danışma Kurulu olarak, sergi projesinin çeşitli aşamalarında (ayda ya da iki ayda bir) toplanacak olan geniş katılımlı grubun içinde yer alan Ayla Ödekan, Mehmet Özdoğan, Orhan Silier, Mete Tapan, Stefanos Yerasimos, Günsel Renda, Murat Güvenç, Uğur Tanyeli, Mehmet Genç, Doğan Kuban, Nevra Necipoğlu, Nuşin Asgari, Atilla Yücel, Ferhan Yürekli, Nurhan Atasoy, Doğan Tekeli, Selçuk Batur, Yıldız Sey, Korhan Gümüş, Çelen Birkan, Çağatay Anadol, bu ilk danışma toplantısında, sergi konsept metnini onaylayarak, bundan sonra bu konsepte bağlı olarak görsel malzeme taranması ve toplanması konularında görüş birliğine vardılar.

Bundan sonraki aşamada, eş zamanlı olarak, sergi senaryosunun yazımı tamamlanacak, sergi tasarımcısı ve sergi grafik danışmanı çalışmalarına başlayacaklar.

Habitat II: Ulusal Rapora Doğru Adım Adım

Habitat II Ulusal Komitesi üçüncü toplantısını 13 Nisan 1995 günü Ankara'da artan bir katılım ve yoğun bir ilgiyle gerçekleştirdi. Şehircilikten sorumlu devlet bakanının bugüne kadarki çalışmalar için dile getirdiği övgülerle başlayan toplantının açış konuşmasını yapan Toplu Konut İdaresi Başkanı Yiğit Gülöksüz de, ulusal komite üyelerinin hazırlık komitesine ulaştırdıkları raporların beklenenin üstünde bir sayı ve düzeyde olduğunu, raporlardaki kavramsal ve ilkesel irdelemelerin, çözümlemelerin ve eylem planı için getirilen önerilerin bu alanda çok zengin bir birikim sergilediğini belirtti.

İkinci toplantıdan bu yana gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde sürdürülen çalışmalar ve yapılan toplantılara ilişkin bilgi veren Gülöksüz, Habitat zirvesinden İstanbul'un üç kalıcı kazancı olacağını açıkladı. Bunlar, Lütfü Kırdar Konferans Merkezi (Masalı düzende 1000, konferans oturma düzeninde 2000 kişi kapasiteli), Habitat II'nin iki önemli sergisini barındırdıktan sonra İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi'ne dönüştürülecek olan Darphane binaları ve dünyadaki üç merkeze ilaveten İstanbul'da oluşturulacak dördüncü Habitat Merkezi olarak sıralandı.

Toplantının ana gündem maddelerinden birini

Nisan 1995 sonunda Nairobi'de yapılacak olan Habitat II Hazırlık Komitesi ikinci toplantısına Küresel Eylem Planı (KEP) konusunda götürülecek Türkiye görüşüne ilişkin olarak danışma komitesinin hazırladığı ve İlhan Tekeli'nin sunduğu taslak görüşün tartışması oluşturuyordu. Diğeri ise, ulusal komite üyelerinin hazırlık komitesine ilettiği 38 özet ve 46 kapsamlı rapor ışığında, yine danışma komitesince hazırlanan Ulusal Rapor ve Eylem Planı taslağı için belirlenmiş 25 öncelikli konunun yeterliliğinin tartışılmasıydı.

Küresel Eylem Planı'na ilişkin tartışmaların temel hareket noktası, İstanbul zirvesinin dünyaya bugüne kadar verilenlerden farklı bir mesaj vermesi ve böylelikle uzun yıllar hatırlarda kalacak, İstanbul'un adıyla birlikte anılacak bir konferans olması idi. Bu kapsamda rapor için önerilen iki yeni kavramdan biri yeni bir "yerleşme etiği" ve diğeri "yaşanabilir yerleşmeler" oldu. Genelde raporda yer alması herkesçe uygun görülen bu kavramların ifade biçimleri ve ilke mi yoksa amaç mı oldukları konusunda tartışmalar oldu."Yaşanabilir yerleşmeler" ilkesinin "sürdürülebilirlik"ten farklı olarak yaşanabilirliğin tüm boyutlarını içerdiği ve zaman içinde sürekli gelişerek toplumsal olarak yeniden tanımlanabileceği ve bu açıdan bir devingenliği çağrıştıracak biçimde formüle edilmesi gerektiği üzerinde duruldu.

Ulusal Eylem Planı taslağının toplantı sırasında dağıtıldığı, dolayısıyla incelenmesi olanağı olmadığı belirtilerek, her kurumun kendini doğrudan ilgilendiren konularda daha sonra Hazırlık Komitesine yazılı görüş iletmesi istendi.

İlk toplantısından bu yana yapılan tüm tartışmaları ve getirilen bütün önerileri sistemleştirerek Ulusal Rapor ve Eylem Planı hazırlığı çalışmalarını bir adım öteye götürme işlevini başarıyla sürdüren Hazırlık Komitesi, bu toplantı ertesinde hedeflerine biraz daha yaklaşmış oldu.

MİLLİ KÜTÜPHANE'DE BİR SEMPOZYUM...

Tarih Vakfı'nın, Kültür Bakanlığı adına yürütücülüğünü üstlendiği "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu", 20-22 Nisan 1995 tarihleri arasında Ankara'da Milli Kütüphane'de yapıldı. Sempozyumun başlangıcı ile birlikte, sempozyumda yer alan konulara ilişkin fotoğraf ve projelerin sunulduğu bir sergi de, yine Milli Kütüphane'de açıldı. Bu sergi, 5 Mayıs 1995 tarihine kadar açık kalacak.

Sempozyuma ilişkin geniş bilgiyi bir sonraki sayımızda vereceğiz.

GÖÇ SERGİSİ'NDE GELİŞMELER VE AÇIK DAVET

4 Temmuz'da Atatürk Kültür Merkezi'nde açılması kesinleşen bu serginin hazırlığında en önemli ilk aşamayı tamamladık. Son iki yüzyıldır bu topraklara gelen göçlerle dışarıya giden göçleri ya doğrudan doğruya, ya da çağrıştırdığı yan ürünlerle gösteren 300'e yakın desen, fotoğraf ve belge toplandı.

Şu anda Zafer Toprak, Stefanos Yerasimos ve Mete Tunçay'dan oluşan sergi danışma kurulu tarafından incelenmekte olan bu malzeme, senaryo doğrultusunda eksiklikleri tamamlanarak nisan sonunda son halini alacak. Mayıs ayını sergi tasarımı, Haziran ayını da tasarım uygulama çalışmalarına ayırdık.

Türkiye'nin sosyal ve kültürel hayatını her boyutta etkileyen "göç" olgusunun toplumsal tarihe ışık tutan en önemli araçlardan biri olması, aynı zamanda göç sergisinin hazırlanış amacını da oluşturuyor. Bu sergi için toplanan malzemeler, kuruluş çalışmaları hızla devam etmekte olan ve İstanbul'un, dolayısıyla Türkiye'nin toplumsal tarihini sergilemeyi amaçlayan "İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi"nin sürekli sergileri için önemli bir birikim sağlayacak. Bu nedenle, yukarıda verdiğimiz genel çalışma programına rağmen, sergi gününe kadar ellerindeki ve/veya bildikleri malzemeyi, kaynak kişileri, kaynak yayınları, göçmen derneklerini bize bildirmelerini okuyucularımızdan özellikle rica ediyoruz.

Böylece ulaşacağımız malzeme veya kaynaklar hem senaryomuzdaki olası önemli bir boşluğu doldurarak sergi bütünlüğü ve amacı açısından çok önemli olacak; hem de İstanbul Müzesi'nin zenginleşmesini sağlayacak.

4-20 Temmuz 1995 günleri arasında devam edecek sergi ile eşzamanlı olarak, göçmen müziklerinin dinleneceği bir müzik akşamı, göç olgusunun kültürel çeşitlilik bağlamında tartışılacağı bir panel ve göçmen yemeklerinden oluşan bir açık büfe düzenlemek de henüz kesinleşmemiş olmakla beraber programımızda yer alıyor. Bu konuda da, bu programı nitel ve nicel olarak zenginleştirecek önerilerinizi bekliyoruz.

Önerileri olanların 0212-233 21 70 numaralı telefondan Suay Aksoy'u aramalarını rica ediyoruz.

"2000'Li Yillar ve Tarih Vakfi" Toplantisi

1 Nisan günü The Marmara Oteli'nin Opera salonunda, yaklaşık 25 kişi 2000'li yıllar ve Tarih Vakfı üzerine, Amerikalıların deyişiyle bir "beyin fırtınası" estirdi. Genelde dünyadaki tarih araştırmalarının eğilimi, bu eğilimler içinde Türkiye'nin yeri, Tarih Vakfı gibi sivil kuruluşların tarih araştırmacılığı içindeki önemleri gibi konular, kısa süre içinde Darphane'de kurulacak Toplumsal Tarih Merkezi ve İstanbul Müzesi örneğinden yola çıkarak ete kemiğe büründürüldü. Böylelikle de Tarih Vakfı'nın önümüzdeki yıllarda aşması gereken dağ gibi sorunlarla karşı karşıya olduğu ortaya çıktı.

Öğleden önceki bölümde ilk söz alanlardan Halil Berktay, Türkiye'deki tarihçiliğin son yıllarda kazandığı çehrenin oldukça evrenselci olduğu ve bunun Buca'da ve Ankara'da yapılan kongrelerde yavaş yavaş belirmeye başladığı üzerinde durdu. Daha sonra Berktay, Tarih Vakfı türünden kurumların devletin boş bıraktığı alanları doldurmak, bu alanlarda destek yaratmak zorunda olduklarını, "tarih"i bayağılaştırmadan popülerleştirmek için resimli roman, popüler roman gibi yolların denenebileceği belirtti. Yine Berktay, şu sıralarda üzerinde çalıştığı projelerden örnekler vererek, ilk ve ortaöğrenim çağındakiler için tarihin ilgi çekici hale getirilebilmesinin, geçmişin nesneleriyle doğrudan, bireysel ilişkiler kurulması sayesinde gerçekleşebileceğini söyledi. Bu noktada oyunla karışmış yöntemler etkili olabilirdi: Örneğin tarihsel yapıların, anıtların kes-yapıştır tipi maketleri üretilebilirdi ya da çok daha gelişkin tasarılar üzerinde çalışılabilirdi.

Esasında tartışmalar daha başka bir aşamadayken söz alan Vedat Çakmak da, CD ROM'lar bazında, artık dünyada "edutainment" (eğlenerek öğrenme) adı verilen kavramın geçerli olduğunu söyleyince, bu düşünceler birbirlerine eklemlenmeye başladı.

Müze konusuna geçildiğinde Alpay Pasinli, Ahmet Menteş ve Çelen Birkan, dünyada Tarih Vakfı'nın gerçekleştirmek istediği türden müzelerin eğitim amaçlı olduklarını, bu müzeleri gençlerin ve öğrencilerin gezdiklerini belirterek böyle bir çekim alanı yaratmanın zorunluluğu üzerinde düşünülmesini sağladılar. Şükrü Aslanyürek ile Çelen Birkan arasında, aslında esasta anlaştıklarını sonradan farkedecekleri bir tartışma konusu vardı: Müze para kazanmak için idealini yok mu saymalıydı? Zafer Toprak, Müze'nin her şeyden önce eğitim amaçlı olmasını öne sürerken, Tavit Köletavitoğlu müzenin parasal kaynaklarını yaratması için bütün faktörleri (turizm, trafik, çevre yapılar vb.) gözönünde tutan akılcı bir planlama içermesi gerektiğini ifade etti. Sonuçta müzenin hem kendi kaynaklarını yaratacak hem de özlenen işlevleri üstlenecek optimal bir noktada tasarlanması gerektiğini söyleyen İlhan Tekeli, ortalardaki "fırtına"yı bir parça sakinleştirdi.

Şükrü Aslanyürek, "high-tech" bir müzenin parasal açıdan daha güçlü olacağını söylerken, Zafer Toprak bir Disneyland istenmediğini ifade etti. Alpay Pasinli, yakın geleceğin müzesinde illa ki teknoloji-yoğun olunmasının gerekmediğini eklerken, Mete Tunçay, müzenin salonlarından birinde padişahların boğulma sahnelerinin canlandırılabileceğini söylüyordu. Akla ister istemez hoş senaryolar geliyordu: Virtual Reality (Sanal Gerçeklik) sayesinde Genç Osman bile olabilir, kendinizi boğdurtabilirdiniz. Bu tür hoşluklar, oldukça düzeyli ve ciddi geçen toplantıyı biraz yumuşatıyordu.

2000'li Yıllar ve Tarih Vakfı toplantısında "beyin fırtınası"nı estirenler.

Doğan Kuban, müzenin

bir malzeme müzesi mi, yoksa konsept müzesi mi olması gerektiği tartışılırken, konsept müzesi olmasından yana görüş belirtti (elbette ki yalnızca bunu söylemedi!). Ancak Ali Artun, dünyadaki yeni müzecilik eğilimleri içinde ister malzeme, ister konsept müzesi, "müze" adı altındaki kurumda sergilenen her türden şeyin, tarihe de bir müdahale olduğunu, bu müdahalenin ölçütleri konusunda çok ince yordamlar geliştirilmesi gerektiğini vurguluyordu.

Bölüm bölüm aktarmaya çabaladığımız, saat 10.00' da başlayan bu tartışmalar, öğleden sonra, Hülya Üstün'ün büyük emek verdiği ve Link Multimedya'nın hazırladığı, Vakfımızı tanıtan bir multivizyon gösterisi ile devam etti. Bu seyirden sonra tartışmalar yine alevlendi: Özellikle Ahmet Menteş ile Alpay Pasinli, Tarih Vakfı'nın Suriçi'ne yerleşmesinin o çevreyi de etkileyeceğini ve bu bölgenin bir bütün olarak ele alınıp tasarlanması gerektiğini ifade ettiler.

1 Nisan'daki toplantıda tartışılan ve üzerlerinde görüş bildirilen diğer konular ise, arşivcilik, belgeleme, arşiv yönetimi, yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı, internet, CD ROM ve daha bir çoklarıydı. Her biri için ayrı toplantılar düzenlenmesi, derinliğine tartışılması, deşilmesi gereken bu konularda, bu türden toplantıların ne kadar yararlı olduğu ortaya çıktı. İlhan Tekeli toplantıyı kapatırken "şimdi bazı konular zihnimde çok daha belirginleşti", diyordu.

İSTANBUL 1920

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çok ilgi çekici bulacağınız bir kitap daha çıktı: *İstanbul 1920*. Özgün adı *Constantinople Today or The Pathfinder Survey of Constantinople, A Study in Oriental Social Life*, 1922 yılında New York'da basılmış. Bu çalışma dünyada o dönemde örneklerine çok nadir rastlanan bir kent monografisi. Benzerleri Amerika dışında sadece Prag ve Pekin'de gerçekleştirilmiş. Çalışma, Robert College Sosyoloji Profesörü Clarence Richard Johnson'un editörlüğünde 1920-21 yıllarında, yani işgal altındaki İstanbul'da Amerikalı bir grup tarafından yapılmış. O yıllara ait son derece önemli araştırma ve gözlemleri içeriyor.

Kitapta çeşitli bölümler var: İlk bölümde İstanbul'un ve İstanbul'u oluşturan dört cemaatin (Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) tarihçeleri veriliyor. İkinci bölüm Kent Yönetimi; sadece İstanbul'un değil, cemaatlerin de mahalle birimlerine kadar yönetimleri ayrıntılı olarak anlatılıyor. Üçüncü bölüm Toplumsal Örgütlenme. Bu bölümde camiler ve tarikatlerin dışında Rum, Ermeni, Bulgar, Rus, Fransız, İngiliz kiliselerinin örgütlenişi, YMCA ve YWCA faaliyetleri, her cemaatin kurduğu kulüp ve dernekler hakkında gayet ayrıntılı bilgi mevcut.

Dördüncü bölüm olan Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri'nde özellikle çocuk işçiler konusunda ilginç gözlemler var. İstanbul'da mültecilerin durumu beşinci bölümün konusu ve kentteki yüzbinlerce mülteciyi barındırmak ve beslemekte çeşitli örgütlerin çalışmaları veriliyor. İstanbul'da Yetimhaneler bölümü ile Dul Kadınlar bölümü, İstanbul'un hakkında çok az bilgi bulabileceğiniz iki önemli sorununu kapsamlı olarak inceliyor. Eğlence bölümü bütün cemaatlerin nasıl eğlendiğinden tutun, İstanbul sinemaları listesine kadar birçok ayrıntıyı içeriyor. Yetişkinlerde Suç bölümü, hapishaneler ve fuhuş konusunda ayrıntılı gözlemlere yer veriyor. Mahkûmların kaç gram hangi yiyeceği yediğini bile bulabilirsiniz. Son bölüm Okullar'da da dönemin öğretmen maaşlarının listesi bile var.

Orijinal kitaptaki bütün fotoğraf, harita ve çizelgelerin de tıpkıbasımlarını *İstanbul 1920*'de bulacaksınız. Özellikle mülteciler ve dul kadınların fotoğrafları mütareke İstanbulunun üzerinde pek durulmayan sefaletini gözler önüne seriyor.

358 sayfalık kitaba Prof.Dr Zafer Toprak zengin bir önsöz yazdı.

NEW PERSPECTİVES ON TURKEY'DE ÖNEMLİ MAKALELER VAR

Türkiye'de çıkan en önemli toplumbilim dergilerinden biri olan *New Perspectives on Turkey*'nin 1995 ilkbahar sayısı (No.12) mayıs sonunda çıkmış olacak. Dergide her zaman olduğu gibi güncelle de bütünleşen son derece önemli makaleler bulunuyor:

Frederic Shorter, "The Crisis of Population Knowledge in Turkey" (Türkiye nüfus bilgilerinde kriz); Seteney Shami, "Disjuncture in Ethnicity: Negotiating Circassian Identity in Jordan, Turkey and the Caucasus" (Etnik kimlikte yol ayrımı: Ürdün, Türkiye ve Kafkaslar'da Çerkes kimliği tartışması); Servet Mutlu, "Population of Turkey: by Ethnic Groups and Provinces" (Etnik gruplar ve illere göre Türkiye nüfusu); Kemal Kirişçi, "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey" (İkinci Dünya Savaşı sonrasın-

da Balkanlar'dan Türkiye'ye göç); Mihai Miroiu, "Changing Attitudes to the Ottomans in Romanian Historiography" (Romen tarih yazımında Osmanlılara karşı tavır değişikliği); Maria Todorova, "Bulgarian Historical Writing on the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu üzerine Bulgar tarih yazıcılığı); Nevra Necipoğlu, "Commercial Relations and Conflicts between Byzantines and Italians in Constantinople during the First Half of the Fifteenth Century" (15. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da Bizanslılar ve İtalyanlar arasında ticari ilişki ve çatışmalar).

Dergide ayrıca kitap eleştirileri de var. *New Perspectives on Turkey* çok kısıtlı yerlerde satılıyor. Abone olmanızda yarar var. Bunun için de 0212-227 37 33'ten Belgin Uçar'ı arayın lütfen.

GÖNÜLLÜLERİMİZ

Aramıza yeni katılan Nazan Işık, Fatoş ve diğer gönüllülerimizle birlikte tempomuz daha da arttı. Vakfımız, yeni renk ve yeni ışıklarla birlikte daha gözalıcı olmaya başladı.

Bunlardan Nazan aslında bir antropolog. Vakıf'ta, İstanbul Toplumsal Tarih Merkezi'nin entelektüel altyapı hazırlık çalışmalarını üstlendi. Fatoş da ODTÜ'lü. Vakfın üyeleri artık O'ndan soruluyor: Hangi üye ne zaman taşındı? Yeni adresi, telefonu nedir? Sorun, söylesin! Hangi üyemiz, hangi dalda uzmandır? Sorun söylesin! Vakıf üyeleri ve dostları arasında kaç tarihçi, kaç arkeolog, kaç yazar, kaç mimar, kaç sanatçı var, kimlerdir? Sorun, söylesin! Oğlunun kedisini ısırdığını öğrendikten sonra, kedisinin mi, yoksa, oğlunun mu daha yaramaz olduğuna kendi gibi, biz de karar veremedik.

İZMİR: GEÇMİŞTEN GÜNCELE TARİH

İzmir Temsilciliğimizin gerçekleştirdiği Geçmişten Güncele Tarih söyleşilerinin ikinci konuşmacısı İzmirli araştırmacı İlhan Pınar oldu. "Alman gezginleri ve Osmanlı ülkesi" üzerine konuşan Pınar, son derece zevkli ve belleklerde iz bırakan bir söyleşi yaptı.

Pınar, söyleşisine Mühlbachlı Öğrenci ile başladı. 15. yüzyıl ortalarında köle olarak Osmanlı'ya satılan bu gezgin Müslüman olup camilerde vaaz bile vermiş, daha sonra kaçarak ünlü "Tractatus"u yazmıştı. 16. yüzyılda ise Salomon Schweigger bu topraklara gelip özellikle eğitim ve ev idaresi üzerine gözlemlerini dile getirmişti. 17. yüzyılın gezgini Gebhard von Stammen özellikle Türklerin inançları, dövüşkenlikleri ile devşirmeler hakkında bilgi vermiş, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Johann Hermann Riedesel ise gezisi boyunca antik kalıntılar arayıp Osmanlının sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına ilişkin gözlemler yapmıştı.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Alman gezginlerin sayısında büyük bir artış oldu, özellikle Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisine yayılma alanı olarak seçmesinden sonra gezginlerde ve seyahatnamelerde büyük bir patlama ortaya çıktı. İlhan Pınar, bu gezginlerden Prokesch von Osten'in yeniçeri ocağının kaldırılmasına ilişkin gözlemlerini, Helmut von Moltke ile Ludwig Ross'un da Osmanlı ülkesinin nasıl el değmemiş bir hammadde cenneti olduğunu belirten görüşlerini aktardı.

Geçmişten Güncele Tarih söyleşilerinin üçüncüsü 18 Mayıs 1995'te yapılacak. Mehmet Genç'in söyleşi konusu, "Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Düşünceler". Yer: Club 1824, 1453. sokak 13, Alsancak-İzmir, saat 17.00.

VAKIF'TA ÇARŞAMBA TOPLANTILARI

Zindancılar, arabacılar, nişancılar yanında; tam zamanlı, yarım zamanlı kadrolular; tam zamanlı, yarım zamanlı gönüllüler şeklinde fraksiyonlara ayrılan biz Vakıf çalışanları, yalnızca kendimiz için düzenlediğimiz, "Çarşamba Akşamı Toplantıları"nda bir araya geliyoruz.

Bir çarşamba, içimizden biri, çalışma konusuyla ilgili yurtdışı gezisini; bir başka çarşamba ise, bir diğerimiz mesleğindeki son gelişmeleri; bunların hiçbiri olmazsa, ilginç bulduğumuz bir konuyu

Çelen Birkan-Güven Birkan

"Beylerbeyi"
Fotoğraf Sergisi

Akbank Beylerbeyi Sanat Galerisi
26 Nisan -18 Mayıs 1995

arkadaşlarımızla paylaşıyor, sohbet ediyoruz. Bu buluşmaların sürekli olması için de elimizden geleni yapacağız.

İlk bir araya gelişimizde, Toplumsal Tarih Müzesi yürütücüsü Çelen Birkan, İngiltere gezisini anlattı. Çelen Birkan, "İngiltere'deki Müzelerden İzlenimler" adını verdiği söyleşisinde, İngiltere ve Türkiye'deki müzeciliği karşılaştırdı. Edindiği bilgilerin, Toplumsal Tarih Müzesi çalışmalarına katkılarını sergiledi.

Çelen Birkan'ın anlatımı şiir gibiydi. Genel Sekreter Yardımcımız Münevver Eminoğlu'nun "O kadar yorgundum ki, sinemaya gitmiş gibi oldum" sözleri, söyleşinin seyrini çok iyi anlatıyordu.

Sonraki çarşamba, tüm teknik konular gibi sevimsiz bir konu bizi buluşturdu: Internet. Ama, esprili dilini çok iyi bildiğimiz Muhammet Küçük, bu konuyu magazin programı gibi sununca, en anlaşılmaz terimleri bile anlar olduk. Muhammet, hazırladığı yazılı metnin sonunda, internetle ilgili gelişmelerin çok hızlı ve sürekli değiştiğini belirterek "bizden ayrılmayın" diyordu. Sorularımızla, her zaman peşindeyiz Muhammet.

Önümüzdeki çarşamba konumuz Sözlü Tarih. Levent Yılmaz, Sözlü Tarih çalışmalarının hangi aşamaya geldiğini, kimlerle görüşüldüğünü, yaşadığı ilginç anları, kişilikleri anlatırken, kendisi de sözlü tarih olacak sanıyorum. İlk kez bu buluşmada konuklarımız olacak. Belki birer kadeh şarap da içeriz.

AMSTERDAM KONFERANSI

9-11 Mayıs 1996 tarihinde Avrupa Sosyal Bilim Tarihi Konferansı yapılacak. Merkezi Amsterdam'da olan Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü tarafından ilk defa düzenlenen bu konferans, özellikle tarihsel fenomenleri sosyal bilimler metodlarıyla inceleyen akademisyen ve araştırmacıları bir araya getirmeyi amaçlıyor. Konferansa bildiri ile katılmak isteyenlerin en geç 1 Haziran 1995 gününe akadar katılım formu ve bildiri özetlerini ESSHC, c/o CAOS- W.G Plein 475, 1054 SH Amsterdam, Hollanda adresine yollamaları gerekiyor. Daha fazla bilgi için: Tel. 0031-20-616 51 51, Faks 0031-20-689 09 81.

MAKEDONYA'DA ULUSLARARASI BİLİM TOPLANTISI

Makedonya Cumhuriyeti'nde Eski Slav Kültürü Enstitüsü, Kral Marko'nun 600. ölüm yılı münasebetiyle bir Uluslararası Bilim Toplantısı düzenledi. 23-24 Haziran 1995 tarihinde Prilep'de yapılacak olan toplantıda Osmanlılarla birlikte savaşmış olan Kral Marko'nun Balkan tarihindeki yeri, Kosova Savaşı, Osmanlılarla ilişkiler, dönemin mimarisi, hukuk ve toplumsal hayat, efsaneler ve folklor gibi geniş bir yelpazede ele alınacak. Enstitü Türkiye'deki tarihçilerin de bu toplantıda yer almalarını arzuluyor. Daha fazla bilgi için Ankara'daki Makedonya Elçiliği'ni (Faks no. 0312-446 92 06) ya da Üsküp'teki Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi'nden Dr. Blaze Ristovski'yi arayabilirsiniz (Faks. 00389-91 115 903).

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel (0232) 420 89 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye üzerine bilgi birikimini güçlendiren, başta tarih olmak üzere değişik disiplinlerde yazılmış özgün ve çeviri çalışmaları, araştırma ve inceleme için temel oluşturacak ulaşılması zor kaynakları yayınlar.

İSTANBUL 1920

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilim adamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, suçlar, eğitim. İşçi çocuklar, izciler, kulüpler, sinemalar, birahaneler... Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayanlar, müttefik polisi... Yetmiş iki milletin birlikte sefaleti ve işgali yaşadığı bir kentin sağlık, güvenlik, istihdam sorunları. Hiç değişmeyen hapishane koşulları, futbol takımları, Taksim'de kiralık eşekler, yangın yerleri... Zafer Toprak'ın önsözüyle.

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

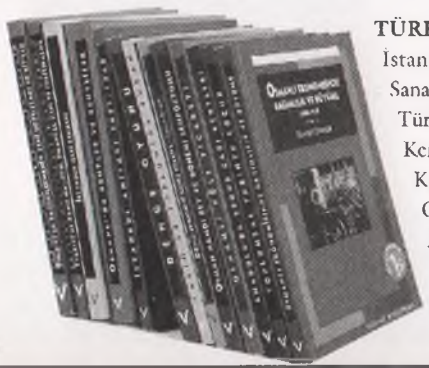

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI: *Sevgi Aktüre.* Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri • *Korkut Boratav.* İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri • *Korkut Boratav, Ergun Türkcan* (ed.). Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler • *İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel.* Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar • *Suraiya Faroqhi.* Osmanlı'da Kentler ve Kentliler • *Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert* (ed.). Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri • *Çağlar Keyder.* Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929) • *Şevket Pamuk.* Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913) • *Yahya S. Tezel.* Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi • *Ehud R. Toledano.* Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890) • **BELGESEL:** *Haldun Derin.* Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951) • *Hagop Mıntzuri.* İstanbul Anıları.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları: Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bul. 80700 Beşiktaş İstanbul. Tel: 0212-227 37 33. Genel Dağıtım: Kayram Ltd. Şti. Tel: 0212 244 02 85

EGE'DEN TÜRKİYE'YE TÜRKİYE'DEN DÜNYAYA

TARİŞ

KUŞAKLAR BOYU SAĞLIK

Adres: P.K. 220 - İZMİR
Tel: (232) 463 55 00 (12 Hat) - 422 21 95
Telefax : (232) 421 00 66 - 463 61 07 - 463 65 55 - 421 01 10
Telex : 53146 tare tr - 53427 tars tr.

TOPLUMSAL TARİH

HAZİRAN 1995 FİYATI: 125.000 TL (KDV DAHİL)

15. YÜZYILDA BATI BARUT TEKNOLOJİSİ VE OSMANLILAR

TÜRK SANATI'NDA GÖRÜLEN GEYİK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

ULUSÇU DEVLETİN İDEOLOJİSİNDE ANTİK ÇAĞ

18

İSTANBUL'UN FETHİ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfi Yurt Yayınları, Türkiye üzerine bilgi birikimini güçlendiren, başta tarih olmak üzere değişik disiplinlerde yazılmış özgün ve çeviri çalışmaları, araştırma ve inceleme için temel oluşturacak ulaşılması zor kaynakları yayınlar.

İSTANBUL 1920

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilim adamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, suçlar, eğitim. İşçi çocuklar, izciler, kulüpler, sinemalar, birahaneler... Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayanlar, müttefik polisi... Yetmiş iki milletin birlikte sefaleti ve işgali yaşadığı bir kentin sağlık, güvenlik, istihdam sorunları. Hiç değişmeyen hapishane koşulları, futbol takımları, Taksim'de kiralık eşekler, yangın yerleri... Zafer Toprak'ın önsözüyle.

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

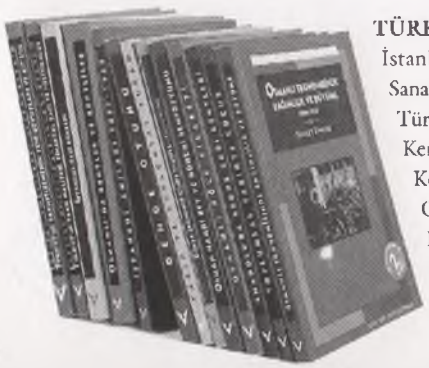

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI: *Sevgi Aktüre.* Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri • *Korkut Boratav.* İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri • *Korkut Boratav, Ergun Türkcan* (ed.). Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler • *İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel.* Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar • *Suraiya Faroqhi.* Osmanlı'da Kentler ve Kentliler • *Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert* (ed.). Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri • *Çağlar Keyder.* Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929) • *Şevket Pamuk.* Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913) • *Yahya S. Tezel.* Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi • *Ehud R. Toledano.* Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890) • **BELGESEL:** *Haldun Derin.* Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951) • *Hagop Mıntzuri.* İstanbul Anıları.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları: Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bul. 80700 Beşiktaş-İstanbul, Tel: 0212-227 37 33, Genel Dağıtım: Kavram Ltd. Şti. Tel: 0212-244 02 85

SUNUŞ

Bu sayımızla Toplumsal Tarih'in üçüncü cildi tamamlanıyor.

Geçen ay başladığımız "İstanbul'un Fethi" dosyasının geri kalanı da (17, kapakla birlikte 18 sayfa), elinizdeki dergide. Bu kere, özgün katkı, genç Macar tarihçisi Gabor Agoşton'un. Ona ve bu dosyanın hazırlanmasında emeği geçen herkese tekrar teşekkür ederim.

Dr.Ali Birinci'nin, geçen Eylül ve Aralık sayılarımızda adı geçen "Dr.Lütfi Hakkında" Ankara'dan yolladığı bio-bibliografik notları yayımlıyoruz. Birinci kardeşimizin Habil Adem'le ilgili bir "rejoinder"ını da gelecek ay basacağız. Bu arada, Cüneyd Okay'dan da, aynı konuda (ve geniş ölçüde örtüşen) bir yazı aldım. Onu nasıl eklemleyeceğimi düşünüyorum.

Sadri Edhem'in (kendisi adını "Etem" diye de yazıyordu!), milliyetçiliği nasıl benimsediğimizi analiz eden, Türk İnkılabının Karakteri üstüne 68 yıl önce çıkmış bir makalesini Mustafa Şahin arkadaşımız yeni harflere çevirdi. Behzat Üsdiken'in kaleme aldığı Eski Beyoğlu'nda ünlü yeme içme yerleri hakkındaki yazı dizisinin son bölümünün ardından, (10 sayfa tutan) uzun bir inceleme yer alıyor: Yaşar Çoruhlu'nun doktora tezine dayanan, Türk Sanatı Tarihinde geyik figürünün sembolizmi.

Bundan sonra gelen iki yazıyı Kitabiyat bölümümüze koyabilirdik; fakat "tanıtma" ya da "eleştirme" boyutlarını aştıkları, adeta özetle aktarma niteliğinde oldukları için, ayrı ayrı vermeyi yeğledik. İlhan Pınar'ın makalesi, Frederick Millingen'in (nam-ı diğer Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey) "Doğuda İngilizler" başlıklı anıları üstüne kurulu. Eminim ki, siz de bu yazıyı okuyunca, anlatılan entrikaların gerçekliğine inanmakta benim gibi güçlük çekeceksiniz. İngiliz Entelijans Servisinin parmağı olduğu iddia edilen dramatik olaylar kadar, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı yüksek sosyetesinin Batılılarla sıkıfıkılık derecesi de size çarpıcı gelecek. Kemal Kozanoğlu'nun özetlediği Almanca kitap ise, Çağımız milliyetçiliğinin antik çağa bakışını ve onu kullanışını çözümlemekte. Şimdi Refahlı belediye başkanının değiştirmeye sıvandığı Ankara'nın Hitit güneş-kurslu amblemi, medya gündemindeyken, bu konu özellikle düşünülmeye değer; doğru dürüst düşünebilmek için de, burada anlatılanları bilmek gerekir.

Kitabiyat sayfalarımızda üç yeni (1994 basımı) kitapla bir eski kadın dergisi tanıtılmakta. Önce kitaplar: Ankara'dan Cemil Koçak, Selim Deringil'in "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası"nı işleyen Denge Oyunu'nu; İzmir'den Erkan Serçe, İlhan Pınar'ın 19'uncu Yüzyılda bu şehre gelen Gezginlerin Gözüyle İzmir kitabını (I. cilt); yine İzmir'den Hakkı Uyar da, Ahmet Demirel'in Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup çalışmasını konu ediniyorlar. Boğaziçi Üniversitesi'nden Cüneyd Okay ise, Birinci Dünya Harbi öncesinde (doğal olarak eski harflerle yayımlanan) kadın dergisi, Güzel Prenses'i anlatıyor.

Birinci Dünya Savaşında 80 Yıl Önce Haziran Ayı'na ilişkin kısa bir not, her zamanki gibi, Tarih Vakfı'ndan Haberler başlamazdan önceki sayfanın dibinde. Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında bu ayın seçmeleri de, hemen künye sayfalarının ardındaki yerinde. Hepinize sağlıklı ve mutlu bir yaz dilerken, Temmuz başında yeniden buluşmak üzere, saygı ve sevgiler sunuyorum.

İtizar: Geçen sayımızda çıkan, Annie Berthier'in "Kanuni Süleyman'ın I.François'ya Mektubu" başlıklı makaleyi Cüneyt Akalın Türkçeye çevirdiği halde, yanlışlıkla adı konmamıştır.

Özür dileriz.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Fener Patrikhanesinin Büyük Sinod Salonunda asılıyken 1941 yılında kitaplıktan çıkan bir yangında yoksun kalan fotoğraf bir gravür. Tepedeki Arap harfli yazının çevirisi: "İstanbul'un fethi akabinde Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Rum Patriki Yennadius'a imtiyazat-ı mezhebiyye ihsan buyurması sene 1453 sene 858 H" (Aynı metin, resmin altında, Gennadius'un adına Skholarios [Bilgin] sanının eklenmesiyle Rumca ve Fransızca olarak yinelenmiştir).

Aylık Dergi
Sayı: 18 Cilt: 3 Haziran 1995

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier

Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (yurtiçi): 650.000 TL. (yurtdışı): 16 $US
6 sayılık cilt (yurtiçi): 800.000.-TL. (yurtdışı): 20$US

Her gönderi için yurtiçi taah. posta ücreti olarak 20.000 TL, yurtdışı surface mail için 1,5 $US, air mail için 4 $US alınır.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen** 'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

ÖZEL DOSYA
İSTANBUL'UN FETHİ - II
Hazırlayanlar: ***Hayrettin Kaya, Çiğdem Şimşek, Halil Berktay*** 6

FETİH: "ÖNEMSİZ" Mİ? OSMANLI DEVLETİNİN "ASIL KURULUŞU" MU?
***F. Köprülü - Z. V. Togan** ve **H. İnalcık** 'tan alıntılar.* 7

FETİH, DP, BM VE KORE 8

15. YÜZYILDA BATI BARUT TEKNOLOJİSİ VE OSMANLILAR
*Macar tarihçi **Gabor Agston,** fetihte kullanılan silahları tartışıyor.* 10

URBAN'IN ROLÜNE İLİŞKİN DEĞİŞİK ANLATIMLAR
***F. Dirimtekin, T. Işıksal** ve **M. Sirer** 'den alıntılar.* 12

FETİH VE OSMANLI İÇ POLİTİKASI
***Halil İnalcık** 'tan alıntılar.* 16

DR. LÜTFİ HAKKINDA
***Ali Birinci,** daha önceki bazı yazılarımızda anılan bu Fransa'dan hem tıp hem hukuk doktoru olan Osmanlı aydını üstüne bio-bibliografik bilgiler sunuyor.* 23

YENİ TÜRKİYE MİLLİYETİ NASIL İDRAK EDİYOR?
***Sadri Edhem(Ertem)'** in 1927 Haziranında Hayat dergisinde çıkan, Türk İnkılabının Karakteri üstüne bir makalesi (çevrimyazı: Mustafa Şahin).* 25

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER - XII
***Behzat Üsdiken** 'in ilginç yazı dizisinin son bölümü.* 27

TÜRK SANATI'NDA GÖRÜLEN GEYİK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

Dr. Yaşar Çorublu *Sibirya'dan Anadolu'ya, İsa öncesinden Bektaşi resimlerine kadar Türk sanatında geyiğin yerini ve neleri simgelediğini açıklamakta.* **33**

19. YÜZYILDA OSMANLI ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ ENTRİKALARI

İlhan Pınar, *Kıbrıslızade Bnb. Osman Bey adını kullanan F. Millingen'in anılarından dramatik gerçek öyküler aktarıyor.* **43**

ULUSÇU DEVLETİN İDEOLOJİSİNDE ANTİK ÇAĞ

Kemal Kozanoğlu, *Ütopik Geçmiş başlıklı bir Almanca yapıtı özetleyerek, çağımız otoriter rejimlerinin eski çağları nasıl kullandığını göstermekte.* **50**

KİTABİYAT

Cemil Koçak, *Selim Deringil'in Denge Oyunu adlı kitabında İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası'nı çözümleyişini,*

Cüneyd Okay, *Güzel Prenses başlıklı eski harflerle çıkmış kadın dergisini,*
Erkan Serçe, *İlhan Pınar'ın hazırladığı, Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX. Yüzyıl cilt I adlı çalışmayı,*

Hakkı Uyar, *Ahmet Demirel'in Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup başlıklı kitabını tanıtıyor.* **54**

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

65

برنجی سنه ـ نومرو ۷۵ (پازارتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۲ تشرین ثانی سنه ۱۳۱۰ ۳ کانون اول سنه ۱۸۹۴ وق ۱۵ کانون اول امریکی سنه ۱۸۹۴

شرائط اشتراء

استانبول ایچون سنه‌لکی ۱۰۰ آقچه‌در ۶۰ ولایات ایچون مرکوز موارده‌سی ایله اولان ولایتلر حقنده پوسته ایدره‌جه یدی سنه‌لکی ۱۸۰ آقچه‌در ۹۵ غروشدر

محل اداره‌سی

باب عالی جاده‌سنده دائره مخصوصه‌در . منافع عمومیه‌یه متعلق ایدن آثار قلمیه مع‌التشکر درج اولنور . اجرت اعلانات اصحاب مراجعت ایله اروجه تعیین اولنور

مرکوز نشر اولنور

اقدام

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesinde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

"İKDÂM"DAN SEÇMELER

HAZİRAN 1895

DERLEYEN
A Y Ş E Ş E N

ŞÜÛNÂT

Zeytinyağına Pamuk Yağı Katılıyor!

Gümrüklere ithal olunup temiz yağların tağşişine [karıştırılıp saflığının bozulmasına] medâr olan pamuk yağlarının Hükûmet-i Seniyye cânibinden men' edildiği gazetelerde yazılmış idi. Ruganı [yağı] ithal eden tâcir yağın imalât-ı sınâiyyede istimal olunacağını beyan ettiği surette gümrük memurları hâlis zeytinyağlara karıştırılmaması için hava-civa ile boyandıktan sonra sahibine teslim ve mürûruna müsaade eylemekte iseler de bu tedbirin arzu ettikleri neticeyi istilzâm etmediğini gören bazı kimseler şimdiki halde zeytinyağlarını tağşiş için susam yağını pamuk yağı yerine istimâl ediyorlar. Pamuk yağları hakkında cârî olan memnuniyet susam yağlarına şâmil olmadığından serbestçe ithal olunan susam yağlarını hâlis ve temiz zeytinyağlarına katıp hâlis yağdır diye ahalîye fürûht eylemeleri muhtemel olduğundan buna da gümrük idaresince bir tedbir-i müessir düşünüleceği bedihîdir... (5 Haziran 1895)

Karnak Mabedi
Arkeolojik Onarım

Mısır'da âsâr-ı atîkadan bulunan mebânînin [yapıların] muhafazası zımnında teşekkül etmiş olan şirket (Karnak)'ta ameliyyâta başlamıştır.

Nil feyezân ettiği hengâmda [taştığı zaman] sular süzülüp mâbedin duvarlarını harab ettiğinden icra olunacak ameliyyât işte bu tahribâtın men'ine dâir olacaktır.

Bunun için gayet kuvvetli buharlı bir tulumba vazına ve suyu nehre doğru isâl edecek bir kanal hafrına ihtiyaç olup sarf olunacak para ise bin üç yüz lira kadar tahmin edilmektedir. Şirketin elinde henüz sekiz yüz altmış beş liradan ibaret bir meblâğ vardır. Binâ-yi mezkûrun harap olmasına bâis olan esbâbtan biri de duvarların ve direklerin yanına biriken toprak ve enkaz-ı sâirenin tesîrât-ı milhiyyeye [tuz etkilerine] maruz olmasıdır. Mısır Hıdiviyyeti [hıdivliği] enkaz-ı mezkûrenin oradan kaldırılması için bu sene bin lira tahsis etmiş ise de asırlardan beri birikip kalan toprak ve molozun oradan ref'i [kaldırılması] lâ-akall otuz bin lira sarfını istilzâm etmektedir. Mısır Ulya Ameliyyat-ı İskaiyye [Yüksek Su işleri] müfettişi mösyö (Vilson) mevâdd-ı milhiyyenin tesirât-ı muharribesini [yıkıcı etkilerini] izâle için taht-el-arz lâğımlar hafrını teklif etmiştir. Bunun için de beş yüz elli liraya ihtiyaç görülüyor. Şayet binadan birkaç direk düşecek olur ise neticesi harab-ı küllîye varacağından ameliyyat-ı muktezziyyenin bir an evvel icrâsına teşebbüs edilmesi tavsiye olunuyor... (11 Haziran 1895)

Sebatın Mükafâtı
Bir Amerikan Öyküsü

Boston şehrinde bir ticarethâne sahibi kendi ticarethânesinde hizmet etmek üzere bir sabinin istihdamına lüzum görerek bunun için bir ilân-nâme bi't-tanzim postahanenin duvarına yapıştırır. Ertesi günü mezkûr ticarethâneye birçok çocuk müracaat eder. Ticarethâne sahibi bunlardan hangisini intihab edeceğini şaşırıp bir lahza düşündükten sonra çocuklara hitaben der ki:

-Hanginizi intihab edeceğimi bilemiyorum. Bir şey düşündüm. Şu ağaca bir çivi asacağım. Her biriniz o çiviye bu değneyi üç defa atacak. Üçünde de kim vurursa onu alırım.

Çocuklar birer birer çiviye değnek atmış ise de hiçbiri isabet ettirmeye muvaffak olamamıştır.

Mağaza sahibi bunların o gün gidip ertesi günü gelmelerini ihtar eder. Ertesi gün yalnız bir çocuk müracaat eyler. Eline değneyi alarak üç defasında da hedefe isabet ettirir.

Mağaza sahibi çocuğun şu melekesine şaşırarak istizâhatta [açıklama isteğinde] bulunur. Çocuk âtîdeki hasbıhâl-i rikkat-ârâneyi bir lisan-ı masumâne ile ifade eder.

-Efendi, validem pek fakirdir.

Her gün iş aramaya çıkardım, bulamazdım. Evvelsi gün ilânınızı gördüm. Koştum geldim. Dün astığınız çiviye isabet ettiremediğimi gördüğüm zaman pek meyûs oldum, fakat dün gece hiç uyumadım. Evde bir yere ben de bir çivi astım. Sabaha kadar uğraştım. Kazandığım meleke üzerine sizin de çivinizi isabette hata etmeyeceğimi kestirdiğim için bugün tekrar gelmeye cesaret eyledim...

(14 Haziran 1895).

HAVADİS-İ MÜTEFERRİKA

Yangın

Kale kapısında Şahkulu cami-i şerifi civarında 228 numaralı Yakob Spirano'nun şapkacı mağazasından dün saat dörtte harik zuhur etmiş ise de kanepenin bir miktarı muhterik olduğu halde bastırılmıştır...

(21 Haziran 1895)

Yaralama

Kasımpaşa'da Atpazarında kahvecilik eden mahkûm sabıkalılardan kâtip Ömer isminde bir şahıs dün saat dört kararlarında Dörtkuyu'da Sadık'ın kahvesine gidip hâmil olduğu kamayı çekerek önüne gelene saldırmakta iken şu hali men'e kıyam eden sandalcı Hacı İsmail isminde birini baş ve kolundan cerh ettiği gibi bu sırada cârih [yaralayan] Ömer de mecruh olmuştur... (21 Haziran 1895)

Sayım Yerine Kayıt

Kosova havalisinde tevellüdât ve vefeyâta [doğumlar ve ölümlere] dair vukû'âtın vakit ve zamanıyla nüfus memurlarına ihbar olunmamasından dolayı muâmelât-ı askeriyye icrasında müşkilâta tesadüf olunduğu cihetle vakit ve zamanıyla vukuât vermeyen eimme [imamlar] ve muhtarânın cezalandırılmasıyla beraber nüfus memurlarının senede dört defa icra edecekleri yoklamadan üçüncüsünün muayene-i ibtidaiyye zamanına tesadüf ettirilerek ahz-i asker şubesiyle birlikte kurâyı geşt ü güzar eylemelerinin [köyleri gezip dolaşmalarının] usul-i ittihâzı ve vukûât vermeyen havali-i mezkûre eimme ve muhtarânı hakkında nizâmen muâmele-i mukteziyye icrâsı lüzumu taraf-ı vâlâ-yı Ser-askeriden bildirilmesine mebnî bi'l-muhabere şeref-tevârüd eden [şerefle gelen] tezkere-i sâmiyye-i Sadâret-penahîde kazalar sicil nüfus memurları her üç ayda bir kere, karyeleri ve sancak nüfus memurları her altı ayda bir defa kaza merkezlerini vilâyet nüfus nâzırları dahi senede bir kere umum liva ve kaza merkezlerini devir ve teftiş eyleyecekleri Nüfus Nizamnâmesinin otuz ikinci maddesi ahkâmından ise de nüfus nâzırları gibi bunlar da senede bir defa muâmelâtı teftiş etmeleri Şûrâ-yi Devlet kararı iktizâsından bulunduğuna ve memurin-i mumâileyhümün muâyene-i ibtidaiyye memurlarıyla beraber kurâyı geşt ü güzar eyleyeceklerine dair sarâhat-i nizamiyye olmasına mebnî ancak nüfus memurlarının nizâmen mükellef oldukları teftiş muâmelâtı Serasker-i müşârünileyhin iş'ârı mucibince muayene-i ibtidaiyye memurlarıyla beraber ifâ eylemeleri hususunun tamimen tebliği Şûrâ-yi Devlet Tanzimat dairesi kararıyla emr ü izbâr buyurulmuş ve Dahiliye Nezaret-i celîlesince icabı icra kılındığı işitilmiştir...

(29 Haziran 1895)

HARİCİYE

Velespid ile Devr-i Âlem

Bisikletle Dünya Gezisi

Almanya ahalisinden mösyö Herman nâm mâhir velespid-süvâr [bisiklet binicisi] velespide râkib olarak devr-i âlem hususunda bir seyahate karar vermiştir.

Mösyö Herman böyle medîd [uzun] ve meşakkat-âver bir seyahati maskat-i re's [doğduğu yer] bulunan Bremen'de bulunduğu sırada ehibbâsıyla [dostlarıyla] 20.000 Mark mukabilinde tutuşmuş olduğu bahse seyahati icra eyleyecek imiş.

Mumâileyh cebinde beş para bulunmadığı halde Almanya'dan yola çıkarak iki senede ikmal-i seyahat eyleyecek ve yolda güzergâhına tesadüf eden memâlikte vereceği konferanslara mukâbil alacağı mebâliğden levâzım-ı seferiyyesine sarf edeceği miktardan maâda Almanya'ya avdetinde 2.500 Frank nakit akçe getireceğini iddia etmiş.

Seyyah-ı mumâileyh şimdilik Almanya-i Şimâlî ile Felemenk ve Belçika'yı bu suretle dolaşmıştır.

Mösyö Herman Belçika'dan İngiltere'ye ve oradan San Fransisko'ya muvâsalat eyleyecek imiş. Oradan tekrar bir sefineye bi'r-rükûb [binerek] Japonya ve oradan da Çin-Tonkin [Tong-King] Annam-Siyam-Hindistan-İran-Anadolu-Filistin-Mısır-Rumeli-Romanya-Macaristan-Avusturya-Almanya tarikiyle mahall-i azimeti bulunan şehre muvâsalat edecek ve seyahatinde kırk bin kilometrelik bir mesafeyi velespidle kat'etmiş olacaktır.

Bu gayûr [gayretli] seyahatin nakline vasıta olacak velespid arabası ancak on altı kilo sıkletinde imiş. Mumâileyh yolda değiştirmek üzere yanına ihtiyaten birkaç parça iç çamaşırı almıştır.

Ettiği hesaba göre 1897 sene-i Milâdiyyesi Nisanının dokuzuncu günü çıktığı şehre vâsıl olacak imiş.

Hak selâmet versin!..

(5 Haziran 1895)

İLÂN

Satış-İşletme-Bakım-Onarım

Mekteb-i Sanâyiden Mezun

Sâlim Usta

(Vezneciler'de müceddeden küşâd edilen tulumba ve dikiş makinesi ve saat mağazası)

Bir hayli senelerden beri Şehzâdebaşı ve İbrahimpaşa civarında tulumba ve makinacılık ve bunların tamirâtıyla celb eylemiş olduğum rağbet-i âmmeden cesaret alarak bu kere tevsî-i muâmelâtla bir kat daha istihsal-i hoşnûdî zımnında bu kere küşâd eylediğim mağazada son sistemde tulumba ve dikiş makinalarıyla envâ konsol ve duvar saatleri ehven fiyatla füruht ve icab-ı halde dokuzdan otuz metreye kadar derin kuyular için kuyular derûnunda olmayarak hariçten her nevi tulumbalar vaz ve kemal-i dikkat ve metanetle gerek makina ve saat ve gerek tulumba tamir ve termîm etmekte [onarmaktal olduğunu ahalî-i kirama ilân eyler... (3 Haziran 1895)

ÖZEL DOSYA

İSTANBUL'UN FETHİ

HAZIRLAYANLAR:
HAYRETTİN KAYA, ÇİĞDEM ŞİMŞEK, HALİL BERKTAY

SUNUŞ

Geçen sayımızda da belirttiğimiz gibi, İstanbul'un fethine hasrettiğimiz özel dosyanın ikinci bölümünde başlıca unsurlar olarak (i) fethin önemine ve Osmanlı tarihindeki yerine ilişkin farklı görüşleri, özellikle de Köprülü ile İnalcık'ın konuya yaklaşımları arasındaki zıtlığı sergileyen bir derleme; (ii) İstanbul'un alınmasının Osmanlı devleti açısından gerçekten çok şeyi değiştirdiği görüşüne bağlı olarak, rical arasında kentin kuşatılıp kuşatılmaması etrafında başgösteren mücadeleleri anlatan, tamamen İnalcık'tan yapılmış bir başka derleme; (iii) Osmanlıların ateşli silâhları öğrenme ve kullanma süreçleri hakkında, Gabor Ágoston'un Budapeşte'den gönderdiği bir yazı yer alıyor. Ágoston'un yazısını, (iv) Türk tarihçiliğinin Urban/Orban konusundaki ideolojik "hassasiyet"lerini yansıtan bazı alıntılarla bütünlemeyi denedik; bunun ötesinde sadece bir noktaya işaret etmek istiyoruz : Osmanlıların 15. yüzyılda Batı'dan öğrendikleri yeni askerî teknolojileri daha büyük ölçekte uygulayabilmelerinin ve bu açıdan bir süre önde gitmelerinin temelinde, görece daha gelişmiş bir merkezî fiskalite yatıyor. Ateşli silâhlar çok pahalı; büyük bir topçu gücünün idamesini gerektiren harcamaları, parçalanmış karakteriyle örneğin Macar aristokrasisinin sürekli kılmadığı veya kılamadığı, 1526'daki Mohaç muharebesinde ortaya çıkıyor. Buna karşılık 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu sefer Avrupa Yeniçağ devletlerinin malî ve idarî yapısının gelişmesi, Osmanlı askerî "duraklama" ve "gerileme"sinde etken oluyor. — Bu bir yana; Türk tarihçilerinin fethin önemine ilişkin görüşleri, belki daha ayrıntılı bir yorumu gerektiriyor.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e evrimi içinde 20. yüzyıl Türk tarihçiliği, iki büyük tartışma yaşadı : Küçülen imparatorluktan nasıl bir çekirdek artakalacaksa işte orada bağımsız bir Türk-ulus devletinin varolma hakkının (yani T.C.'nin kuruluşunun) sorgulandığı 1910'lu ve 1920'li yıllarda, Fuat Köprülü'nün kişiliğinde, Osmanlı devletinin kuruluşu gündeme geldi; daha sonra 1930'ların devletçi kurumlaşması, kendi "altın çağ"ının arayışı içinde, dikkatlerin bu sefer Barkan aracılığıyla Osmanlı "klasik düzen"inin niteliğine (daha somut olarak, neden "feodal olmadığı"nın ispatlanmak istenmesine) kaydırdı. İlginçtir : Bu değişik ilgi odakları, Osmanlı tarihinin bütününe, özellikle de İstanbul'un alınmasına ve Fatih dönemine ilişkin yorumlarda bir farklılaşmaya yol açtı. Daha çok "klasik düzen" ile uğraşanlar için, beyliğin ve devletin ilk 150 yılının daha gevşek vasallık ilişkileriyle, mülk ve mülk timar dağıtımıyla, eski Türk aristokrasisinin uclarda kavuştuğu özerklik derecesiyle tezat içinde, 15.-16. yüzyıllarda kurucu ümeranın sindirilmesiyle birlikte timar sisteminin daha sıkı bir işleyişe kavuşturulması, büyük önem taşıyordu. Bu da 1450 dolaylarında egemen sınıf içindeki ilişkilerde bir değişikliğe ve merkezin elindeki kudret kaynaklarında bir sıçramaya işaret etmekteydi. Ancak soruna 1500'lerden değil de 1300'lerden bakan Köprülü, bunu hiç göremedi; hattâ buradaki problemi bile pek algılayamadığını söyleyebiliriz. Çünkü Köprülü bütün gücünü Osmanlı kurumları üzerindeki Bizans etkisinin asgarîleştirilmesine hasretmişti ve bu, (a) esas olarak Türk-İslâm ve Selçuklu gelenekleriyle devamlılık içinde, (b) 1453'ten önce tamamlanan ve (c) daha sonra da pek değişikliğe uğramayan bir kuruluş anlayışını beraberinde getiriyordu. Fetihle ve Fatih'le birlikte Osmanlı kurumlaşmasında herhangi bir dönüşüm olmuş olabileceği fikri, Köprülü'ye derhal "Bizans etkisi"ni çağrıştırıyordu ve mutlaka reddedilmeliydi.

Aşağıdaki birinci derlemede okuyacağınız, bu kaygıların yoğun olarak yansıdığı ilk alıntı, Köprülü'nün kaleme aldığı belki de en sakat, en temelsiz sayfadır sanıyorum. Ayrıca burada çok önemli bazı metodolojik hatâlar (ve bunlardan hareketle çıkarılabilecek dersler) gündeme geliyor. Birinci olarak, büyük tarihçiler için bile ampirik çalışmaya dayanmadan kendini spekülatif bir apriorizme kaptırarak konuşma tehlikesinin mevcut olduğunu görüyoruz, çünkü bakınız, Köprülü "Fatih kanunnâmelerinde herhangi bir yenilik yoktu" demiyor; "olamazdı" (çünkü bunlar varolan örf ve âdetlerin derlenmesinden ibaretti) diyor — ve bu, yenilik olup olmadığının somut olarak araştırılmasının önüne geçiyor. Aynı hamlede, ikinci olarak, Osmanlı kanunnâmelerinin örf ve âdet hukukunun derlenmesiyle oluştuğu yolundaki sağlıklı duyarlılığını aşırıya vardırıp, böyle derleme ve yazıya geçirme anlarının aynı zamanda yeniliklerin araya kaydırılması, değişiklik yapıp hiçbir değişiklik yokmuş gibi davranılması (başka bir deyişle, "geleneğin icadı") için çok elverişli uğraklar olabileceğini tamamen gözardı ediyor — oysa bu, Eski Yunan'dan bu yana hukukun evriminde çok yaygın bir fenomendir ve meselâ Atina'da Drakon ve Solon'un, Sparta'da Lykurgos'un "yasa" veya "reform"ları işte tam böyle "gelenek+yenilik" içiçeliklerini temsil ederler. Üçüncü olarak Köprülü, 19. yüzyıl Fransız ekonomik sosyolojisinin

düz evrimciliğinden olanca etkilenmişliğiyle, kendini bir "tekâmül" ve "tabii mecra" mistisizmine fazla kaptırarak, zaman içinde belirli bir noktadan geleceğe projekte edilen herhangi bir gelişme patikası üzerindeki olası sıçramalara kendini kapatıyor — ki bu, aynı kökenden türeyen Annales *okulunun yer yer tek-yanlı hale gelen* longue durée*'ciliği için de söylenebilir. Dördüncü olarak (ve gene bir kısım* Annales*'ciler gibi) Köprülü, eski politik olaylar tarihine karşı sosyo-ekonomik tarihi keşfetmenin coşkusu içinde, özellikle askerlik, siyaset ve ideoloji kertelerinden gelebilecek kopukluk veya sıçramalara karşı kendini hazırlıksız ve ihmalkâr kılıyor (Christopher Hill'in "Braudel and the State" makalesinden ve* Bringing the State Back In *cereyanından, yani Skocpol'dan, Tilly'den, Mann'den, W. G. Runciman'den, vb sonra bunları daha kolay görüp söyleyebiliyoruz, kuşkusuz). Bütün bunların sonucu ve beşinci olarak Köprülü, 1453'te bir dönüm noktası olasılığını Bizans'tan etkilenip etkilenmemeye indirgerken, savaşın toplum üzerindeki biçimlendirici etkisini; daha somut olarak, büyük bir zaferin siyasal ve sınıfsal dengeleri değiştirme kapasitesini, bir yandan sultanlığın "despotizasyonu" ve diğer yandan kurucu aristokrasinin "bürokratizasyonu" açısından yarattığı olanakları, vb hiç düşünmediğini hissettiriyor.*

Buna karşılık aşağıya aldığımız diğer alıntılarda, Osmanlı uzmanı olmamasına karşın Z. V. Togan, Bizans etkisini inkâr ile Fatih'i bir dönüm noktası olarak algılayış arasında daha dikkatli bir denge kurarken, asıl Halil İnalcık, Köprülü'nün üzerinde durmadığı siyasal ve ideolojik değişim öğelerinden hareketle, kendi "klasik düzen" vurgusuyla tutarlı bir değerlendirmeye ulaşıyor.

Halil Berktay

FETİH: "ÖNEMSİZ" Mİ? OSMANLI DEVLETİNİN "ASIL KURULUŞU" MU?

Osmanlı devletinin, İstanbul'un fethinden sonra, devlet müesseselerini yeni baştan tertip ve tensik ettiği iddiası, tarihî şe'niyete uygun değildir. Fatih kanunnâmeleri, daha İstanbul'un fethinden evvel tekarrür etmiş olan esasları tesbit eden birer vesikadır; onların ihtiva ettiği ahkâmın evvelâ ne zaman vazolunduğunu bu kanunnâmelerden anlamak mümkün olamaz; çünkü, daha muahhar Osmanlı kanunnâmeleri gibi, Fatih kanunnâmeleri de, hükümdar tarafından bir kül halinde ısdar olunan ahkâmı muhtevi resmî bir vesika değildir. Muhtelif zamanlarda vaz ve tadil edilen ve Divanda mukayyet bulunan hükümlerin —onları tatbikle mükellef devlet memurları için bir kolaylık olmak üzere— tevkî veya nişancı vazifesini ifa eden bir zat tarafından cem ve tertibinden vücude gelmiş hususî mahiyette birer nizamat mecmuasıdır. Binaenaleyh, bunlara "Fatih kanunnâmeleri" demekten ziyade "Fatih devrinde toplanmış kanun mecmuaları" demek daha doğrudur. Hiç şüphe yok ki bu kanun mecmualarının tertip edildiği sırada, onlarda mevcut ahkâm mer'î bulunuyordu; fakat o nizam ve kanunlar aceba ne zamandan beri mer'î idi? Muhtelif zamanlarda ne gibi tadilâta uğramıştı? İstanbul fethinden sonra Fatih onların üzerinde bâzı değişiklikler yapmış mıydı? Bunlara henüz kat'î ve sarih bir cevap verilemez. Yalnız şurası muhakkaktır ki, *Fatih devrinde, ne saray hayatında, ne devletin umumî müesseselerinde hiç bir esaslı tahavvül olmamış, ve içtimaî hayatın diğer şubeleri gibi, Osmanlı devletinin hukukî tekâmülü de tabii mecrasını takip edip gitmiştir.* Osmanlı müesseseleri tarihi için esasî bir ehemmiyeti haiz olan bu netice tesbit edildikten sonra, Bizantinistlerin mantıkî istidlâllerine başlıca esas teşkil eden istinat noktası temelinden yıkılmış oluyor.

Fuat Köprülü,
Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri [Hakkında Bazı Mülâhazalar]
(1931; kitap hali: Ötüken, İstanbul 1986; s. 198-9)

*

Orhan Beg teşkilât konusunda Bizans'tan bir şey almamıştır. Oğulları devrinde bile (Fatih'e kadar) *alay, monopol, martolos* ve *efendi* gibi tek tük Rumca tâbirlerden başka bir şey girmemiştir. Zaten Orhan Beğ'in Bursa ve İznik tekfurlarından öğreneceği bir şey yoktu; ondan sonra İstanbul'un fethine kadar geçen devirde ise, Osmanlı devleti teşkilâtı artık tam olarak kurulmuş bulunuyordu. Askerî teşkilât, toprağın idaresi, divanda inşa usulü kâideleri, arazi tahriri şekilleri, idarî taksimat, ikta sistemi, malî sistem en çok İlhanlı usulünde idi.

Zeki Velidî Togan,
Umumî Türk Tarihine Giriş
(İstanbul 1946; s. 339)

*

Fatih Mehmed münevver bir zattı, lisanlara vakıftı, şairdi, bununla beraber iyi askerdi. İtalya ve Kırım seferlerinden başka bütün seferlere bizzat kumanda etti. Babasiyle olan mücadelesinde Türk vezirleri babası tarafını tuttuğu için, İstanbul'u fethettikten sonra, büyük bir nüfuza malik bulunan Candarlı vezir ailesini bertaraf edip devşirmeden yetişen adamları baş vezir etti; bu iş ondan kaldı.

İSTANBUL'UN FETHİ

Osmanlı devleti artık asla *beylik* değildir; her hususta kendi yaratış kuvvetine inanan bir milletin devleti, bir *imparatorluk* olmuştu. Fatih, Akkoyunlu Uzun Hasan'a yazdığı mektubunda iftihar mealinde *"bizim memleketimiz dar'ül-islâmdır; eba'an ced devletimizin çırağı kuffar ehlinin yüreği yağıyle ruşendir"* diye anlattığı an'aneyi ecdadında görülmeyen bir kudretle yaşattı. Zamanında Doğu'dan olduğu gibi Avrupa'dan da gelenler ve Türklerin hayatını anlatanlar çok olmuştur. Asıl Osmanlı tarihleri de Fatih'in zamanında başlayıp yazılmıştır. Büyük Osmanlı devletinin hakikî yaratıcısı odur.

Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*
(İstanbul 1946, s. 341)

•

"OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KESİN KURULUŞU, 1453 - 1526"

Bölüm başlığı: Halil İnalcık, The Ottoman Empire: the Classical Age 1300 - 1600 (London, 1973), s. 23

Bugün hiç mübalağasız iddia olunabilir ki, Yıldırım Bayezid oğulları arasında taht mücadelesi ancak İstanbul'un fethiyle son bulmuştur.

Halil İnalcık,
"İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed";
Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar
(Ankara 1954/1987), s. 69

Çandarlı'nın bu trajik akibeti ile Osmanlı tarihinin ilk büyük devri kapanmıştır. Otoritesi derhal fevkalâde artan Fatih Mehmed, kendisini tam ve mutlak kudret sahibi bir hükümdar, cihânşumûl bir hâkimiyete namzed bir İmperator mevkiinde görmeğe başladı ve eskisine nazaran çok daha merkeziyetçi İmperatorluğunu kurmak üzere fasılasız seferlerine girişti.

Halil İnalcık,
"İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed";
Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar
(Ankara 1954/1987), s. 133

İstanbul'un fethi II. Mehmed'i bir gecede Müslüman dünyasının en itibarlı hükümdarı haline getirdi. Fatih kendisini cihânşumûl bir imparatorluğun mirasçısı olarak görmeye başladı. İktidarının mutlak karakterine inandı ve İstanbul'u her bakımdan dünyanın merkezi yapmaya girişti. Otuz yıllık saltanatını bu amaçların gerçekleştirilmesine adadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine has çehresi ve karakterini tesis eden, Fatih Mehmed oldu.

Fatih'in kafasındaki evrensel imparatorluk ideali, çeşitli kaynaklardan türetiliyordu. Daha II. Murad'ın saltanatı döneminde [vakanüvisler, Osmanoğullarının Oğuzların Kayı boyundan geldiği iddiasını geliştirmişlerdi].... Bu iddia, tarihsel değeri ne olursa olsun, diğer Türk beylikleri üzerindeki hâkimiyetine yasal bir temel oluşturmak ve özellikle de Timur ile haleflerinin metbuluk [üst beylik] iddialarını çürütebilmek için Osmanlı hanedanınca benimsendi. Kayı boyunun *damga*'sının, yani mührü-

FETİH, DEMOKRAT PARTİ, B.M. VE KORE

İstanbul Ansiklopedisi'ndeki "Fetih Bayramı" maddesinde Necdet Sakaoğlu, İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasının 500. yıldönümünün büyük törenlerle kutlanması hazırlıklarına, 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün talimatıyla girişildiğini anlatıyor. Fakat tabii şenlikler sonuç olarak Demokrat Parti döneminde gerçekleşti ve genel milliyetçi retoriğin yanısıra, özel olarak o günün politikasının gerektirdiği paralellikler çizildi. Aşağıda, bunun iki örneğini sunuyoruz.

•

Türk tarihi, beş yüz yıllık bir aralıkla iki muazzam hadisenin şahididir: 14 ve 29 Mayıs — ki 14 Mayıs 1950, yeni bir çağın penceresini açan 29 Mayıs 1453 zaferinden, İstanbul'un fethinden daha ehemmiyetsiz değildir. Türk Milletine hâkimiyetini sağlayanlar da fethin büyük Fatihinden daha az hizmette bulunmamışlardır.

29 Mayıs, bir imparatorluğu yıkmış ve karanlık bir çağın sonu, münevver bir devrin ilk güneşi olmuştur. 14 Mayıs ise bir diktatoryayı yere sermiş, mes'ut bir istikbalin altın kapusunu açmıştır.

Beş Yüzüncü Fetih Yılında
Devlet Çalışmalarına Umumî Bir Bakış
(İstanbul, 1953)

500 yıl evvel bugün dünyanın halen Birleşmiş Milletler safı altında yapmış olduğu topluluğu Türk milleti kat'î ve beliğ canlı misali ile dünyanın önüne koyuyordu....500'üncü fetih kutlama yılında İstanbul sevinç içindedir. Biz onun torunları ona lâyık olmanın en büyük eserini bugün Kore'de Türk askeri kaniyle dünya sulhüne hizmet ederek gösteriyoruz.

İstanbul Vali ve Belediye Başkanı
Prof Fahrettin Kerim Gökay'ın
29 Mayıs 1953 törenleri konuşmasından

Domenico Tintoretto'nun İstanbul'un Fethi'ni konu eden resminden ayrıntı.

nün Osmanlı sikkelerinde yer almasının nedeni de budur.

Osmanlılar aynı zamanda egemenliğin kaynaklarına ilişkin İslâm öğretisine de kuvvetle inanıyorlardı. Fatih'in kendi otoritesini *gazi*'lik ünvanına dayandırmak için ne büyük çaba sarfettiği üzerinde, daha önce durmuştuk. Ancak İstanbul'un fethiyle Fatih Mehmed üçüncü bir geleneğin de mirasçısı oldu. 870/1466 tarihinde G. Trapezuntios Fatih'e şöyle hitap ediyordu: "Sizin Romalıların İmparatoru olduğunuzdan şüphe etmek kimsenin haddi değildir. İmparatorluğun başkentinin yasal hâkimi kimse İmparator da odur ve Roma İmparatorluğu'nun başkenti [Konstantinopolis =] İstanbul'dur." Fatih'in çağdaşlarından Giacomo de' Languschi'ye göre de, "Onun [Fatihin] görüşüne göre dünyada tek bir İmparatorluk, tek bir iman ve tek bir hükümdar olmalıydı. Yeryüzünde bu birliğin tesisine en uygun yer de İstanbul'du. Fatih bu kent sayesinde egemenliğini bütün Hıristiyan dünyasına teşmil edebileceğine inanıyordu." II. Mehmed'in bu geleneği de siyasî bir silâh ve fetihleri için bir çıkış noktası olarak kullandığına şüphe yoktur. O, Han, Gazi ve Sezar ünvanlarının üçünü de dünya hâkimiyetine giden birer yol olarak görüyordu. Fatih Mehmed'in Yunan Ortodoks patriğinin, Ermeni patriğinin ve Musevi hahambaşısının kendi başkenti İstanbul'da oturmalarını sağlamasının ve aynı zamanda bir *mappa mundi* [dünya haritası] hazırlanmasını emretmesinin nedeni de budur. Kendi kişiliğinde Fatih, Türk, İslâm ve Bizans geleneklerini birleştiren Osmanlı sultanlarının prototipini yaratıyordu.

Halil İnalcık, "The Rise of the Ottoman Empire"; M. A. Cook (der), *A History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge, 1976) içinde, s. 40 - 41 (çev. Çiğdem Şimşek, Hayrettin Kaya) — H. İnalcık'ın daha önce *The Cambridge History of Islam*'ın ilk cildine yazdığı bölümlerden aktarılan bu tahlil, yazarın *The Ottoman Empire: the Classical Age 1300 - 1600* adlı eserinde (1973), s. 56 - 57'de de tekrarlanmıştır.

Bütün bu inkişaflar, İstanbul fethi gibi büyük bir başarı ile nihayet bulan 1443 - 1453 yılları arasındaki buhrana bağlıdır. Fatih Sultan Mehmed, bu imperatorluk buhranının içinde yaşadı ve ona kati çözüm şeklini getirdi.

Halil İnalcık, "İstanbul'un Fethinden Önce Fatih Sultan Mehmed"; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara 1954/1987), s. 136

15. YÜZYILDA BATI BARUT TEKNOLOJİSİ VE OSMANLILAR

YARD. DOÇ. DR GÁBOR ÁGOSTON[1]

Barutun muhtemelen Çin'de keşfedilmiş ve Avrupa'dakinden daha erken bir tarihte gerek Çinlilerin, gerekse Arapların askerî seferlerinde kullanım görmüş olmasına karşın[2], ateşli silâhların önemini ve üstünlüğünü ilk farkeden Avrupalılar oldu. Daha ondördüncü yüzyılın ilk birkaç onyılında, Avrupa'daki askerî harekât ve kuşatma savaşlarında top kullanılmaya başlanmıştı. Ne ki bu toplar henüz çok küçük ve kusurlu olduklarından, ciddî bir fiziksel tahribat yapamıyorlardı. Ancak ondördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinde çemberli humbaraların (İng. *bombard*) gösterdiği teknolojik gelişme, dövme demir çubukların yanyana getirilmesinden oluşmuş ve üstüne kalın demir çemberler geçirilmek suretiyle takviye edilmiş, genellikle arkadan dolma namlularıyla kesme taştan büyük gülleler savurabilen, görece daha büyük topların kuşatma savaşlarında kullanılmasını mümkün kıldı.

Öte yandan bu tarihte dökme tunç toplar da sahneye çıkmış bulunuyordu. Daha sekizinci yüzyılda kilise çanları dökülmeye başladığından, döküm teknolojisinde ustalaşmış zanaatkârlar mevcuttu. Gene de bu teknolojinin ağır silâhların dökümüne uygulanması ancak ondördüncü yüzyılın başlarında gerçekleşti. Bundan sonra dökme tunç topların çeşitli üstünlükleri onları kısa zamanda aranır kıldı: Çürüme ve paslanmadan daha az etkileniyorlardı; genellikle ağızdan dolma olduklarından, daha sağlam ve güvenliydiler; her kalibrede daha büyük bir barut hakkına dayanabiliyor ve dolayısıyla gülleleri daha derine işleyebiliyordu.

Batı literatüründe sık sık tekrarlanan, *barutun feodal şatolarla birlikte bu şatoların sahiplerinin dünya görüşünü de yerle bir ettiği* görüşü, Hume ve Adam Smith gibi otoritelerin de paylaştığı bir anlayıştı. Macaulay, matbaayla birlikte barutun icadının Ortaçağın en önemli iki olayı olduğu kanısındaydı. Johan Huizinga ise daha da ileri gidiyor ve "insan ruhunun yeniden doğuşunun ateşli silâhların keşfiyle başladığını" savunuyordu.[3]

Erken bir tarihten itibaren topçu gücüne kavuşan devletler, henüz topçusu olmayan ordulara karşı avantajlı konumdaydılar. 1450 dolaylarında topçu, kuşatma savaşında belirleyici bir unsur haline geldi ve tek tek müstahkem mevkilerin değeri gözle görülür biçimde azalmaya yüz tuttu. Fransız topçusu onbeşinci yüzyıl başlarında islâh edilmemiş İngiliz kalelerini, aynı yüzyılın sonlarında ise İtalyan şatolarını yıkıp geçti. 1519'da Niccolo Machiavelli, 1494'ten itibaren "artık ne kadar kalın olursa olsun, topçunun birkaç gün içinde yerle bir edemeyeceği duvar kalmadığını" yazıyordu.[4] İspanyollar gerek Yeni Dünya'daki, gerekse Nasrilere karşı Granada'daki fetihlerini ateşli silâhlara borçluydular. Barut teknolojisine sahip olmak veya olmamak muharebelerin, hattâ bazen devletlerin kaderini belirleyebiliyordu.

Onbeşinci yüzyıl ortalarında ağır silâhlara talep hızla arttı. Habire büyüyen ordu ve donanmalarıyla ulusal devletlerin kurulması, bu devletler arasında uzun savaşların patlak vermesi, coğrafî keşifler ve denizaşırı yayılma girişimleri hep bu talebi arttırıcı bir rol oynadı. Ağır silâh ve savaş araç-gereci ticareti —tarihin başka dönemlerinde de tekrar tekrar görüleceği gibi— zamanın en kârlı faaliyetlerinden biri haline geldi. Yeni top döküm ve alım satım merkezleri ortaya çıktı; Carlo Maria Cipolla'nın vurguladığı gibi, "Avrupa *Früh-Kapitalismus*'unun [erken kapitalizm aşamasının] kaynağında, çok büyük ölçüde, bu çok bereketli ticaret yatıyordu."[5]

Top ateşine karşı yeni tahkimat sistemlerinin geliştirilmesi; öte yandan giderek daha ağır silâhlara ihtiyaç duyulması; topçuya malzeme yetiştirmek için yeni yeni top dökümhanelerinin, baruthanelerin ve askerî tesislerin kurulması, maliyeti habire artan ameliyelerdi ve Avrupa'da pek az devlet bu gelişmelere ayak uydurabiliyordu. Muharebeler giderek daha kanlı bir hal alıyor; savaşların yalnız paraca değil, insan hayatları bakımından da bedeli durmaksızın yükseliyordu. Burada önümüzdeki soru şudur: Acaba Osmanlılar bu gelişmeye ayak uydurabiliyorlar mıydı?

OSMANLILAR VE BATI ASKERÎ TEKNOLOJİSİ

Bu konuyla ilgili literatürde bazen, Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan düşmanları arasındaki sınırın aşılmaz olduğu, dolayısıyla Avrupa düşüncesi ve teknolojisindeki yeniliklerin Osmanlılara sıçramadığı ileri sürülür. Bunun nedeni olarak, diğer İslâm uygarlıkları gibi Osmanlı toplumunun da Batı kültürünün ürünlerini *bid'at* sayması, yani Peygamberin zamanında görülmeyen yenilikler olarak sınıflandırması ve dolayısıyla kendini bunlara kapaması gösterilir. Sırasıyla Müslim, Nesaî ve gene Müslim tarafından Hz. Muhammed'den aktarılan üç ayrı hadiste, (a) "işlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir"; (b) "sonradan ihdas edilen herşey bid'attir" ve (c) "her bid'at dalâlettir" denmektedir.[6] Bu ilkenin ve ardındaki öğretinin, Osmanlı İmpara-

torluğu'ndaki dinci muhafazakâr Müslüman kesimin, Arap harfleriyle basım, rasathaneler ya da saat yapımı gibi yeniliklerin imparatorluğa girişini önlemesine veya geciktirmesine yaradığı söylenir.

Ancak savaş teknolojisi her zaman bu doktrinin dışında kalmış gibidir.[7] Zamanın yeni icap ve ihtiyaçları karşısında İslâm hukukçularının iyi ve kötü (*hasene* ve *seyyi'e*) ya da övülmesi ve karşı çıkılması gereken (*mahmude* ve *mezmume*) bid'atler arasında bir ayırıma yönelmesi, daha İslâmiyetin ikinci yüzyılına rastlar.[8] *Cihad*'ın, yani kâfirlere karşı kutsal savaşın, Müslüman cemaatinin öndegelen bir yükümlülüğü olması, yerine göre kâfirlerin askerî tekniğinin benimsenmesinin iyi ve övgüye değer bir yenilik olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

En hoşgörülü İslâm hukuk okulu olan Hanefi mezhebine mensup olduklarını hiç akıldan çıkarmamamız gereken Osmanlılar, amaçlarına ulaşmaya yeterli araçları edinmekten de, gerektiğinde bunları meşrulaştırmaya yönelik ideolojiyi oluşturmaktan da hiç geri durmamışlardır. Bu bakımdan, Avrupa'nın askerî alandaki en son yeniliklerini benimsemeye bu denli açık ve hazır olmalarına şaşmamak gerekir. Gerçekten de Osmanlılar, mühtedileri hizmetlerine almak ya da savaş meydanlarında veya zaptettikleri Hıristiyan kale ve kadırgalarında ele geçirdikleri Avrupa silâhlarının aynısını yapmak yoluyla, en azından onaltıncı yüzyıl sonlarına kadar Avrupa askerî teknolojisiyle atbaşı gitmeyi başardılar. Tabii attıkları en önemli adım da ateşli silâhları özümlemeleri oldu. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun sultan nezdindeki elçisi Ogier Ghislain de Busbecq, çok sık alıntılanan bir gözleminde, "toplar ve havanlar ile Hıristiyanlarca icat edilmiş daha pek çok şeyi kullanmalarının da ortaya koyduğu gibi, dünyadaki hiçbir halkın, yabancıların yararlı icatlarından faydalanmaya Türkler kadar yatkın olmadığını" kaydediyordu.[9]

BARUTLU SİLAHLARIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GİRİŞİ

Ateşli silâhların Osmanlı İmparatorluğu'na ne zaman girdiği ve yayıldığı konusunda, Osmanlı tarihi uzmanları arasında bazı anlaşmazlıklar söz konusudur. Neşrî'ye atfen İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlıların ilk defa 1389'daki [birinci] Kosova savaşında top kullandıklarını belirtir.[10] İsmail Hâmi Danişmend ise Şikârî'nin (ö. 1584) kroniğinden hareketle, Osmanlıların daha 1364'te top dökmüş ve 1386'da Karamanoğlu'na karşı başka ateşli silâhlarla birlikte top da kullanmış olabileceklerini öne sürer.[11] Ancak Avrupalı Osmanlı tarihçileri bu kadar erken tarihlere şüpheyle bakmaktadırlar.

Ateşli silâhların Memluk devletine girişi ve yayılmasını inceleyen David Ayalon, Memlukların 1360'lı yıllarda top kullandıklarını ortaya koymuş[12]; Paul Wittek ise Ayalon'un kitabına yaptığı kısa bir katkıda, Osmanlılarda ateşli silâh kullanımına ilişkin en eski göndermeleri tekrar gözden geçirerek, İ. H. Uzunçarşılı ile diğerlerinin aktardığı kaynakların geçerliliği konusundaki kaygılarını dile getirmiş ve kendisinin "1400'den önce Osmanlıların henüz ateşli silâhları tanımadıklarını düşünmeye yatkın" olduğunu ifade etmiştir.[13] Wittek'e göre değişik kaynaklarda görülen ilk güvenilir atıflar 1424'teki Antalya kuşatmasıyla ilgilidir ve kaleyi savunan Osmanlıların, kendilerini kuşatan Karamanoğlu Mehmed Bey'i "iyi nişanlanmış bir gülleyle" öldürdüklerini kaydetmektedir.[14]

Paul Wittek'in vardığı sonuçlar daha sonra Halil İnalcık tarafından bir ölçüde değiştirilmiş; 1431 tarihli Arvanid sancağı tahrir defterinin bir yerinde Topçu İsmail oğlu Ali'den söz edilmesi, İnalcık'ın, Osmanlıların I. Mehmed'in saltanat döneminde (1413 - 1421) veya hattâ öncesinde top kullanmış olabileceklerini öne sürmesine yol açmıştır.[15] Paul Wittek'in saptadığı ve Halil İnalcık'ın değiştirdiği şekliyle bu kronoloji, Vernon J. Parry'nin barut konusunda *Encyclopaedia of Islam*'a yazdığı makaleye de temel teşkil etmiş bulunmaktadır.[16]

Ne ki, ateşli silâhların Balkan yarımadasına girişi ve yayılmasına ilişkin dönem kaynaklarının taranması, Wittek ile İnalcık tarafından önerilen tarihlerin belki bir yirmi yıl veya daha fazla geriye götürülebileceğini düşünmemize olanak tanımaktadır. Balkan topraklarında top kullanımına ilişkin bildiğimiz ilk kayıt, 1346'daki Zara kuşatmasıyla ilgilidir.[17] Ragusa'ya [diğer adıyla Dubrovnik'e] gelince, ateşli silâhlardan ilk defa 1351'de, şehir senatosunun bir *spingarda* imal etmesi için Nikola Teutonicus adında biriyle yaptığı sözleşme bağlamında söz edildiğini görüyoruz.[18] On yıl sonra, yani 1362 - 63'te ise bu sefer Ragusa'lı yerel bir usta kent için birçok spingarda imal etmiş[19]; 1378'de ateşli silâhlar artık düzenli olarak kentin savunmasında yer almaya başlamıştır. 1380'e gelindiğinde ateşli silâhlara Bosna'da artık oldukça sık rastlanmaktadır ve 1382 - 86 arasında Sırbistan'da da kullanılmış olmaları çok muhtemeldir.[20] Böylece, Petrovic'in de işaret ettiği gibi, Osmanlılar ondördüncü yüzyıl sona ermeden Balkan yarımadasına yaptıkları akın ve seferler sırasında barut silâhlarıyla tanışmak fırsatını elde etmiş olmalıdırlar.

Ayrıca, Osmanlı ordusunda görev yapan Sırp müfrezelerinin de yeni silâhları Osmanlılara aktarmış olması mümkündür. 1386'da böyle Sırp birlikleri Osmanlı ordusunda Karamanlılara karşı savaşmışlardı. Kosova'dan sonra ise, Stefan Lazarevic'in (1398 - 1427) kısa zamanda Yıldırım Bayezid'in (1389 - 1402) vasallığını kabul etmesi sonucu, Osmanlılarca daha sık istihdam edilir oldular. Nitekim Stefan Lazarevic ile komutasındaki Sırp askerler, 25 Eylül 1396 Niğbolu ve 28 Temmuz 1402 Ankara savaşlarında Osmanlı müttefikleriyle aynı safta yer aldılar.

Dahası, onbeşinci ve onaltıncı yüzyılın Osmanlı kronikleriyle uyum içinde, dönemin Avrupa kaynakları da Osmanlıların ondördüncü yüzyıl sona ermeden ateşli silâhlarla tanıştığına ve bu silâhları kullanmaya başladığına tanıklık etmektedir. Osmanlıların Karaman seferleri bağlamında ateşli silâhlardan söz eden tek kaynak, Şikârî'nin kroniği değildir. Johann Schiltberger'e göre, Larende kuşatmasında I. Bayezid "takviye istemiş ve arkebüzler getirilmesini emretmiş"tir. Benzer biçimde, Osmanlıların 1394 ile 1402 arasındaki İstanbul kuşatması sırasında ateşli silâhlar kullandıklarına da değişik kaynaklarda değinilmektedir. Gerçi Âşıkpaşazade'nin bu konuda düştüğü kayıt Paul Wittek tarafından sorgulanmıştır; ama anonim bir Bulgar kroniği ile Jacopo de Promontorio de Campis de, Osmanlıların bu kuşatmada top kullandıklarından söz etmektedirler.[21]

Askerî kültür etkileşiminde ticaretin de rolü büyüktür. Papalığın tüm yasaklarına karşın, Ragusa, Venedik, Ceneviz ve Macar tüccarları Osmanlı İmparatorluğu'na silâh ve çeşitli savaş malzemesi ihraç etmeyi sürdürdüler; gerek Macar kralları ve gerekse Osmanlı sultanları da, silâh ve savaş malzemesi ihracatını yasaklayıp, böyle malları teknik deyimiyle *merces prohibitae* veya *memnu eşya* ilân ettikleri halde, bu çok kârlı ticareti durdurmayı başaramadılar. Bu çerçevede Osmanlıların Macaristan'dan daha çok çeşitli metaller, bıçaklar ve ateşli piyade silâhları, Macarların ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan kılıç, at ve deri ithal ettiklerini biliyoruz.

"UYGARLIKLARI DENGEYE GETİREN SAVAŞ": HUS'ÇULAR - HUNYADİ - OSMANLI BAĞLANTILARI

Nihayet, Fernand Braudel'in deyimiyle "uygarlıkların büyük eşitleyicisi" olarak savaşın da[22], Batı askerî teknolojisinin Avrupa'dan Osmanlı egemenliğindeki Balkanlara yayılmasında önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda kritik olay, onbeşinci yüzyıl ortasında János Hunyadi'nin Türk-Macar savaşlarıdır. Osmanlılar *Wagenburg* sistemiyle, yani bir süvari saldırısına karşı kalkanlarla korunan arabaların belirli bir savunma düzeni içine sokulup, önce ok ve yay, sonra ateşli silâhlarla donatılması usulüyle, bu savaşlar sırasında tanıştılar. Hunyadi ise böyle savaş arabalarının nasıl kullanılacağını Jan Hus taraftarlarına karşı savaşları sırasında öğrenmişti. 1443 Mart'ında Hunyadi Osmanlılar üzerine yürümeye hazırlanırken, Transilvanya'daki Sakson kentlerinin gelişmiş sanayilerine dayanarak, örneğin Brassó zanaatkârlarına, kendisine "Bohemyalı bir zanaatkârın talimatlarına göre yapılmış ve toplar, arkebüzler ve başka savaş makineleri ile donatılmış savaş arabaları" yollamaları talimatını verdi. Ayrıca Brassó, zanaatkârları Hunyadi'nin ordusuna "Bohemya usulü" (*currus Bohemico more instructos*) savaş arabaları temin eden tek kent de değildi. Hunyadi'nin savaş arabası yapımına büyük para harcamasının yanısıra, emrindeki Çek paralı askerler de çok sayıda savaş arabasıyla ordugâhına katıldılar ve sonuçta, hemen tamamen bu Çek paralı askerlerin yönettiği toplam altı yüz kadar savaş arabası,

URBAN'IN ROLÜNE İLİŞKİN DEĞİŞİK ANLATIMLAR

Resimli Tarih mecmuası, Mayıs 1953 sayısını (Cilt 4, No. 41) baştan aşağı fetih konusuna ayırdı. Aşağıdaki alıntılar bu özel sayıdan yapılmıştır.

* * *

İstanbul muhasarası için hazırlanacak topları yapmak vazifesi Mimar Muslihiddin ile mühendis Saruca'ya verilmişti. Rumelihisarının inşası sırasında İmparatordan kâfi derecede aylık alamayan Urban isminde bir Macar top dökücüsü kaçarak Fatihe müracaat etti. Fatih kendisine, ümid ettiğinden fazla aylık bağladı. Muslihiddin ve Saruca ile beraber çalışmasını emretti. Çünkü Urban, Fatih'e Babil surlarını bile yıkacak derecede büyük top dökebileceğini vaad etmekle beraber bunların nişan ve atış tekniği, mesafesi hakkında bir malûmat sahibi olmadığını bildirmişti. İlk dökülen ağır toplar Rumelihisarına yerleştirildi....Hisarların arasından vergi vermeden geçmek istiyen bir Venedik gemisine atılan bir mermi gemiyi batırdı. Tecrübe iyi netice vermişti. Artık Boğazlarda yeni bir kuvvetin hükmettiği de anlaşıldı. Bunun üzerine Fatih, Muslihiddin-Saruca-Urban ekibine, iki misli büyük bir top dökmelerini emretti.

Feridun Dirimtekin, "İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", s. 2225

Bu top dökücüleri, Mimar Muslihittin, Sarıca Paşa ve Urban'dı. Yalnız bu sonuncu isim üzerinde Avrupalılar çok durmuşlar, surları yıkan topu onun yaptığını ve âdeta şehrin alınmasında başlıca rolü oynadığını mübalağalı ve devamlı surette tekrar ede ede bu zatın muharebenin neticesi üzerinde müessir olduğuna hem bizi, hem de kendilerini inandırmışlardır.

Halbuki o devirde bütün garp hükümdarları ve prensleri bu silâhın inkişafa çok müsait olduğunu bildiklerinden maiyetlerinde muhtelif milletlerden birçok topçu ustaları bulunduruyorlardı. Bunlar, hangi hükümdar, yahut prens daha iyi →

Hunyadi'nin 1443 - 44'deki Türk seferinde görev aldı.[23] Herhalde Osmanlılar savaş arabalarıyla ilk defa burada, harekât içinde yüzyüze geliyorlardı. 1444 Kasım'ındaki Varna muharebesinde de savaş arabaları önemli bir rol oynadılar. Bizzat sultanın komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Varna'ya yetiştiği haberi alındığında toplanan savaş meclisinde, Papalık temsilcisi ve Türklere karşı bu Haçlı seferinin manevî yolgöstericisi konumundaki Kardinal Giuliano Cesarini, arabaların koruması altındaki *tabur*'da mevzilenmeyi önerdi. Dönemin önemli Türk kroniği *Gazavatnâme*'nin, kulağı delik anonim yazarına göre Cesarini, "arabalarımızı bir yere çatub içine topumuzu ve tüfengimizi doldurub hazır ve müheyya edüb ve biz Türk'ün üzerine varalım, eğer Türk'ü bozarsak ne güzel ve eğer Türk gâlib olacak olursa gelüb arabalarımıza girüb duralım, eğer Türk üzerimize gelecek olursa ururız topu tüfengi" dedi. Ama aynı kaynağa göre Osmanlılar da artık savaş arabaları tabur'unu kuşatmayı öğrenmiş bulunuyorlardı: "Şâhin Paşa ... eyitti kim, Pâdişahım eğer şimdi biz alayımız ile bu arabaları urub ve cânib-i erbâa'adan yürüyüb feth edersek arabaların cümlesi yağma olunmak göridür, hemân olısı budur ki, varub alargadan muhâsara edüb oturalım. Küffar arabaları kendileri verirler."[24] Nitekim savaşta ertesi gün, yani 11 Kasım 1444'te Osmanlılar, Hıristiyan savaş arabaları *tabur*'unu bütün ateşli silâhları ve diğer savaş makineleriyle birlikte ele geçirmeyi başardılar. Bu savaşlarda Osmanlılar *tabur* sisteminin nasıl kullanıldığını iyiden iyiye öğrendiler. Daha sonra onaltıncı yüzyıl ortalarına geldiğimizde, 1564 - 68 yıllarında Macaristan'daki Habsburg birliklerine kumanda eden Lazarus von Schwendi, Osmanlıların *Wagenburg* sistemini İmparatorluk güçlerine karşı çok yetkin bir şekilde kullandıklarını ve askerî başarılarını *tabur*'a borçlu olduklarını belirttiğini görüyoruz. Bu gerekçeyle Schwendi, İmparatorluk güçlerini de savaş arabalarından oluşmuş ve hem küçük toplarla, hem çift sıra arkebüzlerle donatılmış Wagenburg düzenini benimsemeye teşvik ediyordu.[25]

II. MEHMED VE TOPHANE

Bilindiği gibi II. Mehmed (1451 - 81) topçuluğa, askerlik sanatına ve genel olarak savaş tarihine özel bir ilgi duyuyordu. Bu ilginin Avrupalı çağdaşları da son derece farkındaydılar ve nitekim Rimini'li Robertus Valturius (1413 - 84) adında bir İtalyan askerî teknisyeni, *De re militari* adlı eserinin bir nüshasını II. Mehmed'e ithaf etmişti. Her ne kadar bu kitap ilk olarak 1472'de Verona'da basılmışsa da, el-yazması bir örneği Sigismundo Malatesta tarafından muhtemelen 1463'ten önce II. Mehmed'e gönderilmişti.[26] Robertus Valturius'un kitabı Avrupa'da da tanınıyordu. Örneğin, János Hunyadi'nin oğlu, Macar kralı (1458 - 90) ve Mehmed'in Balkanlar'daki büyük rakibi olan Matthias Corvinus'ta, bu kitabın üç nüshası vardı. Bunlardan biri daha sonra Osmanlı sultanlarının eline geçti ve 1890 yılında İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın kitaplığında bulundu.[27]

Gerek Osmanlı, gerekse Avrupa kronikleri, İstanbul'un fethini izleyen yıllarda *Tophane-i âmi-*

para verirse onun maiyetinde çalışırlardı. Urban da aslen Macar olup bu tip bir dökümcü ve topçu ustası idi. Evvelâ Bizans İmparatorunun maiyetinde idi. Fakat Fatih Sultan Mehmed'in sanatkârlara Bizanslılardan daha fazla değer ve para verdiğini duyunca derhal Türklere iltica etti ve Osmanlı padişahının huzuruna çıkmıya muvaffak oldu. Fakat neticede barutun hassalarından ve balistik hesaplarından bihaber olduğu anlaşıldığından dökeceği topun ölçülerini bizzat padişahın kendisi verdi. Anlaşılıyor ki o, her hükümdarın maiyetinde bulunan alelâde dökümcülerden biri idi. Bu meşhur silâhın mühendisleri ise Türklerdi. Urban da sadece ustabaşı idi. Fakat, daima Şarkı kendisinden geri olarak düşünen Garp temayülü o devrin en muazzam eserlerinden biri olan bu silâhta da kendine iftihar payı ayırmış ve bunu dökücü ve topçu ustası Urban'da bulmuştu. Halbuki Türk ordusunda bu Macar mültecisinden üstün birçok ustalar ve mühendisler vardı....Türkler 11 nisanda bombardımana başladılar....Büyük toplar bu şerait dahilinde günde ancak yedi ile sekiz mermi atabiliyorlardı. Yalnız Urban topunu Türk meslektaşları kadar ustalıkla dökemediği ve kullanamadığı için daha muhasaranın ilk günlerinde namlı infilâk ederek hem ustasını hem de kendisini mahvettiğinden netice üzerinde hiçbir rolü olmamıştır.

Turgut Işıksal, "Fatih Ordusunda Top ve Topçuluk", s. 2246

11 nisan çarşamba, altıncı gün = Rumların Ayos Romanos dedikleri ve Türklerin sonradan Topkapısı adını verdikleri kapının karşısına Macarlı top dökücüsü Urban tarafından dökülmüş olan meşhur büyük top tâbiye edildi....Urban'ın, Türk mühendislerinin nezareti altında döktüğü biricik top budur. Kısa bir zaman vazife gördükten sonra paralanmış ve Urban'ın da telefine sebebolmuştur. Diğer yüzlerce irili ufaklı toplar, gerek muhasaradan evvel ve gerekse muhasara sırasında Türk mühendis ve ustaları tarafından dökülmüşler ve sonuna kadar vazife görmüşlerdir.

Münir Sirer, "İstanbul'un Muhasara ve Fethinin Kronolojisi", s. 2255 - 2256

re'nin, yani kentteki devlet top dökümhanesinin II. Mehmed tarafından kurdurulduğunda hemfikirdirler.[28] Öte yandan *Tophane*'nin, fetihten sonra II. Mehmed'in İstanbul'da giriştiği imar ve inşaat işlerini sayıp döken listelerin hiçbirinde yer almaması ilginçtir. Dolayısıyla bundan birkaç yıl önce Colin J. Heywood'un bu konuda önerdiği çözüm hipotezini yabana atmamak gerekir. Wavrin Kroniği'nden hareketle Heywood, "daha Galata'nın bu kesiminin ilk tahkim edildiği 1440 - 41 dolaylarında Cenevizlilerin, belki de yeni kapının —yapıldığı andan itibaren, Pera İtalyancasıyla Portal de la Bonbarde olarak bilinen kapının [yani Topkapısı'nın]— açıldığı mahalde top dökmekte oldukları"nı öne sürüyor. Bundan da, "Tophane'nin aslında II. Mehmed tarafından kurulmuş veya yaptırılmış olmayıp, Pera'nın teslim olduğu 30 Mayıs 1453 günü Cenevizlilerden devralındığı sonucu"nu çıkartıyor.[29] Batı kronikleri ve seyahatnamelerinde, İstanbul'daki devlet top dökümhanesinde çok sayıda Avrupalı zanaatkârın çalıştığına dair bilgilere rastlanması da, bu hipotezi dolaylı biçimde destekliyor. Bu veriler geçmişte bazı bilim adamlarınca, ya nadirattan bir olay olarak yorumlanmış, ya da daha çok, Avrupalı zanaatkârların mevcudiyetini abartmak yoluyla, Osmanlıların Batı askerî teknolojisine ne kadar bağımlı olduklarını göstermek için kullanılmıştır. Oysa Colin Heywood'un hipotezi kabul edildiği takdirde, bu dağınık verileri yalnız Ceneviz devlet top dökümhanesinin değil, orada çalışan zanaatkârların bir bölümünün de Osmanlılara miras kaldığı biçiminde yorumlamak mümkün olacaktır.

AVRUPALI ASKERÎ UZMANLARIN ROLÜ

Dünyanın Batılı ve Komünist ülkeler arasında ikiye bölündüğü ve Batı'nın askerî *know-how*'ının Komünist düşmana aktarılmasının eskisinden çok daha sert biçimde cezalandırıldığı 1950'li yıllarda, bazı Batılı araştırmacılar Batı askerî teknolojisinin bazı İslâm devletlerince özümlenmesi konusunu incelemeye koyuldular. Bu yönelimin güncel arkaplanı çok açık olsa gerek. Amerikalıların ilk atom bombası denemeleri dizisinden üç yıl sonra Ruslar, İngilizleri geçerek 1949'da kendi denemelerini gerçekleştirdiler. 1952 yılı ilk Amerikan hidrojen bombası denemesine tanık olduysa da, ertesi yıl Ruslar kendi hidrojen bombalarını patlattılar. 1957'de ise Ruslar bütün Batı'yı geçerek ilk yer uydusu Sputnik'i uzaya fırlattılar. Bu, SSCB'nin atom silâhlarına ve bunları kullanmak için gerekli teknolojiye sahip olduğunun anlaşılmasının ABD'de bir korku psikozuna yol açtığı bir dönemdi. Gerek öndegelen Komünistlerin ve sol aydınların, gerekse Batı askerî teknolojisi ve *know-how*'ını düşmana satmakla suçlanan bazı bilim adamlarının casusluk gerekçesiyle yargılanması, bu koşullarda gerçekleşti. Tarihçiler de sonuç olarak içinde yaşadıkları çağdan etkilendiklerinden, bu ortamın bazı tarihçileri ateşli silâhların bir kısım İslâm ülkelerine girişini, gerek Ortaçağda ve gerekse Yeni/Yakın çağlarda Batı askerî teknolojisinin Hıristiyanlığın düşmanlarına aktarılması bağlamında incelemeye yöneltmiş olmasını bir bakıma normal karşılamak gerekir.

Bu genel ortamın özendirdiği araştırmalar sonucu, bugün Avrupalı teknisyenlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerine ilişkin pek çok örnek elimizde bulunuyor Bu tür etütlerde sık sık, *Tophane-i âmire*'de çalışmış, sultan için gemiler yapmış, veya Osmanlı egemenliğindeki Balkanlar'daki madenlerde usta ve demirci olarak hizmet vermiş Batılı zanaatkârlarla karşılaşıyoruz. Bu madenlerde kullanılan teknikler Saksonya kökenli olup onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda bölgeye yerleşen Sakson madencilerce Balkanlara taşındığından, bu madencilerin Batı madencilik teknolojisinin Osmanlılara aktarılmasında önemli bir rol oynadığına hükmedebiliyoruz.

Yeni zaptedilen Balkan kalelerine ilişkin ücret çizelgelerinin olabildiğince sistematik biçimde taranması da, demircilerin, taşçıların, marangozların, duvarcıların, kalafatçıların ve gemi ustalarının çoğunluğunun Hıristiyan olduğunu göstermektedir. Osmanlılar komşu köylerin eski zanaatkâr ve işçilerini, yalnız Balkanlardaki madenleri işletmek ve kalelerde gerekli hizmetleri sağlamak için işe koşmakla kalmıyor; kuşatma zamanlarında da bilgi ve tecrübelerine başvuruyorlardı. Örneğin II. Mehmed 1453'te, elindeki insangücünün İstanbul duvarları altına lağım kazmanın gerektirdiği tecrübe açısından yetersiz kaldığını farkettiği anda, Sırbistan'daki Novo Brdo'dan profesyonel madenciler getirtmesi kaçınılmazdı.[30]

Osmanlı topçusunu yaratma ve geliştirmede önemli payı olan yabancı uzmanlar arasında hiç kuşkusuz en ünlüsü, "aslen Macar ve çok yetkin bir teknisyen" olan Orban Usta'ydı. Bilindiği gibi Orban, bilgisini önce Bizans imparatorunun hizmetine sunmuş; istediği maaşın ve hammaddelerin verilmemesi üzerine İstanbul'dan kaçıp sultanın yanına gitmişti. Burada gereken miktar tunç kendisine sağlandıktan sonra "üç ay içinde korkunç ve olağanüstü bir ejderha dökülüp biçimlendi." Bu top Rumelihisarı'na yerleştirildi ve bir Venedik gemisini batırdı. Bunun üzerine sultan, Orban'ın, ilkinin iki misli büyüklükte bir top daha dökmesini emretti. Ocak ayında Edirne'de dökülen bu topun namlu uzunluğunun tahminen kırk karış, her güllesinin ise 600 kilo olduğu söyleniyordu. "Ocak sonu ve Şubat başlarında Mehmed, topun İstanbul'a götürülmesini emretti. Otuz araba birleştirildi ve altmış iri öküz koşuldu; topun her iki yanında, destekleyip dengelemek ve kayıp yola düşmesini önlemek üzere iki yüz kişi mevzilendi; elli marangoz ile iki yüz marangoz yamağı ise önden giderek yolun muntazam olmadığı yerlerde ahşap köprüler inşa ediyordu. Bütün Şubat ve Mart ayları boyunca süren yolculuğun sonunda top şehirden beş mil mesafede bir noktaya getirildi."[31] İstanbul kuşatması sırasında Orban'ın yarattığı ejderha günde ancak yedi atış yapa-

biliyordu ve ayrıca Mayıs başında tamir görmesi gerekti. Bununla birlikte gülleleri büyük tahribata yol açtı ve kentin alınmasında önemli rol oynadı.[32]

Her ne kadar Avrupalı topçular ve top dökümcüleri Osmanlı topçusunun kurulmasında önemli bir rol oynadılarsa da, katkılarının abartılmamasına dikkat edilmelidir. 1453'te II. Mehmed'in, daha Orban Usta gelmeden koyuldukları çalışmalarını ondan bağımsız olarak sürdüren Türk ustaları da vardı ve Saruca adında bir mühendis de büyük bir top dökmeyi başarmıştı.[33] Nicolo Barbaro'nun bildirdiğine göre, 1453'te Osmanlılar İstanbul surlarını dört ayrı noktadan en az 12 top ile dövüyorlardı ve bunlardan yalnızca biri Orban Usta tarafından yapılmıştı.[34]

Yabancı top dökümcülerinin rolünü abartmamaya dikkat edilmesi şu nedenle de zorunludur: Bunlar Osmanlı İmparatorluğu dışında da hizmet veriyorlardı. Ortaçağ Macaristanı'nda istihdam edilen topçuların çoğu Alman, geri kalanlar ise İtalyan kökenliydi. İspanya örneği de anlamlıdır: Onaltıncı yüzyılda bile İspanya'nın yerli top dökümcüleri olmadığından, İspanya kralları tekrar tekrar İtalyan, Alman ve Hollandalı top dökümcülerini istihdam etmek, iş bittiğinde de yol vermek zorunda kalıyorlardı. 1557'de Venedik elçisi Badoer, "İspanya'dan daha az kalifiye işçisi olan bir ülke yoktur sanırım" diye yazıyordu.[35] Kalifiye işçi sıkıntısı onaltıncı yüzyılda Portekiz savaş sanayisinin de önemli bir sorunuydu. Öte yandan, İngiltere'de bile yerli top dökümcüsü sayısının yetersiz olduğunu biliyoruz.

Demek ki ağır silâhların dökümü uluslararası bir sektördü ve herhangi bir yılda bir hükümdar tarafından tutulan teknisyenler, ertesi yıl onun düşmanının hizmetine girebiliyorlardı. Bu gibi uzmanlar, mühtediler ya da kara ve deniz savaşlarında alınan esirler sayesinde Osmanlılar, onbeşinci yüzyılda Batı askerî teknolojisindeki en son gelişmelere ayak uydurabilmişlerdir.

1- Eötvös Loránd Üniversitesi (Budapeşte), Orta ve Erken Yeni Çağ Macar Tarihi Kürsüsü öğretim üyesi. [Dr Ágoston'un *Toplumsal Tarih*'e yolladığı İngilizce metinden Türkçeye çeviren: Halil Berktay.]

2- Joseph Needham, *Gunpowder as the Fourth Power. East and West* (Hong Kong University Press, 1985), s. 14-15. Ancak başka bazı araştırmacılar Needham'ın görüşlerine kuşkuyla yaklaşmaktadırlar.

3- J. R. Hale, "Gunpowder and the Renaissance: An Essay in the History of Ideas"; aynı yazarın *Renaissance War Studies* (London, 1983) kitabı içinde, s. 389-420; özellikle bkz. s. 389-90.

4- Bu alıntı için bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500 - 1800* (Cambridge, 1992), s. 10.

5- Carlo M. Cipolla, *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400 - 1700* (London, 1965).

6- Aktaran: Bernard Lewis, "Some Observations on the Significance of Heresy in the History of Islam"; *Studia Islamica* I (1953), s. 52. [Yazarın Bernard Lewis'ten hareketle (İngilizcede) tek bir hadis gibi verdiği alıntının aslında üç ayrı hadisin terkibinden oluştuğunu bulan ve kaynaklarını belirten Prof. Feridun Emecen'e, çeviri konusundaki yardımları için teşekkür ederim. - H.B.]

7- Rhoads Murphey, "The Ottoman Attitude Towards the Adoption of Western Technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications"; *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, der. Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Association pour le Développement des Études Turques (Paris) (Paris - Leuwen, 1983) içinde, s. 287-98, özellikle bkz. s. 291-3. Bu makalenin Türkçe tercümesi Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından neşredilen *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi* adlı kitapta yayımlanmıştır.

8- Ignácz Goldziher, *Muslim Studies* II (London, 1967), s. 36; ayrıca bkz. Vardit Rispler, "Towards a New Understanding of the Term bidâ"; *Der Islam*, 68.2 (1991), s. 320-28.

9- Charles Thornton Foster - F. H. Blackburne Daniell, *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq Seigneur of Bousbecque, Knight, Imperial Ambassador*, I (London, 1881), s. 255.

10- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II. Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri* (2. bas., Ankara, 1984), s. 35.

11- İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I* (İstanbul, tarihsiz), s. 73.

12- David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: a Challenge to a Medieval Society* (London, 1956), s. 2-3, 98.

13- Paul Wittek, "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans"; David Ayalon, a.g.e. içinde, s. 142.

14- Wittek, a.g.y., s. 142.

15- Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Ateşli Silâhlar"; *Belleten* 83 (XXI), s. 509.

16- Vernon J. Parry, "Bârd"; *Encyclopaedia of Islam* (yeni basım, London - Leiden, 1960), s. 1061.

17- Erdélyi Gyula, "Újabb adatok Nagy Lajos tüzérségéhez" [Macaristan Kralı Büyük Louis'nin Topçusu Üzerine Yeni Bilgiler]; *Hadtörténelmi Közlemények* (Budapest, 1928) içinde, s. 138.

18- Mihailo Dinic, "Prilozi za istoriju vatrenog oruzja u Dubrovniku i u susednim zemljama" [Dubrovnik ve Civarında Ateşli Silâhların Tarihi Üzerine Bilgiler]; *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, CLXI (Beograd, 1934) içinde, s. 97. *Spingarda* sözcüğü, Dubrovnik'te toplar için kullanıldığı bilinen en eski terimdir.

19- Luska Beritic, *Dubrovacka artiljerija* [Dubrovnik'te Topçuluk] (Beograd, 1960), s. 25-26.

20- Djurdjica Petrovic, "Fire-arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries"; *War, Technology and Society in the Middle East*, der. V. J. Parry ve M. E. Yapp (London, 1975) içinde, s. 170-71.

21- Petrovic, a.g.e., s. 175.

22- "Uygarlıkları dengeye getiren savaş" olarak çevirisi için, bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (İstanbul: Eren, 1990), s. 104.

23- Lajos Elekes, *Hunyadi* (Budapest, 1952), s. 189.

24- Halil İnalcık ve Mevlût Oğuz (der), *Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443 - 1444) Üzerinde Anonim Gazavatnâme* (Ankara, 1987), s. 59-60 ve 68.

25- Vernon J. Parry, "La Manière de combattre"; V. J. Parry ve M. E. Yapp (der), *War, Technology and Society iin the Middle East* (London, 1975) içinde, s. 224.

26- A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), s. 40.

27- Balogh Jolán, *Mátyás király és a művészet* [Kral Matthias ve Sanat] (Budapest, 1985), s. 197, 325.

28- Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39.

29- Colin Heywood, "Notes on the Production of Fifteenth Century Ottoman Cannon"; *Proceedings of the International Symposium on Islam and Science (Islamabad), 1 - 3 Muharrem, 1401 A.H. (10 - 12 November 1980)*, Government of Pakistan, Ministry of Science and Technology (Islamabad, 1981), s. 60-61.

30- Konstantin Jirecek, *Istorija Srba I* (Beograd, 1952), s. 378; Steven Runciman, *The Fall of Constantinople 1453* (Cambridge, 1992), s. 118.

31- Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks. An Annotated Translation of "Historia Turco-Byzantina" by Harry j. Magoulias* (Detroit, 1975), s. 207.

32- Runciman, a.g.e., s. 97, 116, 136.

33- Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti* (Ankara, 1958), s. 52.

34- Nicolo Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople 1453* (İngilizceye çeviren J. R. Jones, New York, 1969), s. 30

35- Cipolla, a.g.e., s. 33.

FETİH VE OSMANLI İÇ POLİTİKASI

*Yukarıda, fethin önemi veya önemsizliğine ilişkin derlememizin girişinde, Köprülü'nün gözardı ettiği siyasal ve ideolojik dönüşüm öğelerinin Halil İnalcık'ta çok önemli yer tuttuğunu kaydetmiştik. Bilindiği gibi İnalcık, 1453'ün büyük bir dönüm noktası, hattâ Osmanlı İmparatorluğu'nun "kesin kuruluşu" (*definitive establishment*'ı) olduğu yolundaki kanaatinin arkaplanını, 1440'ların iç mücadeleleriyle örer. Bir kere daha, hayli dramatik bir anlatımdır bu: Çandarlı'nın başını çektiği (ve sıyının başına oturmuş bulundukları için statükonun korunmasını isteyen) eski Türk ricalinin oluşturduğu "barış partisi," yükselmek için statükonun değişmesini isteyen devşirmeler ile kendi otoritesini tesis etmek için büyük bir zafere ihtiyaç duyan II. Mehmed'in birbirlerine kenetlenerek oluşturduğu "savaş partisi"nin meydan okuyuşuyla yüzyüzedir. Gerilim, her iki tarafın kendine göre "haklı" koz ve gerekçelerini adım adım ortaya sürmeleriyle tırmanır. Nihayet düğümü Bizans başkentinin zaptı çözer: Fatih burada kazandığı muazzam prestijle Çandarlı'yı bertaraf eder; sonraki yıllarda ümeranın mülk ve vakıflarını dahi tekrar miri'ye katmaya girişir; (deyim yerindeyse) devleti kurucu aristokrasiye bağlayan göbek bağını kesebildiği kadar keser; saltanatı* primus inter pares*'likten ["eşitler arasında birinci" olmaktan] iyice çıkartarak, yönetici elitin bütün diğer kesimlerinin üzerinde bir kaideye oturtur; etrafını buna uygun mesafe, efsane ve seremonilerle çevirerek iktidarını benzersizleştirir ve yalnızlaştırır.*

Tabiî bu, bizim algılayışımız ve özetleyişimiz; ancak Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*'dan aşağıda okuyacağınız pasajların, İnalcık'ın tahlilini bu şekilde toparlamaya olanak verdiğini sanıyoruz. 1954'ten bu yana bu tahlil, örneğin geçen sayımızda Prof Emecen'in yaptığı gibi yer yer ampirik bakımdan sorgulanmışsa da, çarpıcılığını ve "klasik" niteliğini korumuş; bu konudaki hemen bütün diğer anlatımlara temel teşkil etmiştir. Öykü, daha II. Mehmed'in ilk cülûsuyla başlıyor. — H.B.*

* * *

Edirne civarındaki bir kaç günlük konaklama sırasında başkomutanlık meselesinde bir hayli münakaşa cereyan ettiği anlaşılmaktadır. II.Murad, Edirne'ye girmekten kasden kaçınmış olmalıdır. Bununla beraber Çandarlı Halil, Murad'a Padişah muamelesi yapıyordu. Gazavât'a göre, vezir-i âzam genç Padişah'a dedi ki: "Elhamdülillâh Padişahımız geldi, şimdengerü tedbir anundur, o nice derse öyle olur". Vezir-i âzam, Haçlı ordusu karşısına çıkabilmek için onun henüz pek genç olduğunu söylemekte şüphesiz haklı idi. Fakat on iki yaşındaki Padişah'ın arkasında, galiba Zaganos ve İbrahim beyler bulunuyor ve onu teşvik ediyorlardı. Baba ile oğulun, iktidar için çekişenler arasında bir vasıta yapılmak istendiğini göstermek bakımından Gazavât'taki tafsi'ât bilhassa dikkate değer: Halil'i iknaa muvaffak olamayan genç Padişah, bizzat sefere gitme isteğini babası önünde tekrarlayınca, Murad, "bu asıl sözü ol oğlanın ağzına verirsin" diyerek Halil'i azarlamak istemiş, bunun üzerine vezir-i âzam durumu açıklama mecburiyetinde kalmıştır. Murad, oğlunu ve pâyitahtı tecrübeli vezirine emanet ederek bizzat düşmana karşı hareket etti (s.73-74).

*

Gerçekten o zaman bir kısım devlet adamları ve halk, II.Murad'ın ordunun başına geçmesini tekrar tahta çıkması mahiyetinde, fiilen bir culûs telakki etmişler, buna karşı bazıları Sultan Mehmed'in resmî padişah durumunu müdafaa etmişlerdir (s.76).

*

Bununla beraber, Edirne'de herkes ve bilhassa vezir-i âzam Halil Paşa, dört ay önceki Padişahlarına, şimdiki kurtarıcılarına ve küçük Padişahlarının babasına hakikî Padişah gibi muamele ediyorlardı. Bir şeklin icablarını yerine getirmek için ona eskisinden farklı bir muamele yapmak ellerinden gelmezdi. Zaten bir çokları onun saltanattan çekilme arzusunu istemiyerek kabul etmişlerdi. Şimdi de "ulu kici (onun) kendüler koyub gittiğine râzı" değillerdi. Bilhassa Çandarlı bunu istemiyordu (s.79).

*

Hülâsa, II.Murad'ın vaktiyle anî bir kararla, Tursun beyin ifadesiyle "alel-fevr", tahttan çekilmesi, memlekette bir ikilik ve neticede hakiki bir otorite buhranı yaratmıştır. Hele şimdi Varna galibinin uzaktan da hissedilen nüfuzu, oğlunun hakiki surette saltanat sürmesine imkân bırakmıyor ve başlıca Çandarlı buna vasıta oluyordu (s.80).

*

Genç Padişah'ın yakın adamları, Zaganos, Şahabeddin Şahin ve İbrahim Paşalar, Varna'ya düşman ordusuna karşı onu götürmek için ısrarlarında haklı idiler. Bu suretle genç Sultan'ın otoritesi kurulmuş olacaktı. Halil, onlara karşı daima asıl padişahı olarak Murad'ı tanır görünmektedir. O, Murad'ın Edirne'ye gelip tekrar culûsunu şiddetle istiyordu. Sultan Murad da, durum Varna'dan sonra tamamiyle değişmiş olduğundan, herhalde tekrar tahta çıkmayı arzu ediyordu (s.80).

*

Fakat devlet ricali arasında bu meseledeki şiddetli fikir ayrılığı ve rekabet neticesinde Edirne yeniden mühim kargaşalıklara sahne oldu: Sultan Murad'ı getirmek isteyen Çandarlı Halil'in gizli faaliyetleri neticesinde bir yeniçeri isyanı patlak verdi ve Murad tekrar tahta çağırıldı (s.81).

*

Rical arasında nüfuz ve iktidar mücadelesi bu devirde hadiselerin inkişafında başlıca rol oynamakla beraber, bu mesele şimdiye kadar lâyıkı

Tintoretto'nun tablosundan bir başka ayrıntı.

veçhile araştırılmamıştır. Bu mücadele, hâkim-i mutlak görünen Çandarlı Halil Paşa'nın nüfuzuna karşı yöneltilmişti (s.81).

*

Çandarlı, 1439 Floransa konsilinde Bizans'ın ısrariyle alınan kararlardan sonra Osmanlı devletinin başına o kadar felâketler getiren Haçlı kuvvetlerini yeniden tahrik etmemek için azamî derecede ihtiyatlı bir barış politikasına taraftar görünüyor. Bilhassa, elindeki Osmanlı müddeisi Orhan Çelebi vasıtasıyle devletin emniyetini her an tehlikeye sokabilen Bizans'a karşı mülâyim ve barışçı bir tavır takınmıştı. Yunan kaynaklarının hepsi, onu Bizans'a karşı hayırhâh ve dost göstermektedirler. Rüşvet rivâyetlerinin, onun bu siyasetine karşı koyanlarla böyle bir siyasetin hakiki sebeplerini tamamiyle anlamayan halk ve gaziler muhiti tarafından yayılmış ve oradan Bizans kaynaklarına aksetmiş olduğu kuvvetle tahmin olunabilir. Maamafih çok zengin olan onun, Bizans'taki malî menfaatleri, bu barışçı siyesetini destekleyen hususî bir âmil de olabilir (s.81-82).

*

Halil'in şahsında Çandarlılar, nüfuz ve kudretlerinin en yüksek noktasına erişmiş bulunuyorlardı. Bununla beraber Halil, daha Varna'ya gidecek ordunun kumandanlığı meselesinde görüldüğü gibi, Sultan Mehmed'in ve onu kışkırtanların karşısında otoritesini muhafaza etmenin ve devleti idarenin güçlüğünü anlamış olmalıdır. Herhalde o, iç siyasetini de sarahatle tesbit etmiş bulunuyordu: Varna zaferinden sonra nüfuzu tekrar yükselen II. Murad'ı, hakiki Padişahı, tahta getirmek, devlet otoritesinde hasıl olan ikiliğe ve bunun doğurduğu buhrana son vermek. Son suretle Halil, haricî siya-

sette ihtiyatlı barışçı potilikasına inanmış olan eski Padişah'la işleri daha kolay yürütebilir ve küçük Sultan Mehmed'in etrafında toplanarak kendisine karşı iktidar mücadelesinde bulunanlardan kurtularak mutlak otoritesini üzüntüsüz devam ettirebilirdi. Hatırlanacağı üzere, Varna zaferinden önce ve sonra Halil, Sultan Murad'a karşı daima hakiki padişah muamelesi yapmakta idi (s.82-83).

*

Sultan Mehmed'in yakınları, laları ve umumiyetle Halil'in hâkim-i mutlak durumunu çekemeyenler, küçük Padişah'ın etrafında toplanarak kudretli vezir-i âzama karşı hakiki bir iktidar mücadelesine giriştiler. II.Mehmed onların nüfuzu altında bulunuyordu. Bu partinin belli başlı rükünlerini burada tanıtmak lâzımdır. Evvelâ Halil'in bu esnada en büyük rakibi ikinci vezir ve Rumeli beylerbeyi Hadım Şahabeddin Paşa olmuştur. Arnavud-ili'nde Ergiri ucunda Evrenuz oğlu Ali bey'den, yani her halde 1432'den önce bir müddet sancak beyliği yaptıktan sonra, 1438 sonları veya 1439 başında ölen Sinan bey yerine Rumeli beylerbeyliğine getirilen Hadım Lala (Kula) Şahabeddin Şahin Paşa, 1441'de Novaberda'yı Georg Brankovic'e ait son Sırp kalelerini zabtederek şöhret kazanmıştı. 1440 yılı sonlarında Rumeli beylerbeyi ve Divan'da vezir idi (s.84).

*

Şahabeddin Paşa, II.Mehmed'in taraftarı idi. O, hakiki bir asker ve Uc kuvvetlerinin mümessili olarak gazâ ve futûhatı, enerjik bir siyaseti temsil etmekti idi. Açıkca görülüyor ki, o mazisi ve mevkii, karakteri ve siyaseti bakımından Halil Paşa'ya karşı zıd bir kutub teşkil etmekte idi, ve her şey onu, hâkim-i mutlak vezire karşı muhalefete sevk ediyordu. Şahabeddin Paşa, Halil'e karşı genç Padişah'ın tam otoritesini tesis etmek ve onu hakikaten padişah yaparak iktidar mevkiine gelmek isteyenlerle birleşmekte gecikmedi. Bunların başında da II.Mehmed'in lalası ve sonra kayın pederi olan meşhur Zaganos (Zaganuz) bey bulunuyordu (s.85-86).

*

Saruca, II.Mehmed'in bu ilk saltanatı esnasında Divan'da bütün değişikliklere rağmen vezirlik mevkiini Halil ile beraber daima muhafaza etmiş görünmektedir. Sultan Murad'a bağlılığı ne kadar büyük olursa olsun Saruca'yı, ötekiler kadar açık olmamakla beraber, Halil'e karşı rakip saymak doğrudur.

Genç Padişah'ın etrafında Halil'e karşı cephe alanlar arasında 1443'de Lala sıfatıyle onunla beraber Manisa'ya gitmiş olan ve Fatih'in 1451'de culûsundan sonra Divana giren İbrahim Paşa bin Abdullah'ı da saymak lâzımdır (s.87).

*

Çandarlı'nın, dışarda ihtiyatlı barışçı politikasına karşı genç Padişah'ın etrafındakiler, ekserisi vaktiyle uclarda beylik etmiş hakiki askerler sıfatiyle devletin gazâ ananesine uygun olarak cüretli bir fetih politikasına şiddetle taraftar bulunuyorlar ve Sultan Mehmed'i bu fikirle dolduruyorlardı. Yapılacak fütuhat, yeni Padişah'ın nüfuzunu yükseltecek, tahtta sağlam ve tam bir otorite ile yerleşmesini sağlayacaktı. Onlar, Halil Paşa'ya nisbet vererek "nevcivân-ı devlet olan şehriyârın devleti böyle olur derlerdi". Sultan Mehmed'in ilk saltanatı müddetince Halil, siyasî tehlikeleri ve bilhassa 1444'de devleti uçurumun kenarına kadar sürüklemiş olan Haçlı seferinin yenilenmesi ihtimalini hesaba katarak muârızlarının cüretli taarruz politikasıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu suretle içerideki iktidar mücadelesi dış siyaset meselesiyle birleşmiş oluyordu (s.88).

*

Gerçekten Şahabeddin-Zaganos partisi, genç hükümdarı, bütün zaferleri gölgede bırakacak, en büyük şan ve zaferi sağlayacak bir teşebbüse, İstanbul'un fethine teşvik ediyorlardı (s.90).

*

Şimdi Varna zaferinden sonra bu fesat yuvasının ortadan kaldırılması zaruri ve imkân dahilinde görülmüş olmalıdır. Herhalde bu teşebbüs muvaffak olduğu takdirde, Halil'in iktidarı tamamiyle Mehmed'e ve yakınlarına devretmesi tabiî olacağından onun itirazları haksız olmayarak fazla şahsî sayılıyordu (s.91).

*

Çandarlı, çocuk Padişah etrafındakilerin onu "istiklâlî Padişah" yapmak için aşırı hareketlere sevk edebileceklerini de Manisa'ya bildirmekten ve telâş uyandırmaktan geri kalmıyordu. Onun gizli ve kışkırtıcı faaliyetlerine muhtelif kaynaklarda işaret olunmuştur (s.92).

*

Yalnız Anonimlerdeki açık ifade değil, hadisenin diğer kaynaklarda naklolunan bütün teferruâtı da gösterir ki, yeniçerilerin bu ayaklanması Murad'ın tahta getirilmesine hizmet etmek üzere hazırlanmıştır. Yeniçerilerin Şahabeddin Paşayı öldürmeğe kasdetmeleri, evini yağmalamaları hiç şüphe bırakmaz ki, isyan, Murad'ın geri gelmesine karşı başlıca hâil olarak görülen Şahabeddin Paşa'ya karşı tertip olunmuştur. Bazı kaynaklarda açıkca ifade olunduğu gibi, isyanın mürettibi Çandarlı Halil'dir (s.95).

*

İsyanı en erken Mayıs nihayetlerinde tahmin ettiğimize göre, Murad'ın hareketi isyandan öncedir. Öyle görünüyor ki, II. Murad, Çandarlı tarafından gizlice çağrılmış ve sonra bir mukavemet ihtimali hakkında gelen yeni bir haber üzerine Rumeli'ye geçmekten sarfı nazar ederek Ayazmand'dan dönmüş ve hadiselerin inkişafını beklemek üzere Edirne'ye daha yakın olan Bursa'ya çekilmiştir. Halil Paşa'nın daima II. Murad'la anlaşarak hareket ettiğine şüphe yoktur (s.97).

*

Tahttan uzaklaştırılmasından Halil'i mesul tutan II.Mehmed'in, ona karşı kin tuttuğu hakkında Chalkokondyles'in iddiası bütün kaynaklar tarafından teyit olunmaktadır. Ne olursa olsun, II. Murad ye-

Zonaro'nun ünlü tablosu

niden tahta çıktıktan sonra Çandarlı ulu vezirlik mevkiinde rakibsiz bir şekilde tam bir otorite ile hüküm sürmeyi ümit edebilirdi. II. Mehmed'in tahttan uzaklaştırılmasiyle beraber derhal Divan'da (hükûmette) esaslı değişiklikler yapıldı (s.103).

*

Sultan Mehmed'in tahtta kalmasında ısrar eden paşalar, Halil'in rakipleri, hükûmetten ve pâyitahttan uzaklaştırılmışlardır: Şahabeddin Paşa'dan bahis yoktur. Ancak 1451'de II. Murad'ın ölümünden sonra II.Mehmed'le beraber pâyitahta geldiği zaman onun "atabeği" olduğunu öğreneceğiz. Zaganos Paşa, Sultan Mehmed'in "vezirliği" ile Manisa'ya gitti. Nişancı İbrahim'in de Mehmed'le beraber Manisa'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Saruca'ya gelince, aynı zamanda II. Murad'ın hususî bir sevgi ve itimadına mazhar olan bu Paşa, ikinci vezir mevkiini Murad'ın son zamanlarına kadar saklamış görünmektedir. Murad'ı inzivasında da terk etmemiş olan Ishak Paşa, Divana üçüncü vezir olarak tekrar dahil oldu. Dayı Karaca Bey, Rumeli beylerbeyliğini muhafaza etti. Murad'ın tekrar tahta geçmesinde büyük bir rol oynamış olan Anadolu Beylerbeyisi Ozgur oğlu İsa bey aynı mevkide kaldı (s.103-104).

*

II.Murad 3 Şubat 1451'de beklenmedik bir çağda, 48 yaşında kısa bir hastalığı müteakip öldü. Bu suretle Çandarlı ve etrafındakiler birdenbire desteklerini kaybetmiş oluyorlardı (s.109).

*

Yeniçeriler sur haricinde toplanmışlar, şehri yağma için hücuma hazırlanmışlardı. Ancak Çandarlı Halil'in büyük otoritesi ve enerjisi sayesinde bir kargaşalığın önü alındı. Halil, kalan kapıkulu askerleriyle, alelâcele topladığı kuvvetleri bunların üzerine sevk ederek, silâhlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçirileceklerini, yeni Sultanı beklemelerini, o gelince kendilerine ihsanda bulunacağını söyledi. Asker "Çandarlı'ya olan hürmetleri dolayısıyla" isyandan vaz geçtiler. Bunun akabinde Sultan Mehmed pâyitahta girerek tahta oturdu ve yeniçerilerden sadakat yemini aldı.

Bu rivâyetteki unsurlar, hadiselerin inkişafı ile tam bir uygunluk halindedir. Halil Paşa'nın yeniçeriler üzerindeki nüfuzu, Sultan Mehmed'in, ancak onun müdahalesinden sonra tahta gelip yerleşebilmesi bilhassa kayda değer (s.110).

*

Sultan Murad'ın zamansız ölümü ve Mehmed'in

tahta geçmesi neticesinde devletin iç ve dış siyasetinde radikal bir değişiklik olması zaten bekleniyordu. Ölen Sultan'ın, daha doğrusu ulu vezir Çandarlı Halil Paşa'nın siyasetine tamamiyle aykırı olan bu siyaset, daha altı yıl önce Mehmed'in ilk culûsunda ana hatlarıyle meydana çıkmış bulunuyor ve birçok kimseler şimdi bunun mahiyeti hakkında şüphe etmiyorlardı. Burada tekrara hacet yoktur ki, II.Mehmed 12 yaşında ilk tahta çıktığı tarihtenberi yakın adamları Zaganos ve İbrahim Paşalarla hakiki bir asker olan Hadım Şahabeddin'in tesir ve telkinleri altında bir fütuhat politikasını saltanat ve iktidarının bir şartı evveli gibi düşünmeğe başlamıştı (s.110-111).

*

Mehmed'in culûsu ile beraber Halil'in rakipleri iktidara gelmiş oluyorlardı. Görünüşe nazaran Çandarlı, daha o zaman istikbali hususunda emin değildi. Bu hususta Ducas'ın verdiği tafsilât durumu tamamiyle aydınlanmaktadır. Mehmed, tahta oturduğu zaman "bütün valiler ve babasının vezirleri Halil Paşa ve İshak Paşa karşı tarafta ve uzakta duruyorlardı. Kendi vezirleri Hadım Şahin ve İbrahim âdet veçhile Padişah'ın yanında yer almışlardı. Oradan Sultan Mehmed kendi veziri Şahin'e sordu: babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar, onları çağır ve Halil'e eski yerini almasını söyle, İshak da Anadolu beyleri ve âyanı ile Bursa'ya giderek babamın nâşını gömsün. Anadolu vilâyetinin idaresine de nezaret etsin. Vezirler Padişah'ın bu sözlerini duyunca hemen koşarak âdetleri veçhile elini öptüler, bu suretle Halil başvezir oldu." Manisa'da Sultan Mehmed'in "atabeği" olan Şahabeddin Paşa ikinci vezir yerini aldı. Genç Padişah, her tarafta düşmanın harekete hazır bulunduğu ve Orhan'ın İstanbul'dan tahtını tehdit ettiği bir zamanda Halil'i devirmeğe cesaret edebilecek kadar mevkiinin sağlam olmadığını biliyordu ve şimdilik, uzun yıllar devlet gemisini selâmetle yürütmüş ve yeniçeriler arasında büyük nüfuz sahibi olan tecrübeli ve kudretli vezirin yardımına muhtaç idi. Bununla beraber pek zarurî görülen değişiklikler derhal yerine getirilmiştir. Yeni Padişah, kendisinin tahttan uzaklaştırılmasında büyük bir rol oynamış ve sonra Manisa'da nekbet yıllarında kendisini nezaret altında bulundurmuş olan Anadolu beylerbeyisi Ozgur oğlu İsa beyi derhal azletti. Kezâ Halil Paşa'dan sonra en nüfuzlu şahsiyet olan eski vezir İshak Paşayı da kısa zaman sonra azl ile İsa bey yerine Anadolu beylerbeyi tayin etti. Şimdi Divan'da vezirler sırasıyle Halil, Şahabeddin, Saruca paşalardı. Dördüncü vezir olarak İbrahim, yahut, daha büyük bir ihtimalle Zaganos'un Divana dahil olduğunu görüyoruz (s.111-112).

*

Onları [Bizans'ın batılı müttefiklerini] hareketsiz bırakan mahirane diplomatik faaliyette Fatih Mehmed, devlet adamı Çandarlı'dan şüphesiz çok istifade etmiştir. Koca vezir hâlâ devlet işlerine hâkim bulunuyordu. 1451 Eylûl'ünde Sultan'ın ona Filibe'de yeni mülkler bağışladığını görüyoruz. Bir taraftan Sultan Mehmed İstanbul muhasarası için hazırlıklarını yaparken, öbür taraftan o, eski pasif barış politikasını tatbik etmekte devam ediyor ve bu siyaset şimdilik genç Sultanın maksadına da hizmet etmekten geri kalmıyordu (s.124).

*

Çandarlı, son ana kadar daima İstanbul'un fethi teşebbüsüne muhalif kalacaktır. Teşebbüs muvaffak olursa kendisinin, yahut hiç değilse otoritesinin mahvı, muvaffak olmazsa devletin tehlikeye düşmesi muhakkak görünüyordu. Hattâ o, şehir fetholunsa dahi korkunç bir Haçlı seferleri silsilesini tahrik edeceğini ve Osmanlı devletinin mahvına sebep olabileceğini ileri sürecektir. Sultan Mehmed, fetih için şüphesiz en büyük engel olarak ulu vezirin bu muhalefetini karşısında bulmakta idi. İstanbul'u "ona verecek" olan Çandarlı idi. Tecrübeli ve kudretli vezirin muhasara fikrine bu muhalefeti, teşebbüsü daha başından muvaffakiyetsizliğe mahkûm edebilir, Osmanlı safında bu fikir ayrılığı netice üzerinde meş'um bir tesir yapabilirdi. Genç ve tecrübesiz Sultan'a karşı devleti bu kadar yıldır idare etmiş ve bu duruma eriştirmiş bir devlet adamı sıfatıyla onun fikir ve reyi hâlâ büyük bir ehemmiyeti haizdi. Artık savaşın kaçınılmaz bir hal aldığı 1452 kışında genç Sultan, koca Çandarlı'yı kendi fikrine getirmek için büyük bir gayret sarfetmiş görünmektedir. Bazan masal unsurlarıyla karışmış bulunan Türk rivâyetleriyle Yunan müverrihlerinin kayıtları karşılaştırılınca, bu açık bir hal almaktadır. Ducas'da Sultan Mehmed'in Çandarlı'yı bir gece ansızın davet ettiği, vaid ve tehditlerle teşebbüsü destekliyeceğine dair ondan söz aldığı hakkındaki hikâye, durumu mânidar bir şekilde aksettirmektedir. Tursun Bey'de fetih fikrinin onu uykusunda bile terk etmediği, fakat "erkân-ı devlet"in (şüphesiz Çandarlı) böyle bir teşebbüsün sebep olacağı kötü neticeleri ileri sürerek muhalefet ettikleri, buna karşı onun fikir ve kararından katiyyen dönmediği rivâyeti, Ducas'ın mezkûr hikâyesiyle karşılaştırılabilir. Bu bahislerde esas itibariyle Tursun beyi takip eden Kemâl Paşazâde şu mânidar fıkrayı ilâve eder: "Erbâb-ı arz bu bâbda eshâb-ı garaz idüğin bildi". Bizans'ın, şüphesiz onun sulhperverliğini takviye için daha kabarıkça gönderdiği mutad pişkeşleri herzaman olduğu gibi almakta bir mahzur görmeyen Halil'in barış siyaseti gazi muhitlerinde tasvip görmüyordu. Ducas'a kadar aynen intikal eden "Kâfir ortağı" tâbiri, bu muhitlerde o zaman aleyhindeki görüşün ne kadar yayılmış olduğunu ortaya kor (s.124-125).

*

Açık olarak görülüyor ki, Çandarlı, bu toplantıda genç Sultan ve onu teşvik eden harp taraftarı ekseriyet önünde ister istemez gerilemiştir. Biz bu harp taraftarlarının eskidenberi kimler olduğunu biliyoruz (s.126).

*

Bilindiği üzere, 20 Nisan'da buğday yüklü bir Bizans gemisiyle üç Ceneviz gemisi, Türk donanma-

sının mağlûp ederek Haliç'e girmeye muvaffak oldular. Bu muvakkiyet, Bizans'ta büyük bir sevinç ve ümit uyandırdı. Bu gemilerin, batılıların gönderdiği donanmanın öncüleri olduğu şayiası yayıldı (s.127).

*

Sultan, bütün vezirlerin ve komutanların katıldığı bir Divan toplamak mecburiyetini hissetti. Orada, Çandarlı ile ona tâbi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile İmperatorla müzakerelere girişilmesi ve muhasaranın kaldırılması fikrini tekrar ortaya attılar. Genç Sultan için durumun ne kadar nazik bir hale geldiğini tasavvur etmek kolaydır. Vaziyeti Halil'in eski rakibi ve fetih fikrinin en kuvvetli müdafii Zaganos Paşa kurtardı. Hadım (Şahabeddin) Paşa ve koca Turahan Bey'le Akşemseddin'in ve Sultan'ın hocası Ahmed Gürânî'nin yardımlarıyla bu bedbin görüşü yenmeğe ve savaşa devam azmini yenilemeğe muvaffak oldu (s.128).

*

İkinci buhranlı an, Mayıs sonlarına doğru kendini göstermiş ve fetihle neticelenmiştir. Birbirinden müstakil kaynakların teyit ettiğine göre, o günlerde Türk ordugâhında, Batı hükümdarlarının ittifak yaptıkları, Hunyadi'nin şehri kurtarmak üzere kuvvetli bir ordu ile yolda olduğu ve büyük bir Haçlı donanmasının Ağriboz'a, yahut Sakız adasına eriştiği şayiaları yayıldı ve büyük bir endişe yarattı. Tekrar mırıldanmalar başladı. Çandarlı, haklı çıkacak gibi görünüyordu (s.128-129).

*

Sultan Mehmed, 26 veya 27 Mayıs'ta son ve kat'î karar için bir harp meclisi topladı. Çandarlı Halil, muhasaranın biran önce kaldırılması gerektiğine dair aynı delilleri tekrarladı; bilhassa Batı hıristiyan hükümdarlarının ittifak ederek Türkleri Balkanlardan atmak üzere harekete geçeceklerini, daha büyük bir felâkete meydan vermemek için rica etmek gerektiğini söyledi. Şüphesiz daima Yıldırım Bayezid'in akıbetini, İzladi, Varna ve İkinci Kosova muharebelerini hatırlatıyordu. Genç vezir Zaganos Paşa bu fikre itirazla, Batı hıristiyan hükümdarlarının aralarındaki rekabet sebebiyle devamlı bir ittifak yapmalarına imkân olmadığını, bir donanma teşkiline muvaffak olsalar bile getirecekleri askerin Osmanlı kuvvetlerinden birkaç misli zayıf olacağını ileri sürdü ve korkmadan muhasaraya devam etmek lâzım geldiğini, "İtalya'dan yardımcı kuvvetler gelmeden önce şehrin zabt olunabileceğini" şiddetle müdafaa etti. Z.Dolfin Zaganos Paşa yanında yer alarak muhasaraya devam fikrinde olanlar arasında Turahan Paşa ile o zaman üçüncü vezir Hadım Paşa (Şahabeddin Şahin Paşa)'yı da zikretmektedir. Bir arada zikredilen, Zaganos, Şahabeddin isimleriyle karşımızda, 1444'de Halil'e karşı koyarak genç Sultan Mehmed'i İstanbul fethine teşvik eden aynı harbcû grupu görmekteyiz. Bu münasebetle Phrantzes, Zaganos'la Çandarlı arasındaki kıskançlığa ve "eski düşmanlığa" bilhassa işaret etmiştir. Bunların zafer neticesinde sağlıyacakları nüfuz ve iktidar için harbe şiddetle taraftar bulundukları da belirtilmiştir. Bu suretle Çandarlı ile rakipleri arasındaki eski iktidar mücadelesinin İstanbul fethinde ne kadar ehemmiyetli bir rol oynadığını burada bir kere daha müşahede etmek fırsatını buluyoruz (s.129-130).

*

Sadece fethin başarılmış olması Çandarlı'yı suçlu mevkiine düşürmeğe yeterdi. Genç Sultan'a göre o, kendi saltanatına, iktidarına ve zaferine daima hâil olmamış mı idi? Bahusus son taarruzdan önce, bir zaferin kendi mahvı demek olacağını çok iyi bilerek rakiplerine karşı kör bir intikam hissi içinde felâketli bir ricat fikrini ısrarla savunmuş değil mi idi? Onun harp meydanında bile körükörüne tâbi olduğu korkak barış politikası, düşmanı korumak, ona yardım etmekten başka ne mâna ifade edebilirdi? O, şahsî garez ve menfaat hisleriyle bu yatıştırma politikasına sıkı sıkıya bağlı kalarak Osmanlı devletinin hayatı ve temeli olan gazâ ananesine hiyanet etmiş ve büyük fethi baltalamağa çalışmamış mı idi? Madem ki şimdi şehir fetholunmuştur, madem ki bu bir imkân idi; o halde ihtiyar vezirin bütün fikir ve faaliyetleri hiyanetten ibaretti. Bunun için Bizans'tan alınan mutad hediyelerde veya esir edilen Notaras'ın ifadelerinde, yahut Bizans'a vaktiyle gönderilmiş barış vaadeden bazı mektuplarda koca veziri itham edecek şeyler bulmak kolaydı. Şüphesiz aynı zamanda Çandarlı'nın mahvını isteyen diğer vezirler, fethin başlıca faillerinden olup, şimdi nüfuz ve kudreti çok artmış olan Zaganos Paşa, eski can düşmanı Şahabeddin Paşa ve nihayet Turahan Bey, Padişahı onun aleyhine kuvvetle kışkırtıyorlardı. Artık Çandarlı'nın kudretinden korkulmuyordu, fetihle beraber o bütün otoritesini kaybetmişti. İşte bu hâlet-i ruhiye içinde genç Fatih, koca veziri hemen fethin ertesi günü, 30 Mayıs 1453'de tevkif ve hapsettirdi. Aynı zamanda evlâdı ve taallûkatı da tevkif ve malları musadere edildi. Chalkokondyles'e göre, ihtiyar vezir bağlı olarak bir arabada Edirne'ye gönderildi. Orada Kule-Burgos'unda bir müddet daha mahbus tutuldu. Oruc'a bakılırsa, Enez fethinden kırk gün sonra orada idam olunmuştur.

Çandarlı'nın bu trajik akibeti ile Osmanlı tarihinin ilk büyük devri kapanmıştır. Otoritesi derhal fevkalâde artan Fatih Mehmed, kendisini tam ve mutlak kudret sahibi bir hükümdar, cihânşumûl bir hâkimiyete namzed bir İmperator mevkiinde görmeğe başladı ve eskisine nazaran çok daha merkeziyetçi İmperatorluğunu kurmak üzere fasılasız seferlerine girişti (s.132-133).

*

Çandarlı'nın idamından sonra Sultanı bu mevkie ulaştıran lalası ve kayınpederi Zaganos ve Hadım Şahabeddin Şahin Paşalar rakipsiz bir şekilde iktidara hâkim oldular (s. 134).

*

İstanbul'un fethi, genç Sultan için aynı zamanda saltanatın fethi olmuştur (s.132).

BİR MİLYON LİRAYA İLGİNÇ BİR AMATÖR EMEĞİ:

KİMİ SORUNLARIYLA FETHİN ROMANI

Elimde, birincisi 512, ikincisi 206 sayfalık iki ciltten oluşan (ayrıca, her iki cildin sayfaları arasına yapıştırılmış, çok sayıda harita-plan çizimleri ve renkli fotoğraflar bulunan) bir kitap var: *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları*. İkinci basılış: Ocak 1995. Yazarı, Hasan Kazankaya'yı tanımıyorum. Kitabın yayın veya basım yeri yok. İrtibat adresi verilmiş: Ülker Sok. No.17, Kat 1, Taksim-İstanbul. Ciltlerin ikisinin de üzerinde, Fiyatı Bir Milyon Lira yazıyor; ama ikisi birarada anlamına olmalı.

İlk cildin "İçindekiler" sayfası, satırları bile ayrılmadan ardarda sıralanan bir dizi konu başlığından ibaret. Bunların sayfa numaraları gözetilmemiş. Kitap, "Faydalandığım Eserler" başlığını taşıyan bir listeyle başlıyor. Kimi yazarların ilk, kimilerininse soyadına göre sıralandığı bu bibliyografyada, yazarın ilk elden kullanmış olamayacağı, İoannes Kantakuzenos'un Tarih'inin 1628 tarihli Latince basımı ve Khalkokondyles'in 1632'de Fransızcası çıkmış Bizans'ın son dönemine ilişkin kitabı gibi kaynaklar göze çarpıyor.

Her iki cildin önüne, profesyonelce, "izin alınmadan 'alındı' yapılamayacağı" uyarısı konulmuş; üstelik, senaryo ve film hakları da saklı tutulmuş. Oysa, bu kitabın kendisinin büyük bölümü, başka yazarlardan yapılan alıntı-iktibas-citation-quotation'lardan oluşmakta.

İlk ciltte bir Başlangıç, bir de Giriş'ten sonra (s.51-376 arasında) bir roman var. 1451 yılı 8-9 Şubatından 1453 yılı 29 Mayısına kadar geçen olayları, Kazankaya çeşitli kaynaklara dayanarak romanse etmiş. Ama Fetih günü neler olduğunu yazmamış. İlk cildin geri kalanında, o gün geçen olaylara dair şu kaynaklardan uzun uzadıya "alındı"lar yapmış:

s. 377-92: M.Dukas, *Bizans Tarihi* (Mırmıroğlu çevrisi)

s. 393-418: F.Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi.*

s. 419-32: N.Barbaro, *Konstantiniyye Muhasarası Ruznamesi* (Ş.T.Diler çevirisi).

s. 433-48: Dr.S.Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti.*

s. 449-55: Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sânî.*

(Karolidi çevirisi - M.Gökmen sadeleştirilmesi).

s. 456-61: Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* (Mertol Tulum ve Ahmet Tezbaş'ın sadeleştirilmiş ayrı çevrim yazıları).

s. 462-70: J.Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Ata Bey çevirisinin yeni harflerle sadeleştirilmiş basımı).

s. 471-75: İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I* (TTK Yay.)

s. 476-505: G.Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* (M.Nahit çevirisi).

S. 506-12: Z.Dolfin, *1453 Yılında İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* (S.ve S. Sinanoğlu'lar çevirisi).

İlk cildin son satırı, herhalde Kazankaya'nın kitabının tamamlanma tarihini gösteriyor: Temmuz 1990. İkinci cildin son satırındaysa, Ocak 1990 yazılı!

Özgül sorunların tartışılmasına ayrıldığı anlaşılan ikinci cildin başında, sayfa numaralı bir "İçindekiler" listesi var. Bu ciltte, "Şehzade Alâeddin öldürüldü mü?" "Şehzade Orhan Kimdir?" yahut Fatih'in Hocaları, iki tarafın üst komutanları ve Çandarlı'nın niçin asıldığı gibi biyografik; surlar, kapılar, şehrin Bizans'taki idarî taksimatı gibi topografik konularda çeşitli kaynakların verdiği bilgiler, kapsamlı "alındı"larla karşılaştırılıp eleştirilmekte ve sonuç olarak yargılara varılmaktadır.

Bu son paragrafta söylediklerime gelinceye kadar, elimdeki çalışmanın amatörce çapaçulluklarına değinmiştim. Fakat Kazankaya'nın harcadığı büyük emeğin değerli yanları da var. Örneğin, ilk ciltte (s.107-8'deki dipnotu ve sayfa arasına yapıştırılmış renkli fotoğraflarla bezeli iki tane katlanan planşın anlattığı) Tekfur (Porphyrogennitos) Sarayı'nın ilk yapılışında veya sonraki bir Bizans onarımında konulan kitabesinin kalıbını alıp okutmaya çalışması; (cilt II/s. 130 vd.nda) kuşatmada kullanıldığı sanılan, halen Rumelihisarı'nın önündeki, Dolmabahçe saat kulesinin dibindeki ve Topkapı'daki ikişerden altı topu ve Yedikule'deki bu toplara ait taş gülleleri ayrıntılı olarak incelemesi; (cilt II/s. 135 vd.nda) bir gecede karadan aşırtılarak Haliç'e 72 tekne indirildiği söylencesini, kimi ampirik verileri ortaya koyarak tartışması: mutlaka kızaklar ve bocurgatlar kullanıldığı, sürenin bir haftadan az olamayacağı, güzergâhın çoğu kaynaklarda iddia edildiği gibi Tophane'den değil Dolmabahçe'den başlamış olması gerektiği önemli saptamalardır.

Mete Tunçay

DR. LÜTFÎ HAKKINDA

ALİ BİRİNCİ

Son zamanlarda Dr. Lütfî'nin isminden epeyce söz edildi. Önce risâlelerinden birinin Lâtin harfli neşri yapıldı.[1] Daha sonra bu vesile ile kendisine atfedilen[2] *Emir Bedirhan* risâlesinin başka bir Lütfi'ye ait olduğuna dikkat çekildi.[3] Son olarak Dr. Orhan Koloğlu bir yazısında[4] Taha Toros'tan naklen Lütfi'nin "Ahmed Rıza kadar Sabahattin'i de benimseyen, daha sonra ülkeye dönüp politika dışında eğitim alanında hizmetler veren bir kimse olduğunu" bildirdi.

Dr. Lütfi hakkında durumun, hakkındaki neşriyatın uyandırdığı derecede, ümitsiz olmadığına, herşeyden önce, dikkati çekmek gerekir. Tarık Zafer Tunaya[5] ve Fethi Tevetoğlu[6] tarafından bildirildiğine göre o, 1919'da kurulan ve hem Paris'te ve hem de İstanbul'da faaliyete geçen Türkiye-Fransa Muhadenet Cemiyeti'nin Paris'teki şubesinin kâtib-i umumîsiydi.

Dr. Lütfi'nin Mütareke'de Sıhhıye Nezaretine vekâlet etmesi bahis mevzuu olunca[7] hakkında bu vesile ile *Alemdar* gazetesi tarafından bilgi verilmiştir.[8] Bildirildiğine göre 1290 (1874) senesinde doğdu. Mülkiye Tıbbıyesinden mezun olduğu, bulunduğu memuriyetlerden dolayı, anlaşılıyorsa da senesini tespit mümkün olmamıştır.[9] Mezuniyetinden sonra önce İstanbul Şehremaneti Heyet-i Sıhhıye Âzâsı, daha sonra da Hüdavendigâr ve Konya vilâyetlerinde Heyet-i Sıhhıye Müfettişi olarak çalıştı. 27 Ocak 1898 (15 Kânun-ı sânî 1313) tarihinde bu son memuriyetinde bulunduğunu ifade etmektedir.[10] Bu senenin başlarında gittiği Paris'te Mekteb-i Tıbbıye-i Askeriye'de iki sene hıfzıs-sıhha ve emraz-ı sâriye ihtisası yaptı ve 26 Ocak 1900 tarihli diplomasını aldı.

Tıp tahsiliyle yetinmeyen Dr. Lütfi'nin bu arada iki sene Paris Siyasi İlimler Fakültesi'nde okuduktan sonra yine bu şehirde Hukuk Fakültesi'nde altı sene okuyup doktora tezi de hazırladığı bilinmektedir. Bir ara, 1907-1908 senelerinde, Paris Üniversitesi'nde İslâm Hukuku muallimliği yaptı ve Türkçe ve Fransızca *Moniteur Ottoman* gazetesini neşretti.[11] Meşrutiyet'in ilanından sonra 30 Kasım 1908'de İstanbul'a dönmüş ise de 7 Eylül 1909 Tensikatı'nda kadro harici bırakıldı. Hakkında sonradan cevaz-ı istihdam kararı verildi ve yeni bir vazifeye tayin olununcaya kadar mâzüliyet maaşı bağlandı. Mağdurin-i siyasiye komisyonunca mağdurin-i siyasiyeden ve (Avrupa'da) firardaki müddeti tekaüdlüğüne sayıldı. Sahih bir bilgi bulunamamış ise de Dr. Lütfi'nin II. Meşrutiyet'in ilânından sonraki ilk ve son memuriyeti Paris Şehbenderliği olmalıdır. Diğer taraftan bu sıralarda İttihatçılar tarafından itlâfı, yâni ortadan kaldırılması karar altına alınmış ise de Fransa'da ikâmetinden dolayı yerine getirilememişti. Aleyhinde söylenenlerin bir isnattan ibaret olduğuna Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından karar verilmiştir.[12]

Dr. Lütfi'nin 1919 sonrasındaki hayat hikâyesi hakkında bir bilgiye, şimdilik, sahip değiliz. Nerede yaşadı, nerede ve ne zaman öldü, soyadı neydi gibi sualler cevabını bekliyor. Ancak onun Paris'te iken bir Fransız hanımla evlendiği bilinmektedir.[13]

Alemdar'da bildirildiğine göre Dr. Lütfi fününa ve siyasete dair yedi cilt eser telif ve neşr eylemiştir. Bunların tam bir dökümünü yapmak mümkün olmamıştır. Ancak görülebilenler şöylece sıralanabilir:

1) *L'Etat Politique de la Turquie et le Parti Libéral*, Paris, 1903, 32 s.Impr. d'Ouvriers sourds-Muets

2) *Fikr-i Islahat*, Cenevre, 1904, 149 s. Matbaa-i İçtihad; Dr. Lütfi, Paris Hukuk Fakültesi'nden hocası olan Esmein'den derste tuttuğu notları izin alarak kitaplaştırmıştır.

3) *Millet ve Hükûmet*, Paris, 1906, 60 s. Taşbaskı. Siyasî düşüncelerini ifade ettiği bilinen en dikkate değer kitabı budur. Ancak bunun II. Meşrutiyet'in ilânından sonra basılan nüshasında birçok kısımlarının olmadığı görülüyor. Önce bu nüshası veya farklılıklarına işaret edilerek basılması kazanç olurdu. M. Şahin'in neşri, bu hâliyle, yarım icraat sayılmalıdır.

4) *La Politique Sanitaire Internationale*, Paris, 1906, 255 s. Arthur Rousseau; Dr. Lütfi'nin doktora tezi olup 19 Aralık 1906'da kabul edilmiştir. Bu kitabındaki tam adı Z.İ.Lütfi'dir. Eşine ithaf ettiği kitabının Ahmed Rıza'ya imzalanmış bir nüshası Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde (A.1012) kayıtlı bulunmaktadır.

Dr. Lütfi hakkında yazılanlara küçük bir zeyl olarak söylenebilecek şüphesiz daha yeni bilgiler bulunabilir. Ancak yakın tarihimizde adı geçen şahsiyetler hakkında araştırmaların yakınlarında bir

yerlerde her zaman bazı bilgilerin bulunduğuna inanmak gerekiyor. Yapılması gereken ilk iş ise araştırmayı, gerçekten ismiyle müsemma bir şekilde, asgarî bir ölçüde araştırdıktan sonra kaleme almaktır. Bu şekilde, bilhassa yakın tarihe dair yazı ve kitapları çıplak isimlerin resm-i geçidi olmaktan kurtarmak gerekir.[14] Tabiî, diğer yandan asıl ihtiyacın ise bir Millî Biyografi Ansiklopedisi olduğuna bir defa daha dikkati çekmek gerekiyor.[16] ■

1- Haz. Mustafa Şahin, "Millet ve Hükûmet", *Toplumsal Tarih*, Nu.9 (Eylül 1994) s. 49-57.
2- Agm. s.50, 1 nolu dipnot.
3- Mehmed Malmîsanij, "Emir Bedirhan kitabı ve yazarı", *Toplumsal Tarih*, Nu.12 (Aralık 1994) s. 63-64: Bu yazıda sözü edilen L.Lütfi bir başka Lütfi olup tam adı Lütfi Levonyan'dır. Türkiye Ermenisi olduğunu zannediyoruz.
4- "Osmanlı Telgraf Ajansının Kurucusu Salih Gürcü" *Tarih ve Toplum*, Nu.134 (Şubat 1995) s. 70.
5- *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1986, C.III. s. 444, 38 nolu dipnot; s.536, 3 nolu dipnot.
6- *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988, s. 60.
7- "Muhaberat-ı Hususiye", *Alemdar*, Nu. 119 (20 Nisan 1335) s. 1
8- "Lütfî Beyin Tercüme-i Hâli", Nu. 120 (21 Nisan 1335) s. 1. Bu yazıdaki bilgilerin Dr. Lütfi'den alındığı açıktır.
9- Bir karar vermek için başka bilgilere muhtacız.
10- Dr. Lütfi, "Umur-u Tıbbıye-I, Tebabetimiz ve Hastahanelerimiz", *Moniteur Ottoman*, s. 3; gazetenin 6 sayfalık Türkçe ilâvesinde sadece 7 Teşrin-i sânî kaydı bulunmaktadır. İlk yazı Sadrâzam Halil Rıfat Paşa'nın irtihâlinden (9 Kasım 1901) bahsetmektedir. Biraz geç basılmış olabileceği düşünülürse yine aynı senenin nüshası olma ihtimâli büyüktür. Gördüğümüz Fransızca nüshası (Nu.8,2 Juillet 1901) ile Türkçe nüshası Millî Kütüphanededir (1968 SC 43). Ayrıca bkz. G.Groc-I. Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 à nosjours*, İstanbul, 1985, s. 194-195.
11- Ayrıca mehaz göstermediğimiz bütün bilgileri *Alemdar*'dan aktarıyoruz.
12- "Bir Hakikat", *Alemdar*, Nu.197 (10 Temmuz 1335) s. 1
13- Basılmış olan hukuk doktorası tezini hanımına ithaf etmiştir. Hanımı da bir kitabıyla Milli Kütüphane (Paris) kataloğuna (Catalogue Général, C.100, s. 906) girmiştir: Fr. Loutfi-Duportal, *le château de Freundstein, Légende et histoire*, Paris, İmpr. de Renourd, 1920 47 s.
14- Bilhassa İnkılâp Tarihine dair yazılan kitaplarda, hâtta doktora ve doçentlik tezlerinde, pek az istisnasıyla, bu tavır hâkimdir. Örnek vermek gerekir mi?
15- Bir vesile ile Rasim Ferid Talay'ın ölüm tarihini Dr. Fethi Tevetoğlu için aramıştım. Tabiî bu hususlarda ilk müracaatı, İsmail Arar'a yapmıştım. Her ikisine de rahmet niyaz ederim, bütün aramalarıma rağmen hâlâ bulabilmiş değilim.

Günlerimiz, günlerimize benzemiyor, her adımda yeni bir manzara önümüze çıkıyor anbean maziden uzaklaşıyoruz. An'anelerin çemberi içinde geçen günlerimiz birbirinin aynıydı. Ruhlarda yaşayan emeller pek az farklarla aynı tarihin potasından dökülmüştü. Zamanın mihanikî olmaktan başka ne meziyeti vardı? Filhakika bu zamanlarda can sıkıntısıyla "güneş altında yeni bir şey yoktur" diyebiliyorduk. Biliyorduk ki ölüler dirileri idare ediyor, an'aen ve tarih hayatı yedeğine almış sürüklüyordu. Bugün artık bunu söylemeye imkân yoktur. Her gün bize yeni bir ruh hamlesinden haber veriyor. Baş döndüren bir hızla tarihin geçilemez diye yâd ettiği zirvelerden bir kartal gibi süzülüyoruz. Kulaklarımızda yeni âlemin esrarını duymuş insanlara mahsus bir zevk var içimizde uğultuya benzer bir ahenk süzülüyor:

- İleri, biraz daha ileri.... İleri.... Daha ileri!..

Yeni bir merhaleyi sarsılarak heyecanla, ihtirasla anan yeni Türkiye'nin hareketleri şuursuz bir fırtına, bir yangın alevi değildir. Onun maziye kahhar, yeniye rahîm olan bütün hareketleri bir fikir manzumesine ircâ' edilebilir. En 'realist' insanlar bile onun hakkında şu hükmü vermekte tereddüd gösteremezler:

Türkiye muasır millet olmak için ihtilaclar geçiriyor. Bu hükm Türkiye'nin muasır bir millet olmasını isteyenlerin telakkisinden daha çok, hayatın ve Türk inkılâbının insanlara verdiği intibâın bir mahsülüdür. Türk inkılâbından evvel ve sonraki Türk hayatını karşılaştırmak bu hükmü daha çok teyid edecektir. Türk inkılâbı şunları yaptı:

1- Kurun-ı Vustâî imparatorluk tesisatını yıktı, dine müstenid hukuk artık tarihin bir faslıdır. Filhakika muasır devletler arasında hukukunu dinî esaslardan alan milletin arzuları yerine Arab fıkhı, ve müsbet ilim ve milli hâkimiyet yerine fetvayla yaşamak isteyen, kısaca tabiriyle insanları Allah namına idare eden bir devlet bu asır ve bu millet için uçan zâhifeden farklı bir şey değildi. Bugünkü hayvanat nesilleri arasında uçan zâhife nasıl gayrıtabii bir teşekkülse muasır millet için de dinî devlet aynı mahiyetteydi. Hilafetin ilgası, şer'iye vekâletinin mes'ul vekiller arasından çıkarılması, teşkilat-ı esasiye kanununun vicdan hürriyetini ve milletin hâkimiyetini bütün pürüzlerden kurtarması devlet tesisatı itibarıyla Türk inkılâbının bir cephesini gösterir.

2- Türk inkılâbı yalnız Kurun-ı Vustâî devleti yıkmakla kalmamış, onun küçük bir nümunesi olan aile hukukunu da değiştirmiş, babanın ve kocanın aile içindeki gayr-ı mes'ul hâkimiyeti yerine müsavi fertlerden mürekkeb bir heyet vücuda getirmiştir. Yeni medeni hukuk bunun en güzel misalidir. Muasır devlet ancak muasır aileyle beraber yürüyebilir. Nitekim otokrat devletlerde de babanın aile içinde küçük çapta bir imparator olması bir zarurettir.

TÜRK İNKILÂBININ KARAKTERİ
YENİ TÜRKİYE MİLLİYETİ NASIL İDRAK EDİYOR?

SADRİ EDHEM (ERTEM)

3- Türk inkılâbı iktisadi safhada da kendini hissettirmiştir. İnkılâb Türkiye'yi iktisadi rabıtadan mahrum parçalar halinde buldu. Çünkü imparatorluk büyük sanayi devrine girmeyi teşci' edecek vaziyette değildi. O küçük sanayii bile Avrupa burjuvazisinin ajanlığını yapmak için feda etmişti. İmparatorluğun iktisadi cephesi Türkiye'yi ecnebi sermayesine istismar için tamamıyla terketmek şeklindeydi. Halbuki bugün iktisadi taazzuvların Türkiye'deki gayesi a-büyük istihsal, b-büyük sanayi, c-temerküz, d-ihtisastır.

Türkiye'nin büyük istihsal ve büyük sanayi devresine girmek için duyduğu iştiyak ve inkılâb hükümetinin bu hususdaki temayülü çok aşikârdır.

Köylünün ve müstahsilin himayesi, büyük istihsalin her suretle teşviki inkâr edilemez bir hakikattir. İstihsal sahasındaki bu faaliyete mukabil, sermayenin temerküzü etrafında da büyük bir faaliyet göze çarpıyor. Temerküz ve terakümün bizdeki şekli 'şirket ve devlet inhisarı' halinde inkişaf ediyor. Millî devletlerin teşekkülü anında Fransa'da, İspanya'da, tesadüf edilen bu şekil Türkiye'de de kendini hissettirmektedir. Şimendöfer siyasetinin Türkiye'nin harsî birliğinin ve iktisadi vahdetinin bir işareti olduğunu anlamayan kalmamıştır.

4- Türkiye inkılâbı bütün bu hareket ve fikir tarzlarını hayata tatbik edecek bir terbiye siyaseti de vücuda getirmiştir.

İmparatorluk iş için ve hayat için değil, birtakım mefhumları bellemek için insan hazırlardı. Tanzimat'tan evvel medrese, ondan sonra mektep birer laf değirmeni yetiştirmek için kurulmuştu. Eğer iyi insan yetiştiyse bunu bu müesseselerin malı addetmek hatadır.

Bir harfin telaffuzu etrafında ihtilale kadar giden softayla kuru mefhumcu Tanzimat maarifçileri arasında şekilden başka fark yoktu. İkisi de 'şe'niyet' denen şeyden gafil olarak yaşadı. Onun için hayat bunların önünde silik ve manasızdır. Mesela Tanzimat'tan evvel ve sonra edebiyatta hükümran olan ruh imparatorluğun terbiyedeki noktainazarını gayet bariz surette gösterir. Yalnız eski şair değil, edebiyat-ı cedide sanatkârı da o devrin muharriri de mütefekkiri de kendini 'kupkuru' mefhumculuktan kurtaramamıştır.

Mesela Ahmed Şuayb Bey bir devrin mütefekkir kafasıydı onun fikirlerinde hakim olan kuru mefhumlardan başka ne vardı? Cenab Bey'in şiirlerin de gördüğümüz şey mücerred mefhum halinde bir estetik değil midir? Meşrutiyet devrinin siyasi mücadeleleri de mücerred mefhumlar üzerinde ceryan ederdi, başmuharrirler hep birer mefhum için yazı yazarlardı. Hürriyeti, parlamentarizmi 'anlayış'ta Meşrutiyet devri hiç de şe'niyeti gören bir vaziyette değildi.

Türkiye Cumhuriyeti terbiyeciliğinin en bariz sıfatı *şe'niyete* susamış olmasıdır. Her muasır millet hayatında da bu mefhumdan hayata, mücerredden müşahhasa geçişi görürüz. Türk inkılâbı bir bakıma göre de hayatın hayatın mefhumları yıkan bir hamlesidir.

5- Yeni Türkiye Fırat'ın şark sahilinde öyle bir teşekkül bulmuştu ki bunu idame edemezdi. Orada dinî ve iktisadi bir nevi teşekkül vardı ki netice olarak feodal hukuku, ve feodal arazi sistemini vücuda getiriyordu. Dinî nüfuzla müterafik olan bu arazi hakimiyeti köylüleri meslek sahibi olmaktan men'eder, kurnıvusta serfleri haline koyardı. Araziyle birlikte efendi değiştiren halk kitlesi tam bir feodal teb'ası olmaktan daha başka bir mahiyeti haiz değildi. Fırat Nehri'ni aştıktan sonra onun şark sahilinde tesadüf edilen 'efendi köyleri', 'bey köyleri'* sözleri feodal hukukun bir remzi mahiyetindeydi. Aynı zamanda bu arazi hakimiyeti öyle bir netice tevlid etmişti ki devletin hakimiyetiyle halk arasında yeni bir tabaka türüyordu. Bu ya bir aşiret reisi yahud da bir mütegallibe, derebeyi idi... Halbuki asri devlet kendi bünyesi üzerinde böyle tufeyli bir teşekküle taraftar olamaz, her muasır hükümetin teşekkülü feodal hukukun inhılâlıyla başlar. Derebeyi iktisad sistemiyle yaşayan kocaman bir ülke yeni hukuk ve iktisad önünde ya galip, ya mağlup olmaya mahkûmdu. Muasır devlet galip geldi. Türkiye'nin bu cephesi de asri bir şekil aldı. Millet taazzuvu ikmal edildi.

6- Türkiye inkılâbı yalnız bu, kıymetleri tebeddülünü ifade etmez. 'Morfolojisosyal' itibariyle de Türkiye milliyet devrine ait kıymetlerin inkişaf edebileceği bir vasat olmuştur.

Türkiye bugünkü hududları itibariyle tam bir millet manzarası arzeder. Bugün harsının hudutları, siyasi hudutlarından daha geniş olan bir Türkiye

vardır. Halbuki imparatorluğun bünyesi bize, tamamıyla zıddiyeti ifade ederdi. Harsın hududları siyasi hududlar içinde kaybolmuş bir imparatorluk bizim hayatımıza hakim olan hiçbir kıymeti idrak edemezdi. Roma imparatorluğu, Abbas saltanatı, Osmanlı imparatorluğu, Charlemagne devleti bünye itibariyle millî bir devlet için anâsır hazırlamaktan mahrumdu, halbuki asri devlet teşekkül için hiç olmazsa 'millî bir morfoloji'ye sahip olmuştur. Bugün milliyet devrini yaşayan muasırlarımızın hayatında her şeyden evvel mütecanis, müttehid bir millet kesafeti vardır.

Türk inkılâbının karakterlerini bu saflarda hülasa etmek mümkündür. Bu inkılâb seciyesi ve bu hayatın hamlesi zaruri olarak bir millet hayatı yaratmaya doğru gitmektedir. Türk inkılâbının seyri muasır milletlerin anladığı manada millileşmekten başka bir şey değildir. Vakıa denecektir ki bu yeni bir şey değildir. Türkiye milliyeti idrak edeli bir hayli zaman oldu. Onun düsturu bile vardır:

"-Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim!"

Fakat bu düsturu bugünkü hayatımız ve muasır milletler hayatına tatbik ettiğimiz zaman onun küll halinde artık bir tarih menkabesi haline girdiğini görürüz. Çünkü hayatımızın inkişafı bilhassa bizim İslam ümmet hayatına ait olan rabıtaları sökmekle başlar. Bu belki dünkü hayata ve dünkü hayatın tenakuzlarına istinad eden düsturlar için bir yanlıştır. Çünkü İslam ümmetini, Türk milletini, Avrupa medeniyetini mezceden aziz üstadım milliyeti tarihten çıkarıyor. Aynı zamanda maziden gelen hızla bize bir istikamet çiziyordu. Filhakika o zaman bu tarih hayatımızda da hâkimdi. Biz yeniye rağmen eskinin idare ettiği teşekküller içindeydik. O kadar ki asri milletler arasında teokratik bir devlet başımızın üstünde bir sfenks gibi yükseliyordu.

Üstad Ziya Gökalp bir taraftan tarihten milliyeti çıkarırken 'realitesini' de ifade etmek istiyordu. Kurumvustai bünyesiyle yaşamak isteyen o realite filhakika ancak tenakuzları ekleyerek yaşayabilirdi. Zıdları telifte büyük bir maharet gösteren üstad, şe'niyete muvafık olmak üzere milliyeti:

"-Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim" diye şiarlandırıyordu. Filhakika Ziya Gökalp Bey'in bu üçüzlü düsturu ileri sürdüğü zaman medreseyle darülfununu, devlet hazinesiyle evkafı telif eden, milli iktisatla fetvayı mezceden bir imparatorluk vardı. Bu ihtiyar müessese acaib bünyesiyle bir de milletler halitasıydı. Bu devrin filozofu çözülen imparatorluk rabıtasını temin için bütün dinî hukuk müesseselerini muhafaza ediyor, bu tenakuzun şaheser nümunesi olarak 'muasır İslam devleti' telakkisi meydana çıkıyordu. Emrivakinin felsefesi başka türlü olamazdı. Hem imparatorluğa, hem de imparatorluğun en fedakâr unsuru olan Türk milletine bâr olan düstur meydana çıktığı zaman Osmanlı parlamentosu bir Babil Kulesiydi.[1] Bugün milliyeti ancak muasır milletlerin anladığı gibi izah edebiliriz, artık millet hayatının fevkinde bir ma'bedî vahdetten bahsedilemez. Onun için dünkü imparatorluk içinde, biraz da imparatorluk için hazırlanmış olan düstur yerine bugün:

"-Avrupalı Türküm" sözünü tekrar edebiliriz. Hayat, hakikat ancak bunu emrediyor. Belki tarihe kapanmış olanlar, hayatı yalnız tarihe göre sevki idare etmek isteyenler milliyetin bu tarzda idrakinden bir mana çıkaramayacaktır.

Fakat bu şekilde düşünenler hiç olmazsa milliyeti büyük sanayi devresiyle müterafik olan bir hayat telakki etmemektedirler. Halbuki Türkiye bugünkü kadar hiçbir zaman milliyetçi olamamıştır. Türk, at eti yiyip, kımız içildiği veyahud Ortaasya yaylalarında seyyar medineler halinde yaşadığı hatta Viyana surları önünde dövüşüldüğü devirlerden daha çok milliyetçidir. Türkiye'nin bu devresi tarihe tahassürden değil, hayatın bir hamlesinden doğmuştur. Eğer bunu tarihin halketmesini bekleseydik onun nasihatlerine göre yeni bir şey yapmak imparatorluğun bünyesini idame etmek lazımdı. Hiçbir ihtilâl, hiçbir inkılâb örneğini maziden alamaz. Mesela bugünkü Fransa ne eski Kelt ve Gallois harsına, ne de İngiltere Anglosaksonların yalnız korsanlık hikâyelerine istinad eder, bugün Avrupa'da biraz vakti geçmiş olmakla beraber büyük vatan fikrini, hatta romantik telakkileri bugünün yegâne realitesi olan büyük sanayi devrinin eseri olarak görüyoruz. Bizde de milliyet hareketlerini ancak bu zaviyeden tedkik imkânı vardır. Onun için İslam ümmetindenim, Türk milletindenim, Avrupa medeniyetindenim yerine: "-Türküm ve Avrupalıyım!" diyoruz.

Hayat, c.2, sayı 29, Ankara, 16 Haziran 1927, s.13-14 (53-54) ■

* Efendi köyü mütegallibeye ait, Allah köyü müstakil köy halkına münhasır köyler demektir.

1- 1908 Meclis-i Mebusanı'nda 119 Türk, 71 Arap, 15 Arnavud, 8 Kürd, 23 Rum, 10 Ermeni, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Hıristiyan Arabı, 2 Ulah mebus vardı.

Çevrimyazı: Mustafa Şahin

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-XII

BEHZAT ÜSDİKEN

Bugüne kadar Pera ve sonra Eski Beyoğlu'nda yaşamış yeme içme yerlerini olabildiğince ve bilebildiğim kadarıyla anlatmaya çalıştım. Bu anlattıklarımın dışında Pera'da ve Eski Beyoğlu'nda bir o kadar daha, ünlü veya ünsüz yeme içme yeri vardı. Ama ben bugüne kadar anlattıklarımın yeter olduğu kanısında olduğumdan, bu yazımda bu tür yerleri noktalamak istiyorum. Bu yörede daha anlatılacak o kadar yer ve konu var ki: Örneğin: "Eski Pera ve Beyoğlu Eczahaneleri", "Eski Pera ve Beyoğlu Fotoğrafçıları"... Bu konuların bazıları kısmen işlenmiş olabilir. Ancak, Pera ve Eski Beyoğlu ile ilgili bilinmesi gerekli bu tür yerleri anlatan tek bir yapıt yok.

Bugün *Toplumsal Tarih*, daha önce *Tarih ve Toplum*, böyle konulara "Basın Hayatı" içinde geniş olarak yer veren klasikleşmiş süreli yayınların en iyileridir.

Bu arada, yukarıda sıraladıklarımın dışında asıl vurgulamam gereken konu, Eski Pera'nın sokakları ile, o dönem bu sokaklara verilen adlarla bugünkü karşılıkları ve "Perotes"ların kendi yaşadıkları Pera çevresi içindeki sınırlarıdır.

Çünkü bazı yazarlarımız, Pera sınırlarını nedeni bilinmez, büyük bir çevreye yaymakta ve bu sınırların "Pera(n)" kelimesinin anlamından kaynaklanarak bütün karşı yakayı içerdiğini savunmaktadırlar. Halbuki "Pera(n)"ın sınırlarını yazarlar koymaz, ancak, o sınırlar içinde ve o dönem yaşamış olan "toplum" koyar. Bu toplum da o zaman ve orada yaşamış Müslüman, Rum, Ermeni Musevi ve Levantenlerdir.

Gerçek Pera, bugün İstiklâl Caddesi (eskiden Grand Rue de Pera olarak bilinen bu cadde, şimdi olduğu gibi Tünel'den başlamazdı. Başladığı yer Yüksek Kaldırım'ın bitim yeri olan ve sağda Lüleci Hendek, solda Merdiven sokağından önce idi)+ Meşrutiyet Caddesi, (eski, Küçük Kabristan - Rue Kabristan - Petits Champs des Morts ve Tepebaşı caddeleri) + Tarlabaşı Caddesi ve bu caddelerin sağ ve sol yandaki sokakları ile sınırlanır. Dolapdere Caddesi (Yenişehir-Papazköprüsü hariç) ve bu caddeyi kesen, bugünkü Kurtuluş'a çıkan Akarca Yokuşu'nun sınırladığı ve o zamanki adı ile "Tatavla" dahi Pera sınırları içinde sayılamazdı.

"Tatavla'nın karşısında Beyoğlu'na yakın bir yerde 'Kerasohora' (Kirazköyü) adlı bir yer bulunmaktadır". (varaka 177). Neyse, biz geçelim yeni yeme ve içme yerlerini sıralamaya.

CUMHURİYET BAHÇESİ

Cumhuriyet Bahçesi, Tozkoparan Caddesi'nin (şimdiki Refik Saydam Caddesi) alt tarafındaydı. Buraya hem Aynalı Çeşme Caddesi'nin başladığı yerden ve patikamsı bir yoldan girilir, hem de bahçe veya gazinoya erişebilmek için özel olarak yapılmış, Bodui Apartmanı'nın karşısındaki merdivenlerden inilirdi. Bahçe hemen Refik Saydam Caddesi'nin altındaydı. Buradaki toprak yer düzeltilmiş ve üstü kapatılarak bir nevi kapalı gazino-bahçe ortaya çıkmıştı. Burası önce açık bir bahçe olarak yapılmıştı, mutfağın ve kapalı yerin olduğu bölüm tamamen eski Tozkoparan Caddesi'nin altındaydı. Öndeki bahçe bölümü ise, zaman içinde önce yanları camlarla kapanmış, daha sonra da üstü tamamen örtülerek kapalı bir mekân haline getirilmişti. Cumhuriyet Bahçe ve Gazinosu'nu önce Hristo Kostaridis ile Toma Kamberi ortak olarak çalıştırmışlardı. Sonraları burayı Vangel Kostaridis tek başına yönetmeye başladı ve 1960'ların ortalarına kadar da yönetimini sürdürdü.

Cumhuriyet Bahçe ve Gazinosu, caddenin altında olmasına karşın, Haliç üzerindeki net ve güzel görünümü dolayısıyla, her zaman dolardı. Giriş kapısının karşısına gelen ve camın önüne sıralanmış olan masalar 6 ve 8 kişilikti. Sahne girişe göre sol tarafta ve dipteydi, genellikle grup olarak gelenler için sahneye dek uzanan masalar yerleştirildi. Başlangıçta müziğe ve atraksiyona o kadar fazla yer vermemesine karşılık, 1950'lerden sonra burası tam anlamıyla bir bahçe-gazinosu görünümünü aldı.

Yemek ve mezeler hayli iyi olmakla beraber, fiyatlar biraz fazlaydı. Kaldı ki Cumhuriyet Bahçe-Gazinosu, 1942 yılında 1. sınıf olarak kabul ediliyordu. (Yani Lüks sınıf içinde değildi.) Buna rağmen çalgılı gazino olarak kabul edildiğinden birinci sınıf için konan fiyatların üzerinde bir tarife burada uygulanıyordu.

1960'ların ortasına doğru yıllardan bir gün, İstanbul Defterdarı, yanında Muhasebe Müdürü ve diğer üst düzey Defterdarlık yetkilileriyle birliket (aşağı yuka-

rı yirmi kişi) bir olayı kutlamak için, Gazino'ya gelmişler ve burada yemişler, içmişlerdi. Gelen hesap 1.000 (Bin) TL.. Ertesi gün Sayın Defterdar bana dedi ki, "- Burası için pahalı diyorlardı, ama topu topu bin Lira ödedim"... Hesap için yorumu, siz okuyuculara bırakıyorum.

Yalnız bunu anlamamız gerekir ki, Cumhuriyet Bahçe-Gazinosu böyle üst düzey bürokratların gidebilecekleri kadar kaliteli bir yerdi. İşte böyle elegan bir lokalde, genellikle, Tepebaşı Bahçesi'nde olduğu gibi, önce bir saz heyetinin sunduğu güzel bir fasıl geçilir ve fasılın bitiminden sonra da normal program başlardı. Bu bahçe Vangel Kostaridis'in yönetimindeyken, gerçekten nefis mezeleri ve mükemmel servisi ile ilgi odağı olan güzel yerlerden biriydi. Ancak, Bahçe-Gazino, el değiştirdikten sonra, gene eski deyimle çalgılı bir yer olarak yaşamını sürdürdüyse de, lokal hiçbir zaman eski neşesini bulamadı.

RUMEBE

Teke Yolu (bugünkü Galipdede Caddesi) üzerinde ve sağ taraftaki Şah Değirmen Sokağı'ndan önceydi. Daha çok şarap ve likör satım yeri olarak biliniyorsa da, deponun sonuna doğru masa şekli verilmiş fıçıların üzerinde, yalnız içki servisi de yapılırdı. 1859 yılının son günlerinde faaliyete geçen bu yer, uzun süre yaşamını sürdürmüştür.

CAFE DE LA MARINE

Restaurant olarak da bilinen bu yer şimdiki Teutonia Kulübünün bulunduğu yerdeydi. O dönemler Balcon çıkmazının hemen köşesinde olan ve oldukça büyük bir Cafe Restaurant'ın, hem limana hem Haliç'e hem de Tersane'ye nefis bir manzarası vardı. O dönemler henüz Galata Surları yıkılmamıştı. (Surların yıkımı 1864 yılında başlar!) Ayrıca sur aralarındaki hendeklerin kapatılmamış olması nedeniyle de yüksek binalar bulunmuyordu. Cafe'nin önünde görünümü kesebilecek tek bir bina yoktu.

Bu ünlü Cafe-Resturant'ta Theophile Gautie" bile oturmuş ve hem kahve içmiş hem de *a la minute* yemekler yemişti.

1860 yılının başında burası Morand tarafından yönetilirken satılığa çıkarıldı ve satıldı. Burayı satın alan gene bir Cafe-Restaurant olarak çalıştırmayı düşünmüş, ancak ismini, "Le Cafe de Grand Balcon" olarak değiştirmişti. Bu Cafe kare şeklindeydi. Tavanı pek yüksek değildi, dört bir tarafı üstleri halılarla örtülü sedir ve divanlarla çevrilmişti. Duvarlara siyah abanozdan ve yaldızdan yapılmış çerçeveler içinde taş aynalar asılmıştı. Kare salonun sol nihayetinde, gene kare olan büyükçe bir masanın üstünde, "Bohem Kristali"nden yapılmış, nargileler ve bardaklar sıralanmıştı. Cafe'nin dışında pergola biçiminde oturulabilecek diğer bir bölüm daha vardı. Balkonu andıran bir pergoladan, Galata limanındaki hareketler görülebiliyordu.

Buranın işletmecisi, Cafe'nin Alman Kolonisi tarafından satın alınacağını hissedince Cafe'yi kapadı ve Grand Rue de Pera'da, Passage Oriental'in karşısında, aynı adla yeni bir Cafe-Restaurant açtı. Bu arada eski yerdeki Cafe'nin kapanması ve Teutonia Kulübünün yapılanması üzerine, Balkon çıkmazının öbür köşesinde ve biraz daha aşağıda, yeni bir Cafe, "Cafe Meridienne" adıyla açıldı.

TEUTONIA KULÜBÜ

Almanların sosyal faaliyetlerini sürdürdükleri kulüpleri, buradaki bina inşa edilmeden önce Jurnal Sokağı'ndaydı. Alman Kolonisi bu yeri satın aldıktan sonra, Cafe'yi yıkıp Kulüp binasının yapımına başladılar. Yapım 1875 yılında tamamlandı. Bina bir bodrum, bir giriş katı ve dört kattan oluşmuştu. Balkon çıkmazına bakan taraf ise iki tam katla sınırlanmıştı.

Bina, Ester (bugünkü Yörük Çıkmazı), Teke Yolu veya Grand Rue de Pera (bugünkü Galipdede Caddesi) ile Balcon çıkmazı arasında inşa edilmişti. Teutonia'nın arka tarafı ise, doğrudan Alman Lisesi'nin bahçesine bakıyordu. Arka tarafta da büyük bir bahçe bulunuyordu. Giriş katına yerleşen kulüp restaurantının bu bahçeye de bir çıkışı bulunmaktaydı. Bu bölüm yazları restaurantın bahçesi olarak kullanılıyordu. Teutonia Kulübü, Jurnal Sokağı'nda veya Teke Yolu üzerinde olsun, hem siyasal hem de kültürel faaliyetler göstermekteydi. Örneğin: İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Almanya'nın propaganda nazırı Dr.Goebels, İstanbul'a gelmiş ve Teutonia'da bir konferans vermişti. Tünel Karakolu Komiseri, kendi çevresi olması dolayısıyla, tercümanlık yapacak birini aramış, ama maalesef kimseyi bulamamıştı. Çok acıdır ki, konservatuarımız gelişmemiş olduğundan, bir konser salonumuz da yoktu. İşte o dönemler bütün davetiyeli konserler Teutonia'nın salonlarında yapılır ve dinleyiciler buraya gelmek zorunda kalırladı.

Kulübün restaurantı da çeşitli kişiler tarafından yönetilmiştir. Bu arada ünlü Fischer lokantasının sahibi, Rudolph Fischer'in oğlu Heinrich, savaş sonrası İstanbul'a dönünce Teutonia Klübü'nün restaurant ve lokal yönetimi kendisine verilmiş, o da 20 Eylül 1955 günü gönderdiği davetiyelerle, klübün lokal ve restaurantını 1 Ekim 1955 günü karısı İrini ile birlikte Alman kolonisinin hizmetine sunacağını bildirmişti.

Heinrich ve İrini lokal ve restaurantı çok iyi şekilde yönetmeyi başarmışlardı. O dönemler Alman Kolonisi, bu ikilinin çalışmalarından hoşnuttu. Tabii ki, onlar da kazançlarından. Ancak bazı olaylar, Heinrich ile İrini'yi zorlamaya başlayınca, bu tatlı ve sevimli çift, 1958 yılı Aralık ayının 31. günü biten anlaşmayı yenilemediler. Yenilemedikleri için de burayı bırakmak zorunda kaldılar. Kanımca, Heinrich ve İrini bu olayda gerçekten haklıydılar.

Teutonia Kulübü ile ilginç bir olay, 1934 yılında meydana gelmişti. O dönem Teutonia Kulübü garsonlarından, Alman uyruklu,

Teutonia Kulübü, 1900

Karl F.Kamptin ve kadın arkadaşı Avusturya uyruklu Eliza 15.5 kilo eroin kaçakçılığından dolayı polisçe tutuklandılar. Ortaklarından olan piyanist Fridge Flacki de yakalandı.

Ama asıl işi organize eden, aynı zamanda şef olarak görülen ve Postacılar Sokağı'ndaki 34 numaralı evde oturan Halpern uçakla kaçabildi. Diğerleri ise çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Bu arada unuttum, Galipdede Caddesi'ne bakan bölüm dört tam kat olarak görünüyorsa da, burası aslında, üç tam kattı; çünkü girişin üzeri salon olduğundan iki katmış gibi dizayn edilmişti.

Teutonia Kulübü ve "Societa Operaja", eski Pera'da doğmuş olmalarına karşılık halen yaşamaktalar.

BALTZER PASTAHANESİ

Pastahane 1860 yılında, Santa-Maria Kilisesi karşısında ve Derviş Sokağı'nın köşesindeki kuyumcu Richard Kroecker'in yanındaki yerde açılmıştı. Pastahane özellikle İngiliz pastaları ile, gene aynı ülkeden ithal edilmiş olan draje ve şekerlerle, kendi imalatı olan bisküvi ile çörekleri satıyordu. Ayrıca, her türlü İngiliz kökenli içki de burada bulunabiliyordu.

1867 yılının son günlerinde, Baltzer'in ölmesi üzerine, pastahane Semadeny'e geçti ve kapanıncaya kadar da onun tarafından yönetildi.

AUX VILLE DE FRANCE

İçki deposu olarak çalışan bu yer, 1860 yılının ortalarına doğru, Grand Rue de Pera üzerinde ve hemen Galatasarayı Kolluğundan sonraki yerde açılmıştı. Sahibi Legerat ve Messener adında iki Fransızdı.

Her türlü Fransız şarabını ve bunlara bağlı olarak her türlü likör ve şampanyanın da satımını yapan bu yer zamanla hem sahibini değiştirdi, hem de yerini.

Nitekim buradan 1870'lerde ayrılan Aux Ville de France'in yerine, kasap Antoine Pitre yerleşti.

AUX VIGNES DE FRANCE

Fransız menşeli, şarap, şampanya ve likörlerin en kalitelerinin satıldığı bu yer, 1864 yılında, Asmalı Mescid Caddesi üzerinde, sonradan Kohout lokantası olarak ünlenecek, şimdiki Yakup'un bulunduğu yerin bir altında, ve ünlü Elit Kahvesi'nin bulunduğu yerden bir önceki dükkânda açılmıştı. O zamanlar burada yanyana üç tane iki katlı ev bulunuyordu.

İşte bu depo ve kısmen ayakta içki de satan işletme, hemen bu evlerin en baştakinin altında açılmıştı. Bahçeli olan bu evde o dönem bir avukat, yanındaki evde ise İtalyan Büyükelçiliğinin doktoru Joseph Salvatori oturuyorlardı. Zaten Avukat Revey evin altını değil, bahçesini kiralamıştı. Bu bahçenin duvarı ise Asmalı Mescid Caddesine cepheliydi.

Aux Vignes de France firması, burada Pera halkına çok uzun bir süre hizmet verdi, hem şişe şişe kaliteli içki satarak, hem de zevkli müşterilerine yerinden içki sunarak.

AUX CAVES DE FRANCE

1855 yılında, Galatasarayı'nda ve Su Terazi (bugünkü Turnacıbaşı) Sokağı'ndan iki dükkân önce açılmıştı.

Dikkat edilecek olursa, Beyoğlu'nun yeşermeye başlamasından hemen sonra, bu yörelerde, mantar gibi pek çok, şarap ve içki deposu açılmıştı, bunların en önemlilerinden birini de aşağıda göreceksiniz.

Ancak, Aux Caves de France pek çok adres değiştirmesine karşılık, son döneme kadar yaşayabilen nadir yerlerden biriydi. Ayrıca, Pera'da açılan şarap depolarının en eskilerinden biri olma özelliğini de taşımaktaydı.

İSVİÇRE PASTAHANESİ - JEAN RIESCH

İlk kez ve 1865 yılının sonunda Petits -Champs des Morts'da açılmıştı. Özellikle, her türlü şekerleme, düğün, vaftiz ve âyinler için özel şekerlemeler yapan bu pastahane, Fransız Bordeaux, İspanyol ve Macar şaraplarını da satıyordu. Dondurma yapımında kullanılan konsantre meyva sularının bütün çeşitleriyle her türlü likör ve meyva şuruplarını da müşterilerinin hizmetine sunmuştu. Ayrıca, pastahanenin içinde oturacak yerler de bulunuyordu. Bu pastahane, Pera'nın dışında, Kalpakçılar başında da diğer bir işyeri açmıştı. Burada da, her türlü pasta, şekerleme ve bisküviler müşterilerin emrindeydi.

DE VINS DE FRANCE

Bu depo da özellikle Fransız şaraplarının satımı için, şimdiki Fransız Konsolosluğu'nun bulunduğu binanın önündeki dükkânlardan, hemen Hastanenin giriş

kapısının yanındakinde ve 1865 yılında açılmıştı.

O zamanlar Fransız Konsolosluğu, Fransız Hastanesi olarak kullanılıyordu. Şimdi görülen kısmın önünde ise, iki katlı dükkânlar bulunuyordu. Hastanenin giriş kapısı tam ortadaydı. (bugün de öyle).

İşte depo bu giriş kapısının köşesinde ve Taksim'e doğru olan taraftaki dükkanda açılmıştı. Depoda, Bordeaux, Bourgogne şarapları ve çok kaliteli Chartreuse likörleri satılıyordu. Mekânın küçüklüğü nedeniyle oturulacak yeri yoktu. Ancak ayakta ve tezgâhın önünde içki servisi yapılabiliyordu.

AUX CAVES BORDELAISES

Grand Rue de Pera Üzerinde ve Fransız Tiyatrosu'nun karşısında bulunan Concordia Gazinosu'ndan önceki yerde, Dul Madam Laforgue tarafından, 1867 yılının hemen başında açılmıştı.

Toptan ve perakende olarak satış yapılan bu yerde, her türlü Fransız şarap, şampanya ve likörleri bulunuyordu. Mme.Laforgue bu yerin dışında, Teke Yolu üzerinde de, deponun bir şubesini açmıştı.

GRAND CAFE-CHANTANT PERES

1867 yılının hemen başında, İngiliz Sarayı'nın tam karşısında açıldı. Açıldığı günden başlayarak kapanana kadar, müşterilerinin ilgisini çekecek atraksiyon ve konserlere yer verdi.

Her perşembe ve her cumartesi akşamı, burada Maskeli Balo veriliyordu. Perşembe günü yapılan maskeli balolarda , giriş serbest ve ücretsizdi. Cumartesi yapılanlarda ise girişte 10 kuruş alınıyordu. Ayrıca her akşam üzeri burada konser verilmekteydi.

Maskeli Balo'ların olduğu günler, restaurant bölümü sabaha kadar çalışıyor, diğer günler ise gece yarısından sonra lokal kapanıyordu.

Her akşam bir eğlence ve varyete programı olan bu yerde, 2 Şubat 1867 günü özellikle yurtdışından getirtilmiş "Komik Triollier"nin bir gösterisi yapılmış; bu gösteri için de devamlı müşterilerine özel haber ulaştırılmıştı. Bütün bu çalışmalara karşılık, Cafe-Chantant Peres'in ömrü uzun olamadı.

LANNESSANS, E.

Auziere'den sonra, Pera yöresinde bilinen, en eski ve en kaliteli içkilerin ithal ve satışının yapıldığı içki deposu, Lannessans idi.

Lannesans deposu, Grand Rue de Pera üzerinde ve Yeni Çarşı Caddesi ile Ada Sokağı arasındaydı.

Özellikle Fransız kaynaklı içkilere yer veren Lannessans, Bordeaux şaraplarının ve Bourgogne şampanyalarının satışını yapardı.

Zamanında Duc d'Orleans'ın bağlarında yetişen üzümlerden üretilen ünlü "Ouc de Montebello" şampanyalarının da Pera'daki temsilcisiydi. Lannessans bunların dışında Ren şaraplarıyla birlikte, her türlü konserve, çikolata, çay, konsantre meyva suları, Orleans sirkesi, zeytin ve her türlü bisküvi satışına da yer veriyordu.

Lannessans'ın satış yeri burada olmasına karşın, asıl deposu Galata'daki Cité Française'deydi.

Bu yerde uzun süre yaşamını sürdürebilen Lannessans, 1900' lerin başında, Galatarasayı Pasajı yapılanması sonucu, bulunduğu mağazanın yıkılması nedeniyle işyerini kapatmak zorunda kaldı.

LA VILLE DE BORDEAUX

En eski ve en iyi şarap depolarından biri olan La Ville de Bordeaux'nun sahibi, Jerome Auziere idi. Çok iyi bir dost çevresi olan Auziere özellikle, şarap eksperi gibi çalışır, toptan veya perakende olarak satmak üzere en nefis şarapları ve şampanyaları ithal eder, bunları da değer verdiği müşterilerine sunardı.

Müşterilerinin arasında dönemin en tanınmış simalarından biri de, Anadolu Demiryolları Genel Müdürü Mösyö Edouard Huguenin'di. İsviçreli olan Mösyö Huguenin, söylendiğine göre, gerçek bir içki uzmanıydı. Jerome Auziere içki içmesini bilen, Edouard Huguenin'le birlikte olmaktan pek hoşlanırdı. Auziere'in satış yeri, Tünel'de ve hemen gözlükçü Verdoux'nun bitişiğindeydi. Bu bakımdan, her gün öğleden sonra Lebon'a gitmeyi âdet haline getirmiş olan Huguenin önce buraya gelir, oradan da Lebon'a yollanırdı. Lebon da ise, kendisiyle her gün beraber olan Regis Dalbeuf ve Alphonse Ledoux ile oturur ve beraberce kaliteli şampanyalar içerdi.

1880'lerin sonlarına doğru, Jerome Auziere, karısını kaybetti. Bundan dolayı da işini biraz gevşetti. 1900'e doğru bu işi tamamıyla bıraktı. Kendisi o dönemler dükkânının üzerindeki dairede oturuyordu.

Böylece müessesesi kendiliğinden kapanmak zorunda kaldı.

Aslında, en fazla içilen biraları unuttuk. İşte bu biralardan Pera'da en çok bilinen ve en çok satanı "SPATEN BRAU" birasıydı. Bu biranın içildiği yerleri de şöyle sıralayabiliriz:

Pera'da: Nicoli - Sponeck - Londra - resmînia

İstanbul'da: Steinbrouch - Spiro

Haydarpaşa'da: Gar Lokantası

Yedikule'de: Petoussi

Moda'da: Zumapulos'un Santral birahane - lokantası

Mühürdar'da: Zikopulos ve Yuvanidis

Spaten - Brau'nun ithalatı ise, Mikiotis ile Karayanopoulos ikilisi tarafından yapılıyordu.

Gelelim 1865 yılından sonra, Pera'dan açılan ve kısa da olsa yaşamlarını sürdüren bazı içkili lokallere:

L'UNIVERS LOKANTA - BİRAHANESİ

Pierre Gambetta tarafından açılan bu lokanta-birahane Galatasaray'a doğru çıkarken, Hacopulo Pasajı'ndan hemen sonraydı. Kaliteli bir yer olmayan L'Univers Birahanesi kısa süre içinde kapandı.

ERMENİ BİRAHANESİ

Hamalbaşı Caddesi üzerinde ve Avrupa Pasajı'ndan hemen önceki yerde açılmıştı. Sahibi Hacı Koçiyan'dı. Lokanta ve birahaneden çok meyhane havası içinde bir yerdi. Uzun süreli bir yaşamı yoktur.

NİL LOKANTASI

Asmalı Mescid Caddesi üzerinde, Fransız Pasajı'nı geçtikten sonra ve sütçü Toma'dan önceydi. Sahibi Leonidas Policandriodis'di. İyi mezeleri olmasına karşılık, kaliteli bir yer değildi. Bu lokanta - meyhaneyi gerçek Nil Lokantası ile karıştırmamak lazımdır.

Bu lokallerden sonra ve 1875-1880 arasında açılanlar ise şöyle:

RESTAURANT BELLA VENEZIA

Bu lokanta, Gran Rue de Pera üzerinde ve Tünel'den gelişe göre, Hacopulo Pasajı'ndan önceydi. Sahibi Vallerio Camillo idi. Bu yerin de ömrü diğerleri gibi uzun değildir.

RESTAURANT CANELLOS

Önce Canellos tarafından Hacopulo Pasajı'nda tek bir dükkân içinde birahane olarak açılan bu yer bir sene sonra yanındaki iki işyerini de bünyesine katarak, büyük bir lokanta haline dönüştü ve hizmetini böyle sürdürdü. Ancak genişleyen yere, Canellos bir de ortak almak zorunda kaldı. 1886-1887 yıllarında Canellos, ortağından ayrıldı ve işyerine yandaki üç dükkânı daha katarak lokantayı hem büyüttü hem de yeniden dekore etti. Birahane-restaurant, pasaj içinde tam tamına altı dükkânlık yeri kaplayan koskocaman bir lokanta olmuştu.

1890 yılında Canellos yeni bir tadilat daha yaparak ön tarafı tamamen tek bir cephe haline getirdi.

Lokanta birahanenin mezeleri ve yemekleri, her Rum lokantasında olduğu gibi, kaliteliydi. Fiyatlar da diğerlerine nazaran oldukça ucuzdu.

1899 yılında, Canellos herhalde yaşlanmış olmasından ötürü, Dimitri Angelopulos'u ortak olarak almıştı. Ancak 1900'lere gelmeden, Angelopulos ve Cannelos'un lokantaları kapandı. Baştaki ilk dükkânı ayakkabıcı Demosten Valsamakis, diğer beş dükkânı da binanın sahipleri Hacopoulos kardeşler devraldılar.

TRIANDAFILOS'UN CAFE-RESTAURANT'I

Bu cafe-restaurant Grand Rue de Pera üzerinde ve Concordia Gazinosu'ndan sonraydı. Sahibi Spiro Triandafilos'du. Bu cafe-restaurantın Krepen Pasajı'ndaki Triandafilos'la hiçbir ilgisi yoktu. Restaurant-birahaneden çok, bir cafe'yi andırmasına karşılık, içkili bir yer olarak biliniyordu. Uzun ömürlü olmayan bu lokal de ilerleyen zaman içinde kapandı, yerini de Bakkal Zarcali'ye bıraktı.

RESTAURANT VASTARDOS

Bu lokanta Grand Rue de Pera üzerinde ve Ada Sokağı'ndan önceydi. Büyükçe bir yerdi. Sahibi Antonio Vastardos'tu. Bu lokantanın da ömrü uzun olmamış ve kapanarak yerini, gene bir bakkal olan Matteo ve Nikoli Bournazos kardeşlere bırakmıştır.

Bu tarihlerden sonra ve 1900'lere doğru yeşeren lokantalar işe şöyleydi:

CAFE ROYAL

Grand Rue de Pera üzerinde ve Tütüncü çıkmazından önceydi. Sahibi Dimitro Despinakis olan lokanta, 1896 yılında açılmıştı. Kısa sürede kapanan bu yer daha çok meyhane havasındaydı. Yerine ise, Haralambos'un kasap dükkânı yerleşti.

BRASSERIE PILSEN

Grand Rue de Pera üzerinde ve Tütüncü çıkmazının başındaki Metropel Oteli'nin altındaydı. 1895 yılında açılmıştı.

Kraemer'in işlettiği bu lokal de kısa sürede kapanacak ve işletmeci Kraemer Petits-Champs des Morts'taki yeni işyerine taşınacaktır.

BRASSERIE ET RESTAURANT CHAMPS-ELYSEE

Bu yer Petit-Champs des Morts üzerinde, bahçe girişinin tam karşısındaydı. Sahibi ve işletmecisi de Kraemer'di, 1898 yılında, Grand Rue de Pera üzerindeki Brasserie Pilsen'i kapayan Kraemer soluğu burada almıştı. Ancak uzun süre burada kalamamış ve lokanta-Birahaneyi Mihal Vlahos'a devretmişti.

Mihal Vlahos restaurantın adını Brasserie des Champs-Elysees olarak değiştirdi ve 1920 yılına kadar yaşatabildi.

PETİT RUBION LOKANTASI

Bu lokanta, Tiyatro (bugünkü Sahne) Sokağı'nda ve Kalyoncukulluğu Caddesi çıkışına yakın sol taraftaydı. Sahibi, Tünel'deki şarap deposunu işleten ve şarap eksperi olan Jerome Auziere'in kardeşi Antoine Auziere'di. Antoine Auziere bu lokantayı ortağı ile birlikte çok iyi çalıştırıyordu, hatta Ermeni Kilisesi (bugünkü Nevizade) Sokağı'nda lokantanın bir de şubesini açmışlardı. 1914 yılında her iki lokanta da, faaliyetlerini sürdürüyordu. Bu lokantaların en büyük özelliği, mezelerinin kalitesiydi.

Bu arada, Petit-Rubion Lokantasının tamamen Fransız mutfağı etkisinde kaldığını ve genellikle Fransız kolonisine hizmet verdiğini hatırlatmak isterim.

Neyse gelelim 1900'lerden günümüze:

BISMAK BİRAHANESİ

Grand Rue de Pera üzerinde ve Taksim Meydanı'na köşe yapan Eptalofos gazinosundan önceydi. Sahibi Nisim Bismak'tı. Bu yer, doğrudan birahane olarak çalışıyordu. 1910 yılından sonra, şarap ve mastika satıcısı Sergavopoulos'un yerinde açılmıştı. 1917 yılında halen faaliyetini sürdürüyordu.

LOKANTA-BİRAHANE PERA

Cité de Pera'nın içinde 1910 yılından sonra açılmış olan Pera

lokanta ve Birahanesi'nin yerinde önceleri, Tütün Rejisi'nin bir irtibat bürosu bulunuyordu. Burasını Yorgo Kozmatopulos devir alarak güzel bir birahane-lokanta haline getirdi, Cité de Pera'nın içinde bulunmasından ötürü de adını Pera koydu. Bu lokanta-birahane de 1920'lere kadar yaşayabilen yerlerdendi.

SALVATOR BİRAHANE VE LOKANTASI

Tiyatro Sokağı'nda ve hemen Cité de Pera'nın bu sokağa açılan çıkış kapısının yanındaydı. Bu yerde önceleri Simon Sekuloviç'in şarküteri dükkânı bulunuyordu. Sahibi Ara adında bir Ermeniydi. Lokanta-birahane, pek büyük olmamasına karşılık, çok iyi iş yapıyordu. Burası da 1920'lere kadar gelebildi.

BELER LOKANTASI

İstiklâl Caddesi üzerinde ve şimdilerde İş Bankası Galatasaray şubesinin bulunduğu ve Santral Han olarak bilinen yerdeydi. O dönem burada Beler Oteli bulunmaktaydı, işte Beler Lokantası bu otelin altındaydı. Sahibi Bogos Kantar olan bu yer, aynı zamanda müzik ve atraksiyona da yer verirdi. Bu lokanta ve otel 1950'lerin hemen başında yıkılarak, yerine Santral Han yapıldı.

BOEM (VEYA BOHEM) LOKANTASI

Ada (bugünkü Acara) Sokağı içindeydi. Sahibi Evzenoğlu olan lokal, müzikli olduğu için çok tutulurdu. Bu lokal günümüze kadar gelebilmiştir.

MELODİ LİKÖR VE KOKTEYL SALONU

Bu lokal de Ada Sokağı içindeydi. Amerikan Barı ve çeşitli kokteylleri ile ünlenmişti.

SENTA LOKANTASI

İstiklâl Caddesi üzerinde ve Tütüncü çıkmazının bitişiğindeydi. Sahibi Mustafa Baydar'dı. Lokanta muntazam servis, temizlik ve mükemmel yemekleriyle göze çarpardı. Her akşam kaliteli bir müzik müşterilere sunulurdu.

Metro Han yapılmadan önce Tünel civarı, 1890 (üstte) ve Pera Palas'ın arkasından bir görünüm, 1900.

HÜSNÜ TABİAT LOKANTASI

İlk kez 1911 yılında ve Grand Rue de Pera üzerinde, Rum Kabristanı Sokağı'ndan önce açılmıştı. Sahibi Mehmet Eraslan'dı. Dönemin en leziz Türk yemeklerini sunan salonlarından biriydi. Aşçısı gerçekten pek ünlü yemeklere imzasını atmıştır.

TAFLAN LOKANTASI

Taksim'e çıkmadan ve İstiklâl Caddesi üzerinde, Eptalofos'dan önceydi. 1930'ların sonlarında açılmıştı. Sahibi Şahin Ergün'dü.

Yukarda sıraladıklarımı uzatmak, hem de çok uzatmak mümkün; ancak bitecek gibi görünmüyor. Ama artık bu anlatıya son vermek gerektiğinden; "Eski Beyoğlu'nda Restaurant, Birahane, Bar, Gazino ve Meyhaneler" dizisini XII. bölümü ile noktalıyorum. ■

TÜRK SANATI'NDA GÖRÜLEN GEYİK FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

YARD. DOÇ.DR.YAŞAR ÇORUHLU

Türk Sanatı'nda geyik figürü ve sembolizminin kökleri, Mezolitik çağların Sibirya topluluklarına kadar iner.[1] Bu çok erken devirlerden ortaçağa kadar kaya resimlerinde ve kurganlardan çıkarılan eşyalar üzerinde geyik figürlerinin sembolizmine işaret eden tasvirler yer almaktadır.

Sibirya'da yaşayan ve aralarında en eski Türk topluluklarının da bulunduğu muhakkak olan eski kabilelerde geyik sembolizminin nasıl olduğunu, bugün bu topraklarda az çok benzeri şekilde yaşayan kavimlerle ilgili yapılan araştırmalardan anlıyoruz.

Sibirya'nın birçok bölgelerinde kamların elbisesinin bir hayvan biçimini taklit ettiğini görüyoruz. Elbisenin biçiminin hayvanın şeklini andırır tarzda ele alındığı hayvanlar arasında erkek geyik ve kuzey (Ren) geyikleri büyük yer tutuyordu.[2] Transbaykal'da ve kuzey Tunguzları arasında Kuzey Geyiği şeklinde şaman elbiseleri yaygındı.[3] Teleütlerde de "manyak" denilen şaman cübbesi geyik veya koyun derisinden yapılıyordu. Bütün bu elbiseler şamanın Göktanrı ile görüşmek üzere gökyüzüne yaptığı vecdi seyahat esnasında veya tören anında geyiğin biçimine girildiğini ifade etmektedir.[4] Görüldüğü gibi geyik ve benzeri amaçlarla kullanılan diğer bazı hayvanlar şamanın biçimine girdiği hayvanı veya şamanın kendisini temsil etmektedir.

Geyik tipi elbiseler yalnız şamanlarla ilgili değildir. Bunları başka figürlerin üzerinde de görüyoruz. Bazan da tamamen hayvan görünüşlü figürlere rastlıyoruz. Şaman elbiselerinden daha eski devirlere işaret eden bu figürler 'hayvan-ata'ları temsil ederler. Sibirya ve Yenisey'de görülen geyik tipi elbise ve başlıklar bu 'hayvan-ata' sembolizmi ile ilgilidir.[5] Kamlara ait oldukları tespit edilmiş ve bu konuyla alakalı geyik boynuzlu başlıklar XVIII. asırda dahi tespit edilmişti.[6]

Chernetsov Ob Ugrian'larının zoomorfik ataları ile alakalı olabilecek metal objeler üzerine kazınmış geyik adam tasvirleri bulmuştu. Bu konuyla doğrudan alakalı olan masklar da Sibirya'da, Doğu ve Orta Asya'da Proto-Türk devirlerden, hatta daha erken devirlerden beri görülmekteydi. Aslında geyik boynuzlu başlıklar belki de daha eski çağlardaki masklar ile ilgiliydi.[7]

Bütün bu açıklamalar Altaylar ve Sibirya'da erken çağlarda geyiğin bir totem olarak kullanıldığını göstermektedir. Bazen ruhlarına sahip olma amacıyla geyiklerin kurban edildiğini de biliyoruz. Bu kurban için toplu halde vahşi geyik avları düzenlenirdi. Pazırık kurganından çıkarılan bir geyiğin panter tarafından yakalanışını gösteren at maskları hem bu açıklamalara hem de daha sonra atın geyiğin yerini aldığına işaret etmektedir.[8] Kaya resimlerinde bu hususa işaret eden tasvirlere rastlanmaktadır. (Ç. 1)' de görülen resimde, üzerinde bir süvarinin yer aldığı atın başında bir geyik maskının bulunduğu anlaşılmaktadır.

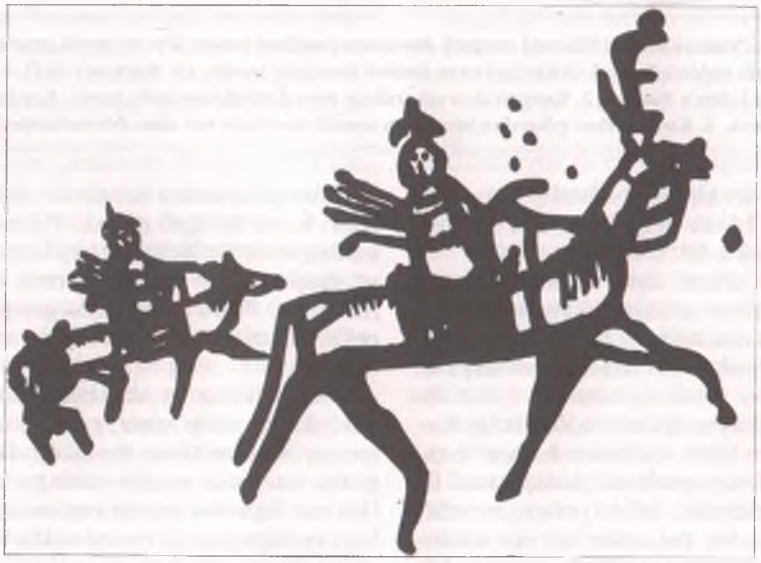

Çizim 1: Sibirya'dan kaya resmi. Geyik maskı at figürünün bulunduğu sahne.

Buraya kadar yaptığımız bütün açıklamalar, geyik figürlerinin erken dönemlerde bir 'hayvan-ata'nın, geyik biçiminde ilahın

Çizim 2 (En üstte solda): Yukarı Buret (Sibirya) mağara duvarına yapılmış resim. Ayı ve geyik postuna bürünmüş insan figürleri. Çizim 3 (ortada solda): Pazırık (Altaylar) eyer örtüsü üzerinde tasvir. (1. Kurgan). M.Ö. 4-3. yüzyıl. Kaplanın geyiğe saldırışı. Çizim 4 (altta): Pazırık, 2. Kurgan'dan çıkarılmış eyer örtüsü üzerinde tasvir. Kaplanın geyiğe saldırısı. Çizim 5 (sağda): Pazırık, 2. Kurgan'dan çıkarılan bir insan cesedi üzerinde yer alan dövmelerden bir geyik figürü.

(totemin), İslâmiyete kadar olan devirlerde ise şamanın veya şamanın biçim değiştirmesinin sembolü olduğunu göstermektedir (Ç.2).

İslâmiyetten önce erken devir Türk Sanatı'nda görülen biçim değiştirme teması yukarıda söylediğimiz hususları kapsamaktadır.[9] Biçim değiştirme teması, ayrıca daha sonra ele alacağımız hayvan mücadele sahnelerinin sembolizmine de işaret etmektedir. Çünkü iki hayvanın mücadele ettiği tasvirlerde, hayvanlardan birisi ihtimalen hayvan biçimine girmiş veya hayvan postuna girmiş insan figürünü temsil etmektedir. İslâmiyetten evvelki Türk Sanatı'nda geniş bir yer tutan hayvan mücadele sahnelerinde, geyiğin genellikle yenilen bir hayvan olarak tasvir edildiğini görüyoruz. Bu sahnelerde geyik zaman zaman sözünü ettiğimiz zıt kavram çiftlerinden olumsuz olanları simgelemektedir. Konu ile ilgili olarak, Pazırık kurganından çıkarılan eyer örtülerinde kaplanın geyiğe saldırdığı ve mağlup ettiği tasvirleri örnek olarak zikredebiliriz (Ç.3-4).[10] Bu sahnelerde geyiğini tasvir tarzı genellikle diğer hayvan üslûbu eserlerine uygundur (Ç.5).[11]

Gerek başka hayvandan korunma veya hayvanın gücüne sahip olma, gerekse avda başarılı olma amacıyla erken devir insanlarında hayvan biçimine girme isteğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[12] Hayvan biçimine girme temasında esas olan vahşi hayvan biçimine girme olmakla beraber, çok daha erken devirlerde 'hayvan-ata'nın veya tapınılan ilahın, ya da bu ilaha sunulacak kurbanın biçimine girme şeklinin de olması lâzımdır. Böylece geyik

de şekline girilen hayvanlardan birisi olmaktadır. Yukarıda yaptığımız açıklamalarda olduğu gibi, Samoyed şamanları ile ilgili yapılan bir derlemede de bu fikrin doğru olduğu anlaşılmaktadır: Şaman, rehberi kakım ve fareyi takib ederek, bir yüksek dağın etrafını dolaşırken bir geçit görür. Oradan ortasında ateşin yandığı bir mağaraya girer ve burada Ren geyiklerine benzeyen iki kadın görür. O zaman şaman orada bir ateşin yanmadığını ve ışığın yukardaki bir yarıktan geldiğini anlar. Kadınlardan birisi, O'na hamile olduğunu ve kendisinin Dolgan, Evenki ve Taugi'nin kurban hayvanları olacak iki geyiği doğuracağını söyler. Diğer kadın da iki Ren geyiği doğurur. Bu geyikler ona yiyecek tedarik etmesinde ve bütün diğer işlerinde yardımcı olacak hayvanlardır. Mağaranın biri kuzey, diğeri güneyde olmak üzere iki girişi bulunuyordu. Bu iki kapıdan çıkan iki genç kadın, geyiklerin birini orman halkına hizmette bulunmak üzere gönderir(Ç.2).[13]

Bazı araştırmacılar çok erken devirlerde özellikle erkek geyiğin evlilikle veya evlilik törenleriyle ilgili bir sembol olabileceğini de ifade etmektedirler.[14]

Orta ve İç Asya'da ve Çin'de özellikle beyaz geyik önemli bir semboldür. Çin kaynaklarında beyaz geyik hakkında ve geyik derisinin para yerine geçtiğine dair birtakım rivayetler vardır. Shih-Chi, Ch'ien han-shu, Hou-han-shu'da beyaz geyiğin ülkenin herhangi bir yerinde görülmesinin uğurlu sayıldığını görüyoruz. O refah getirici ve mutluluk verici ve sembol olarak görüldüğü için, rastlanıldığı vakit hemen kaydediliyor ve olay hükümdar sarayına bildiriliyordu.[15] Geyik ayrıca uzun yaşadığına inanıldığı için, Çin'de uzun hayatın simgesi idi. Hatta uzun ömürlülüğün tanrısı olarak görülüyordu.[16]

Geyiğin ebedi hayatın, yahut ölümsüzlüğün sembolü olması çok erken devirlerden itibaren görülmekteydi. Bunun Taoizm ile ilgili bir şekli Göktürk devrine kadar uzanıyordu. Taoist bir ziyaretgâh olan dağlarda, ölümsüzlük otunu (Sıgun otı) yiyen geyikler diğer hayvanlar gibi ölümsüzlüğün sembolü oluyorlardı.[17]

Ak geyik tasavvuru Çinlilerde olduğu gibi Türklerde de çok eskidir. Ögel'in deyimiyle temizliğin, arılığın, ululuğun sembolü olan beyaz renk, hayatı hayvancılığa dayanan Türk topluluklarında hayvanlara bir sıfat olarak veriliyordu. Çok erken çağlardan itibaren söz konusu olması gereken bu motif Göktürklere ait bir efsanede yer almaktadır. Çin kaynaklarının naklettiği efsaneye göre Göktürklerin atalarından birisi, bir mağarada genç bir kız suretindeki Deniz Tanrısı ile sevişiyordu. Ancak hükümdar bu kızın ak bir geyik olduğunu bilmiyordu. Bir sürek avı sırasında sıkıştırılan hayvanlar arasında bulunan bir ak geyiği, askerlerden biri öldürünce gerçek meydana çıkar. Zira mağaraya giden hükümdar sevdiğini yerinde bulamayınca gerçeği anlar.[18]

E.Esin'e göre geyiğin göğe ve Yer-Su'ya ait olmak üzere iki şekli vardı. Ak geyik su ilahesine mensup olarak kabul ediliyordu.[19]

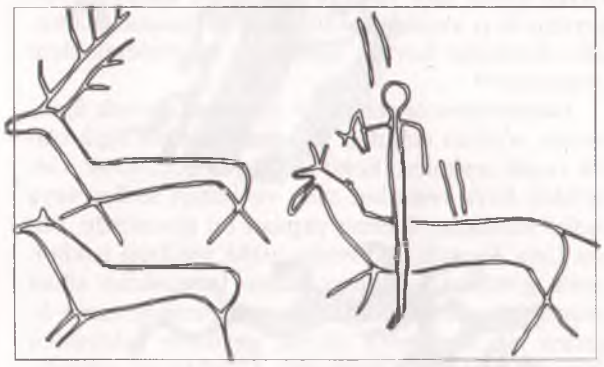

Çizim 6 (Üstte): Koço (Doğu Türkistan)'dan bir duvar resminde göl içinde lotus, ejder ve geyik tasvirleri. 8-9. yüzyıl, Uygur devri . Çizim 7 (altta): Sibirya, kaya resmi. Attan ziyade geyiğe benzeyen (bu belki de geyik maskı/başlığı takılmış bir attır) bir hayvana binen avcı/süvari.

Koço'da bulunan bir duvar resminde bir göl veya havuz içerisinde muhtemelen bir su ejderi olan canavarla birlikte bir geyiğin yer alması belki geyiğin Yer-Su'ya ait şekli hakkında bir fikir verebilir (Ç.6).[20]

Görülüyor ki en eski çağlarda bir 'Hayvan-Ata', totem veya kendisinden türenildiğine inanılan tanrı sembolü olan geyik, zamanla yeni dini unsurlar ortaya çıkınca onlara uyum sağlar şekilde ele alınmıştır. Nitekim burada geyik Yer-Su ruhlarının veya tanrılarının ve göğün sembolüdür. Bu konuyla ilgili olmak üzere geyiğin yer veya yeraltı unsurlarıyla ilişkisini gösteren birtakım eski efsane ve masallar da mevcuttur.

Radloff'un derlediği ve ögel'in sözünü ettiği Kan-Pergen masalı[21] bu mevzuya uygun bir örnektir. Bu masalda Kan-Pergen avlanıyorken bir geyik görür ve peşine takılır. Geyiği kovalarken birdenbire karşısına bir bakır dağ çıkar. Kan-Pergen kamçısını vurunca da yarılır. Sonunda geyik bir çadırın önünde durur ve Kan-Pergen geyiği öldürür. Çadırın içerisinde oturan adam adının Bakır-Alp demek

olan Çes-Alp olduğunu, Kan-Pergen'i kendisine lâzım olduğu için geyik vasıtasıyla getirdiğini söyler. Böylece burada geyik dağa ve yere ait bir ruh sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avcının kovaladığı geyiğin bir mağarada kaybolması ve avcıyı mağaraya çekmesi, geyiğin zaman zaman karanlığın (ölümün) sembolü olarak görülmesine yol açmıştır. Geyiklerin ruh timsali olması onun ruhuna sahip olmak için avlanmasını gerektiriyordu. Chou devrinden Göktürklere kadar hükümdarlar geyik avlıyor ve bu yolla ruhuna sahip oldukları için de bu hayvanları ongun sayıyorlardı. Bir başka deyişle geyik insanın ruhuna sahip olabiliyordu. Bu bir anlamda "avcıyı mağaraya çeken geyik" tasavvuruna işaret eder. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz gibi hayvan mücadele sahnelerinde geyiğin hep yenilen (kötülüğün, düşmanın, karanlığın sembolü) hayvan olması da bu söylenilenlere uygundur.[22]

İslâmiyetten önceki Türk Sanatı'nda geyik figürlerinin, sözünü ettiğimiz av sembolizmiyle ilgili olarak çeşitli resimlere konu olduğunu görüyoruz. Genellikle kaya resimleri olan ve bazen steller veya başka maddeler üzerine yapılan bu tasvirlerde, bütün Orta Asya'da etkili olan grafik üslûbun hakimiyetini görüyoruz. Zaman zaman bu resimler siluet halinde de ele alınmıştır. Av tasvirlerinde insan figürleri atlı veya yaya olarak, geyiklere saldırırken veya ok atarken gösterilmiştir. Geyikler av sahnelerinde uzun gövdeli ve çeşitli dallara ayrılan boynuzlarıyla tasvir edilmişlerdir. Erken tarihli örnekler biraz arkaik bir görünüş aksettirmekle birlikte, Hayvan Üslûbu'na giren örnekler estetik görünüşe önem veren bir görüşle ele alınmıştır. Bu son örneklerde geyiklerin özellikle boynuzlarının üslûplanmış olduğunu ve sırt bölgesinin üzerinde uzandığını görüyoruz. Geyiklerin yer aldığı çeşitli resimler bu hayvanın aynı zamanda bir külte işaret ettiğini de göstermektedir (Ç.7) (ÇİZ. 8-13).[23] Örneğin Ç.65'de Göktürk yazıtlı bir taş üzerinde kurban manasına gelen bir kelimenin yer alması buradaki av tasvirinin, avlama yoluyla kurban etme hususuna işaret ettiğini göstermektedir.[24] Bunun gibi av ile ilgili çeşitli tasvirler aynı zamanda insan-hayvan mücadele sembolizmine de atıfta bulunmaktadır.

Bahsedilen bütün bu sembolizm Göktürk devrinde de devam etmiştir. Meselâ geyiğin bazı kitabeli taşlar (mezartaşı)[25] ve kaya resimleri üzerinde[26] bu sembolik manaları ihtiva eder şekilde tasvir edildiğini görüyoruz. Geyik figürlerinin Çin'de olduğu gibi refahın, mutluluğun ve zenginliğin sembolü olmaya devam ettiğini Tonyukuk kitabesinin güney tarafındaki; "Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturur idik. Milletin boğazı tok idi..." şeklindeki ifadeden veya Altın Köl kitabesindeki; "...altun turna, genç geyiği çoğalt ..." şeklinde belirtilen tavsiyeden anlıyoruz.[27]

Bu devirde Göktürk hükümdar arması (veya damgası)nın dağ keçisi ve geyik tasvirlerinden geldiğinin kabul edilmesi de ayrıca dikkati çek-

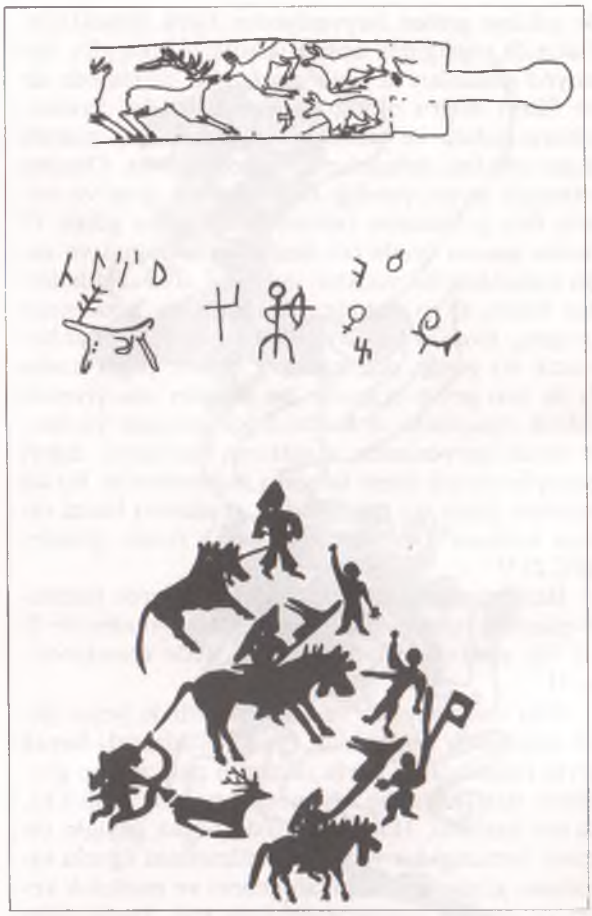

Çizim 8 (Üstte): M.Ö. 300 tarihli (Taştık devri) Sibirde bulunmuş tahta üzerine resim Proto-Türk boylarından Ting-linglere ait eserde geyik figürleri yer alıyor . Çizim 9 (ortada): Ortos ve Doğu Altaylar arasında bulunan Hutuk Ula Mezarı'nda taş üzerine yapılmış resim (Göktürk Devri). Avlanma yoluyla geyik kurbanı. Eserin üzerinde "ygç" (Yagış/Kurban) ibaresi yer alıyor . Çizim 10 (altta): Kazakistan, Oi-Dzhailau'dan Ortaçağ (?) kaya resmi. Ellerinde kurt başlı sancaklar bulunan Türk savaşçılarını gösteren resimde, alt solda okla geyik avlayan bir insan figürü yer almaktadır.

mektedir. Bu armayı Kültigin mezar külliyesinde bulunan kitabenin bir yüzüne oyulmuş olarak görüyoruz. E. Esin, Göktürk kağan damgasında görülen dağ keçisinin muhtemelen Sılgun (geyik) olduğunu çünkü bu hayvanın özellikle Budist metinlerde hükümdarlık sembolü olduğunu söylemektedir.[28]

Geyik figürü Budizm'de özellikle Buddha'nın şahsıyla alakalı önemli bir semboldür. Geyik, gazel veya ceylanlar gerek Türk sanatçıların yaptığı duvar resimlerinde, gerekse diğer Budist sanatçıların gerçekleştirdikleri freskolarda sık sık yer almaktaydı. Budizm, Budizmle ilgili birçok kavramı hayvanlar vasıtasıyla açıklıyor ve halka benimsetmek istiyordu. Bu hayvan sembolleri Budizmi kabul eden Türklerde Budist ve Manihaist tasavvurlardan önceki dini, hukuki ve astrolojik hayvan sembolleriyle

birleşerek az ya da çok diğer Budist çevrelerden farklı olan bir şekil ortaya çıkarmıştı.

Buddha Benares parkında verdiği ilk vaazında önünde diz çökmüş iki geyik veya gazellerle birlikte tasvir ediliyordu.[29] Bunun benzeri bazı tasvirler eski İndus medeniyetine kadar uzanıyordu.[30] Buddha çeşitli hikâye ve efsanelerde de anlatıldığı üzere, çeşitli hayvanların biçimine girdiği gibi, geyik şekline de giriyordu. Bu hayvan biçimine girmeler daha ziyade bir hayat devresinde hayvan suretinde doğma şeklinde gerçekleşmektedir.[31] Böylece geyik veya geyik cinsi hayvanların Buddha'nın sembolü olduğu çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu hayvan Buddha'nın şahsını temsil ettiği için, avlanması hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Daha evvel Göktürklerde su ilahesinin ak geyiklerinin avlanmasının yasak olması gibi, M.630 yılında Budist Batı Türk hükümdarı da yaylada geyik besliyor ve bunları avlayanları ölüm ile cezalandırıyordu.[32] Anlaşılacağı üzere geyiğin hükümdar veya bey timsali olması, Budizm'de Buddha'nın sembolü olmasıyla birleşmiş olarak devam ediyordu.

Cataka (Jataka) masallarından birinde Buddha ceylanların hükümdarı idi. Bu masalın Uygurca benzerinde, zalim kral Dantipâla, ormanda avlandığı sırada bir maral sürüsü ile karşılaşır. Bunların hükümdarı maral şeklinde doğmuş olan Beddha idi. Halkının korkusu karşısında kendini feda etmeyi düşünen Buddha Dantipâla'nın yanına giderek, canlı varlıkları öldürmenin kötü bir şey olduğunu izah eder. Ancak zalim kral bu öğütlere aldırmaz ve kılıcı ile Buddha'nın kafasını kesmek isterken, kolu kırılarak kılıcı yere düşer. Kral pişman olursa da artık iş işten geçmiştir. Nitekim cehennemin alevleri dışarı çıkar ve Dantipâla'yı yutar.[33] Bu konuya benzer bir mevzu ile alakalı bir resim Doğu Türkistan freskoları arasında yer almaktadır. Söz konusu olan bu resimde, kral Brahmadatta'nın kılıcıyla öldürmek üzere bir geyiğe saldırdığını görüyoruz (Ç.14).[34]

Aslında bu ceylan kovalama teması Budizmde olduğu gibi, Budizm'i kabul etmeden önce -yukarıda izah edildiği şekilde- Türklerde de vardı. Bu temanın çok eski bir örneğine ise, Hind kültürünün en eski ve önemli destanlarından olan Ramayana'da rastlıyoruz. Bu destanın konusu Rama'nın bir entrika nedeniyle saraydan uzaklaştırılmasıdır. Karısı ve kardeşi ile birlikte senelerce ormanlarda dolaşan, bir ara çalınan karısı için mücadele eden Rama, sonunda başarıya ulaşır. Bu destanda en önemli ikinci temayı ise, Rama'nın seyahatinin, kardeşiyle beraber bir ceylanı takib etmek için yola çıkmasıyla başlamasıdır.[35]

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız kutlu manasından dolayı geyik Budizm'de dinin muhafızı sayılıyordu. Oysa daha eski Hind tasavvurlarında geyik tanrıların düşmanı olan bir cin olarak düşünülüyordu.[36] Aslında geyiğin avcıyı peşinden koşturma temasının eski Türklerde olduğu gibi olumsuz bir yanının bulunması da pekâlâ mümkündür. Ancak

Çizim 11 (Üstte): Doğu Moğolistan, Aimak Chentij'den (M.Ö. 6-3. yüzyıl?) taş üzerinde geyik figürleri.
Çizim 12 (altta): Bicigtyn Chad (Moğolistan)'dan milat öncesi devirlere ait kaya resmi. İbadetle alakalı av resminde geyiğe nispeten daha küçük boyutta tasvir edilmiş insan figürü.

Budizm'de geyik her zaman iyi bir sembol olarak kabul edilmiştir. Meselâ sözünü edeceğimiz hikâye geyiğin olumlu manasının ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Buddha arkadaşı Ananda ile birlikte bir ormanda dolaşırken doğuramayan bir geyik görür. Buddha Ananda'ya bu gibi durumlarda okunması gereken sutrayı geyiğin kulağına yedi kere okumasını söyler. Ananda istenileni yaptığı zaman, geyik sıkıntısından kurtulur ve rahatlar.[37]

Genel olarak Budist sanatta, özel olarak Budist Türk Sanatı'nda, geyiğin açıkladığımız dini sembolizmine işaret eden birçok resim vardır. Bu resimlerin çoğu fresko olarak yapılmış olup, bazıları tahta, ipek veya başka malzemeler üzerine yapılmışlardır. Bu tasvirler üslûp olarak çalışmamızın II. 1. bölü-

Çizim 13 (Üstte): Bayankongar Eyalcti, Bayanlig kenti, Bichigtin âm'da (Moğolistan) bulunan kaya resminde av büyüsü veya av ibadeti ile ilgili olabilecek tasvir. Burada geyik önemi nedeniyle daha büyük gösterilmiştir.

Çizim 14 (Üstte solda): Doğu Türkistan'dan bir freskoda Jataka hikâyelerinden bir sahnede, kralın bir geyiği kovalaması. Çizim 15 (Üstte sağda): Freskoda Kral Brahmadatta ile bir gazel. Çizim 16 (altta): Bodhisattva ve gazel figürü.

münde açıkladığımız devrelere uygun olarak ele alınmışlardır (Ç.15-17).[38]

Freskolar ve çeşitli malzemeler üzerine yapılan resimler, yukarıda açıkladığımız konulara veya benzeri tasavvurlara işaret eder şekilde, Buddha ile ilgili sembolizme büyük oranda yer vermiştir. Örneğin konu ile ilgili olarak Doğu Türkistan'da Uygur döneminden evvelki Türk dönemlerine işaret edebilecek bir resimde, bir altın geyik tarafından düştüğü su dolu çukurdan kurtarılan Benares kralının tasvirini görüyoruz. Kral geyiğin önünde diz çökmüş ve ona teşekkür etmektedir. Burada söz konusu edilen geyik aslında Buddha'nın, Buddha olmadan evvel biçimine girdiği hayvanlardan birisidir (R.1).

Bu çeşit geyik resimleri daha ziyade eski Jataka masalları, çeşitli dini hikâye ve destanlarla alakalı olarak tasvir ediliyordu. Ve bütün bunlar, yukarıda açıkladığımız geyiğin Budizm'deki genel sembolizmine işaret etmekteydi. Tasvirlerde yine bir kralın geyiğe saldırdığı sahneler ya da bir Budist ilahla geyiğin beraberce gösterildiği kompozisyonlar söz konusuydu (Ç.14-17).[39]

Geyiğin bey veya hükümdar kutunun sembolü olması, hayvan mücadele sahnelerinde yer alması, dini bakımdan ehemmiyeti gibi geyik sembolizmi ile ilgili çeşitli mevzular, İslâmiyetten sonra Karahanlılar'dan Osmanlı devrinin sonuna kadar olan devrede -bazen azalarak, bazen çoğalarak, bazen çeşitli değişik şekiller alarak- devam etmiştir.

İslâmiyetten sonra Karahanlı devrinde geyiğin mutluluk ve refah sembolü olduğu yolundaki tasavvurların devam ettiği anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig'de Ay Toldı hükümdara; "saadeti insan için, ürkek bir geyik farzet, eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur", diyerek bu konuya işaret etmektedir.[40] E.Esin'e göre Kutadgu Bilig'de, hükümdara 'sıgun' ünvanı ile seslenilirken, devlet kutu geyiğe benzetilmektedir.[41] Bu devlet kutu meselesi daha önce zikrettiğimiz Türk ve Çin tasavvurlarındaki geyiğin saadet sembolü olması ile alakalıdır.

Yine İslâmiyetten önce olduğu gibi, İslâmiyetten sonra da geyik avı bütün hızıyla devam etmekteydi. *Divanü Lûgat-it-Türk*'de geyik avlama hem geyiğin hem de yabani hayvanların avlanmasını

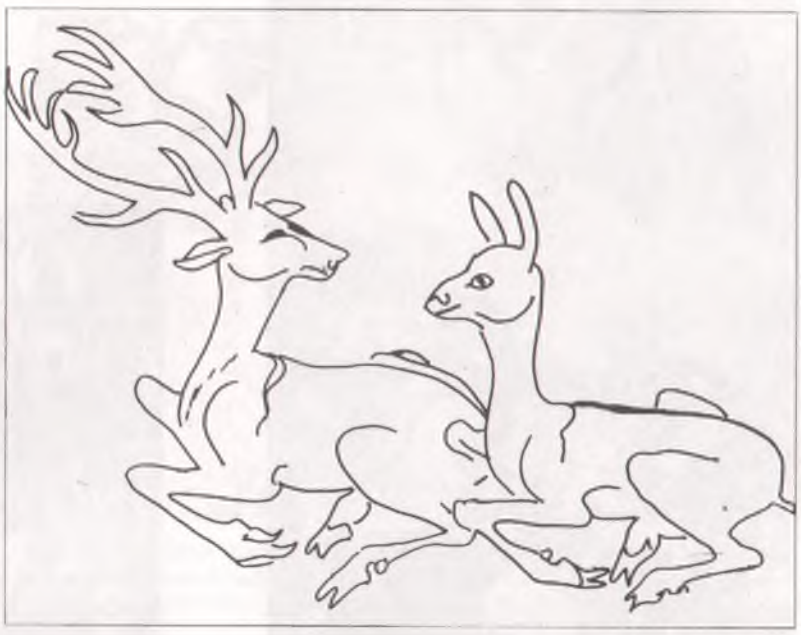

Çizim 17 (Solda): Doğu Türkistan. Avadanalar ile ilgili bir fresko. Bir tapınakta yer alan önemli bir şahsiyet, kendisine doğru gelen bir geyikle görüşüyor. Çizim 18 (sağda): Hamse i Nizami'den minyatür. 1578/79 tarihinde Buhara'da yapılmıştır. Mecnun'u çeşitli hayvanlar arasında gösteren resimde bir geyik ve ceylan (ayrıntı).

ifade ediyordu. Yine aynı eserde, tekenin, boynuzundan yay yapılan erkek geyik manasına geldiğinin söylenmesi de ayrıca dikkati çeker. Zira bu husus İslâmiyetten önceki devirlerde geyik ve dağ keçisi sembolizminin zaman zaman birbirine karıştığına ve bu karışıklığın İslâmiyet'ten sonra da devam ettiğine işaret etmektedir.[42] Minyatürlerdeki av sahnelerinde avlanan hayvanlar arasında geyiğin de bulunduğu görülmektedir. Bu tasvirlerde geyikler bir sürek avı sahnesinde veya destan ya da hikâye kahramanlarının avlanışını gösteren resimlerde yer alıyordu (R.2-4).[43]

İslâmiyet'ten sonra zaman zaman geyikle alakalı, ilmi niteliği olan açıklamalara da rastlıyoruz. Meselâ *Baburnâme*'de geyik daha ziyade tabii zoolojik özellikleriyle tanıtılmaktadır.[44]

İslâmiyet'tene sonra özellikle edebi, folklorik ve inançlarla ilgili konuları açıklayıcı metinlerde ve bu metinleri açıklayan minyatürlerde geyik sembolizminin devam ettiğini görüyoruz.

Geyiğin hükümdarla ilgili sahnelerde ve Leyla ile Mecnun gibi hikâyelerde barış, huzur, mutluluk, sevgi ve sevgilinin sembolü olduğunu görüyoruz. Gerek hükümdarın taht sahnelerinde gerekse Leyla ile Mecnun hikâyesinin bazı minyatürlerinde arslan, kaplan gibi vahşi hayvanlarla geyiğin birarada bulunması yukarıda bahsettiğimiz sembolizme işaret ediyor. Eğer bu tasvirler bir hükümdarlarla ilgiliyse, o hükümdarın zamanında adaletin ve refahın hüküm sürdüğü ifade edilmiş oluyor. Leyla ile Mecnun hikâyelerinde ise ilahi sevginin getirdiği barış söz konusu edilmiş olmalıdır. Zaten Leyla ile Mecnun hikâyelerinin metninde de zaman zaman Mecnun'un dağa çıkıp veya çöllere düşüp vahşi hayvanlarla ya da geyiklerle arkadaşlık ettiğini okuyoruz[45] (Ç.18)(R.5).

İslâmiyetten önceki "geyik kovalama" teması insancıl yapısını koruyarak benzeri şekilde devam etmiştir. Bu konuyla ilgili bir hikâyeyi Nizami'nin *Mahzen-i Esrar* adlı eserinde okuyoruz. Özetle, Feridun Şah avlanmak üzere bir koruluğa uğrar. Burada çok hoş bir ceylan yavrusu görür. Sanki gözleriyle bağışlanma dileyen bu sevimli yaratık sıçrayıp kaçmaya başlar. Feridun Şah büyük bir sevgi ve merak ile hayvanın peşine düşer. Fakat "atın sürati, ceylana karşı şahın yüreği gibi şefkatli, yayın sırtı, şahın gönlü gibi yumuşak geliyordu. Koşarken ardından ok yetişmiyor, at o süretle tozunu bile tutamıyordu". Şah ata ve oka kızar ve sitem eder. Bundan dolayı dile gelen ok ise, bu yavrunun gözlerinin önünde ve şahın adaletinin çevresinde dolaştığını söyler. Ve ona ok atmanın şahın adaletine ters geleceğine işaretle, kendi haddine düşmediğini ifade eder.[46]

Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geldikleri kabul edilen eski Anadolu devletlerinden Hititlerin merkezi Alacahöyük'de güneş kurslarındaki geyiklerin ana tanrıçayı temsil ettiği[47] ve Hıristiyanlarda erkek geyiğin saflığın, iffetin, temizliğin sembolü olduğu[48] Anadolu'da, Türkler hiçbir etkilenme sorunu ile karşı karşıya kalmamışlardır.

Anadolu'da daha önce bahsettiğimiz Budist tasavvurların devamcısı olan "avlama amacıyla geyiği takib etme" tasavvuru, Anadolu'da birçok destan, hikâye ve masalda tamamiyle İslâmiyetle uyuşturulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların en ilginçlerinden biri XV. yüzyılda yazılı olarak tespit edildiği sanılan "Geyik Destanı"dır. Müjgan Cun-

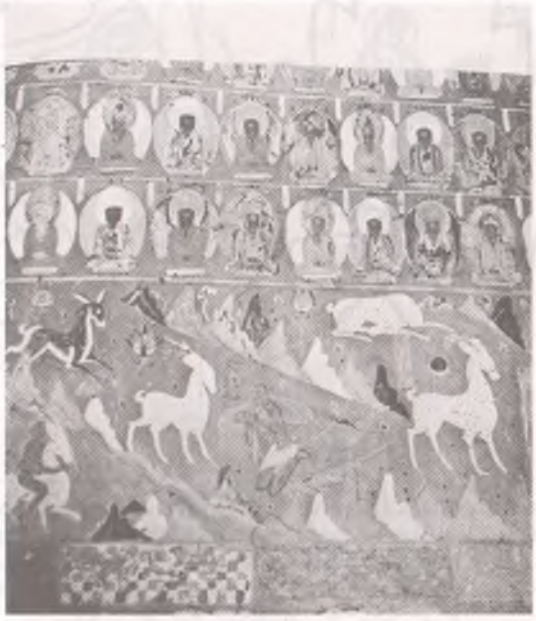

Resim 1 (Üstte sağda): Tun-huang 257. Mağara Tapınağı'ndan fresko (M.Ö. 5-6. yüzyıl). Benares kralının teşekkür etmek amacıyla geyiğin önünde diz çöküşü. Altın geyik aslında Bodhisattva'dır. Resim 2 (üstte solda): Şehnâme'den (Rothschild Koleksiyonu) 1576 tarihli minyatürde arslan, geyik, ceylan vb. hayvanların avlandığı bir av sahnesi. Resim 3 (altta solda): Kamargah tekniğiyle av. Babur dönemi minyatürü (Akbarnâme'den). Av hayvanları arasında ceylan ve geyikler de yer almaktadır. Resim 4 (altta sağda): Behram Gur ve Azade'yi avda gösteren minyatür.

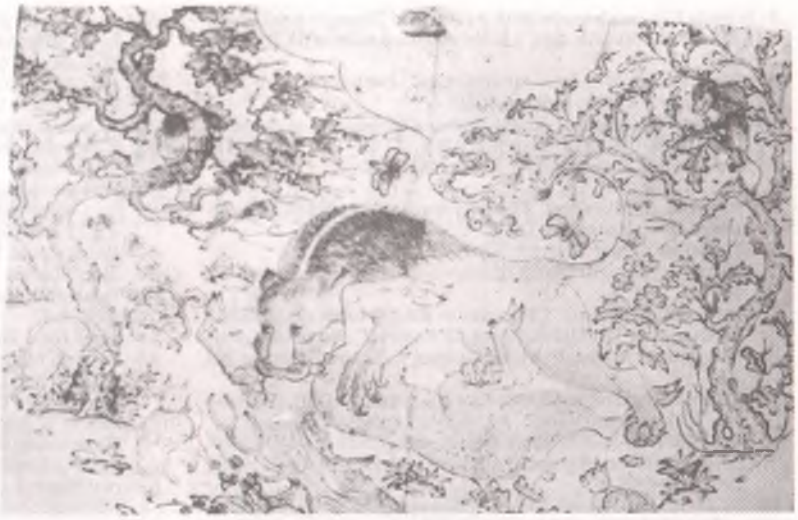

Resim 5 (Solda): Hamse-i Nizami'den minyatür: Mecnun vahşi hayvanlar arasında. Resim 6 (sağda): Fatih albümünden bir hayvan mücadele sahnesi

bur'un da açıkladığı gibi burada Hz. Muhammed'in mucizelerinden birinin elemanı geyiktir. Geyik bu mucize sonucunda doğruluğu nedeniyle Müslümanlığın yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Geyiğin bu rolü, İslâmiyet öncesinin Budist tasavvurlarıyla birleştirilerek bir kudsiyet kazanmış, İslâmiyetten önce olduğu gibi avlanması yasaklanmıştır.[49]

Geyik Anadolu'da, İslâmiyetten önceki anlamına çok yakın bir şekilde Alevi ve Bektaşi tasavvurlarında yer alır. Şeyh ve dervişlerin dini kişilik ve faaliyetlerinde geyik mühim bir yer tutar. O bir çeşit dindarlığın ve inanç ile saadete ulaşmanın sembolü olmuştur.[50]

Geyikle ilgili ve geyiği sembol edinen en önemli şahsiyetlerden birisi Bursa'nın manevi sahiplerinden sayılan Geyikli Baba'dır. O da birçok tarikat ehli gibi geyik biçimine girer.[51] Benzeri şekilde Hacı Bektaş-ı Veli de bir kolunun altında geyik ile resmedilmiş, Tokat'taki Şeyh Meknun türbesinin iç duvarlarında ise bir derviş tarafından çekilen iki geyik figürü tersim edilmiştir.[52] Geyiğin tarikat mensuplarının sembolü olması hususu o kadar yaygındır ki bu olay XVI. yüzyılda Nicolas de Nicolay'ın eserinde "dindar Türk" yaftası altında bir geyik ile beraber bir Türk'ün resmedilmiş olmasına sebep olmuştur.[53]

Bütün Anadolu'da nazara karşı geyik boynuzunun koruyucu unsur olarak kullanılmasının İslâmiyetten önceki Türk sanat ve folklorunda görülen ve hayvan ruhlarını sembolize eden tözlerle ilişkisinin olduğu açıktır.[54]

Resim 7: Acaib-al Mahlukat'dan minyatürde vahşi bir geyik. 14. yüzyıl.

Geyiğin zaman zaman daha önce zikrettiğimiz Göktürk kitabelerinde olduğu gibi ve onun saadet sembolü olmasıyla ilgili olarak, Anadolu yörüklerinde bolluk ve bereket sembolü olduğunu görüyoruz.[55]

İslâmiyetten öncesine dayanan biçim değiştirme temasına[56] uygun olarak şeyhlerin geyik ya da geyik cinsinden bir hayvanın şekline girdikleri görülmektedir. Genellikle geyik biçimine girme, dini yaymak için bir keramet olarak kullanılır. Bazen yine dini amaçlı olarak geyiklerin bir yol gösterici sembol gibi kullanıldığını görürüz.[57] Bu yol gösterme teması İslâmiyetten evvel Batı Hunlarına Maeotis bataklıklarında yol gösteren geyik tasavvurunu hatırlatmaktadır.[58]

Yine İslâmiyetten evvel Budist Orta Asya freskolarında gördüğümüz arslanı veya başka bir hayvanı binek olarak kullanan dini şahsiyetleri hatırlatır şekilde şeyh ve dervişlerin geyik üzerinde seyahat ettikleri de hikâye edilmektedir. "Geyiklere merkeb ül-evliyâ derler" sözü de bu konuya işaret etmektedir.[59]

İslâmiyetten sonra Türk resim sanatında bazen bir astrolojik sembol olarak görülen geyik[60], İslâmiyet öncesinin devamcısı, hayvan mücadele sahnelerinde yenilen ve karanlığın sembolü olan çift tırnaklı hayvanın yerini almaktadır (R.6).

İslâmiyet'ten sonraki Türk Sanatı'nda geyiğin renkle ilgili sembolizminin devam ettiğini ve yine İslâmiyet öncesine uygun olarak geyik gövdesinin bazen uğur getirici beneklerle birlikte tasvir edildiğini görüyoruz[61] (R.7). ■

1- Francis Klingender, *Animals in Art and Thought to to the End of the Middle Ages*, Cambridge-Massachusetts, 1971, s.97.
2- Willy Schulz Weidner, "Shamanızm", *Encyclopedia of World Art*, C.XIII, London 1967, s.3.
3- Mircae Eliade, *Shamanism Archaic Techniques of Ecstasy* (Çev.Willard R.Trask) London 1964, s.149.
4- Saadettin Buluç, "şaman", *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul 1979, s.314, 318.
5- Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C.1, Ankara 1971, s.38.
6- Saadettin Buluç, "a.g.m.", s.315.
7- S.Ivanov, *Ancient Masks of Siberian Peoples*, Leningrad 1975, s. 4, 6, 8.
8- Laure Morgenstern, "L'Exposition d'Art Iranien de 1935 a' Leningrad et Les Decouvertes de Pasyryk", *Revue des Arts Asiatigue Annales de Musee Guimet*, C.X, Nu.1, 1935, s.201, 209.
9- Biçim değiştirme hakkında kısa bilgi için bkz.Yaşar Çoruhlu, "Türk Şamanizminde 'Biçim Değiştirme' (Metamorphosis) Olayı ve Türk Sanatı İle Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1 (Kasım 1987), İst., 1987, s. 54-58.
10- S.I.Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, (Çev.M.W.Thompson), London 1970, s.230, R.108.(K.N.190), 231, R.109 (K.N.191).
11- S.I.Rudenko, *a.g.e.*, s. 111, R.54.
12- Bu konuda genel olarak bkz. Jean-Paul Roux, "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", *Türk Kültürü El Kitabı*, C.II, Kıs.1 a, İstanbul 1972, s.74-87; Dagny Carter, *The Symbol of the Beast the Animal Style Art of Eurasia*, New York 1957, s.9-20; Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İst., 1972, s.114-118; vb.
13- Mircae Eliade, *Shamanism...*, s.41.
14- Francis Klingender, *Animals in Art...*, s.120.
15- Yoshihiko Izushi, "A Study of the Origin of the Ch'i-lin and the Fêng-huang", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No.9, Tokyo 1937, s. 91-92.
16- C.A.S.Williams, *Encyclopedia of Chinese Symbolism and Art Motives*, New York 1960, 115.
17- Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İst., 1978, s.22, 48.
18- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi...*, s. 569-70; B.Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Tuğ ve Bayrak*, C.VI, Ankara 1984, s.391.
19- Emel Esin, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İst., 1979, s.39.
20- A.Von Le Coq, *Die Buddhistische Spatantike in Mittel-Asien*, C.III, Graz 1974, s.52, lev.25.
21- "Radloff, Proben I, s. 312-315" den nakleden B.Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.1, Ankara 1971, s. 582-583.
22- Av merasimleri için bkz. Emel Esin, *Türk Kosmolojisi...*, s.132-133, 137-139; geyiğin yer aldığı hayvan mücadele sahneleri için bkz. S.I.Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, (Çev.M.W.Thompson). London 1970, s.229, 230, 231, 233.
23- Resimler için bkz. Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İst., 1978, lev.IV (K.N.183); Emel Esin, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İst., 1979, lev.VIII/a (K.N.184); A.H.Margulan, *Kazakskoe Narodnoe Prikladnoe Iskusstvo*, C.1, Alman-Ata, 1986, R.33 (K.N.185); Eleonora Nowgorodowa, *Alte Kunst der Mongolei*, Leipzig 1980, s.179 (K.N.186); E. Nowgorodowa, *a.g.e.*, s.170 (K.N.187); N.Ser-Odjav, *Bayan-Ilgıyn hadın zurag*, Ulanbator 1987, mab.82-83 (K.N.188).
24- Bkz. not 23.
25- H.Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986, s.432, 445-446.
26- E.Nowgorodowa, *a.g.e.*, R.176.
27- N.Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 102, 512.
28- Emel Esin, *Türk Kosmolojisi...*, s. 145.
29- Dietrich Seckel, *The Art of Buddhism*, Methuen-London 1964, s.166, 279.
30- J.Campbell, *The Masks of God Oriental Mythology*, New York 1963 (2.baskı), s.169.
31- J.Geroge Frazer, *The Golden Bough a Study in Magic and Religion Spirits of the Corn and Wild*, Böl.V,C.1, London 1936, s.299.
32- Emel Esin, *Türk Kosmolojisi...*, s.136.
33- Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Ankara 1947, s.13, 14.
34- Resim için bkz. A.Von Le Coq, *Die Buddhistische Spatantike in Mittelasien*, C.VI, Berlin 1928, s.55, fig.174.
35- W.Ruben, "Hint Epopelerine Dair", *Ankara Ün. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi*, C.IV, S.2, (Ocak-Şubat 1946), Ankara 1946, s.154.
36- W.Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Ank. 1947, s.120.
37- R.Rahmeti Arat-W.Bang, *Oğuz Kağan Destanı*, İst., 1936, s. 34 (izahlar).
38- Resimler için bkz.: not 33; A.Von le Coq, *a.g.e.*, s.56, fig.176; A.Von Le Coq, *a.g.e.*, s. 59, fig.196; A.Von Le Coq, *a.g.e.*, s.48, fig.138; Bkz.not 20; Basil Gray, *Buddhist Cave Paintings at Tun-huang*, London 1959, s.38, R.4.
39- Bkz. Not 38.
40- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev.R.R.Arat), Ankara 1988, s.62.
41- Emel Esin, *Türk Kosmolojisi...*, s.137.
42- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (Çev. B.Atalay), C.1, Ankara 1985, s.265, 296 vb.; Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, C.III, Ankara 1986, s.228.
43- Bkz. B.W.Robinson, "Rothschild and Binney Collections: Persian and Mughal Arts of the Book", *Persian and Mughal Art*, London 1976, s. 116, R.191I; S.Cary Welch, *Imperial Mughal Painting*, London 1978, lev.14; E.J.Grube, *The Classical Style in Islamic Painting*, (baskı yeri belirtilmemiş), 1968, R.93.
44- R.Rahmeti Arat (Haz.) *Baburnâme (Babur'un Hâtıratı)*, Ankara 1985 (2.baskı), s. 444-445.
45- Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara 1965, s.120.
46- Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, (Çev. M.Nuri Gencosman), Ankara 1946, s.97-98.
47- Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İst., 1989 (2.baskı), s. 37, 38.
48- G.Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art*, London Oxford-New York, 1976, s.25.
49- Bkz. Müjgan Cunbur, "Folklorumuzda "Geyik" Motifi Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara 1982, s.75 vd.; aynı konuda ayrıca bkz. S.Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1956, s.153-177.
50- Bu konuda ayrıca bkz. Selçuk Mülayim, "Anadolu'da Hayvan Üslûbu'nun Bir Örneği", *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, S.198'den ayrıbasım, İstanbul 1984, s.334-338.
51- Müjgan Cumbur, "a.g.m.", s.71.
52- Beyhan Karamağaralı, "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *Ankara Üniv. Ilahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXI'den ayrıbasım, Ankara 1976, s.250-51.
53- Bu resim için bkz. Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat* (1582-1599), Ankara 1983, R.109.
54- Anadolu'da çok yaygın olan bu gelenek için, bkz. Müjgan Cunbur, "a.g.m.", s. 85-86.
55- A.Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İst., 1983, s.163.
56- Bkz. Not 9.
57- Bu hususlar için bkz. A.Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s.155-158.
58- Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.1, Ankara 1971, s.578.
59- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İst., 1973, s.71.
60- E.Wellesz, "An Early Al-Sufi Manuscript in the Bodleian Library in Oxford", *Ars Orientalis*, C.3, (1959), Baltimore 1959, s.17-18.
61- Esin Atıl, *Art of the Arab World*, Freer Gallery of Art, Washington D.C. 1975.

KIBRISLIZADE BİNBAŞI OSMAN BEY'İN HATIRALARI YA DA 19. YÜZYILDA OSMANLI ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ ENTRİKALARI

İLHAN PINAR

Aşağıda özet-çevirisini vermeye çalışacağım kitap, Osmanlı'nın en uzun yüzyılı olan 19. yüzyılda gelişen olayları birinci elden tanıklarla anlatan bir kitaptır; kitabın yazarı hakkında ilk defa Sayın Prof. Dr. Taner Timur, *Tarih ve Toplum* dergisi, sayı 14, sayfa 77'de söz açmıştı. Adı geçen kişi Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'dir. (Kendisi, elimdeki bütün eserlerde bu adı kullanmayı tercih ettiği ve anılarında kendisini Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın oğlu olarak ifade ettiği için metin içinde de bu adı kullanmayı uygun buldum; Osman Bey'in diğer adı Frederick Millingen'dir.) Ele alacağım kitap, Sayın Timur'un adı geçen yazıda verdiği Osman Bey'e ait kitaplardan *Les Angles en Orient* (Doğu'da İngilizler)'in 1889 tarihli Almanca baskısıdır (ayrıca, Sayın Timur'un verdiği kitap listesine ek olarak, Osman Bey'in, *Die Eroberung der Welt durch die Juden* [Dünyanın Yahudiler Tarafından Ele Geçirilmesi] adlı elimdeki kitabı ve bu kitapta adı geçen, "Kürtlerle Vahşi Yaşam" adlı kitabıyla yedi kitabı bulunmaktadır); ki Osman Bey'in Yuhadilerle ilgili kitabı, kitabın basıldığı tarihten sonraki Almanya'da gelişen anti-Siyonist harekette kılavuz kitap olmuş; kitabın yayıncısı, önsözünde, bulduğu bu kitaba mal bulmuş mağribi gibi saldırmış ve bu kitap varken Yahudiler üzerine söylenecek başka söze gerek olmadığına kanaat getirmiştir.

Osman Bey anılarına başlarken, olayı taa başından, babası Julius Millingen'in İngiltere günlerinden ele almış; Lord Byron'ın özel hekimliğinden, İzmir sosyetesine verdiği doktorluk hizmetine, saray doktorluğundan, saraydaki entrikalara kadar olayları tüm ayrıntılarıyla ve de tüm duygusal yoğunluğuyla anlatmıştır.

Binbaşı Osman Bey, kitabının önemini şu sözlerle ifade etmektedir; "İleride ele alacağım Kıbrıslı ailesinin dramı, Doğu Dramı'nın sadece bir bölümüdür; bu dram hakkında bilgi sahibi olmadan diğerini anlayabilmek mümkün değildir".

Osman Bey'in verdiği bilgilerden, Baba Jakob Millingen'in ikinci oğlu -ve de dramın baş oyuncusu- Julius Millingen'in, Edinburgh Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördüğünü ve 1827 yılında aynı üniversiteden doktor ünvanıyla mezun olduğunu öğreniyoruz.

Daha üzerindeki mürekkep kurumamış diplomasıyla Dr.Millingen Yunanistan'a gider ve burada Lord Byron'ın son günlerinde, onun özel hekimliğini yapar; Lord Byron'ın ölümünden (1827) sonra İzmir'e geçen Dr.Millingen, genç ve hırslıdır, ama parasızdır da.

Osman Bey, o günlerin İzmir'ini ve olayın gelişimini şöyle anlatır: "Şehirde sürekli bir Frenk varlığı ağırlıklı olarak hüküm sürdüğü için Türkler Smyrna'ya 'Gâvur İzmir' demektedirler. Gerçekten de bu insanlar kendilerini İzmir'de hissettikleri kadar rahat, bir başka yerde hissetmemişlerdir; İzmir, Frenkler için adeta bir getto-şehirdir.

"İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerinde gayrimüslimler hoş karşılanmazken, İzmir'de bu insanların ait oldukları yerde yaşadıkları düşünülürdü.

"Fakat Avrupa hastalığının Osmanlı'ya girişi bu şehirde başlamış; hatta Türk şairi Nihad, "Frenk İlleti" adıyla bir taşlama da yazmıştır; İzmir'den giren Frenk İlleti, o andan itibaren yavaş yavaş Türkiye'nin sağlıklı ve güçlü yapısını kemirmeye başlamıştır. Gerçekten de, nerede kovulmuş müflis tüccar ve dolandırıcı varsa bu şehirde toplanmıştı.

"'Şansımızı bir de Türkiye'de deneyelim' derdi bu insanlar ve birkaç gün sonra bu insanları İzmir'de gemiden inerken görmek mümkündü. Bu girişimde bulunmak çok da kolaydı; çünkü, kapitülasyonlar sayesinde Frenkler İzmir'de tam bir özgürlük içinde yaşarlardı; yapmaları gereken, konsolosluklarıyla temasa geçmekten ibaretti; bundan sonrası kendiliğinden oluyordu.

"Bundan elli yıl önce, İzmir bugüne oranla çok daha farklı bir görüntüye sahipti; hem Türk, hem de Rum mahallesi çok geniş bir alana yayılmıştı ve her iki mahalle de çok kalabalıktı. Oysa şimdi Türkler nüfus olarak neredeyse tamamen yok olmuş, Rumlarsa zaman içinde nüfuslarını arttırmışlardır. Bu nedenle her tür ve kökten Frenk için şehirde yeteri kadar yer vardır.

"Bu olay, insana, yağlı ineği yiyip bitiren çelimsiz kurt hikâyesini hatırlatmaktadır.

"Yerliler, yabancıların ülkelerine girmesine, çeşitli ayrıcalıklarla ülkelerinde yerleşmesine göz yummuşlar; bu nedenle de yabancılar, ülkenin her yerine süratle yayılmışlardır. Çünkü, kemirgen kurt yerli halkı yok etmek de istemektedir.

"Amerika'da Kızılderililerin, Afrika'da Berberilerin başına gelen de bu aynı durumdur.

"Kim derdi ki, yabancılara tanınan ayrıcalıklar, gün gelecek bu ülkenin topraklarına ve hükümetlerine egemen olacak, mağrur vezirin yapması gerekeni kendisine dikte ettirecek."

Osman Bey, Dr.Millingen'in İzmir'e gelişini şöyle anlatır: "...Biliyoruz ki, Dr.Millingen Atina'dan İzmir'e gitmişti. Onun İzmir'e gelişi şehirde yaşayan Levanten kolonide, özellikle İngilizler arasında büyük heyecan yaratmıştı.

"Genç bir İngiliz! Lord Byron'un doktoru!

"Bu olay İzmir'de ve Bornova'da yaşayanlar için haftalarca süren bir sohbet malzemesi olmuştu.

"Her yerden, her kesimden hastalar doktora akın akın geliyordu; sanki insanlar bulaşıcı bir hastalığa yakalanmıştı; hastalar, genç Hipokrat'ı görmek için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Tabii böylesine ünlü olmak demek mangır şıngırtılarının çoğalması demekti ki, Dr.Millingen bu konuda çok hassastı. Para ve şöhret birçok yeni dost demekti ve böylece şehrin ileri gelenleri ile doktor arasında bir dostluk başladı."

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın karısı Melek Emine Hanım

Dr. Millingen İzmir'de bu ününden de yararlanarak, İzmir'in tanınmış ve nüfuz sahibi ailesi Lafontain'lerle (Bank-ı Osmani'nin kurucusu ailedir aynı zamanda; Lafontain'ler, aslen Fransız olmalarına karşın, önce İsviçre'ye yerleşmiş ve Kalvinist olmuşlar daha sonra İzmir'e gelerek İngiliz uyruğuna geçmişlerdir) yakınlık kurar; Osman Bey'e göre, bu dostluk kurulduğu sırada Karl ve Friedrich Lafontain'in herhangi bir toplantıya giyebileceği doğru dürüst bir giysisi bile yoktur; fakat zaman, bu dostların Osmanlı'daki yıldızının parlayacağına tanık olacaktır. Doktor, İzmir'de pek uzun süre kalmaz, yeteri kadar para biriktirip şöhret sahibi olduktan sonra yeni ufuklara doğru açılır ve şansını İstanbul'da denemeye karar verir; o günler, İzmir'de yaşayan Frenklerin İstanbul'a göç zamanıdır; Lafontain, Charnaud, Blaque ve Staineforth gibi Osmanlı tarihinde önemli rol alan aileler de İstanbul'a göç eder.

Osman Bey, saray doktorları üzerine yazarken, Mustafa Reşit Paşa'nın Dr.Paleologos aracılığıyla Fuad ve Mümtüz paşaları (her iki paşanın karılarını küçük düşürücü bir tuzak hazırlayarak) tasfiye ettiğini; ama yine aynı doktorun, Mustafa Reşit Paşa'ya zehir içirerek rakipleriyle işbirliği yaptığını açıklıyor. Ayrıca, Ruslarla ordusunu birleştirerek Mehmet Ali Paşa üzerine yürümeyi kararlaştıran II.Mahmut'un saray doktorları tarafından verilen zehirle öldürüldüğünü (Osman Bey, bu olayın ve o sırada Osmanlı donanmasının Mehmet Ali Paşa'ya teslim edilmesinin faili olarak Dr.Julius Millingen'i, yani babasını göstermektedir) ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek boğdurulduğunu ve -Osman Bey'in deyişiyle tarihin bildiği- bu katlin 17 saray doktoru tarafından verilen raporla örtüldüğünü belirtiyor.

Dr. Millingen'in Londra'da yayınladığı, "Yunanistan Hatıraları" adlı kitapta Türklerden övgüyle söz etmesi ve Yunanlıları yermesi ona sarayda puan kazandırır ve harem doktorluğuna getirilir; kendinden önce bu görevden bulunan Magfog ve Macarthy'yi safdışı etmek Millingen için zor olmaz; bu ayak oyunlarında en büyük yardımcısı II.Mahmut'un kız kardeşi Esma Sultan'dır; harem doktorluğu sırasında II.Mahmut'un karısının hizmetine giren doktor, II.Mahmut'un ölümüyle Valide Sultan konumuna gelen Abdülmecit'in annesi sayesinde herkese ve her şeye karşı koruma altındadır.

O sırada Galata'da iki kızıyla yaşamakta olan Madam Dejean, gözünden rahatsız küçük kızı Marie (daha sonra Melek Hanım adını alacaktır) için saray doktoruna başvurur; doktor, muayene için geldiği evden -16 yaşındaki Marie'yi kaçırarak- evli bir erkek olarak çıkar.

Osman Bey, Millingen'in geldiği bu konumda, elde ettiği bilgileri dostlarına aktardığını ve birlikte yeni taktikler belirlediğini, bu dostlarından bazılarının, diplomat D.Urquhart, Amiral Slade, Misyoner Finlay, gazeteci Churchill, komisyoncu Ravellachi, serüvenci Layard ve Lafontain kardeşler olduğunu yazıyor.

Daha sonraları İngiliz politikasında etkili bir isim olan David Urquhart'ın, Davut Bey adı altında ve Müslüman giysisiyle çarşı-pazar dolaştığını ve topladığı bilgileri hem akşamları dostlarıyla paylaştığını, hem de yurtdışına gönderdiğini öğreniyoruz.

Bu aşamada devreye giren Millingen ailesindeki ayrılık, tüm hikâyeye damgasını vurmaktadır; o güne kadar tüm entrikadan haberdar olan, konuşmaların olduğu günlerde konuklara hizmet eden Madam Marie Dejean Millingen bu kertede artık tehlike arzetmektedir; Dr. Millingen, başındaki bu beladan nasıl kurtulacağını düşünürken, Madam Dejean pılısını pırtısını toplayarak Üsküdar- Bağlarba-

şı'nda oturan bir yakının yanına kaçar; bir süre sonra da kızı Eveline yanına gelir; Madam Dejean burada yaşadığı süre içinde, o sırada Saray Muhafız Birliği'nde yüzbaşı görevinde bulunan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile tanışır; Osman Bey, Bağlarbaşı'nda dünyaya gelir; doğum tarihini tam olarak kendisi de bilmemektedir; bu noktada Osman Bey, "Ben şimdi kimin çocuğuyum?" sorusunu sorar ve sorunun cevabını kendisi de veremez.

Dr. Millingen, karısını İstanbul'dan uzaklaştırma girişimlerinde başarılı olur ve karısıyla iki çocuğunu 1837 yılında İzmir'den bir yelkenliye, bir süredir Roma'da yaşamakta olan annesi Kontes Millingen'in yanına İtalya'ya gönderir.

Millingen ailesinin üç üyesi Roma'ya yerleştikten sonra, Dr. Millingen, annesi Kontes Millingen ile işbirliği yaparak boşanma girişimlerinde bulunur. Torunlarını yanında alıkoyan Kontes, İtalyan yetkililerden yardım isteyerek gelininin Arnavutluk'a sürülmesini sağlar; oynanan oyunun farkına varan Marie Dejean, önce İstanbul'a giderek eski kocasıyla dişe diş mücadele etmek ister; fakat içinde bulunduğu çaresiz durumla bu mücadelenin altından kalkamayacağını anlayınca bu düşüncesinden vazgeçer. İstanbul'dan gelen direktifler sonucu, Kontes, gelinine Paris'e gitmesini ve kendisine oradaki bir pansiyonda yer ayrıldığını söyler. Marie Dejean içine düştüğü durumdan dolayı sinir krizleri geçirmeye başlamıştır ve Paris'e gider. Kontes, oğluna son durumu bildiren 28 Mayıs 1838 tarihli bir mektup yazar.

Bu arada Millingen İstanbul'da bir Rum kasabın dul karısıyla ikinci evliliğini yapmıştır.

Marie Dejean, Paris'te bulunduğu sırada, Paris'te sefir olarak bulunan Fethi Ahmet Paşa'ya, kendisine yardım etmesini rica eden bir mektup gönderir. Fethi Ahmet Paşa bu mektuba olumlu cevap verir ve görüşürler. Bu aşamada Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa henüz devrede değildir. Fethi Paşa, bu güzel kadına, hem acz içindeki bir kadına yardımcı olmak, hem de bir Hıristiyan'a karşı bir Müslüman'ın üstünlüğünü vurgulamak için evlenme teklif eder; fakat Fethi Paşa bu teklifi yaparken, aynı zamanda Sultan II. Mahmut'un kızlarından Atiye Sultan ile evlilik hazırlığı içindedir; Madam Dejean, böyle bir nüfuz sahibi insanın nimetlerinin farkındadır; hangi karısının birinci sırada olacağı sorusunu yöneltir; Paşa da, zaten Atiye Sultan'ın sarayda oturacağını, Rum karısı Chiotte'yi ise sadece arada sırada ziyaret ettiğini ve doğal olarak birinci sırada kendisinin olacağını ve Kuzguncuk'taki konakta yaşayacağını söyler.

Fethi Ahmet Paşa, yanında yaveri Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa olduğu halde İstanbul'a evlilik töreni için gelir; Marie Dejean Paris'te kalmıştır.

Fethi Ahmet Paşa daha sonra Madam Dejean'a bu teklifi sadece acz içindeki bir kadına yardım etmek istediği için yaptığını Osman Bey'e şahsen anlatmıştır.

Birkaç ay sonra Madam Dejean, Haliç'e demir atan bir posta buharlısından, daha sonra Viyana Sefiri olacak olan Terzibaşı'nın oğlu Haydar Efendi tarafından alınır. Osmanlı sarayında çok saygın bir yere sahip olan Terzibaşı, Fethi Paşa'nın da güven duyduğu şahsiyetlerdendir; Terzibaşı'ndan, Madam Dejean'ı ağırlamasını ve Müslüman olması için gerekeni yapmasını ister. İstek yerine getirilir ve Madam Dejean Müslüman olarak, eski ön adı olan Angelika yerine "Melek", Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın isteğiyle de "Emine" adını alır ve Madam Angelika Marie Dejean, Melek Emine Hanım olur. Melek Emine Hanım ile Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa evlenir ve Cihangir sırtlarında Marmara Denizi'ne nazır bir konağa yerleşirler. İlk günler, herkes bu büyük aşktan söz eder, hatta çift, şarkılara konu olur. Bu evlilikten kısa bir süre sonra Kıbrıslı, önce Miralay, daha sonra da Paşa olur. Fakat Osman Bey'e göre, Kıbrıslı'yı, annesi Melek Emine Hanım, ilişkileri sonucu paşa yaptırmıştır ve Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa bu kariyerini karısına borçludur. Evlilik sonrası Melek Emine Hanım'ın öç saati gelmiştir; ki bu öç, Osmanlı sarayını ikiye bölen bir süreçte gelişecektir.

Bu arada Roma'da kalan iki kardeş (henüz) Frederik (olan) ve Eveline Kontes Millingen'in yanındadır ve 1837-1842 tarihleri arasında eğitimleriyle Dr. Millingen'in kız kardeşi Cornelie ilgilenmiştir.

Roma'da bir manastıra verilen ve Katolik ahlâkına göre yetiştirilen iki kardeşin, Dr.Millingen tarafından babası Millingen'in yanına Londra'ya gönderilmesini annesinden ister; Kontes ise, çocukların velâyetini Papa'ya verdiğini ve bu isteğini Papa'dan rica etmesini yazar. Tam o sırada tahta yeni çıkmış olan Sultan Abdülmecid Vatikan'a elçi göndermek üzeredir; bunu fırsat bilen Dr. Millingen, Valide Sultan'dan, Papa'ya gönderilmek üzere elçiye bir mektup vermesini rica eder; doktorun saraydaki en güçlü işbirlikçisi olan Valide Sultan bu isteği yerine getirir; fakat Osmanlı elçisinin Papa'ya verdiği bu mektup bir sonuç getirmez (çünkü mektupların etkisi devletlerin gücüyle doğru orantılıdır!). Bunun üzerinde Londra-İstanbul-Roma arasında mektup ve telgraf trafiği yoğunlaşır, hatta İngiltere ile Vatikan arasında diplomatik bir sorun olur. Dr. Millingen, yardım istemek amacıyla durumu İngiliz hükümetine bildirmiştir; fakat Lord Aberdeen'in direktifi üzerine konu araştırılır ve üzerinde durulmaya değmez olarak nitelenir.

Artık saray ikiye ayrılmıştır; bir tarafta Valide Sultan, Hasan Rıza Paşa ve Dr.Millingen, diğer tarafta (ki Osman Bey bu tarafları aynı zamanda Eski Türkler/Osmanlılar ve Jön Türkler/Yeni Osmanlılar olmak üzere de ayırmaktadır,) karıları ve kayınvalideleriyle Said ve Rıza paşalar, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Melek Emine Hanım ve diğer yüksek derecedeki memurlar yer almaktadır.

Bu aşamada, Dr.Millingen, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın, kendi eski karısını terk etmesini; Paşa'nın bunu yapmadığı taktirde ordudaki görevinden alınacağı tehdidinde bulunur; Kıbrıslı, bu

tehdide kulak asmaz, fakat rakibinin gücünü küçümseyen bu vurdumduymazlığının bedelini, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğinden uzaklaştırılarak öder. Cihangir'deki deniz manzaralı konaktan, karısının biriktirdiği paralarla Yüksekkaldırım'daki eve taşınırlar ve yoksulluk dönemi başlar. Fakat içine düştükleri durum karşısında Kıbrıslı'nın tepkisizliği Melek Emine Hanım'ın zıvanadan çıkmasına neden olur ve iradeyi ele alır.

İki yıl süren bu durumdan sonra Melek Emine Hanım, rakip tarafın adamlarından Rıza Paşa'ya gitmeye karar verir; fakat daha önce, Paşa'nın karısıyla konuşur ve onu yanına çekmeyi başarır. Beraber Rıza Paşa'nın makamına çıkarlar ve onu da ikna ederler; böylece Kıbrıslı'ya Akkâ muhafızlığı verilir; 1845'te Kudüs Mutassarrıflığı'na, 1846'da Belgrat Komutanlığı'na getirilir. Kudüs'ten Belgrat'a giderken görüştüğü Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile yakınlık doğar ve Sadrazam, yanındaki Fuad ve Ali paşaları tasfiye etmek için Kıbrıslı'ya ve karısı Melek Hanıma güven duyar.

Melek Hanım bu yakınlaşmayı fırsat bilerek, düşmanı Dr.Millengen'i tasfiye etmek için bir plan kurar; bu plana göre, Kıbrıslı İnglizlerle yakınlaşacak ve Dr.Millingen'i aradan çıkararak devreye kendisi girecektir. Mustafa Reşid Paşa da bu planı onaylar ve uygulamaya geçilir; Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Londra'ya sefir olarak atanır. Kıbrıslı, Londra'daki görevini başarıyla yerine getirir ve Sadrazam tarafından Hariciye Nazırlığı'na getirilmek üzere Londra'dan İstanbul'a çağrılır.

Kıbrıslı'nın yıldızının parladığı bu dönemde Dr. Millingen oldukça itibar kaybetmiştir; o da bu duruma karşılık, Lafontain'lerin kızıyla evlenmeye karar verir; karısı ölmüştür ve Lafontain ailesi de bu evliliğe sıcak bakmaktadır. Osman Bey bu ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır: "Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyim." Osman Bey'e göre, Dr. Millingen'in bu girişimdeki amacı, arkasındaki desteği daha da güçlendirmektedir; nitekim bu evliliğin sonucu, Kıbrıslı ailesi gözden düşer; yine Osman Bey'e göre İstanbul'daki bu İngiliz kumpanyasının bir tek amacı vardır: Osmanlı'yı Ruslara karşı kışkırtmak ve yapılacak savaşla Osmanlı hazinesinin boşalmasını sağlamak. Böylece Osmanlı'nın ekonomik ve politik olarak teslim alınmasına bir adım daha yaklaşmak.

Bu aşamada her iki çocuk da Roma'da Katolik kolejindedirler ve on yıl geçmiştir; çocukların vasisi durumunda olan Papa XVI.Gregorius 1846 yılında ölmüş ve yerine IX.Pius geçmiştir; bu değişiklik çocukların durumunda bir değişikliğe yol açmaz; fakat 1848 Devrimi ve sonrası gelişen olaylar, Papa'nın Roma'yı terk etmesiyle sonuçlanır ve Katolik kilisesine bağlı okullar boşlukta kalır. Bu durum Dr.Millingen'in çocuklarını alması için bir şans demektir; buna bağlı olarak doktor, kardeşi, cumhuriyetçi August Millingen'e mektup yazarak yardım ister; devreye giren cumhuriyetçi August, girişimleri sonucu çocukları alabileceklerini ve doktorun bir an önce Roma'ya gelmesini ister. Roma'ya giden doktor, cumhuriyetçi kardeşinin de yardımıyla çocuklarını alır ve İstanbul'a döner. Fakat İstanbul'da bir başka tehlike söz konusudur; doktorun eski karısı Melek Hanım'ın, her an çocukları, özellikle erkek çocuğu kaçırma tehlikesi vardır. Bunu engellemek için doktor, Valide Sultan'ın Yalova'ya gitmesini tavsiye eder ve çocukları da yanına vererek onları Yalova'ya gönderir.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın kızı Ayşe Sıdıka Hanım

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Londra sefaretinde bulunduğu sırada, karısı Melek Hanım İstanbul'dadır ve Yüksekkaldırım'daki evinde oturmaktadır. Bu süre içinde yakında Hariciye Nâzırı olması beklenen Kıbrıslı'nın İstanbul'a dönüşüne hazırlık olarak evin döşenmesiyle ilgilidir. Fakat Kıbrıslı'nın mirasına sahip olmak için bir de plan yapmıştır; evin başkadını Fatma ile işbirliği yaparak kendisinin hamile olduğu söylentisini yayar ve günü gelince Fatma'nın getirdiği bir bebeği kendisinin doğurduğu havasını verir; ama evin içinde yaşayan Fatma ile Haremağası Beşir arasında bir iktidar savaşı vardır. Beşir, Fatma'nın evinde içinde oynadığı rolden rahatsızdır; Fatma da Beşir'in bu tutumundan. Bu durum karşısında çaresiz kalan Melek Hanım, foyasının meydana çıkmaması için her şeyi göze alır ve mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çalışır. Önceleri Beşir'e para ve armağanlar vererek gönlünü almaya kalkar, sonra aynı şeyi Fatma'ya yapar. Başarılı olamaz. Fatma'yı evden uzaklaştırmayı çare olarak görür. Taksim'e yerleşen Fatma, Dr.Millingen'in Valide Sultan'ı ziyaret ederken geçtiği yol üzerinde oturmaktadır. Bir ay sonra Fatma tekrar eski işine döner; bu dönüşü Osman Bey, doktorun komplosu olarak nitelemektedir. Bir gün fırsatını yakalayan Fatma, Haremağası Beşir'i öldürür. Olayın faili olarak, Melek Hanım, artık evinde göz hapsindedir.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa da Londra'da sıkıntı

içindedir; çünkü satın alınan gazeteciler, İstanbul'da meydana gelen bu olayı bir kitle kıyımı havasında verirler ve İngiltere'de, Osmanlı'ya karşı bir kamuoyu oluştururlar; hatta sefarete kadar gelen bir grup, slogan atar; Kıbrıslı çaresizlik içindedir; bu olay üzerine sefir acele olarak İstanbul'a çağrılır ve Âli, Fuad ve Mustafa Reşid paşalar tarafından karısından boşanması istenir. Boşanmayı pek düşünmeyen Kıbrıslı'nın başka çaresi de yoktur.

Mahkemeye çıkarılan Fatma ve Ömer, öldürme emrinin Melek Hanım'dan geldiğini söylerler; mahkeme üyeleri ise Valide Sultan'a, dolayısıyla Dr.Millingen'e yakın olan insanlardır. Melek Hanım suçlu bulunur ve Konya'ya sürgüne gönderilmesi kararlaştırılır. Fakat Sultan Abdülmecid, Melek Hanım'ın suçunun yeterli ölçüde kanıtlanmadığı düşüncesindedir. Ceza hükmünü imzalamak istemez; fakat bu sorun Dr.Millingen için çocuk oyuncağıdır.

Dr. Millingen, oğlunu bu ortamdan uzaklaştırmak için iyi bir eğitim alması bahanesiyle Londra'ya gönderir; buradaki Osmanlılarla yakın ilişki içine giren Osman Bey, kendisine ailesi hakkında sorulan soru üzerine, bu konuda ne kadar az şey bildiğini anlar; hikâyeyi bilen Osmanlılar, Osman Bey'i aydınlatırlar ve o güne kadar bir annesi olduğundan bile haberi olmayan Osman Bey, o andan itibaren Dr. Millingen'e karşı büyük bir nefret duymaya başlar. Hemen Londra'dan Paris'e geçer ve İstanbul'a hareket etmek üzere olan Giritli Mustafa Paşa'nın oğullarıyla birlikte yola çıkar. İstanbul'a geldiğinde ilk iş, Suriye'deki 5. Kolordudaki görevinden henüz İstanbul'a gelmiş olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'yı ziyaret eder; ve Paşa'yı artık babası bilir; babasının onayı, Serasker Mehmet Ali Paşa'nın izni ve para yardımıyla tatar postasına katılarak Konya'ya annesini ziyarete gider.

Konya'da, Vali Hafız Paşa'nın yardımlarıyla annesini görür ve Ekmekçibaşı'nın Meram Bağları'ndaki evinde yaklaşık bir ay kadar annesiyle birlikte kalır; günler boyu yapılan uzun sohbetler sonunda, Konya'ya gelmeden önce kaydını yaptırdığı "Mekteb-i Harbiye"ye başlamak ve bu arada annesinin İstanbul'a gelmesini sağlamak için girişimlerde bulunmak amacıyla İstanbul'a döner.

Osman Bey, Mekteb-i Harbiye'ye devam ederken, bir yandan da annesini nasıl İstanbul'a getirtebileceği üzerine kafa yormaktadır; bu nedenle eski aile dostları Fethi Paşa'yı ziyaret eder; Osman Bey'in bu ziyaretleri, boş zamanlarını genellikle Fethi Paşa'nın yanında geçiren Sultan Abdülmecit ile de tanışmasına neden olur. Osman Bey, Fethi Paşa'dan annesini İstanbul'a getirtmek için yardımda bulunmasını rica eder; önceleri bu konuda çekimser davranan Fethi Paşa, bir gün Osman Bey'e annesinin at sırtında yolculuk yapıp yapamayacağını sorar; bu haberi Konya'ya, annesine ulaştıran Osman Bey, artık annesinin gelişini gözlemektedir. Valinin izin vermemesine ve ferman istemesine rağmen, Melek Hanım her şeyi göze alarak yola çıkar ve Kütahya'ya kadar gelir; Kütahya Valisi Tahir Paşa, rahatça İstanbul'a gidebilmesi için Melek Hanım'a, Fatma Hanım adıyla bir tezkere düzenler.

Melek Hanım'ın İstanbul'a gelişi büyük bir yankı uyandırır; o sırada Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, ulemâdan amcası Fehim Efendi'ye vekâlet vererek eski karısıyla anlaşmaya gönderir; Paşa'nın teklifi, eski karısına bir ev ve yaklaşık beş bin franklık nafakadır. Aslında Osman Bey'e göre kabul edilebilir olan bu teklife karşılık, Melek Hanım ayrıca, oğulları Cihad'ın, rakibesi Feride Hanım tarafından elinden alınmayacağına dair güvence ve kendisinin kırılan kadınlık onurunun kefaretini de istemiştir. Anlaşma yolunun kapanması üzerine Melek Hanım, kanunî yoldan alacaklarına ulaşmak ister ve bu nedenle Haremağası Beşir'in öldürülmesinden sonra el konan mallarının iadesini talep eder; aynı dönemde sadrazamlık makamı neredeyse bugünden yarına el değiştirmektedir; bu olay üzerine Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ve Mustafa Reşid Paşa karşı saflarda yer alırlar. Mustafa Reşid Paşa, Sadrazamlık mührünü Kıbrıslı'dan alır ve Kıbrıslı'ya karşı savaş açar; bir süre sonra yeniden sadrazam olan Kıbrıslı, durumunun kötüye gittiğini görerek, amcası Fehim Efendi'yi devreye sokarak önlem almak ister; fakat Melek Hanım geri adım atmaz ve dava Şeyhülislâm'a gider. Her iki taraf Şeyhülislâm'ın önüne çıkar; Melek Hanım, mahkemeden, bazı formalitelerin eksik olduğunu, bunlar tamamlanınca mal varlığını geri alabileceğini öğrenir. Üç gün sonra ana-oğul mahkeme kararını almaya gittiklerinde, şaşkınlığa uğrarlar; mahkemeden, Kıbrıslı'nın güvence konusunda yemin ettiğini, bu nedenle malların geri verilemeyeceği cevabını alırlar; bu kararın çıkmasının nedenini Osman Bey, bir gün önce Mustafa Reşid Paşa'nın yerine Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın yeniden sadrazam olmasına bağlıyor.

Melek Hanım'ın artık yeni bir rakibesi vardır; Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın yeni karısı Feride Hanım. Fakat biz şimdilik bu mücadeleyi bırakıp, Osman Bey'in peşinden Amerika'ya gidelim; Osman Bey, Abraham Lincoln'un öldürülmesinden birkaç gün önce New York'a gitmiştir; kendi deyişiyle, Amerika'yı sever, ama vatan özlemi daha ağır basmıştır. Amerika'da bir süre kaldıktan sonra Paris'e geçer. Bu arada cüzdanı boşalmıştır ve para kazanmak zorundadır. Gazetelerin kapısını çalar, fakat umut yoktur; ancak *Evenement* gazetesi sahibi Mösyö Villemessant'dan yazdığı kısa bir yazı karşılığı 10 frank alabilir. Tam bu sırada, Türkçe sözlükle uğraşmakta olan Şinasi ile karşılaşır ve ona sözlük yazımında katkıda bulunarak biraz para kazanır. Fakat bu çalışmadan da umudu yoktur Osman Bey'in. Bu sırada, Sultan Abdülaziz'in sürgüne yolladığı Mustafa Fazıl Paşa Paris'e gelmiştir; aynı günlerde, Şinasi, Osman Bey'e gelir ve kendisinin italyancasından yararlanmak istediklerini, Trablusgarp'a çıkarma yapmayı düşündüklerini bunun için de (Giuseppe) Garibaldi'ye gitmesini, Garibaldi'nin

kendilerine subay ve araç temin etmede yardımcı olmasına aracılık yapmasını ister; Osman Bey bu istek karşısında şaşkınlığa düşer ve Mustafa Fazıl Paşa'ya giderek şahsen görüşür; kendisine bu girişimden vazgeçmesini ve bir an önce İstanbul'a dönmesini tavsiye eder; yoksa Yeni Osmanlılar'ın bütün parasını sülük gibi emeceklerini söyler. Bu görüşmeden birkaç gün sonra Osman Bey'e 1.000 frank gönderilir ve ilişik pusulada, "İstanbul'a geri dönün, ben de kısa bir süre sonra döneceğim" yazılıdır.

İstanbul'daki mücadelenin tansiyonu da yükselmiştir; Sadrazamlık makamında bulunan Kıbrıslı, gelişen olaylardan rahatsızdır ve bu işi kökten bir çözüme kavuşturmak istemektedir. Eski karısı Melek Hanım'ın tekrar Konya'ya sürgüne gönderilmesini ister; fakat Sadrazamlık makamının rakipleri Âli ve Fuat paşalar bu durumu kullanarak Melek Hanım'ı İstanbul'da alıkoymak ve böylece Kıbrıslı'yı yıpratmak arzusundadırlar. Kıbrıslı, son çözüm olarak Padişah'a başvurur ve sürgün fermanını çıkartır. Oğlu Osman Bey'e mektup yazan Melek Hanım, oğlundan kendilerine yardımcı olmasını, İstanbul'da yaşam şanslarının kalmadığını ve kendilerini (kızı Ayşe Sıdıka Hanım'la birlikte) Avrupa'ya aldırmasını rica eder. Osman Bey gelir ve istenileni gerçekleştirir; artık yeni mücadele alanı Avrupa'dır. Osman Bey'in önüne koyduğu tek bir düşünce vardır: Osmanlı'yı ve Doğu'yu alt üst eden kişi ve devletlerle mücadele etmek; bunun için de gerekli ilk şart, Paris Kongresi sonuçlarının ortadan kaldırılması olmalıdır, Osman Bey'e göre.

Avrupa'ya çıkan üç kişilik aile burada Dr.Millingen ve Melek Hanım'ın evliliklerinden olan Eveline ile mücadele etmek zorundadırlar; bir yandan bu mücadele sürerken, Osman Bey Londra'ya gider; burada Ali Suavi ve Ziya Bey ile ilişki kurar ve Londra'da çıkarılması düşünülen *Muhbir*'in genel yayın yönetmenliği -Osman Bey'in deyişiyle, diğer iki arkadaşı böyle bir gazeteyi çıkarma yeteneğinden yoksun oldukları için- Osman Bey'e verilir. Bir süre başarılı bir çalışma gerçekleşir; fakat bir gün, İstanbul'dan Davut Bey (David Urquhart) tarafından gönderilen bir kaptan, Osman Bey'in gazetenin redaksiyonundan bir an önce uzaklaştırılmasını ister. Bu istek, Ali Suavi tarafından hemen yerine getirilir. Osman Bey bu noktada, iki arkadaşının da bu durumdan pişman olmuş olabileceklerini, çünkü bu arkadaşlarının kendisiyle birlikte olması durumunda Abdülaziz'in öldürülmesini mutlaka engelleyebileceklerini söylüyor. Osman Bey İstanbul'dan gelen bu emirin, Davud bey ile yakın ilişki içinde bulunan Dr.Millingen'den geldiğini düşünmektedir. İşten uzaklaştırılan Osman Bey, en azından, alacağı parayı istemektedir; bu isteğe Ali Suavi olumlu bir cevap vermez ve bunun üzerine Osman Bey Ali Suavi'yi mahkemeye verir. Osman Bey alacağı bu parayla *La Turquie sous le regne d'Abdul-Aziz* adlı kitabını yayınlamayı düşünmektedir. Bu kitabın Avrupa'da çıkaracağı gürültüyü tahmin edenler, Osman Bey'e bu parayı vermeyeceklerdir; Ali Suavi mahkemeye birçok sahte belge verir ve Osman Bey'in talebi kabul edilmez. Bunu bir meydan okuma olarak değerlendiren Osman Bey, bunun üzerine Girit'teki gelişmelerden rahatsız olan Londra'daki bir grup Yunanlı işadamını ziyaret eder ve bu insanlardan 60 pound toplar. Bu parayla Brüksel'e giden Osman Bey, kitabını burada yayımlar. Kitabın çıkmasıyla birlikte, Osman Bey'in deyişine göre, Dr.Millingen-Urquhart Kumpanyası krizler geçirir; Osman Bey'in İstanbul'daki dostlarıysa, bu başarıya alkış tutmaktadırlar. Yine Osman Bey'e göre, 1856'da yapılan anlaşmayla Giritliler haksızlığa uğramışlardır; madem Türkler her denileni yapmaktadırlar ve iyi niyetlidirler, o halde Giritlilere de bu iyi niyetlerini göstermelidirler. Londra ve Marsilya'da yaşayan Yunanlılardan gördüğü yardımın diyetini ödemek için Girit'e gitmek üzere 1869 yılının Nisan ayında yola çıkar.

Önce Atina'ya giden Osman Bey, burada Yunan ileri gelenleri ve Girit Komitesi üyeleriyle görüşür; görüşmede, kendisine seçkin 100 asker verildiği taktirde, bu insanlarla Girit'e çıkabileceğini söyler. Karşı teklif ise Petropulaki'nin kolordusuna katılmasıdır; Osman Bey gibi gururlu bir insan için kabul edilir bir şey değildir bu; nitekim kuşkularında haklı da çıkar ve Petropulaki kolordusuyla birlikte esir düşer. Girit ayaklanmasının sona ermesinden sonra Yunan Kralı Otto ile yakınlık kuran Osman Bey, kralın Yunanistan'da kalma teklifiyle karşılaşır; fakat Osman Bey'in rakipleri burada da iş başındadır; İngiltere Büyükelçisi Mr.Erskine onun Yunanistan'da kalmaması konusunda kararlıdır (Osman Bey'e göre bunun arkasında da Dr.Millingen vardır). Yunanistan'da yaptığı hizmetler karşılığı alması gereken 2.000 frank kendisine bir türlü ödenmez, ödendiği taktirde zaten o da bir dakika bile daha fazla Yunanistan'da kalmayacaktır. Kral Otto da Korfu'ya tatile gitmiştir ve Osman Bey sıkıştırılmıştır. Otel masraflarını bile ödeyemez; o da otelden ayrılarak Korfu'ya, Kral Otto'nun yanına gitmeye karar verir; Korfu'da kralla görüşür ve paranın kendisine ödenmesi için hükümet başkanına direktif verildiği söylenir; fakat otel sahibi kendisi hakkında tutuklama emri çıkartmıştır; dönüş yolunda tutuklanır ve Yunan hapishanesini de görme olanağı bulur. Kendisinin hapiste olduğunu kral ancak üç gün sonra öğrenir; hapisten çıkar, parasını alır, otel masraflarını ödedikten sonra, kalan parayla ancak Londra'ya gidebilir. Niyeti Ermenistan ve Kürdistan üzerine kitaplar yayımlamaktır. 1870 yılında, *Wild Life among the Koords* (Kürtlerle Vahşi Yaşam) adlı kitabı yayımlanır; tabiî bu kitabın da çıkışı bazı sorunlarla olmuştur. Osman Bey'in kız kardeşi Eveline (Kontes Pisani) yayıncıyla yakın dostturlar ve Lady Grey'in salonuna devam etmektedirler; yayıncı Mr. Blackett'in Osman Bey'in kitabını yayınlayacağını öğrenir öğrenmez, Mr.Blackett'i bundan vazgeçirmeye çalışır; yayıncı iki arada kalmıştır. Osman Bey'in baskıları karşısın-

da, kitabın baskı sayısını masrafları kurtaracak sayıda tutar. Ali Suavi'den parasını alamamıştır. Yunan makamlarından aldığı parayla ancak otel masraflarını karşılamıştır ve sonuçta kitabının telifini de alamayınca; Osman Bey rakiplerinin kendisine yaşam alanı bırakmamaya kararlı olduklarını görür ve Londra'da ayrılır. Artık Osman Bey ve İngilizler arasındaki mücadele keskinleşmiştir; bu noktada Osman Bey bu mücadeleyi yürütürken kendisine yardımcı olan insanlar olarak şu isimleri sayar: Galata'daki Royal Hospital'dan Dr. Hoyland, *Levant Herald* gazetesinin redaktörü Mr.Fuller, İngiltere'nin Belgrat Başkonsolosu Mr.Longworth.

Rakipleri olarak da, başta Dr.Millingen olmak üzere, Lord Beanconsfield, David Urquhart (Davut Bey), Kontes Pisani (kız kardeşi Eveline) ve İngiliz Gizli Servisi'ni anar Osman Bey.

Osman Bey bu arada Belgrat, Bükreş ve Viyana'da ziyaretlerde bulunur; Sırbistan Kral Naibi Blaznawatz'la, Bükreş'te Hohenzollern Hanedanı'ndan Prens Karl'la görüşmelerde bulunur. Osman Bey bu görüşmelerde "Şark Sorunu" üzerine bilgiler verdiğini; fakat öyle büyük paralar almadığını, otel ve yol masrafları çıktıktan sonra kendisine az bir para kaldığını, ayrıca, Naip Blaznawatz'dan yeni çıkacak kitabının masraflarını aldığını yazıyor.

Belgrat'dan ayrılan Osman Bey Viyana'ya gider; bu sıralarda tek amacı, *Sultan Abdülaziz Yönetiminde Türkiye* adlı kitabını yayımlamaktır. Bu arada, Brüksel'de yaşamakta olan annesi Melek Hanım İngiliz Gizli Servisi'nin eline düşer, servis ajanı Bayan Ralph, Melek Hanım'a, bir Türk sadrazamının eski karısı olarak İngiltere'de daha iyi bir yaşam sürebileceğini telkin ederek onu Londra'ya götürür; amaç Melek Hanım'a anılarını yazdırmaktır; okuma yazma bilmediği halde yazacağı kitap karşılığı 40 pound avans bile verilir. Ondan sonra da düzenli olarak ödeme yapılır. Altı ay kadar süren bu ödemelerden sonra kendisinden artık kitabı yazması istenir. Melek Hanım henüz yazacak birisini bulamadığını söyleyince, yayıncı Chapmann, kendisine Viyana'daki oğlunun bu iş için bulunmaz insan olduğunu hatırlatır. Osman Bey bu noktada kendisinin Viyana'da olduğunu Bay Chapmann'in nereden bildiğini sorar. Cevabını yine kendi verir: İngiliz Gizli Servisi. Annesine yardımcı olmak amacıyla Londra'ya tekrar giden Osman Bey, *Haremde Otuz Yıl* adlı kitabı annesinin adına yazar; kitapta Dr. Millingen adı geçtiği için ilk baskı yakılır ve doktorun adı çıkarılarak ikinci baskısı yapılır. Osman Bey, içine düştüğü tuzağın farkındadır, Londra sokaklarındaki kovalamacadan sonra şehirden kaçar. Fransız topraklarına ayak bastığı anda Osman Bey kararını vermiştir; Rusya'ya, Çar II.Aleksandr'ın hizmetine girecektir; başka çaresi yoktur, artık Avrupa'da yaşam şansı kalmamıştır.

Önce Cenevre'ye geçen Osman Bey, buradan *New York Herald* gazetesine yazılar yazar ve İsviçre kamuoyu tarafından yakından tanınır; bir dizi konferans verir ve gazeteler kendisinden sıklıkla söz eder. Fakat Montrö'de vereceği bir konferans için salona gelince, salonda bir tek kişinin dahi olmadığını görür; İngilizler buraya da yetişmişlerdir. Çar II.Aleksandr'a yazdığı sığınma mektubunun cevabı sekiz günde gelir ve Çar kendisini ülkesine davet eder; yol masraflarını da üzerlenir. Bu arada aldığı bir mektuptan annesinin intihar ettiğini öğrenir. Bir yandan üzülmekte, bir yandan sevinmektedir.

Osman Bey, bu aşamada, bu dramın kurbanlarının listesini verir:

"Melek Hanım intihara sürüklendi.

Oğlu elinden alınan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa bir kaplan kızgınlığında öldü.

Kardeşim Ayşe Sıdıka Hanım 10 yıldır bir sinir kliniğinde hapis hayatı yaşamaktadır.

Haremağası Beşir, boğularak öldürüldü.

Beşir'in katili Fatma Yafa'da zehirlenerek öldürüldü.

Ömer; Fatma'nın işbirlikçisi, Kıbrıslı'nın emri üzerine boğduruldu.

Raif Bey; kız kardeşimin oğlu, kız kardeşim İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, Feride Hanım tarafından zehirlendi.

Şevket; Ayşe Sıdıka Hanım'ın kocası, Üsküdar'da denizde boğuldu.

Kardeşim Cihad, Nil Nehri'nde boğuldu.

Zinetver, kölelerimizden biri, açlığa terk edildi!

Ve bu cesetler arasında yaşamda kalan bir tek ben oldum!"

Osman Bey, artık Rus ordusunda bir subaydır; patlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'ya saldıran Rus kuvvetleri arasında, 3 Ekim 1877'de Alacadağ'da Osmanlı kuvvetleriyle çarpışır; yenilen Osmanlı kuvvetleri esir alındıktan sonra, 8 Ekim'de Kars kuşatılır. Osman Bey bunları anlatırken duygulanır ve şöyle der: "Halkımın beni hain olarak nitelemeye hakkı yoktur. Asıl hain, birliklerinin parasını yiyerek, askerlerini düşmana bir av olarak bırakan subaylardır; asıl hain, padişahın ekmeğini yiyen, ama yabancı diplomatların sözünden çıkmayan paşalardır.

"Hain olan ben değilim halkım! Ben ki, sizleri, Sultan Abdülaziz'in katillerinden sakınmanızı ve onların güdümleyeceği bir savaşa girmemenizi uyarmış insanım!"

Osman Bey'in bundan sonraki uğraşları, kız kardeşi Ayşe Sıdıka Hanım'ı klinikten çıkarmak ve babası Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'dan kalan Kıbrıs'taki 30.000 hektarlık araziyi zamanın Osmanlı Bankası'nın ipoteğinden kurtarmaktır.

Bu anlatılanlar bir film senaryosunu çağrıştırsa da, bir film senaryosu değildir; belki de 19. yüzyılda Osmanlı sarayında meydana gelen en ilginç olaylar manzumesinin sadece bir bölümüdür. ■

ULUSÇU DEVLETİN İDEOLOJİSİNDE ANTİKÇAĞ

KEMAL KOZANOĞLU

Farklı toplumsal sistemlere ait olsalar da, çağdaş devletlerin çoğunun yasaları arkeolojik buluntuların mülkiyetine izin vermez ya da onu büyük ölçüde kısıtlar. Bunun koşulu ise, kişinin tek başına üzerinde hak iddia edemeyeceği, toplumun ortak tarihsel mirasının bir bölümünün söz konusu olmasıdır. Bu anlayış arkeolojik mirası tarihsel (manevi) olarak değerlendiriyor ve bu değerlendirme, siyasal simgeler alanına yöneldiğinde en belirgin duruma geliyor. Özellikle, tarihsel miraslarından kendilerine, uğrunda savaşılmış bir ülkenin mülkiyetinin manevi hakkını tanıyan toplumlarda buna tanık oluyoruz. İsrail devletinde arkeolojinin olağanüstü rolü de bu geri plan içinde açıklanabilir. İS 73'te Yahudi direnişçilerce Romalı işgalicilere karşı kahramanca savunulan, Lut Gölü yakınında Masada Kalesi arkeolojik kazıları, ülkeye birinci sınıf bir siyasal simge armağan edecekti. Bu simgesel değeri pullar ve madalyalar kadar, askerleri yemin töreni için Masada'da toplama geleneği de pekiştirmektedir. İsrail'in devlet simgeleri, resmî mühürler, madeni paralar, pullar vb büyük ölçüde arkeolojik nesnelerce belirlenir. Kibbuzlar olanakları ölçüsünde kendi müzelerini kurmakta, İsrail ordusu, askerleri için arkeoloji kursları düzenlemektedir. Lut Gölü Ruloları (Elyazmaları) ulusal anıtı/tapınağı çevresinde oluşturulan müze binası, tıpkı Mexico'da bir ulusal güvenç anıtı olarak tasarlanmış ve önyüzündeki bir yazıtla bunu dile getirmiş Ulusal Müze gibi, siyasal özelliğiyle dikkat çekicidir.

Daha 1920'li ve 30'lu yıllarda, Atatürk'ün Türkiye'yi bir ulus devlet olarak yeniden kurduğu dönemde, arkeoloji benzer bir rol oynamıştır. Atatürk özellikle son yıllarında yoğun biçimde tarihsel ve arkeolojik sorunlarla ilgilenmiş ve Türk halkının kökeni üzerine yeni kuramlar yaymıştı. "Sümer" ve "Eti" gibi banka adları yanı sıra Ankara'daki "Hitit Müzesi" (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) ve Türk Tarih Kurumu gibi önemli kuruluşlar o dönemi anımsatırlar.

Arkeolojik mirasın çağdaş ulus-devlet için içerdiği duygusal anlam yüzyılımızda değil, Fransız Devrimi yıllarında ortaya çıkmıştı. Sanatta bir klasikçilik çağına rastlayan Devrim'in Fransız Cumhuriyeti ve Napolyon devleti, siyasal simgelerinde baştan aşağı antikçağ, özellikle de Roma antikçağınca belirlenir. Örnekler o denli zengin ki, biz bunlardan en tanınmış olanı, J.L.David'in Devrim yılında oluşturduğu ve onun "stili"ni derinden etkilemiş olan bir tablosunun öyküsüyle yetineceğiz: "David'in eseri 'Oğullarının İdamından Sonra Evine Dönmüş Brutus' (1789, Louvre; bkz. Res.1), Devrim yılı Salonu'nun odağı olmuştu. Roma cumhuriyetini ilan eden ve kralları kovan, cumhuriyete ihanet içindeki kendi öz oğullarını ölüme mahkûm eden Brutus -eski bir *pensionnaire du roi*'nin kral himayesindeki bir sergisi için kuşkusuz son derece kritik bir temaydı. Geri çekilmek istenen, ancak başarılamayan tablo, görülmemiş bir sansasyon yarattı. Bu sansasyon (David'in) 'Horatius Kardeşlerin Yemini' (1785) tablosundaki gibi sanatsal değerlerle ilgili değildi... bunda daha çok antik, eskiye özgü olanın 'costume' denilenin keskin gözlemine hayran kalınmıştı. Brutus'un başı Kapitol'deki Brutus büstünden, 'Roma' heykeli de antik orijinalinden çalışılmıştı, ama iç dekorasyon da, mobilyalar (özel olarak modelleri oluşturulmuştu) ve giysiler de arkeolojik kesinlik savı taşımaktaydı. David'in öğrencisi Delécluze, yeni oluşan Devrim modasının David'in resmindeki ayrıntılardan büyük ölçüde etkilendiğini belirtir. Yalnızca mobilyalar taklit edilmekle kalmaz, Brutus'un kızlarının Romalı Bakkha heykellerini örnek alan giysileri ve dalgalı saçları Parisli bayanlar arasında moda olur. Yine de, siyasal karakteriyle günün sansasyonu olmasaydı, bu resmi kimse böyle ayrıntılı biçimde incelemezdi. 'David, Brutus'u ve Horatius Kardeşleri ile, kışkırtıcı yazılarına hükümetçe elkonulup yakılan yazarlardan daha dolaysız ve açık biçimde halkla konuşuyor', diye yazıyordu bir çağdaşı." (W.Friedlaender'in *David'den Cézanne'a Fransız Resminin Ana Akımları* (1930) adlı eserinden alıntı.)

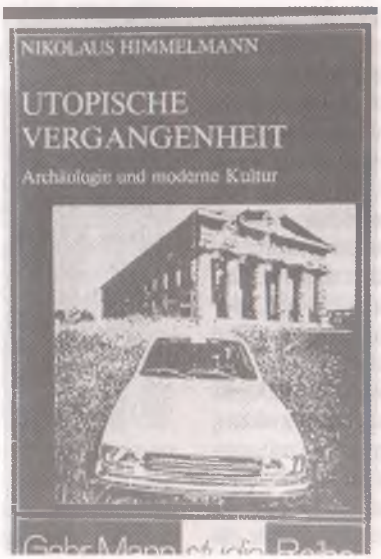

Resim 1 (üstte): Brutus ve İdam Edilmiş Oğulları, J. L. David'in tablosu (Paris, Louvre). Resim 2 (sağda): Napolyon'un bronz heykeli, (Milano, Brera).

Sonraki yıllarda David Devrim'e antik tarzda şenlikler düzenleyecekti. Voltaire'in naaşının Panthéon'a taşınması sırasında katılanlar antik giysiler içindeydi, müzisyenlerin çalgıları bile antik örneklerden kopya edilmişti. Porfir (somaki) imitasyonu lahidinin üzerinde Voltaire'in heroik çıplaklıktaki bir heykeli uzanıyordu ve ölümsüzlüğü kişileştirilen bir figür de başında, yıldızlardan oluşan bir tacı tutuyordu.

Napolyon'un Brera Sarayı avlusundaki heroik (eski kahramanlara özgü) çıplaklıkta heykeli ya da Roma Kralı'nın Viyana'da Hofburg'un hazine dairesinde bulunan, antik simgelerle dolu yatağı, bugün de yerinde görülebilecek örneklerdir. Napolyon'un kendisi için seçtiği arı amblemi özel bir ulusal ve "arkeolojik" karaktere sahipti: 17. yy'da Frank kralı I.Childéric'in mezarında bulunan altın arılardan esinlenmişti.

Napolyon'un söz konusu heykeli (Bkz.Res.2), Canova'nın eseri olan özgür mermer heykelin biraz küçültülmüş bir kopyasıdır. Bu heykelin öyküsü klasikçiliğin estetik-politik dürtülerini ortaya koyuyor: Başlangıçta biraz sıkılan Napolyon, sanatçıya giyinik durumdaki bir heykeli yeğleyeceğini söyler. O da Napolyon'un kaygısını estetik bir kanıtla gidermek ister ve çağdaş giysiler içinde ulu Tanrının bile iyi bir heykel yapamayacağını öne sürer. O çağın insanları çıplaklığı öncelikle, siyasal tutkuların ilişkilendirildiği, kahramanlaştırıcı bir özellik olarak alıyordu. Bu nedenle Napolyon, Canova'nın 1812'de bitirdiği heykeli kamuya açık bir yere dikmek yerine, bağlaşıklarını göz önüne alarak, pek az kişinin görebileceği Louvre'da bırakacaktı.

Ulusal devletin daha sonraki bir evresinde antikçağ bağlantısı, kendisi arkeoloji alanında bir uzman olan ve özellikle Sezar'ın Galya seferlerinin araştırılmasını destekleyen 3.Napolyon'un kişiliğinde yeniden sağlanmıştır.

ABD'nin kuruluş yıllarında kendi siyasal kimliğini anlatma aracı olarak Yunan-Roma antikçağı Devrim Fransası'ndan daha az rol oynamayacak ve bugüne değin de etkisini gösterecektir. Washington'un temsili nitelikteki yapıları "Senato" ve "Kapitol" kavramlarına uygun olarak Roma mimarlık biçimlerini kullanmıştır. Ancak bunlar Roma'nın cumhuriyet döneminden değil, imparatorluk döneminden alınmadır. (ABD'de temsili nitelikteki mimarlığın çığır açıcı yapısı Virginia eyaletinde, Richmond'daki Kapitol olmuştur. Bu yapı Thomas Jefferson'un esinlendirmesiyle 1785'ten başlayarak Nîmes'deki Roma tapınağı (*Maison carrée*) örnek alınarak oluşturuldu.) İon ve Korint sütunları taşıyıcı elemanlardır ve o bakımdan simgesel anlamları bulunmaktadır. Bu mimarlığın duygusal içeriği üzerine eski başkanlardan Nixon şunları söylüyordu: "(Washington'daki Ulusal Arşiv'in sütunlarını kastederek) Bu büyük mermer sütunlar geçmişin duyumsanmasına ve bu ulusun kefil olduğu değerlere aracılık ediyor. Bu sütunlara baktığımda, bazen onları Yunanistan'da Akropolis'dekiler olarak, bazen de Roma'da Forum'dakiler olarak gördüğümü sanıyorum. Her iki yerde de, kimi zaman bizim Ulusal Arşiv'in sütunları arasında geceleyin dolaştığım gibi dolaşmıştım." Sütunlar Nixon'a yaşam gücü, cesaret ve yaşama arzusunu çağrıştırıyor, "sağlık, ahlaksal ve tinsel bir güç olarak anlaşılıyor". Nixon'un sözleri popüler duyguları yansıtıyor. (Res.3)

Yalnızca mimarlıkta değil, heykel sanatında da sık sık ABD'nin klasikçi kuruluş yıllarına geri dönüşler yapılıyor. 19. yy ortalarında Parlamento'ya G.Washington'un dev boyutlu, yarı çıplak ve Roma imparatorunun Jüpiter pozundaki oturan heykeli dikiliyor. Ancak kişi kültüne (tapıncına) karşı oluşan demokratik duyarlılık nedeniyle sonradan bu figür

Resim 3 (solda): Smithsonian Institut'daki George Washington heykeli. Resim 4 (üstte): R. Nixon Washington'da Capitol'ün önünde.

simgesel yerini yitiriyor ve Smithsonian Institut'a nakliyle "tarihsel" olarak yansızlaştırılıyor (Res.4) Amerikan başkanlarının Ruhsmore Dağındaki dev kaya portreleri, belki de ünlü bir antikçağ projesinden esinlenmişt: Aynaroz (Athos) Dağının Büyük İskender'in portresine dönüştürülmesi düşüncesi.

ABD'nin kuruluş yıllarında yönetici toplum katmanının kendini tanımlaması, çağdaşı Avrupa klasikçiliğinden derinden etkilenmiştir. Siyasetçilerin portreleri Avrupa'dakiler gibi, Cumhuriyet Roması'na özgü çıplak büstleri kullanıyordu ve yüz anlatımları da, örneğin büyük siyasal klasikçi Thomas Jefferson'da olduğu gibi, Roma örneklerinin damgasını taşıyordu. (Res.5)

Antikçağın ve arkeolojik mirasın duygusal içeriğinin faşizm tarafından siyasal sömürüsü, son çözümde ulusal devlet geleneği içinde yer alıyor. Faşizm, bu konuda da ulusal devletin yozlaşmış bir uzantısı olduğunu göstermiştir. Antik motiflerin bayağılaştırılması ve ideolojik amaçlarla yeniden düzenlenmesi alanında faşizm uç noktalara varmıştı.

Hitler'in antikçağ ile olan ilişkisi, kendinde olmayanı, kendini mülkiyetinden dışlanmış olarak gördüğü geleneksel bir değeri, oluşturduğu kaba kavramları üzerine zorla oturtup, kendini yeni bir klasizmin yaratıcısı olarak algılayan birininkiydi. Onun kendi düzenlerine olan inancıyla geleneğin motiflerini nasıl da soğukkanlı ve sinik biçimde (utanmazca) psikolojik yönden sömürüşü, karmaşık bir olgu olarak kalmıştır. Albert Speer'in, önceden planlanmış "harabe (ören) değeri" içeren mimarlık üzerine ünlü raporu, bu olgunun iki yüzünü de bir ilişki içinde, neredeyse fantastik bir boyutta gösterir. Hitler'in anlayışına göre, önemli çağların anısını canlı tutmakta en büyük işlev anıtsal mimarlığa düşer. Bundan dolayı da, Roma İmparatorluğu'nun yapıları Mussolini'ye, kendi modern bir imparatorluk düşüncesini halkına yaymasında katkı sağlamaktaydı. Hitler, bu görüşü doğrultusunda mimarlıktan özellikle dayanıklı uygulamalar istiyordu. Speer içinse, buradaki başlıca sorun, betonarme konstrüksiyonların yıkılmış durumdayken son derece hüzünlü, acıklı bir görüntü verecek olmaları ve bu yüzden de Hitlerce istenen "gelenek köprüsü"nü oluşturmada pek işe yaramayacaklarıydı. Bu ikilem karşısında Speer'in "harabe değeri" kuramı devreye girer: "Özel malzemenin kullanımı yanında özel statik hesaplamalar, yapıların yüzlerce ya da (öyle hesapladık) binlerce yıl sonra Roma örneklerine benzemelerini sağlayacaktı. Düşüncelerimi açıklamak için romantik bir desen hazırlattım. Burada Zeppelin Alanının tribünü kuşaklar boyunca sürmüş bir ihmalin ardından görüleceği gibi, sarmaşıkla kaplı, payandaları devrilmiş, duvarları orada burada yıkılmış, ama kaba hatlarıyla daha ne olduğu belirgin olarak görülebilecek biçimde betimlenmişti." (A.Speer, *Anılar*, 1969)

Mussolini ile ilgili beyanlarda dışa vurulan tarihsel aşağılık duygusu başka durumlarda da açığa çıkıyor, örneğin Hitler'in, Himmler'in Teutoburger Wald'daki kazılarıyla alay edişinde. Hitler'in bayağı klasizm ülküsü Speer tarafından şöyle belirleniyor:

"Hellen kültürü Hitler için her alanda en üstün yetkinlik anlamına geliyordu. Hellenlerin hayat görüşü, örneğin bir mimarlıkta anlatımını bulduğu bi-

Resim 5: Washington'daki Yüksek Mahkeme'nin sütunlu girişi

çimiyle 'canlı ve sağlıklı'ydı. Bir gün güzel bir yüzücü kızın fotoğrafı onu tutkunca düşüncelere kaptırdı: 'Günümüzde nasıl da görkemli bedenler görebiliyorsunuz. Gençlik ancak bizim yüzyılımızda sporla yeniden Hellen ülkülerine yaklaştı. Önceki yüzyıllarda insan bedeni ne çok ihmal edildi. Ama bu alanda bizim zamanımız eskiçağdan bugüne değinki tüm kültür çağlarından farklı." (Speer, *age*, s.108). Hitler'in yakın çevresi de bu görüşlere uygun davranıyor ve diktatöre doğum günü armağanı olarak 'beyaz-mermer çıplaklar' ve 'Roma işi, ayağına batan dikeni çıkaran çocuğun heykeli gibi, sevilen küçük bronz dökümler' veriyordu (Speer, *age*, s.164). Speer'in kendisi de, bir Sicilya gezisinde göreceği antik kalıntılardan, Hellenler'in en azından kolonilerinde megaloman hevesler içinde oldukları yolundaki rahatlatıcı yargıya varacaktır.

Hitler'in bayağı klasikçiliğinin pratik bir sonucu, Myron'un ünlü *Diskobolos* (disk atan) heykelinin Lancelotti Koleksiyonu'ndaki kopyasının alınması olmuştur. Münih'teki antik eserler müzesi Glyptothek'e yerleştirilen heykel, Hitler'in Alman halkına kişisel bir armağanı sayılmıştı. 11.7.1938'de ikinci "Büyük Alman Sanat Sergisi"nin açılışının ertesi günü *Völkischer Beobachter*'in Münih baskısında, Hitler'i duygulanmış, düşüncelere dalmış olarak antik başyapıtın önünde dururken gösteren bir fotoğraf yayımlandı. Fotoğrafçının hatırı için sırtının heykele dönük oluşu neredeyse fark edilmeyecek gibidir. Yalana şerbetli bu poz, Hitler'in bir gün önce Alman Sanatevi'ndeki serginin açılışında heykeli tanıtırken söylediklerinin resimli bir yorumunu oluşturuyor. Gazetedeki haber, Hitler'in sanatçılara yönelik vaatler ve tehditlerle dolu konuşmasının doruğunu ve aynı zamanda sonunu oluşturmakta, onun sıradan, ucuz bir küçükburjuva sanat idealini benimsediğini açığa çıkarmaktaydı: "Bugünlerde mutluydum, çünkü İtalyan hükümetinin cömertçe izinleriyle Alman hakkı için, onun sanat başkentine ölümsüz güzellikte bir eseri kazandırabildik. Bu evi ziyaret eden herkes Glyptothek'e gitmeyi ihmal etmemeli ve bir zamanlar insanın, bedensel güzelliği içinde ne denli görkemli olmuş olduğunu görmeli. Bizlerin de ilerlemeden söz edebilmek için bu güzelliğe yalnızca ulaşmayı değil, mümkünse geçmeyi amaçlamamız gerektiğini bilmeli. Sanatçılar da, neredeyse 2500 yıl önce bu eseri yaratan ve eserinin Roma kopyası önünde bugün derin bir saygı içinde durduğumuz bu Yunanlı'nın, Myron'un göz ve yeteneğinin bizlere ne denli olağanüstü geldiğini kavrayıp takdir etmeli. Sizler de bundan kendi zamanımızın ödevleri ve icraati için bir ölçüt çıkarmalısınız. Sizler hepiniz, halk ve sanat olarak dahi binyılların eleştirici değerlendirmesine dayanabilmek için güzeli ve yüceyi hedef seçmelisiniz. Bu ölümsüz güzelliğin ve başarının olağanüstü örneğini ilk kez gördüğümde beni etkileyen duygular sizin için de yabancı değildir sanıyorum." (Res.6)

Hitler, İtalya'nın tarihsel büyüklük sahneleyebilmek için Mussolini'ye sunduğu bambaşka olanaklar yüzünden onu kıskanmakta haklıydı. İtalya'da faşizmin amblemleri olduğu kadar, diktatö-

Resim 6 (üstte): Mussolini *Via dell'Impero*'nun açılışında.
Resim 7 (sağda): Hitler, Myron'un *Diskobol* heykeli önünde.

rün kendi gösterileri için seçtiği kulis de antik motiflerce belirlenmekteydi. Mussolini'nin Kolosseum ve Piazza Venezia arasında geniş bir "zafer yolu" açma kararı, Roma arkeolojisi için son derece önemli olacaktı. Bu yolun iki yanında kalacak Maxentius Bazilikası ve İmparator Forumları kalıntıları eski imparatorluğun tanıkları olarak yenisini kutsayacaktı. Arkeolojik kazıların başlatılmasına karşın, bunlar yol yapımınca olduğu kadar zaman baskısı yüzünden de engellenecekti. Kazı sonuçları bugüne değin yayınlanmadı. Bütün bu eskiçağ tapıncının (kült) dürüstlükten ne denli uzak olduğunu Konstantin Takı önündeki antik çeşme kalıntısının kaldırılması ortaya koyar. Alman arkeolog Ludwig Curtius anıları *Almanlar ve Antik Dünya*'da bundan şöyle söz etmekte: "Palazzo Venezia'dan Kolosseum'a uzanan yeni Via dell'Impero'dan İmparator Forumları ve Palatin'e bakış gibi görkemli bir panaromanın oluşması, plandan çok tesadüfün eseriydi. Çünkü yol estetik amaçla değil, siyasal amaçla, faşist törenlerinin kitlesel geçişleri için yapılmıştı. Duce'nin arkeolojik çalışmalarımıza gösterdiği ilgi yalnızca siyasal ve yüzeyseldi. Bu yolun yapımında Julius Caesar ve Trajan forumlarının bugün bile yerin altında bulunan bölümlerinin kazısını yapmak ve yolu bir köprü olarak bunların üzerinden geçirmek zor olmasa gerekti. Ama kendisi için bir sonraki güç gösterisi önemli olan diktatör acele ediyordu ve kazı durdu. Mussolini, Kolesseum'dan çıkıp Palatin'in alt tarafından Circus Maximus'a götüren Via dei Trionfi'yi açtığında, Konstantin Takı'nın önünde, yolun eksenini bozan, tuğladan belli belirsiz sivri bir koni dikkatini çekti. Hiç duraksamadan ortadan kaldırılmasını buyurdu ve buyruk hemen yerine getirildi. Çevresinden hiç kimse bu duvarın, Domitian'ın yüzyıllarca direnmiş ünlü Meta Sudans'ının kalıntısı olduğunu söylemeye cesaret edemedi." (Res.7)

Mussolini döneminin en önemli arkeolojik olaylarından biri, Roma İmparatorluğu'nun her yöresinden anıtların kopyalarının bir araya getirildiği, 1937/38'de düzenlenmiş olan dev sergi *Mostra Augustea della Romanità*'dır. Serginin o yıllarda faşizmin arkeolojik methiyesine dönüştürüleceği kendiliğinden anlaşılacaktır. Salonların adları bile bunu gösterir, örneğin bir Sala del Fascismo. Bir bütün olarak sergi hiç de bir faşist buluşu değildi, eski bir ulusçu gösteriye eklemlenmişti. Malzemenin çoğu daha 1911'deki ulusal birliğin 50. yıldönümü onuruna Dioklektian Hamamları'nda düzenlenmiş olan *Mostra Archeologica* için derlenmişti. Bilimsel yönden ciddi ve yararlı olan bu sergi, günümüzde *Museo della Civiltà Romana* olarak Mussolini'nin Dünya Sergisi için hazırladığı alanda varlığını sürdürüyor. ■

DENGE OYUNU

CEMİL KOÇAK

Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, 289 s.

Selim Deringil'in İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikasını ele alan bir doktora tezi yazdığını, 1981 yılının kış aylarında, Burdur 58. Topçu Er Eğitim Tugayı Özel Tabur Ateş İdare Bölüğü'nün eğitim alanında öğrenmiştim. Yani, bu vesile ile, tanıştığımızda... Ben de, o sırada, "Türkiye'de Milli Şef Dönemi" üzerine bir doktora tezi yazmaya hazırlanıyordum. Dönemin dış politikasını kaleme alan bir meslekdaşımla tertip olmak, bu bakımdan da, hoştu.

Lakin, Deringil'in tezi İngilizceydi ve yayınlanması için öncelikle Türkçeye çevrilmesi gerekiyordu. Bu zahmetli işin uzaması, ardından kitabın Türkçe baskısını yapmaya hazırlanan Yurt Yayınları'nın yayın hayatından çekilmesi gibi olumsuzluklar, kitabın baskısını geciktiren faktörler olarak sıralanabilir. Neyse ki, tezin İngilizcesi, 1988 yılında, Cambridge University Press tarafından yayınlandı. Kitabın şimdi elimizde tuttuğumuz Türkçe versiyonu ise, ne tesadüf, yine Yurt Yayınları'nın devamı olarak basıldı.

Türkçe versiyon, esas itibarıyla, İngilizce metnin tercümesi olmakla birlikte, bazı küçük değişiklikler de görülmüyor değil... Çeşitli yerlerde eklemeler ve çıkarmalar var. Ama bu, metnin genel çerçevesini değiştirmiyor.

Deringil'in Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politika macerasını anlatan kitabı, temelde Türk-İngiliz ilişkilerini çevreleyen, ama bunu uluslararası politikanın bütünlüğüne oturtan bir metin...

Araştırma, temelde, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın (Foreign Office) arşivlerine ve Alman Dışişleri Bakanlığı ile Amerika Birleşik Devletleri'nin yayınlanmış arşiv belgelerine dayanıyor.

Dönemin Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri ve Hariciye Vekili Nûman Menemencioğlu'nun yayınlanmamış anılarının da gözden geçirilmiş olması, çalışmanın bir başka ilginç ve orijinal yönü...

Deringil, kitabın daha giriş kısmında, bütün metne hâkim olan ana fikri yazıyor:

"Türkiye, çevresini saran yıkım ağının dışında kalmayı başardı. Türk dış politikasını yönetenlerin başlıca amacı da, zaten buydu.

"Türkiye, bu başarısını, tümüyle, 'dış politika felsefesi' olarak adlandırılabilecek tutarlı tutumuna borçludur. Bu felsefe, gerçekçi bir biçimde değerlendirilen, olasılıklar, kısıtlar, çıkarlar ve engellerden oluşan bir etmenler dizisinin üstünde kurulmuştu.

"Dış politikayı yönetenler, kararlarında hep savaşın dışında kalmak düşüncesinin rehberliğinde hareket ediyorlardı."

Deringil, Osmanlı diplomasi tecrübesinin ve ge-

leneğinin "tarafları birbirine karşı oynama taktiği"ndeki önemli rolüne de işaret ediyor.

Kitap, ülkenin iktisadi ve askeri geçmişini ve hali hazırdaki durumunu gözden geçiren bir çeşit giriş bölümü (hatta bölümleri) ile başlıyor ve Türk dış politikasının pişirildiği mutfak bölümünün ve mutfaktaki, tabiri caiz ise, ahçıların betimlendiği bir başka kısım ile, nihayet 1939'a geliyor.

Deringil, dönemin dış politikasını, kanımca, son derece yetkin bir anlatım ve yerinde bir kronolojik çerçeve içinde tasvir ediyor.

Kitabın ana hattını oluşturan ve Türk-İngiliz ilişkilerinin derininde yatan gelişmeleri anlamak bakımından da, Deringil'in şu satırlarını dikkatle okumak gerekiyor:

"İngiliz ve Türk tarafları, antlaşmaya, (Üçlü İttifak Antlaşması'na), taban tabana zıt iki bakış açısından yaklaşıyorlardı. Türkler için antlaşma, en son kertede başvurulacak bir sigorta unsuru, İngilizler için ise, Balkanlar'da ve Yakın Doğu'da Türkiye'nin savaşa fiilen katılımını sağlayacak bir araçtı."

Deringil, savaş yıllarında izlenen dış politikanın tutarsız olduğu iddialarını da şöyle yanıtlıyor:

"Türkiye'yi yalnızca kendi stratejik amaçları doğrultusunda kullanılacak bir araç konumunda gören bir göz tarafından Türkiye'nin politikası tutarsız olarak değerlendirilebilirdi.

"Türkiye'nin savaşın dışında tutulmasını birincil derece önemli gören ve tüm verilmiş sözleri, ittifakları, anlaşmaları, bu çerçeve içinde değerlendiren Türk bakış açısında hiçbir tutarsızlık yoktu."

Deringil'in çalışması, bu yıllarda dış politikanın ana sorunlarını ve bu sorunların çözüm yollarını açıklıkla ortaya koymasının yanı sıra, Londra ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin genel ayarını da gayet ayrıntılı bir şekilde gözler önüne seriyor.

Savaş sonrasında (1945-1946) ortaya çıkacak dış politika sorunlarının, esas itibarıyla, savaşın son döneminde (1943-1944) izlenen dış politikanın doğrudan bir sonucu olduğu da, Deringil'in araştırmasında bir kez daha belirginlik kazanıyor.

Yazar, sonuç kısmında, Türk dış politikasının moral/etik sorunlardan arındırılmış olduğunu da vurguluyor.

Kanımca, Deringil'in bu başarılı çalışmasında, üzerinde durulması gereken birkaç nokta var.

Öncelikle, yazar, "Türkçe Basıma Önsöz"de, "Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında, kesinlikle bir Avrupa devleti olarak görülmektedir" saptamasında bulunuyor.

Sanırım bu yorum, Türkiye'nin bugününün, geçmişi ile kıyaslandığında, daha kötü bir durumda olduğunu belirtmek için kullanılmış...

Ben, bu tür yorumların ve bu tür yorumlarda kullanılan yöntemin pek de doğru olmadığı kanısındayım.

Nitekim, yazar, kitabının bir dipnotunda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın (Foreign Office) Türkiye'yi savaştan önce Asya kategorisinde değerlendirdiğini, ancak savaşın başlamasından sonradır ki, Güneydoğu Avrupa kategorisine aldığını yazıyor.

Bu ince ayrıntı üzerinde, kanımca, dikkatle durulmalıdır.

Bu, görüntü olarak, Türkiye'nin, gerçek bir Avrupa ülkesi tarafından, gerçekten de bir Avrupa ülkesi olarak görüldüğünü ve kabul edildiğini göstermez.

Ama aksini gösterir.

Avrupa, Türkiye'yi, o zamanlar, daha çok ciddiye alıyor ve Türkiye'ye daha çok önem veriyordu. Burası sanırım doğru... Ama, bunu Türkiye bir Avrupa ülkesi olduğu ya da onu öyle gördüğü/kabul ettiği için yapmıyordu. Sadece Ankara, bu dönemde, bugüne kıyasla, daha önemli bir siyasi/diplomatik/askeri merkezdi. Hepsi bu kadar...

Türkiye'nin önemi hep konjonktürel olagelmiştir ve bize gösterilen ilgi de, bu önem derecesinde, hep konjonktüreldir.

Bu türden kıyaslamalar, yani eskiden daha güçlü ve iyi durumda idik, artık kötü durumda ve güçsüzüz türü saptama ve yorumlar, sanırım, gerçekçi değildir.

Nitekim, bazı bocalamalardan sonra, savaştan sonra da bu genel eğilim devam edecektir. Hatta NATO'ya kabul edilme aşamasında ortaya çıkan pürüzlerden bir tanesinin de, Türkiye'nin Avrupalılığı sorunu olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Unutulmasın ki, Türkiye, bir ara, Orta ve Yakın Doğu ittifak politikası çerçevesinde ele alınmak istenmişti.

Sanırım, Türkiye, tarihinin hiçbir döneminde, bir Avrupa devleti tarafından, bir Avrupa devleti olarak görülmemiş ve değerlendirilmemiştir.

Hatta, bizzat Deringil de, kitabının bir-iki yerinde, İngilizlerin Türkiye'ye yönelik Şarklılık ve alaturkalık eleştirilerini dikkat çekici bir vurgu ile değerlendiriyor.

Dikkat çekici bir başka nokta da, bu kez, kitabın sonunda göze çarpıyor.

Yazarın, kitabının başlığına bile "Denge Oyunu" adını verdikten sonra, kitabın bitmesine sadece birkaç cümle kala, dönemin dış politikasının "salt bir 'denge oyunu'ndan da ibaret" olmadığını yazması, açıkçası, okuyucu açısından, güç anlaşılır bir yorum olarak kalmaya mahkûmdur.

NADİR BULUNAN BİR KADIN DERGİSİ: GÜZEL PRENSES

CÜNEYD OKAY

Güzel Prenses mevcud 153 sayısı ile tesbit edilebildiği kadarı ile en çok yayınlanan kadın dergilerinden biridir.[1] İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu'nda Hakkı Tarık Us kütüphanesinde 50 sayısının mevcud olduğu ve derginin haftada üç defa çıktığı görülüyor.[2] Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğunda ise *Güzel Prens* adıyla ve haftalık olarak yer almış.[3] Kaç sayı çıktığı ise belirsiz. Kadın dergileri konusunda en önemli ve özenli çalışma olan ve ilgi alanı yalnızca İstanbul Kütüphaneleri ile sınırlı tutulan Kadın Dergileri Bibliyografyası'nda "Bazı kadın dergilerinin kataloglarda yer almasına rağmen kütüphanelerde bulunamadığından"[4] bahsediliyor. *Güzel Prenses* de bunlardan biri.

Güzel Prenses Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Bağışları Kitaplığında bulunmaktadır.[5] Dergi aslında forma halinde verilen *Saray Entrikaları*[6] romanına kapak olarak hazırlanmış.

Önceleri haftada iki defa çıkarak yayın hayatına başlayan *Güzel Prenses* uzun müddet haftada üç defa çıkmış, kapanmasına yakın yeniden haftada iki kere yayınlanmıştır. *Saray Entrikaları* 154 forma halinde verilmiş ve *Güzel Prenses* dergisi de romanın tamamlanışı ile yayınını noktalamıştır.

Derginin yayıncıları, belirttiklerine göre aynı zamanda *Altın Gölü* isimli bir romanı daha formalar halinde vermektedirler.[7] *Güzel Prenses*'in sahibi imtiyazı Sisak Ferid Bey'dir. Bu kişi genellikle aile ve kadına yönelik *Afiyet* ve *Dilber Kontes* mecmualarını çıkaran çeşitli tecümeleri olan bir yayıncıdır. Derginin muharriri Avanzade Mehmed Süleyman Bey ise Osmanlı yayın hayatına, neşrettiği dergiler ve yıllıklar, yazdığı ve tercüme ettiği kitaplarla damgasını vurmuş bir şahsiyettir ve başlı başına ayrı bir yazıya konu olur.

Nüshası 20 para olan *Güzel Prenses* -roman formaları hariç- zaman zaman 4, zaman zaman 8 sayfa olarak yayınlanmıştır. 1329 (1913) yılında çıkmaya başlayan derginin son sayılarında tarih kaydına rastlanmamaktadır.

Güzel Prenses devrin bütün kadın dergilerinde olduğu gibi kadınlara yönelik faydalı ve pratik bilgilerle doludur. Yemek, mutfak, sağlık bilgileri, dünya haberleri, küçük hikâyeler, güzel sözler şundan bundan, şuunat-ı garibe (enteresan haberler) derginin sütunları arasında yer alıyor. Sorulan bilmecelere doğru cevap verenlere kura ile hediyeler verilen mecmuada rüya tabirleri, resimler ve fotoğraflar da dikkat çekiyor.

Güzel Prenses'in en önemli bölümlerinden biri Muhaberat-ı Aleniyye... Dergiye genel olarak İstanbul'dan ve kadınlar tarafından mektup gönderiliyor. Bunlardan bir tanesi günümüzle paralellikleri açısından enteresan sayılabilir. Evli bir adamla gönül macerası yaşayan bir kadın ve mektubuna yayıncıların verdikleri paranteziçi cevaplar.[8]

Feriköyünden E(lif). S(in) imzalı mektub. Sahibesi *Güzel Prenses*'i tebrik ve takdir eyledikten sonra diyor ki: "Bir zat evli olduğu halde beni sevdi. Ben de anı sevdim. Şimdi onunla yaşamaktayım. Muhabbetim günden güne artmaktadır. (Allah muhabbetinizi artırsın. Bu de seviye-i içtimaiyemize bir delil-i bidail!) Ondan başka kimseyi gözüm görmüyor. Fakat diğer zevcesini son derece kıskanıyorum. (Meşhur meseldir: Dağdaki gelir bağdaki kovar.) Kendisi beni sevdiğini (inanma) ve diğer zevcesini katiyyen sevmediğini (tabii o biçareyi de alırken öyle söyleyerek kandırdı. Küllü cedidün leziz-iş bunda) söylemekde ve halinden dahi bu sözlerinin doğru olduğu anlaşılmakda (ne de güzel ne de kolay anlaşılıyor? İnsanın alacası içerisindedir. Daha dur bakalım. Aradan beş on gün geçsin) ise de bir türlü inanamıyorum. (Sen şimdiki insanlara inanma, çoluğuna çocuğuna hayrı olamayanın başkasına hayrı olmaz). Bu halden son derece muzdaribim. (Elbet hak yerini bulacak! Meşruiyet ile rahat edemeyen bir insan gayr-ı meşruiyet ile hiç edemez) Kendimi yiyip bitiriyorum (öyle olacak!) Tahammülfersa olan şu hale

bir çare bulunuz (hiç arama). Vereceğiniz cevabın diğer sevdalılara vermekde olduğunuz cevaba benzetmeyerek (Başüstüne efendim. Size suret-i hususiyede bir cevap verelim. Çünkü vücudunuz aleme rahmettir) ciddi ve kati (acayib!) bir cevab vermenizi pek ziyade rica eylerim.

C. Ricanız üzerine biz de icab eden cevabları muterizalar arasında verdik.

Dergide çeşitli reklamlar da göze çarpıyor. "Nefis üzüm mahsüllerinden mamul rakı, konyak, türlü likörler ve kolonya suları ile" Umurca Çiftliği ya da "muhkem ve metin kasaları ile" Viner Bank Frayn reklamları dergide yer almışlar.

Derginin ilk sayısında da dikkati çeken bir bilgi var. "Kırk sene evvel 400.000, yirmi sene evvel 600.000 nüfusu bulunan İstanbul şehrinin elyevm 1.200.000 nüfusu vardır"[9] 1930'larda İstanbul nüfusunun 700.000'lere düştüğü gözönüne alınırsa art arda gelen savaşların tahribatı bir kere daha ortaya çıkar.

Güzel Prenses 51. sayısında okuyucularının arzu ve ısrarları üzerine derginin sahibi Sisak Ferid'in resmini yayınlar. 75. sayının kapağını ise aynı yayıncıların çıkardığı *Afiyet* mecmuasının reklamı süslemektedir.

Muhaberat-ı Aleniyyelerden birinde *Güzel Prenses* için yazılmış bir şiir yayınlanır.[10]

Güzel Prensese İthaf
Ne letafetli ruhusun herkesin
İsmi küçük namı büyük prensesim
Her evde bülbül gibi bir tanesin.

Bu küçük mavi mor menekşelerim
Haftada üç günü beklemekdir kederim
Ağlayarak okumakdır en birinci emelim.

Halk beğenir de kim beğenmez seni
Yokdur evimizde okumayan seni
Ölsem elimden bırakmam seni.

Kasımpaşa Kulaksız'dan Sakine Hanım

Derginin bazı sayılarının kapaklarında künyesi Fransızca olarak basılmış. Ve bu künyeden, tirajının 12.000 olduğu anlaşılmakta...

153. sayıda "*Güzel Prenses* 154. sayısı ile hitam buluyor" ibaresi var. Anlaşıldığı kadarı ile dergiyi çıkaranlar derginin genel durumundan oldukça memnunlar. "Eğer beyanları doğru ise" 1910'lu yıllarda 12.000 tiraja ulaşmak herhalde olmayı gerektirir. Bu sebeple 154. sayıda her okuyucuya bir hediye verileceği müjdeleniyor yayıncılar tarafından.

Sonuç olarak *Güzel Prenses* yüksek tirajı, formalar halinde verdiği romanı ve 154 sayısı ile en önemli kadın dergileri arasında yer almış ve Osmanlı kadınları ve aileleri arasında okuma alışkanlığını yaymıştır.

1- *Hanımlara Mahsus Gazete* 614 sayı *Kadınlar Dünyası* ile 209 sayı çıkmıştır. Bkz. *Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Metis Yayınları, Nisan 1993, İstanbul.
2- *Hasan Duman İstanbul Kütüphanesi Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*. IRCICA Yayını, 1986, İstanbul s. 88.
3- *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* (1.Cilt), Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, 1987, Ankara.
4- *Kadın Dergileri Bibliyografyası*, s. IX-X.
5- Katalog Nu: 366.
6- Seyfettin Özegen'in hazırladığı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda Nu: 1749'da var. s. 1532.
Saray Entrikaları Michel Zevaco'dan M refik
Seyfettin Özege Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, Cilt. 4, 1977, İstanbul.
7- İbid Cilt! Nu: 548 S.42 Kayıtlı
Altın Gölü (Atlanta) Robert Kraft'tan Mehmed Süleyman-Sisak Ferid
İstanbul, Lüsyen Matbaası, 1330.
8- *Güzel Prenses*, sayı: 50, 5 Eylül 1329, s.3768-379.
9- *Güzel Prenses*, sayı: 1, s.4.
10- *Güzel Prenses*, sayı: 75, 4 Teşrin i Sani 1329, s.579.
11- Bu yazı, hayatı boyunca topladığı kitapları bir katalog halinde yayınlayan ve bu kitapları ve süreli yayınları Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine bağışlayan Seyfettin Özegen'nin sayesinde ortaya çıkmıştır.

GEZGİNLERİN İZMİR'İ

ERKAN SERÇE

İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XIX Yüzyıl I*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Tarihin çok çeşitli kaynakları arasında gezi yazıları oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak tarihsel bir kaynak olarak gezi yazıları, kullanım aşamasında önemli riskleri de beraberinde getirir. Çünkü gezginin gözlemleri -kendisi her ne kadar her şeyi "olduğu gibi" aktardığını iddia etse de- özneldir. O bizzati bir ulusun, bir sınıfın, bir mevkinin üyesidir. Bu yüzden çoğunlukla gördükleri/görebildikleri bu konumlarıyla orantılı olacaktır. Konumuna uygun olarak aldığı eğitim, sınıfsal dürtüleri, gezi amacı hatta gezi yapacağı yer hakkında edindiği ön bilgiler gözlemlerini etkileyecek, anlatılarına yansıyacaktır. Bu anlamda gezi yazıları, daha çok "zihin"de oluşturulan imgelem ile "gerçek"te varolan farklılaşmaların yarattığı hayranlığın, hayal kırıklığının ve şaşkınlığın izlerini taşır. Gezgin, tasarladığı yolculuğu, çoğunlukla, tarih kitapları ve kendinden önce o yerleri arşınlayanların eserlerinde yapar. Artık ne görebileceğini kestirmekte, hatta kesine yakın bir biçimde bilmektedir. Eğer bunun dışında bir görüntüyle karşılaşırsa şöyle diyecektir: "...eski

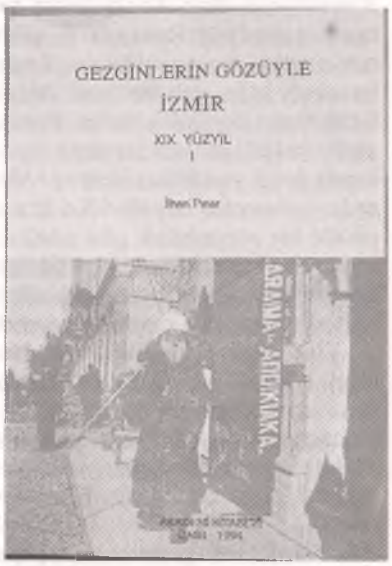

çağdan tanıdığımız o görkemli ve güzel İzmir'den pek bir şey kalmamış." (s.10), ya da "...bu ünlü ticaret şehri üzerine ilk izlenimlerin, hiç de beklentilerimi karşılayacak düzeyde değildi" (s. 87).

Tüm bu sakıncalarına rağmen, gezi yazıları etnolojik, arkeolojik, filolojik ve iktisadi veriler bakımından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Türkiye tarihçiliği bu bakımdan zengin bir potansiyele sahip. Başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı-Türk kentleri gezginler için her zaman çekici mekânlar olagelmiştir. İzmir, bu mekânların gezginler tarafından en fazla tercih edilenlerinden birisidir.

İzmir'e gelen gezginlerin İzmir anlatılarını Türkçe'ye kazandırmayı "iş" edinmiş olan İlhan Pınar, uzun soluklu bir çalışma olarak tasarladığı *Gezginlerin Gözüyle İzmir*'in XIX. yüzyıla ait ilk ciltini ilgililerin okumasına sundu. Daha önce çeşitli dergilerdeki çalışmalarını zevkle izlediğimiz Pınar, bu ilk ciltte XIX. yüzyıla ait sekiz gezginin İzmir anlatısına yer veriyor. Kitabın ilk sayfalarında Ernst Christoph Döbel aracılığıyla 1832'nin İzmir'ine gidiyoruz. Thüringenli bir zanaatkâr olan Döbel'in gezisi Bayreuth'tan başlayarak Viyana, Belgrat, İstanbul, Edirne, İzmir, İskenderiye yoluyla Sina'ya kadar ulaşmış. Döbel diğer pek çok gezginin tersine, gezisini yol boyunca çalışarak gerçekleştirebiliyor. Bu nedenle de, İzmir'in zengin Frenk Sokağı'nın yanında, yoksul mahallelerini ve insanlarını da betimliyor.

Kitabın ikinci gezgini, Kontes Pauline Nostitz 1835'de kente geldiğinde veba salgınıyla karşılaşıyor. Bu yüzden Kontes, daha çok kentin çevresini betimliyor. Ancak bu arada, İzmirliler'in vebadan korunmak için aldıkları önlemleri de öğreniyoruz. Ünlü bir İngiliz arkeoloğu olan ve antik Likya uygarlığının kalıntılarını su yüzüne çıkaran -bu arada pek çok parçayı da ülkesine aktaran- Sir Charles Fellows'un İzmir izlenimleri 1835 ve 1840 yıllarına ait. Doğal olarak Fellows'un ilk dikkatini çeken, kentin antik dokusu ile binaların mimari yapısı.

Kitapta yer alan en ilginç gezginlerden biri de, Almanlar'ın Batı Anadolu'da koloni kurmalarını öneren Ludwig Ross. 1845 yılının başlarında İzmir'e gelen Ross, yaklaşan Alman yayılmacı istemlerini de dile getiren tipik bir örnek. Ross İzmir Gümrüğü, konsolosluklar, Frenk Mahallesi, çarşı, antik kalıntılar, kentin etnik ve dinsel yapısı hakkında bilgi verdikten sonra, "Almanların gelip burada yerleşmesi her iki ülke için de, o ya da bu biçimde bir zorunluluk gibi görünüyor; işte o zaman İzmir, çevresinde yaşayan bu komşulardan etkilenecek ve İtalyan-Doğu izleri silinerek Cermen kimliği bürünecektir" demekten kendini alamıyor.

Yine bir başka Alman'ın, Hermann Scherer'in İzmir'i ise 1860 yılına ait. İzmir'e "Levant'a olan merakını gidermek" amacının bir parçası olarak gelen Scherer'in anlatısı, Almanya'nın çeşitli şehirlerinde yaşayan dostlarına yazdığı mektuplardan oluşuyor. Karl von Haller'in İskenderiye yolu üzerinde uğradığı İzmir'deki bir günlük izlenimleri, daha çok Frenk Sokağı ve dinsel yapılar üzerine odaklaşmış. Julius Seiff'ın Nisan 1872'deki İzmir gözlemlerini, Alman diplomat Rudolf von Lindau'nun 1898 yılına ait gözlemleri izliyor. Lindau'nun anlatısında, o güne kadar Alman İmparatoru tarafından "Kara Kartal" nişanıyla taltif edilmiş olan tek Türk, Vali Kamil Paşa hakkında bilgiler bulmak mümkün.

İlhan Pınar'ın derlemesi bize, XIX. yüzyıl boyunca İzmir'in çeşitli anlarının betimlemesini sunuyor. Bununla da kalmayarak, yükselmeye başlayan Almanya'nın "Doğu" hakkındaki düşüncelerini, gezginler aracılığı ile yakalamamıza yardımcı olacak ipuçları sağlıyor.

Son olarak, pek çok yönüyle, hem İzmir üzerine çalışan araştırmacıların, hem de gezgin anlatılarından nostaljik ve edebi zevk alan okuyucuların başucu kitaplarından biri olmaya aday olan bu çalışmanın, "Önsöz"ünde belirtilen diğer ciltlerini de sabırsızlıkla bekleyeceğimizi belirtelim.

*

TARİHE NASIL BAKMAK? TÜRK DEVRİMİ, İKİNCİ GRUP VE HÜSEYİN AVNİ ULAŞ ÖRNEĞİ

HAKKI UYAR

Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, 638 s.

Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup* adlı doktora tezi olan kitabında İkinci Grup'u değerlendirmekte. İkinci Grup'a önyargılı baktığını ileri sürdüğü resmî tarih ve resmî bakış açısını, -belki haklı olarak- eleştirmekte. Konu üzerine ayrıntılı çalışma yapan İhsan Güneş[1] ve Ömür Sezgin'in[2] resmî bakış açısıyla/Kemalist tarih söylemiyle ya da önyargılı olarak konuya baktıklarını ileri sürmekte.

Türk Kurtuluş Savaşı'na Kemalist bir bakış açısıyla bakmak, A.Demirel'in belirttiği gibi, yanlıştır. Peki, A.Demirel bu döneme nasıl bir bakış açısıyla bakmıştır? Tabii ki, eleştirdiği Kemalist bakış açısıyla bakmamıştır. Birinci Meclis'e Kemalist tarih görüşüyle bakmayan Demirel, bu döneme bakarken objektif olabilmiş midir? Hayır! Çünkü, kendisi de anti-Kemalist bir tarih görüşüyle olaylara bakmıştır.

Kemalist ya da anti-Kemalist tarih görüşüyle olaylara bakmak çözüm yolu değildir. Marksist ya da İslamcı bakış açılarının da çözüm yolu olmadığı gibi.

Peki, tarihe nasıl bakmalıdır tarihçi?

Tarihçi, baktığı dönemle kendi arasına bir "mesafe" bırakmalıdır. Buna "Manevra alanı" diyebiliriz. Bunu örnekleyelim. Örneğimiz de Ahmet Demirel'in doktora tezi olsun. Biraz önce yukarıda belirt-

tiğimiz gibi, Kemalist ya da anti-Kemalist bakış açılarının, hatta Marksist ve İslamcı bakış açılarının da birbirlerinden üstünlüğü ya da farkı yoktur. Tarihçi, döneme bunların dışında bakmak zorundadır. Peki, tarihçi nereden bakacaktır Birinci Meclis'e? Türkiye'nin çağdaşlaşma hareketlerini, demokrasi deneylerini gözönüne alarak eleştirel bir bakış açısıyla Türkiye sınırlarından mı bakacaktır? Bu bakış açısı öncekilerden daha ileri bir bakış açısıdır. Peki, yeterli midir? Hayır! Tarihçi, Türkiye sınırlarını da aşmalı. Hatta, Avrupa ve üçüncü dünya ülkeleri çemberini de aşmalı. Tüm dünyayı, tüm dünya tarihini gözönünde bulunduracak şekilde ve bunlarla arasında bir boşluk, bir "manevra alanı" bırakarak yaklaşmalı konuya. Bakış açısını geniş tutmalı, diğer sosyal bilimlerden yararlanarak, konuya eleştirel, özgürlükçü ve barışçı bir görüşle[3] yaklaşmalıdır.

A.Demirel, doktora tezinde objektif olamamış, olayların içinden kendini kurtaramayarak, İkinci Grupçu bir söylemle doktora tezi hazırlamış ve duygusallıktan kendini kurtaramamıştır. Buna sadece bir örnek vermekle yetinelim:

İkinci Grup kurucuları tarafından hazırlanan seçim kanunu değişikliği 2 Aralık 1922 tarihinde Meclis'te görüşülürken M.Kemal'in tepkisini çekmiştir. Çünkü, tasarı gereğince, TBMM'ne milletvekili seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerler halkından olmak ya da bir seçim bölgesinde göçmen olarak geldikten sonra (Türk ve Kürt halkından olmak şartıyla) 5 yıl oturmak gerekiyordu. Ancak, 5 yıl oturduktan sonra milletvekilliğine aday olabileceklerdi göçmenler. M.Kemal, Türkiye'nin sınırları dışında, Selanik'te doğmuştu. Türkiye sınırları içinde 5 yıl da bir yerde oturmamıştı. Bu konuya ilişkin olarak yaptığı konuşmada M.Kemal, cepheden cepheye koşturmaktan bir yerde 5 yıl oturmadığını belirtiyordu. İkinci Grup üyeleri de kendilerinin M.Kemal'i kastetmediklerini, M.Kemal'in bunun dışında tutulması gerektiği şeklinde savunmalarını yaptılar. Ancak, tasarıda M.Kemal'in bunun dışında tutulmasına ilişkin bir madde de yoktu.

A.Demirel bu olayın değerlendirilmesi hakkında şunları söylüyor:

"Teklif sahiplerinin açıklamalarından sonra Mustafa Kemal Paşa, konunun yeterince aydınlanmış olduğunu düşünmüş olacak ki, başka söz söylememiştir. Gerçekten de, teklif sahiplerinin bu samimi açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, teklif kesinlikle Mustafa Kemal Paşa'nın vatandaşlık hukukunu hedef almamıştı. Böyle bir girişimi haklı çıkartabilecek herhangi bir gerekçe ya da neden yoktu ve olamazdı. Üstelik aksi düşünülse bile, teklifi imzalayanlar, Mustafa Kemal Paşa gibi, ulusal bir direniş hareketini başarıya ulaştırarak meşruiyet kazanan karizmatik bir liderin mebus seçilme hakkının, böyle bir kanun teklifiyle ortadan kaldırılabileceğini düşünebilecek kadar dar görüşlü değillerdi".[4]

A.Demirel'in kitabı, bu dönem üzerine yapılan en kapsamlı çalışmaların başında geliyor. Yoğun bir emeğin ürünü. Sanırım, en önemli katkılarından biri de İkinci Grup üyelerinin adlarını kesinliğe yakın bir şekilde ortaya koymasıdır. İkinci Grup üyelerinin yanısıra, Birinci Grup üyelerinin, bağımsızların, Birinci ve İkinci Grup'lardan bağımsız, ama onlara sempati duyan milletvekillerinin adlarını da ortaya koymuştur. Bu belirtmeler, bu konudaki kargaşaya ve belirsizliğe de son vermiştir, denilebilir.

Ancak, Demirel kitabında ve H.Avni Ulaş'a ilişkin yazdığı bir makalede[5] bazı gerçekleri ya görmemiş, ya da görmezlikten gelmiştir. İkinci Grup'un ve Hüseyin Avni Ulaş'ın demokrasi ve özgürlük mücadelesi yaptığı savını işleyebilmek ve bunu doğrulayabilmek için bazı olaylar atlanmıştır. Sonuçta, ayakları yere basmayan, dönem koşullarını gözönüne almayan bir şekilde İkinci Grup idealize edilmiştir.

Bu yazıda bu eksiklikleri ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca öncesi ve sonrasıyla İkinci Grup'u, Hüseyin Avni Ulaş'ı ve Türk Devrimi'ni inceleyeceğiz.

Öncelikle, bilinen bir durumu tekrar etmek istiyoruz. Birinci ve İkinci Grup üyelerinin arasında İttihat ve Terakki kökenlilerin çoğunlukta olduğudur. Örneğin, İkinci Grup lideri Hüseyin Avni Ulaş, İkinci Meşrutiyet yıllarında İttihatçıdır, Turancıdır ve Türk Ocağı üyesidir. Bu konuda damadı Nurettin Topçu[6], Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümünün 10. yılında Milliyetçiler Derneği tarafından yayınlanan bir kitapçıkta şunları söylüyor:

"...Birinci Cihan Harbi çıktı ve Hüseyin Avni Kafkas cephesine yollandı. (...) Turan yolculuğuna çıkarken İttihat ve Terakki dostu olan genç Ocaklı, o dağların baş döndüren zirvelerinde, ateşin yanında tipi, açlık ve soğuk mücadelesinde Anadolu'nun çocukları ile üç yıl başbaşa kaldı. Dostoyevski, Rus köylüsünü, Kafkas dağlarında tanıdı. Anadolu'nun kendi ufukları dışında millet ideali aratmayacak kudretini bu ilk inziva devrinde anladı. Döndüğü zaman artık ne Ocaklı idi, ne de Turancı... Ta damarlarına, hayır hücrelerine sinen yarı ilahi bir ilhamla pek iyi anlamıştı ki milliyet davası, Anadolu davasıdır".[7]

Bu kitapçıktan A.Demirel yararlanmamıştır. Ayrıca H.A. Ulaş'ın İttihatçı, Turancı, Türk Ocağı üyesi olduğuna ilişkin hiçbir bilgi yoktur makalesinde. Sadece, Hukuk Mektebi'ne 1908'de girdiği, 1911-12 öğretim yılı sonunda okuldan mezun olduğu, 1913 yılında İstanbul Avukatlar Barosu'na kaydolarak avukatlığa başladığı ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla da yedek subay olarak orduya katıldığı belirtilmektedir.[8]

H.A.Ulaş'ın I. TBMM'nden önceki siyasal yaşamının atlanarak, hürriyet ve demokrasi kahramanı ilan edilmesi son derece yanlıştır. Sanırım yapılması gereken Ulaş'ın İkinci Meşrutiyet yılları, Birinci TBMM üyeliği ve İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasındaki siyasal yaşamı bir bütün olarak incelenmeli ve ideolojik, siyasal kimliği ortaya konulmalıdır.

Demirel aynı hatayı doktora tezinde, İkinci Grup'u incelerken de işlemiştir. Çok önemli olan çalışmasının en büyük eksiği bizce objektif olamamasıdır. Birinci Grup ve İkinci Grup üyelerinin ara-

larında büyük uçurumların olmadığını düşünüyoruz. Köken olarak büyük bölümü yukarıda da değindiğimiz gibi İttihat ve Terakki kökenlidir. Her iki grup da homojen değildir. Aralarında geçişler olmaktadır sürekli. Çok çeşitli ideolojik görüşleri barındırmaktadırlar içlerinde. Her iki grubun ortak bir diğer özelliği de, grup önde gelenleri arasında asker kökenlilerin olmasıdır. İkinci Grup önderlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü, Mersin milletvekili Salahattin Köseoğlu gibi.

Demirel'in kitabında değinmediği iki örnek olay aktaracağız:

Birinci Meclis'in açılmasından birkaç gün sonra, 28 Nisan 1920 tarihinde, daha sonra ikinci Grup'un kurucularından ve ağır toplarından olan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, Müskiratın men'i (içki yasağı) hakkında yasa teklifinde bulundu.

Tasarının 1. maddesi şöyle: "Memaliki Osmaniyede her nevi müskiratın imal, ithal, füruht ve istimali sureti katiyede memnudur."

Tasarının 3. maddesine göre, bu yasağa uymayanlar "ya, haddi şer'i ile tedibolunur veyahut elli liradan iki yüz elli liraya cezayi nakdiye mahkûm edilir" deniliyordu. 4. maddede ise, ele geçirilen içkilerin "müsadere ve imha" edileceği belirtiliyordu.[9]

Tasarı "Müstaceliyet" nedeniyle yapılan oylamayla derhal Adliye, Maliye, Sıhhiye ve Şer'iye encümenlerine gönderildi.[10]

Bu encümenlerin hazırladıkları mazbatalar Meclis genel kurulunda 17 Mayıs 1920 tarihinde görüşüldü. Ali Şükrü'nün sunduğu tasarı ve gerekçesi Meclis'te okundu. Burada şu görüşler yer alıyordu:

"Dini mübinimizce tahrim edilmiş olan işretin halkımız arasında taammümü istimalinden tevellüden fenalıklar, felaketler tadadedilemeyecek derecede çok mühlik ve mühribdir".[11]

Encümenlerin mazbataları hazırlamaları, milletvekillerinin tartışmaları aylar sürüyor. İç ayaklanmaların ve Yunan saldırısının en yoğun olduğu bir dönemde bu işle aylarca uğraşılması Meclis'in düşünsel yapısını ortaya koymak bakımından ilginçtir. Tartışma ve görüşmeler 28 Nisan'dan 14 Eylül'e kadar, 4.5 ay sürüyor. İçki içenlerin, üretenlerin, taşıyanların ya da satanların ne şekilde cezalandırılacağı tartışılıyor: Para cezası mı, değnek cezası mı?

Bu görüşmeler sırasında müskirat'ın tanımını da yapıyor Ali Şükrü: "... müskirat kelimesi, müskir olan her şeye, hatta esrara da şamildir. Bunun içine afyon da dahildir, tabii şarap ve bira da dahildir. Sekir veren her şey memnudur". "Ya tütün?" diye soran bir milletvekiline Ali Şükrü, "Tütün müskirat değildir. Sekir vermez" diyor.[12]

14 Eylül 1920 tarihindeki görüşmelerde Men'i Müskirat Kanunu kabul ediliyor. Oylamada 71 kabul, 71 red, 3 çekimser oy veriliyor. Eşit oy çıkıyor. Oturum başkanı Konya milletvekili Mehmet Vehbi Efendi'nin kanun lehinde oy kullanması nedeniyle, iç tüzük gereği kanun kabul ediliyor.[13] M.Vehbi Efendi, daha sonra oluşacak olan ikinci Grup'un sempatizanları arasında yer alıyor. Kanunu onaylayanlar arasında daha sonra oluşacak olan Birinci Grup'un üyeleri olduğu gibi, karşı çıkanlar arasında İkinci Grup üyeleri de var. Bu tarihte henüz gruplar oluşmamakla beraber, daha sonra İkinci Grup'un ağır toplarından olan Ali Şükrü kanun tasarısını teklif eden kişi. Kanuna karşı çıkanlar içinde ise, daha sonraki Birinci Grup ve CHP'nin ağır topları var: İsmet (İnönü), Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt),Refik (Saydam), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hacim Muhittin (Çarıklı)....[14]

İkinci örnek olayımız ise; 23 Nisan'ın "Millî Bayram" olarak kutlanmasına ilişkin. Birinci Meclis'in açılışının 1.yıldönümünde, 23 Nisan 1921 tarihinde Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce) ve arkadaşları bir yasa önerisi verirler. Bu öneride, Birinci Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'ın "millî bayram" olarak kutlanması istenmektedir. Bu konuda benzer bir öneri de İçel milletvekili Şevki (Göklevent) Bey'den gelir. Bunun amacı da aynıdır.[15] Şevki Bey, kısa bir süre sonra oluşacak olan Birinci Grup'un sempatizanlarındandır.[16] Refik Şevket ve arkadaşlarının kökenlerine baktığımızda ilginç sonuçlar çıkıyor. Tasarıya R.Şevket'ten başka 11 milletvekili daha imza koyuyor. Bunlar arasında Birinci Grup üyeleri ve sempatizanlarının yanısıra, İkinci Grup üye ve sempatizanları da var. Birinci Grup'un önde gelenlerinden Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce), Hakkari milletvekili Mazhar Müfit (Kansu), Konya milletvekili Refik (Koraltan) ve Sinop milletvekili Mehmet Şevket (Peker) Beyler tasarıya imza koyanlardan. Daha önce Birinci Grup içerisinde yer alan, fakat daha sonra İkinci Grup'a geçen Sinop milletvekili Hakkı Hami (Ulukan), K.Sahip milletvekili Mehmet Şükrü (Koç), ve Ergani milletvekili Mehmet Emin Beyler de tasarıyı imzalamış. Diğerleri ise, İkinci ve Birinci Gruplara yakın ama bağımsız olan milletvekilleridir.[17]

Tasarı aleyhine iki kişi konuşuyor. Birisi İkinci Grup'un ağır toplarından Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, diğeri de İkinci Grup'un sempatizanlarından Konya milletvekili Mehmet Vehbi Efendi'dir. Tasarı lehine Birinci Grup'un ağır topları ve Birinci Grup sempatizanları söz alıyor; Kırşehir milletvekili Yahya Galip (Kargı), Bolu milletvekili Tunalı Hilmi, Saruhan milletvekili Mahmud Celal (Bayar), Bursa milletvekili Muhittin Baha (Pars), Konya milletvekili Refik (Koraltan), Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce)....[18]

Her iki grupta da kişiler ön plana çıkıyor. Kişisel çekişmeler var. Diğer milletvekilleri de bu çekişmeler arasında gidip geliyorlar. Ancak, gün geçtikçe saflar da belirginleşiyor.

İkinci Grup üyeleri, İkinci TBMM'ne seçilemiyorlar. Birinci Grup, (Cumhuriyet) Halk Fırkası adını alıyor. Birinci Grup da, İkinci Grup gibi homojen değil. M.Kemal'in Birinci Meclis'te İkinci Grup üyelerini kışkırtmakla suçladığı Birinci Grup üyesi Rauf Bey[19] diğer paşalarla birlikte 1924 yılı sonlarında TpCF'nı kurarlar. H.Avni Bey arkadaşları Kara Vasıf ve Salahattin Beylerle TpCF'na girerler.

Partinin İstanbul örgütünü kurarlar.[20] Böylece Birinci Grup'un içindeki muhalif kanat ile İkinci Grup birleşir; buna diğer eski İttihatçılar da katılır.

İkinci Grup'un düşünsel yapısı üzerine neler söylenebilir?

Grup'un amacı, her türlü şahıs istibdadını önlemektir. Bireysel egemenlikler yerine yasal egemenlikleri koymak amaçlanmıştır. Grup, Meclis diktatörlüğüne taraftardır. Ancak, "şahıs otokratlığına muhaliftir".[21]

Tunaya'ya benzer bir yorumu Mete Tunçay da yapıyor: "Esas amacı, Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan ikinci Grup, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu türlü muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir. Hatta, grup olarak oluşmasının hazırlıkları bile daha önce yapılmış olabilir".[22]

E.J.Zürcher, Kurtuluş Savaşı yıllarında, farklı güç odaklarının ve muhalefetin aşama aşama tasfiye edildiğini belirtiyor. 1920'de İstanbul merkezli Karakol Cemiyeti ve Harbiye Nezareti'ndeki subaylar bağımsız hareket etme olanağını yitirdiler. 1920-21 yıllarında Ankara'daki sol muhalefet ortadan kaldırıldı; yurtdışındaki İttihatçıların Kurtuluş Savaşı'nın yönetimini ele geçirme çabaları engellendi. "...İkinci Grup'ta örgütlenmiş olan muhafazakâr muhalefet 1923'teki ikinci meclis seçimlerine sokulmadı". Yine 1923 baharında İttihatçıların İttihat ve Terakki'yi kurma girişimleri engellendi. Halk Fırkası'ndan ayrılan liberal ve ılımlar TpCF'nı kurdular, ancak bunlar da kısa bir süre sonra tasfiye edildi. Bu süreç, 1926 yılında sona erdi.[23]

1926'daki İzmir Suikastı'nda yargılamaları sonrasında idam edilenler arasında İttihatçıların yanısıra, Rize eski milletvekili Ziya Hurşit gibi İkinci Grup'un önde gelen üyelerinden biri de vardı. Ziya Hurşit suikast işinde İttihatçı fedailerle işbirliği yapmıştı.[24]

Zürcher, İkinci Grup üyelerinin Birinci Grup üyelerine nazaran toplumun daha değişik kesimlerini temsil ettiğini belirtiyor. Grup, mollalar, tüccarlar ve hukukçulara dayanıyordu. Birinci Grup'a nazaran daha mahalli çıkarları temsil ediyordu.[25]

Zürcher'in mesleklere göre dağılımının yanlış yönlerini A.Demirel ortaya koyuyor. Meclis'teki din adamlarının çoğu bağımsız'dır; her iki grup'a da dahil değildir. Birinci Grup'ta din adamı sayısı İkinci Grup'takilere nazaran yaklaşık 3 kat fazladır. Hukukçuların ve tüccarların çoğunlukta olduğu savı doğrudur. Bunlar Birinci Grup'takilerin yaklaşık 2 katıdır.[26]

Sonuç olarak, İkinci Grup hakkında şunları söyleyebiliriz; M.Kemal'in önderliğindeki Birinci Grup (sonra CHP), Devrimci/Reformcu, Jakoben bir dünya görüşüne sahiptir. Bu noktada İkinci Grup'tan ayrılmaktadır. Birinci Grup'un lideri M.Kemal'in "inkılâbın kanunu, mevcut kanunların üstündedir" görüşünü benimsemeyen İkinci Grup lideri H.Avni "İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır" demektedir.

Birinci Grup/CHP önderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi bir "Modernite Projesi"[27], bir çağdaşlaşma hareketidir. Bu modernleşme hareketini 4 alt başlıkta toplamak mümkündür: Aydınlanma, Ulus-Devlet oluş, Kapitalistleşme ve Bireyselleşme.

Birinci Grup ve İkinci Grup'un ayrılış noktalarının en önemlisi bu olsa gerektir.

İkinci Grup üyelerinin ve H.A.Ulaş'ın görüşlerine daha aşağıda da değineceğiz. Burada değinmek istediğimiz bir başka konu da TpCF denemesinden sonra siyasal yaşamdan çekilen H.A.Ulaş'ın 1935 yılında Erzurum'dan bağımsız milletvekilliğine adaylığını koymasıdır.

Tek Parti Yönetimi'nin en yoğun ve etkili olduğu bir dönemde, Ulaş'ın milletvekilliğine adaylığını koyması dikkat çekicidir. Bu, Ulaş'ın daha önce de göstermiş olduğu cesaretinin[28] bir örneği olmasının yanısıra, sanırım, o dönem koşullarından da kaynaklanmaktadır.

1931 sonrasında Tek Parti Yönetimi pekişti. 1930 öncesindeki çok sesli ortamından tek sesli bir ortama geçildi.[29] Bu ortam içerisinde bağımsız milletvekilliği ihdas edilerek eski muhaliflere yeşil ışık yakıldı. Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele bu dönemde milletvekili oldular. Böylece, tek sesli bir ortamda, TBMM çatısı altında kontrollü bir çok seslilik ya da güdümlü bireysel çok seslilik yaratıldı.

H.A.Ulaşda bu ortamdan yararlanmak istedi. Ulaş'ın aday olduğu 1935 yılının bir başka özelliği de azınlıkların ve kadınların milletvekili olmalarının sağlanmasıdır. Birazdan değineceğimiz gibi, Ulaş milletvekili seçilemedi. Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü geçmiş muhalefetle barışma politikasına hız verdi: Kazım Karabekir, A.Fethi Okyar, H.Cahit Yalçın gibi eski muhalifler milletvekili yapıldı.[30] Büyük olasılıkla, H.A.Ulaş'a da milletvekili seçilemediği 1935 yılından 4 yıl sonra (1938-39) milletvekili olması önerilmiş olmalıdır. Bu öneriye sıcak bakmayan Ulaş'a 1939 yılı ortalarında İstanbul 5. Noterliği verilmiş olabilir.[31]

Ulaş'ın 1935 yılında, Erzurum milletvekilliğine aday olmasına gelince: Bu olayın ayrıntılarını o yıllarda Erzurum'da çıkmakta olan CHP yanlısı[32] *Varlık Birlikle Yaşar* adlı yerel gazeteden yararlanarak aktaralım.[33]

Bu tarihlerde İstanbul'da avukatlık yapmakta olan H.Avni, Erzurum Belediye Başkanlığı'na gönderdiği bir dilekçede, yeni yapılacak olan milletvekili seçimi için Erzurum'dan adaylığını koyduğunu; bu dilekçesinin "defteri mahsusa" kaydedilerek, "Teftiş Heyeti"ne verilmesini; gereken yasal işlemlerin yapılmasını istedi.[34]

CHP'nin bu yerel gazetesinde yer alan habere göre, Ulaş'ın adaylığı halk arasında "derin bir hayret" uyandırdı. Çünkü, Birinci Meclis'te Erzurum milletvekili olan Ulaş, milletvekilliği görevini "inkılâp ülküsüne aykırı olarak" kullandı. 1920 yılında H.Avni, Erzurum milletvekili Celaleddin Arif ile Ankara'dan Erzurum'a geldiler. C.Arif ve arkadaşları, "külah kapmak" amacıyla "program" yapmışlardı.

Bunu gerçekleştirmek amacıyla, C.Arif "dimağ" yorgunluğundan ve uzun zamandır görmediği seçim bölgesini gezmek istediğinden Ankara'dan ayrıldı. Hiçbir mazereti olmayan H.Avni'yi de izin alarak Erzurum'a getirdi.[35]

C.Arif, Erzurum'a geldikten sonra BMM reisi M.Kemal'e gönderdiği şifreli telgrafta, "Erzurum'un emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düştüğünü, artık kendi elleri ile idare edilmeleri lüzumunu yegâne çarei necat ve halas addeylemiş olduğu bir zamanda buraya geldiklerini..." belirtti. H.Avni'nin Erzurum valiliğine atanması konusunda ısrarlı ve sürekli ricalarda bulundu. Çünkü, H.Avni'yi Erzurum valisi yapmak ve kendisi de "Şark vilayetlerinin valii umumisi" olmak istiyordu.[36] BMM üyeliği ile memurluğun bir kişide toplanmasına karşı yasal düzenleme olmasına ve bunu bilmelerine rağmen, birinin umumi valiliğe ve diğerinin Erzurum valiliğine atanmalarını istemelerinin nedeni, gerçekleştirmeyi düşündükleri hayalleriydi. Her bölgenin ya da ilin ayrı ayrı yönetimler kurması Kurtuluş Savaşı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açardı. C.Arif, H.Avni ve arkadaşları bu amaç için çalışmışlardı.

C.Arif ve H.Avni'nin bu hareketleri, Erzurumluları Ankara'ya karşı ayaklanmış gibi gösteriyordu. Erzurumluların bunlarla ilgisi olmadığını bilen M.Kemal "bunların gizli emeller peşinde çalıştıklarını anlamış ve Ankara'ya dönmelerini emretmişti.

"Henüz mürekkebi kurumamış kadar yakın bir tarihin bu iğrenç hakikatlerini bütün hemşeriler bütün tazeliğiyle bildikleri içindir ki, Hüseyin Avni'nin bu seferki saylav seçimi için de namzetliğini koyması hemşeriler arasında haklı bir asabiyet uyandırmış ve kendisine nefret ve hiddet püskürmelerine sebep olmuştur".

H.Avni'nin adaylığını duyan Erzurumlular, kendisine "acı ve ağır telgraflar" göndermişlerdir. Yine aynı gazeteye göre, "Böyle bir adamın tekrar Meb'us olmak hülyasında bulunması, ya Erzurumluları iyice tanımadığını veyahut çok haris bir mevki delisi olduğunu göstermektedir".[37]

Görüldüğü gibi Tek Parti Yönetimi'nin Ulaş'a gösterdiği tepki oldukça sert ve ağırdır. Ulaş'a yönelik yapılan eleştirilerin İkinci Grup'la doğrudan bağlantısı yoktur. Bu konuyla dolaylı bir bağlantı kurulmakta ve Ulaş'ın "inkılâp ülküsüne aykırı" hareket ettiği belirtilmektedir. Asıl eleştirilen, Ulaş'ın Erzurum valisi, C.Arif'in de Doğu illeri genel valisi olmak istemesidir.

H.Avni Ulaş'ın tekrar siyasetle ilgilenmesi İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonradır. Bu tarihlerde, Türkiye ve dünya konjonktüründeki değişmeler, iç ve dış dinamiklerin baskıları, savaşı demokrasi cephesinin kazanması gibi nedenlerle, çok partili hayata geçilmesi için yeşil ışık yakılmıştır.[38]

Bu dönemde kurulan ilk parti, Milli Kalkınma Partisi'dir. Partinin kurucuları gözönüne alındığında, partinin geniş bir ideolojik yelpaze çizdiği görülür. İslamcı kesimden Cevat Rıfat Atilhan, burjuvaziden Nuri Demirağ ve İkinci Grup lideri Hüseyin Avni Ulaş.

Ulaş, Partinin programının hazırlanmasında önemli katkılar sağladı. Genel sekterliğini de yaptığı partiden kısa bir süre sonra, Demirağ'la anlaşmazlığa düşerek ayrıldı.

1945 sonrası dönemde H.Avni ve arkadaşlarının, bir başka deyişle İkinci Grupçuların dergi çıkarmaya başladıkları görülür. 1946-50 yılları arasında çıkarılan bu dergilerden belirleyebildiklerimizin adları şunlardır: *Mes'uliyet, Meş'ale, Muhalefet, Yeni Muhalefet, İzinsiz Muhalefet.* Bu dergilere H.Avni'nin damadı Nurettin Topçu'nun çıkardığı Hareket adlı dergiyi de ekleyebiliriz.

H.Avni, 1946 yılında Birinci Meclis'te ve MKP'nde iken yaptığı konuşmaları içeren bir broşür yayınladı.[39] 17 Temmuz 1946 tarihinde çıkmaya başlayan *Mes'uliyet* adlı "haftalık siyasî mecmua"nın sahibi ve başyazarı da H.A.Ulaş'tı. Derginin umumi neşriyat müdürü ise Lütfü Bornovalı'ydı.

Recep Peker'in başbakanlığı döneminde Basın Kanunu'nda özgürlükleri kısıtlayıcı ve cezaları arttırıcı değişiklikler yapılınca, Ulaş dergisini kendiliğinden kapattı.[40] Kısa bir süre çıkan dergide önemli yazılar yer almaktadır. Salahaddin Köseoğlu'nun (Birinci Meclis'te Mersin meb'usu ve İkinci Grup'un kurucularından), "Birinci Büyük Millet Meclisinde: İkinci Grup" adlı makalesi dikkat çekicidir.[41]

Bu derginin kapanmasından sonra, *Mes'uliyet*'te yazı yazanlardan İzzet Mühürdaroğlu[42], 1947 yılı başında *Meş'ale* dergisini çıkarmaya başladı. Dergide çıkan yazılar yukarıda adlarını verdiğimiz dergilerde çıkan yazılarla benzer içerik taşımaktadır. Bunların tümünün ortak özelliklerine aşağıda değineceğiz. Ancak, burada dikkat çekmek istediğimiz bir yazı var. "Türk Demokrasisinin İlk Şahidi 24 Sene Evvel Bu Ay Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey Öldürülmüştü!".[43]

Kendini "Hak ve Hürriyetçi Siyasî Mecmua" olarak tanımlayan derginin alt başlıklarından biri de "Tarih ve Mukaddesatımıza Bağlı Olarak İlerleyelim"dir.[44]

1947 yılı ortalarında yayını sona eren bu dergiden sonra, 1949 yılı sonları 1950 başlarında birbirinin devamı olan üç dergi görüyoruz: *Muhalefet, Yeni Muhalefet, İzinsiz Muhalefet.* Bu üç dergi Millet Partisi'nin (kuruluşu 1948) yayın organıdır. Düşünsel anlamda ve yazar kadrosu olarak *Mes'uliyet* ve *Meş'ale* ile aralarında bağlantı vardır.

Bu bağlantı doğal olarak H.A.Ulaş ile de ilgilidir. MP'nin programının hazırlanmasında önemli bir katkısı olan Ulaş, 23 Şubat 1948 tarihinde ölmeseydi, MP'nin kurucularından biri olacaktı.[45]

Sözünü ettiğimiz bu beş derginin en önemli ortak özelliği, Tek Parti Yönetimi'ne, CHP'ne karşı aldığı sert tavırdır. Bu sert tavırdan DP de kurtulamamıştır. DP, CHP'nin "Demokrat" adını almış kötü bir kopyası olarak tanımlanmaktadır. CHP, "inkılâpçı ve Avrupacı"dır. Dergilerde dönemin yaygın söylemi olan anti-komünist söylemler de işlenmiştir.[46] Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri eleştirilmekte; ırkçılık reddedilmekle beraber, Turancılık onaylanmaktadır.[47] Atatürk'ün

Türk demokrasisinin kurucusu olduğu düşüncesi kabul edilmemektedir.[48]

Bir diktatörlük olarak tanımlanan Tek Parti Yönetimi'nin, özellikle devletçilik ve halkçılık politikaları eleştirilmektedir. Dergilerde dikkat çekici yazılardan biri de dinsel konulara yöneliktir: "Dinsizler İmana Geliniz".[49]

Tek Parti Yönetimi'ni temsil eden CHP eleştirilirken, DP de eleştirilmektedir. Çünkü, DP yöneticileri de Tek Parti Yönetimi'nde görev almışlardır. Bu nedenle yaptıkları "muhalefet" beğenilmemekte ve ciddi bulunmamaktadır. "Gerçek" muhalefet MP tarafından yapılmaktadır.

Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. MP'nin Fahri Genel Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak, 1920-1944 yılları arasında Genel Kurmay Başkanı'dır. Cumhuriyet rejiminin devrimleri gerçekleştirirken dayandığı en önemli güçlerden biri olan Ordu'nun başındadır. MP Genel Başkanı olan Yusuf Hikmet Bayur da Tek Parti Yönetimi'nin önde gelen politikacılarındandır. Bu anlamda, Çakmak ve Bayur da Tek Parti Yönetimi'ni temsil etmektedirler.

MP'nin programının hazırlanması çalışmalarına katılan H.Avni, partinin müstakbel kurucuları arasında yer almaktadır. MP'nin programına ilişkin H.Avni'nin öldüğü günlerde basında yer alan bir haberde şunlar söyleniyor: Parti cumhuriyetçi ve özellikle de milliyetçidir. Milliyetçilik ilkesi her şeyin üzerindedir. Ekonomik alanda liberalizmi savunur. Parti, Millet Meclisi ve Ayan Meclisi olmak üzere iki meclis kurulmasını istemektedir. Ayan Meclisi kısmen seçim, kısmen tayinle oluşacaktır. Parti çiftçi ve köylü zümresine dayanacaktır. Tek dereceli seçim yanlısıdır. Cumhurbaşkanı millet tarafından tek dereceli bir seçimle seçilecektir.[50]

Ulaş, MKP'den sonra yeniden aktif siyasal yaşama katılmak istemekteydi. Ancak ölümü nedeniyle bu gerçekleşmedi.

Ulaş'ın ölümüyle ilgili olarak basında en ayrıntılı haber görebildiğimiz kadarıyla, Cihad Baban'ın başyazarlığını yaptığı *Tasvir* gazetesi ile Ulaş'ın damadı Nurettin Topçu'nun sahipliğini yaptığı *Hareket* dergisinde yer almıştır.

H.Avni Ulaş ve İzzet Mühürdaroğlu gibi Erzurum kökenli olan Nurettin Topçu, Ulaş'a ithaf ettiği *Yarınki Türkiye* adlı kitabında şunları söylüyor: "Anadolu davasının mübeşşiri, Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş'ın büyük ruhuna...".[51]

Ulaş, Topçu'nun fikir babalarındandır.[52] Ulaş'ın "Kemalizm'in radikal modernizasyon politikalarını eleştiren" tavrı Topçu'yu etkilemiştir.[53]

"Müslüman Anadolu Sosyalizmi"ni savunan Topçu[54], Kurtuluş Savaşı'nı "Anadolu insanının ruhsal bir başkaldırısı olarak" algılar. Bu ruh, Topçu'ya göre, Kemalist modernleşmeci politikalarla kısırlaştırılmış ve yok edilmeye çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı, Türkiye'ye maddi bir bağımsızlık sağlamış; fakat bunu tamamlayacak olan manevi hamleler "sakat bir inkılâpçılık saplantısı" nedeniyle yaratılamamıştı. Batılılaşma taklitçi zihniyetlerin somutlaşması demektir. Yıkıcı sonuçlar yaratan Garpçılar "modern Haçlılar"dır. "Şuursuz modernleşme" Anadolu'yu komünizmin kucağına götürecektir.[55]

Topçu, Ulaş'a ithaf ettiği kitabının Önsöz'ünde "Yıldırımlar, Fatihler gibi devletimizin büyük kurucuları, bu kuruluşun kuvvetindeki sırrı, İslamın ruhçuluğunda (Spritüalizm) buldular. Biz, bugün, yirminci asrın bütün yaratıcı kuvvetlerine sahip olarak, aynı kaynaklardan hayat almak mecburiyetindeyiz. (...) Yarınki Türkiye'nin kurucuları, millet ve cemaat uğrunda fedakârlıklar kabullenen bir sınıfın insanlarını şalıslarında birleştireceklerdir. Onlarda; Yunus Yavuz'la birleşecek, Sinan Akif'e uzanacak; Ebu Hanife Hüseyin Avni'yi tebrik edecektir. Ve onların eseri olarak yarınki Türkiye, şu temellerin üstünde kurulacak: Anadolu'nun toprağında kaynayan bir kan, cemaat için harcanan emek, bin yıllık bir tarih, otoriteli bir devlet ve ebedi olduğuna inanmış bir ruh...".[56]

Tüm yukarıda söylenenlerden yola çıkılarak Hüseyin Avni Ulaş hakkında şunları söyleyebiliriz:

Yaşamının son günlerinde "fikri ve siyasi bir cemiyet teşkili projesi hazırladı. Cemiyet vasıtası ile Müessesan Meclisi kurulması teklifinin halka aşılanması ve Anayasa'nın yeniden yapılanmasını düşündü".[57]

Ulaş'ın Kurucu Meclis kurma düşüncesi bize Birinci Meclis'i çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi, Birinci Meclis de olağanüstü yetkilere sahip kurucu bir meclis özelliği taşımaktaydı. Böylece Ulaş, Kemalizm'in Birinci Meclis sonrasındaki modernleşmeci, radikal eylemlerine karşı yeni baştan bir yapılanmayı önermektedir. Bu anlamda, Kemalizm'in getirdiklerinin toptan reddi söz konusudur.

Ulaş, modernleşmeci, radikal, Batılılaşmacı/Avrupacı olarak tanımlanan Kemalizm'e karşı geleneksel, muhafazakâr ve popülist bir kimlik çizmektedir. Ulaş'ın saltanatçı-hilafetçi olduğuna ilişkin eleştiriler ile O'nun demokrat ve hürriyet kahramanı olduğu görüşleri duygusal yaklaşımlardır; objektif değildir. Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, tarihçi olaylarla kendisi arasında "Manevra alanı" bırakarak, olayları öncesi ve sonrasıyla özgürlükçü, eleştirel ve barışçı bir yaklaşımla inceleyebilirse evrensel bir dile ulaşabilir. ■

1- İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniv. yay., Eskişehir, 1985.
2- Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1984.
3- 29 Eylül-1 Ekim 1994 tarihleri arasında Tarih Vakfı ve DEÜ Buca Eğitim Fakültesi işbirliği ile düzenlenen Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu'nda ders kitaplarının "eleştirel ve barışçı bir görüşle" yazılması gerektiğini belirtmişti Mete Tunçay.
4- Demirel, *age.*, s.520.
5- Ahmet Demirel, "Bir Demokratın Öyküsü, Hüseyin Avni Ulaş", *Tarih ve Toplum*, sayı 134, Şubat 1995, s. 24-31.
6- Nurettin Topçu'nun ailesi Erzurumludur. Babası Topçuzade Ahmet Efendi'dir. Aile dostları H.Avni Ulaş'ın kızı ile evlenmiştir. H.Avni, Nurettin Topçu'nun fikir babalarındandır. Bkz. Süleyman Seyfi Öğün, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh yay., İstanbul, 1992, s. 46-47.
7- Nurettin Topçu, "Hüseyin Avni Ulaş'ın Şahsiyeti", *I.Devre Er-*

zurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948), "10.cu Ölüm Yıldönümü, Milliyetçiler Neşriyatı: 7, Biyografiler, 3, İstanbul 1958, (18-31). Kitabın içinde Nurettin Topçu'dan başka H.Hakkı Ulaş, R.Ercüment Konukman, Rauf Orbay, Prof.Ziyaeddin Fındıkoğlu ve General Ali Fuat Cebesoy'un yazıları var.

8- Demirel, *agm.* s.24.

9- *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima senesi 1, cilt 1, Ankara, 1959, s.114.

10- *TBMMZC*, c.1, s.114.

11- *TBMMZC*, c.1, s.329.

12- *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, İçtima senesi 1, cilt 4, Ankara, 1981, s.138. 14 Eylül 1920 tarihli toplantıda yaptığı konuşmadan.

13- *TBMMZC*, c.4, s.153.

14- Kanunun çıkmasından sonra, kanuna karşı olan milletvekillerinden bazıları, bu durumu IV.Murat dönemine benzeterek şu beyiti söylemişler:
"Küpler kırılmış, kadehler boş, içkiden eser yok;
hey zamane, bizi kahvenin esiri kıldın."
Bkz. H.V.Velidedeoğlu, *İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu*. Çağdaş yay., İstanbul, 1990, s. 92-93.

15- *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, içtima senesi 2, cilt 10, Ankara, 1958, s. 69-74.

16- Demirel, *age.*, s. 131-132.

17- *TBMMZC*, c.10, s. 69-74. Milletvekillerinin gruplarının belirlenmesi için bkz. Demirel, *age.*, s. 120-133.

18- *TBMMZC*, c.10, s. 69-74. Milletvekillerinin gruplarının belirlenmesi için bkz. Demirel *age.*, s. 120-133. Yahya Gâlip Bey, Mehmet Vehbi Efendi ile bu konuda tartışırken şunları söylüyor. "Beyefendiler rica ederim ne vakit böyle iydi millî olur? Memleketin meserretli anları olur, bunun içine ahlâkı İslâmiye sokarlar. (...) Binaenaleyh her gün, her fırsattan bilistifade temcit pilavı gibi bunu söylemekten ne çıkar?" Bkz. *TBMMZC*, c.10, s.71.

19- M.Kemal'in Rauf Bey'e yönelik suçlamaları *Nutuk*'ta yer almaktadır.

20- Topçu, *agm.*, s.10; Demirel, *agm.*, s.30.

21- Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s.538; Salahaddin Köseoğlu (Birinci Büyük Millet Meclisinde Mersin Meb'usu), "Birinci Millet Meclisinde: İkinci Grup", *Mes'uliyet*, Haftalık Siyasî Mecmua, Sahibi ve Başyazarı: Hüseyin Avni Ulaş, Umumi Neşriyat müdürü: Lütfü Bornovalı, sayı 1, 17 Temmuz 1946, s . 6-7, sayı 2, 24 Temmuz 1946, 10-12.

22- Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem yay., İstanbul, 1989, s. 46-47.

23- Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam yay., İstanbul, 1987, s.212. Zürcher, 1925'lerde muhalif İttihatçıların, İkinci Grup muhafazakârlarının ve TpCF liberallerinin hâlâ saygınlıklarını koruduğunu belirtmektedir(s.251).

24- Zürcher, *age.*, s.255-256.

25- Zürcher, *age.*, s.282.

26- Demirel, *age.*, 149-150.

27- Bu kavramı üzerine benimle sohbet etme inceliğini gösteren Sayın İlhan Tekeli'ye teşekkür ederim.

28- H.A.Ulaş, Ali Şükrü'nün öldürülmesi üzerine, Meclis'te yaptığı o ünlü konuşmasının bir yerinde, M.Kemal'i kastederek "Ali Şükrü'yü öldüren bilekleri kıracağız; o bilekler isterse sırmalı paşa bilekleri olsun" demiştir. Bkz. Velidedeoğlu, *age.*, s.129. Ulaş'ın konuşmasının bu bölümü daha sonra tutanaklardan çıkarılmıştır.

29- Tek sesli ortama geçiş, 1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanı sırasında kurulan İstiklâl Mahkemeleri ve çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlamıştır.

30- Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt yay., Ankara, 1986, s.68-71.

31- N.Topçu'ya göre, Ulaş bu tarihlerde bir siyasal parti kurmak istemiş, ancak bunu gerçekleştirememiştir. Bkz. Topçu, *agm.*, s.28.

32- Gazetenin sahibi ve başyazarı olan Hüseyin Rahmi Cumurcu, CHP'lidir ve Erzurum Belediye Meclisi üyesidir. Bu dönemde, CHP yanlısı taşra gazetelerinin sahip ya da başyazarları genellikle CHP üyesidir ve taşra örgütlerinin üst düzey yönetici kadrosu içinde yer almaktadırlar.

33- Bu gazeteden olayları aktarmak, Tek Parti Yönetimi'nin H.A.Ulaş'a bakış açısını da ortaya koyacaktır.

34- "Hüseyin Avni Erzurum Mebusluğuna Namzetliğini Koymuş!!!", *Varlık Birlikte Yaşar*, 3.1.1935 (Erzurum), s.1.

35- *Varlık Birlikle Yaşar*, 3.1.1935, s.1. Bu bilgiler benzer şekilde *Nutuk*'ta yer almaktadır. Gazete, zaten bu bilgileri *Nutuk*'tan aktarmıştır. Ahmet Demirel kitabında burada anlattığımız olaya hiç değinmemiştir. Sadece, kitabının bir yerinde H.Avni'nin Erzurum'a izinli olarak gittiğinden söz etmektedir. Bkz. Demirel, *age.*, s.200. H.Avni ve C.Arif'in Erzurum'daki eylemlerine ilişkin olarak şuraya da bkz. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk yay., İstanbul, 1988.

36- C.Arif, H.Avni'nin Erzurum valisi olması önerisini o sırada Şark Cephesi komutanı olan Kazım Karabekir'e götürmüş ve şu yanıtı almıştır: "Hüseyin Avni Bey, ihtiyat mülazımı olarak sahnelerde zabitanı eğlendiren... hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali yapmak, Hükümet oyuncak etmek istemek olur". Bkz. *Varlık Birlikle Yaşar*, 3.1.1935, s.1.

37- *Varlık Birlikte Yaşar*, 3.1.1935, s.1. Erzurum Belediye Meclisinde H.Avni'yi eleştiren bir telgrafı kendisine göndermiştir. Bkz. "Hüseyin Avni'ye Acı Bir Cevap Daha", *Varlık Birlikle Yaşar*, 10.1.1935, s.1. Yine H.Avni'ye yönelik bir başka eleştiri için bkz. H.Rahmi Aksoy, "Bağsızlığın Ayırnağı (Hürriyetin Hududu)", *Varlık Birlikle Yaşar*, 14.1.1935, s.1.

38- Bu tarihlerde Tek Parti Yönetimi'nin kendi tek sesliliği içindeki güdümlü bireysel seslilik, 1939 yılında kurulan Müstakil Grup ile devam ediyordu.

39- *Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları*, İstanbul, 1946, 23 s.

40- "Vefatı Dolayısı ile Hüseyin Avni Ulaş, Siyasi Hayatı ve Milli Mücadeledeki Rolü", *Tasvir*, 27.2.1948, s.3.

41- *Mes'uliyet*, Haftalık Siyasî Mecmua, sayı 1, 17 Temmuz 1946, ss.6-7 ve sayı 2, 24 Temmuz 1946, s.10-12.

42- İzzet Mühürdaroğlu, Birinci Meclis'te Erzurum milletvekili olan Asım Vasfi'nin (Mühürdaroğlu) akrabası olsa gerektir. Asım Vasfi, Birinci Grup üyesiydi. İzzet Mühürdaroğlu, 1948 sonrasında Millet Partisi'nin etkin üyelerinden biri olmuştur.

43- *Meş'ale*, Hak ve Hürriyetçi Siyasî Mecmua, sayı 6, 20 Nisan 1947, s. 1, 4.

44- *Meş'ale*, Hak ve Hürriyetçi Siyasî Mecmua, sayı 8, 20 Mayıs 1947.

45- "Yeni Bir Siyasi Parti", *Tasvir*, 28.2.1948, s.1, 5, MP 1948 yılının yaz aylarında kuruldu.

46- Aziz Nesin ve arkadaşlarının çıkardığı *Marko Paşa* adlı derginin "Bolşevik" olduğu ileri sürülüyor. Bkz. "Marko Paşa'nın Kökü Dışarda mı?", *Meş'ale*, sayı 2, 15 Ocak 1947, s.3,8. Bu görüşü o dönemin CHP ve DP'lileri de benimsemektedir.

47- "Paris Presse'nin Bir Yazısı Münasebetiyle Rusların: Boğazcı, Karscı ve Ardahancılığı Karşısında Turancılık Suç Mudur?, *Meş'ale*, sayı 2, 15 Ocak 1947, s.4.

48- Celâl Bayar'ın Atatürk Türk demokrasisinin kurucusudur, şeklindeki görüşü eleştiriliyor. Bkz. "Celâl Bayar'ın Beyanatı Münasebetiyle: Atatürk Bir Sigorta Mıdır?", *Meş'ale*, sayı 6.20.Nisan 1947, s. 1-2.

49- *Yeni Mubalefet*, Haftalık Siyasî Mecmua, sayı 2, 7 Aralık 1949, s.7.

50- *Tasvir*, 28.2.1948, s., 1, 5.

51- Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Yağmur yay., İstanbul 1961, s.1.

52- Öğün, *age.*, s.47.

53- Öğün, *age.*, s.48.

54- Öğün, *age.*, 171.

55- Öğün, *age.*, s. 161-162. Topçu'nun Faşizme sempatisi vardır. Fakat Topçu faşist değildir. Faşizmin siyasal demokrasiye, toplumsal adaletsizliklere, Yahudilere ilişkin eleştirilerini, ayrıca proletarya karşısında köylülüğü ve kırsal erdemleri övmelerini, devleti ruhsal bir değer olarak yüceltmelerini beğenmektedir. Bkz. Öğün, *age.*, 172-173.

56- Topçu, *age.*, s.10.

57- Topçu, *agm.*, s.30.

80 YIL ÖNCE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA HAZİRAN AYI

Bu ay, uluslararası tarih kaynaklarının kaydettiği tek askerî hareket, Gelibolu yarımadasının ucundaki Teke burnuyla Seddülbahir arasına, 21 Haziranda başlayan (ve 5 Temmuza kadar süren) ayrı ayrı Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin hücumlarıdır. Fakat bu saldırılar da, Türk savunmasını yaramamıştır.

Zaten, Birinci Dünya Savaşı'nda bütün 1915 yılı bir hareketsizlik ve durgunluk dönemiydi. Müttefiklerin Çanakkele seferinin bir amacı, İstanbul'u alıp Osmanlı İmparatorluğu'nu devreden çıkararak Çarlık Rusyası'yla ulaşım yolunu açmak idiyse, bir amacı da, Batı (Avrupa) cephesindeki sıkışıp kalmışlıktan kurtulmaktı.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

İKİNCİ ULUSLARARASI EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH KONGRESİ

İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi kampüsü 8-10 Haziran 1995'te Vakfımızın düzenlediği İkinci Uluslararası Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi'ne ev sahipliği yapıyor. Kongrenin birleştirici teması, "Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu" ya da "History Education and the 'Other' in History."

Kongre 8 Haziran günü 9:30'da Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. ilhan Tekeli, Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Üstün Ergüder ve üniversitenin Tarih Bölümü Başkanı Doç. Dr. Selçuk Esenbel'in yapacakları açış konuşmalarıyla başlayacak. Daha sonra yapılacak iki oturum "Bir Bakış" ile "Milliyetçilik, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu"na hasredildi.

9 Haziran'daki oturumların konusu, "Oryantalizm, Milliyetçilik ve Türk Tepkisi", "Milli Eğitim Sistemlerinde 'Ben' ve 'Öteki': Yunanistan, Güneydoğu Avrupa". 10 Haziran'da ise "Osmanlı/Türk Toplumunda Milliyetler Dışı Marjinal Kesimler", "SSCB Sonrası Orta Asya'da Tarih Eğitiminin Yeniden Düzenlenmesi", "Kriz Bölgeleri" konuşulacak. O gün ayrıca bir panel var: "Geleceğe Bakmak".

Kongre konusunda ayrıntılı bilgileri gelecek ay vereceğiz.

MÜZECİLER YENİDEN İSTANBUL'DA

Hatırlayacağınız gibi tam iki yıl önce, Mayıs 1993'te, "Toplumsal Tarih Müzeleri Kuruluş Sorunları Uluslararası Sempozyumu"nu gerçekleştirmiştik İstanbul'da. Sempozyuma gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde etkin bir katılım olmuş, yoğun tartışmalarla yararlı görüşler üretilmişti. (Bu arada duyuralım: 1993 Sempozyumuna sunulan tüm bildirilerin ve yapılan tüm tartışmaların çeviri ve redaksiyonları Vildan Atauz arkadaşımızın gönüllü katkılarıyla tamamlandı. İlgilenenler Haziran başından itibaren tıpkıbasımlarını Vakfın Nişantaşı binasından edinebilecekler).

Bu kez 28-29-30 Haziran 1995 tarihlerinde, "Kent Müzeleri ve Toplumsal Tarih Müzeleri" konusunda uluslararası bir çalışma toplantısı düzenledik. Toplantının amaçlarından biri, Mayıs 1993'teki sempozyumda varılan noktayı bir adım öteye götürmek. Ama asıl amaçlanan, kent müzeleri ve toplumsal tarih müzelerine ilişkin olarak mevcut deneyimlerin değerlendirileceği, sorunların, belirsizliklerin, geleceğe yönelik vizyonların ve yeni teknolojilerin tartışılacağı uluslararası bir forum oluşturarak, Eski Darphane binalarının tahsisiyle daha da ivme kazanan "İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi"nin gereksindiği entellektüel birikimi sağlamak.

Toplantı çağrımız yurtdışında beklenenin üstünde bir ilgi gördü. Şu ana kadar kesin katılım bildirenler arasında bir önceki Sempozyuma da bildiri sunmuş olan Londra Müzesi Direktörü Max Hebditch, Philadelphia'daki Hagley Müzesi Direktörü Philip Scranton ve Paris Beşeri Bilimler Evi Direktörü Francis Levy olduğu gibi, Kanada, Amerika, İngiltere, İspanya, Yunanistan, İsrail, Arnavutluk ve Lüksemburg'tan on beşe yakın müzeci var. Ulusal katılımın da bunun altında olmayacağını, özellikle üniversitelerimizin çalışma toplantısına büyük ilgi gösterdikleri sevinerek saptadık.

HAZİRAN 1995 AYIN TAKVİMİ

8-10 Haziran 1995: **2. Uluslararası Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi.** Boğaziçi Üniversitesi Kampüsü.

28-30 Haziran, 1995: **Kent Müzeleri ve Toplumsal Tarih Müzeleri Çalışma Toplantısı,** İTÜ Maçka Sosyal Tesisleri.

Çalışma toplantısında tartışmaların odaklanacağı konular:

- Kent ve toplumsal tarih müzelerinin sivil toplumdaki rolü
- Müzelerde alternatif yapılanmalar
- Kültürel çoğulculuğun müzelere yansıtılması
- Müzelerin mekânsal gereksinimleri ve tarihi miras niteliğindeki yapılardan bu doğrultuda yararlanma biçimleri
- Malzeme seçimi, saklanması, restorasyonu, sergilenmesi ile bilgi aktarımında son teknolojiler
- Kent ve toplumsal tarih müzelerinin finansman sorunları olarak belirlendi.

Rockefeller Vakfı'nın parasal desteği ile gerçekleştirilecek ve İTÜ Vakfı'nın Maçka Sosyal Tesisleri'ndeki salonda yapılacak olan bu toplantıda uygulamaya aktarılabilir sonuçlar üretilebilmesi en büyük dileğimiz.

Dünya Kenti İstanbul Sergisi

HABITAT II kapsamında gerçekleştireceğimiz Dünya Kenti İstanbul Sergisi'nin çalışmaları yoğun olarak sürüyor. Bir önceki bültenimizde son biçimini aldığını duyurduğumuz konsept metni içinde yer alan "sergi ana başlıkları" ile ilgili olarak ayrıntılı çalışmalar yapmak üzere, her kronolojik dönemi kapsayan küçük "çalışma grupları" oluşturuldu. Geçen ay yapılan Danışma Kurulu Toplantısı'nda belirlenmiş olan bu çalışma grupları, sergi konseptinin kronolojik anlatımı içinde yer alan ana başlıklardan, uzmanı oldukları döneme ve/veya konuya ilişkin metinleri hazırlıyorlar harıl harıl.

Bu bağlamda, İstanbul Üniversitesi öğretim görevlilerinden ve Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Üyelerinden Prof. Dr. Güven Arsebük ile Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Tarih Öncesi Dönem'e ilişkin konuları; Nuşin Asgari, Koloni Dönemi ve Geç Roma/Erken Bizans Dönemlerine ilişkin konuları; Yrd. Doç. Dr. Nevra Necipoğlu, Latin İstilası ve Geç Bizans Dönemi konularını; İstanbul Teknik Üniversitesi profesörlerinden Metin Ahunbay, Bizans Dönemi İstanbulu'na ilişkin genel başlıkları; Prof. Doğan Kuban, Erken ve Klasik Osmanlı Dönemi İstanbulu için belirlenen ana temaları; sergi koordinatörü Prof. Dr. Afife Batur, Prof. Dr. Stefanos Yerasimos ile Ankara Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Günsel Renda Geç Osmanlı Dönemi içinde yer alan ana başlıkları; ve Prof. Dr. Atilla Yücel, Prof. Dr. Mete Tapan, Prof. Dr. Yıldırım Yavuz, Prof. Dr. Günsel Renda ile Oya Baydar Cumhuriyet Dönemi ve son yıllarla ilgili belirlenen İstanbul temalarını kapsayan çalışmalar yapacaklar.

Ayrıca İstanbul'da bulunan müzelerde sergimiz ile eşzamanlı açılabilecek ek sergiler/seksiyonlar üzerine müze yetkilileri ile görüşmeler yapıyoruz. Sergi görsel malzeme kaynakları araştırılıyor; bugüne kadar envanter hazırlıkları tamamlanmış olan görsel malzemelere ait bilgiler bilgisayara yükleniyor. Bu arada sevinerek belirtelim: sergi nin grafik tasarımcısı da her zaman yardımımıza koşan dostumuz Bülent Erkmen.

Milli Kütüphane'de Sempozyum

Bir önceki bültenimizde, çalışmalarını Kültür Bakanlığı adına Vakfımızın yürüttüğü "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu"nun, 20-22 Nisan 1995 tarihleri arasında Ankara'da Milli Kütüphane'de yapıldığını duyurmuştuk.

Kültür ve doğa değerlerini korunması yönündeki çabaların yanında bu değerlerin bireysel çıkarlar adına yağmalanması, ayrıcalıklı imar hakları, ruhsatlı yağmalama, talana dönük planlar gibi konuların tek yapı ve alan ölçeğinde irdelendiği ve tartışıldığı sempozyum, Kültür Bakanlığı Müsteşarı Prof.Dr. Emre Kongar ile Prof.Dr. İlhan Tekeli'nin konuşmalarıyla açıldı. Prof.Dr. Kongar, ülkeye yön veren siyasetlerin ve ekonomik politikaların korumacılık anlayışını, gelişme önünde engel saydıklarını vurguladı. Sayın Oktay Ekinci'nin *Cumhuriyet*'te yayınlanan 25 Mayıs 1995 tarihli yazısında da belirttiği gibi, kültür, doğa değerlerinin korunması yönündeki tüm çabalara ve bu çabaları yürüten özverili kadrolara karşı giderek güçlenen bir muhalefetin, siyasi çevreler, devlet bürokrasisi, yerel yönetimler ve "bireysel kurtuluş kültürüyle donatılan" diğer toplum kesimleriyle birlikte son zamanlarda kimi aydın çevrelerde de gözlenmeye başladığına dikkat çeken Emre Kongar, yağmacılıkta gözlemlenen yaygın konsensüsün demokrasiyi de evrensel içeriğinden uzaklaştırdığını belirtti.

Buna bağlı olarak, Prof.Dr. İlhan Tekeli, Türkiye'de herkesin sadece "söylem"de çevreci ve korumacı olduğunu, buna karşılık, uygulamada hemen kimsenin bu söyleme uymadığına dikkat çekerek, en önemli sorunun "çifte ahlak" ortamından kaynaklandığını belirtti.

Bu konuşmaların ardından, sempozyumun birinci

günündeki ilk oturumda ele alınan "Boğaziçi", bir kültür ve tabiat varlığı olmasının yanında, aynı anda milyonlarca kişinin yaşadığı bir metropoliten sit alanı olma özelliğiyle de, Türkiye'deki koruma uygulamaları ve sorunlarına yönelik en geniş değerlendirmelerin yapılmasına olanak sağladı. Boğaziçi'nin koruma sorunlarını alan ve yapı ölçeğinde ayrı ayrı irdeleyen Prof.Dr. Nuran Zeren Gülersoy ile Prof.Dr. Nur Akın, son 20 yıl içindeki ve özellikle 1980'lerden bu yana süregelen gelişmeleri tüm yönleriyle sergilediler.

İkinci ve üçüncü oturumlarda, iki ayrı ilimiz için yapılmış olan koruma amaçlı imar planları bütün detaylarıyla tartışılırken, bölgesel geleneksel mimarlık, eski yapı-tarihi yapı, kentsel kültürel kimlik gibi kavramlar da ele alındı.

Sempozyumun dördüncü oturumunda, Antalya Kaleiçi'ndeki iki konutun restorasyon projeleri ve uygulamaları Mücella Uyar tarafından sunuldu ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Görevlisi Emre Madran tarafından tartışmaya açıldı. Burada üzerinde durulan konu, "restitüsyon projeleri" oldu. Yapının olası özgün halini gösteren bir etüd projesi olan restitüsyon projelerinin, restorasyonun daha sonraki aşamalarında temel alınarak, uygulamayı denetleyen bir mekanizma biçiminde ele alınması gerekliliği vurgulandı.

Sıvasız taş mimari örneklerinden Birgi Çakırağa Konağı'nı izleyecilere dialarla adım adım gezdiren mimar Ziyaeddin Bilgin'in ardından, Çırağan Sarayı ve Ankara Suluhan'ın sunuş ve tartışmaları yapıldı. Çırağan Sarayı restorasyon projesi uygulaması, "kültürel varlıkların, siyaset içinde ve siyasetçiler elinde evrilip çevrilip yok edilmesine" bir örnek oluştururken, Prof. Doğan Kuban'ın "restorasyon, tarihi anıtları yaşatırsa restorasyondur" değerlendirmesiyle bağdaşmayan ve restorasyon kavramının yanlış kullanıldığı bir "tarihi yıkım" olarak gösterildi. Suluhan restorasyonu ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müellifi olduğu ve "az bilinenle iyi şeyler yapılabilir"e örnek oluşturan bir konu olarak ele alındı.

Sempozyumun son gününde, "kent ve sur" sorunsalının ele alındığı bir sunuş ve tartışma gerçekleştirildi. İstanbul surlarının bir bölümünün restorasyonu yürüten Prof.Dr. Zeynep Ahunbay, uygulama aşamalarını ve bu aşamalarda ortaya çıkan zorlukları ve sorunları sunarken, tartışmacı Güven Birkan, surların kent içinde algılanması, yeri ve değeri bağlamında bir tartışma başlattı. Konuya ilişkin, arkeolojinin bilimsel olarak ele alınmasıyla gerçekleştirilmesinin vurgulandığı tartışmalar bölümünde, sur restorasyonunun en zor restorasyon olduğu ve "restorasyon felsefesi"nin en önemli olgu olduğu vurgulandı.

Sempozyumun sonunda, iki tur olarak gerçekleşen panelin açılışında, panel başkanı Prof. Dr. Gönül Tankut tarafından, üç gün boyunca sunulan ve tartışılan konuların farklı boyutlardaki değerlendirmesi yapılarak, ele alınan örnekler içinde; İstanbul Boğaziçi, yetersiz plan ve çelişkili yasalar, uyulmayan kurul kararları, kaybolan yeşil bağlamında özel bir yönetim ve işletme düzeyi gerektiren bir koruma bölgesi olarak değerlendirilirken; Tekirdağ dramatik, başarısız bir koruma çabası; Muğla iyi bir model; Antalya'daki ilk konut örneği başarılı ama eksik, ikincisi ise kötü bir uygulama; Çakırağa Konağı kazanılmış bir değer; Çırağan Sarayı işlevi yok eden bir uygulama; Suluhan ayağa kaldırılmış bir değer; İstanbul surları kentsel arkeoloji örneği; ve Pamukkale halk katılımına iyi bir örnek olarak değerlendirildi.

Panelistlerden Prof. Doğan Kuban, "genel kültürel ve toplumsal tavrın öneminden" ve "şehirli söyleminin gerekliliğinden" söz ederken, her restorasyonun özel bir sorun, her planın özel bir sorun olduğunu vurguladı. Kuban'a göre kent, uygarlık yaratan bir yerdir; kentleşmeyi dünya tarihi olgunlaştırmıştır; kent yaşamının oluşturduğu bir rasyonel vardır. Buna göre, kamuoyu yaratmak için kavramlar yaratılmalıdır; fakat kavaramlar yurtdışından getirilerek yaratılamaz.

Korumanın özünün düşüncenin örgütlenmesinden

geçtiğini dile getiren ikinci panelist Prof. Dr. Metin Sözen'in ardından Prof. Dr. Raci Bademli, plan kararı ile koruma kavramı ve çevre korumanın siyasal, felsefi, sosyal ve teknik boyutları üzerinde durdu. Tek yapının ve yakın çevresiyle ve dolayısıyla da kent bütünü ile iç içe geçmiş ayrı fakat etkileşimli olgular olduğunu vurgulayan Prof. Bademli, "süreç ve proje kültürü" konusunda Ankara örneği üzerinden deneyimlerini aktardı.

Son olarak Prof. Dr. Hande Süher neyi-kimi-nasılkimden korumak gerektiği sorularını sorarak Türkiye'deki devlet politikalarının aksaklıklarını ve yasayla ortaya çıkan kötü uygulamaları eleştirdi.

Sunucuların, tartışmacıların ve son olarak da panelistlerin değerlendirme yaptıkları konular üzerinden dinleyicilerin de katkılarıyla geniş bir tartışma platformunun oluşturulduğu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları ve Sorunları Sempozyumu, bugüne kadar uygulaması yapılmış olan kent, alan ve yapı koruma ve restorasyon projelerinin irdelenmesi, yaşanmış ve yaşanması olası problemlerin ortaya çıkarılması, bu problemlere çözümler aranması, korumaya ilşkin devlet olitikalarının ve yasaların gözden geçirilmesi gibi konularda faydalı ve demokratik bir tartışma platformu oluşturması bakımından olumlu bir sempozyumdu. Kültür Bakanlığı'nın bu türden toplantıları bundan sonra da daha tekil ölçekte, daha ayrıntıda düzenlemeye devam etmesi dileğiyle, tüm katılımcılara teşekkür ederiz.

Dr. Şebnem Önal

Ankara'da Sözlü Tarih Çalışmaları

Vakfımızın Ankara Temsilciliği, Sözlü Tarih Çalışmalarını sessiz sedasız yürütüyor. Proje kapsamında yeralanlar ile görüşmecilerin saptanması, uzunca ve titiz bir çalışmayı da beraberinde getirmişti. Şimdi sıra çekim aşamasında. Bu konuda da güzel adımlar atmaya başladık bile. İlk söyleşimizi Prof. Dr. Şerafettin Turan ile gerçekleştirdik. Sayın Turan'ın renkli ve çok yönlü yaşamı nedeniyle iki ayrı görüşmecimiz oldu. Prof. Dr. Özer Ergenç, Hocanın akademik yaşamını ve Sevgi Özel ise Dil Kurumu başkanlığı dönemlerini irdelediler. İki ayrı günde o değerli zamanlarını bize ayırarak sayın Turan ile saatler süren söyleşiler yaptılar.

Alçı ustası Kevork Boyacıyan, eğitimci ve yazar M. Rauf İnan ile çok keyifli çekimler yaptık. Mimar Kemal Nalbant'ın Kevork Bey ile söyleşisi de ilginçti.

M. Rauf İnan ve eşi İffet İnan'ın o çok sıcak ilgilerini unutmamız olanaksız. Eğitim Fakültesi'nden Hasan Ünder o kadar iyi hazırlık yapmıştı ki sayın İnan bile kendi yaşamının bu denli ayrıntılı bilinmesine şaşırdı. Çalışmalar sırasında hoş ve ilginç söyleşilere tanık oluyoruz. Hepsi de yaşayan tarih olan konuklarımızın anlattıkları bazan gülümsememize bazan da içimizin buruklaşmasına neden oluyor. Uzun bayram tatili görüşmelerimizi birazcık yavaşlatsa da durdurmadı. Önümüzdeki sayılarda sizlere daha ayrıntılı ve güzel haberler vereceğimizi umuyoruz. Kısıtlı olanaklarımızla sürdürdüğümüz projemize siz sevgili tarihseverlerin her türlü katkısını beklediğimizi de hatırlatalım.

İstanbul Ansiklopedisi'nin Kısa Öyküsü

İstanbul Ansiklopedisi'nin 8. ve son cildi 22 Mayıs 1995 tarihinden itibaren abonelere dağıtılmaya başladı. Böylece iki buçuk yıldır yüzlerce kişinin emek verdiği, ilk fasikülünü 30 Ekim 1993'te yayınladığımız, ilk cildin 15 Şubat 1994'te tamamlandığı, bunu ansiklopedi personeli arasında küçük bir partiyle kutlarken "daha önümüzde altı kutlama partisi bir de balo var" dediğimiz (balo yerine Nevizade sokakta bir "ıslatma" ile idare ettik), kağıt krizleriyle boğuştuğumuz ve zaman zaman "bu İstanbul Ansiklopedisi girişimi de daha öncekiler gibi yarım mı kalacak?" düşüncesiyle korktuğumuz bir süreçti sonuçlanan. Şimdi geriye baktığımızda iki buçuk yıl, iki buçuk dakikaymış gibi görünüyor. Ama projenin aşamalarını gözden geçirdiğimizde aslında dört yılın iki buçuk yıla sığdırıldığını da görüyoruz....

İstanbul Ansiklopedisi fikri Vakıf yönetim kurulu üyesi Zafer Toprak tarafından önerilmiş, proje Tarih Vakfı bünyesi içinde 1992 başlarında tartışılmış ve bir fizibilite etüdü hazırlanmasına karar verilmişti. Bir başka yönetim kurulu üyesinin, Özkan Taner'in hazırladığı fizibilite etüdü Kültür Bakanlığı'na sunulmuş ve bakanlığın desteği alınmıştı. Artık *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın bir ortak projesi haline gelmişti. Profesyonel kadro 1 Kasım 1992'de kurulmaya başlanmış, süreç içinde 30 kişiyi bulmuştu.

İstanbul Ansiklopedisi'nin 9 kişilik Yayın Kurulu iki değerli bilim adamının, Semavi Eyice ve Doğan Kuban'ın ortak başkanlığı altında oluşturuldu ve ilk toplantısını 7 Şubat 1993'te, son toplantısını 21 Mart 1995'te gerçekleştirdi. 26 ayda tam 37 toplantı..

Kurulun ilk toplantısına "iş tanımları ve akış planı" ile bir takvim sunulmuştu. Bu listede başlık listesinin kesinleştirilmesiyle başlayan 24 ayrı iş tanımı yer alıyordu. Başlık listesi çalışmaları daha yayın kurulu oluşmadan önce, içinde geleceğin yayın kurulu üyelerinin de bulunduğu geniş kapsamlı bir danışma kurulunda yapılan tartışmalarla başlamış ve bir "İstanbul Bilgi Ağacı" oluşturulmuştu. İstanbul "ağacı"nın gövdesinden arkeoloji, basın-yayın, çalışma yaşamı, çevre, din, doğal yapı, eğitim, ekonomi, haberleşme, idari yapı, ulaşım, kültür sanat, mimarlık, nüfus, sağlık, siyasal-toplumsal gelişmeler, spor, tarih, turizm ve yaşam ana dalları çıkıyordu. Sonra da bu dalların her biri kendi dallarına ayrılıyor, bu dalların dalları ile yapraklara yani ansiklopedideki başlıklara ulaşılıyordu.

İşe başlarken en korktuğumuz, ya da başkalarının bizi en fazla korkuttuğu şey haftalık tempoyla yayınlanan bir ansiklopedi için yüzlerce yazardan madde metinlerinin toplanması sorunuydu. Benzer deneylerden geçenler haftalık fasiküller halinde yayınlanan tamamı telif bir ansiklopedinin aksamadan çıkabileceğine pek inanmıyorlardı. "Yüzlerce yazardan madde toplayacaksınız, Allah kolaylık versin size!" sözlerini çok sık duyuyorduk.

Ama, başka yayınların dünyası ile *İstanbul Ansiklopedisi*'nin dünyası farklıymış gibi şaşırtıcı bir şey oldu. 336 yazarla çalıştık, bazıları yüz sayfalık binlerce madde metni teslim aldık ve hiçbir zaman bir kriz ölçüsünde gecikmeyle karşılaşmadık. Farklı bir yazar kitlesiyle karşı karşıyaydık. Bu farklılığı 4000 abonemizde de algıladık. Örneğin 5 Nisan kararları ertesinde içine girdiğimiz kirizin aşılması için abonelerimizden istediğimiz dayanışma büyük bir anlayışla ve katılımla karşılandı. Abonelerimizin böyük bir bölümünün ciltlerini almak için posta idaresinin hizmetini beklemeye sabırları yetmiyordu. Tam 1000 abone cildini elden almak istedi. Her cildin teslim tarihinin ilk gününde kapımızda küçük bir abone kuyruğu oluşuyordu... Yazarların performansını, abonelerin davranışlarını bir faktöre bağlıyoruz: onlar İstanbul'u tutkuyla seviyorlar.

Ansiklopedi'nin mutfağında da yüksek bir ritmi yakalamamız gerekiyordu. Her fasikül için haftada yaklaşık 300 daktilo sayfalık (bir fasiküllük) yazının yazdırılması, denetlenmesi, redakte edilmesi, dizilmesi, görsel malzeme bulunması ve sayfaların bilgisayar ortamında hazırlanmasını sağlayacak bir yazar-personel kapasite ve çalışma temposu içinde olmamız gerekiyordu. Fasikül hazırlığının ögeleri arasında bir uyum bulunmalıydı. İşin herhangi bir parçasında meydana gelebilecek aksama bütün işi tıkayacaktı. Sayfaların matbaaya gönderileceği günü ve saati geciktiremezdik. Burada demirden bir duvarımız vardı. Ama ister istemez fasikül hazırlığının ön aşamalarında aksamalar oluyordu. İşte bu aksamaları birileri daha çok çalışarak telafi etmeliydi. Bu birileri teknik ekibimizdi. Bu ekip ansiklopedinin ilk üç ayında gündüz önüne iş gelemediği için beklemek ve gece çalışmak zorunda kaldı. Gece çalışması birinci ay sabahlamak, ikinci ve üçüncü aylarda ise gece yarısına kadar çalışmak anlamına geldi. Dördüncü aydan itibaren durum düzeldi ama yine de teknik ekibimizin mesai saati ansiklopedinin 63. fasikülü yayınlanana kadar 20:00'de sona ermeye devam etti. Onlar da yazarlarımız ve abonelerimiz gibi birer İstanbul tutkunuydular...

Yani hep birlikte iyi bir iş başardık ve gözümüz daha zor işleri de keser hale geldi.

İstanbul Ansiklopedisi tamamlandı. Kültür dünyası artık İstanbul üzerine çok önemli bir kaynağa sahip. Tarih Vakfı olarak başta bizden hiçbir desteği esirgemeyen Kültür Bakanlığı olmak üzere, tüm çalışanlarımıza, okurlarımıza, İstanbulseverlere teşekkür ediyoruz.

Âdât ve Merasim-i Kadime

Tarih Vakfı Yurt Yayınları Haziran sonunda çok önemli bir kitabı okurlarına sunuyor. Bu satırların yazıldığı sırada son hazırlıklarıyla uğraştığımız kitabın orijinal adı şöyle: *Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirat ve Muamelat-ı Kavmiye-i Osmaniyye* (yani Eski Osmanlı Âdetleri, Merasimleri, Deyimleri ve Davranışları).

Bu konularda Osmanlının son dönemine ait ayrıntılı bilgi içeren birinci el kaynakların ne kadar az olduğu düşünülürse, bu kitabın özellikle de Türkiye halkbilimi için büyük bir boşluğu doldıracağına inanıyoruz.

Eserin yazarı Abdülaziz ibn Cemaleddin (1850-1918), Umur-ı Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'nın torunu. İstanbul'da doğmuş ve Meclis-i Mebusan zabıt kâtipliği, Meclis-i Vükela müzakerat zabıt kâtipliği, Evkaf İdare Meclisi riyaseti de dahil olmak üzere bir dizi devlet memurluğu yapmış. Hutbelere Hitap ve Cümel-i Hikemiye-i Aziziye ile Mücerrebat-ı Mualecat gibi kitapçıkları var. Abdülaziz Bey, Âdât ve Merasim-i Kadime'ye ait notları eski yazı ile 14 defterde toplamış. Ailesinin büyük bir

titizlikle sakladığı bu defterleri, merhum Prof.Dr Kâzım Arısan ile kızı Duygu Arısan Günay uzun yıllar büyük bir sabır ve özveriyle Latin harflerine çevirmişler ve yayına hazırlamışlar, son derece önemli bir de sözlük hazırlamışlar. Biz de Tarih Vakfı Yurt Yayınları olarak bu eseri okurlarımıza sunmakla gurur duyuyoruz.

Eski Osmanlı Âdet ve Merasimleri hacimli bir kitap: 600 sayfa tutuyor. Bu yüzden kitabı iki cilt halinde yayımlamayı daha sağlıklı bulduk. Birinci cildi bu ay sonunda, ikinci cildi de Temmuz'da piyasaya vereceğiz.

Birinci ciltte dokuz bölüm var. İlk bölüm doğum öncesi, sırası ve sonrası âdetleriyle başlıyor, Çocukların kullandıkları tabirler, tekerlemeler, bilmeceler ve oyunlarla devam edip sünnet merasimleriyle son buluyor. İkinci bölüm ise eğitimle ilgili. Erkek çocuklara lala tayini, kibarca mektebe başlama, ketebe alınması, daha sonra erkek çocukların bir kaleme çırağ edilmesi, sakal bırakması, ayrıca kız çocuklarının eğitimi ve ev hanımı olarak yetiştirilmesini anlatıyor. Üçüncü bölüm "Evlenme" başlığını taşıyor ve görücüye nasıl çıkıldığından tutun, söz kesme, nişan takma, nikah akdi, cihaz, düğün törenlerini son derece ayrıntılı naklediyor.

Dördüncü bölüm ticaret ve sanat hayatına ayrılmış. Beşinci bölüm ise İstanbul meraklılarının özellikle "mest" olacakları bir konu: İstanbul'un semtleri ve evleri. Evlerde nasıl temizlik yapıldığından tutun da sahilhane, yani yalıların nasıl döşendiği, kullanılan eşyalar, bahçelere neler ekildiğine dair müthiş zengin ayrıntılar içeriyor. Giyim-kuşama dair bilgiler altıncı bölümde ele alınıyor: ev içi kıyafetleri, nalın, tarak, yelpaze, sürmeler...

Yedinci Bölüm "Binek ve Yük Hayvanları, Arabalar ve Kayıklar". Vezirlerin, ekâbirin bu vasıtalarla gidip gelmeleri birer tören ve ayrıntılı olarak sunuluyor. Hanımların kayığa binerken hangi ayakkabıyı tercih edip ne zaman kayıkçıya bahşiş verecekleri, ne zaman vermenin ayıp olduğu gibi ince bilgiler bu bölümde mevcut. Sekizinci bölüm dini günler, bayramlar, hacca gidenleri uğurlama, karşılama ve tebrik adını taşıyıp aşure pişirme, mevlit okunması, kurban nasıl kesilir, bayram ziyareti nasıl yapılır, ilmiye ricalinin ziyaret merasimleri gibi günümüz için bile anlamlı bilgileri aktarıyor.

Birinci cildin son bölümünün başlığı "Osmanlı Toplum Hayatı". Bu bölümde örneğin Boğaz'da mehtaba çıkmanın da bir âdâbı olduğunu (ayrıca mehtaba çıkmanın da üç çeşidi olduğunu), rakı içilirken kefalin soğumaması için ne zaman pişirilmesi lazım geldiğini, kahvealtıda (kahvaltıda değil) nasıl bülbül dinleneceğini, kübera hanımlarının nasıl mesireye çıkacağını, hamama giderken neler götürülüp nasıl bahşiş verileceğini, kahveler, meyhaneler ve bunların âdâbını öğrenebilirsiniz.

İkinci cildin ilk ya da tüm kitabın onuncu bölümü Osmanlı toplumunda çeşitli kesimleri hikâye ediyor. Özellikle "Âlûfteler" bölümünün çok eğlenceli olduğunu bildirelim. On birinci bölüm sağlık kuralları, koruyucu tedbirler ve halk ilaçlarına ağırlık verilmiş. On ikinci bölümde çeşitli inanışlar inceleniyor, müneccimler, "karışık faniler", cinciler, niyet kuyuları ve ... hortlaklar anlatılıyor. On üçüncü bölüm spor, oyun, eğlenceye, on dördüncü bölüm musikiye, on beşinci bölüm ise seyirlik oyunlara ayrılmış.

On altıncı bölüm, "Dil ve Edebiyata Dair Bilgiler". Abdülaziz Bey burada çeşitli terim ve deyimleri küçük sözlükler halinde vermiş. Ayrıca vezirlere ve ekâbire sunulan manzumelerden tutun muhallebici manzumelerini, derviş manzumelerini, Osmanlı hanımlarının kullandığı atasözlerini, bilmeceleri bulacaksınız.

Âdât ve Merasim-i Kadime'yi yayına hazırlayanlar kitabın sonuna bir de sözlük bölümü ekliyorlar. Sözlük'te kitabın içinde geçen terim ve deyimlerin çeşitli kaynaklar taranarak bulunan çeşitli anlamları veriliyor.

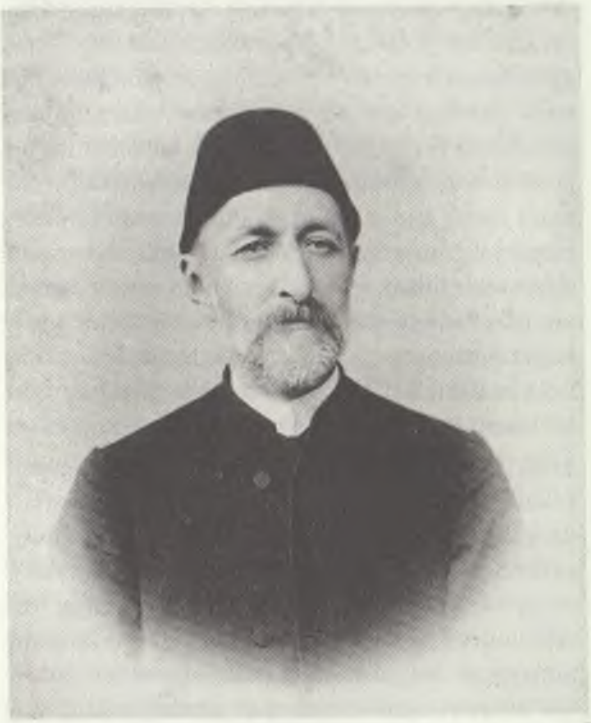

Abdülaziz ibn Cemaleddin

Bu kısa tanıtım yazısında Abdülaziz beyin bize sunduğu zenginliği anlatmaya imkânımız yok. Ancak Tarih Vakfı dostlarına bu kitabı mutlaka edinmelerini salık veriyoruz. Özellikle kızları olanlar kızın cihazına kaç yorgan ve kaç yastık koyacaklarını, bu yorgan ve yastıkların hangi kumaştan olup hangi işlerle bezeneceğini başka nasıl öğrenebilir ki?

11. Gençlik Günleri'ndeydik...

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları tarafından 2 - 16 Mayıs 1995 tarihleri arasında onbirincisi düzenlenen Gençlik Günleri'nde sinemadan dia gösterisine, tiyatrodan gösteriye, konserden söyleşiye pek çok etkinliği bir arada yaşattı İstanbul gençliğine... Etkinliklerin son gününde, sivil toplum kuruluşlarından temsilcilerin katıldığı "Doğal ve Kültürel Değerlerimizi Koruma" başlıklı söyleşide Vakıf adına Şebnem Önal "Kültür-Kent Kimliği-Tarihi Çevre-Kentsel Koruma" konulu bir konuşma yaptı. Söyleşide, Oktay Ekinci Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi adına, Şeniz Atik Arkeologlar Derneği adına, Yıldız Demiriş Sanat Tarihi Derneği ve Perihan Balcı Tarihi Türk Evleri Koruma Derneği adına görüşlerini bildirdiler. Genç bir dinleyici kitlesinin de soruları ve katılımıyla verimli bir tartışma platformuna dönüşen söyleşiden çıkarılabilecek ana düşünce, günümüz gençliğinin, pek çok sorun için olduğu gibi, doğanın ve kültürel değerlerin korunmasına ilişkin somut çözüm önerilerini acilen beklemekte olduğu.

Pazarlama ve Satış Diye de Bir Bölümümüz Var

Yıldız Sarayı'nın en neşeli, en hareketli odasında çalışan pazarlama ve satış bölümü elemanları, kendileri hakkında bir yazı yazılacağını duyduklarında kulaklarına inanamadılar. Nihayet yaptıkları onca gürültü patırtının meyvalarını toplamışlar, varlıklarını hatırlayan birileri çıkmıştı. Yaklaşık dört bin abone ile neredeyse bir evlat kadar yakın olan güzeller güzeli "esas kız" Belgin uzun kıvırcık saçlarını arkaya atarak "en sonunda basında yer alacağım" diye gururla gerindi. 22 Mayıs'ta Amasya'daki havancı birliğine "intikal" edecek olan uzun boylu yakışıklı "esas oğlan" Erol ise bunu bir teselli armağanı kabul etti. Bölümün ve 1. amatör futbol kümesinin parlayan yıldızlarından posta sorumlusu Çetin ise yakında yapacağına emin olduğu büyük transferi bile unuttu. Odada neredeyse bir derebeyi gibi davranan bölüm sorumlusu Ayşe Hür ise zaferler hanesine yeni bir çentik attı.

Şaka bir yana, bir kitap yazmanın, çevirmenin, düzeltmenin, ya da dergi yayınlamanın ne kadar yüce ve doyurucu bir faaliyet olduğunu herkes biliyor, ama modern toplumun yeni canavarı pazarlamacıların rolünü kim inkâr edebilir? Gerçi her toplantıda maaşlardan, büro ekipmanından ya da kısıtlı olanaklardan yakınanlara Vakıf Genel Sekreteri ve Yardımcısı tarafından verilen standart cevabın içeriği, aşağı yukarı "satış ve pazarlama bölümündeki arkadaşlar gerektiği kadar çalışsalardı..." olmakla beraber bu manidar konuşmalar pazarlama bölümünde çalışan amatörlerin enerjisini ve neşesini yok etmeyi bir türlü başaramadı.

Onlar, kısıtlı bütçeler, antika bilgisayarlar, durmadan tekleyen programlar ve geciken yayınların yarattığı sorunları alt etme konusunda neredeyse birer ordinaryüs profesör olmuşlardı. Abonelere ve müşterilere durmadan mektup yazıyorlar, telefonlarda yapılan "ihtar" ve "tekdirlere" karşı kahramanca dayanıyorlar, son olarak da İstanbul Ansiklopedisi'nin geciken 8. cildi yüzünden zevahiri kurtarmaya çalışıyorlardı.

Bu sevimli ve çalışkan bölümümüzün siz vakıf üyeleri ve dostlarından bir ricaları var. Bu, öncelikle bölümde çalışanları vakıf yöneticilerinin serzenişlerinden kurtarmak ve elbetteki vakfa gelir sağlamak için, yayın bölümünün günler, geceler boyu oya gibi işleyerek okurlarına sundukları birbirinden güzel ürünleri satın almak, dostlarına önermek, tanıtımını yapmaktır. Bu bültenin değerli okuyucularının bir anda yayın stoklarımızı eritebilecek potansiyele sahip olduklarına yürekten inanıyoruz. Sizi temin ederiz ki, yayınlarımız arasında hoşlanacağınız en az bir kitabımız ya da dergimiz vardır. Göstereceğiniz minicik bir çaba bile "pazarlama ve satış bölümü" için gerçekten de büyük bir armağan olacaktır.

İstanbul Atakta!

Üç yıldır çıkıyordu. Ne yalan söylemeli, başlangıçta İstanbul ahalisi tarafından pek sevilmiş, sevinçle karşılanmıştı. Sonra sonra bu aşk da (hepsi gibi) biraz tozlanmış, hadi diyelim ki biraz heyecanını yitirmişti. Doğrusu bunun bir sebebi de "o güzel şeyin" çok seyrek ortalarda görülmesiy-

di: mevsimden mevsime! Böyle olunca da hem gözden, hem gönülden ırak kalmamak mümkün müydü? Hülasa, İstanbul dergisi bir kaç sayıdır unutulmaktan, eski ilgi ve ihtimamı görememekten şikayetçiydi.

13. sayı 1 Nisan'da çıktı (şaka gibi). Herkes şöyle dört başı mamur bir tanıtım kampanyasının "ilaç" gibi geleceğinde hemfikirdi. Filhakika hazinede bu iş için ayrılacak metelik yoktu.

Her şeye rağmen derginin kaptan köşkünde "Tanıtım" başlıklı bir toplantı tertip edildi. Hülya Üstün, İlknur Kılıçel, Ayşe Hür ve Başar Başarır'ın katıldığı bu şenlikli oturumun sonucu pek muhteşem oldu: Her nasılsa, aranan taze kan bulunmuş, İstanbul' un tanıtım çalışmalarına yeni bir hız katılmıştı. Bültenler yazıldı, postalar yapıldı, telefonlar edildi. Tanıdık tanımadık herkese başvurularak yardım istendi (böylece tanınmayanlarla tanışılmış oldu). Özellikle Hülya'nın ve İlknur'un ince ama ısrarlı çabaları 13. sayının daha önceki sayılara göre çok daha büyük bir yankı bulmasını sağladı.

Böylece İstanbul hem üç yıl sonra yeni bir atağa kalkmış oldu, hem de 13 sayısının uğursuzluğuna inananları fena halde mahcup etti. Hem de neredeyse sıfır bütçeyle! Elinize sağlık hanımlar.

İZMİR'DE BAHARIN SON SÖYLEŞİSİ

Geçmişten Güncele Tarih söyleşileri konferanslar dizisinin bahar dönemindeki son konuşmacısı Mehmet Genç oldu. Genç, 18 Mayıs 1995 tarihinde Club 1824'de "Osmanlı İktisat tarihi Üzerine Düşünceler" konulu bir konuşma yaptı.

Genç, konuşmasına uygarlıklar arasındaki mücadeleye dikkat çekerek başladı ve Türkler'in İslâmiyete girişinin kitlevi olduğunu; batı medeniyetine girişinin ise oldukça yavaş gerçekleştiğini belirterek, bu gün bile geleneksel güçlerin işleri çok zor olsa da, devreye girmek için hazır olduklarını dile getirdi ve Genç söylenilenlerin aksine, Osmanlıların 16. yüzyılda bile Avrupa'dan çok geri olduklarını, ancak buna rağmen Osmanlıların 17. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık 300 yıl Avrupa içlerinde mucizevi bir şekilde kalabildiğini söyleyerek konuşmasına devam etti ve Osmanlıların ancak askeri teknolojide gerilemiş olduğunu farkettiklerini ne var ki Avrupa'nın her yönüyle ilerleyip gelişmiş olduğunhu vurguladı.

Mehmet Genç konuşmasına Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğu araştırmalara değinerek, bir anlamda bir iktisat tarihçisinin mutfağını sergilemeye gayret etti. Özellikle Mukataa defterleriyle çalışması sırasında değişen müaccele ile değişmeyen rakamları incelediğini söyleyerek nasıl ilişki kurduğunu belirttikten sonra, Osmanlı Devleti'nde devlet-ekonomi ilişkileri üzerinde durup varsayımlarla uğraştığını, tarihin varsayım mezarlığı olduğunu hazırlatarak; Provizyonizm, Fiskalizm ve Tradisyonalizm ilkelerini açıkladı, bu zihniyetin imparatorlukta 19. yüzyılda çözüldüğünü hatırlattı.

(Not: İzmir temsilciliğinin Geçmişten Güncele Tarih söyleşileri dizisi üç ay için yaz tatiline girmiş olup göz döneminde yeni programıyla çalışmalarını sürdürecektir).

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel (0232) 420 89 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

BOŞ VERİN!

Yaşadığımız kenti kasıp kavuran hava kirliliğine karşı bilinen en etkili çare, orman örtüsünü korumak ve çoğaltmak! Bunu bile bile, Türkiye'nin giderek çölleşmesine daha ne kadar boş vereceksiniz?

Biz Türkiye'nin doğal çevresini korumaya kararlıyız. Sizin de katılmanızı bekliyoruz.
Doğal Hayatı Koruma Derneği P.K. 18 Bebek 80810 İstanbul Tel: (212) 281 03 21 Faks: (212) 279 55 44

13. SAYI

Evet, tam 13. sayı! *İstanbul* dergisinin üç yıl önce başlayan yayın macerası devam ediyor. *İstanbul* bir kent dergisi olarak İstanbul üzerine bilgi üretiyor. Kentin sorunlarına eğiliyor, çözümler öneriyor. Kentlilik bilincini, duyarlılığını örgütlemeye çalışıyor. İstanbul'un her rengine, kokusuna, sesine, tınısına sahip çıkıyor.

TARİH SEL *kimliğe* SAYGI

13. sayının dosya başlığı "Tarihsel Kimliğe Saygı": Korumanın kökenleri, yaşanılan deneyimler, gündemdeki sorunlar... Kendini İstanbullu sayanlara!

İSTANBUL'UN BU SAYISINDAKİ İMZALAR

Zeynep Ahunbay
Zeynep Avcı
Besim Çeçener
Server Dayıoğlu
Latif Demirci
Oktay Ekinci
Edhem Eldem
Güner Ener
Bülent Erdem
Sabiha Erengönül
Ara Güler
Korhan Gümüş
Reha Günay
Necdet İşli
Bilge Karasu
Kadir Kır
Aykut Köksal
Ayşe Y. Kubilay
Şebnem Önal
Ersu Pekin
Cahide Tamer
A. H. Tanpınar
Fikret Toksöz
Tomris Uyar
Stefan Yerasimos
Levent Yılmaz

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMAKTADIR.
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulv. 80700 Beşiktaş - Tel: (212) 227 37 33

TOPLUMSAL TARİH

OCAK-HAZİRAN 1995 / SAYI 13-18

3. CİLT DİZİNİ

A

A. Refik 17/13
Abdullah Biraderler 16/52
Abdülaziz 14/14, 16 16/62 18/44, 47-49
Abdülaziz ibn Cenaleddin 18/69
Abdülhamid I 15/44
Abdülhamid II 13/26-27, 31 14/13, 16, 52, 54 16/1, 52, 61-62
Abdülkadir Kemalî 13/24
Abdülmecid 13/14 14/16-17 15/23-24 16/61 18/44-45, 47
Abdülmecid, Halife 13/57, 62
Aberdeen, Lord 18/45
Abidin Nesimi 13/7, 9-11
Acıklı İbretamiz roman 13/5
Açıklayıcı tarih 17/9
Adana basını 13/61
Adana Konferansı 1943 16/29
Âdât ve Merasim-i Kadime 18/69-71
Âdem, Hz. 14/14
Agamemnone 15/12
"Agoston, Gabor 17/11 18/1, 6, 10-15"
Ağa Han 13/62
Ahmed III 13/13 14/16 17/12-13
Ahmed Paşa, Dukakinzade 13/38-39
Ahmed Paşa, Gedik 17/18
Ahmed Paşa, Hain 13/44
Ahmed Paşa, Hersekzade 13/38
Ahmed Paşa, vali 16/61
Ahmed Rıza 17/61 18/23
Ahmed Süleyman 13/8-10
Ahmed Şuayb 18/25
Ahmed Tevfik Ef. 13/5
Ak geyik 18/35, 37
Ak köpek 14/20
Akalın, Güneyt 17/43-44 18/1
Akçam, Taner 14/54
Akçe 13/12
Akropolis 18/51
Aksarayî, C. 17/13
Akşemseddin 17/28 18/21
Aktris 13/5
Akyol, Yaşar 13/1, 6-7, 11
Alataş, Hulusi 16/43-46
Alexandr II 18/49
Alexander VI 14/31
Ali Baş Hamba 16/63-64
Ali Bey, Evrenuzoğlu 18/18
Ali Efendi, Kazasker 17/16, 18, 20-21
Âli, Gelibolulu Mustafa 15/43
Âli Paşa 18/46-48
Ali Suavi 18/48-49
Ali Şükrü Bey 18/60
Alkazar Sineması 15/30 16/33
Alman Haçlı Ordusu 16/34
Alman İmparatoru 16/34-38
Alman Kolonisi 18/28
Alman Levante-Hattı 16/25
"Almanya'da Türkoloji 14/52-55"
Altı Gün Savaşı 16/9
6-7 Eylül, 15/33 16/33
Altıok 14/62
Altın Köl 17/46 18/36
Altın Lira 13/14
Altınay, A. Refik 17/13
Altıncı Daire-i Belediye 13/4
Amele Fırkası 13/35
Amelperver Cemiyeti 14/6-11
L'Amie du Travail 14/6
Amiral Slade 18/44
Anadolucu 15/20
Anadoluhisarı 17/27
Anadolu'da araştırma gezileri 14/34-38
"Anadolu'da ölen Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 16/34-38"
Andronik II 17/38
Andronik III 17/38
Ankara basını 13/58
Ankara Savaşı 17/23
Anlama 17/9-10
Anlatı 17/7-8
Anolhin, A. 17/45
Antalya kuşatması 18/11
Antikçağ 18/50
Antisemitizm 16/8
Apokaukos, A. 17/36-38
Apollon heykeli 14/30
Arabistan'da Osmanlı egemenliği 17/58-59
Arakel 15/15
"Arel, Ayda 13/1, 15-23"
"Arıkan, Zeki 17/1, 57-60"
Arif Oruç 13/9, 61
Aristoteles 13/5 15/52
Arkeolojik kazılar 18/50
Arkeolojik onarım 18/4
Arma 18/36
Arma-i Osmani 16/52-59
Arseven, C. E. 15/54
Arvay, Fehameddin 16/61
Arvay, Ömer 16/60
Arvay, Yahya 16/60
Asakir-i Mansure 16/61
Ashab-ı Kehf 14/22-23
"Aslan, Yavuz 16/1, 22-24"
Âşıkpaşazade 18/12
Akşenaz 16/10
Ataî 13/45
Atatürk, M. K. 13/57-58 15/1, 21, 64 16/42, 45-47 17/30, 61 18/50, 59-62
Atilhan, C. R. 18/62
Atiye Sultan 18/45
August 18/47
Avanzade Mehmed Süleyman 18/56
Avni Paşa 13/9
Avrupa askeri uzmanların rolü 18/14-15
Avrupa'da Müslümanlar 15/28-29
Ay Toldı 18/38
Ayan Meclisi 18/63
Ayanlık 14/12
Ayalon, David 18/11
Aybay, Sevinç 14/39
Aydınlanma 15/18, 20 17/7, 52 18/61
Ayısıt 17/47
Ayos Romanos 18/13
Ayrıntılar önemlidir! 15/64
Ayşe Sıdıka Hanım 18/46, 48
Ayvalık paftası 13/18
Ayyad, Reşid bin 16/62, 64
Ayyaşlara İbret 16/4
Aziz Nesin 18/64
Aziz Petrus Kilisesi 16/38

B

B.M. 18/8
Baban, Cihad 18/63
Bab-ı İctihad 13/8
Baburname 18/39
Badem şurubu 14/4
Badoer 13/17 18/15
Baedeker, Karl 17/38, 42
Baha Veled 14/24
Bahadır Şalı 17/59
Baharet emperyalizmi 17/57
Baharat ticareti 17/57-60
Bakım 18/5
Bakû Konferansı 13/11
Balkan milliyetçiliği 15/18-19
Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu arasında Türkiye 15/18-19
Baltaoğlu Süleyman Bey 17/25
Bandırma Vapuru 15/4, 64
Banka memuru 16/4
Barak 14/20-21
Barbaro, N. 18/15
Barbarossa, Friedrich 16/34-38
Barkan, Ö. L. 13/12 14/26-27 17/57 18/6
Bartoli, H. 14/6
Barut teknolojisi 18/10-11
Barutlhane 14/15
Barutlu silahların Osmanlı İmparatorluğu'na girişi 18/11-12
Basın Kanunu 18/62
Basileus 13/19
"Başarır, Başar 13/1, 34-35"

Başkumandanlık Kanunu 18/61
Batı Anadolu haritası 13/18
Batı askeri teknolojisi 18/10
Batılılaşma 15/22, 61 18/63
Baudoin II 14/32
Bayar, C. 18/64
Bayat sigaralar 15/5
Bayezıd I 17/21, 23 18/8, 11
Bayezıd II 13/38-39 14/14-15, 30-34 17/20,26
Bayilerin hilesi 15/4
Baykara, Tuncer 14/1
Bayrak, Halit 14/60
Baysun, C. 15/43
Bayur, Y. H. 18/63
Bazin, Louis 17/47
Beaumont, E.de 14/36
Beden Terbiyesi 14/59-63
Bedrun Han 16/61
Bektaşilik 13/8-9, 11
Beldiceanu, N. 17/58
Bele, Refet 18/61
"Beledî dokuya beledî dokuma 15/50-55"
Belediye programı 15/61-63
Belgrad Seferi 13/43-44
Belling 17/30
Ben-Artzi, Yossi 16/12
Ben-Gurion, David 16/12
Bergama bölgesi haritası 13/18
Berger, P.L. 17/61
"Berktay, Halil 16/1, 6-12 17/1, 11-12, 22 18/6-7, 16"
Berlet, Otto 13/18
"Berthier, Annie 17/43-45 18/1"
Berzeg, Kazım 14/12-13
Beşe, İsmail 14/68-19
Beyaz geyik 18/35
Beyaz Trende Churchill'e öğle yemeği 16/29
Beyaz Venedikliler 13/17
Beyoğlu 13/24-29 15/30-35 16/30-33 18/27-32
Beyoğlu kumarhaneleri 13/4
Beyoğlu Müddeiumumiliği 13/4
"Beyoğlu, Süleyman 15/1, 46-48"
Beyrut'ta bayilerin hilesi 15/4
Bid'at 18/10
Bilim felsefesi 17/6
Binbaşı Osman Bey 18/43
Binbir Çiçek Mağazası 15/5
1453'te Osmanlılarca alınmasına değin Konstantinopl 17/12
1688 Depremi 15/15-17
1848 Devrimi 18/46
1894 Depremi 14/16
1909 Tensikatı 18/23
"1954 İzmir Liman İşçileri Grevi 16/48-51"
Bir Amerikan öyküsü 18/4
Bir ibret daha 14/4
Bir isimden ne çıkar? 17/12
"Bir memleket davası: Beden Terbiyesi 14/59-63"
Bir mektup 14/72
Bir milyon liraya ilginç bir amatör emeği 18/22
"Bir suçlama-bir savunma için bir açıklama 13/53-56"
Bir yaralama 17/5
Birinci, Ali 18/1, 23-24
I. Dünya Savaşı 13/11, 14, 37 14/28, 58, 62, 64 15/29, 63-64 16/63 18/64
I. Enternasyonal 14/6
Birinci Meclis 18/58, 62
Bisikletle dünya gezisi 18/5
Bizans Sarnıcı 17/1
Bizanslı tüccarlar 13/15-17
Bizans'taki Kutsal Emanetler 14/30
Blache, P.V.de la 17/9
Blakherna Kilisesi 14/30
Boğaziçi ve İstanbul 14/36
Boğulan sarhoş 14/4
Bomonti Bira Fabrikası 13/27
Bomonti Biraderler 16/52
Bonito, M. 15/12
Boratav, K. 14/13
Boratav, P.N. 15/42
Borsacı Yeşua 13/8-9
Bostanzade Yahya Ef. 13/40
Boulogne Eyaletinde Protestanlık 14/46-51 15/56-60
"Bozkurt, Fuat 14/1, 52-55"
Bozkurt, M.E. 17/52
Bozuk sokaklar 15/53
Bölükbaşı, R.T. 15/50
Brahmadatta 18/37
Brankovic, G. 18/18
Braudel, B. 13/64 14/27 17/57, 60 18/12
"Bronner, Ethan 16/7-12"
Bruegel, Pieter 15/2, 38-39
Brutus 18/50
Buddha 14/21 18/37-38
Budizm 14/21 18/36-37
Buhar Asrı 15/4
Bulgar milliyetçiliği 15/19
Burger, F. 14/33
Bursa Kadı Sicilleri 15/15
Busbecq, O.G. de 18/11
Büyük Gazete 13/7-11
Büyük Gençlik Örgütü 14/61
Büyük İskender 16/38 18/52
Büyük Kabza Alma Töreni 14/16
Büyük Kaçgun 14/27
Büyük Köpek 14/24
Byron, Lord 18/43-44

C

"C. Halk Fırkası'nın işçileri kullanma yolunda ilk girişimi 13/34-35"
Caesar, J. 18/54
Cafe Tamar 16/7
Cafer Paşa 13/41
Calvin 14/48, 50 15/58
Caninin derdesti 17/5
Canonica 17/30
Casarini, G. 18/13
Casino modası 13/4
Cataclоum Cabaret 15/33
Cataka masalları 18/37-38
Cavid Bey 17/61
Cebesoy, A. F. 18/61
Celaleddin Arif 18/61-62
Celali İsyanları 14/27
Celalzade Mustafa Çelebi 13/41
Cem 14/1
"Cem Sultan olayında Avrupa'ya giden kutsal emanetler 14/30-34"
Cemal Paşa 13/8-9, 11 15/48
Cemaleddin Aksarayi 13/38
Cemiyet-i Akvam 13/36-37
Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane 16/54
Cemiyet'ten Kurum'a 14/59
Cenab Şahabeddin 18/25
Cenevizliler 13/19-21
Cevdet Paşa 16/1
Cezar, Mustafa 15/13
CHP 14/59 17/52-55, 62-63 18/61-63
Charles VIII 14/31-32
Chernetsov 18/33
Childéric I 18/51
Christian V 14/46
Churchill, gazetеci 18/44
Churchill, W. 13/8 16/1
Cihad 18/11
Cinayat 14/4
Cipolla, Carlo M. 13/12 18/10
Circus Maximus 18/54
Cizye 14/26
Clavijo 17/12
Clemenceau 16/22, 24
Clot, A. 17/44
"Coğrafi keşifler, baharat emperyalizmi ve Osmanlı tepkisi 17/57-60"
Comendinger, A. 16/53
Constantine, Marie 16/15, 17-20
Corci Adası 13/1, 18-23
"Corci Adası ve daha başka öyküler 13/18-23"
Corvinus, M. 18/13
Coumbary Efendi 15/12
"Cudi Dağı'nda Aşiretler Arasında neler gördüm? 17/48-51"
Cumhurbaşkanı seçimi 18/63
Cumhuriyet Anıtı 17/32
Cumhuriyet Bahçesi 18/27
Cumhuriyet Halk Fırkası 16/42-47 18/60
Cumhuriyet Lokantası 13/25
Cumhuriyetçilik 14/59
Cumhuriyet'in ilk aylarına ait bir sürücü diploması 15/48-49
Cunbur, M. 18/39
Curtius, L. 18/54

Ç

Çadırcı, Musa 15/61
Çakmak, Fevzi 18/63
Çaldıran Zaferi 13/38-39
Çandarlı Halil Paşa 17/20, 23-25 18/7-8, 16-21
Çapanoğlu, M. S. 13/7, 10-11
Çay 13/5
"Çetin, Atillâ 16/1, 60-64"
Çevre 16/11
Çiçayev, Prens 14/1, 34-38
"Çiçek, Kemal 15/1, 22-27, 48-49"
Çilden kurtulmanın yolu 15/5
Çocuk Kültürü 13/72
"Çoruhlu, Yaşar 14/1, 20-25 18/1, 33-42"

D

Daire alırları 15/53
Damad Ferid Paşa 15/47
Damad İbrahim Paşa 14/14
Daneshvari, A. 14/24
Danişmend, İ. H. 18/11
Dantipâla 18/37
Darendelioğlu, İ. 14/6
Darphane 15/65 16/67-68
Darülaceze 14/15 16/52-53, 55-56, 58 17/5, 65-66
Darüşşafaka 16/52, 55
Darüşşafaka Diploması 14/39-40
Dava mükelleflerini yarattı 14/61
David, J. L. 18/50
Dayı Karaca Bey 18/19
Dede Korkud 14/23-24
"Dede Korkud'un torunu, Kâtib Çele-

bi'nin evlâdı Orhan Şaik Gökyay'ın ardından. Tarih metni neşri ve araştırmaları hakkında 15/42-47"
Dehri, Hatif 13/9
Deli Petro 17/54
Delibaş İsyanı 13/9-10
Demirağ, Nuri 18/62
Demirci, Y. Z. 13/6-7
Demirel, Ahmet 18/1, 58-60
Demiri, K. 14/24
"Demiryürek, Mehmet 13/1, 57-64"
Demokrat Parti 18/8, 62-63
Demosthenes 13/5
Denge Oyunu 18/54-55
Deniz tanrısı 18/35
Depremler 15/13
Derin, Haldun 16/1
Deringil, Selim 18/1
Devletcilik 14/60 17/52
Dil felsefesi 17/6
Dilaver Paşa 16/61
Dilthey 17/10
Diokletian Hamamları 18/54
Dirik, Kazım 16/44-47
Dirimtekin, F. 18/12
Diskobolos heykeli 18/53
Diyar-ı Rum 13/23
Doerfer 14/53, 55
"Doğaner, Feride 15/6-11"
Doğu-Batı ticareti 17/57-60
9 Umde 16/42
"Dr. Lütfi hakkında 18/23-24"
Dr. Millingen 18/43-49
Dolfin, Z. 17/28 18/21
Dom Joao III 17/59
Donanma Cemiyeti 13/31
Dorino I 13/20-21, 23
Döbel, E. C. 18/58
4. Haçlı Seferleri 13/19 14/30
DP 14/13 18/62-63
Dukas 18/20
"Duman, Doğan 16/1, 48-51"
Dumont, Paul 14/6
Duvar resmi 18/35
Düka 13/12
Düşük gramajlı ekmek 15/4
Düyun-ı Umumiye 13/15
Dwight, H. G. 15/6

E

Ebulfida 17/12
Ebussuud Efendi 15/25
Ebuzziya Tevfik 13/26
Ecevit, Bülent 14/53
Eczahane-i Hamdi 16/56-58
Eczahane-i Türkiye 16/54
Edremit Körfezi haritası 13/18
Eflaki, Ahmed 14/23-24
Ege Adaları haritası 13/18
"Eldem, Edhem 13/1, 15-17 14/1"
"Emecen, Feridun 17/1, 11, 22-29 18/15-16"
Emek Dostları 14/6
"Emre, Gültekin 16/1, 25"
En büyük tağşiş 13/1
"En büyük tağşiş ve 1844 tarihli tashih-i sikke işlemi 13/12-15"
Ensari Bülend 13/9-10
Enver Paşa 13/8, 9-11
Epistemoloji 17/6-10
Er Sogotoh Efsanesi 17/46
Ereğli Kömür Madenleri 15/4
Erişçi, Lütfi 14/6
Erişirgil, M. E. 13/63-64
Erkmen, Hayreddin 16/50
Erkul, Emin 13/36
Ertem, Sadri Edhem 13/1, 34-35 18/1, 24-26
Esin, Emel 18/35-36, 38
"Eski Beyoğlu'nda restaurant, birahane, bar, gazino ve meyhaneler IX-XII 13/24-29 15/30-35 16/30-33 18/27-32"
Esma Sultan 18/44
Eşrefoğlu Rumi 17/18-21
Eugène IV Papa 17/23
Evamir-i Belediye 15/52
Evliya Çelebi 15/43 17/13
Exodus olayı 16/12
Eyer'in göğüs hapları 17/5
Eyice, Semavi 13/67 17/11, 14, 36

F

Fahri eczacıbaşılık 16/52-59
Faik Paşa 16/16
Fatih Albümü 14/25 18/41
Faşizm 17/33-34 18/52-54
Fatih Sultan Mehmed → Mehmed II
Fatih Kanunnameleri 18/6-7
Fatma Aliye 16/1, 13-21
Faydalı ilan 15/5
Faydalı reçete 14/5
Febre, Lucien 17/10
Felemenk deyimleri ve atasözleri tablosu 15/1-2
Fellows, Sir C. 18/58
Feodal sistem 18/25
Feridun Şah 18/39
Fesçi Loncası 16/61
Feshane 16/60
Feteva-yı Hindiye 15/25
Fethi Ahmed Paşa 18/45
Fethin uzak arka planı 17/23-24
Fetih 18/8
Fetih: 'Önemsiz' mi? Osmanlı Devleti'nin 'asıl kuruluşu' mu? 18/7
Fetih ve Osmanlı iç politikası 18/16-21
Fetret Devri 17/23
Fırat, M. Şerif 17/55
Figür 14/24 17/46 18/34, 36-38
Filistin 16/8-12
"Finkel, Caroline 15/1, 12-17"
Finlay, misyoner 18/44
Fiyat artışları 13/13
Floransa Konsili 13/16
Francesco I 13/20-23
Francesco II 13/20-21
François I 17/1, 43-45
Fransız Tiyatrosu 16/31
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 13/1 14/26-27 15/18-19
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Atölyeleri I. Atölye: İstanbul: Mekânlar ve İnsanlar 13/15 14/26-27
Frenk İlleti 18/43
Fresko 14/21, 33 18/38-40
Frich, Dr. 17/55-56
Friedman 14/12
Friedrich I 16/34
Friedrich V 14/46
Fuad Paşa 18/44, 46-48
Fuzuli 15/51

G

Galata Surları 18/28
Gama, Vasco da 17/57
Garibaldi 18/47-48
Gattilusiolar 13/19-21
Gauthier, T. 15/7 18/28
Gazimihal, M. R. 13/6, 10
Geçmiş şölenlerden 13/1, 36-37 16/29
Genç Dernekleri 14/62
Genç, Mehmet 13/12, 72 17/58 18/72
"Genç Pieter Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu 15/38-39"
Genç Tunuslular 16/63
Gençlik ve Tarih Anketi 13/69 15/69
George, L. 13/9-10 16/22
Gerçek tarih 16/6
Germanus, Julius 15/29
Geyik Destanı 18/39
Geyik figürleri 18/33-42
Geyikli Baba 18/41
Gezginlerin İzmir'i 18/57-58
Giese, F. 17/13
Girit ayaklanması 18/48
"Gizemli bir öykünün peşinde 16/13-21"
Glyptothek 18/53
Godinho 17/57, 59
Goebels, Dr. 18/28
Gong Bar 13/28
Gouffier 13/18
Göktanrı 18/33
Göktürk Yazıtları 17/46
Göktürkler 18/35-38, 41
Gökyay, Ferhunde 13/1
Gökyay, Orhan Şaik 13/1, 14/12 15/1, 42-45
Gölge Oyunu 15/8
Gömme Töreni 17/47
"Görkemli Buluşmalar: Kanuni Süleyman'ın I. François'ya mektubu 17/43-45"
Gravür 14/49 15/57 16/41 17/42
Gregor VIII Papa 16/34
Gregorius XVI 18/46
Grev 16/48-51
Grodzinsky, Yosef 16/12
Grosso 13/12
Gudi darbesi 15/19
Guruş 13/12-14
Gümrük 18/4
Gümüş, M. Sıddık 14/64
Gümüş sikke 13/14
Güneş, İhsan 18/58
Gürani, Ahmed 18/21
"Güven Anıtı 17/1, 30-35"
"Güven, Özbay 14/1, 14-19"
Güvenç, Bozkurt 15/20-21
"Güzel Prenses 18/56-57"
Güzellik Sütü 15/5

H

Habil Adem 13/1, 6-11 18/1
"Habil Adem hakkında 13/6-11"
Habitat II 15/70 16/71 17/67 18/66
Hacı Bektaş-ı Veli 18/41
Hacı Emin Bey 14/5
Hacı Şevki Ef. 13/4
Haciyat 15/8
Hacking, Ian 17/6
Haçlı egemenliği 17/57
Haçlı Ordusu 16/34
Haçlı Seferi 18/13, 18
Hadım Süleyman Paşa 17/59
Hafız Paşa, vali 18/47
Hafiz Post 14/5
Haganah 16/11

Hagobyan 15/15
Halil Yaver 13/10
Halk Fırkası 16/47 18/61
Halk Fırkası müfettişleri 16/43-44
Halk Kürsüleri 17/53
Halkçılık 14/60
Haller, Karl von 18/58
"Hamburg'tan İstanbul'a bir vapur gezisi 16/25-28"
Hamidiye Türbesi 17/5
Hamilton, Sir Ian 15/63-64
Hammer 14/31-32 17/44
Hammuda Paşa 16/60
Hanak, Anton 17/30-34
Hane 14/26
Hanımlara 15/5
Hariciye 18/5
Harita 13/19 14/37, 47-48 16/34 17/40-41
Hasan Rıza Paşa 18/45-46
Hastane arsası 13/4
Havadis-i müteferrika 17/5 18/5
Havariyun Kilisesi 14/30
Haydar Çelebi 13/40
Haydut 16/1
Hayek 14/12
Hayvan-Ata 18/33-35
Hayvan Üslubu 18/36
Hegel 17/8
Heidegger 17/10
Hellen 18/52-53
Henry II 16/34
Henri IV 14/51
Heyd, Uriel 15/25
Heykel 17/31, 35 18/51-53
Heywood, C. J. 18/14
Hıfzı 13/8
Hırka-i Şerif 15/9
Hilafet Kongresi 13/60
Hilafetin kaldırılması 13/1
"Hilafetin kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları-III 13/57-64"
Hill, C. 18/7
Himmler 18/52
Hindenburg 17/33
Hisar, A.Ş. 15/50
Hitler 17/33 18/52-53
Hodgson, Marshall 17/11
Holocaust 16/11
Holzmeister, C. 17/30
Homeros 13/5
Hotel d'Europe 16/32
Huguenin, E. 18/30
Huguenotlar 14/1, 46-51
Huizinga, Johan 18/10
Humboldt, A. von 14/34-35
Hunyadi Yanoş 18/12-13, 21
Hus'çular-Hunyadi-Osmanlı bağlantıları 18/12-13
Hüma, Hümay, Kumay, 14/20 17/45
Hürrem Sultan 13/45
Hüseyin Paşa, vali 16/61
Hüseyniler 17/60

I

"Ida Pfeiffer'in İzmir'i 16/39-41"
Innocentius VIII 14/31, 34
Isaakios II 16/35
Ishak Paşa 18/19-20
Islahat 15/22
Işıksal, T. 18/13

İ

İane Sergisi Piyangosu 13/31-32
İbn Battuta 17/12
İbrahim, Nişancı 18/19
İbrahim Bey (Paşa) 18/16-21
İbrahim Paşa 13/45
İbrahim Paşa 13/38
İbrahim Paşa, Çandarlı 17/16, 19-21
İçki içenler hakkında 15/22
İçki yasağı 18/60
İdare-i Mahsusa 15/64
İdiografik tarih yazımı 17/8-9
İftar 15/6
İkdam'dan seçmeler 13/4-5 14/4-5 15/4-5 16/4-5 17/4-5 18/4-5
İki buyruldu 15/22-27
İki değerlendirme 13/62
"II. Abdülhamid döneminde Fahri Eczacıbaşılık 16/52-59"
II. Dünya Savaşı 13/25, 29 14/53, 62 15/19, 29 16/7-8 18/28
İkinci Grup 18/1, 58-63
II. Mehmed ve Tophane 18/13-14
II. Meşrutiyet 14/13, 62 16/64 17/56 18/23
II. Seçmene oy verme çağrısı 14/39
İlanlar 13/5 14/5 15/5 17/5 18/5
İlaydın, H. 15/43
İlk propaganda 17/52
İltizam 17/58
İmparator Barbarossa 16/34-38
İmparator Forumları 18/54
İnalcık, Halil 14/27 17/11, 13, 22-26, 57-58, 60 18/6-9, 11
İnan, Abdülkadir 14/20
İnan, Afet 13/55
"İnanç, Gül 14/1, 59-63"
İncedayı, C. K. 17/52, 54
"İndirkaş, Zühre 17/1, 45-47"
İngiliz entrikaları 18/43-49
İngiliz Gizli Servisi 18/49
İngiliz Muhibleri Cemiyeti 13/9
İngiliz Sarayı 18/30
İnkılâp Konferansları 17/52-56
İnkılap Tarihi 16/7
İnkılapçılık 14/60
İnönü, İsmet 13/34, 57, 62 16/1, 45 17/31, 62, 64 18/61
"İhtilal mi? Yoksa, 'Metodolojik bütünlük' veya 'etkilenme' mi? 13/46-53"
İoannis V. 13/20
İsa, Hz. 14/30-34 16/34-35
İskender Paşa 13/40 14/15
İslam Ceza Hukuk 15/24
İsmet Hanım 16/13-21
İsrail Araştırmaları Derneği 16/10
İsrail arşivleri 16/9
İsrail'den Türkiye'ye 16/6-7
İsrail'in kurulması 16/11
İstanbul basını 13/58
İstanbul gravürü 16/2
İstanbul Liman İşçileri Grevi 16/48
İstanbul Panaroması 14/2 15/1, 36-37
İstanbul Sergisi 18/66
İstanbul Şehremaneti 15/61
"İstanbul'da bir araştırma kurumu: Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin Orient Enstitüsü 14/56-58"
"İstanbul'da Tunuslular 16/60-64"
İstanbul'un adları 17/13-14
İstanbul'un Fethi 17/1, 11-29 18/1, 6-22
"İstanbul'un Fethine giden yol (1451-1453) 17/22-29"
İstanbul'un iklimi 14/36-37
İstanbul'un su imkânı 14/36
İstanbul'un ilk jeolojik haritası 14/38
İstanbul'un nüfusu 14/26-27
İstanbul ve civarının ilk jeolojik haritası 14/37
İstiklâl Konferansları 17/52-56
İstiklâl Mahkemesi 13/34 18/64
İşçileri kullanma girişimi 13/35
İşletme 18/5
İşret 14/4
İştirakçi Hilmi 15/61
İt-barak 14/20
İtalyan İşçi Derneği 14/6
İttihad ve Terakki 13/11 15/61 18/59-61
İzdivac numuneleri 16/5
İzmir basını 13/60
İzmir: Geçmişten güncele tarih 17/71
İzmir Grevi 16/48-51
İzmir haritası 17/40-41
İzmir Liman İşçileri Grevi 16/48
İzmir notları 14/41-46
İzmir Suikasdı 18/61
"İzmir'de kurulan ilk Protestan Kilisesi ya da Papaz Lüdeke'nin İzmir Notları 14/41-46"

J

Jacoby, David 13/22
Jefferson, T. 18/51-52
"Joblin, Alain 14/46-51 15/1, 56-60"
Jouannin, J.-M. 17/43-44
Julius III 14/33
Jung 14/20

K

Kadın eşini bırakınca 16/5
Kadınlar 14/5
Kadir Gecesi 15/10
Kadro Hareketi 17/53
Kahramanmaraş'ın Kurtuluşu 14/28-29
Kamame Kilisesi 14/31
Kamil Paşa 18/58
Kamlar 18/33
Kamusal söylem 17/7
Kamık, O. V. 13/25
Kan-Pergen masalı 18/35
Kansu Gavri 13/41
Kantakuzenos, İ. 18/22
Kantemir, Dimitri 13/38
Kanuni Sultan Süleyman → Süleyman I
"Kanuni Süleyman'ın I. François'ya mektubu 17/43-45 18/1"
Kapak Resmimiz 15/1-2, 38-39
Kapitol 18/50-51
Karabekir, Kâzım 17/1, 62-64 18/61
Karagöz 15/8
Karakol Cemiyeti 18/61
Karal, E. Z. 15/22
Karamanoğlu Mehmed Bey 18/11
Karamürsel Fes ve Şayak Fabrikası 15/5
Karikatür 15/2, 39
Karl, Prens 18/49
Karlofça Barışı 15/29
Karnak Mabedi 18/4
Karnaval geleneği 15/5
Kars Kuşatması 18/49
Kasım Paşa 17/24
Kastamonu Sanayi Mektebi 13/4
Kaşgarlı Mahmud 14/21 17/47
Katırcıoğlu, F. Muhtar 13/36-37
Kâtib Çelebi 15/43
"Kaya, Hayrettin 17/11 18/6"
Kaya resmi 18/33, 36-38

Kaya, Şükrü 14/39 17/31
Kaygılı, O. C. 15/55
"Kaymaz, Nejat 13/1, 53-56"
Kazankaya, H. 18/22
Kelile ve Dimne 14/24
Kemalist ideoloji 17/52
Kemalist proje 16/7
Kemalizm 18/58-59, 63
Kemalpaşazade 17/27 18/20
Kemankeş Kara Mustafa Paşa 14/16
Kemankeşler Dergahı 14/16
Kentler 14/65
Kevork Abdullah 16/52
Khalkokondyles 17/23 18/18, 21-22
Kıbrıs Muhassılı 15/22-27
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 18/43
Kıbrıslızade Binbaşı Osman Bey'in Hatıraları ya da 19. yüzyılda Osmanlı üzerindeki İngiliz etkisi 18/43-49
Kılıç Arslan II 16/38
Kırgızlar 14/20
Kırım Savaşı 16/60
Kısakürek, N. F. 15/54
Kıtmir 14/22-23
Kızını dövmek yerine 16/5
"Kızıltan, Mübeccel 16/1, 13-21"
Kiepert 13/18
Kimi sorunlarıyla Fethin Romanı 18/22
Kitapçı Yusuf Ef. 13/5
Kitabiyat 18/54-64
Koca Mustafa Paşa 14/32
Kocabaşoğlu, Uygur 14/12
Kocagöz, Fadıl 14/39
Kocagöz, Samim 14/1
Kocamustafapaşa Yangını 17/4
"Koçak, Cemil 17/1, 62-64 18/1, 54-55"
Kohout 16/31
Kolçak 14/16
Koleksiyoncunun Dağarcığından 14/1 15/1, 48-49
Koloğlu, Orhan 18/23
Kolosseum 18/54
Komitacılık hareketi 15/19
Komopulo, B. 13/5
Konferans 17/72
Kongre 16/72 17/65 18/65
Konkordiya Tiyatrosu 13/4
Konrad III 16/35
Konstantin 14/30
Konstantin Takı 18/54
Konstantiniyye Fethi 17/15-21
Konstantinopolis 17/13
"Konstantinopolis'in Fethi arifesinde Bizans tüccarının durumu 13/15-17"
Konstantinos I 17/13
Kop, K. K. 13/10
"Koraltürk, Murat 14/12-13"
Kore 18/8
"Kozanoğlu, Cemal 13/1, 38-46 14/1, 28-29 17/1, 36-38"
"Kozanoğlu, Kemal 14/1, 30-34 16/1, 34-38 17/1, 30-35 18/1, 50-54"
Köçek 15/7
Köpek figürleri 14/20-25
Köprülü, Fuad 15/44 17/11 18/6-7
Köseoğlu, S. 18/64
"Köstüklü, Nuri 13/1, 46-53"
Köy Enstitüleri 15/19
Köy Kanunu 17/52
Kramer 17/11-12
Krippel 17/30, 32
Kristal Saray 16/30-31
Kritovulos 17/26, 28
Kuduri 15/25
Kudüs 16/34
Kule-Burgos 18/21
Kumayık 14/20
Kunt, Metin 17/11, 14
Kuram ve dil 17/6-10
Kurtuluş Savaşı 18/61-63
Kurucu Meclis 18/63
"Kuruluş efsaneleri: Türkiye'den İsrail'e, İsrail'den Türkiye'ye 16/6-12"
Kuşatma 17/27
Kuşlar ve moda 14/5
Kutbeddin Melikşah 16/38
Kutsal Emanetler 14/30
Kutsal Mızrak 14/32-34
Kutsal Topraklar 16/34
Kuva-yı Milliye 15/46-48
Kuzey Geyiği 18/33
Küçük Asya 14/38
Küçük Köpek 14/24
Kültür birliği 15/21

L

LaCapra, D. 17/7
Lady Grey 18/48
Lafontain'ler 18/44, 46
Laik, Laiklik 13/59, 64
Laiklik 14/60
Lamartine, A. de 13/42, 44-45
Languschi, G. de' 18/9
Laor, İtzhak 16/11
Lapid, Yosef 16/12
Latifî 17/13
Layard 18/44
Lazarevic, S. 18/11
Lefebvre 14/46
Leon I 14/30
Levante-Erinnerungen 16/25
Leyla ile Mecnun 14/23-24 18/39
Lincoln, A. 18/47
Lindau, R. von 18/58
Lipton Mağazası 13/5
Lord Kitchener 13/10-11
Louis VII 16/34
Louis XI 14/31
Luckmann, T. 17/61
Lukacs, G. 17/61
Luna Park 15/34
Lustick, Ian 16/10
Lut Gölü Ruloları 18/50
Luther, Martin 14/51
Lux Birahanesi 13/25
Lüdeke, Papaz 14/41-46
Lütfi, Dr. 18/1, 23-24

M

M. Sadık Vicdanî 13/9
Machiavelli, N. 18/10
Maddi hazırlıklar 17/26
Mahmud I 15/9 17/13-14
Mahmud II 13/12-14, 23 14/14, 16, 17 16/60-61 18/44-45
Mahmud bin Ayyad Paşa 16/61
Mahmud Celaleddin Paşa 14/5
Mahmud Çelebi 17/24
Mahmudbey Kütüphanesi 17/5
"Mahmud Gâlib 17/1, 48-51"
"Mahmud Paşa Menâkıbı. Konstantiniyye Fethi 17/15-21"
Mahmud Paşa-yı Velî 13/21 17/15-21
Mahmud Şevket Paşa 16/64
Mahya 15/7
Mahzen-i Esrar 14/22 18/10
Majestik 15/31
Makale-i mahsusa 14/5
Malatesta, S. 18/13
Manas Destanı 14/23
Manas, Edgar 16/31
Manastır 13/5
Manetti, G. 15/12
Manevra alanı 18/58, 63
Mantran, Robert 14/27 17/59
"Manyak" 18/33
Margulies, Roni 17/1, 61
Mart ayı 15/5
Martinez, F. B. S. 15/69
"Mattei, Jean-Louis 14/1, 46-51 15/1, 56-60"
"Mattei, Nurcan 14/46-51 15/56-60"
Mavi Köşe 13/29
Maxentius Bazilikası 18/54
Mayakon, I. M. 13/59
McNeill, W. H. 17/11
Mecidiye 13/14
Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye 16/53
Megali İdea 15/19
Megged, Aharon 16/9
Mehmed I 13/21 17/21, 24 18/11
Mehmed II 13/21, 38, 43 14/15, 17, 26 17/11-13, 15-28 18/6-22
Mehmed IV 14/14
Mehmed V 13/14
Mehmed Ali Bey, Giritli 16/14-15
Mehmed Ali Paşa 18/45, 47
Mehmed Ali Paşa, Kavalalı 16/61
Mehmed Tal'at Efendi 15/22-27
Mehmetefendioğlu, Ahmet 15/48
Mekteb-i Nüvvab 15/28
Mekteb-i Sanayi 18/5
Melek Emine Hanım 18/44
Melling 13/2 16/2
Menemencioğlu, Numan 18/54
Men-i Müskirat 18/60
Menü 13/36 16/29
Menzil Taşı 14/15, 17-18
MP 18/62-63
Mesudî 17/12-13
Mevlana 14/23-24
Mevlevihane Kapısı 17/5
Mısır Savaşı 13/41
Michelangelo 14/34
Midhat Paşa 14/54
Midilli haritası 13/18
"Millas, Herkül 15/1, 20-21"
Milletlerarası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu 16/51
Milli bayram 18/60
Milli Kalkınma Partisi 18/62
Milli Piyango 13/31
Milli Şef 14/59
Milli unvan 15/53
Millingen, F. 18/43
Millingen, J. 18/43
Milliyetçilik 14/60 17/54-55 18/63
Milliyetciliğin kökeni 15/18-19
Mimar Muslihiddin 18/12
Minyatür 14/21-25 17/29 18/39-41
Missouri 15/35
"Mitostan gerçeğe: Amelperver Cemiyeti 14/6-11"
Modernite Projesi 18/61
Moğollar 14/20 17/46
Molla Abdülkerim 17/20
Molla Alaeddin Ali 17/20
Molla Ayas 17/20

Molla Gürani 13/46 17/16
Molla Hayali 17/20
Molla Hüsrev 17/20
Molla Musannifek 17/20
Monopol Oteli 16/33
Montagu, Lady 16/39
Morris, Benny 16/9-12
Moryson, F. 17/13
Muallim Naci 13/26
Muhalefet odakları 17/24
Muhammed, Hz. 14/14, 42 18/10, 41
Muharrerat 13/5 14/4
Muhyiddin Mehmed Çelebi 13/38
Mumhane 13/5
Murad II 13/21, 43 15/44 17/15-17, 21-25, 27 18/8, 16, 18-19
Murad IV 14/14
Murad V 14/16 16/62
Murad Reis 17/59
Musa, Hz. 14/30
Musahabe 13/5 15/5
Musahabe-i nisaiye 16/5
Musıki ilanı 14/5
Mussolini 17/33 18/52-54
Mustafa III 13/13 14/17 17/14
Mustafa Celaleddin Paşa 15/19
Mustafa Çelebi 17/24
Mustafa Fazıl Paşa 16/61 18/47-48
Mustafa Paşa, Çoban 13/42, 44
Mustafa Paşa, Giritli 18/47
Mustafa Reşid Paşa 15/22 18/44, 46-47
Mustafa Suphi 16/1
"Mustafa Suphi'nin 1919 yılında Odesa'da iken yayınladığı 'Türk askerlerine ve Türkiye'nin mazlum işçi ve köylülerine' adlı bildirisi 16/22-24"
Musul Tetkik Heyeti 13/36
Müessesan Meclisi 18/63
Mühürdaroğlu, İ. 18/64
Mülahaza 15/4
Müminler Cemaati 15/29
Müzeciler 18/65
Müzeler ve Müzecilik 16/70
Myron 18/53
Myriokephalon 16/37

N

Nacertanje hareketi 15/19
Naci İsmail 13/8
"Nadir bulunan bir kadın dergisi: Güzel Prenses 18/56-57"
Nahiye ve kaza kongreleri 16/44-45
Nalpas Efendi 16/54-55
Namaz kılmayanlar hakkında 15/22
Namazgah 14/16-17
Namık Kemal 16/61
Nantes Fermanı 14/46, 51 15/56
Napoléon 18/51
NATO 18/55
Nazari ve Ameli Demiryolları 17/5
Naziler 17/33-34
Necipoğlu, Nevra 13/1, 15-17
Nektar Birahanesi 13/26
Nemeth, G. 14/14
Nemlizade Tahsin Bey 13/30
Neşri 18/11
"Neumann, Christophe 14/1, 56-58 15/1"
Nevai, Ali Şir 14/23
Niccolo II 13/21
Nicolay, N.de 18/41
Nicoli-Brasserie Suisse 15/32
Nietzsche 17/60
Nif Antlaşması 13/19-20, 23
Niğbolu Savaşı 13/20
Nihad, şair 18/43
Nixon 18/51
Nizami 18/39
Nomiko Han 13/5
Nomotetik tarih yazımı 17/9
Nostitz, Kontes P. 18/58
Notaras, Lukas 13/16 18/21
Notre Dame de Sion 16/13-14
Nuh, Hz. 14/30 17/48-49
Nüfus Nizamnamesi 18/5

O

Ob Ugrian'lar 18/33
Oğuz Han 14/14
Oğuz, Mevlüt 17/22
Oğuzlar 14/14
Ok ve yay 14/14
"Okay, Cüneyd 18/1, 56-57"
Okçular Tekkesi 14/16
Oklar 14/14
Ok Meydanı Spor Alanı 14/14-19
Okyar, Fethi 13/34 18/61
Omonia 14/6
12 hayvanlı Türk Takvimi 14/24
"12 Şubat Kahramanmaraş'ın Kurtuluşu 14/28-29"
"15. yüzyılda Batı barut teknolojisi ve Osmanlılar 18/10-15"
"16. yüzyıl İstanbul nüfusunun tekrar değerlendirilmesi için veriler 14/26-27"
"XVI. yüzyılın yarısından XX. yüzyılın başlangıcına kadar Boulogne Eyaletinde Protestanlık I-II 14/46-51 15/56-60"
Onarım 18/5
Onur, Bekir 13/72
Operet 13/6
Orhan Bey 18/7
Orhan Çelebi 18/17, 20
Orhonlu, Cengiz 17/57-58, 60
Orient Enstitüsü 14/56-58
Orman İçkili Lokantası 16/33
Ortaylı, İlber 15/1, 18-19 16/6
Oruc Bey 18/21
Oruç 15/6-7
Osman II 14/14 15/44
Osman Bey'in hatıraları 18/43
Osmanlı Avrupası Demiryolları 13/5
Osmanlı-Avusturya Savaşları 15/18
"Osmanlı Basınında yüz yıl önce bu ay 13/4-5 14/4-5 15/4-5 16/4-5 17/4-5 18/4-5"
Osmanlı Ceza Hukuku 15/24
Osmanlı egemenliği 17/58-59
Osmanlı Güç Dernekleri 14/62
Osmanlı hükümeti 14/38
"Osmanlı Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'ye Yardımlarına dair 15/46-48"
Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin kuruluşu 18/8
"Osmanlı liberalmiş de haberimiz yokmuş! 14/12-13"
Osmanlı-Portekiz çekişmesi 17/57-60
Osmanlı-Rus Savaşı 13/33 16/52 18/49
"Osmanlı Sosyalist Fırkası Belediye Programı 15/61-63"
Osmanlı tepkisi 17/57
Osmanlı Türkleri 14/38
Osmanlı yayılması 17/58
Osmanlı-Yunan Savaşı 13/31, 33
Osmanlılar ve Batı askeri teknolojisi 18/10-11
Otto, Kral 18/48
Ozgur oğlu 18/19-20

Ö

Ögel, B. 14/20 18/35
Ölümsüzlük otu 18/35
Ömer, Hz. 13/58
Ömer Naci 17/61
Örfî 15/14
Öz, Tahsin 15/44
Özbaran, Salih 17/1, 57-60
"Özel Dosya 17/11-20 18/6-22"
Özel Su şirketi 15/5

P

Paleologos VII 13/20
Paleologos XI 13/21
Paleologoslar 13/20
"Pamuk, Şevket 13/1, 12-15"
Pamukyağı 18/4
Pancur davası 16/61
Panofsky, E. 14/33
Panorama 15/36-37
Panorama Bahçesi 13/28
Panorama Palas 16/33
Panslavizm 15/19
Pantekot Yortusu 14/43
Panthéon 18/51
Paris Kongresi 18/48
Park Oteli 13/27
Parmaksızoğlu, İ. 15/43
Parry, V. J. 17/58 18/11
Partitio Romaniae 13/19, 21
Pazarık Kurganı 18/33-34
Peçevi 13/44-45
Peker, Recep 17/54 18/62
Peled, Yoav 16/8
Pera Ekspres Vapuru 16/25
Pertev Paşa 18/69
Peştemalcıyan Biraderler 17/5
Petroviç, Çar 14/34
Pfeiffer, Ida 16/39-41
Philippe II 16/34
Phrantzes 18/21
"Pınar, İlhan 14/1, 41-46 16/1, 39-41 17/1, 38-42 18/1, 43-49"
Piccadelly 15/35
Pirî Mehmed Paşa 13/1, 38-46
Piri Reis 17/59
Pius IX 18/46
Piyango tarihçiliği 13/1, 30-33
Pi-yung 14/15
Poincaré 13/8
Polis Nizamnamesi 14/6
Pollajuolo, A. 14/34
Popper, Karl 17/6
Portekiz keşifleri 17/58-60
Portre 15/58
"Prens Pierre de Tchihatchef 14/34-38"
Proodos Locası 14/6
Propaganda 16/10 17/52
Propaganda Bakanlığı 17/53
Protestan Cemaati 14/46
Protestan Kilisesi 14/41
Protestanlık 14/46-51 15/56-60
Pyrgos 13/19

R

Rabin, İtzhak 16/9-10
Rabinowitz, Dan 16/11
Radloff, Wilhelm 14/52 17/46-47

18/35
Rakı çeşitleri 13/25-26
Ramayana 18/37
Ramazan ayı 15/6-11
Ramazan hazırlıkları 14/4
Randolph, B. 13/18
Raz-Karkoçkin, Amnon 16/11
Reform Hareketi 14/46, 49
Rengeyiği 18/33
Resimli Cuma 13/7-11
Resmî tarih 16/6
Revizyonist tarihçiler 16/8-9
Rıdvan Paşa 16/52
Rıza Bey 14/5
Rıza Paşa 15/22 18/45-46
Rodos Seferi 13/44
Roma Tarihi 13/5
Ross, L. 18/58
Rossi, Ettore 15/42
Ruhî 15/14
Rumebe 18/28
Runciman, S. 17/11
Runciman, W. G. 18/7

S

Saç boyası 16/5
Sadeddin Paşa 16/4
Sadıkî Koleji 16/62-63
Sağlıklı bakım 16/5
Sahillioğlu, Halil 13/12
Sahur 15/6
Said Paşa 18/45
Sakaoğlu, Necdet 18/8
Salahaddin vergisi 16/34
Salaheddin Eyyubi 16/34-35, 38
Salih Münir 13/7
Salih Paşa, Kezrak 16/62
Salla, Edouard 16/31
Salyane 17/58
Samipaşazade Sezai 16/62
Samuroğlu, Nikola 16/52
Sanders, O. L. von 15/63-64
Sarıkoyuncu, Ali 13/1, 46-54, 56
Saruca Paşa 18/12, 19
Satış 18/5
Savaş arabaları 18/12-13
Savaş Rüzgârları 17/62-64
Saydam, Refik 17/64 18/27, 60
Sayılgan, Aclan 14/6
Sayım 18/5
Scherer, H. 18/58
"Schick, Irvin Cemil 17/1, 61"
Schiltberger 17/12-13 18/12
Sebatın mükafatı 18/4
Seccade hırsızlığı 14/4
Seçim Kanunu 18/59
Sefardi 16/10
Sefer Reis 17/59
Segev, Tom 16/11
Selhî Bey 13/42, 46
Seiff, J. 18/58
80 yıl önce I. Dünya Savaşı'nda Şubat-Haziran ayı 14/64 15/64 16/64 17/64 18/64
"80 yıl önce İngiliz gözüyle Ramazan ayı 15/6-11"
Selamlık Alayı 15/10-11
Selamlık Resmi 15/11
Selamsız Bandosu 13/4
Selanik-Manastır şimendifer kumpanyası 13/5
Selek, S. 13/52
Selim I 13/38-45 15/9 17/11, 59
Selim II 14/17
Selim III 13/13 14/14, 16 17/12
Selman Reis 17/59
Sempozyum 16/65 17/68 18/66-68
Sencer, Oya 14/6-7
Sendikacılık Ans. 14/65 17/66
Sendikalar Kanunu 16/48
Serbest Cumhuriyet Fırkası 16/47
"Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinden önce İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası (1928-1930) 16/42-47"
"Serçe, Erkan 14/1, 6-11 18/1, 57-58"
Sergi 16/68-69 17/66-68
Sertoğlu, Midhad 17/21
Seydi Ali Reis 17/59
Sezgin, Ömür 18/58
Shapira, Anita 16/11
Sikke 13/12-15
"Silivri'deki Bizans Sarnıcı 17/36-38"
Sinan Paşa 13/38
Singer, Amy 16/6
Sirer, M. 18/13
Sisak Ferid Bey 18/56-57
Sismoloji 15/13
Sivas Kongresi 16/42
Sivil Toplum 13/66 16/69
Sivil Toplum kuruluşları 14/66
Siyaset 17/21
Siyaset odakları 17/24
Siyasi 17/4
Siyonist proje 16/7
Siyonizmin Tarihi 16/6-12
Siyonizmin Tarihi yeniden yazılıyor 16/7-12
Skocpol 18/7
Slade, A. 18/44
Smith, Adam 18/10
Sokaklar 15/51-52, 54
Sonun başlangıcı 17/27
Sosyal davalar diyarı 14/59
Sosyalistler Kongresi 16/63
Soyot-Urenha Türkleri 14/21
Soysal, Hüseyin 15/13
Soysal, Sevgi 14/53
Sözlü Tarih 14/67 16/69 18/68
Spaten Brau 18/30
Speer, A. 18/52
Splandit 15/33
St. Jean Şövalyeleri 14/31
Stadt Hamburg 13/24
Strabon 14/36
Sun, Zeynel Besim 16/44, 46
Süleyman I Kanuni 13/38, 43-46 14/17 15/25 17/1, 11, 43-44, 59, 18/1
Süleyman II 14/15, 17
Süleyman Nazif 15/50
Süleyman Tevfik 13/9
Sümerbank'ın ceddi 15/5
Sünnet-i müekkede 15/24

Ş

Şah İsmail 13/38, 41
Şahabeddin Şahin Paşa 18/16, 18-21
Şahadetname 15/48
"Şahin, Mustafa 13/1, 6-11 15/1, 50-55 17/1, 15-21, 48-51 18/1, 23-26"
Şahin, Mustafa (DEÜ) 13/6, 11
"Şakiroğlu, Mahmut 15/1, 42-45"
Şaki derdesti 16/4
Şamanizm 17/45 18/33
Şapolyo, E. B. 13/8
Şark Demiryolları Şirketi Grevi 16/48
Şark Sorunu 18/49
Şarkı 16/4
Şark notaları 14/5
Şehabeddin Paşa 17/23-24
Şehremaneti 13/4 15/52-53
Şehremini 15/50-53
Şehzade Alaeddin 18/22
Şehzade Orhan 18/22
Şemseddin Sami 15/50
"Şen, Ayşe 13/1, 4-5 14/4-5 15/4-5 16/4-5 17/4-5 18/4-5"
"Şengör, Celal 14/1, 34-38"
Şeyh Sait 13/34 18/64
Şeyh Sünusi 13/8, 61
Şeyh Vefa 17/20
Şeyh Zafir 16/62-63
Şık beylere-hanımlara 15/5
"Şiir ve tarihyazıcılığı 17/61"
Şikago Sergisi 13/5 16/52
Şikari 18/11-12
"Şimşek, Çiğdem 17/11 18/6"
Şinasi 18/47
Şirket-i Hayriye 14/5
Şişmanof, D. 14/6
Şuunat 13/4 14/4 15/4 16/4 17/4 18/4

T

"Tabak, Serap 16/1, 42-47"
Tablo 18/9, 17, 19, 51
Tabur 18/13
Taccini, M. 15/12
Tacizade Cafer Çelebi 13/40
Tag ırkı 14/20
Tağşiş 13/1, 12-15
Tahir Paşa 16/61 18/47
Tahir Hayreddin Paşa 16/62-64
Tahrir Defterleri 14/26
Taife-i inas 14/9
Takı tarihinden 13/5
Takrir-i Sükun 13/34 17/52 18/64
Talat Paşa 13/8, 9, 11 16/64 17/61
Tan Olayı 13/70
Tanburacı Osman Pehlivan 13/26
Tandoğan, Nevzat 17/31
Tantavizade Halid Ef. 13/30
Tanzimat Dönemi 15/22-23, 61
Tanzimat Fermanı 15/22-23
Tanzimat ve Şeriat 15/22-27
Taoizm 18/35
Tarih Bilinci 14/65
"Tarih, kuram ve farklı epistemolojik pozisyonlar 17/7-10"
Tarih Vakfı 14/70 17/69
Tarih ve dil ilişkileri 17/6-7
Tarih Yazıcılığı 16/7
"Tarih yazımında kuram ve dilin kullanımı üzerine 17/6-10"
"Tarihe nasıl bakmak? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş Örneği 18/58-64"
Tashih-i Sikke 13/12-15
Tasvir 14/23, 25 18/34-35, 38
Tatavla ahalisi 15/52
Tayyare Piyangosu 13/31
Tazir cezası 15/25
Tebligat-ı resmiye 16/4
Tek Parti Yönetimi 18/62-63
"Tek Parti Yönetimi'nde halka yönelik, propaganda: İnkılâp ve İstiklâl Konferansları 17/52-56"
"Tekeli, İlhan 17/1, 6-10"
Tekin, Mehmet 13/1, 46, 53-54, 56
Tekindağ, Ş. 17/21
Teknik kitap 17/5

Tekzip 14/64
Teleütler 18/33
Teravih 15/9
Terbiye-i adiye 16/5
Testa, I. de 17/44
Teşkilat-ı Mahsusa 13/11 16/63
Teutonia Kulübü 18/28
"Tevarih-i harekat-ı arz 15/12-17"
Tevetoğlu, Fethi 18/23
Tevfik Paşa 13/27
Théotine, Marie 16/15
Thorak, Josef 17/31, 33-35
Thukydides 17/8
T.İ.C.İ 14/59
Tilly 18/7
Timar 17/58
Timur 13/21 18/8
Timur, Taner 18/43
TİP Arşivi 15/67
Tirendazlar Tekkesi 14/18
Todorova, M. 16/6
Togan, Z. V. 17/11 18/7-8
Tolerans Fermanı 15/57
Tonyukuk 17/46
Tonyukuk yazıtı 17/46
Top dökümü 18/10-15
Topçu, Nurettin 18/63
Topkapısı Sahilsarayı 13/2
Toplantı 17/72
Toros, Taha 18/23
Totem 18/33
TpCF 13/34 17/52 18/60-61
Trajan forumları 18/54
Trapezuntios, G. 18/9
Trent Konsili 14/30
Triandafilos 16/32
Tuğra-i Hümayun 16/52-59
Tuğrul Bey 14/14
Tunaya, T.Z. 13/11 15/61 18/23, 61
Tunçay, Mete 13/1, 30-33 14/1 15/1, 38-39, 45, 61, 64 16/1, 6 17/1 18/1, 22, 61, 63
Tunguzlar 18/33
Tunus fesi 16/60
Tunus gediği 16/64
Tunuslu Hayreddin Paşa 16/62
Turahan Bey 17/24 18/21
Tursun Bey 17/22 18/20
Tuzla Tahaffuzhanesi 16/4
Tülbentçi, F. F. 13/45
Türk-Alman Yazakademisi 13/71
Türk Devrimi 18/58
Türk halkıyatı 13/6
Türk-İngiliz ilişkileri 18/54
Türk İnkılâbı 17/54
Türk inkılâbının karakteri 18/24-26
Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı 16/22, 24
"'Türk Kimliği' ve tarihin kaynakları 15/20-21"
"Türk kültüründe kaybolan mirasımızdan İstanbul Ok Meydanı Spor Alanı 14/14-19"
Türk milliyetçiliğinin kökenindeki Balkan milliyetçiliği 15/18-19
Türk Ocakları 16/42 17/52 18/59
"Türk Sanatı'nda görülen geyik figürlerinin sembolizmi 18/33-42"
"Türk sanatında köpek figürlerinin sembolizmi 14/20-25"
Türk Sosyalistleri Konferansı 16/22
Türk Spor Kurumu 14/59
Türk Sporcu Gençliğinin Yasası 14/61
Türk Tarih Tezi 16/6-7
Türkiye depremleri 15/13
Türkiye-Fransa Muhadenet Cemiyeti 18/23
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 14/59
Türkiye Sendikacılık Ans. 13/69
Türkiye Sosyalist Fırkası 15/61
"Türkiye'de piyango Tarihine dair. Çorbaya bir tutam tuz 13/30-33"
Türkiye'den İsrail'e 16/6-7
"Türklerde bir kadın Tanrı; Umay 17/45-47"
Türkmen Aşiretleri 13/6-7
Türkmenler 13/6 16/36-37
Türkoloji 14/52-53
Türkolojide ağırbaşlılık: Göttingen 14/53
Tyros Katedrali 16/38

U

Udi Cemil Ef. 14/5
Ufak ve renkli kâğıt parçacıkları 15/40-41
Ulaş, Hüseyin Avni 18/58-64
Uluçay, M. Ç. 17/21
Ulusal Arşiv 18/51
Ulusal birlik 15/21
Ulusçu devletin ideolojisinde Antikçağ 18/50-54
Umay 17/1, 45-47
Umumi Caddeler 15/53
L'Union Française
Urban'ın rolüne ilişkin değişik anlatımlar 18/12-13
Urgal, Veli 14/1, 64
Urquhart, D. 18/44, 48
"Uyar, Hakkı 17/1, 52-56 18/1, 58-64"
'Uygarlıkları dengeye getiren savaş' 18/12-13
Uyguner, M. 13/10
Uzun Hasan 18/8
Uzunçarşılı, İ. H. 17/21, 44 18/11

Ü

Üç Kralın Seferi 16/35
Üç önemli olay 17/27
Üçlü İttifak 18/55
3. Haçlı Seferi 16/38
3. Reich 17/33-34
Ülgen 17/45-46
Ülgen, A. S. 17/20
"Ünsal, Süha 15/1, 61-63"
Ünver, A. S. 17/20
Ürgüplü, M. H. 17/54
"Üsdiken, Behzat 13/1, 24-29 15/1, 30-35 16/1, 30-33 18/1, 27-32"
Üstündağ, Muhiddin 15/53

V

Vaftizci Yahya 14/30-31, 34
Vahdeddin 13/9 17/14
Vallaury 16/30
Valturius, R. 18/13
"Varış, Tunca 13/1, 30-33 15/1, 40-41"
Varlık Vergisi 17/64
Varna Zaferi 17/23
Varna'dan İstanbul'a 17/22
Vatikan'a giden Kutsal Mızrak 14/32
Veba 14/43-45
Velespid ile devr-i âlem 18/5
Venedik Dükası 13/12-15
Venedikliler 13/18-19
Venizelos 15/19 16/22, 24
Vilayet kongreleri 16/45-46
Voltaire 18/51
Von Holf 14/62-63
Wagenburg sistemi 18/12-13
Washington, G. 18/51
Wavrin Kroniği 18/14
Weber 17/10
White, H. V. 17/61
Wilson 16/24
Wirth, F. X. 17/32-33
Wittek, Paul 17/22 18/11-12
Wu-Huan'lar 14/20

Y

Yağcı, Nabi 16/1
Yahudi balıkçı 17/5
Yahudi kırımı 16/9, 11
Yahya Galib 18/64
Yakın plan 17/24-26
Yakup Cemil 13/11
Yalçın, H. C. 13/59 15/51 18/61
Yangın 18/5
Yangın felaketi 17/4
Yanni Birahanesi 13/24
Yanoş, Hunyadi 17/23
Yaralama 18/5
Yarım Ay 13/11
Yasar, H. H. 13/39 15/14
Yavuz, Edip 13/10
Yavuz Sultan Selim → Selim I
Yemen bütçesinin gelirleri 17/58
Yeni Işık 15/28
Yeni Penbe Gazete 13/8
Yeni Sene 13/8-11
Yeni sosyal bilimciler 16/7
Yeni tarihçiler 16/7-12
Yeni tedbirler 17/26
Yeni Turan 13/60
"Yeni Türkiye milliyeti nasıl idrak ediyor? 18/24-26"
Yer adları 15/61, 54-55 16/11
Yer-Su 17/46 18/35
"Yerasimos, Stefanos 13/17, 67 14/1 26-27 15/1, 18-19"
Yerel yönetimler 14/65
Yersel, Kadri 14/1
Yıldırım Bayezıd → Bayezıd I
"Yıldırım, Nuran 16/1, 52-59"
Yorumbilgisi 17/10
Yuluğ, Haydar 15/51
Yunus Paşa 13/38, 41
Yurt gazetesi 17/55
Yücel, H. A. 14/62 17/54
Yüzük 13/5,
"Yüzyıl başındaki İzmir hakkında bazı genel bilgiler 17/38-42"

Z

Zağanos Paşa 17/21, 23 18/16-21
Zara kuşatması 18/11
Zayıflamak için 14/5
Zekeriyazade 15/44
Zeki Cemal 13/7-8
Zeppelin Alanı 18/52
Zertal, İdit 16/11-12
Zeytinyağı 18/4
Zihinsel söylem 17/6-7
Ziya Gökalp 18/26
Ziya Hurşit 18/61
Ziya Paşa 18/48
Ziya Şakir 17/21
Zladica'dan Varna'ya 17/22
Zobu, Abdullah 16/50-51
Zürcher, E. J. 16/1 18/61